

Oyun ve Bögü

Türk Kültüründe Oyun Kavramı

YKY

Yapı Kredi Yayınları

Metin And

YKY'de
3. baskı

OYUN VE BÜGÜ

'Türk Kültüründe Oyun Kavramı

Metin And 17 Haziran 1927'de İstanbul'da doğdu. Galatasaray Lisesi'ni (1946), İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni (1950) bitirdi. Bir süre İngiltere'de ve Almanya'da bulundu. Yurda dönüşte Kavaklıdere Şarapları'nda yöneticilik yapmaya; bir yandan da müzik, bale, opera, tiyatro ve edebiyat konularında yazılar yazmaya başladı. Pazar Postası, Ulus ve Forum ilk dönem yazılarının yayımlandığı yerlerdir. Rockefeller Vakfı'nın bursuyla bale, opera ve tiyatro eğitimi için New York'a gitti. Bir süre sonra Forum dergisini ve yayınlarını yönetti. Ulus gazetesindeki yazıları 15 yıl boyunca devam etti. Kuruluşundan itibaren Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tiyatro Bölümü'nde otuz yılı aşkın bir süre öğretim görevlisi, öğretim üyesi olarak çalıştı ve 1994'te emekli oldu. Emekli olduktan sonra eski kitaplarının yeni basımları ve yeni kitaplarının hazırlanmasıyla meşgul olan And, 30 Eylül 2008'de Ankara'da öldü.

Uzun yıllar süren radyo programları hazırladı, belgesel film senaryoları yazdı. Geleneksel Türk tiyatrosunun kökenleri, etkileşimleri ve kültürel boyutları üzerinde uzmanlaştı. Batı etkisiyle gelişen Türk tiyatrosunun dönemlerini belgelere dayalı araştırmalarla ortaya koydu. Karşılaştırmalı tiyatro araştırmalarının öncülerinden biri oldu. Bazıları yabancı dillerde olmak üzere 54 kitap, 1500 kadar bilimsel inceleme, tanıtma, eleştiri yazısı ve ansiklopedi maddesi kaleme aldı. Türk Dil Kurumu Bilim Ödülü (1970), Türkiye İş Bankası Bilimsel Araştırma Ödülü (1980), Sedat Simavi Sosyal Bilimler Ödülü (1983), Fransa Hükümeti'nin "Officier de l'Ordre des Arts et des Letres" nişanı (1985), İtalya Cumhurbaşkanı'nın "Şövalyelik" nişanı (1991), Türkiye Bilimler Akademisi Hizmet Ödülü (1998) gibi pek çok ödül ve nişanlar aldı. Metin And üzerine 2007'de, 80. yaşı dolayısıyla *Metin And'a Armağan*; "TÜYAP Omur Yazarı" seçildiği için *Metin And: Dokuz Kollu Bir Oyunbaz* ve 2011'de açılan "Bir Usta Bir Dünya" sergisi kataloğu olarak *Metin And: Daima Oyun, Her Daim Oyuncu* adlarıyla, M. Sabri Koz tarafından hazırlanan üç kitap yayımlandı. YKY'de eski ve yeni birçok kitabı baskıya hazırlanıyor.

Başlıca Eserleri: *Gönlü Yüce Türk. Yüzyıllar Boyunca Bale Eserlerinde Türkler (1958)*, *Kırk Gün Kırk Gece. Eski Donanma ve Şenliklerde Seyirlik Oyunlar (1959)*, *Dionisos ve Anadolu Köylüsü (1962)*, *Bizans Tiyatrosu (1962)*, *Kavuklu Hamdi'den Üç Orta Oyunu: Büyücü Hoca-Fotoğrafçı-Eskici Abdi (1962)*, *Ataç Tiyatrosunda. Ataç'ın Tiyatro Eleştirileri ve Yazıları Üzerine İnceleme (1963, yb. 1982)*, *Türk Köylü Oyunları (1964)*, *Geleneksel Türk Tiyatrosu. Kukla Karagöz Ortaoyunu (1969, Meşrutiyet Döneminde Türk Tiyatrosu (1908-1923) (1971), Tanzimat ve İstibdat Döneminde Türk Tiyatrosu (1839-1908) (1972), Oyun ve Bugü. Türk Kültüründe Oyun Kavramı (1974, genişletilmiş yb. 2003, 2007, 2012), "Osmanlı Tiyatrosu". Kuruluşu Gelişimi Katkısı (1976, genişletilmiş yb. 1999), Dünyada ve Bizde Gölge Oyunu (1977), Osmanlı Şenliklerinde Türk Sanatları (1982), Cumhuriyet Dönemi Türk Tiyatrosu (1983), Geleneksel Türk Tiyatrosu. Köylü ve Halk Tiyatrosu Gelenekleri (1985), Türkiye'de İtalyan Sahnesi - İtalyan Sahnesinde Türkiye (1989), *La Scena Italiana in Turchia-La Turchia Sulla Scena Italiana* adıyla gözden geçirilmiş İtalyanca yb. 2004), *16. Yüzyılda İstanbul. Kent-Saray-Günlük Yaşam (1994, yb. 2011, 2012)*, *Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitolojyası (1998, yb. 2007, 2008, 2010)*, *Tiyatro, Bale ve Opera Sahnelerinde Kanûni Süleyman İmgesi (1999)*, *40 Gün 40 Gece. Osmanlı Dügünleri-Şenlikleri-Geçit Ayları (2000)*, *Ritüelden Drama. Kerbelâ-Muharrem-Ta'zîye (2002, yb. 2007, 2012)*, *Osmanlı Tasvir Sanatları: I. Minyatür (2002)*.*

*Metin And'ın
YKY'deki Kitapları:*

Ritüelden Drama. Kerbelâ-Muharrem-Ta'ziye (2002, 2007, 2012)

Oyun ve Bögü (2003, 2007, 2012)

Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası (2007, 2008, 2010)

16. Yüzyılda İstanbul. Kent - Saray - Günlük Yaşam (2011, 2012)

METİN AND

OYUN VE BÜGÜ

Türk Kültüründe Oyun Kavramı

– Genişletilmiş Baskı –

Yapı Kredi Yayınları

Yapı Kredi Yayınları - 1891
Sanat - 106

Oyun ve B g  – Türk Kültüründe Oyun Kavramı / Metin And

Kitap editörü: M. Sabri Koz
D zeli: Fahri Güllüoğlu

Kapak tasarımı: Nahide Dikel
Grafik uygulama: Süreyya Erdoğan

Baskı: Mas Matbaacılık A.Ő.
Hamidiye Mah. Soğuksu Cad. No: 3 Kağıthane-İstanbul
Telefon: (0 212) 294 10 00 e-posta: info@masmat.com.tr
Sertifika No: 12055

1. Baskı: Türkiye İŞ Bankası Kültür Yayınları, 1974
YKY'de 1. baskı (genişletilmiş): İstanbul, Ağustos 2003
3. baskı: İstanbul, Şubat 2012
ISBN 978-975-08-0647-6

  Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ő. 2012
Sertifika No: 12334

Bütün yayın hakları saklıdır.

Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında
yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ő.
Yapı Kredi Kültür Merkezi
İstiklal Caddesi No. 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
<http://www.ykykultur.com.tr>
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: <http://alisveris.yapikredi.com.tr>

*Ömür Boyu Dostum
ŞÂRÂ SAYIN'a
Sevgilerle*

İçindekiler

GENİŞLETİLMİŞ İKİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ • 9

ÖNSÖZ • 19

KAYNAKLAR-KISALTMALAR • 21

GİRİŞ: OYUN KAVRAMI • 25

Homo Ludens [= Oyuncu İnsan] • 27

“Oyun” ve “Büyü” • 36

Oyunların Eskiliği-Yaygınlığı-Önemi • 42

Oyunlarda Söz-Eylem-İşlev • 52

Oyunların Kümelenmesi ve Yapısal Boyutları • 61

ANADOLU KÖYLÜ OYUNLARINDAN ÖRNEKLER • 87

I. ANADOLU OYUNLARINA GENEL BAKIŞ • 89

Anadolu Oyunlarını Oluşturan Etkenler • 89

(a) Orta Asya Kültürü • 89

(b) Anadolu Kültürü • 100

(c) İslâm Kültürü • 112

Anadolu Oyun Geleneği • 116

Oyunlarda Söz-Eylem İlişkisi • 126

Oyun Terimleri-Araç Gereçler-Oyuncaklar • 133

II. ANADOLU DANSLARI • 143

Anadolu Danslarının Adları • 145

Anadolu Danslarının Düzeni ve Adımları • 151

Anadolu Danslarının Bölgelere Dağılışı • 158

Anadolu Danslarının Konularına Göre Ayrılışları • 172

Dernek Danslarından *Samah*'lar • 176

III. ANADOLU DRAMATİK OYUNLARI • 187

- A. Ölüp-Dirilme • 187
- B. Kız Kaçırma • 191
- C. Ölüp-Dirilme + Kız Kaçırma • 197
- Ç. Günlük Yaşamdan Sahneler • 200
- D. Esnaflık Benzekleri • 207
- E. Tarımsal Oyunlar • 212
- F. Çoban Oyunları • 216
- G. Hayvan Benzetmeceleri • 221
- H. Efsane ve Masallardan Oyunlar • 227
- I. Şakalar ve Dilsiz Oyunlar • 231
- İ. Kukla • 234

IV. ÇOCUKLARIN-GENÇLERİN-
YETİŞKİNLERİN OYUNLARI • 239

- A. Aşık Oyunları • 241
- B. Yüzük Oyunları • 247
- C. Top Oyunları • 252
- Ç. Değnek Oyunları • 255
- D. Taş ve Gülle Oyunları • 261
- E. Koşma - Kovalama - Kurtarma - Zor Kullanma Oyunları • 267
- F. Atlama - Sıçrama - Sekme Oyunları • 273
- G. Saklama - Saklanma - Oranlama Oyunları • 276
- H. Dilsiz - Şaşırtma-Şaka Oyunları • 280
- I. Dramatik Nitelikte - Büyülük - Törensel Oyunlar • 283
- İ. Çeşitli Oyunlar • 288

SONDEYİŞ • 291

KAYNAKÇA NOTLARI • 301

EKLER • 305

- I. Ritüel Niteliğinde Dramatik Köylü Oyunları • 307
- II. Yılbaşını Simgelleyen Köse Oyunlarının Anlamı ve İşlevi • 316
- III. Komşu Kültürlerde Dramatik Köylü Oyunları ve Türkiye ile Etkileşmesi • 327
- IV. Küreselleşmiş bir Oyun: Mangala • 342
- V. Müzikli Bir Sağaltma Töreni: Zâr • 352
- VI. Bektaşî ve Alevîlerde Törenler-Samahlar ve Orta Asya Etkisi • 362
- VII. Şamanlık Tiyatronun Kökeni Olabilir mi? • 379

EK KAYNAKÇA • 389

DİZİN • 397

ALBÜM • 473

Genişletilmiş İkinici Baskıya Önsöz

Oyun ve Būgū 1974'te yayımlandı; demek aradan 29 yıl geçmiş. Bu süre içinde gerek bu kitabı, gerek öteki eski kitaplarımla yeni baskılarını yapmak için çeşitli yayınevleri başvurdu. Bunların yeniden basılmasına karşıydım. Çünkü bu konularda köprülerin altından çok sular geçmişti. Eski metnin aynen basılmasına gönlüm elvermiyordu. Nedeni ise artık gerek 'Türkiye'de gerek yurtdışında kitaplıklarda çalışmayı bırakmıştım. Yeni konularla yeni projeleri gerçekleştirmek istiyordum. Bu eski metnin içine girmek bana kitabı yeniden yazmakla eşdeğerdi. Bu eski kitaplarıma Yapı Kredi Yayınları ve onun başında bulunan çok sevdiğim, saydığım Enis Batur sahip çıkıyordu. Bu yıl gene aynı yayınevinden çıkan *Ritüelden Drama* adlı kitabım için ilk kez Batılı anlamda bir editörle, M. Sabri Koz'la çalışmıştım, çok mutluydum. Bunun üzerine bir çözüm buldum, Yapı Kredi Yayınları da bu çözümü kabul etti. Eski kitaplarımla yeni baskılarında eski metin aynen basılacak, kitaba girmesini istediğim konular ise ek bölümlerde yer alacaktı. Sonunda "genişletilmiş ikinci baskı" böylece gerçekleşti.

1974 baskısı için ilginç bir olayı burada anlatmak isterim. 1973'te gene İş Bankası Kültür Yayınları'na Cumhuriyet'in 50. yıldönümü için 700 sayfalık *50 Yıllık Türk Tiyatrosu* adında bir kitap yazdım. Ertesi yıl da İş Bankası'nın kuruluşunun 50. yıldönümüydü. Benim de bu kutlama için yayımlanacak bir dizi kitaba katkıda bulunmam istendi. Ne gariptir, çok daha sonra 1998'de Akbank'ın kuruluşunun 50. yıldönümü için de bir kitap yazdım ve yayımlandı: *Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitolojyası*. Bu üç kitapla 50. yıldönümlerini kutlama yazarı sayılabilirdim.

İř Bankası'nın 50. yıldönümü için *Oyun ve Būgū*'yü önerdim. İř Bankası'nda yayın işlerine bakan bir görevli vardı. Beni bu konuda isteklendiren de aynı kişiydi. Kitabın başlığı bankaya sunduğum metinde *Oyun ve Būyü*'ydü. Kitabı 1958'den beri bu adla tasarlamıştım. Nitekim konuyla ilgili ilk yazım da *Forum* dergisinde 1960 yılında "Oyun ve Būyü" başlığıyla çıkmıştı. Ancak bu kitaplar bankanın kuruluşunun 50. yıldönümünü ilgilen-

dirdiği için bankanın yönetim kurulunun onayından geçmesi gerekiyordu. Yönetim kurulunda bir ye kitabımı beğenmiş (!) ancak başlığındaki ‘büyü’ szc ğine takılmıştı; böyle önemli bir yildn m nde adında ‘büyü’ olan bir kitabın yayımlanmasının doğru olmayacağını, bu adın kaldırılması koşu- luyla yayımlanabileceğini ileri sürmüştü. Herhalde ye ‘büyü’ sözcüğü- n  kocakarı büyüleri ile karıştırmıştı. Bana bunu anlatan görevli zg nd , kitabın yayımlanmasını candan istediği için bunu anlatıp ‘büyü’ sözcüğünü kaldırmamı rica etti. Ben ise 15 yıl önce tasarladığım bu iki sözcüğün kiti- bın anlamını yansıtığını, bunu kaldırmamın olanaksız bulunduğunu, kiti- bı yayından çekebileceğimi söyledim. Görevli çok üzüldü, neredeyse yal- varacaktı. Aradan bir-iki gün geçtikten sonra görevli beni yeniden aradı, kitabın başındaki sayfaları dikkatle okumuş, bana, ‘büyü’ yerine ‘b g ’ koysam olabilir miydi, diye sordu. Bunu nasıl d ş nememiştim, ben uzun uzun ‘b g ’ sözcüğünün değişik anlamlarının çözümlemesini yapmıştım, sevinçle ‘Hay yaşayasınız, çok daha iyi olur’ dedim. Böylece kitap *Oyun ve B g * adıyla ıktı.

Gerek bir yıl öncesinde, gerek *Oyun ve B g *’n n çıktığı yıl İş Banka- sı’nın Kültür Müşaviri şair mit Yaşar Oğuzcan’dı. Daha önce çeşitli ban- kalarda, bu arada İş Bankası’nda da çalışmıştı. İş Bankası, Oğuzcan’ı çok seviyordu, onu Hasan  li Yücel’in büyük başarı ile başlattığı İş Bankası Kültür Yayınları’nın başına geçirdi. Kendisi İstanbul’da kalmak istediği için ona B b l ’de bir çalışma yeri vermişlerdi. Bir yıl önce Cumhuriyet’in 50. yildn m nde çıkarılan on kadar kitabın İstanbul’da geçekleştirilen bas- kıları için büyük zen göstermiş, kitaplar yayımlandıktan sonra da yazarları için bir küçük tören düzenlemiş, her birimize özel ciltlenmiş kitaplardan bir takım ile değerli birer dolmakalem armağan etmişti.

Oyun ve B g ’n n baskısının tamamlandığını bana telefonla bildirdi. Ben de İstanbul’a geldim. Oğuzcan’ın çalışma yerine gittim. Basımevin- den bir tek kitap almış, bana gösterdi, ama tek olduğu için vermedi. Bu ara- da reklam dünyasının en k demlisi ve en önde geleni Eli Acıman’ın kitabı okuduğunu, benimle görüşmek istediğini söyledi. Eli Acıman İş Banka- sı’nın tüm reklam işlerini yönetiyordu. İstanbul’da vaktimin az olduğunu sylediysem de Oğuzcan, işyerinin çok yakında olduğunu belirterek tele- fona sarıldı, benimle olduğunu söyledi. Eli Acıman beş dakika sonra gel- di. nce kitabım için ateşli bir biçimde beni kutladı. Sonra kitabı dikkat- le okuduğunu, televizyon için düzenleyeceği bir dizi programda kitaptaki ocuk oyunlarından birini bir-iki dakika göstermek, her programda değişik bir oyunu tanıtımak istediğini söyledi. Gerçi fikir çok ilginçti, ama benim reklam içlerinden anlamadığımı, Türkiye’nin değişik yörelerine gitmek için vaktimin olmadığını, kitabın artık herkesin ortak malı sayılabileceğini,

kitapta oyunların yöreleri de belirtildiğine göre kolaylıkla bu işi çok daha iyi yapabilecek birinin bulunabileceğini söyledim. Biraz bozuldu, ama sonra bana hak verdi. İşte ilk baskı ile ilgili iki anı.

Oyun ve Bugü yayımlandıktan bugüne dek kitapta yer alan konulardaki gelişmeleri burada özetlemek istedim. Kitap yayımlandıktan sonra pek çok yayın yapıldı, gerek kitap olarak gerek süreli yayınlardaki yazılar. Bunların hepsini burada ele alacak değilim, kaldı ki ben de bunların hepsini okumuş değilim. Bu yayınların başında *Oyun ve Bugü*'nün yazımında çok yararlandığım iki temel kitaptan söz etmek isterim. Bunlardan birisi Türk Dil Kurumu'nun yayımladığı *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*'dür. Anadolu halk kültürünün dil bakımından ne kadar zengin ve görkemli olduğunun en canlı kanıtıdır. *Oyun ve Bugü*'de ben *Derleme Sözlüğü*'nün 1952 baskısının 6. cildini kullandım. Bu cilt folklor ve oyunla ilgili sözcüklere ayrılmıştı. Bu arada kurumun *Derleme Sözlüğü*'nün genişletilmiş ikinci baskısında ancak G harfine gelinebilmişti. 1979'da sözlük 11. cildi ile tamamlanabilmişti. 1982'de ise bir ek bölüm olarak 12. cilt yayımlandı. Ondan sonra da 12 Eylül darbesi Türkiye'de tüm düzeni altüst ettiği gibi, Türk Dil Kurumu'nu da bir resmî daire haline getirdi.

İkinci temel kaynak ise Kültür Bakanlığı'nın yayımladığı *Türk Folklor ve Etnoğrafya Bibliyografyası*'dır. *Oyun ve Bugü* yayınlandığında iki cildi çıkmıştı. Sonra da üçüncü ve dördüncü ciltleri çıktı, dördüncü cildi 1984 yılına kadar geldi. 5. cildin de hazırlıklarına başlandığını duyuyoruz. Yayınlanmış dört cildi şöyle gösterebiliriz: *Türk Folklor ve Etnoğrafya Bibliyografyası* I/1970 [5219 künye]; II/1973 [1104 künye]; III/1975 [4743 künye]; IV/1999 [4186 künye].

Bu iki temel yayından sonra bir-iki önemli yayın üzerinde durmak istiyorum. Ahmet Kutsi Tecer'in öncü eseri *Köy Temsilleri* yayınlandıktan sonra giderek konunun önemi anlaşıldı. Çeşitli kitaplar ve süreli yayınlarda yazılar yayınlandı. Ankara Üniversitesi, DTCF Tiyatro Bölümü başta olmak üzere çeşitli üniversitelerin ilgili bölümlerinde yöresel bitirme tezleri yapıldı. İlgi giderek arttı. TRT de sık sık bu oyunları televizyonda gösterdi. Dramatik köylü oyunları üzerine yayınlanmış üç monografiyi önemli bulduğum için burada kısaca tanıtıyorum. Bunlardan ilki Erman Artun'un *Cemal Ritüeli ve Balkanlardaki Varyantları* (Ankara, 1993) tek bir türün, Cemal oyununun Türkiye'de ve Balkanlar'daki çeşitlemelerinin incelenmesine dayanıyor. Cemal adlı bu oyun tarımsal bir bolluk ritüelidir. Oyun, Trakya ve Anadolu'da yaygın olduğu gibi aynı adla ya da benzer adlar ve başka adlarla bugün de oynanmaktadır. İncelemeci bunları alan çalışmaları, kaynak kişilerin verdiği bilgilerle ve bu konuda gerek Türkiye'de gerek Balkanlar'da yapılmış yayınlara dayanarak düzenli bir biçimde bir araya getirip incelemiştir. *Cemal*

sözcüğünün değişik yorumlara göre anlamı, oyun metinlerinden örnekler, oyunların oynanma amacı ve zamanı, oyundaki müzik ve danslar, oyunun hazırlığı, kişiler ve hayvan benzetmeceleri vb., tek bir türün yaygın coğrafyası, ayrıca bu türe giren oyunların eştilemelerini her yönüyle incelemesi bakımından örnek bir kitaptır; zengin kaynakçası, fotoğraflarıyla ilginç bir çalışmadır.

Dramatik köylü oyunları üzerine ikinci monografi Dilaver Düzgün' n *Erzurum Köy Seyirlik Oyunları* (Ankara, 1999) adlı çalışmasıdır. Birinci kitap gibi bir türün incelemesi değildir, tek bir yöre üzerine bir monografidir. Adından da anlaşılacağı gibi bu y re Erzurum ili, ilçeleri ve köyleridir, buradaki dramatik köy oyunlarını incelemektedir. Kitapta 77 oyun incelenmiş, çoğu oyunun başka yörelerdeki eştilemeleri de gösterilmiştir. Oyunlar tek tek incelenmeden önce yapı, yer, zaman ve oynanma amaçları, oyun kişileri gibi çeşitli açılardan ele alınmış; ayrıca konuları bakımından da sınıflandırılmıştır. Sonra da 77 oyunun her biri anlatılmıştır. Kitabın sonunda zengin bir kaynakça, çizimler ve fotoğraflarla bu da birinci kitap gibi örnek bir monografidir.

 c nc  monografi ise Doğu Karadeniz Bölgesi'nde ve buralara komşu illerde bir zamanlar yaşayan Rum halkın seyirlik oyunları konu ediniyor. Hristos Samuilidis tarafından Yunanistan'da bir doktora tezi olarak hazırlanan ve çevirisi geçtiğimiz yıllarda yayımlanan *Geleneksel Pontos Halk Tiyatrosu*'nun (ev.: Sema Sandalcı, İstanbul, 1999)  nemi, bir bölgede (Pontos) Türklerle bir arada ya da komşu köyler halinde yaşayan ve Rumca konuşan yerli halkın oyunlarını topluca ele alıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Oyunlar türlü yönlerden incelendiği gibi Kars, Bayburt, Trabzon, Gümüşhane, şebinkarahisar, Giresun, Sivas, Niksar, Samsun, Bafra ve Havza'dan derlenmiş 55 çeşitleme de fotoğraflar, giysiler, tipler ve geniş özetlerle tanıtılmıştır. Zengin bir kaynakça da içeren Samuilidis'in bu alışması, Ermeni köylü oyunlarıyla birlikte konuya farklı bir boyut, farklı bir bakış açısı getirmiştir.

ocuk oyunları üzerine dikkati çeken iki yayın üzerinde durmak istedim. Bunlardan birisi Musa Baran'ın *ocuk Oyunları* (Ankara, 1993) incelemesidir. Musa Baran'ı ilkin folklorla ilgili bir toplantıda 1973'te tanımıştım. Asıl alanı arkeoloji olmasına karşın ocuk oyunlarına büyük bir tutkusu vardır. Onu yıllar sonra Bademler köyündeki evinde ziyaret ettim. Evinde iki küçük müze düzenlemişti. Bunlardan biri eski uygarlıkların günümüz yaşamındaki izlerini resimlerle sergileyen bir müze. İkincisi ise çok ilginçti. Burada köy çocuklarının kendi yapımı oyuncaklar sergileniyordu. Bunlarda ocukların el becerisi ve yaratıcılığına tanık oluyoruz. Yukarıda adını andığım kitabında Musa Baran, ocuk oyunlarını üç ana kesime ayırmış, her birinde oyun öbekleri ve her birinden örnekler yer almış. şöyle ki: **A.**

Gönlü Hoş Eden Oyunları: 1. Gelişigüzel Oyunlar; 2. Taklit Oyunlar; 3. Donatım Oyunları; 4. Tekerlemeli Oyunlar; 5. Türkümlü Oyunlar; 6. Orta Oyunları; 7. Falımsı Oyunlar; 8. Vuruşmalı Oyunlar. **B. Usu Geliştiren Oyunlar:** 9. şaşırtmalı Oyunlar 10. Bilmeceli Oyunlar; 11. Resimli Oyunlar; 12. Dilsiz Oyunları; 13. Ütümlü Oyunlar. **C. Bedeni Eğiten Oyunlar:** 14. Sportif Oyunlar; 15. Avla İlgili Oyunlar. Bunlarda ele alınan oyunların sayısı 271'dir. Ayrıca çizelgelerde oyun adlarının karşısında bu oyunları hangi yaş grubundan çocukların oynadığı, nerelerde ve ne zaman oynandığı gösterilmiştir. Çalışma, oyunlar ve oyuncakların çizimleri ile fotoğraflarla çok yararlı bir kitap olmuştur.

Çocuk oyunları üzerine ikinci kitap Mevlüt Özhan'ın *Türkiye'de Çocuk Oyunları Kültürü* (Ankara, 1997) adlı çalışmasıdır. Bu kitap denebilir ki bu konuda şimdiye kadar yazılmış kitapların içinde en iyisi, en kapsamlısıdır. Kitabın yazarı Mevlüt Özhan, Ankara Üniversitesi DTCF Tiyatro Bölümü'nü bitirdikten sonra kendini halkbilimi araştırmalarına adanmıştır. Bugün Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü'nde (HAGEM) genel müdür yardımcısıdır. Mevlüt Özhan'ın bu konuda Ek Kaynakça'da gösterilen iki kitabı daha vardır.

Mevlüt Özhan burada ele alınan kitabının başında oyun kavramını, tarihini, oyunun tanımını ve sınıflandırmasını, oyunların temel özellik ve niteliklerini, çocuğun gelişimine etkisini, çocuk eğitimine katkısını, oyunlarla ilgili inançları, ebe seçimini, verilen cezaları, oyun tekerlemeleri ve başkaca konuları ayrı ayrı inceledikten sonra kitabın ana gövdesini oluşturan oyunları örnekleyen bölüme geçmektedir. Burada oyunların tanımını, her oyunun başka yörelerdeki çeşitlemelerini, gerektiğinde bunlarla ilgili çizimleri, söylenen ezgilerin notalarını vererek iki bini aşkın oyunu tanıtmış; ayrıca oyuncaklara da önemli bir yer ayırmıştır. Bir de çok zengin, kapsamlı bir "Oyun ve Oyuncak Terimleri Sözlüğü", "Kaynakça" ve renkli resimlerle çok dolgun bir kitap ortaya çıkarmıştır. Kitap çok iyi basılmış, ancak bir yayınevinden çıkmamış, yazarın büyük esirgemezliğiyle kendi hesabına basılmıştır. Bunun da sakıncası böylesine önemli bir kitabın yeterince duyurulmamış olmasıdır.

Kimi dergiler oyun özel sayıları yayımlamıştır. Bunlardan biri Ankara Üniversitesi DTCF Tiyatro Bölümü'nün her yıl yayımladığı *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*'dir. Bu dergi, 1975'te yayımlanan 6. sayısını "Dramatik Köylü Oyunları"na ayırmıştır. Bunda öğretim üyelerinin konuyla ilgili araştırma ve incelemeleri yer aldığı gibi, öğrencilerin bu konudaki yöresel derlemelerinden seçme metinlere de yer verilmiştir.

Ne yazık ki bu güzel, hacimli dergi de, 12 Eylül'den sonra YÖK'ün üniversitelerde gerçekleştirdiği bölümlerin süreli yayınlarını durdurma uygulamasından nasibini aldı ve böylece bizim *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*'nin yayını da durdurulmuş oldu. Gerçi çok sonra bir-iki sayı daha çıkarıldıysa da dergi eski niteliğini yitirmişti. Oyun üzerine ikinci özel sayı, Yapı Kredi Yayınları'nın çıkardığı *Sanat Dünyamız* dergisinin "Oyun Kültürü" ne ayırdığı 55. sayıdır (1994).

Tiyatro Bölümü'nde ilk yılda başka derslerin yamsıra Geleneksel Türk Tiyatrosu dersini de veriyordum. Anadolu'nun çeşitli yörelerinden gelen öğrencilerin, nerelerden geldiklerini saptayıp onlara geldikleri yörelerin dramatik oyunları ile ilgilenmelerini, bunları şimdiden incelemeye başlamalarını, dört yıl sonra hazırlamakla yükümlü oldukları bitirme tezini bu konuda yapmalarını sık sık öğütüyordum, yöntemleri gösteriyordum. Bu çabalarım sonucunda gerçekten çok başarılı on beş kadar tez yapıldı.

Bu arada iki doktora tezi konusu verdim ve onların danışmanı olarak iki öğrenciye bu konularda doktora yaptırdım. Bunlardan birincisi çocuk oyunları konusundaydı: Tülin Sağlam'ın *Ritüel Çocuk Oyunları ve Bunların Yaratıcı Dramada Kullanımı*. İkincisi de şamanlık-tiyatro ilişkisi üzerineydi: Erhan Tuna'nın *Bir Tiyatro Eylemi Olarak Şamanizm, Bir Oyuncu Olarak Şaman ve Günümüz Tiyatrosuna Etkisi*. Her iki tez de çok başarılı oldu.

Yakın yıllarda çocuk kültürüne ve oyunlarına üniversiteden biri sahip çıktı. Bu kişi Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi öğretim üyelerinden Prof. Dr. Bekir Onur'dur. Kendini çocuk kültürünün araştırılmasına adanmış olan bilim adamı, geleneksel Türk oyuncaklarını toplayıp bir müze kurmuş, üniversite içinde kurulan Çocuk Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi'nin müdürü olarak birçok etkinlikleri programlamıştır. Bu arada 1994'te İstanbul'da toplanan "Toplumsal Tarihte Çocuk Sempozyumu"nu, 1996'da da Ankara'da toplanan "I. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi"ni düzenlemiştir. Her iki toplantıda okunan bildiriler ayrı birer kitapta toplanmıştır.

Anadolu halkının kültürüne, özellikle oyunlarına bir ömür boyu hayranlık duydum. Özellikle oyunların zenginliği beni şaşırtıyordu, ne kadar araştırılırsa araştırılsın bitmeyen, tükenmeyen bir hazineydi bu. Sahne sanatları üzerine çalışan biri olarak en büyük amacım bu eşsiz hazineyi gösterime dönüştürmektir. Seyirlik oyun deyimi ilk benim kullandığım bir terimdir. Bu ayrımı daha çocuk yaşlarıma ait bir gözlemimi yıllar sonra değerlendirerek yapmıştım. Çocukluğumda babam ve annemle Karadeniz'de Hopa'ya kadar uzanan bir gemi yolculuğuna çıkmıştık. Gemi İstanbul Limanı'ndan hareket etmeden geminin güvertesinden aşağıya,

ambar yönüne bakıyordum. Birden orada beş, altı kişi bir sıra oluşturup, kemeçe eşliğinde horon tepmeye başladılar. Böyle bir şeyi ilk kez görüyordum. Sanki büyülenmiştim. Beş, on dakika seyrettim, hep aynı şeyleri yapıyorlar, giderek daha da coşuyorlardı. Sıkıldım, oradan ayrıldım. Yıllar sonra bunların Karadenizliler, danslarının da horon olduğunu öğrendim. Ve başta çok ilgimi çekmesine karşın, sonra tekdüzeliğinden sıkılmamın nedenini araştırdım: Onlar bunu kendileri için yapıyorlardı, birinin seyretmesi için değil. Böylece içe dönük olan bu dansları dışa yönelik kılmak üzerine çok düşündüm, halk danslarını tanımak, incelemek için çok önemli bir fırsat çıktı. Yapı ve Kredi Bankası'nın kültür müşaviri Vedat Nedim 'Tör, bankanın 10. yıldönümünde "Türk Halk Oyunlarını Yaşatma ve Yayma Tesisi" adıyla bir vakıf kurulmasına önayak olmuştu. Vakfın kurucuları arasında Ahmet Kutsi Tecer, Muzaffer Sarısözen, Halil Bedi Yönetken gibi halk kültürünü çok iyi bilen kültür adamları vardı. 1954 yılında Bankanın 10. yıldönümünde çeşitli yörelerden gelen 22 topluluğun katıldığı yarışma niteliğinde üç gün süren bir gösterim düzenlendi, ertesi yıl 1955'te iki hafta süren I. Halk Oyunları Bayramı yapıldı. 1969'a kadar böyle 10 bayram düzenlendi. Özellikle ilk beş bayram çok iyiydi. Vakfın yukarıda adlarını verdiğim kurucuları ve başkaca uzmanlar bir yıl boyunca ertesi yılın bayramına katılacak toplulukları seçmek için Anadolu'yu karış karış tarıyorlardı. Bir bayrama gelenler ertesi yılın bayramına çağrılmıyor ya da birkaçı dışında hepsi ilk kez gelen topluluklar oluyordu. Vedat Nedim 'Tör çok yakın dostumdı. Ben özellikle bu beş yılın bütün bayramlarına gittim, hiçbir gün kaçırmadım, dansırlarla konuştum, resimlerini çektim, notlar aldım. Sanki vakfın bir görevlisi gibiydim. Öyle ilginç şeyler öğrendim ki, örneğin Silifke'nin Kırtıl köyünden gelen kadınlı erkekli topluluğun Mengi adıyla oynadıkları oyunlar çok ilgimi çekti, sonra Mengi'nin bir samah olduğunu öğrendim. Bu bayramlar benim için bir okul gibi oldu, bütün Anadolu ayağıma gelmişti.

Birçok halk dansları jürisinde yer aldım, sanki bir uzmanmişim gibi benden bilgi almak isteyenler oluyordu. Banka bu bayramlarda gösterilen oyunların fotoğraflarını, türkölü ise bunların sözlerini, Ruhi Su'nun iki yıl uğraşarak notaya aldığı müziklerin notalarıyla *100 Türk Halk Oyunu* adıyla 1975 yılında kitap olarak yayımlandı. Kitabın eleştirilecek yönlerinden biri, fotoğrafları çeken Ara Güler, müziği notaya geçiren Ruhi Su olduğu halde onların adları kitapta gösterilmemişti. Vakfın bu alanda gerçekleştirdiği "ilk"lerden biri de 26-28 Temmuz 1961'de İstanbul'da yapılan "Halk Oyunları Semineri"dir. Bu seminere Cahit Tanyol, Ahmet Kutsi Tecer, Mahmut Ragıp Gazimihal, şerif Baykurt, Halil Bedi Yönetken, Muzaffer Sarısözen, Bülent Tarcan, Ruhi Su ve ben bildiri ya da bildiriler

sunarak katılmıştık. Bu bildiriler yıllar sonra Şerif Baykurt tarafından derlenerek yayımlandı: *Türkiye’de İlk Halk Oyunları Semineri* (Yapı Kredi Yay., İst., 1996).

Biri İngilizce olmak üzere halk danslarımızla ilgili iki kitap yazdım. Türkçe olan ikinci kitapta halk danslarımızın sahneye uyarlanmasının önemi ve yöntemleri üzerine bir bölüm vardı. Daha sonra bunu bir dergide de yayımladım. Bu yazıyı o tarihteki Turizm Bakanlığı Müsteşarı Kemal Baytaş okumuş, beni bakanlığa çağırdı. Kendisi de halk danslarıyla ilgileniyormuş. Böyle profesyonel bir topluluğu bakanlıkta gerçekleştirmek istiyormuş. Ben oturdum, çok uzun bir rapor yazdım. Birinci aşama için önce topluluğa alınacak adayların dans bilgisinden çok, kız ve erkeklerin boy ve kiloları, kulaklarının müziğe duyarlı olup olmadığı gibi nitelikleri sıraladım. İkinci aşama ise bunların koreografisini yapacakların belirlenmesiydi. Dans yaratıcılığında bir deha olan Duygu Aykal, koreografiye yatkın olan Oytun Turfanda, Gül Oya Aruoba gibi devlet balesinin en deneyimli üyelerinden birkaçının yer almasını önerdim. Bu aşamada halk danslarımızın, bunları en iyi bilenlerce öğretimini önerdim. Bunları koreograflar ile topluluğu oluşturacak dansçılar birlikte öğreneceklerdi. Üçüncü aşamada ise kostüm, dekor, müzik eşliği gibi konularla ilgili öneriler yer alıyordu. Sınava girenlerden 70 kadar aday topluluğa katıldı. Çok sayıda dansın koreografisini Duygu Aykal yaptı. Böylece yeteri kadar dans yaratıldıktan sonra hazırlıklar sona erince ilk geceyi hiç unutamıyorum. Büyük Tiyatro’da 7 Mayıs 1976 gecesi verilen ilk gösterimde herkes çok etkilendi, içlerinde ağlayanlar bile vardı. Topluluğun Türkiye’de verdiği gösterimlerden sonra Türkiye dışında Asya’da, Avrupa’da, Amerika’da verdiği gösterimler de büyük bir coşkuyla karşılandı. Ancak Kültür Bakanlığı, alanına girdiği gerekçesiyle bunu kendine bağlı bir kuruluş yaptı. Ancak Kültür Bakanlığı’nın yaz-boz tahtası yapısı, Devlet Halk Dansları’nın gelişimine engeldi. Nitekim zaman içinde bir zamanların başarılı, örnek bir uygulaması iken son yıllarda artık adı geçmez oldu. Neyse ki yakın zamanlarda kurulan “Dansın Sultanları” topluluğu gerek Türkiye’de gerek dünyada yaptığı turnelerde olağanüstü bir başarıya ulaştı. Çalışmalarına “Anadolu Ateşi” adıyla devam eden bu topluluk, her gittiği ülkede büyük bir coşkuyla karşılandı, Türkiye’nin büyük gururu oldu. Her iki topluluk da Anadolu kültürünün bir zaferiydi.

Anadolu’nun bu zenginliğini gösterime dönüştürmekte önemli bir fırsatı ele geçirdim. 12 Eylül sırasında Tiyatro Bölümü’nün başkanı oldum. Gerçi yöneticilik en yapmak istemediğim bir şeydi, ama burada amacımı gerçekleştirebilecektim. Bir yandan YÖK ve onun görevlendirdiği rektörle

bir soğuk savaşı sürdürürken bir yandan da bir ilke getirdim, bundan böyle bölümdeki gösterimler bir yazarın metni olmayacak, her şeyi biz yapacaktık. Beş yıl boyunca her yıl İstanbul Sanat Festivali'nin Genel Müdürü Aydın Gün bizi gelecek yıl için çağırıyor, Rumelihisarı'nda her şeyi bizden olan bir gösterim veriyorduk. Anadolu kaynaklı oyunların dışında kalan yapımlarımızın sözünü etmeden yalnız Anadolu kültürünü yansıtan gösterimlerden örnek vermekle yetineceğim.

Fakültede çok sevdiğimiz bir arkadaşımız vardı: Halkbilim Profesörü Sedat Veyis Örnek. Onu çok seviyorduk. Vakitsiz ölümü bizi acılara boğdu. Sevgili meslektaşım Sevda şener, onun anısına bir gösterim hazırlamamızı önerdi. Sedat Veyis Örnek aynı zamanda oyun yazarıydı. Bir oyunu İstanbul şehir Tiyatrosu'nda, ikinci bir oyunu ise Devlet Tiyatrosu'nda oynanmıştı. Sevda şener bu oyunlardan birinin oynanmasını önerdi; ben ise arkadaşımızın asıl öneminin halkbilimindeki yayınlarından kaynaklandığı düşünüyüğüm için, bunları oyunlaştırmayı önerdim. Bizde çok yetenekli bir öğrenci vardı: Yeşim Müderrisoğlu-Dorman. Gerek oyun yazarlığında, gerek hikâye yazarlığında, gerekse oyunculukta yeteneklerini kanıtlamıştı. Ona Sedat Veyis Örnek'in *Türk Halkbilimi* kitabından Doğum-Evlenme-Ölüm geçiş törenlerini oyunlaştırmasını önerdim. Çeşitli yörelerin çeşitli inanç ve uygulamalarını komedyaya havasında büyük bir başarı ile oyunlaştırdı. Seyretmeye doyamıyordum.

İkinci oyun olarak Alevî samahlarına yöneldik. Alevî kökenli öğrencimiz Belgin Aygün, Alevî samahlarını, Cem törenlerini çok iyi biliyordu, ben de ondan çok şey öğrendim, bizim öğrencilere samahları öğretti, Cem töreninin kurallarını anlattı, öğrencilerimizden bir-ikisi bağlama çalmasını öğrendi. Ortaya bir bale gösterimi kadar estetik yapısı çok yüksek düzeyde bir gösterim çıktı. *Samah* çok beğenildi, öyle ki bizim öğrencileri her yıl Hacıbektaş'ta düzenlenen törenlere çağırıldılar, orda da çok beğenildi, her yıl gittiler.

Bu arada Yeşim Dorman benimle yüksek lisans tezi yapmak istiyordu. Ona Çankırı'nın Sohbet-Yâren geleneği üzerine bir tez yapmasını önerdim. Birçok kez Çankırı'ya gitti, Başağa ve bu törene katılanlarla konuşmalar yaptı, tezinin birinci yarısı bu araştırmalara ayrılmıştı. İkinci yarısında ise bu töreni oyunlaştırdığı metin yer aldı. Bunun *Yâren-Sohbet* adıyla gösterimi hazırlandı. Bu da çok başarılı oldu. Öyle ki Çankırı'dan Başağa ve arkadaşları gelip gösterimi seyrettiler, çok başarılı buldular.

Gene Anadolu kültürü üzerine bir gösterim hazırladık. Tokatlı bir öğrencimiz oradaki Yazıbağı köyünden dramatik oyunları topladı, bu köyden çıkan oyunlar öylesine zengindi ki bir gösterim için yetti. Oyun iki

kesimdi: Birinde kadınlar arasında oynanan oyunlar vardı ve burada kadınların erkek taklitlerine de yer veriliyordu; ikinci kesimde ise erkekler arasında oynanan oyunlar sergileniyor; bunlarda da erkekler kadın taklidi yapıyorlardı. Mizah ve erotik öğelerle tam bir komedyaydı. Bunun adını *Yazıbağ'ında Şenlik Var* koyduk. Gençlik Yılı'nda Mūnih'te bir tiyatrodaki son üç oyunu gösterdiler. Her üç oyunun videosu yapıldı ve piyasaya çıktı. Ancak YÖK ve Rektör'le savaşım sınırlarımı iyice bozdu. Beş yıllık sürem bitince ikinci bir beş yıllık süreyi göze alamadım. Fakat Anadolu kaynaklı malzemenin ne kadar doğurgan olduğunu kanıtlamış oldum.

Bu arada gene Belgin Aygūn'ün aracılığıyla Nevruz'da Antalya'nın Elmalı ilçesine bağlı Tekke köyüne öğrencilerle gidildi, benim video kamerayla başkalarına göstermedikleri Cem töreni baştan sona kadar videoya çekildi, ayrıca öğrenciler aynı kamerayla çeşitli yörelerin samahlarını çektiler, sonuçta beş saatlik bir video oluştu. Öyle ki ben bunun kısaltılmışını, dört konuşma yapmak için gittiğim Berlin'de Etnografya Müzesi'nde gösterdim.

Bu baskının hazırlığında yardım gördüğüm kişilere teşekkür etmek isterim. Öğrencim Belgin Aygūn'e, Mevlüt Özhan'a, fotoğraf işlerinde yardımcıları için Prof. Dr. Gürbüz Erginer'e, son kitaplarımın bilgisayar yazımı için Dr. Ayşe Selen'e, fakat her şeyden önce örnek bir editör olarak titiz çalışması için dostum M. Sabri Koz'a yürekten teşekkürler.

Metin And

Önsöz

Bu kitabı alıp okumadan, kitapçı sergeninde gören için, gerçek Önsöz, kabındaki Siyah Kalem'in [Muhammed Bahşi Uygur] iki kara şamanın mendille oyununu gösteren resmi olacaktır. Öyle sanıyorum bu resim tek başına bu kitabın anlamını vermektedir. Kitabın adı *OYUN ve BÜGÜ*'de, gerek 'Oyun', gerek 'bügü'nün ilerde göreceğimiz çeşitli anlamları yanında, her ikisi de şamanın, kam'ın, bahşi'nin karşılığıdır. Resimdeki iki kara şamanın, kara oluşları bir bakıma bunların derilerinin gerçekten kara olduğunu düşündürebilir. Nitekim gerek Türkistan-Hindistan sınırında, gerek Afrika'da kara Kalender dervişler vardı; özellikle Arap gezgini İbn Battûta bunları Dimyat'ta görmüştür. Ancak öyle sanıyoruz. Siyah Kalem gerçekten kara derili bir şamanı örnek almak yerine, resminde kara renginin simgeselliğini belirtmiştir. İlerde göreceğiz, bugün Anadolu köylüsünün dramatik oyunlarında hep ak-kara simgesi bulunduğu gibi, Orta Asya şamanı da ak şaman-kara şaman diye ikiye ayrılıyordu. Nitekim Siyah Kalem'in başka resimlerinde ak şaman ile kara şaman yanyana gösterilmiştir.

Resim, kanımızca, yalnız kitabın adındaki "oyun" ve "bügü" sözcüklerini göstermekle kalmıyor, ayrıca resimdeki iki rengin simgeselliği de gene kitabımız için bir anlam taşıyor. Siyah Kalem'in bilerek seçtiğini sandığımız toprak kırmızısı ile gök mavisi, kullandığı başlıca iki renktir. Aslında şamanlıkta renklerin simgeselliğinin önemi büyüktü. Örneğin Buryatlar'da ak kam [*sagani bö*] beyaz, kara kam [*karain bö*] mavi giyinirdi. Resimdeki iki rengin simgeselliği oyun ve kitabımız bakımından anlamlıdır; toprak kırmızısı yeri, toprağı; gök mavisi ise göğü simgelemektedir. Şaman da yer ile gökyüzü arasında bir elçi, bir aracıdır. Nitekim Mevlevî *semâ*'larında, semâzenlerin sağ elleri yukarı, göğe doğru, sol elleri aşağıya, toprağa doğrudur.

Kaldı ki yer ve gök arasında bir bağlantı kurmada başka oyunlar da sayılabilir. Örneğin Polinezya'da, Yeni Gine'de, Çin'de, Kore'de vb. uçurtma uçurmak gibi. Nitekim ilerde göreceğiz, bugün Anadolu'da da uçurtma üzerine böyle söylenceler bulunmaktadır. Yer ile gök arasında ilişki sağlayan bir oyun da salıncakta sallanmadır. İlerde inceleyeceğimiz gibi, Anadolu'da çok yaygın

olan salıncağın belirli mevsimlerde, tarihlerde oynanması da bu ritüelin yaşadığını göstermektedir. Salıncağın bolluk, balık tutmada verimlilik, yağmur, hastayı sağaltmak, bitkilerin büyümesi, arınma ve kötülüğü kovmak gibi işlevlerinin yanısıra pek çok yerde bir işlevi de yer ile gök arasında bağlantı kurmak içindir. Nitekim Hindular mart ayı ortasında Tanrı Krişna için bir salıncak şenliği düzenlerler; öğleden güneşin batışına kadar sallanırlar. Rigveda'da güneşe, "gökteki altın salıncak" denir. Veda rahibi salıncakta sallanırken sağ eliyle bir salıncağa, bir yere dokunur ve "Yüce Tanrı ile Tanrıça birleşti" der. Bu da güneşin yeryüzüne en yakın olduğu noktayı belirler. Estonya'da da yaz dönümü gününde [St. John günü] aynı amaçla ateş yanında salıncakta sallanırlar.

İşte Siyah Kalem'in kitabımızın kapağındaki resmini yorumlarken, bu kısa önsözde kitabın konusu üzerine de okuyucuya bir fikir verdiğimi sanıyorum. Bu önsözü bitirmeden pek çok insanın yaşamında dönüm noktası olan kitapların bulunduğunu, kendi özyaşam çizgimde de iki kitabın önemli yeri olduğunu belirtmek isterim. Bunlardan birincisi, bu kitabın esinlendiği Hollandalı tarihçi J. Huizinga'nın *Homo Ludens*'idir. Huizinga, Leiden Üniversitesi rektörü olduğu 1933 yılında açılış töreninde yaptığı konuşmada kültürde oyunun ve ciddînin sınırları üzerinde durmuş ve bu görüşünü genişleterek 1938'de *Homo Ludens*'i yayımlamıştır. Ancak *Homo Ludens*'in önemi, çeşitli dillere çevrildikten sonra anlaşılmıştır. 1950'lerde bu kitabı okuduktan sonra bütün bir yaşam boyu ne yapacağımın kararını da vermiştim. Borçlu olduğum bir başka kitap da Sir James Frazer'in 13 ciltlik *The Golden Bough* adlı dev eseridir. Bu eserden esinlenerek, girişimim Türk halk kültürüne mitos ve ritüel yolundan bir yaklaşım olacaktır.

Her önsözde olduğu gibi, bu *ilk cilt için de* yardımlarına teşekkür etmek istediğim kişiler var. Önce kitabın başında Kaynaklar-Kısaltmalar'da adlarını belirttiğim derleme ve incelemelerin yazarlarına teşekkür ederim. Sonra verdikleri bilgi ve fotoğraflar için Ara Güler, Fikret Otyam, İbrahim Bergman, Mustafa Nuri Güler, Hasan Hulki Güler, Rıza Şahin, Fahri Kinal, Suat Gülâl, H. Ünal Köksal, Hasan Taşkale, Salim Özyön'e; Uygurca sözcüklerin kökeni üzerinde değerli açıklamaları için Prof. Şinasi Tekin'e; burada bulamadığım yabancı yazıların fotokopilerini sağlayan Prof. İlhan Başgöz'e; Ermenice metinlerin çevrilmesindeki yardımları için Bayan Ş. Mumcıyan'a; Japonca sözcüklerin açıklamaları için kapı komşum N. Tejima'ya; kitabın yayımlanmasını gerçekleştiren Kültür Yayınları-İş Türk Limited Şirketi'ne, onun yöneticisi şair Ümit Yaşar Oğuzcan'a, basımeviden gelen provaları düzelten yayınevinin görevlendirdiği adını bilmediğim düzelticiye, kapak düzenini çizen değerli sanatçı Sait Maden'e, basımında da Baha Matbaası'nın değerli sahibi Baha Batur ve basımevi görevlilerine sonsuz teşekkürler.

Kaynaklar - Kısaltmalar

- AFA* Ehliman Ahundov, *Azerbaycan Folkloru Antologiyası*, I-II, Baku (1968) [Burada yalnız I. cilde başvurulmuştur].
- AKOO* Şükrü Elçin, *Anadolu Köy Orta Oyunları*, Ankara (1964).
- AnadEs* Yusuf Ziya Demircioğlu, *Anadolu'da Eski Çocuk Oyunları*, İstanbul (1934).
- AnaDia* A. Caferoğlu, *Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme*, İstanbul (1941).
- AnBud* Hamit Zübeyr Koşay, *Ankara Budun Bilgisi*, Ankara (1935).
- ASKO* Metin And, "Anadolu'da Seyirlik Köylü Oyunları", *TFA*, I /199* (1966); II / 209 (1966); III / 220 (1967); IV / 229 (1968); V / 231 (1968); VI / 237 (1969); VII / 250 (1970); VIII / 273 (1972).
- BÇO* Vahit, "Bolu'da Çocuk Oyunları", *HBH*, I / 34 (1934); II / 38 (1934); III / 39 (1934).
- BKDİO* Günseli Eke, *Burdur Köylerinde Düğünler ve Temsili Oyunlar*, İÜE Fakültesi Tez no. 2857, 1959-60.
- BS* Mehmet Nuri, "Bolu'da Sohbet", *TFA*, 116 (1959).
- ÇEÇO* Lûtfi Ünsal, "Çorum'un Eski Çocuk Oyunları", *Çorumlu*, I / 41 (1943); II / 43 (1943); III / 45 (1944); IV / 46 (1944).
- ÇEÇOT* Nazmi Tombuş, "Çorum'da Eski Çocuk Oyunlarından Top", *Çorumlu*, 5 (1938).
- ÇOÇİS* Selim Sami İşçiler, "Çocuk Oyunları ve Çocukla İlgili Sözler", *TFA*, I / 178 (1964); II / 179 (1964); III / 180 (1964).

* Kısaltmaların açıkları için kendi alfabetik sıralarına bkz. Romen rakamı yazının tefrika sırasını, ikinci rakam ise yayımlandığı derginin sayısını göstermektedir (yn).

- ÇoEs* Gültekin Duru, “Çocukların Oyunlarından-Eskişehir”, *Halkevi*, 72-73 (1949).
- ÇoÜço* Şükrü Elçin, “Çorum’da Oynanan Üç Çocuk Oyunu”, *TFA*, 245 (1969).
- ÇTH* Hacı Şeyhoğlu Hasan, *Çankırı Tarih ve Halkiyatı*, Çankırı (1932).
- DAK* Metin And, *Dionisos ve Anadolu Köylüsü*, İstanbul (1962).
- DİÇO* Nedim Orta, “Demircidere’den İki Çocuk Oyunu”, *TFA*, 210 (1967).
- DKS* Mehmet Halit Bayrı, “Dursunbey’de Kış Sohbetleri”, *HBH*, 78 (1948).
- EAO* Nazmi Tombuş, “Eski Çocuk Eğlence ve Oyunlarından Aşık Oyunu”, *Çorumlu*, 19 (1940).
- EÇO* Şükrü Elçin, “Erzincan Çocuk Oyunları”, *TFA*, 266 (1971).
- EDO* Emil Sevinç, “Erkeklerarası Düğün Oyunları” *TFA*, 282 (1973).
- EEO* Nedim Orta, “Elmacık Eğlenceli Oyunları”, *TFA*, 154 (1962).
- EGO* A. Baha, “Eğir ve Gūdū Oyunları”, *HBH*, 25 (1933).
- GAGO* Enver Sadık, “Gaziantep’te Aşık ve Gülle Oyunları”, *HBH*, 21-22 (1933).
- GKOÇ* H. Ünsal Köksal, *Gökdere Köyü “Oyun Çıkarma”ları*. *TKBT* (1968-69.)
- GSO* Mehmet Kaya, *Gaziantep’teki Seyirlik Oyunları*, *TKBT*, (1971-72.)
- GT* A. Nadi Üler, “Gece Toplantıları”, *Başpınar*, I / 23 (1941); II / 26 (1941); III 28 (1941).
- HBH* *Halk Bilgisi Haberleri* dergisi.
- HYO* Veli İlhan, “Harput’ta Yüzük Oyunu”, *HBH*, 103 (1940).
- İÇO* Adil Özseven, “İstanbul’da Çocuk Oyunları”, *HBH*, I / 106 (1940); II / 108 (1940); III / 110 (1940).
- İçOy* Ayşe Ünlüer, “İstanbul Çocuklarının Oyunları”, *TFA*, I/145 (1961); II/146 (1961).
- İF* Mehmet Halit Bayrı, *İstanbul Folkloru*, İstanbul (1947).
- KA* M. Zeki, “Konya Âdetleri”, *HBH*, 16 (1931).

- KarOy* Aziz Gençler, “Kars’ta Aşık Oyunları”, *Karseli*, I/98 (1972); II/99 (1972); III/101 (1972); IV/102 (1972).
- KÇMO* Kâzım Özyedekçi, “Kayseri Çocuklarının Mahalli Oyunları”; *Erciyes*, I/34-41 (1946); II/48-49 (1947); III/52 (1947), IV/55-56 (1947); V/57-58 (1947).
- KF* Ergun Sarı, “Kalanas Folkloru”, *TFA*, 283 (1973).
- KHTO* Şükrü Elçin, “Kozan’da Hayvanları Taklit Oyunları”, *TFA*, 264 (1971).
- KKSO* Muharrem Aral, *Kayseri Yöresi Köy Seyirlik Oyunları*, TKBT, (1972).
- KT* Süleyman Kazmaz, *Köy Tiyatrosu*, Ankara (1950).
- KYSO* Suat Gülâl, *Karaman Yöresi Seyirlik Oyunları*, TKBT, (1972-73).
- MÇO* Müşfika Abdülkadir, “Maraş’ta Çocuk Oyunları”, *HBH*, 11 (1930).
- MHÇO* N. Bayduhan, “Milli Halk ve Çocuk Oyunları”, *Fikirler*, 240-41 (1943).
- NASO* Mehmet Kılıç, *Niğde-Aksaray Bölgesinde Seyirlik Oyunları*, TKBT, (1970-71).
- SÇO* Şükrü Elçin, “Sivas Çocuk Oyunları”, *TFA*, I/229 (1968), II/230 (1968).
- SefOy* M. Necati Özsu, “Seferihisar Oyunları”, *TFA*, I/99 (1957); II/104 (1958); III/109 (1958); IV/127 (1960); V/131 (1960); VI/143 (1961); VII/148 (1961); VIII/150 (1962); IX/159 (1962); X/173 (1963).
- SG* Elliott M. Avedon – Brian Sutton-Smith, *The Study of Games*, New York (1971).
- SKA* Enver M[ehmet] Beşe, “Safranbolu’da ve Köylerinde Aile”, *HBH*, I/34 (1934); II/35 (1934); III 37 (1934); IV/38 (1934); V/39 (1934); VI/44 (1935); VII/46 (1935); VIII/47 (1935), IX/48 (1935); X/49 (1935).
- SözDer* *Türkiye’de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi*, Cilt 6, *Folklor Sözleri*, Ankara (1952). (Bu kısaltma, Türk Dil Kurumu’nun yayımladığı bu dizinin yalnız 6. cildini karşılamaktadır. Öteki ciltler ve Türk Dil Kurumu’nun genişletilmiş yeni baskısını yaptığı ve bu satırların yazıldığı sırada G [VI. cilt] harfine kadar yayımlanmış *Derleme Sözlüğü*’nü karşılamamaktadır).
- SZO* Mahmut R. Gazimihal, “Sappağ veya Zappağ Oyunu”, *TFA*, 66 (1954).
- TÇOÖ* Ferruh Arsunar, *Türk Çocuk Oyunlarından Örnekler*, İstanbul (1955).

- TFA* *Türk Folklor Araştırmaları* dergisi.
- TKBT* Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tiyatro Kürsüsü Basılmamış Bitirme Tezi [konumuzla ilgili olan bu 8 tez denetimimizde öğrencilerce derlenmiştir. Tezlerde, oyunların tam metni olduğu halde, buradaki alıntılar özetlenerek verilmiştir].
- TOÇ* Fehim Çaylı, “Taş Oyunları ve Çeşitlemeleri”, *TFA*, 16 (1950); “Çok Taş ve Meneli Taş Oyunları”, *TFA*, 24 (1951).
- TSO* Hasan Taşkale, *Tunceli İli Seyirlik Oyunları*. *TKBT*, (1971-72).
- UFD* Mithat Atakurt, *Urfa Folklorundan Bir Demet*, Ankara (1951).
- UKOÇG* Rıza Şahin, *Ulutepe Köyünde Oyun Çıkarma Geleneği*, *TKBT*, (1967-68.)
- YOÇ* Mustafa Mutlu, *Yapraklı'da Oyun Çıkarma*, *TKBT*, (1968-69.)

GİRİŞ:
OYUN KAVRAMI

Homo Ludens [= Oyuncu İnsan]

Nasıl Darwin, insan-hayvan ayrımı, Freud ise usçul-usdışı ayrımı gibi ikilikleri bozmuşlarsa, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Hollandalı tarihçi Johan Huizinga da (1872-1945) *Homo Ludens*¹ adlı incelemesi ile önemli bir ikiliğin dengesini bozmuş, insan kültürüne yeni bir boyut getirmiştir. *Homo Faber* (= yapımcı insan), *Homo Sapiens* (= düşünür insan) ikilisinin karşısına üçüncü bir insan, *Homo Ludens*'i (= oyuncu insan) çıkarmıştır. Huizinga, Batı Uygarlığında çağcıl bilimin ve felsefenin getirdiği önemli bir ikiliği değiştirmiştir. İş, ritüel, din, önemli tarih olayları gibisinden önemli sonuç doğurucuların önceliği karşısında, oyunun bunlardan sonra gelen, bunların önemsiz bir uygulaması olduğu görüşünü değiştirmiştir. Huizinga'ya göre, oyun, kültürden öncedir, çeşitli kültürlerden çıkma ya da bir rastlantı sonucu değil, tersine çeşitli kültür biçimlerinin doğuşunda başlıca etkendir. Bununla, kültürde oyun ögesi denince, uygar yaşamda çeşitli eylemlerde, oyuna önemli bir yer ayrıldığı ya da oynadıklarına bakarsak ve bunu yalnızca bir tepke ya da içgüdüyle yapmadıkları, kökeninde, oyundan kültüre bir dönüşüm olduğu söylenmek istenmektedir. Yaygın inanca göre iş ve oyun, ayrı kavramlar iken, Huizinga bunun tersini kanıtlamıştır. Hayvanlar da oynadıklarına ve bunu yalnızca bir tepki ya da içgüdüyle değil, fakat bir anlamla ve işlevle yaptıklarına göre, kültürün tanımında ise hep bir insan toplumunun bulunması gerektiğine, hayvanların da oynamayı öğretmesi için insanlara gereksinme duymadıklarına göre, insanoglu oyun kavramına kendinden önemli bir özellik katmamıştır.

Kimine göre oyun, enerji fazlasını atmak; kimine göre, benzetmece içgüdüsunü doyurmak; kimine göre ise boşalma gereksinmesini karşılamaktır. Bir kurama göre oyun genç yaratıkları (insan ya da hayvan) ilerde yaşamın gerektirdiği ciddî iş ve uğraşlara hazırlamak, yetiştirmek içindir. Bir başka ilkeye göre oyunda doğuştan bir yeteneği geliştirme itkisi ya da üstün gelme ve yarışma isteği, yitik enerjiyi tek yönlü canlılıkla, eylemle

1 Johan Huizinga, *Homo Ludens: A Study of the Play Element in Culture*, Boston (1955).

onarına vb.² gibi itkiler bulunmaktadır. Huizinga'ya göre bütün bu görüşlerde bir tek ortak nokta vardır: Oyunun, oyun olmayan bir amaca varmaya yaradığı varsayımından hareket edilmesidir. Dil, mithos ve ritüelin kökeninde hep oyun buluyor Huizinga; hukuk ve düzen, tecim ve kâr, zanaat ve sanat, bilgelik ve bilim gibi uygar yaşamın önemli içgüdüsel güçlerinin kökeninde mithos ve ritüel vardır ve hepsi oyundan çıkmıştır. Oyun, çocuk oyunları, ayak topu, satranç tam bir ciddîlik içinde oynanır. Huizinga'ya göre, oyun kavramının şu önemli nitelikleri vardır:

Oyun her şeyden önce isteğe bağlı, gönüllü bir eylemdir. İsmarlama ya da zorlama oyun, oyun değildir, olsa olsa oyunun zoraki bir benzeğidir. Bu bakımdan boş zamanlarda yapılır.³ Ancak oyun bir ritüel ya da bir tören olduğu zamandır ki bir görev, bir ödev kavramıyla birleşir. Böylece, oyunun bir önemli niteliği ortaya çıkıyor, bu da onun özgürlüğüdür.

İkinci bir niteliği, gene onun özgürlüğü ile ilgilidir, bu da oyunun gerçek yaşam, günlük yaşamdan değişik oluşudur. Oyun, gerçek yaşamdan geçici olarak çıkarak kendi düzeninin, dünyasının içine girer. Çocuk, oynarken gerçeğin dışında olduğunun bilincindedir. Bu nedenle de oyun, çıkarıcı değildir. Karşılığında günlük yaşamdan değişik olarak birtakım isteklerin, maddî kazançların karşılanması söz konusu değildir.⁴ Oyun günlük yaşamda bir ara veriş, bir dinlenme, günlük yaşamın bir süsü gibidir.

Üçüncü niteliği, oyunun, günlük yaşamdan yer ve süre bakımından ayrılmasıdır. Bu bakımdan kendine özgü yerle ve süreyle sınırlanmıştır. Oyun başlar ve belli bir noktada biter. Bir sonuca yöneliktir. Bir gelenek gibi sürreklidir, tekrarlanır. Yalnız süre bakımından değil fakat yer bakımından da sınırlanmıştır. Oyun alanı ritüel gibi, ya fizik bakımından ya da uygunluk ve oyun kuralları bakımından belirlenmiştir: Oyun yeri, oyun masası, tapınak, sahne, perde-gerelti, ayak topu alanı, vb. Bunlar bir çeşit yasak bölgelerdir, dışardan içeriye belli kurallarla girilir, içerde de belli kurallar geçerlidir. Buranın kendi düzeni vardır; bu düzen saltır ve bozulamaz; bozulması oyunbozanlıktır, cezaları vardır. Bu düzenin nitelikleri sanki estetik değerler gibidir: Gerilim, denge, denklik, karşıtlık, çeşitleme, çözülme, karar vb. Oyunun büyüleyici bir etkisi vardır. Bu büyüde tartım ve uyum söz konusudur. Özellikle gerilim önemlidir. Gerilim, belirsizlik, giderek rastlantıya dayanmaktan çıkar; bu belli bir sonuca ulaşmak, onu elde etmek için bir çabalama, bir uğraşmadır, başarı için bu çabada bir gerilim vardır. Oyun-

2 Bu konuda çeşitli kuramlar, görüş açıları için bkz.: Richard Courtney, *Play, Drama and Thought*, London (1968).

3 Bu konuda bkz.: Metin And, "Özgür İnsan ve Boş Zamanları Değerlendirme Kavramı", *Özgür İnsan*, 71 (1972).

4 Nitekim bu nedenle bu incelememizde profesyonel olan oyun ve oyunculuk konu dışı bırakılmıştır.

çağına uzanan bebek, makarayı, yün yumağını pençesiyle yoklayan kedi yavrusu, topla oynayan küçük kız, hepsi zor bir işi başarmak, bir gerilimi sona erdirmek için uğraşmaktadır. İskambille niyet açma, bulmaca çözümü, nişan atışı gibi tek başına yapılan oyunlarda da hep gerilim vardır; burada yarışma niteliği arttıkça, gerilim de artar. Kumar ve spor karşılaşmalarında bu gerilim en yüksek noktasına varır. Oyuncu, birtakım değer yargılarıyla bağlıdır: yüreklilik, direşkenlik, olanaklar ve en önemlisi oyun kurallarına, bütün kazanma isteğine karşın uymak zorunluluğu. Her oyunun kuralları vardır. Oyun kuralları bağlayıcıdır ve kuşkuya yer bırakmaz. Kurallar bozulunca bütün oyun çöker, biter. Oyunbozanla, oyunda hile yapan birbirinden ayrılır. Birincisi kurallara saygısızdır, öteki kurallara uygun gibi davranır, sözde saygılıdır; yakalanmadıkça, oyunun büyüüsü içindedir. Oyun kurallarını çiğneyen oyun dışında kalır. Örneğin yalnız oyunlarda değil, Anadolu'da oyunların yapıldığı toplantılarda, derneklerde de, bu toplantının töresel kurallarına uymayan cezalanır ya da dışarıya atılır. Bunları ilerde örneklerle göstereceğiz, ancak burada bunun ne denli önemli olduğunu anlamak için Anadolu'da oyunbozan ve oyunbozanlık etmek için çeşitli yörelerde kullanılan sözcüklerin zenginliğine işaret edelim. Oyunbozan: *Cığız, cılcık, cıllık, cırmak, gırnakçı, holdara, karaca, karacalık, karacı, kırnak, zıllık*. Oyunbozanlık etmek: *Cıdamak, cıgzılanmak, cındırmak, cırlamak, gıncılamak, vıcımak, zığarmak*. Oyundan vazgeçmek anlamına da, *mızıklamak*.

Birlikte oynamak oyuncuları birbirine yaklaştırır, oyun bittikten sonra da aynı derneğin üyesi gibi bir yakınlık kurulur. Eski kardeşlik, klan toplulukları, antropologların *phratría* dedikleri bir çeşit oyun-topluluklarıydı. Bu bakımdan oyuncular arasında kendi dışından olanlara karşı bir gizlilikleri vardır. Oyun alanının sınırları içinde dışardakilerin ve günlük yaşamın yeri yoktur. İlkelerde gençlerin yetişkin erkekler toplumuna alınması için yapılan büyük törenlerde, sırasında yalnız aday için kabilenin günlük yasa ve kurallarında geçici olarak bir bağımsızlık tanınmakla kalınmaz, fakat kabile içinde bütün düşmanlıklar durur, öç almalar bir süre için askıda kalır, geçici bir ateşkes olur⁵. Oyunun ayrılığı ve gizliliği giyim kuşamda da görülür. Oyuncular giyimini kuşamını değiştirerek, maske takarak kendisinden başkası olmaktadır. Nitekim dramatik sanatın en önemli niteliği olan, bu kendisinden başkası olmak, ilerde göreceğiz, Anadolu'daki dramatik oyunlarda en önemli öğedir. Gizlilik bugün de sürmektedir. Köylerde oyunları görmek isteyen yabancılara karşı büyük bir çekingenlik, isteksizlik ve bir direniş buluruz. Gene ilerde inceleyeceğimiz Alevî toplumlarda cem âyinleri ve bunlarda oynanan *samak*'lar tam bir gizlilik içinde korunmaktadır.

5 Örneğin eski Osmanlı şenliklerinde de, şenlik süresince içki içilmesi gibi çeşitli yasaklarda hoşgörü, göz yumma vardır. Bkz.: Metin And, *Kırk Gün Kırk Gece*, İstanbul (1959), 27-28.

Huizinga'nın sıraladığı nitelikler özetlendiğinde şu sonuçlara varabiliriz: Oyun özgür bir eylemdir, bilinçli olarak günlük yaşamın da dışında kalır, ciddî bir iş olarak benimsenmemekle birlikte, oyuncu yoğun olarak ve tümüyle kendini oyuna verir. Bu eylemde maddî bir kazanç, bir kâr, bir çıkar beklenmez. Oluşumu, kendi zaman ve yer sınırlaması, saptanmış kuralları ve düzeni içindedir. Çoğunlukla dış dünyadan kendilerini kılık değiştirme ve başka yollarla ayırır ve oyuncuları, aralarında gizli bağlarla birleştirir, toplumsal öbekleşmeyi kolaylaştırır.

Huizinga'nın incelediği oyun kavramı, kökündeki en yüksek biçimlerdir. Bu açıdan bakılınca oyunun işlevinde iki önemli görünüm vardır: Ya bir şey için yarışma, karşılaşma ya da bir şeyi yansılama, benzetme. İki işlevi birleştirirsek, oyun, ya bir yarışmayı yansıtır ya da bir şeyi başka bir şeye en iyi benzetmek için yarışır. Benzetmece bir gösteridir, böylece seyredene yöneliktir. Türkçe'deki 'oyun'un çok çeşitli anlamları olduğundan seyredilen oyunları ötekilerden ayırmak için bunlara 'seyirlik oyun' diyoruz. Aslında ritüel seyredilmek içindir; *dromenon* eylemdir, drama da sahnede bir eylemin benzetmesidir. Böylece bir eylem, bir gösterim ya da yarış olarak yapılabilir. Ritüel, evrene değgin bir olguyu benzetmece'dir. Bu benzetmece, burada daha çok mistik bir tekrarlama, bir olgunun yeniden gösterilmesi için bir özdeşleşmedir. Ritüelin işlevi yalnız benzetmece değildir, tapınanların kutsal olgunun kendisine katılmasını sağlar. Yunanlar bu ayrımı "*mimetik yerine metektik*" sözü ile karşılıyorlar. Büyük mevsimlik törenlerde, süremlerin dönüşümü, takımyıldızların hareketi, tarımsal ürünlerin büyümesi ve olgunlaşması, hayvan ve insanların doğumu, yaşaması ve ölümü gibi sahnelere benzetmeler yapıyordu. İlkeller, ritüellerin oynanmasıyla bir çeşit ilkel hükümet biçimini edinmiş oluyorlardı. Kral güneşti, krallığı güneşin hareketinin bir görünümüydü. Bütün ömrünce kral, güneşi oynuyordu ve sonunda güneşin kaderine uğruyor, ritüelde kendi halkınca öldürülüyordu. Huizinga'ya göre, bu çeşit bir ritüel-oyun, çocuk ve hayvan oyunlarından değişik değildir. Onların oyunlarında gene evren karşısındaki coşku anlatılmaya çalışılmaktadır. Çocuk oyunlarında bu en özgül, en arı biçiminde görülmektedir.

Çocuk, oynarken oyununda kutsal bir içtenlik vardır, ama oynamaktadır ve bunun oyun olduğunun bilincindedir. Sporcu da kendini tam vererek oynar ama, gene de oyun bilinci içindedir. Sahnedeki oyuncu yarattığı kişiliğe ne kadar kendini kaptırırsa kaptırsın gene de oyun bilincindedir. Platon *Yasalar*'da insanın en doğru yaşayışını tanımlarken "Oynar gibi yaşamalı; oyunlar oynamalı, şarkı söylemeli, dansetmeli, böylece Tanrıların gönlü alınmış olur ve insan kendini düşmanlarına karşı savunur, yarışma kazanır" diyor.

Huizinga, ritüel ve oyun arasındaki ilişkiyi daha yakından inceliyor. Kutsal olan bir bayramda, bir yortuda, genel davranış ve hava, bir şenlik, toplu bir eğlence havasıdır; kutsama, kurban, kutsal danslar, yarışmalar, gösteriler bir şenliğin programındadır. Ritüelde kan görülebilir, bir erişirme töreni acımasız, giyilen maskeler korku verici olabilir, ancak her şey bir şenlik havasıdır, günlük yaşam askıya alınmıştır. Bu bakımdan, Antik Yunan şenlikleriyle, Afrika kabilelerindeki dinsel törenler arasında önemli hiçbir fark yoktur. İster büyücü olsun, ister büyü yapılan, her ikisi de aynı zamanda hem işin aslını bilen, hem de aldatılındır. İlkel insan, tıpkı oynayan çocuk gibi iyi bir sahne oyuncusu gibidir, onun gibi oynadığı rolün içinde kendini unutturmasına ya da kendinden geçercesinedir; ama gene çocuk gibi, iyi bir seyircidir, gördüğünün gerçek bir aslan olmadığını bilir de gene de yapma aslanın kükremesinden oyun kuralınca büyük bir korkuya kapılır. Eski ritüeller, kutsal oyunlardı, topluluğun iyiliği, refahı için zorunluymuştu, fakat hepsi Platon'un değindiği anlamda oyundu.

Oyunlarda iki önemli nitelik, gerilim ve sonucun belirli olmayışıdır. Tek başına oynanan oyunlarda bile bu görülür. Rastlantıya dayanan kumar türünde oyunlarda, oynayanın gerilimi, onu seyredene çok az yansır. Bu tür rastlantı oyunları, kültür araştırmaları için ilginç olmakla birlikte kültürün gelişimi bakımından verimsizdir, kısırdır, yaşama ve usa bir katkısı yoktur. Oysa uygulama, bilgi, beceri, cesaret ve kuvvet gerektiren oyunlar bunun tam tersinedir.

Yunanca'da çocuk oyunları için *-inda* eki konulur. Örneğin *Sphairinda* "topla oynama", *helkustinda* "halat çekme oyunu" vb. gibi. Çocuk oyunları dışında eski Yunanca'da üç kelime daha buluyoruz. *Paidia*, en yaygın olanıdır, "çocuksu" anlamındadır; ancak, bu sözcüğün türevleri oynamak, oyuncak anlamlarına gelir ve her türlü oyunu kapsayan geniş bir kullanımı vardır. Oyun anlamında ikinci sözcük *adio*, *adirma*, daha çok önemsiz, boş, yararsız anlamlarına yaklaşıyor. Fakat oyunla ilgili önemli bir boyut, bu sözcüklerle karşılanmıyor. Bu da oyunun yarışma, karşılaşma, çatışma, maç anlamlarıdır. Antik Yunan yaşamında çok önemli olan bu kavram *agon* ile karşılanıyor. Huizinga'ya göre, yarışmayı, karşılanmayı kültürel işlevi bakımından, oyun-şenlik-ritüel üçüzünden ayırma olanağı yoktur. Yunan toplumsal yaşamında çok ciddi olan yarışma kavramı, çocuksu nitelikte *paidia* ile karşılanmazdı, bu nedenle *agon* sözcüğü kullanılmaktadır. *Agon*, daha çok toplandı anlamındadır, pazar yeri anlamına *agora* ile ilişkilidir. Oyunun önemli bir niteliği olan kazanmak, yenmek, bir oyun arkadaşını, bir hasmı gerektirir. Kazanmak, oyunun sonucunda birinin daha üstün olduğunu göstermesidir. Oyunda kazanmaktan da önemlisi, saygınlık, onurdur. Bu da o kişinin (ya da öbeğin) ilişkini olduğu öbek adına kazanılır. Bu bir ödülle de değerlendirir-

lebilir: Bir kupa, kralın kızı ya da bir oyuncunun canı ve kabilenin mutluluğu vb. Antropologlar ilkelerde toplum içindeki karşıt ikiliği göstermişlerdir. Kabile *phratría* denilen iki karşıt öbekten oluşur, birbirlerinden totemleriyle ayrılır. Aralarında yarışma ve rekabet olduğu kadar, karşılıklı yardım ve dostluk vardır. Gene kabile yaşamında cinsel ayırım da vardır, bu Çinlilerin kadın ve erkek ilkesinin (*yin* ve *yang*), evrensel karşıt ve tamamlayıcı ikiliği gibidir. Kabilenin şenliklerinde gerek iki hasım bölük, gerek cinsler arasındaki ikilik ortaya konur. Çin'deki kış şenliği yalnız erkeklerce, erkeklerin evinde oynanır, maskeli hayvan benzetmeli danslar, çeşitli oyunlar yapılır, ancak iki karşıt bölük olur, ev sahipleri – konuklar; biri *yang* ilkesine göre güneş, sıcak, yaz ise, öteki *yin* ilkesine göre ay, soğuk ve kıştır. Nitekim ilerde göreceğiz, Anadolu dramatik oyunlarında yaygın bir öge çeşitli karşıtlıkları simgeleştiren ak ve kara çatışmasıdır. Eski Çin'de, hemen her eylem bir çeşit törensel yarışmaya dönüşmekteydi; bir ırmağı geçmek, bir dağa tırmanmak, odun kesmek, çiçek toplamak gibi. Gene Asya geleneğinin dilde bir yansıması olan Kâşgarlı Mahmud'un *Dîvânü Lugâti't-Türk*'ü, incelenirse baştan aşağı günlük eylemlerin aynı zamanda yarış anlamına geldiği görülür. Örneğin *öt-gün* (= yansılamak, taklit etmek ve bunda yarış etmek), *büdhüş* (= oyunda ve raksta yarışmak) vb. Ayrıca *öçeş* (= yarış, yarış etmek), *oyun* da hem oyun, hem yarış anlamlarını yüklenir.

Bugün bile, ilkbahar ve güz şenliklerinde genç erkek ve kızlar arasında şarkı, oyun yarışmaları yapılır. Aslında bütün bunların kökeninde ritüeller bulunmaktadır. Bu oyunlar, mevsimlerin aksamadan dönüşümü, tarım ürünlerinin olgunlaşması, yıla bolluk ve mutluluk getirmeye yöneliktir. Rastlantı oyunlarında da bu görülür: Atılan zarın ya da aşğın kazandırması, uğurlu bir anlam taşır. Böylece Tanrıların bu işten yana olduğu, ya da onları istenilen yönde hareket ettirdiğine inanılır. Birçok yerlerde zar atma, dinsel bir uygulamadır. Yapısında *phratría* ikiliği bulunan toplumlarda, bu karşıtlık oyun tahtasının ya da zarlarının iki ayrı rengi ile belirtilir. Sanskrit dilinde *dyutam*, hem kavga etmek, hem zarla oynama anlamlarını içermektedir. Nitekim ilerde aşık oyununun çeşitli işlevlerinde de bu türlü anlamlar bulunacaktır. “[Biriyle] aşık atmak” deyimini Türkçe’de, yarışma anlamına gelir.

Huizinga, uygarlıklarda yarışmanın önemini çeşitli örneklerle, bu arada Hint mitosundan ve Arapça’dan örneklerle gösterdikten sonra hukukta, bilgide, şiirde, felsefede, sanatta, oyunun önemini, öyle ki oyunun bunlarla eşanlama bile geldiğini ayrı bölümlerde gösterdikten sonra, çağcıl uygarlığın, oyunu yaşamdan ve kültürden ayırdığını, böylece de oyunun, insan ve toplum için asal değerini ve işlevini yok ettiğini gösteriyor.

Huizinga’nın kitabından, burada yalnızca onun konuya giriş bölümünü özetlemeye çalıştık. Aslında bu incelememizde amacımız oyunu böylesine

genişlemesine incelemek değildi, ancak oyun kavramının Türk kültüründeki yerini, önemini göstermeye çalışırken ayrıca bunun büyüsel ve dinsel kökenini araştırırken, Huizinga'nın ortaya koyduğu temel ilkeler ve açıklamalar çalışmamız için hareket noktası olmuştur. Huizinga'dan ve başka kaynaklardan yararlanarak, bir de bunu çeşitli dillerdeki sözcüklerle kanıtlayalım. Yunanca'da oyun kavramını gördük. Sanskrit dilinde oyun kavramı için en azından dört fiil kökü bulunmaktadır. *Kridati* hayvanların, çocukların ve yetişkinlerin oyunları için genel bir sözcüktür. Ayrıca rüzgârın ve dalgaların hareketi, hoplamak, sıçramak, dansetmek anlamlarına da gelir; *nrt* eki bütün dans ve dramatik gösteriler için kullanılır. *Divyati* daha çok kumar, zarla oynama, ayrıca şaka, alay etmek anlamında oyunu karşılar; *las* eki, parlamak, birden belirme, birden bir gürlüğü, oynamak anlamlarına gelir. *Lila* ve *lilayati* fiili daha çok oyunun hafif, uçarı, önemsiz, kolay yönlerini belirtir. Ayrıca taklit, benzerlik anlamına gelir. Örneğin *gajalilaya* "fil gibi" demektir, *gajendralila*, bir fili taklit eden ya da fili oynayan anlamındadır. Bütün bu sözcüklerde bir çabuk hareket anlamı gizlidir. Bununla birlikte Sanskrit dilinde yarışma karşılığı için bir sözcük yoktur; oysa, yarışmanın Eski Hindistan'da yaygın çeşitleri vardı.

Çince'ye gelince, en önemli sözcük olan *wan*'da çocuk oyunları başta gelir; bunun yanısıra alay etmek, bir işle uğraşmak, tadına varmak gibi anlamları vardır. Yarışma için *çeng*, Yunanca *agon*'un karşılığıdır, *sai* ise bir ödül için, örgütlenmiş yarıştır. Kuzey Amerika Kızılderililerinden Blackfoot dilinde *koani* fiili bütün çocuk oyunlarını kapsar, ve yalnız çocuklar için kullanılır. İlginç olan aynı sözcük cinsel ilişki, özellikle ahlâkdışı ilişkiler için kullanılır.⁶ Kurallara uygun düzenli oyun karşılığı *kaçtsi*'dir, ve hem rastlantı hem beceri ve güç oyunları için kullanılır. Büyü ve dinle ilgili danslar törenler için iki sözcük bulunuyor: Biri yarışta, oyunda ve savaşta kazanmak anlamına *amots*, ve oyun ve sporda kazanmak *skets*. Bir de *apska* sözcüğü vardır.

Japonca'da tek bir sözcük oyun işlevini karşılamaktadır. İsim *asobi* ile fiil *asobu*, genel olarak oyun, oyalanma, dinlenme, eğlence, boş zamanı değerlendirme, gezinti, sefahat, boş gezmek, işsizlik güçsüzlük anlamlarındadır. Ayrıca taklit etmek, benzetmek, bir öğretmenle, ya da üniversitede, öğrenim görmek, yalancı kavga ve estetik amaçlı çay toplantılarıdır.

Arapça'da, Osmanlıca'da çok kullanılan *la'b* kökü oyun ve ayrıca gülme ve alay etme anlamındadır. Osmanlıca'da *mel'ab* oyun oynanacak yer, eğlence yeri, *mel'abe* oyun, eğlence, faydasız iş, *lu'b*-oyun eğlence, *lu'bet* oynanan, oynanılan şey oyuncak, *lu'bi* oyuna değgin, oyuncu, *lu'biyyât* daha çok seyirlik oyunlar, *la'iba* Avrupa dillerinde olduğu gibi müzik çalgı çalmaktır. Huizinga, Osmanlıca'da kullanılan *lu'âb*'in salya anlamına gelmesi, ve

6 Nitekim *Dîvânü Lugâti't-Türk*'te oyundan çıkma *oynaş*, başka biriyle sevişen kadın anlamına gelir.

küçük çocuğun salyasının akmasının bir çeşit oyuna benzetileceği görü-
şünde.

Buna karşılık oyun kavramı için Latince'de tek sözcük *ludere*'den *ludus*'tur. Latince'de *jocus*, *jocari* şaka etme anlamında olup klasik Latince'de tam oyun anlamında değildir. *Ludere*, balıkların sıçraması, kuşun kanat çırp-
ması, suya çarpma sesini vermekle birlikte, çabuk hareket anlamı yoktur. *Ludus*, çocuk oyunlarını, oyalanmayı, yarışı, tapınışa özgü veya tiyatro gösterileri ve rastlantı oyunlarını karşılamaktadır. *Ludi*, Romalıların yaşamında önemli yeri olan büyük genel şenlik ve gösterilere verilen addı, ayrıca okul öğrenimi anlamına da geliyordu. Birincide yarışma, ötekinde uygulama anlamı gizlidir. *Jocus*'un türevi *ludus*'un yerini alarak şaka ve oyun anlamlarında yaygın olarak kullanılmıştır: Fransızca'da *jeu*, *jouer*; İtalyanca'da *gioco*, *giocare*; İspanyolca'da *juego*, *jugar*; Portekizce'de *jogo*, *jogar*; Rumence'de *joc*, *juca* gibi.

Germen dillerinde *spil*, *spel* kökü çok yaygındır. Türkçe'deki gibi hem ismi hem fiili karşılamaktadır. İngilizce'de ise *play* ve *game* birlikte kullanıldıkları zaman birincisi fiil, ikincisi isim olmaktadır. Burada *game* sözcüğü ailesi de çeşitli anlamlarıyla ilgimizi çekmektedir⁷. Sözcüğün Hint-Avrupa kökü olan *ghem* neşe ile sıçramak, zıplamak anlamına geliyor. Günümüz İngilizcesinde şu türetmelerini buluyoruz:

gam - (= bacak, özellikle kadın bacağı)

gamb - (= hayvan bacağı ya da incik)

gamba - (= bacak gibi bir kesimi oluşundan müzik çalgısı *viola da gamba*'nın kısaltılmışı)

gambado - (= atın sıçraması, atın eğerinin iki yanına konan ata binmek ya da binicinin ayaklarını koyması için uzun ayaklık)

gambit - (= Satranç oyununda oyunun açılması için bir iki taşın gözden çıkarılması)

gamble - (= kumar oynamak, kumarda yutulmak)

gambol - (= sıçrayıp oynamak)

gambrel - (= dört ayaklı hayvanların özellikle atın art ayak bileği)

gammon - (= tavla, tavla oyununda mars yapmak (backgammon=tavla), ayrıca tütülenmiş tuzlanmış domuz butu)

Game sözcüğünün üç yaygın anlamı şunlardır:

1. Oyun, eğlence, oyalanma, spor, gültip oynama.
2. Ayağın durumu; özellikle biri ayağını incitip topallayınca.
3. Spor ve eti için yaban hayvanların, kuşların ve balıkların avlanması.

7 Bkz.: *SG*, 2-3.

Game sözcüğünün büyük İngilizce sözlüklerde bunun birkaç katı daha anlam taşıdığı düşünülünce, böylesine geniş anlamları oluşunu bir biçimde açıklamak gerekir. Dilcilere göre *ghem* yalnız insanların değil hayvanların davranışlarını da karşılıyordu. Germen dillerinde *gaman*, Hellence'de *kampe*, İtalyanca'da *camba*, eski Fransızca'da *jambe* olmuştur. Böylece *camp*, *campus*, *jamb*, *jamboree* sözcükleri doğmuştur. İngilizce'de *hockey* oyunundaki sopayı karşılayan *cammock*, aslında *ghem*'den gelen Keltik sözcüğü *cam*'dan çıkmıştır. İspanyolca *Gambado* Latince'de at gibi hayvanların toynağı, tırnağı anlamına gelen *camba*'dan çıkmadığıdır. Böylece bu sözcük bir anlamında özgür, başıboş hayvan anlamına, ve bacağı atlamada, sıçramada eğik, kırık durumunu anlatmaktadır.⁸

Oyun kavramının erotik anlamları da ilginçtir. Almanca'da *Spielkind*, Hollandaca'da *speelkind* evlilik dışı doğan çocuk anlamındadır. Hollandaca'da *aanspelen* köpeklerin çiftleşmesi, *minnespel* çiftleşme olayıdır. Sanskrit dilinde oyun anlamına *kridati* erotik anlamda da kullanılır, örneğin *kridratnam*, çiftleşme demektir. Omaha Kızılderilerinde sevmek ve dans etmek aynı sözcüklerle karşılanmaktadır. Türkiye Çingenecesi'nde *keleva*, *keldo* oynamak dans etmek; *kalata* müzik ezgisi, oynamak, oyalanmak, titremek, spor anlamına gelir. *Khelva* oynamak, spor yapmak, *kelava* ayı ve maymunların oyunu ve erkeklik ve kadınlık organının bir bölümü; *kelavava*, hareket etmek, oynamak, *kelenas khoros* [=dans] (= dansediyorlardı) demektir⁹.

Aşk oyunları deyimine pek çok dilde raslanır. Bizde oynamak'tan türetilen oynaşmak da aşkla, sevişmekle ilgili bir sözcüktür, oynak sözcüğü de kadın ve kız için kullanıldığında gene cinsel bir anlam kazanır. Huizinga'ya göre, aşkın ve cinsel ilişkinin kendisi değil, fakat buna hazırlık ve giriş olarak yapılan eylemler bir oyun niteliği taşımaktadır. Çiftlerden özellikle birinin ötekini cinsel ilişkiye kandırması için davranışlar olarak anlamalı: Engeli kaldırmak, süslenmek, şaşırtmak, yalandan davranışlar, gerilim vb. kur yapmak, karşısındakini kendine çekmeye çalışmak da bir oyun niteliği görünümünde olmakla birlikte, gene de aşk ve cinsel ilişki oyun değildir. Kaldı ki dil ve biyoloji de bu ayrımı yapmaktadır.

Bir sözcüğün kavramsal değeri çoğunlukla onun karşıtı ile koşullanır. Oyunun karşıtı ciddilik ya da iş, çalışmadır. Ancak ciddinin karşılığı çoğunlukla oyun ya da alay ve şakadır. Huizinga'nın çeşitli dillerden verdiği ör-

8 İlginç bir benzerlik Türkiye Çingenecesi'ndeki ayak anlamına *çang* ya da *çank* (çoğulu *çanga*) sözcüğüdür. *Çangala* ise çabuk, acele gitmek anlamına geliyor. Eskiden çoğu Çingencilerden oluşan dansçı ve oyuncu anlamına *çengî* sözcüğünün buradan gelebileceğini düşündürüyor. Bkz.: Alexandre G. Paspati, *Etudes sur les Tchinghianes ou Bohémiens de l'Empire Ottoman*, İstanbul (1870), 528. Gerçi bu benzerlikte büyük yakınlık olmakla birlikte *çengî*'nin çengillere eşlik çalgısı olan *çeng*'den gelmesi kesinlik kazanmıştır.

9 Paspati, *Age*, 276-277.

nekler bu karşıtlığı iyice belirtmemektedir. Oyun kavramı, karşıtından daha asal, daha temelden görünmektedir. Karşıtı, bu dengeyi kuramamaktadır. Karşıtında eğilim daha çok acarlık, çaba, uğraşma, özen gibi bir fikrin çevresinde toplanmaktadır. Kaldı ki oyun olumlu, ciddîlik ise olumsuzdur. Ciddîlik, daha çok oyunun yadsınmasıdır, oynamama, oyun olmama gibi olumsuz bir anlam taşır. Oysa oyunun anlamı, hiçbir zaman ciddî olmamak değildir, oyun kendi başına yeterli bir kavramdır, böylece aşama sırasında, oyun daha üst bir düzeydir. Ciddîlik oyunu içermez, onu onamaz, oysa oyunda ciddîlik de bulunabilir.

“Oyun” ve “Büyü”

Türkçe “oyun” sözcüğü, bunun anlamları ve bu anlamların yöneldiği kavramın incelenmesi bir bakıma, başka dillere göre çok daha ilginçtir. Türkçe’de oyun ve oynamak sözcüğünün pek çok anlamı vardır. Çocukların oyunu, dans, dramatik gösterim, kâğıt, zar gibi baht oyunları, sporla ilgili eylemler, hep oyun sözcüğüyle belirtilir. Tanzimat’ta Batı Tiyatrosu’nun Türkiye’ye girmesiyle, Namık Kemal gibi yazarlar “oyun” sözcüğünü yazılı tiyatro metni anlamında kullandılar. Bunun yanısıra başka anlamları da vardır: Oyun almak, birine oyun etmek, oyun havası, oyun kâğıdı, oyun vermek, oyuna çıkmak, oyuna gelmek gibi. Farsça bâz eki ile yapılan oyunbaz, hem güzel oyunlar oynayan, hem düzenci, hilekâr anlamındadır. Fiil olarak da, kuralamak, tehlikeye koymak, değişiklik göstermek anlamlarını yüklenir. “Oynaya oynaya” derken sevine sevine, hoşnutlukla anlamını amaçlarız. Oynamak, hem birbiriyle oynamak, hem de sevişmek anlamlarına gelir. Oyunbozan, oyunbozanlık etmek, oyuncak gibi kelimeleri de unutmayalım.

Bu anlamların yanısıra başka dillerdeki kimi anlamlar Türkçe’de yoktur. Örneğin Fransızca’da, Almanca’da, İngilizce’de çalgı çalmak, oynamak fiili ile karşılanır. Nitekim Türkçe’yi sonradan öğrenmiş Alman ve Fransızların Türkçe’de sık sık düştükleri yanlışlardan biri “keman, piyano çalmak” yerine, “keman, piyano oynamak” deyişlerinde görülür. Ne var ki aşağıda göreceğiz, eskiden Türkçe’de müzik anlamını da taşırdı. Türkçe’de oyunun böylesine çok anlam yüklenmesi, Huizinga’nın *Homo Ludens* kuramını ve oyun kavramının kökeni üzerindeki düşüncelerini desteklemektedir. Bütün bu anlamların kökeninde daha çok ritüelde birleştiğini görmek için yalnız oyun değil, büyü sözcüklerinin gelişimini de incelemek gerekir.¹⁰

10 Mahmut Ragıp Gazimihal çeşitli yazılarında bu sözcükler üzerinde durmuştur. Örneğin bkz.: “Asırlar Boyunca Türk Oyunları: II”, *Türk Yurdu*, 2, (1954). Ayrıca bkz.: Metin And, “Oyun ve Büyü”, *Forum*, 1 Aralık (1960). Bunlardan özellikle *büyü* sözcüğünün kökeni üzerine Uygurca’dan aydınlatıcı yardımları için Harvard Üniversitesi profesörlerinden Şinasi Tekin’e teşekkür ederim.

Orta Asya şamanının türlü adları arasında, örneğin Yakutların kullandığı ad Türkçe bir sözcük olan ‘*oyun*’du. Kadın şamana ise Moğolca’dan gelen *udahan*,¹¹ orta şamana *orta-oyun* yüce şamana *ulahan-oyun* deniliyordu.¹² Daha da önemlisi oyun sözcüğü yalnız şaman için değil fakat örneğin Türkistan’da şaman töreninin tümüne de deniyordu.¹³

Oyun sözcüğünün çeşitli anlamları düşünüldüğünde, bunların hemen pek çoğunun şamanın büyüsel törenindeki çeşitli öğelerde içerildiği görülür. Şaman bu törende dans ediyor, ses ve çalgı ile müziğini yapıyor, yüz kaslarını kullanarak, karnından sesler çıkararak taklit ve dramatik öğelere başvuruyor ve şiir okuyordu. Böylece oyun sözcüğüyle tiyatro, dans ve türlü seyirlik oyunların kökeni şamanda ve onun eyleminde toplanmış oluyordu. Oyun sözcüğünün Türkçe’nin en eski sözcüklerinden biri olduğunu kaynaklar göstermektedir. Yapısal bakımdan ilk elde *oy-un* olarak ayrılabilir. *-(u)n* eki, fiilden isim yapma ekidir. Bu türev, yani *oy-un* en eski metinlerde çeşitli anlamlarda kullanılıyor.

— “raks, dans, musiki” *Maitrisimit*’de gene *oyunçı* (= *mızıkacı*) anlamında geçiyor.¹⁴

— hile, dalavere, sahtekârlık, kötülük anlamında Mani metinlerinde geçiyor. Örneğin “bilmez kişi teg soguşçe oyunca sakanur” [= cahil bir kimse gibi küfür ile düşünür].¹⁵

Bir başka türevi de *oy-ma*, *oyma er* oyuncu anlamına, *oy-ug* [zar ve benzeri oyunlar] olarak gösterilmiştir. Ayrıca *Ilık Bitig*’den alındığı sanılan *oy-mak* mastarı, “zar ile oyun oynamak, fal açmak” olarak anlamlandırılmıştır.¹⁶

Ancak fiilin kökü *oy-* olduğu için öteki sözcüklerle birleştirmek ancak bir dilcinin uzun araştırmalarını gerektiriyor; ne var ki gene de bir deneme yapılabilir. Şöyle ki *-n* fiilden isim yapma eki, eski çağlarda çok yaygın bir ek olduğundan, ekin başındaki yardımcı ünlü olan (*u*) sesi de (daha çok eski çağlarda ekin bir parçası sayılmış ve *o-* fiil köküne geldiği zaman bu *o-* kökü ile *-un* eki arasına bir (*y*) sesi konmuş olabilir ve zamanla bu yardımcı (*y*) sesi *o-* köküne katılmış ve *oy-* ortaya çıkmış; bu kökten de yeni sözcükler türetilmiştir. Yukarıda gösterildiği gibi *oy-ma*, *oy-ug* ... Pek sağlam olmamakla birlikte bu görüş benimsenirse, örneğin *o-* fiilini *ot[=ot, ilâç]* ile birleştirebiliriz. Bir başka deyişle şamanların hastalık yaratan kötü ruhlarla savaşlarında kullandıkları ilâç ile bir-

11 Waldemar Jochelson, *The Yakut*, New York, (1933), 105.

12 M. A. Czaplicka, *Aboriginal Siberia*, Oxford (1914) [Sözlük bölümü]

13 S. E. Malov, “Samanstvo u Sartov Vostotşnago Turkestana”, *Sbornik Muzeia Antropologii i etnografii pri Rossijskoi*, (V/1) (1918), 5.

14 Şinasi Tekin, *Uygurca Metinler II: [Maytrisimit]*, Ankara (1973)

15 A. von Le Coq, *Türkische, Manichaica aus Chotscho I*, Berlin (1912), 10.

16 A. v. Gabain, *Altürkische Grammatik*, 2. baskı, Leipzig (1950), 322.

leşebilir. Böylece *o-* kökü yardımcı ses (*y*) ile birleşmeden önceki bir çağda fiil henüz *o-* iken *-t* türevi yaratılmış [*-t* fiilden isim yapma Türkçenin en eski eklerinden biridir], öte yandan bu türevden çıkan *ota-* (= ilâç vermek, sağlamak), ve *otacı* (*ota-tacı*) [= doktor, hekim] türevlerini biliyoruz.

Büyü ya da b \ddot{u} ğ \ddot{u} 'ye gelince sözcüğün kendisine geçmeden önce, ses yakınlığı bakımından Şamana *böge*, Buryat dilinde *böge* ya da *bö* dendiğini¹⁷ gözden uzak tutmayalım. *B \ddot{u} g \ddot{u}* sözcüğü Uygurca metinlerde hikmet, hakim, doğaüstü güç; *b \ddot{u} g \ddot{u} biliglig*, hikmetli, bilgili anlamlarına geliyor¹⁸. Bu, ayrıca Uygur hükümdarlarına verilen bir unvan. III. Uygur hükümdarı (759-780) *b \ddot{u} g \ddot{u} kan* diye anılırdı. Aynı hükümdar bir de *tengri ilig*, *bilge kagan* ve *tengriken* unvanlarıyla geçer¹⁹. Böylece *b \ddot{u} g \ddot{u} = tengri*, *bilge = tengriken* birbirine eşit oluyor. *D \ddot{v} ânü Lugâti't-Türk*, *tengriken* ve bunun türevlerini Müslüman olmayan Türklerce Tanrı'ya tapınan kimse anlamında gösteriyor. *Tengri* de gök, sema; bilge de hakim olduğuna göre *b \ddot{u} g \ddot{u}* 'nün buradaki anlamı açıkça ortaya çıkar: "semavî, kutsal", yani "hakim". Orta Asya Türklerinin, özellikle İslâm öncesi Türklerin devlet yönetimi ile hükümdar arasında kurdukları ilişkiye bakılacak olursa, hükümdara ilâhî bir güç tanınmaktadır. Köktürk yazıtlarında bu, *kut* sözcüğü ile karşılanırdı. *Kut*'un anlamı, devleti yönetmek için gerekli ilâhî, semavî ve kutsal güçtür. Bu güç, gene Orta Asya ve Uzak Doğu geleneğine göre gökten gelmektedir. Nitekim Köktürk yazıtları *tengritek tengride bolmuş... kagan* [= göğe benzer gökte yaratılmış... hükümdar] diye başlar. Buna koşut olarak birçok Uygur hükümdarları *kut*'u açıklar nitelikte şu unvanları taşırlar; *kün ay tengride kut bulmuş uluğ kut ornanmış* [= Güneş ve Ay Tanrısından ilâhî güç bulmuş, büyük bir ilâhî güç ile tahta geçirilmiş]²⁰.

Buna göre *b \ddot{u} g \ddot{u} =tengri=bilge=tengriken* eşitliğine *kut*'u da ekleyebiliriz; böylece *b \ddot{u} g \ddot{u} =kut* olmuş olur. Dinsel alanda *b \ddot{u} g \ddot{u}* , Buddha ve başka Budist ermişlerin lâkapları olarak Budist-Uygur metinlerinde sık sık geçer: *B \ddot{u} g \ddot{u} bilig* [= doğaüstü bilgi]²¹ *b \ddot{u} g \ddot{u} biliglig* [= doğaüstü bilgiye sahip] vb.

Metinlere göre sözcüğün şu türevlerine raslanmaktadır:

B \ddot{u} g \ddot{u} len [= bilmek]

b \ddot{u} g \ddot{u} lenmek edrem [= doğaüstü güç]

b \ddot{u} g \ddot{u} ş [= hikmet]

b \ddot{u} g \ddot{u} lük [= sihirli, büyülü]

b \ddot{u} g \ddot{u} n- [= bilmek, öğrenmek]

17 Czapllica, *Age.*, 198.

18 W. Bang-A. v. Gabain, "Analytischer Index zu den fünf ersten Stücken der türkischen 'Turfan-texte'", *Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften*, Berlin (1931)

19 *Türkische Turfan-Texte* (W. Bang, A. v. Gabain, R. R. Arat) II, 412, 413.

20 F. W. K. Müller, *Zweipfählenschriften ... Abhandlungen der koeniglichen Preussischen Akademie der Wissenschaften*, Berlin (1915), 22.

21 Ş. Tekin, *Uygurca Metinler I, Kuanşi im Pazar* [Ses İştin İlah], Ankara (1960).

Eski Hıristiyan Türklerde *bügü* peygamber anlamına geliyor²², bu da gene doğaüstü ilâhî kutsal güç anlamlarından çıkıyor. En başta gösterildiği gibi Moğolca'daki sözcük *büge* olup şaman, büyücü anlamlarına geliyor²³. *Dîvânü Lugâti't-Türk*'te *bügü* [= akıllı] anlamında gösterilmiştir.

Gene *Dîvânü Lugâti't-Türk*'te ses benzerliği ve anlam ilişkisi gösteren şu sözcükler bulunuyor:

büdik [= oynayış, zıplayış, raks]

büdhi- [= oynamak, raksetmek]

büdhik [= oyun, raks]

büdhüş [= oyunda ve raksta yarışmak]

büdhüt- [= oynatmak]

ve bir de *büg-* [= durdurmak, hareketini engellemek, kapanmak, toplamak, bükülmek anlamları] vardır.

Sözcüğün okunuşu ve etimolojisine gelince, ilk hecedeki ünlü *ö* ya da *ü* olabilir; eski Türk alfabelerinde *ö/ü* için tek işaret vardır. *k/g* ise daha kesindir, çünkü *k/g* ayrımı yapan Mani alfabesiyle yazılmış metinlerde sözcük *g* ile gösterilmiştir. Ancak XIV. yüzyıldan *Codex Cumanicus*'daki Latin alfabesi *ö/ü* ayrımı yaptığına ve sözcükteki *ü* ile yazıldığına göre ilk başlarda *bügü* olarak okumak doğru olacaktır; *bögü* biçiminde okunuş da düşünülebilir.

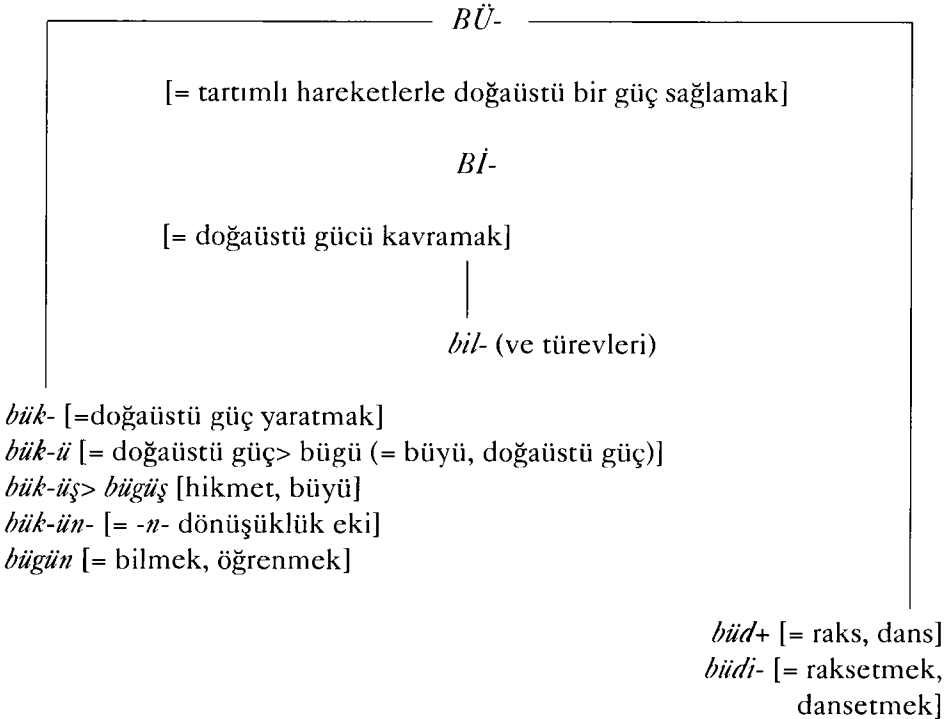
Etimolojisine gelince, iki olasılık görülüyor. 1) *büg-/bük-* diye bir fiilden *-ü* ile eski bir zarf yapılmış, bu da isim olarak kullanılmış olabilir. (Bu işlem bugün de görülmektedir; örneğin tavlada dilinde “gele atmak” gibi). 2) Kök bir isimdir: *büg+* /*bük+* ve *+ü*, iyelik eki 3. şahıs *+i*'nin işlevini yitirip daha eski çağlarda sözcüğün bir parçası sayılmış olabilir. Böylece eski metinlerde görülmedikleri için anlamlarını kesinlikle bilemediğimiz *bük-* diye bir fiil kökü ile bir de *büg+* /*bük+* diye bir isim kökü bulmuş oluyoruz. *bük-* kökü, *bügüş* ve *bügün-* türevleri ile de doğrulanmış oluyor. Ancak anlambilim bakımından *bügü* yani sihir, büyü ile ilişki kurabileceğimiz bir sözcüğe bakalım, yukarıdaki iki kök ile birleştirmeye çalışalım. Şamanların dansettikleri ve bunu yaparken doğaüstü bir güce sahip oldukları düşünülmürse, Uygur metinlerinde sık sık geçen *büdi-* [= raksetmek, el ve ayak ile tartımlı hareketler yapmak] fiili ilgimizi çekiyor. Bir örnek *tengriler irin oyunun ırlayu büdiyü* (= ilâhlar, ilâhîler okuyup, rakedip... [Buddha'yı övdüler]). Burada *büdi-*'nin sonundaki *+i-* isimden fiil eki olduğuna göre, raks anlamına gelen *büd+i-*, buradan *-d+* ekini de fiilden isim yapma eki olarak ayırdığımız zaman *bü-* diye bir fiil kökü kalır. Bunu da yukarıda saptanmış olan *bük-* köküyle birleştiren-

22 *Codex Cumanicus*, Copenhagen (1936); K. Groenbech, *Komanisches Wörterbuch, I-II*, Copenhagen (1942).

23 Kowalevski, *Dictionnaire mongol-russe-français*, Kazan (1844), 1242.

ce, bunun da *-k-* fiilden fiil yapma ekiyle genişletilmiş olduğunu düşünürsek, her iki *b \ddot{u} -* kökü birleşmiş olur.

Bir de *bil-* [= bilmek, gerçeği anlamak] fiili var. Ancak kökün ünlüsü bir güçlük göstermektedir. Yalnız anlambilim bakımından *bil-* kökünden türetilen sözcükler Uygurca'da *b \ddot{u} g \ddot{u}* ile eşanlamlıdır: *Bilge* [= hikmet], *bilig* [= bilgi, doğaüstü güç, bilgi, bilinç] gibi. Sondaki *-l-* bugünkü edilginlik eki olan *-il, -ul* vb. gibidir. Sonu ünlü ile biten tek heceli fiil köklerine gelince, çoğu kez edilginlik işlevini yitirir, kalıplaşarak fiilin asal köküyle eş değerli olur; buna göre *bi-l-*'den ayrılınca *bi-* fiil kökü, *bil-* ile aynı anlama gelir. Bu *bi-* kökü ile *b \ddot{u} -* fiilinin eş olduğunu göstermek ise dil bakımından oldukça zordur. Bu olay belki çok eski çağlarda olmuştur. Böylece özetlersek şöyle bir ayırım taslak çıkmış olmaktadır.

Buradan anlaşıldığına göre kökün anlamı iki yolda gelişmiştir: 1) “tartımlı hareket, doğaüstü güç”, 2) “doğaüstü gücü kavramak, anmak”. Bunlardan anlamak, bilmek bir tek türev ile [*(bil-)* ve *bi-* kökü ile temsil edilmesine karşın *b \ddot{u} -* kökünün iki ayrı türevi ile *b $\ddot{u}k-$, *b $\ddot{u}d+$*] aynı yönde olmak koşuluyla, iki kavram dile getirilmiştir: Doğaüstü güç yaratmak ve Raks²⁴.*

24 Bu konuda ayrıca bkz.: Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, I, Ankara (1971), 339, no. 91; 353.

Ses benzerliği ve bununla ilgili bir uygulama ister istemez *böy* sözcüğü üzerinde de kısaca durmamızı gerektiriyor. *Dîvânü Lugâti't-Türk'e* göre *böy*, *bi* ya da *bög* bir çeşit örümcektir. Bugün Anadolu'da daha çok akrep, çıyan, örümcek vb. gibi zehirli böcekler karşılığı olarak *böcük*, *böcü*, *bör*, *böye*, *bü-cü* vb. yaygın kullanılmaktadır²⁵. Eski Türklerde *tarantula* gibi zehirli örümceklerin ısırıldığı kimseleri sağaltmak için afsun okuyan arabacılar, bakışlar çağırılmış. "*Möy, möy, siyah möy, ala möy*" diye başlayan bir *Böy* (tarantula) afsunu ile "*Böy, böy desedi Biy Bazar evliya darın darın desedi*" diye başlayan Kazak-Kırgız bakışlarının bir böy afsunu metni yayımlamıştır²⁶. İlginç olan, bu örümceğin zehirlediği kişiyi sağaltmak için söylenen büyü sözlerinin yapısı ve biçim bakımından ilerde üzerinde duracağımız oyun tekerlemelerine benzemesidir²⁷. Ayrıca *Dîvânü Lugâti't-Türk'te* *bütür-* sağaltmak anlamına geliyor. Buna bir koşutluk İtalyanların ulusal danslarından *Tarantella*'nın çıkışı üzerinedir. İtalya'da XVIII. yüzyılda *Lycosa tarantula* denilen zehirli örümceğin soktuğu insanlar ancak Güney İtalya'nın *tarantella*'sını çılgınca zıplarak oynarlarsa, hastalıklarında rahatlıyorlarmış.²⁸

Bir de ilerde göreceğiz. Gaziantep köylerinde, özellikle Barak köylerinde oyunda birinci gelene, şampiyona *Böke* denilmektedir. Özbekçe'de de raslanan bu sözcük, gücüyle tanınmış pehlivan, ejderha anlamlarına da geliyor. *Derleme Sözlüğü*'nün genişletilmiş ikinci baskısında *bökel/büke*'nin güçlü, elebaşı, pehlivan anlamlarıyla Anadolu'da çok yaygın olduğunu görüyoruz.

İlerde ilgili bölümlerde bugün yaşayan oyun ve oyun terimlerini göreceğiz. Yalnız burada *Dîvânü Lugâti't-Türk'ten* oyunla ilgili bir iki sözcük görelim:

karagunı (= çocukların akşamları oynadıkları bir oyun)

köçürme (= ondört de denilen bir oyun)

kutruş- (= oynamak ve sevinmek)

ogsagu (= oyuncak, mecazen kadın)

öçeş (= yarış etmek)

ötgün (= yansılamak, taklit etmek ve bunda yarış etmek)

ötüş (= bir çeşit çocuk oyunu bu oyunda, ütme, yutma)

tul- (= topa vurmak)

ut- (= oyunda yutmak, oyunda ütme)

utsuk- (= oyunda yutulmak)

25 *Derleme Sözlüğü*, II, Ankara (1965), 755-756.

26 Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara (1954), 147-149.

27 Nitekim Pertev N. Boratav bunları tekerlemeler arasında incelemekte ve biri Türkmenlerden öteki Kazaklardan iki köy tekerlemesi örneği vermektedir: *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul (1969), 159-160.

28 Curt Sachs, *World History of the Dance*, New York (1937) 254.

utuş- (= oyunda yutuşmak)

ümleş- (= şalvarını ortaya koyarak kumar oynamak)

ütüş (= bir çeşit çocuk oyunu; bu oyunda ütme, yutma)

çenğli menğli (= çocuk oyunu, salıncak)

Oyunların Eskiği-Yaygınlığı-Önemi

Arkeologların buluntuları, bize, bugün de oynanan ve yaygın olan oyunların çok eski çağlara uzandığını göstermektedir. Örneğin British Museum'da İ.Ö. 800 yılının pişmiş topraktan bir heykeli iki kıızı aşıkla oynarken göstermektedir²⁹. Aslında bu oyun, bir *Beş Taş* türüdür, ama aşıkların düştüklerinde aldıkları duruma göre bir zar gibi de kullanılmaktadır.

Eski Mısır'da V. Sülâle ya da Orta Krallık döneminden duvar resimleri, oyun tahtası üzerinde oynanan oyunları, sıçrama oyunlarını, *kollabismos* ve başkaca oyunları göstermektedir³⁰. Eski Hindistan'dan gene oyun tahtası üzerinde zarla oynanan oyunlar ve topaç çevirmeyi gösteren duvar resimleri bulunmaktadır.³¹

Gene Eski Mısır'da Ak-hor mezarından bir duvar resmi iki Mısırlı kıızı el vuruşma oyunu oynarken göstermektedir³². Bu oyunlara başka örnekler de verebiliriz³³. Örneğin İ.Ö. yaklaşık 2600 yılında Ur ve Kalde kentlerindeki krallık mezarında bir Sümer oyun tahtası; Kraliçe Hatasu'nun mezarında. İ.Ö. yaklaşık 1600 yılından zarlar ve oyun tahtaları; ayrıca İ.Ö. 1400 yılından Kurna tapınağının tahta damında bizim *Dokuz Taş*'a benzeyen bir oyunun çizgi düzeni bulunmuştur. Meksika'da Tula'da yaklaşık İ.S. 1000 yılından bir top oyun alanının kalıntısına raslanmıştır. Gene bir Eski Mısır mezarındaki duvar resminde iki kişi parmaklarıyla çift-tek oynamaktadırlar. Birçok Eski Yunan çömlek resimlerinde Aşil ve Ajax'ı tavlama benzer bir oyunu oynarken göstermektedir. Buna benzer başka resimler de yaya yarış, yumruk oyunu, güreş ve benzeri oyunları göstermektedir³⁴. Resim ustası Pieter Breughel'in ünlü *Çocuk Oyunları* (yaklaşık 1560) tablosunda bir zamanlar çok

29 E. Lovett, "The Ancient and Modern Game of Astragals", *Folk-Lore*, X/3 (1901).

30 Adol Erman, *Aegypten und Aegyptisches Leben im Altertum*, 175, 279, 290, 292.

31 Jeannine Auboyer, *La vie publique et privée dans l'Inde ancienne*, Paris (1955).

32 *SG*, 17.

33 *SG*, 21-22.

34 İzmir Arkeoloji Müzesi Müdürü Dr. Musa Baran'ın uzun süredir çocuk oyunları üzerine çalıştığını duymuştum. Nitekim I. Uluslararası Türk Folklor Semineri'nde sunduğu "Folklorda Çocuk Oyunları" başlıklı bildiriye, ayrıca bir arkeolog olarak, antik çağlardan çocuk oyunlarını gösteren resim-örneklerine de yer vermiştir. Ancak kendisiyle konuştuğumuzda oyunların böylesine eskiliğine inanmış olmakla birlikte, sayın incelemeçi bunların ritüel kalıntıları olduğu görüşüne katılmamıştır. Kaldı ki bugün de ritüel özelliğini yitirmemiş ve ritüel bilincinde oynanan pek çok çocuk oyunu olduğu ilerde ilgili bölümde gösterilecektir.

oyunan 80'i aşkın oyun saptanmıştır³⁵. Gerek Türk, gerek genellikle İslâm dünyasında da resimlerden, minyatürlere, kimi oyunların eskiliği saptanmaktadır. Resimlerin yanısıra yazılı kaynaklar da bulunmaktadır. Örneğin Homeros, Aşil ile Ajax'ın Troya savaşlarında (yaklaşık İ.Ö. 550) oynadıkları oyunu anlatmaktadır. Bunun gibi Platon, Pliny, Plutarch, Seneca ve Ksenefon eski çağların oyunları üzerine bilgi vermektedirler. Ayrıca Ovidius *Arş Amatoria*'da yaklaşık İ.S. 55-117 çağında *Dokuz Taş*'a benzer bir oyun, Tacitus da yaklaşık İ.S. 55-117'de *Germania* adlı eserinde zar oyunu üzerine bilgi vermektedir. Eski olimpik oyunlar üzerine Aristophanes, Aristoteles, Flavius, Arrianus, Atheneus, Herodotos, Pausanias, Philostratus, Platon, Plutarch, Sokrates, Publius, Papinus Statius, Thucydides, Ksenefon ve başkaları bilgi vermektedir.

Türk oyunları için de yazılı kaynaklar bulunmaktadır. Örneğin *Dedem Korkud'un Kitabı*'nda toy, av, hayvan güreşi, ok yarışı ve nişan atma, duello, aşık oyunu üzerine bilgi buluruz³⁶. XVI. yüzyıl toplumsal yaşayışını ve görgü kurallarını anlatan tarihçi Gelibolu Mustafa Âlî'nin *Mevâ'idü'n-Nefâ'is fi Kavâidi'l-Mecâlis* adlı kitabında çağının satranç, cirit, tavlâ vb. oyunları üzerine bilgi verilmektedir³⁷. Ayrıca kitaplıklarımızda geniş ölçüde oyun kurallarını anlatan pek çok yazma da bulunmaktadır. Nitekim bir incelemeci, yazısında, bu kaynaklardan örnekler vermiş, bugün çoğu artık oynanmayan *Satranç-ı Urefâ, Peçiç, Beçiz* gibi oyunları tanıtmış ve oyun tahtalarının resimlerini koymuştur³⁸.

Bir başka yazılı kaynak da yerli gezginlerin yolculuk kitaplarında verdikleri bilgilerdir. Burada ilk akla gelen, gözlemlerinde folklorla da geniş yer veren Evliya Çelebi'dir. Gerek Anadolu, gerek Orta Asya'da dolaşmış yabancı gezginlerin verdikleri bilgiler de çok değerlidir. Örneğin Philipp Borchers adlı Alman gezginini eski bir Türk oyunu olan ve kesilmiş bir oğlak ya da bir başka hayvanı atlı binicilerin birbirlerinin elinden alarak sürdürdükleri *Kökböri* üzerine verdiği bilgi gibi³⁹.

XVII. yüzyılda yayımlanmış bir kitap Doğu oyunları, bu arada Türk oyunları üzerine geniş bilgi vermektedir. Kitabın yazarı Oxford Üniversitesi'nde Bodleian Kitaplığı'nın görevlisi Profesör Thomas Hyde'in, 1694 tarihli kitabının adı *De Ludis Orientalibus*'dur⁴⁰. Eserde şu Türk oyunlarının, tanımı verilmiştir:

35 P. Protmann, *Breughel: Children's Games*, Berne (1964), 18.

36 Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Korkud'un Kitabı*, İstanbul (1973).

37 Eserin tıpkıbasımını İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yeniçağ Tarihi Kürsüsü yayımlamıştır İstanbul, 1956.

38 Dr. Sedat Kubaracılar, "Türkiye'de Eski Oyunlar", *Hayat Tarih Mecmuası*, 1 (1972); ayrıca bkz.: Metin And, "XVI. Yüzyılda Spor, Eğlence, Oyun," *Hayat Tarih Mecmuası*, 2 (1970).

39 Philipp Borchers, *Berge und Gletscher im Pamir*, (1931) 208-209.

40 Bu kitabın tanıtılması için bkz.: Metin And, "Türk Oyunları Üzerine Latince Bir Kitap", *TFA*, 166 (1963).

Alh Dikli Oyunu, Aşık oyunu, Atlanbaç Oyunu, Bızdık Oyunu, Çalık Oyunu, Dokuz Taş Oyunu, Dur Tut Oyunu, El Oyunu Falaka Oyunu, Fırlak Oyunu, Gerdan Bazı, Koz veya Ceviz Oyunu, Kumar Oyunu, Mangala Oyunu, Siramana Oyunu, Satranç Oyunu, Sultan Oyunu, Tabanca Oyunu, Takla Oyunu, Tavla Oyunu, Tek mi Çift mi Oyunu, Top Oyunu, Tura Oyunu, Uzun Eşek Oyunu, Yumurta Oyunu.

Bir başka yazılı kaynak da oyunlar üzerine çıkarılan yasalar, yasaklama kararları, din adamlarının görüşleridir. Örneğin 2000 yıl önce Roma'da kumarın çok yaygınlaşması, insanların yalnız gelecek aylıklarını değil, evlerini, karılarını ve çocuklarını bile kumar konusu yaptıkları gözönünde tutularak kumarı yasaklayan ilk yasa çıkarılmıştı. Bu çeşit yasalara pek çok örnek vardır. Bizde de fetvalar bu konuda ilginç bir inceleme konusudur⁴¹. Çünkü fetvalar yalnız din yetkilisinin görüşünü, kararını yansıtmaz, ayrıca somut olaylara uygulandığı için olay üzerine bilgi de vermektedir.

Oyunların yalnız eskiliği değil fakat yeryüzüne yayılışı da ilginçtir. Aynı oyunu birbirinden çok uzak, belki birbirine erişemez gibi gözükken iki toplumda bulabiliriz. Örneğin *Mankala* diye bilinen oyun çok yaygındır⁴². Çeşitlemeler ve değişik adlarla çok yerde görülür. Örneğin Seylan'da *Çanka ve Naranj*; Hindistan'da *Çongkak*; Filipinlerde *Çunkajom*; Suriye'de *Lu'b-ı mecnûn*, *Lu'b-ı akli*; Bali'de *Medjiwa*; Malay'da (Malezya) *Dakon*; Habeşistan'da *Gabatta* ya da *Madji*, Afrika'da *Wari, Toe, Bau, Kubuguza, Mungala, Manga*⁴³, *Kale*, vb.; San Domingo'da *Çuba* vb. vb. Oyunu Mısır'da *Mankala* adı altında görmüş olan Edward William Lane, iki oyuncu için altışardan oniki çukurun bulunduğunu belirterek uzun uzun anlatmıştır⁴⁴. Şimdi aynı oyuna Anadolu'dan bir örnek verelim: Safranbolu ve köylerinde oynanan *Altiev* oyunu⁴⁵. Toprağa otuz santim boyunda ve onbeş santim eninde bir dikdörtgen çizilir, bu çizgi üzerine altı bir yana altı bir yana birbirine koşut oniki çukur açılır. Çukurun altısı bir oyuncunun, öteki altısı ikinci oyuncunundur. Bunlara kale denilir. Oyuncular ellerine renkleri iki oyuncuyu belirtecek biçimde ayrı onsekizer taş alırlar, bu taşlarla herbirine üçer olmak üzere her oyuncu kendi çukurlarını doldurur. İlk oynayacak oyuncu belli

41 Taklit ve tiyatro konusunda fetva örnekleri için bkz.: Metin And, *Geleneksel Türk Tiyatrosu*, Ankara (1969), 22-25. Oyunlar üzerine de böyle fetvalar vardır. Örneğin bir Ebussuûd fetvası güreş üzerinedir. Bkz.: Beyazıt Umumi Kütüphanesi, no: 2757, v. 270^b. Ayrıca Halim Baki Kunter Kitaplığı'nda bulunan Yenişehirli Abdullah Efendi'nin *Behcetü'l-Fetâvâ* yazmasında oyunla ilgili dört fetvaya yer verilmektedir. Bkz.: Halim Baki Kunter, *Eski Türk Sporları Üzerine Araştırmalar*, İstanbul (1938), 70-71. Tavla ve Satranç üzerine dört Ebussuûd fetvası için bkz.: M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Fetvaları*, İstanbul (1972), 199-200.

42 Bu oyunun yaygınlığı için bkz.: Stewart Culin, "Mancala, the National Game of Africa", *Annual Report of the U.S. National Museum*, Washington D.C., (1894) 597-606.

43 *Mankala, Mangal*, en küçük asker birliği *manga*'ya çağrışım yapıyor. Dilimizde kökeni bilinmeyen bu kelimedede askerlerin sıralanışı ile bu oyundaki dizimde bir benzerlik görülmektedir.

44 Edward William Lane, *The Manners and Customs of the Modern Egyptians*, London (1908), 351-353.

45 SKA X.

olunca, oyuncu evlerinden hangisini isterse boşaltır, boşalttığı evin üç taşını sıra ile gelen kalelere doldurur. Birinci, ikinci kaleye koyar, üçüncüye de üçüncüdeki dört taş kaldırıır, bu kez o kaleyi de boşaltır. Bu dört taş sıra ile kalelere bölüştürür, bu yolda taşın bittiği her son kaleyi boşaltır. Taşları dolaştırı dolaştırı, öyle olur ki kimi kalede hiç taş kalmaz; kiminde 9, 12, 15 taş birikir. İşte kaleler boşalıp da elde kalan taş kendisinin boş kalesine girdi mi, o kalenin karşısında bulunan kale dolu ise en son taşın rastladığı kalenin karşısındaki kalenin taşlarını alır, kendi çukurlarına boşaltır. Söz gelimi böyle dolaştırırken elindeki en son taşın rastladığı boş kalenin karşısındaki kalede taş bulamazsa oyunu bırakır. Bu kez karşı oyuncu başlar. Oyun bir oyuncunun karşısındakinin bütün taşlarını ele geçirip kalelerini boşaltıncaya kadar sürer.

Aslında ilerde bol sayıda örnekler vereceğimiz Anadolu oyunlarında, yeryüzüne yayılmış oyunların hemen hepsinin benzerlerini ve çeşitlemelerini bulabiliriz. Yalnız oyunun oynanışı değil kimi kez adı bile benzer. Örneğin Ankara köylerinde oynanan bir *Körebe* çeşidinin adı *Kör Çebiş*'tir⁴⁶. Bunun nedeni çebiş'in bir yaşında keçi yavrusu anlamına gelmesi ve tepesindeki saçların gözlerinin üstüne düşmesinden ve bunun gözleri bağlı ebeye benzetilmesinden ileri gelmektedir. Nitekim *Körebe* için *Kör Çebiş* gibi "kör keçi" anlamına, İsveç'te *Blind bock*, Danimarka'da *Blinde-buk* denilir. Almanlar ise oyunu *Blinde Kuh* [= Kör İnek], Güney Almanya'da ise *Blind bock* [= Kör keçi] diye adlandırırılar⁴⁷.

Yalnız bu tür oyunlar değil, fakat Anadolu'daki dramatik oyunlar ve dansların da benzerlerini ve çeşitlemelerini başka ülkelerde buluyoruz. Dramatik oyunların kimi türlerinin bütün Anadolu'ya yaygın olmasının yanısıra, komşu ülkelerde ve Avrupa'da da görülmesinin nedenini, kökeninde bunların Yakındoğu eski uygarlıklarının bolluk törenlerinin kalıntısı olduğunu çeşitli örneklerle ve karşılaştırmalı olarak bir incelemede göstermeye çalışmıştım⁴⁸. Danslar da böyle. Örneğin Anadolu'da birçok yörenin dansları iki elde çiftler kaşıkla oynanır. Bu, hem bir tartım çalgısı, hem de hareketlere bir zenginlik veren araçtır⁴⁹. Doğrudan doğruya kaşığın kullanıldığı memleketler de vardır. İki örnek vereyim. Bunlardan birincisi bizim kültürümüzle daha yakından bağlantısı olan Doğu Türkistan'da Tacikler arasında tek kişinin oy-

46 *AnBud*, 280.

47 Iona Peter Opic, *Children's Games in Street and Playground*, Oxford (1969), 119.

48 *DAK*, 1-72.

49 Kaşık ve benzeri tartım çalgılarının yaygınlığı için bkz.: Metin And, "Kaşık Dansları", *Forum*, 104 (1958). Adı geçen yazıda birtakım yazım yanlışları olmuştur, bu arada konuyla ilgili pek çok örnek alınmamıştır. Örneğin Özbekistan'da *Tagara* oyunu denilen bir dansta *tagarabâz*'lar başlarında geniş bir tabağı dengede tutarlarken, ellerinde cilâlı pulları birbirine çarparak dansederler. Bkz.: J. Castagné, "Chants et dansés populaires folkloriques de quelques peuples orientaux de l'U.R.S.S.", *Etnographie*, N.S. 51, (1956), 88-89.

nadığı ve adına *Rakosi* denilen dansa tahta kaşık kullanılmaktadır⁵⁰. İkinci örnek çok daha uzak bir ülkedendir, Celebes Adaları'nda görülmektedir. İki genç erkeğin oynadığı bu dansın adı *Akkarena Siru*'dur⁵¹. Yerlilerin dilince *Akkarena* dans, oyun, *Siru* ise kaşık demektir. Kullanılan kaşıklar porselendir, dibi düzcedir. Bunlar tıpkı bizim kaşık oyunlarında olduğu gibi bir teki başparmakla işaret parmağı arasında, öteki ise orta parmakla yüzük parmağı arasında tutuluyor. Kollar yukarı kaldırılmış olarak dansedilir. Gene bizim kaşık oyunlarında görüldüğü gibi iki dansçı birbirlerine karşı yüzleri dönük olup zaman zaman birbirlerinin çevresinde veya kendi eksenlerinde dönerler. Bu tür dansları inceleyen bilginler, anılan dansın bu yerlere eskiden gelen Portekizlilerce getirildiğini ileri sürüyorlar. Gene aynı bilginlere yüzyıl sonra gelen İslâm etkisi ile Acem-Arap kültürünün de bu dansı getirebileceğini söylüyor. Ayrıca ilerde göreceğiz, kaşıklar Anadolu'da yalnız danslarda değil, başka oyunlarda ve özellikle kukla oyunlarında da kullanılır.

Oyunların eskiliği ve yaygınlığı yalnız Huizinga'nın görüşlerini desteklemekle kalmıyor, antropologlar için de geniş ve ilginç bir inceleme alanı açıyor. Antropolog Tylor, kültür değinmeleri ve etkileşmelerini incelemede oyunların ipuçları verdiğini ilk anlayan bilim adamı olmuştur. Tylor'a göre, oyunlar uygarlığın Güneydoğu Asya'dan, Malaya-Polinezya üzerinden Yeni Zelanda'ya kadar uzandığını göstermektedir⁵². Gene Tylor bizim bakımımızdan da önemli bir sonuç koymuştur. Buna göre oyunlar Asya'dan Kuzey Amerika kıtasına Bering Boğazı'nda eskiden bulunan bir kara geçidi ile getirilmiştir⁵³. Tylor'un bu hareket noktası daha sonra bilim adamlarınca geliştirilmiştir. Bizim bakımımızdan önemlidir, çünkü Asya, arada bir temel kaynak olmak üzere, Türkiye'deki halk müziği, inançları, törenleri, el sanatları ile Kuzey Amerika yerlilerinki arasında büyük benzerlikler görülmektedir; bu ortak noktalar özellikle şamanlık bakımından önemlidir.

Antropologlar kültür yayılmalarını ve göçleri oyunlar bakımından izlerken, aralarında görüş ayrılıkları da olmuştur. Örneğin ayak topuna benzeyen "saray top oyunu"nun Yukatanlı Mayalardan çıktığı onların bunu Kuzey Arizona'ya, güneyde de Guatemala'ya kadar öğrettikleri ileri sürülmüştür. Buna karşın, kimi bilgin, Mayaların bu oyunu Yeni Meksika'da bir kabileden öğrendiklerini, kimi ise oyunun Güney Amerika'dan Kuzey'e gittiğini ileri

50 I. I. Zarubin, *Sbornik Muzeia Antropologii I Etnografii Pri Rossiiskoi Akademii Nauk*, Petrograd 1918 V. (7), 144-145.

51 Claire Holt, *Dance Quest in Celebes*, Paris (1939), 16-18.

52 E. B. Tylor, "Remarks on the Geographical Distribution of Games", *Journal of the Royal Anthropological Institute*, (11 Mart 1879), 23.

53 E. B. Tylor, "On American Lot Games As Evidence of Asiatic Intercourse Before the Time of Columbus", *International Archives of Ethnography*, suppl. 9, (1896), 57-67.

sürmüşlerdir. Bir başka görüşte ise aynı oyunun Eski Mısır'da bilindiği ileri sürülerek bu görüşler çürütülmeye çalışılmıştır. Çeşitli antropologlar oyunlar yoluyla şu yolları ve göçleri saptamışlardır:

1. Nil nehrinin aşağı vadisi, Fırat ve Dicle'den (Sümer, Mezopotamya ve Mısır) Batıya Asur'a ve Hitit ve Yunanistan'a ve güneye, Afrika'nın çeşitli yerlerine; Yunanistan'dan Batıya, Sicilya'ya, İtalya'ya, kuzeye Anadolu ve Güney Rusya'ya; Roma'dan Batıya, Fransa ve İngiltere'ye; kuzeye Almanya ve Danimarka'ya, ve doğu ve güneye, Romalı lejyonların gittikleri yerlere; İskandinavya'dan Batıya, Britanya, Gal ve İrlanda'ya, oradan Kuzey Amerika'ya.

2. Kuzey Hindistan ve İndus Vadisi'nden Nepal, Tibet ve Çin'e, daha sonra Batı İran'a; gene Hindistan'dan güneye, Seylan'a, Endonezya'ya; Çin'den doğuya, Kore ve Japonya'ya ve güneye Siam ve Malaya ve Güney Pasifik Adaları'na, büyük bir olasılıkla Kuzey Amerika'ya.

3. Yakındoğu'nun Arap dünyası doğudan Kuzey Afrika'ya, İberia yarımadasına ve Asya'nın çeşitli yerlerine,

4. Haçlı Seferleri ile Ortadoğu'dan Avrupa'ya.

5. Avrupa sömürgecileri Amerika'dan Pasifik adalarından ve Afrika'dan.

6. Amerikan Kızılderilileri (kuzey, güney, orta) oyunlarını Avrupalılara öğretti, onlar da bu oyunları Avrupa'ya götürdü.

7. Orta Afrika ve Okyanusya insanları oyunlarını misyonerlere öğrettiler, onlar da başkalarına⁵⁴.

Antropologlar, böylece oyunların kültür değinmelerini, yayılmasını, göçlerini incelemenin yanısıra oyunlar yoluyla kültür biçimlerini sınıflayıp niteliklerini saptayabilmektedirler. Hiç oyunu olmayan en ikel birtakım toplumların yanısıra, kargı, ok atmak gibi yalnız fizik beceriye dayanan oyunları olan en ilkel kültürler, fizik beceriye dayanan oyunlar yanında bahta, talih dayanan oyunları olan bir üst kültürler, bu tip oyunların yanısıra strateji oyunları görülen daha üst kültürler gibi aşama sıralamaları saptamaktadırlar⁵⁵.

Oyunların incelenmesinden geniş ölçüde yararlananlar yalnız antropologlar değildir. Örneğin oyunlar, diller için de önemli bir inceleme alanıdır. Bundan sonraki altbölümde ele alacağımız oyunların söz ögesi (türküler, tekerlemeler, yanılmaçlar vb.) dilci için eski dilleri çözmede özellikle çok yararlı olur. Oyun tekerlemeleri, bunlar çocuklarca tutuculukla ve iyi saklanması gerekir inancıyla korunduklarından içlerinde pek çok eski sözcük ve deyişleri içermektedir. Nitekim Batı ülkelerindeki incelemeciler tekerlemelerde Or-

54 *SG*, 61-62.

55 *SG*, 433-437.

taçağ'ın eski Latince dualarından, Mason ritüellerinden cümleler, eski büyü ve afsunlardan, Çingenece'den, eski zanaat ustalarının argosundan, gezici oyuncuların deyimlerinden kalıntılara raslanmışlardır⁵⁶. Ayrıca eski mitolojya ve ritüel izlerine de raslanmıştır⁵⁷. Tıpkı dinsel ve büyüsel ritüellerde olduğu gibi, oyunlarda da türkü ve tekerleme, söyleşme parçalarının karışımına rastlanır.

Dilcilerin yanısıra ruhbilimci, ruh hekimi ve bir bakıma genel olarak hekim de yararlanır. Özellikle ruh hekimliğinde ruh ve sinir hastalıklarıyla kişide görülen önemli uyumsuzlukları önleme, tanılama ve sağaltım için hastaya verilen rolle ya da olayları dilediği biçimde oynayarak bir tür boşalma olanağı elde ettiği *ruh-oyunsal* boşalım yöntemi, bir oyundan başka bir şey değildir⁵⁸.

Eski dinleri, dilleri, inançları ve ritüelleri incelemek için çocuk oyunları çok zengin bir kaynaktır. Çocuk, taklitçi, tutucu ve güçlü belleği olduğundan, iyi bir saklayıcı ve koruyucu etkindir. Eski ritüel kalıntılarını sözleriyle bile saklamaktadırlar: Evcilik oyunu, sevişme oyunları, ölüm inançları, zanaat (Kastamonu'da görülen *Esnaf oyunu* gibi), tutsak alma, yarışma, toprak ele geçirme, yağmur yağdırma gibi günümüze kalan çocuk oyunları ile eskiyi saptayabiliriz. Çocuk oyunlarındaki sayışmaçlar (sayışmacalar), ebe çıkarma ya da oyuna kimin başlayacağını belirleyen tartımla söylenen tekerlemeler yolundan gidilerek eski inançları ve dilleri incelemek olanağı vardır.

Çocuk oyunlarının eski ritüel, inanç, büyü kalıntılarını incelemek bakımından en iyi kaynak olduğunu ilk bir İngiliz kadın incelemeci, Lady Alice B. Gomme, iki ciltlik kitabında ortaya koymuştur⁵⁹. Ona göre çocuklar, büyüklere öykündükleri için onlardan gördüklerini yüzyıllar boyunca tutucu, yaratıcı, saklayıcı güçleriyle günümüze getirmişlerdir. Ünlü Fransız folklorcusu R. Caillois bu görüşü daha derinlemesine incelemiştir⁶⁰.

Bugün de Anadolu'da çeşitli yörelerde çocuk oyunları üzerine inançlar bunların önemini doğrulamaktadır. Örneğin Ankara köylerinde şu inanca raslanmaktadır:

“Çocuklar ne oyun oynarsa o sene o iş çok olurmuş. Meselâ çocuklar kuyu kazarak oynarlarsa o sene bolluk olur ekin kuyuları kazılmış. Ev yaparak oynarlarsa yapı çok olurmuş”⁶¹.

56 Örneğin bkz.: H. O. Bolton, *The Counting-out Rhymes of Children, Their Antiquity, Origin, and Wide Distribution*, London (1888).

57 Lewis Spence, *Myth and Ritual in Dance, Game, and Rhyme*, London, 1947, 161-189.

58 Ruh-oyunsal boşalım terimi için bkz.: Dr. Mithat Ene, *Ruhbilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 1974, 137.

59 Lady Alice B. Gomme, *Traditional Games of England, Scotland and Ireland*, I-II, London, 1894-1898.

60 R. Caillois, *Man, Play and Games*, New York, 61-64, (1961).

61 *AnBud*, 197.

Macar bilginleri çocuk oyunları ve şarkıları yoluyla şamanizm kalıntılarını incelemişlerdir. Örneğin bir Macar çocuk şarkısının sözlerinde

“Leylek [ya da atmaca vb.] bacağına ne oldu?
Bir Türk [ya da Rus vb.] çocuğu yaraladı.
Bir Macar çocuğu iyi etti.
Bir düdük, bir davul ve sazdan bir kemanla.”

Burada yaralıyı davulla sağaltmak ve suçlunun bir başka ulustan, bir yabancı oluşu gibi öğeler yolu ile şamanlık izlerine değinilmektedir⁶².

Günümüzde folklor araştırmacılarımız arasında bu şamanizm kalıntlarına ilgi duyanlar çoğunlukta. Ancak ufacık bir işaretten sonuçlar çıkarmak yerine, hem şamanlığı hem de eldeki örnekleri çok iyi incelemek, hemen kesin sonuçlara varmamak gerekir. Değerli bilgin M. Fuad Köprülü şamanlığın, tarikatlarda sürdürüldüğünü göstermiştir⁶³.

Şamanlığın kalıntılarını bir de dramatik köylü oyunlarımızdan bir örnekle gösterelim. Önce kısaca oyunu anlatalım⁶⁴. Kars'ta görülen *köse* oyununda dört oyuncu vardır. Bunlardan ikisi kardeştir. Biri kısa ak don üzerine ak bir koyun postu giymiş, sırtına büyük bir kambur yapmış, at yerine bacaklarının arasına bir odun almış olup elinde bir kamçı bulunmaktadır. Kolları, yüzü ve bacakları kömürle boyanmıştır, başına bir bez sarılıdır. İkinci erkek, birincisinin kardeşidir, kamçısı yoktur. Her iki kardeş boyalıdır. Üçüncü kişi zennedir, birinci erkeğin kızıdır, kadın kılığına girmiş bir erkektir, yüzünü mendille örtmüştür. Dördüncü ise yerde battaniyeye sarılıdır, domuzdur. Oyuna *ağır bar*'la başlanır, bar oynanırken 1 ergin kız kaçırlır. Suçu birbirinin üzerine atan iki kardeş arasında kavga çıkar, birinci erkek, kardeşini öldürür, muhtar ise gerçek suçluyu seyirciler arasında bulup çıkarır. Birinci erkek, kardeşinin kanının karşılığını ister. Bir doktor çağırır, doktor ikinci kardeşi iyi edemez. Bunun üzerine birinci kardeş kızar, kamçısını yerde yatan kardeşine vurarak onu diriltir. O sırada davul zurna *Çeçen Kızı* adlı oyun havasını çalar. Dirilen kardeş üç gündür aç olduğunu söyler, at yerine bindikleri odunu tüfek gibi kullanıp domuzu vururlar, kesip paylaşırlar, hep birlikte yendikten sonra *Lâz Barı* oynanır.

Şimdi burada at yerine bacakları arasına odun koymak, kamçı ile ölü diriltmek, ak ve kara karışıklığı ve domuz kurban etme gibi öğeleri şamanlık açı-

62 Akos Szendrey, “Symbolic Dances in Hungarian Folklore”, *The Hungarian Quarterly*, 1/1 (1936) 125.

63 Köprülüzâde Mehmed Fuad, *Influence du Chamanisme Turco-Mongol sur les Ordres Mystiques Musulmans*, İstanbul (1929). İlginç olan bir rastlantı gene 1929'da bir yabancının yayımladığı bir incelemede aynı bağlantı daha çok dans açısından ele alınarak kurulmuştur: Else Krohn, “Vorislamisches in einigen vorderasiatischen Sekten und Derwiskorden”, *Etnologische Studien*, Leipzig, I (4), (1929) 311-313.

64 DAK, 65-66.

sından inceleyelim. At yerine sopa kullanmak Orta Asya şamanlığında vardır. Örneğin Macar şamanı *Taltos* da bacakları arasına bir sopa koyar ve bununla at sırtında olduğundan daha hızlı gittiğine inanırdı⁶⁵. Bu aynı zamanda başka oyunlarda da incelendiğinde, bir *phallus* simgesi olduğu anlaşılır⁶⁶. *Phallus* tapınımları şamanlıkta vardır. Kamçıya gelince, kamçı ile iyi etmek, dirilmek Orta Asya şamanlığına özgüdür. Altay şamanı, girer, ve ruhu da bedeninden ayrılarak şaşırtıcı yolculuğuna çıkardı⁶⁷. Ayrıca şamanın davulunun at yerine geçtiği de olurdu. Kam da denilen zamanın kamçısı, kam+çı sözcüğünün kökeninin de araştırılmasını gerektirmektedir. Dilecilerimiz buradaki *çi* ekini açıkladıklarında ortaya ilginç sonuçlar çıkacaktır. Ayrıca kamçının bir anlamı da, atın erkeklik aygıtı oluşudur. Burada da gene *phallus*'u bulmuş oluyoruz. Ak ve kara karşıtlığına gelince, kardeşlerden birinin ak, ötekinin kara giyinmesi gene şamanlığın bir kalıntısı olabilir. Şamanlar kimi yerlerde ak kam, kara kam diye ikiye ayrılırdı. Bir başka ayrıma göre ise ak şaman (= *sagani bö*) iyi şamandı, kara şaman ise (= *karain bö*) kötü şaman. Oyunda da zaten iyi kardeş ak, kötü kardeş ise kara posta bürünmüştür. Ancak oyunda en ilginç öge domuz kurban edilip yenmesidir. Gerçi başka Anadolu seyirlik oyunlarında da domuz taklidi yapılır, ancak burada domuz tarımsal nitelikteki oyunlarda öldürülmesi gereken fakat eti yenmeyen zararlı bir hayvan olarak tanıtılır. Oysa söz konusu *Köse Oyunu*'nda kurban edilip eti yenmektedir. Domuz, İslâm öncesi Orta Asya'da çok önemli bir hayvandı⁶⁸. Şamanlıkla çok yakından ilintisi vardır. Örneğin Kırgızlar'da, şaman, çeşitli hayvanlar arasında domuzun sesini de taklit ederdi⁶⁹. Sibiry'a'da Goldlar'da domuz kanını yalnız şamanlar içebilir⁷⁰. Sibiry'a'da birçok budunlarda yeni bir şaman adayı için düzenlenen törende şaman danslarına en az 9 dansçı katılır, sonra 9 domuz kurban edilir, şaman adayı domuzun kanını içer⁷¹.

Gene Kars'tan bir *Köse Oyunu* vardır⁷². Gerçi bu ikinci *Köse Oyunu*, birinciden konusu bakımından çok değişik olmakla birlikte, içinde gene

65 Geza Roheim, "Hungarian Shamanism", *Psychoanalysis and the Social Sciences*, New York III/4 135, (1951).

66 Nitekim *Divânü Lugâti't -Türk'te: kam-* (= döğmek), *kamçı* (= at, deve ve sığırın erkeklik aygıtı) sözleri geçer.

67 Uno Harva, *Les Représentations Religieuses Des Peuples Altaïques*, Paris (1959), 355.

68 Bu konuda Bahaeddin Ögel'in kaynak eseri *Türk Mitolojisi*'nin I. cildinde (Ankara, 1971) çok önemli bilgiler bulunmaktadır.

69 J. Castagné, "Magie et exorcisme chez les Kazak-Kirghizes et autre peuples turcs orientaux", *Revue des Etudes Islamiques*, 4 (1930), 93.

70 Leo Sternberg, "Divine Election in Primitive Religion", *Congres International des Américanistes, Comte-Rendu de la session 2* (1927), Göteborg (1924) 467.

71 Harva, *Age.*, 330-331.

72 Âşık Sadi Değer, "Kosa (Köse Oyunu)", *Karseli*, 34 (1967). Kars'a yakınlığı bakımından elimizde Azerbaycan'dan da üç *Köse* oyunu olduğunu belirtelim. Bunlardan birincisi için bkz.: *DAK*, 36-37; öteki ikisi için bkz.: 'Kos-kosa', *AFA*, 224-227; 'Kos-kosa' (Lengeren çeşitlemesi), *AFA*, 227-228.

domuz bulunması bakımından burada kısaca özetleyelim. Burada oyunun başkişisi Köse'nin giyimi şöyledir: Sirtında on iki koyun derisinden, tüylü yüzü dışarı gelmek üzere bir kürkü, başında yatak çarşafından sarılarak yapılmış bir başlık, belinde ottan bir kuşak, sırtı çulla kamburlaştırılmış, elinde bir sopa, yüzü unla aklaştırılmış ve kara keçi kılından bir sakal takmıştır. Köse, içeri sanki yanında birtakım hayvanlar varmış gibi girer, hayvanları orada teslim eder. Bir süre sonra hayvanlarını geri ister, alamayınca orada bulunan seyircilerin her birini ceza olarak bu hayvanlardan biri gibi bağirtır, en son domuzunu ister, bunu yediklerini ileri sürer. Kimse domuzun sesini çıkaramadığından, onun yerine koyun verirler. Böylece geleneklerin dinlerin yasaklarına baskın çıktığını *Köse Oyunu*'ndan anlıyoruz. İslâm'ın çok sert yasasına karşın, oyunun şaman kökenli geleneklerinde, Türk köylüsünün nasıl direnerek domuz kurban edip etini yemeyi taklit etmesi çok ilginç bir örnek değerindedir. Oyunlarımız arasında bu tür örnekler pek çoktur; özellikle en yaygın oyunlardan aşık oyununda da bu izleri bulabiliriz.

Gene oyunlarda birtakım tabuların, inançların yaşadığını Konya'dan iki örnekle göstereyim. Konya'da çocukların *Uçurtma*'sına (bunlardan fenerli uçurtmaya *Yıldızlı* denilmektedir) halk karşı çıkmaktadır, bunun hem günah olduğu, hem de uçurtma uçurulduğu zaman yağmur yağmayacağına, ekinlerin kuruyacağına bir inanç vardır. Gene Konya'da, çocukların kamçı ile döndürdükleri topaç oyununa *Fırça* ya da *Kozak* oyunu denmektedir. Halk bu oyunu yasaklamak ister çünkü *fırça*'yı bulan Yezid, İmâm Hüseyin'i öldürtükten sonra, kellesini ayağıyla vura vura döndürmüş. Böylece *fırça*, Hazret-i Hüseyin'in kellesidir⁷³.

Bu türlü tabu kalıntıları, yaygın oyunlar üzerinde de araştırma yapılmıştır. Örneğin ayak topu oyununda topun simgesel olarak kirli ve tehlikeli bir nesne olduğuna öylesine güçlü bir inanç vardır ki elle tutan oyuncu ceza yer⁷⁴. Bunun gibi "elim üstünde" gibisinden kovalama, koşmaca oyunlarında elin değmesi, eskiden kalma inançlarla hoş karşılanmamaktadır. Nitekim oyunun adları da bunu göstermektedir. Örneğin Swansea'de oyunun adı *The Plague* (= Veba), Cranford/Middlesex'de *Fever* (= ateşli hastalık, sıtma), Guernsey-Castel'de *Poisonous Fungi* (= zehirli mantar), Valencia'da *Tu portes la pus* (= pire taşıyorsun), Napoli/Massa'da *Peste* (=Veba), Madagaskar'da kovalayan ebenin adı *boka*'dır (= *cüzzamlı*); cüzzam dokunduğuna geçer, o da başkasına geçirecek kurtulmaya çalışır⁷⁵. Gene bu oyunun çeşitlemelerinde, oyuncunun bu dokunmadan bağışıklık kazanması için tahtaya, demire, ren-

73 *AnaDia*, 15.

74 P. W. Picford, "The Psychology of the History and Organisation of Association Football", *British Journal of Psychology*, 31 (1940), 132.

75 Opie, *Age.*, 77-78.

ge dokunması ya da yüksek bir yere çıkması gene ilginçtir. Kimi oyunda dokunulan, oyuncunun kendisi değil gölgesidir ya da çömelerek ve belirli bir sözü söyleyerek kurtulur. Gene bu oyunun çeşitlemelerinde ebenin her dokunduğu da kovalayan olup, ona katılır, böylece salgın bir hastalık gibi artarlar ya da zincirlenirler. Kimi çeşitlemelerde de ebe eliyle dokunacak yerde bükülmüş bir mendil ya da tura ile, sopa ya da kamçı ile, ya da topla vurur. İlerde bütün bu örneklerin Anadolu oyunlarındaki karşılıklarını ve kiminin simgesel anlamlarını vereceğiz. Bunun gibi oyun terimleri incelendiğinde de bu türlü simgesel anlamlar taşıyanlarına rastlanır. Örneğin Anadolu'da genel bir oyun terimi *ölmek* ve *ölen*'dir. Geçici olarak oyunda yenik düşmeye ve oyun dışı kalmaya "ölmek", bir başka oyuncu arkadaşınca kurtarılmaya ve böylece oyuna yeniden katılmaya "sağaltmak" denilir.⁷⁶

Oyunlarda Söz-Eylem-İşlev

Bütün eski törensel ve ritüel niteliğinde ikili bir ilişki buluruz. Bunlar söz [*mithos*] ve yapılan şey, eylem [*dromenon*]'dir⁷⁷. Bu genel ayırmadan sonra, dramın, tragedyanın çıkışı da bir yandan *epos*, ve *mithos* ile *ritüel*'in eylem yönünün birleşmesiyle olmuştur. Ritüel ve törende, gerçi eylem, söz'den daha önemlidir, ancak söz ve *mithos* eylemin işlevselliğine karşın, onun kalıcı, yüceltici yorumsal ve anlamsal yönünü tamamlar. İşlevsel ritüellerle, kalıcı eskimez *mithos*'un birbirine geçmesi dramı yaratmıştır. Bu ikili ilişkiyi başka alanlarda da buluruz. Örneğin dinlerde dua-ibadet ikiliği gibi. Dua, simgesel sözlerle evrenin tanrısal varlığını ulular, ibadet ise namaz, abdest gibi simgesel eylemlerle onu uygular. Tarikatlarda zikir-semâ' ikiliği de böyledir. İlerde örnekler vereceğimiz Alevîlerin cem âyinlerinde oynadıkları *samah*'ların söz ya da zikir yönünü nefesler ve niyâz karşılar. Ancak bunlar çoğu kez birbirine kaynaşmış oldukları için çoğunlukla tek bir anlam ve amaca bürünmüştür.

İşte oyunları da incelerken, günümüzde bunların kalıntılarının asal amaçlarından uzaklaşmış oldukları düşünülerek, bunlara bağlı söylencelerin ya da oyuna eşlik eden söz, ezgili söz gibi öğelerin incelenmesinden yararlanabiliriz. Oyunun yanısıra, ona eşlik eden söz öğesi bulunmaması durumunda oyunun kökenini açıklayan söylence ve inançları gene sözlü gelenekteki yöntemlerle açıklayabiliriz. Örneğin Anadolu'da gerek dramatik oyun olarak,

76 *AnaDia*, 150.

77 *Dran, dromena*, ve *drama* sözcüklerinin ilişkisi için bkz.: A. W. Pickard-Cambridge, *Dithyramb, Tragedy and Comedy*, Oxford (1962), 108-111; ayrıca bkz.: Jane Harrison, *Prolegomena to the study of Greek Religion*, New York (1959), 567-571.

gerek çocuk oyunu olarak oynanan *Dilsiz* oyunları vardır. Isparta'da oynanan *Dilsiz* oyununda⁷⁸, oyuna katılan kimse konuşamaz, herkes ebenin yaptığını aynen yapar. Bu eylemler içinde zor olanları da vardır: Kış gecesi soyunup dışarda dolaşmak gibi. Bunda herkesin eylemi tıpatıp yapması, bu arada gülmemesi ve söz söylememesi gerekir. Yapmayanlar, konuşanlar, gülenler ceza yerler. İşte Isparta'da bu oyunla ilgili bir de söylenti vardır. Bu da medrese öğrencilerinin bu oyunu bir köylüye uygulamak istemeleleriyle ilgilidir. Anadolu danslarının kökenini ya da işlevini açıklayan böyle söylencelere raslanmaktadır⁷⁹. Kimi oyunlara bağlı sözlü gelenekte, yaşayan inançlar bir oyunun işlevini açıkça ortaya koyar. Örneğin Burdur'da çocukların Büyük Paskalya'da oynadıkları *Hasır Küfrü*⁸⁰ oyununda eski küfe ve hasır eskisi yığılarak ateşe verilir ve bu ateşin üzerinden atlayarak şu iki dizeyi söylerler:

İnem inem izine
Hep günahlarımızı cavurun gızine.

Alevler bittikten sonra, çocuklar ocaktaki külden birer parça alırlar ve tırnaklarının yanlarına sıvarlar; bununla tırnakta *ezi* dedikleri şeyin bir daha çıkmayacağına inanırlar⁸¹. Görülüyor ki oyunun bir sağaltma, ya da bir hastalığı önleme işlevi vardır. Kaldı ki ateş üzerinden atlamanın çeşitli işlevleri, bugün de halk bilincinde yaşamaktadır.

Anadolu'nun dramatik oyunlarının büyük bir çoğunluğunun eski bolluk törenlerinin kalıntıları olduğunu *Dionisos ve Anadolu Köylüsü* adlı kitabımda enine boyuna incelemiştım. Bu işlevleri bulmak için ilk önemli kaynak sözlü gelenektir. Diğerleri ise oyunun belirli bir takvim gününde oynanmasına önem verilip verilmediği, bir de bugün köylünün bu oyunda bu işlevin bilincinde olup olmadığının araştırılmasıdır. Örneğin ilerde göreceğimiz Erzurum'un Aşkale ilçesinin Pınarkapan köyünde yılbaşında oynanan *Ali Fattik* oyununda oyunun neden oynandığı sorusuna kimisi “Yılbaşı olduğu için”, kimi “Yeni yıla uğur getirmesi”, kimi “Yeni yıla girme zevkiyle” demiştir. Fakat köyün yaşlılarından Veli Duvarcı'nın (oyunda gelini oynamıştır) açıklaması ilginçtir:

78 *AnaDia*, 49-50.

79 Örneğin bkz.: Mustafa Sucuoğlu, “İğdeli Gelin”, *TFA*, 238 (1969) ve İshak Sunguroğlu, “Çayda Çıra Oyunu ve Orjini”, *TFA*, 239 (1969).

80 Türk çocuklarının da Paskalya'da oyunlar oynaması ilginçtir. Bolu'da Paskalya'ya Betlem de denilir; çocuklar büyük ateş yakarlar, üzerinden atlarken “Koca papazın kellesinden” diye bağırırlar. Yumurtta tokuşturma da vardır. Bkz.: *BÇO III*.

81 *AnaDia*, 63-64.

“Ben Veli Duvarcı. Bu oyunun ismi Ali Fattik oyunu. Bu Fattik oyununu oynamak için, yeni yıla geçme için, hayırlı ve uğurlu, neşeli, ekinlerin bol olması ve otların bol olması, hayvanatımızın bir zarar görmemesi, dedelerimizden duyduğumuza nazaran bu oyunu oynarız. Milletimize, devletimize hayırlı ve uğurlu, neşeli olduğu için bu oyunu yaparız. Hadi Allahaismarladık.⁸²”

Oyunun tam yılbaşında oynanması gerekirken 28 Aralık 1965 günü oynanmasının nedeni ise, bu oyunda erzak toplanmasıyla açıklanabilir. Bu oyunu çıkararak takımlar arasında bir rekabet bulunmakta, böylece bir takım bunu öteki takıma kaptırmamak için ilk davranıp oyunu birkaç gün önce çıkarmıştır. Aslında bugün, Anadolu’da yaşayan pek çok dramatik oyun köylü bilincinde bu işlevlerini yitirmemiştir. Nitekim yağmur yağdırmağa yönelik çocuk oyunları; çan sallama, kurt dolaştırma, saya gezmesi, davar özü, döl töresi gibi çobanlara değgin oyunlar; bahar karşılaşması ve bununla ilgili törenler; kış yarısı ve gün dönümü gibi takvime bağlı törenlerdeki oyunlar; tarım ve çiftçilikle ilgili oyunlar henüz köylü bilincinde işlevlerini yitirmemiş oyunlardır.

Dramatik oyunlara bağlı söylencelerin çoğu sözlü gelenekte ortadan silinmişlerdir. Ancak kimi oyunlar için gene de bunları saptamak olanağı bulunmaktadır. Örneğin Erzincan’da *Saya*’nın bir adı da *Kalik*’tir. Kıl keçisinin en büyük varlık olduğu yerlerde, keçilerin yavrulmasına elli gün kala oynanır. Bir oyuncu bedenini keçi veya koyun derisiyle örter; sakal, bıyık, kimi kez maske takar, ayrıca ziller de koyar. Bu ayıyı temsil eder. Bunun bir adı da *Kalik*’tir. *Kalik*’in bir eşi vardır. Alacalı ipekli kumaştan üç peşli giyer ve süslenir. Buna *Gelin* de denilir. *Kalik*’in neden ayı olduğuna gelince, bir söylence anlatılmaktadır: Vaktiyle davarı bol olan biri varmış. Bir gün davarını kırparken bir adam gelmiş, gelen kendisinden yün istemesin diye yünlerin arasına gizlenmiş. Oysa gelen bir evliya imiş, adamın pintiliğine kızmış ve onu tekmeleyerek “Kalk bakalım, Kocaoğlan” demiş. Kalkmış ama yünler de bedenine yapışmış, ayı olmuş, dağa çıkmış. İşte bu söylence ile bu oyun arasında bir ilişki bulunmaktadır. *Kalik* ile *gelin* ev ev dolaşır, gidilen evlerde *Kalik*, ev halkına saldırır, muziplikler yapar. Ev halkı onu “Sallan Kocaoğlan, sallan” diye oynatırlar. Bu arada delikanlılar gelini kaçıırırlar. *Kalik* üzüntüsünden bayılır. *Gelin* geri gelip kocasını güzel sözlerle ayıltır. Evler böylece dolaşılır, toplanılan bulgur, yağ gibi yiyecekler pişirilir, topluca yenirken şu şarkı söylenir:

82 *ASKO I*. Ayrıca Kayseri’de iki takım arasında sapanla *Daş* [taş] *Döğüşü* oyunu yapılmazsa o yıl bolluk olmaz diye bir inanç yaşamaktadır. Bkz.: *AnaDia*, 100-101.

*Say Say sayadan
Yılan aktı kayadan
Ne kaldı ne kalmadı
Elli gün kaldı
Elli günü sayalım
Gümbür gümbür yayalım⁸³.*

Batılı incelemeciler, oyunlara bağlı efsaneler üzerinde çok durmuşlardır. Üzerinde en çok durulan Satranç üzerine efsanelerdir. Çeşitli incelemeciler satranç üzerine 24 değişik efsane saptamışlardır⁸⁴. Bu efsanelerdeki belli başlı olgular şunlardır: (a) Babasını öldüreni sağaltmak; (b) Savaşa hazırlık; (c) Savaşın yerini tutmak için; (ç) Oyalanmak için; (d) Zekâ savaşı; (e) İyi ahlâk için eğitimsel öğrenek; (f) *Mater Dolorosa* (yashlı ana ya da acı çeken ana teması)⁸⁵. Çoğu, köken bakımından İslâm, Hindu ve Hıristiyan kültürlerinden gelen bu efsanelerden bir iki örnek görelim: (a) işlevi için Nabukadnezar'ın oğlu Amel-Marduk babasını öldürüp 300 parçaya böler ve 300 atmacaya dağıtır. Onun bu çılgınlığını sağaltmak için ülkenin bilgeleri satrancı bulur ve düzenlerler. Bu ve benzeri efsanelerde Oedipus kompleksi görülmektedir. (b) işlevi için El-Adlî'ye göre, oyun, gençliği ve deneyim eksikliği yüzünden ordusuna komuta edemeyen genç prensin isteği üzerine bulunmuştur⁸⁶. (c) işlevi için bir efsane şöyledir: Barışçı bir Hint kralı, savaş yapıp kan dökmek-tense, anlaşmazlıkların satranç tahtası başında bir uzlaşmaya varılarak çö-zümlenmesi için bulunmasını sağlamıştır. Her bir efsanenin çeşitlemeleri vardır. Bunları daha çok uzatmadan, bir de *Mater Dolorosa* temasını görelim. (a) işlevinin bir benzeri Hz. Âdem'in, oğlu Hâbil'in ölümü üzerine avunmak için satranç oynaması⁸⁷, Oedipus temasının bir tersidir, çünkü burada ölen oğuldur. Bu, *Mater Dolorosa* temasının erkek üzerine bir çeşitlemesidir. Yaklaşık 870 yılında bir İslâm efsanesine göre bir kadın hükümdarın sevgili oğlu öldürülünce, ülkenin ileri gelenleri kraliçenin tepkisinden çekinerek filozof Kafkan'a danışır. O da üç gün düşünüp bir marangoza bir satranç tah-tası yaptırır, kraliçenin önünde bir öğrencisiyle oynar. Kazanan "Şah Mat" deyince kraliçe oğlunun öldüğünü anlar⁸⁸. Bunun bir çeşitlemesini Fırdevsî anlatmaktadır: Kraliçenin iki oğlu varmış, iki oğul arasında bir anlaşmazlık

83 ASKO, VII.

84 Norman Reider, "Chess, Oedipus and the Mater Dolorosa", *International Journal of Psychoanalysis*, 40 (1959), 320-333.

85 Bu tema Anadolu dramatik oyunlarından "Kız Kaçırma" konulu olanlarında da görülür. Bkz.: DAK., 60-66.

86 H. J. R. Murray, *A History of Chess*, Oxford (1913), 211-212.

87 Murray, *Age.*, 219.

88 *Age.*, 190, 212.

çıkarmak, bu savaşa dönüşür ve oğullardan biri can verir, ama öldürülerek değil. Haber kraliçeye gelince, o sağ kalan oğlunu suçlar. Suçlu olmadığını bir türlü anlatamayan oğul, bilgeleri çağırır, satranç bulunur. Bu oyunla kraliçeye bir kralın savaş meydanında öldürülmeden de ölebileceği gösterilir. Kraliçe gece gündüz bir şey yemeden satranç tahtasını inceler ve ölüm, acılarına son verir. Burada bütün satranç efsanelerinin sözünü etmek gereksiz, ancak verdiğimiz örneklerde sağaltma işlevi önemli bir yer tutmaktadır. Konumuzun dışında kalmakla birlikte, *animisme* (canlandırıcılık) ve sağaltma ilkesine göre uygulamalara Karagöz'ün kökeni üzerine söylencelerde de rastlıyoruz.

Bunlardan birine göre Sultan Orhan çağında Bursa'da yaptırılmakta olan bir câmide Hacivat duvarcı ve Karagöz de demirci olarak çalışırken, bu ikisinin sürekli nüktelerini merakla dinleyen işçiler işlerini aksatırlar, câmii'nin yapımı da bir türlü bitmezmiş. Bunu öğrenen Sultan bu işin sorumlusu olarak bunların başlarını vurdurur, ancak bundan büyük üzüntü duyar. Şeyh Küşterî, Sultanı, bu acısından kurtarıp avutmak için bir perde kurdurur ve perde arkasından bunların görüntülerini oynatıp, onları nükteleriyle yaşatır.⁸⁹ Çin gölge oyununun kökenini açıklayan ve işlev bakımından buna yakın bir söylence vardır: Buna göre Çin imparatoru Wu, çok sevdiği karısı Wang'ın ölümünden mutsuzdur, bir gün Şau-Wöng adında bir Çinli yaşlı kralı avutmak için bir perde astırıp, arkasından gezdirdiği birinin görüntüsünü ölen imparatoriçenin görüntüsü olarak sunar ve böylece gölge oyunu bulunmuş olur⁹⁰. Satranç gibi iskambil kâğıtları ve oyunlarının tarihi üzerinde çalışanlar da gene böyle önemli sonuçlar çıkarmışlardır. Bunun için en eskiden en yeniye zengin bir iskambil kâğıdı koleksiyonundaki resimlere bakmak yetecektir.

Anadolu'da, bugün de çok yaygın olan aşık oyunu ile kukla ve başkaca oyunlar üzerinde ileride göreceğimiz gibi bu türlü çok yönlü işlevler vardır; özellikle Şamanlık açısından. Nitekim bugün de kuklanın Anadolu'da yağmur yağdırmada kullanıldığını göreceğiz. Resim ve heykele karşı olan İslâm, kız çocuklarının bebekle oynamasını hoş görmüş, bunu puta taparlık saymamıştır. Bu iznin gerekçesi bebek oyununun bir işlevinin kız çocuğunda anelik duygusunu geliştirmesidir⁹¹.

Oyunların kökeninde işlevlerinin bilinmesi, onlara bugün tanıyacağımız işlevlerde aydınlatıcı olabilir. Örneğin ilerde oyun bakımından değişeceğimiz yanılmaçlar (bunlara şaşırtmaç, şaşırtmaca, tekerleme diyenler de var) söylenmesi zor olduğu, çabuk söylendiklerinde dil sürçmelerine yol

89 Sabri Esat Siyavuşgil, *Karagöz*, İstanbul (1941), 32-33.

90 Georg Jacob, *Geschichte des Schattentheaters im Morgen und Abendland*, Hannover (1925) 8.

91 Bkz.: And, *Geleneksel*...19.

açtığı için iyi bir oyun malzemesi olmaktadır. Ancak bunlar dil eğitimi-
de halkın düzgün konuşmak için bulduğu bir yöntem olamaz mı? Nitekim
günümüzde radyo ve televizyonda özellikle çocuklar için yarışma prog-
ramlarında başvurulan yanıtmaçları, yıllardır Ankara Devlet Konservatu-
arı'nda tiyatro öğrencilerine ses bükümü ve boğumlanması üzerine ders
veren öğretmenler, bunlardan temrin olarak yararlanıyorlar⁹². Böylece köy-
lünün kendi gereksinmesi için yarattığı folklor ürünleri, çağcıl bir işlevde
kullanılıyor, çağcıl bir işlevden eski işlevi kestirebiliyoruz. Folklorumuz
için henüz işlev araştırmaları yapılmamıştır. Bununla birlikte birtakım de-
nemelere rastlıyoruz. Örneğin bilmecelelere folklorcularımız arasında yaygın
bir eğilimle bir oyalanma gözüyle bakılmasına karşın Prof. Dr. İlhan Baş-
göz, 'Türk bilmecelelerinin işlevleri üzerine bir araştırmasında'⁹³ bilmecele-
rimizin 8, 9 değişik işlevini saptamıştır. Kimi folklor ürünlerinin çok önem-
li işlevleri olabilir. Örneğin atasözleri, Afrika'da yargılamada geniş ölçüde
kullanılmaktadır.⁹⁴

Oyunların ve oyun yöntemlerinin bugün çeşitli alanlardaki çağcıl işlev-
lerine bakmak, oyunun XX. yüzyılda da öneminin azalmayıp tersine arttığı-
nı gösterecektir. Öyle ki 1973 yılının Kasım ayında A.B.D.'ye yaptığım kısa
bir yolculukta bunu somut olarak gördüm. Yalnız tavra üzerine bir yılda 50'yi
aşkın kitap yayımlanmıştır. Oyun gereçleri ve oyuncaklar güzel sanatların
bir uygulama alanı olmuştur. İlkelerin savaş temrini olarak kullandığı oyun-
lar, bugün genelkurmaylarda savaş oyunu adı altında oynanmaktadır⁹⁵. Savaş
oyunları günümüzde en çağcıl yöntemlerle incelenmekte ve uygulanmakta,
daha doğru bir deyişle oynanmaktadır⁹⁶. Osmanlılar, savaş oyunlarını bir ti-
yatro gösterisi gibi sunmuşlardır⁹⁷.

Askerlikte olduğu gibi iş ve endüstri alanında da çağcıl oyunlara rastlı-
yoruz. Pazarlama, rekabet, yatırım, üretim, yöneticinin karar vermesi, işve-
ren-işçi ilişkisi, dış ticaret vb. konularda planlama, eğitim ve araştırma için
oyunlar düzenlenmiştir. Bunlardan bilgisayarın da kullanıldığı *Sümer Oyunu*
ilginçtir⁹⁸.

Eski çağlarda olduğu gibi günümüzde de oyunun diğer bir önemli işlevi de

92 Nitekim Devlet Konservatuarı diksiyon öğretmeni Nüzhet Şenbay bunları ders kitabına da almıştır:
Alıştırma Diksiyon Sanatı, Ankara (1972), 50-52.

93 İlhan Başgöz, "Functions of Turkish Riddles", *Journal of the Folklore Institute*, 11/2, (1965), 132-147.

94 Örneğin bkz.: John C. Messenger, Jr. "The Role of Proverbs in a Nigerian Judicial System, *South-
western Journal of Anthropology*, 15 (1959), 64-73.

95 Bunların önemi için bkz.: H. D. S. Heistand, "Foreign War Games", *Selected Papers Translated From
European Military Publications*, Washington, D.C., (1898)

96 Bu yöntemler ve geniş kaynakça için bkz.: E. W. Paxson, "War Gaming", *SG*, 278-303.

97 Metin And, "Türklerde Dekor Sanatı ve Dramatik Savaş Gösterileri", *Türkiyemiz*, 7 (1972).

98 Bruce Moncreiff, "The Sumerian Game: Teaching Economics With Computerized P.I. Program",
Programmed Instruction, 4 (5) (1965), 10-11; bu konuda kaynakça için bkz.: *SG*, 310-313.

eğitim alanında görülür. Eğitimciler, oyunla eğitimin pek çok yararlarını bulmuşlardır. Öğrenciler, oyunun bulunduğu öğretimde konuyla ilgili olmakta, katılmalı oyunlarda daha çok öğrenebilmekte, oyun yoluyla öğrendiklerini bellekte daha çok tutabilmekte, gene katılmalı oyunlarda eleştirel düşünce ve karar verme yetileri daha çok gelişmekte, davranışlarında da olumlu yönde gelişme g r lmektedir⁹⁹.

Oyunların gene çağcıl bir önemli işlevi sağaltma, özellikle ruhsal tanılama ve sağaltma alanında görülür. Bu geçmişte de başvurulmuş bir yöntemdir. Örneğin bir efsaneye göre  nl  Yunan hekimisi Melampus, Proteus'un kendilerini inek sanan kızlarını, koşmaca oyunuyla iyi etmiřtir¹⁰⁰.

Konumuz dışında kalmakla birlikte, bir söylenceye göre Ortaoyunu'nun  ıkışı Kanun  Süleyman zamanında Süleymaniye'de bulunan delilerevinde hastaları sağaltmak için başvurulan oyunlarla bađlantılıdır¹⁰¹. Aslında eski Türk oyunlarında da bu işlev biliniyordu; bugün de köylü bilincinden silinmemiştir. Yalnız ruhsal bozuklukların sağaltılması değil, bedensel hastalıkların sağaltılmasında da kimi oyunlar için bu inanç bugün de yaşamaktadır. Ayrıca karı koca arasındaki uyumsuzlukların giderilmesi ve sağaltılmasında da günümüzde oyunlara bařvurulmaktadır¹⁰². Bunlardan başka  z rl , geri kalmış çocukların tınılama ve sağaltılmasında da oyunlardan geniş  l t de yararlanılmaktadır¹⁰³. Bütün bu alanlarda geniş  l t de yayın yapılmıřtır¹⁰⁴. Burada bizi ilgilendiren daha çok oyunların bir folklor olgusu olarak işlevleridir ve bu daha çok folklorcunun bir antropolog gibi yaklaşımını gerektirir. Örneğin niye ve nerede bir türkü söylenir ve dinlenir? Özellikle bu işlev eğitimde görülür, folklor gençlere bir topluluk birliği verir, davranışları öteki bireylere göre düzenlemesini öğretir ve bu arada günlük gerçeğin, tatsızlığından, günlük işin tekdüzeliğinden kaçmasını sağlar. Ayrıca kişiye toplumun tabu'larından kurtulmasına izin verir. Gene yanılma  ve tekerlemelere dönersek, burada kimi kez dil s r mesiyle yasak olan sözler söylenilmektedir. Doğal olarak yasak olan bu s zc ğin, bir yanılma ta yanlışlıkla, istenmeden söylenmesi, Freud'e göre dil sürçmesi, aslında kişinin söylemek isteyip de s ylemediğidir. Masallarda da bunlara örnekler bulunmaktadır. Örneğin

99 Oyunun eğitimsel işlevi bakımından bkz.: James S. Coleman, "Learning Through Games", *National Education Association Journal*, (Ocak 1967), 69-70; Ivor Kraft, "Pedagogical Futility in Fun and Game", *National Education Association Journal*, 71-72; (Ocak 1967); Elliot Carlson, "Games in the Classroom", *Saturday Review*, (15 Nisan 1967), 62-64, 82-83; kaynakça için ayrıca bkz.: *SG*, 340-346.

100 B. L. Gordon, *Medicine Through Antiquity*, Philadelphia, (1949), 433-435.

101 And, *Geleneksel ...*, 177-178.

102 Robert A. Ravich, "The Use of an Interpersonal Game-Test in Conjoint Marital Psychotherapy", *American Journal of Psychotherapy*, 23 (2) (1969), 217-229.

103 Paul V. Gump-Yuen-Mei, "Active Games for Physically Handicapped Children", *The Physical Therapy Review*, 34/4 (1954), 171-174.

104 Bir kaynakça için bkz.: *SG*, 376-380.

bizde pek görülmemekle birlikte, öpüşmeli oyunlar vardır; bu da kişiye bir çeşit yasak savma olanağı verir¹⁰⁵. Aslında folklorun bu işlevi çok önemlidir, özellikle konumuz olan oyunlar bu yolda en güzel örneklerdir¹⁰⁶. Bir başka incelemeci de halk türkülerinin siyasal işlevini incelemiştir¹⁰⁷. Bu açıdan bizim halk türkülerimiz de geniş bir inceleme konusu olabilir. Oyunlardaki işlev araştırmalarında yalnız oyunun kendisi değil, ebe seçimi, görev bölümü, tekerlemeler, oyundaki belli rollerin oynayanlar üzerindeki etkisi, oyunların cezaları ve bunların etkisi, oyun kurallarına uymadaki davranışlar vb. öğelerin incelenmesi de ilginç sonuçlar verir. İki incelemeci oyunun tanımını yaparken bunu kişinin özanlatım gereksinmesiyle açıklamışlardır¹⁰⁸. Onlara göre insan yaşamak, yeteneklerini kullanmak ve kendini anlatmak ister. Özanlatımı belirlemek için içgüdülerden farklı olan ve yaşantıların sonucu ortaya çıkan istekleri vardır. Bu istekler şunlardır:

1. Yeni bir yaşantıyı denemek-dövüşmek, avlanmak, kürek çekmek vb.
2. Güvenlik isteğine sahip olma, taklit, din vb.
3. Tepki, yanıtlama isteği-toplumseverlik, aşk, aile sevgisi, dostluk, özgecilik.
4. Tanınma isteği-utku, önderlik, kendini gösterme, üne kavuşma vb.
5. Katılma isteği-üye olmak, bir topluluğa bağlanmak.
6. Güzel isteği-renk, biçim, ses, hareket, tartımda güzellikler için estetik istek.

İşte bunlarda özanlatım, oyundaki itkilerin belli başlı kaynağı olmaktadır. Aynı incelemeciler bir genel anlamda oyunun bir sınıflamasını yapmaktadırlar:

A. Karşılaşmalı

(i) Yarışmalar	(1) Bireyler arasında-yüzme.
	(2) Topluluklar, takımlar arasında-bayrak yarışı.
(ii) Oyunlar	(1) Çocuk oyunları-yalın oyunlar, koşmaca
	(a) kaleyi almak, esir almak gibi,
	(b) elim üstünde gibi oyunlar.
	(2) Kişisel çatışmalar-yumruk oyunu,
	(3) Takım oyunları, özellikle topla oynananlar.
	(4) Zihin oyunları-satranç, üç taş, dokuz taş, evcik gibi.

105 Bu konuda bkz.: Alan Dundes, *The Study of Folklore*, Englewood Cliffs (1965), 277-278.

106 Bir incelemeci folklorun dört ana işlevini incelerken bu konuya geniş yer vermiştir: William R. Bascom, "Four Functions of Folklore", *Journal of American Folklore*, 67(1954), 33-349.

107 Betty Wang, "Folksongs as Regulators of Politics", *Sociology and Social Research*, 20 (1935), 161-166.

108 Elmer Mitchell-Bernard Mason, *The Theory of Play*, New York, (1948).

B. Karşılaşmasız

- (i) Arama (1) Fizik-balıkçılık, avlanma, tuzak,
(2) Zihinsel-fikir, sözcük bulmacalarda olduğu gibi
- (ii) Merak Okuma, bulmaca çözme,
- (iii) Gezme Kürek, bisiklet, yelken.
- (iv) Yaratıcı (1) Madde kullanarak-el sanatları
(2) Şiir, hikâye, tiyatro.
- (v) Başkası yerine-okuma, film, düş kurmak.
- (vi) Yansılama (1) Doğmaca oyunları gibi
(2) Dilsiz oyunları gibi,
(3) Bilinen hikâyeleri canlandırma,
(4) Halk türküsü ve dramatik oyunlar,
(5) Mimik oyunları.
- (vii) Edinmek, biriktirmek, koleksiyon merakı.
- (viii) Toplumsal, dernek-dost toplantıları, danslı eğlentiler.
- (ix) (1) Müzik-dinleme, katılma, besteleme,
(2) Güzel sanatlar,
(3) Din-ritüel ve tapınım,
(4) Doğayı beğenme, doğadan tat alma,
(5) Dramatik-ayrıca törenler, mason ritüeli, dernek,
(6) Edebiyat-okumak ve yazmak,
(7) Tartımlı oyun-türkülü oyun ve danslar.

Daha önce de belirttiğimiz gibi işlevin araştırılmasında oyunlarda söz ögesinin de büyük katkısı vardır. İlerde örneklerini vereceğimiz Anadolu oyunlarından danslarda, danslara eşlik eden türküler, karşılıklı atışmalı, ezgili söyleşmeler; dramatik oyunlarda çok önemli yer tutan söyleşmeler, ayrıca türküler, tekerlemeler, bunların dışında kalan oyunlarda ise gene ezgili sözler, tekerlemeler, yanıtmaçlar, bilmeceler, çığşaklar vb. kendi başlarına çeşitli işlevleri olduğu gibi, ayrıca oyunun işlevini de açıklamakta yardımcı olurlar.

Oyunların Kümelenmesi ve Yapısal Boyutları

Botanik, jeoloji gibi bütün sistematik araştırmalarda olduğu gibi folklor-da da üç temel aşama vardır. Nasıl bir botanikçi, önce bitki çeşitlerini toplar, sonra bunları türlerine göre kümeler, sonra da bundan nesnel bir değerlendir-me ile sonuçlara varırsa, folklor-da da bu üç aşamayı buluruz: 1) Derleme, top-lama; 2) Kümeleme; 3) Sonuç.

Konumuz oyun çok geniş kapsamlıdır ve bu alandaki çalışmalar da henüz birinci aşamadır. Derlemede de büyük eksiklikler bulunduğu için, bu ince-lememizde bunları kümelemekten kaçındık; bunu çalışmalarımızın daha iler-lediği, geliştirildiği yıllara bıraktık. Bununla birlikte ilerdeki bölümde Anadolu köylü oyunlarından örnekler verirken, bunu daha çok eldeki örneklerden kendi içlerinde birtakım kümelerle inceledik. Ancak hemen belirtelim, folklorumu-zun başka alanlarda yetkin kümeleme örnekleri verilmiştir. Örneğin W. Eber-hard ile Pertev Naili Boratav 'Türk masalları için böyle bir kümeleme yayımla-mışlardır¹⁰⁹. İlhan Başgöz ile Andreas Tietze de eldeki bütün 'Türk bilmecele-ri'ni değerlendirerek ve bunları uluslararası bilimsel kümeleme dizinlerine göre yayımlamışlardır¹¹⁰. Ancak konumuz olan oyun kavramı, genel olarak alındığın-da çok geniş kapsamlı olmaktadır, burada yaptığımız gibi dansları, dramatik oyunları ve çeşitli oyun türlerini içermektedir. Kaldı ki bunların dışında kalan oyun türleri de olduğu gibi, ayrıca her biri üzerine yapılacak kümeler için, gene konunun karmaşıklığından ve derleme işlemleri yeterli olmadığından, henüz erkendir. Bu bölümde genel olarak bir iki kümeleme örneği üzerinde durmakla yetineceğiz, ilerde de Anadolu oyun örneklerini verirken, bunu bilimsel küme-leme yerine, eldeki malzemenin kendi doğal yapısından çıkan türlere göre ya-pacağız. Nitekim dramatik oyunlarda daha çok konuları bakımından bir küme-lemeye gidilmiştir: A. Ölüp Dirilme; B. Kız Kaçırma; C. Ölüp-Dirilme + Kız Kaçırma; Ç. Günlük Yaşamdan Sahneler; D. Esnaflık benzetmeleri; E. Tarımsal Oyunlar; F. Çoban Oyunları; G. Hayvan Benzetmeleri; H. Efsane ve Masallar-dan Oyunlar; I. Şaka ve Dilsiz Oyunları; İ. Kukla.

Bunları uluslararası kümeleme dizinlerine uygulamakta ayrıca birtakım güçlükler de görülmektedir. Örneğin ya bir küme için bir örnek yoktur (ya da henüz bu örnek derlenmemiştir) ya da bizdeki örnekler tanınmadan ya-pılmış bir kümelemede, bizde olan birtakım tür ve örnekleri karşılayacak özel kümenin bulunmayışı söz konusudur. Örneğin danslardan bir örnek ve-relim. İlkelerdeki dansları inceleyen bir kümeleme şöyledir¹¹¹:

109 Wolfram Eberhard-Pertev Naili Boratav, *Typen Türkischer Volksmärchen*, Wiesbaden (1953). Kendi-sinden öğrendiğimize göre sayın Boratav, elinde biriken yeni örnekler ve bu örneklerin getirdiği yeni türlerle, daha geniş ve kapsamlı bir kümelemeyi yayına hazırlamıştır.

110 *Bilmece. A. Corpus of Turkish Riddles*, California University Press, (1973).

111 W. D. Hambly, *Tribal Dancing and Social Development*, London, (1926), 16.

Şimdi bu kümelemenin hangi bakımdan işimize yaramadığını göstereyim. Önce, kümeleme yalnız dansların işlevlerine göre yapılmıştır, dansların, başkaca yapısal boyutlarını göstermiyor. Sonra, dansın daha çok ilkel aşamasını ele almıştır, bugün bu dansların çoğu yok olmuştur ya da başka bir kılığa girmiş, kökenindeki işlevleri yitirmiştir. Örneğin savaş dansları, günümüzde bu işlevlerini yitirmiştir, ancak birçok Anadolu danslarında bunların kalıntılarını kılıçlı, hançerli, kalkanlı danslarda buluruz. Gizli dernek danslarına, örneğin Alevî’lerdeki *samah*’ları gösterebiliriz; nitekim bunları ilerde ayrı bir alt bölümde inceleyeceğiz. Gene Anadolu’da yaşayan hayvan benzetmeceli dansların önemli bir kesiminin kökeninde avlanma dansı olduğunu söyleyebiliriz. Şamanlıkla ilgili çeşitli ritüellerde bu kümelemeye uygun örnekler pek çoktur. Bu arada İslâm kültürünü incelerken, bize de girmiş olan *Zâr* dansının büyüsel, cin çıkarma ile ilgili bir sağaltma dans olduğunu göreceğiz. Burada karşılaştırmalı bir örnek olarak evlenme ile ilgili dansları alalım.

Anadolu’da düğünler, dans için en önemli vesiledir. Ancak iki türlü dansı birbirinden ayırmak gerekmektedir. Bunlardan birincisi katılanların düğünde halay gibi eğlenmek için oynadıkları danslar; ikincisi ise kökeni çok eskiye giden, kutsal bir anlam taşıyan ve evlenmeye kutsallık getiren danslardır: Tıpkı su dökmek, para, arpa, buğday serpmek, ateş yakmak gibi

uğur getiren öğelerden biridir bu danslar. İşte konumuz bu ikinci tür olacaktır. Hemen şurasını da belirteyim ki çoğu kez, ikinci türe giren danslar da bugün oynayanların daha çok bir katılma sevinci duydukları, eğlence için oynadıkları danslar olup, eski kutsal anlamlarından kopmuşlardır. Bu dansların kutsal anlam taşıdıklarını, ancak aynı dansları, başka ülkelerin, budunların düğünlerinde, evlenme törenlerinde de rastlamamızla açıklayabiliriz. Önce düğün danslarında kılıç, özellikle iki kılıç öğesini ve buna bağlı dansları görelim. Yakındoğu'da kılıçlı düğün danslarının pek çok değişik türü vardır. Bu danslara bir iki örnek vermeden önce, kılıcın anlamı üzerine yapılabilen yorumları gözden geçirelim. Bunun eskiden daha çok kadını zorbalıkla kaçıran evlenmenin bir kalıntısı olduğu söylenebilir. Ancak aşağıda da göreceğiz, kılıcı taşıyanın çoğu kez güvey değil de gelin olması bakımından bu yorum pek de sağlam değildir. Başka yorumlara göre kimi kötü, uğursuz dış etkenlerin uğursuz sonuçlarından korunmak, dolaylarda dolaşan tehlikeleri önlemek içindir¹¹². Öyle ki bu birçok ilkel budunlarda ve ayrıca eski Roma'da da vardı. Ve dansın taklit yoluyla kötü etkenlere karşı, onları hoşnut ederek evlenmeyi korumak, ona kutsallık getirmek olduğuna pek çok kanıt bulunabilir. Bu dansların kökeni ile bağlantılı olmamakla beraber, halk arasında gelinin dans ederken elinde tuttuğu kılıç, kendisine istekli erkeklerin yaklaşmasına engel olacağına belirtisi diye de yorumlanır. Bu arada kılıcın oldukça yeni bir silâh olduğu düşünülürse, bu danslarda önceleri ok gibi başka silahların kullanılmış olduğu sonucuna da varılabilir; nitekim bugün hâlâ pek çok budunların bu danslarında ok, yay, kargı bulunmaktadır.

Şimdi de düğünlerde oynanan bir iki kılıçlı dans görelim. Önce Bedevî ve Fellâh'larda düğün dansını görelim: "... genç erkekler iki eline kınından çıkmış birer kılıç taşıyan bir genç kızın önünde kolkola girmiş, bir yarım halka yaparlar. Kız ortadaki ateşten biraz uzakta ve arkası ateşe dönüktür. Erkekler doğru ilerlerken bedenini hoş sallamalarla ileri geri hareket ettirir, kılıçları da başının üstünde çevirir. Genç erkekler ise ölçülü bir biçimde sallanır ve 'Hoş geldin'le (veya benzeri sözlerle) onu şarkıyla çağırırlar ve ölçülü adımlarla yeri teperek kız ateşe doğru yöneltmeye çalışırlar. Kız ise kendini, kılıçlarıyla korumaya çalışır. Onların bunu başaracaklarını anlayınca çömelir, bir kılıcı başının üzerinde tutar. Erkekler de çömelir, ancak daha çok kadın seyircilerin kışkırtması ile yeniden ayağa kalkar ve dansına başlar, erkekleri kılıcının ucuyla geri çekilmeye zorlar. Yorgun düşünce kadınların arasına sığınır..."¹¹³

112 Crawley, *The Mystic Rose. A Study of Primitive Marriage* (1902), 323.

113 Mrs. H. Hamish Spoon, "Notes on the marriage customs of the Beduin and Felleahin" *Folk-Lore*, (21) (1910) 279.

Suriyeli köylüler arasında düğün gecesi gelin elinde kılıçla tek başına kocasının ve oraya toplanmış köy halkının önünde danseder¹¹⁴. Beyrut dolaylarında da düğünde güveyin iki arkadaşı ellerinde ufak yuvarlak kalın ve kılıçlarla oynarlar, birbirlerine ölçülü vuruşlar yaparlar¹¹⁵. Bunun gibi Filistinli Müslümanlar da aynı dansı yaparlar¹¹⁶. Ortaçağ'da Mısır'daki Yahudilerde, gelin başına bir mihver geçirir, elinde bir kılıçla düğün alayının başında dansederek yürür¹¹⁷. Fas'da, Hindistan'da ve başka memleketlerde de düğünlerde kılıçlı danslar buluyoruz. Türkiye'de kılıçlı dansların sayısı çok olmakla beraber bu gibi düğünlere özgü kılıçlı danslar sayıca azdır, ancak kılıç ögesini kimi bölgelerde bu anlamda buluyoruz. Bu yerlerde kılıcın dansla birleşmemiş olması daha sonra bu dansın bırakılmış olmasıyla açıklanabilir. Sivas Türkmenlerinde güvey getirilirken, arkadan birisi, ağzı dış tarafa ucu baş hizasından bir karış yukarıda durmak şartıyla, bir kılıç taşır ve güvey düğün odasına o halde getirilir¹¹⁸. Hatay'da "... Çalgı ve oyun birkaç saat devam ettikten sonra gelin herkesin önünde merasimle soyulur. Önde ellerinde süslenmiş iki kılıç tutan iki kız arasında gelin olmak üzere odaların önündeki havuzun etrafı üç defa döndülür¹¹⁹." Gene Hatay'da, "... Önde kaside okuyan birkaç kişi sonra çiçeklerle sarılmış ve mumlarla süslenmiş iki kılıç arasında güveyi ile sağdıç olmak üzere camiye gidilir¹²⁰."

Bu sonuncu anlatılanda yeni bir öge daha buluyoruz; bu da mum oluyor. Mum ve kına; bu ikisinin bir araya gelmesiyle yapılan danslar asıl incelemek istediğimiz konudur. Anadolu düğünlerinde mum ve kına çok önemli iki öge olarak karşımıza çıkıyor. Bunların dansları da vardır. Önce Bedevî Araplar'da bir düğün dansını görelim: Gelin, güveyin evine gelince uzanmış kollarının her bir elinde bir yanan mum tutar, bunlarla ağırca danseder; bir yıldız gibi gözükmek için her yönde döner¹²¹.

Şimdi bize dönelim. Elazığ bölgesinde oynanan *Çayda Çıra* oyunu bir kına gecesi oyunu olup, oynayanların her eline üstünde beş altı yanan mum oturtulmuş tabak alarak oynadığı şarkılı bir danstır. *Çayda Çıra* denmesine gelince, "... eskiden yapılan düğünlerin bilhassa havuz başlarında veya çay kenarlarında tertip edilmesi ve yapıştırılan mumların yakılması ile su üzerinde tepsiler yüzdürülmesi âdetinden kaldığı rivayet edilmektedir."¹²²

114 Wetzstein, *Zeitschrift für Ethnologie*, (1873), 287

115 Kramer, *Mittel-Syrien und Damascus*, (1853), 123.

116 Klein, *Zeitschrift des Deutschen Palastinischen Vereins*, VI (1883), 94

117 Abrahams, *Jewish Life in the Middle Ages*, (1896), 193.

118 Hâmit Zübeyr Koşay, *Türkiye Türk Düğünleri Üzerine Mukayeseli Malzeme*, Ankara (1944), 258.

119 Koşay, *Age.*, 130.

120 *Age.*, 291.

121 Dalman, *Palestinischer Diwan*, (1901), 254.

122 Fikret Memişoğlu, "Harput'un Kına Geceleri", *TFA*, 32 (1952).

Bu Anadolu dansıyla, sebepler aynı olmak üzere, yani düğünlerde, kına ile ilgili olarak ve her iki elde tabak içinde yanan mumlarla dans edilir biçimde, başka ülkelerde de karşılaşmamız incelememiz için çok büyük değer taşımaktadır. Şimdi bu dansı değişik kaynaklardan inceleyelim. “... Kuzey Sumatra’da halk İslâm etkisi altında çok kalmıştır ve *Tari Piring* (tabak dansı) adlı halk dansında Arap kültürü ile bağlantısı kesin olarak görülür. *Tari Piring*, her elin avcu içinde tutulan ve içinde yanan mumlar dikili tabaklarla kadınların veya erkeklerin oynadığı bir oyundur¹²³.” Bu dansın kına ve evlenme töreni ile yakın ilgisini bir incelemede daha iyi görüyoruz: Malaya’da “... evlenmenin ikinci günü kına dansı, *Menari Hinei* adı verilen özel bir dans, oynanmaya başlar (Raca’ların düğününde oynanmaz). Bir ufak kalıp kına, bir pirinç tabağın (*gampong hinei*) içinde ve mumlarla beraber çevrilir. Bu tabağı taşıyan dansçı (bu törene *menyelang* veya *bertebat* da denir) çabuk hareketlerden çıkan yelden elindeki mumları söndürmemeye özenerek çevirir. Bu dansın özel bir adımı vardır, adına ‘kına dansı adımı’ denir. *Langkahtar hinei* veya *tari hinei* ve bununla çalınan ezgiye de kına sürme ezgisi *Lagu bernihe* adı verilir. Tören bitince ‘kına sürme’ pirinci (*nasi bernihe*) orada bulunanlarca paylaşılır, geriye kalan ‘baş zikir’ de görevlilere dağıtılır. Üçüncü gece aynı tören hiç değişiklik yapılmadan tekrarlanır.”¹²⁴

Daha yakın bir incelemede ise şunlar yazılmaktadır: “Üç gece şarkılar söylenir, kestane fişekleri patlatılır, gençler bir ‘kına ağacı’ni, içinde kına bulunan ve yanmış mumlar dikili bir tasla çevirirler. İşin ustaları bunu alırlar ve birbirlerine elden ele geçirerek dansederler, evin merdivenine kadar çıkarlar, orada kızlar bunu alırlar ve dansa başlarlar. Bu danslarda tersine çevirip döndürürken mumları söndürmek beceriksizlik işaretidir. Kötülük getirici etkileri kovmak, evlenen çift için kına sürme ilk gece kendi aralarında özel, ikinci gece genel olur; kına taşı ve yanan mumlarla yapılan danslar İslâm düğünlerinde Fas’a kadar uzanır.”¹²⁵

Yanan mumlarla dansı, İran’da da buluyoruz¹²⁶. Fas’da ise düğün gecesinde “... kızın evinde şölen vardır; yalnız kadınlar çağrılır. Gelin yatağına oturmuş ağlar, bırakıp gideceği ailesinin bütün ilişkilerini sayarak, dövünür. Bundan sonra *wazara*’lar danseder. Gelin annesi, içinde dört mum bulunan kına taşı ve bir şişe su getirir. *Wazara*’lar bu taşı alır, kınayı suya karıştırırlar, öteki dördü mumları alarak yakarlar. Gelini yataktan kaldırarak el ve ayaklarına kına sürerler, bu sırada *wazara*’lar ayakta, onun yanısıra dururlar. Sonra gelini tekrar yatağına koyarlar ve dansetmeye başlarlar¹²⁷.” Ayrıca söylemek

123 “Indonesian Music and Dancing Unity and Variety”, *The Dancing Times*, (1946), 452.

124 Walter William, *Skeat Malay Magic*, London, (1900), 377.

125 Richard Winstedt, *The Malay Magician being Shaman, Siva, and Sufi*, London, (1951), 118, 123.

126 Frederick Hale, *From Persian Uplands*, New York (1920), 120.

127 Edward Westermarck, *Les Ceremonies du Mariages I. au Maroc*, (İngilizceden çeviri J. Aren), Paris (1921), 127.

gerekmez, kına dansları da tıpkı kılıç dansları gibi evliliği kutlayan danslardır, “kına, *baraka* yani kutsallık taşıdığı için kötü etkenlere karşı korunmak amacıyla kullanılır.”¹²⁸ Tabaklar içinde yanan mumlarla yapılan kına dansını daha çok Yemen Yahudileri’nin danslarını oynayan INBAL adlı İsraili bir dans topluluğundan Avrupa sahnelerinde de seyretmiştim.

Buna karşın ölüm (ve yas) dansları Anadolu’da görülmez. Bununla birlikte yakın ve komşu kültürlerde görüldüğü için bunu da bir örnek olarak açıklayalım. “Aşure töreni” başlığı altında, ölen tanrısal kişi için yapılan törenlerdeki danslar da ayrı bir inceleme konusudur. Bu özel durumun yanı sıra genel olarak bir ölünün arkasından yas tutma, gömme, ölüyü taşıma gibi görenek olmuş törenlerde yapılan dans çok yaygın ve eskidir. Bu danslar mezarda ateş yakmak, yiyecek bırakmak gibisinden dışarıya vurgun davranışlardan birisidir. Anlamları ve görevleri üzerinde yapılacak bilimsel yorumları bir iki ana bölümde toplayabiliriz. Bunun başında tıpkı “Aşure töreni”nde olduğu gibi ölmüş kişiyi onurlandırma ona saygı borcu ödeme gelir. Ölenin giyimlerini, maskesini takınarak onu temsil etmek, onun yerini alarak, onu tekrar aralarında yaşatmak ve böylece bir avunmaya varmak da bir yorumdur. Gene aynı tören ve bu törendeki danslar, arkada kalanları ölenin ruhundan, onun öfkesinden korumak düşüncesiyle yapılır. Bir başka amaç ise ölenin ruhundan değil de ölü bedeninin yanına toplaşan başka ruhların, görüntülerin kötülüğünden korunmak içindir. Bu durumda dansla beraber türlü gürlütüler de çıkarılır. Çoğu kez, dansçıların ölü bedeninin çevresinde bir halka yapıp dolaşmaları da bir büyülü halka ile ya istenmeyen ruhların içeri girmesine engel olmaya ya da ölünün ruhunun halka dışına çıkmamasını sağlamaya yöneliktir. Örneklerin verilmesine geçmeden ölü için düzenlenen törenlerin her zaman bir yas töreni olarak gözükmediğini belirtmek isterim. Yaşamının güzelliğini, ölümün gücüne karşıt kılmak için törende yaşama sevincini bulduğumuz da oluyor. Çoğu kez cinsel öğeye de geniş yer veriliyor. Örneğin Türk budunlarından Kaşkay boyunda, ölüm ve gömülmede törenin müzikli bölümüne *devrik* deniyor. Bununla düğün gibi bir mutlu törenin karşıtı belirtilmiş oluyor. Fakat ölen kimse yaşlı birisi ise *devrik* yerine, rahatlama, sevinç görülüyor, atlı, silâh atımlı gösteriler yapılıyor¹²⁹.

En çok rastlanan ölüm dansının, ölü beden çevresinde dolaşmak olduğunu birçok örneklerden öğreniyoruz. Öyle ki Homeros’un *İlyada*’sında da (XXIII. 13) bu çevrimsel dansı buluyoruz. Afganistan’da, Kâfir’ler ölen başkanları için şöyle bir dans düzenliyorlar: Ölü başkan gösterişli bir kılık içinde bir yere oturtulmuştur. Kaldırılıp üzerine beyaz bir örtü örtülmüş

128 Edward Westermarck, *The History of Human Marriage*, New York, (1822), 511.

129 Oliver Garrod, “The Qashqai Tribe of Fars” *Royal Central Asian Journal*, XXXIII, (1946), 305.

ve tahta su dolu bir kabın bulunduğu yüksekçe bir yere bırakılır. Beyazlar içinde bir rahip “Yamş-Yamş-Yamş” diyerek törene başlar, elindeki yeşil ince dalı tasa batırır ve üç kez ölünün bulunduğu yere vurur. Yas tutanlar durgun bir şarkı söyler ve kadınlı erkekli ölünün çevresinde vals gibi bir dansa başlarlar. Ölen başkanın güzel kızı da dansedenler arasındadır. Bu törenlerde yalnız üst sınıftan olan kadın ve erkekler dansedebilirmiş¹³⁰. Bu biçim dansları Çinlilerde, İrlandalılarda, Yahudilerde de buluyoruz. İspanya ve Portekiz’de bulunan Yahudiler ölünün çevresinde 7 kez dönme-ktedirler¹³¹. Bugün Araplar arasında kökeni çok eskiye giden bir ölüm töreninde kadınlar ve genç kızlar elele tutuşarak iki halka yaparlar, *Raksa* denilen bir dans oynarlar ve dans ederken şarkı söylerler¹³². Eski Mısır’da gördüğümüz ölüm danslarının kalıntılarını bugünkü Mısır’da gene buluyoruz. Şöyle ki: Ölenin kadın hısım ve arkadaşları ölünün kaldırılmasından sonra gelen ilk üç günün her bir gününde ölünün evinde toplanırlar ve orada yas tutup tuhaf bir dans oynarlar. Yüzlerine, gözlerine ve üstlerine başlarına çamur sürerler ve çoğu kez “halfa” denilen kaba ottan yapılmış ipten bir kuşağı bellerine sararlar. Her biri elinde tuttuğu bir hurma dalını [*nebut* = uzun sopa], kargı, kınından çıkmış kılıcı sallar ve ağır hareketlerle danseder ve derli toplu olmayan bir biçimde yürüyerek, bedenlerini yükseltip indirirler. Bu dans bir saat kadar sürer ve her gün iki ve üç kez tekrarlanır. Üçüncü gün de bitince kadınlar gömüte giderler ve ipten kuşaklarını orada bırakırlar ve çoğu kez bir koyun veya keçi adak olarak kurban edip bir şölen düzenlerler. Tibet’te buna benzer bir törende keçi kurban edilir¹³³.

Bu törende hem ölüyü onurlandırma, hem de ölünün yöresindeki kötü ruhlarla savaş ögesini buluyoruz. Mısır’ın başka bölgelerinde Sudan’da Lattuka, Makaraka ve Dinka oymağında buna benzer danslar buluyoruz. Örneğin Lattuka oymağında hem özel biçimde giyinip dans ederek ölüyü onurlandırıyor, hem de çingiraklarla, boru çalarak kötü ruhları ürkütüyorlar.¹³⁴ Eski Roma’daki ölü götürme alaylarındaki danslar da çok ilginçtir. Yukarıda söylediğim gibi bunlarda öleni temsil etme ögesini buluyoruz. *Nobiles* denilen bu alaylarda ölenle beraber onun atalarına boyca, görünüşçe benzer kimseler yüzlerinde mumdan maskelerle (*imagines*) giderler. Ayrıca söylemek gerekmez bu törenlerde dansın önemli bir yeri vardı. Sibirya’ya geçsek orada da türlü ölüm dansları buluyoruz. Örneğin Çukçî’lerde ölü ka-

130 S. H. Godfrey, “In the Footsteps of Fa Hien in Upper Swat” *Journal of the Royal Central Asian Society*, XXIII (1936), 455, 456.

131 W. O. E. Oesterley, *The Sacred Dance*, New York, 1923, 201.

132 Alois Musil, *Arabia Petraea* III, (1908), 203.

133 E. Lane, *Age*, 533; I.ander Henry Savage, *In the Forbidden Land*, I. London, (1898), 124.

134 W. O. E. Oesterley, *Age*, 205-206.

dın, kızak ve ölü geyik bir araya konur, ateş yakılır, çevresinde dansedilir¹³⁵. Eskimolarda ölüm törenlerinde hep dans vardır, ölü şarkılarla bu törene çağrılır, yiyecek sunulur ve sağ olanlarla beraber dansedilir. Birkaç yılda bir yapılan büyük ölüm törenlerinde ise dans çok önemlidir. Dansçılarla gömütlerde, eğer ölü boğularak ölmüşse, buz üstünde dansederler¹³⁶. Tekrar edelim, ölüm ve yas dansları çok yaygındır. Yalnız ilkel budunlarda değil, Avrupa'da da Macaristan'da, Sardunya'da, Fransa'da, Toskana'da... bu dansın kendisini veya kalıntılarını buluyoruz.

Dans ve dramatik oyunlar ve kukla dışında kalan oyunların kümelenmesi daha güçtür. Aslında gerçek oyunlar bunlardır, ancak dilimizde hepsine oyun dediğimize göre, bunları ayırmak güç olduğu gibi, bunlara ayrı bir ad bulmak da olanaksızdır. Belki "estetik oyunlar" (dans, dramatik oyunlar ve kukla) ile "estetik olmayan oyunlar" (birincinin dışında kalan bütün oyunlar) diye bir ayırım yapabiliriz. Ne var ki "estetik olmayan" diye niteleyeceğimiz oyunlarda da estetik öğeler ve değerler bulunur. Bunlar, çocuklar, gençler ve büyüklerce kısaca her yaşta insanlarca oynanan oyunlardır. İçlerinde spora, rastlantıya, dernek oyalanmalarına dayananlar olduğu gibi karmaşık olanlar da vardır. İncelemeciler çeşitli kümelemeler önermişlerdir. Örneğin R. C. Bell, masa ve oyun tahtası üzerinde oynanan oyunları 6 kümeye ayırmıştır: Yarışma oyunları (*tahta* gibi), savaş oyunları (*satranç* gibi), yerleştirme oyunları (*üç taş, dokuz taş* gibi), *Mankala / Mangala* oyunları (bizdeki *altı ev, evcik* gibi), zar oyunları (bizim aşık oyunları da buraya girebilir), *domino* oyunları¹³⁷.

Oyun kuramı üzerine çalışan incelemeciler kümelemede en çok iki etkenle çatışma durumunu incelemişlerdir. Bu etkenlerden biri oyuncu sayısıdır. İkincisi ise oyunun sonucudur (oyunda kazanmanın, yutulmanın karşılığı).

Roger Caillois, oyun kümelemesinin sorunlarına şöyle değiniyor: "Oyunlar öylesine çeşitli nitelikler gösteriyor ki, bunlara birçok yaklaşım olanağı bulunmaktadır. Son uygulamalar belli ölçüde bir belirsizlik ve kararsızlığı göstermektedir: Yanyana birçok kümelemeler kullanılmaktadır. İskambil oyunlarının karşısına beceri oyunlarını, içerde oynanan oyunların karşısına açıkavada oynanan oyunları koymak anlamsızdır. Bir dizinde oyunda kullanılan araç ve gereçler bir kümeleme ögesi oluyor, bir başkasında nitelikler, bir üçüncüsünde oyuncu sayısı ve oyunun havası, bir sonucusunda ise karşılaşmanın yapıldığı yer¹³⁸." Caillois'nın kümelemesinde oyunun iki boyutu

135 I. W. Shklovsky ('Dioneo'), *In Far North-East Siberia*, MacMillan, London, (1916), 145.

136 Nelson "The Eskimo about Bering Strait" *Eighteenth Annual Report of the Bureau of Ethnology*, 1 (1899), 363.

137 R. C. Bell, *Board and Table Games From Many Civilizations*, London, (1960).

138 *Man, Play and Games*, 11.

gözönünde tutulmuştur. Bunlardan birincisi, oyunda ağır basan tepiler mi, yoksa denetim mi olduğunu gösterir. Huizinga'nın oyun öğelerini belirtmek için kullandığı öğeleri kullanarak, Caillois, birinci boyutta oyunları *ludus* (kurallara kendini uydurmak) ve *paidia* (gürültülü, düzensiz, içten geldiği gibi oyunlar) diye ikiye ayırıyor; ikinci boyutta ise *agon* (yarışma, çatışma), *alea* (rastlantı, kader, talih), *mimicry* (yansılama, taklit, gösteri) ve *ilinx* (baş döndüren, insanı sevindiren, coşturan, ürpertili bir tat veren) olmak üzere dörtlü bir kümeleme yapıyor. Örneğin Caillois'ya göre satranç *agon-ludus*'tur; kurallara dayanan bir karşılaşma. Buna karşın *metelik döndürme*,¹³⁹ Caillois'ya göre, bir *alea-paidia* olacaktır. Prof. Boratav, Paris'te 1960 yılında toplanan VI. Uluslararası Etnoloji Kongresi'ne bir kümeleme taslağı önermiştir.¹⁴⁰ Daha sonra bu taslağı geliştirmiş ve yayımlamıştır¹⁴¹. Boratav oyun kümelemesini şöyle özetlemiştir¹⁴²:

- I. Sadece çocuklara özgü oyunlar (A-C)
 - A. Büyüklerin küçükler için çıkardığı oyunlar.
 - B. Çocukların söz oyunları.
 - C. Takım halinde, danslı, türkülü oyunlar ve basit taklit oyunları.
- II. Talih, kumar, fal, niyet oyunları; büyüklük ve törelik oyunlar (D-G)
 - D. Talih oyunları
 - E. Kumar oyunları
 - F. Niyet ve fal oyunları
 - G. Törelik ve büyüklük oyunları.
- III. Beceri ve güç oyunları (H-L)
 - H. Asıl beceri oyunları
 - İ. Utmalı/kazanmalı beceri oyunları
 - J. Cimnastikli ve ritmik oyunlar
 - K. Asıl güç oyunları
 - L. Güç ve beceri oyunları.
- IV. Zekâ Oyunları (M-R)
 - M. Aldatmaca, yutturmaca oyunları,
 - N. Bellek gücü, düşünce çevikliği, sezinleme oyunları,

139 Bu bizden bir oyun (Muğla/Ula); burada turalar alta gelmek üzere metelikler üstüste dizilir, taşla vurulur ve turasını yukarıya getiren metelikleri alır. Bkz.: *AnadEs*, 76.

140 *Actes du VIème Congrès International des Sciences Anthropologiques et Ethnologiques*, II, (1960), 141-148.

141 P. N. Boratav, "Une première ébauche de catalogue des jeux français", *Art et Traditions Populaires*, XVIII/1-3 (1960), 1-77.

142 Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Folkloru*, İstanbul (1973), 288-289.

- O. Saklamaca ve saklambaç oyunları,
- P. Çizgili oyunlar,
- Q. Taşlı oyunlar.
- R. Başkaca zekâ oyunları. Bu bölüme giren oyuncaklar.

- V. Katışimli oyunlar (S-T)
- S. Katışimli oyunlar,
- T. Oyuncaklar.

Bir de daha önce de andığımız, Dr. Musa Baran'ın, Birinci Uluslararası Türk Folklor Semineri'ne sunduğu "Folklorda Çocuk Oyunları" başlıklı bildiride (mumlu kâğıtla çoğaltılmıştır) kendi incelemesinin gereksinmesi için şöyle bir kümeleme yapıyor ve her birinin yanlarında birer örnek veriyor:

1. Bilmeceli Oyunlar (*Me Sana?*)
2. Şaşırmacalı Oyunlar (*Yattı kalk*)
3. Dilsiz Oyunlar (*Ad bulmaca*)
4. Resimli Oyunlar (*Nokta nokta hat*)
5. Ütümlü Oyunlar (*Üç taş*)
6. Tekerlemeli Oyunlar (*Çatal matal*)
7. Türkülü Oyunlar (*Yağ satarım*)
8. Sportif Oyunlar (*Üç Dede-Tukuli*)
9. Orta Oyunları [Seyirlik Oyun] (*Saya Oyunu*)
10. Hayvanlarla oyunlar (*Kuş tutmaca*)
11. Donatım oyunları (*Kına vurmaç*)
12. Gelişigüzel oyunlar (*Islamaç*)

İncelemeci ayrıca bunları işlev bakımından üçe ayırıyor: 1) Usu eğiten oyunlar; 2) Bedeni eğiten oyunlar; 3) İç duyguları eğiten oyunlar.

Yukarıda belirttiğimiz nedenlerle bu örnek verdiğimiz kümelemeleri henüz derlemelerin yetersiz olmasından uygulamadık. Ayrıca bir de Boratav'ın *katışimli* diye adlandırdığı bir küme bulunmaktadır. Bunlar, birden çok kümenin özellikleri tek bir oyunda toplandığı zaman böyle adlandırılmaktadırlar. Sayıca pek çok olan bu küme, kümelemelerin bir zayıf yönüdür. Oyunları araç ve gereçlerine ayırdığımızda da aynı sorun karşımıza çıkar. Örneğin aşık oyunları ve değnekli oyunlar diye bir ayırım yaptığımızda, hem değneğin hem aşığın kullanıldığı bir oyun, bu anlamda bir katışimli oyun olmaktadır.

Amerikalı incelemeciler daha çok yapısal tanımlamalarla oyunları çeşitli boyutlarına göre incelemektedirler. Burada bunlardan ikisini örnek vermenin yararlı olduğunu düşündük. Her kümenin örneklerini daha çok

Anadolu oyunlarından seçmeyi yeğledik. Bunlardan birincisi oyunları boyutlarına göre kümeliyor¹⁴³:

I. Bedenin Değmesi.

A. Dolaysız ↔ araçla.

Isparta'dan *Değnek* oyununda¹⁴⁴ değnek bedene (ele) doğrudan doğruya değer, buna karşın gene Isparta'dan *Met* oyununda¹⁴⁵ *met* denilen 20 santimlik değneğe bir buçuk arşın boyunda bir başka değnekle vurulur.

B. Yarışmalı ↔ yarışmasız.

Ankara'dan *Uzun Urgan* oyununda¹⁴⁶ bedensel değinme yarışmalı buna karşın İstanbul'dan *Altın Beşik* oyununda¹⁴⁷ değinme yarışmalı değildir. Bunun gibi Kayseri'den *Gode Gode Boncuk* oyununda¹⁴⁸ sürekli değinme olmakla birlikte, oyun yarışmalı değildir.

II. Bedensel Canlılık.

A. Bedenin Oynaklığı ve Yer Değiştirmesi

1. Durağan ↔ Oynak. Çömelerek, yere oturarak oynanan oyunlarda bedensel hareket sınırlanmıştır; üç taş gibi oyunlarda bu sınırlılık daha çoktur, buna karşın koşmaca, elim üstünde gibi oyunlarda canlılık ve yer değiştirme çoktur.

2. Kaskatılık ↔ akıcılık. Kimi oyunlar sürekli bir yerde durmayı gerektirir. Kimi oyunlar oyuncuların bir süre kımıldamadan kaskatı kesilmesini gerektirir. Örneğin İstanbul'dan *Estepeta* oyunu¹⁴⁹ gibi. Kimi oyunlarda hareket kısıtlanır, ancak oyuncu bedeninde düzeltmeler, duruşunda değişiklikler yapabilir.

B. El işleğine olanak. Kimi oyunlarda daha çok eller işlediğinden bedenin hareketi kısıtlanmıştır. Örneğin *aşık* oyunlarının kimi türleri ya da Muğla'dan *Ulama* (ya da *Nokta*) oyunu¹⁵⁰ gibi.

C. Sesli, sözlü oyunlar. Kimi oyunlar bağırma, konuşmayı gerektirir. kimi oyunlar yalnız söze, tekerlemeye dayanır, bu bakımdan da hareket kısıtlanır. Örneğin Sivas'ın Kangal ilçesinden *Tekerleme* oyunu¹⁵¹ gibi. Kimi oyun-

143 Fritz Redl, Paul Gump, Brian Sutton-Smith, "The Dimensions of Games", *SG*, 408-418.

144 *AnaDia*, 51.

145 *AnaDia*, 39-40.

146 *AnBud*, 283-284.

147 *İF*, 203-204.

148 *AnaDia*, 83-84.

149 *İÇÖ*, II.

150 *AnadEs*, 49-50.

151 *TÇÖÖ*, 35-42.

larda söze, konuşmaya izin vardır, ama bu oyunun yapısal bir kuralı değildir. Kimi oyunlar belirli sürelerle susmayı gerektirir. Örneğin *saklambaç*, *gizlembeç* oyunlarında olduğu gibi. *Dilsiz* oyunlarında konuşma yasağı oyunun temel kuralıdır. Ancak ilerde görüleceği gibi sözün, sesin kullanılmasının işlevi oyunlara göre değişir. Bu kısaca bir bağırma, bir işaret olabilir. Örneğin Gelibolu/Çanakale’de *Savay* denilen¹⁵² saklambaç oyununda ebe aramaya çıktığı zaman, saklanan oyuncunun *savay* diyerek vurması (*savaylamak* da denir) gibi. Gümüşhane/Bayburt’ta *Cıddı Cıddı*¹⁵³ denilen saklambaç oyununda ebe saklananlara “cıddı mı?” diye sorar, saklananlar da “cıddı” der.

III. Beceri Gereksinmesi.

A. Zihinsel Beceri. Satranç gibi oyunlar düşüncenin yoğunlaştırılmasını gerektirir; Üç Taş, Dokuz Taş gibi oyunlarda bu daha azdır.

B. Yaratıcı Hayal Gücü. Özellikle bulmacalı, bilmeceli oyunlarda gereklidir. Örneğin Burdur’dan *Asal Sorma* oyunu¹⁵⁴ gibi, ya da gözler kapalıyken kendisine vurana gözlerini açtıktan sonra bulma. Örneğin Afyon’un Şuhut ilçesinden *Bir Fiske* oyununda¹⁵⁵ olduğu gibi.

C. El sanatlarındaki gibi el becerisi. Muğla/Ula’dan *Çamur oyunu*¹⁵⁶ Konya’dan *Harmanbiş* oyunu¹⁵⁷ gibi.

D. Bedensel beceriler gibi el becerisi. Örneğin hem göz hem el becerisini gerektiren Muğla’dan *Çivtelik (Çifte Ellik)* oyunu¹⁵⁸ gibi.

E. Dil Becerisi. Kimi oyunlar katılanların söz, konuşma becerisini gerektirir. Tekerlemeli, bilmeceli, yanıltmaçlı oyunlar bu türdendir. Bolu’dan *Şaşırtmaca*¹⁵⁹ gibi.

F. “Tepki zamanı”. Kimi oyunlarda uyarıdan sonra bunun karşılığının alınma süresinin çok çabuk olması gerekir. Örneğin Konya’dan *Beş geçili* ve *Yutturma* oyunlarında¹⁶⁰ olduğu gibi. Kimi oyunlarda oyundaki sıra alıp kimin daha önce belirli sözleri söylemesine göre belirlenir. Örneğin Çorum’dan *Cızılı Aşık* oyununda¹⁶¹ “ökcülüm”, “ortancılıım”, “sonunculum” demekte erken davranan, oyun sırasını buna göre alır.

152 *SözDer*, 106.

154 *AnaDia*, 64-65.

156 *AnadEs*, 47-48.

158 *SözDer*, 54.

160 *AnaDia*, 7-9.

153 *SözDer*, 106

155 *TÇÖÖ*, 80-81.

157 *AnaDia*, 14

159 *BS*.

161 *AEO*.

IV. Başarıyı talihin, rastlantının belirlemesi. Beceri, oyunlarda hep başarı belirlemez, rastlantı, talih de bir etkindir. Bu türlü oyunların sayısı pek çoktur ve önemlidir, çünkü oyunculara kazanmak ve yenilmek olasılığını eşit bir biçimde dağıtır. Kimi oyunlarda bu özellikle buna dayanır, kimi oyunlarda ise pek azdır. Bunların en önemlisi kumardır. Ancak Anadolu'da kumar iyi karşılanmaz. Kumardan kazançlı çıkan *üten*, zarar eden *ütülen*'dir¹⁶². Bununla birlikte aşık oyunları, bilye ya da boncuk oyunları, kumar gibi oynanmaktadır. Muğla/Ula'dan *Yuvarlamaca* oyunu bir kumar oyunudur¹⁶³. Çok yaygın olan *Yüzük* oyunlarında da rastlantının önemi büyüktür.

V. Yarışma Etkenleri. Pek çok oyunda yarışma en önemli öğedir. Burada yarışmanın yeğlinliği ve bunu yaratanın ne olduğu önemlidir.

A. Kazanma ve yenilmenin önemi. Kimi oyunda bir dizi kısa yarışmalı bölümler olmakla birlikte oyunda kimse kazanmaz ya da yenilmez. Örneğin Konya'dan *Püskürüm Sekme* oyununda¹⁶⁴ ne kazanan ne yenilen vardır. *Saklambaç*, *Körebe* gibi oyunlarda ebe sık sık değiştiği için oyun sonunda kimin kazandığı, kimin kaybettiği belli olmaz.

B. Hedefe, kaleye yönelme-Hasma yönelme. Bir koşuda, bir hedefe nişan almada amaç hedefe ilk varmaktır. Bir top ya hedefe atılabilir (örneğin Ankara'dan *Binekli Drvar* oyununda¹⁶⁵ top duvara düşürmeden elliye kadar çırpa çırpa oynanır), ya oyuncular topla birbirlerine vurmaya çalışırlar (örneğin Muğla/Ula'dan *Kızıştı* oyunu¹⁶⁶ gibi) ya da önce hedefe atılır, sonra oyunun kuralına göre bir oyuncu ötekine atar (örneğin Konya, Bor/Niğde'den *Cennet-Cehennem* oyununda¹⁶⁷ olduğu gibi).

C. Üstün gelmek-Karşısındakini yenmek. Kimi oyunda itki, yenmek geçici bir heves gibi daha çok kazanmak, üstün gelmektir. Kimi oyunda ise ötekini yenik kılmaya, küçük düşürmeye yönelmiştir. İlerde birçok oyunda yenilenin küçük düşürüldüğünü göreceğiz. Buna cezalar da eklenince kazananın bu türlü isteği daha iyi karşılanmış olur.

D. Takımlı-Bireysel Yarışma. Oyunda takımın bir üyesi olarak yenilmek sonuçları tek başına yenilmekten çok daha önemlidir. Anadolu oyunlarında her iki türe de sayıca pek çok örnek bulunduğunu göreceğiz.

162 *Ütmek*, anlam olarak tüyünü yakmak, kavurmak, ateşte mısır koçanının püsküllerini çıplak bırakmak, *ütü* ise kumaşın tüyünü ateşle yakan araçtır. Bkz.: *AnadEs*, 75.

163 *AnadEs*, 64.

164 *AnaDia*, 12.

165 *Anbud*, 276.

166 *AnadEs*, 72.

167 *SözDer*, 39.

E. Oyuncuların hasım oyuncuları engellemesi. Kimi oyunda engeli hasım oyuncu yaratır. Örneğin Gaziantep'te *Darabil* oyununda¹⁶⁸, bir kesim oyuncular öteki oyuncuları engeller. Kimi oyunculara engel yaratan oyun alanının özellikleri, belli bir eylem için sürenin kısalığı ya da oyun kuralınca konulmuş engeller olabilir.

F. Oyun alanının kullanılmasında özgürlük. Kimi oyunlar, oyun alanını bölgelerle sınırlandırır ya da yasak bölgelerin bulunuşu oyunu karmaşık kıldığı gibi ona zenginlik de katar.

VI. Zaman süresinin göz önünde tutulması.

A. Asıl oyunun başlaması için geçecek zaman. Birçok oyunlarda takımların belirlenmesi, ebe veya başkaca görevlerin dağıtılması, oyuna başlama sırasının belirlenmesi, oyun alanında çizgi, çukur, hedef gibi öğelerin saptanması, oyuncuların yerleştirilmesi gibi oyun öncesi işlemler uzun sürebilir. Özellikle bu küçük yaştaki çocuklarda sabırsızlık yaratır.

B. Oyunda olağan bir bitim noktasının olup olmaması. Kimi oyunlarda belirli bir bitim noktası yoktur, kimi oyunlarda, örneğin amacın gerçekleşmesiyle ya da oyun kurallarınca belirli bir sayıya ulaşıncaya oyun sona erer.

C. Oyunda duraklı aşamaların bulunup bulunmaması. Özellikle ebeli oyunlarda ebeyi değiştirecek bir aşamadan sonra oyun yeni bir ebeyle başlar. Kimi oyunlar ise tekdüze yürütür, oyuncuların sıkılması, vaktin gecikmesi gibi nedenlerle bırakılır.

VII. Araç gereç kullanımı. Kimi oyunlar için oyun araç gereçleri özellikle bunların işlevinden gelen nedenlerle oyunu ilginç kılar. Üç türlü oyun araç ve gereci vardır: Oyunun gelişmesine ve oynanmasına yarayan araç ve gereçler (top, değnek, tura, aşık gibi), engel gereçleri (Örneğin *Kazıklı Tura* oyununda ebenin hareket olanaklarını kısıtlayan kazık ve ip gibi, sınırlama ve hedef gereçleri (çukurlar, nişan alınan hedefler gibi). *Dîvânü Lüğâti't-Türk'te* *çevgen* oyununda *topık* [=top] ve *çögen* [=topu çekmek için ucu eğri değnek] birinci işlevde, *talas* ya da *tasal* [=çevgen oyununda çizilmiş sınır ve gerilmiş ip] üçüncü işlevdeki gereçlerdendir. Kimi araç ve gereçlerin yanyan olarak da kullanışları bulunduğu gibi, kimi oyuncaklar hem kendi başlarına hem de belli kuralları olan bir oyun için kullanılır. Kimi çatışma oyunla-

rında araç ve gereç oyuncunun gücünü ileriye fırlatan araçlardır. Taş atmaya yarayan sapan gibi.

VIII. Görev etkenleri. Kimi oyunlarda oyunculardan değişik eylem ve görevler istenir.

A. İşlevlerin ayrılığının tutarı. Kimi oyunda herkesin görevi eş değerdedir. Kimi oyunlarda ise örneğin kimi kovalar, kimi kaçar.

İşlem ayrımı ayrıca kimi oyuncunun öne çıkmasını ya da yönetici durumunu getirir.

1. Odak noktası. Kimi oyuncu ilginin üzerine çekildiği bir görevdedir.

2. Yönetici. Kimi oyuncunun görevi öteki oyuncuların ne yapacağını belirler.

Örneğin Muğla/Ula'dan *Üstten Atlamaca* oyununda¹⁶⁹ ilk önce “usta” atlayıp öteki atlayanlara ne yapacakları hakkında komut verir. Isparta'dan *Sende* oyununda¹⁷⁰ yiğitbaşı ne yaparsa ötekiler de onu yapar.

3. Bunlar ayrıca hep oyun alanında, herkesin gözü altındadır. Çoğunlukla ebe bütün öteki oyunculara karşı oynamak durumundadır.

B. Kimi görevler daha çok sanılan, düşsel durumlardır. *Kurtlar-kuzular* ya da Bitlis'in Ahlat ilçesinden *Horoz* oyununda¹⁷¹ horozlar ve sahipleri gibi.

IX. Kuralların karmaşıklığı. Oyunların kural karmaşıklığı iki çeşit oyun kuralı, için söz konusudur. Birincisi oyunu geliştiren oyunun temel kuralları, ötekileri ise yeni bir durumda “şimdi ne yapılacak?” sorusunu gerektiren özel durumlarda uygulanacak özel kurallar. Kimi özel kurallar oyunun gidişini saptıran kurallardır. Örneğin Harput'ta oynanan *Yüzük* oyununda¹⁷² 99 sayı yapanın sayısı yanar, yeniden başlar. Oyun kurallarının karmaşıklığının aşağıdaki etkileri görülür.

A. Katılanların kavraması için sürekli istekleri, soruları olur.

B. Oyun yaşantısını zenginleştirir. (Yüzük ve aşık oyunlarının kimi türlerinde olduğu gibi).

X. Katılanların birbirine bağışlanması. Bağışlama ya hasım olmayı ya

169 *AnadEs*, 21-22.

171 *TÇÖÖ*, 43-46.

170 *KA*.

172 *HYO*.

da birlikte olmayı gerektirir. Oyundan tat almada bunun önemli katkısı vardır. Kimi oyunda kişilerin ilgisi birbirine koşuttur, kimi oyunda bir oyuncunun ilgisizliği ya da yeteneksizliği öteki oyunculara olumsuz etkiler gösterir. Ayrıca katılanların bağımlaşması bir oyuncunun belli bir süre odak noktasında olmasını gerektirir, bunun da duruma göre olumsuz etkileri görülür.

XI. Katılmanın oylumu ve dağılımı. Dört katılma düşünülebilir.

1. Etkin katılma-topu atma, koşma vb. gibi.
2. Oyun içinde edilgin katılma, kendi sırası ya da kendi bölgesine gelinceye dek bekleme.
3. Oyun içi bekleme. Oyuncunun işi edilgindir. Örneğin Sivas/Divrik'ten *Çömlek* oyununda¹⁷³ çömlekler çömelip beklerler, oyunu ebe ile sırası gelen çömlek sahipleri oynar.
4. Oyun dışı bekleme, özellikle eleme oyunlarında, oyuncular birer birer oyun dışı kalır (daha önce buna Anadolu'da *ölmek* denildiğini görmüştük) yeniden başlamak üzere oyunun bitimini beklerler.

Bir oyuna ilgi duyulurken şunlar gözönüne alınabilir:

- a. Etkin katılma olanağının ne ölçüde verildiği,
- b. Daha az etkin katılmadan etkin katılmaya dönüşümlerin çabukluğu,

XII. Özanlatımda, tepilere ne ölçüde olanak tanıdığı. Örneğin soru: "Oyun kaba şakalara ne ölçüde izin verir?" Anadolu oyunlarında oyuncuların bu eğilimleri daha çok oyun cezalarında karşılanır.

XIII. Oyunda durak, ara verme olanakları.

A. Güvenlik, kurtuluş bölgeleri ve duruşları. Kimi oyunda bu bölgeler ya da duruşlar yoktur, kimi oyunlarda bir tane vardır, kimi oyunda birden çoktur. Örneğin Kayseri'den *Kırmızı Beyaz* oyunundaki¹⁷⁴ kale gibi.

XIV. Geciktirim ve merakın önemi. Kimi oyunlar sürüp giderken birden bir durak gelir. Bu duraktan önce oyun iyice hazırlanır. İşte bu hazırlık meraklı bir noktayı geliştirir.

173 TÇÖÖ, 63-65.

174 *AnaDia*, 102.

XV. Karşıtlar arasında yön değiştirme.

A. Rolün değişmesi. Örneğin saklambaç oyununda arayan birdenbire aranan olabilir.

B. Eylemin değişmesi. Oyuncunun hareketi birden değişebilir. Yukarıda verdiğimiz *Estepeta* oyununda “estepeta” denince herkes kaskatı kesilir, “boz” denince hareket edebilirler.

XVI. Oyunda kazanmanın ve yenilmenin sevinci-üzüntüsü.

A. Malının elden çıkması, ‘yoksullaşma’. Aşık ve bilve oyunlarında.

B. Yenilenin yeterli oyun becerisi olmadığı anlaşılır.

C. Talihin yenilen oyuncuların yana olmadığı gösterir.

D. Küçük düşürücü. Kimi oyunların sonucu ya da uygulanan cezalar yenileni küçültücü durumlara sokar, alay konusu olur.

XVII. Kazanmanın dağılımı. (Bir kişi tek başına mı yoksa takımla mı kazanıyor?)

A. Tek kazanan, ötekilerin hepsi yenik-elemeli oyunlar.

B. Birinci, ikinci, üçüncü vb. (Sayı elde etmeye dayanan oyunlarda en çok sayı alan birinci, ondan sonrakiler, ikinci, üçüncü olur).

XVIII. Oyundaki ödül ve cezaların ölçüsü. Ödül ve ceza oyunun içine ne ölçüde girmiştir.

A. Oyunun içinde. Kimi oyunlarda örneğin cezalar, sıkıntı verme oyunun kendisindedir. Örneğin *Tura* oyunlarında oyuncular yakalandıkça tura yerler.

B. Oyun sonunda, kazanan ödül, yenik düşen ceza alır.

XIX. Yasal hile ve aldatmalar. Kimi oyunlar başka durumlarda haksız, onur kırıcı olan hile ve aldatmalara izin verebilir.

A. Yalan söyleme, blöf yapma. Örneğin poker oyununda blöf yapmaya izin vardır.

B. Bilerek şaşırtma. Örneğin kimi saklama oyunlarında, yerini bilen, arayanı şaşırtabilir.

C. Sonucu kendi lehine çevirmek için hile yapmak. Örneğin zar oyunlarında hileli zar kullanmak oyun kurallarına aykırı iken, Anadolu'da kimi aşık oyunlarında aşığın istenen yüzünün yukarı gelmesini sağlamak için içine kurşun dökülmüş aşıkların kullanılmasına izin vardır.

D. Kaçamak. Örneğin Gelibolu/Çanakkale'den, *Bir, iki, üç* oyununda¹⁷⁵, ebe arkasını döndüğünde oyuncular birer adım ilerler, ebe görmeden çizgiyi geçen kazanır. Bu oyunda ebenin dikkati oyalanarak kaçamak adım atılabilir.

XX. Oyunda engelin niteliği. Kimi oyunlarda önemli engeller vardır.

A. Katılanın dışındaki engeller.

1. Hasmın yarattığı engeller. (Örneğin Elazığ'dan *Kale Kapmaca* oyununda¹⁷⁶ kaleyi koruyanların kaleye saldıranları engellemesi. Isparta'dan *Kazıklı Tura* oyununda¹⁷⁷ herkes turasını almaya çalışır, turaları bekleyen ebe onları engeller.

2. Kişisel olmayan engeller. Örneğin Silifke'de 'Tahtacı oynağının *Orman* adlı oyununda¹⁷⁸ yere koştur dikilmiş değnekler arasında zikzak geçme-
de olduğu gibi.

B. Oyuncunun kendisine bağlı engeller. Körebede gözleri bağlı olmak, sekerek koşma zorunluluğu gibi. Uşak'ın Elmacık köyünden *Heybeli Torbalı* oyununda¹⁷⁹ iki oyuncu birbirine bağlanır.

XXI. Güvene Bağlılık. Takımlar arasında kimi oyunlarda çok tartışma çıkabilir, çünkü bir yan, olup bitenleri denetlemek olanağını bulamazlar. Katılanların hasımlarına güvenmesi gerekir. *Körebe*'de ebe görebilir, *saklam-baç*'ta ebe kaçamak bakabilir. Bunun için kimi oyunlarda yargıcılar bulunabilir. Örneğin Kayseri'den *Gül ebeye yatan* oyununda¹⁸⁰ *şahit* denilen bir yargıcı vardır, hem oyunu yönetir, hem de hile yapılmasını önler.

XXII. Bağlılıkta Süreklilik. İlerde göreceğiz; Anadolu'da oyunların eş seçme ya da iki karşı takımın üyelerinin belirlenmesi için birtakım kurallar,

175 *SözDer*, 38.

177 *AnaDia*, 45.

179 *EEÖ*.

176 *SözDer*, 18-19.

178 *TÇÖÖ*, 17-27.

180 *AnaDia*, 93.

işlemler vardır. Bununla birlikte kimi oyuncu belirli bir oyuncu ile aynı takımında olmak ister. Bu işlemlerde hile de yapılabilir.

XXIII. Yaşamdan konuları yansıyan oyunlar. Kimi oyunlar, oyun dışı yaşamdan konuları canlandırır. Aslında bu tür oyunlar daha çok danslar ve dramatik oyunlarda görülür. Ancak bunların dışındaki oyunlarda araç ve gereçlerle sözle ve eylemlerle bu konular yansılır.

A. Günlük olaylar ve yaşamdan sahneler. Çocukların evcilik, komşuluk oynamaları, örneğin Ankara'dan *Hala Kadın* oyunu¹⁸¹ gibi. Gene çocukların oynadığı ve çeşitli esnafı sözlü ve eylemli yansıyan Kastamonu'dan *Esnaf* oyunu¹⁸² gibi.

B. Kimi oyunlarda yansılama daha düşseldir. Masallardan, geçmişten başka ülkelerden kişi ve olayları canlandırır. Çocukların Kızılderili, uzay adamı, kovboy olmaları gibi.

XXIV. Oyun araç ve gereçlerinin kişiselliği. Top kişisel değildir, herkes kullanır, ancak aşıklar oyuncuların kendilerindedir. Kimi kişisel araç ve gereçlere oyuncular çok düşkündür, oyunu kazandırıcı nitelikleri olduğuna inanırlar; bu nedenle de bunların çalınması elden çıkması çok üzücü olur.

XXV. Oyunda ritüel öğeleri. Kimi oyunlar doğrudan doğruya ritüel olarak kalmışlardır, kiminde ritüel özellikleri vardır. Bunları ilerde ayrıntılı olarak göreceğiz.

XXVI. Oyunların gizli cinselliği. Oyunlar cinsel ilgileri ortaya çıkarabilir, cinsel tepkiler içerebilir. Ancak burada şu noktayı belirtelim: Anadolu oyunları için bunları kesinlikle saptamak güçtür. Cinsellik konusu yalnız karşıt cinsler değil, eşcinsellik eğilimlerinde de düşünülebilir. Çocuklar arasında oynanan evcilik oyunlarında, ayrıca yalnız kadınlar ya da yalnız erkekler arasında oynanan oyunların konularında, sözlerinde de bunların izlerini bulabiliriz. Ancak cinsel ilgi ve konuları daha çok ilerde ele alacağımız dramatik oyunların kimi örneklerinde bulacağız.

A. Geçici olarak bedensel hoşlanma. Kovalama, yakalama gibi oyunların belirli yerlerinde bedenlerin birbirine değmesi cinsel nitelikte olabilir.

181 *Anbul*, 279-280.

182 *TÇÖÖ*, 55-59.

B. Cinsel eğilim ve istekleri belirli bir yücelme düzeyine getirebilir. Örneğin *Balon ve İğne Dansı* gibi.

C. Güvenceli cinsel doygunluk.

XXVII. Oyunların güldürücü olabilme gücü. Kimi oyunlar katılanları tuhaf rollere ya da güldürücü ilişkilere sokabilir. Nitekim Anadolu oyunlarında böyle şakalı oyunlar bulunduğunu göreceğiz. Ayrıca oyunların sonundaki cezaların kiminin de böyle güldürücü niteliği vardır.

XXVIII. Oyun sonucunun belirginliği. Kimi oyunda sonuç kesindir, kimi oyunda sonuç kuşku yaratabilir. Çoğu kez bu durumda yukarıda da belirtildiği gibi tartışma konusunu bir yargıcı, çocuk oyunlarında bir büyük çözebilir.

XXIX. Karşılaşmalar. Oyunlar katılanları çeşitli ilişkiler içine sokar. Bu ilişkileri etkin-edilgin, başat-başegen vb. gibi ayrımlarla da belirtebilir. Ancak burada genellikle oyuncu ve karşı-oyuncu olarak gösterilebilir.

Oyuncunun amacı	Karşı-oyuncunun amacı
	Koşu
Yetişip geçmek (her ikisi de hedefe ilk varmaya uğraşır)	Önde Kalmak
	Kovalama
Yakalamaya, değmeye çalışmak	Uzaklaşmak, vuruştan kaçmak
	Tutsak Alma
Ele geçirme, (bir kişiyi, bir simgeyi; çalmak, kapmak, zorla almak da olabilir)	Ele geçirilmeyi önlemek; simgenin ya da takım arkadaşının elden gitmesini önlemek.
	Üstüne Varmak
Takılmak, alay etmek, iğnelemek yanlış yapmaya kandırmak	Saldırıya sonuna kadar dayanmak, direnmek.

A r a m a

Bulmak, rastlantı ile, bir izle
(saklanan bir kişi, bir nesne ya da
fikir olabilir)

Saklamak-örterek, yanıltarak, ilgiyi
başka yöne çekerek (kendini, bir
nesneyi, bir fikri)

K u r t a r m a

Tutukluyu özgürlüğüne
kavuşturma, kurtarıcı olmak.

Bekçilik yapmak, kaçmayı engel-
lemek.

A y a r t m a k

Yasak olanı yapmaya kışkırtmak
(*Dilsiz* oyunlarında gülmeye,
konuşmaya ayartmak).

Etkilenmemek, ayartmaya diren-
mek, dayanmak, karşı koyma,
özdenetim.

Oyundaki yapısal öğelere göre kümelemeye yönelik ilginç bir çalışma yapılmıştır¹⁸³. Bu öğeler şunlardır:

1. Oyunun amacı.
2. Eylem için yöntem.
3. Eylemi düzenleyen kurallar.
4. Oyuncu sayısı.
5. Katılanların görevleri.
6. Katılanların birbirlerini etkileme biçimleri.
7. Sonuçlar ve hesaplaşma.

Bunlara iki öğe daha katılmıştır. Bunlardan birincisi katılma için gerekli yetenek ve beceriler, ikincisi ise çevresel gereksinimler ve araç gereç gereksinmesidir.

Öğeler

Örnekler

1. Oyunun amacı.

Satrançta hasmını matetme, Golf'te en az sayıda vuruşla oyunu bitirme.

2. Oyunu oynama yöntemi. İşlemlerin sırası, belirli işlemler.

Kayseri'den *Kazankup* oyununda¹⁸⁴ bir duvar dibine el topunun girebileceği büyüklükte oyuncu sayısı kadar çukur açılır, en ortaya bunlardan daha büyük bir çukur açılır, bunun adı *Kazankup*'tur. Geriye bir

183 E. M. Avedon, "The Structural Elements of Games", *SG*, 419-426.

184 *KÇMO III*.

çizgi çizilir. Ebe seçilir. Ebe çizgiye çömelerek topu atar, top kimin çukuruna girerse, o oyuncu ebenin sırtına biner, top başkasının çukuruna girinceye kadar oturur. Eğer gene kendi çukuruna girerse, ebeye çimdik atar. Top, ebenin çukuruna girerse üstteki ebe olur. Top *Kazankup*'a girerse, herkes kaçıtır, ebe topu alıp kaçanların arkasından fırlatır. Kime değerse o ebe olur. Top değmezse ebe yine ebe kalır.

3. Eylemi düzenleyen kurallar. Davranışları düzenleyen kurallar.

NOT: Kimi oyunların pek az kuralı vardır, kiminin oyun kuralları olur, öyle ki oyun dışından birinin oyuncuların kuralları bozmamalarını gözetmesi gerekebilir.

4. Katılacakların sayısı; bir oyunun oynanabilmesi için en az ve en çok oyuncunun belirlenmesi.

Kimi oyunda en az ile en çok oyuncu sayısı eşittir.

Yukarıdaki örnekte top *Kazankup*'a girerse, çocukların kaçışmadan önce "Kazankup" diye bağrırmaları, ebe topu attığı zaman top değmemişse, hepsinin *kazankup*'u ellemesi gerekir.

Yumruk oyununda, ayak topu oyununda yargıcılar gibi.

Örneğin saklambaç'ta en az iki kişi olur, en çoğu belirtilmez. Kimi oyunda iki takımın sayısından bir fazla olmalı. *Çömlek*¹⁸⁵ oyununda olduğu gibi.

Örneğin ayak topunda her takım için onbiret kişiden en az ve en çok 22 kişi gerekir.

Örneğin ayak topu gibi oyunlar-

5. Katılanların görevi; işlevleri, yetkileri.

Kimi oyunlarda oyuncuların görev ve işlevleri arasında bir ayrım yoktur.

6. Sonuçlar, ceza ve ödüller. Eylemin sonucuna bağlanan değerler.

7. Eylem için gerekli yetenek ve beceriler.

(a) Bilmeye, kavramaya belleğe, değerlendirmeye dayanan işlemler.

(b) Devimsel duyum, bedensel hareketler becerisi, organlar arasında uyumlu işbirliği, dayanıklılık, görüş, duyuş vb.

(c) Coşkusal, duygusal alan oyunlarda öfke sevinç, kin, sevgi gibi coşkuları doğuran, kamçılaman etkenler.

8. Birbirine etkililik biçimleri

(a) Kendine dönük bireysel ya da zihninde ya da zihni ile bedeninin bir parçası arasında oluşur, başka bir kişi ve dış nesne, araç gerekmez.

da her takımın içinde oyuncuların ayrı ayrı görevleri vardır. Uşak'tan *Kara Kedi* oyununda¹⁸⁶ ise halkayı yapan oyuncuların, halka içindeki ebenin ve halka dışındaki kara kedinin görevleri ayrı ayrıdır.

Aşık, bilye oyunlarında kazanan aşıkları, bilyeleri alır. Kimi oyunlarda kazanan bir yemek, bir şölen alacaklı olur. "Bey" olur, usta oyuncu olarak kabul edilir.

Örneğin Çorum'da oynanan *Uzun Urgan*'da¹⁸⁷ deyimlerin iyi *tuyumlanmış* [= ezberlenmiş] olması gerekir.

Örneğin *beş taş* oyunu, hem el hem göz becerisinin uyumlu işbirliğini gerektirir.

Örneğin bir oyuncunun taşı oyun alanı dışına fırlayınca, oyuna devam için duyguların denetimi.

Çok küçük yaştaki çocukların kendi bedenleriyle oynaması, zihinden stratejik oyunlar (satranç gibi) oynama, ya da Urfa'nın *Beş parmağı yüz veya bin yapmak* oyunu¹⁸⁸ gibi.

- (b) Dışa dönük bireysel tek kişinin bir başkasını gerektirmeden, bir nesne ile. Bulmaca çözümü, *solitaire* denilen tek başına oynanan oyuncaklar.
- (c) Bir kişinin, başka kişilerin de bulunduğu ve onların da aynı amaca yöneldiği çevrede, bir nesneye toplu eylemle yönelişi. *Tombala, roulette* gibi. Bolu'da böyle bir kumar aracına *çevirge*¹⁸⁹ denir.
- (d) Bir kişinin başka bir kişiye karşı karşılaşmalı nitelikte eylemleri. Tenis, dama gibi iki kişilik oyunlar.
- (e) Karşılaşmalı nitelikte üç ya da daha çok kişinin (ki bunlardan biri hasım ya da ebe'dir) tek yönlü eylemi. *Elim sende* oyunları gibi.
- (f) Üç ya da daha çok kimse- nin (içlerinde tek hasım yoktur) çok yönlü eylemi. Poker oyunu gibi.
- (g) İki ve daha çok kişinin ortak bir amaç için öbek içine dönük eylemi. Bu eylem olumlu söz ya da söze dayanmayan birbirine etkililik gösterir. Parmaklar arasında sicimle biçimler yapmak gibi.
- (h) İki ya da daha çok takım arasında karşılaşmalı nitelikte toplu eylem. Bütün karşılaşmalı takım oyunları.

9. Oyun alanı ve çevresel gereksinimler.

(a) Oyunun eylemi kolaylaştıran insan yapısı ya da doğal özellikler

Saklambaçta saklanacak yerlerin oluşu. Kimi oyunlarda duvarın ya da ağaçların gerekli olması gibi.

(b) Oyun için gerekli ya da yardımcı çevresel gereksinimler.

Kimi oyunlarda toprağın eğilimli olması, gece oynanan oyunlarda karanlığın olması gibi.

10. Gerekli araçlar. Kimi insan yapısı, kimi doğal araçlar oyun için gerekli olabilir.

Top, aşık, değnek gibi.

Kimi oyunlarda bu gerekli değildir.

Örneğin *Birdir Bir* gibi.

**ANADOLU
KÖYLÜ OYUNLARINDAN
ÖRNEKLER**

I. Anadolu Oyunlarına Genel Bakış

Anadolu Oyunlarını Oluşturan Etkenler:

Hiçbir kültür kendi başına çıkıp gelişmediği gibi, bugün Türkiye Türklerinin kültürü de çeşitli kültürlerin karışımı ile oluşmuştur. Anadolu oyunları bakımından burada bizi kısaca: Soy [Orta Asya Kültürü], Yer [Anadolu Kültürü], Din [İslâm Kültürü] ilgilendirmektedir. Bu üçüne üç kıtada ege- men olan Osmanlı İmparatorluğu'nun, imparatorluk olarak kültür alışverişi ile, daha sonra gelen Batılılaşmayı geç tarihli olduğu için söz konusu etme- yeceğiz¹.

(a) Orta Asya Kültürü:

Bu etkenin en kalıcı belirtisi, bugün konuşulan Türkçe'dir. Türklerin eski yurdu Orta Asya'nın ve Şamanlığın, Anadolu Türklerinin kültürü üzerinde geniş ölçüde izlerine raslanmaktadır. Hemen belirtelim Şamanlık bir din değildir. Nitekim Hıristiyan şamancılardan, Kırgız/Tatar Müslüman şamancılardan söz edilmesi bunu gösterir. Şamanlık esrime yoluyla somut sonuçlar alma tekniğidir: Bir hastanın başıboş ruhunun araştırılarak sağal- tılması gibi. Ancak bunu elde edebilmek için Şamanın göğe, öteki dünyaya göç etmesi gerekir ki, bu da onu, başkaca büyücülerden, hekim-büyücülerden, bakıcılardan vb. ayırır. Şamanlık yalnız Orta Asya ve Sibirya'ya özgü değildir, bunu Okyanusya'da, Kuzey Amerika ve Endonezya'da da buluruz. Ancak bir incelemecinin de belirttiği gibi bu Sibirya'ya ve Orta Asya'ya öz- gü bir olgudur². Bu bölgelerde Fino-Ugor, Altaylılar ya da Ural-Altaylılar, Eski Asyalılar gibi çeşitli budunlar, soylar, daha çok dil bakımından ayrı-

1 Bunların tiyatro açısından tartışması için bkz.: And, *Geleneksel ...*, 11-29.

2 Mircea Eliade, *Shamanism. Archaic Techniques of Ecstasy*, London (1964), 3-15

lan uluslar yaşıyordu. Ancak bunlar içinde Altaylılar,  zellikle Türkler en  nemlisidir³.

Bir Şaman oyununun en iyi ve ayrıntılı anlatılışını bilgin Radlov'da buluruz. Burada onun verdiği bilgileri özetleyerek konumuzla yakından ilgili bu oyun üzerinde fikir vereceĐiz⁴. Oyun dememiz yadırganabilir; ancak "Giriş" bölümünde bunun açıklamasını yapmıştık.

Oyunun ilk gecesini hazırlıktır. Güneşin batmasından sonra Şaman bir kayın ağacı ormanında kendisine uygun yer arar. AĞaçların seyrek olduğu bir alanda yurt kurar, ortasına bir ağaç gövdesi dikerek buraya göğün yedi katını belirten işaretleri koyar. Bu ağacın dalları yurdun tepesindeki delikten çıkar. Bunun yanısıra kutsal bir bölüm vardır. Girişinde,  zerine at kılından bir düğüm atılmış bir sopa toprağa sokulmuştur. Bir doru at seçer, bunun üzerine bir ağaç dalı koyar. Bu atı yurda kapatır ve davulunu t t s ler. Böylece ruhları yardımına çağırır ve onların davulun içine girmesini ister. Şaman yurttan çıkar, birkaç adım ötede kaz biçiminde bir korkuluk vardır. Şaman bunun üzerine bir at gibi biner, uuyormuş gibi kollarını kanat gibi çırpar ve Şarkı söyler. Aynı ağızdan kaz onu yanıtlar⁵. Böylece kaçan ruhun izlenmesi ve yakalanması canlandırılır. Şaman, kimi kovalayan, kimi kaandır. Kişner, ifte atar, soluğu kesilir, yeryüzüne getirince artık at kurban edilecektir. Şaman atın kanını akıtmadan öldürür. Derisini ve kemiklerini bir sırığa asar. Atalara ve ruhlara bir sungudur bu; ayrıca atın eti kalanlara sunulur.

İkinci gece Şamanın oyunu y celim noktasına erişir. Şaman davuldaki ruhlara kurban etini sunar ve Şarkı söyler. Ateşe seslenir, eti parçalayıp yardımcılarına dağıtır. Bir ipe asılı giyim kuşamını t t s ler ve giyinir. Davulunu t t s ler, bir gece önceki gibi gene ruhları davulun içine girmeye çağırır. Bunların her gelişlerinde, onların varlığını bir kuş gibi  terek, gök gürültüsü gibi gürleyerek, r zĐar gibi vızıldayarak taklitle belirtir. Yurdun ortasındaki ağacın gövdesinin çevresinde birçok kez dolaşır, sonra kapının önüne çöker. Yeniden yurdun ortasına gelir. Davulu ile yardımcılarını arıtır. Bundan sonra göğe yükselme başlar;

3 Altay Şamanlığı  zerine bkz.: Harva, *Age.*; ayrıca Jean-Paul Roux'nun, *Anthropos* dergisinde yayımlanmış Şu yazılarına bkz.: "Le nom du chaman dans les textes-mongols" 133-142; 53/1-2 (1958); "El ments chamaniques dans les textes pr -mongols", 53/1-2 (1958), 441-456; "Le chaman gengiskhanide", 54 (1959), 401-432; "Notes sur les chamans aux XVII e XVIII e si cle d'apr s les voyageurs occidentaux", 56 (1961), 438-458. Yakın tarihli bir derleme: C.-M. Edaman'ın yayımladığı *Studies in Shamanism*, (Stockholm (1967). Türkçe'de en güvenilir kaynak için bkz.: İnan, *Tarihte ve B g n Şamanizm*; ayrıca İnan'ın çeşitli yazılarını toplayan kitapta Şamanlıkla ilgili çok değerli incelemeler bulunmaktadır. Abdülkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara (1968); Şaman dansları bakımından burada çok yararlandığımız inceleme için bkz.: Jean-Paul Roux, "La Danse Chamannique de l'Asie Centrale", *Les Danses Sacr es (Anthologie)*, Paris (1963), 280-314. Yazar, benim New York'ta 1959 yılında yayımlanmış olan *Dances of Anatolian Turkey* adlı kitabımdan da yararlandığını belirtmiştir (314).

4 W. Radlov, *Aus Sibirien*, II Leipzig (1884), 20-50.

5 Böylece Şaman aynı ağızdan birkaç değişik ses çıkararak vantrilogluk yapmaktadır.

yani ağaç gövdesinin üzerindeki dokuz kertik. Bağırır, davuluna vurur ve bütün davranışlarıyla yükselmenin çetinliğini belirtir. Ağaç gövdesinin ve ateşin çevresinde dolanır, gök gürültüsünü taklit eder, sonra üzerine at örtüsü yayılmış bir sıranın üzerine çıkar, bağırarak ırlar. Her kertikte yeni öğeler ortaya çıkar. İkinci katta, şaman yıldırımın gürültüsünü taklit eder, üçüncü katta kaz yardımına gelir ve onun üzerine biner. Kimi kez yorulur, dinlenir. Bunlara kısa oluntuların anlatılması karışır. Örneğin, at su içmektedir, burada su içen atın gürültüsünü yapar, vb. Yetenekleri ölçüsünde en yukarıya, dokuzuncu kata erişebilen büyük şamandır ve burada Tanrı ile konuşur ve bitkin yıkılır.

Radlov'dan bu özet başka tanıklara ve kaynaklara ufak tefek değişikliklerle ve ana çizgileriyle uymaktadır, yalnız her birinde ayrıntılarda çeşitlemeler vardır. Ancak ortak nokta oyunun başında şamanın dans ve şarkıyla kendisini kışkırtmasıdır. Kendinden geçme noktasına gelmesine karşın özdenetimini yitirmez. Üç ana öğeden birincisi, merkez noktasına göre çevresel bir dönüş yapma, taklit ve kendinden geçmenin sonunda çökme, yıkılma. Bütün anlatılanlarda hem tiyatro hem dans öğelerini buluruz. Ancak dans daha belirgindir; gövdenin ve ona bağlı organların eğilip bükülmesi, dönüşler, hareketlerdeki tartımlı uyumluluk, gibi.

Şamanın en önemli aracı olan davul da ilgimizi çekiyor. Öyle ki bugün Anadolu'da, Kastamonu'da görülen dansçının davulla dansetmesi ya da Bolu'daki iki davullu dansçının gösterisi, kimine göre şamanlığın bir uzantısıdır. Radlov'a göre davul, göğe yolculuğun da yardımcısıdır. Başka incelemelere göre ise, bu, uğursuzluk getiren kötücül ruhları davulun gürültüsü ile kovup kaçırmak içindir⁶. Kimine göre ise Şaman için, öteki dünyayı açan anahtardır. Ancak davulsuz Şaman da vardır. Bunlar davul yerine telli çalgılar, çanlar, ziller kullanmaktadır⁷.

Şamanlığın kimi durumda kendiliğinden, doğmaca olduğunu da görüyoruz. Örneğin Moğol Buryatlar'da biri sinir hastalığı belirtileri gösterince, kısaca ya da uzun bir süre sonra kalkıp tartımlı olarak dansetmekte ve ırlamakta; böylece kendi kendisini sağaltmaktadır⁸. Ancak başka işlevleri de vardır

6 Davul sözcüğü ile ilgili iki noktaya burada değinmek gerekir. Buryat dilinde *dakhul* kötücül ruh, ölmüş, yoksul kişinin ruhu anlamındadır. Bkz.: *Czaplica, Aborijinal Siberia* (sözlük bölümü). Burada Türkçe'deki davul ile şamanın davulla kötücül ruhu kovması işlevi birleşmektedir. Ne var ki Türkçe davul Arapça'daki *tabl* ve Farsça'daki *dahul* sözcükleriyle ilintilidir. Bu arada davul kavramı ile köprü anlamına gelen eski Türkçe *koerug* sözcüğü arasında ilinti üzerinde durulduğuna da kısaca değinelim. İkinci noktaya gelince, bu Altay dillerinde *bar* sözcüğü şamanın davulunun tutamağına, kasnağına verilen addı ve bir insan biçimindeydi (Bkz.: *Czaplica, Age.*, (sözlük bölümü). Birçok yazarımda bununla, Doğu Anadolu danslarına verilen *bar* sözcüğü ile bir ilinti kurmak istedim. Bugün yanıldığımı anlıyorum; *barpar* bir Hint-Avrupa dili olan Ermenice'de (eski ve yeni) dans ve oyun demektir. Her türlü duygusal ve siyasal kaygıyı bir yana bırakarak, bunu belirtmek zorunlu olmaktadır.

7 Harva, *Age.*, 356.

8 Radlov, *Age.*, II, 16-17.

dansın. Örneğin genç şamanın, şaman olmak için erişirme töreninde en az dokuz dansçı ile birbirlerini çingıraklar sarkan kemerlerinden tutarak halka ile dönerler, dansederler, ellerindeki davula da vururlar. Şaman adayı da bu dansa katılır. Ancak ertesini günkü tören ve danslarda şaman adayı kendinden geçerek yıkılır⁹. Bu örnekle şaman dansının başka işlevleri de olabileceği görülmektedir. İncelememizin sonundaki simgesel yorumlarda göstermeye çalışacağımız gibi bir noktanın çevresinde dönmek, dolanmak da oyunun önemli bir ögesidir. Çinliler genç bir Türk prensinin tahta geçişinde onu bir keçe parçasının üzerine koyup güneş çevresinde dokuz kez döndürüyorlardı¹⁰. Aynı Türk budunlarında cenaze töreni için atlarıyla ölünün çadırı çevresinde 7 kez dolanıyorlardı¹¹. Bizanslı Zemarkh 569'da İstanbul'a dönüşünde Türkler arasında gördüğü bir arınma törenini anlatırken müzik eşliğinde ateş çevresinde büyük canlılıkla döndüklerini belirtmiştir¹². Ünlü gezgin İbn Battûta, bir Türk prensinin ölümünden sonra çadırın çevresinde dört at yoruluncaya kadar döndüklerini anlatıyor¹³. Uygurlar, kurban için ağaçların çevresinde dönmektedirler, ağaç olmazsa yere dallar dikip, atlılar çevrelerinde dönmekte, üç kez dönünce durmaktadırlar¹⁴. Örnekler pek çoktur: Radlov, 1860'da gördüğü bir Altay Şamanı'nın ölen yaşlı bir kadının ruhunu uzaklaştırmak için geceleyin dönüşler yaptığını anlatmaktadır¹⁵. Bu dönüşlerde yıldızların, gezegenlerin dönüşü taklit edilir; kimi incelemeciler Buryatların her şeyden önce güneşin yörüngesini taklit ettiklerini ileri sürmüşlerdir¹⁶. Nitekim dönüşlerde Altay için kutsal olan 3, 7, 9 sayıları, aynı zamanda 3, 7, 9 gezegen ve evrenin ya da göğün 3, 7, 9. katlarına bağlanmaktadır. Daha önce *bü-* fiilinin tanrısal dansetme anlamında olduğunu belirtmiştik; *Tenri* sözcüğünün de, *tang-* fiilinin de dönüşle ilgisi üzerinde durulmuştu. Burada her şeyden önce evrenle bir özdeşleşme, birleşme anlamı açık seçik bellidir. Göğe yolculuk yapan, şaman, gökbilimsel varlıkların hareketini taklit etmektedir. Ayrıca ilerde göreceğimiz, *semâ'* ve *samah'*larda da böyle simgesel anlamlar vardır.

Gene Şaman oyununda hayvan taklidi ve benzetmeceleri önemli bir yer tutmaktadır. Altay inançlarına ve mithos'una göre hayvanlara büyük önem tanınmaktadır. Bu inançlara göre hayvan ile insan arasında büyük ayırım yoktur.

9 Harva, *Les Représentation...*, 330-331.

10 Parker, "The early Turks", *China Review*, XXIV, 121, 165.

11 Stanislas Julien, *Documents historiques sur les Toukiou (Turcs) traduits du Chinois*, Paris (1877), 28.

12 De Guignes, I/2, 186.

13 *Voyages d'Ibn Batouta* (Defremery ve Sanguinetti), IV, Paris (1853-58), 301. Kırgızlar'da bu dönüş üç kez olmaktadır. bkz.: Parker *Thousand Years*, 189.

14 E. Chavannes, *Les Mémoires historiques de Sse-Ma Ts'en*, V (1895-1905), 45-46.

15 Radlov, *Age*, II, 52.

16 G. Sandschejew, "Weltanschauung und Shamanismus der Alaren-Burjaten", *Anthropos*, XXVII, (1927), 582.

Hayvan dili de öğrenilebilir, onlarla birleşilebilir; çoğu kez hayvan insandan üstündür¹⁷. Bundan iki önemli sonuç çıkmaktadır. Birincisi, hayvan, insanı yalnız yeryüzünde gideceği yere götürmez, öteki dünyaya da götüren, odur. Yeryüzünde insanı tehlikeli yollardan götüren, düşmana utkusunda büyük yardımcı olan hayvan, öteki dünyaya yolculukta da büyük yardımcıdır. Şamanın oyununda gördük, at, kaz Şamana bu yolculuğunda en büyük yardımcıydı. Pek çok hayvan türü Şamanın oyununa girer, bunlar kimi kez heykel, kukla, kaba bebekler biçiminde yapılır: Kurt, tilki, kertenkele, ayı, som balığı, yılan vb.

İkinci önemli sonuç, hayvan ile insan arasında ayırım olmadığına göre, insan kolaylıkla hayvana dönüşebilir. Şaman, yapacağı yolculukta hayvandan dolayı yardım göreceğine, onunla özdeşleşebilir. Kılık değiştirir, onun gibi davranır: Kuş olunca onun gibi kanat çırpır, at olunca onun gibi dört nala gider, kişner, eşya taşır. Köpek gibi havlar, yalanır, sıçrar vb. Böylece Şamanın hayvan benzetmecesi ya gerçekçi ya da göstermeci ya da üsluplaştırılmış olarak karşımıza çıkar. Nitekim Anadolu oyunlarında hayvan benzetmeceleri, danslarda üsluplaştırılmış, dramatik oyunlarda ise daha gerçekçi olmaktadır.

Şaman, hayvanı hareket ve sesle taklit etmekle yetinmez, ayı olmak için ayı postu giydiği de görülür. Nitekim ayı postunda şaman resimleri elimize geçmiştir¹⁸. Bir gezgin ise bir şaman giyimi üzerinde kartal ve baykuş pençeleri görmüştür¹⁹. Altay Şamanlığı üzerine en iyi inceleme olan ve çok yararlandığımız Uno Harva'nın kitabında çeşitli hayvanlar için giyim kışamlardan bol örnek verilmiştir²⁰. Altay dağlarında Pazırık'ta Rus arkeologlarının yaptığı kazılarda geyik gibi boynuzlu başlıkları da anmak gerekir²¹; Buryat'larda karaca boynuzlarından başlıklar²² gibi. Bunların yanısıra kimi şaman giyiminde, çeşitli hayvanların, kuşların, balıkların, baykuşların küçük demirden tasvirlerini kuşandıklarını, ellerinde de demirden ayı pençesi bulunduğunu gezgin Isbrand bildirmektedir²³. Bu örnekleri sayfalarla uzatabiliriz. Hayvanla özdeşleşme öylesine gerçek kabul edilir ki, hayvanın ruhu ölürse Şaman da ölür. Bir anlatıda genç bir Yakut kadın Şamanın yetenekli olduğu belirtilirken, ayının atlayış ve homurtusunda, aslanın kükremesinde, köpeğin havlamasında, kedinin miyavlamasında büyük başarı gösterdiği üzerinde durulmaktadır²⁴.

17 Bu konularda bkz.: Ögel, *Türk Mitolojisi*, I.

18 Appelgren-Kivalo, *Alt-Altische Kunstdenkmäler...*, Helsingfors (1931) resim 77 ve 302.

19 J. G. Gmelin, *Reise durch Sibirien von den Jahr 1733 bis 1743*, I, Göttingen (1752), 397.

20 Harva, *Age*, 341-350.

21 Bkz.: Rudenko, *Kultura naseleniia Gornogo Altaya...*, Moskova (1953); K. Jettmar, "The Altai before the Turks", *Bull. MFFA*, XXIII (1951), 172 ve sonrası; ayrıca bkz.: E. D. Phillips, *The Royal Hordes Nomad Peoples of the Steppes*, London (1965).

22 P.S. Pallas, *Reise durch verschiedene Provinzen der Russischen Reiche*, III, St. Petersburg (1776), 182.

23 *Relation du voyage de M. Exert Isbrand envoyé de Sa Majesté czarienne en 1692, 93, et 94*, Amsterdam (1699), 72.

24 Castagné, "Magie et exorcisme...", 93.

Gene Orta Asya ve Sibirya'da ayrıca özellikle av ritüellerinde dans, oyun vardır. Avın başarılı olması için onun taklit yoluyla canlandırılması çok bilinen bir uygulamadır. Kimi kez de hayvanın ölümünden insanın değil başka bir hayvanın sorumlu olduğunu kanıtlamak ister. Hem kargaların uçuşunu, hem ayıyı taklit etmekle, ayıyı öldüren ve yiyenin kargalar olduğu gösterilmek istenir²⁵. Bir gözlemci aynı ayı şenliğinde, kadınların kollarını kanat çırpar gibi hareket ettirerek her yönde koşuştuklarını görmüştür²⁶.

Av dışında yapılan dans ve hayvan taklitlerinin yanı sıra, av sırasında yapılanlar da vardır. Örneğin av sırasında hayvana daha iyi yaklaşabilmek için geyik derisi giyinir, başlarına geyik boynuzları takarlar²⁷. Aslında aynı yazar, bunun hayvana yaklaşım için değil, fakat geyiğin ruhuna bir kurban yapıldığını, böylece onların içine girebildiğini belirtmektedir. Ostiyaklarda avcılar, turnanın, Ren geyiğinin, şahinin davranışlarını taklit etmektedirler²⁸. Av ritüellerindeki hayvan taklitlerinin örnekleri pek çoktur²⁹.

Burada kısaca Orta Asya ve Sibirya'dan birkaç dans örneği görelim: 'Tungus, Yukaghir ve Yakutlarda halka dansı. Yukaghir ve Yakutlar bu dansları 'Tunguslardan uyarlamışlardır ki, Tunguslarda genel olarak kadın ve erkek ayrı dansederler. Yukaghirlerde ve Yakutlarda kadın erkek beraber dansederler. Kadın erkek, belli bir sıra gözetmeksizin kolkola bir halka meydana getirirler, ayaklarını sürüyerek, sağdan sola doğru yani güneş yönünde dönerler. Bütün dansta dört türlü adım görülmektedir. Önce sol ayak yerden doğru sola atılır, sağ ayak da sola öylece çekilir ve en sonra topuklar bitişik iki kez yere vurulur, ayak uçlarında dururlar ve buldukları yerlerden ayrılmazlar. Aynı zamanda dansçılar dizlerini kırar ve düzeltirler, ileri geri sallanırlar, omuzlarını kaldırıp alçaltırlar, başlarını önce bir yana sonra öteki yana eğerler. Bütün bu hareketleri bütün dansçılar beraberce ve aynı ölçülü hareketlerle yaparlar. Tungusların hareketi, daha az hoş gıdicedir. Yakutlarınkı daha da beceriksizdir, hareketleri ağırken sonra gittikçe hızlanır, dansçılar da daha coşarlar ve halka da daha çabuk döner. Derken orada bulunanlar da etkilenirler, yaşlı erkek ve kadınlar halkaya katılırlar, çocuklar ve hastalar yanda durup onlar da yere ayaklarını vurup, dansçıları taklit ederler. Bayram günlerinde Yukaghirler bu biçimde bütün gün döner dururlar; yorulup başları dönünceye kadar dansederler. Kimi dinlenmek için halkadan ayrılır, ötekiler güçlerini kazanınca, halkayı yarıp dansçıların arasına katılırlar. Dans

25 N. B. Dyrenkova, "Bear worship among turkish tribes of Siberia", *Proceedings of the 23th Int. Congress of Americanists*, 1928, New York (1930), 417-418.

26 S. Patkanov, *Die Irtysh-Ostjaken*, I, 129.

27 A. Rolf Stein, "Leao-Tche", *T'oung Pao*, XXXV (1940), 103-104.

28 [P. S. Pallas], *Histoire des découvertes faites par divers savants voyageurs dans plusieurs contrées et de la Perse*, II, Berne (1787), 152.

29 Eveline Lot-Falck, *Les Rites de Chasse Chez les Peuples Sibériens*, Paris (1953).

dört notalı bir şarkı eşliğindedir, her nota dört adımı karşılar. Söylenen sözler 'Tunguslarda "ho-yoi-re-yui veya he-ke-ha-ka"dır³⁰.

Dans için vesilelerin, törenlerin de ayrıca kültürümüz ile yakın ilgisi vardır. Örneğin Yakutlarda Kırmızı töreni dans bakımından çok ilginçtir; yukarıda anlatışımı verdiğim halka dansı bu törende oynanır³¹. Yakut düğünlerinde de, gençler şöyle bir dans oynarlar: "... Yaşlılar uyku ve mide doldurmaktan yorulup çekilince gençler çoktandır bekledikleri bu anı fırsat bilip çayıra giderler ve iki sıra halinde dizilirler; bir sırada kızlar, ötekinde erkekler. Süslü ve ufak adımlarla bu iki canlı duvar birbirine yaklaşır." Dansı yaparken söyledikleri şarkıda, 'gençken, evlenmemişken eğlenelim' fikri başta gelir³².

Orta Asya'da İslâm olmuş budunlarda, kadının dans etmesi hoş karşılanmaz, bununla birlikte, örneğin Dolanlarda, kadınlar hareketlerinde sınırlandırılmamışlardır, öyle ki toplu, genel eğlencelerde orta yerde dansederler³³. Bunların yanısıra Orta Asya'da İslâm olmamış budunlardan Kâfirlerin dansları çok ilginçtir. Bunların yüz yıl önce yaptıkları danslar arasında çok ilkel, korkunç olanları vardır. Akınlarda bir Müslüman öldüren omuzlarda taşınır, genç kızlar danseder, şarkı söyler, el çırparlar. Erkeklerin savaş dansları, kadınların bellerine taktıkları küçük zillerle yaptıkları danslar, ölmüş bir kimşenin ölüsünün çevresinde yaptıkları danslar bunlardandır³⁴.

Batı Sibirya'da bir Ural-Altay budunu olan Ostiyaklarda Şaman töreni bir tiyatro gösterisi gibidir, gece yapılı ve 2-3 saat sürer. Bu arada doğrudan doğruya Şaman töreni olmamakla beraber yalnız evli kadınların yapabileceği bir dans vardır. Çıplak, tek veya halka biçiminde toplu olarak hep saat yönünde hareket ederek, cinsel şarkılarla dansederler³⁵.

Doğu Türkistan'da genç erkek ve genç kadınlar, Şaman töreninde hastaya karşı aile ve dost sıfatıyla bir iyi niyet belirtisi olarak dansederler³⁶. Doğu Mançurya'da Şaman, davulunu çalarken, saatin ters yönünde bir daire yaparak danseder. Dansı bir çeşit ayak sürümedir; sol ayak hep önce ve sağa göre daha ağır bir ölçüde atılır, sağ ise çabuk bir basışla sürüşün hızını hafifletir. Bu arada kalçalar çalkanır, böylece bedenine asılı demir parçaları birbirlerine çarparak çingirdar. Bedeninin üst yarısı ileri doğru eğiktir. Şaman

30 Waldemar Jochelson, "Peoples of Asiatic Russia", *The American Museum of Natural History*, New York, 218.

31 Waldemar Jochelson, "Kumiss Festivals of the Yakut and the Decoration of Kumiss Vessels", *Boas Anniversary Volume*, New York (1906), 257-271.

32 I. W. Shklovsky, *In Far North East Siberia*, London (1916), 55-56.

33 P. T. Etherton, *In The Heart of Asia*, London (1915), 145.

34 H. G. Raverty, "Notes on Kafiristan", *Journal of the Asiatic Society of Bengal*, Calcutta, 28, (1859) 353-354, 358, 363.

35 V. I. Anuşin, ("Yenisey Nehrinde Ostiyaklarda Şamanizm"), *Sbornik Antropologii i etnographii pri imperatorskoj akademii nauk*, (1914), 21-23, 30.

36 Malov, "Samanstvo...", 12-13.

olsun olmasın herkes bu davul dansını yapar. Adı *Dirdikere* dansıdır³⁷. Sibirya'da Baykal Gölü dolaylarında Şaman elinde değnekleri tıpkı bizim kaşık oyunlarındaki gibi tıkırdatır öyle danseder³⁸.

Şimdi de Orta Asya ve Sibirya'da özellikle Şamanlıktaki kukla geleneğini kısaca görelim. Değerli bilgin Abdülkadir İnan bu konuda şunları söylüyor:

“Doğu Türkistanlı bakşılar hastaları ‘tedavi’ ederken birçok ‘kuğurcak’ (kokla) kullanırlar. Başkurt ve Tогоl bakşıları sıtma hastalığını paçavradan yaptıkları korçak (kokla)lara nakledip uzaklara götürürler”³⁹.

Ebü'l-Gazi Han' a göre de:

“... O zaman onlarda bir âdet vardı ki birinin oğlu, bir kızı, ağabeyi veya küçük kardeşi veya başka bir kıymetlisi ölürse onun suretini (kuğurcak) yapar, evinde saklardı. Ara-sıra o sureti öpüp sevip okşiyarak bu filânın sureti derlerdi. Bu suretin önüne yemeklerinin ilk lokmalarını korlardı. Yüzlerini gözlerini bebeğe sürüp önünde yere eğilirdiler. İşte böylelikle haberleri olmaksızın puta tapmayı meydana getirdiler. Ebü'l-Gazi Han'ın kuğurcak dediği nesne bebek (oyuncak) demektir. Altaylı tözlerinin çoğu da bebeklerden ibarettir”⁴⁰.

Anadolu'da bugün de bu türlü törenlerin kalıntılarını buluyoruz. Örneğin tıpkı başka ülkelerde de görüldüğü gibi kuklaların yağmurla ilintisi vardır. Bu büyük boyda kuklaya *çömçe gelin* denir⁴¹.

İnan aynı yazıda şöyle söylüyor:

“Bu âdetteki kadın kuklası, Şamanî Türklerin panteonuna dahil olan Tös'lerden bazılarına çok benziyorsa da Anadolu Türklerinden başka Türklerde buna benzeyen bir merasime tesadüf edilmiyor. Galiba bu âdet ileri Asya'nın pek eski yerli zürra kavminden kalma bir âdet olsa gerek. Bu âdete bütün Anadolu, Suriye, Irak ve Azerbaycan âdetleri toplanırsa ihtimal ki bu merasimin eski dinî şekli tayin edilebilir.”

Tös'lerin yalnız insan biçiminde değil hayvan biçiminde olanları da bilinmektedir. Moğolca *ongon* denilen bu totemizm geleneği, Orta Asya ve

37 Owen Lattimore, “The Gold Tribe, Fishkin 'Tatars of the Lower Sungrai”, *Memoirs of the American Anthropological Association*, Wisconsin 40, (1933), 60-61.

38 John of Antermony, “Travels from St. Petersburg in Russia to Various Parts of Asia in 1716, 1719, 1722”, *A General Collection of Best and Interesting Voyages and Travels in All Parts of the World*, London (1811), 349.

39 İnan, *Şamanizm*, 45.

40 *Age.*, 43.

41 Abdülkadir İnan, “Yağmur Duası. Çömçe Gelin”, *HBH*, 14 (1930).

Sibirya'da çok yaygındır⁴². Altay Türklerinin *Tös/Töz*, Tunguzların *Ongon* (Moğolca'dır) dedikleri bu heykelcikler, tasvirler, atalar inancıyla ilgilidir; insan, kuş ve başka hayvanlar olarak yapılmaktadır. Buna Tuba Uranhay 'Türkleri *eren*; Yakutlar *tangara, emeget* diyorlar⁴³. Bunlar keçeden, paçavralardan, kayın ağacı kabuğundan yapılır. Kimi çocukların oynadıkları bebeklere benzer, kimi de tilki, tavşan ve başka hayvan derilerinden olur⁴⁴. Türk soylarında daha çok tavşan, ayı, kartal, sincap, kakum töslerine rastlanır⁴⁵. Uranha obaları, içi oyulmuş ve duvarlarında ağaçtan yontulmuş kuzgun, guguk, öküz, aygır suretleri bulunan bir tapınak biçimindedir⁴⁶. İlerde bugün Anadolu'da yaşayan kukla geleneği ile bunlar arasında ilişki kurulacaktır. Kaldı ki Anadolu Türklerinin kukla geleneği her bakımdan Orta Asya kültüründen gelmektedir. *Tös* ve *Ongon* geleneğinin totemizm izleri yalnız Anadolu'da yaygın kuklalarda değil fakat ilkel hayvan heykellerinde de görülür. Çoğunlukla koyun, koç heykellerinde İslâm'ın üç boyutlu tasvir yasağına rağmen yaşaması, bu geleneklerin önemini gösterir. Bu konuyla ilk ilgilenen Hıristiyan din adamı ve Merzifon'da Amerikan Koleji yöneticisi G. E. White olmuştur. O, Arapoğlu köyünde boynuzlu bir öküz görmüştür⁴⁷. Köye adını veren Arapoğlu bir evliya imiş, öyle ki Kurban bayramlarında bir geyik, kurban olmak için gelirmiş. Bunun için türbesine bir geyik başı konmuş. Hasta olanlar bunun boynuzlarına mavi boncuk bağlarlarmış. Ayrıca su değirmenlerinin üzerinde de tahtadan yapılmış hayvan boynuzları görmüş⁴⁸.

Hamit Zübeyir Koşay, Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi'ne sunduğu bildiriye, köy adı belirterek ve fotoğraflarını göstererek koyun, koç, bu arada az da olsa at ve balık heykellerinden örnekler vermiştir. Özellikle Ak Koyunlu ve Kara Koyunlu Türk oymaklarında bunların heykel olarak yapılması ya da mezarlara anıt olarak dikilmesinin Anadolu'da yaygın bir gelenek olduğunu göstermiştir⁴⁹. Bunda Orta Asya'nın *tös* ve *ongon* geleneği mi, yoksa eski Anadolu uygarlığının etkisi mi olduğunu kesinlikle söyleyememekle birlikte, heykel yapma geleneğine bir çocuk oyunundan örnek vereyim. Karaman'da *Dede* oyunu adıyla çok eski ve ilginç bir oyun vardır. Aşıran'da oynanışı şöyledir: Recep ayının ilk perşembesinde oynanır. Oyunu

42 Özellikle bkz.: Harva, *Age.*, 257-267.

43 Abdülkadir İnan, "Ongon ve Tös Kelimeleri Hakkında", *Türk Tarih Arkeolojya ve Etnografya Dergisi*, II (1934), 279.

44 İnan, *Şamanizm*, 42.

45 *Age.*, 45.

46 *Age.*, 61.

47 Tokat'ın Zile ilçesine bağlı olan bu köyün adı Akdoğan olarak değiştirilmiştir. Bkz.: *Köylerimiz*, İçişleri Bakanlığı yayını, Ankara, 1968, 22, 604.

48 G. E. White, "A primitive cattle shrine in Asia Minor", *Records of the Past*, NS. 6 (1907), 98-102.

49 Hamit Zübeyir Koşay, "Doğu Anadolu Mezarlarındaki Koç ve Koyun Heykelleri", *Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi (19-24 Ekim 1959)*, Ankara, (1962), 255-257; fotoğraflar: CLXXVIII-CLXXIII.

kadınlu oynar, sayısı 8 ile 10 kişi arasında değişir. Evler dolaşılır; sonra bir dedenin bulunduğu avlu, bahçede oynanır. Oyunculara “dede oyuncuları” denir. Recep ayında hamurdan yağda kızartılmış biçi adında bir yiyecek yapılır, konu komşuya dağıtılır. Perşembe günü gündüz avluda kerpiç veya taştan adına dede denilen kaba bir heykel yapılır. Dedenin üzerine cam, renkli çanak çömlek kırıntıları yapıştırılır. Dedenin gözü, ağzı, kulağı bu kırıklarla belirgin bir biçimde gösterilir. Genç kadınlar pişirdikleri biçi (veya pişi) ve ellerinde mumlarla dedenin başına gelirler, bişileri dedenin arkasındaki duvardaki çivilere asarlar. Kadınları çağırarak için dolaşa dolaşa şu sözleri söylediler:

*şivili şivili şişirdik
Erken onu pişirdik
İki çörek bir börek
Bize namazlık gerek.*

Bu sözlerle dedenin başına çağrılanlar şu türküleri söylediler:

*Elem ele hu lâ ilâhe illallah
Hasbi tesbit cellallah
şihın oğlu Feyzullah
Feyzullah ne yapmalı
Damdan dama atmalı
Bir kavurga kavurdum
Dam başında savurdum
Bey oğluna duyurdum
Bey oğlunun keseri
Aldı da beni tasası
Gıygıdı gınlar gınlar kısıası
Gıygıdı gıy gıy gıydı gıy*

*Küp dibinde bulgurum
Dedemin biçimine vurgunum
Eller ne derse desin
Ben dedeme vurgunum*

*Küp dibinde pastırma
Kız zülfünü kestirme
Kestirirsen az kestir.
Güzel dedemi küstürme hay
Hay demeye geldim hay hay
Kaymak yemeye geldim
Kaymak yemek değil meramım
Güzel dedemi görmüye geldim*

Türküler bittikten sonra şu sözlerle dedeyi yıkarlar:

- Arap oğlu zindanda ne yapar?
- Un eler keş yapar.
- Keşi ne yapar?
- Taş yapar.
- Taşı ne yapar?
- Ev yapar.
- Evi ne yapar?
- Dedemin başına yıkar⁵⁰.

Orta Asya kültüründen gelen aşık geleneğinin de ne denli Anadolu'da yaygın olduğunu ilerde göreceğiz. Türk göçebeleri arasında aşık kemiği ile fal açma geleneği de yaygındı⁵¹. Ayrıca Kırgız Kazaklar'da ve Özbekler'de *kumalak* denilen taşlarla bakılan falda taşları dokuz yere ayırması da⁵² gene Anadolu'da yaygın olan *Dokuz Taş* ya da *Dokurcun* oyununu düşündürmekle birlikte, bu oyun başka kültürlerde de yaygındır⁵³.

Orta Asya'dan ve özellikle Şamanlıktan gelen kültür izleri çeşitli alanlarda incelenmektedir, ancak oyunlarla ilgili henüz ikna edici araştırmalar yapılmamıştır. Bu her şeyden önce Şamanlığın çok iyi bilinmesini, sonra da oyun derlemelerinin hem sayıca, hem nitelikçe yeterli örnekler vermesiyle olabilir. Ancak ilerde her tür oyundan verdiğimiz örneklerde karşımıza hep hayvan benzetmelerinin çıkması ve oyunlardaki başkaca öğeler, iyi bir araştırma ile bu kültür sürekliliğini gösterecektir inancındayız.

50 *ASKO IV*; bir çeşitlemesi için bkz.: M. Vehbi Uysal, "Karaman'da Eski Bir Oyun", *Pınar*, (Mayıs 1966).

51 İnan, *Şamanizm*, 156-157.

52 *Age*, 157-158.

53 Taşla ilgili bugünkü Anadolu inançları üzerine değerli bir inceleme yapılmıştır: Hikmet Tanyu, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, Ankara (1968).

(b) Anadolu Kültürü:

Anadolu'daki bizden önceki uygarlıkların mitologyasının ve ritüellerinin, özellikle bolluk törenlerinin bugün Anadolu köylüsünce nasıl dramatik oyunlarda yaşatıldığını ele alan *Dionisos ve Anadolu Köylüsü* adlı kitabım şu satırlarla başlıyordu:

"Atatürk'ten beri bilinçli bir Anadolu sevgisi uyandı. Yalnız toprağına, köylüsüne değil, onun fıskırttığı uygarlıklarına da duyulan, henüz ürkek, çekinik, fakat soylu, anlamlı bir sevgi, aydınından gelen bir kucaklaşma isteğı. Oysa Anadolu köylüsü hanidir, aynı göğü, aynı görüşü, kuşları, yemişleri, ekinleriyle yalnız toprağıyla değil onun bu uygarlıklarıyla da sıkı fıkı olmuş. Evi, tarlası, onların tapınaklarının, oyun yerlerinin, birleşme evlerinin dizi dibinde, boy boy, kırık sağlam, çeşitli yüzölçümlü Tanrılarıyla yadırgamaksızın senli benli, onlardan kendisine kalmış taş tekneye öteberisini koyuyor, sunak taşını malı gibi kullanıyor. Ancak bu taştan durağan, cansız uygarlığın yamsıra Anadolu köylüsünün ardılı olduğu uygarlıklarla daha canlı bir alışveriş var, onların inançlarını da benimsemiş, doğanın, yaşamın tükenmezliğini kıskırtıp sağlayacak davranışlarını da sürdürüyor.

Türkler, Anadolu'ya ilk geldiklerinde orada kendi sayılarının en az on katı daha kalabalık halka karıştı, kendi getirdiklerini onlarda bulduklarına kattı, kaynaştı, sonra da bunu sonuna kadar korumasını bildi. Uygarlıkların sürekliliğı damarlardaki kanda değil, fakat davranışlarda beliriyor. Kuşaktan kuşağına yaşam ve ölüm karşısında aynı davranışlar, aynı törenler el değiştiriyor. Bu davranışlar başlar üzerinden aşan bir meşale gibi el değiştirmiyor, halkın ruhuna siniyor, oraya yuvalanıyor. Nasıl *pagan* sözü köylülere *pagani* denilmesinden çıkmışsa, Anadolu köylüsünün davranışları da bu dil türetmesini doğrular yolda beliriyor. Köylü davranışlarında iki güç buluyoruz. İlericilik gücü olan aykırı inan ile, gerici, eskiyi tutucu halk inançları. Biri elindeki kolayca vazgeçebilen, öteki elindeki sınıksız sarılıp, tuttuğunu bırakmayan, birbirine ters yönde direnen iki güç. Bu akıcıyla durağan, köyü, köylüyü tanımak isteyen her incelemecinin karşısına dikiliyor.

Başına geyik boynuzları takan, hayvan postuna bürünüp danseden köylünün bu davranışında köyünün halkının inanç ve törelerinde kutsal bir birleştiricilik buluyoruz. Hattâ davranışların gerekçeleri, amaçları köylünün belleginden uça, biçim değiştirse de onlara körükörüne bağlılığı sarsılmıyor. Bu onun eskiyi tutuculuğı. Bunun yanısıra İslâm, Hıristiyanlık gibi dinlerin onun aykırı inan, büyücülük, puta tapıcılığına gösterdiği sert tepkiye rağmen direnip sonunda bunları bu dinlere bile çeşitli sözde gerekçelerle de olsa benimsetebilmesi. Onun bu direnişinin özgürlüğü, boyun eğmezliğı, bağımsız-

lığı da onun ilericiлик yanındır. Ahmet Kutsi Tecer'in 1961 yılında İstanbul'da düzenlenen I. Halk Oyunları Semineri'ne sunduğu bildiri de verdiği örnek ilginçtir. Genç bir köylüye oynadıkları oyunu niye oynadıklarını soruyor, köylü nedenini bilmediğini ama oynamanın zorunluluk olduğunu söylüyor. *Oynamasa da olur mu?* sorusuna köylü Tecer'i tuhaf tuhaf süzerek *Oynamamak olmaz ki...* diyor.”

Aradan 14 yıl geçti; bu on dört yılda doğru yolda olduğumu her geçen gün daha iyi anladım. Bu kitaptan, bir yıl sonra aynı konuda Prof. Alessio Bombaci'nin incelemesi yayımlandı⁵⁴. Oysa Bombaci'nin anlattığına göre, incelemelerimizi aynı tarihte yayınevine ve basımevine vermiştik, ancak Bombaci'nin incelemesi basımevinde bir buçuk yıl beklemişti. Nitekim kitabımı neden sonra eline geçirmiş ve kendi incelemesi baskıya girerken, sonuna benim ve kitabım için övücü birkaç satır eklemişti. Vardığımız sonuçların karşılaştırmalarda kullandığımız kaynakların benzerliği şaşırtıcıdır. Aslında eski Anadolu kültürünün bugünkü uzantısı, bugün aramızda bulunmayan iki değerli kültür adamımızı, Halikarnas Balıkcısı diye ün yapmış Cevat Şakir Kabaağaçlı ile Sabahattin Eyuboğlu, çok ilgilendirmiştir. Ancak onların tutumu duygusal, romantikti, Anadolu kültürünün Yunanistan'a ve başka yerlere yayılması gibi zaten bilim adamlarınca enine boyuna saptanmış bir konuyu yinelemekten öteye gitmiyordu. Oysa bu kültür bizim köylümüzde yaşıyor, yaşatılıyordu.

Dionisos ve Anadolu Köylüsü yayımlandığında kimi çevre çok övdü, kimi çevre ilgisiz kaldı, kimi ise sözle ve yazıyla sert eleştirdiler. Bu üçüncü kesim, Anadolu kültürünün bizim üzerimizde bir etkisi olduğunu kabul etmiyordu; kaynaşmamıştık, etkilenmemiştik, kendi kendimize yetmişdik. Orta Asya kültüründen başkasını kabul etmeyen bu kesim ayrıca kitabımın kapağına ressamın yakıştırdığı Yunan sütununu göstererek, içini okumadan, çabuk sonuçlara varmışlar, sanmışlar ki kitapta Anadolu kültürünün Yunan kültürünün etkisi altında olduğu ileri sürülüyor. Oysa kitabım tam tersini ileri sürüyordu. Ayrıca örneğin ölüp-dirilme konusu gibi Mısır, Mezopotamya ve Anadolu'ya özgü bir bolluk töreninin konusunun Orta Asya'da bulunduğunu ileri sürerek, bunun da oradan geleceğini söylemişlerdir. Bu konuda örnek vermemiş olmaları bir yana, her ölüp-dirilme konusunun bu türlü bir ritüel işlevi olmadığı gibi, bu tür bolluk törenlerinin yalnız bu bölgeye özgü olduğu bilim adamlarınca saptanmıştır.

İşte bu tür eleştirilere hedef olduğum günlerde bir dost geldi. Tanınmış Bizans Tarihçisi Steven Runciman. *Dionisos ve Anadolu Köylüsü* ile aynı yıl yayımlanan *Bizans Tiyatrosu*'nu onun yol göstericiliği ile hazırlamış ve ki-

54 Alessio Bombaci, "Rappresentazioni Drammatiche Di Anatolia", *Oriens*, 16, (1963), 171-193.

tabı da ona armağan etmiştim. Bu eleştirileri anlattığımda gülerek dinledi, ve kendi tanık olduğu bir olayı anlattı. Suriye’de kazı yaparken, o sırada bir demiryolu döşeniyormuş. Demiryolunun yapımını üzerine alan yabancı girişimci çizilen planlara göre toprağı kamulaştırırken bir köyde bulunan bir yatacin da yıkılması gerekmiş. Köyün Müslüman halkı buna karşı çıkmış, bunun üzerine girişimci onlarla işbirliği yaparak, yatacin taşlarını numaralayıarak, demiryolunun geçeceği yerin birkaç metre ötesine taşımaya kandırmış. Ancak yatacin bulunduğu yerde Müslüman ermişi ile ilgili bir şey çıkmamış, biraz kazınca altından bir Hıristiyan ermişiyle ilgili birtakım eşya bulunmuş, biraz daha kazınca bu kez de çoktanrılı dinlerden birinin boynuzlu bir Tanrısının heykeli bulunmuş. Runciman’ın şu küçük örneğı birkaç metrelik toprak parçası üzerinde yüzyıllar boyunca inançların nasıl kat kat sürüp girdiğini göstermektedir.

Gene *Dionisos ve Anadolu Köylüsü* ile bir başka dost ilgilenmişti. Bu da Konya’nın güneyinde Çatalhöyük’te MÖ 6500’den 5650’ye en önemli neolitik kenti bulan ve kazılarını yürüten İngiliz arkeologu James Mellaart’tır. İlgimi bildiğı için, kazılardan Ankara’ya her gelişinde karısıyla bana uğrar, çalışmaları ile ilgili bilgiler verirdi. Örneğın bir gelişinde ortaya çıkan binaların duvarlarında giriş yerleri bulunmadığını, bunu bir türlü çözemediğini, ancak karısıyla yakın köylere yaptığı bir gezintide, buradaki evlere köylülerin damdan girdiklerini görünce, durumun açıklığı kavuştuğunu anlattı. Gene bu kazılarda birtakım bezemelerin (aynı yöredeki kilim bezemelerine benziyor), duvarlara yapılan el izlerinin, mavi nazar boncuklarının, duvar resimlerindeki dansçıların ve davulcu tokmağının bugünkü köylünün yaşamına büyük benzerliğini ayrıntılı olarak anlatmıştı⁵⁵. Böylece MÖ yaklaşık 5000 yıllarından kalma, bugün de yaşayan hiç değilse maddî kültür kalıntıları olabilirse, buna göre bize çok daha yakın tarihteki Hitit, Frigya vb. kültürlerinin bugün de yaşayabileceğı doğaldır. Kaldı ki kültür benzerliğı ile de etkileşme ve çağdaşlıkla olmaz. Aynı coğrafya bölgesi üzerinde yaşayan insanlarda benzer etkiler yapar⁵⁶.

Anadolu kültürüne sahip çıkmanın önemini en iyi anlayan Atatürk olmuştu. Eski Anadolu kültürünü herkesten önce Türklerin araştırması gerekliliğine inanarak Türk arkeologlarının, eski Anadolu dillerini inceleyen Türk bilim adamlarının yetişmesini istemiş, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’ni kurarken burada bu bölümlerin temelini de atmıştı. Yunanlılar Türk

55 Bunlar yatacin kitabında da yer almıştır: James Mellaart, *Earliest Civilizations of the Near East*, London (1971), 81-101.

56 Nitekim Anadolu için bu konu çok önce incelenmiştir: W. M. Ramsay, “The Geographical Conditions Determining History and Religion in Asia Minor”, *The Geog. Journal*, XX/3, (1902), 257-275. Ayrıca geniş kapsamlı önemli bir araştırma ve sonundaki zengin kaynakça için bkz.: F. W. Hasluck, *Christianity and Islam Under the Sultans*, 2. cilt, Oxford, (1929).

Karagöz'ünü Karagiosis, Türk zeybeğini Zeybekikos yaparken, her şeyimizin Orta Asya'dan geldiğini söyleyerek, Anadolu kültürünün bugünkü izlerini araştıranları eleştirmenin sakatlığı ortadadır. Çevremizde herkesin gözü Anadolu'da iken, bizim Anadolu'ya sahip çıkmamız, bırakın işin bilimselliğini, fakat siyasal açıdan da büyük bir vurdumduymazlık ve kör gözlülük olmaz mı? Anadolu kültürünü zaten köylümüz yüzyıllardır benimsemiş, onunla yoğrulmuş, bizim ise bu kültürle özdeşleşmemizin, bunda direnmemizin zaten bir anlamı yok. Üstelik Anadolu kültürünü benimsemek için, Orta Asya kültürünü yadsımak da gerekmez.

Anadolu kültürü üzerinde özellikle dramatik oyunlar bakımından *Dionisos ve Anadolu Köylüsü*'nde durduğum için burada yeniden dönmeyeceğim, yalnız oradan bir iki alıntı yapmakla yetineceğim. Çağdaş insanbilim ve budunbilimde eski yaşamın ve düşüncenin yorumu bugünkü ilkel kültürler ve kalıntıları yoluyla yapılıyor. Bunlar içinde eski şenlikler, törenler önemli bir yer tutuyor. Bunlar arasında da 'eskiyle işini bitirip, yeniye buyur etme' konusu çok geçiyor, bu konu büyüsel törenlerde canlandırılıyordu. Birçok önemli uygarlıkların yaşadığı eski Anadolu'yu da, bugün Anadolu köylüsünün uğraşları, törenleri, inançları bakımından böylece yorumlamak, ilginç, ilginç olduğu ölçüde de verimli sonuçlara götürecektir. Anadolu'nun eski halkı Hititler, hattâ daha eski halkından tutup bugünün Anadolu köylüsüne kadar nice törenin ufak tefek değişikliklerle, fakat özünü bozmadan nasıl bir uygarlıktan ötekine el değiştirdiğini izleyebildiğimiz pek çok örnek buluyoruz.

Bu törenler mevsimlik örnekler, kalıplar üzerinde yineleniyordu. Bunlar işlevseldir, amaçları doğanın canlanması içindir. Bunların yanısıra mithos vardır. Birincilerin görevselliğinin bunlar kalıcılık, yüceltilik yanını tamamlarlar. Görevsel törenlerle, kalıcı eskimez mithos'un birbirine geçmesi de drama'yı yaratır. Bu mevsimlik örnekler yalnız Yunan dramından değil, fakat Eski Mısır, Mezopotamya, Suriye, Filistin ve Hitit'te de vardı. Mevsimlik törenler aşağıda daha iyi görülebileceği gibi türlü biçimlerde oluyor. Kimi eskinin kovulmasıydı. 'Eski' ise tahtından indirilmiş Kral, Ölüm, Kötülük, Bolluk Görüntüsü, süslü bir direk, bir kukla ile canlandırılıyordu. Kimi törenlerde iki hasım arasında bir yarış, bir savaş, bir yenişme oluyordu: Eski ile yeni yıl, yaz ile kış, kuraklık ile yağmur, yaşam ile ölüm çatışıyordu. Sonunda önceden belli olan yan kazanıyordu; kimi kez bu bir gelinle kutsal bir evlenmeyle birleşiyordu. Bir de asıl konumuz olan ölüp yeniden dirilmek vardır.

Bunlar çözümlendiğinde iki ayrı kesime ayrılabilirdi: *Kenosis* (veya Boşalma), *Plerosis* (veya Doldurma). Birisi yaşamın, dirliğin sonuydu; her dönem sonunda kemerleri sıkma, kaçınma, oruç, perhiz, ölüm, sıkıntı, can-

lılığın sona ermesiydi. İkinci ise yeni dönemin başlaması, kuraklığa karşı yalancı savaş, yağmur yağdırmak için büyü, toplu çiftleşme ile canlanmaydı. Bunlar dört öğede karşımıza çıkıyor: Birincisi kendine sıkıntı, çile çektirme, canlılığa geçici bir dönem ara vermedir. Bu yoldan dönem sonunda yaşamın sona erişiyse, gelecek dönem için güven sağlamadır: Oruç, perhiz, dövünme, ağlama, uluma, ağıt... Mısır'da Osiris, Anadolu'da Attis, Suriye'de Adonis, Yunan'da Demeter ve Kore inancı, İslâm'da Muharrem töreni, Ramazan gibi. Örneğin Yahudilerin 17 Temmuz'da başlayan ve üç hafta süren bu dönemi Babillilerin Temmuz'unun ölüp dirilmesinden gelmektedir. İkinci öğe 'arınma'dır. Canlılığı tehlikeye düşürecek kötülüklerden, utanmazlıktan temizleyip kurtarmak. En çok başvurulana ateşti. Çoğunlukla ateş üzerinden atlanır. Fas'da Aşure töreninde evlerin bacalarından yanan meşaleler atılır. Bu Anadolu'da da vardır. Su da böyle; örneğin Muharrem'in onuncu gününde (Aşure), evlerin duvarlarına su atılır. Üçüncü öğe 'güçlendirme'dir. Bu dövüşme, yarış gibi biçimlerde ya da çiftleşme yoluyla yapılır. Bugün bunun kalıntılarını birçok ülkelerde buluyoruz. Kızları zorla öpmek, eteklerini kaldırma, kaçırma, tarlalarda çiftleşme gibi. Dördüncü öğe ise ürün iyi olunca, yeni döneme başarıyla girildiğinde bunu sevinçle kutlama, şenliktir. Bunların yanısıra bir de yukarıda belirtildiği gibi asıl konumuz olan ölümün geri dönmesi ve topluca yemek vardır. Bütün bu törenler çoğunluk ya gün-tün eşitliğine 'equinox' (23 Eylül-21 Mart) veya gün durumuna 'solstice' (21 Haziran-22 Aralık) rastlar. Bu bakımdan Anadolu köylü takviminde ayların adları uyarıcıdır: Döl dökümü, Çiçek ayı, Yağmur ayı, Orağ ayı, Ot biçimi, Biçin ayı, Harman ayı, Şarap ayı, Çileler gibi. Yıl da ikiye ayrılır. Birincisi 6 Mayıs'tan (Rumî 23 Nisan) 7 Kasım'a kadar 186 gün "Rûz-ı Hızır" yani yeşil, yeşeren gündür. İkincisi ise 8 Kasım'dan (Rumî 27 Ekim) 5 Mayıs'a kadar süren 179 gün "Rûz-ı Kasım", yani bölen gündür. Birinciyle yaz, ikinciyle kış başlar. Bu ay yılı üzerine kurulu İslâm takviminde böyle güneş yılının durağan noktaları olmamakla beraber, İslâm öncesi törenleri, özellikle yaz yarısı kutlanması gene de yaşıyor. Bunları daha ilerde göreceğiz.

Yukarıda sayılan öğelerin hemen hepsinin karşılıklarını Anadolu'da bugün bulabiliyoruz. Yağmur yağdırmak için yeşillikler giyme, 'Dodu' üzerine su dökülüp, çan çalınması, 'Bodi Bostan' oynanması; güneş çıkarmak için çiralar yakıp evleri dolaşarak oynanan 'Kuç Kuçura', Hıdrellez'de ak giysi veya Hızır'ın yeşil giysili olması, bu günde hastalıktan kurtulmak için yeşillik üzerinde yuvarlanılması gibi türlü oyunlu törenler buluruz. 'Arınma' da Anadolu'da çok rastlanan bir öğedir. Yukarıda kız kaçırmanın da zorla öpme, çiftleşme gibi 'güçlendirme'den sayılacağını belirtmiştim. Anadolu'da seyirlik köylü oyunları arasında konusu kız kaçırma ve kaçırılan kızın yeniden

bulunmasını konu edinen pek çok oyun vardır. Ancak bu oyunları ölüp-dirilme konuluğunun çeşitlemeleri de sayabiliriz. Yani ölüp yeniden canlanma yerine, kaçırılan kızın yeniden bulunması gibi. Bunlar Eleusis törenlerine benzer. Ayrıca ilerde göreceğimiz kimi Anadolu seyirlik oyunlarında çiftleşme de utanmasız bir sözsüz oyunla canlandırılır.

Başkaca törenleri bir yana bırakarak ilgimizi asıl konumuz olan ölüp-dirilme törenlerine çevirirsek ilerde dramatik oyunlarda göreceğimiz gibi Anadolu köylüsünün seyirlik oyunları kış yarısı, hayvan yavrularının doğması, bitkisel yaşamın uyanması veya uykuya dalması, hayvanların çiftleşmeleri gibi olgulara yönelmiştir. Kış-yaz karşıtlığı, bundan baharın doğması simgeleştirilmiştir. Bilgin Frazer bunun için “ölümün kovulması” diyor. Bu tören iki türlü olabiliyor: Ya kışın geçmesi yani ölümü, ya yazın ölümü. Bunun gelişmesi tarımın gelişmesine ayak uydurdu. Toprağın verimliliği, kış ile yazın birbirinin ardısına gelmesi, ilkbahar ile ürün devşirme, toprağı işleme, saban sürme, tohum ekme, biçme olayları üzerine ilgi toplandı. Doğanın beklenmez, önceden kestirilemeyen işleri üzerine türlü büyüsel törenler çıktı, bunlar başlıca tohum ekme için toprağın kısırlığını gidermek, bolluğu getirmek içindi; işte ölüp-dirilme konuluğundaki drama buradan gelişti. Bunun kaynağı Yakınoğu, Ön Asya’daki gelişmeye kısaca bir göz atmak gerekir.

Yakınoğu’da, Ön Asya’da çok eski çağlardan kalmış kadınlık aygıtları gelişkin ve belirgin Tanrı heykelleri buluyoruz. Özellikle önceleri Kuzey Irak’da daha sonra Ön Asya’da. Yaşamın fişkırıldığı bu Ana, doğum, üreme, hayvan ve insanların çoğalması, ölüm ve kalım gibi temel anlamlar taşıyordu. Ana Tanrıça Ön Asya’da, Girit’te, Ege’de en önemli yer tuttu, erkek Tanrı’nın ona göre ikincil bir yeri oldu. Daha sonra bitkisel inançlarda erkek de önem kazandı. Tanrıça’nın Gök Tanrı ile birleşmesi, Kutsal düğünü toprağı verimli kılan yağmuru getirdi. Gök, Tanrı’ya ve doğayı canlandırmaya, fırtına, gök gürültüsü gibi belirtilerine diller arasında benzer dil türetmeleriyle bağlanmaktadır. Yıllık Tanrı olarak bolluğu, verimliliği, ilkbaharın yeni yaşamını bir araya topladı. Bitkisel efsane ve inançlar doğum, çocuklar, Gök ve Hava Tanrısı, sürüler, davarlar, yağmurla birleşti.

Zeus’un Toprak ve Buğday Tanrıçası-Hera, Dione, Semele, Kore [Persephone] ile birleşmesinde hep bu gök ve toprağın evlenmesi geleneğini buluyoruz. Böylece Yunan mithosu ve Zeus da, Gök ile Toprağın yaşam getiren yağmur yağdırmak için kutsal evlenmesiyle bitkisel inanca bağlandı. Ön Asya’da Tanrıça önemini yitirmedi; hem ana hem de genç erkek Tanrı’nın gelini oldu. Mezopotamya’da ana Tanrıça inancı mevsimlik döngü ve bitkisel törenleriyle başlıca doğurtucu, yaşam verici kaynaklı. Kışın öldürücülüğünü veya yazın kuraklığını değiştirip baharla yaşam ge-

tiren bu Ana/Gelin'dir. Adları Ninhursaha, Ninmah, Inanna/İştar, Nintu, Aruru Mah'tır. Sümerlerde toprağın anası gibi bir anlama gelen Inanna'nın (Akadlıların İştar'ına karşılık) düğünü İlkbaharda her yıl kutlanır, uyuyan toprağı uyandırması sağlanırdı. Dumuzi 'topraktan çıkan suların sadık oğlu (bu İştar'ın sevdalı, acı çeken genç oğlu çoban Tanrı Temmuz'un Sümer'deki karşılığıdır) ile evlenmesi. Bu onun ilkbaharı canlandırıcı gücü, doğanın güzdeki güçten düşmesi, sönmesi, ölümü canlandıran yeraltına gidişi, tören uğruna ölümü ve Tanrıça'nın onu kurtarmasıyla canlandırılırdı. Doğanın dayanağı olarak onun iyi edilmesi Ana Tanrıça'nın sorumluluğundaydı. Böylece yaşam ve canlandırma kaynağı Dumuzi/Temmuz değil, Inanna/İştar'dı. Genç erkek Tanrı burada bir araç durumundadır.

Doğu çıkınlı Tanrıların yanısıra Dionisos'un durumu da böyledir: Trakya çıkınlıdır, annesi Trakya/Frigya kökenli Toprak Ana Semele'dir. Göreceğimiz başka Tanrısal çiftler Kybele-Attis, Astarte-Adonis, İsis-Osiris'dir. Dionisos ayrıca ölümler inancına da bağlanıyordu. İnsanlar, hayvanlar, bitkiler çoğaldıkça, bittikçe, ölümler de dirilebileceğine inanılıyordu. Dionisos'ta olduğu gibi bütün bu törenlerde iki yan, karşıt çifte yan oluyordu. Biri dinsel, Tanrı'nın insanın içinde bulunması (*enthousiasmos*), ağırbaşlı, yaslı yanı; öteki, azgın, arsız, güldürücü kendinden geçme (*ekstasis*) yanındır. Böylece bir yanda Tragedya'nın temeli olan *pathos-threnos* (yeğlin ölüm ve yas tutma), öte yanda komedyaya yaklaştıran cümbüş, güldürü (*komos/gamos*), dirilme/gerdek cümbüşü, ölüm ve yok olma üzerinde yengiye buluyoruz. Bu eski bolluk dramasını Tragedyanın çıkınıyla ilintisini açıklayan Prof. Gilbert Murray'ın yorumunu görelim⁵⁷. Prof. Murray'e göre tragedyanın çatısında bu törenlerin oluntuları şu sırayla gelmektedir:

1) *Agon* veya yarışma çatışma. Işığın karanlıkla, yazın kışla, eski yılın yeni yıla çatışması.

2) *Pathos*, ölüm, acı çekme. Genel olarak bir törensel veya kurban edici bir ölüm. Adonis veya Attis'i tabu bir hayvan öldürür. Pharmakos taşlanır. Osiris, Dionysos, Pentheus, Orpheus, Hippolytos parçalanır.

3) *Haberci*, pathos göz önünde olmayınca bunu bir haberci anlatır.

4) *Threnos* veya yas tutma, ağıt.

5 ve 6) *Anagrosis* tanıma ve Tanrısama. Örneğın, parçalananın canlanması. Başka ülkelerde olduğu gibi Anadolu'da da pek çok seyirlik oyun, bir, iki eksik veya fazlasıyla bu sırada gelişir. Özellikle çatışma gerek eski çağlarda gerek bugün çok rastlanan bir konudur. Kış ve yaz karşıtlığı iki takım arasında veya iki kişi arasında yalancı savaş veya yarışma biçiminde ortaya çıkar. Avrupa'da çok oynanan St. George'un, ejderha veya Türk Derebeyi

57 Jane Harrison, *Themis*, Cambridge, (1912), 341.

(yüzü karaya boyalıdır) ile savaşında biri ölür, herkes yas tutar; birisi ölenin oğlu olduğunu tanır, bir hekim çağrılır, ölen dirilir, herkes bunu kutlar ve evlerden öteberi toplanır. Oyuna çeşitli kılıklar, hayvan biçimine girmiş ikincil kişiler de katılır. Birçok yerlerde çarpışmada bir yanda yeşillere, yapraklara bürünmüş biri Yaz'ı, öteki yanda biri de kürk veya saman giyerek Kış'ı canlandırır⁵⁸. Osmanlı şenliklerinde de böyle yalancı savaşlar düzenlenir. Hıristiyan olan hasım öldürülür, yenik düşürülürdü. Yunanlılarda tersine Epir bölgesinde Parga'da da Mayıs'ın ilk günlerinde kutlanan Gül Bayramında (Rosalia veya Rusalia, Ermeniler Vartuvaria [Vartavar] diyorlar) iki takım arasında yalancı bir savaş düzenlenir, bir yanda Hıristiyanlar, öte yanda Türkler olur, sonunda Türkler yenik düşürülür, başları olan Türk paşası tutsak olur veya öldürülür⁵⁹. Ayrıca Kephavrisso'da da Türkler ile Katsondonisler arasında yalancı savaş düzenlenir, sonunda Türkler yenik düşürülür⁶⁰. İlerde görüleceği gibi Anadolu'da da böyle çarpışma oyunları vardır.

Her çağda, bir yıldan ötekine toprağın görünüşünün uğradığı büyük değişiklikler insanoğlunu çok uğraştırmış, bu yetkin, bu yaygın değişim onu bir ölüm-kalım sorunu olarak oyalamıştır. Kendi yaşamının bu değişime ne denli sıkı sıkıya bağlı olduğunu gözleyen insanoğlunun en ilkeli bile, bu olgulara ilgi duymakla yetinmemiş, ilginin ötesine de gitmiş. Kötü sonuçları önlemenin kendi eline baktığına inanmış, büyü yöntemiyle mevsimin gelişini geciktirebileceğini veya öne alabileceğini sanmıştır. Yağmur yağdırmak, güneş çıkarmak, hayvanları çoğaltmak, toprak ürünlerini arttırmak için törenler düzenlemiştir. Ancak yaz ile kışın, ilkbahar ile güzün birbiri ardısıra gelmesinin kendi büyü güçlerini de aşan daha derin bir nedeni bulunduğunu ve bunun, güçlü bir etkenin elinde olduğunu neden sonra anlamış. Bitkilerin büyüüp yok olması, canlıların doğup ölmesinin tıpkı insanlar gibi doğup ölen, cvlenen, çocukları olan Tanrı ve Tanrıçaların büyüüp güçlenip veya azalıp güçten düşmesinin etkisinde oluşuna yormaya başlamıştır.

Mevsim değişikliklerinin en önemlisi bitki yaşamına etkisi olanıdır. Mevsimlerin hayvan yaşamı üzerinde de etkisi vardır ama böylesine belirgin değildir. Bu büyüsel dramlarda yani kışı kovup, ilkbaharı geri getirmede önem, hayvanlardan, kuşlardan daha çok bitkiler, ağaçlar üzerindedir. Fakat gerek bitki gerekse hayvan yaşamı birbirinden tam ayrılmış değildir. Aslında dramatik temsillerde dişi-erkek birleşmesi, hem yemişlerin hem hayvanların hem de insanların üremesiyle ilintilidir. İlk istekler yaşamak, yemek, çocuk yapmaktır. En önemlileri besin ve çoğalmadır. Bu törenlerin en gösterişli, özenli, yaygın düzenlendiği bölge Doğu Akdeniz ülkeleridir.

58 Yukarıda örnek olarak verilen St. George oyunu Osmanlı şenliklerinde de sergilenmiştir. Bkz.: Metin And, *Kırk Gün Kırk Gece*, İstanbul, (1959), 70-71, 157.

59 *Age.*, 157.

60 C. A. Romaios, *Cultes Populaires de la Thrace*, Atina (1949), 167-168.

Osiris, Temmuz, Adonis, Attis adı altında Mısır ve Batı Asya'da yıllık yaşamın sona ermesi ve canlanması, özellikle bitkisel yaşamın kişileştirilmesi Tanrı'nın her yıl ölüp yeniden dirilmesiyle oluyordu. Bu ölen ve dirilen Doğu Tanrısı, çok adlı fakat özünde tek olan Tanrı'dır, bu inceleme boyunca da türlü örneklerle karşımıza çıkacaktır. Bunların ilki Temmuz veya Adonis'tir.

Anadolu'da ölüp dirilmesi, önemli, köklü inanç ve törenlere dayanan Tanrı Attis'tir. Adonis Suriye için neyse, Attis de Frigya için odur. Adonis gibi bir bitki Tanrısı olup, ölüp dirilmesi her yıl yas tutulduktan sonra bir ilkbahar töreniyle sevince döner. O da bolluk Tanrıçası ana Tanrıça Kybele'nin sevgilisidir, kimine göre de oğludur. Olağanüstü bir doğuşu vardır. Annesi Nana bir bakireyken bir badem veya nar tanesini göğsüne koymasıyla doğmuştur. Ölümü için de iki söylenti vardır. Bunlardan birincisine göre Adonis gibi onu da bir yabandomuzu öldürmüştür; bir ikinci söylentiye göre ise bir çam ağacı altında kendi erkekliğini yoketmiş, fazla kan akıtma onu öldürmüştür. Romalılar da bunu MÖ 204 yılında Roma'ya uyarlamışlardır. Roma'da Kybele ve Attis ilkbahar şenliğinde, Mart'ın yirmi ikinci günü Kybele tapınağına büyük bir çam ağacı getirilir, çiçeklerle süslenir, ikinci gün trompetler çalınır, 24 Mart yani üçüncü günü kanlı gündür; gürültülü, yırtıcı bir müzikle dansedilir. Bedenlerini bıçaklarla yaralarlar, dansederken başlarını saçlarını sallarlar, kendilerinden geçerler. Bu hem yas, hem de herhalde Attis'in güçlenip dirilmesi içindir. Ertesi gün Attis'in dirilişi bahar gün-tün eşitliğinde olur, sevinçle kutlanır. Şenliğin adı Roma'da Hilaria yani sevinç demektir. Ertesi günü 26 Mart dinlenme günüdür. Son gün 27 Mart'ta bir geçit alayı olur.

Attis buğday Tanrısı olduğu için onun acısı, ölümü ve dirilmesi de tıpkı olgun buğday tanesinin biçici eliyle yaralanışı, ambara konuluşu, toprağa gömülüp yeniden canlanması gibidir. Ana Tanrıça, Hıristiyanlık üzerinde bile etkisini göstermiştir. Noel'in tarihi bununla ilgili görülebilir. Julien takviminde 25 Aralık kış gün durumundadır, yani güneşin doğumu. Bu günde günler uzamaya başlar, bu dönüm noktasında güneşin gücü, etkisi artmaya başlar. Mısır'daki Hıristiyanlar İsa'nın doğum günü için 6 Ocak'ı seçmişlerdi. Batı Kilisesi ise bunu benimsemedi, 25 Aralık'ı seçti. Bu daha çok halkın güneşin doğumuna düşkünlüğünden yararlanmak içindir. Aynı şey Adonis bakımından, Paskalya'da İsa'nın ölüp dirilişinin aynı tarihe düşmesi için de söylenebilir. Attis, Roma'da bahar gün-tün eşitliğinde kutlanıyordu, bütün kış uyumuş Tanrı'nın canlanması için en uygun tarihi. Böylece İsa'nın da ölümünün 25 Mart'a konması eskiye giden bir gelenek oluyor. Hıristiyan yortularının bu türlü tarih kaymalarına pek çok örnek gösterilebilir. İsa'nın dirilmesi de Attis'in dirilişi de 27 Mart'ta olacaktır. Bir başka Hıristiyan

inanıcı İsa'nın ölümünü yirmi üçe, dirilişini de yirmi beşe koymuştu, böyle olunca İsa'nın dirilişi Attis'in dirilişiyle bir olur. Hıristiyanlığın yayılması, her yerde tutunması için bu esneklik hoşgörüsüyle karşılanmıştı. Din öncesi inançların halkın gönlünde nasıl yaşadığını görmek için uzağa değil, Paskalya'dan önceki haftada Yunanistan'da Euboea'ya gitmek yeter. Orada yaşlı bir kadın şöyle diyecektir: "Elbette kayguluyum, İsa yarın dirilmezse bu yıl buğdayımız olmaz."⁶¹

Yalnız kaynağı ve bizim oyunları inceleyerek karşılaştırmak yetmez. Anadolu bir ana kaynak ülkedir. Bugün Avrupa köylüsünün oynadığı oyunların, dramatik gösterilerin de önemli bir kesimi Anadolu'dan çıkmıştır. *Dionisos ve Anadolu Köylüsü*'nde bunlardan örnekler verilmiştir⁶². İyi bir inceleme ve karşılaştırma ile kaynağın, hep Anadolu olduğu saptanabilir. *Dionisos ve Anadolu Köylüsü*'nde Yunan, Arap, Bulgar köylüsünün oynadığı oyunlardan örnekler verilmiş, bunların Türk köylüsünün oyunlarına benzerliğine ilgi çekilmişti. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nun etkisiyle örneğin Yunan seyirlik köyü oyunlarında Türkçe kişi adları ve Türkçe sözcükler de çoğuluktadır⁶³. Özellikle Bulgar köylüsünün Karnaval ve 12. gecede oynadığı *Kukeri* oyunundan da önemli sonuçlar çıkmaktadır. Nitekim yakın tarihli bir incelemede⁶⁴ *Kukeri* oyununun [oyun bizim Anadolu dramatik oyunlarındaki kız kaçırma, ölüp-dirilme, sabanla toprak sürme, hayvan benzetmeceleri gibi önemli öğelerini içermektedir; ayrıca kukeri yerine *arapi*, *cemale*, *maskari* vb. adlar da kullanılmakta, *berberient* denilen elinde tahta kılıcı olan bir berber de bulunmaktadır] kökeni incelenirken, Sovyet bilgininin yorumları ve vardığı sonuçların, *Dionisos ve Anadolu Köylüsü*'ndeki sonuçlara yakınlığı şaşırtıcıdır.

Ancak asıl önemli sonuçlar verecek Anadolu'nun içinde yaşayan değişik etnik toplumların oyunlarını karşılaştırmak olacaktır. Önce adı, soyu, dini, dili ve çıkış ülkesinin gösterdiği ayrımlara göre bu etnik toplumlar otuzu aşkındır⁶⁵. Bunlar içinde özellikle Ermenilerin oyunlarını, dramatik gösterileri ve danslarını bizimkilerle karşılaştırmak gerekir. Bu konuda araştırmalar yapılmıştır. Örneğin Prof. Georg Goyan'ın 5 büyük cilt üzerine hazırladığı

61 J. C. Lawson, *Modern Greek and Ancient Greek Religion*, Cambridge, (1910), 573.

62 Avrupa köylüsünün özellikle mevsimlik dramatik oyunları için çok değerli araştırmalar yapılmıştır. Örneğin bkz.: Maximilian Josef Rudwin, *The Origin of the German Carnival Comedy*, New York (1920). Bunun gibi Marcu Beza, *Paganism in Roumanian Folklore*'de (London (1928)), bizim oyunlara, geleneklere çok yakın oyunlar, gelenekler anlatılmıştır.

63 DAK. 26-30.

64 T. D. Ziatkovskaia, "On the Origin of Certain Elements of the Kuker Ritual", *Sovetskaia Etnografiya*, 3 (1967), 33-46. Yazının İngilizce çevirisinin fotokopisini sağlayan Prof. İlhan Bağöz'c buradan teşekkür ederim.

65 Bu konuda bkz.: Leon Daminian, "The peoples of Northern and Central Asiatic Turkey", *American Geog. Society Bull.*, 47 (1915), 832-871; W. M. Ramsay, *The Intermixture of Races in Asia Minor*, London (1917).

Rusça, *Ermeni Tiyatrosunun İki Bin Yılı* adlı eserinin Antik ve Ortaçağ'a ayırdığı ilk iki cildinde⁶⁶ çeşitli belgelere ve arkeoloji buluntularına⁶⁷ dayanarak çok ilginç ve işe yarar sonuçlara varmıştır. Asıl konumuz olan oyunlarla ilgili Ermenice bir incelemenin I. cildinde⁶⁸, yüzlerce oyun, çeşitlemeleriyle, tanımlarıyla ve çoğunun resimleriyle incelenmektedir. Bizim gibi oyunu bütün anlamlarıyla ele aldığı için burada söz konusu kitabın bölümlenmesini ve örneklerini göstermek yararlı olacaktır. Henüz ele geçiremediğimiz belki de yayımlanmamış II. cildinde ise daha çok spor, zihin ve masa oyunları, karşılaşmalı spor oyunları, jimnastik gibi oyunların yer alacağını öğreniyoruz. Kitapta şu özellikler ilgimizi çekiyor: Önce gezici öbeklerin evlerden yiyecek toplarken yaptıkları oyunlar; sonra çocuk ve gençlerin oynadıkları dramatik oyunlar. Bu oyunlar da görünüşte evlerden yiyecek ve para toplamaya dayanmaktadır. Ancak bu kümedeki oyunların adlarında *Paşa* ya da *Han* sözcükleri vardır. Bu adlar sonradan siyasal amaçlarla konulmuştur, han ve paşaların baskısını vermektedir. Onların kovulması, aslında yaygın ritüel simgesine de uygun düşmektedir. Gene bu dramatik oyunlarda bizim dramatik oyunlarda olduğu gibi bir çatışma, *agon* ögesi de yer almaktadır. Ayrıca yargılama oyunlarında yargıç alaya alınmaktadır. Kitap genel bir girişten sonra şu ana bölümlere ayrılmaktadır:

(I) Yortular ve Fikirlerle İlgili Oyunlar: Örnekler: “Vantanz bayramı”, “Kale oyunu”, “Hakanın adına alay oyunları”; Karnaval için Paşa-Han oyunları: “Süpürge başlı eşek kral”, “Han”, “Gokyar Han”, “Şah”, “At oynatmak”, “Melik”, “Paşa Yapmak”, “Porsuk karnavalı”, “Eşek Efendi” vb. Çocuklar için askerlik oyunları: “Kral”, “Kralın eşeği”, “Beş Taş”, “Kral yapma oyunu” vb. Çocuklar için toplumsal oyunlar: “Prensims Prens”, “Kralıyım Kralıyım”, “Beğim, Beğim”, “Yüzük”, “Ağa Söyler”, “Anne Ana”, “Eyirmek”, “Tarla Çobanı”, “Söndür söndür ya da bayıl”, “Şıbloz Ağa”, “Beş Keçi Sahibi” vb. Gençlik yargılama oyunları: “Bedad baba”, “Mahkeme”, “Yargıç, Kral”, “Yargıç”, “Hırsız ve Paşa”, “Karnaval ve Despot”, “Despotluğu bırakmak”, “Han”, “Anne ve Çocuğu” vb.

66 Bu iki cilt kitaplığımızda bulunmaktadır: George Goyan, *2000 let Armanakogo Teatra*, I-II, Moskova, (1952). Bu kitabın İngilizce özeti için bkz.: *Two Thousand Years of the Armenian Theater* (The Armenian National Council of America), New York, (1954), 1-48.

67 Prof. Goyan'ın kitabındaki resimlerin çoğu Van Gölü'ndeki 915-921 yıllarında yapılmış Akdamar Kilisesi'nin duvar kabartmalarından alınmıştır. Prof. Katharina Otto Dorn ise bir kongre bildirisinde bu kabartmalarda gerek resim tekniği gerek konular (özellikle av sahneleri) bakımından Türk etkisini göstermiştir. Bkz.: Katharina Otto Dorn, “Akdamar Kilisesi Figür Kabartmalarında Türk Tesiri”, *Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi (19-24 ekim 1959)*, Ankara, (1962) 322-324.

68 V. Bdoyana, *Hay Zoghovrtagan Kahgher (Ermeni Köylü Oyunları)*, Erivan 1963. Kitabı, daha önce bir başka incelemem için de yardımlarından yararlandığım Bayan Ş. Mumeyyan'la birlikte çevirdim, ileride bizim oyunlarla bu kitaptaki oyunları karşılaştıran bir çalışma yapmayı tasarlamaktayım.

(II) Bayramlarda Dinsel Oyunlar, Eğlenceler, Oyalanmalar: “Kalantor”, “Yılbaşını Çağırarak”, “Avedis”, “Abbuaya”, “At ve Deve Yapmak”, “Deve”, “Deve”, “Tava Yapmak”, “Yaralı Şamo”, “Keçi Oyunu”, “Eşekli Kuduz”, “Keçi adam”, “Maske Oyunu”, “Kel Geldi”, “Dede”, “Adam Asmaca”, “Ateş Böcekleri”, “Noel Ağacı”, “Sarkaç”, “Çiçek toplama”, “Sütle yaşasın oğlum”, “Cici Aşşe”, “Nar Ağacı”, “Yağmur Yağdıran Çocuk”, “Keçibaş” (Yağmur yağdıran), “Öküz Gezdirmek”, “Su Oyunu”, “Fıskıye”, “Fış Fış Yapmak”.

(III) Sirk Oyunları: Burada konumuzun dışında kalan hayvan dövüştürmek, ip canbazlığı, gibi oyunlar yer alıyor.

(IV) Günlük Yaşam Oyunları ve Uğraşlar: “Taşçılık”, “Evcilik”, “Su Değirmeni”, “Değirmen Değirmen”; 165-201 numaraya kadar avcılık, tuzakla hayvan avlamak, hayvan besleme oyunları yer almaktadır. Tarımsal oyunlarda “Gogo-Mırdo”, “Bahçıvanlık”, “Harman Yapmak”, “Öşür”; Ev İşleri ve sanatlar: “Bir sanat işlemek”, “Sanat”, “Eğirmek”, “Makara”; Alışveriş: “Dük-kân”, “Dükkân oynamak”, “Tartı”, “Musevi Tüccar”, “Araba oyunu”; Günlük yaşam: “Ev ev ya da Hala-Teyze”, “Sarmısak döveyim”.

(V) Evlilik ve Aile: “Şapka oyunu”, “Tartmaca”, “Çocuk Düğünü”, “Uzun Hovannes”, “Baba Can Baba”, “Çoban Çoban”, “Gelini Almak için karşılıklı savaş”, “Kim kime”, “Guggulıku”, “Tilki”, “Gelin Alma Dönüşü”, “Eşeğe binme”, “Köse Gelin”, “Kız Vermek”, “Tava Tava” vb.

Oyunların çoğunun konusu, kuralları, tarihleri, ayrıntıları bizim oyunlara uymaktadır. Bunun gibi danslarımızda da büyük benzerlikler vardır⁶⁹. Benzerlikler çok doğaldır; ayrıca “Ermeniler mi Türklerden, Türkler mi Ermenilerden aldı” tartışması da kısır bir döngüdür, çünkü burada, bir toplumun ötekenden alması söz konusu değil, iki ve daha çok toplumların, üzerinde yaşadıkları toprakların kaynaklığından yararlanmalarıdır. Her toplum bu ortak kaynağı kendi kültürü içinde yoğurur. Ona kendi kişiliğinin damgasını vurur. Nitekim 1964 yılında Beyrut'ta bulunurken, Erivan'dan gelen Ermeni dans topluluğunu seyretmiştim, çoğu bizim Doğu Anadolu danslarına benziyordu, ama havası, üslubu çok değişikti; belki Türk olduğum için yargılarımda nesnel olamayacağım, ama bizdeki oynanışı (hem de bizim dansçılarımız amatör dansçı olmasına karşın) her bakımdan çok daha üstün ve zengindi.

69 Ermeni dansları için bkz.: Derge Kara-Mourza, “Les Danses de l'Arménie”, *Archives Internationales de la Danse*, (15 Ekim 1934), 141-142; Mary Spring, “Armenian Costume and Dance”, *Let's Dance*, (Ekim 1954).

(c) İslâm Kültürü:

Türk Kültürünü oluşturan önemli üçüncü etken, İslâm kültürüdür. Ancak puta taparlık ve çoktanrılı inançların kökünü kazımak isteyen tektanrılı dinlerden Hıristiyanlık gibi, Müslümanlığın da tiyatro, oyun ve dansa etkisi olumsuzdur. Hıristiyanlık, tiyatro tarihçilerinin kesinlikle ileri sürdüğü gibi Ortaçağ'da tiyatro ve dramın yeniden doğurtucusu olmamıştır, tersine yasaklamak için kıyasıya uğraşmış, ama üstesinden gelememiş, bir yanda köyden köye, kentten kente dolaşarak halk tiyatrosu geleneğini sürdüren *mimus* oyuncularını, öte yanda Avrupa köylüsünün sürdürmekte direndiği ve tıpkı Anadolu köylüsünün dramatik gösterileri gibi mevsimlik bolluk töreni kalıntısı seyirlik oyunlarına karşı açtığı savaşta yenik düşmüştü. Böylece Ortaçağ'da tiyatro ve dramın yeniden doğması Kilise eliyle değil, tersine önce bu gelenek temsilcilerinden gelmiştir, Hıristiyanlık konularını ilk bunlar işlemiştir. Nitekim yazma *Troparium* derlemelerindeki minyatürlere bakarsak bunlarda *mimus* oyuncularının resimlerini görürüz. Önce Kilise bunları yok etmeye çalışmış, gözdağı vermiş, cezalandırmış, kovuşturmuş, ama sonra gözü açılmış, bunun dini yaymakta en önemli araç olduğunu anlamış ve *mimus* oyuncularıyla işbirliği yapmıştır. Öte yandan köylünün bilinçaltına sinmiş, kökleşmiş inançları sarsamayacağını anlayınca da uzlaşmaya, kendi takvimini, köylününkine uydurmak yoluna gitmiş; köylü, bilinçaltında Dionisos gibi eski bolluk Tanrılarının yerine İsa'nın doğumunu, ölümünü ve yeniden doğumunu kutlamaya başlamıştır⁷⁰.

Bunun gibi İslâm da bu alanda bir şey yaratamamıştır. Tersine halkın geleneksel danslarının, oyunlarının, İslâm öncesi kültürle ilişkisini kesmek için yasaklamak yoluna gitmiştir. Bunun başında danslar gelir⁷¹. Bununla birlikte İslâm'da konumuzla ilgili iki uygulama doğmuştur: *Ta'ziye* ve *Semâ*'. Bunların ikisi üzerine ayrı bir kitap hazırladığımız için burada kısaca değinmekle yetineceğiz. *Ta'ziye*'leri Hıristiyan dramının acı çekme (*passion*) oyunlarına benzetebiliriz. Bunların kökeni din öncesine gitmektedir⁷². Bunlar

70 Tiyatro tarihçilerinin görüşünü değiştiren küçük boyda, ama büyük önemde bir incelemede bu kanıtlarla gösterilmektedir. Bkz.: Benjamin Hunninger, *The Origin of the Theater*, New York (1961). Bu kitaptaki görüşün bir özeti için bkz.: Metin And, *Tiyatro Kulavuzu*, İstanbul, (1973), 26-29. Bizans'tın tiyatroya açtığı savaş için bkz.: Metin And, *Bizans Tiyatrosu*, Ankara, (1962).

71 İslâmın dans yasakları ve bu konuda tartışmalar için bkz.: Metin And, "İslâm'da Dans", *Forum*, 111, (1958); "İslâm'da 'Raks' Üzerine Yorumlar", *Forum*, 143 (1960); ayrıca bkz.: *Geleneksel...*, 17-26.

72 Ta'ziye'nin kaynağını, konusunu Kerbelâ'dan almasına karşın bunların İslâm öncesi çağların bir uygulaması olduğu, bilim dünyasında çeşitli incelemelerle kesinlik kazanmıştır. Bu konuda en yakın tarihli inceleme için bkz.: Peter Chelkowi, "Dramatic and Literary Aspects of Ta'zieh-Khani-Iranian Passion Play", *Review of National Literatures*, 1/II, (1971), 121-138. Söz konusu incelemede bu geleneğin İran'da 2500 yıldır hem de yazılı geleneğe yaşadığı belirtilmekte ve Mezopotamya'da Adonis-Temmuz yas töreni ile gene eski İran'da Siyavuş için yas törenlerinin bir kalıntısı olduğu belirtilmektedir.

Kerbela olayının çeşitli oluntularım işledikleri gibi Muharrem'de yeni yıl gösterileri olmaları bakımından eski bolluk törenleriyle de yakından ilintilidir. *Ta'ziye*'lerin pek çok yazmaları bulunmaktadır. Örneğin Vatikan Kitaplığı'nda yüzlerce *Ta'ziye* yazması arasında Türkçe olanlar da pek çoktur⁷³. Doğu sınırlarımızda kimi köylerde bu Muharrem âyininin yapılageldiğini duyuyoruz, ancak gizliliklerinden ötürü yeterince bilgi edinemedik. Bu arada aynı amaçla yazılan *Maktel-i Hüseyin*'lerin bir topluluk içinde okunuşunun da dramatik bir niteliği olduğu ileri sürülebilir. Aslında, Anadolu'da Alevîler arasında Muharrem Orucu gibi çeşitli adlar arasında Aşûre töreninin, gösterisiz olarak düzenlendiği ve bunun yaygın olduğu bilinmekle birlikte, oyun ögesinin bulunmaması nedeniyle bu kitabımıza bu uygulamaları almadık. Bütün dünyadaki İslâm ülkelerinde Muharrem âyini ya da Aşûre töreninde dramatik gösteriler yer almaktadır⁷⁴. Aşûre töreninde dansa da geniş ölçüde yer verilmektedir⁷⁵. Ayrıca *Ta'ziye*'lerin sırtığa geçirilmiş büyük boy kuklalarla oynandığını biliyoruz. Nitekim bunlardan bir ikisini Moskova'daki Teatry Kukol'daki Kukla Müzesi'nde 1962'de Rusya'ya yaptığım inceleme gezisinde görmüştüm⁷⁶. *Ta'ziye*'ler üzerine sayıca pek çok araştırma yapılmış; bu arada bunlardan *İbrahim'in Kurbanı* adını taşıyan metni hem *Ta'ziye*, hem Hıristiyan acı çekme oyunuyla karşılaştıran İranlı tiyatro araştırmacısı Mehdi Forough, çalışmalarının sonucunu yayımlamıştır⁷⁷. Ancak bütün incelemeler göstermiştir; Şîî inancında *Ta'ziye* ve Muharrem uygulamaları İslâmî değil İslâm öncesi bir gelenektir.

Semâ'lara gelince, günümüzde yalnız Mevlevî semâ'larını görebiliyoruz. Oysa hemen bütün tarikatların bu türlü dans ve gösterileri, törenleri bulunmaktadır. *Semâ*' üzerine hazırlamakta olduğumuz kitapta bunların hepsine yer vereceğiz. Örneğin bunların çeşitliliği üzerine Halil Bedi Yönetken bir çırpıda şunları sayıyor:

“Türkler tarafından da oynanan sırf ilâhî olan rakıslar, Rüfaî, Kâdirî, Sâdî, Bedevî, Halvetî, Celvetî... gibi tarikatlardaki Kuûdî, Kıyâmî zikirler,

73 Bu yazmaların kataloğu için bkz.: Ettore Rossi-Alessio Bombaci, *Elenco di Drammi Religiosi Persiani*, Citta Del Vaticano (1961); ayrıca Sir Lewis Pelly değişik konulu 52 gösterimin tam metnini yazıya geçirmiş, bunlardan 37'sini yayımlamıştır: Sir Lewis Pelly, *The Miracle Play of Hasan and Hussein*, London (1879), *Ta'ziye* üzerine hazırladığımız kitapta bu ve başka kaynaklara geniş ölçüde yer verilecektir.

74 Bunlardan örnekler için bkz.: DAK; 31-35. Kültür açısından bize yakınlığı bakımından Azerbaycan'daki Aşûre töreni ve bundaki gösteriler için bkz.: Ivar Lassy, *The Muharrem Mysteries among the Azerbaijan Turks of Caucasia*, Helsingfors, (1916).

75 Çeşitli ülkelerden örnekler için bkz.: Metin And, “Aşûre Töreninde Dans”, *Forum*, I (15 Haziran 1958); II (1 Temmuz 1958).

76 Katalogdaki tanımı için bkz.: *Putevoditel Po Muzeju*, Moskova (1959), 5.

77 1964 yılında İran'da tanıştığım Mehdi Forough, çalışmasından bir tane de bana göndermiştir: Mehdi Forough, *A Comparative Study of Abraham's Sacrifice in Persian Plays and Western Mystery Plays* (tarihsiz ve yayın yeri yok; Tahran, 1970 olduğunu sanıyorum).

Deveran-Haleka zikri, beyyumî, demdeme zikirleri, bedevî topu, eşrefi usu-lü haleka zikri, tavaf ve tevhitleri, Halvetî devranı. Taşra Halvetîlerinden Si-vasî kolu deveranı, gülşenî zikri, Cihangir usulü, zarp tevhidî... gibi zikirler arasında yapılan ilâhî hareketler, rakslardır.”⁷⁸

Ancak *Semâ'* da, Ta'ziye gibi İslâm'dan çıkmamıştır. Nitekim “Gi-riş” bölümünde de belirttiğimiz güzel bir rastlantıyla iki incelemeci, Fu-at Köprülü ve Else Krohn, aynı yıl [1929] yayımladıkları incelemelerde, tarikat uygulamalarının şamanlıktan gelişini açıklamışlardır. Üstelik Else Krohn'un incelemesi, daha çok dans üzerinde durmaktadır. İncelemeci bir ortak nokta olarak davulu alıyor çeşitli örnekler veriyor. Asıl dans ba-kımından bir yandan derviş danslarının, öte yandan Asya'da Şaman dans-larının, gene Asya'da Kâfirlerin ve Tibet'teki kutsal dansların arasındaki ortak noktaları gösteriyor. Bunların en önemli ortak özelliği dansın gittik-çe artan bir coşkuyla yükselen bir kerteleme sonunda kesilmeye, bitkinli-ğe varmasıdır. Çoğu zaman dansçının ağzından köpükler gelip yorgunluk-tan baygın düşer. Anadolu'daki Kızılbaşlar üzerine ayrıca bir incelemesi bulunan gezgin Grenard, bir başka incelemesinde İslâm'daki derviş dan-sı ile Tibet'teki dansların benzerliği üzerinde duruyor. Tibet sınırlarında dolaşan dilenci kalender, divaneler, dönen dervişler gibi fırlandıklarını, tavırlarının, yüz anlatımlarının tıpatıp benzediğini belirtiyor. Öylesine ki, bu dansı seyrederken Grenard'ın yanında bulunan Müslüman hizmetçile-rin de coşarak dansın ölçüsüne uyup “Ya Allah! İnşallah!” diye bağır-dıklarını yazıyor⁷⁹. Yalnız aradaki fark, Tibet'teki dansçıların yüzlerinde bir yüzlük bulunması, eşlik için tef kullanmalarıdır. Bunu doğrulayan ve aynı benzerliği belirten başka kaynaklar da buluyoruz⁸⁰. Dervişlerin fırlan-ması, Şaman danslarında da görülür⁸¹.

Kaldı ki tarikat dansları, işlevleri bakımından dinsel bir yücelme, bir esriklik amaçlarına rağmen, bunlar zaten var olan dansların dinsel bir kılık-lama ve görünüm ile oynanmasıdır. Yasaklar karşısında, dans gereksinmesi böyle bir kılıklamayı gerektirmiştir. Ayrıca siyasal nedenler de vardır. Nite-kim Kâtip Çelebi bu konuda şöyle söylemektedir:

“Sûfîler de, ilkin raks tarifi buna gerçekten uymuyor, diye tartışmaya gi-rip devir hareketinin şekli ve sebebi bakımından rakstan başka bir hareket

78 Halil Bedi Yönetken, “Anadolu Türk Halk Oyunlarından Köy Alevî Semâları”, *Varlık*, 268-69 (1944).

79 Fernand Grenard, *Mission Scientifique dans la Haute Asie* (1890 - 1895), II, 137.

80 Vicomte d'Ollone, *In Forbidden China*, (1912). 286-287.

81 V. M. Mikhailovski, “Shamanstvo”, *U. I. Oshchestvo Iubiteli Estestvoznaniia antropologii i etnografii*, *Izvizetia* 75/12 (1892).

olduğu kabul edilecek olursa, yine maslahat dolayısıyla onda da beis yoktur, diye Habeş raksı ve Devr-i Alf (Tanrı ondan razı olsun) ile tanık getirip icthar meselelerinde, bu tarafı tutana, kâfir oldun denmez dediler. Ve fetvaların aslı, çoklarının saltanat tarafını korumak istemesindendir. Çünkü geçmişte sülûlilerden çok zulüm ve kötülükler görülmüştür. Hele Şahlar Devleti sülûlilerden ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı sert ve sıkı davranılarak müritleri çoğaltmaya ve yığılıp toplanmalara yol açacak olan işin kızışmasına biraz gevşeklik gelmek maslahatı düşünülmüştür, dediler”.⁸²

Nitekim *semâ*'ların Anadolu köylerindeki karşılığı olan Alevî *samah*larını incelerken ve özellikle bir XV. yüzyıl “dans risalesi”nin metnini verirken, bunların Türk halkının İslâm'dan önce de sahip oldukları danslar olduğu, çeşitli nedenlerle nitelik değiştirdikleri ortaya çıktığı sonucuna varılmıştır. Kaldı ki Tarikat ilişkileri de, hiç değilse daha önceki yüzyıllarda danslarını kendileri böyle görüyorlardı. Bunu iki örnekle açıklayabiliriz. 1582'de İstanbul'da yapılan ve 55 gün 55 gece süren büyük sünnet düğününü anlatan surnâmelerden, Topkapı Sarayı'nda bulunan nüsha, bu şenlik üzerine yüzlerce miyatürü içermektedir. Bu minyatürlerden bir ikisi Mevlevî dervişlerini At Meydanı'nda, onbinlerce halk önünde, ayrıca ah-lâkça düşkünlükleri bilinen eteklik giymiş köçeklerin yanbaşıda dans ederken göstermektedir.⁸³ Böylece Mevlevî'ler *semâ*'larını bir seyirlik oyun gibi göstermekte bir sakınca görmüyorlardı. İkinci bir örnek ise Türkiye'ye gelen yabancı gezginlerin Türkiye anılarında, hem belki sayısı yüze yaklaşan kitaplarda tarikatların danslarını ve uygulamalarını para karşılığında seyrettiklerini yazarlar. Ayrıca geçen yüzyılda Avrupa'da yayımlanmış, yabancılar için İstanbul rehberlerinde gezilecek yerler üzerine bilgi verilirken, tekkelerde *semâ*' seyretmek için giriş ücretleri gösterilmiştir. *Semâ*' incelememizin kapsamı dışında kalıyor, yalnız ilerde Alevî *samah*larına yer verdik. Ancak kitaptaki resimler arasına gerek *Ta'ziye*,⁸⁴ gerek *semâ*'lardan görünüm aldık. Bunların koreografik düzeni ile Anadolu dansları arasında bir karşılaştırma yapılmıştır. Bunlar ayrıca kitabın sonundaki simgesel yorumlarla ilgili açıklamalar için de yardımcı olacaktır.

İslâm'a rağmen, halkın gelenekleri sürdürülmüştür. Oyun yasağı, bugün Anadolu'da yüzlerle dramatik oyunun, belki sayısı birkaç bini bulan dansların yaşamasını engellememiştir. Ayrıca Türkiye dışındaki İslâm ülkelerin-

82 Kâtip Çelebi, *Mizanü'l-Hakk fî İhtiyârî'l-Ahakk* (Haz.: Orhan Şaik Gökyay), İstanbul, (1972), 22-23.

83 Bu minyatürlerden biri için bkz.: And, *Dances of Anatolian...*, 23.

84 Ta'ziye üzerine aldığımız resmi Milliyet Yayınları'ndan çıkan *Tiyatro Kılavuzu*'na koymuştuk. Resmin altına “İran'dan bir Ta'ziye sahnesi” yazmış olmamıza rağmen, anlaşılabilir bir nedenle yayınevi, başka resimlerde de yaptığı gibi bunun altına “İstanbul'da açık havada bir orta oyunu” gibi ilgisi olmayan bir resim altı yerleştirmiştir.

de de bunları buluyoruz. Üstelik İslâm'ın yok etmek istediği İslâm öncesi inançları içeren uygulamalarda, büyüsel anlamlı oyunlar da bulunmaktadır. Bunlar arasında en ilginç Mısır'da görülen *Zâr* dansıdır. İslâm inançlarına aykırılığı dolayısıyla Mısır'ı yöneten Hıdivlerce yasak edilmesine çalışılmıştır⁸⁵. *Zâr*'ın sözlük olarak anlamı kesin bilinmemektedir. Fakat yayıldığı alan geniştir: Fas, Cezayir, Tunus, Trablus, Mısır, Sudan, Doğu ve Batı Arabistan, İran, Malaya, Hindistan, vb. Müslüman Çin'de olup olmadığı üzerinde hiçbir kanıt yoktur. Türkiye'de oynandığı üzerine de hiçbir iz olmamakla beraber Ni Solima (Rüştü Paşa'nın karısı) *Harem ve Mısır'daki Müslümanlar* adlı kitabında her yıl İstanbul'dan iki zenci kadının Kahire'ye gelerek *Zâr*'da hazır bulduklarını yazıyor⁸⁶. Bu dans çoğunlukla bir hastayı iyi etmek için bir zenci kadının yaptığı bir büyü dansıdır. Birçok bakımlardan Orta Asya Şaman danslarına da benzer.

İslâm dininin yanısıra yaşayabilen üçüncü dans türü o ülkenin kendi halk danslarıdır. Hele bunların içinde kadınlı erkekli danslar ayrı bir önem taşır. Uluslar kendi danslarına öylesine bağlı oluyorlar ki din, bütün sertliğine rağmen bunları kaldıramıyor. Hattâ Comte Gobineau, gezi kitaplarında Suriye'deki Ansariye'lerde, İran'da gördüğü danslarda Avrupa'daki danslardan *ronde*, *farandole*'de olduğu gibi, bir kadın bir erkek elele tutuştuklarını yazıyor⁸⁷. İslâm ülkelerinde görülen kadınlı erkekli danslar ayrı bir konu yapacak kadar yaygın ve ilginçtir.

Anadolu Oyun Geleneği

Oyun sözcüğü ile pek çok olguyu karşıladığımızı belirtmiştim. Ancak bu kapsamı örneklerde daraltmak zorunlu oluyor. Burada verilecek örneklerin hepsi Anadolu köylüsünün oyunlarıdır. Yalnız çocuk oyunlarından örnek verirken Azerbaycan'dan ve İstanbul çocuklarının oyunlarından da bir iki örnek verilmiştir. Ancak bunlar da gene Anadolu köylüsünün oyun gelenekleriyle yakından ilgilidir. İster köyde, ister kentte olsun profesyonel oyuncuların sundukları oyunlar ele alınmamıştır. Gerçi köylerde de köçek gibi profesyonel dansçılar görülürse de kökeni çok eskilere giden Anadolu köylü oyunlarından örnekler verilirken bunlar da dışarda bırakılmıştır. Ayrıca avcılık, balık tutma, tuzak ile hayvan yakalama, güreş gibi çeşitli spor ve oyalanmalar da dışarda bırakılmıştır. Dama, domino, iskambil gibi köylere

85 Brenda Z. Seligmann, "On the Origin of the Egyptian ZAR", *Folk-Lore*, XXV, London (1914), 300-323.

86 Samuel M. Zwemer, *Across the world of Islam*, New York, (1929), 250; 368; 130-131; Aynı yazar, *The Influence of Animism on Islam*, New York (1920) 230-231; 234; 239.

87 Louis Mercier, *La Chasse et les Sports chez les Arabes*, Paris, (1927), 160.

sonradan girmiş ya da eskiden girmiş olsa bile Anadolu oyun geleneğine yakından bağlı olmayan oyunlar da alınmamıştır.

Anadolu oyunlarını üç büyük kümede ele aldık. Önce Anadolu köylüsünün dansları. Burada çok yerleşmiş, yaygın “halk oyunları” deyimini kullanmaktan kaçındık. Bunun iki nedeni var. Önce halk oyunu deyince bütün oyun türleri anlaşılır, böylece dansları ayıramayız. Sonra danslarımız başka ülkelerdeki ulusal yani bütün ülkenin oynadığı danslar gibi olmayıp bölgeseldir, öyle ki bir köye özgü danslara bile rastlanır, ilgili bölümde her bölgenin dans karşılığı kullandığı sözcükler de gösterilmiştir. Halk oyunu deyimini köylüsü, kentlisi ile bütün ülkenin oynadığı danslar anlamını verir. Dans yabancı bir sözcük olduğundan bunu istemeye istemeye kullanıyoruz. İkinci büyük oyun kümesi dramatik oyunlardır. Bu oyunlara da çeşitli adlar verilmiştir: “Köy Temsilleri”, “Köy Tiyatrosu”, “Köy Ortaoyunları” gibi. Hele sonuncusu, iki bakımdan yanlıştır: Ortaoyunu İstanbul’da profesyonel oyuncuların sunduğu bir halk tiyatrosu türüdür. Bu adı alış ise XIX. yüzyılda olmuştur. Ayrıca bu deyim ‘ortada oynanan oyun’ anlamında olduğu da kesin değildir. Nitekim Ortaoyunu üzerine incelememizde, bu terimin beş anlam olasılığı üzerinde durmuşuk⁸⁸. Üstelik Ortaoyunu’nun, ortada oynanan oyun anlamında olduğu kabul edilse bile, bu ad köylü geleneği ile dolaylı, dolaysız hiçbir ilişkisi olmayan İstanbul’daki profesyonel tiyatroyu karıştırmaya yol açacaktır. Bu ikisi arasında ilişki kurmadan, bu sözcüğü salt ortada oynanan oyun anlamı ile alsak gene yanlış olur; çünkü danslar, spor, çocuk oyunları vb. başkaca oyunlar da ortada oynanırlar; kaldı ki Anadolu dramatik oyunlarının hepsi ortada oynanmaz, evleri dolaşarak, her evin önünde yinelenen oyunlar da vardır.

Ayrıca kimi folklorcular, bir bölgenin oyunlarını derleyip, bunları bir yazıyla sunarken Ortaoyunu başlığı altında hem dramatik oyunları hem de dramatik olmayan oyunları birbirine karıştırmaktadırlar. Dramatik oyunların en ayırıcı özelliği bunların seyirlik oyunlar oluşudur. Ancak dramatik olmayan Anadolu seyirlik oyunları da vardır. Burada dramatik nitelendirmesi için en az, kendisinden başka bir kişiliği, bir olguyu, bir yarattığı canlandırmayı arayacağız. Ayrıca buna giyim kuşam, maske, makyaj ile kendine yeni bir kişilik verme; bunların çoğu söyleşmeli oyunlar olduğundan, bu söyleşmenin belli bir eylem ve konuyu geliştirmesi gibi nitelikleri kendisinde bulunduran oyunlardır. Anadolu köylüsü, bu tür oyunlara “oyun çıkarma” diyor. Dramatik danslar da olduğunu ilgili bölümde göreceğiz. Ancak gövdenin bir tartışma uyarak yaptığı hareketlerle nitelenen dans, dramatik de olsa gene danstır ve bunları kendi bölümü içinde ele aldık. Üçüncü ana kümede ise dans ve dramatik oyunlar dışında kalan bütün oyun türlerinden örnekler verilmekte-

88 And, *Geleneksel...*, 192-194.

dir. Bunlara yalnızca “oyun” da diyebilirdik. Bunlar için ayrıca spor oyunları, çocuk oyunları, baht, rastlantı oyunları, dernek ve oyalanma oyunları gibi nitelendirmeler de yapılabilir. Biz, “Çocukların-Gençlerin-Yetişkinlerin Oyunları” gibi genel bir başlık koyduk.

Oyunları böyle üç ana kümeye ayırmakla birlikte, burada hemen belirtelim, bu oyunlar içinde birtakım geçişmeler, tür değiştirmeler gözükmektedir. Bu da Anadolu köylüsünün geleneksel oyun anlayışının “Giriş” bölümünde açıkladığımız ilkelere ne denli uyduğunu göstermektedir. Nitekim dramatik olmayan bir oyun, dramatik bir biçimde sunulabilir. Örneğin Kars’ın köylerinde *Aşık Oyunu* dramatik ve seyirlik bir biçimde sunulur; iki genç, seyirci önünde aşık oynar, biri kazanır, yenilen üzülür, ağlar, aralarında tartışma olur. Bu, olağan bir aşık oyununun kendi olağan akışı dışında seyirci önünde danışıklı dönüşüklü bir dramatik gösterisidir⁸⁹. Ya da dramatik olmayan bir oyunda yenilenlere ceza olarak dramatik bir oyun düzenlenir. Örneğin Safranbolu’da görülen *Yüzük* oyununda ilk 15 sayıyı kazanan takım ötekilerle alay için dramatik bir oyun çıkarır. İçlerinden biri Kadı, öteki Zaptiye olur. Kadı başına iki yatak çarşafını sarık diye sarar, sırtına koyun postu giyer, sakal yerine uzun kıllı bir keçi derisi takar, belinde uzun 4-5 sofra peçetesinden kuşak sarar, kuşağa divit yerine iki yanlı kaşık sepeti, kalem yerine oklava, kalemtıraş yerine bir yatağan ya da odun parçası sokar, eline meşe palamutlarından yapılmış bir tespih alır. Kulağı da ağır یشitir. Eli falakalı zaptiye ile gelir, oyunda yenilen takımın oyuncularına sorular sorar, kendi takımının kazandığı 15 sayı üzerine hesaplar yaptırır, kimi oyuncuyu falakaya yattırır, vb⁹⁰.

Bir oyun başka bir oyunun benzeği olabilir. Örneğin Çankırı / Şabanözünde *Cirit* oyunu⁹¹, bilinen cirit oyununun küçültülmüş bir benzeğidir. Oyuncular eteklik biçiminde yapma atlar giyinir, ellerinde kısa değnekler bulunur, danseder gibi cirit oyununun bir benzerini çıkarırlar. Kimi oyunlar ise belirli bir kümelemeye sokulmakta güçlük gösterirler. Örneğin pek çok çocuk oyunu, dramatik niteliktedir. Çocuklar doğmaca ya da belirli bir önergü üzerine dramatik nitelikte oyunlar oynarlar. Örneğin Karaman’da oynanan *Esnafa Ne Lâzım?* oyunu esnaflık üzerinedir. Hepsi kalfalık dönemini bitirmişler, dükkân açacaklar. Oyunun yöneticisi kafasında zanaatla ilgili bir araç tutar, ötekilerin bunu bulması gerekir, bulamazlarsa elinde tura ile onların avucuna vurur, bilirse oyunun yönetimini alır. Böylece berberlik, yemenicilik gibi çeşitli sanatların araç ve gereçleri üzerine sorular sorularak oyun gelişir⁹².

89 Aşık Sadi Değer, “Aşık Oyunu”, *Karseli*, 36 (1967).

90 Vahit Topçugil, “Safranbolu Yüzük Oyunlarından Bir Kaç Tip”, *HBH*, 106 (1940).

91 Bunu Türk Halk Oyunlarını Yaşatma ve Yayma Tesisi’nin 1-10 Temmuz 1966’da İstanbul’da Açık Hava Tiyatrosu’nda düzenlediği 6. Halk Oyunları Bayramı’nda seyrettik.

92 *KYSO*

Kimi oyunlarda ise, bu üç kümenin ikisinin ya da üçünün nitelikleri görülür. Örneğin Anadolu'da çok yaygın olan *Sinsin*, *Simsim*, *Zamah* gibi adlar altında oynanan⁹³ oyun her şeyden önce bir spor, çeviklik gösterisidir. Tartımlı adımlar ve müzik eşliği ile yapıldığından, dans niteliği de gösterir. Üstelik çoğunlukla ateş yanında oynanması, kimi yerde bu ateşin üzerinden atlamalar olduğu, sık sık yinelenen birinin çıkıp, ötekinin onun yerini alması, yaygınlığı, seyredenlerin oyuna tepkileri ile dramatik ve bir ritüel kalıntısı olduğu sanısını uyandırmaktadır. Kimi yerde örneğin Kayseri/Erkilet'te *Sinsin* bir daire çizgisi içinde oynanır⁹⁴. Ayrıca oyuna başka adlar altında ve değişik biçimlerde de rastlıyoruz. Örneğin Sivas-Koyulhisar Gökdere köyünde iki çeşitlemesini buluyoruz⁹⁵. Bu çeşitlemelerden birinin adı *He-hu*'dur. Ateş çevresinde oynanır, *Sinsin*'de olduğu gibi bir oyuncu sol eli arkada, sağ eli önde ateş çevresinde döner, bir başkası çıkar ona vurur, vurulan çıkar, böylece yinelenir. Gene aynı köyde *Köy Göçtü* adlı çeşitleme daha karmaşıktır. Ateş çevresinde içiçe iki halka olunur, ateşe yakın halkayı oyuncular, bunun dışındaki halkayı seyirciler oluşturur. Bir oyuncu birinci halka içindedir, ikinci oyuncu ise birinci ile ikinci halka arasındaki alandadır. İçteki birinci oyuncunun elinde uzun bir ip bulunur, bunun ucuna sert bir nesne konmuştur. Bu oyuncu "Köy göçtü" deyince içteki halkada bulunan çömelmiş oyuncular yer değiştirmeye çalışır, halkanın dışındaki ikinci oyuncu ise yer kapmaya çalışırken, içteki birinci oyuncu elindeki ipi savurarak, onu döverek engellemeye çalışır, böylece oyun yinelenir. Bunun gibi özellikle Batı Anadolu'da *Zabbak* (Afyon, Isparta), *Sağa Zambak* (Karaman), *Sapağ*, *Sapa Sappa* gibi adlar altında iki erkeğin oynadığı oyun hem dans, hem güç gösterisine dayanan bir spor oyunudur⁹⁶. Kimi oyunun belirli bir kümelemeye girebileceği yolunda kesin işaretler varken, içinde kimi öğelerin zamanla düşmesi, değişmesi sonucu bu özelliğini yitirmiştir. Örneğin "Dramatik Oyunlar" bölümünde göreceğimiz ölüp-dirilme konusundaki oyunlarda olaylar dizisinin eksenini bir kişinin, bir yaratığın ölmesi, sonra da dirilmesi. Safranbolu'da oynanan *Osmanlı* adlı oyunda olaylar dizisi ölüp-dirilme kümesindeki örnekler üzerine gelişir, ne var ki sonunda dirilme yoktur. Oyunda biri Çingene, öteki Osmanlı olan iki erkek, bir de kadın vardır. Osmanlı, kısa manzum sözlerle yaklaşmak ister, sonra Çingene Elekçi gelir, kadının gönlünü alır, kadın nazlanırsa da Çingene ile evlenmeye karar verir, Çingene Osmanlı'yı vurup öldürür⁹⁷. Bunun yanısıra konuyu dağıtmamak için almadığımız oyun türleri de vardır. Çok geniş bir konu olan güreşi almadığımız gibi, hayvan güreş ve dövüşlerini de almadık. Oysa bu çok

93 Bkz.: M. Şakir Ülkütaştır, "Sin Sin Oyunu", *HBH*, 118 (1941).

94 *AnaDia*, 91.

95 *GKOÇ*

96 *SZO*

97 *SKA VII*

yaygınlı Örneğin Posof köylerinde Manda, Boğa, Horoz, Teke (Korut) yarışması, Koç güreşi (çarpışması), Aygır, Köpek, Kedi boğuşmaları oyun olan çok yaygındır⁹⁸.

Köylü oyunlarının oynanış vesileleri türlü türdür. Bunlar içinde en eski çağlarda tapınış, bolluk törenleri, büyüsel vesileler için oynananlar vardı. Ayrıca bu türlü vesilelerin kalıntılarına da kısaca değineceğim. Köylerde her türlü sevinç, kutlama vesileleri köylü oyunlarının oynanmasına yol açar. İnanışın doğumundan ölümüne kadar çeşitli vesileler buluruz. Doğum, ergenliğe erişme, sünnet, evlenme, askerden dönme, hapisten çıkma gibi. Bu arada dinsel ve ulusal bayramlar, panayırlar, mevsimlik, süreli törenler ve şenlikler,.. Bu vesileler için halk deyimini “Cumadan cumaya dernek, komşudan komşuya örnek”tir. Çoğu kez oyunlar bu şenliklerden ayrılmaz. Öyle ki, kimi danslar ve eğlentiler aynı deyimle karşılanır. Nitekim kimi yerlerde eğlenti yerine *Horan* denilir. Kimi danslar vesileye sıkı sıkı bağlıdır. Nitekim *Al yemeni* adlı oyunda kına gecesinde yeni gelinin arkadaşları gelini aralarına alıp, pullu yemenilerle oynarlar. *Kete Oyunu*, Boyabat'ta kız, oğlan evine armağanları gösterirken oynanır. Doğrudan doğruya düğünlere bağlı dans ve oyunlar vardır. Daha önce gördüğümüz *Çayda Çıra* gibi kına gecesini dansları bunlardandır. Kayseri/Pınarlar'da gerdek gecesini güveyin yanında *Zıpçık* denilen bir çocuk konur, bu çocuğun gülmemesi, konuşmaması gerekir [ilerde göreceğimiz *Dilsiz* oyunlarında olduğu gibi]. *Zıpçık* güler ya da konuşursa, güveyi delikanlılara yemek verir⁹⁹. Taşköprü'de Semet denilen bir geleneğe göre gelin alayı, gelinin kapısı önüne yumurta koyar, silâhla kim yumurtayı vurabilirse, ödül kazanır¹⁰⁰.

Özellikle bayramlardaki eğlencelere *Gencer* veya *Genceli* gibi adlar verilir. Gene bayramlarda mahalleler sırayla birbirlerine şölenler, eğlenceler düzenlerler, buna *Golanga* veya *Kolanga* denilir¹⁰¹. Bu sırada mahalleye bir yabancı gelirse onu ilk gören yabancıyı bu eğlenceye çağırırlar. Bu arada her bölgenin, her kentin gerek eviçi, gerek açıkavada çeşitli vesilelerle düzenledikleri toplantılar, dernekler vardır. Bunların adları, gelenekleri de bir yerden ötekine değişir. Genel olarak kadınlar ve erkekler ayrı ayrı kendi aralarında eviçi eğlentileri, dernekleri düzenlerler. Kadınların kendi aralarındaki eğlentilerine kimi bölgelerde *Fırıtım*, Erzurum'da kadınların oyunlu toplantılarına *Karadüzen*¹⁰² derler. Birinin istediği, dilediği yerine gelince, bunu kutlamak için komşularına bir şenlik düzenler, buna kimi yerlerde *Derder Kınası*¹⁰³ denilir. Özellikle Anadolu'da sıkı bir yaşayışı bulunan genç erkekler

98 Bu konuda bkz.: Camender Arslanoğlu, “Posof Köylerinde Güreş”, *TFA*, 239 (1969).

99 *SözDer*, 132.

100 *SözDer*, 111.

101 Örneğin bkz.: Vahit Topçugil, “Safranbolu Köylerinde Kolanga”, *HHB*, (1938), 82.

102 *SözDer*, 81.

103 *SözDer*, 62.

haftanın, ayın belli günlerinde birbirlerinin evlerinde toplanarak eğlenirler. Bu toplantıya katılan gençlere *Yâren* adı verilir. Ve aralarından bir de başkan seçilir. Kimi bölgelerde bu seçilen başkan *Büyük Baş Ağa*, yardımcısı *Küçük Baş Ağa*'dır. Hatay'da başkan *Dayı*'dır. Bu toplantılarda kahve getirene *Yamak* adı verilir¹⁰⁴. Bu toplantılar sıkı bir düzen bağı, birtakım görgü-görenek kurallarına uyarak sürüp gider; yenir, içilir, sohbet edilir, oyunlar oynanır, dansedilir. Bu derneklerin çeşitli adları vardır: *Sohbet*, *Oda*, *Sohbet yeme*, *Cetnevîr düzmek*, *sohbet baranası*, *biryan cemaat*, *gezek*, *sıra gezme*, *sahaniye*, *cem muhabbet*, *vertevor*, *cümbüş*, *oturak*, *oturma önk* (çalgılı), *ârifane (erfene) dem*, *ternek*, *kındım*, *uçurtma*, *kıfı henk* gibi¹⁰⁵. Eğlenti sonunda gelecek toplantının nerde olacağına karar verilmesine *Ocak Verme* denilir. Bu arada komşuların yemek getirip, bir yerde toplanıp topluca yemeleri, eğlenmeleri de *halfene*, *heleşe*, *heleşem*, *heleşenk*, *cihan göçtü*, *dazdaz*, *örfene*¹⁰⁶ gibi adlar alır. Yalnız evlerde değil, fakat genel kapalı yerlerin içinde de bu türlü eğlenceler düzenlenebilir. Örneğin Bursa'da kaplıcalardan birinin kiralayıp eğlenti düzenlenmesi ve *Sekme* gibi danslar oynanmasına *Halvet* adı verilir. Kütahya'da düğünlerde hamamda danslı *Dönme Hamamı* adı verilen toplantıda halka olunup *Düz Oyun* oynanır. Açık havada yapılan eğlenciler arasında özellikle baharın gelişini kutlamak için yapılan Hidrellez ve benzeri açık hava eğlencileri vardır. Bunlara *gezek*, *gezelek*, *gezelge*, *gezenek*¹⁰⁷ veya Gaziantep'te olduğu gibi *Sahre etmek* denilir¹⁰⁸. Kirlara gidilir, yemekler yenilir, çeşitli oyunlar oynanır. Bunların da türlü çeşitleri, adları, mevsimleri vardır: *Çiğdeme gitme*, *baca pilavı*, *kuzu günü*, *uçurtma bayramı*, *kiraz bayramı*, *çağırı bayramı*, *seyran*, *uzun banam*, *koyun yatırma*, *Mantıfar*, *gezek âlemi*, *çiğdem pilavı*, *bahar cigör*, *ot göçü*, *Kuzu Bahçeleri*, *Oğlak Bahçeleri*, *Yumurta Şenliği* gibi¹⁰⁹.

Düğünlerde de çeşitli toplantı, eğlenti aşamaları vardır. Bu aşamalarda kız evi, oğlan evi olarak ikiye ayrıldığı gibi ayrıca kadın toplantıları ve erkek toplantıları da ayrılır. Düğünden önce yapılan eğlentiye *Zamah* denilir. *Zamah* aynı zamanda dansın da adıdır. Kimi bölgelerde düğünden önce dama-

104 *SözDer*, 62.

105 Zeynep Dengi, "Balıkesir'in Dursunbey Kasabasında Sohbet Baranası", *Ülkü*, (Şubat 1947); *CTH* 22-88; Ahmet Petekçi, "Bahçe Dikmek", *TFA*, 61 (1954).

106 *SözDer*, 75-76.

107 Şu örnekler bkz.: Hikmet Turhan Dağhoğlu, "Sohbetler ve Gezekler", *HBH*, 45 (1935); İsmail Nâmi Erbilek, "Senirkent'te Gezek", *HBH*, 120 (1941); Sadık Uzunoğlu, *Kütahya Gazetesi*, 3 (5 Ağustos 1950); Ali Yarşi, "Afyon'da Gezek Âlemleri", *TFA* 156 (1962); H. Kadri Erdem, "Kütahya Mesireleri", *Kütahya Gazetesi*, 474-521 (9 temmuz 1937 - 3 Haziran 1938); Etem Ertem, "Isparta'da Kır Gezintileri", *Ün*, 1/50-51 (1938), II 52-53 (1938)

108 Leman Ural, "Yerli Âdetlerimizden Sahra", *Başpınar*, 3 (1939).

109 Örneğin bkz.: Vehbi Cem Aşkun, "Bahar Bayramı", *TFA*, 212 (1967); İhsan Özcan, "Bir Erzurum Köyünde Bahar Âlemi", *TFA* 33 (1952); Tahir Alangu, "Yozgat'ta Çiğdem Pilavı", *Ülkü*, (Haziran 1947); Vehbi Cem Aşkun, "Bahar Şenlikleri", *4 Eylül (Ortayayla)*, 26-42 (1941).

dın erkek arkadaşlarıyla eğlenmesine denilir. Gelin eyizinin alay ile düğün evine götürülmesine, oyunlar oynanmasına, eyizin sergilenmesine *Seysene Günü*¹¹⁰ denilir. Bu arada gelinin geleceği gün yapılan oyunlar *Seğmen*, (*s men*, *selman*, *seymen*) ve düğün alaylarına katılan delikanlılara da *Seğmen* denilir. Bu ara birçok yemekler, şolenler düzenlenir. Bunlar ağrılanların düğün armağanlarını getirdikleri gün, gelin ile güveyin birbirlerine verdikleri, kimlerin çağrılacağını, düğünün nasıl olacağını danışmak için, düğünden sonra kız ve oğlan ailesinin birbirlerine verdikleri çeşitli şolenler şoyle adlar alır: *Bağ yemeği*, *cumalık*, *g veleme*, *bayrak yemeği*, *kına yemeği*, *kırıntı*, *eyiz yemeği*, *danışık yemeği*, *evirlik*, *hatım yemeği*, *kişi yemeği*, *nik h yemeği*, *ortaca saçı yemeği*, *tas asası*. Konumuz bakımından bunların en önemlisi kına gecesidir. Kına gecesi ve sonrası oyun vesileleri de ayrıdır. Nitekim, Bodrum'da kına gecesinden bir gece önceki eğlence *Temel Devran* adını alır, burda gelin oynamaz, daha çok evlenmemiş kızlar oynarlar, böylece oğlan anneleri kız bakarlar. Evlenmeden sonra da oğlan evi ile kız evi arasındaki bağı sıklaştırmak için de bazı toplantılar yapılır. Nitekim Eskişehir'de d n rlerin ayaklarını alıştırmak için düzenlenen toplantılara *Yol Paklama* adı verilir¹¹¹.

Vesilelerin daha çok büyüsel birtakım törenlerin kalıntıları olduğunu söylemiştik. Şimdi bunlardan örnekler verelim. Birçok yerlerde çocuğun ilk dişi çıktığı zaman bunu ilk görene bir armağan verilir ve *Diş Buğdayı* ya da *Diş Heddiği*¹¹² adıyla toplantı yapılır, oyunlar oynanır. Kimi yerlerde kızlar büyüyüp, bebekle oynama çağını açınca bir toplantı düzenlenir. Bu, gen ızın yaşamındaki dönüm noktası olarak kutlanır, bebek gelin gibi süslenir, odanın baş k sesine konulur. Çalgı çalınır, türkü söylenir, danslar yapılır, buna *K ce* [G ce] *Düğünü* adı verilir. Gene büyüyle ilintili olarak bolluk getirsin diye gelin kollarına, ellerine buğday taneleri doldurur, dansederken bunları çevresine saçar. Bu görenek  rneğin Burdur'da vardır. Ayrıca doğa olguları için büyüsel oyunlar da görülmektedir. Örneğin yağmur yağdırmak için... Buna kimi yerlerde *Bodi Bodi*, *Bodi Bostan*¹¹³ veya * me Gelin* denilir. Yağmur yağdırmak için çıplak biri, yeşil dallara bürünür, evlerden üzerine su dökülür. Bir başka danslı büyüsel tören, bunun tersi güneş çıkarmak için yapılır. Karadeniz kıyılarında görülen bu güneş çıkarma törenine *Ku Kuçura*¹¹⁴ denilir, gen oğlanlar evleri dolaşırlar, meşaleler taşırlar, şarkı söyleyip dansederler, evlerden yiyecek alırlar ve güneşin çıkması için ellerindeki ateşleri evlere atarlar.

Oyun vesileleri pek çoktur, ancak belli başlı örnekleri anmakla yetiyoruz. Kimi vesile bir bölgeye özgüdür ve daha çok bir uğur töreni bii-

110 *SözDer*, 111.

111 Halim Sait  ztaş, "Yol Paklama", *Halkevi*, 69-70, (1945).

112 Kemal Ayaldı, "Turgutlu'da Diş Buğdayı", *TFA*, 221, (1967).

113 Örneğin bkz.: Mustafa Uz, "Bodi Bostan Oyunu", *TFA*, 52 (1953).

114 İsmet Zeki Eyüboğlu, "Bir Halk Oyunu: Ku Kuçura", *TFA*, 846, (1953).

mindedir. Örneğin Karaman'ın Taşkale kasabasında oynanan *Halı* oyunu bu bölgede her aile için uğurlu olduğuna inanılan bir çözmeye (halı ipini germe) günü vardır. Bu günde aile erkenden pencereye bir ip bağlar, al bir örtü örtünür (evin hanımı). Bu komşuya haber vermek içindir. Kazıklar çakılır, kızlardan biri Çözücü seçilir, ip yumakları çıkarılır, buna düzgün, ölçülü gerginlik vermek anlamına Terezici denir. Ayrıca ip tellerini ikişer ikişer ayıracak iki tane de Çitici seçilir, çözücü ip yumağı ile iki kazık arasına ip-leri gererken ötekiler onu mânî ile okşarlar. Buradan "Halın kutlu olsun" nazaratı dikkati çeker. Bu arada evin hanımı odunları yakar, kor haline gelen parçaları su kovasına atar, çıkan buğuyu makasla kesmeye çalışır. Böylece halının aralık verilmeden çabucak dokunacağına inanılır. Çözücünün yapacağı bir işareti hangi kız önce anlarsa ve bulursa onun da çabuk evleneceğine inanılır. Çözgü işi biterken çözücü "ayağım kırıldı" der, halı sahibi bunun üzerine hazırlanan yiyecekleri getirir, birlikte yenilir, tezgâh, dokumaya hazır edilir¹¹⁵.

Kimi vesilede tek bir oyun oynanır. Örneğin Senirkent'te, gündönümü şenliğinde asıl oyun güreştir, bununla birlikte kaşık içinde yumurta ile çuval içinde yarışlar, at koşuları da düzenlenir¹¹⁶. Kimi vesilelerde ise zengin bir program vardır. Dursunbey'de düzenlenen sohbetlerde danslar, masa oyunları, dramatik oyunlar, şakalar gibi her türden oyunlara rastlanır¹¹⁷. Kimi kez bir dramatik oyun, böyle bir toplantıya hazırlıktır. Çankırı'dan bir örnek verelim. Oyun iki bölümdür: *Samut* oyunu ve *sohbet*. *Samut* oyununda kişiler şöyledir. Zirzop veya Dilsiz: Bunlar onbeş, yirmi delikanlıdır, hiç konuşmazlar; elleri, yüzleri karaya boyanmıştır. Bedenleri çıplaktır, yalnız bir beyaz don giyerler. Ağa: Giyimli kuşamlı; biraz yaşlıcadır. Zirzopların başıdır, o ne derse zirzoplar onu yapar. Onbaşı: Samut parası ile yiyecek gibi işleri düzene koyar. Çavuş veya Yârenbaşı: Oyunu yönetir. Keçi: Hayvan postuna bürünür, yüzüne un sürülür. Kurt: Yine hayvan postuna girer, uzun külâhtan burun, yünden kuyruk yapılıdır, elleri üzerinde dört ayak yürür. Zirzoplar kışın en soğuk günlerinde kahveye giderler. Onlar adına Ağa konuşur; kahveye gidip kimseyi dışarı bırakmazlar. Ağaları gözüne kestirdiği kimselere: "Hey Ağa, yolunla yolda mısın?" der. Burada yol, para demektir. Adamın yanında parası varsa "Yolumla yoldayım" der. Ağaya para verirler... Parası olmayan zirzoplar zorla götürüp su oluğunda onu ıslatırlar. O gün sokaklarda kimse gezemez. Kimi kez samut, evler önünde dolaşır. Ev sahibi para vermezse, evi taş tutarlar. Toplanan para ile *Sohbet* oyunu oynanır. Bu evin düzenlenmesini,

115 *KYSO*

116 Tefrik Turan, "Senirkent'te Gündönümü Şenliği", *HBH*, 10 (1930). Yazının yazıldığı yıl Gündönümü şenliği 27 Haziran 1930 gününe rastlamıştır.

117 *DKS*; ayrıca bkz.: Hikmet Turhan Dağlı, "Sohbetler ve Gezekler", *HBH*, 45 (1935).

yiyecek, içecek hazırlığını Odabaşı yapar. Sohbet oyununda bir odaya toplanırlar. Odabaşı Çavuş'a odada sohbet yapacak kaç yâren olduğunu sorar. Sesi güzel olanlarla şu sözleri söylerler:

*Bir fakir gelsin meydana
Elinde gül dane dane*

*Odabaşı sohbet kime, yârenbaşı sohbet kime
Kim otursun meydana*

*Koyun gelir kuzu ile, ayağının tozu ile
Hep yârenler sözü ile cümle yârenler sözü
Kim otursun meydana*

Çavuş iki kişiye işaret eder, ortaya keçi kılığına girmiş birisi ve kurt kılığına girmiş iki delikanlı çıkar. Bunlar birbirleriyle savaşırlar. Keçi yenilir, ölür. Oradakiler buna üzülür. Keçinin ağzına yiyecek korlar, keçi canlanır, herkes sevinir. Çavuş yine birisine işaret eder. O da çeşitli hikâyeler, masallar anlatır, mânîler söyler. Sözü bitirince.

“Hele ben işimi bitirdim, geldim yerime oturdum; gelecek sohbet senindir” der bir başkasına bırakır.

Sonra hep birden.

*Kazançılar döver kazan
İçimizde yoktur kızan
Git sohbette para kazan*

Burada herkesin bir şey anlatması zorunludur. Daha sonra çavuş ortaya gelerek şu sözleri söyler:

*Arabacı arabacı, güzellerden alır bacı
Sohbet tatlı sonu acı
İç ağam afiyet olsun, içmesen de uğur olsun
Sohbetiniz mübarek olsun.*

Sohbet sona erer¹¹⁸.

Özellikle ev içinde oynanan oyunlarda birtakım kurallar gözetilir, sıkı bir düzen bağı vardır. Birçok yerlerde toplantılarda dansa kendiliğinden kalkılmaz. Balıkesir'in *Kaşıklı Kırık Oyunu*'nda kaşıklar kimin önüne bırakılırsa oyuna o kalkar. Kimi yerlerde dansa çağırana, Uluborlu'da olduğu gibi, *Çekici Kadın*, kimi yerlerde *Kaldırıcı* adı verilir. Alevî samahlarında kaldırıana *Değnekçi* veya *Gözcü* denilir. Kütahya efesi dansa kaldıracığı kadın veya erkeğin önüne mendil atar. Kimi yerlerde düğün kâhyası veya ev sahibi kaldırır. Derneklerde oyunları bilmek gerekir, oyun sırasında konuşmak, gü-rültü etmek ayıptır. Efeler arasında tek oyun oynanırken bir başkasının ortaya çıkması yakışık almaz; ortadaki oyuncu yerini alacak dansçıyı kendisi seçer. Kimi yerlerde oyun uzatılıp, tekrar edilirse hoş karşılanmaz. Kadın-lı, erkekli oynanan yerlerde kadınlarla erkekler arasında belli bir hısımlık, yakınlık aranır, kimi yörede komşuluk yeter. Gene kadınlı erkekli oyun-lardan *Zamah* veya *Samah*'larda kadın ile erkek arasında belli bir yakınlık gözetilir. Böyle kadın erkek karışık toplantılarda dişilik erkeklik davranış-ları yasaktır, çok kötü görülür. Kimi kadın toplantılarında evlilik çağında oğlu olan bir kadın, bir genç kızın çıkıp karşısında oynamasını istiyorsa, kı-zı oğluna almak istediği düşünülür. Gaziantep'te kadın eğlencelerinde her-kesin dansetmesi gerekir. Oyuna kalkmayan kocanın, karısı üstüne evle-neceğine inanılır. Sıra oyunlarında baş çeken kendisinden daha usta birini bulursa yerini ona vermesi gerekir. Dursunbey'de düzenlenen ve *Barana* da denilen kış sohbetleri –ki buna *Kanlı Pilav* toplantısı da denilmektedir– çok düzenli ve oyunlar bakımından zengin geçer. Her şey toplantının yö-neticisi *barana başı*'nın sorumluluğundadır. Toplantının görgü kurallarına aykırı davrananlara verilen cezalar çok ağırdır. Örneğin bilekleri bağlanır, dizleri kollarının yaptığı halkadan geçirilir, dirsek büküntüleri arasından sopa geçirilir, bu kimse kapının dışına konulur; toplantı boyunca böyle ka-lır, kendisiyle konuşulmaz¹¹⁹.

Anadolu köylüsü için oyunları kutsaldır. Daha önce de gördük, ilerde de göreceğiz, uğur getirme, bolluk yaratma, hasta sağaltmak gibi çeşitli işlevle-ri oyunlardan bekler, bunun, için de oyunlarında titiz, özellikle yabancılara karşı kıskançtır. Örneğin Silifke yöresindeki 'Tahtacılar'ın *samah* ve *mengi*'le-ri çok zengindir. *Samah*'lar gizlidir, ancak *mengi*'leri de kendi toplumları dı-şında oynadıklarında uğursuzluk olmasın diye, ceketlerini ters giyerler¹²⁰.

119 DKS

120 Bkz.: Özcan Seyhan, "Silifke Yöresinde Tahtacılar ve Mengi", *TFA*, 220 (1967).

Oyunlarda Söz-Eylem İlişkisi

Giriş bölümünde de belirttik, oyun hangi anlamda alınırsa alınsın, söz, ezgili söz ya da sözlü geleneğe dayanarak oyunla ilgili söylencenin¹²¹ oyunun amacı ve işlevi bakımından önemli yeri vardır. Burada kısaca örneklerle Anadolu'daki oyunlarda söz-eylem ilişkisi, ve sözün işlevleri üzerinde duracağız. Burada akla ilk olarak dramatik oyunlar gelmektedir. Bunların çoğu sözlü, söyleşmeli oyunlardır. Ancak bunların metinleri çok uzun olduğundan, burada bunları vermedik. Yalnız dramatik oyunlar bölümünde verilen örneklerin çoğunluğunun kaynakları, 8 bölge üzerine yapılmış derlemelerden oluşan ve öğrencilerimin, denetimimde hazırladıkları bitirme tezleridir. Bu tezlerde oyunların tam metni verilmiştir. Öğrencilerin derlemelerinin belki onların adıyla ilerde 'Tiyatro Araştırmaları Enstitüsü'nce yayımlanması düşünülebilir; ben onların derledikleri oyunları, metni vermeden özetlemekle yetindim. Yoksa her dramatik gösteride olduğu gibi Anadolu dramatik oyunlarında da söz, söyleşme, ezgili söz en önemli yeri tutmaktadır.

Türküler, mânîler oyunlarda çok kullanılır. Kimi oyunlarda, özellikle danslarda müzik eşliği ve tartım sağlanır. Kimi söyleşmeli, atışmalı oyunlarda mânîlerle bir çeşit karşılıklı konuşulmuş olur. Bir önemli işlevi de taklitli danslarda ve oyunlarda yapılan hareketi sözle belirler. Bunu Kayseri'den Avşarların *Turnam* adlı türkülü halayında görelim: Oyunu sekiz, on, oniki kişi oynar. Kızlar ev içinde, erkekler dışarda oynarlar. Baş oyuncunun elinde büyük bir mendil bulunur. Kadınların üzerinde bu oyunu oynarlarken kutnu denilen kumaştan giysileri vardır. Başlarına fes giyerler, saçlarına ince siyah yünden örülmüş, boncukla süslü dikedörtgen biçiminde örgü denilen bir süsü koyarlar. Bir kişi tef çalar. Davul veya zurna ile oynandığı da olur. Oyuncular serçe parmaklarından tutuşur, yarım daire olurlar, söylenen türkünün sözlerine göre taklit yapılıır. Türkü şöyledir:

*Kekligidim vurdular
Ganadımı gırdılar
Cahalıdım bilmedim
Bir kötüye verdiler
Enici de turnam enici*

[Burada oyuncular halka olarak ellerin hareketiyle diz çökmeye çalışırlar]

121 Örneğin Isparta'da *Yüzük Saklama* oyunu ile ilgili böyle bir söylence vardır. Bkz.: *AnaDia*, 46-47.

Gonucu da turnam gonucu

[Burada dizler kırılarak el ve avuç içi aşağıya sallanır]

Uçucu da turnam uçucu

[Kollar yana açılarak eller sallanıp hep birlikte yürünür]

[Yeniden küçük parmaklar birbirine geçirilir]

Sıra sıra hendekler

Bu hendeği kim bekler

Ergene yol vermiyor

Bu sakallı köpekler

Bundan sonra “Enici de turnam enici” nakaratı gene gelir. Oyuncuların yarısı türküyü önce okur, ikinci yarısı aynı sözleri tekrarlar, nakaratlar hep birlikte söylenir. Oyun Pınarbaşı'nın Pazarören köyünde oynanmaktadır¹²².

Çankırı'da *Helisa* oyununda dansçılar halka olarak dönerlerken hep bir ağızdan şunu söylerler:

Bugün ayın on dördü

Kız saçını kim ördü

Ördü ise yar ördü

Eğilin kavaklar eğilin

Doğrulun sunalar doğrulun

Süzülün çengiler süzülün.

“Eğilin kavaklar” deyince, dansçılar eğilirler; “doğrulun sunalar” deyince hemen dimdik olurlar; “süzülün çengiler”de de ellerini yukarı kaldırarak bir bir devir yaparlar¹²³. Anadolu'da çok yaygın olan bir kızın inek sağlamak, un elemek, süt pişirmek vb. gibi iş taklitleri yaparak oynadığı oyunlarda her işi türkü belirler. Gene Çankırı'da, bu *Kürdün Kızı* adıyla oynanır.¹²⁴ Çocuk oyunları arasında da böyle türkünün sözlerini hareketlerle canlandıran oyunlar vardır. Örneğin Kastamonu'nun *Esnaf* oyunu gibi¹²⁵.

Kimi törensel-büyüselerde türküler, mânîler evler dolaşarak yiyecek toplanırken söylenir. Burada iki işlev vardır, hem uygulamanın uğur, bolluk getireceği belirtilir, bir çeşit kutsamadır; hem de armağan verilmesi hatırlatılır.

122 ASKO V

123 ÇTH, 88-89.

124 ÇTH, 244.

125 TÇÖÖ, 55-58. Ferruh Arsunar'ın bu çocuk oyunları derlemesindeki örneklerin büyük bir çoğunluğu türküdür, yazar bunların sözleri kadar notalarına da yer vermiştir.

lır, vermeyen için sonucun iyi olmayacağı uyarısında bulunulur¹²⁶. İlerde daha geniş bilgi verilecek, burada bir iki kaynak örneği üzerinde duralım: Niğde/Aksaray'da *Saya* gezmesi gelin, koç, arap, 2 tilki ve tefçi ile yapılır, kavalcı türküleri vardır¹²⁷. Malatya'da *Koç Katımı*¹²⁸, Erzincan'da *Saya gezme*¹²⁹, Ilgın'da *Saya*¹³⁰, Ermenek'te *Saya*¹³¹ gibi.

Bunun bir başka türü, baharın karşılanmasıdır. Burada çoğunlukla çiğdem mevsiminde, mart ayına doğru çocuklar bir dalı süsleyerek evleri doluşurlar, şarkısını söyleyerek yiyecek toplarlar. Niğde *Çiğdem Donatması*'nın sonunda toplanan yiyeceklerle *felfane* denilen bir şölen düzenlenir¹³². Çorum'da *Çiğdem oyunu* da böyledir¹³³.

Bu türlü başka gelenekler de vardır. Örneğin Safranbolu'da Ramazan'a birkaç gün kala yapılan *Albayrak Çağırış* ile, yağmur yağdırmak için *Godegode* gibi¹³⁴. Bolu'da Berat Kandili'nden 15, 20 gün önce çocuklar yüzlerine maske takarak, mum toplarlar bunu bir nahıla koyarak süslerler. Buna *Mum Toplama* denir; bir de aynı yerde yoksullar için *Lokma Toplama* vardır¹³⁵.

Mânîler, türküler ayrıca baht, niyet oyunları için de kullanılır. Özellikle Hıdrellez, Nevruz gibi bahar törenlerinde en önemli oyun, niyet çekip mânî söylemektir. Isparta'da buna *Bahtiyar Çömleği* denir¹³⁶. Kars'ta Şubatın 20'sinden sonra bir çocuk konuşmadan, arkasına bakmadan bir kova su getirir, renkli iplikler geçirilmiş iğneler atılır. Hangi iplik ötekine takılmışsa, onların sahiplerinin evleneceğine inanılır; bu iğneler, mânîler söylenerek çekilir¹³⁷. Bayburt/Gümüşhane'de bu mânîli niyet çekmeye *Sançmak* denir¹³⁸. Oyun Bolayır'da *Bahtiyar Oyunu*¹³⁹, Kütahya'da *Görücü Oyunu*¹⁴⁰, Bucak'ta *Bahtıbar*¹⁴¹ adını alır. Kırklareli/Koçaz'ın Yukarı Kanara köyünde Hıdrellezle ilgili perşembe gününde mânî ile niyet çekmeye *Nazari* günü denilir¹⁴². Bursa'da Hıdrellez'de her bölgede görüldüğü gibi ateş yakıp üzerinden at-

126 *Saya Gezme*'de yeni yorumlar ve kaynakça için bkz.: Pertev Naili Boratav, "Saya, Une Fete Pastorale Les Turcs d'Anatolie et d'Azerbaïdjan, *Turcica*, III (1971), 22-30.

127 *AnaDia*.

128 Turan Koçer, "Malatya'da Koç Katımı", *TFA*, 225 (1968).

129 Bahattin Şeker, "Erzincan'da Saya Gezme Gelenegi", *TFA*, 213 (1968).

130 Haydar Cengiz, "Ilgın'da Saya", *TFA*, 182 (1964).

131 Kemal Akın, "Ermenek'te Saya", *TFA*, 66 (1954).

132 *AnaDia*, 130.

133 *AnaDia*, 124.

134 Sadi Yaver, "Gode, Gode ve Albayrak", *HBH*, 38 (1934).

135 *BCO III*

136 Mehmet Ali Tütüncü, "Isparta'da Halk İnanmaları", *HBH*, 120 (1941).

137 Hayri Özel, "Kars'ta Çile Çıkarma", *TFA*, 252 (1970).

138 *SözDer*, 107.

139 Mustafa Koç, "Bolayır'da Bahtiyar Oyunu", *TFA*, 101 (1957).

140 *TÇÖÖ*, 66-68.

141 Şener Yüce, "Bucak'ta Hıdrellez ve Bahtiyar", *TFA*, 190 (1965).

142 Ethem Ürtik, "Yukarı Kanara Köyünde Nazari Şenlikleri", *TFA*, 267 (1971).

lamak geleneğinden başka, 5 Mayıs'ta *Mantıvar* eğlencesi denilen çömlük için niyet çekme de yapılır¹⁴³.

Tekerlemeler folklorun en önemli konularından birisidir. Masalarda iki önemli türü, bunların da ayrı işlevleri vardır¹⁴⁴. Ayrıca geleneksel tiyatromuzun türlerinden Meddah, Karagöz, Ortaoyununda da iki tür tekerleme ve bunların oyunlar bakımından işlevleri olduğunu görüyoruz.¹⁴⁵ Tekerlemeler üzerine pek çok derleme bulunmaktadır¹⁴⁶. Ayrıca Isparta'dan¹⁴⁷, Kayseri'den¹⁴⁸, Çorum'dan¹⁴⁹, Konya'dan¹⁵⁰, Urfa'dan¹⁵¹, Tekirdağ'dan¹⁵², [Karaman] Ermenek'ten¹⁵³, Samsun/Çarşamba'da Çırakman köyünden¹⁵⁴, Trabzon'dan¹⁵⁵, Sivas/Kangal'dan¹⁵⁶, İstanbul, Sivas ve Mersin'den¹⁵⁷, Ankara/Çankaya Üregül köyünden¹⁵⁸, Ankara/Güdül'de Sorgun köyünden¹⁵⁹, Gülnar'dan¹⁶⁰ tekerleme örneklerini sayabiliriz. Tekerlemeleri tanımlamak oldukça zordur. Ortak noktaları çoğunlukla bir ölçüsü, bir tartımı olmakla birlikte bir konu tutarlılığı olmamasıdır. Bu da onların kaynağında ritüelin bulunduğu görüşünü güçlendirir¹⁶¹. Şimdi burada oyunlar açısından belli başlı işlevlerini inceleyelim.

– Sayışmaçlar / Sayışmacalar denilen daha çok ebenin belirlenmesi için başvuru tekerlemeler. En yaygın oyun işlevi budur. Tekerlemelerin büyük çoğunluğu bunlardan olduğu için ayrıca örnek vermiyoruz¹⁶². Ebe tekerlemelerine *İncizleme* de denir¹⁶³.

– Kimi oyunda, eleme yoluyla çıkacak olanlar belirlenir. Bu artık oyun öncesi değil fakat oyunun kendisiyle ilgilidir. Örneğin çok çeşitlemeleri olan *Elim Elim Öpelek* oyununun Kayseri çeşitlemesinde, oyuncular ellerini orta

143 Rahmiye Malcıoğlu, "Bursa'da Hıdırellez", *TFA*, 222 (1968).

144 bkz.: Pertev Naili Boratav, *Zaman Zaman İçinde*, İstanbul 1958, 32-49.

145 Bu konuda bkz.: And, *Geleneksel ...*,

146 Örneğin bkz.: Bülent Varlık, "Ermenek'ten Sayışmacalar ve Tekerlemeler", *TFA*, 283 (1973); Cahit Öztelli, "Çocuk Oyunlarında Ebe Çıkarma Tekerlemeleri", *TFA*, I/108 (1958); II/109 (1958); M. Sabri Koz, "Oyun Tekerlemeleri", *TFA*, 258 (1971); Ergun Sarıcı, "Sayışmaçlar", *TFA*, mayıs 1972, sayı 274.

147 *AnaDia*, 37-38.

148 *AnaDia*, 77-80.

149 *AnaDia*, 105-107.

150 *AnaDia*, 3-5.

151 *UFD*, 62-65.

152 *ÇOĞİS*, III

153 Bülent Varlık, "Ermenek'ten Sayışmacalar ve Tekerlemeler", *TFA*, 283 (1973).

154 Yılmaz Elmas-Ayla Satın, "Çırakman Köyünün Folkloru", *TFA*, 184 (1964).

155 Şevket, "Trabzon Tekerlemeleri", *HBH*, 35 (1934).

156 *TÇÖÖ*, 38-40.

157 M. Sabri Koz, "Oyun Tekerlemeleri", *TFA*, 258 (1971).

158 Kâmil Toygar, "Üregül Köyünde Çocuk Tekerlemeleri", *TFA*, 127, 1960.

159 İsmail C. Gençtürk, "Sorgun Köyü Saklambaç Oyunu", *TFA*, 161 (1962).

160 Gündüz Artan "Gülnar'da Derlenen Tekerlemeler", *TFA*, 169 (1963).

161 Tekerlemeler özellikle masal tekerlemeleri, bilimsel olarak enine boyuna incelenmiştir: Pertev Naili Boratav, *Le Tekerleme*, Paris (1963).

162 Örneğin ebe bulmak için Kastamonu'dan 15 tane sayı sayma tekerlemesi için bkz.: Talât Mümtaz, "Kastamonu Çocuk Oyunlarında Sayılar" *HBH*, 19 (1931).

163 *SözDer*, 67-68.

yere koyarlar, ebe eliyle tekerlemeyi söyler, son kelime kime rastlarsa o çıkar, en son kalan çocuk ile ebe bir tekerleme söylerler¹⁶⁴. Ankara'da oynanan *El El Epenek*'te ise parmaklar sayılır, tekerleme kimin hangi parmağında biterse o parmak kapanır, parmakları tamamen kapanan elini koltuğunun altına koyar, kimin eli ısınmadıysa o kuluçka olur, ona tavukmuş gibi tekerleme söylerler¹⁶⁵. Urfa'daki çeşitlemesi *İğne Miğne Kirazı*'nda el yerine ayaklar sayılır¹⁶⁶. Konya'dan *Depiş Depiş* oyununda da öyle¹⁶⁷.

– Tekerleme, oyunda bir zaman ölçüsü olarak kullanılır. Örneğin Konya'dan *Yerim Kurtlandı* ya da *Gülü Gülü Gubbe* oyunu bir kovalamacadır. Ebe tekerlemeyi bitirinceye kadar çömelik dururlar, sonra kaçmaya başlarlar¹⁶⁸. Ankara'dan *Atlama* oyununda biri eğilir, öteki atlayıp üzerine biner, bir tekerleme söyler, söylerken alttaki kalkmazsa ötekiler atlar, üstteki düşerse o ebe olur¹⁶⁹. Kayseri'den *Gode Gode Boncuk* oyununda iki çocuk sırtında kaldırırlar, bir tekerleme söylenir, tekerleme süresince sırtında tutar, sonra ötekine sıra gelir¹⁷⁰. Bunun gibi top oyununda topun her yere değişinde, ip atlama da ipin her yere değişinde tekerleme söylenir¹⁷¹. Tekerleme Urfa'dan *Derrebu Derinebu*'da bir zaman ölçüsüdür^{171a}.

– Tekerleme bir zaman ölçüsü olduğu gibi kimi oyunda bir uzunluk ölçüsü de olabilir. Örneğin Kızılören köyünde *Sülümpa* oyununda yassı taşlarla, yuvarlak taşa vurulup sıçratılır, taşın bulunduğu yerle sıçradığı yer arası her sözcükte bir ayak ölçülerek tekerlemeyi en önce bitiren oyunu kazanır¹⁷².

– Tekerlemeye, saklı bir şeyi, bir kişiyi bulmak için de başvurulur. Örneğin Samsun'dan *Çöppen* oyununda elde çöp (ya da madenî para, taş) saklanır, hangi elde olduğunu bulmak için bir tekerleme söylenir¹⁷³. Muğla/Ula'dan *Kör Çepiş* oyununda ebeyi seçerken gene elde böyle ufak bir nesne saklanır, bulmak için tekerlemesi vardır¹⁷⁴. Kırklareli'nde bir körebe çeşitlemesi olan *Kör Çapar* oyununda ebenin gözleri bağlı iken ötekiler onun çevresinde halka olup tekerleme ile dönerler, ses kesilince, ebe aramaya başlar¹⁷⁵. Aslında burada tam bir işlev yoktur, ancak seslerle yön arama bakımından ebeye bir yararı olabilir. Yüzük oyunlarında da yüzüğün hangi fincanın altında olduğunu bulmak için tekerlemeler vardır. Kayseri'den *Yüzük* oyununda bu işlev şarkıyla sağlanır¹⁷⁶.

164 *AnaDia*, 81-82.

165 *AnBud*, 278.

166 *UFD*, 59.

167 *AnaDia*, 21-22.

168 *AnaDia*, 5-6.

169 *AnBud*, 275; *SözDer*, 75.

170 *AnaDia*, 83-84.

171 Avni Yüksel "Akdağmadeni'nde Tekerlemeler", *TFA*, I, 191 (1965); II, 195 (1965). Aynı yazıda Akdağmadeni'nde ebe seçme, iki takımdan hangisinin oyuna başlayacağını belirleyen tekerlemelere yer verilmiştir.

171a *UFD*, 61.

172 Orhan Aydemir, "Kızılören Köyü Tekerlemeleri", *TFA*, 186 (1965).

173 *SözDer*, 59.

174 *AnadEs*, 35.

175 94-95, *SözDer*.

176 *AnaDia*, 89.

– Oyuncuların evlerine dağıldıkları zaman söyledikleri tekerlemeler vardır. Örneğin Niğde’de¹⁷⁷.

– Alay etmek, yermek, kınamak için söylenen tekerlemeler. Örneğin Konya’da *Aydede* oyununda gece çıkmak için sözleşmiş çocuklar, evden izin alamayan arkadaşlarının evinin önünde tekerleme söyleyerek onu çıkartmaya çalışırlar¹⁷⁸.

– Konya’da *Köy* ya da *Künü* adlı aşık oyununda, oyun bitmeden ayrılmak isteyeniyi utandırmak için tekerleme söylenir¹⁷⁹. Çorum’da yüzük oyununda yenilenle alay etmek için söylenen tekerlemelere özel bir ad verilmiştir: *Çığsak* denilir¹⁸⁰.

– Doğrudan doğruya tekerleme üzerine kurulu oyunlar vardır. Örneğin Sivas/Kangal’dan *Tekerleme* oyunu, bir tekerleme yarışması gibidir; iki takım karşılıklı söylerler, kazanan karşı takımdan bir oyuncu alır¹⁸¹. Bunun bir çeşitlemesi Kayseri’den *Üşüdüm Üşüdüm* oyunudur¹⁸².

– Oyuna zenginlik katan tekerlemeler. Örneğin Ankara/Ayaş’ta oynanan *Ebem Gırlagaç* oyununda tekerlemeler söylenir¹⁸³. Muğla/Ula’da oynanan *Hamam Evi*’nde topraktan küçük kubbeler yapılır, hamam evi denilen bu kubbeler için tekerlemeler vardır.

– Çeşitli vesilelere özgü tekerlemeler bulunmaktadır. Örneğin Urfa’da yağmur yağmadığında; deve geçerken; kertenkele, ay, leylek görünce; Zeliha, Emine, Ömer adlı çocuklar için bunlara özgü tekerlemeler söylenir¹⁸⁴.

– Tekerlemenin törensel, büyüsel işlevi. Örneğin Antalya/Korkuteli’nde bir ailenin ilk çocuğu oğlan olursa köyün delikanlıları omuzlarına kütük atarak evin damına çıkarırlar, buradan kütüğü aşağı atarken tekerleme söylerler¹⁸⁵. Sipsi, düdük, yapıldığında ya da yapılırken tekerleme söylenir. Örneğin Muğla/Ula’da¹⁸⁶, Safranbolu’da bahar törenlerinin¹⁸⁷ çoğunda böyle tekerlemeler vardır. Örneğin Muğla/Ula’da kür denilen böğürtlen filizlenince çocuklar bunları koparır, üstüne bir mendil örtüp ağaçlara vurarak tekerlemesini söylerler, oyunun adı bu tekerlemeden dolayı *Telden Teleme*’dir¹⁸⁸. Gene Muğla/Ula’da çocuklar Ramazan’da evlerden *Evlidâh* adlı uygulama ile tekerlemelerle yiyecek toplarlar, vermeyen evlerin bacasından bir avuç tuz atarlar, ocakta patlayan tuz ev sahiplerini korkutur¹⁸⁹. Tekerlemenin bir türü de yanılmaçlardır; bunlara, şaşırtmaç da denir. Daha önce bunun işlevi üzerinde durmuştuk. Bunlar dil sürçmesi yarattığı için oyunlarda da başvurulur. Aşağıda az duyulmuş Safranbolu yanılmaçlarından bir iki örnek verelim¹⁹⁰.

177 *AnaDia*, 26-27.

179 *AnaDia*, 30-31.

181 *TÇÖÖ*, 35-42.

183 *SözDer*, 77-78.

185 *SözDer*, 97.

187 *SKA*, IX.

189 *AnadEs*, 42-43.

178 *AnaDia*, 128.

180 *AnaDia*, 107-108.

182 *AnaDia*, 91-92.

184 *UFD*, 65-66.

186 *AnadEs*, 97-98.

188 *AnadEs*, 80.

190 *SKA*, VII.

Beş boz y \ddot{u} kl \ddot{u} beş boz eşek
Beşi de beş boz y \ddot{u} kl \ddot{u} beş boz eşek
Gelende beş boz y \ddot{u} kl \ddot{u} beş boz eşek
Gidende beş boz y \ddot{u} kl \ddot{u} beş boz eşek

Şu karşıda bir tarlam var
Orta yeri dere
Bir yanını ekdim bir şinik kekeremekere
Bir yanına ekdim bir şinik kekeremekere
Bir yanında dadandı bir k \ddot{u} r \ddot{u} k \ddot{u} yırtık pasara pas porsuk
Bir yanında dadandı bir k \ddot{u} r \ddot{u} k \ddot{u} yırtık pasara pos porsuk
K \ddot{u} r \ddot{u} k \ddot{u} yırtık pasara pas porsuk
Piselepis porsuğa dedi ki
Sen ne zamandan beri piselepis porsukluk edersin?
Piselepis porsuk pasara pas porsuğa dedi ki
Sen ne zamandan beri pasara pas porsukluk edersen
Ben o zamandan beri piselepis porsukluk ederim...

Değirmene girdi k \ddot{u} pek
Değirmenci çaldı k \ddot{u} tek
K \ddot{u} pek k \ddot{u} tek yedi
K \ddot{u} pek kepek yedi

Evimizin önünde bir ağaç dut
Bir dalma ben çıktım bir dalma abdal çıktı
Abdal beni silkeledi ben abdalı silkeledim
Abdal beni silkelemiş idi ben abdalı silkelemezdim.

Yanıltmaçlar söz oyunlarına en yakın olan tekerlemelerdir. Ancak pek az derleme vardır¹⁹¹. İlerde örneklerini göreceğimiz yanıltmaçlı oyunların yanı-

191 Hüseyin Elmasyazar, *Çocuk Tekerlemeleri* (basıldığı yer ve yıl gösterilmemiştir, 17 yanıltmaç); *UFD*, 66 (5 yanıltmaç); Muammer Önuş, "İstanbul'da Kullanılan Yanıltmaçlar, Ölçülü Fıkralar", *HBH*, 101 (1970) (14 yanıltmaç). Ayrıca bkz.: M. Kemal Özergin, "İstanbul'da Derlenen Yanıltmacalar", *TFA*, 208 (1966); M. Ali Kâğıtçı, "İstanbul'da Derlenen Yanıltmacalar'a İlâveler", *TFA*, 209 (1966).

sıra, yanıltmaçlar oyunda ceza olarak da kullanılır. Örneğin Çorum'da *El El Üstünde* oyunu gibi oynanan *Yanıltmaç* oyununda yatan bilemezse ceza olarak yanıltmaç söylenir¹⁹². Ayrıca Çankırı'da *Tekerleme* denilen oyun aslında yanıltmaçlara dayanmaktan çok sorulara önce A'dan başlayarak Z'ye kadar cevaplarının hepsini o harfle başlatmak zorunluluğu, bir çeşit yanıltmaç etkisi yapar¹⁹³. Gaziantep'te oynanan *Bazlambaç* oyununda¹⁹⁴ biri eğilir, ilk atlayanın söylediği tekerlemeyi ötekilerin tekrar etmesi de çabukluk bakımından bir yanıltmaç sayılabilir. Muğla/Ula'dan *Yattı Kalktı* oyununda herkese bir yemek adı konulur, adını anlamayıp kalkmayana ceza verilir¹⁹⁵. Burada da yanıltmaç kullanmadan, şaşırımlar olduğundan bir yanıltmaç oyunudur.

Bilmeceler de oyunlarda çok başvurulan söz oyunlarıdır. Örneğin Burdur'dan *Asal Sorma* oyunu¹⁹⁶, Kayseri'den *Bilmeli Matal* oyunu gibi¹⁹⁷. Gaziantep'ten *Şakı Bilbilim* oyunu bilmeceli bir koşmaca oyunudur. Ebe elinde bir tura tutar, çeşitli uzunluklar gösterip, bir kuşu anlatır, turayı alır, bilmeyenlere vurur, kovalar “soyak, soyak” deyince ebeye koşup turayı verir¹⁹⁸. Azerbaycan'dan *Oyun-Tapmaca* kuş bilmecesine dayanır¹⁹⁹.

Oyunda sözle ilgili olarak şunu da eklemek gerekir: Kimi oyunlarda belirli sözleri söylemek, oyun kuralı gereğidir. Örneğin Isparta'dan *Değnek* oyunu, bir cirit çeşitlemesidir. Atlı kaçarken, ona değmiş atlı onu kovalar, değnek vurup kaçır, değnek atıldığı zaman adını çağırıp “sakın!” demek gereklidir²⁰⁰. Kayseri'de atlama oyunlarından *Hömbek* oyununda ebenin her üzerinden atlayanın “El değer/Etek değmez” demek zorunluluğu vardır²⁰¹.

Oyun Terimleri, Araç-Gereçler, Oyuncaklar

Oyunlarda giyim kuşam, donatım, araç ve gereçler önemli bir yer tutar. Danslar, dramatik oyunlar ve bunların dışında kalan oyunlarda, oyun alanının çoğunlukla belirli bir özelliği yoktur, bunlar her yerde oynanabilir. Danslar için giyim kuşam da oyunun bir ögesi değildir. Köylüler danslarını günlük kılıkları ne ise, bunlarla yapar. Günümüzde köylü dansları kentlerde bir seyirlik oyun olarak sunulur, yarışmalar düzenlenirken, giyim kuşama, danslar kadar önem veriliyor, bu daha çok geleneksel giyim kuşamın korunması, bozulmamalarını sağlamak için yerinde bir önlemdir; yoksa zorunlu bir ko-

192 *AnaDia*, 116-118; ayrıca yanıltmaç örnekleri de verilmiştir.

193 *ÇTH*.

194 *SözDer*, 37.

195 *AnaDİs*, 89.

196 *AnaDia*, 64-65.

197 *AnaDia*, 95-96.

198 *SözDer*, 115.

199 *AFİ*, 238.

200 *AnaDia*, 51.

201 *AnaDia*, 84-85.

şul değildir. Dramatik oyunlara gelince, ilerde göreceğiz, bunlarda belirli ki-
şileştirme ana öge olduğu için, oyuncu canlandırdığı, kendisinden başka bir
kişiyi ya da yarattığı canlandırırken bunun gereğini yerine getirir; öyle ki yü-
zünü boyar, gerektiğinde maske takar, danslar için tartım için kaşık, mendil
gibi bilinen araçların dışında bir donatım gerekmez. Oysa dramatik oyunlar-
da, ilerde göreceğimiz gibi belirli donatım gereklidir.

Bunların dışındaki oyunlara gelince, oyunların çoğunluğunun belirli
araç ve gereçleri vardır. Bunlar gene sopa, kemik, çukur gibi kolay sağla-
nan şeylerdir. İlerde bu oyunları görürken, her oyun kümesi ile ilgili terim-
leri vereceğiz. Burada genel bir fikir vermek için bir iki terim üzerinde du-
racağız. Kimi araçlar atmaya, vurmaya yarar. Örneğin taş oyunlarında he-
defe atılan taş çeşitli adlar alır. Niğde'de bu yassı taşa *hapbal*²⁰², Beyşehir,
İlgin, Konya'da *kaydırak*²⁰³, Bor/Niğde'de bir daire içine konulan çekirdek-
lere atılan yassı taşa *hanha*²⁰⁴ denilir. Değnekli oyunlarda vuran değnek,
holla, *çomak* gibi adlar alır. Oyunlarda hedef için de adlar vardır. Bunların
kimi toprağa kazılmış çukurlardır. Niğde'de *gülük*²⁰⁵, *höyük* ya da *hülük*²⁰⁶,
Amasya'da *kurna*²⁰⁷; Isparta'da *murtuk*²⁰⁸, Muğla/Ula'da *ev*²⁰⁹; Çorum'da
*emen*²¹⁰ denilir. *Söz Derleme Dergisi* çeşitli bölgelerde hedef için şu sözcük-
leri saptamıştır: *Amaç*, *belgi*, *çizildek*, *emeç*, *erek*, *erişe kalak*, *öndül*, *öydül*, *pa-
ta*, *tanık*, *yönter*. Beyşehir, İlgin, Konya'da yere dikilen hedefe *hota*²¹¹, Kon-
ya Beyşehir'de topla vurmaya üzere hedef diye dikilen taşa *say*²¹², Niğde'de
taşla vurulacak hedef taşa *mucuk*²¹³, Çorum'da hedef olarak dikilen kemiğe
*hodak*²¹⁴, Boğazlıyan'da Abdili köyünde dikilen taşa *notak*, ona atış yapılan
yassı taşa *sülenke* denilir²¹⁵.

Top için de çeşitli terimler kullanılır. Oyuncak top için *gigi* ve *tot*, sığır
tüyünden yapılan ve değnekle oynanan topa *güdül* denilir. *Söz Derleme Der-
gisi* oyunla ilgili şu terimleri veriyor: *Alarga* [= oyunda daire], *badal* [= kâğıt
oyunlarında sayı olarak çizilen çizgi], *çıldır* [= çelik çomak oyununda çeliğin
dikilmesi], *dağ* [= ayak basılan çizgi ya da kale], *ellik* [= kaydırak oyunun-
da atılan büyük taş], *eneme* [= oyunda sayı], *epene* [= oyunda herkesin ken-
dine özgü yeri], *gıdak*, *gılı* [= oyun oynanırken yerlerini başkası almaması
için oyuncuların koydukları değnek ve taş], *henek* [= oyun yeri], *hombuk* [=
kaydırak oyununda dikilen taş], *hont* [= bez top], *höme* [= oyunda tutulması
gerekten yer], *hörtlek* [= top oyununda çizilen sınır], *ıdıllık* [= oyunda ebenin

202 *AnaDia*, 131-132.

203 *SözDer*, 82-83.

204 *SözDer*, 46.

205 *AnaDia*, 135.

206 *AnaDia*, 132.

207 *SözDer*, 94.

208 *AnaDia*, 42.

209 *AnadEs*, 23-24.

210 *SözDer*, 39-40.

211 *SözDer*, 82-83.

212 *SözDer*, 108-109.

213 *AnaDia*, 131-132.

214 *AnaDia*, 123.

215 Fikret Türkmen, "Boğazlıyan'da Çiğdem Pilâvı", *TFA*, 242 (1969).

elinde tuttuğu şey], *kalak yapmak* [= oyunda sayı yapmak], *kalık* [= tura oyununda ipi tutan ve turaları kaptırmayan oyuncu], *kambak* [= sayı], *katlan* [= oyunlarda başlama çizgisine konulan taş, hedef], *keplemek* [= oyun oynanırken herkesin belli olan yere varması], *kızık* [= yumruk cezası], *kuran* [= üç taş oyununda üç taşın bir araya gelmesi], *mid* [= kale], *mırık* [= oyunda sayı], *murlamak* [= oyunda bir şey istemek], *peles* [= oyunda merkez sayılan yer], *simdut* [= yumruk usulüyle ebe seçimi], *tir* [= ceviz oyununda en büyük ceviz], *tula* [= ipten yapılmış tura], *tur* [= yüzük oyununda söylenen mânî], *udak* [= saklambaç oyununda haber veren], *zımbaya vurmak* [= oyunda ceza vermek]. Oyunlarda kumar da bulunduğundan *Söz Derleme Dergisi* kumar ile ilgili bir iki deyim veriyor: *Cıvlatmak* [= yutmak], *heneke* [= kumarda herkesin önüne koyduğu para], *kenek* [= karşısındakine öndelik olarak verilen birkaç sayı].

Oyunlarda görev bölümü önemlidir. Dramatik oyunlarda, tiyatrodaki olduğu gibi rol dağıtımı yapılır, ayrıca gene tiyatrodaki olduğu gibi bir sahneyekor, bir yönetici olur. Prof. Şükrü Elçin, dramatik oyunlarımızı inceleyen değerli eserinde çeşitli bölgelerde yöneticiler için şu adları saptamıştır: *Aynaz*, *Cıdıroğlu*, *Delikanlıbaşı*, *Delil*, *Düğün Kâhyası*, *Elebaşı*, *Kadı*, *Kâhya*, *Kızılacak*, *Kızlarağası*, *Köse*, *Kumpo*, *Meydancı*, *Mukallit*, *Oyunağası*, *Oyunbabası*, *Oyuncubaşı*, *Oyun Kâhyası*, *Öncü*, *Peyk*, *Reis*, *Tongur*, *Ustaoyuncu*, *Yârenbaşı*, *Yiğitbaşı*, *Yüren*²¹⁶.

Ayrıca bunların çoğu eviçi toplantılarda, toplantıyı yönetenlere verilen addır. Danslar için de bir görev bölümü vardır. Sıra danslarında sıranın iki başındakiler yönetici durumundadırlar. Örneğin sıra olarak oynanan *bar*'larda oyunu yöneten ve sıranın sağ başındaki dansçıya *barbaşı*, onun yanındakine *koltukaltı*, sıranın öteki ucundaki dansçıya ise *poççik* adı verilir. Horon'larda ise baş oyuncu *horoncu başı* veya *çavuş* adını alır. Halay'larda bu *baş çeken*'dir. Çorum'da oyun sırasında yeri ortada olan oyuncuya *ortancı* denilir. Oyuncular da bölgelere göre çeşitli adlar alır. Örneğin Merzifon'da davul önünde oynayana ve köçeğe *çoştur* adı verilir.

Dans ve dramatik oyunlar dışındaki oyunlarda oyuna ilk başlayan, ebe, oyunu yöneten, takım başları, takımların ayrılması, bu görevleri belirleyen, ayrıca kendi başlarına oyun niteliği taşıyan işlemler vardır. Oyuna başlama sırası önemlidir. İlk başlayana ve bu sıraya çeşitli bölgelerde değişik adlar verilir. Örneğin Urfa'da oyuna ilk başlayan *Elbaş*, son oyuncu ise *Kırret*'tir; bilye oyunlarında *elebaş*'tan sonra gelen *yazıcı*, ondan sonrakine *yazıcı ardı*, *kırret*'ten öncekine *kırret önü* denilir²¹⁷. Niğde'de oyunda en sona kalan *gıllî*'dir²¹⁸. Gaziantep'te sırası en son gelen oyuncu *Kağhacı*²¹⁹, Birecik/Urfa'da

216 AKOO, 60-63.

217 UFD, 59.

218 AnaDia, 133-134.

219 SözDer, 79.

oyuna en son katılan *Kaka*²²⁰, Niğde’de ebeden sonra gelen oyuncu *Kıllı (ebe ardı)*’dır²²¹. Maraş’ta oynanan *Gülle* oyununda oyuna başlama sırasını belirlemek için şu sözleri aynı sırayla kim önce söylerse, sırası da öylece belirlenmiş olur: “Evvelim”, “Evvel arkasıyım”, “Kavalım”, “Kaval arkasıyım”, “Heşliyim”, “Heşli ardıyım”²²².

Söz Derleme Dergisi oyun sırası için değişik bölgelerden şu terimleri veriyor: *Elbaşı* [= oyunda ilk oynayan], *engalle* [= oyuna üçüncü olarak giren], *gankak* [= oyunda geri kalan], *kumbuz* [= gülle oyununa en son giren], *yazıcı* [= oyunda ikinci olan]. Kayseri’de *aşık* oyununa ilk başlayana *burhani* denir²²³.

Oyunlarda en önemli görev “ebe”liktir. Aslında ebelik çoğunlukla olumsuz bir görevdir, kimse ebe olmak istemez, çoğu oyunlarda ebe oyun başında seçildikten sonra oyun boyunca ebelikten kurtulup, bunun başkasına geçme olanağı vardır. *Söz Derleme Dergisi* çeşitli bölgelerde ebe için çeşitli terimler veriyor: *Büşükçü*, *girici*, *güdekçi*, *güdetçi*, *güdülük*, *mapçı*, *yenci*.

Muğla/Düğrek’te oynanan *İto* oyununda, ebeye *ito* denmektedir²²⁴. Kayseri’de ebe karşılığı *başçı*²²⁵ kullanılır. Ancak burada ebe bir çeşit yöneticidir. Bilecik’te Ebe’ye *kalık*²²⁶, Bolu’da ise *Yelci*²²⁷ denilir. Çoğunlukla takımların yöneticileri, başları için de adlar vardır. Örneğin Silifke’de Tahtacı oymağı oyunlarında takım başlarına *Bozbey*²²⁸, gene Silifke Türkmenlerinde *Oymak Beyi*²²⁹ ya da *Başkoç*²³⁰ denilir.

Muğla/Ula’da takımların başları *başeri* / *başarı*’dır²³¹. Dilsiz oyunlarında, komut veren oyun yöneticisi de çeşitli adlar alır, o ne derse ötekiler onu yapmak zorundadırlar. Örneğin Isparta’da *Sende* oyununda komut veren *Yiğitbaşı*’dır²³². Ebe seçmek için tekerlemeler, saymacalar dışında başka işlemler vardır. Örneğin Muğla/Ula’da adaşarak ikiye ayrılırlar²³³. Çorum’da eşleşirler²³⁴. Muğla/Ula’da güdekçiyi belli etmek için kuru-yaş tutulur.²³⁵ Çankırı’da *Kadifeci Güzeli* oyununda çocuklar tekerleme ile beğendiklerini seçerler²³⁶. Niğde’de bir oyunda en kuvvetli ebe olur²³⁷. Eşleşmek için ad da tutulur. Gaziantep’te *badaşmak*, Çankırı’da *eş tutmak*²³⁸ Muğla/Ula’da *adaşmak* denir²³⁹.

220 *SözDer*, 79.222 *MÇO*.224 *SözDer*, 79.226 *SözDer*, 28.228 *TÇOÖ*, 17-22.230 *TÇOÖ*, 23-26.232 *KA*.234 *AnaDia*, 120-121.236 *ÇTH*, 178.238 *SözDer*, 27.221 *SözDer*, 88.223 *KÇMO V*.225 *AnaDia*, 102.227 *BS*.229 *TÇOÖ*, 33-34.231 *AnadEs*, 5.233 *AnadEs*, 71.235 *AnadEs*, 71.237 *AnaDia*, 129-130.239 *AnadEs*, 5-6.

Saklambaç oyunlarında ebeye, Gaziantep'te *yumuç*, Ankara'da *yumucu*²⁴⁰ denir, Muğla/Ula'da *güdekçi* ya da ebe seçimi için değişik bir yöntemde, üç kişi ellerini üstüste kor, “an an endirbo, bir iki dondurma, ben çıktım”, herkes ellerini açar üçü aynı ise yeniden tutulur, ikisi yere biri göğe bakıyorsa, göğe bakan; ikisi göğe, birisi ise yere bakan elin sahibi güdekçilikten kurtulur. Buna *Andırbo* / *Endırbo* denilir²⁴¹. Eşleşmek için bir yol da *kubaşmak*'tır. Ankara'da oyuncular çiftler çiftler kubaştıktan sonra yaş-kuru yapılır, kuru isteyen yatar²⁴².

Oyunların sonu, oyun karşılaşmalı, çatışmalı bir oyun ise kazananın ödül alması, yenilenin de cezalandırılmasını gerektirir. Oyun cezalarının çoğu, kendi başlarına bir oyundur. Örneğin Kars'ta *Yüzük* oyununun sonunda *henk* denilen şakalı dramatik oyunlar oynanır, ayrıca yenilen takım oyuncularını türkülerle kızdırılır²⁴³. Kimi yerde horoz, kocakarı, köpek, kedi, fare, ayı gibi çeşitli kişi ve hayvanların taklitleri yaptırılır²⁴⁴. Çanakkale/Bayramiç'te yenilenin ayakları toprağa gömülüp gülüşülür²⁴⁵. Kayseri'de *Yüzük* oyununda yenilenin alınına fincanın arkası islenerek damga gibi basılır ya da tavana soğan asılır, yenilen elleri arkasına bağlı olarak bunu ağzıyla kapmaya çalışır. Gene burada tıraş olma cezasında sulu külün içindekini bulma cezası uygulanır²⁴⁶. Çorum'da ceza, yoruluncaya kadar mâni söyleyip, dansettirir²⁴⁷. Niğde'de ceza olarak yenilen takımın başçısı yarı beline kadar toprağa gömülür, ona işkence yapılır, alay edilir²⁴⁸. Niğde/Bor'da yenilen, öteki çocukları sırayla sırtında taşır²⁴⁹. Eskiden Çankırı'da *Fes Değiştirme* oyununda yenilenin, yanlış yapanın yüzüne kara sürülür, 7 kez kara çizgi çizilen oyundan çıkarılır²⁵⁰. Senirkent'te, yüzük oyunundan sonra yenilenlerin alnında yumurta kırılır, ya da fincan altı isle karartılır, bununla yenilenin alnı damgalanır, aynı takımdan olanlara yalattırılır²⁵¹. Kazananlar ise kazanmanın sevinci, ya da aşık oyunlarından kumar gibi bir kazanç sağlamadığı; oyunda becerisini göstermenin övüncü; ya da kendisine saygın bir ad verilmesidir. Örneğin Gaziantep köylerinde yarışmalarda birinci gelene *Böke* denilir²⁵².

Mızıkçılara, oyunbozanlara da ceza verilir. *Söz Derleme Dergisi* mızıkçı ve mızıkçılık için şu sözcükleri veriyor: *Ağlak, ağlaz, calgı, ciğaz, ciğiz, cıhcı, cılacı, cılaz, cılcık, cıllık, cırlı, cırlık, cırlıkçı, cırmaz, cırnaz, ciğaz, ciğiz, güdek, holdara, karacı, kızarcı, mızdı, mızlı, zığarcı, zıllık*. Mızıkçılık etmek ise: *Heregüt, karama, ağlazlanmak, bıcıklamak, bıcıkamak, bıcımak, bıncımak, bizikleme,*

240 *SözDer*, 105-106.241 *AnadEs*, 40-41.242 *AnBud*, 280.243 *YO*.244 *TÇÖÖ*, 38, 81.245 *SözDer*, 64.246 *AnaDia*, 85-89.247 *AnaDia*, 120-121.248 *AnaDia*, 138.249 *SözDer*, 76.250 *ÇTH*, 57-58.251 İsmail Nami Erbilek, “Senirkent'de Gezek”, *HBH*, 120 (1941)252 Abdülkadir İnan, “Gaziantep Köyleri ve Barak Oyunları”, *HBH*, 122 (1941).

calgımak, cıgazlanmak, cılaz etmek, cılazmak, cılımak, cılmak, cındırmak, cıngı-mak, cınımak, cızıkamak, cılımak, gıarmak, gılemek, gılemek, kancımak, karık-mak, karımak, kincımak, kızağlamak, kızalamak, mızımak, mızmak, nızarmak, zığarmak, zıllımak, zınarmak, zınlamak sözleri kullanılıyor. Çankırı'da mızık-çılık eden (*calgıyan*) sırtüstü toprağa yatırılır, tebeşirle, sert bir nesne ile ka-lıbı çizilir, o kalkınca herkes bu kalıbın üzerine işer²⁵³. İstanbul, Sinop vb. yerlerde mızıkçı ayaklarıyla başından tutulup kaldırılır, altı kez yere doku-nacak biçimde hızlı olarak kaldırılıp indirilir. Buna *Altı Okka* (kısaca *altokka*) denilir²⁵⁴. Ayrıca oyunda verilen yumruk cezasına Gümüşhane/Kelkit'te *Kız-zık* denilir²⁵⁵.

Oyunda kazanmak ve yenilmek üzerine de terimler vardır. Oyunda ye-nilmeye Erzurum'da *Yutuzmak*²⁵⁶, Gaziantep'te *utuzmak*²⁵⁷; oynadığı oyunu becerememeye ise *Örtlemek* denilir.

Oyun araç-gereçlerinden, donatımından başka bir de oyuncak vardır. Kimi oyuncak çocuğun kendi başına oynayabildiği, kimi ise, başka çocuk-larla paylaşabildiği nesnelliktir. Kimi durumda ise bu oyuncak, belirli kural-ları olan oyunların oynanabileceği bir araçtır. Anadolu köy çocukları kendi oyuncaklarını kendileri yaparlar. Bunlardan örnekler verelim: Bunların en ilginç Gaziantep'te görülen *çıkşa*'dır (*çıkşağı*). Bu Eski Yunanlılardan beri bilinen, bir ara salgın gibi bütün dünyaya yayılmış bulunan yoyo'dan baş-kası değildir. Bu çeşitli maddeden yapılmakla birlikte, Gaziantep *çıkşa*'sı tornacıların ağaçtan yaptıkları, ele sığacak yassıca bir tahta parçasıdır, çev-resindeki oluğa ip sarılır, aşağı bırakılınca inişten aldığı güçle yeniden yu-karı çıkar²⁵⁸. Uçurtma da çocukların çok sevdiği bir oyuncaktır. Isparta'da adı *Çelken*'dir²⁵⁹. Tekirdağ'da uçurtmaların pek çok çeşitlemesini buluyoruz. Bunlar ikiye ayrılmakta: Çıtalı uçurtmalar, ki bunlar çıtadan yapma bir çatı üzerine kâğıt ve bezle kaplanır, çeşitleri arasında *Altı Köşe, Dolap, Tayyare* ya da *Sallabaş, Balon* vb. vardır. Çıtasız olanlar arasında ise *Sıçan, Galaygan* sayılmaktadır²⁶⁰. *Söz Derleme Dergisi* çeşitli bölgelerde uçurtma için kullanı-lan şu adları veriyor: *Cergen, cerken, kalkan, kayrak, kuş, okleli, okleyli, puçuk, tahtalı kuş, uçurak, yelleme*.

Havaya uçurulan oyuncaklar yalnız uçurtmalar değildir. Örneğin Çor-lu/Tekirdağ'da *Çıroga*, kanatlı bir huni biçimindedir, değnekle vurulunca döne döne havaya fırlar. Kütahya'da *Diğa* denilen bir oyuncak vardır: Bir değneğin altı sivriltilip üstü yarılarak buraya iki tavuk tüyü konulur ve böylece uçurulur²⁶¹.

253 *SözDer.* 39.

255 *SözDer.* 91.

257 *SözDer.* 123.

259 *SözDer.* 50.

261 *SözDer.* 52.

254 *SözDer.* 16.

256 *SözDer.* 124.

258 *SözDer.* 51-52.

260 *ÇOCİS III.*

Topaç da çok yaygındır. Yalova'da bir daire içinde dönen topaca bir başkasının topacını çarptırıp, ötekini çıkarma oyununa *Tuka (Dozdoz, Domuz)* adları verilir²⁶². Tekirdağ'da topaç'ın adı *Toka*'dır²⁶³. *Söz Derleme Dergisi* çeşitli bölgelerden *topaç* için şu adları veriyor: *Ayı, bozanak, cıttır, cızdırak, coz, çevirgen, dana, değirme, deleme, delemen, delese, deneme, deveme, develeme, dozillik, dölenbek, döndirek, döndürek, döndürük, dönek, faka, feşel, fiça, fiçı, fiççı, firça, fıfır, fıfıra, firfirik, firık, fırıncak, fırla, fırtleş, fiççe, firman, gernek, gırlengic, gobak, hodak, iştiban, katır, kirgiş, kırıştak, kirildik, kobak, köşek, küsse, lok, matak, mılı, mirak, moma, mozik, muçu, muşkuldak, pımpır, pırla, pırlak, pırlangıc, pırlangaç, sohur, sözünek, şamalık, şabak, tarıldak, tentürük, tırlak, tintini, titrek, toka, tostot, vızırdayak*. Topaçın ses çıkarması, *vıngıldamak*, sessiz dönmesine ise *ovunma* denilir.

Ses çıkaran oyuncaklar ve çocuk çalgıları da inceleme alanıdır. Örneğin Erzincan/Kemaliye'den *Vızılık* denilen oyuncakın ortası üç noktadan deliktir; ufak uzunca bir tahtanın deliklerine ip geçirilir, ip iki ucundan çekilince tahta vızıldayarak döner²⁶⁴. Bolu'da *Şıngırdak* denilen içiçe iki üstüvanenin bulunduğu oyuncak da ses çıkarır²⁶⁵. Safranbolu'da içinde top bulunan ses çıkarıcı bir oyuncak *Şakırdak*'tır²⁶⁶. Isparta'da *Çıngırdak* yuvarlak saplı bir tenekede içindeki küçük taş parçalarının salladıkça ses çıkardığı bir oyuncaktır²⁶⁷. Ordu/Ulubey'den *Şakıldak* ağaç kabuğundan yapılır, ucuna kendir eklenir, bir iki yana sallanıp geriye kuvvetle silkeleyince tabanca gibi ses çıkarır²⁶⁸. Bu ses çıkaran oyuncakların yanısıra çeşitli çocuk çalgıları vardır²⁶⁹, bunları çocuklar kendileri yaparlar. Örneğin Erzurum/Tercan'da çocuk düdüklüklerine *Düllük* denilir²⁷⁰. Safranbolu köylerinde çocukların yaptığı *boru* ve *düdük* vardır. *Boru* için *züzüzü-bü* denilen ağaç kabuğundan bir zar da konulur, boru sesi verir. Bartın'da buna *çukçuk* denilir. Düdük de sert ses çıkarır, çocuklar bunu hazırlarken bir de tekerleme söyler²⁷¹. Bunların hazırlanışı çocuklar için, sonra bunlarla oynamaktan çok daha oyalayıcı, meraklıdır. Çocuk bunları hazırlarken sanki bir sanat eseri hazırlıyormuşçasına kendisinden geçer, bir coşkuyla çalışır, *sipsi*'de olduğu gibi özel tekerlemeler söyler²⁷². *Söz Derleme Dergisi*'ne göre çeşitli bölgelerde düdük için şu terimler kullanılır: *bizıldık, bizbilik, çambuna, çıpçığ, dığlı, dilli damak, dilli düdük, düllüce, fışkırkık, hotdak, hottu, hödünük, höppü, hüs, hüttük, kalak, sepsi, simsi, süpsübü, süsük, şundurgu, şüdürgü, zimbon*.

Oyuncakların bir türü de bir şey atmak, kuş avlamak ya da çocukların birbirlerine taş veya benzeri şeyler atması içindir. Bunun en yaygını

262 *SözDer*, 21.263 *ÇOĞİS III*264 *SözDer*, 127.265 *SözDer*, 71.266 *BÇO I*.267 *SKA IX*.268 *SözDer*, 52.269 *AnaDia*, 85-89.270 Bu konuda bkz.: Mahmut Ragıp Gazimihal, "Anadolu'nun Çocuk Sazları", *HBH*, 104 (1940).271 *SözDer*, 66.272 Bunların hazırlama tekniği için bkz. *SKA IX*.

sapan'dır. Bolu k \ddot{u} ylerinde \mathcal{C} ocuklar Berat kandilinden 15, 20 g \ddot{u} n \ddot{u} nce baş-
layarak, kandilden birkaç g \ddot{u} n \ddot{u} ncesine kadar *sapan* (ya da *sapankaya*) ile taş
savaşı yaparlar. Bu *sapankayaların* \mathcal{C} eşitleri vardır: Meşin, \ddot{u} rme, bez, lastik
sapankayalar gibi²⁷³. Tekirdağ' da *sapan*'a *atmaca* denilir²⁷⁴. *S \ddot{u} z Derleme Dergisi*
 \mathcal{C} ocuk oyunağı olarak *sapanlara* \mathcal{C} eşitli b \ddot{u} lgelerde şu adların verildiğini be-
lirtiyor: *Atamba, atamak, atkış, kalafat*; kuş vurulan *sapanlar* ise *sempirek, zen-*
bildek.

B \ddot{u} yle atıcı oyuncaklar, yalnız *sapan* değildir. Bir de pistonlu, basınçla
 \mathcal{C} alışanlar vardır. Safranbolu k \ddot{u} ylerinde kendi kendine yetişen k \ddot{u} çük cam
ağağlarının "efin" denilen sert nohut b \ddot{u} y \ddot{u} kl \ddot{u} ğ \ddot{u} ndeki tanelerini atan oyun-
cağa *K \ddot{u} tlek* denilir²⁷⁵. Bu t \ddot{u} r oyuncaklar Gaziantep'te kıtık tapa fırlatan *Tak-*
takı; Isparta, Denizli, Kayseri'de *Patlangaç*; Sinop, Ulubey Orlu'da *Patlangaç*
adını alır²⁷⁶. Muğla/Ula'da da atıcının t \ddot{u} m \ddot{u} ne *patlangaç*, pistonuna *sibek* de-
nilir²⁷⁷. Gene aynı yerde \mathcal{C} ocukların kuş avlamak i \mathcal{C} in yaptıkları oka *Çakmaklı*
deniliyor²⁷⁸. Safranbolu k \ddot{u} ylerinde tabanca gibi tel ya da \mathcal{C} ivi atan oyunağa
kubur adı veriliyor²⁷⁹. Bununla ilgili olarak bir de tuzak ve kapanlar vardır.
Bunlar b \ddot{u} y \ddot{u} klerce de kullanıldığından yalnızca \mathcal{C} ocukların Safranbolu'da
kuş tutmak i \mathcal{C} in hazırladıkları *Tuzak, Kalbur Kapan* ve \mathcal{C} eşitli *Kapan*'la-
rı anmakla yetinelim²⁸⁰. *S \ddot{u} z Derleme Dergisi* \mathcal{C} eşitli b \ddot{u} lgelerden bu saydık-
larımızdan başka şu oyuncakların adlarını veriyor: *Çırtlamık* [su fışkırtan
oyuncak], *deveş* [karpuz kabuğundan yapılan oyuncak], *g \ddot{u} ld \ddot{u} r* [oyuncak
olarak yapılan yayık]²⁸¹, *hırhırık* [iki ceviz delinerek ve bu deliklerden ip
ge \mathcal{C} irilerek yapılan bir t \ddot{u} rl \ddot{u} oyuncak], *hotdayak* [\mathcal{C} ocukların \mathcal{C} ubuktan yap-
tıkları oyuncak], *nini* [bebek oyuncak], *şakırdak* [sepet gibi \ddot{u} r \ddot{u} lm \ddot{u} ř ve i \mathcal{C} -
ne taşlar konulmuş \mathcal{C} ocuk oyunağı], *tevil, taklavuk* [m \ddot{u} rver ağacının i \mathcal{C} i
oyularak yapılan oyuncak]. Kız \mathcal{C} ocuklarının \ddot{u} nemli bir oyunağı bebekler-
dir. Bebekle oynamak, bebek yapmanın yanısıra bebeğe \ddot{u} st baş dikmenin
kız \mathcal{C} ocuklarının dikiş \ddot{u} ğrenmesi gibi \ddot{u} nemli bir işlevi de vardır. Ankara'da
Bebek oyunu bu amacı g \ddot{u} der²⁸².

Elde oynanabilen bu oyunların yanısıra, \mathcal{C} ocukları taşıyan, onları salla-
yan, d \ddot{u} nd \ddot{u} ren, indirip kaldıran b \ddot{u} y \ddot{u} kl oyuncaklar diyebileceğimiz oyun
araçları vardır, bunların kiminden b \ddot{u} y \ddot{u} kl de yararlanır. Saklambaç, tahte-
revalli, d \ddot{u} nnedolap, atlıkarınca gibi. Bunların en ilgin \mathcal{C} i hem tahterevalli gi-
bi inip \mathcal{C} ıkan, hem atlıkarınca gibi d \ddot{u} nen *Çıkrımcağ*'tır. Bu 4,5 metre boyunca
bir direğin yere tutturulması ve bunun ekseninde gene 4 metre boyunda,

273 B \mathcal{C} O III.275 Hazırlanışı i \mathcal{C} in bkz.: SKA IX.

277 AnadEs, 78.

279 Hazırlanışı i \mathcal{C} in bkz.: SKA IX.281 Safranbolu'da oyuncak yayığa, *yayık* deniliyor. \mathcal{C} ocukların bunu hazırlayışları i \mathcal{C} in bkz.: SKA IX.

282 AnBud, 276.

274 \mathcal{C} O \mathcal{C} IS III.276 *S \ddot{u} zDer*, 117.

278 AnadEs, 53-54.

280 Bunların hazırlanışı i \mathcal{C} in bkz.: SKA IX.

dönen, yere yatay bir direğin konmasıyla yapılır. Bu yatay direğin iki ucunda elle tutulacak ağaç ve ipler vardır. Bununla çok hızlı dönülebilir, öyle ki buna sürekli dayanabilmek için yarış bile yapılır²⁸³. Muğla/Ula'da bunun adı *Çingirdak*'tır²⁸⁴. Aslında bu Anadolu'da çok yaygındır. Şu adlar altında buluyoruz²⁸⁵: *Cingirak, Cingirdak, Cingilak, Cingillak, Cingirik, Cingirlak, Cızlağı, Cızzak, Çıkrancık, Çıkrık, Çıkrıncak, Çingirdak, Çingirçak, Gıciran, Çöğmen, Çöylençok, Cungurçek, Cungurluk, Çöğlençü, Gancirdak, Höylengüç, Gıldır-gaç, Gıcir, Kıcırık, Zırkaç, Zatlanmak*. Aslında bu sözcüklerin kimi bu aracın dönüşünden, kimi de iki tahtanın birbirin sürtünmesinden çıkan ses-ten ötürü konmuştur. Tahterevalli buna benzediği gibi, o da çok yaygındır, Gaziantep'te tahterevalliye *höngülmeç* denilir²⁸⁶. *Söz Derleme Dergisi*'ne göre Anadolu'da çeşitli bölgelerde tahterevalli için kullanılan sözcükler şunlar-*dır: Ağdırtı, ağdırtmaç, bızlanguç, cingirak, cingirdak, cöyrülce, çöğdürmeç, da-lav, gıcirtma, gıncarayık, gıngıraç, gıngırıç, hüngülmeç, kıncırık, kıkıraç, sek-mecik, zıngılhuç, zıngırcık, zıngırgeç, zorbana*. Bu sözcüklerin kimi atlıkarın-ca için kullanılır; ayrıca *açıgaz, züvelek* sözcükleri vardır. *Çıkracık* ise dön-medolap karşılığı olarak da kullanılır.

Salıncağa gelince bu türün en sevileni, en yaygın olanıdır. Ayrıca oyun-ları, görenekleri de vardır. Özellikle Hidrellez salıncak vesilesidir. Konya'da kızlar Hidrellez'de *Salıncak Sekmesi* oyununu oynarlar, salıncakta sallanırken, türküler söylerler²⁸⁷. Burada bebeklerin uyuması için yapılan salıncaklar da düşünülmelidir. *Söz Derleme Dergisi* çeşitli bölgelerden salıncak için şu söz-cükleri veriyor: *aylıncak, çaşnak, çırıncak, çingil, çongurdeş, çüvüncek, gıcir-dak, hanak, hıllangaç, hıllangıç, höllen, hüller, ılancak, ılınçak, ılınğaç, ılınkaç, ıngır-cak, sallangaç, sallangıç, salma, tümecek, uçak yelbeşiği*; Salıncak halkası = *man-kaşa*; salıncak kurmak = *çuğundurmak*; salıncak yatağı = *tîlâr*.

283 Resmi ve hazırlanışı için bkz.: A. Baha, "Çıkrıncak", *HBH*, 21-22 (1933).

284 Hazırlanışı için bkz.: *AnadEs*, 51-52.

285 *SözDer*, 40-41.

286 *SözDer*, 78.

287 *AnaDia*, 13.

II. Anadolu Dansları

Türk halk oyunları bir bakıma yanlış kullanılan bir terimdir. Doğrusu köylü dansları ve oyunlarıdır. Her şeyden önce büyük kentlerdeki halkın oyunları bu köylü oyunlarından değişik, daha çok seyirlik oyun özelliği taşırlar ve özellikle profesyonel, paralı dansçılarca gösterilir. Öte yandan halk oyunu terimi bütün yurdu kapsayan, yaygın, bütün halkın bildiği dansları kapsar. Türkiye’de bu türlü bütün yurda yaygın danslar yoktur. Bunun yerine her bölgenin ve bu bölge içindeki ilçe ve köylerin her birinin ayrı ayrı dansları bulunduğu köylü dansı ve köylü müziği demek daha yerinde olacaktır. Köylü dansları içinde toplum dansları ve seyirlik danslar da buluruz, fakat bunlar sayıca daha azdır. Sayısı binin çok üstünde olan köylü dansları gerek toplumsal gerek seyirlik danslardan ayrıdır. Kadınsı tavırlı ve kılıklı profesyonel köçeklerin ve hattâ oyuncu kadınların oynadığı seyirlik oyunlar halkın gözünde saygın değildir. Buna karşı profesyonel olmayan köylülerin kendi eğlenmeleri, oyalanmaları için oynadıkları, oynarken de büyük bir coşku ve övünç duydukları oyunlar konumuzun ağırlık noktası oluyor. Seyirlik oyunları köylüler nasıl aşağılıyor, onları oynayanları düşük kimseler olarak görüp toplum dışı sayıyorsa, kendi oynadığı danslara da tersine saygın bir yer tanıyor, oyuncularına da erkeksi, yiğit, mert kişi gözüyle bakıyor. Dansçılara, her bölgede, onların yiğitsi niteliklerini gösteren değişik adlar verilir. Ege’de *Efe*, Karadeniz’de *Uşak*, Kars’ta *Koçak*, Erzurum’da *Dadaş* denilmesi bu yüzdendir. Orta Anadolu’nun *Seymen*’i de böyledir.

Dans için, “oyun” yaygın, genel bir kelimeyse de çeşitli bölgelerde oyunun dans, raks karşılığı olarak başka kelimeler de kullanılmıştır. Örneğin *kalgı* birçok yerlerde dans, raks karşılığı olarak bilinir. Öyle ki, “Nerede çalgı, orada kalgı” gibisinden bir de deyim vardır. Birçok yerlerde de *kalgamak* sıçramak anlamına kullanılır. Tekirdağ dolaylarında dans için *kırın* kullanılır. Konya’da ise *kırınmak* dansetmek anlamındadır. *Kırıntı* gelinin arkadaşlarına düzenlediği şölendir. Manisa’da *Tüneg* bir oyuna verilen addır, gene aynı bölgede *tünekmek* zıplamak, atlamak anlamına gelir. Elazığ’da *Şkıldım*, oynamaya, dansetmeye uygun oyun havasıdır. Isparta’da *heleşek çekmek* hora tepmek

anlamına gelir; kimi yerde *horitmek*, halay çekme anlamındadır. Ancak ilerde göreceğimiz gibi her bölge kendi danslarına *bar*, *halay*, *horon* gibi genel adlar vermiştir.

Köylüleri dansları için birtakım terimler bulmuşlardır. Önce köylüleri müzik bakımından iki büyük ayırım yaparlar: *Uzun havalar-kırık havalar*. Bunlardan birincisi belli ölçüye sokulamayan, belli bir tartımı olmayanlardır. *Kırık havalar*'ın ise, ölçüsü ve tartımı bellidir. Bu bakımdan oyun havaları bu ikinciye girerler. Gerek adımların yalınç ve çapraşık olması, gerek oyunun ağırlığı veya çabukluğu bakımından da birtakım ayırımlar gözetilmiştir. *Düz oyunlar*, *kıvrak oyunlar*, *kesik oyunlar* gibi. *Kesik oyunlar* çok çabuk oynanan oyunlardır. *Kıvrak oyunlar* ise seke seke, sıçrayarak yapılan oyunlardır. Birçok köylü danslarında oyun sırasında ölçü ve tartım değişiklikleri buluruz. Öyle ki, bunlar kimi kez bir dizi, bir *suite* gibi iki, üç, dört bölümlü olabilirler. Bunların dört bölümlü örneklerini Çorum ve Sivas halaylarında buluyoruz. Örneğin dört bölümlü bir Sivas halayında bölümler şöyle sıralanır: *Ağırlama-Yanlama* veya *Sıktırma-Oynatma* veya *tek ayak-hoplatma*. Gene dört bölümlü bir Çorum halayı şöyledir: *Ağırlama-Oynatma-İkileme-Yelleme*. Bunların da hızlara göre anlamları vardır. Örneğin *yeğınlemek* artmak, çoğaltmak, şiddetlenmek; *yeldirmek* koşturmak, *yellenmek* hızlanmak, koşmak çabuk gitmek; *tezleme* çabuklaştırma anlamlarına gelir.

Tartım, ölçü, ezgi değişiklikleri ve geçkileri (*modulation*), oyunda hareket ve adımlarda da değişiklikler gösterir. Kimi halaylar düz başlar, sıçrama ile biter. Bu değişikliğe *hotlatma*, *hoplatma*, *yelleme*, *hortlama*; Bitlis'te *har-košte* gibi adlar verilir. *Zahma* kimi halayların canlı bölümüdür. *Horon*'larda kemeñecinin işareti üzerine coşkun bölüme geçilir, buna "oyunun aşağı alınması" denir. *Çiya*; horonda oyuncuların ortaya toplanıp ayaklarını yere vurmasıdır. Kimi halaylar ise düz başlar, düz biter. Gaziantep'te halaylar ağır başlar gittikçe çabuklaşır. Nasıl başladıysa hep böyle kalan halayları bunlardan ayırmak için değişmeyenlere *kaba* denilir. Bir de oyunların başında oyunun havasına girmek için bir duruş, sınama bölümü vardır. Buna Ege'de "havayı alma" denir. Çıkış havasından sonra ağır ağır yürünen bir gezinti havası bölümü gelir. Sıra danslarında bu bölümde hareketsiz durulur. Kimi oyunlarda bu giriş bir selâmlama özelliği taşır. Örneğin *Meşeli*'de oyuncular ellerinde kaşıkları yere, çenelerine, alınlarına götürerek selâm verirler. Yalnız belli bir dansın içinde ayrı bölümler meydana getiriyormuşçasına değişiklikler göstermesi gibi; kimi bölgelerde danslar belli parçalarla başlayıp belli bir sıra izlerler. Bir dizi, bir *suite* meydana getirirler. Bu diziyi meydana getiren dansların sırasında onların hızlarının, geçkilerinin önemi vardır. Sivas'ın *halay*'larında, Erzurum'un *bar*'larında böyle sıralar gözetilir. Oyunların müzik eşliğinde çalgılı veya türkülü oluşuna göre ayırımlar, özel adlar kullanılır. Ö-

neğin Doğu'da *Nanay* denilen oyunlar ağır, çalgısız, yalnız türkü eşliğindedir. Bunlara *Nanay* denilmesi türkülerin belli yerlerinde “nanay nay nanay” gibi bir bağlama (nakarat) bölümünün bulunmasındandır. Gaziantep'te bu türlü bağlamaya *kavuştak* denilir. Gene Doğu'da *nanay*'ın bir benzeri *yallı*'dır, fakat bunlar *nanay*'dan daha çabukturlar; hem türkü hem de çalgıyla oynanabilirler. Gaziantep'de davulsuz, zurnasız türkülü halaylara *leylim* denilir. Bunların düdük veya kaval ve darbuka eşliğinde olanı da vardır. Kimi yerlerde türkülü oyunlar karşılıklı kız ve erkeklerin atışması olarak söylenir, buna Doğu'da *hakışta* denilir. Sıra oyunlarına kimi yerlerde *kol oyunu* denilir. Kol oyunu altıdan yirmi dansçıya kadar olabilir; iki kişilik *kol oyunu* olan yerler de vardır. Dans sırasında parmakla veya el çırpılarak yapılan seslerin de ayrı yerleri, adları vardır. Güneydoğu'da oyuncuların birbirlerinin avuç içlerini tokatlamaları çok ilginç bir oyun biçimidir. Kimi yerlerde parmakların birbirlerine sürtülmesiyle çıkan sese *pıtık* denilir. Gaziantep'te iki elin birbirine vurulmasına *çibik* denilir. El çırpma kimi kez dansın ve müziğin belirli, kuvvetli vurgularına denk düşürülür. Örneğin kimi oyunlarda ayak geri alındığında kuvvetli el çırpmaya *çepük-çapuk* çalma, Antakya'da *çipillemek* denilir. Çorum'un *fidayda*'sında görüldüğü gibi, parmaklar yere, döşemeye çarpılarak da ses çıkarılır. Gaziantep'te kadınlarca *hışır* denilen avadanlıklarla oyun sırasında müziğin tartımına denk hışırtılı bir ses çıkarılır. Kimi kaşık oyunlarında, kaşıkla beraber damak şaklatılır. Sıra oyunlarında önemli oyuncuların görevlerine göre adları olduğunu görmüştük.

Anadolu Danslarının Adları

Köy oyunlarımızı tanımadan, görmeden yalnız adlarının taşıdığı anlamla bile onların özellikleri üzerine bir fikir sahibi olabiliriz. Ancak adların pek çoğu yerli deyimler, o bölgenin kolayca bilemeyeceğimiz bir semtinin, köyünün adı veya bilinen bir deyim in o bölgeye özgü ağzıyla bozulmuş olabilir. Bu türlü anlamları çözmek için dansı bilmek de yetmez. O bölgeyi tanımak gerekir. Birçok oyunlar da adlarını türkülerinin ilk dizesinden veya türkünün adından alır; bunlar da çoğu kez dansın kendisi üzerine pek bir fikir vermez. Burada anlamlı adları olan köy oyunlarımızdan örnekler görelim.

Birçok danslar, dansın çıktığı bölgeyi, kenti, ili, ilçeyi, köyü adında belirtir ya da bir bölgede yaygın bir oyunu bir başka bölge yerlilerinin kendilerine göre bir oynayırları, dansı kendilerine bir uyduruşları olmuştur. Öyle ki adların incelenmesinden bir oyunun bir bölgeden bir başka bölgeye göçmüş olduğunu da öğrenebiliriz. Aşağıda verilen örneklerde bu oyunun adı oynandığı bölgeye uymazsa bu bölge yanında gösterilmiştir: *Acabat, Ankara Zeybeği,*

Arapkir Halayı, Arapkir Tamzarası (İzmir), *Ardahan Barı, Artvin Timurağası, Aydın Zeybeği, Balıkesir Zeybeği, Bergama Zeybeği, Beşkaza Zeybeği* (Fethiye), *Bitlis Barı, Bitlis Koççarısı, Bodrum Zeybeği, Burdur Zeybeği, Cezayir* (Maraş ve başka yerlerde), *Çorum Halayı, Edremit Zeybeği, Emet Zeybeği, Esenyol Oyunu* (Samsun), *Gelibolu Zeybeği, Gerede Havası, Geyve Zeybeği, Gümrü Barı, Hakkâri Barı* (Erzurum, Bayburt), *Hemşin Horonu, Iğdır Barı, Kars Barı, Kars'ın önü, Kemaliye Tamzarası, Kıbrıs Zeybeği, Kütahya Zeybeği, Maçka Horonu, Maraş Ağzı, Meşeli Oyunu, Muğla Oyunu Havası, Orta Batum, Ödemiş Zeybeği, Rize Horonu, Simav Zeybeği, Şaphane Zeybeği, Tavas Zeybeği, Van Koççarısı.*

Kimi köy oyunlarımız da köy adlarını taşımaktadır. Bu köyler ya bu oyunun çıktığı ile, ilçeye bağlı bir köydür ya da komşu bir bölgenin bir köyüdür. Bu ad benzerliği bir rastlantı olabileceği gibi ya oyunun bu köyden çıktığını, bu köyün bir buluşu olduğunu gösterir ya da gerek oyuna gerek köye adını veren olay, insan adı bir inanç veya bu bölgeyi yakından ilgilendiren ortak bir özelliktir. Birinci durumda, yani bu oyunun bir köyden çıkmış olması çok ilginçtir. Köylerin birbirlerine yollar, çeşitli ulaştırma araçları ile bağlanmaması sonucu en küçük birim olan her köyün bağımsız bir kültür çevresi gibi kendi kültürünü özgün bir biçimde yaratmakta, oluşturmakta olduğunu gösterir ki, bu forklorcu için eşsiz bir inceleme alanıdır. Bu konunun en güzel ve bilinen örneği Balıkesir'in Pamukçu köyünden aynı adı taşıyan *Pamukçu Bengisi*'nin çıkmış olmasıdır. Şimdi vereceğim örneklerde ayrıca belirtilmedikçe dansın çıktığı il ile köyün bağlı olduğu il aynıdır. Her bir köyün bağlı olduğu ilçe ise, yanında gösterilmiştir: Sivas'ın *Abdurrahman Halayı*, Abdurrahman köyü (Suşehri); Ankara'nın *Afşar Halayı*, Afşar köyü (Şereflikoçhisar); Kars'tan *Ağca-Fevkler*, Ağcalar köyü (Arpaçay); Erzurum barlarından *Ahçik Ahçirik köyü* (Tortum); Trakya'nın *Ahmet Bey'i* Ahmet Bey köyü (Lüleburgaz); gene Trakya'nın *Ali Paşa'sı*, Ali Paşa köyü (Silivri); Ankara'dan 6 kişiyle oynanan *Arap Oyunu*, Arap köyü (Keskin); Kars'ın *Arpaçay* adını taşıyan oyunu, gene Doğu'da Muş'un Arpaçay köyü (Genç); Ege'nin *Arpazlı Zeybeği* Aydın'ın Arpaz köyü (Nazilli); Kars'ın Arzumanı'sı, Sivas'ta Arzuman köyü (Hafik); Kars'ın *Bardız Barı*, Bardız köyü (Sarıkamış); Konya'nın *Bermende Zeybeği*, Bermende köyü (Akşehir); Malatya Besni'den *Köşker*, Urfa'da Köşker köyü, Fethiye'de oynanan *Dalaman*, Muğla'nın Dalaman köyü (Köyceğiz); Tunceli'den *Başekrek oyunu*, Elazığ'ın Başekrek köyü (Çemişkezek); Kütahya'nın *Combort Oyunu* havası, Combort köyü (Gediz); Van'dan *Devzer*, Devzer köyü (Kâzımpaşa ve Muradiye); Sivas'ın *Garipler Semahı*, Yozgat'ın Garipler köyü (Sorgun); Eğin'in (Kemaliye) *Gecegi*'si Malatya'nın Girani Gecigü köyü (Erzincan-Kemaliye); İçel'in *Ger Ali*'si, Denizli'nin Ger Ali köyü (Sarayköy); Bingöl'ün *Girani*'si, Malatya'nın Girani köyü (Arapkir); Burdur'un *Göhlisar Zeybeği*, Aydın'ın Göhlisar köyü;

Trabzon'un *Haçko Oyun Havası*, Haçko köyü (Akçaabat); Muş'un *Horo'su*, Horo köyü (Bitlis); Tokat'ın *İbiski Halayı*, İbiski köyü (Niksar); Kars'ın *Karabağ'ı*, Karabağ köyü (Kağızman); Fethiye'de kadınlı erkekli oynanan *Karadenli*, Antalya'nın Karadin köyü (Korkuteli); Kastamonu *Karakuzu* oyun havası, Kastamonu Karakuzu köyü; Gaziantep'in *Karakuyu Halayı*, Karakuyu köyü (Nizip); Ankara'nın *Karaşar Zeybeği*, Karaşar köyü (Beypazar); Trakya'nın *Karayusuf'u*, Edirne'nin Karayusuf köyü; Sivas'ın *Kartal Halayı*, Yozgat'ın Kartal köyü (Akdağmadeni); Muğla'nın *Kınık Oyunu*, Kınık köyü (Fethiye); Sivas'ın *Kızık Halayı*, Kızık köyü (Zara); Bergama'nın *Kozak Zeybeği*, Kozak köyü (Bergama); Tokat'ın *Necip Halayı*, Tokat'ın Necip köyü; Safranbolu'nun *Osmanlı'sı*, Zonguldak'ın Osmanlı köyü; Karadeniz'de *Papulat*, Çoruh'ta *Papilat* adlı tek oyun, Çoruh'un Papilat köyü (Pazar); Eğin'in *Rışvan'ı* Kırşehir'in köyü Rışvan; Tokat'ın *Sarsı'nı*, Sarsı köyü (Artova); Kütahya'nın *Simav Zeybeği*; Artvin'in *Tamara'sı*, Gümüşhane'nin Tamara köyü (Şiran); Isparta, Burdur ve dolaylarında oynanan *Teke Oyunu* veya *Teke Zortlaması*, Aydın, Burdur, İçel'de Teke adını taşıyan köyler; Bayburt barlarından *Veysel*, Gümüşhane'nin Veyselendi köyü; Tunceli'nin *Vilk* veya *Vilik* oyunu, Elazığ'ın Vilik köyü (Palu). Örnekleri çoğaltmak olasıdır. Hele oyunun çıktığı bölgenin dışındaki köylerin adını taşıyan ve buraya alınmayan daha pek çok örnek vardır. Bu arada kimi köylerimiz de, oyunların genel adlarını taşırlar. Örneğin Erzurum'da Bar (Tortum), Kars'ın Zeybek köyü (Sarıkamış), Urfa'nın Lezge (Harran), Ankara'nın Lezgi köyü gibi. Bu arada *Horan*, *Horo*, *Hora*, *Horumi* gibi adları olan köyler buluyoruz. Yozgat'ta Horan köyleri vardır. Muş'un Hora adında köyü (Malazgirt), Mardin'de Horumi köyü bulunmaktadır. Bunun gibi Malatya'da Samah köyü (Akçadağ) vardır. Samah'ın oyun anlamı dışında başka yerlerde (Isparta, Sivas-Divriği gibi) düğünlerde oğlan evinden yapılan danslı tören anlamı da biliniyor. *Kuç Kuçura*'ya benzemek üzere Trabzon'da Kuçera köyü (Sürmene) vardır. Bitlis ve Doğu'da toplu oyunlara verilen *Berete* adını gene Doğu'da Malatya, Elazığ köylerinde buluyoruz.

Kimi oyun adlarının oyunun adımlarını, önemli hareketlerini, yerden yükselişleri, bedenin duruşunu, hattâ parmak hareketlerini bile verdiği olur. Şimdi bunlardan örnekler görelim: *Alçak Hava* (Uludağ), *Atlama* (Rize), *Atlama Horonu* (Trabzon-Maçka), *Beş Ayak* (Malatya), *Bir Ayak* (Tunceli, Eğin), *Çift Ayak* veya *Çift Basma* (Çoruh), *Çömlek* (Kütahya), *Depki* (Hatay), *Dik Bar* (Erzurum), *Dik Halay* (Elazığ), *Dik Horon* (Ordu-Samsun), *Dik Oyun* (Sivas), *Diz Çökme* ve *Sekme* (Kütahya), *Diz Kıрма* (Bingöl, Kars), *Dokuz Ayak* (Bitlis), *Döneley* (Antalya), *Dönme Hamamı* (Kütahya), *Dört Ayak* (Samsun), *Düz Ayak* (Erzincan), *El Çırpma* (Siirt), *El Oyunu* (Bolu), *Ellik Halayı* (Muş), *Fırlanmak* (Şebinkarahisar), *Göbekleşme* (Zonguldak), *Hava Oyunu* (Bursa),

Hoplama (Bilecik, Malatya), *İki Ayak Yürüme* (Pazar), (Zimzort), *Kırıtma* (Kütahya), *Kol Kırmacı* (Buhur), *Nikisarvari Titreme* (Bafra, Samsun), *Sallama* (Afyonkarahisar, Akşehir, Antalya, Artvin, Isparta, Kars, Konya, Ordu, Pazar-Rize), *Sallama Horonu* (Artvin, Trabzon), *Sallama Zeybeği* (Balıkesir), *Sekme* (Bingöl, Bursa, Erzurum, Eskişehir, Isparta), *Sekme Barı* (Erzurum), *Sektirme* (Antalya, Konya), *Sıçrama* (Urfa), *Sıçratma* (Kars, Maraş), *Tek Ayak* (Bingöl, Kars, Malatya, Yozgat), *Ters Ayak* (Trabzon), *Titreme Horonu* (Rize), *Üç Ayak* (Ergani, Giresun, Maraş, Şebinkarahisar, Tunceli, Bingöl, Trakya, Elazığ, Diyarbakır, Sivas, Yozgat), *Üç Ayak Yürümeli* (Pazar), *Üç Ayaklı Halay* (Çukurova), *Üç Geri* (Tunceli), *Üç İleri*, *Yalpalı Düz Halay* (Sivas), *Yanlama* (Bilecik, Osmaniye), *Yarım Çıtırdak* (Kastamonu), *Yüksek Oyun* (Uludağ).

Kimi oyunların adları oyunun yürüyüşünün yavaş mı, ağır mı, canlı mı, durgun mu olduğunu gösterir. Ayrıca önce de belirtildiği gibi oyun dizilerinde dansların bölümleri de bu hızlılığı, yavaşlığı gösterir. İşte bunlardan bir iki örnek: *Ağır Ayak*, *Ağır Bar* (Kars), *Ağır Govent* (Muş), *Ağır Halay Havası* (Ayvalık, Çanakkale), *Ağır Hava* (Urfa), *Ağır Hava Oyunu* (Pazarcık, Maraş), *Ağır Kayda* (Kars), *Ağır Malatya* (Adıyaman), *Ağırlama* (Sivas), *Ağır Oyun* (Urfa), *Ağır Tikveş* (Trakya), *Ağır Zeybek*, *Coşkun Çoruh*, *Deli Horon* (Çoruh), *Durgun Çoruh*, *Kıvrak Çoruh*, *Kıvrak Oyun* (Fethiye, Muğla).

Kimi oyunların adları, onların sıra dansı, karşılıklı sıra dansı, halka dansı gibisinden koreografik düzenlerini belirtir. Bunlardan birkaç örnek görelim: *Düz Bar* (Erzurum), *Düz Halay*, *Düz Hava* (Ordu), *Düz Horon* (Çoruh), *Düz Oyun* (Ankara, Bilecik, Bursa, Safranbolu), *Düzey Oyun* (Urfa), *Halka Oyunu* (Eskişehir, Kemah-Erzincan, Kütahya), *Karşılama* (Bingöl, Bursa, Çanakkale, Doğu Anadolu, Erzincan, Giresun, İzmir, Kemah-Erzincan, Konya, Muş, Ordu, Trakya, Van), *Karşılıklı Kol Oyunu* (Urfa), *Kol Takma* (Bingöl), *Omuz Halayı* (Tokat), *Sıra Zeybeği* (Isparta, Kütahya).

Kimi oyunların adı da oyuncuların sayısını ya da onun erkek mi, kadın mı oyunu olduklarını belirtir: *Çifte Zeybek* (Çanakkale), *Çifte Oyun* (Afyonkarahisar), *Dörtlü Oyunu* (Urfa), *İkili Güvende* (Balıkesir), *Kız Havası* (Uludağ-Bursa), *Kız Oyunu* (Denizli, Van) *Köçek Oyunu* (Bursa, Eskişehir, Kütahya, Samsun), *Tek Oyun* (Muş).

Kimi oyunlar adlarını insan adlarından almıştır. Bu adlar ya dansı ilk yarananın, düzenleyenin adıdır ya bir büyük kişiye duyulan saygı için o kimse-nin adı bu dansa konmuştur ya da bu ad bir efsane, bir kahraman, bir sazsa-iri ile ilintilidir. Bu sonuncusuna çok raslanır. Şunları örnek diye gösterebiliriz: *Abdurrahman Halayı* (Sivas), *Ağaoğlu* (Trakya), *Ahmet Bey* (Trakya), *Alabey* (Trakya), *Ali Paşa* (Trakya), *Arslan Mustafa* (Konya), *Arzu ile Kamber* (Ankara, Trakya), *Ata Barı* (Çoruh), *Can Temer* (Bayburt), *Deriko* (Gaziantep), *Garip* (Gaziantep), *Genç Osman* (Kastamonu, Konya, Safranbolu), *Halime*

Halayı (Yozgat), *Hurşit Bey* (Gaziantep), *İnce Memet Zeybeği* (İzmir), *Karayusuf* (Trakya), *Kemal Çavuş* (Tunceli), *Kerem* (Gaziantep), *Köroğlu* (Bolu, Bursa, Çoruh, İçel, Isparta, Kars), *Köroğlu Barı* (Erzurum), *Köroğlu Zeybeği*, *Mehmet Turhan Barı* (Bayburt), *Nahsey* (Gaziantep), *Osman Ağa* (Edremit, Van), *Selim Sırrı Zeybeği*, *Sepetçioğlu* (Bolu, Çankırı, Çorum, Isparta, Kastamonu, Kırşehir, Sinop), *Şamil Oyunu* (Muş), *Şirvan* (Gaziantep, Aşkale, Bingöl, Çoruh, Erzincan, Erzurum, Van), *Temurağa* (Sivas), *Temurağa Barı*, *Veysel Barı* (Bayburt), *Zencirli Köroğlu*, *Zeybek Osman* (Kırşehir).

Kimi oyunların adında bir mesleğin, bir esnaf gediğinin adını buluruz. Bunların kiminin bir esnaf loncasının oyunu olduğu da düşünülebilir. Örnek olarak şunları verebiliriz: *Bezirgân Oyunu* (Sinop), *Çiftçi Oyunu* (Şebinkarahisar), *Değirmenci* (Yozgat), *Devceci* (Şebinkarahisar), *Efeler Oyunu* (Giresun), *Esnaf Oyunu*, *Eşkiya Horanı* (Giresun), *Kasap Havası* (Çanakkale, Gelibolu), *Kasnakçı Oyunu* (Sinop), *Kömürcü* (Pazar), *Oduncular* (Erzurum), *Seğmen Sekme* (Denizli, Ödemiş), *Seymen Oyunu* (Bolu, Manisa), *Turşucular* (Kütahya).

Kimi oyunların adları hayvan adlarından alınmıştır. Bu danslarda çoğunlukla bu hayvanların hareketleri, yürüyüşü, özellikleri taklit edilir. Kiminde ise bu taklit yoktur, belki kökenleri çok eski çağlara gider, adıyla dans arasında bir ilinti kurmak güç olmuştur. İşte bellibaşlıları: *Arı Oyunu* (Sinop), *At Oyunu* (Tunceli), *Ayı Oyunu* (Ankara, Ayaş, Bitlis, Muş, Sinop, Van), *Ceylan* (Kars), *Çil Keklik* (Erzincan), *Deve Oyunu* (Elazığ, İzmir, Sinop), *Domuz Oyunu* (Sinop), *Durnalar* (Sivas), *Durnalar Halayı* (Yozgat), *Horum* “güvercin” (Elazığ), *Kartal*, *Kartal Halayı* (Sivas, Yozgat), *Keklik* (Konya), *Keklik Halayı* (Yozgat), *Kımalı Keklik* (Kastamonu), *Koç Halayı* (Sivas, Şarkışla), *Kurt Oyunu*, *Ördek* (Muş), *Serçe Oyunu* (Gaziantep), *Şebek Oyunu* (Ankara), *Tavuk Barı* (Erzurum), *Teke Oyunu* (Isparta), *Teke Zortlatması* (Isparta), *Tilki Oyunu* (Yozgat), *Turna* (Afyonkarahisar), *Turnalar* (Erzurum, Gümüşhane), *Turna Barı* (Erzurum), *Yedi Deve* (Gaziantep).

Kimi oyunların adlarında ulusların, kavimlerin, çeşitli azınlıkların, aşiretlerin izleri vardır. Ayrıca “yerli”, “Türk” deyiimi de ilginçtir. Şimdi de bunlardan birkaçı: *Acem Halayı* (Çukurova Türkmenleri), *Afşar Halayı*, *Arabî Oyun* (Barak), *Arnavut* (Sivas), *Aşiret Halayı* (Sivas), *Barazi* (Gaziantep), *Cezayir Oyunu* (Barak), *Çerkez Halayı* (Merzifon), *Çerkez Oyunu* (Ödemiş), *Çingeneler* (Erzurum), *Kazak Barı* (Erzurum), *Kürt Barı* (Erzurum), *Kürt Halayı* (Çukurova, Merzifon, Sivas), *Kürt Horonu* (Samsun), *Kürdün Kızı* (Ayaş, Bayburt, Çankırı), *Kürdün Yazmanı Barı* (Erzurum), *Kürtçe Hora* (Yozgat), *Lâz Barı* (Erzurum), *Lâz Halayı* (Merzifon, Yozgat), *Lâz Horonu* (Doğu Karadeniz), *Lâz Oyunu* (Ereğli, Muğla), *Osmanlı* (Safranbolu, Zonguldak), *Oymak Halayı*, *Rum Kızı* (Trakya), *Sinanlı* (Eğir), *Türk Kızı* (Tunceli), *Türkmen Kızı* (Çorum), *Yerli Oyun* (Konya), *Yerli Zeybek* (Bolu, Çorum),

Y r k Ağırlaması (Sivas), *Y r k Halayı* (Sivas), *Y r k Kızı Oyunu* (Isparta, Uluborlu).

Kimi oyuncuların adları oyuncunun elinde oyunla ilgili taşıdığı bir sil h, bir çalgı, bir tartım vurma aracı gibisinden bir eŐyayı belirtir. İŞte bunlardan birkaçı: *Bıçak Havası* (Çanakale), *Bıçak Oyunu* (Rize, Kemah), *ifte Kamış* (Gaziantep), *Hançer Barı* (Çoruh, Erzurum), *Hançer-Bıçak* (Muş), *Kalkan Oyunu* (Bursa, Kütahya, Muğla), *Kamalı Halay* (Yozgat), *Kaşık Oyunu* (Antalya, Bursa, Bozkır, Konya), *Kaşık Havası*, *Kaşıklatma*, *Kaşıklı Efe Oyunu* (Afyonkarahisar), *Kaşıklı Kol Oyunu*, *Kaşıklı Oyun* (Safranbolu), *Kaşıklı Sallama* (Isparta), *Kılıç-Kalkan* (Bitlis, Siirt, Urfa), *Kılıç Oyunu* (Rize), *Mendil Oyunu* (Gaziantep), *Mendilli* (Gaziantep), *Mendil Zeybeği* (Kütahya), *Pıçak Oyunu* (Ordu), *Zille Köçek Oyunu* (Kütahya), *Zilli Oyun*.

Kimi oyunların adları oyunun bir işi, bir hareketi taklit ettiğini belirtir. Bu oyunlar benzetmeci oyunlardır. Örneğin: *Bağ Belleme Oyunu* (Afyon), *Esir Almaca*, *Fındık Kırma*, *Hisarımızın evresi* (Sinop), *Kolbastı Havası*, *Şeve Kırma* (Elazığ), *Yannık* “Yayık” (Gaziantep).

Kimi oyunların adlarının düŐündürücü, üzerinde araştırma yapmayı gerektiren anlamları vardır, belki de bu dansın bu anlamla hiçbir alıp vereceği yoktur. Örneğin Ankara’dan *AŞar Halayı*, “AŞar” bir Türkmen topluluğunun adı olmadığı zaman evik, abuk demektir. Kars’ın *Ağir Kayda* oyununda “kayda” kıvrak yürümek, keklik gibi seke seke yürümektir. Yozgat’ta *Bedirik Oyunu* var; “bedirik” taranmış y n ve pamuk topağına deniyor. Çeçen oyununda “een” tilki anlamına geliyor. Urfa’nın *Depe* oyununda “depe” toprağı iŐlemede kullanılan bele verilen addır. Yaygın olan *Güvende* ingenece oyuncu ve Şarkıcı kız demektir. Ayrıca Anadolu’da fahiŐe anlamına da geliyor. Denizli’den *Kıpçık* aslında gövdeyi titretmek veya yaramaz, afacan anlamındadır. Bingöl’ n karma sıra oyunu *Kip*, kıvrak, zarif, dayanıklı anlamına geliyor. Bayburt’un *Kutkut Barı*’nda kut mendil ucu veya kuyruk demek. *Terekeme*’nin adında “terekeme” düŐünceli dalgın anlamına geliyor. Y n eğirmeyi taklit eden *Teşi*’de “teşi” y n eğirme aygıtının adıdır, buna iç veya kirmen de denir. Elazığ *Şeve Kırma* adlı oyunda Őevenin iki anlamı da oyuna uyuyor. Bu oyunda oyuncular bir dizi sıralanır, yere çömelirler, dirseklerini yere vurarak kollarındaki cam bileziklerden ses çıkarırlar. “Şeve”nin bir anlamı cam bilezik demek, bir başka anlamı da oturduğu yerden fıkırdanmadır. Çeşitli anlamları üzerinde en çok düŐündüren oyun daha önce de değindiğimiz gibi Anadolu’nun en yaygın oyunlarından olan *Sinsin*’dir. Bu oyuna kimi yerlerde *Simsim* de denilir. Urfa’da *ındır* denilir. Ayrıca bunun benzeri *Tura Oyunu* veya *Zamak Oyunu* da vardır. *Sinsin* kelimesinin çeşitli anlamları dansa uymaktır. Konya köylerinde ateşi g l ce olan ağaç’a *sinsin* deniliyor. Bu oyun hep ateş yanında yapıldığı için bu anlamı benimseyebiliriz. Bundan başka

Sinsin Isparta'da sessiz hareket demek. Bu da oyuna uyuyor. *Sinmek*, *sinnenmek* saklanmak demek, bir de *sinsi sinsi*'nin "gizli gizli" anlamına da geldiğini unutmamalıyım. Kimi oyun adları da vardır. Örneğin *Sin Gitti* (= körebe oyunu), yumrukla ebe seçmeye de (= *simdut*) denilir (burda fikir *sinsin* oyununa benziyor). *Sinkurdu* oyunu da hayvan taklitli bir oyundur. Kimi yerlerde kemana, *zimzim* veya *zinzin* denilir. *Sin* mezarlık anlamına da gelir.

Horon kelimesinin anlamını araştırmak da ilginç sonuçlar verebilir. *Horom*, biçildikten sonra balya veya deste yapılmış ot, yığın; *horom* ise mısır saplarının beş onu bir araya getirilerek yapılan yığındır. *Horon* da çoğunluk bir sıra dansı olduğuna göre anlam uygun düşmektedir.

Anadolu Danslarının Düzeni ve Adımları

Düzenleri bakımından köylü oyunlarımızı önce oyuncu sayısına göre üç kümede toplayabiliriz. Tek Oyunculu; Çift Oyunculu ve Toplu Oyunlar. Tek oyuncunun oynadığı oyun sayısı oldukça kabarıktır. Bunlar arasında doğmaca ve seyirlik olanlar da pek çoktur. Tek oyunları da ayrıca kadınların oynadığı tek oyunlar, erkeklerin oynadığı tek oyunlar diye ikiye ayırabiliriz. Tek erkek oyunlarından bir iki örnek verelim: *Daha Lenk* (Erzurum), *Ceylan*, *Beş Açılan*, *Kentvarî*, *Yüzbir*, *Diringi* (Kars), *Davaz Zeybeği* (Kütahya, Burdur), *Edremit Zeybeği* (Bergama), *Eğine* (Afyonkarahisar), *Pekmez Oyunu* (Maraş), *Sabah Namaz Oyunu* (Muğla, Milas), *Veylişhane* (Urfa); *Yund Dağı* (İzmir, Bergama), *Kurt Oyunu* (Burdur). Tek kadın oyunlarından da şunları sayabiliriz: *Çayırın Ten Yüzünde* (Erzincan), *Çil Keklik* (Erzincan), *Sarı Gelin*, *Taştan Uşağı*, *Bebek*, *Pişik*, *Horuz*, *Arpaçayı*, *Tellice*, *Karabağ*, *Süsen Sünbül* (Kars), *Efe Havası* (Muğla). Zeybek oyunlarının pek çoğu tek oyunculudur. Öyle ki oyun yerinde birden çok oyuncu oynadığında bile bunların kimini gene tek oyun saymak zorundayız, çünkü dansçılar oynarlarken birbirlerini umursamazlar, koreografik çizimde birden fazla oyuncu oluşunun tek oyuncuya göre hiçbir özelliği, oyuna kattığı yenilik yoktur. Kimi tek oyunlar tek tek birbiri ardına birçok oyuncuya oynamak fırsatı verecek bir düzendedir. Örneğin Anadolu'da çok yaygın olan *Sinsin*'de önce ortaya bir kişi çıkar, oynarken bir başkası gelir onun koluna vurur, o çekilir yeni gelen oynamaya başlar, oyun böylece sürer gider. Muş'ta oynanan *Tek Oyun*'da ortada oynayan tek oyuncunun iki elinde birer mendil bulunur, oyununu bitirince, elindeki mendili seyircilerden birine atar, çekilir, mendili attığı kimse kalkar, o oynamaya başlar.

Çift oyunlar Batı'da genel anlamıyla bir kadınla bir erkeğin oynadığı oyunlar olmasına karşın bizde çift oyunlarda kadın-erkek ayrımı çeşitli yol-

dan belirir. Bunların kimini iki kadın, kimini iki erkek, kimini de iki kadın veya iki erkek oynamakla beraber dansçılardan biri kadın veya erkek kılığına girer. Bir de bir kadın ve bir erkeğin oynadığı çift danslar vardır. Bunları örneklerle görelim. İki erkeğin oynadığı oyunlar: *Dokuz Ayak* (Bitlis), *Çerkez Oyunu* (Ödemiş), *Tıkveş* (Çanakkale, Gelibolu), *Turna Barı* (Erzurum), *Tuz Şekirdim* (Ankara), *Yağlı Kenar* (Seyhan), *Sık Sara* (Samsun), *Garipler Semahı* (Sivas), *Köroğlu Hançer Barı* (Erzurum). İki kadının oynadığı oyunlar: *Doğru Oyun* “kaşıklı” (Isparta), *Mim Havası* (Urfa), *Nöbey* “iki elde birer mendille, türkülü” (Malatya), *Silvani* (Muş), *Bezdik Oyunu* (Erzincan). İki erkekten birinin kadın olduğu oyunlar: *O Olmasın Bu Olsun*, iki erkekten biri nişanlı kız olur (Erzurum), *Harput Karşılması* (biri Rum kızı olur), *Sepeçioğlu* (Kastamonu), *Sarı Zeybek* (Bitlis). Kadınlardan birinin erkek olduğu oyunlar da vardır. Nitekim *Sudan Geçirme* adlı türkülü oyunda kadınlardan biri erkek çoban olur. Çiftlerden birinin erkek ötekinin kadın olduğu çift oyunlar arasında da şunları sayabiliriz: *Hürünü* (Çorum), *Yeldirme* (İzmir, Bergama), *Comolu* (Maraş), *Karşılama* (Erzincan), *Çeçen Oyunu* (Güney Anadolu), *Terekeme*, *Lezgi*, *Enzeli*, *Ondört* (Kars). Toplu oyunlara geçmeden çift oyunlarla toplu oyunlar arasında kalacak bir iki örnek verelim: *Bulgur Oyunu* “dört kişi” (Ankara), *Şeyh Şamil* “üç erkek bir kez” (Muş), *Yavuz Bağlaması* “iki kız iki erkek” (İzmit, Arifiye), *Osmanlı* “iki erkek bir kadın” (Zonguldak, Safranbolu), *Meşeli* “dört kişi kaşıklı” (Bolu), *Dringi* “iki erkek iki kadın” (Bayburt).

Toplu oyunlara gelince bunlar sayıca ve çeşitleri bakımından pek çoktur. Konumuz olan dans düzeni bakımından daha önemlidirler. Toplu oyunları belli başlı iki ana bölüme ayırabiliriz: (a) Yalın düzenli toplu oyunlar; (b) Karmaşık düzenli toplu oyunlar. Bu ikisi arasındaki ayırım birincide halkayı ya da sırayı meydana getiren dansçıların tek parça bir bütün gibi bir başçeken izlemesi, ikincide ise dansçıların bağımsız davranabilmeleri, yerlerini değiştirebilmeleridir. En eski düzen halkadır. Bizim köylü oyunlarında halkanın dönüş yönü çoğunluk saatin ters yönündedir. Kimi halka birini kuşatır. Örneğin *Leylim* (Gaziantep), oyununda halka zurnayı, *Burçak Tarlası* (Yozgat) oyununda halka tefçiği çevreler. İzmir’de oynanan *Mengi*’de davulcu halkanın ortasında durur, Silifke’de oynanan *Yeni Bengi*’de dansçıların çılginca dönüşlerinden, bağırtilarından halkanın ortasında düşmanın kesik başının bulunduğu inanılır. Niğde’de düğünlerde oynanan halaylarda güvey ile çalgıcılar halkanın ortasında durur, güvey sessizce halka içinde yana döner. Bodrum’da kadınların oynadığı *Toplu Oyun*’da halkanın ortasında gelin durur. *Çandır Tüfek Oyunu*’nda (Giresun), oyuncular tüfeklerini halkanın ortasına boşaltırlar. *Yerli Zeybek*’te gelin ortada güvey ve öteki delikanlılar hançerlerle onun çevresinde dansederler. Halkanın ikinci bir halkayı

kuşattığı da görülür. Bu kimi kez kadınları erkeklerden ayırmak için, kimi yer darlığından, kimi de dinsel gerekçelerle olabilir. Doğuda kadınlı, erkekli *Nanay*'larda oyuncu sayısı arttıkça yerden kazanmak için içiçe halkalanır. İçiçe halkalarda çoğunluk erkekler iç halkadır ve iki halka birbirinden ters yönde dönerler. Nitekim Sivas/Divrik'ten *Samalı*'ta kadınlar dış halkada dansederler, buna karşılık Çorum danslarının en güzellerinden biri olan *İğdeli Gelin*'de kadınlar iç halkadır. Dinsel danslarımızdan Kâdirî, Rıfâî, "devrî"lerinde iç halkaya daha büyük dinsel coşkuda olanlar alınırdı. Halka oyunlarında bir başka koreografik düzen de üstüste halka katı yapmalarıdır. Örneğin: *Halka Oyunu* (Kemah), *Bayburt Oyunu* (Sivas), *Çam Çardak Oyunu* (Kayseri), *Gemi Oyunu* (Manisa), *Omuz Halayı* (Tokat), *Heyamola* (İnebolu, Kastamonu), gibi. Halkanın bir taklit için kullanıldığı da olur. Sinop'tan *Hisarımızın Çevresi* oyunu gibi. Halkaların çeşitli koreografik çeşitlemeleri olur. *Pamukçu Bengisi*'nde ve Artvin *Düz Horon*'unda olduğu gibi, halkanın genişleyip daralması; *Helisa Oyunu*'nda (Çankırı) olduğu gibi oyuncuların birbirlerinin kuşaklarından tutup dönmeleri; *Yayla Türküsü* (Bingöl) oyununda olduğu gibi kadınlı erkekli sıradan sonra kadın dizisinin yerinde kalıp, erkeklerin onları halkayla kuşatmaları; *Halkalı Halay*'da olduğu gibi halka olunup, sağa sola dönüp dansçıların bellerini vurmaları; Tokat'ın *Ters Bico*'sunda halkada dansçıların elleriyle bir dışarıyı, bir içeriği göstermesi; *Kuvent* (Van) oyununda olduğu gibi kadınlı karma yapılması; Tokat'tan *Alaçam* ve *Yelleme*'de olduğu gibi dairenin çift yönlü dönüşleri bu çeşitlemelere bir iki örnektir.

Halkanın kopup ya doğru veya yay biçiminde kıvrık bir sıra, bir dizi oluşu daha çok rastlanan bir düzendir. Sıranın yay biçiminde olması çok kez başçekenin sırayı görebilmesi içindir. Sıralarda bağlantılar çeşitli olur: Elele, bilekten, omuzdan, dirsekten, belden, parmaklardan. Örneğin, *Daldala* (Erzurum) oyununda dansçılar birbirlerini belden kavrarlar. Bu oyunda çeşitli bağlantılar vardır: Kol kola olunur, eller omuza konulur, eller taraklanır, hattâ oturulur. Bir yerin değişik sıra oyunlarında bile çeşitli bağlantılar görülür. Örneğin Bitlis'i ele alalım. *Değirmenci*'de, *Govenk*'de, *Nari*'de, *Temirağa*'da oyuncular birbirlerini parmaklarından tutarlar. *Hımhımı*'da dansçılar kolkola girerler, *Tenzere*'de parmaklar kenetlenir. *Bar*'larda örneğin *Çingeneler*'de, eller taraklanır. *Düz Halay*'da oyuncular birbirlerine sarılırlar, *Yallı*'da tutuşmalar omuzdandır. *Arnavut Halayı*'nda (Sivas) serçe parmaklarından tutuşurlar; *Nanay*'larda da böyle. *Burçak Tarlası*'nda dansçılar birbirlerinin omuzunda tempo tutarlar. *Eminem*'de (Kayseri) dansçılar kollarını birbirlerine takıp, ellerinden tutuşuyorlar. Birçok halaylarda yanyana dansçıların sol ve sağ elleri birbirlerine kenetlenir. *Kızık Halayı*'nda olduğu gibi, omuz omuza oynanır. Doğu ve Güney bölgesi oyunlarının çoğunda gövdenin üstü oynamaz, oyuncular tek parça sınıksız, yapışık hareket ederler.

Toplu oyunları yalın ve çapraşık diye ikiye ayırmıştık. Birçok oyunlarda oyuncuların sıradan bağımsız oynadıklarını görürüz. *Çorum Halayı*'nda baş oyuncu arada bir sıradan ayrılarak oyuncular karşısında oynar, ötekiler eşlikte kalırlar. Birçok sıra oyunları kadınlı erkeklidir. *Barlar* daha çok erkek oyunudur. Kadınlı erkekli olanlara *Alaca Bar* denilir. Kimi yerlerde Gaziantep'te olduğu gibi kadın ve erkeklerin bağlantı yaptığı yerde duranların hısımların olması aranır. Gene kimi oyunlarda oyuncular birbirlerini tutmazlar, aynı mendilin birer ucundan tutuşurlar. Şu oyunlar kadınlı erkekli karma sırada oynanır: *Çibikli* (G.Antep), *Kaşengi Oyunu* (Kars), *Delilo* (Tunceli), *Temurağa* (Van), *Türk Kızı* (Tunceli), *Bejini* (Ağrı), *Tiringo* (Bitlis), *Töverek Koran* (Eskişehir), *Ebeler* (Kütahya), *Dilan* (Malatya), *Karaçar* (Tunceli), *Sasa* (Çoruh), *Papuri* (Bitlis), *Bir Evde İki Gelin* (Malatya), *Serenler Zeybeği* (Isparta). Karma sıraların kadınlı erkekli dizilişleri değişik olur. Örneğin *Koç Halayı*'nda (Sivas, Şarkışla) ve *Terşî*'de dizinin bir yanı erkek bir yanı kadındır. *Iğdır Barı*'nda (Bayburt), bir kadın bir erkek elele sıra olur. Dizinin bir başına erkek öteki başına kadın geçer. *Turnalar*'da da (Kayseri) böyledir. Sıra oyunlarının bir çeşitlemesi de iki sıra olunmasındadır. *Süzme Oyunu*'nda (Bitlis) bir kadın bir erkek sıra olur. Bunların kimi aşk konulu oyunlar, kimi türkölü, atışmalı oyunlardır. Yalnız kadınların, yalnız erkeklerin iki sıralı dansları olduğu gibi kadın ve erkeklerin iki sıralı oyunları da vardır. Kütahya oyunlarından *Karşıdaki Güzel*, *Sen de Gel*, *Softa-Yeniçeri*, *Üşüdümlü Kızlar*; Van'dan *Tamzara* yalnız kadınların oynadığı iki sıralı danslardır. *Zigoş* (Trakya), *Horon Oyunu*, *Yalpalı Düz Halay* (Yozgat), *Sallama* (Artvin) ise yalnız erkeklerin oynadığı iki sıralı oyunlardır. Bunlardan kimi türkölü olup, çoğu kez iki sıra birbirlerine yaklaşır geri çekilir. Sinop'ta kadınların oynadığı *Alaylar Oyunu*'nda saldırı amacı vardır. Güneydoğu'da çok yaygın olan el vuruşma oyunlarında iki sıra birbirlerine yaklaşır, ellerini birbirlerine vurduktan sonra yeniden saldırıya geçmek için geri dönerler. Pek çok örnek vardır: *Halkuşta* (Bitlis), *Çapakay* (Muş), *Çabukay* (Bingöl), *Yârkuşta* (Van), *Karakıştani* (Siirt), *Çepükey* (Mardin), *Herküşte* (Malazgirt), *Pola* (Elazığ) gibi. Gaziantep'te *çibikli* denilen bu türlü el çarpmalı oyunların karma oynananı *Havarişka*'dır. Birbirlerine arkaları dönük bir sıra kadın bir sıra erkek yüzyüze gelince ellerini birbirlerine vururlar. Çift sıralı kadın-erkek oyunları pek çoktur. *Yayla Türküsü* böyle kadınlı erkekli iki sıradır. *Govent*'te (Siirt) kızlar ve erkekler yüzyüze birer sıra olurlar. Erkeği öven türküler söylenir, sonra birbirlerine yaklaşır geri çekilirler. Sonunda da halkalanırlar. *Keklik Mengisi*'nde (Silifke) erkek sırası kadın sırasına, kadın sırası erkek sırasına ilerler; erkekler kadınların önünde diz çökerler. *Mengi Oyunu*'nda (Tecilri Avşar), kızlar erkekler karşılıklı iki sıra olur, kimi kaşıklarla oynarlar. *Nazeyleme*'de (Kars) kızlar erkekler-

le ters yönde dönerler, her kız sırayla her erkeğin karşısına geçer. Van'da *Karşılama* da denilen *Yoncalar Oyunu*'nda kadın erkek karşılıklı oynarlar. Kimi oyunlarda, Avrupa oyunlarında olduğu gibi bir çiftin kollarıyla meydana getirilen köprünün altından geçilir, sonra sıraları gelince onlar da bir kemer kurarlar, öteki dansçılar onun altından geçerler. *Uzun Urgan* (Kütahya), *Iğdır Barı* (Kars) oyunlarında olduğu gibi.

Halk oyunlarında koreografik düzenlerden biri de geçit alaylarında dans edilmesidir. Birçok yerlerde kışın sertliğinde arınmak, sürekli bolluk sağlamak için geçit alaylarıyla evlere uğranarak dolaşılıp dans edilir. Gerçi bizde de saya gezmek gibi gezici törenler vardır, fakat bizde geçit alayları danslarına örnek pek azdır. *Köroğlu Barı* (Erzurum) sağ elde kama diz kırma hareketleriyle düğün alayının önünde yapılır. Ankara'da Ulusal bayramlarda efeler *Topal Koşma* gibi yerli oyunları alayın önünde yürüyerek oynarlar. Çankırı'da eskiden "hayrat kazam" denilen loncaların büyük kazanlarını iki kişi bir sılıkla sırtlarlar, alay yürürken bu kazanların içinde köçekler oynamış.

Koreografik düzen bakımından çok ilginç hareketler buluruz. Örneğin iki sıralı danslarda, Silifke'nin *Keklik Mengisi*'nde olduğu gibi, karşılıklı sıralar birbirlerine ilerleyip gerilerler. Kars'ın *Nazeyleme*'sinde karşılıklı erkek kız sıralar ters yönlerde iki yana kaydıka her kız her erkekle danseder. *Giresun Karşılaşması*'nda iki sıra, *Arnavut Halayı* ve *Trabzon Sıksarası*'nda tek sıralar her iki yönde sağa sola kayışlar gösterirler. Tokat'ın *Ellik*'inde olduğu gibi sıradaki dansçılar geri geri giderler. Gaziantep'in *Mâni*'sinde geriye eğilirler, Elazığ'ın *Keçike*'sinde geriye gerilirler. Sıradaki dansçıların birbirlerine yaslanmasını da buluruz. Sivas'ın halaylarında özellikle *Sabahtan Bizim Pınara*'da böyle birbirine yaslanmalar görülür. Tokat'ın *Lâlellim* oyununun düzeni de ilginçtir: Burada dansçılar, çiftler yüzyüze gelerek halkayı meydana getirirler, iki ellerinden tutarlar, iki yana dönüp yanındakiyle el çırpıp, sonra öteki yanındakinin iki eline vururlar.

Adımlar ve hareketlere gelince bunlar burada ele alınamayacak kadar çok ve çeşitlidir. Hareketleri genel olarak birtakım ayırmalara uydurabiliriz. Kimi dansların hareketlerinde dansçının tüm gövdesi denetsiz, düzensiz birtakım kıvranımlar, burkuluşlar, bükülüşler gösterir. Bu türlü hareketleri danslarımızda pek bulamayız. Ancak Karadeniz danslarında büyük gövdenin titremesi buna örnek olabilir. Anadolu'nun başka yerlerinde de içinde titreme olan danslar buluruz. Örneğin Denizli'den *Kıpçak*'ta, Sivas'tan *Abdurrahman Halayı*'nın sonlarında olduğu gibi. Bunun tersi gövdenin denetli, düzenli hareketleridir. Bir de kapalı durağan danslar vardır. Bunlar dar bir alan içinde belli bir merkezden ayrılmayarak gövdenin iki yarısını bir eksene göre iki yana veya öne arkaya dalgalandırmak, çalkalamak hareketidir. Bu, karın, kalçalar, kollar ve baş hareketleriyle yapılabilir. Göbek at-

malı danslar bu türlü danslardandır. Kaşık oyunlarında da bu türlü hareketler buluruz.

Bir hareket türü de oturmali danslardır. Tam oturmali danslarda gövdenin belden aşağısı hareket etmez. Ancak çömelmeli danslarda ayakların hareketleri olabilir. Kimi kez bir dansın yalnız bir kesiminde çömelinir. Bir iki örnek vermek gerekince Sivas'tan *Köy Halayı* ve *Madımak*'ı, Beypazarı'ndan *Nalkalın Oyunu*'nu, Elazığ'dan *Şeve Kırma*'ı, Çorum'dan *Fidayda*'yı sayabiliriz. Çömelmişken ilerlenen danslardan bir iki örnek: Siirt'ten *Dilo Dilo*'da dansçılar çömelip, çapraz ayak yürürler. Kayseri'den *Serçe* oyununda çömelip yana yürüyüş vardır. *Horon*'larda çömelip ayakları ileri fırlatma buluruz.

Bir başka hareket dönmeler, fırlanmalardır. Tekirdağ'dan *Dönme Oyunu*'nda, Ankara'dan ve Kütahya'dan *Düz Oyun*'da, kimi Kars oyunlarında ve Kaşık oyunlarında, *Sepetçioğlu*'nda olduğu gibi. Eski bir oyun olan Çankırı'nın *Helisa Oyunu*'nda dansçılar birbirlerini kuşaklarından tutup dönerler. Tam dönüşe yakın ilginç bir hareketi Denizli'den *Eski Tavvas Zeybeği*'nde buluruz. Burada tam açılmış bir pergel gibi havada bir ayakla tam dönüşe yakın bir dönme ağır ağır yapılır.

Dansları bir de sürekli danslar ve dönüşlü danslar diye ikiye ayırabiliriz. Birincilerde dansta hareket hep eski duruma dönmeden ilerler, sola ise hep sola, sağa ise hep sağadır. Bu daha çok halka danslarında görülür. Dönüşlü danslarda ise bir iki adım atıldıktan sonra başlandığı yere geri gelinir. Kimi kez birkaç adım ileri atıldıktan sonra başlandığı yere aynı sayıda veya eksik sayıda adımlarla geri dönülür. Örneğin Sivas'ın *Şeyhane*'sinde üç adım ileri, birbuçuk adım geri, bir adım sağa atılır. *Temurağa Ağırması*'nda bir adım sağa ileri, bir adım sola ileri, iki adım geri atılır. *Arnavut Halayı*'nda da adımlar bir ileri bir geridir.

Adım atılıştta bir araştırma konusu da sağa mı, sola mı daha önem verildiğidir. Adımlar çok çeşitlidir. Halay'larda çok görülen bir adım sağdan sola harekettir. Sol ayakla sola adım atılır, sağ ayak solun yanına çekilir. Daha sonraki kesimde ise sol ayak atılmadan sol ayağın topuğu kaldırılıp beklenir, çabuklaşınca da sağ ayak sola çekilirken solu geçer, sol ayak kalkar ileri uzatılır, sonra sağ ayağın arkasına basar, sağ ayak solun yanına getirilir. Kimi danslarda sağ ayak tekme atarcasına öne fırlatılır. *Bengi*'de sağ ayakla sol diz üstüne çelme yapılır. Adımların müziğin vurgu yerlerine uydurulmuşu değişik değişikdir. Vurgu yerlerinde ayak yere çoğu kez kuvvetlice vurulur. 9/8'lik aksak tartımda dördüncü aksak zamanda hafifçe sekilir. Ancak vurgular her zaman adımlarla belirtilmez, kimi kez "Haydaa!" gibisinden seslerle veya el çırpılarak kimi kez de vurgulu adımda dans çizgisine göre yön değiştirilerek yapılır. Adımlarda nasıl basıldığı, gövde ağırlığının tabanın hangi kesimine verildiği de değişir. Kimi adımlarda topuklar üzerine

basılır. Siirt'in *Şiron*'unda ayakların topuğu üzerinde adım atılır. Antalya'dan *Teke Zortlatması*'nda ayak uçlarında zıplanır ve dizler hafifçe bükülerek yaylanılır. *Mengi*'de de böyle ayak ucunda yaylanılır. *Laççibana*'da baş parmak üzerinde oynanır. Bu türlü basışları kimi Kars ve Erzurum oyunlarında da buluruz. Sekmelerin, sıçrayışların da türlü çeşidi vardır. Kayseri'den *Serçe*'de tek ayak üzerinde sekme ve aksak yürüme buluruz. Köylüler, adım atışlarını kendine göre ayırmıştır. Bir ayak, iki ayak, üç ayak gibi. Örneğin üç ayak her üç adımda bir hareketin yinelenmesidir. Bunlar birbiri ardına gelerek güzel karşıtlıklar yaparlar. Örneğin Eğin'de tek ayak'la başlanır, bunun ağır bir yürüyüşü vardır; bunun ardından iki ayak gelir, bunda zıplayarak ilerlemeler, çöelmeler bulunur, bunun ardından üç ayak gelir. Her üçü de aksak bir tartım gösterir. Zaten danslarımızın çoğu da böyle çeşitli hareketleri kendi içinde sıralar. Örneğin *Çorum Halayı*'nda çöelmeler, yürüyüşler, eğilişler, çapraz, karşılamalar, sarılmalar; *Meşeli*'de yanaşma, açılma, çökme, dönme gibi hareketler buluruz. Oyunlarda kolların adımlara uydurulması da değişiklikler gösterir. Örneğin Manisa'dan *Seyman*'da, tek ayakla ilerlenirken sağ kol yukardadır. *Zeybek*'lerde adımlarla beraber kollar yukarı kaldırılır. Kucaklaşmalar da oyunlarımızda kendine özgü bir harekettir. Bunu *Çorum Halayı* ve iki sıralı *Zigoş*'ta da buluruz. Sağa sola yarım dönüşler de ilginç bir harekettir. Silifke'nin *Eski Mengi*'sinde olduğu gibi. Kayseri'den *Kıyılı*'da kadınlı erkekli halkada oyuncular eller belde iki yana dönerler, yanındaki kadının bir sol omuzuna tutunur, sonra döner sağ omuzuna koyar. El vuruşma oyunlarının da bizim köylü danslarında rastlanan bir özellik olduğu belirtilmelidir. Daha çok Doğu ve Güneydoğu'da görülen el vuruşma oyunlarında da değişik el vuruşmaları vardır. Bitlis'in *Mutki Harkuştası*'nda çiftler yanyana dururken ellerini vuruştururlar. *Meryem Harkuştası*'nda ise ters yönden gelen çift birbirlerini bir boy geçtikten sonra dönüp ellerini birbirlerine çarparlar, sonra ellerini yukarda tutup giderler. Mendillerle de yapılan ilginç hareketler buluruz. Urfa'nın *Dörtlü Oyun*'unda dansçılar ellerindeki mendilleri omuzlarına, gözlerine sürerler. Kayseri'nin *Avşar Ağırması*'nda dansçılar sanki ellerindeki mendilleri suya batırıyorlarmış gibi hareketler yaparlar.

Dansların üslûp özellikleri de önemlidir. Bu arada kadın danslarıyla erkek dansları arasında üslûp ayrılıkları vardır. Örneğin Sivas'ın halaylarında kadınlarla erkekler arasında şu ayrımları buluruz: Kadınlar eşlik çalgısı olarak tef kullanırlar. Kadınlarda diz vurması yoktur, erkeklerin kol açmasına karşı kadınlar göğüslerini gererler, kollar omuzların düzeyini aşmaz, erkeklerin mendillerini havada dalgalandırmalarına karşın, kadınlar bürülü tutarlar, kadın halaylarında yürüyüş kesimleri kısadır, erkeklerinki gibi ağır, durgun bölümler yoktur.

Anadolu Danslarının Bölgelere Dağılışı

Daha önce Türk köylü oyunlarının en büyük özelliklerinin bütün yurda yaygın halk dansları olmak yerine bölgesel, yörel danslar olduklarını belirtmiştim. Bu bakımdan oyunları bölgelere ayırarak ele almak daha doğru olur. Gerçi oyunların gerek üslup gerek müzik ölçüleri ve hareketler gibi bütün yurda yaygın, kimi ortak özellikleri bulunmaktadır. Nitekim bir kalkıp bir oturma, bir ayağın diz kırmasıyla yerden kesilmesi gibi ortak hareketler buluruz. Genel olarak kimi genel danslar adlarının belli bir bölgede toplaşması üzerine bu bölgelere bu oyunların adları verilmiştir. Böylece Ege, Batı Anadolu *Zeybek* Bölgesi; Doğu Karadeniz *Horon* Bölgesi; İç Anadolu *Halay* Bölgesi; Trakya *Sirto* ve *Hora* Bölgesi; Doğu Anadolu *Bar* Bölgesi adını almıştır. Bunların yanısıra daha daralmış alt bölgeler de buluruz. Nitekim Güneydoğu'da *Depki* ve el vuruşturma oyunları, Güneybatı *Teke* Oyunları, Güney'de *Mengi*, Balıkesir'de ve dolaylarında *Bengi*, *Güvende*, Konya dolaylarında kaşık oyunları, Kastamonu dolaylarında *Sepetçiöğlü*, Trakya'da *karşılama* buluruz. Ancak bu örnekleşmiş dansların adlarını, bölgeye vermek iki bakımdan yanlışır. İlk bu genel adı alan dans tam bir tür sayılmaz, Halay diyoruz. Ama halayın kendine vergi özellikleri nelerdir? Bunu bulup çıkaramıyoruz. Halay, alay, halay çekmek bu bölgede daha çok kol kola verip dansetmek anlamına gelir, dansetmenin genel karşılığıdır. Nitekim başka yerlerde de başka adlar alır. Örneğin Tunceli'de *kol*, Bitlis'de *berete* gibi. *Bar* için de kesin bir şey söylemek güçtür *Bar* (*bar tutmak*) için sıra dansı diyecek olsak, tek ve iki oyunculu barlar olduğunu görürüz, soyut bir dans olduğunu söyleyecek olsak taklitli barlar da buluruz. Horon için de böyledir. Bu arada Ege Bölgesi'nin tip dansı olan zeybek için kimi özellikler bulunabilir, bunlar birleşik dokuz ölçülü ritim gibi bir ortaklık gösterirler. Ancak bu bölgede dört vuruşlu oyun havalarına da zeybek denildiği görülmüştür.

Bu türlü oyunlardan bölgeleri adlandırmanın ikinci güçlüğü ise bölgeler arasında geçişmelerin bulunuşundandır. Örneğin halaylar İç Anadolu'da çok daha yaygındır. Ama Doğu'da, Kuzey'de ve Güney'de de rastlanır. Yurtdışı Türkleri yurtiçinde yurtlandırma, bir halkı bir bölgeden alıp bir başka bölgeye yerleştirme, çeşitli nedenlerle bir yerden ötekine göçlerin sonucu, yüz yıllar boyunca köylü dansları bir yerden ötekine taşınıp durmuştur. Bu bakımdan bir bölgenin dansı derken bunun katkısız, yalnız bu bölgeye vergi olduğunu düşünmek boşuna olur. Bursa'da Artvin horonlarını, Trakya horalarını, Sakarya'da Erzurum oyunlarını bulmamız gibi. Nitekim bölgeler, bölgelerinin danslarını sonradan gelmiş danslardan ayırmak için bunların adlarının başına "yerli" sıfatını koyarlar: *Yerli Zeybek* gibi. Tersine oyunun sonradan geldiğini, yabancılığını belirtmek için *mubadil*, *muhacir ağzı* gibisinden

deyimler kullanılır. Çoğu kez bir tipe giren oyunun değişik bölgelerde oynanışları arasında üslûp ve ayrıntılarında çeşitlemeler görülür. Nitekim *kaşık oyunu* dediğimiz, Konya ve dolaylarında yoğun olarak oynanan oyunun bütün ayırıcı özelliği dansçının elindeki tahta kaşıklarla kendine tartım vurmasıdır. *Kaşık oyunu*'nu bu bölge dışında Güney'de, Batı'da, Kuzey'de, Doğu'da da buluruz. Adana dolaylarında kaşıkla oynanan oyunlara *vezi* denilir. Ancak bölgeler değiştikçe oyunun oynanış üslûbunda ve ayrıntılarında da değişiklikler olur. Nitekim Konya dolaylarında kaşık oyunlarında kaşıkların birbirine vuruluşu daha sık olduğu halde, Kütahya ve Bolu'da raslanan kaşık oyunlarında daha aralıklı, belli vurgu yerlerine denk getirilmiş vuruşlar buluruz. Bu açıklamadan sonra bölgeleri belli dans örnek ve adlarına göre toplatmak yerine coğrafî ve iklim bakımından ayrılmış bölgelerin özelliklerini araştırmak daha doğru olacaktır. Örneğin Karadeniz'de Doğu ile Batı arasında şu ayrımlar görülür: Oyunlar Doğu'ya gittikçe çabuklaşır, daha karmaşıktır. Batı'da ise oyunlar birbirlerine çok benzer. Doğu'da daha çeşitlilik gösterir ve bu yörede kılık da değişir.

Nitekim iklimin danslar üzerinde belli bir etkisi vardır. Çok sıcak yerlerde danslar akıcıdır, kaslar fazla zorlanmaz. Gece gündüzle arasındaki iklim durumu çok kesin olarak ayrılmış yerlerde kuvvetli ile yumuşak hareketler arasında belirginlik, yumuşaktan sertte veya sertten yumuşağa birden geçişler gösterir, ayağı yere sert basmalar bulunur. Yaz ile kış arasında büyük ısı ayrımı bulunan yerlerde, uzun cümleler, danslarda belden iki yana sallanmalar görülür, baş ve ayak dansa yön verir, kolların, ayakların hareketi karşıttır. Gece ile gündüz arasında eşitlik olan bölgelerde hareketlerde, vuruşlarda eşitlik ve dengelik bulunur. Hele nemli yerlerde aşırı canlılık görülmez. Soğuk yerlerde hareket güçleşir, kaslar gerilir, adımlar ve hareketlerin başı, sonu iyi belirlenir. Adımların vurguları, tartım vurgusuna uyar. İklim kadar toprağın, engebelerin de belirli etkisi görülür. Zengin tarım bölgelerinde ırmak koyaklarında, ovalarda hareketler hep verimli topraklara, yere, yani aşağı doğrudur. Toprak insanları çeker. Çok dansçı bir arada, birbirlerine yaklaşık aynı adımları beraberce atarlar. Danslar kalıplaşmıştır. Zengin, verimli topraklar çok geniş bir alan değilse danslar daha çok halka biçimindedir, dansçılar buldukları yerden fazla uzaklaşamazlar. Alçak etekli, dağ yamaçlarında, eğik otlaklarda çobanlığın egemen olduğu yerlerde, daha çok yerlerinde kalarak hareket ederler, beraber dansederler fakat birbirlerine asla yanaşık ve sıkışık durmazlar. Tekrarlı, yalınç adımlar atarlar. Çapraz ve geri hareketler vardır. Danslarda bir baş çeken bulunur. Bozkır yerlerde çok çeşitli hareketler, kolay atlayışlar, geniş hareketler, koşar adımlar bulunur. Danslar kalıplaşmış olmak yerine doğmacadır. Tek dansların yamsıra sıra danslarında sıra önünde yapılan tek danslara raslanır. Ötekiler bu tek dans-

çıyı çevirir, el çırpılır. Bunlar binici iseler sırtları diktir, at gidişine uygun adımları, rahat duruşları vardır. Dağlık, dar yerlerde atlamalar, yeri tam değerlendiren, yukarı doğru hareketler buluruz. Dağ havasının sertliği ve yumuşaklığı da dansı etkiler. Verimsiz yoksul topraklarda koreografi ve adımlar da sınırlıdır; titreme ve çapraşık tartım buluruz. Bu arada bölgelerin giyim, kuşamının da danslar ve hareketleri ve üslupları üzerinde belirli etkisi vardır. Bölgelerin iklim ve coğrafî koşulları giyimi ve kuşamı etkiler, bunlar da dansın kendisini. Bu arada dansçıların ayaklarına giydikleri ayakkabının altı düz çarık, ökçeli ayakkabı veya çizme oluşu, pantolonlarının kısa veya uzun, dar veya bol olması, başlarına giydikleri, takındıkları süslerin, kollarının yenlerinin geniş ve dar oluşları gibi etkenleri unutmamalı. Türkiye belli başlı şu 7 coğrafi bölgeye ayrılır:

1) Karadeniz Bölgesi, 2) Marmara Bölgesi, 3) Ege Bölgesi, 4) Akdeniz Bölgesi, 5) İç Anadolu Bölgesi, 6) Doğu Anadolu Bölgesi, 7) Güneydoğu Anadolu Bölgesi.

1. Karadeniz Bölgesi: *Acaabat* (Rize), *Açılısın Demir Kapı* (Rize), *Açkapı Oyunu* (Safranbolu), *Ağacının Fatme* (Samsun), *Ağırlama* (Tokat), *Alaydan Alaydan* (Bartın), *Alaylar Oyunu* (Sinop), *Alaylı Oyunu* (Safranbolu), *Ali-ko* (Bazar), *Alyemeni* (Gerede), *Amani Oyunu* (Safranbolu), *Ana Kuru* (Tokat), *Arap Oyunu* (Ordu), *Arguvan Samahı* (Tokat), *Arı Oyunu* (Sinop), *Arka Oyunu* (Samsun), *Arttırma Horonu* (Trabzon), *Artvin Barı* (Artvin), *Artvin Timurağası* (Artvin), *Aşağı İmaret* (Kastamonu), *Aşma* (Tokat), *Ata Barı* (Çoruh), *Atlama Horanı* (Of, Trabzon), *Ayşe kadın fasulyesi satanlar* (Sinop), *Bayburt Barı*, *Ben Tefimi* (Kastamonu), *Bezirgân Oyunu* (Sinop), *Beyler Bahçesi* (Kastamonu), *Bilâl Ağa* (Samsun), *Bıçak Oyunu* (Rize), *Bütün Çıtırdak* (Kastamonu), *Can Temer Ağa* (Bayburt), *Cimdallı* (Samsun), *Cigöz* (Samsun), *Çuğuş'un Harmanları* (Samsun), *Coşkun Çoruh* (Artvin), *Çarşamba Çiftetellisi* (Samsun), *Çandırlı Tüfek Oyunu* (Giresun), *Çeçer* (Tokat), *Çamaşır yıkar mısınız?* (Samsun), *Çekirge* (Tokat), *Çeliktendir* (Kastamonu), *Çıtırdak* (Safranbolu), *Çiçekdağ* (Tokat, Kastamonu), *Çift Basma* (Çoruh), *Çift Ayak* (Rize), *Çiftetelli* (Bolu), *Debreli Hasan* (Samsun), *Çorum Halayı* (Çorum), *Çömlek Oyunu* (Sinop), *Dallıko* (Amasya), *Daşı* (Rize), *Davul Zurna Horonu* (Rize), *Debreli* (Samsun), *Deli Horan* (Çoruh), *Deli Paşa* (Kelkit), *Deniz Ortasında* (Tokat), *Dere Bekleyen* (Kastamonu), *Develi* (Çoruh), *Dik Horon* (Ordu, Samsun), *Dik Kayda* (Şebinkarahisar), *Diley* (Tokat), *Dolayı Horan* (Trabzon), *Donya Domuz Oyunu* (Sinop), *Dört Ayak* (Samsun), *Dringi* (Bayburt), *Turnalar* (Kelkit), *Düz Hava* (Ordu), *Düz Horon* (Çoruh), *Düz Kayda/ayak* (Şebinkarahisar), *Düz Oyun* (Safranbolu), *Efeler Oyunu* (Giresun), *El Oyunu* (Bolu), *Ellik Halayı*

(Tokat), *Enişte Havası* (Trabzon), *Erencik* (Kastamonu), *Ermeni Barı* (Çoruh), *Esenyel Oyunu* (Samsun), *Eşkiya Horonu* (Giresun), *Fafilfillo* (Safranbolu), *Fingil* (Giresun), *Garkın* (Tokat), *Genç Osman* (Safranbolu, Kastamonu), *Gerede Havası* (Bolu), *Gerede Zeybeği* (Bolu), *Gırat* (Tokat), *Giresun Karşılaşması* (Trabzon), *Gökteki Yıldızlar* (Samsun), *Göbekleşme* (Zonguldak), *Gönüller Zamahı* (Tokat), *Güzeller Barı/Nari* (Bayburt), *Güzel Botin Boyarlar* (Sinop), *Haçka Havası* (Trabzon), *Halka oyunu* (Kemah), *Hançer Barı* (Çoruh), *Hanım Barı* (Bayburt), *Hanım Kızlar* (Tokat), *Hasan Paşa* (Samsun), *Helosa* (Safranbolu), *Hemşin Horonu*, *Hendek* (Kastamonu), *Heyamola* (İnebolu), *Hisarımızın Çevresi* (Sinop), *Hora* (Tokat, Samsun, Giresun), *Horom* (Of), *Horun* (Ordu), *Hoş Bilezik* (Tokat, Şebinkarahisar), *Hoştut Oyunu* (Safranbolu), *Hürülü* (Tokat), *Hürünü* (Çorum), *Işdır Barı* (Bayburt), *İbiski Halayı* (Tokat), *İki Ayak* (Samsun), *İki Ayak Yürümek* (Pazar), *İrize* (Hemşin), *İsasar Sallaması* (Çoruh), *Kaba Çöğüz* (Samsun), *Kabak Havası* (Artvin), *Kafkas Oyunu* (Samsun), *Kabadayı* (Samsun), *Kandilli* (Tokat), *Karabağ* (Çoruh), *Karadeniz* (Çoruh), *Karadeniz Horanı* (Samsun), *Kara Kuzu Havası* (Kastamonu), *Karabağ* (Artvin), *Karanfil Oyunu* (Kastamonu), *Kargı Oyunu* (Sinop), *Karşılama* (Bolu, Giresun, Ordu), *Karşılatma* (Giresun), *Kartal* (Tokat), *Kasap* (Samsun), *Kasnakçı Oyunu* (Sinop), *Kaşıklı Oyunu* (Safranbolu), *Kartal Oyunu* (Tokat), *Kaydırma* (Kelkit), *Kelkit Türküsü*, *Kesme Doğrama* (Trabzon), *Kılıç Oyunu* (Rize), *Kına Havası* (Trabzon), *Kımalı Keklik* (Kastamonu), *Kırat Zamahı* (Tokat), *Kırklar zamahı* (Tokat), *Kırma* (Giresun), *Kız Horonu* (Trabzon), *Kız Halayı* (Tokat), *Kobak Horonu* (Artvin), *Koççari* (Kelkit), *Kobak* (Artvin), *Kol Oyunu* (Giresun, Ordu), *Kozangel* (Trabzon), *Köçek Oyunu* (Tokat, Samsun), *Koroğlu Oyunu* (Samsun, Bolu, Çoruh), *Kutkut Barı* (Bayburt), *Kömürcü* (Pazar), *Kürt Horonu* (Samsun), *Kürdün Kızı* (Gümüşhane), *Lâdik Horanı* (Samsun), *Lâlelim* (Tokat), *Lâz Horonu* (Trabzon, Ordu), *Lâz Oyunu* (Ereğli, Kilimli), *Maçka Düz Horonu* (Trabzon), *Maro* (Tokat), *Mehmet Turhan Barı* (Bayburt), *Mektebin Bacaları* (Bayburt), *Mektepli Tamzarası* (Çoruh), *Memetina* (Pazar), *Mendan* (Kastamonu), *Mendil* (Ş. Karahisar), *Mendil oyunu* (Ordu), *Meşeli* (Bolu), *Metelik* (Trabzon), *Millet* (Rize, Trabzon), *Milli Horan* (Sürmene, Ordu), *Necip Halayı* (Tokat), *Nerra* (Kelkit), *Neynam* (Samsun), *Nikisarvari Titreme* (Samsun, Bafra), *Nimmannay* (Sinop), *Of Horonu*, *Omuz Halayı* (Tokat), *Ondört* (Çoruh), *Orta Oyunu* (Samsun), *Osmanlı* (Zonguldak, Safranbolu), *Oturak Havası* (Kastamonu), *Pabuç Kiran* (Rize), *Papulat* (Rize), *Papuri* (Bayburt), *Paşa Dudu* (Samsun), *Peşrah* (Bolu), *Pıçak Oyunu* (Trabzon, Ordu), *Pıtık oyunu* (Samsun, Bafra), *Rakı İçtim* (Kastamonu), *Rize Horonu* (Trabzon, Rize), *Rum Horanı* (Ordu), *Rum Sallaması* (Maçka), *Sallama* (Ordu, Trabzon), *Sallama Horonu* (Of, Artvin), *Salyabasa* (Artvin), *Sara* (Of), *Saray* (Bayburt), *Sarı Çiçek* (Çoruh), *Sarı Kız* (Ordu, Kelkit, Bayburt, Gümüşhane), *Sarışka* (Hemşin), *Sarsıl*

(Tokat), *Sasa* (Çoruh), *Selâmlık* (Bolu), *Sepe cioğlu* (Sinop, Bolu, Kastamonu), *Sera atlama* (Trabzon), *Seymen oyunu* (Bolu), *Simsim* (Tokat), *Sinsin* (Samsun, Sinop, Amasya), *Siğsara* (Trabzon), *Sıksaray* (Rize, Samsun), *Sirto* (Samsun), *Sta sta* (Of), *Sülüman Ağa* (Samsun), *Sürmene Sallaması*, *Sürtme* (Gerede), *Sürtme barı* (Bayburt), *S r mele* (Ordu), *Şamil* (Pazar), *Tahta kıran* (Çoruh), *Tamara* (Artvin), *Tamaşa* (Artvin), *Tamzara* (Tokat, Çoruh, Şebinkarahisar, Gümüşhane), *Terakul* (Amasya, Merzifon), *Tarla Kazma* (Giresun), *Tatyan* (Trabzon), *Temurağa* (Çoruh, Bayburt), *Telgrafın Telleri* (Samsun), *Terlikoyun* (Amasya, Rize, Trabzon), *Ters Bico* (Tokat), *Teşi* (Orta Batum), *Tik horon* (Trabzon, Of), *Tiliko* (Bayburt), *Timurağa* (Trabzon), *Titreme Horonu* (Rize), *Titiz* (Giresun), *Tombul Makina* (Tokat), *Tonya* (Rize), *Topal Koşma* (Kastamonu), *Trabzon Sıksarası* (Trabzon), *Turnalar* (Gümüşhane), *Uçuk havası* (Tokat), *Uzundere* (Çoruh), *Uzunlamba * (Zonguldak), *   ayak* (Şebinkarahisar, Tokat), *   ayak yürümeli* (Pazar), *Varıp gelme* (Zonguldak), *Veysel Barı* (Bayburt), *Yarım  ıtırda lardak* (Kastamonu), *Yanlama* (Tokat), *Yerli Zeybek* (Mudurnu), *Yisa* (Pazar), *Yisera havası* (Trabzon), *Yol Havası* (Trabzon), *Yukarı Havası*, *Yusuf Zeliha* (Gümüşhane), *Yüksek* (Trabzon, Rize), *Zamah* (Ordu), *Zeybek* (Bolu), *Zurna horonu* (Rize, Artvin).

2. Marmara Bölgesi: *Ağır Halay Havası* (Çanakkale), *Ağır Tikveş* (Trakya), *Ağaoğlu* (Trakya), *Ahmet Bey* (Trakya), *Alana Oyunu* (Bursa), *Alan Havası* (Çanakkale, Bozcaada), *Alay* (Çanakkale), *Alay Bey* (Trakya), *Alaylayan* (Tekirdağ), *Alay raksı* (Çanakkale), *Alçak Hava* (Bursa), *Ali Paşa* (Trakya), *Aralık Oyunu Türküsü* (Uludağ), *Arzu ile Kamber* (Trakya), *Baced* (Trakya), *Bahçeye Kurdum Salıncak* (Şarköy), *Balkan Gaydası* (Edirne), *Balıkesir Zeybeği* (Balıkesir), *Bengil ember* (Balıkesir), *Bengi Alay* (Çanakkale), *Beylerbeyi* (Kırklareli), *Bıçak Havası* (Bozcaada), *Bıçak oyunu* (Bilecik), *Bursa Ağırlaması*, * evik* (Kırklareli), *Cezayir* (Bursa), * ifte Zeybek* (Çanakkale), * iftetelli* (Bilecik, Bursa), *Davullar  alar*, *Kırk Haydut Oynar* (Kırklareli), *Delic Paşa* (Trakya), *Develi* (Çanakkale), *Dolama* (Çanakkale), *Dönme Oyunu* (Tekirdağ), *Dört Güllü* (Bozcaada), *Dörtlü Zeybek* (Balıkesir), *Drama Karşılması* (Trakya), *Düz Oyun* (Bursa, Bilecik), *Eski Kasap* (Kırklareli), *Eşkiya* (Kırklareli), *Gelibolu Zeybeği* (Tekirdağ), *Geyve Zeybeği* (Adapazarı, İzmit), *Güvende* (Bilecik), *Güvende* (Bursa), *Hanım Ayşe* (Trakya), *Harmandalı* (Çanakkale), *Hoplama* (Bilecik), *Hora* (Bozcaada), *Horo* (Trakya), *Horum* (Bilecik), * kili Zeybek* (Balıkesir), * nce Hava* (Bilecik), * nce Oyun* (Çanakkale, Bilecik, Eceabat, Yalova), * zzet Hoca* (Kırklareli), *Kaba Güvende* (Bozcaada), *Kabadayı* (Trakya), *Kabaceğiz* (Pamukova), *Kadın Düz Hava* (Bilecik), *Istafalka* (Edirne), *Kafkas Raksı* (Boz y k), *Karaçayır* (Çanakkale), *Karanlık Dere* (Çanakkale), *Kara Toprak* (Şarköy), *Karayusuf* (Trakya), *Karşılama* (Trakya, Balıkesir, Bozca-

ada, Tekirdağ, Bursa, Şarköy), *Karşılıklı Oyun* (Bilecik), *Kasap Havası* (Çanakkale), *Kasap Horosu* (Kırklareli), *Kazibe* (Edirne), *Kırık Hava* (Bursa), *Kırık Oyun* (Balıkesir), *Kıpırdım* (Bilecik), *Kırdırma* (Bilecik), *Kırın* (Tekirdağ), *Korudere Zeybeği* (Sakarya), *Köroğlu Oyun Türküsü* (Bursa), *Lofçalı* (Edirne), *Maleş Kızları* (Kırklareli), *Mendilli Oyunu* (Kırklareli), *Nöbet* (Balıkesir), *Oğlanın Adı İsmail* (Bilecik), *Pamukova Zeybeği* (Sakarya), *Pancar Havası* (Kırklareli), *Pomak Gaydası* (Edirne), *Rum Kızı* (Trakya), *Salın Selvi* (Çanakkale), *Salma Oyunları* (Trakya), *Sarı Kanarya* (Balıkesir), *Sekme* (Bursa), *Selânik* (Edirne), *Sirto* (Kırklareli, Bozcaada), *Sülüman Ağa* (Adapazarı), *Tapşın Havası* (Trakya), *Taraklı/Bilecik Karşılması* (Sakarya), *Tikveş* (Gelibolu), *Uzun Urgan* (Tekirdağ), *Varagele* (Bilecik), *Vardır Yeldir* (Bilecik), *Vargel* (Adapazarı, Bozöyük), *Üç Ayak* (Kırklareli), *Vurun Gelin Kınasını/Karşılama* (Kırklareli), *Yanlama* (Bilecik), *Yavuz Bağlaması* (İzmit), *Yerli Halk Oyunu* (Bilecik), *Yerli Zeybek* (Bilecik), *Yümsek Hava* (Bursa), *Yüksek oyun* (Bursa), *Zeybek* (Bozcaada, Bursa, Bilecik), *Zeybek Hora* (Bursa), *Zigoş* (Trakya).

3. Ege Bölgesi: *Acem Kızı* (Bolvadin), *Ağır Tavas Zeybeği* (Denizli), *Ağır Zeybek* (Isparta), *Akpınar* (Balıkesir), *Alay* (Kütahya), *Alaylar* (Denizli), *Alaylar Oyunu* (İzmir), *Aleyler Buleyler* (Muğla), *Alı da Verin* (Muğla), *Aptal Oyunu* (Muğla, Milas), *Araba* (Kütahya), *Arapkir Tamzarası* (İzmir), *Arpazlı Zeybeği* (Bergama), *Asbaş Zeybeği* (Afyon), *Asi Zeybek* (Isparta), *Aşkına* (Bolvadin), *Aydın Zeybeği* (Aydın), *Ayşe Bengi Oyunu* (Kütahya), *Bağ Belleme Oyunu* (Afyon), *Baylan Zeybeği* (Manisa) *Benge* (Bergama), *Beng Oyunu* (Kütahya), *Benk* (Afyon, Manisa, Kütahya), *Beşkaza Zeybeği* (Fethiye, Marmaris), *Bıçak Oyunu* (Muğla), *Bilâlim Zeybeği* (Muğla), *Boşan da Dağlar* (Ege), *Buhur* (Afyon), *Buhurcular Zeybeği* (Muğla), *Bulanık Zeybeği* (Denizli), *Cemile* (Manisa), *Combert Havası* (Kütahya), *Çakacı Oyunu* (İzmir), *Çankır Oyunu* (Bergama), *Çatalcanın Zeybeği* (Kütahya), *Çenber* (Kütahya, Afyon), *Çerkez Oyunu* (Ödemiş), *Çıktım Tepe* (Muğla), *Çifte Oyun* (Afyon), *Çingene Oyunu* (Kütahya), *Çökertme Oyunu* (Muğla), *Çömlek Oyunu* (Kütahya), *Dağlar Raksı* (İzmir), *Dağlı* (Bergama), *Dağlı Havası* (İzmir), *Daşoğlan* (Muğla), *Davaz Zeybeği* (Kütahya), *Demirciler* (Muğla), *Deniz Kızı Zeybeği* (Afyon), *Denizli Zeybeği* (Bergama), *Deveci* (Bergama), *Deve Oyunu* (İzmir), *Develi Zeybeği* (Afyon), *Divitivar* (Afyon), *Diz Çökme ve Sekme* (Kütahya), *Dolaşık* (Afyon), *Dönme Hamamı* (Kütahya), *Durnalar* (Afyon), *Dünür, Dünür* (Kütahya), *Düz Ayak* (Afyon), *Ebeler* (Kütahya), *Edremit Zeybeği* (Bergama), *Efe Havası* (Muğla), *Efe Oyunu* (Afyon), *Elele* (Kütahya), *F. met Zeybeği* (Kütahya), *Engine* (Afyon), *Eski Tavas Zeybeği* (Muğla), *Eyüp Zeybek* (Muğla), *Fadik* (Afyon), *Ferai Zeybeği* (Muğla), *Gemi Oyunu* (Manisa), *Görücü* (Kütahya), *Gündoğdu* (Bergama), *Haççam Zeybeği* (Afyon), *Halay* (Afyon), *Halka Oyunu* (Kütahya), *Hamama* (Afyon), *Harmandalı* (Manisa, Kütah-

ya, Aydın, Nazilli, İzmir, Bergama), *Hora* (Manisa), *İki Parmak Zeybeği* (Aydın, İzmir, Bergama), *İnce Mehmet Zeybeği* (İzmir), *Kadıoğlu* (Muğla), *Kalkan Oyunu* (Muğla, Kütahya), *Kalk Oyuna Kızan*, *Kalk Oyuna* (Kütahya), *Kâmil Bey* (Muğla), *Kapı Ardına* (Afyon), *Karapınar'ın İrimi* (Muğla), *Kar mı Yağdı Kütahya'nın Dağına?* (Kütahya), *Karşıdaki Güzel* (Kütahya), *Karşılama* (Bergama), *Kasnak* (Bergama), *Kaşıklı Efe Oyunu* (Afyon), *Kaydalama* (Afyon), *Kâzım Zeybeği* (Afyon), *Kemeraltı* (Bergama), *Kerimoğlu* (Muğla), *Kıpçık* (Denizli), *Kırık Oyun* (Kütahya), *Kırık Tavas Zeybeği* (Denizli), *Kırıtma* (Kütahya), *Kıvrak Oyunu* (Muğla), *Kız Oyunu* (Denizli), *Koca Arap* (Bergama), *Kordon Zeybeği* (İzmir), *Kozak Oyunu* (Güney Ege), *Kozak Zeybek Oyunu* (Bergama), *Köşkereli* (Denizli), *Kuroğlan* (Muğla), *Kürdün Kızı* (Kütahya), *Kütahya Zeybeği* (Kütahya), *Lâz Oyunu* (Muğla), *Levent Zeybeği* (Muğla), *Mavili* (Afyon), *Menekşesi Biçim Biçim* (Afyon), *Menge* (Manisa), *Mengi* (İzmir), *Meşeli* (Afyon), *Minarede Ezan Var* (Ödemiş), *Mustafam Zeybeği* (Kütahya), *Oğlan* (Afyon), *Oturak* (Kütahya), *Ödemiş Zeybeği* (Ödemiş), *Öte Yakaya Geçelim*, *Atlara Yonca Biçelim* (Kütahya), *Palazım* (Afyon), *Penceresi Kanat Kanat* (Afyon), *Peşrav Oyunu* (Afyon), *Saatini Satsana* (Kütahya), *Sabah Namaz Oyunu* (Muğla, Bergama), *Salıncak* (İzmir), *Sallama* (Afyon), *Sarhoş Zeybek* (Kütahya), *Sarı Zeybek* (Manisa, Isparta), *Satı Zeybeği* (Muğla), *Sefer Oyunu* (Kütahya), *Seğmen Sekme* (Denizli, Ödemiş), *Sen de Al* (Kütahya), *Sepetçioğlu* (Bergama), *Serenler Zeybeği* (Afyon), *Seymen* (Manisa), *Seymen Oyunu Simav Zeybeği* (Kütahya), *Sıra Zeybek* (Manisa), *Soğuk Kuyu* (Muğla), *Soğuk-Su* (Bergama), *Softa Yeniçeri* (Kütahya), *Somalı* (İzmir), *Suda Balık* (Afyon), *Sura Zeybeği* (Kütahya), *Şapane Zeybeği* (Kütahya), *Şehriban* (Afyon), *Tamaşa* (Muğla, Bodrum), *Tavas Zeybeği* (Denizli, Aydın), *Tefenni Zeybeği* (Burdur), *Tek Parmak* (Denizli), *Toplu Oyun* (Muğla), *Tura Oyunu* (Afyon), *Turna Oyunu* (Kütahya), *Turşucular* (Kütahya), *Tüneg* (Manisa), *Uzun Urgan* (Kütahya), *Üşüdüm* (Kütahya), *Üç Çeşmeden Sular İçtim Kanamadım* (Kütahya), *Var Anam Gel Anam Oyunu* (Manisa), *Yalabık Zeybeği* (Bergama), *Yağmur Yağar*, *Dereleri Sel Alır* (Kütahya), *Yalabık* (Bergama), *Yandır* (Bergama), *Yeldirme* (İzmir, Bergama), *Yörük Ali* (Bergama), *Yund Dağı* (İzmir, Bergama), *Yuvarlak* (Denizli), *Yürütme* (Afyon), *Zabak* (Afyon), *Zapbak* (Muğla), *Zıbbağ* (Denizli), *Zille Köçek Oyunu* (Kütahya), *Zümbül Bahçesinin Karanfil* (Bergama).

4. Akdeniz Bölgesi: *Abdal Havası* (Fethiye), *Acem/Gelin Havası* (Adana), *Acem Halayı/Oymak Halayı* (Çukurova), *Adana Üç Ayağı* (Adana), *Ağır Aydın Zeybeği* (Burdur), *Ağır Hava Oyunu* (Pazarcık, Maraş), *Ağır Zeybek* (Antalya), *Alay Oyunu* (Seyhan), *Al Yazma Zeybeği* (Antalya), *Al Yazmanın Oyası* (Burdur), *Anamur Yolları* (Anamur), *Antalya'nın Mor Üzüümü* (Antalya), *Asi Zeybek* (Isparta), *Aykırı Oyun* (Isparta), *Ayol* (Burdur), *Basbas* (Antalya),

Bergama Zeybeği (Burdur), *Burdur Zeybeği* (Burdur), *Beşiği Çamdan* (Silifke-Mersin), *Bidenem* (Isparta), *Bin Gidelim Emmim Oğlu* (Burdur), *Bir Evde İki Gelin* (Maraş), *Bozova* (Antalya), *Çiğeri Kediler Yedi* (Burdur), *Cengi Harbi* (Maraş), *Cepken* (Antalya), *Comolu* (Maraş), *Çakacı Oyunu* (Burdur), *Çamdan Sakız Akıyor* (Maraş), *Çay Zeybeği* (Mut-Mersin), *Çaya Vardım* (Silifke), *Çoban* (Maraş), *Çobanla İkin Kızın Oyunu* (Burdur), *Çamaşır Yıkama Oyunu* (Burdur), *Çökçük Oyunu* (Isparta), *Denizin Dalgasına* (Burdur), *Değirmenci Oyunu* (Burdur), *Deki* (Hatay), *Depki* (Hatay), *Denizli* (Maraş), *Develi* (Burdur), *Dıbdan* (Burdur), *Dimidımı* (Antalya), *Dipçik* (Seyhan), *Doğru Oyun* (Isparta), *Döneley* (Antalya), *Dolaman* (Fethiye-Muğla), *Eğri Oyun* (Isparta), *Esir Almaca* (Mersin), *Eski Mengi* (Silifke), *Eş Bulma* (Adana), *Ferahî* (Isparta), *Gabardıç* (Antalya), *Gemilerde Talim Var* (Burdur), *Gelin Kaynana Oyunu* (Isparta), *Ger Ali* (İçel), *Gınık Oyunu* (Fethiye), *Gevrek Oyun* (Fethiye), *Gökgarga* (Anamur-Mersin), *Gökte Yıldız 160* (Antalya), *Göhlisar Zeybeği* (Antalya), *Gıcır Gıcır* (Burdur), *Halep* (Maraş), *Hasanbey Zeybeği* (Antalya), *Hasandağı* (Maraş), *Hollu Halayı* (Çukurova), *Honamlı Boğazları* (Burdur), *Hoppala* (Burdur), *İlimon* (Burdur), *İzmir Zeybeği* (Burdur), *Kaba* (Seyhan), *Kaba Ardıç/Kabardıç* (Burdur), *Kadioğlu Zeybeği* (Fethiye), *Karaçor Oyunu* (Çukurova), *Karamanlı* (Burdur), *Kadifeden Kesesi* (Burdur), *Karinom* (Burdur), *Kaşık Oyunu* (Antalya), *Kaşıklı Sallama* (Isparta), *Kâzım Zeybeği* (Burdur), *Kelo* (Maraş), *Keklik* (Silifke), *Keklik Mengisi* (Silifke), *Keraboza* (Maraş), *Kesik Zeybek* (Isparta), *Kestirme* (Burdur), *Kıbrıs Zeybeği* (Silifke-Mersin), *Kıcır Kıcır* (Isparta), *Kınık Oyunu* (Fethiye-Muğla), *Kırık Oyun* (Güney İçel), *Kırıkhan* (Adana), *Kış Oyunu* (Isparta), *Kıvrak Beşkaza* (Fethiye), *Kıvrak Oyun* (Fethiye), *Koca Arap* (Fethiye), *Konyalı* (Burdur), *Koroğlu* (Isparta, Adana), *Kürt Halayı* (Çukurova), *Lili Oyunu* (Burdur), *Lorke* (Adana), *Maraş Ağzı* (Maraş), *Menekşeli* (Burdur), *Menevşeli* (Burdur), *Mengi* (Antalya), *Merdiven Altında Tavuk Gıdıklaması* (Isparta), *Nuri* (Burdur), *Oğlan Adın Hüseyin* (Silifke), *Pekmez Oyunu* (Maraş), *Pencereden Bakıver* (Burdur), *Peşrev Oyunu* (Antalya), *Portakalım Tekelendi* (Silifke), *Püskürtme* (Burdur), *Sallama* (Antalya, Mut, Isparta, Silifke), *Sarı Kızın Saçları* (Anamur), *Sarı Zeybek* (Isparta, Burdur), *Sekme* (Isparta), *Sektirme* (Antalya, Isparta), *Sepeçioğlu* (Isparta Burdur), *Serenler Serenler* (Burdur), *Serenler Zeybeği* (Isparta, Burdur), *Serik Kıvrak Zeybek* (Antalya), *Sinsin* (Seyhan, Maraş), *Sıçratma* (Maraş), *Sıra Zeybek* (Isparta), *Sirveni* (Maraş), *Silifkenin Yoğurdu* (Silifke), *Silifke Zeybeği* (Silifke), *Soğuk Su* (Burdur), *Süpürgesi Yoncadan* (Burdur), *Sürek Halayı* (Çukurova), *Şenköy* (Hatay), *Şen Ola* (Adana), *Tavas Zeybeği* (Burdur), *Tek Zeybek* (Mut), *Teke Zortros Mengisi*, *Türkmen Halayı/Çelebi Halayı*, *Üç Ayak* (Maraş), *Türkmen Kızı* (Silifke), *Üç Ayak (Halayı)* (Çukurova, Hatay), *Vezi* (Adana), *Yağlı Kenar* (Seyhan), *Yayla Yolları* (Antalya, Mut, Fethiye, Silifke), *Yeni*

Mengi (Silifke), *Yürük Kız Oyunu* (Isparta), *Yürüme* (Isparta), *Zabbak Oyunu* (Isparta), *Zayak* (Maraş), *Zeybek* (Maraş), *Zeybek Gezennemesi* (Burdur), *Zeytin Halayı* (Maraş).

5. İç Anadolu Bölgesi: *Abdurrahman Halayı* (Sivas), *Afşar Halayı* (Ankara), *Ağır Halay* (Ankara), *Ağırlama* (Akdağmadeni, Kırşehir), *Ağır Oyun* (Akşehir), *Ahmet*, *Yavaş* (Konya), *Akleyli* (Yozgat), *Aksinli* (Konya), *Alay Havası* (Amasya), *Alaylar Oyunu* (Çankırı), *Alay Çekmek* (Sivas), *Allılar* (Ankara), *Allı Turna* (Yozgat, Ankara), *Aman Madam Hoş Geldin* (Konya), *Ankara Zeybeği* (Ankara), *Anşa* (Kırşehir), *Anşam* (Niğde), *Arap* (Eskişehir), *Arapkir Halayı* (Sivas), *Arap* (Konya, Ankara), *Arnavut Halayı* (Sivas), *Ası Kesi* (Kırşehir), *Arzu ile Kamber* (Ankara), *Avşar Halayı* (Kırşehir), *Avşar Ağırlaması* (Kayseri), *Ay Oğlan* (Konya), *Aydünür* (Ankara), *Baş Halay* (Yıldızeli), *Bayburt Dağları* (Sivas), *Bayburt Oyunu* (Sivas), *Bebek Oyunu* (Yozgat), *Bedrik* (Çorum), *Bedrik Oyunu* (Yozgat), *Bengi* (Eskişehir), *Bermende Zeybeği* (Konya), *Beyler Zeybeği* (Eskişehir), *Bico* (Sivas), *Bitirim* (Yozgat), *Bulgur Oyunu* (Ankara), *Cembekli* (Ankara), *Çankırı Zeybeği* (Çankırı), *Çarşamba Oyunu* (Ankara), *Çekirgem Halayı* (Sivas), *Çevirme Kayalı* (Yozgat), *Çıkrık* (Yozgat), *Çınarbaşı* (Niğde), *Çıkrık Halayı* (Yozgat), *Çırçırhande* (Yozgat), *Çiçekdağ* (Yozgat, Kayseri), *Çil Keklik* (Niğde), *Çorum Halayı* (Çorum), *Çift Ayak* (Çankırı), *Çubuk* (Niğde), *Daban Halayı* (Yozgat), *Dağlar* (Sivas), *Değirmenci* (Yozgat), *Develi* (Niğde, Konya), *Deveci Emmi* (Sivas), *Dik Oyun* (Sivas), *Dik Diki* (Ankara), *Dillâla* (Çorum), *Dilo* (Yozgat), *Diz Kırma* (Kayseri) *Durnalar* (Sivas), *Durnalar Halayı* (Yozgat), *Düz Halay* (Sivas, Yozgat), *Döne Döne Halay* (Yozgat), *Düz Oyun* (Akşehir, Ankara), *Efe Oyunu* (Eskişehir), *Ellik Halayı* (Yozgat), *Eminem* (Kayseri), *Emmiler* (Konya), *Eskişehir Zeybeği* (Eskişehir), *Eskişehir Kaştık Oyunu* (Eskişehir), *Evlerinin Önü* (Sivas), *Fadimem Halayı* (Yozgat), *Fidayda* (Çorum), *Galkima* (Akşehir), *Garipler Samahı* (Sivas), *Garkın Halayı* (Sivas), *Gavuşturma* (Ankara), *Gelin Bindirme* (Yozgat), *Gelin Halayı* (Yozgat), *Gelin Yürütme Havası* (Yozgat), *Genç Osman* (Konya), *Gıcır Gıcır* (Konya), *Güzeller* (Sivas), *Hacer Oyunu* (Çankırı), *Halayı Sekmesi* (Konya), *Halime Halayı* (Yozgat), *Halka Oyunu* (Eskişehir), *Halkalı Halay* (Yozgat), *Hanım Esme* (Sivas), *Hareli* (Yozgat), *Hasandağ Sekmesi* (Kırşehir), *Haylili* (Sivas), *Helisa Oyunu* (Çankırı), *Hopbara* (Yozgat), *Hop Barlam* (Ankara), *Hop Cilveli* (Niğde), *Hop Dünderli* (Niğde), *Horoz Oyunu* (Yozgat), *Hora* (Ankara, Çankırı, Niğde, Eskişehir), *Hora Depme* (Konya), *Horhon Bicosu* (Sivas), *Hoşbilezik* (Sivas), *Hürünü* (Çorum), *İbrama* (Kırşehir), *İğdeli Gelin* (Çorum), *İmmahan* (Yozgat), *İnce Çayır* (Konya), *İnce Kırma* (Konya), *İnce Oyun* (Eskişehir), *İreşvan* (Sivas), *Kabak Halayı* (Yozgat), *Kadanay[sz]* (Eskişehir), *Kadın Halayı* (Yozgat), *Kadın Zeybeği* (Yozgat), *Kafe Çeçen* (Yıldızeli), *Kabağı da Boynuma*

Takarım (Sivas), *Kamalı Halayı* (Yozgat), *Kamo Oyunu* (Sivas), *Karahisar* (Sivas), *Karakuş* (Eskişehir), *Karanfil* (Konya), *Karam* (Niğde), *Karamuk* (Sivas), *Karanfil Oyunu* (Yozgat), *Karakuşun Kanadı* (Yozgat), *Karabiber* (Konya, Eskişehir), *Karaşar Zeybeği* (Ankara), *Karkın Halayı* (Sivas), *Kartal Halayı* (Sivas, Yozgat), *Kaşık Oyunu* (Eskişehir), *Kaşıklı Oyun* (Ankara), *Kayalar* (Konya, Nevşehir), *Keçeli* (Ankara, Kırşehir), *Keklik* (Konya), *Keklik Halayı* (Yozgat), *Kenan* (Yozgat), *Kerkçeşme* (Yozgat), *Keriboz Halayı* (Yozgat), *Kesik Çayır* (Konya), *Kırık Oyun* (Konya), *Kırka Zeybeği* (Eskişehir), *Kızık Halayı* (Sivas), *Kıyık Halayı* (Yozgat), *Kıvrak Halay* (Kırşehir), *Kıyılı* (Çorum, Kayseri), *Kol Oyunu* (Yozgat, Sivas), *Konyalı* (Konya), *Kozanoğlu* (Konya), *Köçek Oyunu* (Eskişehir), *Köy Ağırması/Düz Halay* (Sivas), *Köy Halayı* (Sivas), *Kürdün Kızı* (Çankırı), *Küstüm* (Konya), *Kürtçe Hora* (Yozgat), *Küşdahlı* (Yozgat) *Küşdahlı* (Yozgat), *Lâz Halayı* (Yozgat), *Limo* (Konya), *Madımak* (Sivas, Yozgat), *Mahi* (Çankırı), *Mektebin Bacaları* (Sivas), *Meşeli* (Ankara), *Meral* (Sivas), *Menberi* (Niğde), *Mico Halayı* (Yozgat), *Miço* (Çorum), *Madımak* (Sivas), *Misket* (Ankara), *Narini* (Kırşehir), *Nevşehir Halayı* (Nevşehir), *Onbaşı Oyunu* (Sivas), *Ova Yellemesi* (Yozgat), *Otlama* (Yozgat), *Öte Yüz* (Kayseri), *Papiri* (Yozgat), *Papuç Çitir* (Sivas), *Püskürüm* (Konya), *Sade Bico* (Sivas), *Safayi* (Kayseri), *Sağa Zambak* (Karaman), *Sağa Zebbah*, *Sallama* (Konya), *Sallangel* (Sivas), *Sarı Zeybek* (Sivas), *Sarhoş Barı* (Sivas), *Sekme* (Eskişehir), *Sekelim Kızlar* (Konya), *Sekteleme* (Ankara), *Sektirme* (Konya), *Sekmen Halayı* (Kırşehir), *Serçe* (Kayseri), *Semah* (Sivas), *Sepeçioğlu* (Çankırı, Çorum, Kırşehir), *Sivas Halayı* (Sivas), *Sille* (Konya), *Sinsin* (Kırşehir, Çorum, Yozgat), *Sivik* (Kırşehir), *Süpürgesi Yoncadan* (Konya), *Sürdüm Oyunu* (Ankara), *Sürtme* (Eskişehir), *Sürütme* (Sivas), *Şebek Oyunu* (Ankara), *Şeyhane* (Sivas), *Şıkırdım* (Ankara, Çankırı, Eskişehir), *Şıngıldım* (Yozgat), *Tamzara* (Sivas), *Tek Ayak* (Sivas, Yozgat), *Temürağa* (Sivas), *Tepsev* (Konya), *Tezleme* (Malatya), *Tilki Oyunu* (Yozgat), *Timurağa* (Sivas), *Tombili* (Niğde), *Tomovza* (Kayseri), *Tonton* (Yozgat), *Toy* (Konya), *Tozağan Halayı* (Sivas), *Turnalar* (Sivas, Konya, Kayseri), *Tuz Şekirdim* (Ankara), *Türkmen Kızı* (Çorum), *Töverek Koran* (Eskişehir), *Ufacık*, *Karacık* (Niğde), *Ustan Kim idi?* (Konya), *Uva Yanlaması* (Yozgat), *Uzun Halay* (Sivas), *Üç Ayak* (Ankara, Kırşehir, Yozgat), *Üç Ayak Halay* (Sivas), *Üşüdüüm* (Ankara), *Vik* (Sivas-Yıldızeli), *Yahşi* (Sivas), *Yakışır Allar Sana* (Sivas), *Yalpalı Düz Halay* (Sivas), *Yaman Anşam* (Niğde), *Yareli* (Sivas), *Yanlama* (Yozgat), *Yanama* (Sivas), *Yayık Halayı* (Yozgat), *Yerli Oyun* (Konya), *Yerli Zeybek* (Çorum), *Yeşilleme* (Yozgat), *Yıkılğan* (Sivas), *Yıldız* (Niğde), *Yol Havası* (Yozgat), *Yürük Ağırması* (Sivas), *Zahma* (Sivas), *Zamah* (Çorum, Kayseri, Ankara, Konya), *Zamak* (Çorum, Kırşehir), *Zambak* (Konya), *Zebek* (Eskişehir), *Zeybek* (Ankara, Konya), *Zeybek Osman* (Kırşehir), *Zibek* (Konya), *Zubo* (Kırşehir).

6. Doğu Anadolu Bölgesi: *Açık* (Bingöl), *Ağcafevîkler* (Kars), *Ağır* (Malatya), *Ağır Bar* (Kars), *Ağır Kayda* (Kars), *Ağır Oyun* (Muş), *Ağır Güvenk* (Van), *Bitlis*, *Ağır Govent* (Muş), *Ağır Hava* (Tunceli), *Ağır Terekeme* (Kars), *Ağrı Sallaması* (Ağrı), *Ahçik* (Erzurum), *Ahışha Barı* (Kars), *Akıştta* (Kars), *Alaca* (Ağrı), *Aldım Paran* (Erzurum), *Al Elma* (Elazığ), *Alkış Oyunu* (Elazığ), *Allı Yeşilli Kızlar* (Kars), *Allı Yeşilli Mendil* (Kars), *Almalar* (Kars), *Almalı Dağlar* (Kars), *Anam Anam Eğinli misin?* (Eğin [Kemaliye]), *Ardahan Barı* (Kars), *Arapkir Halayı* (Elazığ), *Arkuştta* (Bitlis), *Arpaçay* (Kars), *Arzumani* (Kars), *Askerani* (Kars), *Aşırma* (Malatya, Muş, Bingöl, Bitlis, Hınıs), *Aşırma Barı* (Erzurum), *Aşırma Tek Ayak Barı* (Kars), *Aşşagdan Gelirem* (Erzurum), *At Oyunu* (Tunceli), *Atın Üstünde Eğer* (Erzurum), *Avreş* (Elazığ), *Ay Dolanaydı* (Erzurum), *Ayışığı* (Kars), *Aysoki* (Muş), *Azort Barı* (Tortum), *Bahçeye İndim ki* (Eğin [Kemaliye]), *Azerbaycan* (Kars), *Bahteverdi* (Kars), *Balalı Tavuk* (Kars), *Bapuri* (Van), *Bardız Barı* (Kars), *Baso* (Van), *Basso* (Ağrı), *Başekrek* (Tunceli), *Bayburd'un İnce Yolu* (Kars), *Baycan* (Kars), *Bebek Oyunu* (Kars), *Bekir Bengi* (Kars), *Belen Cepki* (Hınıs), *Beleti* (Hakkâri), *Beri Basu* (Hakkâri), *Berzimi* (Kars), *Berde* (Tunceli), *Berete* (Bitlis), *Berite* (Muş), *Beş Parmak* (Elazığ), *Bezini* (Ağrı, Doğu Beyazıt), *Beş Açılan* (Kars), *Beş Ayak* (Malatya), *Bezdik Oyunu* (Erzincan), *Bingöl Halayı* (Bingöl), *Bir Gül Ektim* (Kars), *Bir-İki-İç Ayak* (Eğin), *Bir Ayak* (Tunceli), *Bitlis Barı*, *Bitlis Koççarı*, *Bizang* (Bitlis), *Bıçak* (Eğin), *Bizim Bağda* (Kars), *Bizim Eller* (Van), *Boyakçının Gelini* (Kars), *Bulanık* (Bingöl), *Büyük Cevizin Dibi* (Eğin), *Can Maral/Gögerçin Vurdum* (Kars), *Ceylâni* (Kars), *Cezayir* (Elazığ, Tunceli), *Çabukay* (Bingöl), *Çaçan* (Bingöl), *Çapakay* (Muş), *Çapıkay* (Bingöl), *Çarışka* (Kars), *Çarışu* (Malatya), *Çarşıbaşı* (Bitlis), *Çarşıda Atlas* (Bitlis), *Çarşıda Uzunkara* (Erzurum), *Çayda Çıra* (Elazığ), *Çayrın Ten Yüzünde* (Erzincan), *Çeçen* (Malatya, Bingöl), *Çepik* (Kars, Bingöl), *Çember* (Kars), *Çemişkezek* (Tunceli), *Çembere Bastım* (Erzurum), *Çıldır Barı* (Kars), *Çıldır Yalısı* (Kars), *Çift Tamzara* (Kars), *Çift Beyaz Güvercin* (Erzurum), *Çikçiko* (Elazığ), *Çil Horoz* (Kars), *Çil Keklik* (Erzincan), *Çimen Çimen* (Ağrı), *Çimene Gel Gül Oğlan* (Erzurum), *Çingeneler* (Erzurum), *Çoban Eli* (Ağrı), *Çoban Kavalı* (Erzurum), *Çökəri Kuççari* (Van), *Dağda Hayladım Kurdu* (Kars), *Dağda Kestim Değnek* (Kars), *Dah Lenk* (Erzurum), *Dakkatül Meymoki* (Hakkâri), *Daldala* (Erzurum, Kars), *Dasniçor* (Erzurum), *Daşoğlan* (Kars), *Değirmenci* (Malatya, Bitlis), *Deliko* (Hınıs), *Delilo* (Hınıs, Tunceli, Elazığ), *Dello* (Kars, Erzurum), *Deliloy* (Kars), *Depşororo* (Hınıs), *Derbendi* (Kars), *Derelelerde Biter Kamış* (Eğin), *Derilo* (Bingöl), *Devzer* (Van), *Dıntingo* (Tunceli), *Dik Bar* (Erzurum), *Dik Halay* (Ergani), *Dilican* (Kars), *Dilipiti* (Elazığ), *Dillan* (Malatya), *Diringi* (Kars), *Diz Kıрма* (Bingöl, Kars), *Durna Barı* (Kars), *Dokuz Ayak* (Bitlis), *Döne* (Kars), *Dut Ağacı* (Eğin), *Düğün Barı* (Erzurum, Hınıs), *Düz Ayak* (Erzincan), *Düz Bar* (Kars, Erzincan), *Düz Yalılı* (Kars), *Dur Yerinde/Şure Gel Barı* (Kars), *Dut Ağacı* (Eğin

[Kemaliye]], *Düğüne Toplama* (Tunceli), *Edilbecan* (Kars), *Eğın Kınası* (Eğın), *Elmas* (Kars), *Enzeli* (Kars), *Eminem Oyunu* (Erzincan), *Elazığ Tamzarası* (Elazığ), *Engeli* (Kars), *Esi* (Tunceli), *Enşeli* (Kars), *Eski Hora* (Eğın), *Evim, nim nay* (Erzurum), *Ezingân-deresi* (Kars), *Fatmalı* (Elazığ), *Felek Barı/Tavuk Barı*, *Gaçke Barı* (Kars), *Garzani* (Kars, Bitlis, Malatya), *Gaşınık* (Kars, Van, Bitlis), *Gezinti* (Malatya), *Gecegü* (Eğın), *Gelin Ağlatma* (Tunceli), *Gelin Mehmet* (Kars), *Girani* (Bingöl), *Gorani* (Bitlis, Van), *Gorişhi-Lezinka* (Kars), *Göle'nin Düzü* (Kars), *Govenk* (Bitlis), *Göven* (Bingöl), *Gövend* (Bingöl), *Gövendi* (Bingöl), *Gövenk* (Malatya), *Gülabi* (Kars), *Gülüm Oğlan* (Kars), *Güllü* (Van), *Gülşeni* (Hakkâri), *Gümrü Yallısı* (Kars), *Gürzê* (Siirt), *Güvende* (Van, Bitlis, Muş), *Güvercin* (Eğın, Elazığ), *Gümrü Barı* (Kars), *Güven* (Van), *Güvenk* (Van), *Güzeller* (Tunceli), *Hadile* (Van), *Halabacı* (Kars), *Halay Oyunu* (Tunceli, Elazığ), *Hamame* (Hakkâri), *Hammay* (Hınıs), *Hamamın Kapısı* (Eğın), *Hançer Barı* (Erzurum), *Hançer Pıçak* (Muş), *Harkošte* (Bitlis), *Harkušte* (Şirvan-Siirt, Malatya), *Haysere* (Hakkâri), *Her-rani/Harani* (Bingöl), *Hasandağı* (Ağrı), *Hatabacı* (Kars), *Hasavor* (Van), *Hay Mendil* (Kars), *Hay Lalo* (Kars), *Henhemni* (Bitlis), *Her Alaley* (Hakkâri), *Hayriye* (Eğın), *Hekari* (Kars), *Harkušta* (Bitlis), *Harkušte* (Muş), *Hey Narı* (Kars), *Heynare* (Erzurum), *Hikarı Barı/Tavuk Barı* (Erzurum), *Hırnani* (Hakkâri), *Hileyli* (Van), *Hımhımı* (Bitlis), *Hımhime* (Malatya), *Hırhır* (Van), *Hapanzo'dan Yükladiler* (Tunceli), *Hilli Vay* (Erzurum), *Hoplama* (Malatya), *Hop Nari* (Erzurum), *Hor* (Van), *Hora* (Tunceli, Eğın), *Hora Tepme* (Şirvan), *Horo* (Muş), *Horum/Güvercin Oyunu* (Elazığ), *Horun* (Tunceli), *Horuz Oyunu* (Kars), *Hostanın Bademleri* (Eğın), *Hostaya Keçi Geldi* (Eğın), *Hoş Bilezik* (Van, Kars, Erzurum), *Hotlama* (Eğın), *Hozan Dağı Barı* (Erzurum), *Hürünü* (Erzincan), *Iğdır Barı* (Kars), *Iğdır Yallısı* (Kars), *İndim Derede Durdum* (Kars), *İki Ayak* (Tunceli), *İlyam* (Elazığ), *İnnabi* (Kars), *İkinci Bar* (Erzurum), *Kağızman Barı* (Kars), *Kalari* (Kars), *Kalkan Kılıç*, *Karabağ Oyunu* (Kars), *Kardaonlu* (Kars), *Kaloş*, *Kalender*, (Kars), *Kargılama* (Tunceli), *Karaçor* (Tunceli, Eğın), *Karahisar* (Malatya), *Karakuştani* (Hakkâri), *Kars Barı*, *Karapürçek* (Kars), *Kars'ın Önü* (Kars), *Kars'ın Kalesi* (Eğın), *Kars Yallısı*, *Kars Zeybeği* (Kars), *Kaşengi* (Malatya), *Karşıdan Karşıya* (Erzurum), *Karşılama* (Bingöl, Muş, Erzincan), *Kartal Oyunu/Karakuş* (Bingöl), *Karzani* (Muş), *Kasap* (Eğın), *Kavak* (Erzurum), *Kaz Ayağı* (Kars), *Kazak Barı* (Erzurum), *Kazaki* (Kars), *Keban Çiftetellisi* (Elazığ), *Keçiğe Caney* (Hakkâri), *Keçike* (Elazığ), *Keçiki/Nadem Hırçiki* (Hınıs), *Kemal Çavuş* (Tunceli), *Kemaliye Tamzarası* (Malatya), *Kenek* (Kars), *Kentvari* (Kars), *Kersi* (Van), *Khezal Oy*, *Kesme* (Kars), *Kewaş* (Bitlis), *Kevenk* (Bitlis), *Kılıççı* (Muş, Malazgirt), *Kılıç-Kalkan* (Muş, Malatya, Hakkâri, Bitlis), *Kır*

At (Kars), *Kızıl Elma* (Erzurum), *Kız Oyunu* (Van), *Kız Bostanda Lâhana* (EğİN [Kemaliye]), *Kilitleme* (Tunceli), *Kin Davar/Kentvâri* (Kars), *Kip* (Bingöl), *Koççari* (Kars, Erzurum), *Koçeri* (Bingöl, Muş, Erzincan, Erzurum), *Koç Halayı* (Tunceli, Bitlis), *Koç Barı* (Kars), *Koçaklama* (Ağrı), *Koffi* (Ağrı), *Koları* (Kars), *Kol Oyunu* (Tunceli, Muş), *Kol Salma* (Erzurum, Malatya), *Kol Takma* (Bingöl), *Kotanbarı* (Kars), *Koşma* (Erzurum), *Köçeri* (Muş), *Köççeri* (Kars), *Köroğlu Barı* (Kars, Erzurum), *Kondurayı Mor Boyarlar* (Kars), *Kule Ney Var* (Kars), *Kuleyi Gider Yaban* (Kars), *Kusarma* (Erzurum), *Kutto* (Hınıs), *Kuvent* (Van), *Küccari* (Bitlis), *Küçük Karza* (Elazığ), *Küçük Tamzara* (EğİN), *Kürdün Yazmanı Barı* (Erzurum), *Küçeler* (Kars), *Kürt Barı* (Erzurum), *Küvent* (Bingöl), *Laççi* (Ağrı), *Laçın Barı* (Kars), *Laççın* (Hınıs), *Lâle* (Kars), *Lavık Barı* (Erzurum), *Lâz Barı* (Erzurum), *Laley Oyunu* (Kars), *Leli Aşa Oyunu* (Elazığ), *Levzer Oyunu Havası* (Tunceli), *Leylana Halayı* (Elazığ), *Lezli* (Hınıs), *Lezli Oyunu* (Kars), *Lezgi-Hengi* (Kars), *Lezgi Oyunu* (Bitlis, Van), *Lezli* (Hınıs), *Lorge* (Tunceli), *Lorke* (Malatya, Kars, Bitlis), *Lorki* (Hınıs), *Mahmudiye* (Kars), *Mavi Yelekli Yarım* (EğİN), *Mehmet Bağır/Mehmet Bakır* (Kars), *Memyene* (Malatya), *Meyremi* (Hınıs), *Meryem Türkü Oyunu* (Bitlis), *Meryem Harkuştası* (Bitlis), *Meryemo* (Bingöl), *Meral* (Bitlis), *Meyremo* (Mardin), *Meyriko* (Ağrı), *Meyruhi* (Malatya), *Meyruki* (Bitlis), *Mısri Oyunu* (Elazığ), *Mirzani* (Kars), *Mirzavi* (Kars), *Mıstafa Barı* (Kars), *Mustafa Kemal Paşa* (Kars), *Mutki Harkuştası* (Bitlis), *Nadem Hırçiki* (Hınıs), *Nainay* (Malatya), *Nanay* (Kars), *Nare* (Bitlis, Kars), *Narey Barı* (Erzurum), *Narı* (Kars), *Nargülüm* (Hınıs), *Nari* (Bingöl, Malatya, Hınıs), *Nazirri* (Kars), *Ne Dinem, Ne Dürüstüm* (Hakkâri), *Nevruzi* (Kars), *Nezberî/Naz Barı* (Kars), *Ninarano* (Hınıs), *Nöbey* (Malatya), *Oduncular* (Erzurum), *O Olmasın Bu Olsun* (Erzurum), *O Süsem O Sübül* (Van), *Odalar* (Kars), *Orta Batum* (Kars), *Orta Oyun* (Malatya), *Orta Cala* (Kars), *Osman Ağa* (Van), *Oynar* (Bingöl), *Ondört* (Kars), *Ömer Ağa* (Ağrı), *Ördek* (Muş, Elazığ), *Pa-puri/Pağpuru* (Kars), *Papori* (Bitlis, Van, Malatya), *Papbure* (Ağrı), *Paşagözlü* (Kars), *Pezo* (Erzurum), *Piçik* (Kars), *Piçügürük* (Hınıs), *Pişik* (Kars), *Pınarbaşı Dolanayım* (Erzurum), *Poshov Barı* (Kars), *Rakaçu* (Tunceli), *Rışvan* (EğİN), *Rumtiki* (Elazığ), *Sallama* (Kars), *Sarı Bülbül* (Ağrı), *Sarı Gelin* (Kars), *Sarı Gül* (Kars), *Sarı Zeybek* (Bitlis, Elâzığ), *Sarma* (Ağrı), *Sasa Horonu* (Kars), *Sedir Kenarı* (Erzincan), *Sekme* (Bingöl, Erzurum), *Sekme-Terekeme* (Kars), *Seksen Örük* (Erzurum), *Senem/Sanam* (Kars), *Sepi* (Bitlis), *Sıkkani* (Hakkâri), *Sıklama* (EğİN), *Serhoş Barı/Sarhoş Barı* (Erzurum, Kars), *Silvanî* (Muş), *Sinsin* (Malatya), *Sinanlı* (Erzincan), *Sıkma Barı* (Erzurum), *Sünsün* (Elazığ), *Sıçratma/Tikbar* (Kars), *Sincanî/Zengânî* (Kars), *Su İnce Gelir Harktan* (EğİN), *Süleymanî* (Van), *Sören Sümbül/Süsen Sümbül* (Kars), *Süpürgesi Yoncadan* (EğİN), *Süzme Oyunu* (Bitlis), *Sonalar* (Kars), *Şakıldım* (Tunceli), *Şanalım* (Kars), *Şalvar Sürütme* (EğİN), *Şehriban Oyunu* (Van), *Şehir Kal'asında*

(Van), *Şekeroğlan* (Kars), *Şeve Kırmak* (Elazığ), *Şeyh Şamil Oyunu* (Muş, Kars), *Şerbeti Kaldı Tasta* (Kars), *Şeynae* (Siirt), *Şorul* (Kars), *Şüregel Yallısı* (Kars), *Tamzara* (Elazığ, Erzurum, Erzincan, Tunceli, Bingöl, Van, Muş), *Taştan Uşağı* (Kars), *Tavuk Barı/Hikari* (Erzurum, Kars), *Tek Ayak* (Bingöl, Kars, Malatya), *Tek Oyun* (Muş), *Tek Tamzara* (Kars), *Tellice* (Kars), *Tekerleme* (Ergani-Maden), *Terazim Kırıldı* (Erzurum), *Tello* (Kars, Muş), *Temurağa* (Erzurum, Van, Bingöl, Kars), *Tenzere* (Bingöl), *Temirağa* (Bitlis), *Terekeme* (Kars), *Terekeme-Yallısı* (Kars), *Teşi* (Bitlis), *Tiringi* (Kars), *Ters Bar* (Kars), *Ter-Laçın Barı* (Kars), *Tortum Barı* (Erzurum), *Tringo* (Malatya, Bitlis), *Tintingo* (Tunceli), *Tirvana* (EğİN), *Toycular* (Van), *Turna Barı* (Erzurum), *Turnalar* (Erzurum), *Türk Kızı* (Tunceli), *Tütiye* (Kars), *Türkmen Kızı* (EğİN), *Uzundere* (Kars), *Üç Ayak* (Kars, Bingöl, Tunceli, Elâzığ), *Üç Geri* (Tunceli), *Van Koççarı* (Erzurum, Van), *Van Naresi* (Van), *Veliç* (Malatya), *Vilic* (Tunceli), *Yalkuşta* (Muş), *Yallı* (Kars, Ağrı), *Yâr Güzel* (Van, Ağrı), *Yâri* (Hınıs), *Yârkuştâ* (Muş, Hınıs), *Yârkuştan* (Van), *Yâr Oyunu* (Keban-Elazığ), *Yavuz* (Keban), *Yayla Barı* (Kars), *Yayla Türkü* (Bingöl), *Yayvan Barı* (Erzurum), *Yeni Ka'ının Üstü* (Van), *Yeni Ters Bar* (Kars), *Yüzbir* (Kars), *Zaza Halayı* (Bingöl, Maden), *Yol Havası* (Tunceli), *Zeliyi* (Hınıs), *Zencirli Köroğlu* (Kars), *Zeybek* (Muş, Bitlis, Van, Kars, Elâzığ), *Zeyno* (Ağrı), *Zöbek* (Elazığ), *Zvâra* (Hınıs).

7. Güneydoğu Anadolu Bölgesi: *Ağır Hava* (Urfa), *Ağır Oyun Dörtlük* (Urfa), *Alay* (Diyarbakır), *Alaya* (Urfa), *Amik Düzü*, *Amik Kabası* (Gaziantep), *Arap Oğlu* (Gaziantep), *Arabi* (Gaziantep), *Aşmey* (Gaziantep), *Avravi* (Urfa), *Barazi* (Gaziantep), *Belita* (Siirt), *Ben Halayın Başyım* (Gaziantep), *Beri Bası* (Mardin), *Berzini* (Diyarbakır), *Beş Ayak* (Urfa), *Birecik ve Halfeti Kabası* (Gaziantep), *Bişero* (Mardin), *Botani* (Mardin, Siirt), *Çaçan* (Diyarbakır), *Çaçani* (Siirt), *Çapik* (Diyarbakır), *Çarışu* (Mardin), *Çenbeli Ağa* (Mardin), *Çepeku* (Mardin), *Cezayir Oyunu* (Barak), *Çepikli* (Gaziantep), *Çeş* (Adıyaman), *Çifte Kamış İki Kamış* (Gaziantep), *Çındır* (Urfa), *Çift Kuseyri* (Gaziantep), *Cizreye Gittim* (Mardin), *Çobanbey Kabası* (Gaziantep), *Çobanbeyli Havası* (Barak), *Com Şirvanısı/Üç Adak* (Gaziantep), *Com Düzü* (Gaziantep), *Değleri* (Adıyaman), *Dakkatülfeyki* (Siirt), *Delilo/Üç Ayak* (Diyarbakır), *Dello Can* (Siirt), *Demirci* (Gaziantep), *Depçe* (Urfa), *Derik* (Urfa), *Deriko* (Gaziantep), *Dilan* (G.Antep), *Dokuzlu* (G.Antep), *Döne* (Urfa), *Dörtlü Oyun* (Urfa), *Durik/İki Ayaklı Halay* (Diyarbakır), *Dümbüllü* (Gaziantep), *Düz* (Adıyaman), *Düz Halay* (Urfa), *Düzey Oyunu* (Urfa), *Esmer* (Diyarbakır), *Fadige-Demune* (Gaziantep), *Galata* (Gaziantep), *Garibin Halayı* (Gaziantep), *Garzani* (Siirt), *Gedik* (Diyarbakır), *Gelin Götürme Oyunu* (Siirt, Diyarbakır), *Goncut* (Diyarbakır), *Govent* (Siirt, Mardin), *Göven* (Urfa), *Grosme* (Adıyaman), *Güle* (Mardin), *Gürce Oyunu* (Siirt), *Gü-*

vent (Diyarbakır, Silvan), *Haddino* (Mardin), *Haftano* (Mardin), *Hallume* (Gaziantep), *Hama Kabası* (Gaziantep), *Halay* (Urfa, Diyarbakır), *Hanasar* (Siirt), *Hanime* (Mardin), *Hasandağı* (G. Antep), *Havarişka-Çibikli* (G. Antep), *Havuş* (G. Antep), *Hakkâri Havası* (Urfa), *Hellican* (Adıyaman), *Herrani/Esmerim* (Diyarbakır), *Hırpani* (Mardin, Siirt), *Hinne* (Mardin), *Hurişidin Halayı* (G. Antep), *İki Ayak* (Urfa), *İsa Balı* (Gaziantep), *Kaba Oyun* (Gaziantep), *Kalkan Kılıç* (Urfa), *Karakıstani* (Siirt), *Kara Kız* (Gaziantep), *Karakuyu* (Gaziantep), *Kasap* (Siirt), *Karşılıklı Kol Oyunu* (Urfa), *Karsani* (Siirt), *Kartal Oyunu* (Siirt), *Keçeli Oyun* (Barak), *Keçikani* (Mardin, Diyarbakır), *Kereboz/Adana Üç Ayağı* (Gaziantep), *Keremin Halayı* (Gaziantep), *Keriboz* (Urfa), *Kesirtayn* (Mardin), *Kılıç Kalkan Oyunu* (Urfa, Siirt), *Kımalı Parmak*, *Allı Yemenim* (Gaziantep), *Kırıkcan* (Gaziantep), *Kızlar* (Siirt), *Kintler* (Diyarbakır), *Kol Oyunu* (Gaziantep), *Koyseri*, *Kuseyri* (Gaziantep), *Köçeri* (Mardin), *Leylim* (Gaziantep), *Lolo* (Diyarbakır), *Lorke* (Urfa, Mardin), *Lorkey* (Gaziantep), *Malayya* (Mardin), *Mânî* (Gaziantep), *Marmaral/Mermere* (Gaziantep), *Memili* (Diyarbakır), *Mendili* (Gaziantep), *Meryem* (Gaziantep), *Mimey* (Gaziantep), *Mimi Teşi Havası* (Urfa), *Mirani* (Siirt), *Misro Oyunu* (Barak), *Nafa* (Mardin), *Nahora* (Mardin), *Nahseni* (Gaziantep), *Nanet* (Siirt), *Narinei* (Mardin), *Nobet* (Siirt), *Noksanı Havası* (Berrak), *Neni* (Diyarbakır), *Nöbbe* (Siirt), *Oğuzlu-Hadidiye* (Gaziantep), *Ölen* (Gaziantep), *Papore* (Siirt), *Penk* (Urfa), *Reşi Halayı* (Gaziantep), *Roşkani* (Siirt), *Sarhoş Havası* (Barak), *Semra* (Mardin), *Senam Oyunu* (Barak), *Sıçrama* (Urfa), *Serçe Oyunu* (Gaziantep) *Sese* (Urfa), *Sim Simi* (Adıyaman), *Süvik* (Siirt), *Şaro* (Siirt), *Şeyhani* (Siirt), *Şeyhanlı* (Urfa), *Şingali* (Mardin), *Şirinnar* (Gaziantep), *Şirvani* (Gaziantep, Diyarbakır, Urfa), *Süleymaniye* (Siirt), *Şirvan Düzü* (Gaziantep), *Tek Ayak* (Urfa), *Teker* (Urfa), *Temer Ağa* (Siirt), *Terazi* (Gaziantep), *Terşi* (Gaziantep), *Tirgay* (Adıyaman), *Tik Halay* (Diyarbakır), *Türkâni* (Siirt), *Uçurdum* (Gaziantep), *Urfalı* (Urfa), *Üç Ayak* (Diyarbakır, Gaziantep), *Veylişhane* (Urfa), *Yannık* (Gaziantep), *Yârkişta* (Siirt), *Yedesta* (Siirt), *Yedi Deve* (Gaziantep), *Zikir/Mendilli* (Gaziantep).

Anadolu Danslarının Konularına Göre Ayrılışları

Danslar konuları bakımından birçok ayırım gösterirler. Bir ayırım dansçıların cinsiyetine göre olanıdır. Yalnız erkeklerin oynadığı danslar, yalnız kadınların oynadığı danslar, hem erkeklerin hem kadınların birarada oynadığı danslar vardır. Türk köylü dansları arasından her üçüne de pek çok örnek verilebilir. Yaygın bir inancın tersine Anadolu'da kadın erkek karışık dansların sayısı pek çoktur. Bir ayırım da dansın eşliğinin türkülü (çağrılı) veya çalgılı oluşuna dayanır. Öyle ki, buna bir üçüncüyü daha katabiliriz, bu da

ne türkü ne de çalgı eşliği olup, dansın suskun (*samıt* veya *lâl* denilen oyunlar gibi) oluşudur. Bu sonuncuda dansçıların ayakları, elleri veya ellerindeki aygıtların çıkardığı ses dansı tartımlar. Kimi türkülü danslarda türkünün sözlerinin konusu dansın da konusudur, bu bakımdan dansın üslûbu da bu konuya uygun düşebileceği gibi, dansın kimi tavır ve hareketleri de konuyu izler. Kimi türkülü danslarda türküler sanki karşılıklı bir söyleşme veya atışma biçiminde olur. Kütahya'nın *Araba Oyunu*'nda oyuncular elele tutuşup halkalanırlar, sözlere göre konunun hareketleri taklit edilir. Afyon'dan *Bağ Belleme* oyununda kızlar türküyle ellerinde bel ve kürekle türkünün sözlerine göre taklit yaparlar. Kimi oyunlarda ise, çalgılı eşlikle türkülü eşlik değiştirir değiştirir yapılır. Çalgılı müzik susunca çoğu kez dansçılar durup türkü söylerler. *Eğin Kıması* veya *Üç Ayak* (Eski adıyla *Şalvar Sürütme*), Çorum'un *İğdeli Gelin*'inde olduğu gibi.

Bir başka ayırım da dansların doğmaca veya düzenlenmiş diye ayrılmasıdır. Düzenlenmiş danslar her dansçının başından sonuna kadar değiştirmedeği, nasıl düzenlenmişse öyle oynanan danslardır. Doğmaca danslar ise, her dansçının oynarken içine doğduğu gibi oynadığı danslardır. Örneğin Kastamonu'dan *Beyler Bahçesi*, *Aşağı İmaret*; Zonguldak'tan *Göbekleşme*; Kemah'tan *Karşılama*; Erzincan'dan *Eminem*; Konya'dan *Keklik*; Mardin'den *Hor*, *Cizreye Gittim*, *Kara-Kuzu*; Ödemiş'ten *Minarede Ezan Var* böyle doğmaca oynanırlar. Bir de bu ikisi arası olan yarı doğmaca diyebileceğimiz danslar vardır, örneğin: Isparta'dan *Merdiven Altında Tavuk Gıdıklaması*, Kastamonu'dan *Erencik*, Erzurum'dan *Ay Dolanaydı* gibi.

Dansları için konuları bakımından en önemli kümeleme, soyut danslar ve taklitli danslar olmak üzere ikiye ayrılması olur. Soyut danslar, konusu olmayan danslardır. Buna karşılık taklitli danslar konusu olan dramatik özellikte danslardır. Taklitli dansları konularına göre beşe ayırabiliriz: (1) Hayvan benzetmeceli danslar, (2) Doğa olgularını taklit eden danslar, (3) Günlük yaşamı, işleri, uğraşları taklit eden danslar, (4) Silâhli veya silâhsiz vuruşma dansları, (5) Kadın-erkek ilişkisini taklit eden danslar. Şimdi bunları ayrı ayrı görelim.

Hayvan benzetmeceleri, Türk köylü danslarında geniş bir yer tutar. Ancak burada iki çeşit hayvan benzetmecesi oyununu birbirinden ayırmak gerekir. Köylülerin bir tiyatro oyunu yerine oynadıkları seyirlik oyunlarda maske, boya ve birtakım kılık değiştirmelerle görünüşünü bir hayvana benzeten oyunları, hayvanı daha çok tartımlı dans hareketleri ve tavırlarıyla taklit eden oyunlardan ayrıdır ve konumuza daha çok ikinciler girer. Ama her ikisinin de çok eski çağların dinsel törenlerinin kalıntıları olduğu söylenebilir. Nitekim kimi danslar hayvan adları taşıdığı halde dansın kendisinde belli bir dans taklidi yoktur. *Laçın Bari*'nin şahin'i taklit etmediği, *Koç Ha-*

layı'nın da ko u taklit etmediği halde koç katımı töreninde dansedilmesi gibi. Hayvan taklitli danslar içinde en ilgin leri Şunlardır: Doğu'da *Turna Barı* iki dansçı erkek ile dişi turnanın seviŐmesini canlandırır. Tokat'tan *Kartal Halayı*, Bingöl'den *Kartal Oyunu*/*Karakuş*, dansçıların kartal gibi kanat açmalarını, s z l Őlerini, avlarına saldırıŐlarını canlandırır. Bingöl'deki *Kartal Oyunu*'nda önce tek dansçı dişleri arasındaki doldurulmuş bir koyun postunu ağzında tutarak gelir, ötekiler kanat çırparak bunu kapmaya çalışırlar, yaklaŐanı kovalarlar. Gene Erzurum'dan *Tavuk Barı*/*Hik ari* tavuğun hareketlerini canlandırır. Kimi danslar da  sl plaŐtırılmıŐ hareketlerle kimi hayvanların en belli başlı hareketini veya duruşunu canlandırır. Örneğin Kars'tan *Ceylanı*, ceylanın göğsünü ileri çıkararak y r y Ős n ; Gaziantep'ten *Yedi Deve*, deve y r y Ős n ; gene Gaziantep'ten *Serçe Oyunu* ve Kars'tan * ekirge Oyunu*'nda, sıçramaları; *Ayı Oyunu*'nda ise, oynatılan ayının hareketlerini canlandırır. Bu arada *Horon*'lardaki titremelerin de bu dansın yaygın olduğu Karadeniz'de hamsi balığının kutsal bilinmesi ve hamsinin yakalandıktan sonra ağ içinde sı rayıŐını canlandıran bir bolluk töreni kalıntısı olduğu söylenebilir. Kars'tan *Pisik*, taklitli oyundur, karı koca arasında tartışma kedinin eti yiyip yemediği üzerinedir.

Kimi taklitli danslar da gene  sl plaŐtırılmıŐ biçimde doğa olgularını canlandırır. Kars'tan *Uzundere*'de adı gibi ırmağın akıŐını canlandıran hareketler; Erzurum'un *Kavak* adlı kadın oyununda, oyuncu kadınların g vdelelerini hafif hafif iki yana sallamalarıyla kavak ağacının r zg rla hafif hafif iki yana hareket etmesi bir taklit olarak değerlendirilebilir. Bitlis'in *Değirmen* oyununda dans lar ellerinde birer mendil, değirmenin kanatlarının r zg rdan d n Ős n  canlandırır.

İŞ, günlük yaşamı canlandıran danslar sayıca daha çoktur. Bunların en ilgin i ve bilineni, Sivas'tan *Köy Halayı*'dır. Bunun başka adları da vardır: *Y r k Halayı*, *Y r k AĞırlaması*, *Kürt Halayı* veya *AŞiret Halayı*. Dans bir gezintiyle başlar ve sonra dans lar çömelerek hep beraber, zamandaŐ hareketlerle hamur yoğurmak, ekmek yapmak, y n taraklamak, y n eğirmek, halı dokumak, sa  taramak, yüz yıkamak, bıyık burmak, aynaya bakmak gibi çeşitli hareketlerin taklidini  sl plaŐtırılmıŐ hareketlerle yaparlar. Oyun sonundaki *hoplatma* bölümü ise bir çeşit Őukran töreni gibidir. Urfa'nın *Kımlı*'ı da tarladaki işleri ve ekine zararlı b cekle savaşı canlandırır. Bir başka yaygın dans *Türkmen Kızı*'dır. Burda da bir türkünün sözlerine uyularak ya tek bir kadın veya bir çift, oyunun ikinci bölümünde süt sağmak, süt pişirmek, dokumak, hamur yoğurmak, emzirmek,  ocuk pıŐıŐılamak, yapağ taramak, boncuk dizmek gibisinden günlük uğraşın çeşitli taklitlerini yapar. Artvin'den *Teşi* ile iplik bükme, y n eğirme; Elazığ'dan *Leli AŐo* ile hamur yoğurup, y n eğirme; Gaziantep'ten *Terşi* veya *Kirmen* ile y n eğirme ve

bükme; Yozgat'tan *Yayık Halayı*, Kars'tan türkülü *Yayık*, Gaziantep'ten *Yanık* ile yayık dövme; Sivas'tan *Madımak*'ta, madımak denilen bir otun toplanması taklit edilir. Ayrıca Kastamonu'dan *Esnâf* gibi oyunlarda, oyunun sözlerine, müziğin tartımına uyularak demirci, kalaycı, bakırcı, dokuyucu, keçeci dabbağ gibi çeşitli esnafın taklidi yapılır. Yozgat'ın *Kiriboz Halayı* kız kaçırmayı canlandırır. Kars/Ani'den *Kotan Barı* öküzün çektiği kotan ile ilgilidir.

Çarpışma, savaş taklitli oyunlara gelince bunlar ya silâhlı ya da silâhsız olmak üzere ikiye ayrılırlar. Kullanılan silâhlar bıçak, hançer, kılıç, kalkan ve tüfektir. Kimi danslar savaşmanın, çarpışmanın kendisini, bazıları da çarpışmaya hazırlığı canlandırır. Erzurum'dan *Hançer Barı*, Karadeniz'den *Bıçak Horonu*'nda ellerinde birer hançer veya bıçak bulunan iki dansçı karşılıklı saldırı veya savunma taklidi yaparlar. *Köroğlu* oyununda ise iki dansçı ellerindeki kılıçları havada her yönde savururlar. Kılıç ve kalkan oyunlarına Urfa, Muş, Elazığ ve Siirt'te de raslarız. Kars'ta *Köroğlu* kılıç-kalkan ile oynanır. Kimi dansların adında kalkan olmakla beraber, bu oyunlarda kalkan kullanılmaz. Örneğin: Muğla'da *Kalkan Oyunu*'nda dansçı her elinde birer hançer tutar. Bunun gibi Kütahya'da oynanan oyunda da oyuncunun elinde birer hançer bulunur. Tüfek oyununa en güzel örnek Karadeniz'den Giresun'dan *Çandırılı Tüfek Oyunu*'nda dansçılar ellerinde birer tüfek taşırlar, barutçu buyruk verince halka biçiminde olan dansçılar dairenin ortasına belli bir noktaya ateş ederler. Barutçu daha sonra daire ortasında oyunculara mermi verir, dansederler. Silâhsız danslarda ise, dansçılar daha çok ellerini birbirlerinin ellerine vurarak bir çarpışmayı taklit ederler. Güneydoğu danslarında bu türlü dansların sözü edilmişti. Bir bakıma Anadolu'da çok yaygın olan *Sinsin* (veya *Simsim*) bir oyuncunun ötekine vurarak onu oyun dışı bırakıp, kendinin onun yerine geçmesi de bu türlü çarpışma oyunlarından sayılabilir. *Sinsin*'in bir benzeri oyun *Zamah*'dır.

Beşinci tür taklitli oyunların kadın-erkek ilişkisini taklit eden, kadın erkek kırıltırması, kadının naz etmesi, erkeğin kadının ardından koşması, sonunda anlaşmaları, veya kıskançlık gibisinden konuları işleyen danslardır. Örneğin Sivas'tan *Sarı Zeybek* adlı oyunda dansçılardan biri kadın öteki erkek olur, kadın oturur, erkek onun çevresinde diller döker, sonra elinde kamalarla onun gözünü yıldırmaya çalışır, seyircileri sabırsızlandıracak biçimde oyun uzadıktan sonra kadın razı olur, yerinden kalkar, beraberce oynarlar. Çorum'un *Yerli Zeybek* adlı oyununda gelin ortada durur, güvey ve öteki erkekler hançerlerle onu korkutmaya çalışırlar. Elazığ'dan *Bıçak* oyunu da böyledir, burada erkeklerin kıskançlıkla bıçaklarla saldırdığı kız bir davulun kenarına oturur, erkekler de ellerindeki bıçaklarla güçlülüklerini, yiğitliklerini gösterirler. Çorum'dan *Hürünü*, *Dillâla*; Kars'tan *Terekeme*, *Kars Zeybeği*,

Kıskanç, Yüzbir, Şekeroğlan, Ankara'dan *Sürdüm Oyunu, Çeçen Oyunu*; Ağrı'dan *Çoban Eli*, bu danslardandır. *Karşılama* adlı oyunda bir kız erkek olur, öteki Rum kızı, erkek olanı kızın yüzünü görmeye çalışır, kız engel olur. Sonunda erkek görür, ve beraberce dans ederler. Kütahya'da *Sudan Geçirme Oyunu*'nda iki kadından biri erkek, öteki kadın çoban olur. İki arasında yere konan bir yastık, ırmak yerine geçer, kadın çoban karşı kıyıya geçmek için erkek çobanın yardımını ister, bu yardıma karşı kaşını, gözünü ve çeşitli yerlerini sunar. Pazarlık sona erince çoban ona yardım eder ve beraberce dansederler.

Dernek Danslarından Samahlar

Tarikatların *semâ*' ve çeşitli zikirlerinin yanında Anadolu'da Alevî toplumlarda *semâ*, *samah*, *zama* vb. gibi çeşitli söylenişlerde, çoğunlukla kadınlı erkekli oynanan danslar çok yaygındır. Bunların gizlilikleri ve dansları üzerinde ilk duranlar daha çok yabancılar olmuşlardır¹. Bu yabancılardan bir misyoner ve ayrıca Anadolu'da Merzifon Amerikan Koleji'nin yönetmeni olan White, kadınlı erkekli dans olduğunda köyün çevresine içiçe üç sıra gözcü konulduğunu belirtmektedir. Bu oyunların gizliliği, ayrıca bunların oynanışında okunan nefesler, gülbenkler, çeşitli törensel durumlardan, bunlarda dinsel nitelik bulunmuştur. Oysa, daha önce *Semâ*'lar için de söylediğimiz gibi bunlar yasaklara karşı dinsel bir kılıklama ile eskiden beri yaşayan, İslâm öncesi halkın özbeöz kendi danslarıdır. Kadınlı erkekli oynama gereksinmesinden çıkmıştır. Avrupa'da da bu danslara toplumsal ya da dernek dansları adı verilmektedir. Ben de 1959'da New York'ta yayımlanan *Anadolu Dansları* kitabımda bunlara *quasi-religious dances* (= sanki, sözde dinsel danslar) başlığını koymuştum². Bunlar üzerinde ciddî olarak ilk duran Vahit Lûtfi Salcı olmuştur³. Ancak yazar 57 sayfalık bu küçük kitapta danslar üzerinde yeterince bilgi vermemiştir. Değerli müzik derlemecisi Halil Bedi Yönetken de çeşitli yazılarında gittiği yerlerde gördüğü *samah*'lar üzerine bilgi vermiştir⁴. Ancak gözlemleri daha çok müzik ve törensel yönden olmuştur, dansları yeterince anlatmamıştır.

Burada samahlar üzerine örnekler vermeden önce değerli kültür ada-

1 G. E. White, "The Shia 'Turks", *Journal of the Transaction of the Victoria Institute*, XI (1908) 231 ve sonrası; aynı yazar, "The Alevî Turks of Asia Minor", *Contemporary Review*, Kasım 1913, 690 ve sonrası.

2 Metin And, *Dances of Anatolian Turkey*, New York (1959) 13-25.

3 Vahit Lûtfi Salcı, *Gizli Türk Dini Oyunları*, İstanbul (1941).

4 Örneğin bkz.: "Bektaşilerde Müzik ve Oyun", *Ülke*, (28 Aralık 1945); "Tokat", *Varlık*, 266-67 (1944); "Türk Halk Oyunlarından Köylü Samahları" *Ülkü* (Mart 1944); "Tahtaclar ve Aptallar'da Samah", *Ulus*, (11 Ağustos 1942).

mı Ahmet Kutsi Tecer'in Ankara Maarif Kitaplığı'nda bulunduğu XV. yüzyıldan kısa bir dans yazmasının sözünü edelim⁵. Bu kitapçık her bakımdan önemlidir ve konumuzla yakından ilgilidir. Ahmet Kutsi Tecer, buluşunu bana da göstermiş ve sonra gerek asıl metni gerek çevirisini ve açıklamalarını bir dizi yazıda yayımlamıştır⁶. Nitekim, ben de bu yazılar yayımlandıktan sonra, bu önemli buluşu, özetleyerek Amerika'da çıkan kitabıma almıştım⁷. Oysa, değerli edebiyat tarihçisi Ağâh Sırrı Levend'in bu risalenin bir başka yazmasını daha önce Fatih Kitaplığı'nda 5335 no'da bulunduğu ve açıklamalarla 1955 yılında yayımladığı gözden kaçırmıştır⁸. Söz konusu eser yazma bir dergidir. Bu dergideki 4. kitap, konumuzla ilgili olan risaledir. Sayın Levend, bunun Âşık Paşa'nın eseri gibi gösterilmiş olmasına karşı çıkıyor ve bu görüşü çürütüyor. Söz konusu yazmanın Ağâh Sırrı Levend tarafından yapılmış aslına uygun çevirisini buraya, dipnotlarıyla alıyoruz:

"Allah, kendini bildirmek ve âlemi yaratmak isteyince, kudret diliyle 'kün' emrini verdi. Bir 'Îlâhî nağme' koptu. Bu nağme on iki perdede karar kıldı. On iki perdeden dört oyun doğdu. Bunların biri 'çerh', biri 'raks', biri mu'allak"⁹, biri de 'pertâv'dır¹⁰. Bir 'sôfi-i ezrak-pûş'¹¹ duruyordu; bu saz ve sözden çerha girdi. Allah âlemi yaratınca, nurunu da onun üzerine bıraktı. Bu nurun zevkiyle bütün âlem güldü. O 'Îlâhî nağme'den dört saz ve sözden on iki perdeden vücade gelen dört oyun, bu âleme mensup oldu. 'Anâsırı erba'a' bu dört oyuna uygun düştü. Su gelince 'çerh' döndü; ateş gelerek 'raks'a girdi; yel gelince 'mu'allak' döndü; toprak gelüp 'pertâv' oldu.

Nihayet Allah insanları yarattı; bütün âlemi insanın vücudunda 'mevcûd' eyledi. Allah, âleme nakşedüp âdeme başısladığı hikmetleri görmek için bize göz, işitmek için kulak, söylemek için dil, tutmak için el, yürütmek için ayak, bilmek için gönül, anlamak için akıl, eğlenmek için can, hareket için ten, dirlik için ömür verdi. Ömrün ölçüsü bir yıldır. Bir yıl dört fasıldır. Üç ay bahar, üç ay yay (yaz), üç ay güz (sonbahar), üç ay kışdır. On perde on iki aydır. Bu dört fasıl da dört oyuna uygundur. Yaz (ilkbahar) gelince, ölmüş yerler dirilir; kurumuş ağaçlar yeşerir; arık (zayıf) olmuş gövdelerde ot biter, kurumuş damarlara süt gelir. Kahır lûtfâ, soğuk ısıya (sıcağa), ziyan assıya (faydaya) döner. Bu 'çerh' alâmetidir. Yay (yaz) gelince âlem raks içindedir. Yapraklar, çiçekler,

5 Kitaplığın eski kayıt numarası P 2/5, yenisi 320'dir; risale, bir *Garipnâme* (Âşık Paşa) yazmasının içinde bulunmaktadır.

6 Ahmet Kutsi Tecer, "XV. Yüzyıla Ait Oyun-Raks Hakkında Mühim Mühim Bir Eser", *TFA*, I/106 (1958); II/107 (1958); III/108 (1958), IV/110 (1958); V/113 (1958); VI/118 (1959).

7 *And, Age.*, 21-22.

8 Ağâh Sırrı Levend, "Âşık Paşa'ya Atfedilen İki Risale", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı. Belleten*, Ankara (1955), 153-163.

9 (Mu'allak = Bir yere bağlı, asılı.)

10 (Pertâv = atılma)

11 (Sôfi-i ezrak - pûş = Mavi giyinmiş sofu).

yemişler oynar. Bu hareket raks alâmetidir. Güz (sonbahar) gelince yemişler biter, yapraklar sararır. Bu iş ‘mu’allak’ alâmetidir. Kış gelince âlemin parlaklığı gider; yaş ağaçlar kurur. Bu ‘pertâv’ alâmetidir. Bu türlü türlü oyunların ve hareketlerin hepsi, ‘kâf ile nûn’ yâni ‘kûn’ emrinden kopan ‘ilâhî nağme’den meydana gelir.

İnsana gelince: Allah, insanı toprakla sudan yarattı; yelden nefes verdi. Odtan (ateşten) hareketi meydana getirdi. Cihandaki dört oyunu insanda belirtti. Allah insanı cihana getirince, ona ömür, ömür içinde de dirlik verdi. Dirlik içinde o dört oyunla yoldaş etti. Ancak, bu kamer devrinde¹² ömrün parlaklığı ve dirliğin korunması seksen yıl içindedir. Seksenden geçince usulden çıkar; çünkü ‘seksen’ bir yıl ölçüsündedir. Nitekim bir yıl dört fasıldır. Seksen yılda da dört fasıl vardır. Yirmi yıl, üç ay yaz; yirmi yıl, üç ay yay; yirmi yıl, üç ay güz; yirmi yıl da üç ay kış gibidir. O dört türlü oyun, bu seksen yıl içinde insanla yoldaştır. Kişinin ömrü yirmi yıl ‘çerh’ içinde geçer. Kısa iken uzun olur; henüz yetişmemişken gelişmeğe başlar; kuvvetlenir, bilgi edinir. Bu ‘çerh’ alâmetidir. Yirmiden kırka kadar ömür ‘raks’ içindedir. Gönül oynar, can oynar, akıl ve nefes oynar. O zaman kişi basmak ister; basılmak istemez. Bu hareket ‘raks’ alâmetidir. Kırktan altmışa kadar ‘mu’allak’ oyunundadır. ‘Mülk’ sahibi ise, canı mülkü, mülklerine; aile sahibi ise, ailesine; bilgi sahibi ise, bilgiye ‘mu’allak’ yani bağlı olur. O zaman gönülde hareket ‘tekâzâ’ yani didişme suretinde olur; bu hareket ‘raks’ alâmetidir. Altmıştan seksene varınca ‘pertâv’ oyununu oynar. Elden hüner gider; ayakta kuvvet kalmaz. Gönülden lezzet, ağızdan tat gider. Suret toprağa düşer ‘pertâv’ olur. Bu ‘pertâv’ oyunudur. Bu dört oyunun hepsi ‘kâf’ ile nûn’ dan doğan ‘İlâhî nağme’nin sesinden vücuda gelmiş, on iki perdede karar kılmış, bir yıl ‘semâ’ kurmuş, ‘Söfî-i ezrak-pûş’ olan ‘çerh-i felek’ yâni âlem de, ‘sâhib-semâ’ yâni dönücü olmuştur.

Bu sazların aslı o sazdır ki, ‘kâf ile nûn’dan doğmuştur. Bu perdelerin esası da o oniki perdedir ki, on iki aydır. Bu on iki ay, kendi köşesinde dört oyunu oynarken ‘Söfî-i ezrak-pûş’ olan âlem, on iki ay içinde, yıllar boyunca o dört faslı sürer. Bu sazlar da, bu on iki perdede ‘şem’ ü cem¹³ idare eden ‘sâhib-şûr¹⁴ ile kendi köşesinde bu dört oyunu sürer. Nitekim cümle âlem

12 Eski edebiyatta “devr-i Kamer”, kıyamet ve âhır zaman anlamına gelir. İnanç şudur: Yedi seyyareden her birine ait, biner yıldan ibaret olmak üzere yedi devir vardır. Bu devirlerin başlangıcı Zühâl’den itibar edilmiştir ki, buna “devr-i Âdem” de derler. Eskiler Zühâl ve Âdem kelimelerinin ebced hesabıyla sayıca aynı olmasını garip bir tesadüf sayarlardı. Zühâl, Mirrih, Müşteri, Şems, Zühre ve Utarid devirleri geçmiştir. Şimdi içinde bulunduğumuz devir “devr-i Kamer”, yahut “devr-i Muhammedî”dir. Başka bir söylentiye göre bu devirlerin herbiri yedi bin, yıldızların devirlerinin toplamı da kırkdokuz bin yıl olduğundan, “devr-i Kamer”in sonunda kıyamet kopacaktı. (Agâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı*, ikinci basım, İstanbul (1943), “İlm-i nücüm” bahsinden, s. 201-202).

13 Şem’ü cem’ = topluluk.

14 (Şûr, yıkamak anlamına gelen Farsça “şûrîden” mastarından emir kipi, “Sâhib-şûr” deyiimi ile “batın”ı temizleyen, tasfiye eden “mürşid”i kastetmiş oluyor.)

böyle hareket etse, hepsi de bu âlemde 'sâhib-şûr' ile 'şûrîde' olur; yâni temizlenmiş 'batın tasfiye edilmiş' olur.

İşte bu iş, böyle bilip işleyene helâl, bilmeyene haramdır.

Bilmek gerektir ki, 'semâ" dört türlü kişiye helâl, başkasına haramdır. Birincisi, bu işi böyle bilip yapanadır. Böyle görüp işleyene helâldir. Çünkü o, kendi aklıyla anlar ve gözüyle görür ki, yer ve gök, yerde ve gökte ne varsa hepsi harekettedir. Oyun da vardır. Oyuncu olan felek de kendi sesiyle oynar. Ancak bu işler oyun değildir; Allah'ın emrine boyun eğmektir. Eğer oyun derlerse, dünya dirliğinin cümlesi oyundur. Mademki dünya dirliğinin hepsi oyundur; 'fisk u fesâd'da yâni kötülükte oynamaktansa, sohbet ve 'semâ"da oynamak daha iyidir.

İkincisi, 'sahib-i da'vet' olandır. Çünkü "semâ", çağırıya vesiledir. Allah, 'halkı güzel nasihatlar ve hikmetlerle Hak yoluna çağır' diye Peygamber'e emretti. Bu güzel nasihatlarla gelene ayrıca hikmet gerekmez. Fakat bununla gelmeyince hikmet gerekir. Hikmet, sayrunun hastalığına uygun ilâcı vermektir. Cevher bakımından üç türlü halk vardır: Biri, Tanrı'nın emrini söylemek, Peygamber'in sözünü göstermek, Tanrı'nın uçağını (cennetini) ve tamusunu (cehennemini) bildirmek; suçunu, sevabını¹⁵ anlamakla, tatlı söz ve öğütle yola gelir, Tanrı'ya döner; artık ona hikmet gerekmez. Bazısı sözle gelmez, ikram, ihsan, yemek ve içmek ister. Şeyhlerin tarikatında 'sofra, sımât'¹⁶ 'izzet, ni'met', nasihatle gelmeyen bunlarla gelsin diye konulmuştur. Çocuk tabiatlı ve fodul bir bölük insan da vardır ki, bunlar ne bilgiye, ne marifete, ne izzete, ne de ni'mete kulak tutarlar; bunlara çalmak ve oynamak gerekir. Şeyhlerin evinde 'semâ" olması bundan ötürüdür; 'semâ" bu gibilerin tabiatına uygun düşer. Bu hevesle gelirler; uluların yüzüne bakarlar ve onların sözünü dinlerler. 'Semâ"a girince başlarından sarıklarını atıp kuşaklarını çözerler; terlerler ve terleri dökülünce bilgisizlikleri gider; el alır, etek tutar, mürit olur, bel bağlar; böylece topluluğa girerler ve çağırana uyarlar. Eğer 'semâ" hevesi olmazsa çağırıya gelmezler; bundan yoksun kalırlar. Bunun içindir ki, çağırı sahibine 'semâ" helâldir.

Üçüncüsü, 'sahib-i vecd'¹⁷ olandır. Çünkü o, 'semâ"da malını, mülkünü düşünmez; oğlunu kızını anmaz. Dünyadan gözü yumulur. Haktan yana gönül gözünün karanlığı gider; gönlüne aydınlık dolar. Kaygı gider, canından sevinç kopar. Ermediği işe erer. İbadette bulmadığı hali bulur. Akıl boynundan dünya yükünü düşürür. Gözü açılır; gönlü cilâlanır. Gönlündeki aşk artar. Durduğu yer 'Tûr'¹⁸, baktığı 'Didâr'¹⁹ olur. Irak sandığı yakın görünür.

15 Metinde bu kelimenin yerinde "müzd" vardır. Müzd, ücret anlamına gelir. Burada "ecir ve sevap" yerine kullanılmış.

16 Sımât da sofranın adıdır.

17 Vecd = İlahî aşk ve zevkle kendinden geçmek.

18 Tûr = Musa Peygamber'in "tecelliyeye mazhar" olduğu dağ.

19 Didâr = Yüz; Allah'ın "cemâl"i.

Dışarıda istediğini evde bulur. Canına Tanrı dolar, ıraklık gider; yakınlık gelir. Her ‘semâ’da bu halle hallenir. İşte bunlara ‘semâ’ helâldir; haram değildir.

Dördüncüsü, ‘sâhib-i vecd’e uyanlardır. Çünkü halk, büyüklerin dinine uyar. Mürit, şeyhinin yolunca gider. Hizmet eden, hizmet edilenin yolunda yürür. Yarın da, Tanrı huzuruna, kim kime uydu ise onunla birlikte çağrılacaktır. ‘Sahib-i vecd’in hali, onu sevenlere helâldir.

O kişi ki, işlediği işi bilmez; ‘semâ’ın aslını bilmez; ‘sâhib-i da’vet’, ‘sâhib-i vecd’, ‘sâhib-i vecd’e uymak” nedir bilmez; ona “semâ” haram, yediği lokma haram, dünyada yürüdüğü haram, ‘semâ’ da ondan ötürü haramdır. Çünkü aslını bilmez, işini bilmez, söylediği sözü bilmez; ondan ötürü haramdır. Mânevi varlığını bilmeyenin sureti insan, gidişi hayvandır; belki hayvandan da aşağıdır. Hayvanın hayrı dokunur; halbuki, onun halka zararı vardır. Yürüdüğü yer de onun için haramdır ki, nereden geldiğini, nereye gittiğini bilmez. Kendini ve kendi işini bilmeyene bütün bunların hepsi haramdır.”

Yukarıya sayın Agâh Sırrı Levend’in çevirisiyle aldığımız bu XV. yüzyıl dans risalesi birçok bakımlardan önemlidir. Risalenin bilinmeyen yazarı ilk başta *semâ*’ı savunmuş olmakla birlikte, bize çağının dans türleri ve simgesel anlamları üzerine bir bilim adamı gibi bilgi veriyor, sanki bir dans kuramcısı gibi davranıyor. Risale iyice okunursa, bu incelemede *semâ* üzerine ileri sürdüğümüz görüşleri de destekliyor. Aslında bu danslar çok eskiden beri Türklerce biliniyordu, oynanıyordu, İslâm’dan sonra dans yasağına karşı bunlara dinsel anlamlar, dinsel bir kılıklama verilmiştir. Ayrıca dansın gökbilimsel tanımı incelememizin hareket noktası olan *Bü-*, *Bügü*’nün tanrısal dans, tanrısal devinim anlamı ve şamanlıkla ilgili yoruma uygun düşmektedir. Risalenin en önemli yanı ise hiç kuşkusuz dört ana dans türü olduğunun belirtilmesidir. Burada her birinin tanımı verilerek anlatılıyor, özellikle bunlardan *raks*’ın genel dans anlamında raks olmayıp özel bir dans türü oluşu da ilgiyi çekiyor. Aşağıda *Samah*’lardan örnekler verilirken anlatılan bunların ağırlama, yeldirme gibi değişik bölümleri, risalede tanımı yapılan dört tür bölümün bazılarını karşılamaktadır. Örneğin el, kol, ayak hareketleri içeren bölüm *raks*’ı, dönmeler ise *çerh*’i karşılamaktadır.

Zaten örneğin Maraş/Elbistan’da oynanan *Çark Samahı*’nda (kimi yerde *Pervaz Samahı* da denir) dansın yöneticisi Dede, hızı arttırmak için “Çarh eyle!” diye dansçıları komutlarıyla uyarmaktadır. *Samah*’ların çeşitli adları vardır: *Kırklar Samahı*, *Dergâh Samahı*, *Kırat Samahı*, *Kartal Samahı*, *Hacı Bektaş Samahı*, *Sıvas Samahı*, *Post Çarhı*, *Arguvan Samahı*, *Ellik*, *Alaçam*, *Sarsıl*, *Turnalar Samahı* vb. Bunların çoğunun aynı köydeki öteki olağan danslara benzeri, ayrıca *samah* sözcüğünün kimi yerde *Sinsin* karşılığında ya da

güveyin zifaftan bir gece önce arkadaşlarıyla birlikte kendi evindeki yaptığı çalgılı ve içkili eğlentiye de denilmesi²⁰; bunların dernek dansları olduğunu kanıtlar.

Kendi derlemelerimize geçmeden Abdurrahman Yılmaz'ın İzmir'in Narlıdere köyündeki Tahtacılar üzerine yaptığı *Tahtacılarda Gelenekler* adlı araştırmadan bu köyde oynanan Samah'a ilişkin tanımını burada aynen verelim²¹:

Semâ: “Büyükçe bir odada toplanılır. Kadın erkek yanyana otururlar. Bazı mahallerde kadınlar bir yanda erkekler diğer yanda karşılıklı otururlar. Mürsit, baba, mürebbi bacısını çağırır. Bacı gelir mürside, babaya, mürebbiye dolu verir. Mürebbi peşneliye^{21a} peşneli olan kimse ile mürebbinin bacısı semâ dârına durur. Dâra durmazdan önce kendisiyle semâ edecek erin ayağına, niyaz için, bacının eğilmesi sırasında semâ edecek er de bacının sırtından kemerine niyâz ettikten sonra omuz omuza ve cemal cemale niyâzlaştıktan sonra dâra dururlar.

Sazandar sazı alır, nefes söyler. Çiftler semâ yapar. Semâ bitince bacı önce semâ yaptığı erkeğe dolu verir. Erkek yerine oturur. Bundan sonra bacı mürsitten başlayarak sonuna kadar sıra ile dolu dağıtır.

Diğer oyuna devam eder, üç semâ bütünlendir. Zaman müsait olursa üç, beş, yedi, on ikiye kadar semâ'cı oynar.

Bacağı açıklar da ayrıca başka bir odada sohbet ederler. Yalnız bunların semâ havası sazıcı tarafından çalınır ve okunurken bacılardan biri kalkar erkeklerden birine giderek niyâz eder (yani boynuna sarılır gibi yapar). Çift semâ'a kalkar, ortada aralarında daima bir aralık olmak üzere karşı karşıya raksetmeye başlarlar.

Semâ müziği en çok dokuz darplıdır.

Önce orta bir hareketle çalınır ve oynanır. Kendine mahsus ve çok orijinal bir şivesi vardır.

Âyinde hiç bir zaman oyuncuları birbirine değmezler. Raksta estetik mahiyeti olmayan hiç bir yan, bir figür yoktur. Asîl, kibar, zarif, ince bir oyundur.

Semâ raksları genel olarak ağır ve hareketli olmak üzere iki kısımdır. İlk kısma 'ağırlama' denir. Bu kısımda erkek kollarını sağa sola hareket ettirir: Kadın kollarını omuz hizalarından daha yukarı kaldırmamak üzere aynı hareketi yan taraflara doğru yapar. Bu esnada ayaklar da ileri geri hareket eder. Çiftin hareketlerinin bir birine uyması gerektir.

Ağırlaşmayı hareketli kısım takip eder. Buna 'yeldirme' denir. Burada çiftler tekrar niyâzlaşırlar. Yüzlerini birbirlerine karşı ve biraz daha yaklaşmış durarak bir kaç metrelik bir alan içinde gider ve yeri geldikçe dönerler. Dönüş yeri sazıcı tarafından hatırlatılır. Oyun bitince çiftler tekrar niyâzlaşırlar ve yerlerine otururlar. Başka çiftler semâ'a kalkarlar.

20 *SözDer*, 107.

21 A. Yılmaz, *Tahtacılarda Gelenekler*, Ankara (1948), 71-73.

21a Tahtacılarda "aşinalık" da denilen "musahiplik"ten sonraki aşama, üçüncü kapı (A. Yılmaz, *Age.*, 76).

Kırklar Semâ'r: Bu semâ en az dört ve en çok on iki kişi ile oynanan bir oyundur. Semâ oyununda olduğu gibi oynıyacak canlar niyâzlaşırlar. Erkekler bir yana kadınlar öbür yana karşılıklı dizilirler. (Bu oyunda ayakların mühürlenmesi yoktur). Sazende başlayınca herkes oldukları yerde sağ ve sol ayaklarını ileri ve geri atmak suretiyle oyuna başlarlar. Sazende üç nefeste bu oyunu ağırlar, döneک havasını çalmaya başlayınca oyuncular da sağ ayak ileri giderken sağ kolu ileri uzatır. Sol ayak ileri giderken de sol kolu ileri uzatmak suretiyle oyun devam eder. Bu da üç nefesle yapılır. Bundan sonra 'Allah Allah' denir. Oyundaki kadınlar erkeklerin arasında namazda olduğu gibi diz çökerler. Bu durumda iken şemsi sol baştaki kadına dolusunu sunar, o kadın da sağ baştaki semâ dönen erkeğe verir. Dolu sırayla devam eder. Bu dolu dağıtma işi bittikten sonra sol baştaki semâ'cı kadın sağdan başlıyarak sonuna kadar bütün cemaata dolusunu dağıtır. En son doluyu şemsiye verir, birlikte içerler ve niyâzlaşırlar. Kadın yere de niyâz eder ve çekilip gider oturur."

Örnek olarak Eskişehir, Tokat ve Antalya köylerindeki samah'lardan örnekler verelim. Önce Eskişehir'in Seyitgazi ilçesinde Arslanbeyli ve Doğançayır köylerinde yerine göre iki, dört, altı, sekiz kişiyle, kadınlı erkekli oynanan samah'ları görelim. Burada semâ' adı verilmektedir. Karşılıklı çiftlerin ağır el ve kol hareketlerine *pervaz* deniliyor. Önce dört kişi semâ'a kalkar. Bu açılış olduğu için mürşit ve âyin-i cemde bulunanlar da ayağa kalkarlar. Bu bitince mürşit yerine oturup bir gülbenk okur. En çok yapılan semâ'lar *Turnalar*, *Dem Geldi* ve *Garipler*'dir. Bunlardan *Dem Geldi Semâ*'ı üç aşamalıdır. Önce yavaş bir hareketle başlar, sonra canlanır, karışma hareketlerine geçilir. Üçüncü aşama yürüyüş ve hızlanmadır. *Semâ*'a kalkanlar halka olurlar, çalgının ezgisine ağır ağır kol ve ayaklarını uydurmaya başlarlar. Hareketlerde müziğe uyum sağlanınca, canlılık gösterirler. Her kişi yanındaki arkadaşının hareketine uyarak karşılama hareketleri yapar. Birden müzik kıvraklaşır, semâ'dakiler coşar. Bu hızlılıkta kol ve ayak hareketleri bozulmaz. Bu halkanın ortasında bir kişi de kendi başına döner. Eşi yoktur, karşısına kim düşerse eşi o olur. *Dem Geldi Semâ*'ının ağırlama bölümünden ilk dörtlüğü örnek olarak verelim.

Muhabbet çerağın yakan Ali'dir..
Âşıkım didâre pervane gibi.
Cümle vücüt içre bakan Ali'dir.
Âşıkım didâre pervane gibi.

Karşılama aşamasından ilk dörtlük:

*Dem geldi, dem geldi.
Âl-i âbâ şâh geldi
Yezid'e cevr-i cefâ
Mümine iman geldi.*

Yürüyüş ve hızlanma aşamasından ilk dörtlük:

*Yürü... Yürü...
Ta ez el bezminde ben seni sevdim
Muhabbet eyledim candan a sunam
Muhammet Ali'yi candan seversen
Ayırma gönlünü benden a sunam.*

Bu üç aşama bitince semâ' dönmesi son bulur. Mürşit bir gülbenk olur. Dârdakiler yere kapanarak yalvarır, sonra yerlerine otururlar. Oda kapısı açılır, herkes dışarı çıkıp hava alır, yeniden gelip yerlerine otururlar, bundan sonra cem birleme ile biter. Burada üç yerine tek bir nefesle ve tek bir duvazla saz çalınmasına son verilir. Koldan kopan erkânı ise daha çok gençleri alıştırmak için yapılan bir muhabbet meclisidir. Öteki toplantılara bekârlar gidemediği için buna bekârlar ve anneleri ve babaları ile olmak üzere genç kızlar girebilirler. İçki yiyecek getirilir, âyin, erkân yapılmaz, çerağlar yakılır, dem içilir, nefesler, buyruklar okunur, semâ'lar yapılır.

Tokat köylerinde *Zamah* deniliyor. Bütün Alevî köylerinde vardır. Çoğunlukla üç kadın üç erkek oynar. Üç bölümdür:

(a) Ağırılama: Kadın ve erkek ortaya çıkınca kol ve ayaklarını müziğin tartımına uydurarak iki ileri bir geri giderler. Erkeklerin kolları dirsekten bükük, kadınlarınkı omuzdan açık olarak tartıma uyar.

(b) Yürütme: Oyuncular halka biçiminde peşpeşe yürürler ve gittikçe hızlanırlar.

(c) Dönme: Yürüme gittikçe hızlanır, bir anda kadınlar sağdan sola hızla dönmeye başlarlar, erkekler kolları ile kadınları sarar gibi yapar, ayakları ile tartım vururlar. Kimi yerde tek ayak, kiminde çift ayakla olur. Kadınlar da kollarını havada döndürürler.

Gönüller zamahı: Yaş gözetilmeksizin üç erkek üç kadın oynar. Bir kadın bir erkek sıralanır. Baş hep erkektir. Kimi köyde önce erkekler çıkar, kimi köyde kadınlar. Çıkanlar dedenin elini öper, sıraya girerler. Sonra kadınlar erkeklerin ayağına niyâz ederler. Ağır lama'da kollar dirsekten kalkık, ayaklar iki ileri, bir geridir. Nefes ve sazın değişmesiyle yürürler, giderek hızlanırlar, bu yelleme'dir. Burada kadınlar sağdan sola dönerken, erkekler sarma hareketi yaparlar.

Kırat Zamağı: Bu bir çeşit düz halaydır. Erkek kadın karışık olarak sıralanır. Kollar birlikte sağa sola sallanır.

Altya Gitmek: Bunu yalnız erkekler yapar. Genellikle altı kişi. Ceketsiz ve yalın ayak oynanır. Ağır lama ve yelleme aşamaları vardır. Kadın olmadığı için hepsi sarma hareketini yapar.

Tekeleme: Yalın bir zamah türüdür. İki kişi, bir kadın bir erkek oynar. Ağır lama'sı yoktur. Yalnız sarma vardır, kadın dönerken, erkek sarar. Çoğunlukla "Tekeleme çiftleme/Kız düğmen ilikleme" türküsünü söylerler. İki kadının oynadığı da olur. Erkekler pek dönemezler. Kadınlar hem dönmeyi, hem sarmayı başarırlar.

Zamah: Çoğunlukla düğün ve bayramlarda oynanır, *Düğün Zamağı* da denir. Davul zurna ile oynanır, ağır laması pek olmaz. Oyuncu sayısı değişir.

Yelleme zamahı: Dansı yapanların hepsi erkek olunca, dönme yoktur, yalnız sarma hareketi vardır, bu türe yelleme zamahı denir.

Pervaz: Tek kız oynar. Belirli bir nefesin bestesiyle yapılır. Kız çıkar, durur, sonra ağır ağır ilerler, yere niyâz edip, doğrulur, sonra fırl fırl döner. Çoğunlukla bekâr kızlar yapar. Dönüşler ya kollar yana açık, ya da yanlarda bitişik.

Kırklar zamahı: Erkekler de çıkar, ellerini birbirine ses çıkarmadan vururlar, dönerler. Onları kadınlar izler, erkeklerin ortalarına girerler, dönerler, oturup dua edilir. Bu uzunca yinelenir, sonra yukarıda tanımları verilen samah'lara geçilir.

Üçüncü örnek olarak Antalya'yı ele alalım. Bu ile bağlı Kumluca ilçesinin halkı Tahtacı olan Hızırkâhya köyünde *semâ'* denilir. Çoğunlukla haftanın Perşembe ve Pazar günleri yapılan ev toplantılarda, yıllık ve adak kurbanlarında ya da dinsel bayramlarda düzenlenir. Topluluğa cem, toplanılan eve de cem evi denilir. Üç çeşit semâ' vardır: *Erkân Semâ'*, *Kırklar Semâ'* ve *Gençler Semâ'*.

Erkân semâ' (buna *Erken samahı* da denir): Toplantıda kadınlar odanın bir yanına erkekler öbür yanına oturur. Cemin görevli ve yöneticileri mürşit, rehber, mürebbi, gözcü, sazandar yerlerini alır. Mürşidin karısı kalkar, mürşidin mürebbinin, rehberin bulunduğu yere 3 kez "Ya Allah, ya Muhammed, ya Ali" diye niyâzda bulunur. Cem için hazırlanmış doludan tüm canlara ni-

yâzla birer kadeh verir, yerine gelir dâra durur (eller göbekte bitişik, sol el sağ el içinde; sağ ayağın başparmağı sol ayağın başparmağı üzerinde) Mürşidin yaptığını, mürebbi ve rehberin karıları da yapar, onlar da dâra durur. Bundan sonra öteki kadınların en yaşlılarından birisi, Mürşidin, mürebbinin, rehberin önünde secdeye kapanır, niyâz eder, sonra herhangi bir erkeğin önüne niyâz eder. O erkek kalkar, kadınlar erkân semâ'ını oynar. Ortaya gelirler, sağ ayaklarının başparmaklarını sol ayaklarının başparmakları üzerine bağlarlar (mühürleme). Sazandarların çalması beklenir. Sazandarlar erkân semâ'ını çalarken alman (söylenen) nefeslerden bir dörtlükten örnek verelim:

*Çıkmış Arafat'ta oturur
Varını Hak'ka yetirir
Tarikçi tarik getirir
Varalım erkân üstüne*

Bu toplantılarda saz ve curadan başka çalgı çalınmaz. Oynanışı şöyledir: Sağ ayakların başparmakları sol ayak başparmaklarına bağlandıktan sonra sazandarlar bir yandan çalıp, bir yandan nefes söylerlerken, ortadaki kadınla erkek de samaha başlarlar. Bunda yalnız kollar hareket ederek, saza uyularak kolun biri aşağıya inerken öteki yukarı kalkar. Bu oyun üç kez tekrarlanır. *Erkân Semâ'*ı oynanırken tüm canlar (topluluğa katılanlar) dâra dururlar.

Kırklar Semâ'r: Bu en az dört en çok 12 kişi ile oynanır. Önce oynayacak olanlar niyâzlaşırlar. Erkekler bir yana, kadınlar bir yana karşılıklı dizilirler. Bu oyunda ayaklar mühürlenmez. Sazandar başlayınca herkes olduğu yerde sağ ve sol ayaklarını ileri ve geri atmakla semâ'a başlar. Sazandar 3 nefeste bu oyunu ağırlar, dönek havasını çalmaya başlayınca oyuncular sağ ayak ileri giderken sağ kolu ileri, sol ayak ileri giderken sol kolu ileri uzatarak oyuna başlarlar ve oynarken dönek havası da 3 nefesle sona erince bundan sonra "Allah, Allah, Allah" denilir. Oyundaki kadınlar erkeklerin arkasında namazda olduğu gibi dururlar (diz çökerler). Herkes birbiriyle niyâzlaşır ve yerlerine oturur.

Gençler Semâ'r: Evlenmemiş erkeklerle genç kızlar bir evde toplanarak oynarlar. Oyunda kızla erkek hiçbir zaman birbirlerine değmezler. Ağır ve hareketli olmak üzere iki bölümdür. İlk bölüm *ağırlama*'dır. Bunda erkek kollarını sağa sola hareket ettirir, kız da kollarını omuz düzeyinden yukarı kaldırmamak üzere aynı hareketi yapar. Bu sırada ayaklar da ileri geri hareket eder. Çiftin hareketlerinin birbirine uygunluk göstermesi zorunludur.

Hareketli bölüm *yeldirme*'dir. Burada çift yeniden niyâzlaşır. Yüzlerini birbirlerine karşı ve biraz daha yaklaşmış durarak birkaç metrelik alan içinde gider, gelir ve yeri geldikçe dönerler. Dönüşleri sazıcı belirler. Semâ' bitince çift niyâzlaşır ve yerine oturur. Başka bir çift semâ'a kalkar. Yalnız dinsel bayramlarda yapılan semâ'larda kurallara aykırı davranan cezalandırılır. Ceza çoğunlukla içki almamaktır, gelen içkiyi yalnız cezalı içemez. Ötekiler içip eğlenirler.

III. Anadolu Dramatik Oyunları

Bu oyunların çoğu eski ritüel kalıntılarıdır. Bunların dramatik niteliği en azından oyuncunun kendisinden başka bir kişiliği canlandırmasında görülür. Dramatik nitelik kılık değiştirme, yüzünü boyama, maske ve çeşitli donatımları kullanması, sözlü oyunlarda söyleşmeye de başvurulması ile sağlanır. Ayrıca kimi oyunlarda eylemin, olaylar dizisinin bir yansılması bulunmaktadır. Bundan başka içinde çatışma (*agon*) da görülür. Oyunların çoğunluğu sözlü olduğu için eylemin yürütmesinde sözün de önemli bir işlevi vardır. Bunların ritüel anlamları üzerinde gerek *Dionisos ve Anadolu Köylüsü* kitabında, gerek bu kitabın başka bölümlerinde bilgi verildiği için bu bölümde örneklerin tanıtılması ile yetinilecektir. İlk önce Anadolu'da çok yaygın olan üç önemli konudan örnekler görelim. Bunlar: A. Ölüp-Dirilme; B. Kız Kaçırma; C. Ölüp Dirilme + Kız Kaçırma'dır.

A. Ölüp-Dirilme

Çoğu kez iki hasım arasında bir savaş, bunlardan birinin ölmesi, sonra ölenin ya büyüyle ya da kendi kendine dirilmesi. Çoğu kez seyirciler ölen için yas tutar, ağıt söylenir, dirilince de bu sevinçle kutlanır. Bu konuyu hemen Anadolu'nun her yanında değişik adlar, ayrıntılar ve çeşitlemelerle buluyoruz. Ölüp dirilen Tanrılar gerek bitkisel, gerek hayvansal yaşamın doğup ölmesiyle ilintilidir. Bunların bellibaşlıları Dionisos, Adonis, Attis, Osiris'tir. Hıristiyanlık'ta ölüp dirilen İsa da bu simgenin kalıntısıdır. Bunun gibi Babilonya dinsel edebiyatında Temmuz veya Adonis her yıl ölüyor, onun kocası veya sevgilisi ana Tanrıça İstar mutlu toprak yüzünden, iç karartıcı toprak altına giren Tanrı'yı aramaya koyuluyor. Onun yokluğunda sevgi tutkusu duruyor, insanlar, hayvanlar üremeyi unutupyorlar. Onların geri gelmesiyle bütün doğa uyanıyordu. İşte Anadolu'da rasladığımız ölüp dirilme konulu seyirlik oyunlardan Malatya köylerinde *Kış yarısı* adıyla oynanan bir oyunu örnek olarak vereyim: Köylüler 15 Ocak'tan 13 gün sonra yani 28 Ocak'ta kış yarısını kutlar-

lar. 27 Ocak'ta gençler davullarla halka ertesini günü kış yarısının kutlanacağını duyururlar. Tören günü içlerinden biri ihtiyar Baba olur. Beli kamburdur, yüzüne beyaz sakal takar. Biri de yüzünü karaya boyayarak ihtiyarın arap ve topal oğlu olur. Uzun giysiler giyinmiş dört oyuncu da gelin olurlar. Aralarına 10-15 kişi daha alarak ev ev dolaşırlar. Her eve gelince içeri girerler. İhtiyar, topal arap oğluyla dört gelini olduğunu söyleyerek sadaka ister. Evden içeri girerek davul çalarlar, halay çekerler ve şu türküyü söylerler:

*Dut ağacı düzdedir
Yaylalar yaylalar
Dalı bizden yūzdedir
Aman aman kış yarısı*

*Dut ağacı dut verir
Evsahibi bize ne verir
Dut yaprağını kıt verir
Evsahibi ise bol bol verir.*

Karaman'ın köylerinde oynanan *Saya Gezme* oyununda, kişilerden biri uzun beyaz iç çamaşırları giymiştir; ağzında içine para atılmak için küçük bir torba vardır. Kömürden bıyık yapar, boynuna bir çanta asar. İkinci oyuncunun sırtında bir dağarcık vardır; üçüncü oyuncu baştan aşağı hayvan postuna bürünmüş, çanlar asmıştır, elinde değneği vardır. Evler dolaşılır, girdikleri evde birinci oyuncu sırtüstü yatar, ölmüş taklidi yapar, ikinci oyuncu uzun bir saya türküsü söyler:

*Koyunun yüzünü yitirdik
Kuzunun tüyünü bitirdik
Şurda ne kaldı ne kalmadı
Elli gün kaldı.*

Ev sahibi birinci oyuncununun ağzına parayı koyar, üstüne bir kova su döker. Birinci oyuncu dirilir, ev sahibi ayrıca 2. oyuncunun dağarcığına hububat koyar. Armağanlar sonra üçe bölüşülür¹.

Niğde-Aksaray'da oynanan *Köse*'de dört kadın vardır, biri beyaz yünden sakal bıyık takar, ötekiler de kösenin karılarıdır, oyun başında köse hasta olur, yemek yedirmek isterler, köse istemez, mirası pay edilmek istenir, miras taksiminden sonra ölür, kadınlar kendilerine düşen mirasa göre ağlaşırlar. Ağıttan sonra kösenin ağzına para, kuru yemiş konulur; dirilir, dirilince ka-

¹ KYSO.

rılarını döver, en genci ile nikâh tazeler, hep birlikte yemek yenilir. En çok yeni hanımı ağlamıştır.

Oyunun çeşitlemelerinde Köse eceliyle değil biri tarafından öldürülür².

Niğde-Aksaray'da *Saya Gezme*: Siyah sakal siyah tüylü post başlık, eli yüzü karaya boyanmış Karabit; beyaz sakal takmış, beyaz post başlık, elini yüzünü beyaza boyanmış Karadirmiş (kamburu var). İkisi karşılıklı durmadan selâmlaşır; Karadirmiş'in yanında hiç konuşmayan gelin ve iki mencik (koruyucu köpek) vardır. Birbirlerine yalan söyleyerek başlarından geçenleri Arap ve Kürt şiveleriyle anlatırlar. Karabit, ötekini elindeki sopayla öldürür, gelin ölen Karadirmiş'e çok acır, gözyaşı döker; Karabit iğne yaparak Karadirmiş'i diriltir, Karabit, Karadirmiş ve iki mencik davul zurna eşliğinde oynarlar. Karabit, muhtara da yalan ifade verir, Karadirmiş ise doğru söyler. Karabit'in kemerinde çanlar ve tezek (saat yerine) vardır. Menciklerin üçünün de eli yüzü karaya boyalıdır³.

Gaziantep-Yavuzeli'nin Kaleobası ve Saraymağara köylerinde *Arap* oyununda Arap, bedeninin görünen yerlerini siyaha boyanmış, siyah bir post giymiş, elinde tüfeği vardı. İhtiyar, beyaz sakallıdır, yüzü un ile aklaştırılmıştır, sırtına beyaz post giymiştir. Kız ve iki kişiden yapılan bir at. Kız ata biner, yaylaya göç etmektedir. Arap atın başını çeker, kıza sarkıntılık eder. İhtiyarla Arap, kız için kavga ederler, kız ikisine de yüz verir. Arap ihtiyarı öldürür, kız ağlar, ağıtlar söyler, seyirciler de bu üzüntüye katılır, düğün sahibi ihtiyarın ağzına para koyunca ihtiyar dirilir, neşeyle halay çekilir⁴.

Gaziantep-Yavuzeli'nin Kaleobası ve Saraymağara köylerinde oynanan *Kaymakam* oyununda Kaymakam (elinde kırbaç gibi bir çubuk vardır), Kizir, Oğul (yüzü siyaha boyalı, göbekli ve belinde üç ayak ibrik vb. asılıdır; boynunda bir ip bağlıdır), ihtiyar (beyaz sakallıdır, bir kilim ortadan delinip başından geçirilmiştir) ve jandarmalar. Halaydan sonra kaymakam bir sopaya at gibi binmiş olarak gelir. Kizir'i çağırır, ona sopa vurmamak, oturacağı yeri sık sık değiştirmek gibi muziplikler yapar. Seyircilerden biri iskemle olur, ona oturur, Kizir'den kahve ister, Kizir bir ayakkabı tekine kül koyarak getirir. Kaymakama içirecek gibi yapıp külü onun yüzüne savurur. İhtiyar oğul ve iki jandarma gelir, ihtiyar eşeğe ters binmiştir, bir eliyle eşeğin kuyruğunu, öteki ile oğlanın boynundaki ipi tutar. Kaymakam oğlanı evlendirecektir, oğul ise durmadan karnının aç olduğunu söyler, jandarmalar gelin çağırırlar, arkalarından ateş edilirken oğul ölür, yüzüne su dökülerek diriltir, gelin bulunur, oğul ile evlendirilir, halay çekilerek oyun biter⁵.

2 NASO.

3 NASO.

4 GSO.

5 GSO.

Bandırma ile Karacabey arasındaki Yenice köyünde *Kasap* bir oyun dizisi içinde oynanır. Bu da köylü seyirlik oyunlarında çok raslanan kurban etme ve ölüp dirilme konusuna bir örnek olabilir. Alana iki kişi gelir; müzik Kasap havasıdır. Bunlardan birinin elinde iki bıçak vardır, bu bıçaklarla danseder. Öteki yere boylu boyunca yatar, yüzü mendille örtülü, eli bıçaklı olan bıçaklarından birini yere saplar, bıçakla karnını yarar, işkembelerini çıkarır, bu sırada yerde yatan debelenir. Sonra sözde onu şişirir, yerde yatan da şişiriliyormuş gibi karnını çıkarır. Bu da bitince yerde yatan ayağa kalkar ve ikisi birden dansederler⁶.

Ölüp dirilme konuluğunu çocukların oyunlarında da buluruz. Örneğin Tokat köylerinde çocukların oynadığı *Deven Nerede?* oyununun ilk bölümünde olduğu gibi. Çocuklar elele tutuşup hilâl biçiminde sıralanırlar. Hilâlin iki başındaki çocuklar arasında şöyle bir konuşma geçer:

- Ey Efe!
- Buyur.
- Deven nerde?
- Uludağ'da.
- Ne yiyor?
- Yemişen.
- Ne pişiyor?
- Gümüşen.
- Kaç kaşık?
- Üç kaşık.
- Allahın emri ile kızına dünür geliyoruz. Ne ile gelelim?
- Davulunan zurna ile.

Çocuklar davul sesini yansıtılarak birbirlerinin kollarının altından geçerler. Ortadakilerin kolları bağlanır. Onlar ölür, ölünce bunları gömmek isterler. Bir de hedef olur. Birer birer kollarından tutup götürürler. Ellerini bırakan cehenneme, bırakmayan cennete götürülür. Ölenler dirilirler. Yeniden sıraya geçilir. Baştakiler yine el ele tutuşurlar. Ötekiler gelip kollar üzerine yatarlar. Oyun başkanları sorar: "Kapıdan mı girersin, bacadan mı?". Oyuncu "kapıdan" derse ayakları üzerine bırakılır, "bacadan" derse baş üzeri dikerler. Oyunun üçüncü kesiminde ise oyuncular baştakilerin kolları arasına girer, bir yandan sallarlarken şöyle sorulur:

- Annen seni nerede doğurdu?
- Samanlıkta.
- Ne ile besledi?

- Bal ile börek.
- Al sana bir kötek.

diyerek arkasına bir kötek atıp bırakırlar. Böyle sürerken, “ekmek” denirse “al sana değnek” denir, “kaymakam” denirse “al sana dayak” ya da “ayak”, “çorba” derse “al sana bir sopa” denir. Oyunun yalnız birinci bölümü ölüp dirilmeye yaklaşır.

Kars'ın Susuz ilçesinden İncesu köyünden oynanan *Hortlak Bezeme*⁷ adlı oyunda önce ortaya yeşil bir tabut getirilir. İki de karalar giyinmiş, yüzlerini baca kurumu ile karaya boyamış Arap gelir, bunların ellerinde zil ve kırbaç bulunur. Sorgu melekleri gibi biri ölüünün başında, öteki ayak ucunda durur. Tabuttaki adam kefene bürünmüştür. Gırtlaktan yukarısı hamurla kaplanmıştı. Göz yerlerindeki deliklerin biri yukarıda biri aşağıdadır, ağız yeri kapalı, kulakları görünmez. Gene hamurdan yapılmış boynu, bükük ve eğiktir, burnu büyüktür. Çocuklar bu ölü tabuttan kalktığı zaman çok korkarlar. Araplar günahının olmadığına karar verirler, üstelik seyircilerden alacağı vardır. Herkesten para toplarır⁸.

Ölüp dirilme konuluğu Anadolu'da çok yaygın ve çeşitlidir. Örneğin, Sivas'ın Çepni köyünden *Arap* oyunu, Eskişehir köylerinden *Şeytan Oyunu*, Sivas köylerinden *Halil ve Komşu Bacı* oyunu, Kars'tan *Yaş Oyunu*, Elazığ'dan *Yılbaşı Oyunu*, Tunceli'den *Ali ve Fatoş Oyunu*, Tokat'tan *Dede* ya da *Arap Oyunu*, Bitlis *Zeybeği*, Doğu illerinde *Kalkağan Oyunu*, yeni yılda Doğu Beyazıt'ta oynanan *Köse-Gelin Oyunu*⁹, Kozan köylerinde oynanan *Arap Oyunu*¹⁰ gibi.

B. Kız Kaçırma

İkinci önemli konu kız kaçırma köylerde çok rastlanan toplumbilimsel bir olgu olduğundan, köylü sonradan bu olguyu canlandıran oyunlar da yaratmıştır. Ancak burada ele alınan gene eski bolluk törenlerinin kalıntısı olan oyunlardır. Bu, eski Eleusis ve benzeri törenlerle ilgilidir. Mitologyada toprak ve buğday Tanrıçası Demeter'in kızı Persephone/Kore kaçıdırılır. Yıllık Demeter karalar giyinmiş, elinde meşaleyle kızını arar. Kız kaçırdıktan sonra tarlalarda sap bitmez, saban işe yaramaz olur, insanlar açlıktan kırılır. Hades, Kore'ye nar yedirir, böylece onu yeraltına bağlar. Toprak ürünleri gibi yılın üçte birini yani kışı yer altında geçirir, yarısında

7 Âşık Sadi Değer, “Hortlak Bezeme”, *Karseli*, 38 (1967).

8 Âşık Sadi Değer, Agm.

9 AKOO, 28-29.

10 Şükrü Elçin, “Arap Oyunu”, *TFA*, 249 (1970).

yeryüzünde annesiyle buluşur. Kızın, annesine kavuşmasında yağmur yağmaya, ekin bitmeye başlar. Bu konu da Anadolu'da birçok dramatik oyunlarda çeşitlemelerle oynanır. Ancak kız kaçırma aynı zamanda köylerimizde toplumsal bir olgu olarak çok görüldüğünden, kimi oyunlar da bu toplumsal olguyu yansılamak için düzenlenir.

Karaman'ın köylerinde oynanan *Kız Kaçırma* oyununda, beyaz sakallı, yüzünü una bulamış, başında bir sarık, sırtında kambur, bir elinde patates-ten yapılmış tespih ve bir baston bulunan bir koca ve bir kız vardır. Önce koca telâşla gelir, kızım kaçırıldı deyip ağlayıp dövünür, saklanan kız bulunur, kızı getirenlere kuru yemiş verilir, dansedilir¹¹.

Gaziantep Yavuzeli'nin Kaleobası ve Saraymağara köylerinde oynanan *Kız Kaçırma*'da kişiler, beyaz sakallı, sarıklı, elinde sopası olan ihtiyar, kız ve gençlerden oluşur. Halay çekildikten sonra ihtiyar ile kız gelir, gençler kıza göz koyar, kaçırırlar, ihtiyar üzülür, ihtiyar gençlerden birini vurur, kızı alır kaçar¹².

Gaziantep Oğuzeli'nin Uruş, Tilbaşar (Gündoğan), Yenice köylerinde oynanan *Arap Oyunu* iki kişilidir. Bunlardan Arap yaşlıdır, sakalı siyah, bedeninin görünen yerleri siyaha boyanmıştır, siyah bir post giymiştir, sırtına bir yastık koyup kambur olmuştur, başında sarık vardır, bir sopaya ip bağlanarak yapılan çatıyı tüfek gibi omuzuna asar, elinde bir sopa bulunur; bir de kız. Orta yerdeki halaydan ayrı olarak Arap ile kız oynarlarken bir iki genç kıza kaçırılmak isterler, Arap engel olur, onları sopayla kovar, bu bir kez daha yinelenir, bu kez gençler kıza kaçırırlar, Arab'ı döverler. Gençler, kıza aralarına alarak birinci halayın içinde ikinci bir halay tutarlar, Arap da onlara üzgün üzgün bakıp oradan ayrılır¹³.

Kilis'in Karnebi ve Cengin köylerinde oynanan *Keşiş* oyununda, oyunun öncüsü, beyaz sakallı, uzun entari üzerine beyaz koyun postu giymiş, elinde sopa, sırtı yastık bağlayarak kamburlaştırılmış, başına bir lenger geçirilip bezle bağlanmış *Keşiş*'tir. Öbür kişiler, dört çete, dört kız, dört güvey ve eşkiya'dır. Halay'dan sonra *Keşiş* oyununa geçilir. Keşiş oturmuş, ibrikten sözde nargile çekmektedir. Çeteler gelir, keşisten para isterler yoksa düğünü durduracaklardır, keşiş parayı vermek istemez, falakaya yatırılır, kızlardan biri küsmüştür, keşiş onun gönlünü almak için verebileceği armağanları sayar, kız cevap vermez, küskündür, küskünlüğünü belirtmek için arkasına küçük toprak, taş parçaları atar. Keşiş birini yakala der, kız beğendiğini seçer, böylece öteki kızlarla aynı devam eder. Güveyler kızların, kızlar güveylerin üzerine binerler, öyle oynarlar, Eşkiya gelir, o da düğünü durdurmak için keşisten para ister. Çeteler de gelir aynı zorbalığı gösterirler, güveyler kızları alıp kaçarlar, çeteler arkalarından ateş ederler¹⁴.

11 KYSO.

13 GSO.

12 GSO.

14 GSO.

Yavuzeli'nin Kaleobası köyünde oynanan *Kız Kaçırma* oyunu da şöyle oynanır: Oyunda külot pantolon giymiş, çorabını dizlerine kadar çekmiş, başında kırmızı püsküllü külâhı olan Kaymakam, çorabını dizlerine kadar çekmiş Kizir, yüzünü kömürle karartmış, bir yastıkla göbeğini şişirmiş, beline iple bir ibrik ve üç ayak asmış Kaymakamın oğlu, pamuktan veya yünden beyaz sakalı ve pelerin gibi bir kilimi ortasından kesip başına geçirmiş Baba; tüfekli iki jandarma bir de kız olmuş bir erkek oyuncuyla, sandalye olan bir başka oyuncu vardır. Kaymakam bir sopaya at gibi binip seyirciler arasından koşturarak meydana gelir, meydanı dolandır. Oyun yerinin ortasında “Kizir” diye bağırır. Kizir gelir, Kaymakam ona “Atımın başını tut!” der. Kizir tam tutacakken birden döner, sopanın arkasıyla Kizir'e vurur. Kizir kaçır. Kaymakam vurur. Sonunda Kizir atın başını tutar. Daha sonra Kaymakam Kizir'den yere bir yaygı sermesini ister. Kizir bir aba getirir, bir türlü Kaymakam yaygının serileceği yeri beğenmez, gene Kizir'i oradan oraya koşturur. Daha sonra bir sandalye ister, Kizir, sandalyeyi oynayan oyuncuyu getirir. Kaymakam bunun üzerine oturur. Kizir'den bir kahve ister. Kizir bir ayakkabı içine biraz kül koyar ve getirir. Kahveyi Kaymakama içirecekken külü onun yüzüne üfürür ve kaçar. Kaymakam sandalyeyi oynayan oyuncunun geri çekilmesiyle yere düşer. Kaymakam yüzünü siler, Kizir'e “Bana bir yer hazırla, ağırlığımı getireceğim” der ve gider. Biraz sonra oğlu, babası ve iki jandarmayla gelir. Baba bir eşeğe ters oturmuş, eşeğin kuyruğunu tutmaktadır. Kaymakam oğluna “Oğlum seni evereceğim” der. Oğlu ise “Açım, karnım aç” der. Kaymakam kızır “Ben seni evlendireceğim, açlığı neylersin?” diye bağırır. Oğlu yine “Açım” der. O sırada 2 jandarma seyirciler arasında oturan kız kılığındaki oyuncuyu kaçırlar. Herkes ardından kovalar, sonunda yakalanır. Kızı kaymakamın oğluyla evlendirirler. Oyun sonunda halay çekilir¹⁵.

Fethiye'de oynanan *Arap* oyununda kişiler Arap, Dede, Gelin ve Şeytan'dır. Arap bedenini isle karaya boyar; Dede ak sakal takar, saçlarını una boyar. Vurulduğu zaman acımaması ve kambur olmak için beline minder koyar. Arap bacaklarının arasında bir değnek bulundurur (açıkça *phallus*'u buluyoruz). Bir erkek gelin kılığına girer, bir başkası da Şeytan olur. Arap oynarken Şeytan gelini saklar, Arap bunu anlayınca değneği sallayarak Şeytan, Dede ve halka saldırır. Arap hem oynar hem gelini arar. Sonunda gelin bulunur, dördü oynar. Gelin bir daha kaçırılır. Oyunun bir çeşitlemesinde Deve de bulunur. Oyun utançlamalı olduğu için pek oynanmamaktadır¹⁶.

Çankırı'nın köylerinde *Deve-Kıptî* oyunu: Kişilerden Kıptî (Çingene) ceketini, pantolonunu ters giyer, yüzünde yapma sakal vardır. Kıptî'nin karısı, eski giysiler içinde, bir sopası olan kadın kılığında bir erkektir. Kıptî'nin iki erkek çocuğu vardır. Bir de beşik içinde bir köpek yavrusu olur; bu da bebek-

15 ASKO VII.

16 ASKO I.

leridir. Kıptî meydana gelir, köyün aksaplısını (yani büyüünü, ağasını) sorar. Biri çıkar, Kıptî ona, buraya çadır kuracağını; kalbur dokuyacağını söyleyerek izin ister, izin verilir. Ve kalbur dokumaya başlar. Çingenerin çocukları babalarından yiyecek isterler. Karısı da beşğini sallar. Bu sırada oraya bir başka Çingene topluluğı gelir, yeni gelenlerin kızları vardır, birinci Çingenenin oğulları, kızları kaçırlar. Seyirciler kızları saklarlar. Kızların babası oğlanların babasını döver. Kızın babası, elindeki meşale ve sopa ile kızların bulunduğu yöne gider, oradaki halkı da döver, sonunda kızlarına kavuşur, kızlardan yalnız birini satar; parasıyla deve alır, deveyi hangi seyircinin önüne yatırır o kimse para vermek zorundadır. Devenin yapılışı şöyledir: İki kişi iki-üç metre uzunluğunda bir merdiveni biri önde, öteki arkada olmak üzere sırtlarlar. Arkadağının üstüne hayvan postu geçirilir. Merdiven ortasına minder, yastık konularak devenin hörgücü yapılır. Hepsinin üstüne örtü kaplanır. Öndeki oyuncu elinde daha önceden yapılmış gözleri ayna, içi doldurulmuş kumaştan bir deve başını içerden tutar, yaşlı Kıptî devenin yularını tutar, devenin üstünde ikinci kızı, kızın kucagında çocuk vardır. Kıptî deveyi gezdirerek herkesten para topladıktan sonra *Çolak* veya *Kolsuz* oyunu oynanır¹⁷.

Çolak veya *Kolsuz* oyununda kişiler şunlardır: Kadın kılığına girmiş iki erkek (Alabacaklar). Bunların yüzleri karaya boyanmış, bacaklarına beyaz bez dolanmıştır. Çolak veya kolsuz, gömleğinin kollarını giymeyip, kollarını içerde saklar, omuzbaşlarına uzun değnek sokar. Zeybekler; ellerinde tüfekte, başlarında poşu, ayakları çizmelidir. Kadı: Başında kavuk, sırtında cübbe, yapma bir sakal takmıştır. İhtiyar: Kızların babasıdır, sakallıdır. Bir de Ayı vardır, bu da oyunda düzen bağıını korur, halkı meydana sokmaz. Ayı'yı iki adam oluşturur; bunların üstlerine bir hayvan postu örtülmüştür, burnunda sivri bir iğne bulunur, bunu halka batırarak onları geri iter...

Meydanda iki kadın bulunur, çolak gelir ve kızlarla oynar, iki Alabacak gelir, onu, çolak koluyla kızlarla oynayamayacağını söyleyerek döverler. Bu kez kızlarla zeybekler oynarlar. Çolak, zeybekleri dava eder, kadıya giderler. Kadı iki yanı dinleyip zeybeklere hak verir. Çolak buna itiraz ederken, halktan birkaç kişi kızları kaçıır. Kızların babası gelir, adları Neslihan ile Gülfidan olan kızlarını çağırır. Adam elindeki sopa, kızların çevresindekileri döver¹⁸.

Daha önce Yenice köyünde bir dizi olarak gösterilen dramatik oyunların ilki bütün Anadolu'da oynanan *Arap* oyununa benzemektedir. Bu oyunun kişileri ellerinde tüfekler bulunan 2-4 efe, kadın kılığına girmiş 2-4 erkek, bir de Arap'tır. Arap beyaz don giymiş; yüzünü, ellerini, ayaklarını karaya boyanmış, başında püsküllü bir keçe külâh vardır. Bu külâhın üzerinde mor, siyah boyalı süsler olur. Bir de ata benzeyen bir eteklik giymiş ve Anadolu'da çok raslanan bir beygir benzetmecesi vardır. Arap öteki oyunlarda da çıkar, başkişi durumundadır. Alana önce Arap çıkar, onun çıkmasıyla seyir-

ciler sevinir. Arkadan beygir çıkar. Ve alanda dolaşırlar. Arap kızlardan birini kaçıır, efeler engel olmaya çalışırlar, bu arada beygir de öteki kızı kaçıır. Bu olay birkaç kez tekrarlanır. Aynı köyde buna benzer bir de *Kadı* oyunu bulunduğü söylenmektedir¹⁹.

Beypazarı'nda düğünlerde görülen bir *Kız Kaçırma* oyunu şöyledir: Oyunda üç kişi vardır. Bunlardan Efe, oyuna yön verir, soytarıyla yaptığı güldürücü konuşmalarla halkı eğlendirir. Soytarı da onun yardımcısıdır. Üçüncü kişi olan Muhtarın belirli bir özelliğı yoktur. Efe başına deriden bir külâh, takma, gür bir bıyık, beline bir yatağan takar, omuzunda tüfeğı vardır, ayağında da körüklü bir çizme ve elinde bir sopa taşır. Soytarı ise başına beyaz bezden bir sarık dolar, bezin iki ucu kulaklarının yanından sarkar, yüzünü karaya boyar, sırtına bir yastık bağlar, üstüne bir koyun postu geçirir. Ayağında bol bir şalvar ve uçları kalkık sivri çarıkları vardır. İki erkek de kadın kılığına sokulur. Davul zurna eşliğinde bu iki kadın kılığındaki erkek ötekilerle danseder, bu ikisini ya seyirciler ya da ortada oynayanlar kaçıır. Soytarı aslında bunların bekçisidir. Efe onu görevlendirmiştir. Ancak soytarı lâfa tutularak kızlar kaçırlır. Seyirciler Muhtar'a kızları sorar, o da Efe'ye haber verir, Efe de Soytarı'yı sıkıştırır, onu sopasıyla kovalar. Soytarı kızları bulup getirir, gene oyunlar oynanır, kızlar ikinci kez kaçırlır, oyun böylece yinelemelerle sürüp gider²⁰.

Bolvadin'de *Kız Kaçırma* oyunu: Düğünlerde oynanır. Oğlan evinden bir kadın saçlarını bir erkek şapkası içine toplar, yapma bıyık takar, kılıç kuşanır; erkek pantolonu giyer. Kılıcının zoruyla gelini kaçıır. Kız evi telâşlanır, efeye bazı armağanlar vererek gelini efenin elinden kurtarırlar²¹.

Çankırı'dan *Deve* oyunu da kız kaçırma konusundadır. Burada devenin yapılışı şöyledir: Üç metre boyunda bir merdiveni iki kişi sırtlanır, orta yerine yastıkla hörgüç yapılır, içi yünle dolu bir deve başı, göz yerine yuvarlak aynalar konulur, hepsinin üstüne bir kilim atılır. Deve üstüne kadın kılığına girmiş devecinin karısını oynayan biner. Deveci takma sakallıdır, elinde sopası bulunur. İki de oğlu vardır. Deve kimin önünde durursa, seyirci para verir. Deveci ticaret yapacaktır, çadır kurar, öteberi satmaya başlar, bir başka aile gelir, bunların iki kızı ve bir de beşikte çocukları (çocuk yerine bir köpek yavrusu konmuştur) vardır. Birinci ailenin oğlanları bu iki kızı kaçıır. Kızların babası kızları arar, herkesi dövmeye başlar. Sonunda kızlar oğlanlarla evlendirilir; düğün armağanı olarak deve verilir²².

Sivas köylerinde oynanan iki kız kaçırma oyunu görelim²³: Bunlardan birinin adı *Kız Kaçırma*'dır. Dede (takma sakallı, başında sarığı elinde bastonu vardır), torunu iki kızla danseder, seyirciler gelinleri kaçıır. Dede, Araplardan (yüzleri, elleri karaya boyanmış, ellerinde palaskaları vardır) kızları ister. Arap-

19 ASKO VI.

21 ASKO II.

23 GKOÇ.

20 ASKO VIII.

22 YOÇ.

lar kızları kaçıranları bulup döverler, kızları geri getirirler, oyun dansla biter. Oyunda bir de tilki vardır, iki kasket bükülerek kulak ve ayrıca bir de kuyruk yapılmıştır, ancak tilkinin oyunda belirli bir işlevi yoktur.

Sivas'ın köylerinden ikinci örnek *Hacı Baba* oyunudur. Oyunu, oyun kâhyası hazırlar. Oyunun kişilerinden birisi Şeytan'dır. Bu uzun beyaz don giymiştir, üzerinde uzun kollu beyaz fanila vardır, kollarına fanilânın içinden uzun bir sıruk sokulmuş, yüzü kırmızıya boyanmış, başında sivri külâhı ya da tüylü bir başlığı vardır. Hacı Baba ise, sırtı kambur olup takma sakallıdır. Yalnız gözlerinin gözüktüğü büyük bir sarık giymiş, (kimi kez ise yüzüne bir kelek geçirir, buna göz delikleri açılır, diş yerine tespah taneleri, ayrıca beyaz uzun bir sakal). Hacı Baba'nın iki gelini vardır. Şeytan halka muziplikler yapar, halkın yüzüne un veya su püskürtür. Hacı Baba'nın gelinleri kaçırılır, kızlarını arar, bu arada altındaki iskemleyi çekip düşürmek gibi şakalar yapılır Hacı Baba'ya. Sonunda gelinler geri gelir. Oyunda bir de tilki vardır, bunun arkasına kuyruk yerine takılmış büyük bir posta ateş verilir.

Tunceli'nin Pertek ilçesinin Tozkoparan köyünde *Kız Kaçırma* oyununda baba bir delikanlının kızını kaçırması üzerine yargıca başvurur. Jandarmalar gençleri getirir, bunlar altlarındaki kilim çekilerek düşürülürler ve böylece cezalandırılmış olurlar.²⁴

Van'da 20 Şubat'ta *çille* denilen en soğuk günlerde oynanan *Köse* oyununda²⁵ köse, karısı, tefçi ve kurt, çakal, tilki gibi hayvan benzetmecelerinden oluşan bir topluluk evleri dolaşarak yiyecek toplarlar. Kimin evine ilk girilirse o ev için bolluk olur. İşte burada sık sık Köse'nin karısı kaçırılır, o da her kaçırılıştaki üzülmü, ağlar.

Silifke'den *Arap* oyunu²⁶ ateş çevresinde oynanır. Burada Arap, efelerin kızlarını kaçıranları arar, kızları kaçıranın oymak ağası olduğu anlaşılır, suçlunun boynu vurulur, derisi yüzülür. Oyunda bir de kadı vardır, yargılamayı yürütür. Arab'ın elinde şişirilmiş bir tulumu bulunur.

Ölüp, dirilme gibi kız kaçırma da çok yaygındır. Örnek olarak şu çeşitlendirmeleri verebiliriz²⁷: Seferihisar'da oynanan *Kız Kaçırma* oyunu, Burdur'da oynanan *Efe* ve *Kadı* oyunları, kadınlar arasında oynanan *İspahi* oyunu ve *İsmağan* oyunu, Akçaabat'ta oynanan *Kocaman* oyunu²⁸, Bolu'dan *Arap Oyunu*²⁹; Muğla'dan *Arap Oyunu*³⁰ (burada kız kendisi saklanır; Dede ile Araplar dövüşür, zeybekler kızı Arap'a verirler).

24 TSO.

25 Vahap Kaya, "Van'da Köse Oyunu", TFA, 246 (1970).

26 Özcan Seyhan, "Silifke'de Arap Oyunu", TFA, 206 (1966).

27 Bunlar için bkz.: DAK, 62-64.

28 Şükrü Elçin, "Akçaabat Köy Orta Oyunları", TFA, 242 (1969).

29 Bolu İl Yıllığı, 224.

30 Muammer Özler, "Muğla'da Arap Oyunu", TFA, 258 (1971).

C. Ölüp-Dirilme + Kız Kaçırma

Kimi oyunlarda ölüp-dirilme ile kız kaçırma aynı oyunda birleştirilir. Böylece işlevi bolluğa yöneltilmiş iki mitologyaya konusu ile bu amaç daha da pekiştirilmiş oluyor.

Tokat'ın Çamlıca, Çaylı köylerinde oynanan *Deve Oyunu*: Bunda üç kişi vardır. Bir merkep, bir de deve bulunur. Devenin yapılışı daha önce anlatıldığı gibidir. Eli yüzü isle karartılmış Arap, merkebi çeker. Deveci ise keçi postundan bir külâh giyer, beyaz yünden sakal yapar, yüzü unla aklaştırılmıştır. Sırtı, karnı şişirilmişdir. Elinde değnek bulunur. Gelin, kadın kılığında erkektir. Devecinin boynunda deve keleşği bulunur. Arap ile gelin birlikte davul zurna eşliğinde oynarlar. Arap kadına sarkıntılık eder. Deveci Arap'a silâh atıp kovalar. Arap kızı kaçıtır, başka biri bir el silâh atar, Arap korkusundan bayılır (veya ölür) sırtındaki eleği kırar, gelin başında ağıt söyler, ağlar. Para veya yiyecek verip ayıltır. Sonra birlikte yiyilip içilir³¹.

Karaman'ın Taşkale bucağında oynanan *Arap* oyununda belirli bir olaylar dizisi buluyoruz. Taşkale'de oynanan bu oyunda oyuncular dört kişidir. Bunlardan ikisi kadın olur, yüzleri ve giyimleri beyazdır. Öteki iki oyuncudan biri Arap, biri Efe kılığına girer. Arab'ın bir de kuyruğu vardır Seyirciler bu kuyruğu yaktıkça, kuyruksuz kalan Arab'a yeni kuyruk takılır. Oyuncular müzikle birlikte dansederler. Kadınlardan biri Arab'ın öteki Efe'nin karısı olur. Biraz danstan sonra Efe ile Arap kavgaya başlar. Bunlardan habersiz seyirciler kadınları kaçıtır. Her ikisi de ağlayarak karılarını ararlar, bulunca yeniden dansederler. Dans sırasında Efe, Arab'ın kuyruğunu ateşler, kavga başlar. Bu sırada düğün sahibi silâh atar. Arap'la Efe Arap, karılarının başında ağlarlar. Düğün sahibi bunlara para, armağan verir. Arap ile Efe bu verilenleri alınca kadınlar dirilirler, yeniden daha canlı dansetmeye başlarlar. Bunların kılıkları birinci anlatılan Arap oyunundan değişikdir. Arap'ta köseleden kayış denilen bir sopa vardır. Başlığı hayvan derisindedir, yüzü ve elleri gibi giyimi de siyahtır. Efe'nin ise başında püsküllü fesi, uzun bıyıkları olur. Yüzü kırmızıya boyalıdır³².

Sivas'ın Koyulhisar ilçesinin Yeşilyurt, Bahçe, Gökdere gibi köylerinde oynanan *Saya Gezme* oyununu görelim. Bu oyun yılda bir kez döl mevsimi olan Nisan ayından elli gün önce Şubat ayında oynanır. Kimi köylerde ise bu yılbaşında oynanıyor. Oyunun kişileri şunlardır: Arap, kolları sıvalı, eli yüzü isle karartılmış kollarında, belinde çan taşır. Başına bir kabalak geçirmiştir. Şişman, uzun olup ak sakalı vardır, kaputu ters giymiş, içi doldurulmuş, başında büyük bir başlık vardır. Gelin iki tanedir, erkek-

31 ASKO I.

32 ASKO III.

ler oynar, yalnız gözleri görülür. Tilkiye, iki kasket bükülerek başının iki yanına sivrilğine birer tane kulak gibi bağlanmıştır. Süpürge den kuyruğu vardır. Elinde kül veya un taşır. Oyunda gelin, Arap, tilki saklanırlar. Şişman oyunu açar. Önce iki gelin gelir; Şişman, Arapla tilkiye meydanı açmalarını buyurur, onlar da ellerinde değnekler meydanı açarlar. Şişman gelinlerle oynar. Tilki gelinleri koklar, buna kızan Şişman tüfeğiyle tilkiyi vurur, tilki ölür, orada bulunanlar yas tutarlar. Gelinlerden birinin yaptıklarıyla tilki dirilir, herkes sevinir. Arap çanlarını çalarak tilkiyi kovalar. Bu sırada seyircilerden iki kişi gelip gelinleri kaçıtır. Şişman buna kızar, birtakım söyleşmelerden sonra kızlar bulunur, oyun başlar. Sonra evleri kapı kapı dolaşarak yiyecek toplarlar, saya sözleri söylerler. Örneğin şöyle:

*Çatma çattım çatmaya
Çatma yere batmaya
Yağ vermiyen avratlar
Kocası ile yatmaya*

*

*Açlığımızdan
Susuzluğumuzdan gelmedik
Töremiz var sayadan*

Çan, kelek sesleriyle büyük gürültü koparılır, tilki elindeki külü veya unu herkese üfler. Bir de şu söylenir:

*Ne kaldı ne kaldı
Elli gün kaldı
Faşır faşır sağarlar
Gümbür gümbür yayarlar
Şu oğluma, şu kızıma diye sayarlar.*

Toplanan yiyecekler bir meydanda veya büyük bir evde topluca yenilir.

Gene bu çevrede özellikle Aşağı Kale köyünde yılbaşında oynanan *Sa-ya Gezme* oyununun bir çeşitlemesi olan *Hacı Baba Oyunu*'nda Şişman'ın yerini Hacı Baba almış, kızların sayısı da dörde çıkmıştır. Aşağı yukarı birinciye benzer, oyunun bittiğini düğün kâhyası haber verir.

Bir başka kız kaçırma oyunu *Topal* veya *Tahta Ayaklı* oyunudur. Tahta bacak olanın bir ayağına tahta sarılıdır, ellerinde birer çift tahta kaşık vardır.

Gene kız kaçırma konusu üzerine bir *Kız Kaçırma* oyunu ve burda da Üç Kız, Arap, ak sakallı Dede ve Tilki vardır³³.

Erzurum'un Aşkale ilçesinin Pınarkapan köyünden bir örnek. Halkının çoğunluğu Alevî olan bu köyden bir yılbaşı oyunu görelim. Oyun *Ali Fattik* adını taşımakta, ölüp dirilmeli oyunların hayvan benzetmecesiyle yapılan türüdür. Çeşitli kişileri ve giyim kuşamlarını görelim. Deve şöyle hazırlanıyor: Bir at başı iskeletine bez sarılıyor, ağzı yerine bir zil, göz yerlerine birer ayna dikiliyor. Buna bir sopa geçiriliyor. İki kişi yatay duran uzunca bir merdivenin ön ve arkasına geçiyor, merdivenin orta yerine devenin hörgücü olacak bir sebep yerleştiriliyor. Öndeki devenin başını hareket ettirmekle görevlidir. Hepsinin üzerine bir kilim atılıyor. Eşkiya şöyledir: Aklar giyinmiş, uzun paçalı don ve gömlek, bunların içi şişirilmiştir. Ak sakal ve bıyık başına içi otlarla doldurulmuş bir post. Yüzünü unla aklaştırıyor. Ottan yapılmış ve kem denilen bir kalın bağ da deveciyi dövmek içindir. Deveci günlük kılığı üzerine kara bir palto giymiş, beline kemser sarmış, başında kara post bulunur, bir de deveye vurmak için bir sopa. Gelin iki tane olup ikisi de kadın kılığında erkektir. Kâtip (Görevi yiyecek istemek): Yamalı bir kara pantolon, sırtına ot konularak kamburlaştırılmış, pantolonu da gene otlarla şişirilmiştir. Boynuna ipele bir tezek asılı, bunu kâğıt gibi kullanıp, elindeki bir sopayla kalem gibi buna yazı yazar. Sakalı, bıyığı vardır. Ayı önüne ve arkasına, kol ve bacalarına birer post bağlanmıştır. Başında da post vardır. Boynunda zincirle bir zil bağlıdır. Ayı Bakıcısı günlük giyimde, başında post, kalın bıyık, eli sopalı. Ambar'ın, görevi yiyecekleri taşımaktır, sırtında bir torba, elinde bir teneke vardır.

Üç saatlik bir hazırlıktan sonra, evlere haber salınır ve oyun başlar. Önde ayı ile bakıcısı, arkada ötekiler elele tutuşarak oynarlar. Ayı homurtular çıkarır. İki bar oyunundan sonra *Ali Fattik Oyunu* başlar. Bu da ikiye ayrılır. Birincisi *Deve Oyunu* ikincisi *Ayı Oyunu*'dur. Deveci, deve üzerinde karısıyla gelir. Deve başıyla sağa sola vurur. Eşkiya, Devecinin önünü keser. Eşkiya ile Deveci arasında bir söyleşme başlar. Eşkiya, Deveci'den karısını aşağıya indirmesini ister. Eşkiya Deveci'ye vurur, Deveci yere serilir, deve çöker üzerindeki kadın inip Deveci'nin ölüsüne ağlar. Gelin ağlamasını sürdürürken, kâtip, ev sahiplerinden erzakı yazmaya başlar. Erzak üzerine söyleşmeler olur. Sonunda Deveci dirilir, Kâtip ev sahibinden aldığı unu Ambar'a verir. Gelin "Bu ağa bin panginot verdi, seni ölümden gurtardı, bizim de bu eşkiyanın elinden namisimizi kutardı. Çok şükür olsun" der. Gelin yeniden deveye biner, giderler. Bundan sonra davul zurna ile ayı ve öteki oyuncular bar oynarlar. Oyunun bir yerinde ayı düşüp ölür. Ayı bakıcısı ayının aklıktan öldüğünü söyler, hamur ister. Ayı hamuru yiyince dirilir, herkes bu dirilmeye

sevinir, yeniden toplu oynanır. Oyuncular bunu her evin önünde tekrarlayıp yiyecek toplarlar. Sonunda toplanan yiyecek topluca yenilir³⁴.

Kayseri'de Hacılar, Erkilet bucakları ile Develi ilçesi, Tomarza, Pınarbaşı, Sarız ilçelerine bağlı köylerde görülen *Ölü Oyunu*'nda yerde bir ölü yatar. Bunu oynayan kefen gibi bir beze sarılıdır, burun, ağız ve gözleri dışında yüzü hamurla kapatılır, ağzına çöplerden diş yapılır. Ölünün babası, anası ve ikiz kız kardeşine seyirciler ölünün kimliğini bildirince, aile ağlar, bir doktor ve iki hastabakıcı gelir, iğne yaparak ölüyü diriltirler. Ölü canlanınca, halk hortlak diye korkup kaçıır. Ölünün dirilmesi üzerine ailesi ölü ile dansederler. Bu arada ailenin iki kızını halk çağırır, köpek olmuş iki çocuk arayıp kızları bulur, onların bulunması genel bir sevince dönüşür. Oyunda ölenin annesi uzun bir ağıt okuması ve elinde kirmenle ip eğirmesi ilgimizi çeken bir öğedir.³⁵

Sivas'ın Ortakent bucağından Küplüce köyünde oynanan *Bir Gelin Lâzım* oyununda İhtiyar kızını arar. Muhtar'a sorar, Minti (köpek) gider seyircileri koklayarak gelini bulur getirir. İhtiyar kızı bulunca sevinir, bu kez Arap çıkagelir, İhtiyar'la dövüşür ve onu öldürür. Seyircilerden ikisi gelini kaçıır. Minti gelini Arap'a getirir. Gelin İhtiyar'ın ölüsü üzerine kapanıp ağlar, ihtiyar dirilir, üçü dansederler³⁶.

Bu karmaşık türden de pek çok oyun vardır. Özellikle şu örnekler anılmalıdır³⁷: Kırşehir'in Mucur ilçesinden *Koca* oyunu, Kars'tan *Köse* oyunu, Kayseri/Erkilet/Hırkaköy'den köyünden *Beylerin Kimi*³⁸ ve başkaları gibi.

Ç. Günlük Yaşamdan Sahneler

Anadolu köylüsü, dramatik oyunlarında kendi günlük yaşamından sahnelere de büyük önem verir. Tüm halk tiyatrosu, *mimus* geleneğinde olduğu gibi çoğunlukla toplumsal eleştiri ve taşlamaya dayanır: Karı-koca geçimsizliği, kaynana-gelin, çok evlilikte ortak ya da kuma anlaşmazlığı, evde kalmış kız, ölüm, kente ve hacca gitmek vb. Bunların içinde ritüel kalıntısı olanlar bulunduğu gibi ritüellere öykünerek yeniden ve günün koşullarına, yeni olgulara yönelenler de vardır. Sayıca pek çok olan bu oyunlardan örnekler vermekle yetineceğiz.

Gaziantep'in Oğuzeli ilçesine bağlı Büyükbaykır köyünde *Kız Evlendirme* adlı oyun şöyledir: Oyunda abasını ters ve post giymiş, bol şalvarlı, pamuk veya beyaz yünden sakallı bir Baba, boynunda birkaç çingirak asılı Köpek, kadın giyiminde Baba'nın altı kızını oynayanlar ve altı erkek görev alır.

34 ASKO I.

35 KKSÖ.

36 GKOÇ.

37 Bu örnekler için bkz.: DAK, 64-66.

38 AKOO, 29.

Baba köpeği ile ortaya gelir. Seyircilere ve köpeğe küfür eder, köpeği tekmeler. Sonra kızlarını çağırır. Kızlar yanma gelir. En büyük kız babasına arkasını dönerek oturur. Baba “Niçin arkanı dönüyorsun?” der. Seyirciler ve öteki kızlar “Kızın gönlü evlenmek istiyor” derler. Baba da kıza “Kızım seni kiminle evlendireyim?” diye sorar. Oyunculardan biri “Benimle evlendir” der. Biraz sonra öteki kızlar da aynı sözlerle evlendirilir. Az sonra kızlar babalarının yanına gelip geçinemediklerini söylerler. Baba onlara öğüt verip, kocalarının yanına gönderir. Oyun herkesin katıldığı halayla biter³⁹.

Gaziantep’te kına gecelerinde karşılıklı türkölü kaynana ile gelin arasında oynanan *Gelin-Kaynana Oyunu*’nda, kaynana hep gelini ile barışmak ister, gelin kabul etmez⁴⁰.

Gaziantep’te Cengin ve Zalha köylerinde oynanan *Kuma Oyunu*’nda kuma ve haberci vardır. Haberci, kumaya kocasının evleneceğini söyler, sonra “evlendi”, “nökerin oğlu oldu”, “hastalandı”, “öldü” diye haberler gelir, kumanın bükük beli doğrulur, meydan ona kalmıştır⁴¹.

Beypazarı’nda kadınlar arasında oynanan seyirlik oyunlar vardır. Bunlardan biri Yoğunbelit köyünde oynanan *Köse Oyunu*’dur. Erkek kılığına girmiş bir kadın odanın ortasında bir mindere boylu boyunca uzanır, üzerine bir çarşaf örtülür. Tef çalınır. Bu Köse’dir. Köse’nin çevresinde 8-10 kadın (sözde bunlar Köse’nin karılarıdır) aşağıdaki sözleri türkü biçiminde söyleyerek dönerler:

*Köse Köse kör Köse
Kavurga koydum tasa
Yemedi ölen Köse.*

Kadınlar bu türküyü söylerken bir yandan da ölüm döşeğindeki Köse’den aşağıdakine benzeyen isteklerde bulunurlar:

– Köse bana ne veriverdin?

Köse – Dağdaki sürülerim senin olsun,

– Köse, bana ne veriverdin?

Köse – Kıraçtaki tarlalarım senin olsun.

– Köse bana ne veriverdin?

Köse – Sulu’daki çeltik tarlam senin olsun. (Bağım senin olsun, evim senin olsun gibisinden cevaplarla sürer gider).

Böylece Köse’nin çevresinde dolanan kadınların hepsi Köse’den bir şeyler koparırlar. Birbirine “oh, bana verdiği şey seninkinden daha iyi, Köse beni sen-

39 ASKO VII.

40 GSO.

41 GSO.

den daha çok sever” biçiminde nisbet eder, seyredenleri güldürürler. Bunlardan sonra Köse ölür. Kadınlar hareketlerle Köse’yi soyup sözde yıkarlar. Kadınların kimi ölümüne üzümlüp ağlar, kimi de sevinir. Köse’yi her biri bir yanından tutarak odadan çıkarırlar, oyun biter⁴².

Maraş’ın Türkoğlu ilçesine bağlı Çobantepe köyünde *Kız Satma* oyunu oynanır. Bu oyun düğünlerde gelinin ilk geldiği gece (Çarşambayı perşembeğe bağlayan gece) oynanır. Sekiz kişinin oynadığı bir oyundur. Bunlardan biri Ana, öteki genç kızı oynar. Kimi de kaynana rolüne çıkar. Kadınlar bir çember yaparlar, oyun bu çemberin içinde oynanır. Kılık değiştirme yoktur, yalnız Ana’yı oynayan sırtına bir bohça bağlar, eline baston alır. Ana’yı herkes oynayamaz. Ana seyircilerden yedi kişi seçer, ana kızların avuçlarına un koyar. Sonra seyircilere döner ve kızları överek satar: “Çok güzel kızlarım var, aş bilir, iş bilir. Çok terbiyelidir, kızlarım, alanın yüzünü ağartır”. Kızları sattıktan sonra her kaynanaya teker teker sorar: “Nasıl kızımdan memnun musunuz?” Kızlar susarlar. Sonra ortaya ana gelir ve yüksek sesle: “Kızlarım kaynanalarınız hepinizden memnunmuş. Allah sizden razı olsun, beni mahcup etmediniz. Haydi benim güzel kızlarım kaynanalarınızın yüzlerini ağartın da yanıma gelin”. Bu çağrı üzerine kızlar ellerindeki unları kaynanaların yüzlerine üfleyip Analarının yanına kaçarlar⁴³.

Niğde/Aksaray köylerinde oynanan *Dırılı* adlı oyun, karı koca kavgası üzerinedir. Karı koca kavga ederler, çocuk ağlar, ağız kavgası dövüğe dönüşür. Kadın boşanmak için muhtara başvurur, sonunda muhtar ikisini barıştırır⁴⁴.

Niğde/Aksaray köylerinde oynanan *Çıkrık*’ta bir evde kalmış bir kız, çıkrık olan bir küçük kız çocuğu ve dünürçüler vardır. Oyunda bebek türküleri yer almıştır. Evin kızı çıkrıkta iplik bükmektedir (çıkrığı çevirirken çıkrığı oynayan kızın kolunu çevirir), dünürçü gelir, anasını buluncaya kadar dünürçü gider, ikinci bir dünürçü gelir, kız gene anasını ararken o da gider. Öfkesini çıkrıktan alır, bebek türküleri söyler. Üçüncü dünürçü bir Çingene’dir, kız kaderine razı olur, eşekle gelin gider⁴⁵.

Karaman’ın Mesudiye köyünde oynanan *Andaşı*, *Kenar* ya da *Sınır Taşı* oyununda üç kişi vardır, Andaşı’nı oynaması için ufak tefek birisi seçilir, kolları altından bağlanır, öteki ikisi söyleşmeli olarak sınır kavgası yapar. Bu arada andaşının üzerine oturur, onu yuvarlar, andaşı bitkin düşer⁴⁶.

Gaziantep Oğuzeli’nin Akçamezar köyünde oynanan, *Bahteniz* [= Maydanoz] *Bacı Oyunu*, Bahteniz Bacı ile Bacı arasında geçen söyleşmeli bir oyundur. Oyunda çocuğu olmayan Bahteniz Bacı’ya, Bacı, kocasının evlence-

42 ASKO VIII.

44 NASO.

46 KYSO.

43 ASKO IV.

45 NASO.

ceğini, evlendiğini, nökerinin gebe olduğunu, nökerinin bir oğlu olduğunu haber verir. Sonra nökerin oğlunun hastalandığını ve öldüğünü haber verince sevinir, ikisi birlikte el çırpıp sekerler⁴⁷.

Kayseri/Bünyan'a bağlı Karakaya köyünde düğünlerde görülen *Kaçak Kızlar*'a gelince bu oyun evlerde oynanır. Oyunda beş kişi vardır: Külhanbeyi, Esirci, Muhtar ve iki kız. Külhanbeyi'nin belden üstü çıplak, yüzü kara boyanmış, kocaman bıyıkları vardır, üzerine davarların boynuna takılan çanlar takılmıştır. Boğazından aşağı sarımsak dizili bir hevenk asılıdır. Elinde saçtan bir kalkan ve bir sopa, başında sarık, belinde peşkir bulunur. Esirci'nin sırtında bir kambur, elinde asa ve bir beyaz torba vardır, sakallıdır, sırtına vuruldukça toz çıkar. Kızlar şalvarlı, başları örtülüdür. Muhtar şişmandır, elinde bir tespih bulunur. Oyun kızların çalgı eşliğinde oynamasıyla başlar. Külhanbeyi gürültü çıkararak gelir. Onun çıkardığı gürültü üzerine çalgı susar, bir sessizlik kaplar ortalığı. Külhanbeyi kızlara "Sahibiniz kim?" diye sorar, onlar da Esirci'yi gösterirler. Esirci Külhanbeyi'ni görünce titremeye başlar. Külhanbeyi Esirci'ye "Kimden izin aldın?" diye çıkarır. Esirci de "Bundan izin aldım" diye Muhtar'ı gösterir. Külhanbeyi Muhtar'a aldırış etmeden kızlarla 20 dakika kadar oynar. Bu danslarla oyuna sona erer⁴⁸.

Gaziantep Oğuzeli'nin Büyükbayır köyünde oynanan *Evlenme Oyunu*'nda başkişi Havat (= oyun çıkaran anlamına) beyaz sakallı, abasını ters giymiş, geniş şalvarlı, başı külâhlıdır. Köpek, sırtına bez bağlanmış, dört ayak üzerinde, kuyruk takılmış, boynunda çanlar asılıdır. Kızlar, güveyle. Havat köpeği ipinden çekerek gelir, ona küfür eder, köpek havlayarak cevap verir. İki kızı da arkası dönük küstür, evlenmek istediklerini anlayınca onları evlendirir, kızlar bu kez gelirler kocalarından yakınırlar. Havat onlara kızıp kocalarının yanlarına gönderir. Kimi kez Havat'ın külâhına ya da köpeğin kuyruğuna gaz dökülüp yakıldığı olur⁴⁹.

Karaman'ın Yeşildere Bucağı'ndan *Yemek Oyunu*'nda bir ebe bir de kâtip vardır, düğünlerde oynanır, ebe düğüne kaç para vereceksin, diye sorar, kâtip de yazar, buna benzer konuşmalarla, şakalaşmalarla sürer gider, bu arada fırsat bulup ebe oradakilere sopayla vurur⁵⁰.

Kilis'in Karnebi köyünde kına gecelerinde kadınlar arasında oynanan *Komşunun Oğlu Oyunu*'nda kız, anne ve baba vardır. Kız el değirmeni gibi bir şey çevirir, gider, gelince annesi sorar, "Neredeydin?" diye. Kız "Dışarı çıktım, komşunun oğlu beni öptü."; biraz sonra komşunun oğlu göğsümü sıktı, sonunda karnı şişmiş olarak gelir, peşpeşe şunları söyler: "Komşunun oğlu beni şey etti" der; kız gene değirmeni çevirir, babası gelir, köfteyi yoğururken, kalkarken çocuk düşer (yani karnındaki yastık)⁵¹.

47 GSO.

48 ASKO V.

49 GSO.

50 KYSO.

51 GSO.

Kilis'in Karnebi ve Cengin köylerinde oynanan *Kız Sana Düġür* [= dü-nür] *Geldiler* adlı oyunda gene iki kadın vardır, bunlardan birincisinin bir gözü kör, bir eli çolak, bir ayağı topal, sırtı kamburdur. İkinci kadın ona dünür geldiğini söyleşme ile anlatır, sakatlıklarını sayar, o bunları kabul etmek istemez, dünürlerin gittiğini öğrenince elindeki sopa ile sağa sola saldıırır⁵².

Gaziantep'te oynanan *Gannım Gaç Aylık?* adlı oyunda bir Gari Ana, bir de karnına yastık koymuş gebe bir kadın vardır. Gebe kadın durmadan karnının kaç aylık olduğunu sorar. Gari kadın da ay ay söyler, dokuz olunca gebe kadının karnındaki yastık düşer, çocuk doğmuş olur⁵³.

Niġde/Aksaray köylerinde oynanan *Hacca Gitme* oyununda beyaz takma sakallı, sarıklı, elinde çöpten kalemi olan fakat okuyup yazması olmayan bir hacı adayının hacca giderken köylülerden siparişlerini alır, geri döndüġünde siparişleri ya eksik ya da yanlış getirmiştir. Suçu siparişleri yazan yazıcıya yükler ve onu döver⁵⁴.

Gaziantep'te Oġuzeli'nin Uruş, Tilbaşar (Gündoġan), Yenice, Mezere köylerinde oynanan *Hacı Oyunu*'nun tek kişisi Hacı, beyaz sakallı, başı sarıklı, uzun entarili, bir elinde keçi pisliğinden yapılmış tespih, öteki elinde kalem yerine bir tahta parçası, sırtında bir çocuk veya adam bulunan biridir. Sırttaki bu kişi birtakım güldürücü durumlar yaratır. Oyun hacca gidenin köylülerden ısmarladıklarını sormasını yani ısmarık (= sipariş) almasını, gitmeden güldürücü biçimde bir namaz kılmasını canlandırır⁵⁵.

Kayseri'nin Pınarbaşı ilçesine bağlı Kalaycı köyünde oynanan *Ismarık*'ta kente, Kayseri'ye gidecek köylü, öteki köylülerin ısmarladıkları şeyleri bir bir yazar, sonra hepsini getirmeyi unuttur⁵⁶. Tunceli'nin Mazgirt ilçesi Sülüntaş köyünde *Hacı Oyunu*'nda saf, pısırik bir hacı adayı, kurnaz, dolapçı bir aracı bulur, evin tavanına bir halkadan ip geçirilir, bir ucu hacının beline bağlanır, öteki ucu aracının elindedir, hacı adayı Tanrı katma çıkarmak üzere yukarı çeker, sonra birden bırakınca hacı adayı düşer, böylece hacca gitmiş olur⁵⁷.

Tokat/Turhal/Ulutepe (Kelit) köyünde *Tüccar Hacı Oyunu*'nda biri hacca gidecektir, seyirciler bir şeyler ısmarlar, tüccar istekleri kaydetmek için elindeki ucu iġneli bir nesneyi bir adamın kıcına batırır, hacca gitmek için namaz kılmak ister, abdest için bulaşık suyu verilir, eğilip doğrudukça sırtına ters bağlanmış birinin başı yere değer. Hacca gider ve gelir⁵⁸.

52 GSO.

53 GSO.

54 NASO.

55 GSO.

56 KKSÖ.

57 TSO; bu tür oyunların Bosna ve Hersek'teki çeşitlemeleri için bkz.: Jarko İlić, "Bosna ve Hersek'te Hacılar Oyunu", TFA, 193 (1965).

58 UKOÇG.

Sivas'ın Koyulhisar ilçesine bağlı Gökdere köyünde oynanan *İstanbul'a Gitme* oyununda sırtına birini alan oyuncu İstanbul'a gidecektir, köyünün siparişlerini alır, dönüşünde siparişleri unutmıştır, her unuttuğu sipariş için sırtındaki adamın başına değnek vurur, o inmek istedikçe, öteki bırakmaz⁵⁹.

Tunceli'nin Tozkoparan köyünde oynanan *Köylü Şehirde* adlı oyunda, bir köylü kentteki akrabalarının yanına gider, iş aramaktadır, oyun güldürücü bir yönden köylünün kentteki yabancılaşmasını canlandırır⁶⁰. Gene Tunceli köylerinde oynanan *Fatma* adlı oyunda adamın iki karısı vardır, genci kente gitmek ister, öteki buna karşı çıkar. Kadınlar çekişir, genç kadını birkaç kez geri getirirler, adam dayanamayarak genç karısını öldürür, jandarmalar tutuklarlar. Gene Tunceli köylerinde oynanan *Dalgınlık* adlı oyun bir otobüs yolculuğunu canlandırır.

Denizli'nin Buldan ilçesine bağlı Kadıköy'de oynanan *İsbaha* kadınlara özgüdür: Adamın üç karısı vardır, teğçi anasına hakaret ettiği için Isbaha üzülür yere düşer, doktor çağrılır, öldüğü anlaşılır⁶¹.

Konya/Çumra'nın Fethiye köyünde *Kaynanan Cadı Diyorlar* oyunu kaynana gelin anlaşmazlığını canlandırır⁶².

Isparta'da oynanan *Gelin-Kaynana* adlı türkölü, söyleşmeli oyun, kaynana gelininden kaynaklanan dertlerini dile getirir⁶³.

Yozgat'ın Sarıkaya ilçesinde oynanan *Kocaların Yüzünü Ağartmak* adlı kadın oyunu şakaya dayanır. Eve gelen konuğa ana kızlarına kocalarının yüzünü ağartın der, onlar da kocalarının yüzüne un serperler⁶⁴.

Gaziantep'te oynanan *Gari Gıza Tepsi Geldi* oyununu iki kadın oynar. İki kadın arasında manzum söyleşmeli bu oyuna seyirciler de katılır. Kadınlardan biri, Gari Kız adlısına bir üstü örtülü bir tepsi getirir, örtünün altında eski bir ayakkabı teki, süpürge, bir tabak bir toplu iğne gibi öteberi vardır. Kadın bunları sayar, seyirciler örneğin "İçinde ayakkabı geldi" deyince, ayağı yok ki takına derler. Gari Kız her kez bunun bir iftira, yalan olduğunu söyler, eşyalar bitinceye dek uzatılır. Evde kalmış kız üzerine bir oyundur⁶⁵.

Kilis'in Cengiz köyünde oynanan *Parsaklı Aşireti* oyununda bir gözü kör, bir eli çolak, bir ayağı topal ve kambur, eli sopalı Dul Kaynana, kız ve gelin vardır. Dul kaynana Parsaklı Aşireti'nde düğünden önce kadınların çamaşır yıkarken çamaşırdaki bit gördüklerinde bunları karınca körüğüne [= yuvasına] koyduklarını, temizlendiklerini anlatır, sonra kızını oynatır, onun oynayışını beğenmez, aşirette gelini de oynatmak görenek diye onu da oynatır, gelinin oynayışını da beğenmez. Kendisi oynamaya başlar, seyircilerden bir dostu çıkıp onunla oynayınca daha da coşar⁶⁶.

59 GKOÇ.

60 TSO.

61 Şükrü Elçin, "İsbaha Oyunu", TFA, 257 (1970).

62 Şeyda Oğuzer, "Çumra'nın Fethiye Köyünde Kaynana Gadı Oyunu", TFA, 4 (1973).

63 Mustafa Koç, "Gelin-Kaynana Oyunu", TFA, 55 (1954).

64 EDO.

65 GSO.

66 GSO.

Niğde/Aksaray köylerinde oynanan *Kedi Oyunu*'nun konusu ağıttır. Oyunu oynayan kadınlar ortaya bir ayakkabı ya da küçük bir çocuğu koyarlar, çevresinde ağıt okurlar. Ağıt okurlarken alınlarını birbirine değdirerek bir kubbe çıkarırlar, sonra bu kubbe açılır. Ağıtlar hep kedi üzerindedir; kedi Azrail'i simgeler. Oyunda çocuğu ölen annenin yakınışı da yer alır⁶⁷.

Tunceli'nin Pertek ilçesi köylerinde oynanan *Ana ile Kız*, müzik eşliğinde söyleşmeli oyun ana ile kız tartışmasını canlandırır.⁶⁸ Edirne'de oynanan *Haydindik Oyunu*'nda iki arkadaşın kız yüzünden kavgaları canlandırılır. Bunun bir çeşitlemesi kadınlar arasında oynanır⁶⁹. Tunceli köylerinde oynanan *Alo ile Toso*, Adana'ya çalışmaya gidecek biri kekeme ve saf, iki arkadaşın trendeki acemiliklerini canlandırmaktadır. Gene Tunceli'nin Tozkoparan köyünde oynanan *Ana Ben Evlenecem* adlı oyunda Ali ile Veli adlı iki arkadaş çocukları olunca bunları birbirleriyle evlendirmeye söz verirler. Ali'nin üç erkek çocuğu, Veli'nin bir kızı olur. Ali'nin ölümünden bir hafta sonra büyük oğlan Veli'den kızını ister, Veli vermez; oğlanın annesi ister, ona da vermez, ortanca oğlana da öyle. Çünkü isteyişleri görgü kurallarına uygun değildir. Küçük oğlan istemesini bildiği için ona olumlu cevap verir.

Çankırı'nın Yapraklı köyünde oynanan *Su Keşifi* [= sırası] oyunu çoğunlukla bir su birikintisi kıyısında oynanır. Oyunun kişilerinden Arap'ın elleri, yüzü karaya boyanmış, elinde bir kepçe vardır, Akdede'nin yüzü, saçları unla aklaştırılmıştır, bir de gelin ve damat vardır. Arap, çocuklara kepçe ile su atar, suyun önünü kesmeye çalışır. Damat ile gelin geçer, Arap sözde suyu açar, onlar boğulmuş gibi yatarlar, Akdede, Arap'ı kovalar, damatla gelinin ağzına su damlatılır, ikisi de ayağa kalkar, herkes suyun içine girer ve birbirlerine su atarak eğlenirler⁷⁰. Oyunda ölüp-dirilme konusu da görülmektedir, ayrıca su ile ilintili ritüellere bir yakınlık da bulunmaktadır.

Bu örnekler ek olarak Çorum/Sungurlu/Demirşeyh köyünden *Tarla Sınırı* oyunu⁷¹, *Tarlaya Su Götürme* oyunu⁷²; Adana/Feke/Hamzalı köyünden *Kovandan Arı Çalma* oyunu⁷³ vb. de sayılabilir.

Bu türle ilgili olarak *erotik* diyebileceğimiz oyunlardan da bir iki örnek verelim. Bu oyunlar cinsel ilişkileri konu alan açık saçık oyunlardır. Bir yandan tabu olan cinsel yasakları oyunlaştırma eğilimi, bir yandan da özellikle tarımsal oyunlarda erotik öğelerin ve erkeklik aygıtı simgesinin işleviyle ilgilidir. Nitekim Bandırma ile Karacabey arasında bulunan Yenice köyünde bir dizi olarak oynanan dramatik oyunlardan ilerde göreceğimiz *Çift Sürme Oyunu*'ndan sonra

67 NASO.

68 TSO.

69 İ. Hakkı Soyannmaz, "Kına Gecesi Oyunlarından Haydindik Oyunu", *TFA*, 281 (1972).

70 YOÇ; oyunun *Bostancı* adıyla bir çeşitlemesi için bkz.: *KT*, 98.

71 AKOO, 28-37.

72 AKOO, 39.

73 AKOO, 48-49.

74 Nitekim İstanbul ile Edirne arasında Vize'de eskiden oynanan *Kaluori* oyununda da çift sürme ile Çingenelerin cinsel ilişkisi birleşmektedir. Bkz.: *DAK*, 23-25.

şöyle bir oyun da vardır. Bu tıpkı Vize'deki oyunda görülen Çingene bölümüne benzemektedir⁷⁴. Burada iki Çingene gelir, bunlardan biri erkek, öteki ise (kadın kılığında erkeğin oynadığı) kadını canlandırmaktadır. Önce ateş yakıp kahve pişirirler, sonra ateşte demir döverler. Karı koca arasında bir tartışma olur, sonunda erkek Çingene kadın Çingenenin üzerine çıkar, aralarında sevişme ve birleşme olur. Seyirciler ikisini ayırır ve bu tekrarlanır. Oyunun sonunda bütün oyuncular zeybek ve çeşitli danslar yaparlar. Ve bunu topluca birlikte yemek yeme izler⁷⁵.

'Tunceli/Pertek'in 'Tozkoparan köyünde oynanan *Çırpı Toplama Oyunu*'nda iki kız kardeş vardır: Büyük Bacı ile Küçük Bacı, bir de Erkek. Erkek çimenlerin üzerine uzanır, bacakları arasına dikine duran bir davul tokmağı koyar. İki kız da çalı çırpı toplamaktadır, Küçük Bacı davul tokmağını yakalar, koparmaya çalışır, abla onu ayıplar, sonra o da okşamaya başlar, en sonra davul tokmağını kömürle karaya boyarlar⁷⁶. Gene aynı köyden *Futbol* adlı oyun İstanbul'dan gelen bir genç memurla, Şih Burhan adlı bir yerli arasında eşcinsellik üzerine açık bir oyundur. 'Tunceli/Pertek'e bağlı Yeniköy'de *Oyuni* ya da *Baban Öldü* adlı oyunun başında karı koca battaniye altında sevişirlerken, gene battaniye altına gizlenmiş dördüz oğulları vardır: Hiçini-Dini-Oyuni-Haşini. Baba ölür, ana ağlar, çocuklardan üçü babayı kaldırır, Oyuni ise babasının üstüne bir kova çamurlu su boşaltır⁷⁷. Gene 'Tunceli köylerinde oynanan *Kavak Kesme* ve *Satır* adlı oyunlarda erotik öğeyi buluruz⁷⁸.

'Tökat'ın Çaylı adlı merkez köyünde oynanan *Matur Oğlum* adlı baba, ana ve oğulları arasında geçen bu oyunda da erotik öğe buluruz. Matur oğlanın adıdır, "batur" ile kafiye yapması düşünülmüştür. Ayrıca Ankara köylerinden, *Deli Kızın Kocaya Gitmesi*, *Bağ Belleme*, *Kız Satma*, *Köse Oyunu* da günlük yaşamdan sahneleri verir⁷⁹.

D. Esnaflık Benzekleri

Anadolu dramatik oyunlarının konularında bir önemli yeri de esnaf ve çeşitli mesleğin, uğraşın bir yansımaları (ya da *parodie*) ya da benzeği (ya da *pastiche*) almaktadır. Bu oyunlarda o uğraşın araç ve gereçlerinde abartmalara başvurulur, kaba şakalar yapılarak bu iş alaya alınır. Özellikle köylü, doktor, tüccar gibi yerine göre suçlamak istedikleri meslekte bu alayları arttırmışlar.

Niğde/Aksaray'da oynanan *Doktor* oyunu, köylülerin yoksulluktan doktora görünememeleri ya da hastahaneye yatamamaları sorununu bir güldürü ile canlandırır. Göbeğine su dolu bir çömlek konmuş bir adam sedye ile doktora getirilir, doktor bakar, hastanın babası doktorun istediği parayı fazla

75 ASKO VI.

76 TSO.

77 TSO.

78 TSO.

79 AnBud, 29-32; 36-37.

bulursa da sonunda kabul eder. Doktor elindeki tırpan ile hastayı ameliyat etmeye kalkar, bu kez safra kesesinin sarkmış olduğunu g \ddot{u} r \ddot{u} r, yeniden para ister, bir taş alıp hastanın karnına vurur, hasta ve alttaki iki kişi ıslanır, hasta yerinden doğrularak iyileştiğini s \ddot{o} yle⁸⁰.

Karaman'ın Dilbeyan k \ddot{o} y \ddot{u} nde *Hâkimlik* oyunu: Bir hâkim bir de y \ddot{u} netici seçilir, y \ddot{u} netici eline bir tura alıp herkese aslan, sinek, arı, seręe gibi adlar verir. Aslan davacı, seręe davalı olur, seręe aslanı \ddot{u} ld \ddot{u} remeyeceğinden aslanın iftira ettiğine karar verilir; ceza olarak aslanın avucunun içine 5 kez tura ile vurulur⁸¹.

Kayseri-Felâhiye'nin Derecipınar k \ddot{o} y \ddot{u} nde d \ddot{u} ę \ddot{u} nlerde kapalı yerlerde oynanan *Berber* oyununda kişiler berber, m \ddot{u} şteri ve iki ęıraktır. Oyuncular, canlandırdıkları kişilere uygun giyinirler. Yalnız berber araçları g \ddot{u} l \ddot{u} nleşt \ddot{u} r \ddot{u} lm \ddot{u} şt \ddot{u} r. Sakal fırçası s \ddot{u} p \ddot{u} rge, usturası uzun bir kasatura, tıraş tası bir leğendir; bir ufak aynası, kırık yaylı bir iskemlesi, bir sedir, mangal vardır. ęıraklardan birinin adı ęello, \ddot{u} tekinin İbo'dur. Berber'in adı Abdi, m \ddot{u} şterinin ki Koruk'tur. Oyunun y \ddot{u} neticisi Berber Abdi'dir. Berber odasında yalnızdır, m \ddot{u} şterisizlikten sıkılır. ęay içer, gramofon ęalar. M \ddot{u} şteri Koruk gelir, ona da ęay ısmarlar. Fakat Koruk ęok b \ddot{u} nd \ddot{u} r ęay iğmesini bilmez, birden iğeyim derken ağzı yanar. Soğuk su içer, bu kez dişleri sızlar. Berber onu tıraş olmaya zorlar. Koruk gitmek ister, kasatura ve s \ddot{u} p \ddot{u} rgeyle tıraş olmaya korkar. Zorla Koruk'u iskemleye oturturlar. ęıraklardan biri sabun diye su ile s \ddot{u} nm \ddot{u} ř kireci s \ddot{u} p \ddot{u} rgeyle karıştırıp k \ddot{u} p \ddot{u} rt \ddot{u} r. Koruk'un y \ddot{u} z \ddot{u} ne s \ddot{u} r \ddot{u} mek isterler, bağırır; Berber eline kasaturayı alınca b \ddot{u} s \ddot{u} t \ddot{u} n korkar ve "Can kurtaran yok mu?" diye ęięlik koparır. Kapıdan geçen k \ddot{o} y bekęisi içeri girer, hepsini yakalayıp g \ddot{u} t \ddot{u} rt \ddot{u} r⁸².

Karaman Taşkale'de oynanan *Berber* oyununda Berber, Muhtar ve masa yerine iki oyuncu vardır. Berber işe başlayacak, ama bir masa gereklidir, iki kişinin eli ve ayakları organla bağlanır, ağızlarına patates tıkanır. \ddot{U} zerlerine eşya konur; Berber bunun \ddot{u} zerine oturur, ęantasının içinden k \ddot{u} m \ddot{u} r tozu, s \ddot{u} nm \ddot{u} ř kireğ, badana fırçası, satır, bir şişe kirl \ddot{u} su ęıkarır, masayı yapanlardan birinin y \ddot{u} z \ddot{u} n \ddot{u} k \ddot{u} m \ddot{u} rle, \ddot{u} tekin \ddot{u} kireçle boyar, sonra elindeki satırla s \ddot{u} zde onları tıraş eder, pis suyla saçlarını boyar⁸³.

Niğde/Aksaray k \ddot{o} ylerinde *Berber* oyununda m \ddot{u} şteri tıraş olmaya gelir. Berberin, araç ve gereçleri at kuyruğundan fırça, k \ddot{u} pek pisliğinden sabun, soba maşasından tıraş bığağı, hamam havlusundan havludur⁸⁴.

T \ddot{u} nceli Pınarlar k \ddot{o} y \ddot{u} nde oynanan *Berber* oyununda berber araç ve gereçleri ustura yerine balta, fırça yerine s \ddot{u} p \ddot{u} rge, sabun yerine k \ddot{u} ll \ddot{u} su kullanılır, ęeřitli şakalardan sonra m \ddot{u} şteri iskemleye halatla baęlanır⁸⁵.

80 NASO.

81 KYSO.

82 ASKO V.

83 KYSO.

84 NASO.

85 TSO.

Kayseri'nin Erkilet bucağına bağlı Kemer köyünde oynanan *Et Kesme Oyunu* da bir meslek benzeğidir. Bir kasap gelir, bir inek keser, herkes bundan istediği parçayı alır. Borçlarını kasap defterine yazar, ama kimse borçlarını vermez, o da kapılarında itleri ulutacağını, eşekleri anırtacağını, katırları tepıştireceğini, çıplakları başlarına yağdıracağını söyler ve dediklerini yapar. Burada hayvan taklitleri çoktur. İnek olanın sırtına inek renginde bir kilim atılır, kuşaktan bir çift kulak ve bir yular, aynadan göz, ipten kuyruk takılır; köpeklerin kulakları bez parçaları katlanarak, kuyrukları tel üzerine bez sarılıp üzerine tüy konularak yapılır; eşekler üzerine eşek semeri vurulur, yular ve deriden kuyruk vardır. Hayvanlar daha sonra çıplakları başınıza yağdıracağım dendiğinde çıplak olurlar, yalnız bacaklarında beyaz, siyah kısa don, uzun siyah ve beyaz yünden sakal ve bıyıklar, kafalarında sivri külâhları, palaskalarında bıçakları, ellerinde birer çuvaldız ve ucu kalınlaştırılarak kumaştan yapılmış turalar bulunur. Kasabın buyruğu üzerine topluluğun üzerine saldırırlar. Onlar da korkup kaçırlar⁸⁶.

Yozgat'ın Sarıkaya ilçesinde oynanan *Et Satma* oyununda bir et satıcısı ve ayrıca kamçılı Arap, Çerkez, Hıdır vardır. Biri et satın alıp parasını vermez, bu üçü borçluları kırbaçlarlar⁸⁷.

Tokat'ın Çamlıca ve Çaylı köylerinde oynanan *Kasap Oyunu*'nda biri kasap olur, iki de çırağı vardır. Birisini de koyun diye yatırıp tahta bıçakla kesmeye başlarlar, sonra yüzmek için ayaklarından ağaca asıp tutarlar, sözde derisini yüzerler, üzerine bir kova su dökerler. Gene Tokat'ın Arkoğlu köyünde oynanan *Terzi* oyununda biri terziyim diye ortaya çıkar, ölçü almaya başlar, ortaya bir minder konur, seyirciler birer birer çağrılır, terzi olan bunların ölçülerini alır, bu sırada çırak hızlıca minderi çekip terzinin müşterilerini düşürür. Müşteriler dışardan birer birer geldikleri için kendilerinin de düşürüleceğini bilmezler.

Niğde/Aksaray köylerinde oynanan *Değirmenci Dayı*'yı iki kesime ayrılan altı kadın oynar. Bir kesim erkek giysileri içinde, değirmenciler; ikinci kesim un öğütmeye değirmene gelen kadınlardır. Karşılıklı türkölü söyleşmelerle pazarlık ederler, sonunda üç kadın, üç değirmenci ile evlenir⁸⁸.

Gaziantep/Oğuzeli'nin Uruş ve Yenice köylerinde oynanan *Değirmenci* oyununda değirmenci beyaz sakallıdır, un öğütmeye gelenler, bir eşek ve değirmenci olan bir oyuncu vardır. Değirmenci uyuyakalmıştır, her kez un öğütmeye gelenler uyandırır, o da onları atlatır, son gelen dalap [= eşeğin azgın olduğu zamanlar] eşeğini bağlamasını söyleyince değişir ertesi gün unu hazır olacaktır, eşeğin arkasına geçerek cinsel ilişkide bulunur. Eşeğin sahibi gelir ununu ister, eşeğindeki garipliği sezerek değirmenciden hesap sorar. Değirmenci o işi başka eşeklerin yaptığını söyleyerek başından savar⁸⁹.

86 KKSÖ.

87 EDO.

88 NASÖ.

89 GSO.

Ordu/Ünye'nin Aydıntepe (Zembek) köyünde oynanan *Değirmenci* oyunu şöyledir: Oyunculardan biri yere uzanır, bu değirmenin oluşudur, değirmenci elindeki çubuğu bir araç gibi kullanarak oluşu oyar, kıyılarını düzeltir. Ortaya birbirlerine dönük ve bağlı iki kişi getirilir. Bunlar da değirmenin taşlarıdır. Değirmenci bunların sırtına bir yastık koyarak çevirir. Bir köylü eşeği ile gelir (eşek bir oyuncudur, elleri üzerinde dört ayak yürür). Değirmenciye mısırını öğütmesi için yalvarır. Değirmenci köylüyü gönderir, o gidince eşeğe değirmenci biner, köylü gene gelir, değirmenci onu gene gönderir. Bu kez değirmenci namaza durur, namaz kılışı gülmelere yol açar. Köylü yeniden geldiğinde ne eşeği, ne de değirmenci vardır. Eşek de yorgunluktan yıkılır, değirmenci ile köylü arasında kavga çıkar, bu kez eşek yok olur, sonunda değirmenci köylüyü kovar.

Tunceli/Pertek'in Tozkoparan köyünde *Değirmenci* oyunu çeşitli bölümlerden oluşur. Bu bölümlerin sırası değiştirildiği gibi kimi de çıkarılabilir. Bir bölümde yüzü gözü un içinde olan değirmenci, değirmen taşını canlandırmak için yere yatmış birine delik deler, su döker. İkinci de eşeğiyle ununu öğütmeye gelen köylünün eşeğine uygunsuz davranışlarda bulunur, mahkemelik olurlar. Bir başka bölümde un öğütmeye gelen kadınla iş karşılığında sevişmek ister, dörtlüklerle konuşurlar. Değirmenci her dörtlükte kadının saçını, gözlerini, yanaklarını vb. yerlerini ister, kadın razı olur.

Tunceli/Pertek Ulupınar köyünde oynanan *Kalaycı*'da kalaycının körüğünü kollarına bir sırtık geçirilmiş, bacakları arasına bir sepet konulmuş bir oyuncu canlandırır. Kalaycı ustasının yüzü gözü isle kararmıştır, körükçü körüğü işletirken gelen bir haberci ustanın babasının öldüğü haberini getirir, usta aldırılmaz, aynı haberci karısının öldüğünü söyleyince üzülür, işini bırakır, çırak ile körükçü, körüğün ağzına çamur sıvarlar⁹⁰. Sivas/Koyulhisar'a bağlı Gökdere köyünde oyunun bir çeşitlemesini buluyoruz. Burada da körük, çırak vardır. Kalaycı, kalaycı türküsünü söyleyerek çalışırken haberciler önce anasının, sonra babasının ölüm haberini getirirler, usta aldırılmaz, ancak karısının öldüğü duyurulunca usta çok üzülür, çırak körüğün ağzını çamurla sıvar⁹¹. Oyun, Kars'ın Susuz ilçesi İncesu köyünde *Körüğü Gapa* (Kapa) adıyla oynanmaktadır. Burada çıraklar ikidir, kalaycının kara keçi kılından takma sakalı vardır. Gene ölüm haberleri birbiri ardına gelir, karısının öldüğünü duyunca kalaycı ustası üzüntüsünden kendi saçı yerine körüğü ile oynayan oyuncunun saçına başına vurur, adamın yüzüne ocak kurumu üfler⁹². Oyunun başka çeşitlemeleri de vardır. Örneğin Kızılcahamam'dan *Kalaycı*⁹³, *Dikici* ve *Demircinin Körüğü* oyunları gibi⁹⁴.

90 TSO.

91 GKOÇ.

92 Âşık Sadi Değer, "Körüğü Gapa (Kapa)", *Karseli*, 35 (1967).

93 AKOO, 39.

94 AKOO, 40-41; ayrıca bkz.: KT, 69.

Niğde/Aksaray köylerinde oynanan *Sarımsak Satma* oyununda yabancı köyden gelme biri (ceketini ters giymiştir) köyde tarla tutup sarımsak eker. Kaldırdığı ürünü eşeğe (sırtına semer ve heybe koymuş bir oyuncudur) yükler, muhtara çıkar, sarımsağını satacaktır, muhtar ancak yarısının parasını verir, gerisini güzde ödeyecektir. Güz gelir, muhtar paraların kimini toplamış kimini alamamıştır, eşek de bu sevince anırarak katılır. Topladığı paralarla muhtara bir şölen düzenler⁹⁵.

Ordu/Ünye'nin Aydıntepe köyünde *Sarımsakçı* bir kadın oyunudur. Sırtında minder bağlı iki kadın gelir. Sarımsak satarlar. Alıcılar para vermedikleri için kaç kilo istedi iseler o sayıda onların başına minderle vurur.

Oyunun pek çok çeşitlemesi vardır. Örneğin Çorum'un Kuşsaray köyünde oynanan *Soğançı* oyunu⁹⁶, Ankara'da oynanan *Sarımsakçı Dayı* gibi⁹⁷.

Köylünün çoğu kez canı yandığı için oyunlarda tüccar olumlu çizilmez. Örneğin 'Tunceli/Pertek'in Ulupınar köyünde oynanan *Çalاکap ve Tüccar* adlı oyunda bez tüccarı köye bez satmaya gelir, yanında yüzleri kol ve bacakları karaya boyanmış, ellerinde ipleri ve coplari bulunan üç Çalاکap⁹⁸ bulunur, köylü para vermek istemez, parasını alamayan tüccar onları Çalاکap'lara dövdürür. Tunceli/Pınarlar'da oynanan *Fakir Köylü* adlı oyunda köylü tüccara pamuk götürüp karşılığında bez alacaktır. Tüccar pamuğu alır, bezi üç gün sonra verecektir, üç gün sonra bezi alamaz, tüccar pamukları geri verir, köylüyü de kovar. Bu yüzden karısıyla kavga eder, karısını evden kovar, bir komşu karısını geri getirir.

Kayseri/Bünyan'ın Karakaya köyünde *Sahtekâr Tüccar* oyununu görelim: Oyundaki kişiler Satıcı, Alıcı, Koyun, birkaç köylü, Yargıç. Satıcı şalvar, belinde kuşak, başında kasket, koyunda bir para kesesi taşır. Alıcı eskice giyimli, başında sarık, ayağında çarık, elinde sopa, bir parça ekmek ve tuz kesesi bulunur. Yargıç gür sesli, siyah kübbelidir. Satıcı bir koyunla köy meydanına gelir. Koyuna alıcı aramaktadır. Alıcı çıkar, parayı alır, gider. Koyun köpek çıkar, Alıcı'nın üzerine havlayarak saldırır. O da sopayla köpeği kormaya çalışır. Satıcıyı çağırır. Satıcı halkı bunun köpek değil koyun olduğuna inandırır gider. O gidince koyun yeniden köpek olur. Alıcı ile Satıcı kavga ederler, sonunda Yargıç karşısına çıkarlar. Satıcı gene köpeğin koyun olduğuna oradakileri inandırır, oradan ayrılınca koyun gene köpek olur, Yargıç Satıcıyı kurnazlığından ötürü bağışlar⁹⁹.

Amasya'nın Uygur köyünde bir çeşitlemesi *Tüccar* oyunu adıyla anılmaktadır¹⁰⁰. Karaman'ın köylerinde oynanan bir başka oyun da *Cıngıllı Şih* oyunudur. Cıngıllı Şih üç-dört müridiyle gelir, öğrenci yetiştirecektir. Ancak

95 NASO.

97 *AnBud*, 39.99 *ASKO V*.96 *AKOO*, 71-73.

98 Aslında çalاکap çok kısa zaman için demektir.

100 *AKOO*, 77-78.

neşeli, coşkun bir kişiliği vardır. Müritlerinden zil, tef ister. Çalgılar gelir, çalınıp söylenir, sabaha dek eğlenirler. Fakat gürültüsünden konu komşu rahatsız olur. Şih'i müftüye şikâyet ederler. İki kişi şih'i müftüye götürür. Şih suçu kabullenmez, üzerinden atar. Fakat yine gürültü yaparlar. Bunun üzerine Şih yeniden müftünün karşısına çıkarılır. Şih müftüyü derslerine çağırır, bir çalgı bulursa cezasına razıdır. Müftü medreseye gelir, şih ve müritleri dua etmektedirler. Şih müftüyü seccadeye oturtur. Kendisi dışarı çıkar. Müritleri ile anlaşır. "Haydi yürütün" deyince müritler müftüyü seccade ile havaya kaldırıp sokağa atarlar¹⁰¹.

Yozgat'ın Sarıkaya ilçesinde oynanan *Talebe Okutma* oyununda hoca başındaki sarıgın içine su dolu tas koyar, öğrencilerine sözde ders verir. Dersi en iyi bilen öğrencisine sarığını ters giydirir, tastaki su dökülür, öğrenci ıslanır¹⁰².

Tunceli/Pınarlar'da oynanan *Tuğlacı* oyununda bir tuğla ustası ocakta (ocağı yere yatan biri oynar) tuğla pişirmektedir. Müşteri ile pazarlık eder, sonra tuğlacı ocağın üzerine uygunsuz bir biçimde yatar¹⁰³. Ordu/Ünye'nin Aydıntepe köyünde oynanan *Sirkeci* oyununda oyuncuların biri ötekinin sırtına sirke küpü olarak ellerinden ve ayaklarından bağlanır. Sirkecinin elinde su dolu bir tas vardır. Kimse alıcı çıkmayınca elindeki tasta bulunan suyu sırtındaki oyucunun başından aşağı döker. Karaman Davgandos köyünde oynanan *Yağcı* oyununda oyunu bilmeyen biri yağ seçilir, urganla yağcının arkasına sıkıca bağlanır, yağcı ortaya gelir, yağ satacaktır, ötekiler yağı kontrol etmek isterler ve yağ olanı çimdikle, iğne batırarak, tokat atarak eziyet ederler¹⁰⁴. Ankara'da oynanan *Natır Oyunu*¹⁰⁵ ile *Elekçi Oyunu*'nu¹⁰⁶ bunlara katabiliriz.

E. Tarımsal Oyunlar

Tarımsal oyunlar adı altında toplananlar, köylerde tarımsal ve bitkisel yaşamı, uğraşları canlandıran oyunlardır. Bunların içinde özellikle yağmur yağdırma, baharın karşılanması gibi süremlik törenler, ritüeller de vardır. Aslında bunlar, bundan sonra örneklerini vereceğimiz "Çoban Oyunları" ile de ilgilidir. Tarımsal oyunların büyük bir kesiminin eski ritüel kalıntıları olduğu kuşkusuzdur.

Niğde/Aksaray köylerinde Ağustos'ta oynanan *Sığır Gütme ve Ekin Kurtarma* oyunu adından da anlaşıldığı gibi iki ayrı konudan oluşmaktadır.

101 ASKO IV.

102 EDO.

103 TSO.

104 KYSO.

105 AnBud, 37-38.

106 AnBud, 30-31.

Oyunu altı kişi oynar, birinci bölümde çoban, önüne kattığı sığırları (altı, yedi kişi sığır olur) otlatır, karısı yemeğini getirir, karısına artık bu işten bıktığını, ırgat olacağını söyler. Ağaya gider, onun yanında orakçı olur. İki orakçıyla ekini kurtarırlar. Ağanın önüne oraklarını atarak bahşiş ve şölen isterler. Ağanın isteklerini kabul etmesi üzerine ekin kurtarma duasını söylerler¹⁰⁷.

Niğde/Aksaray Cimeli Yeniköy'de oynanan *Arap ve Kız Kaçırma* üç ayrı oyunun karışımından oluşmuştur. Oyunu 12 kişi oynar. Tarlasına burçak eken adam hiç ürün alamaz, minareye çıkarak köy halkına artık bir daha burçak ekilmemesini söyler. İmam burçakçıyı minareden indirir, birlikte düğünde sarhoş olurlar. İmamla köylüler *Arap ve Kız Kaçırma* adlı oyunu oynarlar. Burada oyun bu konudaki oyunlar gibi gelişir. Üçüncü bölümde kızları kaçırılan baba, kızları için başlık parasının pazarlığını yapar. Oyunda Arap ve Köse ak ve kara karışıklığı belirtecek yollu giyinip boyanmışlardır. Oyunda ürünün iyi gitmemesi üzerine Kız Kaçırma konusunun oynanmış olması bir rastlantı olamaz, kız kaçırma konusunun bolluğa yönelen bir ritüel kalıntısı olduğunu kanıtlamaktadır¹⁰⁸.

Kayseri'nin Tomarza ilçesinin Ahmezer köyünde ve yakın köylerde oynanan *Tarla Sürme* daha çok bir yaz oyunudur. Oyunda iki kardeş vardır, bunlar babalarından kalma tarlayı pay etmez, öküz kılığına girip Güz, buğday ekim zamanı hem buğday eker, hem çift sürerler. Öküz oldukları zaman sırtlarına öküz derisi geçirir, kaşıktan kulak, aynadan göz ve deriden kuyruk takarlar. Buğdayı elde ettiklerinde oyun bu bölüşmeyi canlandırır. Fakat bu bölüşmelerde aralarında hep anlaşmazlık çıkar. Kardeşlerden biri kurnazdır, hem kendi yararına olacak düzenler çevirir. Aynı oluntular değirmenci ile ve yargıç önünde yinelenir. Kurnaz olanı öteki kardeş öldürür¹⁰⁹.

Karacabey'in Yenice köyünde dizi olarak oynanan oyunlardan biri *Çift Sürme*'dir. Burada adı Halil Emmi olan oyuncunun elinde 4 metre boyunda bir sopa ve kazma vardır. Ayrıca gürültü çıkarmak için bir iki gaz tenekesi bulunmaktadır. Önce kazmayla yeri kazıyor, bir başkası geliyor bu toprakların sahibi olduğunu ileri sürüyor. Aralarında pazarlık oluyor, sonunda anlaşılıyorlar. Bunun üzerine tarlayı ölçeceklerdir. Bunun için de ellerine sopayı alan sopayı çevresinde gezdirirken seyirciler sopadan kaçıyorlar. Dönümleme bittikten sonra tarlayı sürme başlıyor. Bir sabana iki kişi öküz gibi koşuluyor. Bir ara tarla sahibi sabanın üzerine oturuyor, saban öyle de çekiliyor. Sonra tarlaya mısır ekiliyor, bundan sonra tarla sahibi yorulup bir kıyıda uyukluyor. Tarlaya önce iki köpek geliyor, bunlar bellerinden yukarısı çıplak

107 NASO.

108 KKSÖ.

109 NASO.

iki çocuktur, arkalarına gazetenin bükülmesiyle kuyruk yapılıp takılmıştır. Bu kuyruklara ateş verildiği de oluyor. Bu sırada tarlaya bir domuz geliyor. Domuzu oynayan üzerine keçi derisinden bir pösteği atmış, bir terlik veya mestten de burun yapmıştır. Domuz mısırları yemeye başlıyor. Köpekler de uyuyan tarla sahibinin çevresinde dolaşiyor, üstüne işiyorlar. Adam hepsini kovalayıp kaçırıyor¹¹⁰.

Karaman'ın İbrala ve Taşkale köylerinde güz ekim zamanı oynanan *Tohum Ekimi* de bu türden bir oyundur¹¹¹. Gene bu türden Tunceli köylerinden üç örnek görelim. Tunceli/Pınarlar'da oynanan *Darı Ekimi*'nde oyuncu sağırdır her şeyi ters anlar, Darı diye külleri seyircilere savurur, sonra sözde sabah diye bir sıvıla tarla sürer. Darı büyür, orakla biçecekken karısı gelir, kardeşinin vurulduğunu, davarının çalındığını haber verir. Adam hep bunları ters anlar. Sonunda gerçeği anlar; kardeşinin öcünü alacaktır, tüfeğine mermi doldurmak için tüfeği (sopayı) karısının bacakları arasına koyar, tüfek patlar, karısı da ölür¹¹². Tunceli/Pertek'in Yolkonak köyünde oynanan *Çiftçi Oyunu*'nda köye bir yabancı gelir, reñçberlik yapacaktır, ağadan tohumluk buğday ödünç alır, ama verimli olmaz, domuz ya da ayı var düşüncesiyle tüfek alır, gördüğü karaltıya ateş eder, öldürdüğü kendi kardeşidir. Köylüler cenazeyi kaldırır. Ağa buğdayın karşılığını ister, çiftçi toprağın kıracağı olduğu özrünü ileri sürer¹¹³. Tunceli/Pertek'in bir köyünde *Domuz Avı* oyununda biri domuz olur. Üzerine bir battaniye örtülür, sopadan bir kuyruk yapılır. Köylü tarlasını bu domuzdan kurtaramaz. Tüfeğiyle ateş eder, domuzun kuyruğundaki sopaya sarı yağlı ya da gazlı bez ateşe verilir, böylece köylüler domuzdan kurtulduklarına sevinirler¹¹⁴. Kütahya, Afyonkarahisar, Uşak'ta oynanan türkülü *Araba Oyunu*'nda elele tutuşulur, bir halka yapılır, ezgi ile günlük işler, özellikle ekin ekmek, biçmek, buğday toplamak, değirmende öğütme, hamur yoğurma yansılır¹¹⁵. Yağmur yağdırma ile baharın gelişinin kutlanması da buraya girer.

Karaman/Ağın'da oynanan *Cula*¹¹⁶ *Oyunu*'nda Cula'nın gözükten yerleri işle karartılmıştır, başına yeşilliklerden bir taç, boynuna kolye, kuyruk yerine bir elek ve çan takılır, çeşitli güldürücü hareketler yapar. Halk "Cula cula, ekinimizi sula" diye bağırır; köyün dışında dansederek dolaşır, sonra meraya yönelip işer¹¹⁷.

110 ASKO VI; ayrıca bkz.: Sait Yıldırım, "Karacabey'in Yenice Köyünde Arazi Oyunu", TFA, 244 (1969).

111 ASKO VI. 112 TSO.

113 TSO. 114 TSO.

115 TÇÖÖ, 47-48.

116 Cula ve sula bir ses benzerliği için mi kullanılmıştır, yoksa belirli bir anlamı var mıdır? Cula, pek çok bölgede bu arada Karaman'da karga anlamındadır. Anamur'da ise hayvanların boynuna takılan orta boy çana "cula çan" denir. Oyundaki Cula'nın kuyruk yerinde bir çan bulunmaktadır.

117 KYSO.

Kilis'in Kazıklı köyünde oynanan *Gelin Gok*'da yağmur yağmadığı geceler çocuklar bir çömçe gelin yaparlar, iki çocuk çömçe gelini kollarından tutarak kapı kapı dolaşırlar, köftelik malzeme toplarlar, köfte yapılıp topluca yenilir, çocuklar gezerken türküsünü söylerler, kimi evden bir şey verilmez, çocukların ve çömçe gelinin üstüne su atılır. *Gelin Gok*, Oğuzeli'nin Uruş, Tilabşar (Gündoğan), Yenice köylerinde de oynanır ve tekerlemesi daha gelişiktir:

Gelin Gok Gelin Gok
Bulgur yağ vermeyenin çörtene yok.

Vermeyen olursa çörtene taşlanır, topluca yenir, artıklar dama atılır.

Kilis'in Karnebi, Cengin, Bektaşoğlu, Zalha köylerinde adı *Çömçeli Gelin*'dir. Evler, tekerlemeden sonra armağan verir, gelinin üstüne su atar. Gaziantep'te adı *Çömçeli Gelin*'dir¹¹⁸. Yağmur yağdırmak için ayrıca ele alınan kukladan boşka yollar da vardır. Örneğin Çorum'da *Yağmur Duası*'nda eşek süslenir, tekerlemelerle ev ev dolaşılıp, evlerden eşeğe su dökülür¹¹⁹. Niğde/Aksaray köylerinde 22 Şubat'ta *Çiğdem Bayramı* yapılır, bütün köy halkı köy meydanında toplanır, ağaçtan kesilen dala çiğdemler çiçekli olarak bağlanır, renkli kumaşlarla süslenir, Çiğdem Başı önde olmak üzere evler dolaşılır, çiğdem türküleri söylenerek, ev sahipleriyle söyleşmeler yapılarak yiyecek toplanır, sonra hep birlikte yenilir¹²⁰.

Yozgat ve Sungurlu ve çevresinde oynanan *Congoloz Oyunu* bahar başında bolluk için oynanır. Oyunun başkışisi koç kürkü giyilir, başına uzunca bir fes, ayrıca çingiraklar takılır. Bir davulcu ile ev ev dolaşım verimli bir bahar dileyip, armağan toplar¹²¹.

Karaman'ın Davgandos köyünde oynanan *Bağ Oyunu*, kışın karlı havada oynanır; biri büyük bir iğde çalısının dikenlerine hurma, üzüm, incir, portakal, nar gibi yemişler tutturur, düğün alayının önüne geçer, düğün sahibi olan bahşiş verir, sonra halk yemişleri yağma eder¹²².

Ayrıca ürünün toplanmasıyla ilgili olarak Çanakkale/Biga'nın Bozlar köyünde oynanan *Cemalcik*; Yozgat/Şefaatlının Kaygılı köyünde oynanan *Cemal*; ekin biçme işinin bitiminden bir gün önce Sivas/Divrik'te düzenlenen "ekin sonu töreni"¹²³ vb.

118 GSO.

120 NASO.

122 KYSO.

119 YÇÖÖ, 13-15.

121 ASKO IV.

123 Bunlar için bkz.: AKOO, 35-36.

F. Çoban Oyunları

Çoban, sığırtmaç yaşamıyla ilgili oyunların önemli bir kesimi hayvanların sağlıklı kalması, çoğalmaları üzerine ritüel kalıntılarıdır. Çobanlarla ilgili bu ritüellerin belli başlı olarak 5'i üzerinde durulacaktır¹²⁴. Bunlardan *Çan Sallama*'da, koç katımından bir gün önce çan sallayarak evlerden bahşiş toplanır. *Kurt Dolaştırma*'da kışın ağıla gelen kurtlardan birini köpekler yakalarsa, çobanlar ve köy delikanlıları bir araya gelir, kurdun postunu yüzerler, içine kuru ot, saman doldururlar, içlerinden birisi yüzünü boyar, beyaz yapağıdan sakal takar, kurdu sırtına koyarak evlerden bahşiş toplar. *Davar Özü* ise kuzulamaya bir ay kala *Saya Gezmesi*'ne benzer: Biri Arap kılığına girer, başına kuzu postu geçirir, omzuna, göğsüne çanlar takar. Biri yaşmak giyinir, gelin olur; ötekiler efe ve güvey olurlar ve oyun çıkararak kapı kapı dolaşıp bahşiş toplarlar (Sivas/Hafik'in Yalınca köyü). *Saya Gezmesi* de bu türdendir. *Dal Töresi* ise mart sonunda davarlar kuzular, davar sahipleri çobanlara armağanlar verirler. Sonra çobanlar bir ağılda toplanır, hepsi armağanlarını birbirlerine gösterirler.

Daha önce de açıklamalar yaptığımız *Saya Gezmesi*'ne örnekler verelim¹²⁵: Niğde/Aksaray köylerinde *Saya Gezme*'yi dört çoban oynar, çobanların ikisi koyun, ikisi çoban olur, evler dolaşarak mânîler söylenir, armağan alınır. Çobanları oynayanlar ellerini ve yüzlerini kara isle boyarlar, koyunlar ise koyun postu giyinirler, boyunlarına çanlar takarlar¹²⁶.

Karaman/Beydili'de oynanan *Saya* oyunu şöyledir: Kasım ayında çobanların yıllık ödentilerinden başka koyun sahiplerinden alacakları para, armağanlar ve dölün çok olması, yılın bereketli geçmesi için yapılır. Bu oyunu iki kişi oynar. Kişiler yüzlerini isle boyar, üzerine keçe veya aba giyinir, koyunlara takılan büyük çan ve zilleri takınır, ellerine çuvaldızlar alırlar, oyunda adları sayacı'dır. Oyunu köyün görgülü çobanlarından biri yönetir. *Saya* zamanını yani koç katımını ve sayanın nasıl yapılacağını bildirir. Oyunu yalnız çobanlar oynar. Sürüler hangi mahalleden ise o mahalle gece dolaşılır. Başlarına post veya keçe de giyerler. Koyun sahipleri de geleceklerini bildiğinden hazırlıklı olurlar. Sayacılar koyun sahibinin evine girince çanlar takınmış, yüzü boyalı olan hemen kendini yere atar. Ağa bahşiş verinceye kadar kımıldamadan durur. Öteki sayacı ise *saya* mânîleri söyler. Bunlardan bir iki örnek görelim:

124 Hakkı Ercan, "Köylerimizde Oyunlar ve Deyişler", *Köy Postası*, 157 ve 158 (1957).

125 Bu konunun açıklanması ve başkaca örnekler için bkz.: *DAK*, 38-41.

126 *NASO*.

*Selâmunaleyküm bey evleri
Birbirinden yeni evleri
Saya geldi duydunuz mu?
Selâm verdim aldınız mı?
Bu saya iyi saya
Hem yoksul hem maya*

*Ak koyunum akış koyunum
Gerdanı beş karış koyunum
Altı aydır ablanla küs idin
Gel ablanla barış koyunum*

*Ak koyunun akı var
Yüreğinin yağı var
Seni sağan ablanın
Çığıldaklı kolu var*

*Bir koyunum var arap gibi
Sütü var şarap gibi
Koyunu olmayan evlerin
Halleri harap gibi*

*Eyidir koyunun kızılı
Gelir yazılı yazılı
Sağ yanı emlik kuzulu
Birinde bin olsun koyunum*

*Eyidir koyunun doğuşu
Gelir goguşu goguşu
Alakabak keçidir
Onun çavuşu*

*Bahar geldi, yaz geldi
Turna ile kaz geldi
Bu koyunu sağmaya
Yarı yarıya gelin, kız geldi*

*Saya saya getirdik
Koyunun y \ddot{u} z \ddot{u} n \ddot{u} bitirdik
Elli g \ddot{u} ne getirdik
Elli g \ddot{u} nden ge \mathring{c} elim
Yozdan sa \mathring{g} mal \ddot{u} se \mathring{c} elim*

*G \ddot{u} g \ddot{u} l g \ddot{u} g \ddot{u} l g \ddot{u} y \ddot{u} leyesin
G \ddot{u} g \ddot{u} liye g \ddot{u} g \ddot{u} liye gelesin
Ya \mathring{g} veren ablanın
Alnı per \mathring{c} emli kızı olsun
Bulgur vermiyen ablanın
Kel ba \mathring{s} lı o \mathring{g} lu olsun
Onu da alan bulunmasın
Y \ddot{u} z dirhem z \ddot{u} t emi olsun
Birinde bin olsun*

*Yer altından gidelim
Yedi deve g \ddot{u} delim
Verin ablalar ba \mathring{s} i \mathring{s} imizi
Biz evimize gidelim¹²⁷.*

Karaman/Ibrala'da *Saya* oyunu kışın, özellikle ocak ayının yirmisinden şubatın onuna kadar bir sürede sık sık yapılır. Daha çok çocuklar düzenler. Geceleri oynanır. Oyunu üç, dört kişi oynar. Bunlardan biri üzerine uzun beyaz bir gömlek giyer, boynuna, kollarına, ayak bileklerine, irili ufaklı çanlar takar. İkinci oyuncu çok eski giyinir, yüzünü karaya boyar. Üçüncünün ise boynuna bir da \mathring{g} arcık asılır, görevi, verilen yiyecekleri taşımaktır. Birinci oyuncu koyunu canlandırır, ikinci Arap kılığında olur sayar, üçüncüsü taşıyıcıdır. Evlerin önüne gelince çan sesleri ba \mathring{g} rışmalar, g \ddot{u} r \ddot{u} lt \ddot{u} lerle ev halkını kaldırırlar, önce dört ayak üzerine birinci oyuncu arkada öteki iki oyuncu eve girer. Arap saya sayarken koyun da çanlarını çalar. *Saya* şöyledir:

*Saya saya salımbaya
Dört aya \mathring{g} ı nalım baya
Saya geldi duydunuz mu?
Selâm verdi aldınız mı?
Baybayadan bayadan
Yılan akar kayadan*

127 ASKO IV.

*Bööö dedim meledi
Önüne koydum yaladı
Gügül gügül gügüldesin
Gügümleri doldurasın
Ver ver diyen ablanın
Tas perçemli bir oğlu olsun
Verme verme diyen ablanın
Kel başlı bir kıza olsun*

Saya sayma bitince evin erkeği, koyun olan oyuncunun başından aşağı bir kova su boşaltır. Evin kadını da evde bulgur, yağ, buğday, arpa, mısır, mercimek gibi yiyecekleri üçüncü oyuncunun dağarcığına koyar. Bundan sonra bir başka eve giderler. Karaman/Taşkale’de *Saya* oyununda, saya saydıktan sonra bir teneke veya sepeti evlerin bacalarından sallandırırılar. Ev sahipleri yiyecek verdikleri sayacıları görmezler¹²⁸.

Bolvadin’de *Saya Gezmesi*: Kış mevsiminin en soğuk gününde yapılır. Saya, Bolvadin’de köylülerin giydiği çok katlı bir giysidir. Saya gezmesini yapan Sayacı denilir. Sayacı karlı bir günde evlerin damlarına çıkarak her evin bacasından çeşitli sözler söyler. Ev halkı “Sayacı geliyor” sözüyle çocuklarını korkuturlar. Dama çıkan sayacı uzun bir ipe bağlanmış torbayı evin bacasından içeriye sarkıtır ve şu sözleri söyler:

*Sayacı geliyor sakının
Demir, memir takının
Gâvurun kanını
Kına diye yakının*

Her ev halkı bacadan sarkan torbaya yumurta, un, bulgur, para, peynir gibi şeyler koyarlar. Toplanan bu yiyecekler pişirilir, hep beraber yenir¹²⁹.

Konya/Bozkır’da *Tekecik* adı verilen törende kasımdan 5 gün önce tekeleler başka bir çobana verilir. Çobanlar ve delikanlılar “tekecik gezme gecesi” kararlaştırırlar. Çobana haber verilir, teke süslenir, çan ve çingiraklar asılır sepet, heybe, bakraçlarla evler dolaşılır, yiyecek toplanır. Toplananlar çobana verilir, o da iyi bir kısır ya da ergeci verir. Alınan davar kesilir, birlikte yenilir. Bu toplantıda bir de bağ dikme geleneği vardır. Ayrıca çeşitli oyunlar oynanır.¹³⁰ Tokat’ın köylerinde *Koç Katımı*, Ekim sonuyla Kasım başlarında yapılır. Teke katılacağı gün büyük bir şölen verilir, içilir oynanır. Öğleye doğru tekeler getirilir. Boynuzlarında ziller, boğazlarında cam boncuklar var-

128 ASKO III.

129 ASKO II.

130 O. T. Meyreli, “Bozkır Âdet ve An’aneleri”, *HHB*, 75 (1938).

dır. Kiminin üzerine heybe atılır, bu çifte yavrulaması içindir; kiminin üstüne ise kız çocukları bindirilir, bu da dişi yavrulaması içindir. Yalnız birine erkek çocuk bindirilir, bu da erkek yavrulaması dileğidir. Hayırlı bir döl için dua edilir. Gene Tokat köylerinde *Koyun Yüzü* oyunu koyunların kuzuladığı şubat 15-28/29 arasına raslar. Çobanın biri ayı olur, boynunda ipe arkasına ziller takılır. Ayıyı güden çıplak biri, bunun da iki karısı olur. Tef ve kaval eşliğinde köy dolaşılır, kuzusu olan evlere uğranır, orada oyun çıkarılır, evlerden armağan alınır, köy meydanında gezerken türlü güldürücü oyunlar oynanır. Sonra toplanırlar, topladıklarını birleştirip bir eğlence düzenlenir, yenilir içilir, oyunlar oynanır.

Kayseri'nin Tomarza ilçesinin Ahmezer köyü; Pınarbaşı'nın Ayvacık köyü, Bünyan ilçesinin Kölete ve Elbaşı köylerinde 28 Ekim'de koç katımından yüz gün içinde koyunların doğumuna az kala oynanan *Yüz Kömbesi* [kömbe= buğday unundan yapılmış bir tür çörek] adlı oyunda, çobanı oynayan çeşitli kadınlar koyunlarının boyunlarında taşı çözdürmek için armağan olarak kömbe getirirler. Kimi unuttur, sonradan getirir. Çoban hepsinden armağanı alır¹³¹.

Tokat'ın Arkoğlu köyünde oynanan *Koyun Gütme* oyununda odanın bir köşesinde Müftü, öteki köşesinde yargıç oturur. Çobanın önüne birkaç koyun katarak geldiği sesinden duyulur. Çoban, "Gelin bakın, etlenmiş mi?" der. Ötekiler doğrularlar. Biri gelir koyunları alır, bu kez koyunlar köpek olur, alıcıya saldırırlar. Alıcı yargıca çıkar, çobandan davacıdır. Çoban çağrılır, yargıç ona niye koyun yerine köpek sattığını sorar. Çoban kabul etmez, koyunları çağırır, koyunlar meleyerek gelirler. Aynı olaylar müftü önünde yinelenir, müftü alıcı aleyhine bir fetva verir. Gene Tokat'ın Dazmana köyünde *Sığır Gütme* oyununda çoban akşam vakti çocukları sığır diye önüne katar. İki sığır eksik çıkar. Çoban babasına bağırır:

- Baboy, baboy!
- Ne var oğlum, ne var?
- Filanın düvesi, ile filanın tosunu (boğası) yok.
- Eşşek herif, eşşek herif sen nerde idin?
- Bahçelerde kız oynatıyordum.

Bunun üzerine baba oğlunun üzerine yürür, birbirlerine girerler. Halk ayırır. Baba oğul hayvanları aramaya çıkar, bulur getirirler. Oyun hem erkekler, hem kadınlar arasında oynanmaktadır.

Tunceli köylerinde de bu türden oyunlar pek çoktur. *Saya Gezme*'de başkışiler, yüzünü ve ellerini karaya boyamış Arap, ak sakallı, kambur Dede

ve kadın kılığında Çingene'dir. Evleri dolaşıp oyun çıkarırlar, yiyecek toplarlar¹³². Yine aynı yöreden *Beceriksiz Şaşkın Adam*'da oyunun başkişisi Ağa şaşkın bir adamdır, davar çobanı gelir, ağaya kavgada kardeşinin öldürüldüğünü haber verir. Ağa öcünü alacak, ancak dalgınlıkla durmadan bir şeyini unutup geri döner. Sonunda ayağına diken batır, topallayarak evine döner¹³³. 'Tunceli/Perçek'e bağlı Yeniköy'de *Çoban Oyunu*'nda çoban soğukta sürüsüne giderken yolda kirvesine rastlar, davarını bırakıp adamı eve getirir, kendisi karısına kirvesini ağırlamasını söyler. Çoban ağaç keserken baltayla ayağını keser, eve gelir, karı koca uğursuzluğun kirvede olduğuna karar verirler. Gene 'Tunceli köylerinde oynanan *Davar Nöbeti* karı, koca, oğuldan oluşan bir köylü ailesinin başından geçer. Kocanın kulağı ağır işitir, her şeyi ters anlar. Davar nöbeti kendilerine gelmiştir. Adam söyleneni bir türlü anlamaz, sonunda davarlarının uçurumdan düştüğünü öğrenirler. 'Tunceli/Perçek'e bağlı 'Tozkoparan köyünde *Topal Çoban* oyununda çobanın bir bacağı sakattır. Başka bir köyden gelmiştir, muhtara köylerinde çobanlık yapmak istediğini söyler. Karga vuruyorum diye yanlışlıkla kardeşini vurur. Ölüye namaz kılınır. *Saya Gezme*'nin, *Çan Sallama*'nın *Yüz Kömbesi*'nin, *Tekecik-Koç Katımı*'nın değişik çeşitlemeleri vardır¹³⁴.

G. Hayvan Benzetmeceleri

Anadolu danslarında ve çocuk oyunlarında olduğu gibi dramatik oyunlarda da hayvan benzetmeceleri önemli bir yer tutar. Bundan önce gördüğümüz oyunların içinde de hayvan benzetmeceleri bulunuyordu. Burada yalnız hayvan benzetmecesine dayanan oyunlardan örnekler verilecektir. Bunların kimisi belirli bir konu, olaylar dizisi gözetmeden, yalnız belirli bir hayvanın benzetmecesidir kimi de baş kişisi hayvan olarak bir olayı geliştirir. Bunların çoğunun ritüel anlamları da vardır¹³⁵. En yaygın olan hayvan benzetmecesi deve ile ilgilidir¹³⁶. Daha önce gördüğümüz kimi oyunlarda da deve bulunuyordu.

Karaman'a bağlı 'Taşkale'de oynanan *Deve Oyunu*'nda, devenin yapılışı şöyledir: Bir merdiven alınır, dört kişi dört ucundan merdiveni sırtlanır, merdivenin üzerine bir arı kovanı geçirilir, bir deve başı eğri bir ağaca takılır,

132 TSO.

133 TSO.

134 Çeşitleme örnekleri için bkz.: AKOO, 32-35.

135 Bu anlamlar için bkz.: DAK, 67-70.

136 Devenin bu yaygınlığının anlamı üzerinde şimdilik araştırmalarımızı sürdürüyoruz. Anadolu'da başka etnik toplamların, özellikle Ermenilerin de pek çok deve oyunu olduğunu daha önce belirtmiştik. Ayrıca bu kitabımızın *Album*'üne bir Ermeni *Deve Oyunu*'ndan da resim aldık. İlginç bir örnek; eskiden Osmanlı şenliklerinde sokaklarda iki başlı dev kuklalar geçirilirken, halk bunlar için "deve geçiyor" diyorlardı. bkz.: And, *Kırk Gün...*, 76.

bu gövdeye bağlanır, üzerine bir örtü atılır, arkaya bir kuyruk takılır, göz yerine ayna, boynuna çan konur, iskelet kafanın ağzını oynatacak bir düzen yapılır; önde deveci bir merkebin üzerindeyken yularını çeker, birden deve ölür, devecibaşı bir ağıt söyler, seyirciler duygulanıp onlar da söylerler, deveci devenin sırtına sopayı vurunca deve canlanır, halka saldırır, hava neşelenir¹³⁷. Gene Karaman/İbrala'da [yeni adı Yeşildere] *Deve Düzme* oyunu buna yakındır. Kış geceleri yapılan oyun şimdi düğünlerde pek görülmemektedir. Devcünün düzülmesi şöyle olur: Bir merdivenin üzerine eski bir arı kovanı (küfün deniyor) konular, bu devenin hörgücü olur. Sonra dört kişi merdiveni dört ucundan kaldırır. Öndeki iki kişi büyük sopa ve ucuna takılı bir at kafasıyla devenin boynu ve başını yaparlar, hepsinin üzerine kırmızı veya siyah bir örtü örtülür. Göz çukurlarının yerine yuvarlak ayna yerleştirilir, boynuna bir küçük zil takılır, devecibaşı denilen bir kişi de önden devenin başını çeker. Gece karanlıkta, sokaklarda halk görsün diye deveyi dolaştırırlar, uzun ve yası bir türkü söylenir. Bu ara hava değişir, deve ipinden kurtulup seyircilerin üzerine yürür, onları tepeler, küçük çocukları yutacakmış gibi yapar¹³⁸.

Yozgat'ın çoğu köylerinde raslanan *Deveci Oyunu*'nda iki kişi bir deve yaparlar. Öndeki deve başına bir deve başı geçirir, arkadaki eğilir, üzerlerine bir çarşaf örterler. Bununla halkı eğlendirirler¹³⁹. Kars'ta *Deve Oyunu*'nda deve başı ağaçtan, ağzı açılır kapanır biçimde hazırlanır; diş yerine çiviler, göz yerine yuvarlak cep aynaları takılır; iki kişi sırtlanır, üzerlerine boz bir kilim atılır, boynuna irice ziller takılır. Deve, kız evinde konukların içine getirilir, deve hacca gidecektir, deve hacı adayı arar. Kayınbaba hacca gitmek üzere deveye bindirilir. Biraz dolaşır, herkesi ısırmağa çalışır. Sonunda bahşiş verilir¹⁴⁰.

Ordu/Ünye'nin Aydıntepe köyünde oynanan *Deve* oyununda deve (bindiği gibi yapılıyor); deveci ve kızı ortaya çıkar. Deveci, devesi ile kızını satışa çıkardığını duyurur. Bir köylü ikisini de alır. Deveye biner, deveci, kızı ve deveyi oynayan iki kişi bunu sopayla iyice döverler. Niğde/Aksaray köylerindeki *Deve Oyunu*'nda devenin başını yapmak ustalık ister. Bu baş orağın üzerine sarılan bezle olur, sonra iki kaşık gene bezle başa kulak olarak bağlanıyor, iki yuvarlak aynadan göz yapılıyor. Gövdesine gelince iki adam omuzlarına bir merdiven geçiriyorlar, aralarında 2-2,5 metre bir aralık oluyor. Hörgüç için geniş bir pantolona ot dolduruluyor, paçalar havaya gelmek üzere iki oyuncunun ortasına yerleştiriliyor. Üstüne post ve kilim örtülüyor. Boynuna iki çan asılıyor, çekmek için bir ip ve sulamak için bir kova. Bir de deveci oluyor. Oyun seyircilerle söyleşmelerle gelişiyor¹⁴¹.

Tokat'ın köylerinde görülen *Deve Oyunu* şöyle oynanır: Burada oyuncu sayısı onikidir. Doktor yerine iki sıhhiye vardır. Efe yerine Deveci bulunur.

137 KYSO.

138 ASKO III.

139 ASKO IV.

140 Âşık Sadi Değer, "Deve Oyunu", *Karseli*, 37 (1967).

141 NASO.

Bu köylerde Deve şöyle hazırlanır: İki kişi bir merdiveni birer başından tutarlar. Üzerine bir çul atılır. Devenin hörgücünü saman dolu çuvala yaparlar. Boynu da bir kazmadan yapılır, kazmanın ucuna tilki postu sarılır, göz yerine iki ayna takılır. Boynuna zil ve çan iliştilir. Boncuklar, püsküllerle süslenir. Kazmanın sapına bez sarılır. Deveci aklar giyiner, yüzü karadır. Oyunun önderi devecidir. Sıhhiyeler kadınlara sarılıp öperler, ağızlarındaki iğneyi batırırlar. Kadı erkek çocuğu olan evlerin önünde ölür, para ve horoz için söz alır. Kadınlar ağlaşır. Deve oynar, insanlara saldırır, para verenlere ilişmez. Vermeyeni iğneler. Sonunda gene topluca yemek yenilir¹⁴².

Gene 'Tokat'ın Çamlıca ve Çaylı köylerindeki *Deveci Oyunu*'nda, devenin yapılışı yukardakine benzer. Boynunda deve keleş bulunur. Deve ile eli, yüzü isle karalaştırılmış Arap vardır, bacakları çıplaktır. Deveci keçi postundan bir külâh giyer, beyaz yünden sakalı vardır, yüzü una bulanmıştır, karnı ya da sırtı çuval sokularak kamburlaştırılmıştır. Bir de gelin bulunur. Bunların oynadıkları oyun daha önce gördüğümüz ölüp-dirilme konusudur. Sivas/Koyulhisar'ın Gökdere köyünden *Deveci Oyunu*'nda devenin başı kazma ya da orak ile yapılır, iki kişi merdiveni omuzlayarak kurulur. Burada gelin ve deveci Arap vardır. Deve kızınca seyircileri kovalar¹⁴³.

Karacabey'in Yenice köyünde oynanan dizi oyunda en sonra *Deve* geliyor. Deve Anadolu'da çok görüldüğü gibi bir örtünün altına iki kişinin girmesi ile yapılır. Uzun boyun için de tahtadan bir yapma baş yapılmaktadır. Deveyi bir deveci yönetmektedir. Devenin üzerine Arap da çıkar ve Arapça birtakım sözler uydurur¹⁴⁴.

Tunceli/Pınarlar'da *Deve Oyunu*'nda deveyi üç kişi oynar. Deveci gezici satıcıdır, yanında karısı vardır, ayrıca üstüne bir koyun postu atılmış bir çocuk aslan yavrusu olur, bu önden gider. Deveci satış için eşyalarını açar, bu arada karısı kaçırlır, aslan yavrusu koklayarak kadını bulur. Karısına kavuşan deveci sevinir, danseder.¹⁴⁵

Ankara'da kadınlar arasında oynanan *Deve Oyunu*'nda deveyi tek kişi oynar, ayrıca bir de deveci ve devenin potuğu (yavrusu) olur. Herkes devenin boynuna asılı torbaya para koyar¹⁴⁶. Daha önce yayımlanan¹⁴⁷ *Geyik Oyunu* 'Tokat-Tırhal'a bağlı Kelit (Ulutepe) köyünde şöyle oynanır: Biri elinde bir kazma tutar, kilim veya geyik derisine bürünür. Kazmaya da post sarılır, göz yerine iki ayna, boynuna boncuklar, ziller ve iki de boynuz takılır. Geyik gibi ürkek ürkek oynar, atlar gibi yapar, oynar. Seyirciler gelince geyik ürkünüp kaçar, yere yatar. Kimi öldüğünü, kimi hastalandığını, kimi de nazar değdiğini söyler. Kimin nazarı değdiyse ondan alınan bezle tütsü yakılır, geyik kalkmaz, bir

142 ASKO I.

143 GKOÇ.

144 ASKO VI.

145 TSO.

146 AnBud, 32-33.

147 DAK, 55.

ocakzâde kurşun döker, geyik kalkar yeniden oynar. Kimi yerlerde geyiğin ağzında iğne vardır. Bununla halka saldırıp onları iğneler. Oyun kaval eşliğinde oynanır. Geyiğin dirilmesi herkesi sevindirir. Bu oyuna Tokat'ın Arkoğlu ve Serpin köylerinde *Ceran* [Ceylan] *Oyunu* denilir¹⁴⁸. Tilkiye de çok raslanır.

Kayseri/Felâhiye'nin Kuruhöyük köyünde düğünlerde oynanan *Tilki Oyunu*, gelinin damadın evine gidişinden bir gün önce yapılan törende gösterilir. Düğün halkı iki kesime ayrılır: Köy delikanlıları ile ihtiyarlar ve genç kızlar ile kadınlar. Önde hoca dua okur. Gelinin yakınları damat evine bir erkek tilki gönderirler. Tilki yanında bol armağan ve yiyecek götürür. Törende tilkiyi yakalamak için dört bir yana kolcular gönderilir. Sonunda tilki yakalanır. Tilkinin yapmış olduğu zararlar halkın önünde bir bir okunur, bu toplantıda yargıç ile savcı bulunur. Ceza olarak tilkinin başında tezek yakılır. Çaldığı tavukları, hindileri damat öderse çarımha gerilmekten kurtulacaktır. Damadın babası yetişir, para cezasını ödeyip tilkiyi kurtarır. Tilkinin getirmiş olduğu armağan ve yiyecekler masanın üzerine serilir ve köy delikanlıları çağrılır. Yenilir, içilir, çalgı çalınır, çeşitli eğlenceler düzenlenir. Akşam olunca herkes tilkiye takılmaya başlar. Bu can yakmalar arasında burnuna biber çekirme, küçük tahılların taşlarını temizletme, bir su kabı içine bırakılmış bir soğanı elleri bağlı olarak ağzı ile çıkartmak gibi. Bu sonuncuda tilkinin başı su kabının içindeyken ötekiler tilkinin kafasını suyun içine bastırırlar. Tilki bunalır, bağırmaya başlar. Köy delikanlıları sabaha kadar tilkiye türlü müziplelikler yaptırırlar. Sabah gelin damat evine çalgı ile getirilir. Herkes kız evinin kapısında ağlaşır. Damat da tilkiye büyük armağan verir¹⁴⁹.

Çankırı köylerinde çok ilginç bir *Bağ Bozumu Şenliği*, bize Dionisos şenliklerinin kalıntısı gibi gözükmektedir. Ekim ayı sonlarında yapılan bu şenlikte önce bir çığırktan bir gün önceden bunu evlere haber verir. Evlerde hazırlık yapılır, ertesi günü bağlara gidilir. Oyuncular davulcu ve zurnacıdan başka keçi postuna girmiş, yüzüne un sürülmüş, dört ayak üzerinde yürüyen keçidir. Bağ bağ dolaşılır, davulcu her bağ sahibine “Hey ağam, bağın bereketli olsun” der. Geçen yıldan kalmış pekmezden bağa dökülür. Davulcu, “Bizim Çelebiyi (keçiyi) gör bakalım” der. Bağın üzümünden ve kavurmasından tadılır, keçiye de bir salkım üzüm verilir. Her bağ sahibi böyle dolaşıldıktan sonra akşam ilçeye dönülür ve *Sinsin* oynanır¹⁵⁰.

Tokat'ın Çaylı köyünde *Tilki Oyunu* için oyuncular gizlice hazırlanır. Biri tilki postuna bürünür, elleri ve dizleri üzerinde yürür, paçavradan kulak yapılır, kafa yerinde bir kazmaya post sarılır. Oyun yerinde bir köşe kümestir. Burada tavuk yerine şapkalar konmuştur. Tilki sinsice girer, kümese

148 ASKO I.

149 ASKO V.

150 ASKO II.

yaklaşır, birkaç tavuk alıp kaçar. Ev sahibi duyup köpeğini döver. Köpek de seyircilere saldırır, ağzında tuttuğu iğne gibi sivri bir şeyi onlara batırır. Kozan'da *Tilki* oyununda tilkileri oynayanların yüzlerine kara sürülür, ayrıca avcılar ve zağarlar vardır¹⁵¹.

Tunceli/Pertek'in Tozkoparan köyünde *Tilki Oyunu*'nda, tilki ile uyuyan bağcı vardır. Tilki bağcı uyurken üzümleri yer, sonra bağcının üzerine çişini yapıp ayrılır. Tunceli'nin Mazgirt ilçesinde Danaburan köyünde ise tilki eskiciden ayakkabı ya da kümesten tavuk çalar. Burada ayrıca köpek de vardır¹⁵².

Karaman Taşkale'ye bağlı İbrala köyünde düğünlerde *Ayı Düzme* oyunu da oynanır. Düğün sahibinin akrabalarından biri onun haberi olmadan ayı kılığına girer, üzerine koyun veya keçi derileri sarar, boynuna küçük çanlar, bir de yular takar, bir de ayıcı vardır, bu yulardan tutar. Ayıcı sopasıyla ayısını sıçratır, dansettirir. Ayı geldiği yeri, ana babasını akrabalarını sayar. Düğün sahibi ayının akrabası olduğunu anlar, ayıcı düğün sahibine "Al bu senin akrabanmış" der, düğün sahibi de hem ayıcı başına hem ayıya para ve armağanlar verir. Gene İbrala'da *Tilki Oyunu* da oynanır¹⁵³.

Karaman'a bağlı Yeşildere'de oynanan *Ayı Oyunu*'nda koyun ve keçi postu giyinmiş; boynunda çan, başında yuları olan bir ayı bir de eli sopalı, boynunda mendili olan bir ayıcı vardır. Ayıcı ayıyı oynatır, döver, ayı ile konuşmadan ayının düğün sahibinin akrabası olduğu anlaşılır, düğün sahibi halkı eğlendirdiği için ikisine de armağan verir¹⁵⁴.

Gaziantep/Oğuzeli'nin Uruş, Tilbaşar (Gündoğan), Yenice köylerinde oynanan *Ayı Oyunu*'nda ayı beyaz post giymiştir. Başında külâh, elinde yün eldiven, ayağında yün çorap vardır, boynuna ip bağlıdır. Ayıcı ise şapkasını ters giyer, kolunda baston gibi eğri uçlu bir sopa, bir elinde tef vardır; ayıyı ipinden çekerek "divriki, divriki" diyerek tef çalar, ayı oynar, taklit yapar. Oğuzeli'nin Çimenli köyünde ayı kılığına girilip kadınlar korkutulur, kaçırılır. Uruş, Tilbaşar (Gündoğan), Yenice köylerinde normal giysilerle hayvan taklidi yapılır, biri sırtına bir başkasını alır, ağzına gem vurulur, kaybolan atını arar, karşısına köpekler çıkıp havlayınca sözde at ürker ve adamı düşürür. Oğuzeli/Büyükbaykır köyünde ayı post giyerek yüzü tülle örtülerek boynuna ip bağlanarak yapılır, dört ayak üstünde yürür¹⁵⁵.

Beypazarı'nda koç katımıyla ilgili *Ayı Oyunu*, Zaviye köyünde görülmüştür. Koyunlara koç salındıktan sonra oynanan bu oyunda birisi ayı postu giyinir, üstüne koyunların boynuna takılan çan ve çingiraklar asılır. Yanında da bir zurnacı ile bir davulcu bulunur, arkasına da çocuklar takılır, müzik eşliğinde danseder, sokaklarda dolaşır, evlerden kendisine yiyecek, içecek

151 KHTO.

152 TSO.

153 ASKO III.

154 KYSO.

155 GSO.

verilir, akşam da köy odasında toplanılarak toplanan şeyler yenilir, içilir ve eğlenilir¹⁵⁶.

Dursunbey'de kış sohbetlerinde ayı taklidi yapılır, ancak sonra bunu oynayanla alay edilmemesi için yapının adı gizli tutulur¹⁵⁷. İzmir'in Yakapınar köyünde bilinen çeşitli oyunlardan birisi de *Leylek Oyunu*'dür. Bunu da gelin oturma gecesinde kadınlar kendi aralarında yapar. Kadınlardan biri, iki eline iki tahta kaşık alır, ellerini çenesinin altından bir mendille bağlar. Başının üstüne bir örtü örtülür, leyleğe benzer bir görünüm elde edilir. Oyuncu kaşıkların saplarını birbirine vurarak leyleğin gagasıyla çıkardığı sesi taklit eder. Bu oyunda bazen leylek ölür ve dirilir¹⁵⁸.

Tokat'ın Dazmana köyünde oynanan *Fare Oyunu*'nda bir kişi kara bir giysiye bürünür, uzunca değnekten bir kuyruk yapılır, bunun üzerine bez sarılır ve gaz yağı dökülür. Fare, sedirin altına saklanır, gizlice çıkar, fare gibi gezer, koşar, oynar, o sırada seyircilerden biri kedi sesi yapar. Sesi duyan fare, kaçarken kuyruğu ateş alır, oradan oraya koşar, kuyruğunu çevresine salar, meydana bulunanların üstünü başını yakar.

Tunceli/Pertek'in Beydamı köyünde *Tavşan ve Avcı*'da tavşanı oynayan koyun postu giyer, dört ayak yürür, avcı silâhlıdır, tavşan saklanır, avcı tavşana ateş eder, bu küllü su atarak olur¹⁵⁹. Kozan'da oynanan *Keklik Oyunu*'nda da keklikler ve avcı vardır¹⁶⁰.

Niğde/Aksaray köylerinde *Köpek Oyunu*'nda iki kişi köpek olur, üstlerine post atılır, süpürge den kuyruk yapılır. İki köpek birbirleriyle geçinemezler, kavga ederler. Aynı köylerde gene iki kedi ile buna benzer bir *Kedi Oyunu* vardır¹⁶¹.

Niğde/Aksaray köylerinde oynanan *Kirpi* [Kirpi] *Oyunu*'nda bir kız ortaya yatar, üzerine bir örtü (tor denilir) atılır. Bu kız kirpi gibi hareket eder. Öteki kadınlar birbirinin ardından sıra olmuş bunun çevresinde dönerler. Köyün delikanlılarının adlarını sayarlar, sevmediği delikanlılarda kirpi hareketsizdir, sevdiği gencin adı söylenince çevresinde döner oynar¹⁶². Kozan'da oynanan *Kirpi Oyunu*'nda bir kişi kirpi, dört kişi kirpi deliği, dört kişi de avcı olur¹⁶³. Tunceli/Pertek'in Yeniköy'de *Kedi Oyunu*'nda kedi ile evlenmiş erkek davul zurna eşliğinde söyleşmelerle oynarlar¹⁶⁴. Bu örnekleri daha başka hayvanlarla çoğaltabiliriz. Ayrıca Adıyaman'ın Bebek köyünde *Kartal Oyunu*¹⁶⁵, Tunceli/Mazgirt'in Danaburun köyünde *Tilki Oyunu*¹⁶⁶, Zonguldak/Devrek'in Yazıcıoğlu köyünde *Ayı Oyunu*¹⁶⁷ vb. Bunun gibi yapma atlar¹⁶⁸, özellikle etek-

156 DKS.

158 ASKO II.

160 KHTO.

162 NASO.

164 TSO.

166 AKOO, 45.

157 ASKO II.

159 TSO.

161 NASO.

163 KHTO.

165 AKOO, 43-44.

167 AKOO, 37.

lik gibi giyilen yapma atlar, Burdur köylerinde İçel'de ve Seferihisar'da oynanan *Ayı Oyunu*, İçel'de oynanan *Katır Oyunu* ile *Sinkurdu Oyunu*¹⁶⁹, Dursunbey'den *Ayı* oyunu¹⁷⁰ bu arada sayılabilir.

H. Efsane ve Masallardan Oyunlar

Ölüp-dirilme, kız kaçırma gibi konuların mitologyadan çıktığı kesin olduğu gibi, öteki konuların da gene bir mithos ürünü olduğu kuşkusuzdur. Zaten aynı konunun, örneğin *Kalaycı Oyunu*'nda gördüğümüz gibi, Anadolu'nun dört bir yanına yayılmış olması bir rastlantı değildir. Nitekim girişte belirttiğimiz gibi söz ve mithos ögesi, eylemi kalıcı yapmakta, onu ölmezleştirmektedir. Burada vereceğimiz bir iki örnek ise ya *Köroğlu* gibi bir destan, *Keloğlan* gibi bir masal kahramanının adının geçtiği, ya oyunun kendisinin bir masalın havasında gelişmesi ya da artık masallaşmış bir gerçek olayı yansıtan oyunlardan seçilmiştir.

İzmir'in Yakapınar köyünde oynanan *Köroğlu Oyunu* ile *Köroğlu*'nun Bolu Beyi'ni öldürmesi canlandırılır. İki kişi oynar. Oyunculardan biri *Köroğlu*, öteki Bolu Beyi olur. Oyun boyunca *Köroğlu*'ndan parçalar okunur. *Köroğlu*'nu oynayanın iki elinde birer bıçak vardır. Bolu Beyi olan ortada durur. *Köroğlu* bıçakları birbirine vurarak davul, zurna eşliğinde Bolu Beyi'nin çevresinde dolanır. Söylenen mısraların sırası yoktur. Yalnız Bolu Beyi öldürüldükten sonra söylenen mısralar yer değiştirmez. Sonunda *Köroğlu* Bolu Beyi'ni yere yıkar, üzerine bir örtü örter. Sözsüz bir oyunla Bolu Beyi'ni boğazlar, sonra şişirir ve yüzer gibi hareketler yapar. Sonra şu mısraları söyler:

*Hey hey kurbanı kestim yerde mi kaldı?
Bir yar sevdim eller mi aldı?
Ayvazım Ayvazım şahin palazım
Vurun davulcular Ayvaz oynasın*¹⁷¹

Kayseri'nin Pınarbaşı ilçesinin Kalaylı köyü, Tomarza ilçesinin Ahmezer köyü, il merkezine bağlı Hacılar bucağı ve benzeri köylerde görülen *Köroğlu* adlı oyunda sırtı kamburlaştırılmış, takma beyaz sakalı ve bıyığı olan Kürt ve iki kızıyla ekin biçmekte iken, başında poşu, üstünde siyah şalvar, takma siyah bıyığı olan palaskalı, kamçılı ve birinin kör olduğunu belirtmek için gözüne boya sürülmüş *Köroğlu* gelir, Çamlıbel'e gitmekte-

168 DAK, 69-70.

169 DAK, 70.

170 DKS.

171 ASKO II.

dir. Kürt'e yolunu sorar, Kürt kendini Ahmet-i Mirze-i Hâşimî Celâleddin Beğ olarak tanıtır. Köroğlu, kızlar için güreş tutmayı önerir, Köroğlu güreşte Kürt'ü yere vurur, elini kolunu bağlar, hasmının çevresinde davul zurna eşliğinde oynar. Kamçısı ile arada bir halka vurur, Köroğlu türküsü söyler. Köroğlu oyunu bitince bıçağı ile Kürdün boğazını keser, boğazındaki torbadan kırmızı boyalı su akar. Sonra ayağından tutup koyun gibi bıçakla keser, kestiği yere değnek sokup şişirir gibi yapar, Kürt de şişirilen ayağını havaya kaldırır. Karnına da bıçak saplar, oradaki bir torbadan da kırmızı su akar. Sonra karnına yerleştirilmiş bir şeridi barsaklarını çekiyormuş gibi çeker ve eline dolar. Hasmının çevresinde bir iki kez dolaşır, oyun biter¹⁷².

Beypazarı'nın Yoğunpelit köyünde kadınlar arasında oynanan bir oyun da *Sığırcı Keloğlan*'dır. Burada Keloğlan'ı oynayanın başında eski bir yazma, sırtında aba bulunur. Keloğlan küçük kız ve erkek çocuklarını önüne katarak bunlar sürüymüş gibi davranır. Bunları bir süre dolaştırdıktan sonra ağıla gelir, sayar, bir tanesini yitirmiştir, bu sığırın sahibi sığırını ister, Keloğlan arar, sonunda bunun çamura saplanıp öldüğünü söyleyince çobanlıktan atılır. Eve dönünce annesinden (Keloğlan'ın annesi topal taklidi yapar, başında çarşaf denilen bir başörtü bulunur) kendisini evlendirmesini ister. Annesi de bir kadın alarak bir ağa kızına görücüye gider. Gittikleri yerde mindere oturmuş kadının arkasına kızı saklanmıştı. Minderin bir yanına bir çocuk oturtulur, bunun görevi köpek taklidi yaparak Keloğlan'ın annesini korkutmaktır. Keloğlan'ın annesi kızı oğluna ister. Kızın annesi Keloğlan'ın kızına denk düşmediğini söyler. Ancak kız arkadan annesini dürtükleyerek Keloğlan'ı istediğini söyler. Bunun üzerine kadın yumuşar, düşünelim, babasına soralım diye cevap verir. Keloğlan'ın annesiyle yanındaki kadın çıkarlar, bu arada tefle oyunlar oynanır. Keloğlan'ın annesiyle yanındaki kadın kararı öğrenmek için kız evine gene gelirler. Bu kez iki köpek vardır. Keloğlan'ın annesi korkarak yere düşer, seyirciler gülüşür. Kızın annesi kızını vereceğini söyler. Başlık olarak da kaç kremise altını, halhal (bilezik), urba, para isteyeceğini söyler. Keloğlan'ın annesi oğluna sevinçli haberi verir. Hareketlerle sözde istenen başlık verilir. Düğün başlar. Oyunlar oynanır. Evin bir köşesine çarşaf gerilip, bir ayrı bölme yapılır. Gelini duvaklayıp buraya oturturlar. Keloğlan da güzelce giyinip gelir ve sırtı yumruklanarak gelinin yanına konulur. Bölmenin arkasından seviştiklerini anıştıran sözler sesler gelir. Oyun biter¹⁷³.

Ayrıca örnek olarak Ankara'dan iki *Keloğlan Oyunu* çeşitlemesi¹⁷⁴, Bor/ Niğde Çukurkuyu köyünde oynanan bir *Keloğlan Oyunu*'nu¹⁷⁵ da gösterebiliriz.

172 KKSÖ.

173 ASKO VIII.

174 AnBud, 33.

175 AKOO, 41.

Maraş'a bağlı Araplı köyünde bu türden şu oyunları buluyoruz: *Pisi ile Karga*, *Karaoğlan*, *Sürmeli*, bir de şimdi göreceğimiz *Mercan'la Milcan Oyunu* vardır. Evlenme veya sünnet düğünlerinde, askere gidenlerin ayrılma günlerinde çıkarılır. İki oyunculu bir oyundur. Daha çok kadınlar arasında oynanır. Erkeği (Milcan) canlandıracak kadın, erkek kılığına girer, kömürle bıyık yapar. Milcan padişah, sultanın adı da Mercan'dır. Mercan bir gün hasta düşer. O gün Milcan orada değildir. Orta yerde, yüzünde beyaz tülbendle yatan Mercan'a seyirciler hep bir ağızdan sorarlar.

– Neren ağrıyor Mercan?

– Başım ağrıyor

– Doktora gittin mi?

– Gittim.

– Doktor ne dedi?

– “Başıma da kurban olayım

Başıma da hayran olayım” dedi.

Seyirci hep bir ağızdan elleri ile tempo tutturarak:

Amanın uşak Mercan ölüyor

Mercan'ın derdinden Milcan ölüyor.

Bu durum Mercan'ın her yeri için tekrarlanır: Kaş, burun, kulak vb. Hepsini sayılıp bittikten sonra Milcan gelir. Yerde hasta olan Mercan, Milcan'ın geldiğini görünce hemen ayağa kalkar. Milcan'ın koluna girer. Seyirciler hep birden:

Amanın uşak Mercan ölüyor

*Mercan'ın derdinden Milcan ölüyor*¹⁷⁶ derler.

Yozgat'ın içinde oynanan *Keşgem Baba* oyununun kahramanı Keşgem Baba yetmişin üzerinde görünür. Yüzünde yalnız göz yerleri ve dilini çıkarmak için ağız yerinde delik bulunan beyaz bir gömlek, beyaz bir pantolon, beyaz çorap ellerinde beyaz eldiven bulunur. Dili kıpkırmızıdır ve konuşurken s'lerin üzerine basarak konuşur. Bir eli çolak, ötekinde baston tutar, kamburunu çıkararak ağır yürütür. Ayağının biri topaldır. Keşgem Baba ölmüş yeniden dünyaya gelmiştir. İçeri girince herkes şaşırır, sorarlar:

– Aman Keşgem Baba nerden geldin böyle?

– Cennetten

– Cennette ne var ne yok?

– Güzellik

– Diline ne oldu, Keşgem Baba?

– Yalan söyledim de ondan

- Keşke söylemeseydin
- Keşkem de keşgem (üç kez tekrarlar)
- Eline ne oldu, Keşgem Baba?
- Hırsızlık ettim de ondan
- Keşke etmeseydin
- Keşgem de keşgem (üç kez)

Oyun böyle sürer gider. Çocuklar Keşgem Baba'nın eteğinden çekerler, o da onları bastonuyla kovalar. Sonra istek üzerine ağır ağır oynar. Artık geldiği yere gitmesini isterler, o da geri geri giderek çıkar¹⁷⁷.

Niğde/Aksaray köylerinde (Emirgazi) oynanan *Çömlekteki Kedi Oyunu*'nda çömlek içinde gerçek bir kedi vardır. Oyunun kişilerinden Göçebe (Deveci) kürk giyinmiş, uzun bıyıkları vardır, konuşması çingeneyi andırır. Devecinin karısı, korumacı bekçi kılığında ve tüfeği vardır. Kadın çömlekteki kediyi çocukmuş gibi sallar, ona bakar. Korumacı çadıra gelir, burdan gitmelerini söyler. Göçebe, korumacıyı vurur, kadın çömleği yere düşürür, içinden birdenbire çıkan kedi seyirciyi şaşırır. Olay söylendiğine göre gerçekten olmuş, sonra göçebeler o köye yerleşmiş, köyün yarısı o aileden geldiği için bu oyun bu olayı kutlulamak için oynanmış, eskiden haziranda çıkarılırken şimdi belirli bir tarihi yoktur¹⁷⁸.

Maraş'ın Varyanlı köyünde oynanan *Göçebe Oyunu* da bu türe girer¹⁷⁹. Geçmişteki gerçek olayların anısının yaşatıldığı oyunlara da rastlanmaktadır. Örneğin Bolvadin'de *Gâvur Köprü Oyunu*: Bu, düşman işgaline uğrayan Bolvadinlilerin düşmana duydukları kını anlatır. Saya gezmesi ile birlikte aynı günde, fakat ondan sonra sabaha karşı yapılır. Oyunu gençler yapar. Meydana gece bir odun yığını yapıp üzerini küllerle örterler. Bu yığına sabahın erken saatlerinde ateş verilir. Delikanlı ve çocuklar ateşin üzerinden atlarken şu sözleri söylerler:

*Gâvur köprü, köprü
Ağzına, yüzüne ötürü*

Ateşin üzerinden üç kez atlamak iyidir¹⁸⁰. Eskişehir köylerinde oynanan *İstiklâl Savaşı Oyunu*¹⁸¹ da bir örnektir.

177 ASKO IV.

178 NASO.

179 ASKO II.

180 ASKO II.

181 Ahmet Kutsi Tecer, *Köylü Temsilleri*, Ankara (1940) 22.

I. Şakalar ve Dilsiz Oyunlar

Anadolu'nun kimi dramatik oyunları belirli bir konuyu işlemek yerine seyircileri korkutarak, şaka yaparak tedirgin etmek ya da soytarılıkla güldürmeye dayanır. Bunun bir türü de dilsiz oyunları ya da Anadolu'da *Samıt* (ya da samut) ve *Lâl* denilen suskunluk oyunlarıdır. Nitekim dramatik olmayan oyunlara ayırdığımız bundan sonraki bölümde *dilsiz* oyunlarında da en önemli kuralın konuşma ve gülme yasağı olduğunu göreceğiz. Seyirciyi şakalarla tedirgin eden bu oyunlara kimi yerlerde belirli bir türü belirten adlar verilmiştir. Örneğin Kars'ta bu tür şaka oyunlarına *henek* denilmektedir. Giriş bölümünde örnek olarak Kars'tan verdiğimiz *Köse Oyunu*'nun bir çeşitlemesi olan *Kervan Oyunu* böyle bir *henek*'tir¹⁸². Oyunda tüyleri dışarı bir kürk giymiş, yüzünü unla ya da yağlı kara ile boyamış, başına sarık takmış Kervancı, seyircilere çeşitli hayvanların taklitlerini yaptırır.

Kayseri/Hacılar'da evleri dolaşarak daha çok nisan ayında havaların ısınmasıyla oynanan *Ölü Oyunu* şöyledir: Oyunda kullanılan araçlar salaca denilen merdiven, beyaz kefen, ölüye örtecek kilim, ölü'nün üzerine atılan örtüdür. Ölen kişi merdiven üzerine yatırılır, başı açık kalacak biçimde üstüne kilim ve örtü atılır. Soğanın içinden korkunç dişler yapılır. Ölü'nün yüzüne hamur sürülür, dişler bu hamura bir dizi yerleştirilir. Ölü taşıyanlar evleri dolaşırlar. Eve vardıklarında ölü'nün oğlu, oyunun yöneticisi olarak ölü'nün çevresinde dolandıktan sonra evdekilere babasının öldüğünü söylerler, ölüyü gösterince evdekiler korkar, ölüyü taşıyanlar ölü'nün başında ağlaşırlar. Böylece evler dolaşarak yiyecek toplanır sonra bir araya gelip topladıklarını birlikte yerler¹⁸³.

Karaman'ın Yeşildere (eski adıyla İbrala) bucağıyla, bu bucağa bağlı Taşkale köyündeki (eski adıyla Kızıllar köyü) seyirlik oyunlarından örnekler görelim. Önce *Arap Oyunu*. Bu oyun ilk önceleri sonbaharda oynanırken şimdi kış mevsiminde düğünlerde oynanmaktadır. Beş altı kişi aralarından bir başkan seçerler. Hepsi yüzlerine, ellerine, ayaklarına yağ ile kömür tozu karışımı kara bir bulamaç sürerler, başlarına kırmızı poşu sararlar. Üzerlerindeki giysileri yalnızca beyaz bir çarşaftır. Başkanın boynunda patateslerden yapılmış bir tespil vardır, durmadan onu çeker ve ötekilere buyruklar verir. Bunlar düğün meydanında dansederler, arada bir halka saldırırlar. Halk bu Arapların düğün armağanlarıyla, gelini koruduklarına inanır¹⁸⁴. Karaman'ın Yeşildere bucağında oynanan *Şih Oyunu*'nda düğünlerde 8, 10 kişi seçilir, bunlara şih denilir, oynarlar dansederler ve bir ara seyircilere kaçmalarını söylerler ve

182 Mürsel Köse, "Köse Oyunu", *TFA*, 181 (1964).

183 *ASKO V*.

184 *ASKO III*.

onları kamçılarlar, herkes neşeyle kaçıır¹⁸⁵. Ankara'da oynanan *Arap Oyunu*¹⁸⁶ ile *Horlak Oyunu* da¹⁸⁷ bu türdendir.

Kilis'in Cengin köyünde oynanan *Pancaro* adlı oyunda Pancaro başkışidir; bedeninin gözükken yerleri siyaha boyanmıştır, şalvar ya da uzun beyaz bir don giymiştir. Ayrıca kızlar ve güveyleler vardır. Oyun gece meydana ateş yakılıp oynanır. Pancaro bir sopaya at gibi binmiş olarak gelir. Tökezlenip düşer çocuklardan biri sopasını alıp kaçar, Pancaro kovalar, çocuğu tutup ayaklarından havaya kaldırır, çocuk elleri üstünde yürür, ateşin çevresinde dolanırlar; Pancaro, kızları ile güveyleleri çağırır, halay çekerler, tek kalan bir kızın küsmüş oturuşunu görür, ona para vermek ister para bulamaz ateşin çevresinde para aranır, öteki kızlar gibi koca mı arıyorsun diye sorar, kendisi koca olmak ister ona sarılır, birlikte halay çekerler¹⁸⁸.

Tokat'ın Dazmana ve Arkoğlu köylerinde görülen *Şeytan Oyunu*'nda üzerlerinde yalnız bir uzun beyaz don ve görünen yerlerini karaya boyamış 6-10 çocuk gezerler, herkesi güldürürler, ağızlarında tuttıkları sütü seyircilere püskürtürler.

Niğde/Aksaray köylerinde oynanan *Kara Bacak Oyunu*'nda Kara Bacak olan oyuncu kurum boyasıyla kollarını dirseğe kadar, bacaklarını diz kapağına kadar karaya boyar. Başı kabaktandır, yüzü de siyahtır. Onu güzelleştirmek için beyaz kireçle badana yapılır. Kabak üzerinde iki göz yeri oyulmuş buralara iki fincan yerleştirilmiştir, burnu soğandan, dişleri köpek dişidir. Oyun sözsüz oynanır¹⁸⁹.

Karaman/Taşkale'de oynanan bir oyun *İdam Oyunu*'dur. Bu da düğünlerde oynanır. Düğün alayı geçerken bir idam sehпасı kurulur. Üzerine birisi belinden ve boynundan bir iple asılır, göğsüne de bir yaftada suçları yazılır. Bu suçların belli başlıları şunlardır: Komşunun tavuğuna taş atmak, şeytana küfür etmek, kedi ile ortaklaşa hırsızlık yapmak, karısıyla kavga etmek. Düğün sahibi gelir cellada suçluyu bağışlaması için yalvarır. Cellat bırakmazsa düğün sahibi para, armağan verip suçluyu kurtarır. Kurtulan, evlenecek kimsenin kölesi, tutsağı olacağına yemin eder¹⁹⁰. Karaman/Taşkale'de oynanan *Şih Oyunu* da böyledir. Kışın düğünlerde oynanır, sekiz on kişilik bir takım oyuncuyla danseder ve başlarının buyruklarıyla seyircilere saldırırlar, ellerinde kırbaçlar bulunur. Bunların kılıkları şöyledir: Başlarına uzun, sivri kâğıt külâh giyerler, yüzlerine kül sürerler, bembeyaz giyinirler. Başkanları ise gene beyaz giyinmekle beraber sırtına ve göğsüne yastık koyar, şişman ve kambur bir görünüşü olur¹⁹¹.

185 KYSO.

187 *AnBud*, 29.

189 *NASO*.

191 *ASKO III*.

186 *AnBud*, 29.

188 *GSO*.

190 *ASKO III*.

Gölpazarı'nda oynanan *Arap Oyunu*'nda birisi ters gömlek giyer, yüzünü tava karası karaya boyar, eline uzun bir sıruk alır, bunun ucuna gazyağlı bez sararak ateşler, bunu at gibi ayakları arasına koyarak dolaşır¹⁹². Tunceli/Mazgirt'e bağlı Kavaktepe köyünde oynanan *Reşit ile Hürşit*'te yüzlerine ve ellerine çamur ve kül sıvamış Reşit ve Hürşit ağanın fedaileridir, ağa zalimdir, seyircilerden kimi işaretlerse fedailer bunu döverler¹⁹³.

Gene Tunceli'nin Tozkoparan köyünde oynanan *Gelin ile Arap Oyunu*'nda üç kişi vardır. Bunlardan biri gelin, ikincisi damat, bir de başının üzerinde, içinde gazlı kül bulunan bir elek taşıyan Arap. Damadın ağzında pipo yerine içine saman doldurulmuş bir kepçe bulunur. Arap geline sataşır, damat gelini korur, vazgeçiremeyince kepçedeki ateşi Arab'a üfler, Arab'ın başındaki elek alev alır¹⁹⁴.

Sivas köylerinde oynanan *Topal/Tahta Ayaklı Oyunu*'nda 6 oyuncu bulunur, gelin, gelin sağdıç, güvey, güvey sağdıç, Topal (Tahta Ayak) ve köyde sözü geçen birisi. Tahta Ayak'ın elinde kaşıklar vardır, bir ayağına tahta tutturulmuştur. Tahta Ayak'ın oynaması istenir, ayağının sakat olduğunu ileri sürer, gelin de isteyince Tahta Ayak sedye içinde getirilir, gelin onun bacağına üfler, bunun etkisiyle sedyeden kalkan Tahta Ayak oynar, gelin de oynamaya başlayınca güvey ve sağdıç kıskanır, gelini alıp kaçarlar, gelin kaçırılınca, Tahta Ayak ayakta duramayıp yere yıkılır, herkes para atınca gene ayağa kalkıp oynar¹⁹⁵. Ankara'da oynanan *Topal Oyunu*'nda da topal taklidi yapılır¹⁹⁶.

Ölüp-dirilme ile şakalaşmayı birleştiren bir oyun Tokat'ın köylerinde oynanan *Kadı Oyunu*'dur. Erkek, kadın birlikte seyredilir. Oyuncu sayısı onikidir. İki kadın kılığına girmiş erkektir. Kadı'yı oynayanın başında keçi postundan takma saç ve sakal bulunur, sırtında cübbesi vardır. Efe ağaçtan yapma bir at üzerindedir, atın kafası eski paçavralardan yapılmıştır. Doktor'un yüzünde bir maske vardır. Bıyıkları takmadır, elinde ilâç çantası bulunur, beyaz bir palto giyer. Dört kişi jandarma olur. Bacak ve kollarında çan ve kelekler sallanır. Ellerinde tula denilen bezden, kendir liflerinin ucuna paçavra bağlanarak yapılan bir sopa vardır. Bir de oyunu yöneten önder vardır. İki kişi silâhlidir, bunlar köy bekçisidir. Oyunun belli bir sırası yoktur. Bayramlarda oynanır, sokak sokak dolaşılır, meydanlarda veya toprak damlarda oynanır. Kızlar kaçırılır, jandarmalar onları kovalarlar. Hastalananlara doktor iğne yapar. Efe soytarılık yapıp halkı güldürür. Kadı o yıl erkek çocuğu olan evlerin önünde boylu boyunca yatar, bahşiş ve tavuk için söz alınır, o zaman dirilir. Kızlar Kadı'nın başucunda ağlaşırlar, sakalını bitlerler. Akşam toplanan para ile yiyecek alınıp topluca yenilir¹⁹⁷.

192 Muzaffer Batur, "Gölpazarı'nda İnanış ve Rivayetler", *TFA*, 180 (1964).

193 *TSO*.

194 *TSO*.

195 *GKOÇ*.

196 *AnBud*, 38-39.

197 *ASKO I*.

‘Tunceli/Pertek’e bağlı Yenik \ddot{y} ’de oynanan *Gemi*¹⁹⁸ oyununda iki kişi bellerine kadar soyunur, karşılıklı geçerler, ayaklarını ve kollarını birbirine uzatırlar, araya yastık konulur, bir de gemici vardır, gemici buraya yerleşir, gemi hafifçe sallanır, fırtına gemiyi devirir, gemici yardım ister, sonunda gemi d \ddot{u} zelir, gemici sevinçle k \ddot{u} rek eker¹⁹⁹. Samıt ya da L \ddot{a} l diye bilinen suskunluk oyunları da çok yaygındır²⁰⁰. ankırı’da eskiden beri bilinen *Samıt* ya da *L \ddot{a} l* (dilsiz) oyununda oyuncular y \ddot{u} zlerini karaya boyarlar, belden yukarısı çıplaktır, evlerden yiyecek toplarken konuşmaları yasaktır²⁰¹. Gene Çankırı/Yapraklı’dan *Samıt Oyunu*’nda kişiler takma sakallı ağa, y \ddot{u} zlerini ellerini karaya boyamışlar, belden yukarısı çıplak, beyaz uzun don giymiş Zirzop’lar (bunlara dilsiz de denir), keçi (ocuk oynar, y \ddot{u} z \ddot{u} ne un s \ddot{u} rer, hayvan postu giyinir), kurt (bu da hayvan postu giyinir, y \ddot{u} z \ddot{u} ne kara s \ddot{u} rer, her ikisine de kulak yapılır), odabaşı (yiyecek işlerine bakar), avuş (sil \ddot{a} hlıdır, oyunu y \ddot{u} netir). Zirzop (ya da dilsiz)’lar hiç konuşmazlar, yalnız başları Ağa konuşur. O g \ddot{u} n k \ddot{y} de kimse sokağa çıkmaz, yalnız erkekler kahveye gider. Ağa herkes-ten para ister, parayı vermeyeni su oluğuna g \ddot{u} t \ddot{u} rt \ddot{u} r, ıslatır. Ayrıca evler dolaşılıp yiyecek ve para toplanır. Bundan sonra eviçi sohbet d \ddot{u} zenlenir. Keçi ile tilki atışması yapılır, keçi \ddot{u} l \ddot{u} r, ağzına kuru yemiş konunca dirilir. Bundan sonra meddah gibi çeşitli eğlence ve oyunlar g \ddot{u} sterilir²⁰².

‘Tunceli’nin Tozkoparan k \ddot{y} y \ddot{u} nde oynanan *Eşeek Yemleme* adlı oyun bunlardan ayrılır. Ancak karı-koca arasında “oyun içinde oyun”, “ilk konuşana ceza” gibi oyunlar bir bakıma bu t \ddot{u} re girer. Burada karı-koca eşeğe yemi kimin vereceğini tartışırlar. Karar verirler ve kim konuşursa yemi o verecektir. Kadın bir kurnazlık yaparak, kılık değiştirip yeniden gelir, koca, karısını tanımadığı için konuşur ve b \ddot{u} ylece eşeğe yemi koca verecektir²⁰³.

İ. Kukla

Kukla, Orta Asya k \ddot{u} lt \ddot{u} r \ddot{u} n \ddot{u} n bir kalıntısıdır. \dd{O} yle ki T \dd{u} rkleler çok iyi bilinen ve gelişkin g \dd{u} lge oyununu ve Karag \dd{u} z’ \dd{u} XVI. y \dd{u} zyılda tanımişlarken, kuklayı çok eskiden beri biliyorlardı²⁰⁴. Orta Asya’da bakşıların hastaları sağaltırken kukla kullandıklarını daha \dd{u} nce g \dd{u} rd \dd{u} k. Altaylı t \dd{u} zlerinin çoğu da bebeklerdi. Bug \dd{u} n Anadolu’da yağmur yağdırmak için, *Bebek*, *aput Adamı*,

198 İçel’de oynanan *Gemi Oyunu* ve bu oyunun rit \dd{u} el anlamı için bkz.: DAK, 74-75.

199 TSO. 200 AKOO, 47-51; 57.

201 HT. 202 ASKO II.

203 TSO.

204 Kuklanın T \dd{u} rkiye’deki tarihçesi için bkz.: And, *Geleneksel* ..., 81-93; İlhan Başg \dd{u} z, “Earlier References to Kukla and Karag \dd{u} z”, *Turica*, III (1971) 9-21.

*Kepçe Kadın, Çomça / Çömçe Gelin, Çullu Kadın, Kepçecik, Bodi Bostan, Gelin Gök, Kepçe Baş*²⁰⁵, *Su Gelini*²⁰⁶, *Kodu Gelin*²⁰⁷ vb. adlar altında ilkel bebekler, kuklalar kullanılmaktadır. Güney Türkmenlerinde bununla ilgili *Karaçör* adlı şöyle bir kukla oyunu buluyoruz:

“Bu oyun çok garip ve pek eski bir Türk kukla oyunudur. Bir adam yüzüne bir örtü geçirerek arkası üstü yere yatar; bir eline bir kukla, diğer eline diğer bir kukla bağlar, dizine de büyücek bir çömçe gelin (büyük bir bebek) bağladıktan sonra halkın karşısında ellerinde bağlı olan biri erkek ve diğeri kız kıyafetinde bulunan bebekleri karşılıklı oynatmaya başlar; bebekler oynar ve birbirlerine sarılmaya çalışırlarken ansızın oyun oynatanın dizinde bağlı olan büyük çömçe bu sevişmeye mani olarak aralarına girer ve o iki küçük bebek derhal yerlerinde pularlar, çömçe geri gidince tekrar oynamaya başlarlar; bu suretle yarım saat kadar heyecanla ve muhtelif hayaller yaşatarak seyir edilen bir oyundur. İki kişinin arasını bozmaya çalışan üçüncü adamlara dahi ‘karaçör’ denir”²⁰⁸.

Anadolu’da değişik adları ve çeşitlemeleri olan bu oyuna aşağıda yeniden dönmek üzere bebek kuklayla ilintili bir başka büyüsel uygulamayı görelim. Bu da *Güççe* veya *Küççe* düğünü adı verilen yaygın bir uygulamadır. Örneğin Konya’da *Güççe Düğünü* şöyle yapılmaktadır:

“On, oniki yaşlarına kadar bebek oynayan kızların bu yaştan son bebekle oynamalarına garip bir merasimle nihayet verdirilir. Bu merasime kızın bütün arkadaşları, konu komşu kız ve kadınlar tıpkı bir düğüne davet olunur gibi okunurlar, bizim kızın güççe düğünü var buyurunuz derler. Düğün günü çocuğun oynadığı bebek tellenir, pullanır, tıpkı bir gelin gibi duvaklanıp süslenir, odanın köşelerinden birinin yüksek yerine oturtulur. Bu davete ayrıca çalgı çalıp, türkü söyleyecek kimseler de çağırılır. Bunlar tef çalıp söylerler. Davete gelen ayrı yaştaki kızlar da çalınan havalara göre oyunlar oynarlar, âdeta bir düğün vaziyeti canlandırılır... Düğünden sonra bebek ile oynayan çocuk bebeği gelin olduğundan artık genç kızlar sırasına girer, bir daha bebek oynamaya veda ederek ev işleriyle iştigale başlar”²⁰⁹.

205 Bunlar üzerine ayrıntılı bilgi için bkz.: Orhan Acıpayamlı, “Türkiye’de Yağmur Duası ve Psiko-Sosyal Metot’la İncelenmesi”, *AÜDTF Fakültesi Dergisi*, (1963), XX/1-2, 1-39.

206 Mehmet Tuğrul, “Mahmutgazi Köyünde Yağmur Duası”, *TFA*, 284 (1973).

207 M. Adil Özder, “Ardahan’da Yağmur Duası”, *TFA*, 283 (1973).

208 Ali Rıza [Yalman-Yalgın], *Cenupa Türkmen Oymakları*, Kısım 1, İstanbul (1931-32), 53-54.

209 M. Mesud Koman, “Güççe Düğünü”, *Konya*, Nisan 1942.

Anadolu'da aşağıdaki örneklerden de görüleceğı gibi çoğunlukla kukla yere ya da araba içine yatıllaraktan oynatılmaktadır. Osmanlılarda da kukla türleri arasında yer kuklası ve araba kuklası türlerini buluyoruz²¹⁰. Bu gelenek, özellikle aynı kuklacının yerine göre üç kuklayı birden hareket ettirmesi Yugoslavya'da da görülür²¹¹.

Burdur ve dolaylarında bir erkeklerin bir de kadınların oynattıkları iki çeşitleme buluyoruz. Erkeklerin oynattığı *Bebek Oyunu* şöyledir:

“Merdivenin üzerine bir adam yatar. Elleri üzerine bebek resmi yapılmış iki tane kaşık takılır. Dizine de yapılmış bir insan bağlanmıştır. Bu adam görülmeyecek şekilde üzeri örtülür. Merdiveni seyircilerin içinden çıkan dört kişi getirir. Merdiven maşala yerine gelince halk: – Bu ne, bu ne? – diye sorar. Onlar da: – Karagözcünlük yapıyormuş – derler. Davul zurna çalar, bebekler oynamaya başlar. Yatan adam yavaşça dizini kaldırınca tahta adam ortaya çıkar. Bebekler yeniden oynar. Sonra tekrar görünür, bebekler saklanırlar. Kaybolur, bebekler oynar. Oyun böylece devam eder. Nihayet merdiveni getirdikleri gibi yine dört adam götürür”²¹².

Kadınlar da bunu kına gecelerinde oynuyorlar. Onlarıki şöyle:

“Bir kadın yere yatar, üzerini görünmeyecek şekilde örterler, yalnız eller meydanda kalır, onlara da bebek gibi kaş, göz, ağız, burun yaparlar. Başına poçu destar örterler. Çalgı çalınca yatan kadın kollarını oynatarak bebekleri çalınan türküye göre raksettirir. Arada çalgıyı beğenmez, küser yatarlar. Sonra birbirlerini öperek yatarlar. Sonra birbirlerini iterek kalkarlar, tekrar oynarlar. Bu arada seyircilerden bazıları onlara sorular sorarlar. Bebekler konuşmadan hareketle cevap verirler. Annen var mı? (Başlarını eğerek veya kaldırırılar). Baban var mı? (Başlarını eğerek veya kaldırırılar). Böylece oyun devam eder. Bir ara çalgıcılar türkü söylerken yatan kadın belli etmeden gizlice kaçar. Oyun da biter”²¹³.

Anadolu'da kukla için çeşitli deyimler vardır. Örneğın *Korçak* ve *Hemeçik* gibi. *Korçak* Bayburt'ta (Gümüşhane) bebek, heykel anlamına²¹⁴; *Hemeçik*, Tercan (Erzurum) ve Kars'ta yapma bebek anlamına gelir²¹⁵. Tokat köylerinde *Hemecük* adıyla raslanan oyun şöyledir: Oynatıcı bir örtütün altına giz-

210 *Geleneksel ...*, 92-93.

211 Bkz.: Niko Kuret, La Marionnette Traditionnelle des Slovènes”, *Quand les Marionnettes du Monde se donnent la Main ...* Liège (1958), 204-212; Jarko İliç, “El Yapımı Hırvat Bebeklerin Adlarının Kaynağı”, *TFA*, 223 (1968).

212 *BKDYO*, 105.

213 *BKDYO*, 106.

214 *Söz Derleme Dergisi*, II, İstanbul (1941) 959.

215 *Age*, 718.

lenir. Elllerinde birer bebek taşır. Bunların biri kız öteki erkektir. Bir kaşık veya çöp, baş parmağa, bir ikinci küçük parmağa, üçüncü de orta parmağa takılır. Böylece iki yandaki kaşıklar kol, ortadaki kaşık baş olur. Bunlara bebek giysileri giydirilir. Öteki el de aynı biçimde hazırlanır. Davul, zurna çalar; önce bebekler konuşurlar, öpüşürler, kucaklaşırlar. Sonra dövüşüp küserler. Oğlan kızı döver, kız ağlar, sonra barışırlar. Oyun zurna veya sazın tartzımına uygun olarak gelişir.

Bu kitaba alınan resim Ahîler arasında yaygın bir kukla oyununu gösteriyor. Çankırı, Şabanözü'nden sağlanan bu resimde, dize bağlanan ortadaki kukla bir haremağası, iki eldeki kukla ise cariyelerdir. Şükrü Elçin incelemesinde kukla oyunlarının kimi çeşitlemelerini vermiştir²¹⁶.

Gene Çankırı köylerinde görülen *Araba Kuklası* ya da *Uzunburun* da ilginçtir. Bunda kuklacı, dört tekerlekli bir at arabasının içine yatar, üstüne kilim örtülür, araba renkli kâğıtlarla süslenir. Kuklaların boyu, 50-60 santim arasındadır. İkisi de kadın kılığındadır, mavi üç etek kırmızı salta giyerler. El yerine kuklacının parmaklarına bağlanmış kaşıklar kullanılır. Birinin adı Neslihan, öteki Gülfidan'dır. Dansederler, sonra kuklacının dizlerine bağlı Arap araya girer²¹⁷.

Tunceli'ye bağlı Pınarlar bucağının Tokkapan köyünde *Bebek* adıyla oynanan kukla oyununda kuklacı sırtüstü yatar, üstüne örtü örtülür. Elleri-
deki kuklalardan biri kız, öteki erkektir; dizlerine bağlı olan ise namaz kılan hocadır. Gençler sevişirken, hoca aralarına girer. Aynı oyun güreşen iki kukla ile yapılır²¹⁸.

Kayseri'nin Tomarza ilçesinin Toklar bucağına bağlı Akmezar köyünde Afşarların oynadığı *Bebek* adlı kuklada kuklayı oynatan Efebaşı ya da Yiğitbaşı'dır. Burada da üç kukla vardır. Arzu ile Kanber ve hoca ya da kocakarı.²¹⁹ Oyunun Tokat çevresinde ve Kars'ta adı *Bebek Oyunu*'dur, davul ve zurna ile oynanır. Adana köylerinde adına *Kabak Oyunu* denir, kişileri arasında Bardakçı, oyuncu kızlar, Dağdeviren, imam gibi kişiler vardır. Dağdeviren kızlarla evlenir.

Cide'de ise *Bebek Oyunu* adı verilen oyun şöyle oynatılır:

“Bir kişi tarafından oynatılır. Bu oyunu ötedenberi yapmakla maruf bir adam kıyafetini değiştirir: palaspareler giyer. Sağ ve sol ellerinin orta parmaklarına muhaddep takarak elin yarısına müteveccih olmak üzere birer tahta kaşık tatbik eder. Bir bezle, iplikle iyice sarar, bağlar. Badchu şهادet ve yüzük parmaklarını, kafası kaşığın gövdesi teşkil eden bebeğin kolları baş

216 AKOO, 50-51.

217 YOÇ.

218 TSO.

219 Ayrıntılı bilgi için bkz.: Şükrü Elçin, “Afşarlar Arasında Bebek (Kukla Oyunu) Arzu ile Kamber”, TFA, 254, 1970.

ve küçük parmaklarını da ayakları vaziyetine sokar. Bu bittikten sonra gelir, etrafı çerçeveleyen kalabalığın boş bıraktığı meydanın ortasına sırt üstü yatar. Davulun güürültüsü ile hemahenk ve mütevazın olarak kaşıkları birbirlerine vurur, aklınca bebekleri kavgaya ettirir. Bir taraftan ağzile o kavgaya yakın sözleri mırıldanır. 'Temaşa edenlerin kakkahaları, yaşalarile oyuna nihayet verilir.'²²⁰

Afyon/Emirdağ'ın Davulga bucağına bağılı Gelincik köyünde Arif Doğan'ın oynattığı kukla oyunu da yukarıdaki örneklere uyar.

Tam bir kukla sayılmamakla birlikte, kuklayı andıran bir oyun Yozgat'ın içinde düğünlerde oynanan *Kasnak Oyunu*'dur. Bu hem erkekler hem kadınlar arasında oynanan bir oyundur. Oyunun başkışisi yüzünü tüllü bir kasnakla örter. Eteğini yukarı çekip ellerini saklar. Göbeğinde insan yüzü çizilmiştir. Bu yüzün omuz düzeyine gelen yere bir oklava bağlanır, bunun iki ucu omuz kabul edilip buraya kollu bir gömlek giydirilir. Müzikle göbek ve kol yerine geçen oklava hareket ettirilerek oynanır²²¹.

220 Ethem Faik, "Cide'de Düğün Âdetleri", *HBH*, 28 (1933).

221 *ASKO IV*.

IV. Çocukların - Gençlerin - Yetişkinlerin Oyunları

Bundan önce, Anadolu oyunlarını iki büyük kesimde inceledik: “Danslar” ve “Dramatik Oyunlar”. Bu bölümde de bu ikisinin dışında kalan oyunlardan örnekler verilecektir. Bunlara yalnızca “oyun” da diyebilir- dik; ne varki kitabımızda “oyun” çok geniş kapsamlı tutulduğu için, dans ve dramatik oyunlar dışında kalan oyunları herhangi bir terimle karşılamaktan kaçındık. Bu oyunlar için, eviçi ya da açık havada oynanması, çocukların, gençlerin ve büyüklerin oynayışına göre de kümelemeler yapılabilirdi. Ayrıca yalnız erkeklerin ve yalnız kızların oynadığı oyunlar ya da karışık olarak oynanan oyunlar, beceri oyunları, rastlantı oyunları, yenişmeli ya da karşı- laşmalı oyunlar gibi ayrımlar da düşünülebilirdi. Bundan başka oyundaki en önemli eylem –koşma, atlama, arama gibi– ya da kullanılan araç-gereç –top, biye, mendil, değnek gibi– gözönüne alınabilirdi. Oyunların kümeleme- siyle ilgili bölümde de belirttiğimiz gibi, hangi kümeleme uygulanırsa uygu- lansın, önce Anadolu oyunları üzerine yeterli derleme yapılmadığı, sonra da pek çok oyunun katışık olduğu gözönüne alınarak öteki kümelemelerdeki öğelerden iki ve daha çok öğeyi eşit ölçüde içinde bulundurduğundan, gene sağlıklı bir sonuç alınamayacaktı. Bu türlü kümelemeler yerine, Anadolu’da çok görülen oyun türlerini tek tek ele alarak, bunların herbiri için çeşitleme- leri vermeyi daha uygun bulduk.

Kaynak olarak kullandığımız derlemelerde de değişik adlar taşımala- rına ve aralarında ufak tefek çeşitlilikler olmasına rağmen, bu tür oyunlar kendiliğinden bir kümeleme göstermektedir. İlerde oyun derlemeleri da- ha zenginleştğinde, bunlara bilimsel kümeleme yöntemleri uygulanabilir. Anadolu folklorunun, her alanda olduğu gibi, bu alanda da ne kadar zengin olduğunu biliyoruz; derlemeler ise yalnız birkaç bölgeyi, birkaç köyü kap- samaktadır. Kimi incelemelerde ise oyunların adlarını, oynandıkları yerleri gösteren uzun listeler yayımlanmış, fakat bu listelerdeki oyunların tanımı verilmemiş, bizim için bir ad olarak kalmıştır. Dramatik oyunlardan bir ör- nek verelim: Prof. Şükrü Elçin, daha önce değindiğimiz değerli eserinde, dramatik oyunlardan örnekler toplarken basılı derlemeler ve kendi derle-

melerinin yanısıra, Türkiye'nin dört bir yanına 3500 soruşturma kâğıdı dağıtmış, bunlardan 1645'ine cevap gelmiş, 805'i soruşturmayı yanlış anlamış, 230'u ise bu tür oyunların bölgelerinde bulunmadığını söylemiştir. Bunun sonucu Prof. Elçin'in kitabında yalnız oyunun ve çıktığı yerin adı bulunan yaklaşık 300'ü aşkın ad bulunmaktadır¹. Buna karşın metni saptanan oyunların listesinde yaklaşık 200 ad vardır². Gerçi metni elde edilenlerden, benzer adlar yoluyla bir fikir elde edilebilirse de, bu her zaman sağlıklı bir yol değildir; çünkü örneğin en çok rastlanan *Arap Oyunu*, değişik yerlerde birbirinden alabildiğine değişik biçimlerde oynanmaktadır. Bu bölümün kapsamına giren oyunlar için de böyle. Örneğin Gaziantep'i tanıtan bir danışma kitabında³ yalnız bu ilde 19 tür aşık oyunu olduğu söylendikten sonra şu oyunların adları verilmektedir: *Tek Adım, Antep Adımı, Halep Adımı, Abe Dolamaç, Ankara Benem, Bazlanbaç, Kubbe Çötürüm, Tek Donbalak, Uzun Çötürüm, Hıçır, Ben Sana, Nedir O?, Uçtu Uçtu, Neüzübilâh, Hey Bön Ayı Bön Ayı, Bir Karılı Mehmet Ağa, Kırmaz Kim Kırar, Soğan Kalktı Havuca, Ebe Beni Kurda Verme, Pabuç Çarpmaç, Bir Balık Kaçtı Gördün mü?, Yum Yum Yumurta, Mentivar, Sen Sevin Sen Sevin, Gülle, Değirme (Topaç), Çelik Değnek, Tahtahı, Yüzük, Alırık Alırık Al Ata Bindiririk, Göle Git Güneşe Gel, El El Üstünde Kimin Eli Var, Eşim Seni Dürttü, Dokudum Hacı Dokudum, Şakı Bilbil Şakı, Hakek, Ahras Oyunu, Nal Mıh, Cennet Cehennem, Zencir Kırmaç, Gakgak, Geçİ Boğazlama, Sildim Süpürdüm Geldim, Top Top Kadife, Cıyyık Bıyyık Kaş, İpip İlmeden, Lâfla Sahreye Gitmek, Cıncık Oyunu, Cuv, Şurup Satma, Mangala, Kayış Top, Anbelguk, Kuppe Demir Zube, Saklanbaç, Fes Kapma-Külâh Kapma, Eşekarısından Değirmen Kurmak, Abe Güreşi, Cirit, Çember Çevirme.*

Ancak hemen belirtelim böyle listeler hiç de yararsız değildir. Her şeyden önce yalnız bir ilden bunca ad çıktığına göre, konunun ne denli zengin olduğunu gösterir. Sonra ilerideki çalışmalar için ışık tutar. Örneğin "G i r i ş" bölümünde sözünü ettiğimiz *Mangala* oyununun Gaziantep'te bu ad altında oynandığını öğrenmiş oluyoruz. Bu listedeki oyunların tanımının pek çoğunu elimizdeki kaynaklardan bulabiliyoruz, ama önemli bir kesimi bizim için yalnız bir ad olarak kalıyor. Belki bunlardan kimini, başka bölgelerde aynı adı taşıyan oyunların bildiğimiz tanımlarından çıkarabiliriz, ne var ki bu da pek sağlıklı bir yol değildir, çünkü aynı adı taşıyan nice oyun vardır ki, birbirinden alabildiğine değişiktir. Ayrıca aynı bölgede aynı adı taşıyan iki oyun birbirinin çeşitlemesi olduğu zamanlarda bile, bunların kuralları öylesine değişiklikler gösterebilir ki, bu oyunun türünü bile değiştirir.

1 AKOO, 13-20.

2 AKOO, 7-11.

3 *Gaziantep İl Yıllığı*, Ankara (1969), 143; bir başka derlemede ise Gaziantep'ten 70 oyunun adı verilmektedir: Cemil Cahit Güzelbey, *Gaziantep Folklorundan Notlar*, I, Gaziantep, (1959), 73-75.

Aşağıdaki kümeleme ise, kimi oyunun adına bağlı kalınarak, kimi oyundaki araç-gerece göre, kimi oyunun en önemli eylemine ya da amacı ve işlevine göre yapılmıştır. Bu doğrudan doğruya Anadolu oyunlarının yaygınlığından çıkan doğal bir kümelemedir; bilimsel değildir.

A. Aşık Oyunları

Anadolu'nun en yaygın oyun türlerinden biri, aşıklı oyunlardır. Aşık, daha önce gördük, şamanlığa dayanan eskiliğinin yanısıra, "G i r i ş" bölümünde de değinildi, şamanlıktan çok daha eski ve yaygın bir oyundur. Orhan Şaik Gökçay, *Dedem Korkud'un Kitabı* adlı dev eserinde Boğaç Han'ın daha beş yaşında iken meydana üç uşağıyla aşık oynadığını belirttiğinden sonra, Abdülkadir İnan, Faruk Sümer gibi bilim adamlarının araştırmalarına dayanarak hükümdarların önemli bir savaştan önce nasıl aşık falına baktırdıklarına, önemli devlet kararlarında aşığın işlevi üzerine iki önemli örnek vermektedir.

Çeşitli hayvanlardan da olmakla birlikte çoğunlukla koyunun bilek kemiğinden çıkarılan aşık dışında, başka türlü kemiklerle de oynanan oyunlar bulunduğunu göreceğiz. Aslında kemik üzerine inançlar ve büyüklük uygulamalar da çok zengin bir konudur; henüz yeterince incelenmemiştir, bizim ise konumuz dışında kalır. Yalnız bu konuyu burada keserken, kemik ve oyun ilişkisi üzerine geçmişten ilginç bir örnek verelim. XVI. yüzyılda bir yabancı gezgin, 'Türkiye'de gördüğü profesyonel gezici oyuncuların hünerlerini anlatırken bunlar arasında güç gösterisi yapan birinin bir canlı öküzü dişleriyle ve elleriyle parçaladıktan sonra, bu kemikleri kendi kol ve bacaklarına vurup kırdığını uzun uzun anlatıyor. Ola ki bu gördüğü Türkiye'ye gelmiş bir şamanın gösterisiydi.

Aşık, hem zar gibi kullanılmakta, hem de nişan almak gibi beceriye dayanan amaçlar için. Birinci daha çok kumar niteliğinde oyunlarda görülmek-

4 Age., CCCXCV-VI.

5 Örneğin bir yazıda kemik üzerine ilginç yorumlar yapılmaktadır: Kerim Yund, "Kâğıt Kürek Deyimi Dolayısıyla", *TFA*, 150 (1962). James George Frazer, *The Golden Bough* adlı 13 ciltlik dev eserinde kemiğin büyüklük özellikleri üzerinde pek çok örnekler veriyor. Örneğin kadınların aybaşı sırasında, kartal ya da kuğu kemiğinden içmeleri; yaşlı hayvan kemiği yemenin yaşlandıracağı; göçen ruhların içi boş kemiklerde bulunduğu; Paskalya'da ateşte yakılması; hayvanların yeniden doğması için kemiklerin saklanması; yakılması ya da suya atılması; kırılmaması gerektiği; kutsal olduğu için törenle yenilmesi; ölen şamanların kemiklerinin ağaca konulması; yağmur yağdırmada kullanışı; ölen kralın kemiklerinin düşmanlara yok edilmesi; kemik biçiminde yapılan hamur işinin 'Tanrı'nın kemiği' olarak yenmesi; kemiğe dokunmakla elde edilen erdemler; ölünün yeniden canlanmasına yardımcı; kocalarının kemiklerini, üzerlerinde taşıyan dullar; geyik kemiğinin köpeklere yedirilmemesi; balık kemiğinin yakılmaması; suya ya da ırmağa atılması; kurban kemiğinin kırılmaması; beyaz balina kemiğinin köpeklere verilmemesi vb.

6 Pierre Belon, *Les Observations de plusieurs singularitez et choses memorables...*, III Paris (1553) 199; bunun üzerine daha çok bilgi için bkz.: And, *Kırk Gün...*, 93-94.

le birlikte bu ikisinin aynı oyunda toplandığı da olabilmektedir. Aşık oyunları hem yaygındır, hem de gerek aşık üzerine terimleri yaygın, oyunları da sayıca pek çoktur. Önce terimleri tanımak gerekir. Aşığın altı yüzü olduğuna göre, önce bu yüzlere çeşitli bölgelerde verilen adlardan başlayalım:⁷

1- Çukur göbek yüzüne: *aç, çiğ, kâhya, tök.*

2- *Çik*'in arkasındaki yumru yüz: *bey, çöl, tok, tök, tüğ.*

3- Üzeri S biçiminde oyuklu ve çıkıntılı olan yüz: *alçı, çik, kazak, kel Ali, mire, say, şek.*

4- Sayın karşısındaki düzce yüz: *bal, bali, doğ, doğa, kıt, kör, mire, şek, tala, tohan, zığa.*

5- İki boynuzlu gibi olan keskin tepesine: *umma, konga.*

6- *Umma*'nın karşısındaki yuvarlağımsı tepenin oyduğuna: *oma*

Ayrıca *say* ve *kıt* yüzlerinin uzunlamasına iki uçlarında bulunan çıkıntılara (dört kenar çıkıntısına) *dimik* adı verilir. Hemen belirtelim, aşağıda çeşitli bölgelerden derlenen örneklerde göreceğiz, hem bu terimler yer değiştirmekte, hem de başkaca terimler de kullanılmaktadır. Şimdi de belli başlı aşık oyunu terimlerini görelim:*

<i>Alek</i>	= Aşığın say yüzü üzerine oturması (Bor/Niğde)
<i>Apsu</i>	= Aşık oyununda nişan alma (Niğde)
<i>Aşıktul</i>	= Birbirini aşık oyununa çağırma (Şabanözü/Çankırı, Polatlı/Ankara)
<i>Atmer</i>	= Enek (Bor/Niğde)
<i>Bey Dalağına</i>	
<i>Oturmak</i>	= Aşık, kıt yani yukarıya gelerek oturmak (Beşşehir/Konya)
<i>Cuk Oturmak</i>	= Oyunda atılan aşık, istenilen biçimde oturmak (Kocaeli)
<i>Çambuş</i>	= İki kişinin birbirini geçmek üzere attıkları <i>enek</i> 'lerin bir hizaya gelmesi (Avanos/Kırşehir)
<i>Çöğmek</i>	= Dalağa oturmak (Beşşehir/Konya)
<i>Çur İtmek</i>	= (<i>Aşık Kaçırma</i>) aşık oyunları oynandığı sırada oyuna girmemiş olan birtakım çocuklar oyuncuların dalgın bir zamanında aşıkları kapar kaçarlar. Kaçıran çocuk taş yemeden, yakalanmadan önceden kararlaştırılmış olan yere aşabilirse kaçırdığı aşıklar kendisinin olur.

7 *SözDer*, 20.

8 *Sözder*, 21-23. Kimini buraya almadığımız başkaca aşık terimleri için bkz.: *AnaDia*, 143-152. [Sözlük].

Bu gibi çocuklar çapulculukla geçinirler. Kaçırdıkları aşıkları oyunculara satabilirler. Bunun üzerine oyuncular kaçırılan aşıkların yerine üçer beşer aşık koyarak oyuna devam ederler. Bu kez başka bir çocuğun aşıklarını *çur* etmemesine yani kaçırmamasına dikkat ederler (Erzincan, Erzurum)

Dalağa

Oturmak = Aşık, say veya kıt yüzü üzerine oturmak (Beyşehir/Konya)

Dalak Gelmek = Dalağa oturmak (Beyşehir/Konya)

Damaç = Öküüz ve Manda aşığı (Kütahya)

Doğdu = Aşığın kıt yüzü üzerine oturması (Bor/Niğde)

Eneği Çillemek = Çizgi içinde bulunan aşığı enek ile dışarı fırlatıp, eneğe aşığın yerini aldirtmak (Kayseri)

Enek, Eneke,

Enik = Baş aşık. Kendisiyle öteki aşıklara vurulan iri aşık (*Enek*'in ağır olması için kimi kez *çik* çukuru delinerek içine kurşun akıtılır). Buna atmer, damaç, saka, şaka da denilir (Maraş; Kayseri; Konya; Sivas; Avanos/Kırşehir; Gaziantep; Bor/Niğde; Erzurum; Adana; Kütahya; Polatlı/Ankara)

Eşek Dalağına

Oturmak = Aşık, say yani yukarıya gelerek oturmak (Beyşehir/Konya)

Gelbuna = Aşık oyununda, oyuncuların sıralarını belirlemek için uygulanan gösteri. Oyuncular, aşıklarını atarlar, kim en çok say düşürürse, o birincidir. Ötekiler de buna göre sıralarını alırlar (Şabanözü/Çankırı; Polatlı-Ankara)

Honek = Küçük aşık (Erzurum ve çevresi)

Kınttırmak = Aşığı enek ile dibinden vurmak (Balıkesir)

Kilben = Kıt ve say yanları taşa sürülerek aşındırılmış ve dümdüz hale getirilmiş aşık ki, atılınca daha kolay oturur (Gaziantep)

Madi = Yerdeki duruşu eneğin duruşuna benzemeyen aşık (Isparta)

Muş = Yerdeki duruşu eneğin duruşuna benzeyen aşık (Isparta)

Nallı = Göbeği delinerek içine kurşun akıtılmış aşık (Erzurum)

Oma Durmak = Aşık, tepelerinden biri üzerine dik durmak (Aşığın dört yüzünden başka iki de tepesi vardır ki, bunlar üzerine durmasına "çikine oma durmak", kalın tepesi

- üzerine durmasına da “tüküne oma durmak” denilir (Gaziantep; Beyşehir/Konya)
- Sade* = Üzerinde ayrıca uğraşılmamış doğal biçimde aşık (Erzurum)
- Sağ, Sol Aşık* = “Kır” yani üste, “say” yani alta gelmek üzere sağ elin baş ve şahadet parmakları arasına alman aşığın “çik” yani içe gelirse yani aşığı tutanın soluna doğru bakarsa o aşığa “sağ” denilir. Böyle sol el ile tutulan aşığın “çik” yani içe gelirse yani aşağı tutanın sağına doğru bakarsa o aşığa “sol” denilir (Gaziantep)
- Saka* = *Enek* (Doğu ve Orta Anadolu)
- Sakasıdur* = Atılan aşığın, oyuna göre kimi kez bir daire çevresinde veya düz bir çizgi üzerinde aldığı biçim (Niğde)
- Su İçmek* = Çizgi içindeki aşıklara atılan enek, çizgi üzerinde kalmak, enek veya aşığın çizilen çizgi üzerinde kalması (Beyşehir/Konya)
- Şaka* = *Enek* (Şabanözü/Çankırı; Polatlı-Ankara)
- Tuç* = Tunçtan dökme aşık.
- Yuma* = *Enek* (Isparta)

Kayseri’de şu terimleri buluyoruz: Sağ bacadan çıkan aşık = *sağba*; sol bacadan çıkan aşık = *solba*; çukur yüzü = *çik*; arkası = *tök*; elin baş ve şahadet parmakları ile tutulan çukur ve girintili yüzü = *Kefali [kelhalil]*; yüzü = *sığa*; oğlak ve kuzudan çıkan küçük aşıklar = *çılbez*; kocabaş hayvanların aşığı = *kalpazan*.¹⁰

Kars’taki aşık terimleri çok zengindir:¹¹ Şişkin yüzü = *bök*; bunun karşısında çukur olan yüzü = *cik*; dik durursa, kabarık, olan yüzü = *tohan*; bunun çukur olan karşı yüzü = *alçı*; törpü tazında düzeltilmiş aşık = *let* ya da *kesik*; iri aşık = *eneke*; *cik* yerine kurşun ya da kara sakız doldurulmuş yedek *eneke* = *gomuz aşığı*; kırmızı aşık = *gızar*; mavi aşık = *göyüs*; yamuk aşık = *pistikli*; deli aşık = *gotur*; toprakta uzun süre kalmış aşık = *çürük*; kuzu aşığı = *grve*; çizgileri belirgin uzunca aşık = *çimel*; pişmediğinden, eti kemikten ayrılmamış = *etli*; bir başı kırık aşık = *gollo, golle*; tel sarılmış aşık = *telli*; cık yüzü kara sakızlı = *gırrı [kırılı]*; *cik* yüzüne kurşun doldurulmuş aşık = *gulleli*; topraktan beneklenmiş aşık = *çilli*; köpek dışkısından çıkmış aşık = *ityemiş*; sağ ayaktan aşık = *sağ*; sol ayaktan çıkan aşık = *sol*; köpek aşığı = *it aşığı*; kurt aşığı = *kurt aşığı*. Kütahya’da boyalı, güzel aşık = *sultat*; büyük sığır aşığı = *domaç*’tır¹². Sivas’ta aşığı uzağa atmak = *uçmak*; benzeyen aşıklar alınır, ben-

9 KÇMO V.
11 KarOy I.

10 EAO.
12 SözDer, 54.

zeyen yoksa = *onsuz* denir¹³. Balıkesir’de aşık dikine durursa = *dingillik*’tir¹⁴. Amasya’da tepesi aşağı gelen aşık = *humma*’dır¹⁵.

Aşık atmanın çeşitli bölgelere göre kuralları vardır. Balıkesir, Sinop ve Erzurum dolaylarında aşık *kıt* ve *say* yüzlerinin başuçlarından, baş ve şahadet parmakları ile tutularak atılır. Gaziantep’te aşığı sağ eli ile atan sağ aşık, sol eli ile atan sol aşık kullanır. Aşık *kıt* yüzü üstte, *say* yüzü alta gelmek üzere geniş yuvarlağımsı tepesine yakın olan yerleri baş ve şahadet parmaklarının uçları arasında sıkıştırılarak fırlatılır¹⁶. Ancak kimi oyunlarda birtakım beceri isteyen atışlar da vardır. Örneğin Bor/Niğde’de bir aşık oyunu olan *Erkulak*’ta, *enek*’i atan sol eli sağ kulağını tutarak sağ elle atar. Gene Bor/Niğde’de *Bacak Altı* adlı oyununda *enek* bacak altından atılır¹⁷. Kayseri’de bu atış yolları adlandırılmıştır: *paça, çakma, kahve, kulak, gözüyumuk* vb; *Çizgili* adlı aşık oyununda gösterici oyunculara buna göre nasıl atacağını bildirir. Örneğin kulak derse, sol elle sağ kulak tutularak atılır¹⁸. Aşık, zar gibi atıldığında, tıpkı zar gibi avuçta sallanarak atılır. Kimi kez, atılan aşık sayısı birden çok olabilir. Örneğin gene Kayseri’de *Katmalı* oyununda oyuncu avucundaki aşıkları sallayarak atar¹⁹. Aşık oyunlarında, atışlar ayakta ve çömelmek üzere ikiye ayrılır. Gaziantep’te ise *fıslı* ve *say çakmak* adlı aşık oyunları çömelerek oynanır²⁰.

Aşık oyunlarına geçerse, bunları birkaç kesimde toplayabiliriz. Aşığın eski işlevlerinden olan, fal, niyetle ilgili oyunlar vardır. Örneğin Kırşehir’den *Aşığım Ne Adam* [Baht] oyununda bir kimsenin nasıl bir adam olduğu aşık atarak öğrenilmeye çalışılır. Gaziantep’ten *Aşık Filân Ne Kişi?* oyunu gibi²¹. Gemerek’te sofraya başında oynanan söyleşmeli *Aşık* oyunu da böyledir²². Nitekim aşığın yüzlerine verilen adlar da bunu kolaylaştırır: şişkin yüzü = *dok* [tok]; çukurlu yüzü = *aç*; alt = *eşek*; üst = *bey*. İstanbul’da oynanan aşık, kişilerin nasıl biri olduklarını belirtir²³.

Aşık yaygın olarak kumar gibi de oynanır. Örneğin Niğde’den *Alay Oyunu*²⁴, gene Niğde’den *Tok-Çik Atışmak*²⁵ gibi. Burada çoğunlukla yenilen karşıya aşık verir; ancak bu para veya başka bir şey de olabilir. Nitekim gene Niğde’den *Aşıkla Para* [Tura] *Vurma* oyununda paralara aşık atılır, para vurulunca alınır²⁶. Kimi kez de, sonuç yenilene bir ceza olur. Örneğin Maraş’ta *Aşık Oyunu*’nda aşığın bir yanı kız, öteki oğlandır. Kız üç, oğlan iki sayıdır; oyun 30 sayıda biter. Kim yenilirse, ceza olarak onun yüzüne bir mendil içindeki kül

13 SÇO I.

15 *SözDer*, 125.

17 *SözDer*, 55.

19 KÇMO V.

21 *SözDer*, 19-20.

23 *İF*, 214.

25 *SözDer*, 121.

14 *SözDer*, 6.

16 *SözDer*, 23-24.

18 KÇMOV.

20 GAGO.

22 M. Güner Demiray, “Aşık Oyunu”, *TFA*, 135 (1960).

24 *AnaDia*, 133-134.

26 *AnaDia*, 134.

üflenir²⁷. Bir başka tür de aşığı, aşığa vurdurmaktır. Örneğin Konya'dan *Vurdu Kızdı* oyunu²⁸ gibi. Bu kimi kez yerdeki aşıklara *enek* atılmasıyla olur²⁹. Bunun bir çeşitlemesi ise yere çizilen çizgilerle oynanır. Aşığa, aşık atılır; vurulan aşığın bu çizgiye göre durumu oyunun gelişmesini belirler. Çoğu kez bunlara *Çizgili*, *Çızılı* gibi adlar verilir. Bunlarda oyuncu çizgi dışına çıkarıldıklarını alır. Kayseri'den *Kırmızı* oyununda bunlar içiçe iki dairedir. Ortaya aşıklar konur; aşık, büyük çizgiden çıkar, *enek* büyük çizgide kalırsa bütün aşıklar onun olur; eğer aşık küçük çizgiden çıkıp büyük çizgiden çıkmazsa *kırmızı* olur, bütün aşıklar kendisinden sonrakinin olur. Gene Kayseri'den *Kusturmalı*'da ise daire çizgisi yoktur, çizgi üzerine aşıklar dikilir. Buna karşın *Duvara Vurmali*'da *enek* iki ayak arasında duvara vurulur.³⁰ Böyle çizgili aşık oyunlarında bir de enegün düştüğü yer ile vurduğu aşığın gittiği yer arasındaki uzaklık ölçülür; burada önceden belirlenen ölçüye göre vuran aşıkları alır, ya da alamaz. Örneğin Konya'dan *Bir Ayak* oyununda³¹ bu bir adım; Bor/Niğde'de *Üç Ayak*'ta üç adım; gene Bor/Niğde'den *Yedi Ayak*'ta yedi adım; Amasya'dan *Humma*'da on adımdır³².

Bir de katışık aşık oyunları vardır. Bir başka deyişle aşağıda örnekler vereceğimiz kümelerden birine de girebilecek aşık oyunlarıdır bunlar. Örneğin Tekirdağ'da kızların oynadığı aşık, aslında bir top oyunudur. Top atılır; top yere düşünceye kadar yerden toplayabildiği kadar aşık toplar³³. Gene aşıkla saklama ve oranlama oyunları oynanmaktadır. Örneğin Gaziantep'ten *Hıçp* adlı oyunda, bir oyuncu eline tura alır, bir başka oyuncu bir aşığı çeşitli oyuncuların koynuna sokar gibi yapıp, birisinde bırakır, herkese "kimde?" diye sorar, bilmeyen turayı yer, bilen turayı eline alır.³⁴ Gene Gaziantep'ten *Aşık-Gülle* oyunu aşıklara gülle ya da bılye ile vurulduğundan katışık bir oyundur³⁵.

Yukarıda örnekler verdiğimiz oyunlar dışında derlenmiş şu aşık oyunlarını bölgelere göre örnekleyelim: Konya'dan *Köy* ya da *Künü*, *Can*, *Sıçdı*, *Dalak'ta Katma*, *Çakma*, *Ağda*, *İldi Aldı*, *Çizgiden Çıkma*, *Vurdu Kızdı*³⁶; Kars'tan *Mat*, *Cıız [çizgi]*, *Gala [Kale]*, *Tahan Girdi*, *Üç Aşık*, *Kızır*, *Ara*, *Sattı*, *Gomba Bök*³⁷; Çorum'dan *Cızılı Aşık*, *Hobbişli Aşık*, *Ballı Callı*, *Hilbılı*³⁸; Kayseri'den *Mire*, *Katmalı*³⁹, *Çırac Çıkarmalı*, *Ballı Dökmeli*⁴⁰; Gaziantep'ten *Almalı*⁴¹, *Fısılı [mallı, malsız]*, *Killeyt*, *Hötöt*, *Say Çıkmalı*, *Vurup Döndürmeç*⁴²;

27 MÇO.

29 AnaDia, 102.

31 AnaDia, 34.

33 ÇOCIS II.

35 SözDer, 74.

37 KarOy, I, II, III, IV.

39 AnaDia, 101-102.

41 SözDer, 16.

42 C. C. Güzell[bey], "Aşık Oyunları", *Başpınar*, I 59 (1944), II 60-61 (1944), III 64 (1944), IV 65 (1944), V 71 (1954).

28 AnaDia, 33.

30 KÇMO V.

32 SözDer, 124-125.

34 SözDer, 76-77.

36 AnaDia, 30-34.

38 EAO.

40 KÇMO V.

Erzurum'dan *Alçılarım* [*Tünzile*]⁴³; Burdur'dan *Aşık* oyunu⁴⁴; Amasya'dan *Be-te* oyunu⁴⁵; *Mire*⁴⁶; Niğde'den *Çizgili*, *Talak*, *Düşmeli*, *Yıhılı Bamy*, *Aşıkla Tura* [*Para*] *Vurmak*⁴⁷, *Zil*⁴⁸; Bor/Niğde'den *Aşık Çakmaca*⁴⁹, *Fitiş*⁵⁰, *Mam*⁵¹; Kırşehir'den *Biricik* [*Cübertme*, *Kondurma*]⁵², *Çızılı*⁵³, *Turaç*, *Üç Tök Dört Çik*⁵⁴; Balıkesir'den *Aç-Tök*⁵⁵; Kütahya'dan *Çök* [*Sultat*]⁵⁶; Isparta'dan *Meri*⁵⁷, *Muş-Madı*⁵⁸; Ankara/Polatlı'dan *Tingizlı*, *Umma*⁵⁹, *Alçılı*⁶⁰, *Dikişli*⁶¹, *Congazlı*⁶² oyunları.

B. Yüzük Oyunları

Anadolu'da yaygın oyunlardan birisi de yüzük oyunlarıdır. Aslında bunlarda ortak nokta yüzüğün saklanması ve bulunmasına dayandığından, oranlama oyunları kümesine alınması gerekirse de, yüzük oyunu kendine özgü, çok sevilen ve oldukça karmaşık kuralları olan bir oyun türü olduğundan, ayrı bir kümede topladık. Genellikle yüzük, başaşağı çevrilmiş fincanların içine saklanmakla birlikte, mendil altında saklanarak ya da bir ipe geçirilerek de oynanır. Oyunun yürüyüşü ve kuralları üzerine tam bir fikir vermek için Isparta'da oynanan *Yüzük Oyunu*'nu kaynağından dilini değiştirmeden olduğu gibi aşağıya aktaralım⁶³:

“Kış geceleri herkes akran ve emsalle sohbet gezerler. Yâni, nöbetle her gece birisinin evine toplanıp kahve içilir ve muhtelif şeyler yenir. İşbu zamanda, meclise toplanan delikanlılar, ihtiyarlar, hattâ bazan kadınlar, 12-15 yaşındaki erkek çocuklar kendi cemiyetlerinde ve muhitlerinde oynarlar.

Oyun şöyledir: Bir tepsi üzerine onbir tane fincan kapatılır. Ve ayrıca ya bir yüzük ve yahut bir mühür bulundurulur.

Meclis ahali, ilk önce karşılıklı olmak üzere, iki partiye ayrıldıktan sonra, evvelâ tepsinin üzerine iki fincan konur. Mühür de bunlardan birinin altına, iki taraf için gizli olarak saklanır ve partilerin önüne konur. Her hangi partiden biri, bu fincanlardan birini kaldırarak mühürü çıkarırsa, ilk oyunu o parti yapar. Çıkaramazsa, oyun diğer karşı partiye geçer.

43 *SözDer*, 15.

44 *AnaDia*, 68-69.

45 *SözDer*, 36.

46 *SözDer*, 99.

47 Bu oyun da niyet oyunları gibidir. *Togan* kaldıran *bey* olur, *tök* gelen *hırsız*, *çık* gelen *ekmekçi*; *hırsız* olan *bey*'in buyuracağı kadar tura yer.

48 *AnaDia*, 133-135.

49 *SözDer*, 21.

50 *SözDer*, 55.

51 *SözDer*, 99.

52 *SözDer*, 38.

53 *SözDer*, 54.

54 *SözDer*, 121.

55 *SözDer*, 6-7.

56 *SözDer*, 54-55.

57 *SözDer*, 55.

58 *SözDer*, 98.

59 *SözDer*, 55.

60 *SözDer*, 16.

61 *SözDer*, 125.

62 *SözDer*, 99.

63 *AnaDia*, 46-47.

Oyunu kazanan partiden, iyi saklamayı bilen birisi tepsinin üzerine onbir fincanı kapatıp, diğer partiye arkasını çevirir veya başka bir yere giderek mühürü kapatılmış fincanlardan birinin altına saklar. Bu iş yapıldıktan sonra, tepsiyi karşı partinin önüne kor, kendisi de çekilir. O parti efradından her bir 'işgil' namile mühürün bulunduğunu ümit ettiği fincana reyini verir. En sonda, katî karar verilerek fincanın biri kaldırılır. Eğer, birinci fincanın altından çıkıverirse, buna 'deste gül' tabir edilir ki, oyun öbür tarafa geçer ve bunun için çok şenlik yapılır. Eğer birincide çıkamayıp ikinci kaldırılan fincanın altından çıkarsa, bu defa oyun saklayan tarafın lehine olup 'part' tâbir edilir. Ve bu yüzden 'onbir' sayı kazanılmış olunur. Yeniden mühür saklanır. 'Destegül' alınmadığı gibi part ta olmayup başkasından çıkarsa, mühür çıkan fincan ile beraber tepsi üzerinde kaç fincan kalmış ise, sayılarak evvelki sayıya ilâve edilir. Üç fincan kalıncaya kadar ayıklanıp mühür çıkmadığı takdirde, kalan fincanın birincisinde yahut ikincisinde oyun, diğer tarafa geçer.

Onlarda da çıkmayıp en sonuncu fincanın altından çıkarsa, saklamak hakkı yine evvelki tarafındır. Yalnız, kalan üç fincanın hangisinden çıkarsa çıksın, sayılmaz.

Bu oyunun kendine ait kanunları şunlardır:

1- Hangi partinin sayısı önce elliye bulursa, o taraf diğer tarafı yenmiş sayılır. Neticede, kazananlar için çok büyük şenlik yapılır. Yenilen taraf yenen tarafın latif ve zarif eziyetlerine tahammüle mecburdur.

2- Destegül olan taraf ikinci mühür saklayıştan itibaren, her saklayışta çürük namile tepsinin ortasına bir fincan kor ki, bu fincana yüzük saklanır. Ayıklayan taraf ilk fincanı aldığıında mühür çıkmayacak olursa, ikincide behemahal çürük namındaki fincanı kaldırır ki, bu veçhile part yâni 'onbir' sayı vermiş olur.

3- Eğer üçüncüde çürük kaldırılmayıp, mühür bulunduğu tahmin edilen başka bir fincan kaldırılır ve onun altından mühür çıkarsa part, yâni 'onbir' sayı verilmiş olur.

Oyun hakkında ayrıca halk arasında, dede babadan kalma bir rivayet mevcuttur:

Rivayet edildiğine göre, bir buçuk asır bundan evvel, işbu Yüzük Saklama Oyunu yüzünden 'Karlıköy' adlı 'Karaağaç' kasabasının yakınında yarım saatlik bir mesafede bulunan köyün ahali si tamami le dağılmış ve köy de kâmil en harap olmuştur. 30-40 sene evveline kadar yerini bilenler mevcut olmuştur. Orası bir zamanlar mezarlığa çevrilmiştir.

İşbu hadiseye sebep olarak şunu nakletmektedirler: Gûya vaktile bir söhbet meclisinde 'Yüzük saklaması' oynanırken, oyunu kazanan taraf, diğer mağlup tarafa yaptığı eziyet o derece ifrata vardırılmıştır ki, neticede iki ta-

raf birbirine son derecede zıd vaziyet alır. Nihayet mesele çirkin bir cereyan alır. Yenen taraf yenilen tarafa, hemşirelerini getirip meclistekilere kahve dağıtmağı teklif eder. Onlar da oyun kanunu icabı olarak bu teklife muvafakat ediyorlarsa da, ertesini günkü oyunda aksine olarak ilk oyundaki mağluplar kazanmış olurlar. Bu sefer de bunlar, mağluplara haremelerini meclise getirmelerini talep ederler. İş, bu raddeye gelince, iki oyuncu taraf arasındaki şiddetli münazaa ve mukateleye münce olur ve bu yolda bir çok kimseler ölür.

Yerde kalanlar da muhtelif yerlere dağılırlar. Köy bu suretle bir oyun yüzünden kendi mevcudiyetini kaybediyor.

İşbu rivayet 'Yüzük saklama' oyununun, vaktile köylü arasında ne kadar büyük bir rağbet gördüğünü göstermektedir."

Kimi yerde yüzük oyunu 6-12 fincanla oynanır. 'Takım başkanları [= *yüzükçübaşı*] vardır. Yüzüğü bulmak için tekerlemeler söylenir, göz bakışlarından yüzüğün nerede olduğu anlamaya çalışılır ya da "yüzük gözüküyor" deyip, karşı takımı şaşırtarak gözlerini yüzüğün olduğu fincana çevirmek için birtakım yollara başvurulur. 5. sayıda *Pampılıt* cezası verilir. Bu cezada fincan içine kül konulur, cezalı fincanı dudağına dayar ve "pampılıt" deyince kül yüzüne sıçrar. 9. sayıda tort cezası verilir. Burada iki fincan içine yüzük konulur, fincanlar ağız ağıza kapatılır, ipe sarılıp cezalının boynuna asılır. 11. sayıda ceza olarak fincanın ise tutulmuş ağzı muhtara mühür verilecek diye cezalının alnına damga vurulur. Oyun 21'de biter. Öteki takım buna yetişirse, "denge" diye bağırır. Burada muhtar olanın alnına vurulan damgayı karşı takım diliyle siler. *Destegül*'de kazanan takım karşı takıma bir fırsat verir. Dört fincan bir dikdörtgenin dört ucuna konulur, birinde yüzük vardır, fincanlardan ikisi kaldırılır, yüzük çıkarsa karşı takımın 21 sayısından 11'i yanar. Bu *yarıya*'dır. *Yarıya*'da bulmayan *cura* hakkını kullanır, yüzüğü bulursa, 21 sayının hepsi *cur* olur, yani hiç sayısı kalmaz. *Yarıya* ve *cura*'da bulmazsa, 21 sayı yapan kazanır⁶⁴.

Sivas/Şarkışla'nın Deliliyas köyünde oynanan *Yüzük Oyunu*'nda 8. sayıda "kül atma", 13. sayıda "kara sürme" cezası vardır. 19. sayıda *Mars yüzüğü*'nde, 3 fincandan çektirilir, ilk fincandan bulan 2 sayı alır. Oyun 21 sayıda biter. Cezalardan biri "terlerini alma"dır; Biri berber olur, kıldan örme çorapla cezalının yüzünü siler, bu yüzü acıtır. "Buğday ölçme" cezası, bir de kafaları birbirine vurdurmaya dayanan "duvar örme" cezası vardır. *Sildirsip Cezası* ise başlı başına bir oyundur. Burada cezalının bir kesimi "Sildir", öteki kesimi "Sip" adını alır. "Sildir" denince onlar yere yatar, hemen arkasından "sip" denince ötekiler yatar, böylece durmadan yatıp kalkarlar⁶⁵.

64 Hasan Özbaş, "Yüzük Oyunu", *TFA*, 225 (1968).

65 R. Sami Hamamcı, "Şarkışla'da Yüzük Oyunu", *TFA*, 229 (1968).

Çorum'da *Yüzük Oyunu*'na *Filcan Oyunu* da denilir. Daha önce gördüğümüz gibi yenilenleri kızdırmak için *çığsak*'lar okunur. Ayrıca "sıraya dizme" cezası vardır. Burada yenilenler başçıl denetiminde sözde duvar örerler, yanlış yapan tura ya da maşayı yer⁶⁶. Harput'ta *Yüzük Oyunu* 9 fincanla oynanır, birincide bulunursa, bulan kazanır, ikincide bulunursa karşı takıma *dimyat* [= 10 sayı] verilir, 3. fincanda 7 sayı, iki fincan kalırsa kura çekilir ya da tekerlemeler söylenir. Oyun 100 sayıda biter, son oyuna *el desti* denir, 99 yapanın sayıları yanar, yeniden başlar. Cezaları ağırdır; örneğin yenilen, soğuk kış günü bir gömlekle yarım saatlik uzağa gider, soğuk su banyosu yapar, çingiraklarla sokakta dolaşır⁶⁷. Safranbolu'da takım için iki başkan seçilir sonra ikişer ikişer eş tutularak alaklaşırlar. İlk saklayacak olan takımı bulmak için *alavere yüzüğü* oda içinde saklanır. Burada ikinci fincan 10 sayı, üçüncü 8, dördüncü 7, beşinci 6 sayı kazandırır. Oyun 101 sayıda biter, 2. fincanda bulunursa 10 sayıdır, buna *dimyat* denir, 49 ya da 99 sayı yapanın sayıları yanar. Yenilenlere su verilip alay edilir. Her sayının kendine özgü ezgileri, türküleri vardır⁶⁸. Gaziantep'te oyun 7 fincanla oynanır. Birinci fincanda bulunursa *destegül*'dür. Sayıya *deve* denir. İkincide bulunursa 7, üçüncüde bulunursa 5 vb. 1. ve 6. fincanlar kazandırır. Cezalar iki türlüdür, ya yenilen karşı takıma bir şey alır; helva gibi; ya da onun istediği bazı gülünç şeyleri yapar⁶⁹. Eğin'de *Yüzük Oyunu* 9 fincanla oynanır, 12 sayıda damga cezası vardır, oyun 22 sayıda biter⁷⁰. Kayseri'de yedi fincanla oynanır, yüzük yalnız iki fincanda aranır. Her sayının ayrı bir türküsü vardır. Oyun 9 sayıda biter. Cezalardan birinde, odanın tavanına ipe soğan asılır, cezalının elleri arkasına bağlanır, soğanı ağızıyla kapmaya çabalar. Ayrıca tıraş cezasında sulu külin içerisindeki böreği bulmaya çalışır⁷¹. Senirkent'te fincanlar tepsi yerine bir kalbur üstüne konulur, 9 fincan ile oynanır, oyun 150 sayıda biter⁷². Konya'da 12 fincan ile oynanır, ikinci hamlede bulunursa buna *part* denir, arayanlar iki katı sayıyı karşı yana kaptırırlar⁷³.

Yüzük oyununun yalnız fincanla oynanmadığını belirtmiştik. Kars'ta üç türlü yüzük oyunu vardır, bunlardan *Yüzük Oyunu* denilen 7-9 fincanla oynanan ve 21 sayıda biten, yukarıdaki yaygın biçimidir. Bir başka çeşidi *Yüzük Kimde?*'dir; burada, yüzük elde saklanır, ebe bulur. Bir üçüncüsü ise *Papak*

66 Eşref Ertekin, "Çorum'da Yüzük Oyunu, Sıra Gezme ve Sıraya Dizme ve Söylenilen Çığsaklar", *Çorumlu*, 72 (1940); "Çorum'da Söylenilen Çığsaklar", *Çorumlu*, 28 (1941), 29 (1941); ayrıca bkz.: *AnaDia*, 105-106.

67 *HYO*.

68 *SKA III*.

69 *GT I*; ilk fincanda bulmaya "destegül çalmak" deniyor; oyun 50 sayıda bitiyor. Bkz.: *SözDer*, 131-132.

70 Mehmet Hilmi Gür, "Eğin'de Yüzük Oyunu", *TFA*, 223 (1968).

71 *AnaDia*, 85-89.

72 İsmail Nami Erbilek, "Senirkent'de Gezek", *HBH*, 126 (1941).

73 *AnaDia*, 19.

Altı'dır; yüzük bir şapka altına saklanır⁷⁴. Dursunbey'de mendil altına saklanır, toplantıyı yöneten *baranabaşı* sorar: "İşkilin hangisi?" [= "nereden şüpheleniyorsun?"]. Yenileni küçük düşürmek için davulun ince değneği yere çarpılır⁷⁵. Çankırı'da 11 mendil altında yüzük (kimi kez para) saklanır. Oyun 51 sayıda biter. Bir takım 26 sayıya erişince karşı takım saldırıya geçer⁷⁶. Burdur'da da 11 mendil ile oynanır; takım başlarına *güdek* denilir⁷⁷. Muğla/Ula'da üç çeşit *Yüzük Oyunu* vardır. Birinci türünde, yüzük, fes, havlu altında saklanır; iki takımın birer *başarı*'sı vardır. İkinci çeşidinde yüzük ipe geçirilir, yüzük gizlice elden ele geçirilir; bunu güdekçi bulacaktır. Üçüncü türünde ise ebe ve güdekçi vardır. Ebe elinde değnekle yüzüğü herkesin avucuna koyar gibi yapar, birisinde bırakır, değnek vurarak kimde olduğunu sorar, güdekçi kimde bulursa, güdekçilik ona geçer⁷⁸. Ankara'da *Çabıt Yüzük* denilir; yemeni, çevre, peşkir gibi bir şey altında saklanır. İlk ya da son elde bulunursa yüzük bulanın olur, yüzüğü o saklar. İkinci, üçüncü, dördüncü ellerde bulunursa geride kalan çabıtlar kadar sayı saklayanın olur. Bitme sayısı 50'dir⁷⁹. Kayseri'de daire olunur, yüzük oyuncuların arkalarında elden ele dolaştırılır, ebe yüzlerden kimde olduğunu anlamaya çalışır; ayrı bir türküsü de vardır⁸⁰. Seferihisar'da da üç türlü *Yüzük Oyunu* buluyoruz. Bunlardan ilki en yaygın türüdür, yüzüğü saklayanın çok kurnaz olması, yüzüğün ilk ve son açışta bulunması gerekir⁸¹. *Yüzük Bulmaca* denilen oyunda oyuncular daire olur, çömelirler. İki ebe vardır; ebelerden biri yüzüğü oyunculardan birinin avucuna gizlice koyar, öteki ebeye nerede olduğunu sorar⁸². Üçüncüsü yüzükle olmakla birlikte, ipe geçirilen yüzükle oynanan *Cicoz*'a benzer; ipe bir makara geçirilir, makara elden ele dolaştırılır, ebe makaranın kimin elinde olduğunu bulmaya çalışır⁸³. Gelibolu/Çanakkale'de oynanan (aslında bu adla pek çok yerde raslanır) *Cicoz* oyununda herkes halka olur, yüzük gösterilmeden elden ele dolaştırılır, ortada duran ebe kimde bulursa ebe o olur, ebe üç kez dolaşp bulamazsa cezalanır⁸⁴.

Yüzükle olmamakla birlikte yüzük oyununun benzeri olan *Zekir Oyunu*'nun da sözünü etmek gerekir. Elmalı köylerinde *Zekir Oyunu*'nda şu terimleri buluyoruz: *şimşir* [= mendil kaldırmak için çubuk]; *demir* [= mendil altına yüzük yerine saklanan çakmak demiri]; *güman* [= demirin hangi mendilde olduğunu oranlama]; *âza* [= *güman*'ı doğru çıkana verilen ad]; *tilki* [= saklayan kişi sayı almadan demir bulunursa tilki olur, *Tilki Oyunu* oynanır]; *destegül* [= kesin bulup çıkarma, saklayan değişir]; *baş* [= en baş mendili bulup verme,

74 Mustafa Turan, "Yüzük Oyunu", *Karseli*, 31 (1967).

75 DKS. 76 *ÇTH*, 60-62.

77 *AnaDia*, 65-66. 78 *AnadEs*, 82-85.

79 *AnBud*, 276-277. 80 *AnaDia*, 89.

81 *SefOy*, IV. 82 *SefOy*, VIII.

83 *SefOy*, VII. 84 *SözDer*, 43.

baş verilen mendilden demir çıkarsa geri kalan on mendilden on sayı verilir; *deve* [= sayı]. Oyun 11 mendille oynanır, *g \ddot{u} man*'ları şaşırtmak için çeşitli muziplikler yapılır, sözler söylenir⁸⁵. Elmalı köylerinde *Zekir Oyunu*'nun cezaları da her biri kendi başına birer oyun niteliğindedir. Şu cezaları buluyoruz: *Deve Çekmek*, *Taklidî Sesler*, *Çabuk Söyleme*, *Ak Kazı Kim Vurdu?*, *Burçak Yolma*, *Tıraş Etme*, *Saçma Dökme*, *Palto Diktirme*, *Arı Açma*⁸⁶. Dursunbey'de sohbetlerde oynanan *Fincan* ve *Cicoz* oyunlarının yanısıra *Zekir Oyunu* da vardır⁸⁷. İstanbul'da çocukların oynadığı bir *Yüzük Oyunu* ise bütün bunlardan çok başkadır; yüzüğü elin parmaklarına geçirmeye dayanan bir beceri oyunudur⁸⁸.

C. Top Oyunları

Top oyunları da hem yaygın hem de çeşitlidir. Anadolu'da kullanılan top iki türdür; biri esnektir, yere vurulunca zıplayabilir, öteki ise çoğunlukla bezden yapılır, sıçramaz. Örneğin Çorum'da top, eşit boyda ve değişik renklerde 8 parça meşin ya da sahtiyan parçaları birbirine dikilerek yapılır, bunun içine bez, çuha kırpıntısı, talaş doldurulur⁸⁹. Safranbolu'da, aşağıda üzerine bilgi verilecek *Eğir* ve *Güdü* adlı top oyunlarında kullanılan top ise, sıkıştırılmış yündendir; iplerle sarılmış olup, bir portakal büyüklüğündedir⁹⁰. Hemen belirtelim, top oyunları başlığı altında topladığımız örneklerden kimi aşağıdaki başka kümeler de alınabilir; örneğin kimi kovalama oyunlarına girebilir ya da topa değnekle vurulan oyunlarda, bu değnek oyunları kümesine de alınabilir.

Top oyunları oynanışlarına ve eylemlerine, amaçlarına, kurallarına göre çeşitli alt kümelerde toplanabilir. Bunların en yalın ve yaygın olanları kız çocuklarının oynadıkları top oyunlarıdır. Bu tür top oyunlarında amaç, topa belli bir sayıda, sürede vurarak sıçratmak, top sıçrarken de başka eylemlerde bulunmaktır. Örneğin Ankara'dan *Binekli Dıvar* oyununda, çocuk iki eliyle topu duvara düşürmeden elliye kadar çırpa çırpa oynar, düşüren olursa ceza olarak öteki oyuncu onun sırtına biner⁹¹. Bor/Niğde'de *Yer Topu*'nda, top yere vurulur yükseldikçe yeniden vurulur⁹². Konya'dan *Eşşemin Kuyrugunu* adlı oyunda kız çocukları topu duvara atıp yere düşmeden tutarlarken, ayrıca manzum söyleşmeler de yaparlar⁹³. Tekirdağ'dan üç top

85 Hüsnü Yıldız, "Elmalı Köylerinde Zekir Oyunu", *TFA*, 82 (1956).

86 İçlerinde dramatik nitelikte olanların da bulunduğu bu cezaların tanımı için bkz.: Hüsnü Yıldız, "Elmalı'da Zekir Oyununun Cezaları", *TFA*, 93 (1957).

87 Hikmet Turhan Dağlı, "Sohbetler ve Gezekler", *HBH*, 45 (1935).

88 *İF*, 215.

89 *ÇEÇOT*.

90 *EGO*.

91 *AnBud*, 276.

92 *SözDer*, 129.

93 *AnaDia*, 16.

oyunu da böyledir. Bunlardan *Benim Bir Topum Var* adlı oyunda top el ayağıyla vurulup sıçratılır, tekerleme söylenirken ayak topun üzerinden geçirilir; *Palemi* adlı oyunda top havaya atılır, düşünceye kadar el önden ve arkadan çırpılır; *Topla Kama Tıkma* oyununda top atılır, sayılır, bu arada ayak üzerinden geçirilir. Burada *kama* = sayıdır⁹⁴.

“Giriş” bölümünde de belirttik, kovalama oyunlarında elle değmek yerine, top atılabilir. Şimdi bu kümeden örnekler verelim: Gene Tekirdağ’da top havaya atılır, top yere düşüp ötekiler koşuncaya kadar, top onlara atılır⁹⁵. Çankırı/Boyalıca’da *Çomçom Oyunu*’nda bu bir daire içinde yapılır⁹⁶. Bu türden şu örnekleri verebiliriz: Muğla/Ula’dan *Kızıştı Oyunu*⁹⁷, Konya’dan *İnce Minare Oyunu*,⁹⁸ Çanakkale/Gelibolu’dan *Anam Boyu* (burada ebenin topu atması üçüncü aşamada olur)⁹⁹, Beypazarı’ndan *Ara Keskes*¹⁰⁰, Elazığ’dan *Ahırtopu*¹⁰¹, Çorum’dan *Elamsama*¹⁰² vb. Bu tür top oyunlarının bir çeşitlemesinde iki takım olunur; seçim işleminde kazanan takım öteki takımın oyuncularının üzerine binerler. Topu birbirlerine atarlar, top yere düşer, ya da ebe tarafından yakalanırsa, binmede yer değiştirirler. Örnekler: Ankara/Ayaş’tan *Üste Binmece*¹⁰³, Niğde’den *Eşkili Top* (iki çeşitlemesi vardır)¹⁰⁴, Ankara’dan *İçli Umman*¹⁰⁵, Muğla/Ula’dan *Binmece Eşek*¹⁰⁶, Bor/Niğde’den *Güllü Güllü*¹⁰⁷, gene Bor/Niğde’den *Köy Göçtü*¹⁰⁸, Çorum’dan *Bindiğim Eşek*¹⁰⁹, Elazığ’dan *Elin Kallandı*¹¹⁰, Ankara’dan *Ummana Gelen Domala Kalsın*¹¹¹, Isparta’dan *Top*¹¹² oyunu gibi.

Bir başka top türü, çukurlu, hedefli, kaleli top oyunlarıdır. Birçok top oyunlarında top kazılan çukurlara atılır. Örneğin Çorum’da *Emenli Top*’ta her oyuncu için bir çukur [= *emen*] kazılır, bunların sayısı, oyuncuların sayısından bir fazladır. Buna *cin emeni* denilir. Top 4,5 metreden çukurlara atılır, kimin çukuruna girerse, o çukurun sahibinin üstüne binilir. Top, *cin emeni*’ne girerse, oyuncular kaçır, yatan oyuncu topu oyunculardan birine atar, vurursa o alta yatar¹¹³. Çorum’dan bunun bir çeşitlemesi de *Cinemen*’dir¹¹⁴. Amasya’da bu oyunun adı *Cincin*’dir. Burada top kimin çukuruna girerse, ötekiler kaçışırken ebe onlara atar, top değerse değen oyuncu *yumurtlar* [= kendi çukuruna taş koyar], çukurunda 10 taş birikirse *gurka yatar* [= eline topu alır, çukurun başına çömelir], biri onun sırtına bir yumruk vurur, ötekiler kaçışır, kaçanla-

94 ÇOÇİS I.

96 SözsDer, 56.

98 AnaDia, 17.

100 SözsDer, 17.

102 ÇEÇOT.

104 AnaDia, 140.

106 AnaDes, 92.

108 SözsDer, 95.

110 SözsDer, 69.

112 AnaDia, 44-45.

114 SözsDer, 39-40.

95 ÇOÇİS I.

97 AnaDes, 72.

99 SözsDer, 16.

101 SözsDer, 11.

103 SözsDer, 126.

105 AnBud, 280.

107 SözsDer, 44-45.

109 ÇEÇOT.

111 AnBud, 284.

113 ÇEÇOT.

ra *gurk* top atar, değerse yeni baştan bařlanır¹¹⁵. Daha önce görmüştük, bunun Kayseri'deki çeşitlemesine *Kazankup*¹¹⁶ ya da *Gazan Gup*¹¹⁷ denilmektedir. Oyunun 'Tekirdağ'daki çeşitlemesi *Yumurtalı Tavuk*'tur¹¹⁸. Bilecik'ten *Loğa*¹¹⁹, Çanakkale/Bayramiç'ten *Kumbe* [Yalak], Isparta'dan *Hol Getir*¹²⁰, Konya, Bor/Niğde'den *Cennet-Cehennem*, İstanbul/Çatalca'dan *Cincintek*¹²¹, Muğla/Ula'dan *Çukur*¹²², Konya'dan *Yalak*¹²³, Niğde'den *Güllük*¹²⁴ vb. oyunlar bu türdendir.

Hedefli ve kaleli top oyunları da ayrı bir türdür. Çeşitli bölgelerde bu kaleye çeşitli adlar verilir. Örneğin Maraş'ta değnekle oynanan top oyununda kaleye *hımt* adı verilir. Beyşehir'de *Saylı Top* oyununda alanın bir ucuna *say* denilen bir hedef taşı konur. Bir takım bu taşın yanında durur, öteki takım karşıda yer alır. *Say*'da bulunanlar topu karşıya atarlar, öteki takım topu havada tutarsa atan çıkar, yere düşerse onlar *atıp say*'a atar, vurabilirse gene oradaki oyuncu ölür¹²⁵. Oyunun Burdur'daki çeşitlemesi *Çelemli Top*'tur¹²⁶. Kütahya'da *Çelmeci* [*Varan Gelen*], Isparta'da *Çelmeli Top*¹²⁷, İstanbul'da *Varan Bir Top Geri*¹²⁸, Çorum'da *Çelmeli*¹²⁹ adını alır.

Ayak topu ya da futbol gibi bir oyun, topla değil, fakat ebenin takkesiyle oynanır: Konya'dan *Çindilli Oyunu*'nda ebe, takkesini ayağı ucuna koyup korumaya, öteki oyuncular onu ayaklarıyla vurup uzağa atmaya çalışırlar. Ebe uzaklaştırılmış olan takkesini yakalayıp oyuncuların birisine vurabilirse, vurulan ebe olur¹³⁰.

Top oyununun değnekle oynanması Türklerde çok eski bir uygulamadır. Özellikle *çevęân* oyunundan daha önce söz etmiřtik¹³¹. Bundan sonraki değnek oyunlarında bu türden çeşitli oyunlar göreceğiz, burada top ve sopayla Safranbolu ve Malatya'dan iki örnek görelim. Oyuna Malatya dolaylarında *Eğir* denmektedir. Düz bir alanda oynanır, 50 ve 100 santim genişliğinde bir çukur [= *tandur*] kazılır. 80-90 santim uzunluğunda kızılcık ağacından bir sopanın ucu, ateşe tutularak eğrilir. 2-3 metreden 10 metreye kadar bir uzaklıktan, oyuncular bu sopa ile portakal büyüklüğündeki topa vurarak topu bir vuruşta *tandur*'a sokmamaya çalışırlar. Oyun Safranbolu'da *Güdü* adıyla da oynanmaktadır. *Güdü*, yerden süren anlamınadır. Burada da çukura

115 *SözDer.* 43.117 *AnaDia.* 99-100.119 *SözDer.* 44.121 *SözDer.* 39.123 *AnaDia.* 23-24.125 *SözDer.* 108-109.127 *SözDer.* 109.129 *ÇEÇOT*.116 *KÇMO III.*118 *ÇOĞİS I.*120 *SözDer.* 43.122 *AnadEs.* 91.124 *AnaDia.* 136.126 *AnaDia.* 71.128 *İçOy I.*130 *SözDer.* 52-53.

131 Atla oynanan ve polo diye gelişen bu oyun, doğudan batıya geçmiştir. Bunun yaya oynanan biçimlerinin de doğudan batıya gittiği sanılmaktadır. Fransızca *chicane* sözcüğünün de *çevęân*'dan geldiği kesindir. İspanyolcada da *chueca* adıyla girmiştir. *Chueca, crosse, hockey, pall-mal, croquet, golf, club-ball* vb. hep sopalarla topa vurma oyunlarının çeşitleridir.

tandur adı verilir, sopa ise *cop*'tur. Yaş ve kuru yoluyla *güdük* [= *ebe*] seçilir. *Güdük*'lükten kurtulan kurt olur. *Güdük* çukur başında kurtların kaçırdığı topu çukura sokmaya, kurtlar da girmemesine çalışırlar. *Güdük* kurdu kovalayıp *cop* ile bir yerine dokunabilirse güdüklükten kurtulur. Başka bir kurdun *cop*'u topa değerse, güdüğün değneği ona dokunsa bile güdük olmaz. *Güdük* son kez topa vuran kurdu kovalamaya çalışır¹³². Bir derlemeci 'Tekirdağ'da *Toplu Dokuz Taş* oynandığını bildirmektedir¹³³.

Kimi oyunlarda top yerine kumaşları sararak yapılan bohça ile oynanan oyunlar vardır. Bu bohçayı oyuncular birbirine atar, ebe yakalamaya çalışır. Konya/Hadım'da buna *Aba Atma*, *Aba Atmaca*, *Bohça Atma*; Gaziantep'te *Aba Dolambaç*¹³⁴ adı verilir; Isparta'da *Boğça*¹³⁵, Konya'da *Aba Alması*¹³⁶, İstanbul'da *Orospu Bohçası*¹³⁷ gene İstanbul'da *Ebem Kızdı* da¹³⁸ denilir.

Oranlama oyunları kümesinde göreceğimiz türde, topla oynanan oyunlar da vardır. Ankara'dan *Şimşidim Oyunu*'nda halka olup yavaşık düzende otururlar. Arayıcı, oyuncuların dizlerinin altından kaçırdıkları topu arar; kimde bulursa, arayıcı o olur¹³⁹. Yukarıda gördüğümüz top oyunlarından ikisini Ilgın'da da buluyoruz: *Çelmeli Top Oyunu* ve *Meneli [Çukurlu] Top Oyunu*¹⁴⁰.

Ç. Değnek Oyunları

Değneklerle oynanan oyunlar da Anadolu'da hem yaygın hem de çok çeşitlidir. Bunlarda ilk akla gelen *cirit*'tir¹⁴¹. Çok eski ve çok yaygın olan bu oyun iyi bilindiği için burada kısaca değineceğiz. *Cirit*'te değneklere *ok*, *cöven*, *tahme*¹⁴² gibi adlar da verilir. *Cirit* oyununa da kimi yerde *cılınt*, *kadal* dendiği de olur. Isparta'da adı *Değnek* oyunudur; atlılar birbirlerine değnek deyip kaçar, öteki onu izler, değnek vurup kaçar, değnek atıldığı zaman adını çağırıp "sakın" demek gereklidir¹⁴³. Isparta'da *Cirid*'e, *Değnek* deniyor, Niğde'de ise *cirit* olmayan bir oyuna *cirid* denmektedir. Söz konusu oyunda herkes değneğini atar, geride kalanın değneği duvar deliğine yere koşut olarak sokulur, bu değneğe vuranlardan biri sekerek (= *sekkeleyerek*) bütün ciritleri toplar, vuramayanlar bir daha atar. Atamayanın değneği saklanır ve onunla alay edilir¹⁴⁴.

132 EGO.

133 ÇOÇIS I.

134 SözüDer, 6.

135 AnaDia, 47-48.

136 AnaDia, 9-10.

137 İF, 206.

138 İÇO III.

139 AnBud, 281-282.

140 Fehim Çaylı, "Top Oyunu ve Nevileri", TFA, 38 (1952).

141 *Cirit* üzerine örneğin bkz.: Mehmet Gökalp, "Kars ve Dolaylarında *Cirit*", TFA, 181 (1964); İhsan Hınçer, "Cirit Oyunu", TFA, 283 (1973).

142 SözüDer, 116.

143 AnaDia, 51.

144 AnaDia, 136.

Kimi değnek oyunları değneği uzağa atmayı amaçlar. Örneğin İstanbul/Çatalca'dan *Çatka*'da kim değneğini uzağa atarsa, o kazanır¹⁴⁵. Edirne/Keşan'dan *Çitme* [= *Çıtma*] adlı oyunda, herkes birer esnek çubuk alır, bir ucunu yere basıp, ötekini geriye eğerler, çubuk fırlar hangi çubuk daha uzağa giderse o kazanır¹⁴⁶. Bir de değneği yere saplama oyunları vardır. Örneğin Muğla/Ula'dan *Kazık Atmaca*'da ucu sivri kazıklar atıp yere saplamayı denerler. Oyunda yenilen, kazığı dişıyle sokmak zorundadır¹⁴⁷. Isparta'daki *Kazık* oyununda ise önce bir kazık toprağa saplanır; ötekiler atar, bunu devirmeye çalışırlar; deviren devirdiği kazığı alır, yere saplamadan yerde yatan kazığa da atış yapılır, düşürenlerin kazığının ucunda çamur olmayacaktır¹⁴⁸. Adana'da *Kösküç*, Antakya'da *Bitti* [*Çay*] denilir; hem saplamak, hem önceki sopaya vurmak gerekir¹⁴⁹.

Değnek oyunlarının en çeşitli ve yaygınlarından birisi *çelik-çomak* denilen oyundur. Burada *çelik*, iki ucu sivri 10, 15 santim boyunda, 2, 3 santim kalınlığında bir sopa parçasıdır, buna vurulur, vurana da *çomak* denilir, genellikle 30, 40 santim boyundadır¹⁵⁰. şimdi çeşitli bölgelerden bu *çelik-çomak* oyununun terimlerini görelim¹⁵¹:

<i>Çıldır</i>	= Çeliğin dikilmesi biçimi (İstanbul/Büyükçekmece)
<i>Holla</i>	= Çeliği vurmak için kullanılan değnek, çomak (Ankara/Ortabereket)
<i>Çelik Çelmek</i>	= Çomak ile çeliğe vurup uzağa atmak (Nevşehir/Niğe)
<i>Mene</i>	= Üzerine çelik konmak üzere açılan ince uzun çukur (Konya/Ilgın)
<i>Yalak</i>	= Üzerine çelik konmak üzere açılan ince uzun çukur (Konya/Beyşehir)
<i>Güllük</i>	= Üzerine çelik konmak üzere açılan ince uzun çukur (Malatya)
<i>şibibik</i>	= İki ucu eğinik kesilmiş çelik. Yere bırakılan bu <i>şibibik</i> 'lerin uçlarına çomakla vurulup havalandırılır (Niğe)
<i>Düllük</i>	= Bu oyundaki kısa değnek, çelik (Isparta/Kesme)

Başka bölgelere geçmeden Tokat köylerinde oynanan değnek oyunlarından örnekler verelim. Tokat köylerinde oynanan *Emen Çeliği*'nde alana üçgen biçiminde bir *emen* [= çukur] kazılır. İki takım olur, tura atılır, kazanan takım *emen*'de kalır. Oyuncuların ellerinde değnek vardır. *Çelik*, *emen*'e konulur, değnekle kaldırılıp atılır, karşıdakiler *çelik* düşmeden ellerindeki değnekler-

145 *SözDer.* 46.

147 *AnadEs.* 53.

149 *SözDer.* 73.

151 *SözDer.* 49-50.

146 *SözDer.* 53.

148 *AnaDia.* 43-44.

150 *SözDer.* 47.

le çeliğe dokunmaya çalışırlar. Dokunamazlarsa, çelik düştüğü yerden *emen*'e konan değneğe atılır. Oyuncu değdirirse yine yenilir, yoksa “gülü bıçık” diyerek çeliği yere bırakır, üç kez çeliğe vurur, çelik sıçrayınca çeliğe vurur, çeliğin düştüğü yerden *emen*'e kadar sayılır, hepsi yenilince, oyun değişir. *Kürt Çeliği*'nde iki takım vardır. Taşla bir kale yapılır. 'Tura ile başlayacak takım belli olur. Kalanlar sıra ile değneği alır, çeliği üzerine koyup çalarlar; baştakiler onu düşmeden değnekle tutarlar, yere düşerse kaleye atar. Kaleci kaleyi korur, kale ile çeliğin arasına değnek ulaşırsa yine yenilir, yoksa sayı sayılır. *Kale Çeliği* ya da *Kalaycı*'da iki takım vardır. Kale, iki yana konan taşla yapılır; başlamaya hak kazanan takım, çeliği bu taşların üzerine koyar, değnekle kaldırıp vurur, fırlatır. Baştakiler çeliği tutarsa atan yenilir, yoksa çeliği kaleye atar, değnek ya da taşla değdirirlerse yenilmiş olur, yoksa çeliği değneğin üzerine koyup sayı yapar. Sayıya *can* denilir. Yenilince öteki çalar, çeliği onlar tutamaz ve kalede de yenemezse can sayılır. Ötekilerine can vererek canlandırır. Ancak çelik başta tutulursa hepsi birden yenilmiş olur, oyun da değişir. *Gömmece*'de oyuncular aralıkla bir halka olup dizilirler, yerlerini işaret ederler. Elllerinde değnekleri vardır, bir de çelik. Oyun kimde kalırsa, o çeliği ötekilerinin üzerine atar, çelik değnekle uzaklaştırılır, oyuncu çeliğe gider, o sırada onun yeri kazılır, gelince kaçarlar. Oyuncu, ötekilerden önce davranınca ötekinin *emen*'ini kapar. Oyun ona geçer. Eşilen *emen* de ötekinin olur. Yoksa oyun yinelenir; kimin *emen*'i dizine kadar eşilirse, o gömülür, sıçrayıp çıkarsa oyunu başarır, yoksa onu iyice yumruklarlar. *Tokturma*'da oyuncuların değnekleri birisinin kucagında toplanır, o da değnekleri başının üzerinden geriye atar, tek teke; üste düşen çıkar. En son kalan oyunu güder. Bir kale, bir de çizgi çizilir. Oyuncu değneğini oraya koyar, ötekiler ona değneğini atar. Kale bozulur, ötekiler koyup değneğini alır, kaçarlar. Oyuncu kaleyi doğrultup ötekilerin birine şapkasını atar, birini vurur, oyun ona geçer. Gene Tokat köylerinde oynanan *Sündürme*'de, başta seçimde yenilen değneğini ortaya atar, ötekiler değneklerini geriden onun değneğine atarlar, vurursa vuran kazanır, değneği vuramayan yenilir. *Çelik-çomak* türünün değişik bölgelerden çeşitlemelerini görelim: Maraş'ta *Çellik Çulluk*¹⁵², Safranbolu'da *Mer*¹⁵³, Kayseri/Ağırnas'ta *Çelik Çubuk*, Antalya'da *Çelle Çeldim*, Malatya'da *Küydüme*, Kırşehir'de *Met*, Amasra-Bartın-Zonguldak'ta *Düngülüş*, Niğde/Bor'da *Öbüllük*, Malatya/Gündüzbey'de *Cirmetür*, Kütahya/Tavşanlı'da *Çelik*, Isparta/Eğirdir'de *Düllük*, Konya/Beyşehir, Muğla ve Denizli'de *Çellik*, Niğde'de *Kazıklı Met*, *Şilük* [*Şülük*], *Met Değnek*, Çankırı'da *Kayır Çeliği* [*Çatkayır*]¹⁵⁴, Niğde'de *Yıldızlı Çelik*¹⁵⁵,

152 MÇO.

154 *SözDer.* 47-49.156 *AnadEs.* 17-19.157 *AnaDia.* 68.

153 SKA IX.

155 *AnaDia.* 135.

Muğla/Ula'da *İstanbul Çelliği* ve *Adi Çellik*¹⁵⁶, Burdur'da *Çelik*¹⁵⁷, Isparta'da *Mer*¹⁵⁸, Muğla/Ula'da *Kök*¹⁵⁹, Konya'da *Çıt Pır*¹⁶⁰, *Çelik*¹⁶¹, *Kadı Kus Kus*¹⁶³, Ankara'da *Met*,¹⁶² Tekirdağ'da *Çelik Çomak* (üç çeşit)¹⁶⁴, Çanakkale/Bayramiç'te *Dittimiç*¹⁶⁵, Niğde'de *Gömme Çelik* [burada iki eşit takım = *eşkandek* oynar]¹⁶⁶, Iğın'da *Adi Met*, *Yıldız*, *Gömme Çelik*¹⁶⁷, Çorum köylerinde *Gömme Çelik*¹⁶⁸ vb.

Değnekli oyunlardan bir de bir hedefe nişan alınarak değnekleri kargı gibi atmak vardır. İstanbul/Çatalca'da buna *Panti* denilir. Adana'da *Kötele Oyunu*'nda beş-altı tuğla parçası üstüste konulur, değneklerle bu yıkılmaya çalışılır¹⁶⁹.

Antalya'dan *Uçtan Oyunu*'nda değneklerin hedefe daha çok yaklaşması önemlidir; değnekler yerden bir kavis yapılarak bırakılır¹⁷⁰. Silifke'de Türkmenlerin oynadığı *Kargı Oyunu*'nda herkesin 1 metre uzunluğunda birer değneği olur, taşlardan 5-10 hedef yapılır, Oymak Beyi komuta verir, hem koşarlar hem de kargılarıyla hedefleri yıkarlar¹⁷¹. Hatay/Dörtöy'de *Çöte*, Yozgat'ta *Çöte Tüzlü* denilen oyunda, ağaç dallarından yapılan sehpa, uzaktan değneklerle devirmeye çalışılır¹⁷². Silifke Türkmenlerinin oynadığı bir başka *Kargı Oyunu*'nda, yere dikili bir kalın değnek üzerine karpuz ya da kabak geçirilir, alanın ortasına dikilir. 10'ar kişilik iki takım olur; her takımın yöneticisi [= *başkoç*] vardır, *pota*'ya [= hedef] kargılarını atarlar, değdiremeyenler çömelir, kazananlar kargılarını yenilenlerin başları üzerinden atarlar¹⁷³. Çankırı/Kurşunlu'da Avşarların oynadığı *Yeralma Oyunu*'nda iki takım olur. Alanın ortasına iki direk dikilir, bunların ucuna 40-50 santim çapında ağaç dallarını bükerek birer daire yapılır. Her oyuncunun 1-1,5 metrelik ikişer değneği olur; takımlar karşılıklı sıralanırlar; iki takım değneklerini atarlar, hedefteki dairelerin içinden geçirmeye çalışırlar; geçiremeyen karşıya doğru bir adım ilerler. Takım beyleri "iki" derse, iki daireden birden geçirmek gerekir. Hangisi sınıra daha yaklaşırsa o kazanır¹⁷⁴. Konya'dan *Naldır Naç*'ta hedef bir makaradır; bir çeşitlemesi de *Nal Bir*'dir¹⁷⁵. Hedef, kimi oyunlarda gene değnekler olur. Örneğin Isparta'dan *Kalem Oyunu*'nda *örü* denilen bir sınır çizgisi vardır. *Kalem* 1,5 - 2 metre uzunluğunda ağaç çubuğa, sınır çizgisinden değneklerle atış yapılır¹⁷⁶. Muğla/Ula'dan *İmam*

158 *AnaDia*, 39-40.

159 *AnadEs*, 55-56.

160 *AnaDia*, 13-14; 23.

161 *AnaDia*, 23.

162 *AnBud*, 281.

163 *AnaDia*, 6.

164 *ÇOÇİS II*.

165 *SözDer*, 64.

166 *AnaDia*, 138.

167 Fehim Çaylı, "Met, Çelik Çomak Oyunu", *TFA*, I 11 (1950), II 13 (1950).

168 *ÇoÜço*.

169 *SözDer*, 93.

170 *SözDer*, 53.

171 *TÇÖÖ*, 33-34.

172 *SözDer*, 60.

173 *TÇÖÖ*, 23-26.

174 *TÇÖÖ*, 27-30.

175 *AnaDia*, 18-19.

176 *AnaDia*, 42-43.

Kunduz Oyunu'nda asıl oyun başlamadan ebeyi belirlemek için oyuncuların değneklerini biri alır, başının üstünden geriye atar, kimin değneği üste gelirse, o ebelikten kurtulur. Oyunun bundan sonrası için kiremit ve tuğla parçalarından bir kubbe yapılır; ebe bu kubbeyi bekler, atılan sopalardan kubbe bozuldukça onu onarır; değneğini almaya gelen oyunculara limon kabuğu atar. Vurabilirse, vurulan ebe olur. Kimse kubbeyi vuramazsa oyuncular değneklerini sekerek gidip alırlar¹⁷⁷.

Muş/Varto'da *Çal Oyunu*'nda, hedef olarak üç ayaklı, otuz santim yükseklikte bir ağaç dikilir; buna *korucu* denilir. Oyuncular 20 metreden buna sopalarnı atarlar, vuramazlarsa, *korucu*'nun önüne yığılan sopalarnı kimse almaz; biri vurursa bu kez hepsi koşar, *korucu*'nun başında nöbet bekleyen oyuncu, elindeki uzun ağaçla bu oyunculardan birine vurursa, vurulan *korucu* yerine girer. Ankara/Kızılcacahamam'da *Hot Oyunu*'nda¹⁷⁸ yere *hot* denilen bir değnek dikilir; herkes değneklerini buna atar, vuramayan ebe olur¹⁷⁹. Çorum'dan *Coş* denilen oyunda, bir güdekçi seçilir (bu seçim de yukarıda bildirdiğimiz başın üstünden geriye değnek atmakla olur). *Coş* denilen değnek, oyun alanının düz bir yerine yere düzgünce yatırılır ve ebe bunun başında bekler. Ötekiler değneklerini atar, vurdurup, *Coş*'u yerinden oynatırlar, ebe bunu düzeltirken, öteki oyuncular *coş*'larını kaçırmaya çalışırlar. Ebe *elevay* [= beceriksiz] ise ebeliği uzun sürer. Bu oyun bölgede taşla oynandığında adı *hodak*'tır¹⁸⁰. Kırşehir/Avanos'ta *Horpiç* oyununda, ebe değneğini iki çizgi arasına kor, ötekiler attıkları değneklerle ebenin değneğine vurmaya çalışırlar¹⁸¹. Bu oyun Kayseri'de *Çantı* adı ile oynanmaktadır. İki çizgi arasına konan değnek *çantı*'dır; *çantı*'ya vuran ayağı ile değneğe basmaya çalışır; değneğine basıp "basılı" diyene ebe dokunmaz. Ebe *çantı*'yı düzeltip, oyuncuya değebilirse, bu kez değdiği ebe olur¹⁸². Niğde'den *Çellenbiş Oyunu*'nda oyuncular 1,5 metre uzunluğunda birer değnek alırlar, değneklerin ucunu yere değdirerek bayırdan kaydırırlar; değneği en geride kalan, *mele* denilen ve çapı değneklerin uzunluğunda olan daireyi bekler. En sona kalanın değneği *mele*'nin ortasına yatırılır, ötekiler değneklerini atarlar, *mele*'deki değneği çıkarmaya çalışırlar, ötekileri yakalarsa, bekleme sırası yakaladığına geçer¹⁸³.

Değnekli oyunların bir önemli türü de, top oyunlarında da örnekler verdiğimiz gibi *hockey*, *golf*, *bilardo* gibi değnekle bir başka nesnenin sürdürülmesi, bir çukura sokulması oyunlarıdır. Örneğin Ankara/Ayaş'ta *Ebe Gir-lagaç*'ta bu nesne herhangi bir şeydir; değnekle çukura sokulur. Oyunun

177 *AnadEs*, 8-8.

178 M. Şerif Fırat, *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*, Ankara (1961) 2. 164. (Kitabın aynı sayfasında bir de bu bölgede oynanan "cirid" oyunu anlatılmaktadır).

179 *SözDer*, 77.

180 *ÇEÇO III*; ayrıca bkz.: *SözDer*, 56.

181 *SözDer*, 77.

182 *AnaDia*, 101.

183 *AnaDia*, 135-136.

Konya çeşitlemesinde tekerleme de söylenir¹⁸⁴. Bu nesne bir kemik olabilir. Örneğin Amasya'dan *Tostik Oyunu*'nda bir çukur açılır, ilerisine bir aşık konulur, ebe elindeki *köndek* [= değnek] ile bu aşığa vurarak onu çukura sokmaya çalışır¹⁸⁵. Ankara'dan *Dana Küçü Oyunu*'nda kemiğe nişan alıp vurulur¹⁸⁶. Burdur'da davarların boyun kemiği [= *kabuk*] ile oynanan *Babuk Oyunu*'nda her oyuncunun elinde 70-80 santim uzunluğunda bir değnek bulunur. Bir dairenin ortasına bir çukur ve onun çevresine her oyuncu için bir küçük çukur açılır. Ebe *babuk*'u ortadaki çukura koymaya çalışır, ötekiler ise onu elindeki değneklerle engellerler. Kendi çukurunu ebeye kaptıran oyuncu ebe olur; *babuk*'u çukura sokarsa, herkes çukur değiştirir¹⁸⁷. Ankara'dan *Hot* [= davar kapağı] *Oyunu* da buna benzer; ancak bir çukur vardır¹⁸⁸. Çorum'da tek çukurlu olan oyuna *Tek Emenli Hodak* çok çukurlusuna ise *Birçok Emenli Hodak* adı verilir. *Hodak* hayvan kemiklerinin kısa ve yuvarlak olanıdır¹⁸⁹. Safranbolu'da *Kurak* oyunu 8 santim uzunluğunda bir çomak ve inek tırnağı [= *kodak*] ile oynanır. Her oyuncunun bir daire içinde *meler*'i [= çukur] vardır. *Melet*'e *kodak* konulur, oyunculardan biri *kodak*'a vurur; *kodak* kaleden fırlar; oyuncular *melet*'lerinin başına koşarlar, açıkta kalan ebe olur, ebe *kodak*'ı bekler, oyuncular kurnazlıkla yaklaşıp ellerindeki çomakla *kodak*'a vururlar¹⁹⁰. Aslında sürmek eylemi olmamakla birlikte Afyon'dan *Çom Oyunu*'nda da oyuncular değnekle öküüz boynuzuna nişan alıp onu ileri atarlar¹⁹¹. Çankırı'dan *Hot Oyunu*'nda değnekle bir nesneyi çukura sokma yerine, aşık büyüklüğünde bir değneği ağaç ya da taş ile çukura sokmak amaçlanır¹⁹². Bolu/Gerede'de *Hülü*, çengelli sopalar [= çevgân] ve ortaya koyulan yuvarlak ağaç, taş ya da kemikle oynanır¹⁹³. Sivas'ta *Met Oyunu*'nda ise taş ve sopa kullanılır her vuruş ve sayıya *can* adı verilir¹⁹⁴. Bitlis/Ahlat'ta top oyunlarına da alınabilecek *Col Oyunu*'nda oyuncular değnekle topa vurarak karşı takımın kalesine sokmaya çalışırlar¹⁹⁵. Kastamonu ve Çorum'da *Tot*, değnekle yuvarlak taşla vurularak oynanır¹⁹⁶. Çanakkale/Bayramiç'te *Narlı Oyunu*'nda çam kozalağı sopa ile vurularak çukura sokulur¹⁹⁷. İçel/Mut ve İstanbul/Çatalca'da *Çırakman Oyunu*'nda, sopa ile çukura sokulan makaradır¹⁹⁸. Muğla/Ula'da *Bodda* [= ağaçtan yapılmış yuvarlak ya da çam kozalağı] *Oyunu*'nda bilardo gibi, değnekler kaydırılarak *bodda* çukura sokulur¹⁹⁹. Niğde'den *Meti Gülüye Tıkmak Oyunu*'nda, *met* denilen kısa değnek, uzun değneklerle *gülük*

184 *SözDer*, 77-78; ayrıca gene Amasya'da *köndek* (= değnek) *kurna*'ya (= çukur) konulur, ötekiler buna vurmaya çalışır. Bkz.: *SözDer*, 94.

185 *SözDer*, 78.

186 *SözDer*, 60.

199 *AnadFs*, 15-16.

187 *AnaDia*, 70-71.

188 *AnBud*, 279.

189 *ÇEÇO II*.

190 *SKA X*.

191 *SözDer*, 60.

192 *SözDer*, 77.

193 *SözDer*, 78; 86.

194 *SÇO III*

195 *SözDer*, 44.

196 *SözDer*, 44.

197 *SözDer*, 77.

198 *SözDer*, 78.

denilen çukura sokulmaya çalışılırken, *gülük* başındakiler de değneklerle bunu engellerler²⁰⁰. Gaziantep'ten *Höl Oyunu*, *hockey*'e çok benzer: Bu, ucu kıvrık sopalar, ve yuvarlak bir tahta parçası ile geniş bir alanda oynanır. İki takım olunur. İki takımında değneklerle tahta topa vurup, karşı takımın savunduğu ve *merre* denilen çizginin öteki yanına geçirmeye çalışır. Her çizgiyi aşırış bir sayıdır²⁰¹. Isparta'da *Hotak Oyunu*'nda *murtu* denilen içine az su alan çukurlar kazılır, *murtu*'nun önüne *hotak* [= taş] dikilir; oyuncular ellerindeki uzun değneklerle atarak *hotak*'ı *murtu*'ya sokarlar ya da ileriye düşürürlerse pişmekten kurtulurlar²⁰². Muğla'dan *Kallak Oyunu*²⁰³ ile Kırşehir/Avanos'tan *Cota (Çota)*²⁰⁴, Kayseri'den *Cimbiz Oyunu* (değnek ve *gıdık* denilen taş ya da kemikle oynanır)²⁰⁵ ve Azerbaycan'dan *Moz-Mozu*²⁰⁶ da bu türün çeşitleri arasında yer alır.

D. Taş ve Gülle Oyunları

Taş oyunları, hem eski, hem yaygın, hem de çok çeşitlidir. Önce gerek çocuklar gerek yetişkinler arasında oynanan taş savaşıyla başlamak gerekir. Oyun düzenli yapıldığında iki takım olur, sapanla ya da elle birbirlerine taş atarlar. Oyun çok tehlikeli olabilir. Taş oyunlarının tehlikesine rağmen yapılması, heyecan ve *agon* ögesi yanında, bu oyunu isteklendirecek inançların varlığı ile açıklanabilir. Örneğin Kayseri'de yapılan *Daş Döğüşü*²⁰⁷, oyundan sonra kör kalanlar bile olurmuş ama buradaki inanışa göre sapanla taş döğüşü yapılmazsa o yıl üründe bolluk olmazmış. Bir de ağır taşın uzağa atılması bir spor ve güç gösterisidir. Konya'dan *Kuvvet Taşı* oyununda yedi, sekiz okkalık taş ileriye atılmaya çalışılır²⁰⁸. Isparta'da *Taş Atması*, üç okkalık taşın iki elle sallanıp kimin daha uzağa atacağında bir yarışma oyunudur²⁰⁹. Muğla/Düğrek'ten *Bih Taşı Oyunu*, taş bacakların arasından geriye atılarak oynanır²¹⁰. Taş oyunlarının en yaygını taşla taşa nişan alıp vurmaktır. Niğde/Aksaray'ın Bozcatepe köyünde *Naldırnaç Oyunu*'nda en az beş oyuncu olur. Bir çocuk yumruğu büyüklüğünde bir taş [= *murt*] olur. *Murt* belli bir yere dikilir. Oyuncular *murt*'tan 10-15 metre uzaklıkta dururlar ellerindeki yassı taşlarla *murt*'u yerinden uzak-

200 *AnaDia*, 135.

202 *AnaDia*, 42.

201 Güzelbey, *Age.*, 78-79.

204 *SözDer*, 80.

203 *SözDer*, 80.

205 *SözDer*, 85-86.

206 *AFA*, s. 231; ilginç bir benzerlik: Çanakkale'de *Moza* [= kuka oynarken ortaya dikilen yuvarlak nesne], bkz.: *SözDer*, 98.

207 *AnaDia*, 100-101.

208 *AnaDia*, 9; ayrıca Bolu'da oynanan *Taş Muharebesi* için bkz.: *BÇO III*.

209 *AnaDia*, 51; Azerbaycan'da buna *Zorhanaçlıg* deniyor. Bkz.: *AFA*, 237.

210 *SözDer*, 34-35.

laştırmaya çalışırlar; *murt*'a vurabilen oyunu sürdürür. *Murt*'u yerinden uzaklaştıran ayaklarını uç uca getirerek “naldırnaç kindir kış, on üç” diye başlar, elliye kadar sürdürür. Her ayak bir sayıdır. Ellide oyundan çıkar. Bir kişi kalır. Öteki çocuklar sırayla o çocuğun üzerine binerler: *murt* ile ellerindeki taşı attıkları yer arasındaki aralıkta binerler. Son kalan bu oyuncuya, “eşek” denir.

Kayseri’de *Enek* [= yassı taş] - *Kozak* [= yuvarlak taş] *Oyunu*’nda, *kozak* bir daire ortasına konulur; *kozak*'a *enek*'le vurulur; kim *kozak*'a yaklaşırsa *enek* ile *kozak*'ın arasını ayağı ile ölçerken “lâlcempe, lulempe, kundura biç” tekerlemesini söyler, *kozak*'ın yanından ötekisinin *enek*'ini vuruncaya kadar atar; vurunca “kırk üç” der; oradan *kozak*'a atar; *kozak*'ın gittiği yerle *enek*'in arasını ölçer, burada da bir başka tekerleme söylenir: “Elli, sayısı belli, hasesi, hüsesi, Ömer Ağa'nın bohlu tütün kesesi, ak enek, boz kazak, sivrisinek, bir binek”. Burada *binek* aynı zamanda sayı anlamına gelir. Önce arkadaşının *enek*'ine sonra *kozak*'a vurarak elli sayıyı dolduran kazanır; yenilenin ceza olarak üstüne biner²¹¹.

Bu türün Anadolu'nun değişik bölgelerinden çeşitlemelerini görelim: Çorum'dan *Naç* (kemik de kullanılır)²¹² Muğla/Denizabat'tan *Mamışık*²¹³, Muğla/Ula'dan *Mamış*²¹⁴ Seferihisar'dan *Kanlı Kale*²¹⁵, Amasya'dan *Hellapu*²¹⁶, Boğazlıyan Abdili köyünden *Sülenke* (dikilen taş *notak* denilir)²¹⁷, Sinop'tan *Tiko* [*Tikut*, *Mamsuz*] Edirne/Keşan'dan *Çoban Kaydıracağı*²¹⁸, Burdur'dan *Koyrak*²¹⁹, Niğde'den *Mucuk*²²⁰, Konya'dan *Dikili Taş*, İstanbul/Çatalca'dan *Kayasu*²²¹, Safranbolu'dan *Kulle*²²² ve *Çilingir*²²³ oyunları, Eskişehir'den *Kibidik* (bir de çeşitlemesi)²²⁴, Burdur/Tefenni'den *Yığma Kayrak*²²⁵, Bilecik/Osmaneli'den *Toka*²²⁶, Isparta'dan *Enik*,²²⁷ Konya/Ilgın ve Beyşehir'den *Kaydırak* [*Maya*, *Kaykı*, *Hotak*]²²⁸, Erzurum'dan *Kozık* [*Kuka*]²²⁹, Niğde'den *Beklemeli Mucuk*²³⁰, Muğla/Ula'dan *Mık* (burada sıra ile dikilen çivilere taşla atış yapılır)²³¹ vb.

Bu türden oyunlar içinde kuralları karmaşık ve ilginç olanlar da vardır. Örneğin Gaziantep'ten *Hörr* [*Gürr* de deniyor] oyununda *cüçük* denilen yuvarlak ve sert bir taş, *merre* denilen bir daire, ayrıca her oyuncunun birer taşı vardır. İki takım olunur. *Cüçük* daire içine konulur. Oyunun ayrıca koşma, ebenin kaçan oyunculara eliyle değmesi gibi çeşitli kuralları vardır²³². Bir ilginç oyun da Muğla/Ula'dan *Üç Dede Oyunu*'dur²³³. Oyunun ilginç olan yönü hedef olarak her

211 *KÇMO II*; ayrıca bkz.: *SözDer*, 93.

212 *ÇEÇO I*; ayrıca bkz.: *AnaDia*, 123.

213 *SözDer*, 84.

215 *SefOy X*.

218 *SözDer*, 85.

220 *AnaDia*, 131-132.

222 *SKA VIII*.

224 *ÇöEs*.

226 *SözDer*, 93.

228 *SözDer*, 82-83.

230 *SözDer*, 85.

232 *Güzelbey, Age.*, 76-78.

214 *AnadEs*, 75.

216 *SözDer*, 76.

217 Fikret Türkmen, “Boğazlıyan'da Çiğdem Pilâvı”, *TFA*, 242 (1969).

219 *AnaDia*, 68.

221 *SözDer*, 82.

223 *SKA X*.

225 *SözDer*, 83-84.

227 *AnaDia*, 40-41.

229 *SözDer*, 93.

231 *AnadEs*, 77.

233 *AnadEs*, 5-6.

iki takımın kendi yakasına diktikleri üçer taşın dedeye benzetilmesidir. Daha önce genel bölümde görmüştük, Karaman'da *Dede* adlı törensel oyununda da çocuklar topraktan, taş parçalarından bir dede heykeli yapıyorlardı. Bu geleneğin çok eskiye gittiği ve yaygın olduğu anlaşılıyor ve ayrıca çocuk oyunlarının eski ritüel kalıntıları olduğu görüşünü de desteklemektedir.

Niğde'den *Kaptı-Kaçtı* oyununda *höyük* ya da *hülük* adı verilen bir çukur kazılır, en sona kalan oyuncu oraya taşını kor, öteki oyuncular taşlarıyla bu taşı *hülük*'ten çıkarmaya çalışırlar. Çukurun başındaki oyuncu da taş çukurdan çıktıkça yerine kor, vurana dokunabilirse, kazanır, yerini vurulan alır²³⁴. Bu türden daha pek çok çeşitlemeler vardır.

‘Taş oyunlarının çok değişik ve yaygın bir türü *Beş Taş*’tır. Bir el ve göz becerisine dayanan bu oyun çok eskiden aşıklarla da oynanıyordu. *Beş Taş* oyunu üzerine bir fikir vermek üzere, oyunun Muğla’daki çeşitlemesini bu-
raya aynen aktaralım:²³⁵

“İki veya daha fazla çocuk ile oynanan bir oyundur: Oyuna başlayacak çocuk, yere fındık büyüklüğünde beş taş saçar. Sonra bunlardan birini yerden alıp havaya atar. Taş havada iken kendisi yerdeki taşlarla bazı hareketler yapar. Bu hareketleri çabucak bitirip havadaki taşı yere düşürmeden tutmak oyunun esasıdır. Bu taşı tutamıyarak yere düşürürse sayı kazanamaz. Oyun sırası da arkadaşına geçer. Yerdeki taşlarla yapılacak hareketler birkaç türdür. Bunlar gittikçe zorlaşır. Sıra ile şu hareketler yapılır:

Birincisi: Taşlardan birini havaya atar. O düşmeden yerdeki taşlardan birini alır ve havadaki taşı tutar. Sonra bir taşı tekrar havaya atar. O düşmeden yerden ikinci taşı almakla beraber havadaki taşı tutar. Sonra yine böylece üçüncü ve dördüncü taşları birer birer toplar.

İkincisi: Taşlardan birini havaya atar. Bu sefer yerdeki taşları ikişer ikişer toplayıp havadaki taşı tutar. Bundan sonra yerdeki taşlardan üçünü daha sonra da dördünü birden toplamak üzere oyunu tekrar eder.

Üçüncüsü: Taşların hepsini yere atar. Karşısındakine bunlardan birini seçtirir. Sol elinin şahadet parmağını orta parmağının üzerine koyduktan sonra orta ve baş parmaklarının uçlarını bir köprü kurmak üzere yere koyar. Sağ eliyle yerdeki taşlardan birini havaya atar. O düşmeden yerdeki taşlardan birini, seçilen taşa dokundurmadan köprü altından geçirmekle beraber havadaki taşı tutar. Bundan sonra öteki taşları da aynı şekilde köprü altından geçirir. En sonra da seçtiği taşı geçirir. Taşları köprüünün altından geçirirken seçilmiş olan taşa değdirirse oyun bozulur.

Dördüncüsü: Taşların hepsini sağ eliyle alarak havaya atar ve bu elinin tersini taşların altına tutarak onları elinin tersi üzerine almağa çalışır. Elinin üzerinde kaç taş kalırsa onları tekrar havaya atar bu sefer avucunun içiyle bunları tutmağa çalışır. Kaç taş tutabilirse o kadar sayı kazanır. Elinin tersi üstüne

234 *AnaDia*, 132.235 *SözDer*, 35.

taş d \ddot{u} ş \ddot{u} rememse veya tekrar havaya attığı taşlardan hiç birini tutmazsa sayı kazanmamış olur.

Oyun evvelce kararlaştırılan 20-25 gibi bir sayıyı tamamlamakla biter.”

İlgın'da *Beş Taş* çok daha karmaşıktır, oyunda “köprü”, “balık ağzı”, “tavuk kümesi”, “dirsek kapması” gibi çeşitli hareketler bulunmaktadır²³⁶. Bu oyunun İlgın'da çok kişiyle oynanan kuralları değişik bir çeşitlemesi *Çok Taş* adını alır²³⁷. Oyun, gene Muğla/Ula'da *Biccil*²³⁸, Muğla/Yerkesik'te *Biççili*²³⁹, Erzincan'da *Kakkudaş* [kızlar bunu çekirdeklerle oynuyorlar]²⁴⁰, Niğde'de *Beş Taş*²⁴¹, Azerbaycan'da *Gezmedaş*²⁴², adıyla oynanmaktadır.

“Giriş” bölümünde de sözünü etmiştik, dünyada yaygın olan, Anadolu'da da çok görülen *Mangala* türü taş oyunu, yalnız yaygın değil, çok da özgülün bir oyundur. *Mangala* adıyla da Türkiye'de oynandığına daha önce değindiğimiz Thomas Hyde'in XVII. yüzyılda Latince yayımladığı kitapta da belirtildiği²⁴³ gibi, ayrıca Gaziantep'teki oyunların listesini verirken orada da *Mangala* adıyla rastlamıştık²⁴⁴. Bundan başka *Mangala*'nın Safranbolu'da *Altı Ev* adıyla oynanan çeşitlemesini²⁴⁵ özetleyerek daha önce verdiğimiz için dönmeyeceğiz. Oyun İlgın'da *Meneli Taş* adıyla oynanmaktadır. Kapatılan *mene*'lere *Kadı* denilmektedir²⁴⁶. Bu oyun Azerbaycan'da *Mereköçdü* adıyla oynanmaktadır. *Mereköçdü*'nün tanımını Azerî ağzıyla ve yazımını bozmadan buraya olduğu gibi aktarıyoruz:

“Bu oyunu iki ve ya dörd uşag oynayır. Daire şeklinde her uşağa üç mere (çala) düzeldirler. Here 21 balaca daş götürür, daşları iki-iki saymagla meremere paylayıb yığır. Say aşığıdaki kimidir:

– Dana, dana, gır dana, iki öküz, bir dana.

Her mereye yeddi daş yığırılar. Gürre atıb oyuna başlayırılar. Gürre düşen uşag daşlardan merenin içinde birini sahlayır, galanlarını merelere paylayır. Adamın sayına göre daş udmag olar. Mugabil terefin merelerinde bir ve ya üç daş varsa, paylayan adamın daşı da bir ve ya üç daşlı merelerde gurtarır, demeli, daşlar cütleşirse o, hemin daşları udmuş olur. İlk udmuş daşa mertik deyirler. Hansı uşag başga bir uşagdan yeddi ve ya çoh daş udsa, daşlar onun olur, o birinin meresi ve daşları azalır. Bele-bele her kesin bütün mereleri boşaldıgda o, sıradan çıtır”²⁴⁷.

236 Bkz.: TOÇ I.

237 TOÇ II.

238 *AnadEs*, 32-34.

239 *SözDer*, 35.

240 *SözDer*, 36.

241 *SözDer*, 35.

242 *AFA*, I, 231.

243 Ayrıca bkz.: Margaret Hasluck, “Traditional Games of the Turks”, *Jubilee Congress of the Folklore Society*, (Eylül 1928) 137-159.

244 Ayrıca bkz.: Güzelbey, *Age*., 75.

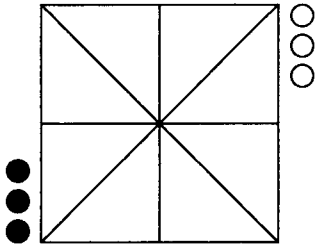
245 *SKA* X.

246 TOÇ II.

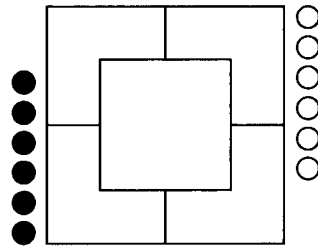
247 *AFA* I, 234.

Muğla/Ula'da *Evcik* adıyla bilinmektedir. Azerbaycan'daki gibi beşer çukurla (= *ev*) oynanır; çukurun boşalmasına *kör olma* denilir. Bu da yirmibeşer taşla oynanır²⁴⁸.

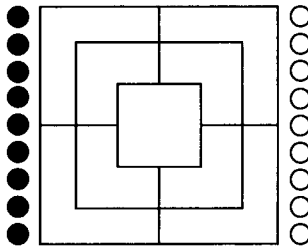
Batı'da "stratejik oyunlar" kümesine giren *Üç Taş*, *Dokuz Taş* gibi oyunlar Anadolu'da da çok yaygındır²⁴⁹. Oyunun kuralları çok iyi bilindiğinden bir iki örneğini anmakla yetineceğiz: Konya'da *Üçleme*²⁵⁰, Sinop'ta *Cicoz*²⁵¹, Niğde'de *Üç Taş*²⁵² denmektedir. *Dokuz Taş*'a gelince Niğde'de *Dokuz Taş*²⁵³, Tekirdağ'da *Taşlı Dokuz Taş*²⁵⁴, adlarıyla karşımıza çıkan oyunun en yaygın adı *Dokurcun* [*Tokurcun*]'dur²⁵⁵.

3 Taş

6 Taş

9 Taş

248 *AnadEs*, 23-24.

249 Bu tür oyunlar çok eskiye gitmektedir. Bunların çizgili oyun taban düzeni Eski Mısır tapınaklarında, Antik Yunan, Roma ve Girit sokaklarında çizili bulunmuştur. Fransa'da *Merelles* denilen bu oyunlar Latince *merellus*'den (= metelik, pul) gelir. İngiltere'de *Merrymen*, *Merryholes* ya da *Three-Men Morris*, *Six Men Morris* (altı taşla oynanan bu oyunun karşılığına Anadolu'da rastlayamadık), *Nine-Men Morris* ve *Tic-Tac-Toe* adlarını alır. Almanya'da *Mühle*, Çekoslovakya'da *Mlyn*, Rusya'da *Melitsa* adını alır. Bu oyunu Viking'lerin de oynadığı, gemilerine bu oyunun çizgilerini çizmelerinden anlaşılmıştır.

250 *Söz Der*, 125.

251 *SözDer*, 42-43.

252 *AnaDia*, 139.

253 *AnaDia*, 140.

254 *ÇOĞİS II*; daha önce gördük, Tekirdağ'da topla oynanan bir *Dokuz Taş* bulunduğundan, derlemeci bu ikisini ayırmak için oyuna *Taşlı Dokuz Taş* demiş.

255 *SözDer*, 64-65.

Taş oyunları kümesine gülle ya da bilye, boncuk, düğme, çekirdek, ceviz, fındık gibi gereçlerle yapılan oyunları da alabiliriz. Bilye oyunları özellikle çocuklar arasında çok yaygındır. Örneğin Tekirdağ'da bu gülle ya da bilyeler çeşitli adlar alır: *Bilye, mile, cilop, zıpızıp, gazoz, nikel* gibi²⁵⁶. İstanbul'da *Zıpızıp* denilen oyunda küçük bilyeler kullanılır, büyüğüne *gök meşe* adı verilmektedir²⁵⁷. Gaziantep'te *Gülle Oyunu*'nda kullanılan taş gülleler, renkli mermerlerden çekiç ya da çakmak taşı ile yuvarlaklaştırılarak yapılır, zımpara ile düzeltilir, zeytinyağına bırakılır. Bunlar birer metre ara ile dikilir ya da yere aşık veya para konularak gülle ile bunlara vurulur²⁵⁸. Maraş'ta *Gülle Oyunu*'nda gülleler, daha çok toprağa dikine saplanan paralara atılır²⁵⁹. Gene Gaziantep'te *Gülle Oyunu*'nda her oyuncu öteki oyuncunun güllesini kendi güllesiyle vurmaya çalışır²⁶⁰. Bu tür gülle oyununa İstanbul'da *Kafakarış* denmektedir²⁶¹. Tekirdağ'da bilye oyunları arasında *Daire, Kafa Kıрма, Çukurlu, İçli-Dışlı* oyunları sayılmaktadır²⁶². Muğla'da *Çivtelik [Çifte Ellik] Oyunu*'nda *yuva* denilen daire üzerine her oyuncu en az bir *ellik* (= zıpızıp) kor, birkaç metre uzaktan bir çizgiden *yuva*'daki elliklere atarlar, vurursa *ellik*'i alır, bir daha atar, ötekini de vurursa onu da alır, buna; *ivtelik* denilir²⁶³. Edirne/Keşan'da *Dim* [= daire] *Oyunu*'nda bilyeler *dim*'in içine konulur, üç adım ileriye atma çizgisi çizilir, hangisi çizgiye gelirse o önce başlar. Büyük bilye atarak dairedeki bilyeler çıkarılmaya çalışılır, kim çıkarırsa bilyeler onun olur, *payıştı* [= bütün bilyeleri çıkarmak] ve *payüstü* [= "bütün bilyeleri alma, bana da kalsın"] oyunun iki önemli kuralıdır²⁶⁴. Isparta'da *Kaykuz Kaykuz* boncukla oynanır. Yere *guyku* denilen bir çukur kazılır, bunun 16 metre ilerisinde bir çizgi çizilir, oyuncular ellerindeki boncuğu sırayla atarlar, hangisi yakınsa, o atar, boncuğunu *guyku*'ya sokmaya çalışır, boncuk içine girince bunu üfleyerek çıkarmaya çalışır, çıkaramazsa boncuk öteki oyuncunun olur²⁶⁵. Muğla/Ula'da bu *Koz* [= ceviz] ve *Payam* [= badem] ile oynanır²⁶⁶. Urfa'da *Çukur Atma Oyunu*'nda, bilye yerine erik ya da zerdali çekirdekleri kullanılır²⁶⁷. Burdur'da *Boncuk Nişan Oyunu*'nda tek tek boncuğa nişan alınır, *Boncuk Oyunu*'nda ise oyunda çukur vardır²⁶⁸. Amasya'da bilye oyunu *Kindek* adını taşır²⁶⁹. Denizli'de *Cicoz Oyunu*'nda bilyeler, belli aralıklarla dizilmiş düğme, metelik ya da boncuklara atılır²⁷⁰. Niğde/Bor'da *Çekirdek Oyunu*'nda küçük bir daire içine kaysı çekirdekleri dizilir; öncül, belirli bir yerden *hahha*'yı [= yassı taş] çekirdekleri nişan alıp vurur; çizgi dışına çıkarıldıkları vuranın olur²⁷¹.

256 ÇOÇİS II.

258 GAGO.

260 SözDer, 74.

262 ÇOÇİS II.

264 SözDer, 63.

266 AnadE.s, 66-67.

268 AnaDia, 69.

270 SözDer, 42.

257 İçOy II.

259 MÇO.

261 İçOy I.

263 Söz Der, 54.

265 AnaDia, 57.

267 SözDer, 60.

269 SözDer, 91.

271 SözDer, 46.

Taş oyunları arasında bir de yere çizilmiş çizgiler üzerinde oynanan kaydırak türünde oyunlar vardır. Örneğin Tekirdağ'dan *Tayyare Oyunu* ile *Çapraz Çizgi Oyunu* gibi²⁷². Ancak bu oyunlarda sekme hareketi önemli olduğundan, bunları bir başka kümede inceleyeceğiz.

E. Koşma-Kovalama-Kurtarma-Zor Kullanma Oyunları

Daha çok koşmaya ve zor kullanmaya dayanan oyunların pek çok çeşidi vardır. “Giriş” bölümünde de belirtildiği gibi kısaca “elim üstünde” gibi, ebenin koşarak elini değdirmesi ile ebeliği başkasına geçirdiği oyunlar çok eskidir. Burdur'dan *Öcümen Oyunu*'nda ebe durumunda olan *öcümen* seçildikten sonra ötekiler onu kızdırır, çocuklar onu kovalarlar, kimi yakalarsa *öcümen* o olur²⁷³. Kimi kovalama oyunlarında, belirli hareketler, sözler oyunculara bir dokunulmazlık kazandırır. Örneğin İstanbul'dan *Ebe Çıldır Oyunu*'nda oyuncular, ebe çıldır” deyip yere çömelirlerse, kurtulurlar²⁷⁴. Konya'da *El Üste*²⁷⁵ yalın bir kovalamaca oyunudur. Buna karşın gene Konya'dan *Yerim Kurtlandı* ya da *Gülü Gülü Gubbe Oyunu*'nda²⁷⁶ ebe, tekerlemeyi bitirinceye kadar oyunda çömelik dururlar, sonra kaçarlar. Daha önce de gördük Gaziantep'ten *Şakı Bilbilim* bilmeceli koşmacadır. Bu türden koşmaca oyunları iki takım olarak da oynanır. Niğde/Aksaray'ın Bozcatepe köyünde daha çok kızların oynadığı *Ayağım Nallı*'da iki takım olur. Aralarında 100 metre kadar bir aralık bulunur. Bir takımdan bir oyuncu “ayağım nallı, başım çullu” diye öteki takıma koşar, öteki takımdan bir kişi de ona doğru koşar, önceki koşan kendi takımına doğru kaçar. Bu kez öteki takımdan bir kişi ötekine koşar. Böyle sürer gider. Kendi takımına yetişemeden vurulanlar, oyun dışı olur. Sonunda hangi takımda bir kişi kalırsa o takım kazanır. Adana köylerinde oynanan *Arası Kesti*'de iki takım vardır. Merkezde kendilerini korurlar. Kayseri'den *Elim Yağlı Oyunu*'nda iki takımın da birer kalesi vardır; yakalanmadan kalesine varırsa kurtulur²⁷⁷. Bir çeşitleme de zincirlemedir; her vurulan zincire katılır. Örneğin İstanbul'dan *Balık Ağ*'ında önce iki çocuk koşarlar, değdikleri çocuk da onlara tutunur, giderek bir ağ gibi genişler²⁷⁸. Muğla/Ula'da *Gestenkerecik* adlı oyunda güdekçi, yolun ortasında durur, oyuncular tutulmadan yolun bir yakasından ötekine geçmeye çalışırlar. Bu oyunla ilgili bir gelenek ilginçtir. Çoğu kez hasta, sakat olan ve “Alahçel” adı verilen çocuklar da oyuna katılmak istediklerinde bunları yerindirmemek için aralarına alırlar, ancak güdekçi bunlara dokunursa sayılmaz²⁷⁹.

272 ÇOÇİS II.

274 İÇO III.

276 AnaDia, 5-6.

278 İÇOy II.

273 AnaDia, 72.

275 AnaDia, 6.

277 KÇMO II.

279 AnadEs, 65.

Seferihisar'da *Gaggir Oyunu*'nda ebeden kaçanlar, ağaç dallarına sıçrarlar²⁸⁰; Denizli'de adı *Çıllık*'tir²⁸¹. Kayseri'de *Ebe Bit Bit* bunlardan değişiktir. Burada oyuncular halka olur, ebe halka ortasındadır. Oyunculardan biri "ebe bit bit" der; ebe, bunu diyen oyuncuya koşar, o çömelmeden dokunabilirse ebelik ona geçer²⁸². Niğde/Bor'da *Kum Oyunu*'nda koşma pek yoktur. Burada iki takım olur; ufak bir torbaya kum konulur, ağzı dikilir, bir sicimin ucuna bağlanır. Yere geniş bir daire çizilir, takımlardan biri daire içindedir, öteki takım da dışarda. Dıştakilerden biri kum torbasını daire içine doğru sallar, torba kime değerse, o çıkar²⁸³. Muğla/Düğrek'te *İto Oyunu* tekerlemelidir, *güllük*'e [= kale] varan kendini kurtarır²⁸⁴. Ankara'dan *Tarhanama Tavuk Girdi Oyunu*'nda ebe eline değnek alarak topallar gibi yapar, söyleşme ile ebeyi kızdırırlar, ebe de onları değneği ile kovalar²⁸⁵. Takım kovalaması da vardır. Örneğin İzmir/Bergama'nın Demirderesi köyünde *Onbinler Oyunu*'nda iki takım arasında iki paralel çizgi vardır. Takım başları oyuncularına canlı-cansız adlar kor. Bir takım ötekine gider, öteki takım onların adlarını bulmaya çalışırlar, bulamazlarsa birinci takım söyler, bir takım kaçar, öteki kovalar²⁸⁶. Gaziantep'ten *Darabil Oyunu*'nda iki takım arası bir çizgi ile bölünür, bir takımdan bir oyuncu öteki takıma gider, birine dokunur ve kaçar, orta çizgiyi geçmeden tutulursa ölmüş sayılır, oyundan çıkar. Vurulmadan çizgiyi geçebilirse, karşı takımdan ilk vurduğu ölmüş olur²⁸⁷. Bu oyunun Urfa çeşitlemesi *Derrebu Derinebu*'dur, burada çizgi yerine soluğunu kesmeden bir tekerleme söylenir, bu arada birden çok oyuncuya da elini değdirebilir²⁸⁸. Sekmeli oyunları bir başka kümede örneklemekle birlikte, Burdur'dan *Zimi Oyunu*'nu buraya aldık. Burada ebe bir daire içindedir, sekerek ve "zimi" diyerek daireden çıkar ve çocukları kovalar, kimi tutarsa ebe o olur²⁸⁹. Bir bakıma dramatik nitelikte olan bir oyun, atlı oynanır; burada tersine herkes bir kişiyi kovalar. Adana'nın eski adı Şihli olan Şeyhli köyünde gençlerden bir takım at üzerinde silâhlıdır. İçlerinden biri kızı kaçıtır gibi yapar, ötekiler de kız yakınlarıdır, ormanın içinde kız kaçıranı izlerler. Havaya silâhla ateş ederler. Kaçan sözde vurulur, yere düşer, üzerine bayrak örtülür.

Muş/Varto ve Doğu bölgesinde çok yaygın olan *Çir Oyunu*'nda, ağaçtan bir hedef konulur, iki takım olunur, karşı karşıya geçerler, yukarıya geçen takım aşağıda bulunan takımın önünden koşup hedefe varmaya çalışır, onlar hedefe varmadan, karşı takım onları tekme ile engeller, eğer birisi varırsa, bu kez aşağıdaki takım yukarı geçer²⁹⁰. Böyle engelli koşu oyunlarından bir ilginç

280 *SefOy X.*282 *AnaDia*, 99.284 *SözDer*, 79.286 *DIÇO*.288 *UFD*, 61.290 *Firat, Age.*, 164-165.281 *SözDer*, 52.283 *SözDer*, 96.285 *AnBud*, 282-283.287 *SözDer*, 62.289 *AnaDia*, 71.

de Silifke'de 'Tahtacı oynağının *Orman* adlı oyunudur. Burada birbirlerine koşut, 1,5 metre uzunlukta değnekler dikilir. İki takım karşılıklı sıralanırlar, bu değneklerin arasından zikzak olarak değneklere değmeden geçerler, ilk geçen yarışmayı kazanır²⁹¹. 'Tekirdağ'da *Ateşliyim Oyunu*'nda iki takım vardır, her iki takımdan birer oyuncu birbirlerinin kalesine koşarlar, kim önce varırsa, geç varan oyuncuyu esir alır²⁹². Kayseri'den²⁹³ ve İstanbul'dan²⁹⁴ *Kırmızı Beyaz Oyunu*'nda iki takım vardır; biri kırmızı, öteki beyaz. Biri komuta verir, hangi rengi söylerse, o takım kaçar, öteki kovalar, kaleye girmeden yakalanan esir edilir. Bunun bir türü mendille oynanır. İstanbul'dan *Kap Kaç Oyunu*'nda iki takım sıra olur, uzaktaki bir iskemle üzerine bir mendil konur, iki sıradan birer oyuncu fırlar, hangisi mendili alıp, takımına önce dönerse o takıma bir sayı yazılır²⁹⁵. Bunun bir çeşitlemesini Of/Kalanas [Çalışanlar] köyünde *Mendil Kapmaca*'da buluyoruz. Burada değişiklik mendili birinin elinde tutması, mendili kapanın da takımına dönerken öteki oyuncuya vurulmamasıdır²⁹⁶. Seferihisar'da *Bayrak Kapmaca* ise daha değişiktir. Burada oyuncular art arda çömelirler. En öndeki oyuncu elinde bir bayrak tutar. Onun arkasındaki oyuncular, sağına ve soluna geçer, koşuya hazırlanırlar, öndeki oyuncu bayrağı kapar, bayrağı kapan öne, öteki onun arkasına oturur, oyun böyle yinelenir²⁹⁷.

Körebe türündeki oyunlar da bu kümeye girer. Ancak gözleri bağlı olan ebe yalnız bir oyuncu tutmakla kalmayıp onun adını, kimliğini de bilmesi gerektiğinde bu daha çok oranlama oyunları kümesine girer. Örneğin Kırklareli'ndeki *Kör Çapar Oyunu*²⁹⁸ gibi. Çok yaygın olan *Körebe*'den örnekler verelim: Çorum köylerinde *Körebe* [Gözbağlama]²⁹⁹, İzmir/Iire'de *Körlebbek*, İstanbul/Çatalca'da *Sin Gitti*³⁰⁰, 'Tekirdağ'da *Körebe*³⁰¹, Of/Kalanas [Çalışanlar] köyünde *Körebe*³⁰², Seferihisar'da, *Körebe*³⁰³, Muğla/Ula'da *Kör Çepiş*³⁰⁴, Ankara'da *Körçebiş*³⁰⁵, Konya'da *Kör Ebe*³⁰⁶, Safranbolu'da *Ebe Kışkış* (burada da ebenin yakalaması yetmez, kim olduğunu elleyerek bilmesi gerekir)³⁰⁷, Maraş'ta *Körebe* [ilginç bir çeşitleme]³⁰⁸, İstanbul'da *Körebe*³⁰⁹, Azerbaycan'da *Miyancı* ve *Çömçebaşı Bezeme* (oldukça değişiktir, bir kukla ve çingirak da vardır)³¹⁰ ve gene Azerbaycan'da *Gözbağlayıcı*³¹¹, Kayseri'de *Bir Kör İki Kör*³¹²

291 TÇÖÖ, 17-22.

293 AnaDia, 102.

295 İÇOy I.

297 SefOy VIII.

299 ÇoÜço.

301 ÇOÇİS II.

303 SefOy X.

305 AnBud, 280.

307 SKA X.

309 İÇO I, İF, 198.

311 AEA, 232-233.

292 ÇOÇİS II.

294 İÇOy I.

296 KF.

298 SözDer, 94-96.

300 SözDer, 95.

302 KF.

304 AnaEs, 35-36.

306 AnaDia, 24.

308 MÇO.

310 AFA, 236-237.

312 AnaDia, 97.

vb. Ilgın'da oynanan *Depmetura Oyunu*'nda hem körebe gibi gözleri bağlı arama vardır, hem de saldırı ve savunma gibi başka eylemler³¹³. Toroslar, Akşehir, Sultan Dağları'nda Avşar oymaklarının oynadığı *Turna Oyunu* da türkülü bir körebe oyunudur³¹⁴.

Koşu, kovalama oyunlarının bir türü de “yer kapma”dır. Yer sayısı oyuncu sayısından bir eksiktir, koşuşma sırasında herkes yer kapar, biri açıkta kalır. Bunun en bilineni *Köşe Kapmaca*'dır. Örneğin Muğla/Ula'dan *Tuttum Direk Oyunu*'nda bir güdekçi seçilir, herkes bir ağaca, direğe tutunur, sonra yer değiştirirler, güdekçi boş kalan direği yakalarsa, direksiz kalan güdekçi olur³¹⁵. Kayseri'de oynanan *Köşe Kapmaca*'da beş oyuncu, dört yer vardır, oyuncular karşılıklı, çapraz yer değiştirirler³¹⁶. İstanbul'dan *Köşe Kapmaca* da böyledir³¹⁷. Bilecik/Osmaneli'den *Oturmacı Parpır* daha çok kovalamaca türündedir, oyuncular yer değiştirirler, ebe onlara yere çömelmeden vurursa, vurduğu ebe olur³¹⁸. Malatya'dan *Künt* [= alınmaya çalışılan yer] ve İstanbul/Çatalca'dan *Ara Kesmece* oyunları³¹⁹ daha çok gece oynanır; iki takım belli bir yeri almaya çalışırlar. Denizli-Manastır köyünden *Zambak*, Muğla-Fethiye'den *Zıbbak/Zıbbag* (Burdur ve Konya'da da görülmüştür) *Oyunu*'nda ebeye Çoban denilir, komuta üzerine oyuncular yer değiştirir, açıkta kalan çoban olur³²⁰. *Çömlek* ve *Tura* oyunları da gene yer kapmayla ilgilidir. Örneğin Sivas/Divrik'ten [Divriği] *Çömlek Oyunu*'nda on kişi çömlek, on kişi sahipleri, biri de ebe olur; çömlekler çömelip daire olurlar, sahipleri de iki sıra olurlar, tekerleme söylenir, bitince herkes koşup bir çömleğin arkasında durur, açıkta kalan ebe olur. Ebe bunlardan birinin yanına gelir, avuç avuca vururlar, ters yönde koşarlar, kim arkası boş olan çömleğin arkasına gelirse, öteki ebe olur³²¹. Bunun çeşitlemeleri: Eskişehir/Mihalıççık'tan *Çömlek*, Afyon'dan *Çömlek Kapma*³²², Ödemiş'ten *Çömlek* oyunları³²³ vb. Ankara'da oynanan *Çömlek Oyunu*'nda ebe halkanın arkasında dolaşır ve çömlek olanlara elindeki tura ile vurur ve “çömlek pişti mi?” diye sorar, çok canı yanan “pişti” diye cevap verir, turayı çekişirler, turayı hemen yere atıp çömlek başına kim çökerse, yer onun olur³²⁴. Bunun çeşitlemeleri: Niğde/Bor ve Giresun/Şebinkarahisar'dan *Tura Oyunu*; Urfa ve Aydın'dan *Tolaka Oyunu*³²⁵ vb. Oyunun bir çeşitlemesinde ise saklanan turayı bulmak ya da turayı kapmaktır. Örneğin Konya'dan *Boğça* yahut *Tura Saklanması*³²⁶, Muğla-Ula'dan *Yağ Satarım Bal Satarım*'dır³²⁷.

313 Fehim Çaylı, “Depmetura Oyunu”, *TFA*, 3 (1949).

314 *TKÖÖ*, 51-52.

315 *AnaDia*, 81.

316 *KÇMO II*.

317 *İF*, 192-193.

318 *SözDer*, 102.

319 *SözDer*, 97.

320 *SZO*.

321 *TÇÖÖ*, 63-65.

322 *SözDer*, 59.

323 *TÇÖÖ*, 69-70.

324 *AnBud*, 277-278; bu oyunla ilgili bir inanca göre oyunda ağlayan uyuz olur diye çocuklar ağlamazlar.

325 *SözDer*, 121.

326 *AnaDia*, 23.

327 *AnadEs*, 86-87; burada tura'ya *kollu* da denmektedir.

Zor kullanarak bir oyuncunun sırasını kırmak, bir oyuncuyu zorla almak ya da korunan bir yerde bir nesneyi zor kullanarak almak oyunları da bu kümeye girer. Bunun yalın biçimine bir örnek: Adana köylerinde oynanan *Yalak Çıkartmaç* davul zurna eşliğinde oynanır. Alanın ortasına el kadar bir çukur kazılır. Bir oyuncu ökçesini bu yalağın içine kor, bu çukur içinde ayak kıpırdamaz. Öteki ayak boşlukta, ileri geri hareket eder. Ona doğru bir hasım bir ayağının üzerinde sekeleyerek gelir, ayağı çukurda olanı çukurdan çıkarabilirse yerini alır. Yalaktaki hasımın havadaki ayağını yere değdirirse yerinde kalır. Seferihisar'da *Soğan Köklemce Oyunu*'nda bir güçlü oyuncu ayaklarını uzatarak oturur, bir kökü tutar, öteki oyuncular onun arkasına dizilip birbirlerini bellerinden tutarlar. Ebe en gerideki oyuncuyu çeker, zincir en zayıf yerinden kopar; ebeden yana olan kesim ebenin olur, en çok oyuncu koparan kazanır³²⁸. İstanbul'dan *Güzellik Oyunu*'nda ebe, her çocuğu kolundan tutup ileriye fırlatmaya çalışır, hangisi yerinde durabilirse o ebenin yerine geçer³²⁹.

Uzun Urgan ve *Ebe Beni Kurda Verme*³³⁰ de yaygın oyunlardır: Isparta ve Gaziantep'ten *Ebe Beni Kurda Verme*³³¹, Sivas'tan *Ebe Beni Kurttan Kuşa Kaptırma*³³², Burdur'dan *Kurt* yahut *Zincirkırma Oyunu*³³³, İçel-Mara Yaylası-Honamlı Oymağı'ndan *Kurt Kuzu Oyunu*³³⁴, Antalya Türkmenlerinden *Davar Kurt Oyunu*³³⁵, Kayseri'den *Dön Kuyruğum*³³⁶, Uşak'tan *Kara Kedi*³³⁷, Ankara'dan *Alaylım Oyunu*³³⁸, Kütahya'dan *Uzun Urgan*³³⁹, Ankara'dan *Uzun Urgan*³⁴⁰, Isparta'dan *Uzun Urgan*³⁴¹, Kayseri'den *Uzun Urgan*³⁴², İzmir'den *Uzun Urgan*³⁴³, Eskişehir'den *Çaylak Kuşumu Kapmaz*³⁴⁴, İstanbul'dan *Kurt Kuzu*³⁴⁵ vb.

Tokat köylerinde oynanan *Ebe Cüçük* [= civciv] oyununda iki takım vardır. Elemelerde yenilenler alta düşer yatarlar, bir kişi de ebe olur. Ebe eline uzun bir ip alır, bunun bir ucunu tutar, bir oyuncu da öteki ucunu, öteki takım gizlice gelip yatanlara vurur, ebe onları korur, elleyebilirse oyun değişir.

Bunların bir de "esir almaca" adı altında, sınırlı bir yerden zorla oyuncu kapma, ötekilerin de zorla bunu engellemelerine dayanan benzerleri vardır: Diyarbakır'dan *Kal'a*³⁴⁶, Muğla/Ula'dan *Esir Almaca*³⁴⁷, Kayseri'den *Kaç Kurtul*³⁴⁸, Ankara/Beyazır'dan *Ara Kesmesi*, Konya/Hadım'dan *Ara Kesme*, Çankırı/Çerkeş ve Kemaliye'den *Mayla*³⁴⁹, Urfa

328 *SefOy VIII*.

330 *ASKO VII; SözüDer*, 65.

332 *SÇO I*.

334 *TÇÖÖ*, 103-106.

336 *SözüDer*, 65.

338 *AnBud*, 275-276.

340 *AnBud*, 283-284.

342 *KÇMO III*.

344 *Çokİs*.

346 *TÇÖÖ*, 100, 102.

348 *AnaDia*, 102.

329 *İçOy II*.

331 *AnaDia*, 51-52; *SözüDer*, 65

333 *AnaDia*, 66-67.

335 *TÇÖÖ*, 60-62.

337 *TÇÖÖ*, 88-89.

339 *TÇÖÖ*, 97-99.

341 *AnaDia*, 52-53.

343 *MHÇO*.

345 *İF*, 216.

347 *AnaDia*, 90.

349 *SözüDer*, 17.

ve Gaziantep'ten *Arası Kesme*, Elazığ'dan *Çır ve Kale Kapmaca*³⁵⁰, Kayseri'den *Balık Gaşdı* [ya da *Battı*]³⁵¹, Konya'dan *Esir Almaca*³⁵², İstanbul'dan *Esir Almaca*³⁵³, Azerbaycan'dan *Benövşe*³⁵⁴, vb.

Beklenen, gözetilen bir yerden zorla gelip bir nesneyi alıp gitme oyunlarının yaygın bir türünde, bu nesnelere bekleyen ebe bir dairenin ortasına saplanmış bir kazığa bağlı bir ipin ucundan tutar; böylece savunma gücü bir ölçüde kısıtlanmış olur. İşte daire dışında saldırılar olur, ebe bir elinde kazığa bağlı ipi tutarak saldırıları ya da daire içindeki tura gibi nesnelere almaya gelenleri tekme ile savuşturmaya çalışır. Çeşitlemeleri: Konya'dan *Alay Turası*³⁵⁵, Muğla/Ula'dan *Pabuç Almaca*³⁵⁶, *Kazıklı Tura*³⁵⁷, Burdur'dan *Kızdı Kızdı*³⁵⁸, Kayseri'den *Kör At Kazığı*³⁵⁹ vb. Bunun kazıklı iple olmayan çeşitlemeleri de vardır. Örneğin Ankara'dan *Tura*³⁶⁰, Burdur'dan *Kal'e*³⁶¹, Azerbaycan'dan *Turnavurdu*³⁶² vb. Karaman'dan *Tilki* oyunu³⁶³ vb. Ayrıca Kayseri'den *El Tarakta*³⁶⁴, Bilecik'ten *Balaban Keşkeği*³⁶⁵, Azerbaycan'dan *Sıçan-Pişik* ve *Dire-döyme*³⁶⁶, Gaziantep'ten *Kubbe Çötürüm*³⁶⁷, Seferihisar'dan *Kız Kaçırma*³⁶⁸ gibi oyunları da bu kümeye almak gerekir.

Bu arada gene güç gösterisi olmak bakımından bir de çocukların sırt sırta verip değiştire değiştire birbirlerini yukarıya kaldırdıkları bir oyun türü yaygındır. Çeşitlemeleri: Muğla/Ula'dan *Gökte Ne Var?* [tekerlemeli]³⁶⁹ Kayseri'den *Gode Go Boncuk* [tekerlemeli]³⁷⁰, Sivas'tan *Al Beni Arkana*³⁷¹, Uşak-Elmacık köyünde iki oyuncunun birbirine bağlandığı *Heybeli-Torbali*³⁷², Çankırı/Ilgaz'dan *Deve Dengi*³⁷³ vb.

Saklambaç türünde de koşu olduğu için bu kümeye girmekle birlikte, bu türü oranlama oyunları kümesine aldık. Bunun gibi *Sinsin*³⁷⁴ ve çeşitlemeleri de bir bakıma bu kümeye girerse de hem dans niteliği bakımından, hem de daha önce genel bölümde çeşitlemeleriyle incelediğimiz için almadık.

350 *SözDer*, 18-19.

352 *AnaDia*, 29.

354 *AFA*, 232.

356 *AnadEs*, 38.

358 *AnaDia*, 69.

360 *AnBud*, 282.

362 *AFA*, 236; burada *turna* = *tura*.

364 *AnaDia*, 92-93.

366 *AFA*, 233.

368 *SefOy V*.

369 *AnadEs*, 61; köylüler bu oyunun kamburları düzeltmekte yararlı olduğuna inanırlar.

370 *AnaDia*, 83-84.

372 *EEO*.

374 Örneğin bkz.: *SözDer*, 112-113; M. Şakir Ülkütaşır, "Sin Sin Oyunu", *HBH*, 118 (1941); *AnaDia*, 91.

351 *AnaDia*, 90.

353 *İF*, 214-215.

355 *AnaDia*, 10, 11.

357 *AnaDia*, 45.

359 *AnaDia*, 97.

361 *AnaDia*, 67.

363 *KYSO*.

365 *SözDer*, 28.

367 *SözDer*, 95-96.

371 *SÇO I*.

373 *SözDer*, 62.

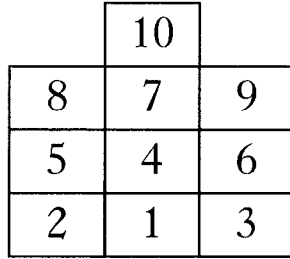
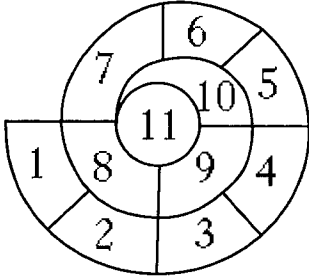
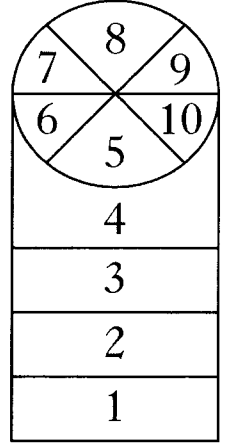
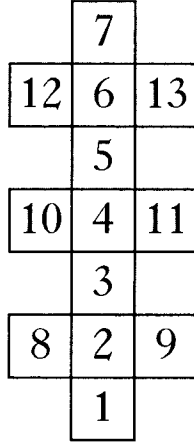
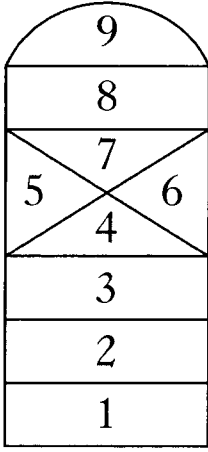
F. Atlama-Sıçrama-Sekme Oyunları

İçinde atlama, sıçrama, sekme eylemlerinin en önemli olduğu oyunları bir kümede topladık. Atlama oyunlarının en öncmlü iki türü *Birdirbir* ve *Uzun Eşek*'tir. Birincide, biri eğilir, öteki üstünden atlar. Bu da iki türlü olur ya eğilenin arkasından atlanır ya da yandan. Ancak bu oyunda çeşitlemeler vardır. Tekerleme söyleme, atlayanın da eğilip ondan sonra gelenin birinci ve ikincinin üzerine atlaması, ellerinden başka bir yerleri değdiğinde ebe olmaları vb. *Uzun Eşek*'te iki takım vardır. Bir takım arka arkaya sıralanır, öteki takım sırayla bunların üzerine atlar, bunların ayaklarının yere değmemesi, belli bir sayıya kadar yatanların sırtında kalmaları, son atlayana yer kalmadığı için iğreti oturması vb. gibi. Bunlarda yanlış yapanlar yer değiştirir, ötekiler onların üzerlerine atlarlar. Şimdi her iki türün çeşitlemelerinden örnekler görelim:

Bursa'dan *Birdirbir*, Gaziantep'ten *Bazlambaç* ve *Ebem Geçti*, Maraş'tan *Bir Top Kendir*, Elazığ'dan *Gel de Geç*, Çanakkale/Ezine'den *Keskelle*³⁷⁵, Konya/Hadım'dan *Aynu Fıyru*, Kırşehir'den *Asker Zıkkası*³⁷⁶, Konya'dan *Zıp Bir Gel Geç*³⁷⁷, Burdur'dan *Birdirbir*³⁷⁸, Ankara'dan *Atlama*³⁷⁹, Muğla/Ula'dan *Üstten Atlamaca*, *Uzun Eşek*³⁸⁰, Konya'dan *Uzun Eşek*, *Eşek Üstünden Börek Kapması*³⁸¹, Tekirdağ'dan *Birdirbir*, *Uzun Eşek*, *Takla*, *Ho*³⁸², Bursa'dan *Arttırma*³⁸³, Isparta/Keçiborlu'dan *Cırık Curuk* [*Sayma*], Sivas'tan *Çüşbindi*, Elazığ'dan *Uzun Eşek*³⁸⁴, İstanbul'dan *Uzun Eşek*³⁸⁵, Burdur'dan *Hey Mafi* ya da *Atlama* ve *Uzun Eşek*³⁸⁶, Niğde'den *Kara Tavuk*³⁸⁷, Kayseri'den *Hömbek*³⁸⁸, *Pamuk Basması*³⁸⁹, Azerbaycan'dan *Arttırma*³⁹⁰, Konya'dan *Çu Tulum Eşek*³⁹¹ vb.

Atlama oyunlarının bir türünde iki oyuncu karşılıklı oturur, ayaklarını karşılıklı uzatırlar ya da ellerindeki ipi gergin tutarlar, ötekiler bunun üzerinden atlarlar, bu arada da iki oyuncu bu atlayanlara pabuçlarıyla ya da yumruklarıyla vurmaya çalışırlar. Ebelerin, vurulmadan ve takılmadan atlayanlara pabuçlarıyla ya da yumruklarıyla vurmaya çalışmaları esastır. Vurulmadan ve takılmadan atlayan kazanır. Çeşitlemeleri: Konya'dan *Atlama Bacak*, Niğde/Bor'dan *Ayak Hoplamaca*³⁹², Ankara'dan *Babc* [pabuç] *Çarpması*³⁹³, Niğde/Bor'dan *Pabuç Çitmesi*³⁹⁴ vb.

375 *SözDer*, 37.377 *AnaDia*, 12.379 *AnBud*, 275; *SözDer*, 25.381 *AnaDia*, 24-26.383 *SözDer*, 19.385 *İF*, 215.387 *AnaDia*, 137.389 *AnaDia*, 97.391 *AnaDia*, 9.393 *AnBud*, 276.376 *SözDer*, 26-27.378 *AnaDia*, 70.380 *AnadEs*, 20, 22.382 *ÇOĞİS III*.384 *SözDer*, 124.386 *AnaDia*, 97.388 *AnaDia*, 84-85.390 *AFA*, 232.392 *SözDer*, 24-25; *AnaDia*, 21.394 *SözDer*, 103.

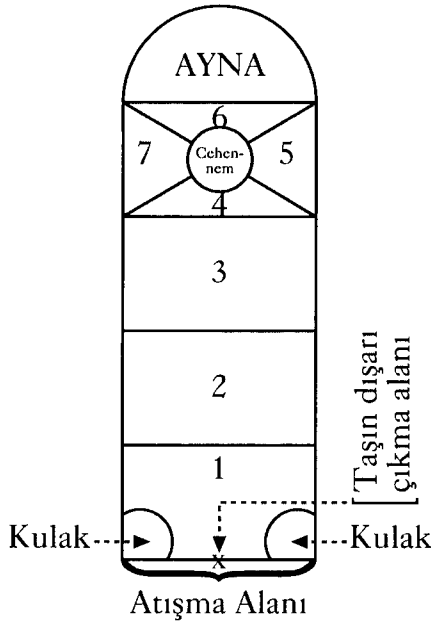

Seksek Türleri

Atlamaların bir türü de kızlara özgü ip atlamalarıdır. Bunun dört çeşidi vardır. İlkinde oyuncu ipi kendi çevirerek kendi atlar. İkinci tür başkalarının çevirdiği iple tek oyuncunun atlaması biçiminde gelişir. Üçüncü türde ise başkalarının çevirdiği ipte iki oyuncu yanyana atlar. Dördüncü tür ise başkalarının çevirdiği ipte iki oyuncunun karşı karşıya atlamasından ibarettir. Örnekler: İstanbul'dan *İp Atlama*³⁹⁵, Burdur'dan *İp*³⁹⁶, Tekirdağ'dan çeşitli *İp Atlama*³⁹⁷, Erzincan'dan *Su Geçme*, *Tek Ayak*, *Bacak Arası*, *Yangın*³⁹⁸ vb.

395 *İF*, 194-195.
397 *ÇOÇİS I*.

396 *AnaDia*, 71.
398 *EÇO*.

Âyine-i Devran

Kimi oyunlarda da sekme eylemi önemlidir. Örneğin Bitlis/Ahlat'tan *Horoz Oyunu*'nda oyuncular çift olurlar, biri horoz, öteki sahibidir. Horoz sahipleri bir halkada yere çömelirler, horozlar da sahiplerinin arkalarında dururlar. Bir de komuta veren yönetici ile hakem vardır. Oyunun kuralları oldukça karmaşıktır; yalnız, oyunda sekme önemli bir eylemdir. Komuta ile çağrılan horoz gelir, bir eliyle ayak bileğini tutarak tek ayak üzerinde dolaşır, bunu bir horoz dövüşü taklidi izler³⁹⁹. Kayseri'den *Öldürün Gelsin*⁴⁰⁰, *Topal Tavuk*⁴⁰¹ ve *Seke Seke Ben Geldim*⁴⁰², Burdur'dan *Pabuç Sekme*⁴⁰³, Konya'dan *Sekleme*⁴⁰⁴, Muğla/Ula'dan *Sekmece Çubuk*⁴⁰⁵, İstanbul'dan *Sekme* ve *Seksek*⁴⁰⁶ kuralları birbirinden çok değişik olmakla birlikte hepsinde sekme en önemli eylemdir. Ancak sekme oyunlarının en yaygını ve çeşitlisi yere çizilen bölümler üzerinde, yassı kaydırak taşı ile oynanan oyunlardır. Şu çeşitlemeleri örnek verebiliriz: Niğde/Bor'dan *Sekkeleme*, Konya/Hadım'dan *Çizgi*⁴⁰⁷, Burdur'dan *Tipinos*,⁴⁰⁸ Of/Kalanas [Çalışanlar] köyünden *Çiziktaş*⁴⁰⁹, Erzincan'dan *Sek-Sek* (iki türlü)⁴¹⁰, Maraş'tan *Sölek*⁴¹¹.

399 TÇÖÖ, 43-46.

401 KÇMO II.

403 AnaDia, 72.

405 AnadEs, 39.

407 SözDer, 110.

409 KF.

411 MÇÖ.

400 AnaDia, 94.

402 KÇMO IV.

404 AnaDia, 23-24.

406 İÇÖ III.

408 AnaDia, 72-73.

410 EÇÖ.

Bunlar içinde en ilginçlerinden birisi İstanbul'da oynanan *Âyine-i Devran*'dır⁴¹². Bir örnek olarak bunun kurallarını görelim: Her çocuğun elinde kaygan bir kiremit parçası ya da taş bulunur. Önce "atışma" ile başlanır. Kimin taşı *cehennem* denilen, ilerdeki yuvarlağa yakın düşerse o birinci olur, ötekiler de *cehenneme* yakınlıklarına göre sıra alırlar. Birinci oyuncu taşını önce en yakın olan 1'e atar, sekerek taşını çıkma alanına çıkarır. Sonra sırayla aynı eylemi 2, 3, 4, 5, 6 ve 7'de yapar. En sonda bulunan Ayna'ya gelince, arkadaşlarına "Ayna kaçta?" diye sorar, onlar "birde" derse bir vuruşta, "ikide" derlerse iki vuruşta dışarı çıkarmak zorundadır. Bundan sonra "İmtihan" denilen kesime gelinir. Burada taş önce bire atılır, sekerek taş sırayla 2, 3, 4, 5, 6, 7 sayılı bölümlere en sonra *ayna*'ya geçirilir. *Ayna*'da, sekmeden dinlenmeye geçilebilir. Burada dinlendikten sonra, bu kez 7'den başlayarak geriye doğru 1'e kadar gelip dışarı çıkar. Burada gözetilecek noktalar her şeyden önce taşın çizgilerin üzerine gelmemesi; taş atıldığı ve sekilerek sürdürüldüğünde *cehennem* denilen bölmenin içine girmemesi; taşın belirli yerden dışarı çıkarılması, taş atıldığında ve sekilerek vurulduğunda sıra hangi bölmede ise oraya gelinmesidir. Bunlara uyulmadığında oyun yanar, sıra ondan sonraki çocuğa gelir.

G. Saklama-Saklanma-Oranlama Oyunları

Önemli bir oyun kümesi de bir kişinin, bir eylemin, bir nesnenin ya da fikrin saklanması ve bunun bulunması ya da oranlamasına dayanan oyunlardır. Bunların en yaygını *saklambaç* diye bilinen oyundur. Daha önce de belirtildiği gibi bu oyunda koşma da olduğundan bu ayrıca koşma, kovalama kümesine de girebilir. Bunun gibi orada incelediğimiz kimi körebe oyunlarında yakalanmanın kimliğini de bulmak istendiğinde oranlama söz konusu olduğundan bu kümeye de alınabilir. Tokat köylerinde oynanan *Saklanbaç*'ta ebeden başka bir de *göz yumucu* olur, ebenin gözlerini o yumar. Bir süre sonra ebe "Oldu mu?" diye sorar, oyunculardan biri "Oldu!" diye cevap verir. Ebe aramaya çıktığında, oyuncular gelip gizlice kaleye tükürürler.

Niğde/Aksaray'ın Bozcatepe köyünden üç saklambaç çeşitlemesi görelim: *Pay-Söbe* oyununda kura ile bir kişi kalır; bu kendine bir *mele* seçer. Herkes bilir bu *mele*'yi. Bir kişi gözlerini yumar, yüze kadar sayar, ötekiler saklanır. Saklananlar gözlerini kapayandan önce *mele*'ye gelirse, "*pay*" der. Gözlerini kapayan saklananları görürse onlardan önce gelip gördüğünün adını söyleyerek "*söbe*" der. Kaç kişi söbelerse söbelenenler aralarında kura çekerler, kurayı kazanamayan gözlerini yumar. Paylayanlar kuraya katılmazlar.

412 *İÇO II*; ayrıca yere çizilen biçim de verilmiştir.

Ay Gördüm'de iki takım vardır; bir takım saklanır, öteki takım onu arar, saklananlar onlara görünmeden *mele*'ye gelecek olursa, bu kez de onlar ötekileri arar. *Mele*'ye gelmeden tutulurlarsa, *mele*'ye kadar üstlerine binerler. *Mele*'deki takım, saklanan takımı görürse, bulan "Ay Gördüm!" diye bağırır, ve *mele*'ye kadar bağırarak kaçır. Bunu duyan kendi takımı da *mele*'ye gelir, *mele*'ye gelen binilmekten kurtulur. *Ebe Harar*'da iki takım vardır. Takımların birer başkanı olur, bunlara ebe denir, çoğunlukla oyun ay ışığında oynanır. Kura çekilir, kurayı kazanan saklanır, öteki takım da *mele* denilen durak yerinde daire yaparak oturur. Yalnız ebe oturmaz. Ebe karşı takımın saklandığını anlayınca "Açtı!" diye bağırır. Ebe bundan sonra onları aramaya gider. Onu *tellâl* denilen ve ebenin nereye gittiğini ve nerede olduğunu bağırarak bir çocuk izler. Oturan takım onun bağırıcılarından ebenin nereye gittiğini öğrenir. Onun *mele*'den iyice uzaklaştığını anlayan saklanan takım *mele*'ye koşar, oradakiler ebeye bağırırlar, ebe gelinceye kadar saklanan takım *mele*'dekileri döver. Ebe gelince bir eliyle takımının başından tutarak onların çevrelerinde dolandır, hem takımını savunur, hem de karşı takımdan birine dokunmaya çalışır. Onlar da dokunulmamak için ebeden kaçarlar ve ebeden fırsat buldukça karşı takımın oyuncularını döverler. Ebe birine vurunca, takımı saklanır, karşı takım *mele*'de kalır. Bu oyunun gene Niğde'den bir çeşitlemesi *Harar*'dır. En sona kalan ebe [= *gıgılı*] ve bir de *haberci* vardır. Haberci "harar" diye bağırırsa bu onun geleceğini haber verir, haberci de durmadan "harar" diye bağırır. *Gıgılı* kaleye önce dokunmaya çalışır⁴¹³.

Çeşitli bölgelerden saklambaç çeşitlemeleri: Gaziantep'ten *Yumuç*, Çanakkale/Gelibolu'dan *Savay*, Bayburt/Gümüşhane'den *Cıddı Cıddı*, Erzincan'dan *Citti Bitti*, Ankara'dan *Söbe*, Rize'den *Kuku*, Çanakkale/Ezine'den *Avuk*, Çankırı'dan *Yütiik*, Ankara'dan *Yumucu*⁴¹⁴, Seferihisar'dan *Sobe* ve *Saklambaç*⁴¹⁵, Erzincan'dan *Ebeli Saklambaç ve Kukalı Saklambaç*⁴¹⁶, Çorum köylerinden *Saklanbaç*⁴¹⁷, Of/Kalanas [Çalışanlar] köyünden *Gizlembeç ve Ebelik*⁴¹⁸, Urfa'dan *Ebe Saklama*⁴¹⁹, Muğla/Ula'dan *Sinlenmecik*⁴²⁰ ve *Eşim Eşim*⁴²¹, Konya'dan *Saklambaç*⁴²², Ankara/Güdül'ün Sorgun köyünden *Saklanbaç* (Burada oyunun başladığı yere ve buraya konulan taşla *dayla* denmektedir; buraya varanlar tükürürler)⁴²³, Kayseri'den *Eş Gördüm (Dik Gördüm)* ve *Saklambaç*⁴²⁴, Azerbaycan'dan *Molla Haray*⁴²⁵, İstanbul'dan *Saklambaç*⁴²⁶, Safranbolu'dan *Biddüğü* (gece oynanır)⁴²⁷ vb.

413 *AnaDia*, 138.415 *SefOy X*.417 *ÇoÜço*.419 *UFD*, 61.421 28. *AnadEs*, 28.423 İsmail C. Gençtürk, "Sorgun Köyü Saklanbaç Oyunu", *TFA*, 161 (1962).424 *KÇMO II*.426 *İF*, 193-194.414 *SözDer*, 105-106.416 *EÇO*.418 *KF*.420 *AnadEs*, 40-41.422 *AnaDia*, 27-28.425 *AFa*, 230.427 *SKA X*.

Kişilerin saklanması ve aranıp bulunması yanında, bir nesnenin saklanması ve bulunmasına dayanan oyunlar da vardır. Daha önce gördüğümüz *Yüzük* oyunları kümesinde olduğu gibi... Bu kümeden gece oynanan saklama oyunları çok yaygındır. Bir taş ya da kemik uzağa atılır, çoğunlukla iki takım bunu arayıp bulmaya çalışırlar. Çeşitlemeleri: Seferihisar'dan *Hamamaları* (saklanan kemiktir, takımlardan biri kemiğin atıldığı yönü bilir, öteki takım bilmez)⁴²⁸, Muğla'dan *Kemik*⁴²⁹, Muğla/Ula'dan *Kızgın Taş*⁴³⁰, Adana/Bahçe'den *Gızgıncık*⁴³¹, Konya'dan *Kemik Oyunu* ve bunun bir çeşitlemesi olan ve *Süllür Sümük* denilen bir dizi taşla ve kemikle oynanan oyun⁴³² vb.

Bu saklamaların başka türleri de bulunmaktadır. Örneğin avuç içine saklanan bir nesnenin hangi avuçta olduğunun bulunması: Samsun'dan *Çöppen* oyunu, Gaziantep'ten *Ya Şunda Ya Bunda Oyunu*⁴³³ gibi. Ya da bir nesne avuçtan avuca dolaştırılır. Yüzük oyunlarının bir türünde olduğu gibi; örneğin Urfa'dan *Alkuç Balkuç*⁴³⁴ gibi. Bir de *tura* [= mendil] saklama oyunları vardır. Bunlar ya halka olarak oturanlardan birinin arkasına bırakılır, ya da otururken dizlerin altından geçirilir. Çeşitlemeleri: Seferihisar'dan *Hani Benimki*⁴³⁵, Kırşehir'den *Balık Kaçır*⁴³⁶, Konya'dan *Balık Battı*⁴³⁷, Bilecik Avşarlarının *Tura Oyunu*⁴³⁸, Burdur'dan *Battı Battı*⁴³⁹, Kayseri'den *Balık Gaşdı*⁴⁴⁰ ve *Kuşumun Başır*⁴⁴¹, Seferihisar'dan *Takata Tukara* (saklanan içine taş doldurulmuş bir teneke kutudur)⁴⁴², Çankırı'dan *Tura* (adı *Tura* olmakla birlikte saklanan paradır, bulamayanlara tura ile vurulur)⁴⁴³, Bolu'dan *Battı Balık*⁴⁴⁴ vb. İstanbul'dan *Atlari İdare* adlı oyunda oyuncular atlar ve seyisleri olmak üzere ikiye ayrılırlar. Atların gözleri bağlanır, seyisler onları yönetir, yerlere kâğıt toplar atılır, gözleri bağlı atlar bunları toplamaya çalışırlar; hangisi daha çok toplarsa o kazanır.⁴⁴⁵ İstanbul'dan *Yumurtalı Tavuk* bunun bir çeşitlemesidir⁴⁴⁶.

Bir eylemi kimin yaptığını bulma oyunları da oldukça çeşitlidir. Önce bunu Karaman'dan *Karı Koca Oyunu* ile örnekleyelim. Oyunu bilenler, bilmeyen bir kişiyi koca ya da karı seçerler. Bilen bir kişi onun yanına eş olarak yatar. Başlarından yarı bellerine kadar üzerlerine bir örtü örtülür. Önce oyunu bilen eşin arkasına tura ile birkaç kez vurulur. Ancak her vuruşta

428 *SefOy*, IX.430 *AnadEs*, 62.432 *AnaDia*, 28-29.434 *UFD*, 60-61.436 *SözDer*, 28438 *TÇÖÖ*, 94-96.440 *AnaDia*, 90-91.442 *SefOy VII*.444 *BS*.446 *İÇO I*.429 *SözDer*, 86-87.431 *SözDer*, 73.433 *SözDer*, 59-60.435 *SefOy VII*.437 *AnaDia*, 10.439 *AnaDia*, 67.441 *AnaDia*, 95.443 *ÇTH*, 45-46.445 *İçOy II*.

oyunu bilen eş bilerek yanılır. Daha sonra tura onun eline verilir, bu oyunu bilmeyene acımasız bir biçimde vurur. Aslında oyun aşağıda örneklerini vereceğimiz bu tür oyunların şaka yollu bir benzeşidir. Bunun en yaygın türü *El El Üstünde Kimin Eli Var* ile *Çatal Matal Kaç Çatal*'dir. Çeşitlemeleri: İstanbul'dan *Vız*⁴⁴⁷, Seferihisar'dan *Yumruk Yumruk Üstüne*⁴⁴⁸, Urfa'dan *El El Üstünde*⁴⁴⁹, Muğla/Ula'dan *Kim Vurdu?* ve *Kaç Çatal?*⁴⁵⁰, Tekirdağ'dan *Çatal Matal Kaç Çatal?*, *Hoca Saat Kaç?* ve *Gızzz...*⁴⁵¹, Konya'dan *Çatalmatal*, Çankırı/Ilgaz'dan *Çatçat Çangır*⁴⁵², Konya'dan *El El Üstünde Kimin Eli Var*, *Kim Vurdu?*⁴⁵³, *Çatal Matal*⁴⁵⁴, Gaziantep'ten *El El Üstünde Kimin Eli Var?*, Kırşehir'den *Epelek*, Çorum ve Amasya'dan *Eşeğim Kürye*, Erzincan'dan *Gerede*⁴⁵⁵, Kayseri'den *Gül Ebeye Yatan*⁴⁵⁶, Isparta'dan *Çatal Matal Kaç Çatal*,⁴⁵⁷ Tekirdağ'dan *Çekme mi Sürme mi*⁴⁵⁸ vb.

Bu oyunların bir türü de iki takımla oynananıdır. Burada takım başları oyuncularına gizlice adlar kor. İki takım karşılıklı sıralanır. Takım başlarından birisi karşı takıma gider, oradaki oyunculardan birinin gözlerini eliyle kapadıktan sonra, takma adla kendi oyuncularından birini çağırır, bu gelir, gözleri kapalı oyuncunun alınına bir fiske (ya da başka bir eylem) vurur, yerine döner. Gözleri kapalı oyuncu bunu kimin yaptığını bulacaktır. Çeşitlemeleri: Burdur'dan *Gümüş İbrik*⁴⁵⁹, İzmir/Bergama Demircidere köyünden *Çımtık Mımtık*⁴⁶⁰, Seferihisar'dan *Kim Değdi?*⁴⁶¹, Afyon'dan *Bir Fiske*⁴⁶² Azerbaycan'dan *Yoldaş, Seni Kim Apardı?*⁴⁶³ vb.

Bir bakıma gizlenen bir eylemin ortaya çıkarılması bakımından Çanakale/Gelibolu'dan *Bir, İki, Üç Oyunu* da⁴⁶⁴ bu kümeye girebilir.

Bunların yanısıra saklanan bir sözcüğün, bir adın bir bilmecenin bulunmasına dayanan oyunlar da (daha önce örnekler verilmişti) buraya girer. Örnekler: Burdur'dan *Asal Sorma*⁴⁶⁵, Kayseri'den *Bilmeli Matal*⁴⁶⁶, Azerbaycan'dan *Oyun-Tapmaca*⁴⁶⁷, Niğde'den *Emi Eşseyinin Zanaatı Nedir?*⁴⁶⁸, Isparta'dan *Esnaf*⁴⁶⁹ vb.

447 *İçOy I.*449 *UFD*, 60.451 *ÇOÇİS III.*453 *AnaDia*, 20.455 *SözDer*, 68-72.457 *AnaDia*, 50-51.459 *AnaDia*, 73-74.461 *SefOy VII.*463 *AFA*, 1, 230.465 *AnaDia*, 64-65.467 *AFA*, 1, 238.469 *AnaDia*, 49.448 *SefOy VI.*450 *AnaDes*, 70-71.452 *SözDer*, 46.454 *AnaDia*, 10.456 *AnaDia*, 93.458 *ÇOÇİS III.*460 *DİÇO.*462 *TÇÖÖ*, 80-81.464 *SözDer*, 38.466 *AnaDia*, 95-96.468 *AnaDia*, 120-130.

H. Dilsiz-Şaşırtma-Şaka Oyunları

Bu kümede örnekleyeceğimiz oyunlar, eksen fikir ve amaçta birbirine çok yakınlık gösterir. Bunlardan “dilsiz” oyunları dediğimiz tür, aslında daha geniştir, bu adın dışına çıkar. Şöyle ki bu oyunlarda oyunun bir elebaşısı vardır, o ne yaparsa ve nasıl komuta verirse, ötekiler onu yapmak zorundadırlar. Bunların önemli bir kesimi “dilsiz” denilen oyunlardır. Dramatik oyunlarda bir kümede *dilsiz*, *samut*, *lâl* gibi adlar altında sözsüz oyunlar görmüştük. Bunların içinde bugün de büyüklük ve törensel nitelikte dilsiz oyunları bulunmaktadır. Bu kümede ele aldığımız dilsiz oyunlarında elebaşısı ne yaparsa, ötekiler de onun benzerini yapmak zorundadırlar; ancak oyun süresince gülmek ve konuşmak yasaklanmıştır. Gülmek ve konuşma yasağı ister istemez bunların eski ritüel kalıntısı olduğunu düşündürmektedir⁴⁷⁰. Şimdi gülmenin, konuşmanın yasak olduğu ve elebaşının yaptığını tekrara dayanan dilsiz oyunlarından örnekler görelim: Bolu’dan *Samut Dilsiz*’de *yelci* [= ebe] ne yaparsa, ötekiler de onu yapacak, gülmeyecek ve konuşmayacaklar. Yasaklara uymayanlara ceza verilir⁴⁷¹. Cide’de *Dilsiz Oyunu*’nda ebe çok zor hareketler yaptırır⁴⁷². Muğla/Ula’dan *Samut-Dilsiz Oyunu*’nda ustanın her yaptığını halka olmuş oyuncular tekrarlar; cezaların ne olacağı oyundan önce kararlaştırılır⁴⁷³. Azerbaycan’dan *Laldinmez Oyunu*’nda başçı ne yaparsa ötekiler onu konuşmadan ve gülmeden yineler; yamlanlara, uymayanlara ceza verilir⁴⁷⁴. Ayrıca Burdur’dan *Arap*⁴⁷⁵ ve *Dilsiz*⁴⁷⁶, Seferihisar’dan *Dilsiz*⁴⁷⁷, Isparta’dan *Dilsiz*⁴⁷⁸ vb.

Gülmek ve konuşma yasağı dışında elebaşının yaptığını, şaşırmadan yapma oyunlarına örnekler: Tokat köylerinde oynanan *Oyun Sende, Benim Gibi Ol*’da

470 Konuşma yasağı ve suskunluk zorunluğu üzerine Frazer’in *The Golden Bough*’unda çeşitli örnekler vardır. Burada belli başlılarını, yanlarında cilt ve sayfa numarasını göstererek kısaca belirtelim: Şeytani kovmadan önce dört haftalık konuşma yasağı (IX, 132-133); şeytani aldatmak için konuşulmaz, konuşana ceza verilir (IX, 140); kızlar ilk aybaşı görmelerinde tek başlarına bir kulübede otururlar, kimseyle konuşamazlar (X, 29) ya da duvara yüzleri dönük otururlar, kimseyle konuşamazlar; Paskalya’da evlere kutsal su serpilirken ya da ırmakta yıkanırken konuşma yasağı (X, 123) ya da Paskalya’dan bir önceki gece ırmaktan su getirirken konuşma yasağı (X, 124); ağrıyı ya da hastalık ateşini söğüt ağacına geçirirken hiç söz söylenmemesi gerekir (IX, 58); yazdönümü gecesi sara hastalığına karşı koruyucunun hazırlanışında hiç konuşulmaz (XI, 63); gene yazdönümü gecesinde fındık ağacından koparılan dal ile gömü ve su kaynağı aranırken hiç konuşulmaz (XI, 67); fitıklı, sarsak, özürlü çocukları sağaltmak için ağaç yanğından geçirilirken hiç konuşulmaz (XI, 171); hastayı üç söğüt dalından yapılmış bir çember içinden geçirirken hiç konuşulmaz (XI, 184); kadınlar çömlük yaparken hiç konuşmazlar, işaretleyerek anlaşılır, yoksa çömlük pişirilirken kınırlı (II, 204); balıkçılar balık avına gittiklerinde, evde kalan kadınlar hiç konuşmazlar, yoksa bahkılar duyar ve kaçarlar; ayrıca avcılar ve balıkçılar için gülmek yasağı (III, 196).

471 BS.

472 Ethem Faik, “Cide’de Dügün Âdetleri”, *HBH*, 28 (1933).

473 *AnadEs*, 79. 474 *AFa*, 235.

475 *AnaDia*, 64. 476 *AnaDia*, 69-70.

477 *SefOy IX*. 478 *AnaDia*, 49-50.

oyuncunun biri dışarda üzerinde değişiklikler yapar. Örneğin ceketini ters giyer, şapkasını yana eğer, gömleğinin iliklerini çözer vb. Elinde bir palaska bulunur. İçeri girer, ötekilere “Sen de benim gibi ol” der, ötekiler bu değişikliğe hemen uymazlarsa palaska ile dövülürler.

Isparta’da *gezek*’te oynanan *Sende Oyunu*’nda yiğitbaşı ne yaparsa ötekiler ona uyar; örneğin kışın buz gibi suda yıkanmak gibi⁴⁷⁹. Niğde’den *İşçi Oyunu*⁴⁸⁰, Azerbaycan’dan *Çırtı*, *Çırtır*⁴⁸¹, daha önce gördüğümüz İstanbul’dan komuta ile kaskatı kaldıktan sonra çözülmeye dayanan *Estepeta Oyunu*⁴⁸², bir bakıma Kayseri’den *Çatlım Eşek*⁴⁸³ bu kümeye girecek örneklerdir.

Gene bu kümeden şaşırtma oyunlarında ya bir eylemi şaşırmadan yapmak ya da bir sözü şaşırmadan söylemek oyunun başlıca kuralıdır, şaşıran ceza yer ya da kendisiyle alay edilir⁴⁸⁴: Seferihisar’dan *Yattı Pirasa Kalktı Pirasa Oyunu*’nda herkese bir sebze adı takılır, ebe hangi sebzeyi söylerse onun yatması gerekir, yatıp kalkmalarla çabuklaşan oyunda şaşırmalar olur⁴⁸⁵. Çankırı’dan eski bir oyun olan *Fes Değiştirme*’de herkese bir ad takılır (çoğunlukla Paşa adı); herkes birbirinin fesini başına takar, başında kimin fesi varsa onun adını söylemek zorundadır. Yanlış yapanın alınına kara sürülür, 7 kara çizgi alan oyundan çıkarılır⁴⁸⁶.

Bu oyunun Azerbaycan’dan bir çeşitlemesi *Deyirman*’dır; burada şapka değiştirirken, kimin başı açıkta kalırsa o cezalanır⁴⁸⁷. İstanbul’dan *Tahin-Pekmez Oyunu*’nda oyuncular bir masa çevresine otururlar, “tahin” denilince başlarını eğerler, “pekmez” deyince kaldırırılar; şaşıran ebe olur⁴⁸⁸. Bir bakıma Muğla/Ula’dan *Ak Karakuşun Yavrusu* adlı oyun da bir mendilin ağızdan ağıza verilisinde sıranın iki başından gelen iki mendilin ortaya gelince şaşırmadan ters yönde aktarılmasına dayandığı için şaşırmalı oyunlardandır⁴⁸⁹. Ayrıca Çorum’dan *Mum Dibi Oyunu*⁴⁹⁰ vb.

Söz şaşırtmaları daha zengindir. Bunlarda yanıtmaçların da kullanıldığını daha önce görmüştük. Utanmasız sözlere dönüşen oyunlardan birisi Karaman’dan *Lebleb Oyunu*’dur. Burada her oyuncuya bir numara verilir. Ebe bu numarayı söyleyince “Lebleb” – “Lebdirmece” ile başlayan belirli bir söyleşme olur. Bunda gecikenlere, söz sırasını şaşıranlara cezalar verilir. Sonuncu ceza da onlara “Damda Kırağı,” “Tavşan Gelir Sektirmeden”, “Ceketim”, “Köşe Taşı”, “Rafta Kayısı Kurusu” vb. adlar verilmesidir. Bu adlar kafiyelen-

479 KA.

480 *AnaDia*, 138-139.481 *AFA I*, 228-229.482 *İÇO II*.483 *AnaDia*, 94.

484 Aslında burada da eylem ve söz tabusu bulabiliriz. Nitekim söze dayanan oyunlarda kimi kez yanlış söylenen söz dil sürçmesi ile söylenmesi yasak, utanmasız bir söz olur. Bu konuda Freud’un düşüncelerine daha önce değinmiştik.

485 *SefOy VI*.486 *ÇTH*, 57-58.487 *AFA I*, 237-238.488 *İçOy II*.489 *AnadFs*, 94.490 *AnaDia*, 123-124.

diğinde utanmasız sözler ortaya çıkar. Doğrudan söz şaşırtmasına dayanan oyunlarla yasak bir sayıyı söylemek (örneğin İstanbul'dan *Bum Oyunu*'nda⁴⁹¹ sayarken beş ve beşin katlarına gelince “Bum” demek gerekir) ya da belirli bir sözü söylemek (örneğin Seferihisar'da *Yutturmam Oyunu*'nda⁴⁹² aldanmadan “yutturmam” demek gerekir) gibi şaşırtma oyunları vardır. Bunlardan birkaç örnek: Bolu'dan *Ticaret, Şaşırtmaca*⁴⁹³, Uşak-Elmacık köyünden *Bir Turp-İki Turp*⁴⁹⁴, İstanbul'dan *Yutturmam*⁴⁹⁵, Konya'dan *Beş Geçili, Yutturma*,⁴⁹⁶ Çankırı'dan *Tekerleme*⁴⁹⁷, Çorum'dan *Yanıltmaç*⁴⁹⁸, Isparta'dan *Eşim Eşim* ya da *Testi Tutması*⁴⁹⁹, Azerbaycan'dan *Şengela*⁵⁰⁰ vb.

Gene bu kümede, şaka oyunları da önemli bir yer tutar. Daha önce dramatik oyunlarda da böyle bir küme bulunduğunu görmüştük. Dramatik nitelikte olmayan şaka oyunlarında da genellikle durumu bilmeyen bir ya da birkaç kişiye şaka, onu ya da onları zor duruma düşürmek amacıyla düzenlenir. Önce Tokat köylerinden iki örnek verelim. *Dök Dök Oyunu*'nda iki kişi çoban olur, halk oyuna “Dök Dök” diye çağrılır, biri bacaya saklanır, sonra oyunu bilmeyenlerin üzerine kovalarla su dökülür. *Aktaracak* adlı oyunda dört kişi büyük bir paltonun içine girerler, biri baş oyuncu, ötekiler “Kepçe”, “Kaşık” ve “Aktaracak” [= saç üzerinde pişmekte olan ekmeği döndürmek için bir araç] adlarını alırlar. Aralarında bu adlar üzerine baş oyuncu ile söyleşmeler bulur, sonuncu oyuncu “Aktaracak” deyince, o zaman paltonun kolidan bir kova su aktarılır.

Su dökmeye dayanan şaka oyunlarının bulunduğunu dramatik oyunlarda da görmüştük. Bu kümede de başka örnekler vardır. Örneğin Dursunbey'de daha çok bir ceza olarak yapılan *Ak Dara Oyunu*'nda su, cekekin kolundan dökülür⁵⁰¹. Seferihisar'da oynanan *Osmanım* adlı oyunda ise kurbanın üzerine öteki oyuncular ağızlarında bulunan suyu püskürtürler⁵⁰². Seferihisar'dan başka şaka oyunları daha vardır: Örneğin alında yumurta kırmaya dayanan *Yumurta Saklama*⁵⁰³, korkutmacaya dayanan *Korkutmaca*⁵⁰⁴ ve *Hortlak*,⁵⁰⁵ gizlice elden dolaştırılan şeyleri solucan, salyan-goz gibi şeylerden seçip bilmeyenleri şaşırtıp korkutmaya dayanan *Yumuşak*⁵⁰⁶, iki kişinin bir araya gelerek yaptığı *Cüce*⁵⁰⁷ gibi. Muğla/Ula'dan *Keme* [= Fare] *Çekti Oyunu* da karşısındakini şaşırtmaya dayanır⁵⁰⁸, Burdur'dan *Mahkeme Oyunu*'nda yargılananlar altlarındaki kilim çekilerek düşürülürler⁵⁰⁹.

491 *İçOy II.*493 *BS.*495 *İçOy I.*497 *ÇTH.*499 *AnaDia*, 48-49.501 *DKS.*503 *SefOy VI.*505 *SefOy III.*507 *SefOy II.*509 *AnaDia*, 66.492 *SefOy III.*494 *EEO.*496 *AnaDia*, 7-9.498 *AnaDia*, 116-118.500 *AFA*, 237.502 *SefOy I.*504 *SefOy VI.*506 *SefOy II.*508 *AnadEs*, 74.

Safranbolu'dan *Halasu Oyunu*'nda da böyle düşürme vardır⁵¹⁰. Muğla/Ula'dan *Yol Göstermece*⁵¹¹ ise yüze kara sürmeye dayanır. Daha önce gördüğümüz oyunların içinde ya da cezalarında da bu türlü şakalar bulunduğunu örneklemiştik.

I. Dramatik Nitelikte-Büyülük-Törenselleşmiş Oyunlar

Bundan önce gördüğümüz kümelerde, oyuncuların kurt, kuzu, horoz olmaları ya da belirli bir dramatik çatışmanın bulunduğu oyunlar vardı. Burada vereceğimiz birkaç örnek, ayrı bir bölüm olarak ele aldığımız dramatik oyunlara daha çok yaklaşan oyunlardır. Bu oyunları iki kesimde toplayabiliriz: Kişileştirme ve eylemin taklidine dayanan kimi oyunların belirli bir öngüsü, kuralları vardır. İkinci kesimde ise gene bir kişileştirme ve bir eylemin taklidi bulunmakla birlikte bunlar bir öngüden yoksundur, oyuncular bunu doğmaca olarak oyun sırasında geliştirirler. Ancak belirli bir oyuncu topluluğu birlikte oynaya oynaya bu oyuna alışkanlıklarla bir bakıma bir öngü ve birtakım kuralları getirebilirse de oyun gene doğmaca niteliğini korur. Bu ikinci kesime, çocuklar 'yalancık' derler. Özellikle çocukların oynadığı evcilik, komşuluk, hırsız-polis oyunları bu türdendir. Birinci kesimden oyunlardan bir iki örnek verelim: Kastamonu'dan *Esnaf*⁵¹², Konya'dan *Tren Oyunu*⁵¹³, Burdur'dan *Asker Kaçakçılığı*⁵¹⁴, gene Burdur'dan *Sipahi*⁵¹⁵, Muğla/Ula'dan *Demirci* ya da bunun çeşitlemesi *Değirmenci*⁵¹⁶, Gaziantep/Kilis'ten *Düğün*⁵¹⁷, Sivas/Şarkışla'dan *Dünürücü*⁵¹⁸, Uşak-Elmacık köyünden *Han Taşı [Sınır Taşı]* ve *Kömes Köstü (Kümes Çöktü)*⁵¹⁹, Kayseri'den *İğnen Yitti, İpliğin Yitti*⁵²⁰, Seferihisar'dan *Bacı Bacı*⁵²¹, gene Seferihisar'dan *Sarımsak Satma*⁵²², İzmir'in Yakapınar köyünden *Naneci* ve *Helvacı* oyunları vb.

İkinci kesimden oyunlar için de şu örnekleri verelim: Tekirdağ'dan *Bebekçilik* ve *Komşuculuk*⁵²³, gene Tekirdağ'dan *Gelin Yapma Oyunu*⁵²⁴, Muğla/Ula'dan *Komşu-Komşu*⁵²⁵ ve *Gelin*⁵²⁶, Niğde/Bor'dan *Teyze-Teyze*⁵²⁷, İstanbul'dan *Taklitli* (çalgıların taklidi)⁵²⁸, Ankara'dan *Hala Kadın*⁵²⁹, Kırşehir/Avanos'tan *Amecik*⁵³⁰, Niğde/Aksaray Bozcatepe köyünden *Gelin Güvey* vb.

510 SKA VII.

512 TÇÖÖ, 55-59.

514 AnaDia, 70.

516 AnadEs, 95-96.

518 TÇÖÖ, 82-84.

520 KÇMO II.

522 SefOy IV.

524 ÇOÇİS II.

526 AnadEs, 57.

528 İçOy II.

530 SözDer, 16.

511 AnadEs, 88.

513 AnaDia, 11.

515 Anadia, 73.

517 TÇÖÖ, 85-87.

519 EEO.

521 SefOy V.

523 ÇOÇİS I.

525 AnadEs, 37.

527 SözDer, 119.

529 AnBud, 279-280.

Dövüş ve savaş oyunları da bir bakıma dramatik nitelik taşırlar, bunlar da doğmacadır. Örneğin Burdur'dan *Kalkan*⁵³¹, Çankırı'nın eski oyunlarından *Yastık* (burada kalkan yerine yastık kullanılır)⁵³² Muş/Varto'dan *Askerlik Oyunu*⁵³³, Safranbolu'dan *Aşkiya [Eşkiya]*⁵³⁴ vb.

Bu kümeden önemli bir kesim de büyüklük ve törensel oyunlardır. “Genel” bölümde ve ayrıca “Giriş” bölümünde bunlar üzerine örnekler vermiştik. Aslında bu incelememizde birçok kez belirtildiği gibi bizim görüşümüze göre bütün oyunların kökeninde büyüklük, törensel özellikler vardır. Burada büyüklük ve törensel dediğimiz oyunlar bu niteliklerini bugün de yitirmemiş olanlardır. Gene bu kümeye yakın olan fal, kumar, niyet çekme gibi talihe, rastlantıya dayanan oyunlardır. Bu oyunlarda uğura, talihe, bah-ta inanıldığı için bunlarda da büyüklük özellikler vardır. Ayrıca bundan önce örneklediğimiz aşık oyunları, yüzük oyunları gibi kümelerdeki oyunların da bu yönü bulunmaktaydı. Fal birçok yerde hoş karşılanmaz. Nitekim Muğla/Ula'dan *Fal Oyunu*'yla ilgili halkın bu davranışı belirtilmiştir⁵³⁵.

Çiçekle, özellikle papatya ile yapılan fallar vardır. Örneğin 'Tekirdağ'da çiçekle yapılan oyunlarda olduğu gibi⁵³⁶. Seferihisar'da *Güzellerden Güzel* oyunu da bir niyet oyunudur. Burada herkesten bir mendil alınır, her katılana bir çiçek adı konular, bir çarşafın içinden niyetle bunlar çekilir, her mendil sahibi bir mânî söyler⁵³⁷. Bu oyunun bir çeşitlemesi Ankara'da *Mendil* adıyla oynanmaktadır; burada da güzellik çirkinlik nitelendirmeleri yanında mendilleri çeken türküsünü söylediği gibi, eşyası çekilene de dansa çağırır⁵³⁸. Muğla/Ula'da bu tür üç oyun buluyoruz: *Ad Komaca*⁵³⁹, *Kadı-Çavuş*⁵⁴⁰, *Hacıya mı, Hocaya mı?*⁵⁴¹. Kütahya'dan *Görücü Oyunu* da bir niyet oyunudur; burada mendil, yüzük gibi eşyalar çekilir⁵⁴². Özellikle Hidrellez'in bu tür niyet çekmek ve ayrıca ateş yakmak için bir vesile olduğunu daha önce örneklerle belirtmiştik. Örneğin Bursa'da Hidrellez'de *Mantuvar Eğlencesi* denilen 5 Mayıs günü çömlek içinden niyet çekilir, ayrıca hasır yakılır, ateş üzerinden atlanır, böylece sağlamların hasta olmayacağına, hastaların iyi olacağına inanılır⁵⁴³. Kırklareli'nde de kırkbir ot toplama, hasır yakıp üzerinden atlama ve niyet çekme gelenliğini buluyoruz⁵⁴⁴. Ateş yakma ve külün, bundan önceki oyun kümelerinde de rastladık, oyunlarda önemli bir yeri bulunmaktadır⁵⁴⁵. Tokat'ın köylerinde *Öfe Yakma* diye bir tören vardır. Bu oruç

531 *AnaDia*, 63.533 Fırat, *Age*., 164.535 *AnadEs*, 58.537 *SefOy I*.539 *AnadEs*, 25-26.541 *AnadEs*, 60.543 Rahmiye Malcıoğlu, “Bursa'da Hidrellez”, *TFA*, 222 (1968).544 B. M., “Kırklareli'nde Hidrellez Eğlenceleri”, *HHB*, 25 (1933).545 Ateş ve külle ilgili arınma üzerine yorumlar için bkz.: *DAK*, 73-74.532 *ÇTH*, 221-222.534 *SKA V*.536 *ÇOCİS I*.538 *AnBud*, 281.540 *AnadEs*, 63.542 *İÇÖÖ*, 66-68.

sırasında olur. Çocuklar dağa gidip çam dallarını kesip meydana yığarlar, akşam büyük bir ateş yakıp üzerinden atlarlar. Sonra ellerine sepet alıp köylere dağılırlar. Bacalardan sepet sarkıtıp türlü yiyecek toplarlar. Birlikte yenilir. Kadınlar ise *öfe* yanarken bacaları temizlerler⁵⁴⁶.

Edirne/Havsa'da da Hıdrellez'de ateşten atlama geleneğini buluyoruz⁵⁴⁷. Silivri/Fener köyünde Hıdrellez'de 3 kez ateş üzerinden atlanırsa başağrısına iyi geldiğine inanılır⁵⁴⁸. Ateş yakma, üzerinden atlama geleneği yalnız Hıdrellez'de değil Nevruz'da da görülür⁵⁴⁹. Örneğin Kars'ın Pırsak [Küçükova] köyünde de Nevruz'da ateş yakma geleneği buluruz⁵⁵⁰. Ayrıca gene Kars'ta "çile çıkarma" denilen Şubatın 20'sinden sonra havaların ısınması ile çekilen gilenin bitmesini, bir çocuğun konuşmadan arkasına bakmadan getirdiği bir kova sudan niyet çekerek kutladıklarını⁵⁵¹ daha önce görmüştük. Kimi niyet çekme oyunları hiçbir belirli takvim gününe bağlı olmadan da oynanır. Örneğin Ankara/Ayaş'tan *Uçtu Leylâm Oyunu*⁵⁵² gibi. Bu arada ateşle birlikte külün de kullanıldığını görmüştük. İzmir'in Bayındır ilçesine bağlı Yakapınar (Uladi) köyünde düğünlerde *Kültorbası* denilen bir gelenek vardır. Perşembe günü öğleden sonra gelin attan indikten ve eve girdikten sonra güvey kaçır, saklanır. Köyün iyi ata binen delikanlıları cirit oynayarak güveyi ararlar, bulan güveyin üstlüğü alıp, bunu kimseye kaptırmadan geline ulaştırmaya çalışır. Geline giden yol üzerine sıralanan köylüler ellerindeki sırıkların ucuna bağlanmış kül torbalarını atlıların üstüne silkerler. Üstlüğü geline veren, bu kez gelinden armağanla çevresini alır ve çevreyi damada ulaştırır, ondan da armağan alır. Güvey eve geldikten sonra düğünün sahibinin yakınları konukların üzerine kül torbası ile kül serpererek onları evlerine kaçıtır. Ancak bu gelenek 40 yıl öncesindedir, birçok gelenekler gibi artık uygulanmamaktadır. Bu türlü oyun niteliğindeki başka geleneklere kendi derlemelerimizden aşağıdaki örnekleri verelim:

Adana/Karalar bucağında düğünlerde erkekler ata biner, köy halkı öküz arabalarına. Kız evi çeyiz düzerken bir de yastık yapar. Bunu oğlan evinden biri kaçıtır. Gençler kovalar, yastık elden ele geçer. Oğlan evinde yüksek bir yerde bir bayrakla ayna bulunur. Oğlan evinin önüne ilk gelen aynaya silâh sıkıp, aynayı kırar, ilk kurşunda kıramazsa, kırıncaya kadar ateş eder. İlk vuruşta kırarsa bahşişi daha çok olur. Bunun bir çeşitlemesinde yastığı güveye ilk götüren bahşiş alır. Antalya/Kumluca'nın Hızırkâhya köyün-

546 ASKO I.

547 Nedim Orta, "Havsa Folklorundan Örnekler", *TFA*, 156 (1962).

548 Nedim Orta, "Fener Köyü Folkloru", *TFA*, 172 (1963).

549 Azerbaycan'da Hıdrellez, Nevruz vb. ilginç tören görenekleri için bkz.: *AA*, 241-257.

550 Gülâli Aydınöğlü, "Kars'ın Pırsak Köyünde Nevruz", *TFA*, 238 (1969).

551 Hayri Özcel, "Kars'ta Çile Çıkarma", *TFA*, 252 (1970).

552 Rıza Rifat Öztoprak, "Uçtu Leylâm Oyunu", *TFA*, 43 (1953).

de Hıdrellez günü olan 6 Mayıs'a bağlanan gece sabaha karşı Hıdrellez suyu dağıtılır. Her mahalleye bir genç gider elindeki ibrikle her evin kapısını çalar, yatanları uyandırır, yataklarının içinde su verir. Suyu her uyanan içer. Su dağıtıcıya başışta bulunulur, dua edilir. Gene aynı köyde bayram günlerinde sabaha karşı gençler *Gemi Battı Horoz Öttü* oynarlar. İçlerinden en irisi, en zayıfını omuzları üzerine oturtur. Ötekileri de onların artlarından gelir. Evin kapısını çalarlar. Kapı açılınca, omzunda birini taşıyan "gemi batıyor, yardım etmezseniz gemi batar" der ve yavaş yavaş çöker, biri horoz gibi öter, biri de "Haydi ha, haydi ha. Gemi batıyor. Acele yardım edin" diye bağırır. Ev sahibi ya yiyecek ya para verir. Horoz yeniden öter, kalabalık "Gemi batı, horoz öttü" diye bağırarak başka evlerin yolunu tutar. Toplanan para ve yiyeceklerle bayram günü o topluluk eğlenir. Adana köylerinde *Toprak Bastı*'da oğlan evi bayrak çeker, bayrağı alıp kız evinin yolunu tutar, kız evi de bir kargının ucuna bayrak (yoksa kırmızı bir yemeni) bağlayıp karşı çıkar. İki yanın sözcüleri karşı karşıya gelir, birbirlerine soru sorarlar. İlk soruyu, kız evi sözcüsü sorar. Bu soru mantık dışıdır, oğlan evi sözcüsü buna cevap veremez, kız evi dilediği bir şey ister. Adana'nın dağlık köylerinde toprak bastı parası vermeyen düğün sahibinin başına akşam bir kabak geçirilmek istenir. Yapmak istemezse para vermek zorundadır. Kabak bir maske gibidir; bu, onun başına geçirilerek düğün sahibi küçük düşürülür. Adana köylerinde *Derder Oyunu* aslında kadınlar arasında oynanan bir dandır. Ancak bunun işlevi üzerine iki söylenti vardır. Birine göre rüyasında korkan çocuğu bu korkudan kurtarabilmek için o gece uyutmamak, oyalamak içindir. İkinci yorum ise adak niteliğindedir. Örneğin oğlu askere giden ana için oğlunun dönüşünü kutlamadır. Bir tepsi pilav pişirilir. Kadınlar bir araya gelir, bir halka yapıp otururlar. İçlerinden biri pilav tepsisini omzuna koyar ve *derder* türküsünü söyleyerek ortada oynar, bir kaşık pilav alır, tepsiyi başkasına verir, oyun pilav bitinceye kadar sürer. Tarsus köylerinde beldeki ağrı ve sızılarını sağıltmak için hastalık korkutulmaktadır. Biri uzun bir sopanın üzerine at gibi biner, değneğin ucuna mısır püskülü ya da mendil bağlanır. Ayrıca elinde bir sırık vardır. Hasta karşıda oturur, arkası dönüktür ve sırtına bir ekmek tahtası dayalıdır. Halk "Nereye gidiyorsun?" diye sorar. Cevap "Yazıya" olur; "Ne yapacaksın?", yine sorulur; oyuncu bunu da "Sızıyı vurmaya gidiyorum" diye cevaplar ve elindeki sırığı mızrak gibi hastaya atar, sopa ile ekmek tahtasına vurup ses çıkarır. Bu yirmi kez tekrarlanırsa hastalığın geçeceğine inanılır.

Bu türlü büyüklük ve törensel gelenekler çok zengindir ve işlevlerini henüz yitirmemişlerdir. Örneğin Kırşehir/Avanos'ta *Ası Kesi*, düğünlerde güvey adına para toplayanların yaptıkları oyundur⁵⁵³. *Dionisos ve Anadolu*

Köylüsü'nde belirli bir takvim geleneği olan Congoloslar'ın kovuluşu ile ilgili oyunlardan örnekler vermiş, ayrıca bunun işlevi üzerinde durmuştum. Burada Yozgat'tan bir geleneği örnek olarak verelim: Yozgat'ta soğukların en çok olduğu gün, Congolos'un hastalık getirmesini engellemek için, onun pancar olan yere gelmeyeceği inancıyla evlerde pancar kaynatılır⁵⁵⁴.

"Genel" bölümde yağmur yağdırmak için bebek ya da eşek bezemek ve üzerine su dökmek geleneği üzerinde durulmuştu. *Çömçe Gelin*, *Çomça Gelin*, *Kepçe Kadın*, *Çullu Kadın*, *Kepçecik*, *Adak Aşı*, *Kodu Gelin*, *Godu Godu*, *Dodu Çan*, *Bodi Bostan*, *Gode Gode* vb. adlar altında, kuklayı da ilgilendiren bu geleneğe yeniden dönmeyeceğiz, yalnız Karaman'dan *Çömçe Gelin* uygulamasını vereceğiz. Nisan yağmurlarının başladığı sırada çocuklar haç biçiminde iki çıtayı bahçe korkuluğu gibi dizerler ve önde *Çömçe Gelin*'i tutan, arkadan diğer çocuklar olmak üzere sokakta koşarlarken şunu söylerler:

*Yağ yağ yağmur
Teknede hamur
Bahçede çamur
Ver Allahım ver
Siçim gibi yağmur.*

Bir kapı önüne geldiklerinde hep bir ağızdan:

*Çömçeli gelin ne ister
Bir kaşık bulgur ister
Çömçeli gelin ne ister
Bir kaşıcık yağ ister.*

dörtlüğünü ev sahibi istediklerini verinceye kadar söylerler, ev sahibi kapıya gelmez ve istediklerini vermezlerse evi tekmeler ve taşlarlar, başka eve geçerler. Yeteri kadar bulgur ve yağ toplanınca pilâv pişirilir, birlikte yenilirken ilk tekerleme pilâv yenilip bitirilinceye kadar söylenir.

Bu türden baharın karşılanması çiğdem geleneği, saya gezmesi gibi uygulamalar üzerinde daha önce durulduğundan yeniden dönülmeyecektir.

554 Hasan Özbaş, "Yozgat'ta Congolos", *TFA*, 212 (1967).

İ. Çeşitli Oyunlar

Gerek bu bölümde, gerekse kitabın tümünde Anadolu oyunlarının hepsini vermek gibi bir amacımız yoktur ve buna yerimiz de olanaklarımız da elvermez. Ancak verilen örnekler, oyun başlığı altında, bu örneklerin Anadolu köylüsünün yaşamındaki yerini ve zenginliğini kanıtlayabilirse, asıl amacımız gerçekleşmiş demektir. Bundan önceki kümelerde bu tür oyunların bizce en önemlilerini, en yaygın olanlarını seçmiştik. Burada da bu kümelere girmeyecek bir iki kümeyi konumuz bakımından ilginç bulduğumuz için kısaca çeşitlemelerini göstermekle yetineceğiz. Bu oyunların önemli bir kesimi belirli bir karşılama, çatışma ögesinden yoksun oyunlardır. Çoğunlukla bir tekerleme ile oyuncular elenir, ad tutarak karşidan kendi yanına bir oyuncu alınır vb. Bunların kısaca adlarını, oynandıkları yeri ve kaynağını göstermekle yetinelim: Ankara'dan *El El Epenek*⁵⁵⁵, Kayseri ve Erzincan'dan *Elim Elim Epenek*⁵⁵⁶, Kayseri'den *Elim Elim Öpelek*⁵⁵⁷, Isparta'dan *Ellem Bellem*⁵⁵⁸, Seferihisar'dan *El El Epelek*⁵⁵⁹, Muğla/Ula'dan *Ellem Büllem*⁵⁶⁰, ayrıca *Elim Elim Epelek [Kelebek]*⁵⁶¹, İzmir'den *Komşu Komşu*⁵⁶², Sivas'tan *Elelepenek*⁵⁶³, Urfa'dan *İğne Miğne Kiraz*⁵⁶⁴, Konya'dan *Depiş Depiş*⁵⁶⁵, Çankırı'dan *Kadifeci Güzeli*⁵⁶⁶, Balıkesir'den *Hankervan*⁵⁶⁷, Muğla/Ula'dan *Zembilli, Zümbüllü, Bunun Adı Ne?, Yattı Kalktı*⁵⁶⁸ ve *Ahçı*⁵⁶⁹, Isparta'dan *Handadır Handa, Hey Alaylar Alaylar, Gelin Almaca, Aç Kapıyı Bezirgân Baş*⁵⁷⁰, Kütahya'dan *Beş Yıldız*⁵⁷¹, Tunceli'de Beritan Aşireti'nden *Çiçek*⁵⁷², Kayseri'den *Kadifeci Güzeli, Çiçekçi ve Şekerci*, ve *Aç Kapıyı Bezirgânbaş*⁵⁷³, Kütahya'dan *Dünür Dünür*⁵⁷⁴, İstanbul'dan *Alaylı*⁵⁷⁵, Sivas/Kangal'dan *Tekerlem*⁵⁷⁶, Kayseri'den *Kordelâcı Hanım*⁵⁷⁷ ve *Üşüdüüm Üşüdüüm*⁵⁷⁸, Tokat köylerinden *Aç Kapıcı*, İstanbul'dan *Alaylar Alaylar*⁵⁷⁹, Sivas'tan *Aç Kapıyı Bezirgân Baş* ve *Üşüdüüm*⁵⁸⁰, Erzincan'dan *Mendilim Köşe Köşe*⁵⁸¹, Seferihisar'dan *Yağ Satarım Duz Satarım*⁵⁸², İstanbul'dan *Kadifeci Güzeli*⁵⁸³, Muğla/Ula'dan *Aydede, Alayla*

555 *AnBud*, 278.557 *AnaDia*, 81-82.559 *SefOy X*.561 M. Kemal Özergin, "Elim Elim Epelek/Kelebek/Oyunu", *TFA*, 219 (1967).562 *MHÇO*.564 *UFD*, 59.566 *ÇTH*, 178.568 *AnadEs*, 89-90.570 *AnaDia*, 55-59.572 *TÇOO*, 74-79.574 *TÇOO*, 90-93.576 *TÇOO*, 35-42.578 *AnaDia*, 91-92.580 *SÇO I*.582 *SefOy VIII*.556 *SözDer*, 69.558 *AnaDia*, 53-54.560 *AnadEs*, 12-14.563 *SÇO II*.565 *AnaDia*, 21-22.567 *TÇOO*, 31-32.569 *AnadEs*, 93.571 *TÇOO*, 71-73.573 *AnaDia*, 98-100.575 *TÇOO*, 53-54.577 *KÇMO IV*.579 *İÇO III*.581 *EÇO*.583 *İçOy I*.

*Balayla*⁵⁸⁴ ve *Ahçı*⁵⁸⁵, Tekirdağ'dan *Yağ Satarım Bal Satarım*⁵⁸⁶, Çorum'dan *Algara Guşun Yavrusu* ve *Ördek Biber Ekme*⁵⁸⁷, Konya'dan *Halka*⁵⁸⁸ ve *Püskürüm Sekme*⁵⁸⁹, Isparta'dan *Çıngıl Çıngıl Ben Geldim*⁵⁹⁰, Niğde'den *Üşüdüüm Üşüdüüm*⁵⁹¹, Kayseri'den *Arabistan*⁵⁹² ve *Lebli Çoban*⁵⁹³ vb.

Bu arada parmaklarla ve ellerle oynanan oyunlar da vardır. Örnekler: İstanbul'dan *Kızartma*⁵⁹⁴, Sivas'tan *Aç Kilit*⁵⁹⁵, Erzincan'dan *Açıl Susam Açıl*⁵⁹⁶, Kayseri'den *Aş [ç] Kilit*⁵⁹⁷, Gaziantep'ten *Aş Pencik*⁵⁹⁸, Urfa'dan *Beş Parmağı Yüz veya Bin Yapmak*⁵⁹⁹ ve *Açıl Kilidim Açıl*⁶⁰⁰ vb.

Toprak ve su ile yapılan oyunlar da vardır. Bunların ilginç bir türünde toprak yığını su ile sertleştirilir, üzerine büyük bir delik açılır, buradan toprak dışarı çıkarılır, içine su doldurulur; çocuklar bunun üzerine birer delik açarlar ve bunu saksı parçaları ile kapatırlar, kimin deliğinden su akarsa o cezalanır. Çeşitlemeleri: Konya'dan *Harmanbiş*⁶⁰¹, Muğla/Ula'dan *Çamur*⁶⁰², Niğde'den *Halam Bulam*⁶⁰³. Ayrıca çamurdan hamam, fırın vb. yapılır. Örneğin: Muğla/Ula'dan *Hamam Evi*⁶⁰⁴, Ankara'dan *Fırın*⁶⁰⁵ vb.

584 *AnadEs*, 29-31.

586 *ÇOĞİS II*.

588 *AnaDia*, 6-7.

590 *AnaDia*, 57-58.

592 *AnaDia*, 90.

594 *İçOy I*.

596 *EÇO*.

598 *SözDer*, 24.

600 *UFD*, 60.

602 *AnadEs*, 47-48.

604 *AnadEs*, 59.

585 *AnadEs*, 29-31.

587 *AnaDia*, 119-121.

589 *AnaDia*, 12.

591 *AnaDia*, 131.

593 *AnaDia*, 80-81.

595 *SÇO II*.

597 *AnaDia*, 82-83.

599 *UFD*, 62.

601 *AnaDia*, 14.

603 *AnaDia*, 137.

605 *AnBud*, 59.

Sondeyiş

Kitabımızın başında, hareket noktamızın, Huizinga'nın *Homo Ludens* kuramı olduğunu belirtmiştik. Anadolu köy oyunlarından verdiğimiz örneklerin gösterdiği zenginlik, çeşitlilik, günlük yaşamdaki yeri, Anadolu köylüsünün bunlara tanıdığı önem, bunlardan beklediği çeşitli işlevler, kentlerin, özellikle TRT yayınlarının halk kültürü üzerindeki yıkıcı etkisine rağmen, bugün bile yaşayabilmiş olmaları, bunların halk bilincinde ve kültüründe ne denli yer etmiş olduğunu kanıtlamaktadır. Öyle sanıyorum Huizinga, Türkçe'yi ve Türk kültürünü tanıyabilmiş olsaydı, hele "Oyun" ve "Büğü" kavramlarının gelişimini bilseydi, *Homo Ludens* kuramı için en sağlam dayanağa kavuşmuş olacaktı. Hemen belirtelim, Huizinga hem oyun kavramını çok geniş almış, hem uygarlık tarihi bakımından çelişkili gözükme eğilimi olan genellemelere gitmiş; bu nedenle de varsayımları, vardığı sonuçlar ve getirdiği yorumlar kimi bilimsel çevrelerde kuşku ve eleştiri ile karşılanmıştır. Kitabımızın başında, dipnotlarında İngilizce çevirisinden yararlandığımız, ancak kitabımızın hazırlığı ilerlediğinde Fransızcasını sağlayabildiğimiz Roger Caillois'nın *Les Jeux et Les Hommes* [Oyunlar ve İnsanlar] adlı önemli kitabı, Huizinga'nın çelişkilerini düzeltmekte, eksiklerini tamamlamaktadır. İşte bu iki temel kitabın yol göstericiliğinde, biz daha çok "Oyun" kavramını, Anadolu köylüsünün oyun gözüyle baktığı, oyun adını verdiği örneklerle sınırladık. Ayrıca bunda da gene bebeklerin oyunlarını, büyüklerin çocuklar için yaptıkları oyunları, avcılık, balıkçılık, güreş vb. gibi çeşitli kesimleri de almadık. Böylece oyun kavramını çok daha dar sınırlar içinde tuttuğumuzda bile, Huizinga'nın oyuna tanıdığı önem gene de ortaya çıkabilmektedir. Huizinga eleştirilse, genellemeleri, kesin sonuçları kuşku ile karşılansa bile, "Giriş"te göstermeye çalıştığımız gibi, çağdaş uygarlık oyununun önemini anlamış, bu anlayış antropologların, folklorcuların yanısıra, ruh hekimleri, askerler, eğitimciler, işadamları, matematikçiler, sanat ve kültür tarihçileri vb. için geniş bir inceleme alanı olmuştur. Her bilim ve araştırma dalı bu önemi tanımakla birlikte, oyun en çok ruhbilimciler ve toplumbilimciler için yepyeni bir araştırma alanı olmuştur.

Roger Caillois yukarıda adını verdiğimiz kitabının V. bölümünde, oyunlardan giderek yeni bir toplumbilimin temellerini atmayı denemiştir. Nitekim bunun sonuçları görölmüş, örneğin Georges Magnane, *Sociologie du sport* (Paris, 1964) adlı kitabıyla bir spor toplumbilimini denemiştir.

Simgesel ve işlevsel yorumlara, danslar ve dramatik oyunlar daha yatkındır. Nitekim köy dramatik oyunları üzerine ilk denememiz olan *Dionisos ve Anadolu Köylüsü* yalnız bu açıdan bir yaklaşımdı. Türk köylüsünün dramatik oyunlarını daha çok Anadolu kültürünün etkisiyle açıklıyor ve bunların eski Anadolu uygarlıklarının bolluk törenlerinin kalıntısı olduğu görüşünü dile getiriyordu. Bunu kanıtlayan ölüp-dirilme, kız kaçırma, tarımla ve çobanlıkla ilgili çeşitli öğelerin yanısıra ak-kara çatışması, yiyecek devşirme ve toplu yemek, hayvan postu giymek, cinsel eylem, ateş ve külle arınma, gemi yapmak, phallus simgesi vb. öğeleri açılmıyordu. Bu kitaba aldığımız yeni örnekler bu yorumları daha da kesinlikle pekiştirmektedir. Gene Yakındoğu kökenli olan Avrupa köylüsünün oynadığı oyunlarda da bu, yaygın olarak görölmektedir. İngiltere’de *Galatian* türündeki oyun da bir hekimin öleni diriltmesi temelined dayanır. Bu oyunu ve fotoğrafı seçişimiz, oyunun yalnız ölüp-dirilme konusunda oluşundan değildir; çünkü ölüp-dirilme’li oyunlar bizde olduğu gibi Avrupa’da da çok yaygındır. Bu oyunda özellikle bizi ilgilendiren yeni bir öğe bulunmaktadır: *Galatian*’da oyunun başkişilerinden Galatian’ı Kara şövalye gelip öldürür. Öldürdükten sonra da üzüntü içinde bilmeden kardeşini öldürdüğünü söyler, sonra hekim gelir *Galatian*’ı diriltir; üzüntü genel sevince dönüşür. Görölüyor ki burada ölüp-dirilme ve *agon* öğelerinden başka bir de “bilmeden kardeşini öldürme” teması karşımıza çıkıyor. “Giriş” bölümünde Yakındoğu bolluk töreni kalıntılarıyla Orta Asya kültürünün bir karışımı olarak yorumladığımız ve daha önce *Dionisos ve Anadolu Köylüsü*’nde yer almış Kars’tan *Köse* oyununda da bir kardeşin ötekini öldürmesine rastlanıyorsa da, burada öldürme “bilmeden” değildir ya da bu nokta vurgulanmamaktadır. Oysa bu kitabın “Dramatik Oyunlar” bölümünde yeni bir örnekte, eksen konu, “bilmeden kardeşini öldürmek” üzerinedir. Böylece burada verilen yeni örnekler, yalnız eskiden yorumladığımız öğeleri pekiştirmekle kalmıyor, yeni yorumları gerektiren yeni öğeler de getirmiş oluyor. Özellikle Karacabey’in Yenice köyünden alınan bir dizi dramatik oyun, bu örnekler içinde en yetkini, çok yönlüsü olarak gözüküyor. Özellikle bu oyun dizisinde ölüp-dirilme, kız kaçırma, tilki, deve gibi hayvan benzetmecelerinin yanısıra, sabanla tarla sürme ile birlikte cinsel eylemin bir arada bulunuşu ile önemli bir boyut kazanıyor. *Phallus* öğesi de pek çok oyunda görölüyor. Özellikle erotik konularda verdiğimiz bir iki örnek arasında yer alan Tunceli’den *Çırpı Toplama*, belirgin bir *phallus* tapınımı kalıntısı olarak gözüküyor.

Danslar ve dramatik oyunların dışındaki oyunlara gelince, özellikle çocuk oyunları, çocuğun tutuculuğu, oyuna yenilik katmasını önlemesiyle çok eski çağlardan beri çeşitli ritüellerin, uygulamaların bozulmadan bugüne kalmasını sağlamaktadır. Tam bir yüzyıl önce antropolog E. B. Tylor, pek çok çocuk oyununun, yetişkinlerin önemli uğraşlarıyla, ritüelleriyle ilintili ya da onların benzetmeceleri olduğunu ileri sürmüştü. Bugün çocuk oyuncakları arasında yer alan ok, yay, kargı, taş atan sapanlar, ayrıca bu kitapta oyuncaklara ayırdığımız bölümde örneklerini verdiğimiz basınçla su ya da çekirdek, nohut tanesi atan oyuncaklar, esir almaca oyunları, esnaflık benzetkeleri, kız kaçıрма, gelin-güvey vb. oyunlarının da eski çağlardaki büyüklerin araçları, uğraş ve ritüellerinin kalıntıları olduğu kuşku götürmez.

Bu bakımdan oyunların eskilik ve yaygınlığının incelenmesi zorunludur. “Giriş” bölümünde değindiğimiz gibi arkeolojik buluntular, bugün oynanan oyunların kökeninin çok eskilere uzandığını kanıtlamaktadır. Yazılı belgeler de bu eskiliği kesin olarak göstermektedir. Örneğin Pollux’un (Polydeukes) *Onamastikon* adlı kitabında tanımladığı oyunlar arasında bugün de oynananların bulunuşu, bunların en azından 2000 yıl öncesine eriştiğini ortaya çıkarmaktadır. Örneğin *Şoenofilinda* [= tura oyunu], *Apodidraskinda* [= saklambaç], *Strombos* [= topaç çevirme], *Dielkustinda* [= halat çekme], *Muinda* [= üç değişik körebe çeşidi], *Epostrakismos* [= denizin üzerinde yassı taş kaydırma], *Kollabismos* [= çatal matal ve benzeri türden oranlama oyunu] vb. *Ostrakinda* adlı oyunda ise bir deniz kabuğunun bir yüzü gece, öteki yüzü gündüzdür. Atılır, hangi yüzü çıkarsa o takım kaçır, öteki kovalar, yakalanınca, yakalayanlar onların üzerine “eşek” diye biner. Bu oyun bugün Avrupa’da ya “gündüz-gece” ya da “siyah-beyaz” diye oynanmaktadır. Örneğin İtalya’da *Giorno e notte*, Fransa’da *Le jour et la nuit*, Avusturya’da *Schwarz-Weiss*, Almanya’da *Tag und Nacht*, bizde ise daha önce gördüğümüz gibi Kayseri ve İstanbul’da *Kırmızı-Beyaz* adıyla oynanmaktadır.

Bir ananın kızlarını teker teker kaçırmaya dayanan oyunun yaygınlığı da bir örnek olabilir. İtalya’da *Le Galline*, Sicilya’da *Mamma caduta dal monte*, Avusturya’da *Stoff Verkaufen*, Almanya’da *Moder o Moder wo ist Kindken bliewen?*; bizde ise çeşitli adlar verilen oyun, örneğin Kütahya’da *Dünür Dünür* adıyla oynanmaktadır.

Gene daha önce gördüğümüz *Bir, İki, Üç* adlı oyun başka ülkelerde de hem benzer kurallarla hem de aynı ad altında oynanmaktadır. Örneğin Almanya’da *Ein, zwei, drei-sauer Hering*, İtalya’da *Uno, duo, tre, stella* gibi. *Uzun Eşek* oyununun tanımı XVII. yüzyılda Thomas Hyde’in *De Ludis Orientalibus*’unda (II, 242) *Uzun Eşek* adıyla verilmiştir. Aynı oyunun “eşek” adıyla oynanışını İngiltere’de Morpeth’de *Donkey*’de buluyoruz. Başka ülkelerde atla ilgili olarak ya da “Uzun At” anlamında sözcükler altında buluyoruz. Ör-

neğin Almanya'da *Das Lange Ross*, Belçika'da *Plus fort cheval*, İtalya'da *Il Cavallo lungo*, Japonya'da *Uma-Nori* vb. gibi.

Yalnız oyunların kendisinde ya da adında değil, fakat kimi davranışlarda da benzerlikler görülür. Örneğin ebelik, çoğu kez çocukların kaçındığı bir roldür. Bu davranışın etkisini birçok dillerde ebe karşılığı kullanılan şeytan, kurt, cadı gibi anlamlara gelmesiyle açıklayabiliriz. Fransa'da, Almanya'da "kurt", İngiltere'de *Mr. Wolf*, ayrıca cadı anlamına *Old Mother Witch*, İspanya'da *El Dimoni*, Japonya'da *Oni*, bizde daha önce gördüğümüz gibi *Öcümen* vb. Ayrıca karanlıkta oynanan kovalamaca oyunlarında ebe *bogey*, *Ghostie*, Almanya'da *Das böse Ding*, *Der böse Mann*, *Der böse Geist* gibi kötücül anlamlar taşımaktadır. Daha önce birçok oyunda rastladığımız cennet, cehennem, oyuncunun yanması, ölmesi, sağaltılması ya da oyunda bir yere, özellikle kaleye tükürmek ya da ebeyi ve oyuna başlama sırasını belirlemek için bir taşın bir yüzüne tükürmek gibi eylemlerin ritüel ve simgesel anlamları vardır. Örneğin tükürmek eylemi ya da tükürük üzerine Frazer'in *The Golden Bough*'da verdiği örnek ve yorumların çoğu, arınmak; şeytana, iblise karşı korunmak, uğursuzluğu, kötülüğü defetmek, kovmakla ilintilidir.

Oyunların kutsallığı ve eski ritüel kalıntıları olduğu kesindir. Antik Yunan ve Roma'da oyunlar Tanrılar ve tanrılaşmış kahramanlar adına yapılırdı: Jupiter, Kore, Athena, Flora, Melicertes vb. gibi. Ayrıca bu oyunlarda bunların belirgin nitelikleri verilirdi: Mercure'nün ayak çevikliği, Herakles'in güçlülüğü, Ares'in savaşçılığı gibi. Meksika'da *tlachtli* denilen top oyunu din ve rahiplerle sıkı sıkıya ilişkilidir. Dikdörtgen oyun alanı tapınakların yanı başındadır. Gol atılan kalenin (iki taş halka) bulunduğu yerde çoğunlukla oyunların koruyucu Tanrısı Ksoçipilli'nin heykeli vardır. Oyunda lastik top kullanılır ve buna dizle, kalça ve elle vurulur. Topu karşı takımın halkasına sokarak gol yapan dilediği kişileri soyar. Oyuncular toplarını bir tabak içine özenle korlar ve oyun gereçlerine dua ederler. Bu oyun ayrıca aydınlık ve karanlık arasında savaş, güneş ve ayın hareketleri gibi simgesel anlamları içermektedir.

"Giriş" bölümünde Anadolu'da *Körebe*'nin bir adının "kör keçi" anlamına *Kör Çepiş* olduğunu, aynı oyuna Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde de benzer adlar verildiğini örneklerle göstermiş, Güney Almanya'da *Blind Bock* [= kör keçi] dendiğini belirtmiştik. Güney Almanya'daki oyunda "kör keçi" olan ebe, gözleri bağlı iken kimin alnına iki kez değebilirse, değdiğine "yandı" denilir. İlkelerde bir kurban ritüelinde ise rahip hayvan postu giyer, gözleri bağlanır, rastlantı ile eli kime değerse o kurban olarak ateşte yakılır. Ritüelde hayvan postu giyme, "oyunda kör keçi" olma; her ikisinde gözlerin bağlanması; rastlantı ile değdiğinin ritüelde gerçekten yanması, oyunda ise sözle yanması gibi ortak noktalar ister istemez oyunun bu türden bir ritüelin

kalıntısı olduğu görüşünü pekiştirmektedir. Gene keçiyile ilgili olarak birinin sırtına binerek kaç parmak tutulduğunun sorulması (*Çattı Pattı Kaç Attı?* gibi) türünde bir oyunun Rusya'daki bir çeşitlemesi *Kozyol* [= Keçi], Almanya'da *Bock, Bock* [= Keçi, Keçi] adını taşımaktadır.

Önsözde de belirttiğimiz gibi nasıl oyun konusuna ilgimiz Huizinga'nın *Homo Ludens*'ini okumakla başladıysa, bu konulara genel olarak ilgimizin uyanması da Sir James Frazer'in *The Golden Bough*'unun önce tek ciltlik özeti, sonra da 13 ciltlik tümünü okuduktan sonra oldu. Bu ilginin uyanmasından sonra da bu 13 cildi elimizden düşürmedik. Ancak konu üzerinde geniş ölçüde yol gösteren, aydınlatan, daha çok değişik yerler ve çağlar arasında karşılaştırmalı temel bir toplumbilim kaynağı olmakla birlikte yöntem ve yaklaşım bakımından tam bir örnek olamazdı. Bu açıdan iki değişik yaklaşımı göstermek için antropolojinin iki öncüsü Sir James Frazer ile Bronislaw Malinowski arasındaki yaklaşım farkına ve benzerliğine de değinmek isteriz.

Frazer bir masa başı araştırmacıdır; eski uygarlıklar üzerine arkeoloji buluntularının sonuçlarını, gezginlerin yeryüzünün en kuytu köşelerine yaptıkları yolculukların sonuçlarını, folklorcuların yayımlanmış derlemelerini kullanarak, büyük bir mozaikçi ortaya koymak için küçük parçaları ustalıkla bir araya getirmiş; her çağ ve her yerden insanın genel bir resmini ortaya koymaya çaba göstermiştir. Çağdaş bir ilkel toplumun şu ya da bu uygulaması ile binlerce yıl önce yaşamış bir toplum arasında rahatça bir ilişki kurabilmiştir. Frazer'in masasından erişilemeyecek çağ ve yer yoktur. O eski Babil'de, Mısır'da, Atina'da dolaşırken, birden çağdaş Rusya'ya, İsveç'e, Peru'ya, Bengal'e, Amerika'nın Kuzeyine, Afrika'nın Batısında bir yerli köyüne sıçrayabilmektedir. Frazer'in büyük eseri *The Golden Bough*'dan başka daha pek çok çalışması vardır; onbinlerce sayfa tutan bu çalışmaların ancak birkaç yüz sayfası doğrudan doğruya Frazer'indir; geriye kalanı ise başkalarının yazı, araştırma ve gözlemlerinden alıntılardır. Üstelik bu alıntıların pek azı yazarından aynen alınmış, çoğunu Frazer kendi üslûbuna göre yeniden yazmıştır. Önce kaynak olarak aldığı bu yazıların çoğu bir gezginin bilmediği bir toplumda, yeterince tanımadığı, dilini çoğu kez konuşamadığı yerlerde gördüğü olguların yanlış bir gözlemi olabileceği gibi bir de Frazer'in bu gözlemdaki anlatıyı ikinci bir elden vermesi, birçok durumda yanlışlığı arttırabilir. Ancak tersi de olabilir; çünkü kimi durumda konuyu ilk gözlemciden daha iyi bilen Frazer, bir gözlemi yeniden yazarken neyi anlatmak istediğini bilerek, bunda düzeltmeler, açıklamalar yapmış olabilir. Ayrıca Frazer'in dayandığı kaynaklar, sömürgeciliğin en gelişkin dönemine rastlıyordu. Çoğu yerlileri, yaban, aptal, çocuktan da geri zekâlı gören beyazların üstünlük duygusu ile yazdıkları gözlemlerdi. Bu bir bakıma bugün, sözgelimi kentlilerin, Anadolu köylüsü karşısında köylünün müziğinin daha iyisini yapı-

bileceği inancı ile onun müziğini yozlaştırıp, piyasa şarkıcı ve çalgıcılarınca seslendirip, devlet radyosu ve televizyonu ile yayımlayıp, kaynağı bozup yok etmemizdeki tutuma benzemektedir. Frazer kaynaklarında bir değerlendirme, ayıklama yapmamış, hepsine eşit değer tanımıştır. Oysa bu gezginler, gözlemciler içinde önyargılı, cahil, artyetişimi yetersiz pek çoklarının bulunduğu bugün saptanmıştır. Ayrıca Frazer hep ritüelin kesinlikle mithosu yansıttığına (ya da tersini), bu ikisi arasındaki ilişkide değişimlerin olabileceğine olasılık tanımamıştır. Ancak burada amacımız Frazer'e yapılabilecek eleştirileri incelemek değildir. Bütün kusurlarına rağmen Frazer'in eseri bir anıt değerindedir, ortaya büyük bir taban koymuş, pek çok alandan pek çok araştırmacıya yol açmıştır. Sigmund Freud bile *Totem ve Tabu* adlı eserinde geniş ölçüde Frazer'den yararlanmıştır.

Bir başka yararlanan ise Frazer'den yöntem ve yaklaşım bakımından değişik olan Malinowski'dir. Frazer evrimci olarak nitelendirilirken, Malinowski'nin işlevci olduğu kabul edilmektedir. Malinowski 1914'te Avustralasya'da 6 yıl kaldı; bunun 2 yılında Doğu Yeni Gine'de Trobriand Adaları'nda araştırma yaptı. İlk bakışta görülüyor. Frazer'in tarih ve coğrafya sınırları gözetmeden masa başındaki gezintilerine karşın Malinowski yeryüzünün uzak bir köşesindeki bir toplumda, yerinde araştırma yapmıştır. İki öncünün yaklaşımlarında çeşitli farkların yanısıra, akademik çalışmalarında da tutumları farklıdır. Frazer'in öğretim üyeliği pek kısadır, hemen yok gibidir; oysa, öğretmek öğrenmektir, ilkesine uygun olarak Malinowski'nin uzun, parlak verimli bir öğretim üyeliği vardır. Her ikisi de ritüelin, ancak inanç, söylence, mithos ile anlaşabileceğini kabul etmekle birlikte Frazer, ritüel bilinince, mithos'un ondan çıkarabileceğini (ya da mithos bilinince, ritüel tanınmasa da buna bağlı bir ritüelin saptanabileceğini) kesinlikle varsaymasına karşın, Malinowski ancak bu sonuca gözlem ile varmaktadır. Bunu bizden bir örnekle gösterelim. "Dramatik Oyunlar" bölümünde *Kalaycı* adlı oyunun değişik yerlerden bir iki çeşitlemesini vermiştik. Bu oyunda ufak tefek değişikliklerle hep aynı olaylar dizisi görülmektedir: Kalaycıya önce babasının öldüğü, sonra annesinin öldüğü haberi geldiğinde pek aldırılmaz; ancak karısının öldüğü haberi gelince büyük bir üzüntüye kapılır ve işyerini bir daha açmamak üzere kapatarak gider. Aslında bu oyun bu kitapta verdiğimiz bir iki örnekten çok daha yaygındır. Bu durumda bunun bir söylencesi, bir masalı olması gerekir. Bu bir bakıma Eski Yunan'da Alkeslio; *Dede Korkut*'ta *Deli Dumrul*'un tersine dönüşümü olabilir. Bu durumda Frazer, bu eylem üzerine bir mithos'un varlığını hemen kabul edecekti. Malinowski ise bunu elde etmeden kesin konuşmayacaktı.

Frazer ve Malinowski kısaca göstermeye çalıştığımız gibi iki değişik yaklaşımın temsilcileridir, ancak önemli bir ortak noktaları varsa bu da her ikisinin farklı yaklaşımlarla insan ve insanlık üzerine genellemelere varmak

istememesidir. Bu kitabımızın böyle önemli genellemelerle bir ilgisi yoktur; ayrıca tam anlamıyla ne folklor ne antropoloji çalışmasıdır. Ancak, örnek verdiğimiz bu iki öncünün yaklaşımını bir arada vermeye çalıştık. Bir yanda derlenmiş yayımlanmış çalışmalardan geniş ölçüde yararlanıldığı gibi, öte yandan yerinde kendi gözlemlerimize ya da belli bir bölgenin yerli halkından soruşturma ile elde edilen verilere dayanmaktadır. Nitekim bu nedenle “Anadolu Dansları” bölümünde hemen hiç dipnot yoktur; başka bölümlerde de kimi oyunların kaynağı gösterilmemiştir. Aynı bölgeden aynı oyunun yayımlanmış derlemesi varsa, kendi gözlemimizden vazgeçip, okuyucuya kaynak olarak yayımlandığı yeri göstermeyi yeğledik. Olanaklar elverdikçe pek güvenemediğimiz yayımlanmış derlemeleri gene o bölgenin yerlilerinden soruşturduk. Böylece yayımlanmış derlemelere önem tanımakla birlikte, kendi gözlem ve soruşturmalarımıza da yer vermiş olduk.

Bu türlü çalışmalarda, kendi deneylerimden biliyorum, bir kesim okuyucu vardır, çabuk, pratik, çıkarıcı sonuçlar bekler. Deniz ve ürünleri üzerine bilimsel bir çalışmanın sonucuyla, bu denizden çıkacak sevdikleri bir balığın tutulup, kızartılıp, yenmesi ölçüsünde ilgilenirler. Bu kitabı okumak zahmetine katlanıp, sonunda bu zahmetin karşılığında böyle bir sonucu bekleyen tezcanlı okuyucu türüne de bir çift sözüm var. Halk kültürünün belirli bir alanının incelenmesi onları ancak böyle pratik ve çıkarıcı sonuçlar bakımından ilgilendiriyorsa, onlar da aradıklarını bu bir çift sözde bulabilirler. “Giriş” bölümünde göstermeye çalıştığımız gibi oyun günümüzde çeşitli alanlarda yararlanan zengin bir konudur: Eğitim, ruh hekimliği, askerlik, vb. gibi. Bizde bu alanlarda bu işlevi tanıyanlar, gerekli oyunları dışardan ithal edecek yerde, önce kendi özkaynaklarımıza eğilmeye işe başlayabilirler. Bu konuyla yakından uzaktan ilgilenecek bakanlıklar var: Millî Eğitim Bakanlığı, Kültür Bakanlığı, Köy İşleri Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı vb. Ayrıca bir de Gençlik ve Spor Bakanlığı var. O bakanlığın bir de Boş Zamanları Değerlendirme Genel Müdürlüğü bulunuyor. Dışardan ithal ettiğimiz bir futbol, bir ayak oyunu var. Buna milyonlar, milyarlar harcanyor, yüzbinlerce insan bu oyunla, çoğunlukla etkin değil fakat edilgin olarak ve daha çok maç sonuçlarıyla ilgileniyorlar. Futbol bir salgın hastalık ve daha çok afyon gibi yüzbinlerin aklını çelıyor; bunca para, değerli vakit bu uğurda harcanyor. Bununla da kalmıyor, diyelim devlet televizyonunun ve radyosunun başına futbolsever bir yönetici geliyor, o da hal-ka yönelmek, çoğunluğun isteğini yerine getirmek bahanesiyle kimi yayın günününün % 50’yi aşkın süresini futbola ayırıyor ve vericilerini Türkiye’nin dört bir yanına çeviriyor, etkilenmemiş bölgeleri de futbolla uyuşturma yarışına giriyor. Haydi diyelim Spor Toto’su, özel girişim olan günlük gazetelerin boy boy futbol sayfaları, profesyonel takımları bu tüketimden

bir çıkar elde ediyorlar da onun için; ama kamu kesimine ne oluyor? Kendi oyun ve spor geleneğimiz dururken, niye ithal malı bir oyun türünün ardına böylesine düşüyor; hem de özbeöz kendi malımız oyunlar dururken. Daha önce ilgili bölümde gördük Doğu'dan Batı'ya gitmiş *hockey, polo, golf* türü değnekli oyunların bugün Anadolu'da bütün yıkıcı etkilere rağmen yaşayabilen bunca türü varken, niye bunlardan yararlanmıyoruz da, kamu kesimi eliyle ve onun radyo, televizyon gibi iletişim araçları ile bu kültür mirasını yok etmeye çalışıyoruz?

Batılılaşma ile kent kültürü yok olmuşken, bir de elimizde kültür diye kalmış tek ana kaynağı, köylü kültürünü yok ediyoruz. Bu satırlar basımında dizilirken, Hacettepe Üniversitesi'nin Wisconsin Üniversitesi ile ortaklaşa düzenledikleri "Gelecek Elli Yılda Türkiye'nin Gelişme Eğilimleri Milletlerarası Konferansı"na sunduğum uzunca bildirim sonucundan bir iki satır:

"Böyle başta televizyonun zararlı, yıkıcı etkisi olmak üzere, kamu örgütlerinin yetkisizliği, ilgisizliği, yanlış tutumu sürdürüldüğü kabul edildiğine göre en baştaki kurduğumuz toprak erozyonu paralelinde nasıl su, rüzgâr gibi etkenlerin, önlenmediklerinde, giderek toprağı hiçbir üretimin yapılamayacağı bir çöle dönüştürürse, o topraklarda yaşayan halk da oradan göç etmek zorunda kalırsa, elli yıl sonra Türkiye de tam bir kültür çölüne dönüşecektir. En verimli, canlı kaynak olan halk kültürü kalkınca, elli yılda köylü kentli olunca, kültür daha çok ithal malı olacak, belki de geride kültürsüz, sanatsız bir toplum kalacaktır."

Bir de tiyatrodan örnek verelim. On yılda hızlı bir gelişme gösteren tiyatromuz birden durakladı, seyirci tiyatrodan ayağını kesti, sırtını ona döndü; mantar gibi yerden bitmiş tiyatrolarımız birer, ikişer kapanmaya başladı. "Tiyatro boşalım değil birikim yeridir", "Tiyatro uyarıcıdır, bilinçleştiricidir, siyasal bir araçtır", "eğlenme değil eğitim yeridir" gibi Batıdan ödünç alınma birtakım sözlerle, daha çok kendi açığını, eksikliğini örtmeye çalışan tiyatrocular, bu kez gene Batı'dan ödünç aldıkları tanımlarla yeni bir halk tiyatrosunun sözünü etmeye başladılar. Batı'da ise tiyatronun can çekiştiği, ölmekte olduğu, kimine göre öldüğü söyleniyor. Nasıl tiyatro bir kez daha ölmüş ve Ortaçağ'da ritüel ve halk tiyatrosu ile diriltilmişse, Avrupa'da, bugün de tiyatronun dirilmesinin tiyatronun kökeni ritüele dönüşle olabileceği görüşü ağırlık kazanıyor. Batı bu kez gözünü Doğu'ya, ritüelin yaşadığı yerlere çevirmiş. Oysa, Anadolu, daha önceki bölümlerde de belirttiğimiz gibi, dramın kaynağı olan ritüellerin beşiğidir, üstelik Anadolu köylüsü bunu titizlikle yaşatmaktadır. Onun yüzyıllarca titizlikle koruduğu bu mirası biz bir yandan kentli kültürsüzlüğümüzle yok etmeye uğraşırken bir yandan da halk sözü-

nü ve halk tiyatrosunu ağzımızdan eksik etmiyoruz. Halk tiyatrosu yukarıdan aşağıya kurulabilir mi? Hiç mi tiyatro tarihi bilmiyoruz? New York Üniversitesi'nin girişiminde yayımlanan *The Drama Review*'un Eylül 1973 sayısı "Tiyatro ve Toplumsal Bilimler" başlığını taşıyor. Bu dolgun sayının yapılarını bile çevirmek, yeni tiyatro anlayışının, Afrika yerlileri ya da Kuzey Amerika Kızılderilileri arasında arandığını göstermeye yetecektir. Avrupa dramı, Antik Yunan'da ritüelden doğarken, biz bundan 2500 yıl geri kalmışız. Ardılı olduğumuz Bizans da elinde olanaklar varken bu fırsatı kaçırmış. 1974'te dramı yeniden doğurmak fırsatı elimize geçmişken, ne bekliyoruz? İşte bu fırsat, bir araştırmadan pratik yararlar sağlamak isteyen okuyucu için açıktır. Çalışmamızın "Giriş" bölümünü çok dikkatle okur, gerisine de şöyle üstünkörü bir göz atacak olursa, zaten bu kadarı bile pratik yararlar sağlamak yollarını öğrenmek için yetecektir.

Kaynakça Notları

Kitabın başında kısaltmalarıyla verdiğimiz kaynaklarla dipnotlarında alıntı yaptığımız kaynakların dışında, burada gerek kendi hazırlığımız, gerek bu konularda derinleşmek isteyecek okurlar için bu “Kaynakça Notları”nı vermeyi uygun bulduk. Ayrıca Türk Folkloru üzerine kitap ve süreli yayınlardaki yazılar için şu kaynakçayı salık veririz: *Türk Folklor ve Etnografya Bibliyografyası* I (Ankara 1971), II (Ankara 1973). Birinci ciltte 5219, ikinci ciltte ise 1104 künye yer almıştır. Her iki ciltte de eksiklikler ve fazlalıklar olmakla birlikte gene bu konularla ilgilenenler için çok önemli bir başvurma kitabıdır.

“Önsöz”de değindiğim kapaktaki resmin ressamı Siyah Kalem üzerine şu iki çalışmaya bakılmasını öneriyorum: Z. V. Togan, *On the Miniatures in İstanbul Libraries*, İstanbul (1963); Emel Esin, “The Turkish Baksi and the Painter Muhammad Siyah Kalam” *Acta Orientalia*, xxxı (1970), 81-114. Gene “Önsöz”le ilgili olarak Türklere renklerin simgesel anlamları için şu makaleye bakılması uygun olur: Anemarie Von Gabain, “Renklerin Sembolik Anlamları” (çeviri: Semih Tezcan), *Türköloji Dergisi*, III/(1968), 107-113.

“Giriş” bölümünde genel olarak oyun ve işlevleri üzerinde dururken J. Huizinga ile Roger Caillois’ın kitapları ana kaynak olmakla birlikte, şunlardan da yararlanılmıştır:

Arnold Arnold; *The World Book of Children’s*, New York (1972).

K. W. Back; “The Game and Myth As Two Languages of Social Science”, *Behavioral Science*, 8/1 (1963), 66-71.

E. Berne; *Games People Play*, New York (1964).

P. G. Brewter; “The Earliest Known List of Games, Some Comments”, *Acta Orientalia*, 23 1-2 (1958) 33-42.

Jean Chateau, *Le Réel et l’Imaginaire dans le Jeu d’Enfant*, Paris (1955).

-----; *Le Jeu de l’Enfant, Introduction a la Pedagogie* Paris (1955).

A. Dundes; “On Game Morphology: A Study of the Structure of Non-Verbal Folklore”, *New York Folklore Quarterly*, 20/4 (1964), 276-288.

L. H. Gulick; “Psychological, Pedagogical and Religious Aspects of Game”, *Pedagogical Seminary*, 6 (1899), 135-150.

E. O. Harbin; *Games of Many Nations*, Nashville (1954).

- Y. Hirn; *Les Jeux d'enfants*, Paris (1926).
- S. Q. Janus-S.H. Britt; "Toward a Social Psychology of Play", *Journal of Social Psychology*, 13 (1941), 351-384.
- H. Kerl; "Ancient Games and Popular Games: A Psychological Essay", *American Imago*, 15, 1 (1958); 41-89.
- Susanna Millar; *The Psychology of Play*, Harmondsworth (1968).
- P. Moss; *Sports and Pastimes Through the Ages*, New York (1963).
- A. Picaud; "Ethnologie des Jeux Populaires", *Bulletin Societe Dauphinoise d'Ethnologie et d'Antropologie*, 8 (1953), 331-352.
- K. Riezler, "Play and Seriousness", *Journal of Philosophy*, 38 (1941), 505-517.
- J. M. Roberts - M. J. Arth - R. R. Bush; "Games in Culture", *American Anthropology*, 61/4 (1959); 597-605.
- B. Sutton - Smith, "A Formal Analysis of Game Meaning", *Western Folklore Quarterly*, 18 (1959), 13-24.

"Anadolu Oyunlarına Genel Bakış" ve "Anadolu Dansları" bölümleri için bizim dipnotlarında gösterdiğimiz kaynaklar dışında *Türk Folklor ve Etnografya Bibliyografyası*'nda geniş  l de kaynak bulunmaktadır. Anadolu Dansları için daha çok kendi gözlemlerimizin sonuçlarını verdiğimizden dipnotlarında kaynak gösterilmemiştir. Ancak burada kısaca konuyla ilgili bir iki kitabın adını verebiliriz. Bu arada yakın gelecekte Anadolu dansları üzerine iki büyük araŐtırmanın yayımlanacağını öğrenmiş bulunuyoruz. Biri Sadi Yaver Ataman,  teki Cemil Demirsipahi'ye ait olan kitaplar yayımlandıklarında bu alanda büyük bir boŐluĐu dolduracaklardır.

- F. Akça; *Denizli'de Zeybek Oyunları ve Köy Düğünleri*, Denizli (1937).
- Metin And; *Dances of Anatolian Turkey*, New York (1959).
- ; *Türk Köylü Dansları*, İstanbul (1964).
- Sadi Yaver Ataman; *Safranbolu Düğünleri*, Bartın (1936).
- Vehbi Cem AŞkun; *Sivas Folkloru*, Sivas (1941).
- Osman Bayatlı; *EĞe'de Zeybek Oyunları ve Havaları*, İzmir (1943).
- Şerif Baykurt; *Türk Halk Oyunları*, Ankara (1965).
- İbrahim  akmak [Hüsamettin Şemsi ile]; *El ziğ Halk Türküleri ve Oyunları*, İstanbul (1936).
- Mahmut Rağıp Gazimihal; *Őark  Anadolu T rk  ve Oyunları*, İstanbul (1928).
- ; [Hul si Suphi Karsel ile], *Ankara Bölgesi Folkloru*, İstanbul (1939).
- Sırrı Numan; *Erzurum Oyunları ve Oyun Havaları*, İstanbul (1929).
- Cenap Ozankan [Kemal Savcı ile]; *Türk Mill  Oyunları*, İstanbul (1955).
- A. Adnan Saygun; *Rize, Artvin ve Kars Havalisi T rk , Sax ve Oyunları*, İstanbul (1937).
- Kasım  lken; *Doğu Anadolu Oyunları ve Havaları*, I-II-III, İstanbul (1944).
- Halil Bedi Yonetken; *Derleme Notları, I*, İstanbul (1966).

"Anadolu Dramatik Oyunları" için gerekli kaynakça *Dionisos ve Anadolu Köylüsü* kitabımızda bulunmaktadır.

“Çocukların - Gençlerin - Yetişkinlerin Oyunları” bölümünde *aşık, mangala* gibi oyunların yaygınlığını ya da İslâm ülkelerindeki oyunlarla Türkiye dışındaki Türklerin oyunları üzerine iki çalışmayı da gösterelim:

- K. Annaev-G. Balakav-K. Mommiev; *Turkenskije Nacional'nye İğri* [Türkmen Ulusal Oyunları], Aşkabat (1962).
- E. Böhmer; “Mit Steinerlein und Beinerlein. Ein Kinderspiel und seine Kultur-Geschichtliche Bedeutung”, *Beitrage zur Heimatkunde der Stadt Schwelm und Ihrer Umgebung*, 14 (1964), 46-49.
- P. G. Brewster; “Some Traditional Games from Roumania”, *Journal of American Folklore*, (nisan-haziran 1949) 114-124.
- ; “A sampling of Games from Turkey”, *East and West*, 11/1 (1960) 15-20.
- ; “Treatise on Iranian Games”, *Acta Orientalia*, 25 (1-2), 15-28.
- ; [-J. Milojkoviç-Djuric], “A group of Yugoslav Games”, *Southern Folklore Quarterly*, 20/3 (1958) 183-191.
- F. R. Chapman; “Koruru, the Maori, Game of Knuckle-Bone”, *Journal of the Polynesian Society*, VII/(1898), 2
- F. D. Collins; *Popular Sports: Their Origin and Development*, Chicago (1935).
- Stewart Culin, “Mancala, the National Game of Africa”, *Annual Report of the U. S. National Museum Washington D.C.*, (1894), 597-606. [Bu yazıda Türkiye’den mangala örneğine de yer verilmiştir].
- R. Davis; “Some Arab Games and Riddles”, *Sudan Notes and Records*, London, 8, (1925).
- C. Gini; “Rural Ritual Games in Lybia”, *Rural Sociology*, 4 (1939), 283-299.
- D. Howard; “The Game of Knucklebone in Australia”, *Western Folklore*, 17 (1) (1958); 34-44.
- L. N. Lebedinskii; *Başkirskie Narodnye Pesni i Naigrisi* [Başkir Halk Türküleri ve Oyunları], Moskova (1965).
- E. Lovett; “The Ancient and Modern Game of Astragals”, *Folklore*, 12/3 (1901) 280-293.
- M. Milojkovic-Djuric; “The Yugoslav Children’s Game ‘Most’ and Some Scandinavian Parallels”, *Southern Folklore Quarterly*, 26/3 (1960) 226-234.
- G. Montell; “Mongolian Chess and Chess Men”, *Ethnos*, 4 (1939), 81-104.
- A. A. Motamedi; “Buzkashy game in Afghanistan”, *Afghanistan*, 12/ii (1957), 1-6.
- K. G. Nackebija; *Gruzinskije Narodnye Konnye İğri*, [Gürcü Atlı Halk Oyunları], Tiflis, 1964.
- E. J. Pahaev; “Şatra Strainnaja Altajskij Nastol'naja İğra” [Şatra, Eski Bir Altay Masa Oyunu], *Istorii, Jazika, Literaturi*, 3 (1960), 145-156.
- E. M. Peşçereva; “İgruşki i Detskie İğri u Tadcikov i Uzbeköv” [Tacik ve Özbeklerde Oyuncaklar ve Çocuk oyunları], *Sbornik Muzeia Antropologii i Etnografii*, 17 (1957) 24-94.
- E. T. Ragimov; “Narodniye Azerbajdzanskije İğri Razvleçenija” [Azerbaycan Halk Oyunları ve Boş Zamanları Değerlendirme], *Sbornik Naukno*, 2 (1959), 74-77.
- R. Rohlf; “L’Antico Giuoco Degli Astragali”, *Lares*, 30/1-2 (1964). 1-13.
- ; *Antikes Knöchelspiel im Einstiegen Grossrriechenland*, Tübingen (1963).
- J. Samogyi; “Muslim Table Games” *Islamic quarterly*, 3 (1956-57), 236-244.

EKLER

I. Ritüel Niteliğinde Dramatik Köylü Oyunları

Bir kültür olgusunu tanımlarken ve onun toplumsal işlevini belirlerken en sağlam yol bu olgunun en ilkel, en eski kökenini incelemektir. Böyle bir çalışma ille de kökendeki işlevin bugün de var olmasını gerektirmez; tersine çoğu kez bu işlev kalkmış, belki yerini başka bir işlev almış olabilir. Ancak gene de çağdaş bir toplumda bir dengesizlik, bir bozulmuş, kökendeki bu işleve dönülmek gereksinmesi duyulabilir ya da bu işlevler bu uygulamayı sürdüren çevrelerde bilinçaltında yaşayabilir.

Ritüelin araştırılması folklorun, dinler tarihinin, antropoloji ve etnografinin en önemli alanlarından birisidir. Ritüelin asal işlevleri üzerine derinliğine incelemeler, günümüzde de önemini yitirmedi. Ancak ritüelin toplumdaki işlevleri konusunda ilk duran, Ziya Gökalp'ın da etkilendiği, Fransız toplumbilimcisi Emile Durkheim olmuştur¹. Durkheim'ın saptadığı işlevleri özetlersek, dört asal işlev buluruz. Günümüz budunbilim çalışmaları çok ilerlemiş ve bunlara büyük yenilikler getirmiş olmakla birlikte, Durkheim'ın saptadığı işlevlerde büyük bir değişiklik olmamıştır. Bunları şöyle özetleyebiliriz:

1. Ritüel, bireyi toplumda yaşamak için toplumun gerektirdiği düzen bağının sıklığına, acı çekmeye hazırlar, bu yolda onu eğitir.

2. Ritüel, bireyleri bir araya getirir, bireyler arasındaki toplumsal bağları güçlendirir, ortaklığı pekiştirir.

3. Ritüelin toplumda canlandırıcı bir işlevi vardır. Toplumun ilişkilerini kalıtlarının bilincine vardırır; geleneklerin sürmesi, inançların tazelenmesi, değer yargılarının, törelerin kökleşmesine yardım ederek toplumu canlı bir biçimde ayakta tutar.

4. Mutluluk verici işlev: Toplumun bir üyesi olmanın getirdiği mutluluk duygusunu verir. Özellikle toplumun bunalımlı dönemlerinde kişilerin çöşku ve duygularını bir arada dile getirmelerine olanak tanıyarak bozulan dengeyi düzeltir. Durkheim'a göre ritüel bütün işlevsel yönden birtakım gereksinmeleri karşılar, bu gereksinmeler de çeşitli toplumlarda temelden

1 Emile Durkheim, *Les formes élémentaires de la vie religieuse. Le système totémique en Australie*, Paris, 1937.

birdir, ortaklıklar gösterir. Toplu gösteri ve törenler toplu gerçekleri canlandırır. Ritüeller de toplu gösterilerdir, bir arada yapılır, katılanları canlandırır, kışkırtır, korur, yeniden yaratır. Kişiyi kutsal olguları, olaylar karşısında nasıl davranacağını gösterir. Törenlerin nitelikleri, amaçları ne olursa olsun hepsinin işlevi bireyleri bir araya getirmek, aralarındaki bağları çoğaltmak, yakınlaştırmak, birbirleriyle daha içli dışlı olma olmalarını ve toplumun ortak bilince ulaşmasını sağlamaktır. Bireyler birlik içindeki yerlerini ve topluluk bakımından duygularını yenilemiş olurlar. Nitekim ölü için yas tutma aslında kişinin bir yakınıni yitirmekten duyduğu özel duygular karşısında doğal bir tepki değil, toplumun bireyi yerine getirmeye zorladığı bir ödevdir.

Ritüel ve işlevleri üzerine çeşitli görüşler aşağı yukarı birleşmekle birlikte, mithos ve ritüel ilişkileri üzerine görüş birliği yoktur. Ritüel kısaca, kalıplaşmış davranışlar ve töreler bütünüdür. Mithos ise, ritüelin duygu ve eyleminin söze dönüşümüdür. Benzerlik kurmak gerekirse dua-ibadet; zikir-sema ikilisi buna bir örnektir. İkinin birleşmesiyle ortaya çıkan dram ise her ikisini de içerir. Sözlü gelenekler, özellikle masallar, söylenceler, destanlar hep mithos genel çerçevesinde düşünülebilir. Tartışma ise mithos ve ritüel ikilisinde hangisinin ötekisinden çıktığı üzerinedir. Eski Yunan dini ve dramı üzerine temel araştırmalar yapmış olan Jane Harrison'a göre² ritüel eylem, mithos ise ritüelin sözsöz öğesi olduğu için, mithos'un kökeni ritüeldir; kesinlikle ondan çıkar. Ancak bir başka görüşe göre de³ bunların hangisinin ötekinden çıkacağı üzerine bir genelleme yapılamaz. Bu görüşte mithos ve ritüelin her ikisi de toplumun gereksinmelerine karşılık verir; birinin ya da ötekinin göreceli yeri, bilinçli ya da bilinçsiz belli bir toplumda ve belli bir zamandaki bu toplumun bireylerinin gereksinmelerine bağlıdır. Gözlemlerin sonucuna göre bir ritüel bir topluma alınınca, mithos'un ya da mithos'ların ona eşlik edecek ritüeli alınmayabilir. Mithos söz simgeleri yöntemiyle, ritüel nesne ve eylem simgeleri yöntemidir. Her ikisi de aynı türden durumlarda simgesel bir süreçle ilgilidir.

Ritüel genellikle toplumun kaygı verici bir durumunda kendiliğinden ortaya çıkan bir karşılık, bir tepkidir. Ritüellerin belirli bir türünü inceleyen Arnold van Gennep'e⁴ göre geçiş ritüelleri ya da törenleri adını verdiği bu türe, bir toplumun bireylerinin yaşamı bir çağdan ötekine, bir uğraştan bir başkasına geçişler dizisidir. Bu çağ ve uğraşlarda belirli bir ayırım olduğu zamanlarda bu geçişler erişirme törenleri ile olur, sözgelimi doğum (bizde çocuğun ilk dişinin gözükmeye de *diş hediği* adı altında bir törenle kutlanır),

2 J.E. Harrison, *Themis. A study of the social origins of Greek Religion*, London, 1963.

3 C. Kluckhohn, "Myths and Rituals: A General Theory", *Harvard Theological Review*, 35 (1942) 44-78.

4 A. van Gennep, *Les rites de passage*, Paris, 1909.

sünnet, erginlik çağına erişme (örneğin Anadolu'da genç kızın büyüyip artık bebekle oynama çağına aştığını belirlemek için *Küççe Düğünü* adıyla bir tören yapılır), evlenme, baba olma, daha üst bir sınıfa erişme, uğraşlarla ilgili geçişler-yükselmeler (bizde özellikle esnaf loncalarında çıraklığa alınış, kalfa ve usta olma törenleri gibi) ve ölümle ilgili törenler. Aslında konu dışında kalmakla birlikte geçiş törenleri, törenin daha çok bir durumdan ötekine geçişte, bir başka deyişle 'eşikte' yapılmış olmasıyla dikkati çekerler. Aday bu aşamada (eşikte) ne birincinin ne de yeni durumun ilişkinidir. İşte ritüel bu aşamada yapılmakta ve geçişi kolaylaştırmaktadır. Böylece toplum içinde belirli bir düzen korunur.

Bir başka görüşe göre⁵ mithos, halk masalı ve ritüel aynı şeyleri söylemenin değişik seçenekleridir, mithos'un işlevi kişiye evren ya da doğa üstüne bilgi vermek değil, fakat toplumsal yapıyı ve kendi toplumunun işleyişini anlamaya yardım etmektir. Çoğunlukla masallar bireylere özgeciliği, toplumun yararı için esirgemezliği öğretir. Halk masalları toplumun bütün gerçeklerine yönelik değildir, daha çok toplumsal yapının öğelerinde sıkıntı, gerilim, kaygı verici değişim, umut kırıklığı olduğu durumlarda görülür; ritüel de öyle. Bireyler de masal uydururlar, ancak bunlar bireyci ve bencil konularda oldukça, yaşamazlar. Bütün bunları gerek mithos, gerek ritüel bakımından toparlarsak, amaç, ilişkini olduğu toplum üzerine kişiye bilgi vermek ve onun katılmasını denetlemektir.

Bu söylediklerimiz asıl konumuz olan dramatik köylü oyunlarındaki ritüel öğeler için de doğrudur; bu nedenle de gittikçe önem kazanmakta, ilgi uyandırmaktadır. Anadolu köylüsünün dramatik oyunlarının bu yönden incelenmesi uzun süreli araştırmaları gerektirmektedir. Önce yeterince oyunun derlenmesi, ayrıca bunlara bağlı mithos'un saptanmasından sonra çeşitli öğelerin gerek Anadolu'daki oyunlarla, gerek başka ülkelerdeki aynı türden oyunlarla karşılaştırılarak işlevlerinin incelenmesinin sonucu, yalnız bilimsel bakımdan değil, fakat örneğin ulusal sanatın zenginleştirilmesi, sanatta kendi benliğini bulmakta aydınlatıcı ve esin kaynağı oluşu gibi pratik yararları da büyük olacaktır. Bütün Anadolu köylüsünün dramatik oyunlarındaki bütün ritüel öğeler yerine, daha çok ritüelin yukarıda özetlediğimiz toplumun kaygı verici, sıkıntılı ya da sıkıntının eşiğindeki olgular karşısında davranışını belirten genellikle bolluk törenleri, özellikle de tarımsal oyunlar diyebileceğimiz oyun türündeki öğeler üzerine örnekler vermekle yetineceğiz.

Bu tür bolluk törenleri Eski Mısır-Mezopotamya ve Anadolu'dan çıkmış, buradan yüzyıllar boyunca yayılmıştır. Eski Yunan kültürünün bütün

5 J. L. Fischer, "The socio-psychological analysis of folktales", *Current Anthropology*, Haziran 1963, 4 (3) 233-295.

6 J. M. Wolf, "Die Dea Nehalennia", *Jahrbücher d. Vereins Altertumsfreunden im Rheinlande*, XII, 30-32.

öğeleri gibi, bu bolluk ritüelleri de bugün Avrupa tiyatrosunun temeli olan Yunan tiyatrosunu oluşturmuştur. Burada bütün Avrupa'ya yayılan ve bugün bile Avrupa köylüsünün titizlikle koruduğu ritüellerin, asıl kaynağı olan ve günümüzde de Anadolu köylüsünce sürdürülen ritüellerle büyük bir yakınlık göstermesi bu bakımdan şaşırtıcı olmaktadır. Öyle ki aşağıda örnekleriyle göstereceğimiz gibi Hıristiyanlık bu uygulamalara sert bir savaş açmasına rağmen, bunlara sıkı sıkıya bağlı olan halk, inançlarını değiştiremediği için kendisini bunlara uydurmak zorunda kalmıştır. Musevî, Hıristiyan ve İslâm dinlerinin de gene bu bölgeden çıktığını unutmayalım. Nitekim İslâm ülkelerinde görülen Muharrem ve Aşûre törenleri, bu törenlerdeki mersiyeleler, dövünmeler, oruç ve *Ta'ziye* denilen dramatik acı çekme oyunları ilk bakışta Kerbelâ olayına yönelik gibi gözükürse de aslında bu ritüellerin, uygulamaların kökeni, bu arada pişirilen aşûre bile İslâm'dan çok önceye aittir. Sözelimi acı çeken Tanrıça, toprak ana, bakarsak Frigya'nın Kibele'si, Fenikelilerin İştâr-Astarte-Aştoret'i, Asur ve Babilonya'nın Militta'sı, Mısırlıların Isis'i, bir bakıma Yunanlıların Afrodit'i ve Romalıların Venüs'ünden sonra Tötonların Tanrıçası Freya'nın, Meryem Ana'da sürdürüldüğüne ilişkin bir inanç vardır. Öyle ki aşağıda değineceğimiz olay bolluk törenlerindeki gemi geçirmeyle ilgilidir; örneğin Belçika'da birçok gemide Meryem Ana'nın resimleri vardır. Nitekim Hz. İsa'yı da, Osiris-Attis-Adonis-Dionisos gibi ölüp dirilen Tanrıların bir sürencemesi gibi görebiliriz. Takvim bakımından da Hıristiyanlık kendisini eski ritüellere uydurmuştur. Özellikle gün-tün eşitliği, *equinoxe* (21 Mart-23 Eylül) ve gün durumu, *solstice* (22 Haziran-22 Aralık) gibi. Noel ve Paskalya'nın tarihleri ilginçtir; Noel, Julian takvimine göre 25 Aralık kış gün durumundadır. Bu günde günler uzamaya başlar, bu dönem noktasından güneşin gücü, etkisi artmaya başlar. Mısır'daki Hıristiyanlar İsa'nın doğum günü için 6 Ocağı seçmişlerdi; Batı Kilisesi ise bunu benimsemedi, 25 Aralığı saptadı. Bu, daha çok halkın güneşin doğumuna düşkünlüğünden yararlanmak içindir. Aynı şey Adonis ile Hz. İsa'nın ölüp dirilişinin aynı tarihe düşmesi için de söylenebilir. Attis, Roma'da bahar gün-tün eşitliğinde kutlanıyordu, bütün kış uyuşmuş Tanrı'nın canlanması için en uygun bir tarihti. Böylece Hz. İsa'nın ölüp dirilmesinin kutlanmasının 25 Mart'ta olması eski geleneğin korunması oluyor. Ancak ufak tefek tarih kaymaları olur. İsa'nın dirilmesi de Attis'in dirilişi de 22 Mart'ta olacaktır. Bir başka Hıristiyan inancı da İsa'nın ölümünü 23 Mart'a, dirilişini ise 25 Mart'a koymuştur, böyle olunca Attis'in dirilişiyle İsa'nın dirilişi bir olur. Hıristiyanlığın yayılması, her yerde tutunması için bu esnekliklere yer verilmiştir.

Din öncesi inançların halkın bilincinde nasıl yaşandığını görmek için uzağa değil, Paskalya'dan önceki haftada Yunanistan'da Euboea'ya gitmek

yeter. Orada yaşlı bir kadın şöyle söyleyecektir: “Elbette kaygılanırım. İsa yarın dirilmezse bu yıl buğdayımız olmaz.”⁷

Çeşitli yortu günlerinin adı da ilginçtir. Sözelimi İsa'nın vaftizini simgelemek için Ortodoks Kilisesi'nce haçın suya atılması ya da Mecûsîler'in İsa'yı görmek için Beytlehem'e gelmesinin kutlandığı 6 Ocak'taki yortudan sonra gelen ilk Pazartesi'ye *Plough Monday* (Saban Pazartesi) denmesi ve nitekim bu günde birçok yerde sabanın ev ev dolaştırılarak gezdirilmesi; Paskalya'dan önce gelen büyük perhizin ilk gününe *Ash Wednesday* (Kül Çarşamba) denmesi ve bu günde başa kül koyma geleneği ilginçtir. Ayrıca bu bakımdan da Anadolu köylüsünün Noel, Paskalya gibi Hıristiyan takvimine uyan uygulamaları da açıklanabilir; bunların Hıristiyanlıkla ilgili olmadığı açık seçik bellidir. *Carnaval* da ayrıca ilginçtir. Büyük perhizden önce gelen *Carnaval* sözcüğü de düşündürücüdür. Sözcüğün daha çok Hıristiyan yorumuna göre Latince *carne m lezare*, İtalyanca *carne lezare*, et yenmesinin bir yana bırakılması anlamına⁸ karşın, gerçek kökeni Latince *carrus navalis*'dir (gemi-araba), çünkü eskiden de, daha sonra da bu kutlamada gemi geçirilmesi önemli bir uygulamadır. Gemi geçirilmesi tarımsal ritüelin bir ögesi- dir; Tanrı bir gemi ile simgelenmektedir. Gemi bir geçit alayı ile tarlalardan ve köyün sınırlarından geçirilir. Aslında bu uygulama yalnız denizci ulus- larda görülmez. Mısır'da Isis gemisi, Yunanlılar'da toprak Tanrıçası Deme- ter'in gemisi eski örneklerdir. Sabanla sürme ve tohum ekme şenliğinde yapılmakla birlikte söz gelimi kimi yerde kış yarısına (17 Aralık) rastlaması açıklanamamıştır. Romalılar'ın *Carnaval*'a benzeyen *Saturnalia*'sında, Sa- turnus sabanla sürmek ve tohum ekmeyle ilgilidir. Venedik'te de *Carnaval* 26 Aralık'ta kutlanır. Ayrıca çağdaş İtalyan *Carnaval*'ı 25 Mart'taki Attis'in dirilişinin kutlanmasına benzer. Gemi uygulaması Cermen kabilelerinde de görülür. Gemi birçok Tanrıçanın simgesidir. Almanya'nın birçok yerlerin- de ilkbaharın başında kutlanır. Yine Almanya'nın kimi bölgelerinde sabanla sürmenin yanısıra bir de gemi yürütülür⁹. Ayrıca Yunanca gemi anlamına ge- len sözcüğün, Almanca'da saban yerine kullanılmış olması da ilginçtir¹⁰. As- lında tarımsal ritüellerle gemi ögesinin bir araya gelişi başlı başına bir konu- dur. Özellikle çeşitli ögeler yoluyla Avrupa köylüsünün sürdürdüğü tarımsal ritüellerle, Anadolu köylüsünün tarımsal ritüelleri arasındaki benzerlikler sa- yılamayacak kadar çoktur, her ikisi de gene bu bölgeden çıkmıştır. Anadolu köylüsü kaynağın başındadır ve eski kalıtın bekçisidir.

7 J. C. Lawson, *Modern Greek and Ancient Greek Religion*, Cambridge, 1910, 573.

8 Edmund Chambers, *The Mediaeval Stage*, O.U.P., 1902, I, 118, 121.

9 W. Mannhardt, *Wald-u. Feldkulte d. Germanen*, I (1875), 559.

10 J. H. Sepp, *Die Religion der alten Deutschen und ihr Fortbestand in Volkssagen und Festbräuchen bis zur Gegenwart* (1890), 55. Bu konuda ayrıca bkz.: Maximilian Josef Rudwin, *The Origin of the German Car- nival Comedy*, New York, 1920, 4-12.

Canlı bir biçimde yaşayan bu geleneği Avrupa'dan önce komşu ülkelerde buluyoruz. Yunanistan, Bulgaristan, Romanya gibi ülkelerdeki köylünün dramatik geleneklerinde bizimkilere büyük bir yakınlık buluyoruz. Ayrıca yalnız benzerlik değil, ama bu oyunlarda kullanılan sözcüklerin pek çoğu da Türkçe'dir. Özellikle Yunanistan'daki oyunları daha önce *Dionisos ve Anadolu Köylüsü*'nde incelemiştik. Türkçe sözcükleri bu yerlerin daha önce Osmanlı egemenliğinde oluşuyla açıkladığımız gibi, ayrıca bu yerlerde bu oyunların Türkler eliyle buralara yerleşmiş olması olasılığı da düşünülebilir. Burda da Romanya ve Bulgaristan'dan da örnekler vereceğiz. Romanya'da kış ritüelleri arasında ikisi ilgimizi çekiyor. Kış gün durumundan Ocak ortasına kadar çocuklar evleri dolaşarak türkü söyleyip yiyecek toplarlar. Ayrıca maskeler takılır. Fakat bunlar içinde konumuzu ilgilendiren bir tanesi "küçük saban" adını taşır. Gençler bir sabana dört beyaz öküz çekerler, hayvanlar ve sabanlar çingıraklarla, çam dalları ve renkli kâğıt şeritlerle süslenir. Tarım çalışmalarının yeni yılda bolluk getirmesi için buna özgü koşuklar söylenir. Tarımsal işlemler ekimden, buğdayın değirmende öğütülmesine dek sırayla sayılır, simgesel yoldan doğanın açık elliliği belirtilir. Gene kış ritüelleri arasında çok yaygın olanı *Capra*, "Keçi"dir. Kimi yerde *Turca* ya da *Brezaia* da denir. Oyunda beş kişi keçi kılığına girer. Ünlü Romanyalı tarihçi D. Kantemir 18. yüzyılın başındaki bir Keçi Oyunu'nu *Descriptio Moldavie* adlı eserinde şöyle anlatmaktadır: "... bir çocuğa gösterişli boynuzları olan bir geyik kafası takılır, ayrıca ayaklarına kadar uzanan renkli bezlerden bir örtü giydirilir. Onun üstüne kambur, yaşlı adam kılığında başkası biner. Böylece ev ev dolaşırlar, dans ederler, şarkı söylerler, onları bir kalabalık izler. Daha sonraları bu, çok gürültülü bir gösteri biçimini almıştır. Bir ip yardımıyla içeriden geyik kafatasının ağzı oynatılır. Ayrıca geyiğin üstü renkli bezler, altın ve gümüş teller, aynalar, çingıraklar, tahtadan oyma süsler, madden parçaları ile süslenir."¹¹

Bulgaristan'da çok yaygın olan *Kuker* adlı ritüelde bizden çok önce buluruz¹². *Kuker* oyunu Trakya'nın güneydoğusunda, Kuzeydoğu Bulgaristan ve başka bölgelerde görülür. Güneybatı ve batı bölgelerinde oyuna katılanlar kendilerine *kukeri*, *survaskari*, *babigeri*, *eşkari*, *vasiliçari* ve başka adlar verirler. Güneydoğu Trakya'da ve ülkenin kuzeydoğusunda oyuncular kendilerine *kukeri*, *arapi*, *cemale* (bunun bizdeki karşılığı üzerinde daha ileride durulacaktır), başka bölgelerde ise *kukeri*, *startsi*, *babartsi*, *maskari* terimlerini kulla-

11 Dr. Paul Petrescu, "Coutumes d'Hiver", *La Roumanie d'aujourd'hui*, 1973, 218-231.

12 G. Kazarow, "Kernavelbräuche in Bulgarien", *Archiv für Religionwissenschaft*, XI, (1908), 407-409; Waldemar Liungman, "Einige Worte über das Kukerispiel in Hagios Georgios und zwei damit zusammenhängende Namensserien", *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher*, 1-3 (1939), 21-28; T.D. Ziatkovskaia, "On the origin of certain elements of the Kuker ritual among the Bulgarians", *Sovetskaia etnografiia*, 1967, no. 3, 34-46.

nırlar. Oyunun başkişisi *kuker* ya da *kukeri* adını alır; sayıları değişir. Bunlar keçi ya da koyun postu giyinirler. Yüzlerine maske takarlar, maskenin çoğunlukla boğa boynuzları olur, ayrıca tüy ve şeritlerle süslenir. Bellerine ve göğüslerine çingirak gibi irili ufaklı çeşitli ses çıkaran şeyler takılır; çingirakların sayısının yüzü bulduğu olur. Elinde erkeklik organını simgeleyen bir sopa, bir tahta kılıç ya da *pomet* veya *metla* denilen ucuna derince bir tulum takılmış uzun bir sopa tutar. Oyuna katılan öteki kişiler şunlardır: *Baba* (yaşlı kadın, köylü kadın) ya da *kukeritsa* (kadın kuker) eski püskü giyinir, sırtında kamburu vardır, kolları arasında ya da bir sepet içinde yapma bir bebek taşır; *bulka* (gelin) kadın kılığına girmiş delikanlı; damat; damadın kız kardeşleri; *haraçari* (Türkçe “haraççı”dan bozma; haraç toplar) Türk gibi giyinir; *pliuškaçi* (kül atanlar) bunlar yüzlerini karaya boyarlar ve başlarına köruk takarlar. Oyunun değişmez bir kişisi de berber ya da *berberint*’tir; kişileri bir tahta kılıçla tıraş eder. Daha az rastlanan kişiler arasında şunları buluruz: Hekim, rahip, yargıç, çingene ve başkaları. Gösterinin ikinci kesiminde kırılmış bir sakal, başına taç ya da çelenk takmış, elinde uzun bir sopası olan kral da vardır.

Oyun iki kesimdir. İlk kesim sabahtan akşam yemeğine dek sürer. Evler dolaşılır, ürün için uğur dilenir, yiyecek, armağan toplanır. İkinci kesim saban sürme ve ekim ritüelidir. İlk kesimde oyunun kişileri kasabanın, köyün meydanında toplanırlar. *Kuker* sıçrayıp hoplar, zilleriyle ses çıkarır, elindeki tulumla (*pometi*) vurup gürültü yapar. Meydanda horo oynanır. Küçük oyunlar oynanır, gelin ve bebek kaçırlır, haraç toplanır, kül serpilir vb. Bundan sonra evler dolaşılır, sağlık, bolluk dilenir. Evlerden *kukeri* oyuncularına içecek, tahıl, tereyağı ve benzeri armağanlar verilir. *Ubi vanieto* denilen bir küçük oyun gösterilir: Damat *kukeri*’leri öldürür, gelin onları diriltir.

Bir de *Zhito za seme* denilen bir sözsüz oyunda gelin tahıl öğütür. Güneydoğu Bulgaristan’da keçi, öküz, kuş, koyun ve başkaca hayvanları belirten maskeler giyilir. Oyunun ikinci kesimine gelince; burada başkişi kraldır, kral meydana öküz (*valovete*) kılığına girmiş iki oyuncunun çektiği arabayla getirilir. Bu arada *kukeri*’ler oradan geçen bir kıza sataşır ve seyredenlere ellerindeki tulumla vururlar. Başkaları ise *oraloto* denilen bir çuval tohum getirirler. Tohumu genellikle kral ya da *bulka* (yargıç) eker. Saban sürmeyi ise *kuker*’ler ya da yargıç yapar. Bu arada *kuker* sıçrar, çingiraklarıyla ses çıkarır, eski inanca göre ne kadar çok sıçrar ve ses çıkarırsa ürün de öyle iyi yetişir. Kral “*ot ednotohillana*”, yani ürünün bire bin olması dileğinde bulunur. Ekimden sonra toprak bir saksı fırlatılır. Saksı ağzı yukarı düşerse ürün kötü, ağzı aşağı düşerse iyi olacaktır. İkinci durumda herkes seviniğini belirtir. Saban sürmenin sonunda *kukeri* birden kralın üstüne saldırır ve onu öldürür. Kimi kez öldürülen kral değildir. *Baba* krala yas tutar, ağlar.

Kral diriltilir, herkes sevinçle sıçrar. Oyunda zamanla kimi öğeler kaldırılmış, yerine fotoğrafçıya gitmek, doktorun iyileştirmek için iğne yapması gibi çağdaş öğeler alınmıştır.

Anadolu'da tarımla ilgili ritüellerden, daha önceki kitaplarımızda yer almamış üç örnek verelim. Kars'ın Sarıkamış ilçesine bağlı Yenigazi köyünde Nisan-Mayıs ayları içinde *Çift Çıkarma* ya da *Çift Ekmeği* oynanır¹³. Çift çıkarma, kara sabanın toprağa ilk vuruluşudur. Karların erimesinden sonra tarlalara tohum atma zamanı gelince şenliği düzenleyecek aile başkanı köyün ileri gelenlerinden törenin tarihinin saptanmasını ister. Yemekler hazırlanır, ekmeçler pişirilir. Aile başkanı tersine çevrilmiş bir kürk giyer, kürkün tüylerine şekerler asılır, beline kemer yerine urgan ya da ip bağlanır. Ayrıca peştemal asılır, başına börk geçirilir. Elinde uzun bir sopa vardır. Saban renk renk boyalarla süslenir. Öküzler de muskalar, boncuklarla süslenir, boynuzlarına yağ sürülür. Boyunduruğa koşulan öküzlerle tarlaya doğru yola çıkılır. Önden giden delikanlılar ellerindeki tepsilerden herkese dilim dilim çift ekmeği dağıtırlar. Çiftçinin sırtına yumurta atıp su serpelerler, arkasına paçavralardan yapılmış kuyruk bağlarlar, yüzüne is sürüp karartırlar. Köyün ileri gelenlerinden en yaşlısı iki çiğ yumurtayı öküzlerin alınlarına vurup kırar, öküzlere çift ekmeği yedirir. Dua edilir, bolluk dilenir. Yerel danslar yapılır. Delikanlılar çifti boyunduruğa bağlarlar. Çiftçi peştemalına tohum doldurur, köyün imamı bu tohumdan bir avuç alarak dua okur, peştemala döker. Köyün büyükleri tohumun içine bozuk para ve şeker karıştırırlar. Çocuklar atılan tohumla birlikte toprağa düşen para ve şekerleri toplarlar. Çift sürme bitince boyunduruk tersine asılarak tarladan köye dönülür, yemekler yenmeye başlanır. Ve gelecek yıl töreni kimin düzenleyeceği saptanır. Bundan sonra çeşitli oyunlar, eğlenceler yapılır.

Tarımla ilgili bir ritüelin bozulmuş biçimini Urfa'nın merkez ilçesine bağlı Diphisar köyünde *Darı Ekimi* adıyla buluyoruz¹⁴. Oyunun kişileri şöyledir: Ağa, Yarıcı, Canbaz, Arap, Kadın, İki Köylü. Ağa tarlasını birinci yarıcıya verecektir. Yarıcı bulunur, buraya darı ekecektir. Tarlayı inceler, öküzü olmadığını söyler. Ağa canbazı görüp ondan iki öküz almasını söyler. Seyirciler arasından iki kişiyi öküz olarak seçer. Bu kez yarıcı ağaya Arap'ı olmadığını söyler, o da bulunur. Arap'ın çalışmasını beğenmez, o da suçu öküzlere yükler. Arap'a yeniden iki öküz getirir. Arap bundan kadın ister. Ağa, Arap'a vermek üzere yarıcıya, kadın kılığına girmiş bir oyuncu verir. Arap kadınla tarlayı ekerken iki köylü, kadın için dedikodu yaparlar. Arap hem kadını, hem iki köylüyü döver. Arap, bu kez iki yardımcı Arap daha ister. Kadın,

13 Adli Eğiter, "Kars'ta Çift Çıkarma Geleneği", *Tarih Mecmuası*, Ekim 1969, 41-43.

14 Kısa bir özeti verdiğimiz oyunun tam metnini öğrencim Ömer Kayısı yerinde saptamıştır.

yarıcının kendisine sataştığını söyler. Tarlaya domuz girer, Arap iki tane de köpek ister. Arap, köpeklerin yakaladığı domuzu öldürür, derisini yüzüp satmaya götürür. Arttırmada derileri Ağa alır.

Adana köylerinde *Yüz Boyama* adıyla buğdayın kaynatılıp bulgur yapıldığı Temmuz ve Ağustos aylarında oynanır. Bunu yalnız kadınlar oynar. Akşam bir meydana büyük bir ateş yakılır, üstüne büyük bir bakır kazan, içine de temizlenmiş buğdayla su konur. Buğday on, onbeş evden toplanır. Buğday verenlerin hepsi yüzlerini karaya boyarlar. Burada Tanrı'ya bolluk vermesi için yakarılır. Herkes sırayla kalkıp dans eder gibi ateş çevresinde dolaşır. Buğday gece yarısına doğru helva kıvamına gelince, içine şeker atılarak helva yapılır. Ertesi gün bu helva komşulara dağıtılır.

II. Yılbaşını Simgeleyen Köse Oyunlarının Anlamı ve İşlevi

Köse dilimize Farsça *kûse*'den girmiş, sakalı çıkmayan ya da seyrek çıkan erkek anlamındadır. Ayrıca Türk halk masallarının olumsuz başkişisi de Köse'dir. Anadolu'da *Köse* adını taşıyan pek çok sayıda dramatik köylü oyunu bulunmaktadır. Ancak bunların simgesel anlamları ve işlevleri kimi yerlerde değişiktir. Önce, yıl sonunda yapılan bir törendeki *köse* oyunu türünü ele alacağım. Burada eski yılın bitimi derken daha çok soğuk günlerin sona erip, ilkbaharın karşılanmasıyla ilgili uygulamayı anlayacağız. Bunun tarihi ülkeye değişir, ancak, aşağıda daha ayrıntılı göreceğimiz gibi, Anadolu'da Şubat ayının *çille* (*çile*) denilen bir gününe rastlar çoğunlukla. Buradaki yaygın uygulamada, geçici olarak bir kral, şah, vali, emir seçilir. Bu, eski yılı simgeler; geçici bir süre için her dediği yerine getirilir, saygı görür. Ama süresi dolunca aşağılanır, kovulur. Burada simgesel eylem eski yılın kovulması, yeni yılın gelişinin sağlanmasıdır.

Eski Babil'de Yeni Yıl Şenliği'nde geçici bir kral seçilir. Bu, genelde bir köledir. Kölenin efendisinin yerine yönetmesi toplum düzenini değiştirir. *Baal'in Şiiri*'nde¹ Tanrı Bel/Baal (yağmuru simgeler) yeraltında tutsak iken Astar (yapay sulama ustası) onun yokluğunda geçici kral olur. Bu geçici kral, eski ile yeni yıl arasındaki kısa dönem için seçilir. Bir Babil metni² bunun kesinlikle bir Yeni Yıl Şenliği olduğunu belirtir. Bu metin yarı trajik, yarı güldürmece karışımı söyleşmeden bir parça içermektedir. Bu söyleşme köle olan geçici kral ile gerçek kral Bel (Tanrı Marduk) arasındadır. Bel/Baal tıpkı İştâr, Osiris, Persephone gibi yeraltını simgeleyen bir mağarada tutsaktır. Nabove ve öteki Tanrılar onu ararlar. Kent yas tutar, üç gün sonra Bel dirilir ve Tanrıça Belit/Belili ile kutsal evlilik yapar.

Mezopotamya'da Yeni Yıl hem ilkbaharda hem sonbaharda kutlanırdı. Sümerce'de *Zagmuk* yılın başlangıcı, Akadca'da *akitu* Yeni Yıl şenliği anlamındadır. Aslında bunların birincisi soğuk kışın sona ermesi, ötekinde kavu-

1 Tam metin için bkz.: Theodor H. Gaster, *Thespis*, New York, 1961, 114-210.

2 H. Zimmer. *Das Babylonische Neujahrfest*, Leipzig, 1926.

rucu sıcaklığın, yazın sona ermesidir. Nitekim aşağıda görülecektir: Anadolu'da doğa ve canlılar için ölümcül *çille* denilen dönem hem kış, hem yaz için geçerlidir. Yeni Yıl için Mezopotamya'da yağmur önemlidir. Eski Mısır'da ise Yeni Yıl'ı Nil Nehri belirler. Mısır'da Nil Nehri'nin taşması kıtlık ve bolluğa işarettir. Yeni Yıl yaz başında Nil Nehri'nin taşmaya başladığı zaman, Güz ise Nil Nehri'nin sularının verimli topraklardan çekildiği zamandır.

Söz konusu geçici dönem başka kültürlerin çoğunda görülür. Örneğin Roma'da 24 Şubat'ta düzenlenen Kralların Kaçışı (*regifugium*) Şenliği'nde geçici kral 1 Mart'ta, yani Yeni Yıl'ın ilk gününde kovulur. Kamboçya'da Şubat ayında kral üç gün için tahtından vazgeçer, yerine geçici bir kral gelir. Bu, Lhasa'da (Tibet), Nijerya'da, Uganda'da, Orta Hindistan'da ve aşağıda değineceğimiz gibi Avrupa'nın çeşitli yerlerinde görülür.

İki hükümdar arasındaki geçici dönem (*interregnum*), dinler ve ulusların tarihinde de vardır. İki Peygamber arasında, Hz. İsa ile Hz. Muhammed arasında geçen süre gibi. Buna *fetret* ya da *fasıla-i saltanat* denir. Osmanlı tarihinde I. Beyazıt'ın yenilgisi ile I. Mehmed'in (Çelebi) tahta geçmesi arasında geçen onbir yıllık fetret dönemi gibi. Alman tarihinde de aynı şeye rastlanır. II. Friedrich'in ölümünden sonra 1273'e kadar geçen 23 yıllık süre gibi.

Bir başka Yeni Yıl ve geçici süre ise, 25 Aralık'tan 6 Ocak'a kadar olan oniki günlük dönem, ay yılını güneş yılına denkleştirmek için bir ekleme süredir. Bu kış gündönümüne, yani Aralık ayına geçmiştir. Roma'da Şubat'ta yılın sonu olarak kutlanan *satturnalıa*, daha sonra Aralık ayına taşınmıştır. Avrupa'ya da buradan geçtiği sanılmaktadır. Takvimdeki bu ek dönem halk inançlarından ne ay sisteminde, ne de güneş sisteminde olduğundan sıradışıdır. Aşağıda örnekleriyle göreceğimiz gibi bu sıradışılıkta kurulu düzenin davranışlarının dışına çıkılır. Başka zamanlarda yapılmayacak davranışlara yer verilir, göz yumulur. Yönetim de geçici bir kralın eline verilir. *Dionisos ve Anadolu Köylüsü*'nde "Kara Kancalosların Kovulması" başlıklı bölümde Anadolu'daki Oniki Günler'in uygulamalarından örnekler verilmişti. Oniki gün boyunca şeytanların, kötücül varlıkların çıkacağı inancıyla, bunların evlere girmemesi için önlem alınır. Evlere bacadan girebilecekleri olasılığı karşısında ocakta şalgam kaynatılır. Kötücül varlıklar bunun kokusunu sevmedikleri için evlere girmezler. Bunun gibi zincirlerle gürlütu yapılır. Avrupa'da da benzer uygulamalar vardır. Anadolu'da şalgam kaynatıldığı gibi reçine yakılır; silâhla havaya, tarlalara, ağaçlara ateş edilir. 31 Aralık'ta ateş yakılır, ev kadınları evlerinin içine kutusal sular serperler, gürlütu çıkaracak her türlü araçla –çingırıklar, borular, zincirlerle– büyük gürlütu çıkartılır. Bu yapılmazsa o yıl ürünün verimli olmayacağına inanılır.

3 Henri Frankfort, *Kingship and the Gods*, London, 1978, 113-114.

Daha sonra Oniki Günler Hıristiyanlaştırılmıştır. Hz. İsa'nın doğumu 25 Aralık'a konmuş, 6 Ocak'ta ise Üç Müneccim Kral doğuda Bebek İsa'yı simgeleyen yıldızı görüp İsa'nın doğumunu öğrenmişlerdir. 6 Ocak, Beytlehem'de üç kralın Hz. İsa'ya secde ettikleri gündür. *İncil*'de [Matta, I, 1-2] bunlar yalnızca müneccimler olarak geçer; ne sayıları, ne adları ne de kral oldukları gösterilmiştir. Daha sonra bunlara kral denmiştir. Aşağıda göstereceğimiz uygulamalarda görüleceği gibi burada da geçici kral işlevi vardır. Adları Caspar, Melchior, Balthasar olan bu üç müneccimin Hz. İsa'yı görek onca secde etmelerine Yunanca'da Tanrıların bedensel olarak görünmeleri anlamına *epiphania* denmiştir. Aynı gün Ortodoks Kilisesi için, Hz. İsa'nın vaftizini simgeleyen "Haçın Suyu Atılması" yortusudur. Kimi dillerde Oniki Günler'e Üç Kral ya da Üç Kral Şenliği de denmektedir: Almanca'da *Dreikönigstag*, Fransızca'da *Fêtes des Rois* denilir. Yukarıda sözü edilen kötücül varlıkları kovmak için yapılan uygulamalarda da Hıristiyanlaştırma olmuştur. 6 Ocak'ta evlerin kapılarına Üç Müneccim Kral'ın adlarının ilk harfleri (C.M.B.) yazılır, üç tane de haç çizilir.

Geçici kral uygulamasına gelince; eski uygarlıklarda geçici kralın bir köle olduğunu söylemişim, Avrupa'da ise bunlar soytarılardır. İngilizce deli anlamına *fool*, Fransızca'da *fou, fol*, aynı zamanda soytarı anlamındadır; yine Fransızca'da *sot* sözcüğü abdal anlamına gelir. Gerçi soytarı anlamına kullanılmakla birlikte *sotie* denilen güldürmeceler, çılgınlıklar içinde dinsel, siyasal taşlamalardır. Oyuncuların oluşturduğu bir topluluğun adı da *La Confrérie des sots*'tur. Burada geçici kral, lord, prens gibi adlar aldığı gibi başrahip, piskopos, başpiskopos gibi önemli dinsel adlar da alır. Öyle ki Fransa'da soytarların papası (*Pape des Fous*), delilerin kralı ya da prensi (*Roi* ya da *Prince des Sots*), ayrıca geçici belediye başkanı ya da vali 'Abdalların Piskoposu' (*évêque des sots*), soytarların prensi (*Prince des Fols*) vardı. İngiltere'de en çok rastlanan *Lord of Misrule*'dur (Kötü Yönetim Kralı); İskoçya'da 'Saçmalık Başrahibi' (*Abbot of Unreason*) vardır. Oniki Günler'de en önemli uygulama Soytarlar Şenliği'dir (Fransa'da *Fêtes des Fous*, İngiltere'de *Festivals of Fools*), bu şenlik çok renkli, çılgınlıklarla dolu bir şenliktir. Çeşitli kişiler, soytarlar, bir karnaval çılgınlığı içinde dinsel, saray giysileriyle, maskelerle taşkınlık içinde gösteriler yaparlar. Bu arada kimi yerlerde Üç Müneccim Kral süslü atlara binmiş, başlarında taç ile geçerler. Önlerinde bir yıldız taşınır. Geçit alayından sonra Üç Müneccim Kral evleri dolaşır yiyecek, armağan toplarlar. Krallardan Melchior zenci olduğu için yüzü siyaha boyanmıştır. Gene Oniki Günler'de bulduğumuz bir kral 'Fasulye Kralı'dır (*King of the Bean*). Buna 'Fasulye Kralı' denmesinin nedeni seçilmesi sırasında tutulan yöntemle ilgilidir. Bir pasta pişirilirken içine bir fasulye tanesi konulur. Pasta dilimlenir, içinde fasulye bulunan dilimi alan Fasulye Kralı seçilir.

Oniki Günler'de bir şenlik de 'Eşek Şenliği'dir (*Fête des Ânes/Feast of Asses/lasinarie festa*). Başrahip eşek sırtında gider. Eşek süslüdür. Kimi yerde eşek kilisenin kapısına kadar gelir, kimi yerde kiliseden içeri girer. Koro ilâhîler okur. Aşağıda göreceğimiz gibi eşeğin Eski İran'da köse uygulamalarında önemli yeri vardır. Kimi yerde eşeğin sırtında kucağında çocuk tutan bir genç kız bulunur. Bu, Meryem ve bebek İsa'yı simgeler.

Ayrıca büyük kuklalar yapılır, geçici kralı simgeleyen bu kuklalar sonra yakılır. İtalya'da Befane (*epiphania*'dan bozma) adı verilen kukla sonra ateşe verilir. İlginç olan samandan yapılmış olan kukladır. İtalya'da buna *paggiaccio* denilir. Palyaço anlamında olan bu sözcük *paglia*=saman'dan gelmektedir. Fransa'da ise soytarı anlamına *paillasse*'dir, bu da *paille*=saman'dan gelmektedir.

Eski İran'da ilkbahar gün-tün eşitliğinde bu törene *Rükûb el Köse, Köse Bernişin* ya da *Kösenişin* adı verilirdi⁴. Ayrıca *Bahar Çeşn* (ilkbahar şenliği) de denilirdi, bu sözün anlamında eski yılın gidip yeni yılın gelmesinin sevincini de buluruz. Aynı şenliğin 7. ve 8. yüzyıllarda Semerkand'da da kutlandığı ileri sürülmüştür. Oyun kısaca şöyledir: Yaşlı, tek gözlü Köse, eşek ya da katır sırtındadır. Köse, biten kışı simgeler. Bir elinde bir yelpaze, ötekinde bir karga bulunur (kimi çeşitlemelerinde bir kamçı da taşır). Elindeki yelpazeyle serinlemeye çalışırken sıcağın yakınıdır. Yollardan geçerken halk onun üzerine buzlu suyla sıcak su atar. Kimi çeşitlemesinde ise Köse yanında bir çanak içinde kırmızı boyalı pis bir su taşır. Her girdiği dükkân sahibi ona para vermek zorundadır, gecikirse bu pis suyu onlara serper. Her eve, dükkâna girebilme yetkisi vardır. Haracını ödemezlerse oradan istediğini alıp götürülebilir. Çevresinde krallar, valiler gibi adamları vardır. İlk namazla ikinci namaz arasında ne toplayabilirse onun malı olur, ancak gücü kısa sürelidir, iktidar hemen elinden alınır, sokakta ona ilk rastlayanın Köse'yi dövme hakkı vardır. Bu, kışın kovulmasıdır.

Köse ile Kıyamet'te çıkacak Deccal arasında büyük bir benzerlik bulabiliriz. Deccal her üç dinde de olmakla beraber İslâm'daki tanımı, yeri Köse'ye büyük bir benzerlik gösterir. Çirkindir, bir gözü patlaktır, eşek sırtında gider. Sahte Mesih'tir. Hz. İsa'nın karşıtıdır (anti-Christ). Hükümdarlığı

4 Oniki Günler uygulamaları için bkz.: James Frazer, *The Golden Bough. The Scapegoat*, IX, London, 1913; E.K. Chambers, *The Mediaeval Stage*, I-II, London, 1913.

5 Bu konuda bkz.: El-Mesudî, *Prairie d'or* (El Mes'udî'nin *Mürcü'z-Zehab ve Maâdinü'l-Cevâhir* adlı eserini çeviren Barbier de Maynard) Paris, 1867-77, III, 413; Anquetil de Perron, *Zend Avesta*, Paris 1771, 574-81; El-Birûnî, *Chronology of Ancient Nations* (El Birûnî'nin *Âsaru'l-Bâkiye anî'l-Kuruni'l-Hâliye* adlı eserini İngilizce'ye çeviren Sechau), (London, 1879.) 199-226; Thomas Hyde, *Historia religioſia veterum Persarum*, Oxford, (Bölüm XIX); Waldemar Liungmann, "Traditionswanderungen, Euphrat-Rhein" *Studien zur Geschichte der Volksbräuche*, Hamina/Helsinki (1937 I), 352

6 W. Eberhardt, "Die Kultur der alten zentral und westasiatischen Völker", *Zeitschrift für Ethnologie*, Berlin, Cilt 73, 236.

Hız. İsa'nın –gerçek Mesih'in– yeryüzüne inip Deccal'i öldürmesine kadar sürer. Osmanlı minyatürleri Deccal'i ve Hz. İsa'nın öldürülüşünü göstermektedir⁷.

İran'da bu uygulamalar bugün de sürmektedir. Örneğin İran'da, Mukri'de “Yalandan Emir” Şenliği ilkbaharda kutlanır. Üç gün için kent halkı bir emir ya da vali seçer. Bu emir ya da vali üç gün süresince istediğini yapar. Emir seçildikten sonra o da yardımcılarını, kolluk görevlilerini seçer, görkemli bir biçimde dolaşır, her gittiği yerde gerçek bir vali gibi saygı görür. Garip davalara yargıçlık eder. Daha eskilerde, gene aynı bölgede “Yalandan Emir” töreninde emirin tepeden tırnağa silâhlanmış adamlarla bir geçit alayı düzenlediğini öğreniyoruz⁸. Gene İran'da bu törenlerde bir soytarı, bir günlük kral olur, vâliye ve başkalarına para cezası keser⁹. Azerbaycan'da, yılın son çarşambasında, okul yöneticisine bir gülmeceli oyun çıkarırlar. İçlerinden biri Şeyh olur, uzun bir giysi, bir kavuk ve beyaz pamuktan bir sakal takar, arkadaşlarıyla ellerinde sopa ve kılıçlar taşırlar. Ve para cezası isterler, bu parayla şeker alırlar.

Mısır'da yeni yılda bir emir (*emir ün-novruz*) seçilir, eşek sırtında sokaklardan geçer, yüzü una bulanmıştır, kırmızı ya da yeşil bir cübbe giyer. Geçerken armağan toplar, sözde bunları bir deftere kaydeder. Armağan vermeye kirli sular atar. 14. yüzyıla gelinceye dek halifelerin bu töreni yasaklama girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır¹⁰.

Azerbaycan'da *Köse* ya da *Köse Gelin* adı altında çok yaygın olan oyunlar vardır¹¹. *Dionisos ve Anadolu Köylüsü*'nde Azerbaycan ve Anadolu'dan Köse oyunlarına örnekler vermiştim. Burada bunlara dönülmeyecektir. Ancak orada Köse Oyunu ile Keçi Oyunu arasında bir ilişki kurulmuştu. Bu bağlamda ilginç bir oyun olan Elazığ'ın köylerindeki bir yılbaşı oyununa dikkat çekmek istiyorum¹². Sözsüz oyunlardan olan bu yılbaşı oyununda sakal takmış Koca'nın adı 'Teke'dir. Ayrıca Köse'nin koç ve tekeyle ilişkisini Anadolu'da öteki etnik toplulukların oyunlarında da buluruz. Sözgelimi Rumlar'ın dramatik köy oyunlarının başkişisini karşılayan *momerois* sözcüğü *momos* deli, aptal anlamına, *geros* ise yaşlı anlamındadır. Bu, çocukları korkutur. Bir adı da Kosa'dır; bu sözcük Türkçe “koç”tan bozmadır, ancak Yunanca'da koç değil teke anlamındadır. Bu, keçi postu giyer ve tavırlarını keçinin tavırlarına benzetir. Kur-

7 Deccal ve Hz. İsa'nın Deccal'i öldürmesini gösteren minyatürler için bkz.: Metin And, *Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitolojyası*, İstanbul, 1998, 188, 232-36.

8 De Morgan, *Mission scientifique en perse*, Paris, 1894-1904, II, 39.

9 S. G. Wilson, *Persian Life and Customs*, Edinburgh-London, 1889, 102.

10 A. Mez, *Die Renaissance des Islams*, Heidelberg, 1922, 400.

11 Bunlar için bkz.: M. Allahverdiyev, *Azerbaycan Halk Teatırı Tarihi*, Bakû, 1978, 150-158.

12 Şükrü Elçin, “Anadolu Köylü Oyunları: Samut ve Lal Oyunları”, *Türk Folklor Araştırmaları*, 172, 1962.

ban edileceği zaman kırmızı boyalı bir suyla da kanı akmış gibi yapar¹³. Gene Anadolu'da Ermeniler yağmur yağdırmak için keçi maskesi ve keçi postu giyinmiş "Keçi Adam" geçirirler ya da uzun bir sopanın ucuna bir keçi başı koyup sokaklarda gezdirirler. Sokaktaki herkes bunun üzerine su döker. Gene Anadolu'da, özellikle Güneybatı Anadolu'da, çeşitli teke dansları vardır, bunların kiminde tekenin tavırları taklit edilir. İran'da da bunun olduğunu sanıyoruz. Özellikle Leningrad Genel Kitaplığı'nda bir minyatür vardır ki, burada teke kılığına girmiş üç oyuncu dans etmektedir. Bir başka minyatür British Museum'da bulunmaktadır. Üçüncüsü ise 1613 yılında yapılmış olup Washington D.C.'de Freer Galery'dedir, iki teke kılığında dansçıyı göstermektedir¹⁴.

Bir Azerbaycanlı incelemeciye göre¹⁵, oyunlardaki *Köse* kışı simgeler. 'Tüysüzlüğü de kışın bitkisizliğine, çıplaklığına çağrışım yapar. Keçi ise yazı simgeler. Gene aynı incelemeciye göre kimi yerlerde *Köse* iki tane olur, iki olunca bunlar kardeştir. Çatışma iki kardeş arasında değil, köse ile keçi arasındadır.

İran'da Hurremdere'de¹⁶ bu törene *Ak Köse-Kara Köse* denilir, bu geleneğin Hazreti İbrahim'e uzandığına inanılır. Buradaki *Köse Oyunu*'nda şu kişiler vardır: *Ak Köse*, bu da öteki köseler gibi giyinir, başında beyaz keçi derisinden *Köse börüğü* denilen bir başlığı bulunur; *Kara Köse*, o da *Ak Köse* gibi giyinir, ama başında siyah keçi derisinden göz ve ağız yerleri delinmiş bir maske taşır. Senem ya da gelini yüzü tülle kaplı genç ve yakışıklı bir çoban oynar; çalgıcılar ve parçacının günlük giysileriyle evleri dolaşarak çıkardıkları oyun köyden köye değişiklikler gösterir. Genellikle gelin kaçırılır. İki köse arasında kavga çıkar. Kadınların oluşturduğu köse takımına *zenne hani* denir. İçlerinden biri Gül Hanım olur; bu, takımın elebaşısıdır. Bu takımı oluşturan kadınlar hamamcıdır. Evleri dolaşıp oyun çıkarır, şarkı söylerler, evlerden yiyecek toplarlar.

Arak İşesi ve onun köylerinde Nevruza elli gün kala *Çeşn-i Nakali der Arak* töreni yapılır. Damlarda ateş yakılır. Şölenler düzenlenip türküler söylenir. Ertesi günü nakali takımları evleri dolaşmaya başlar. Törenler, altı yedi gün sürer. Yedi kişilik takım bu işe girer. Bunlar kara keçinin tüm olarak alınmış derisini gözleri ve ağızları açık olmak üzere giyinirler. Bu derilere ufak çingiraklar, yapay inciler katılır. Gömleklere beyaz ya da kül rengidir. Öteki dört kişi ise üzerlerine uzun bir cübbe giyerler, bellerine beyaz

13 C. Romaios, *Cultes Populaires de la Thrace*, Atina, 1949, 160.

14 Bu resimler için bkz.: Richard Ettinghausen, "The Dance with Zoomorphic Masks and other forms of entertainment scen in Islamic Art", *Arabic and Islamic studies in Honor of Hamilton A.R. Gibb*, Leiden 1965, 212-14.

15 Eli Sultanlı, *Azerbaycan Dramtürkiyasının İnkişafı Tarihinden*, Bakû, 1964, 43.

16 Burada İran'dan verilen örneklerin hepsi için bkz.: Seyyit Ebulkasım Encavî, *Çeşnha ve Adab ve Motakedat o Zemistan*, Tahran, 1975, I-II.

yün şal sararlar. Bol şalvarları mavi renktedir. Ellerinde sopa vardır. Köse ise damat olmuştur, başında keçe bir başlık, üstünde siyah bir cübbe, belinde beyaz ya da kırmızı bir yün kuşak bulunur. Köse'nin Gelinini olan altıncı kişi kadın kılığına girmiş genç bir çocuktur. Kırmalı kırmızı bir giysisi vardır, buna çingiraklar, şişe kapakları takılmıştır. Yedinci kişi armağanları toplayan ambarcıdır. Bir de eşeği vardır. Bunların yanısıra bir davulcu ve zurnacı bulunur. Kimi nakali takımları sakal ve bıyık takarak sıcaktan yakınırlar. Bu takım karlı havalarda evleri dolaşır, ellerindeki sopalarla dövüş yapar. Bu arada, "Ne kaldı günde? / Kırk gitti, elli kaldı," gibi sözlerle ilkbaharın gelişini vurgularlar. Sonra ilk dört kişi Köse'yi döver gibi yapar; Köse, ölü gibi yere düşer. Gelin, Köse'nin başına oturup üzüntüsünü belirtir, Köse'yi okşar. Ötekiler de Köse'nin başında, "Köse öldü mü?" gibi sözleri yinelerler. Ev sahibi çeşitli yiyecekler getirir. Takım da ev sahibine dua eder.

Bunun bir çeşitlemesi *Kuse vo Nakali*'dir. Burada takım beş kişiden on kişiye değişir. Birinci kişi çobanlar gibi bir kepenek giyer, kollarına, dizlerine çingiraklar asar, yüzüne un sürer. Başına göz ve ağız yerleri delinmiş bir keçi yavrusunun derisini geçirir. Eline pişmiş eti ezmek için kullanılan tahta aygıttan iki-üç tanesini bağlar. Elinde uzun bir sopa bulunur, bunun adı Nakali ya da Köse'dir. Bir de Köse'nin gelini olur. Birkaç kişi daha vardır. Bunların başlarında boynuz bulunur, üzerlerine çingiraklar takarlar, ellerine birer sopa alırlar, bunların adı da 'Teke'dir. Bir de armağanları toplayacak, elinde çuval olan biri vardır. Köse, takımın başında gider. Takım önce her evin ağılına girer. Köse burada kapıyı tekmeler. Bu, hayvanlara uğur getirmesi içindir. Çanlar çalınır, türküler söylenir, danslar yapılır. İki teke sopalarıyla oynar. Sonra Gelin ve Köse oynarlar. Bunlardan biri –ya Köse ya Gelin– düşüp bayılır. Kimi kez de gelin üzerine bir yarış olur, Köse tekelerden biriyle güreşir. Köse yenilir, karların üzerine düşer. Gelin onun başında ağlar ve Köse'ye dokenarak "Bu Köse'nin sıcak eli. Bu Köse'nin sıcak ayağı. Valla ölmemiş. Köse, ah kocam, vah kocam, vah kül başıma," der. Gelin, ev sahibinden iğne ister. Sonra Köse'yi ayıltmak için ağzına pekmeze yağ koyarlar. Kimi yerlerde ise gelin kaçırılır. Köse ve tekeler gelini ararlar. Bu oyunlara daha çok Arak bölgesinde rastlanır, çünkü burası çoğunlukla çobanlıkla geçinir. Gilan bölgesinde ise *Arus Güley* oyununa rastlanır. Bu oyun da *Köse* oyunları gibidir, burada yaşlı baba anlamına Pirbabo'ya Köse de denir. Gelin vardır, bir yaşlı da gulyabanî Pirgul olur. Pirgul, korkunç görünüşlüdür, Gilan bölgesinde piriç tarımı yaygın olduğundan Pirgul'un omzundan piriç saplarından yapılmış halkalar sarkar. Bunun bir de söylencesi vardır.

Ebher'in Şenat köyünde iki ayrı takım evleri dolaştıktan sonra birleşirler, köyün ağasına giderler, oyun çıkarırlar. Bir testiye yere vurup kırarlar. Köse yere uzanır, ev sahibi bahşış vermeden de yerinden kalkmaz.

Hemedan İlçesi'nin Ahutepe ve dolaylarındaki köylerde çobanlar ilk kar yağışından sonra Köse törenine başlarlar. Bir çoban Köse, biri de Gelin olur. Köse'nin yüzünde tahtadan altı dişi olan bir maske bulunur. Buna da beyaz yünden sakal ve bıyık ekler. Süpürge den iki de boynuz takılır. Şalvarının önüne de erkeklik organını gösteren iki yuvarlak soğan ile ortasından bükülmüş bir mendil ya da fitil yerleştirilir. Her eve gidildikçe Köse ilk önce evin ahırına gidip bir-iki kez kapısını tekmeler. Sonra yere düşüp ölü gibi boylu boyunca yatar. Ev sahibi yiyecek ve para vererek Köse'yi diriltir. Köse ayağa kalktıktan sonra ağıldaki hayvanların iyi doğum yapmaları için dua eder. Sonra da kafasındaki süpürge den bir çöp koparır. Sakalından da biraz yün alıp bunu çöpe sarar. Ev sahibi de bunu alıp ağılın kapısına takar. Bununla doğacak hayvanların yavrularının ölmeyeceğine inanılır.

Hemedan'ın Süleymanâbâd köyündeki oyunlarda kimi değişiklikler bulunur. Bunları şöyle özetleyebiliriz: Köse takımı ile eve yaklaşınca biri onları karşılar, oradakilere yüksek sesle, "Köse geldi," der. Ötekiler de yüksek sesle, "Hoşgeldi," diye yanıt verirler. Gene ilk kişi "Ne getirmiş?" diye sorunca ötekiler, "Bereket," diye yanıtlarlar. Bu sözler birkaç kez yinelenir. Köse ile Gelin oynarlar. Armağanlarını aldıktan sonra ağıla gidilir, Köse ağılın kapısına sert bir tekme atar. Köylüler bu vuruşun hayır ve bolluk getireceğine inanırlar. Köse takımı bir başka eve giderken, halk onları kartopu yağmuruna tutar. Gelin de elindeki çuvaldızla onlara saldırır.

Arak İlçesi ve köylerinde Nevruz'a elli gün kala yapılan törene *Reşki O Massi* denilir, bu tören yirmi gün kadar sürer. Burada *Reşki O Massi* bir kişi olur, üzerine kırmızı pantolon, uzun etekli bir gömlek giyer, eteğinin alt kısmına şişe kapakları, çan gibi şeyler takar, başına da sivri ucuna çingiraklar takılı, üstüne pullar dikili bir başlık geçirir. Yüzüne kalın kâğıttan gülünç bir maske takar. İpe geçirilmiş birkaç çingırağı eline alıp bunu çalar, kimi yerlerde ise bu çingiraklar yerine bir tef çalar. Tahran'da buna benzer bir gelenekte Nevruz'a bir gün kala Nevruz'u muştulayana Hacı Firuz denir. *Reşki O Massi* evlere gelince, "*Reşki O Massi* geldi, o istediğiniz geldi," gibi sözler söyleyerek ona para ve yiyecek toplar.

Genellikle Nevruz'a elli ya da ellibeş gün kala, özellikle Arak bölgesinde yapılan törenlere *Reşki O Massi* ya da *Çeşn-i Nakali* denir. Arak adı altında yapılan bir tören vardır. Bunun amacı kışın bitmek üzere olduğunu, ilkbaharın gelişini haber vermektir. Kimi bölgelerde buna *Kuse Vo Nakali* de denilir. Bir öbek insan evleri dolaşarak oyun çıkarırlar. Ebher'de bunun adı *Kossa Gelin*'dir. Söylenceye göre Hz. Şuayb'ın yanına giden Hz. Mûsa, Nevruz'a elli gün kala koyunlarının ikiz doğurduğunu görür, sevinçle eve gelip bunu karısına bildirir, bahçede oynamaya başlar. İşte bu bölgedeki *Kossa Gelin Oyunu* buradan kaynaklanmıştır. Buradaki köse takımı altı -yedi kişi-

den oluşur, tümü de çobandır. Bunlardan Senem adındaki gelin yeni gelin gibi süslenir, çocuklar kendisine bir şey yapmasın diye eline bir çuvaldız alır. Köse'yi ise sığır çobanlarından biri canlandırır. Köse, gelinin kocasıdır. Eski giysiler giyer, başına keçi derisinden boynuna kadar uzanan bir maske takar. Maskenin üzerinde gözleri için delikler açılmıştır, başına da iki boynuz takılır. Ayrıca üzerine irili ufaklı çanlar iliştilmiştir. Bir elinde tahta kılıç, ötekinde ise bir sopa ya da zincir bulunur. Tekap köyünde ise Köse'nin beyaz yünden uzun bir sakalı vardır, boynuz yerinde ise başının iki yanına iki süpürge bağladığı görülür. Sirtını kamburlaştırır. İki kişi de davul ve zurna çalarlar. Çocuklar köse takımını, daha doğrusu kışı kovmak için bunları kartopu yağmuruna tutarlar. Bununla ilgili çeşitli inançlar vardır. Sözgelimi erkek çocuğu olmayanlar erkek çocukları olursa bunu Köse'nin torbasına koyacaklarına niyet ederler, olunca da niyetlerini yerine getirip çocuğu Köse'nin torbasına koyarlar. O da torbayı sırtlayıp bahçede oynar. Kivi halkının inançlarına göre Köse geçen yılın tüm üzüntü ve sıkıntılarını evlerden çıkarır, gelecek yıla sevinç ve mutluluk getirir. Çocuklar da Köse takımına karşı taş, ceviz, kartopu gibi şeyler atarlar. Köse'ye ne kadar ezinç yapılırsa halkın öylesine sevinçli ve rahat bir yaşama kavuşacağına inanılır.

İran'ın Fars Bölgesi'nde göçebe aşiretler kuraklıkta, kışın yağmur yağması gerektiğinde birine keçe bir kapanak [kepenek] giydirirler. Yün sakal takarlar, yüzüne otlar sürüp un ile sıvarlar, başına da iki boynuz takarlar. Buna Kuse Gelin denilir. Bunu her çadırın önüne getirdiklerinde sıçrar ve "Ben yaldızlı boynuzlu Kuse Gelin'im, yağmur getirdim, biraz yiyecek istiyorum," der. Her çadırdan un, pirinç, hurma verirler, her çadır sahibi onun başından aşağı su döker. Yiyecek vermek zorunludur. Kuse Gelin yiyecek vermeyenin çadırını ateşe verir. Kaşgay aşiretleri arasında *Kuse Gelin*'in yağmur bulutlarını getireceğine inanılır⁷.

Büyük İslâm bilgini Ebu Reyhan Birûnî'ye göre 26 Şubat'tan sonra soğuk azalır ve sıcak günler başlar. En soğuklar da kışın sonunda kendini gösterir. Bu konuda bir söylenceye anıştırma yapar. Yaşlı bir kadın kışlıklarını çok erken çıkardığı için soğuktan ölmüş. Ayrıca bir başka söylenceye göre Harizm'de kış ayının onbeşinci gecesine *Mina gecesi* denilirmiş. Bununla ilkbaharın başlangıcında içkili ve ipek bir giysi ile dışarıya çıkmış soylu bir kadın anılmaktadır. Kadın dışarıda uyumuş ve soğuktan ölmüş. Bu gün unutulmamış, çünkü soğuk pek yamanmış. Ancak günümüzde bu tarih kış ortasına alınmış; bu gün de, ondan önceki ve sonraki günler de Harizmliler duman yapıp, bu uğursuzluğu kovmaya çalışırlarmış, ayrıca kokusunun iyi geleceği inancı ile dışarıda yemek pişirirlermiş. Harizm'de günümüzde buna

17 Vincent Morier, *Les Tribus de Fars et la sedentar Isâtion des nomades*, Paris, 1966, 152.

yaşlı kadının yedi değil, altı günü deniyor. İran'da yılın son gününe "Yaşlı Kadının Mevsimi" adı verilir¹⁸.

Anadolu'ya gelirsek, "Anadolu Dramatik Oyunları" bölümünde Kars'tan iki *Köse Oyunu* yayımlamıştım, ancak bunlar birbirinden alabildiğine değişik. Iğdır'dan derlenen bir Köse oyunu ise *Köse Gelin* adını taşımaktadır; kışın küçük çillenin sonuna doğru oynanır. Oyunculardan biri, tüyleri dışarı gelmek üzere bir koyun postu örtünür, başına da keçe başlık giyer. Yüzüne un sürer. Beline ottan bir kuşak, sırtına da büyük bir kambur oturtur. Bir de keçi kılından kara bir sakal takar. Bu, Köse'dir; bir oyuncu da kadın kılığına girer, gelin olur. Köse'nin üstünde ziller vardır. Ayrıca bir tulum çalan, bir eşek, bir yardımcı kişi olmak üzere beş oyuncu evleri dolaşırlar, çeşitli oyunlar çıkarırlar, yiyecek, para gibi armağanlar toplarlar¹⁹.

Van'dan ilginç bir *Köse* oyunu buluyoruz. Derleyiciye göre, Van'da "çille" denilen en soğuk günler 20 Aralık ile 20 Şubat arasındadır. 20 Şubat'ta Köse çıkınca artık soğukların da ardının kesileceğine inanılmaktadır. Köse oyununda dört kişi vardır. Bunlardan biri yırtıcı hayvan postu giyinir, keçe külâhı, beyaz takma sakalı olur, yüzü de unla aklatılır, bir tilki kuyruğu takar. Koltuğunun altında bir eski süpürge, parmaklarında da ziller vardır. Bu, Bey'dir; hanımı ise kadın kılığına girmiş oyuncu canlandırır. İki de tefeci vardır, bunlar kurt, tilki, çakal gibi hayvanlara benzetilmiştir. Özellikle bu oyun için saklanan kurt derisi ve kafası takılır. Oyuncular evleri gece dolaşır, tefçiler çalarken bey ile hanım oynarlar. Köse kimin evine ilk girerse o evde bolluk olacaktır. Her gittikleri evin sahibi Köse oyuncularına armağanlar verir. Bu arada hanımı kaçırap, beyi üzdükleri de olur²⁰.

Yılın değişmesiyle ilgili ilginç *Köse-Gelin* adlı bir oyunu Doğu Beyazıt'ta buluyoruz²¹. Oyun, yılın bitim tarihi olan 17 Şubat'ta oynanır ve üç gün sürer. İki güvey ve bir gelin vardır. Eski yılı simgeleyen birinci güvey, Köse'dir; yaşlı ve kambur olup takma sakalı vardır. İkinci güvey, yeni yılı simgeler, gençtir. Köse ile Gelin evlenirler, karşılıklı oynarlar. Ancak gelin somurtuktur, hiç konuşmaz. Oyun sırasında gelin ve güvey Köse'yi sanki büyüler, yaşlı olan Köse düşüp bayılır. Ayıltamazlar, ölmüştür. Bunun üzerine gelini genç güveye, yeni yılla evlendirirler. Gelinin yüzünü açmak için armağanlar toplanır. Görülüyor ki yıl bitimini Köse oyununun simgelemesi burada çok açık seçiktir, bilinçlidir.

18 Bizde halk arasında buna kocakarı soğuğu denir. Bir başka adı ise *Berd-el-acuz* ya da *berd-i acuz* olup Rûmî 26 Şubat-4 Mart (Miladî 11-17 Mart) arasında süren soğuktur.

19 Turgut Öcal, *Iğdır Folkloru ve Etnografyası*, (Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Basılmamış Bitirme Tezi), 129.

20 Vahap Kaya, "Van'da Köse Oyunu", *Türk Folklor Araştırmaları*, 248, 1970.

21 Şükri Elçin, *Anadolu Köy Orta Oyunları*, Ankara, 1964, 28-29.

Gene ilginç bir Köse türü oyununu Kırşehir'in Çiçekdağ ilçesinin Kösefaçılı bucağında buluyoruz²². Oyunun adı *Köse Gezdirme*'dir. Bu oyun, kış mevsiminin yarısının geçtiğini vurgulamak için ocak ayının birinci ya da ikinci haftası içinde oynanır. Oyunda koyun postu giyinmiş, süpürgeci bir kuyruğu olan, yüzü isle karartılmış, elinde bir sopa Köse ile bir gelin ve bir de üstünde hayvan postu ve kuyruğu olan bir tilki vardır. Bu üç kişiden başka iki de tefçi bulunur. Bu oyuncular ev ev dolaşırlar, her evin önüne gelindiğinde Köse ölür, tefçiler çalgı çalmayı bırakırlar. Gelin, Köse'nin başında ağıt okur, bu arada şu iki dizeyi söyler:

*Kösem ölmüş diyorlar
Cebine harçlık koyarlar*

Bu dizeler üzerine ev sahibi yağ, bulgur, para gibi armağanlar verince Köse dirilir. Oyuncular bu dirilişi kutlarlar. Oyun tüm evlerde yinelenerek ve armağan toplayarak sürüp gider.

Köse oyunu Anadolu'da eskiden Ermeniler arasında da oynanmaktaydı²³. Bu arada değişik amaçlı *Köse* oyunları da bulunmaktadır. Sözelimi bunlardan Niğde/Aksaray'da oynanan *Köse* oyunu ile Beypazarı'nda, Yoğunpelit köyünde kadınların oynadığı *Köse* oyununu "Anadolu Dramatik Oyunları" bölümünde yayımlamıştım. Ayrıca Kars'ta da bu tür bir *Köse* oyunu daha vardır²⁴. Gene bu türden olmak üzere Kırşehir ili merkeze bağlı Kızılca köyünde kadınların oynadığı bir *Köse* oyunu vardır²⁵. Burada *Köse* (bunu da erkek kılığına girmiş bir kadın oynar) ve iki karısı vardır, başta kadınlardan biri oyuna özgü türküyü okur, bunun sonunda bahşış toplanır. Sonra *Köse*'yi oynayan kadın yere yatırılır, üzerine çarşaf örtülür, iki karısı ellerine tef alıp türkü okurlar. İki kadın kocaları *Köse*'ye ölmeden kendilerine ne bırakacağını sorarlar. Kadınlardan birinin adı Tavuk, ötekini adı Ferik'tir. Ferik, Kırşehir yöresinde iki eşli erkeklerin ikinci karısına verilen addır. *Köse* ölürken iki kadına vereceği malları sayar. Malların en iyisi ikinci karısına dır. Sonra ölür. Kadınlar ölüyü kimin yıkayacağı konusunda kavga ederlerken oyun biter²⁶.

22 Öğrencim Mevlüt Özhan'ın derlemesi.

23 V. Btoyani, *Hay Zoghovtagan Khagher*, Erivan, 1963, 23-42, 72.

24 Mürsel Köse, "Köse Oyunu", *Türk Folklor Araştırmaları*, Ağustos, 181, 1964.

25 Öğrencim Mevlüt Özhan'ın derlemesi.

26 Köse oyunu ile ilgili ilginç bir anım var. 1977'de 11. Uluslararası Şiraz sanat Festivali çerçevesinde bir de Doğmaca Halk Komedyası Sempozyumu'na Köse Oyunu üzerine bir bildiri ile katılmıştım. İngilizce verdiğim bu bildiri İranlı bir kadın Farsça'ya çeviriyordu. Önce Köse sözcüğünün Farsça Küse'den geldiğini söyledim. Ama her Köse deyişimde salonda gülüşmeler oluyordu. Çeviriyi yapan İranlı kibar bayan da kızarıyor bozarıyor, çevirisinde bunu sürekli Küse'ye değiştiriyordu. Konuşmam bittikten sonra İranlı tanıdıklarına neden güldüklerini sordum, sıklıkla yanıt veremediler. Sonra Farsça bilen bir Amerikalı dostuma sordum, meğer Köse kadının cinsel organının adymış.

III. Komşu Kùltürlerde Dramatik Köylü Oyunları ve Türkiye ile Etkileşmesi

Değerli kültür adamımız Ahmet Kutsi Tecer'in *Köy Temsilleri* adlı öncü çalışmasıyla başlayan dramatik köylü oyunlarımıza ilgi giderek bir çığ gibi büyüdü. Birçok incelemeci ve folklor derleyicimiz bu konuda Anadolu'nun ne denli zengin olduğunu vurguladılar, belki hiçbir ülkede rastlanmayacak oyun çeşitliliği üzerine birbirinden ilginç örnekler ve bunlara bağlı yorumlar ortaya çıkardılar. Anadolu, uygarlık tarihinin çeşitli dönemlerinde Avrupa'ya ve başka bölgelere kaynaklık etmiştir. Bir Yunan uygarlığının bile Anadolu ve Doğu Akdeniz kültüründen geldiği düşünülürse genellikle kültür, özellikle folklor bakımından önemi daha iyi anlaşılır. Ancak Anadolu bir kez de Türkler eliyle komşu kültürlerini etkilemiştir. Kültür zaman içinde bir birikim, kaynaşma yoluyla sürekli bir oluşum gösterdiğine göre, Türk dramatik köylü oyunlarını incelerken komşu kültürlerle etkileşmesini, ne alıp verdiğini de incelemek gerekir. İşte bu "Ekler" bölümünde komşu kültürlerden örnekler verirken kimini soy bakımından (Azerbaycan gibi), kimini aynı topraklarda yüzyıllar boyunca birlikte yaşadığımız için, kimini İslâm'ın ortaklığı söz konusu olduğundan, kimini de (Balkanlar'da olduğu gibi) Osmanlı İmparatorluğu egemenliğinde kalmanın etkileşmesi açısından göz önünde bulundurduk. Anadolu'dan Türk etkisi diyebileceğimiz olgu, bu kültürlerle Anadolu'nun bu kez de Türkler eliyle etkisidir. Uzun bir süreç içinde en eski çağlardan kalma bu oyunlar, biçim ve amaç değişikliklerine uğrarken, yeni anlamlar, gerekçe ve işlevler kazanırken, burada belirgin bir Türk etkisi de görülmektedir. Örneklere geçmeden dramatik nitelikte bu oyunların genel olarak şu ana kümelere birinden çıkabileceğini unutmayalım:

a) *Geçiş ve erişirme törenleri*: Bunların başlıcaları doğum, evlenme, ölümdür. Bu ritüellere bağlı pek çok dramatik oyun vardır.

b) *Büyük ritüeller*: Birtakım hastalıkların sağaltılması, kuraklıkta yağmur yağdırmak, güneşsizlikte güneş çıkartmak ya da tarım ve avcılıkta başarı ve bolluk elde etmek. Bu uygulamalar içinde dramatik köylü oyunlarından pek çok örnek vardır.

c) *Yıl döngüsüne ve takvimine bağlı törenler*: Zamanla tektanrılı dinlerin ya da takvim yöntemlerindeki değişikliklerin etkisiyle kaymalara, amaç ve işlev dönüşümlerine karşın gene de özelliklerini koruyabilmişlerdir. Gün dönüşleri, kış yarısı, 25 Aralık ile 6 Ocağa dek uygulamalar, Karnaval gibi. Dramatik köylü oyunlarının çoğunluğu bu kümeye bağlıdır. En önemli inceleme alanı da budur.

d) *Toplumsal uygulamalar*: Daha çok günlük yaşantı ile iş yaşamı içinde, eğlenmek gereksinmesi için yapılan dramatik köylü oyunları da, kökenlerindeki asal işlev ne olursa olsun, bu yönleri giderek ağır basmış oyunlardır.

Örneklerimizi önce soy bakımından, bize en yakın kültür olduğu için Azerbaycan'dan seçtik. Azerbaycan Türkleri'nin daha çok hem ilkbahar gün-tün eşitliği, hem Yeni Yıl olarak kutladıkları Nevruz'da oynadıkları *Köse* türü oyunlar en önemli yeri tutmaktadır. *Köse* türü oyunlara hem *Dionisos ve Anadolu Köylüsü* hem de bu kitabın ilgili bölümünde örnekler vermiştim. Bunlar daha çok Türkiye'den örnekler olmakla birlikte Azerbaycan'dan *Kos-kosa* oyunlarına da değinmiştim. Ayrıca bu kitaptaki "Ekler" in "Yılbaşını Simgeleyen Köse Oyunlarının Anlamı ve İşlevi" başlıklı ikinci bölümünde de kapsamlı ve daha çok İran örnekleri ağırlıklı olmak üzere *Köse* türü oyunlar üzerine kapsamlı bir biçimde durulmuştur. Aşağıdaki örnekler Azerbaycan'dan alınmış, tam metin olarak ve Azerî Türkçesi'yle verilmiştir:

"Bayram günlerinde cavanların ve uşağların en sevdiyi ve çoh yayılmış oyunlardan biri de *Kos-kosa*'dır. Cavanlar bir yere toplaşırılar. Bir nefer zirek ve hazırcavab oğlana tersine kürk geydirirler, üzünü möhkem-möhkem unluyur, başına bir uzun motal papag goyur, ayaklarının altına ayak formasında ağaç sarıyırlar. Boynuna zıngırov salır, paltarının altından garnına yastığ bağlayır, bir çömçeni gırmızı bezeyip eline verir ve gapı-gapı geçdirib oynadarag pay toplayırlar. Kosanı gezdirenler bu mahnını ohuyurlar:

*Ay kos-kosa, gelsene
Gelib salam versene,
Çömçeni doldursana,
Kosanı yola salsana.*

*Ay uyruğu-uyruğu,
Sagğallı it guyruğu,
Kosam bir oyun eyler,
Guzunu goyun eyler,
Yığar bayram honçası,
Her yerde düyün eyler.*

*Novruz-novruz bahara,
Güller-güller nubara,
Bağçanızda gül olsun,
Gül olsun, bülbül olsun,
Bal olmasın, yağ olsun,
Evdekiler sağ olsun,
Hanım dursun ayağa,
Kosaya pay versin ağa.*

*Mermer hovuzun dörd gırağında,
Bülbüller ohur şah budağında,
Her ne istesem hudadan allam,
Dellek dükânın yadıma sallam,
Dellek dükânı tamam çırabhan,
Nağara çalıb keserik gurban.*

*Gurbanın olum, yaşıl çuhalı,
Derbendli isen, yohsa buralı?
Bağçanızda gül olsun,
Gül olsun, bülbül olsun,
Bal olmasın, yağ olsun,
Evdekiler sağ olsun,
Hanım, ayağa dursana,
Kosaya pay versene.*

Mahnı gurtaran kimi kosa ‘Kosa öldü’– deyib yere yihılır. Bu zaman ona aşağıdaki kimi suallar verib cavab alırlar:

- Kosa haradan gelirsən?
- Derbendden.
- Ne getirmisen?
- Alma.
- Almanı neyledin?
- Satdım.
- Pulunu neyledin?
- Öküz aldım.
- Öküzü neyledin?
- Vurdum, öldü.

Kosanın bu sözünden sonra yoldaşları birlikde bu mahnını ohuyurlar:

*Başın sağ olsun, Kosa,
Erşin uzun, bez gısa,
Kefensiz ölmez Kosa.*

Bundan sonra da Kosaya çohlu suallar verib cavab alır ve bu mahnını ohuyurlar:

*Bazarda hesir, Melik Salmanı,
Göyde yel esir, Melik Salmanı,
Kosam telesir, Melik Salmanı,*

*Bazarda üzüm, Melik Salmanı,
Nimçeye düzüm, Melik Salmanı,
Bir ala gözüm, Melik Salmanı,*

*Kosanı tez yola sal,
Onun üreyini al,
Goy desin salamat gall!*

Ev yiyesi yerinden gec dursa, oyuncular ağız-ağıza verib deyirler:

*Ay Kos-Kosa, gelmisen,
Gelmisen meydana sen,
Almayınca payını
Çekilme bir yana sen.
Beş yumurta payındı,
Olmaya almayasan.
Menim Kosam oynayır,
Gör nece dingildeyir,
Ona gulag asanın
Gulağı cingildeyir,
Menim Kosam canlıdı,
Golları mercanlıdı,
Kosama el vurmayın,
Kosam iki canlıdı.
Emiri börk başında,
Gelem oynar gaşında,
Yüz elli beş yaşında,
Lap, lap cavandı Kosam!*

Mahnıdan sonra Kosaya pay verirler. Oyuncular Kosanı o biri eve aparırlar, bele-bele bütün evleri gezir, yığdığları şeyleri düzelttikleri eve getirir, şenlik keçirirler.

Sonra iki nefer Kosa olur. Heresinin garnına bir yastığı bağlayırlar. Ellerine ise yeke ağac verirler. Keçi donuna salınmış bir adamı ortaya çıkarırlar. Keçinin yanında da bir adam olur. Kosalardan biri bu adama deyir:

– Gardaş, bu keçini satırsan mı?

– Beli, satıram.

– Neçeye verirsen?

– Yayda lopuğa, gışda topuğa.

– Yahşı, razıyığ, yayda gelib lopuğunu alarsan, gışda da topuğunu.

Kişi keçini Kosalara verib gedir. Kosalardan biri deyir:

– Keçi benimdi.

O biri deyir:

– Yoh, benimdi.

Bunların davası düşür, birbirinin garnına ağacla budamağa başlayırlar. Hansı Kosanın garnına ağac deyirse, o yere yihılıp yine ayağa galhır. Başları çarpışmağa garişanda keçi gaçır. Kosalar birden bahıb keçini görmürler. Ondan-bundan keçini soruşurlar, gördüm deyen olmur. Yere oturub ağız-gözlelerini gülmeli şekle salıb, ağlayırlar (oyun barada gülüşme içinde sona çatır)”¹.

Kos-kosa'nın Azerbaycan'dan bir de Lengeran çeşitlemesini aynı kaynaktan gene yazımını bozmadan buraya alalım:

“Cavanlar yoldaşlarından birini Kosa şeklinde bezeyirler. Üzüne maske tahir, eynine cındır paltar geydirir, beline kendir bağlayırlar. Gendirin bir ucu başçının elinde olur. Kosanın üst-başına zingirov düzürler. Gapi-gapi gezdirib, oynadırlar, şey yığırlar. Cavanlardan biri gaval çala-çala ohuyur:

Gorhmayın, Kosa geldi,

Elinde hasa geldi,

Kosa geder Merende,

Tamaşadı gelende.

Kosam min oyun eyler,

Gurdunu goyun eyler,

Yığar talış düyüsün,

Mahmudun toyun eyler.

Çarhovzun dörd gırağında,

Bülbül ohur şah budağında,

Her ne istesem Hudadan allam,

Dellek dükanını yadıma sallam.

Delleg dükanı tamam çıragdan,

Mescide geder elinde Gur'an,

Gurbanın olum, yaşıl çuhalı,

Derbendlisen sen, yohsa buralı?

1 Ehliman Ahundov, *Azerbaycan Folkloru Antologiası*, I-II, Bakû (1968, I) 224-227.

Şiş papag başında,
Gelem oynar gaşında,
Kosam on beş yaşında,
Vay kosamın halına,
Palan goyun dalına.

Kosam gedib meşkine,
Ve'de verib beş güne,
Gelmeyib on beş güne,
Kosamı öldürdüler,
Atdılar zebil yeşigine.

Sözler gurtarandan sonra Kosa daha tullanıb oyun çıkarmır ve başçının emri ile 'kos-kosa' dedikde yere yihılıb küsür. Daha sonra başçı üzünü Kosa-ya tutub ona suallar verir ve cavab alır:

- Kosa ne isteyirsen?
- Pissi (pul).
- Daha ne isteyirsen?
- Gagga.
- Daha ne isteyirsen?
- Bille (şirni).

Pul, şirni, yumurta ve s. alıb, ev sahibine dua eleyib gedirler. Be'zi rayonlarda şeyleri bölüşür, be'zilerinde yemek düzeldib şenlik geçirirler”².

Gene Nevruz'la ilgili olarak *Köse* oyunlarının İran'da da oynandığını öğreniyoruz³. Bu tür oyunların oynandığı tek İslâm ülkesi İran değildir. Özellikle Mısır, Tunus, Fas, Cezayir, Libya gibi Kuzey Afrika İslâm ülkelerinde de bu tür oyunları buluyoruz. Bunlar daha çok Sünnî halkın Muharrem'in onüçüncü günü Aşûre'de çıkardıkları oyunlardır. Aynı günde Şîîler'in yashı, acı çekmeye dayanan Ta'ziyelerine karşın, bu oyunlar yeni yılı karşılamak için Karnaval sevinci içinde geçer. Bu oyunlarda düzenlenen geçit alaylarında çeşitli hayvan ve canavarlar yapılır. Anadolu'daki gibi ölüp-dirilme oyununa da rastlıyoruz. Tunus'ta görülen bu oyunun bir çeşitlemesi de *Ayı ile Bakıcısı*'dir. Hayvan postu giymek de bu oyunların bir özelliğidir. Daha önce bu örnekleri ele aldığımız için burada tekrarlamaktan kaçınarak bir-iki yeni örnek verelim. Gene Aşûre'de, Cezayir'de oynanan oyunların başlıcası Kadı ile aldatılan koca üzerinedir, bu sonuncusu genellikle bir Avrupalı olur, özellikle bu, aldatılan Avrupalı koca alaya alınarak oynanır⁴. Gene Cezayir'de El-Buleyde'de kına gecesi oynanan bir oyunda toplu

2 Ahundov, *Age.*, 227-228.

3 Medjid Rezvani, *Le Théâtre et la Danse en Iran*, Paris (1962) 71.

4 E. Douetté, *Magie et religion dans l'Afrique du Nord*, Alger (1909) 496-540.

danslardan sonra geniş bir avluda bir yer hazırlanır, buraya bir Türk oturtulur, bu, yargıçtır. Yargıca çeşitli davacı ve davalılar gelir. Sözgelimi bir Kâbilli ile bir İspanyol arasındaki davada, Kâbilli İspanyol'un bahçesine patates ve kabak dikmiş, parasını ister, İspanyol bu borcu kabul etmez. Dövüş olur. Bunlardan sonra bir Mzabitli (Büyük Sahra'nın kuzeyinde Mzab bölgesinden) ile bir yaşlı kadın gelir. Mzabitli yaşlı kadın için giysiler biçmiştir. Tanıklarını dinletir, yargıç da bacıyı haklı bulur, yaşlı kadın ise yargıca hakaret eder. Sonra iki yetim gelir, babalarından kalan malları isterler, yargıç onların yaşlarını küçük bulur, büyüme-leri gerektiğini söyleyince, iki yetim yargıca hakaret edip onun üstüne saldırırlar, Kadı da onlara yatağanını çeker.

Geçen yüzyılın ortalarında İran'daki yerli yöneticinin bir yabandomuzu oyunundan sonra düzenlediği gösteride bu türlü oyunlara rastlıyoruz. Sözgelimi bu oyunlardan birinde iki Arap vardır, ikisi de avcıdır, ancak biri yiğit, gerçek avcı, öteki ise daha çok bal hırsızlığı yapmak istemektedir. Birincisinin bir aslan vurmasına karşın ikincisi kovandaki arıların saldırısına uğrar, korku içinde kaçacak yer arar. Oyun, biri az silâhla yetinen gerçek bir avcı, öteki sırtında on tüfek bulunan bir korkak, iki karşıt kişiliği güldürü biçiminde sunmaktadır.

Anadolu'da yüzyıllar boyunca aynı köylerde oturmuş Ermeniler'in dramatik oyunları da ilginçtir. Bunlar için elimizde önemli bir kaynak bulunmaktadır. Kitabın çoğunlukla dramatik oyunları içeren birinci cildinde 276 oyun yer almaktadır, bunun da pek azı dramatik olmayan oyunlardır. Oyunlar çeşitli dönemlerde Anadolu ve Kafkasya Ermenileri'nin köy oyunları arasından derlenmiştir. Burada ilginç olan, oyunların çoğunlukla Türkçe oynanmış olmasıdır. Yararlandığımız kaynak, daha çok bunları seyreden 'Türkler'in, özellikle yetkili Türk görevlilerinin bunları denetleyebilmek için anlamalarına açık olmasını sağlamaya yöneliktir. Ancak bunun tek neden olmadığını sanıyoruz, çünkü Türkçe, Ermeniler'in kendi aralarında da çok yaygın konuşulan ikinci bir dildi. Ermeni dramatik köy oyunlarının önemli bir kesimi *han-paşa* oyunları kümesinde toplanmaktadır. Bunlar oyunlara siyasal amaçlarla sonradan konulmuştur. Han, paşa, melik, şah gibi yöneticilerin baskısını, yolsuzluklarını, kötü yönetimini eleştirmek, taşlamak için oynanmaktadır. Bunlarda kişilerin çokluğu, çatışmaya dayanan öğeler, kişileştirme, söyleşme gibi önemli dramatik öğeler yer almaktadır. Bunların önemli bir kesimi Karnaval'a, perhizden önceki şenliğe rastlamaktadır. Kiminin konusunda eski ritüellerin öğelerine rastladığımız gibi ayrıca hemen hepsinde yiyecek, armağan toplama ve sonra topluca yemek bulunuşu da bunların es-

5 J. Desparment, *Coutumes, institutions, croyances des Indigènes de l'Algérie I*, Alger (1939) 170-171.

6 Potter, "La Comédie arabe" *Revue de Paris*, V (1864) 155-162.

7 V. Bdoşana, *Hay Zoghovriaga Kahgher* [Ermeni Köylü Oyunları], Erivan, 1963.

ki ritüel işlevini göstermektedir. Gene Han ve Paşa türü dramatik oyunlarda köy içinde eski kabilece gizli örgütlenmenin izleri bulunmakta; eskiden kalma kardeşler arasındaki çatışmaları gösteren izlere de rastlanmaktadır. Han, Paşa türünden oyunların eskiliğine bir kanıt da Han, Paşa ya da Şah'ın kimi oyunlarda kovulmasıdır. Bu kimi Avrupa oyunlarında gene Karnaval sırasında düşman Tanrı'nın ya da kötülüğün kovulması gibi bir amaca yöneliktir. Bu türden bir-iki örnek görmeden, bunların belli başlı özelliklerini göstereyim⁸. Han, paşa oyunlarının başkişisi olan Han, Melik, Şah, Paşa vb.'nin giyiminde en önemli özellik başına taktığı başlıktır. Bu, kimi oyunda Acem Şahı'na benzer; kimi oyunda Türk Paşası'na. Şebinkarahisar'daki Ermeniler beyaz koyun postundan bir başlık giymektedirler. Paşanın yaveri, başkolluğu ve onların yardımcıları olur. İki zaptiye vardır: kimi oyunlarda biri topal, öteki tek gözlüdür. Gene kişilerden Zeybek kısa sakallı, kırmızı giysilidir, belinde kuşak, içinde bıçak, boynunda mendil, yüzünde kırmızı maske, elinde kargı bulunur. Oyunda yargıç varsa bu ak sakallı, uzun siyah cübbeli, sarı maskelidir. Bir de yazman bulunur. Ayrıca ikincil kişiler de vardır. Bunlar arasında soytarı, kötü bir kişilik olan Kizir, bayrak taşıyıcı, çalgıcılar, uşaklar, askerler, polisler, küçük çocuklar vb. vardır. Han, paşa türü oyunlar en az otuz kişi olmak üzere kimi kez 200 kişilik topluluklarca köy meydanlarında, evlerin damlarında, avlularda oynanan bir dramatik köy oyunu kümesidir. Oyunların başlıca kuralı gerek oynayanların gerek seyircilerin şakalara, taşlamalara hoşgörülü ve dayanıklı olmasıdır. Kimi bölgelerde, sözgelimi Erzincan'da bu oyunları gençlik dernekleri yortulardan çok önce hazırlarlardı. Şimdi bunlardan bir-iki örneği kısaca görelim: Bunlardan *Hanı Bağlama Günü*⁹ Karnaval'ın son gününe rastlar. Dam üstünde oynanır. Hanı oynayan, başına deriden bir papağ geçirir, başından aşağı omuzlarına renkli parçalar sarkar; elinde bir kamçı vardır. Sağ yanında yazmanı, solunda uzun bıyıklı çavuşu olur. Oyun çeşitli kişilerin sorguya çekilmesi, cezalandırılması, haraç alınması ve kamçılanması ile sürüp gider. Gene bunlardan *Süpürge Başlı Kral* oyunu 17. yüzyılda yaşanmış gerçek bir olayı yansıtmaktadır. Oyunda baş olanın başına süpürge bir başlık konur, bir eşeğin sırtına bindirilir, davullu, zurnalı bir alay düzülür; çalgı ile türkü söyleyerek bu kalabalık komşu köye gider, oradakilerle kıyasıya dövüş olur; bu, üç gün sürer. Bu oyunlardan biri de Karnaval'ın pazar gününde oynanan *Han Oyunu*'dur¹⁰. Oyun 1910'a dek oynanagelmıştır. Canlı, çevik biri Han olur, han gibi giydirilir, başına dibi delik bir tas konulur, bunun üstüne bir şal sarılır. Yazmanı, zaptiyeleri vardır; biri Han'ın habercisi, bir başkası ise ça-

8 *Han-Şah* oyunlarına genel bakış için bkz.: Bdozana, 23-42.

9 Bdozana, 25.

10 Bdozana, 72.

11 Bdozana, 86-89.

vuş olur. İki eşekten birine Han, ötekine yazmanı ters oturur. Önce alayla dolaşırlar, sonra halkın toplandığı avluya gidilir. Burada konuşmalar hep Türkçe'dir. Halkın durumu sorulur. Casusları, Han'a çeşitli kişiler için bilgi verirler. Han her birini teker teker çağırıp, sorular sorduktan sonra onlardan haraç ister, çoğunu dövdürür. Sonra haraç diye alınanlar topluca yenilir, parayla eğlenilir.

Melik Oyunu da¹² ötekiler gibidir, ancak burada başka bir köyün Meliki ile adamları arasında bir çarpışma olur, kazanan ötekinin her şeyini alır. Bir *Hakan Oyunu*'nda ise¹³ Hakan için canlı bir oyuncu yerine bir büyük kabak alınır, üzerine isle Hakan yüzü yapılır, burnuna bir tutam kıl, göz yerine görmesin diye çalı çırpı konur, kale gibi bir yere çıkarılıp, orada bulunan askerlerle, "İşte Kralınız, önünde saygıyla eğilin," denilir. Sonra buna hakaret edilir, alaya alınır, en sonra da kargırlarla kabağı delik deşik ederler. Bir *Paşa* oyununda¹⁴ Paşa olana kırmızı giydirilir, eşek üzerinde adamlarıyla köy içinde gezer, rastladığını durdurup sorguya çeker, onlardan haraç toplar. Kimi köyde iki Paşa olur. İki Paşa ve çevresindekiler birbirlerine, yolda rastladıklarına küfür ederler, bu büyük bir kavgaya dönüşür, kavga sonra yatıştırılır.

Şimdi tanıtmaya çalışacağımız *Porsug* adlı Karnaval oyunu¹⁵ Anadolu'da Türk köylüsünün çok yaygın olarak oynadığı ölüp-dirilme ve kız-kaçırma oluntularının bir arada bulunduğu kümeden bir oyundur. Çoğunlukla orta yaşlı erkeklerle, kimi zaman da kadınlı erkekli oynanır. Kişiler ve giyimleri sırayla şöyledir: Porsug: Sırtı kambur, büyük burunlu, uzun sakallı, aklar giymiş; belinde birkaç kez sarılmış bir kuşak, başında beyaz sarık, beyaz sakallı, elinde kamçı. Arap: Yüzü kara maskeli, karalar giyinmiş, belinde kayış kemer, kılıçlı, başında bir arşın uzunluğunda kara ve sivri bir başlık, elinde kamçı. Zeybek: Kara bıyıklı, kısa sakallı, kırmızı giyimli, boynuna dek yükselen bir kuşak, oyalı çevreden bir başlık, kırmızı maske, elinde uzun mızrak. Yargıç: Sakallı, bıyıklı, başında beyaz başlık, çevresine şal dolanmış, sırtında uzun kara cübbe, yüzünde sarı maske, elinde tespah. Doktor: Yüzünde gözlüklü bir maske, kara bıyıklı, Avrupa giyimli, elinde baston, başında kâğıttan bir şapka; "gelin"i ise erkekler oynar. Bunun da yüzü örtülü, başında bir dizi altın, gümüşten kemer, ellerinde pirinç ziller vardır. Oyunda ayrıca her kişinin bir yardımcısı, kemeç ve tef çalanlar, zeybek vb. vardır. Gelin, yapma bir deve üstünde ev ev gezdirilir. Hangi ev çağırırsa oyuna orada başlarlar. Önce toplu bir dans yaparlar, sonra aralarında şiirler, türküler, masallar, bilmeceler, tekerlemeler söylerler. Porsug, yalan masallar anlatır, bir de yazıcıları vardır, o da sigara kâğıdı üzerine sözde söylenenleri kaydeder, her bir yalan masalda yalan olduğunu belirtir, bu arada "O yalan,

12 Bdoyana, 97.

13 Bdoyana, 71.

14 Bdoyana, 89.

15 Bdoyana, 111-13.

bu yalan, fili yuttu yılan...” gibisinden tekerlemeler söyler. Bunlar bitince Zeybek, Gelin’e oynamasını söyler, çalgılar çalar, Gelin de oynar. Porsug kadını seyrederek, onu kandırmaya çalışır, kadın Porsug’un yaşlılığını ileri sürer, Porsug ona armağanlar verir, bu arada Zeybek ile Arap kavgaya tutuşunca Porsug, Gelin’i kaçıtır, Zeybek işi anlar, arkalarından gider, kılıcı ile Porsug’u öldürür. Porsug’un adamı doktoru çağırır; doktor hayvan, kuş, solucan adlarından oluşan 25-30 ilaçlık bir reçete yazar. Porsug dirilince Zeybek’le Yargıca gider, Yargıç her ikisinden de rüşvet alır, ikisini de bağışlayıp salıverir. Bunun üzerine ikisi de yargıçtan verdikleri rüşveti geri isterler, ikinci bir yargılamadan sonra danslar başlar. Oyun sırasında evlerden toplanan para ve yiyeceklerle hem toplu şölen yapılır, kalanı da gereksinmesi olanlara verilir.

Hayvan benzetmeceleri de çoktur. En önemlisi yapma at ve devedir; özellikle Karnaval’ın son haftasındaki perşembe günü yapılan *At Oynatma*¹⁶. Burada yapma at şöyle hazırlanır: 1,5 metre yüksekliğinde ön ve arka ayakları ayrı ayrı oynayan, tahtadan bir at yapılır. Üstüne binecek olanın beli yüksekliğine gelecek yerde geniş bir delik vardır, bu, biniciye eteklik gibi giydirilir. Yapma at boyanır, odun isiyile ya da tahtayı dağlayarak süsler yapılır, kırmızı beyaz bir eyer, kilimlerle süsler, boncuk gibi bezekler takılır. Çingiraklar asılır. Atın binicisine gelince, bu da acayip kılıklara bürünür, boynundan aşağı yapma nişanlar, başına sivri külâh, yüzünü ya isle boyar ya da acayip bir maske takar. Atın üstündeki delikten içeri girerek, bunu beline kuşanır. Bu daha çok bir Türk zaptiyesini temsil eder; beş altı yardımcısı olur. Büyük bir törenle davul, zurna eşliğinde meydana gelir. Atlı, Türkçe küfürler eder, atıyla halkın üzerine saldırır; ötekiler ise onun önünde eğilirler. Karşı koyanı kamçıyla döver, haraç vermeyenlere dayak atar; bu arada atı gülünç biçimde dans ettirir, şaha kaldırır. Haraç vermeyen bildirilince, onu meydana çeker ve yargılar. Toplananlarla toplu şölen ve eğlence düzenlenir. Yapma at gibi yapma deve de yaygındır. Yararlandığımız kaynakta her ikisinden de çeşitli örnekler bulunmaktadır. Bir incelememizde Ermeni köylülerinin yaptığı bir yapma devenin resmini vermiştik. Karnaval’da oynanan bir *Deve Oyunu*’nda¹⁷ iki, üç kişi olur, birbirlerine tutunurlar, bellerinin üstüne bir sepet koyup, üstüne bir örtü örterler; ayrıca deve renginde postlar sererler. Öndeki elinde uzunca saplı bir balta tutar, bununla devenin boynunu biçimlendirirler, bir kol yeni sarkıtılır, bu da devenin çenesi olur. Boynuna çingiraklar asılır, biri de deveci olur, evler dolaşılır. Varlıklı evlerden armağanlar alınır, çocuklar korkar, kadınlar bağrışır. “Farenin kulağı var / Devenin kulağı yok” gibi tekerlemeler söylenir. Seyredenlerin üzerine yürüyüp onları korkutur, bir türkü ile “iki git, bir dur” diye oynar. Toplananlarla şölen yapılır.

16 Bdoyana, 84-86.

17 Bdoyana, 144.

Azerbaycan'da olduğu gibi Ermeniler'de de *Kosa* adını taşıyan oyunlar vardır. Bunlardan *Kosa Gelin*¹⁸ Karnaval'dan 15 gün önce çarşamba günü başlayıp cumartesi günü biten yortuda oynanır. Biri *Kosa Gelin* olur. Üzerine eski giysiler giyer, yüzünü siyaha boyar, bir keçi sakalı takar, sakalın ucuna çingiraklar asar. Gürültü ile evleri dolaşır. Gene bununla ilgili olarak bir de *Keçi Adam*¹⁹ vardır. Keçi postu giyinmiş, başına keçi maskesi takmış biri sokaklardan geçer. Türk köylüsününün *Çömçe Gelin*'i gibisinden yağmur yağdırmak için ya keçi başı dolaştırılır ya da domuz başı. Bunlarla yollardan geçilirken, evlerden üzerlerine su atılır²⁰. Yağmur yağdırmak için yapılan törenlerden bir tanesi de *Cici Mama*'dır²¹. Kuraklık olduğu zamanlarda köyün 10, 20 yaşlı kadını toplanır, içlerinden en dincini seçerler, onu soyup, üstüne uzun beyaz bir gömlek giydirirler, içerden iki çita bir haç gibi çatılır. *Cici Mama* bunu içerden başının üstünde tutar, böylece gömleğin içinde hiçbir yeri görünmez. En önde bir kadın elinde davulla, öteki kadınlar ellerinde torbalar, bakraçlarla bir geçit alayı düzenlerler. Bu geçit alayı kapı kapı dolaşır, hiç konuşulmaz, yalnız davul çalınır. Yüksek sesle yarıdım isterler; Ermenice, Türkçe şarkılar söylerler. Sözelimi,

Cici Mama ne ister ?
Gökten bulutlar ister
Cici Mama ne ister ?
Allah'tan yağmur ister.

Bunları söyleyerek evlerden tuz, bulgur toplarlar. Yüksekten de Cici Mama üzerine soğuk su dökülür, o ise hiç sesini çıkarmamalıdır.

Anadolu Ermenilerinde düğünlerle ilgili dramatik oyunlar da vardır. Sözelimi *Tilki Oyunu*²². Kars'ın köylerinde görülür, kız evinin düğün giderlerini karşılayacak olana Tilki denilir. Kağrı arabası ile gelir, gelinin köyününün gençleri onu döverek alaya alırlar. Bir de gelin almada bir gencin üstü baştan aşağı kemiklerle donatılır. Bunlar tellerle bedeninin çeşitli yerlerinden sallandırılır, başına boynuzlu bir maske takar, yüzünü karaya boyar, ayrıca ziller takar. Gelin geleceği zaman öne atlar, gelin alayını ürkütür. Hareket ettikçe kemiklerin birbirine vurmasıyla, ayrıca zillerle tuhaf sesler çıkarır²³.

Toplumsal konularla ilgili ilginç bir oyun da *Ondalık* ya da *Öşür*'dür²⁴. Şebinkarahisar'da büyüklerin oynadığı bu oyunda, harmandan, toprak ürünlerinden onda bir oranında vergi alınması dramatik biçimde canlandırılır.

18 Bdozana, 259.

19 Bdozana, 147.

20 Bdozana, 165-66.

21 Bdozana, 161-62.

22 Bdozana, 257.

23 Bdozana, 258; Orta Asya şamanına benzeyen bu giyim için bkz.: AL.BÜM: 48 no'lu resim.

24 Bdozana, 222.

Anadolu'da, Ege adaları ve Yunanistan'daki Rumlar'ın dramatik köylü oyunları da ilginç örnekler göstermektedir²⁵. Bunlara yeniden dönmeden kısaca şunu belirtelim; uzun süre Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği altında Türk kültürünün etkisiyle, bu oyunlarda belirgin Türk izleri görülmektedir. Bu özellikle oyundaki oluntularda ve Yeniçeri, kadın, Türk askeri, Köpek Bey, Karagöz, Bey, Seymenides [=seymen], adı Ali olan Arap, Zeybek, Derviş vb. gibi adlar taşıyan kişilerde görülmektedir. Burada Sakız Adası Rumlarının dramatik köylü oyunlarından bir iki örnek vermekle yetinelim:

Karnaval'da Sakız Adası'nda sabah, köy halkından birçok kişi, Karnaval'dan bozma *karlavadhes* olurlar. Bir de başlarında *karlavas* vardır. Buna Ağa denilir. Ağa, köy meydanına eşeğe ters binmiş olarak gelir, meydanın yüksekçe bir yerine oturtulur. Öteki oyuncular çeşitli kişileri Ağa'nın önüne getirirler. Ağa onları yargılar, sopasıyla döver. Oyunda Ermeniler'in *Hakan-Paşa* oyunlarıyla büyük bir benzerlik görülmektedir. Bu oyunun bir çeşitlemesinde ise Ağa'nın yanında bir Magribî vardır, yargılanacak kişileri Ağa'ya o getirir. Ayrıca herkesin Paskalya'dan önceki sekizinci pazar günü Makarna getirmesini ister. Kızlar makarnayı pişirip getirirler. Öğleden sonra Magribî yargılanır ve asılır; ölüsü bir merdiven üstünde başaşağı sokaklarda gezdirilir. Bunları her oyunda olduğu gibi dans izler. Bir üçüncü çeşitlemede ise iki genç öküz, biri de sürücü olur ve tohum eker gibi yere tuz serper, biri de onun karısı olur, elinde bir sepet bulunur. Adam karısından yiyecek ister, kadın ona makarna ve pilâv getirdiğini söyler, ancak sepeti açınca içinden inek pisliği çıkar. O da kadını kovalar, üstüne pislik atar. Bu arada eğlendiriciler gelir. İçlerinden biri ortada ne yapıyorsa ötekiler onu taklit eder. Bu hareketlerden biri de bacaklarının arasındaki *phallus*'u sanki cinsel ilişkiymiş gibi ileri geri hareket ettirmektir; buna özellikle kadınlar bakar, çok gülünç bulurlar. Bir başka oyunda da bir oyun başı, bir de kız seçilir ve kız ona özel pişirilmiş büyük soslu bir somun ekmek verir. Burada da Ağa bulunmaktadır. Ağa'nın yazmanı, veziri, iki de zaptiyesi [*zaptiedoï*] vardır. Herkes yerini alır, yargılama başlar, ceza, para cezasıdır; amaç olabildiğince çok mecdiye koparabilmektir. Bu da Paskalya'dan önce sekizinci pazar ya da Büyük Perhiz'den önceki sah günü yapılır. Oyunların hemen hepsinin sonunda toplu dans ya da toplu şölen olur²⁶. Bu danslardan *dhetos*, elele

25 A. J. B. Wace, "North Greek Festivals and the Worship of Dionysos", *Annual of the British School of Archaeology at Athens*, XVI (1909-10) 232-253; Aynı yazar, "Mumming plays in the Southern Balkans", *Annual of the British School of Archaeology at Athens*, XIX (1912-13) 248-65; R. M. Dawkins, "The Modern Carnival in Thrace and the Cult of Dionysos", *Journal of Hellenic Studies*, XXVI (1906) 193-201; C. A. Romainos, *Cultes Populaires de la Thrace*, Atina (1949); ayrıca bkz.: A. G. Megas, *Greek Calendar Customs*, Atina (1958).

26 Philip Argenti-H. J. Rose, *The Folklore of Chios*, Cambridge (1949, I), 357-360.

tutulup yapılan bir halka dansıdır. Ada, Türk egemenliğinde iken, danstan önce bir dramatik oyun oynamak da gelenektir. Oyuncular [ki bunlara *kudunatoi* denilir] Yahudi satıcı, hekim, çöpçatan bir yaşlı kadın, ebe, Magribî, Araplar vb. kişiliklere bürünürler. Evleri dolaşarak şakalar, açık saçık oyunlar yaparlar, *dhetos* ve başka dansları gösterirler, bir de başkanları ne yaparsa, onlar da onu yaparlar, yoksa başkanlarından sopa yerler, buna “Şeytanın Keşişleri” adı verilir. Bu çeşit, başkanı taklide dayanan ve çoğunlukla dans biçiminde olan oyunlara *mostra* denilmektedir, çok yaygındır. Adanın doğusunda bunlardan biri yalancı savaş biçiminde olur, buna *talimi* [Türkçe talim’den] denilir. Oyuncular kişiliklerine uygun giysiler içindedirler. Kimi Yunanistan’da ve Arnavutluk’ta giyilen kırma fistan, kimisi de Türk ya da Arap giysisi içindedir. Türk egemenliğinden önce tahta kılıç kullanılırken sonra gerçek kılıç kullanılmaya başlanmıştır. Hepsisi, önde üzerine çiçek ve portakallar asılmış bir dal tutan biri ile köy meydanına gelirler. Rumlar ve düşman kuvvetleri olarak ikiye ayrılırlar. Her iki takımdan birer kişi çıkar, ellerindeki kılıçları savurarak bir dans yaparlar. Kılıçlar birbirine değince bunlar çekilir, yeni bir çift gelir. Sonunda Arap yüzbaşı tutsak alınır. İple tahta bir çerçeveye bağlanır, köy meydanına getirilir ve ölümüne karar verilir, çünkü o bir hayduttur ve pek çok Hıristiyan öldürmüştür. Sonunda asılır, asılma kararı da göğsüne iliştilir. Sözde can çekiyormuş gibi yapar, sonunda ölüsü bir tabuta konulup, sokaklardan geçirilir²⁷. Gene bir karnaval gösterisi de şöyledir: “Makarna Adam” denilen [Makarna Büyük Perhiz’de çok yenilir] tahtadan bir kukla yapılır, eski giysiler giydirilir, buna *Makarnas* denilir. Başına bir su kabı konur, bir de *phallus* takılır. Bütün makarnaları yediği için hastalanır, doktor çağrılır, ancak aşırı yediği için iyi olamayacaktır. Ölür, ona bir cenaze töreni düzenlenir, açık saçık şarkılar söylenir, sonunda paramparça edilir. Bununla da Karnaval sona erer²⁸.

Türk egemenliği altındaki bütün ülkelerde (bir bakıma Macaristan da bunların arasındadır) bu izleri bulabiliriz. Bizim için ilginç olan Bulgaristan, Yugoslavya ve Romanya gibi Balkan ülkeleridir. 13 Haziran - 6 Ekim 1975 tarihlerinde gerçekleştirilen “Avrupa Halk Yaşamından Görünümler - 1975” başlıklı bir serginin konusu “Avrupa Geleneğinde Maske” idi. Dört kentte, Anvers, Bokrijk, Liège ve Binche’te düzenlenen bu toplantıya, Avrupa ülkelerinin hemen hemen çoğu katılmıştır. Bizden Sabiha Tansuğ da “Türk Köylerinde Maskeli Halk Oyunları” adıyla Fransızca ve resimli bir bildiri ile katılmış, Yunt Dağı’nda, Maldan köyünde (Manisa-Gördes) derlediği on dramatik köylü oyununu tanıtmıştır. Sergiye ilişkin, bildirilerle, fotoğrafların yer

27 *Age.*, 362-363.

28 *Age.*, 380-381.

aldığı güzel bir kitap da yayımlanmıştır²⁹. Bu bölümde ele alınan konular için kullandığımız resimlerle, birtakım ek bilgiler, Bulgaristan, Yugoslavya ve Romanya delegelerinin bildirilerinden alınmıştır³⁰. Batı Bulgaristan'da *sirkasvari* ve Rodop ve Güneybatı Bulgaristan'da *startzi* yeni yıl; yine Bulgaristan'ın güneybatısında *kukeri* ve Sredna-Gora Bölgesi'ndeki *startzi* ise Büyük Perhiz'le ilintilidir. Bunlardan *sirkasvari* kümesinde başkışı kuş maskeleri takar. İkinci bir kesim at ve kır kısrak maskesi takar, üçüncü bir kesim ise yabandomuzu, geyik, ayı gibi boynuzlu ya da boynuzsuz yaban hayvanlarıyla, deve ve boğa gibi hayvanların maskelerini takarlar. Bunların, avcılıkla ilgili ritüellerin kalıntıları olduğu kuşkusuzdur. *Kukeri* denilen oyunlar daha yaygındır. Bunlar daha çok Trakya kökenli olup, tarımla, ekimle, ölüp dirilme, döllenme ile ilgilidir. Maskelerinin çoğunluğu ise öküz, teke, koyundur. İşlevi, yeni tarım süreminin açılmasını kutlamaktır. Bu oyunlarda birçok Türk ögesinin bulunduğunu anımsatmakla yetineceğim. Sözelimi oyun kişilerinden ikisi *haratçari*: vergi, haraç toplayıcılarıdır. Geçenlere kül atan *plufkatç* ise Türk gibi giyinir; *kuker*'in bir adının da *cemale* olduğunu belirtmek gerekir. Aynı adla [Cemal, Cemalcik] oyunun Trakya ve Anadolu'da Türk köylüsünce de oynandığını belirtmişim. Özellikle Güney Yugoslavya'da, Makedonya'da ise bu karşımıza *Dzamala[ri]*, *Dzmaldziji* vb. adlar altında çıkıyor. Ayrıca yapma deveye de deve denilir ki böyle oynanışında çok rastlanmaktadır. İncelendiğinde Yugoslavya'da da Anadolu dramatik köylü oyunları ile büyük yakınlıklar, ortak noktalar olduğu görülmektedir³¹.

Türk seyirlik oyunlarının etkisinin önemli görüldüğü bir Balkan ülkesi de Romanya'dır. Bu özellik Karagöz için de doğrudur. Dramatik köy oyunları Romanya'da çok çeşitlidir. Bunların belli başlıları, *turca* ya da *brezaîa*, *rî-surilede priveghi*, *calusarii*, *cucii*, *coucous*, hayvan maskeli oyunlar gibi. *Turca* ya da *brezaîa* denilen oyunlar oldukça eskidir, 17. yüzyıl kaynaklarına göre bu oyuna *capra* [keçi] deniliyordu. Ritüel nitelikteki bu oyunda iki önemli kişi vardır: *turca* ve *mosul* (yaşlı adam anlamına.). Oyunun en önemli kişisi bir yabanî tekedir. Evleri dolaşan *turca* ya da *brezaîa*'nın yanısıra bir de *mascarici* ve *ghidus* [her ikisi de soytarı] da bulunur. Tarihçi N. Iorga bunlar üzerinde durmakta ve keçilerin ve yaşlıların çok eski bir kültüre kanıt olduklarını ileri sürmektedir³². Bu oyunda tek yaşlı adam daha sonra iki kişiye bölünmüştür: *mosul* (yaşlı adam) ve *baba* (yaşlı kadın). Zamanla oyun kişile-

29 *Le Masque dans la Tradition Européenne* (13 juin-6 octobre 1975), Binche, 1975. Aşağıda buradan alınan bildiriler *MTE* kısaltması ile gösterilmiştir.

30 Marina Markova Tcherkezova, "Les jeux carnavalesques Bulgares-Coutumes de fertilité'de santé et de théâtre populaire", *MTE*, 111-126; Prof. Dr. Milovan Gavazzi, "Le masque en Yougoslavie", *MTE*, 311-327; Dr. Tancred Banateanu, "Le masque dans la culture populaire traditionnelle Roumaine", *MTE*, 239-265; Sabiha Tansuğ, "Jeux populaires masqués de villages Turcs", *MTE*, 300-310.

31 Ayrıca bkz.: Erman Artun, *Cemal Ritüeli ve Balkanlardaki Varyantları* (Ankara, 1993).

32 N. Iorga, *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, II, Bucarest (1937) 189 vs.

rinde önemli değişiklikler görölmüştür. Sözelimi cellat Arap [zenci], hâkim Alman, kazancılar, çingene, yaşlı adam ve kadın yerine papaz ve karısı vb. Keçiden başka hayvan maskeleri de vardır. Aslında keçi de geyik, deve, zürefa gibi çeşitli hayvanların türevleridir; ayı, at, çeşitli kuşlar, kurt, yabandomuzu, öküz vb. Kişiler de yukarıda belirttiğimiz yaşlılardan başka, ayı bakıcısı [ursarul], çingene [tiganca], papaz [papa], dev [uriasul], şeytan [dracul], dişi şeytan [dracoica], genç adam [omul tinar] vb. En yaygın kişilik yukarıda belirttiğimiz gibi yeni yılda oynanan keçidir [capra]. Bölgeye göre adı değişir: *cerb* [geyik], *cerbut* [küçük geyik], *turca*, *brezâta* gibi. Kimi kez de bu kuş, leylek, kartal, tilki olur. Keçi ile birlikte bunu oynatan yaşlı adam [mosul] ya da kör [blojul] adlı kişileri saymak gerekir. Kişiler kimi oyunda zenginleşir. Bunlar arasında Türk, gelin, genç kız, avcı, kazancı, tacir, rahibe, Rum, kayınpeder, kaynana, jandarma, belediye başkanı, yardımcısı, vaftiz babası ve anası, at, canavar, koç, teke, çoban, subay, Yeni Yıl, arap, ayı, rahip, şeytan, kötücül kişi, yalancı, tatsız adam vb. Zamanla toplum içindeki çeşitli tipler, ritüel kökenli oyunlara alınmıştır; tıpkı bizde ve başka yerlerde olduğu gibi.

IV. Küreselleşmiş Bir Oyun: Mangala

Oyun ve Bügü'nün iki yerinde *mangala* oyunu üzerine bilgi vermiştim. Ayrıca bizim bakımımızdan önemine değinmiştim. Prof. Thomas Hyde, 17. yüzyılda Doğu oyunları üzerine yazdığı Latince kitabında¹ Osmanlı oyunlarının uzunca bir listesini verirken ve bunları tanımlarken *mangala* oyunu üzerinde de durmuştur. Gerek oyunun eskiliği, gerek yaygınlığı gerekse bizde de olması bakımından “Ekler” bölümünde *mangala* üzerinde daha uzun durmak gerektiğini düşündüm.

Oyun ve Bügü'de Anadolu'da değişik adlar altında oynanan *mangala* oyunu üzerine birkaç örnek vermiştim. Yalnız Gaziantep'te *mangala* adıyla oynanıyor². *Mangala* ya da *Mankala* sözcüğünün Arapça taşıma, aktarma, geçirme, bir şeyi bir yere götürme anlamına gelen ve Türkçe'ye girmiş olan *nakl* ve türevlerinden geldiği ileri sürülmektedir. Bu açıklama sürekli taşların bir gözden ötekine aktarılmasına dayanan bir oyun için uygun düşmektedir. Türkçe'de *nakl*'den, taşınan, taşınmış anlamına *menkul*, *menkule* sözcükleri vardır. Afrika'da da kimi bölgelerde *mangala* yerine *mankala* denmektedir. Buradaki m,n,k,l, ünsüzleri k/g değişmesi dışında *mangala*'da da vardır. Belki de *menkul-menkule* sözcükleri orada e yerine a ile söyleniyor olabilir. Ayrıca çukurların oniki sırada dizilişi en küçük askerî birim olan mangaya, oyundaki çukurlar da mangal sözcüğüne çağrışım yapmaktadır. Anadolu'dan ve başka ülkelerden *mangala* çeşitlemelerine örnekler vermeden önce bu oyunu seçişimdeki nedenleri açıklamak isterim.

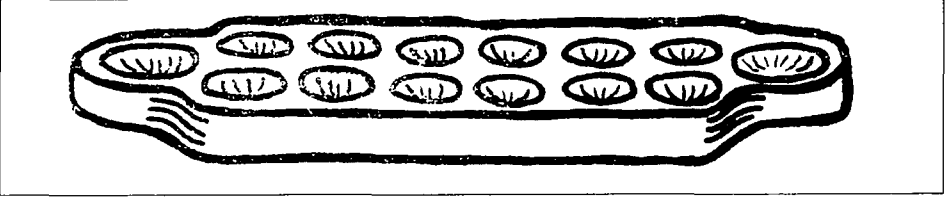
1) Oyunun çok eski oluşu: Kimi incelemecilere göre oyunun bin yıl ile üç bin yıl gibi bir eskiliği vardır³. Arkeolog Fliderns Petrie, Mısır'da M.Ö. 1400 yıllarından kalma 3 sıralı ve 14 delikli bir *mangala* tahtası ele geçirmiştir. Seylan Adası'nda da M.Ö. ilk yüzyıllara dayanan benzeri delikler tespit edilmiş, Ha-

1 Thomas Hyde, *De Ludis Orientalibus*, Oxford 1694; bu kitabın tanıtımı için bkz.: Metin And, “Türk Oyunları Üzerine Latince Bir Kitap”, *TFA*, 166 (1963).

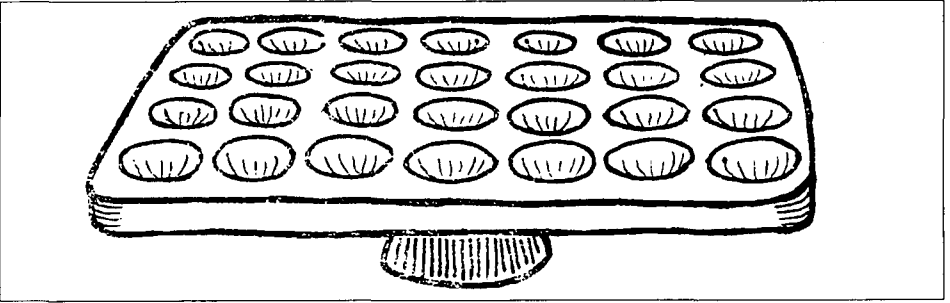
2 *Gaziantep İl Yıllığı*, Ankara 1969, 143; bir başka derlemede Gaziantep'ten 30 oyunun adı verilirken *mangala* da geçmektedir. Bkz.: Cemil Cahit Güzelbey, *Gaziantep Folklorundan Notlar I*, Gaziantep (1939) 73-75.

3 G. J. R. Murray, *Board and Table Games*, Oxford (1952), 159.

beşistan'da ise M. S. 7. ya da 8. yüzyıldan kalma kaya üstüne oyulmuş *mangala* delikleri bulunmuştur. Eskiliği konusunda daha başka örnekler de vardır. İslâm dünyasında da bu tür bilgiler için 10. yüzyıldan kaynak kitap olan Ebü'l-Ferec'in *Kitabü'l-Egami*'sinde de bu oyuna rastlanmaktadır. Ve "Ondört" diye de bilinen bir oyuna özdeşleştirilmektedir⁶.

St. Lucia (Antiller'de-Amerika) iki sıralı *mangala* (Wari)

Zaire'de (Kassi) dört sıralı *mangala* (tshisololo)

2) Oyunun yaygınlığı: Oyun çok yaygındır. Hemen her kıta üzerinde yayılmıştır. İki sırada ya da dört sırada oynanmasına göre (ya da aşağıda gösterileceği gibi başka kümeler bakımından) ayrılabilir; değişik adlar ve oynanış biçimleriyle pek çok yerde görülür. Örneğin Seylan'da *Çanka* ve *Naran*, Hindistan'da *Çonkak*, Filipinler'de *Çunkajon*, Suriye'de *Lu'b-ı Mecnun* ya da *Lu'b-ı Akîf*, Bali'de *Medjiwa*, Malezya'da *Dakon*, Habeşistan'da *Gabatta* ya da *Madji*, Afrika'da *Wari*, *Toee*, *Bau*, *Kubugusa*, *Mungala*, *Mangal*, *Kale* vb., San Domingo'da *Çuba* vb. Oyunun çok yaygın oluşuna ilk değinen 1894'te Stewart Culin olmuştur⁴. En azından şu ülkelerde görülmüştür: Suriye, Ürdün, Suudi Arabistan, Hindistan, Maldiv Adaları, Bangladeş, Seylan, Zaire, Malezya, Tayland, Vietnam, Moğolistan, Çin, Endonezya, Filipinler, Habeşistan, Somali, Kenya, Mısır, Moritanya, Senegal, Zambia, Sierra Leone, Liberya, Mali, Guyana, Antiller, Haiti, Zengibar, Sudan, Tanzanya, Uganda,

4 Philip Townshend, "Autour du jeu Mankala", *Zaire Afrique*, 185 (1976).

5 Franz Rosenthal, *Gambling in Islam*, Leiden (1975) 43-44.

6 Stewart Culin, "Mangala, the National Game of Africa", *Annual Report of the U.S. National Museum*, Washington D.C., 597-606.

Ruanda, Burundi, Malavi, Rodezya, G \ddot{u} ney Afrika, Brezilya, Nijerya, Niger, Togo, Fildişi Sahili, Yukarı Volta, Kamerun, Gabon, Madagaskar, Gine, Ghana, Dahomey, vb. Aynı oyun sözcügelimi Kırgızistan'da da gör \ddot{u} lm \ddot{u} şt \ddot{u} r.

1979 yılında Amerika'daki bilimsel bir dergiye T \ddot{u} rk oyunları \ddot{u} zerine uzun bir yazı yazmış, bu arada Anadolu'da *mangala* çeşitleri \ddot{u} zerine bilgi vermişim. Bu araştırma antropologların \ddot{c} ok ilgisini \ddot{c} ekti'. Bu yazıdan bir yıl \ddot{u} nce Yeni Delhi'de 10. Uluslararası Antropoloji Kongresi'ne \ddot{c} ağırılmışım. Aralık 1978'de toplanan bu kongreye gidişimin başka bir nedeni de vardı; \ddot{c} ünkü Aralık 1978, aynı zamanda Muharrem ayıydı. Bu konuda araştırma yaptığım i \ddot{c} in Şifler'in liderlerinden, dostum Seyyid H \ddot{u} seyin Ali Cefferi'nin evinde konuk olarak Muharrem t \ddot{o} renlerini izleyebilecektim. Kongre \ddot{c} ok kalabalıktı, 120 panelden oluşuyordu. Benim bulunduğum panel, 'Geleneksel G \ddot{o} sterimler'di, yanımızdaki iki odada ise 'Oyun Kuramı' ile 'Etnik M \ddot{u} zik' panelleri vardı. \ddot{U} ç panel birbiriyle \ddot{c} ok yakın olduğu i \ddot{c} in zaman bulduk \ddot{c} a birbirimizin bildirilerini ve tartışmalarını izliyorduk. Bir kahve molasında aynı masaya oturduğum zenci bir antropologla konuşmaya başladık. Kendisi Kenya \ddot{U} niversitesi profes \ddot{o} rlerinden Philip Townshend'di. Birbirimize hangi alanlarda çalıştığımızı sorduk; o, oyunlar \ddot{u} zerinde çalıştığını, ama oyunlar i \ddot{c} inde de s \ddot{u} rekli *mangala* ile uğraştığını söylediğinde oldukça şaşırdım, hemen ben de onu şaşırtan bir şey söyledim: T \ddot{u} rkiye'de de çeşitli *mangala* t \ddot{u} rleri bulunduğunu, \ddot{o} yle ki bir b \ddot{o} lgede de buna *mangala* dendiğini, \ddot{o} tekilerin adlarının ise değışik olduğunu belirttim. Bu, onu \ddot{c} ok şaşırttı, \ddot{c} ünkü bu oyunun g \ddot{o} ç yollarına g \ddot{o} re T \ddot{u} rkiye'de bulunmaması gerektiğini d \ddot{u} ş \ddot{u} nyordu. Başka bir g \ddot{u} n buluştuğumuzda bir Kazak kadın antropologla tanışmış, ondan oyunun Kazakistan'da da bulunduğunu \ddot{o} ğrenmiş. Bunun \ddot{u} zerine bu konuda bilgi alışverişinde bulunmaya karar verdik. Ona gelecek şubat ayında *Journal of American Folklore*'da T \ddot{u} rk oyunları \ddot{u} zerine uzun bir yazımın \ddot{c} ıkacağıını, burada T \ddot{u} rkiye'deki *mangala* t \ddot{u} rlerine de yer verdiğimi söyledim. Kendisi zaten bu dergiye aboneymiş. Sonra karşılıklı bilgi alışverişinde bulunduk.

3) Oyun, \ddot{u} zellikle \ddot{c} ocuk bakımından, onun çeşitli yetilerini ve becerilerini geliştirecek niteliktedir: Bir zekâ savaşıdır. Philip Townshend'in kongredeki bildirisinde belirttiğı gibi, bir toplumda kişilerde en \ddot{c} ok beğenilen ve \ddot{o} rnek alınan niteliklerden ş \ddot{u} yedisi *mangala* oyunuyla ilgilidir:

a) Kurnazlık: Oyunun stratejisini planlamak ve oyun kurallarını kendi \ddot{c} ıkarları doğrultusunda kullanabilmek.

b) Uyanıklık: Karşındakinin kurnazlığına karşı savunma ve \ddot{o} nlem.

7 Metin And, "Some Notes on Aspects and Functions of Turkish Folk Games", *Journal of American Folklore*, vol. 92, 363 (1979) 44-64.

c) Önceden görme: Hazırladığı oyun manevrasına karşı hasmının tepkisini kestirebilme yeteneği.

ç) Esneklik: Beklenmedik durumlarda hemen tepki gösterebilme yeteneği.

d) Direnme: Tüm şaşırtmalara karşın, kendi planını sonuna dek sürdürebilme yeteneği.

e) Sağgörü: Özellikle *mankala* oyununda hasmından plan ve gücünü gizleyebilme yeteneği.

f) Bellek: Hasmının sağgörüsüne karşın, onun durumunu ve gücünü nedeni saklarsa saklasın kestirebilme yeteneği.

4) Oyunun bir toplumun kültür birikiminin tanınmasında ne denli önemli olduğunu kitap boyunca belirtmiştim. Bugün antropologlar bu görüşü benimsemişlerdir. Bir toplumun incelenmesi, o toplumun oyunları inceleme kapsamı içine alınmadıkça eksik kaldığı gibi hangi yaşta olsun oynamayan insan da önemli bir boyuttan yoksun kalmıştır denebilir. İşte *mangala* oyunu bu bakımdan en iyi bir örnektir.

Yalnız iki kişinin değil, ama iki takımın da oynayabileceği *mangala* oyunları da vardır. Bu durumda çukurların sayısı her sırada 36 ve daha çok olabilir. Kimi kez iki köy ya da kabile arasında da oynanmaktadır. Toplumların durumuna göre oyunun olumlu ve olumsuz etkileri vardır. Dengeli ve barış içindeki toplumlarda yapıcı bir öğedir; toplumsal birliği ve dayanışmayı sağlar. Ama daha az dengeli ya da bunalım içindeki toplumlarda bunun tam karşısı bir etkisi vardır. Bu toplumlarda daha çok başkanların, olgun yaşlı erkeklerin oyunudur. Kimi toplumlarda ise önemli bir eğitim aracıdır, toplumsal değer yargılarını ve büyüklere saygıyı öğretir. Buna bağlı ritüeller de vardır. Prof. Townshend'in bildirisinde Afrika'dan çok ilginç örnekler buluyoruz. Sözelimi yeni bir kral tahta geçerken *mangala* oynaması için, oyuna gerekli tohumları belirli bir ağaçtan kendisinin toplaması ve yurttaşlarından kimseye yenilmemesi gerekir. Kimi yerde ise kabile başkanı olacak iki aday arasında *mangala* oynanır, kim kazanırsa başkan o olur. Genç Afrika'da oyuna, *kisolo ya mungu* (Tanrı oyunu) denmektedir. Ve oyundaki çukurlarla üründe bolluk ve yeterli yağmur yağışı arasında bir ilişkiye inanılmaktadır. Kimi Afrika toplumlarında *mangala* oyunu bir dersle erişirme töreninde öğlen çocuklarına öğretilir. Guyana yerlileri bir ölünün ardından *mangala* oynarlar, ancak *mangala* tahtası ölü sözkonusu olduğunda değişik bir biçimde olur, böylece ölü tedirgin olmaz ve gelip *mangala* oynamaya kalkmaz. Afrika'da *mangala* için şu ilginç gözlemlere rastlıyoruz:

– Kadınlar genellikle oynamaz; kimi kabilelerde kadınlara yasaklanmıştır.

– Çiftçiler işlerinin daha az olduğu, özellikle kurak mevsimlerde oynarlar.

– Özellikle işi beklemek, gözcülük yapmak olan kişiler daha çok oynarlar: Çobanlar, nöbetçi askerler, yol bekçileri, işi olmayanlar, yaşlılar, sakatlar, çocuklar, kentlerde işsizler.

– Oyunu, kadınların ve başka etnik kesimin insanların çalıştığı ağaçlı bozkırlar ve dağlık yerlerdeki halk daha çok oynar.

– Oyun, ölünün ardından yas döneminde ya da sünnet olanların yaralarının iyileşmesinin beklendiği dönemlerde oynanır.

– Kimi toplumlarda kumar gibi oynanması kesinlikle yasaklanmıştır.

– Uganda’da yüksek yargıç duruşmayı izlerken *mangala* oynamaktadır.

5) *Mangala* çağdaş kentsel yaşamda yaygınlaşıp sevilecek bir oyundur. Avrupa ve ABD’de tavlâ ve başka oyunlara olduğu gibi *mangala*’ya da ilgi artmıştır. Oyunun Avrupa’da ilkokullara ders olarak konması düşünülmüştür. Matematik eğitiminde yardımcı olduğu görülmüştür. Nitekim Rodezya’da Kalangalar’ın *mangala* oynadıkları için hesapta çok üstün oldukları gözlemlenmiştir*. Gerçekten dikkatin yoğunlaştırılması, iyi bir bellek ve sezgisel, matematiksel yeti geliştirilmesi bakımından çocuklar için en iyi kafa temrini olarak görülmektedir.

Aşağıda görüleceği gibi Anadolu’da çeşitli adlar altında ve çeşitli bölgelerde oynanan *mangala*, daha pek çok geleneksel oyunlarımız gibi kentlere tanıtılır ve özendirilirse çocuklarımıza, oyun olanakları dışarıdan aktarılmâ yabancı oyunlar değil, kendi ulusal kültürümüzden kaynaklanan oyunlar sunmuş oluruz. Millî Eğitim Bakanlığı ile Kültür Bakanlığı’nın yetkili kuruluşlarının konuya ivedilikle eğilmeleri gerekmektedir. Tanıtılıp yayılmasında TV de yardımcı olabilir.

Mangala oyununun genel çizgileriyle oynanışı şöyledir: Çoğunlukla iki kişi oynar. Toprağa ya da bir tahta üzerine iki, dört ve kimi durumda üç sıra çukur yapılır. Ve gene sayısı oyunların türlerine göre değişen tohumlar, taneler ya da taşlar vardır. Seçilen bir delikteki tohumlar teker teker öteki deliklere dağıtılır. Gene belirli kurallara göre oyunculardan biri, hasmının bir ya da iki çukurundaki tohumları ele geçirebilir. Bu el koyma hakkı ya çukurun dolu veya boş olmasına ya da son tohum konulan çukurun durumuna göre değişir. İki sıralı *mangala*’da her oyuncunun bir sırası vardır ve sırası gelince gerek kendi sırasında, gerek karşısındakinin sırasında bulunan çukurları tümüyle dolaşır. Dört sıralı olanda her oyuncunun iki sırası vardır, yalnız kendi sırasındaki çukurları dolaşır.

Dama, satranç, tavlâ gibi çeşitli kuralları olan *mangala* oyununun iki sıralı olanı, ele geçirme bakımından beşe ayrılabilir:

8 T.Bent, *The Ruined Cities of Mashoualand*, London (1892), 78.

a) Oyuncu, belirli bir sayıdaki tohumları hasmının bir çukurunda tamamlarsa, bu çukuru ele geçirmiş olur ve buraya ileride konulacak tüm tohumların sahibi olur.

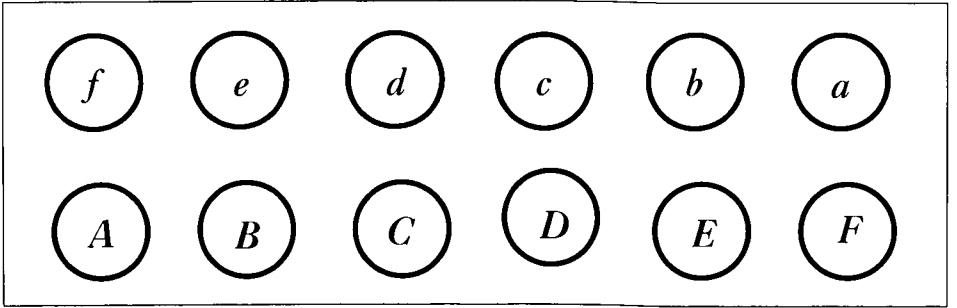
b) Yukarıdaki gibidir, ancak çukuru değil, içindeki taşları ele geçirir ve kazançlı olarak bir yana koyar.

c) Ele geçirme yoktur, yalnız bir çukurdan elde edebildiği kadar taş toplayabilmek için bu çukurdan sık sık geçer.

ç) Oyunculardan biri elindeki son taşları kendi boş çukurunda bitirirse, hasmının karşıt çukurundaki taşları alır.

d) Bir oyuncu elindeki taşları en son boş bir çukurun karşısındaki çukura boşaltırsa, bu boş çukurdan sonraki çukurda bulunan taşları ele geçirir.

Kimi yerlerde (Batı Afrika ve Moğolistan gibi) (b) türünde *mangala*'da eldeki son taş, başka taşların bulunduğu çukura konursa, genellikle buradaki taşlar alınır ve oyun sürdürülmeyip, sanki çukur boşmuşçasına orada kalınır.

Mısır'da iki sıralı *mangala*

Bu bölümde, *Oyun ve Bügü*'de daha önce üzerinde durulan örnekleri yeniden buraya almadan Anadolu'dan yeni birkaç oyun vereceğiz. Ancak bu örneklerle geçmeden *mankala*'nın Mısır'da nasıl oynandığını görelim⁹.

Bu, bir tavla gibi menteşe ile ortadan katlanan iki tahtadan oluşur. *Beyt* denilen 12 çukur bulunmaktadır. Ayrıca yetmişiki tane küçük deniz kabuğu olur. Oniki *beyt*'ten altısı bir oyuncunun, öteki altısı ise hasmınındır. Birinci oyuncunun sırasındaki çukurlara A,B,C,D,E,F; ötekininkilere ise f,e,d,c,b,a dersek, kabuklar her çukura eşit dağıtılmış olsa, her çukurda 6'şar kabuk olacaktır. Ancak oyuncular bu dağıtımı eşit yapmazlar, genellikle en az her çukura dört kabuk koyarlar. Eğer eşit dağıtılsa ilk oyuncu yenik düşer. A,B,C,D,E,F çukurlarının sahibi oyuna başlarsa, F'deki kabukları alıp, a,b,c,... çukurlarına birer tane koyar. Eğer hasmının her çukuruna birer tane koyduktan sonra elinde kalırsa kendi çukurlarına; gene kalırsa hasmının çu-

9 Edward William Lane, *The Manners and Customs of the Modern Egyptians*, London (1908), 351-353

kurlarına kor. Son koyduġu çukurda bir kabuk varsa onun sırası biter, hasmı oynamaya başlar. Eġer sonuncuda iki ve dört varsa, bunları ve bu çukurun karşısındaki çukurun içindekileri alır. Eġer son çukurda üç, beş ve daha çok kabuk varsa, bunları alır ve öteki çukurlara daġıtır. Sözgelimi D'den bir tane E'ye, F'ye, a'ya ve böylece daġıtır. Son çukurda bir tane varsa durur, iki, dört ve daha çok çift sayıda taş varsa kazanır. Hep F çukurundan oynar, bu boşsa daha sonraki, içinde bir ve daha çok kabuk olan kendi çukurundan... Bir oyuncunun çukurlarında, bir ya da daha çok çukurunda kabuklar var da, hasmının-kiler boşsa, ilk oyuncu kendi çukurlarından bir kabuġu hasmının ilk çukuruna koymak zorundadır. Bir oyuncuda bir kabuk kalmış, ötekinde hiç yoksa, bu kimdeyse onun malı olur. Tahta üstünde çukurların tümü boşalınca, iki oyuncu da elindeki kabukları sayar, hasmından daha çok sayıdaki kabuklar kadar kazanlıdır. Kazanan ikinci oyuna başlar, hasmı önce kabukları çukurlara daġıtır. Toplam sayı altmışa erişince bu oyuncu kazanır. Oyunu daha çok gençler, çocuklar oynar; bu durumda adı *lu'b el-gaşim*, yani cahil oyunu, başka biçimde oynanan oyuna ise *lu'b el-akil*, yani bilginin ya da akıllının oyunu denir.

Genellikle kabuklar iki sıranın bir ve daha çok çukurlarına daġıtılır, her iki sıraya dörder konulur, iki en utakiler boş bırakılır; daġıtımı yapan bir çukura kaç tane koyduġunu saymaz, istediġi kadar çukura koymakta zgrdr. Hasmı bu daġıtımı beġenmezse oyun tahtasını tersine çevirip yeniden daġıtıma başlanmasını isteyebilir. Ancak ilk oynama hakkını yitirir. İlk başlayan, kendi çukurlarından birini seçerek oyuna başlar.

şimdi Türkiye'den örnekler verelim:

Erzurum'un Oltu ilçesine baġlı Oġuzkent köyünde oynanan *mangala* oyunu çok deġiřiktir; Afrika'daki *mangala*'lara benzer. Oyunun adı *Pı'tır*¹⁰. Oyun iki kişi arasında ya da beş kişiye kadar oynanabilir. Büyükler ve çocuklar oynar. Oyun, üzerinde yemek yenen yuvarlak, tahta sifra (sofra) zerinde oynanır. Oyunda ya mısır ya da fasulye taneleri kullanılır. Eġer beş kişiyle ve fasulye taneleriyle onandıġını varsayarsak, kısaca oyunun kuralları şöyledir: Her oyuncu otuzaltışar fasulye alır; önlerine onikişerlik  yıġın yaparlar. Bu yıġınlara *kuy* denilir. İlk başlayacak oyuncu aşık atarak saptanır. İlk saġındaki ikinci, onun saġındaki üçüncü, dördüncü ve beşinci böyle belli olur. Birinci oyuncu  *kuy*'undan birindeki oniki fasulyeyi alır, buna *kuy bozma* denilir. Buradan aldıġı fasulyeden birini bozduġu *kuy*'un yerine kor, sonra soldan saġa doġru her *kuy*'a birer fasulye kor, oniki fasulyenin daġıtımını bitirir. Son fasulyeyi koyduġu *kuy*'daki (kendi *kuy*'larından biri deġilse) fasulyeler sayılır, fasulye sayısı çiftse, sayılar *kuy* bozanın olur, ikinci oyuncu başlar. Sayı tekse fasulyeler sayıldıġı *kuy*'a bırakılır. Oyun böyle sürerken çift sayı yapanların fasulyeleri alması ve *kuy* bozmalarla kimi *kuy*'larda boşalma olur. Yeniden burala-

10 Osman Sanay, "Oġuzkent'te Zhinsel Bir Oyun: PIC", *TFA*, 299 (1974).

ra fasulye konulur. Bu birikimde *kuy* bozan oyuncunun son fasulyesi kendi *kuy*'u dışında *kuy*'lardan birinde üç sayı yaparsa bu, o oyuncunun olur, buna *piç* denilir ve çevresi bir kalem ya da kömürle çizilir. Oyun sonuna dek buraya konulan her fasulye tanesi, burayı *piç* yapanındır. Üç *kuy*'u da *piç* yapılan oyuncu, oyun dışı kalır. Sırası gelen oyuncunun bozacak *kuy*'u yoksa, oyunu ondan sonraki oyuncu sürdürür. Oyunun sonunda *kuy*'ların kiminde birer fasulye tanesi kalır. Her oyuncu, kendi *kuy*'larında kalmışsa bu fasulyeleri alır. Biriktirdikleri fasulyeleri sayarlar, kimin daha çok fasulyesi varsa o kazanır.

Anadolu'da bir *mangala* oyunu da *Göçün*'dür. Mevlüt Özhan'ın çok iyi hazırlanmış *Türkiye'de Çocuk Oyunları Kültürü* adlı kapsamlı kitabında¹¹ yer alan bu oyunun oynandığı yer belirtilmemiştir. Oyun iki, üç ve dört kişiyle oynanabilir. Kitapta iki kişiyle oynanışı anlatılmıştır. Toprağa her oyuncu için bir sırada üç çukur, bir de bu sıranın dışında dörder çukur kazılır. Sıradışı olan çukur, ambar olarak kullanılır. Her oyuncuya 27 tane fasulye ya da nohut veya küçük taş verilir. Her oyuncu elindeki taşları dokuzar olmak üzere üç kuyu denilen çukurlara koyar. Oyuna ilk başlayan oyuncu kendi kuyularından birisinden sekizini alır, ambarın dışındaki iki çukura birer birer koyar. Burada dikkat edilecek nokta, hasmın taş sayısının 2,3,6 sayıları gelecek biçimde dağıtılmasıdır. Eğer çukurlardan birinde ya da ikisinde taş sayısı 2,4,6 gibi bir sayı olursa o çukurdaki taşları alır ve kendi ambarına koyar. Hiçbir çukurda taş sayısı 2,4,6'ya denk gelmezse, oyun sırası karşıya geçer. O da kendi çukurlarından birindeki taşları alıp (birini kuyuda bırakır), dağıtmaya başlar. Oyun böyle sürer. Oyunculardan birinin çukurundaki taşlar bir anda alınır, oyunu bu taşları alan kazanır. Bu da şöyle olur: Oyuncu son taşı hasmının çukuruna koyduğunda o çukurdaki taş sayısı çift olur, o çukurdan önceki iki çukurdaki sayılar da çift olmuşsa o oyuncu yenilmiş olur. Kendi çukurunda bir taşı kalan oyuncu, onu alıp bir başka çukuruna koyabilir.

Bir oyun bitip ikinci oyuna başlanacağında yeni çukurlardaki taşlar ambarda toplandıktan sonra, ikinci oyuna başlanırken herkes kendi anbarındaki taşları alıp çukurlarına dokuzar dokuzar dağıtır. Artan taşlar ambarda durur, sonraki oyun için üstünlük sağlamış olur. Diğer oyunlarda taşı biten oyuncu yenilmiş sayılır.

Mevlüt Özhan'ın kitabında *mangala* türü şu oyunlar anlatılmadan, yalnızca adları verilmiştir: *Altı Ev* (Erzurum), *Bolu Yiğması* (Fethiye-Muğla), *Çukur Beştaş*, *Evcik* (Ula-Muğla), *Göç*, *Göçmecik* (Bilecik) (Eskişehir), *Kıbık* (Amasya), *Kuy Taş* (Artvin), *Kuyu* (Çankırı; Yumalak-Aydın), *Mangala* (Gaziantep), *Meneli Taş* (Ilgın-Konya), *Yalakkaya*, *Yerdim Yer* (Amasya).

¹¹ Mevlüt Özhan, *Türkiye'de Çocuk Oyunları Kültürü*, Ankara (1997), 141-142.

Yukarıdaki oyuna benzeyen, ancak çok karmaşık bir *mangala* oyunu olan bir oyun da Kadırlı'den (Adana)² *Ev Göçtü*'dür. DTCF Tiyatro Bölümü mezunlarından Oğuz Çağlayan, oyunu bütün ayrıntılarıyla derlemiştir. Ancak çok karmaşık ve anlatılması uzun sürecek bu oyunu onun bilgileri doğrultusunda özetleyerek verdik. Oyunu en az 2 en çok 6 kişi oynayabilir, ama daha çok 4 kişiyle oynanır. Oyuncular bir dikdörtgenin çevresinde, yere otururlar. Her biri önüne toprakta 3 küçük çukur açar. Bunların adı *yalak*'tır. Her *yalak* bir *ev*'dir. Ortaya da hazine adı verilen daha büyükçe bir çukur açılır; bu çukur yukarıdaki *Göçün* oyunundaki ambar gibidir, ama bütün oyuncular için ortaktır. Oyuncular 3 çukurun her birine dokuzar tane misket soyunda taş koyarlar. Bir sayıcı belirlenir, başladığı yalağa 1 diyerek saat yönünde çukurları sayar, sayı kimde biterse, o kendi yalaklarından birindeki taşları yalakta bir tane bırakarak saatin ters yönünde her yalağa birer tane taş koyarak dağıtır. Buna *Ev Göçmek* denir. Bir ev göçtüğünde son taşın konulduğu yalakta taş toplamı çift sayıysa, taşları dağıtan oyuncu o evi çiftlemiş olur; böylece yalaktaki taşları almaya hak kazanır. Bu ancak 2,4,6,8 sayılarında olur; 10,12,14 sayılarında geçersizdir. Bir yalaktaki son taş da göçünce ya da çiftlenip yenildiği için boş kalınca ilk oyunun sonuna kadar yalak kör kalır. Sıra kendi kör olmuş yalağına gelen oyuncu oraya atması gereken taşı, hazineye atar. Hazineye toplanan taşlar yeniden oyuna dönmez. Kendi kör yalağına taş atamamaya *hüt çekememek* denir. Evler kör olup taşlar yenildikçe bazı oyuncuların evleri boşalır ve yalakların boş kalmasıyla göçecek taşı da kalmayınca oyunun ilk turu bitmiş olur.

Herkesin yalağındaki taşlar kendinin olur. Yeniden oyun kurarken her yalağı için dokuzar taştan fazlası varsa, bunları ertesi oyun için saklayabilir. Üç yalak kurmak için yeterli taşı olmayan oyuncu için **kız** ve **oğlan** kurma hakkı doğar. Tüm oyun boyunca her oyuncu iki **kız**, iki **oğlan** kurabilir. **Oğlan** dört, **kız** bir taşla kurulur. Hazineden bir **kız** bir **oğlan** borç alır. Kullanmadıklarını hazineye geri verir.

Ev kurmak önemlidir. Göçülmemiş bir evin yenilme tehlikesi yoktur. **Kız** kurma hem yararlı, hem zararlı olabilir. **Kız** kurulu yalak 2 ve 4 olarak çiftlendiğinde yenilemez. Yalnızca 6 veya 8'de çiftlendiğinde yenilebilir. Ancak 6 taşa ulaşmadan sahibi, **oğlan** istenildiğinde yalağı 2 sayısında çiftlenince yenilemez. Ne var ki karşı oyunculardan birinin son taşı birinci oyuncunun **oğlan**'ına denk düşerse o yalağı birinci oyuncunun yerine göçebilir. Bütün oyuncuların göçecek taşının kalmamasıyla oyun sona erer. Ondan sonraki oyuna başlanırken bir oyuncunun üç yalağı da boş kalıyorsa o oyuncu elenir. İki oyuncu kalırsa oyun kurallarında gevşeme olur. Örneğin, artan taşını hazineye vermeden bir sonraki oyun için saklayabilir. Bu oyunun bü-

12 Günümüzde Osmaniye'ye bağlıdır.

tün kurallarını göstermedik. Amacımız oyun üzerine genel bir fikir vermektir. Oyuncular taş durumlarını her yalak için hesaplamalı, hasım oyuncuların oyun boyunca yapacaklarını tahmin etmelidir.

Ev Göçtü oyunu her zaman oynanabilir, ama daha çok pamuk toplarken, çapa yaparken mola verildiğinde oynanır. Yenilen ya bir teneke pamuk verir ya da kazanan oyuncunun bir karışında¹³ çapa yapar.

Daha önce Thomas Hyde'in 17. yüzyılda çıkan kitabında saydığı Osmanlı oyunları arasında *mangala* da vardır. Bu, bulabildiğimiz en eski yazılı kaynak oluyor. Acaba daha da eskiye gidilebilir mi? Bu kitaba koyduğumuz resimler arasında yaklaşık 1600 yılından kalma bir minyatür de yer almaktadır. Bu, kahvehane içini gösteren tek Osmanlı minyatürüdür. Burada kalabalık bir grup insan gösterilmiştir, herkes, kitap okuyarak, sohbet ederek ve müzik eşliğinde bir köçeği seyrederek oyalanmaktadır. Resmin en altında iki kişi tavla, iki kişi de *mangala* oynamaktadır; kısacası burası tam bir kültür evidir. Söz konusu minyatür Osmanlı minyatürleri, hat ve tezhip örneklerini içeren 16. yüzyılın sonunda yapılmış bir albümdendir. Albüm de Dublin'de Chester Beatty Kitaplığı'nda, no. 439'da bulunmaktadır. Kitaba eklediğimiz resimler arasında *Mangala* ile ilgili üç renkli resim daha bulunmaktadır. Bunlardan birincisi iki Osmanlı kadını mangala oynarken gösteren bir 18. yüzyıl çarşı resmidir. Öteki ikisi ise Emile Tarenghi'nin fırçasından çıkmış iki tablodur. Bunlardan birincisinde bir çeşit *mangala* olan *kalaha* oynayan iki *Arap*, ikincisinde ise *mangala* oynayan iki *Arap* gösterilmiştir.

13 Pamuk, susam, mısır gibi bitkilerin ekildiği sıralara kark denir.

V. Müzikli Danslı Bir Sağaltma Töreni: Zâr

Oyun ve Bügü'nün temelinde Orta Asya şamanlığı vardır. Bu bakımdan şamanlığa işlev ve program bakımından benzeyen *zâr* adında bir sağaltma törenine kitabın “Ekler” bölümünde yer vermeyi uygun bulduk. Tıpkı şamanlıkta olduğu gibi, burada da Öte'yle ilişki kuran bir medyum, müzik ve dans vardır. Ayrıca hedef hastayı sağaltmaktır. Gerçi kitabın ilk basımında *zâr*'a değinilmişti, ama çok kısa olarak. Çeşitli kültürlerde bu türden törenler olmakla birlikte *zâr*'ı seçmemizin nedeni bunun İslâm ülkelerinde yaygın olmasıdır.

Bu gibi törenlerde *transe*, esriklik (*extase*, *vecd*, *istigrâh*), cezbeye girmek ana öğelerin başında gelir. Bununla kişinin normal kişiliği bastırılır, kişi yeni bir boyut kazanır, olanları unuttur, kimi durumda ise kişi uyanık ve bilinci yerindedir. Bu duruma çeşitli yöntemlerle erişilir. Örneğin kimi kültürlerde sanrı yaratan uyuşturucular (*hallucinogène*) kullanılır. Peru Amazonu'nda olduğu gibi. Mazoter Kızılderilileri'nde bunu sağlayan bir mantar kullanılır. Meksika'da bu uyuşturucu törene katılanlara da verilir. Bu yoldan hastalığın tanısı yapılır. Hastalık fiziksel bir nedenle de olabilir. Örneğin hastanın bedeninde yabancı bir madde görülmüş olabilir. Bu dışarı çıkarılarak hasta iyi edilir. Bu, Orta Asya şamanında da görülür. Kimi durumda hastanın bedenine bir şey sokulur, bunun çıkarılmasıyla hasta iyileşir. Kimi yerde şişe, vantuz çekmek gibi yöntemlere de başvurulur.

Hastalık genellikle bir ruhun, bir cinin hastanın içine girip o kişiye sahip olmasıdır. Bu *possession*, cin çarpması, cinlenmek, ecinnilik durumudur. *Transe* ve esriklik kimi kez birbirinden ayrı, kimi kez de bir arada olabilir. Esriklikte sanrı da olur. Sanrı uyandıran uyuşturucuların yanısıra, tütsüler, mumların ışıkları, müzik, dans, denetimsiz tekdüze çırpınışlara dayanan hareketler, gürültü, hareket gibi etkenler de yardımcı olur. Bu törenler kimi kültürlerde kozmik evrene değgin bir simgesellik gösterir. Şamanın tahta atıyla yedi ya da dokuz kat göğe yolculuğu gibi...

Veracruz Kızılderilileri'nde sağaltma töreni çok karmaşıktır. Hastanın evreninin benzetmecesi yaratılır: Su Tanrıçası, Ateş Tanrısı, Toprak Tanrısı, güneş, ay, yıldızlar, rüzgâr, yeraltı tanrıları, bitkiler, hayvanlar ve ataların renkli kâğıtlar üzerinde tasvirleri yapılır. Hasta bir masaya yatırılır, Tanrıları

simgeleyen dört kişi masanın dört yanında yer alır, dört ana yönde masayı dört köşesinden kaldırarak müzik eşliğinde çevirip döndürürler. Bu kozmik dansla hastanın kaybolmuş ruhunu geri getirmiş olurlar.

Esriklik çeşitli yollardan elde edilir. Örneğin Mevlevîler dönerek semâ' ederler. Bektaşîler, Alevîler hem samahlarda hareket ederek, hem de *dem* ve *dolu* dedikleri alkollü içkiyle esriklik durumuna erişirler. Ancak sufi tarikatlarında en önemlisi *zîkr*'dir. Zîkr (zikir) anmak demektir. Sürekli Allah'ın adı / adları anılır. Bunun çeşitleri vardır: *zîkr-i hafî* (gizli, sessiz zikir), *zîkr-i alenî* (açık zikir), *zîkr-i cehrî* (sesli zikir), *zîkr-i kalbî* (gönülden, sessiz zikir), *zîkr-i bedenî* (beden belli bir tartım üzerine hareket ettirilir: Örneğin baş öne arkaya, iki yana ya da boyun ekseninde döndürülerek). Ayrıca *zîkr-i kuûd* (oturarak zikir), *zîkr-i kıyâm* (ayakta zikir), *zîkr-i devvâr* ya da *devrân* (dönerek zikir), *zîkr-i halaka* (halka zikri). Kimi zikirler hareketli olur, bunun coşkusuyla kişiler cezbeğe geçerler.

Bunların benzerlerini başka kültürlerde de buluruz. Örneğin Hindistan'da *capa yoga*, Japonya'da *nembu* gibi. Öylesine kendinden geçerler ki bedenlerine türlü ezinçte bulunurlar. Bali Adası'nda *Barong* dansının amacı *Rangda*'nın kötücül ruhundan kurtulmaktır. O *gamelan* müziğinin gizemli havasında gençler belden yukarıları çıplak olarak ellerindeki hançerleri etlerine saplarlar. Komşumuz Yunanistan'da *Anastenaria* adlı bir ateş töreni vardır. Burada iyinin kötü üzerinde, insanın ateş üzerinde zaferi amaçlanır. Törende insanlar çıplak ayakla kor ateş üzerinde danseder, yürürler. Bu tören iki aziz onuruna yılda iki kez yapılır. Bunun bizim kültürümüzde de örnekleri vardır. Bunların başında *deli*'ler gelir. Delice cesaretlerinden ötürü halk arasında *deli* diye adlandırılan bu kesim ve gönüllüler ilk olarak Rumeli'de oluşturulan bir asker sınıfıydı. Bunların bir kesimi Boşnak, Hırvat, Sırp ve Rumeli halkındandı. Eğri palaları, kalkanları, bozdoğanları olur; başlarına sırtlan, pars gibi yaban hayvanlarının postlarından başlıklar takarlar; giysilerini de postlardan yaparlardı. Bunlar şenliklerde, geçit alaylarında bedenlerine, başlarının derilerine kargılar, kılıçla bıçaklar sokar, kanları aka aka geçerlerdi. Bu yoldan hem Padişah'a bağlılıklarını kanıtlarlar, hem de simgesel olarak eğer bu şenlik şehzâdelerin sünnet düğünü ise onların sünnet edilmekten duyacakları acıyı paylaştıklarını ifade ederlerdi.

Bir de Muharrem ayının ilk on gününde Kerbelâ olaylarından duyulan acıyı göstermek, bu günleri anmak için göğüslerine derinin altına kan otuncaya kadar vurmak, derilerini bıçaklarla yaralamak, çıplak sırtlarını zincirle dövmek gibi ezinç verirler. Bunları yaparken de zikirde olduğu gibi sürekli tartımla Hasan ve Hüseyin'in adını söylerler.

Buna benzer olaylar bazı tarikatlarda da görülür. Rıfâîler inançlarını kanıtlamak için –ki buna *Burhan göstermek* denilir– bedenlerinin çeşitli yerlerine topuz denen şişler saplarlar, *gül* denilen kızgın demirleri yalarlar, keskin ki-

İçler üzerine yatarlar. Ayrıca bunların tekkelerinde sağaltma da yapılır. Buna Rıfaîler *devsiye* derler. Şeyh Efendi, yere yatmış çocuk ve yetişkin hastaların üzerine basarak, çiğneyerek onları sağaltır. Albert Aublet, Fausto Zonaro gibi ressamlar bu sahneyi tablolarına aktarmışlardır.

Zâr törenine geçmeden önce başka İslâm ülkelerinde de benzer törenlerin varlığını göstermek için Kuzey Afrika'daki iki İslâm ülkesinden, Fas ve Cezayir'den birer örnek vermeyi uygun bulduk. Fas'taki eski siyah kölelerin oluşturduğu *Gvana* denilen dinsel tarikatın törenleri çok ilginçtir. Ortodoks ulema bunları yadsımaktadır, oysa bunlar gerçek bir İslâm topluluğudur. Soyları Peygamber'in Habeşî müezzini Bilâl'e uzanmaktadır. Bunun benzerlerini değişik adlarla başka İslâm ülkelerinde de buluyoruz. Örneğin Cezayir'de Bilâlî, Tunus'ta Stambolîler, Fizan'da *Sambalî* gibi. Törenleri kadınlar yönetmektedir. Bir başrahibe (*mogadma*) ile *ârifât* denilen iki yardımcısı vardır. Bunlar sunakları gözetirler. Bu sunaklar büyük ve küçük olmak üzere ikiye ayrılır. Büyükte yedi değişik yiyecek ve içecek vardır. Özellikle süt, hurma veya bal. Küçük sunakların birinde tütsü için buhurdan, portakal çiçeğinin suyu, ötekinde süt ve hurma vardır. Törenin yapılacağı yerde, dansta kullanılan sopalar, tefler, demirden kastanyet gibi tartım çalgıları ve başka çalgılar bulunur.

Bilmeyenlere bunların gösterimi sanki güldürmek için yapılan bir oyundur. Günümüzde müzikçi, dansçı ve sağaltıcı olarak çalışırlar. Onların dinsel törenleri halka açıktır. Ancak sözlerin ve eylemlerin gerçek anlamını ancak eritirmeden geçmiş olanlar anlayabilir. Bu törenlerin en önemlisi *Derdeba*'dır. Tören yaratılışın oluşumu, Dünya ile Gök'ün birleşmesi, canlılarla ölümler arasındaki ilişki, cinlerin insanlara sahip olmasıyla ilişkilidir. Beden dili, şarkılar, danslar, tüsümler, yaratılışın aşamalarını simgeleyen renklerle, kurbanlarla dünyaya hareket ve yaşam aşlar. Törendekiler *transe* halindeki 7 değişik cin tarafından ecinnileşmişlerdir.

Yaratılış Tanrı'dan başlar, on aşama gösterir. Bu aşamalardan simgesel eylemlerle geçilir. *Derdeba*'da kozmogonik anlatı, şarkı ve danslarla verilir. Tören bütün gece sürer. Özel törenlerin dışında *Gvana* mensupları *Derdeba*'yı yılda iki kez yapmak zorundadırlar. Bunlardan biri Şaban ayının onbeşinde, ikincisi ise Mecvîd'den yedi gün sonra yapılır. Törene bir teke kurban ederek başlanır. Üç gün sonra bir öküz kurban edilir. Bundan sonra yaşamla ölüm arasındaki yolculuk başlar. Burada 7 renkten geçilir, her bir renkle önemli bir öge simgenir. Ecinnili (*Herksü*) 7 aşamayı dans ederek geçer.

Bu törenler pek çok kişinin, özellikle tiyatrocuların ilgisini çekmiş, örneğin 1968'de ünlü öncü tiyatro topluluğu *Living Theater* sanatçıları bunu yaşayarak öğrenmek için Fas'ta bir yıl kalmışlardır. Grotowski'nin bir öğrencisi de onların beden tekniklerini ve danslarını incelemiştir.

Cezayir’de bu tür törenleri buluyoruz. Birçok yerde olduğu gibi Cezayir’de de töreni kadınlar yönetir. Burada büyü, *transe* ve dansla ecinnilik sağaltılır. Tören 3 günden 7 güne kadar sürebilir. Bu törenlerde hayvan kurban edilip, toplu yemek düzenlenir; *transe* durumuna, çalgı musikisiyle bendir eşliğinde girilir. Hasta kadın sağaltıldıktan sonra o da artık ruhlarla iletişim kurabilir, sağaltma yeteneği elde eder. Ruhlar da çeşitlidir: Bir yere bağlı olanlar, bir gruba bağlı olanlar, cisimleşmiş olanlar, İslâm’ı kabul edenler, koruyucular, kötücüller.

Zâr sözcüğünün kökeni üzerine çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bunların en dikkate değerini Arapça ziyaret etmekle ilgili olduğudur. Ecinnilik durumunda olan (yani bir cin tarafından büyülenen) kişiye cinin ziyarete gelmesi olarak yorumlanmıştır. Günümüzde *münzâr*, kadınlar için *münzâre* hastalığa yakalanmış olanları ifade eder. Kimine göre *zâr* Etiyopya dillerinden Amharca’dan gelir. Kötücül bir varlığın bir kişiye gelmesidir. Bu sözcük çoktanrılı kabilelerden Gallalar’ın dilinden de gelmiş olabilir. Güney’de çıkmış olabileceği de ileri sürülmüştür. Bir başka yorum da Orta Afrika’da yaşayan Woodo kabilelerinden ya da Somali’de de eskiden yapılan *Sar* adındaki kutsal bir ritüel dansından türemiş olabileceğidir. Bir başka incelemeci de Kuzey İran’da bulunan *Zaru* adındaki kentten gelebileceğini düşünmüştür. Bir başka incelemeciye göre ise bu sözcük Etiyopya kökenlidir. Orada Kuşiler’in eski Tanrısı *Gar* ya da *Jar*’ın adından gelmektedir. Hristiyanlığın yayılmasıyla kötücül cinin adı olmuştur. Ona göre *zâr* Etiyopya’da Mısır’a göre daha yaygındır, özellikle Gonder kentinde. Oradaki inanca göre yeryüzündeki birtakım kötücül varlıklar, insanlara hastalık ya da mutsuzluk getirmektedir. Bunlar cin, şeytan, ifrit ve *Asyad*’dır.

Zâr birçok Arap ülkesinde ve İran’da da vardır. Araştırmacıların saptamasına göre Sudan’da, Etiyopya’da, Yemen ve Fas’ta olduğu ileri sürülmüştür. Ancak bu konudaki araştırmaların çoğu Mısır’da görülen *zâr* uygulaması üzerinedir. Öte yandan Mısır’a nereden ve ne zaman geldiği tartışmalı bir konudur. Daha çok sıradan insanların başvurduğu bir uygulama olmasına karşın yüksek toplumsal sınıfta da uygulandığını bildiren kaynaklar vardır. Örneğin Hıdiv İsmail Paşa’nın yaşlı ve hastalıklı kızına uygulanmıştır. Cin çarpması ya da ecinnilenme Eski Mısır uygarlığında da vardı. Bir görüşe göre *zâr* Mısır’a Osmanlılar’la girmiş; onlara Araplar’dan, Araplar’a da Habeşliler’den geçmiştir. Bir başka görüşe göre ise Mısır’da eskiden beri vardı, ancak *zâr* adı geç 19. yüzyılda oluşmuştur. Bir üçüncü görüşe göre ise *zâr*’ın Mısır’da 1820’den önce adı geçmiyordu, 1820’de Mehmet Ali Paşa, Sudan’ın kuzeyini ele geçirdikten sonra Mısır’a göç eden Sudanlılar ve Mehmet Ali Paşa’nın getirttiği Sudan askerleri ve köleler eliyle Mısır’a girmiş olabilir. Ayrıca Mısır’da Napoléon Bonaparte dönemindeki Fransız bilginlerinin Mı-

sır üzerine yazdıkları kitaplarda da rastlanmaz. E. W. Lane'in 1825-1828 ve 1833-1835 yıllarında Mısır'ın toplumsal yaşayış ve töreleri üzerine yazdığı klasik olmuş kitapta da *zâr* adı geçmez. Buna karşın Lane'in kitabında cinler üzerine uzun bir bölüm vardır. Ayrıca Mısır'da müzik, danslar ve törenler üzerine pek çok bölüm yer almasına karşın *zâr*'a rastlanmaz. Lane'in bu kitabına *Oyun ve Bügü*'nün ilk basımında başka bir konu için başvurulmuştu. En eski kaynak Şafî Bey'in yazısıdır. Şafî Bey, 1862'de yayımlanan bu yazısında cinlerin çarpmasından hastalanan kadınlarda cinleri kovmak için vurmali çalgılara, şarkı ve dansa başvurulduğunu yazmıştır.

Zâr töreninde en önemli görev genellikle kadın olan Kûdye ya da Şeyha'nındır. Genelde Sudanlı ya da Habeşî'dir. Gençliğinde onu da *Asyad* adındaki cin çarpmıştır. *Asyad*'ın çarptıkları erkek ve kadın hastalara onun aracılığıyla isteklerini belirtirler. *Zâr* törenine katılan kadınlarda hastalık belirtileri görülür: Bunlar bitkinlik, halsizlik, kol ve bacaklarda ağrılar, sürekli baş ağrısı, romatizma, alerji, gözlerle ve iç organlarla ilgili sorunlar, zihinsel bozukluk ya da kısırlık ve kanama gibi kadın sorunlarıdır. Ayrıca *Asyad*'dan rahimdeki ceninin ölümü, çocuklarda sara, bir genç kızın evliliğini engellemesi gibi kötülükler de beklenebilir. Kûdye'nin erişirme töreni büyük bir *zâr* töreninde yapılır.

Kûdye, *Asyad* için hep hazırdır. Temiz, tütsülenmiş ve arınmış olarak, keskin kokulu tütsüler içinde yaşar, beyaz giysiler giyer. *Asyad* efendilerin kutsamasını bahsettiği Kûdye, çok etkili bir kişiliğe sahiptir. Genellikle annesi de Kûdye'dir, bu bakımdan lakabı *Bint-i buhûr*'dur. Kûdye topluluğunda ikinci önemli kişi *zâr* şarkılarını söyleyen *münşide*'dir. Onsuz *zâr* töreni olmaz. Genelde Kûdye şarkıları söylemez, onun işlevi efendi ruhların isteklerini anlamaktır. Hastayı kanla sıvar, hastaya sahip olmuş ruhla söyleşir, onların isteklerini öğrenir, hastayı törene yönlendirir, hastanın üzerine gülsuyu serper.

Münşide koro ile söylenen *zâr* şarkılarıyla *Asyad* ile iletişim kurar. *Münşide*'lik de *Kûdye*'lik gibi kalıtımsaldır. Çalgılar ise tabla, suffara, bendir, ufak davuldan oluşur. Bunlar Sudan tartımı ile çalarlar, çalgıcılar da ya Sudanlı ya da Etiyopyalı'dır. Keçi toynaklarıyla bezenmiş kemer giyerler. Tarikatlarda, özellikle Mısır'daki Kâdiriyye tarikatının erkekleri saçlarını uzun bırakırlar ve meczûb gibi davranırlar. Kâdiriyye Şeyhi ve Kûdye olan kız kardeşi Hacc Saâde, Mısır'daki en sevilen *zâr* topluluğudur.

Zâr töreninde ilk aşama Kûdye'nin hastalığı tanınması ve buna göre rüyasında *Asyad*'m açıklamalarıyla sağaltımı bulmasıdır. Bundan önce hastanın giyim eşyalarından birini alır, bunu yedi kez tütsüler, dualar ve büyümlü sözlerle Tanrı'dan ve *Asyad*'dan yardım ister, sonra Kûdye aldığı giyim parçasını yastığının altına koyarak yatar uyur. Giyim parçasının arasına konan ve hastadan alınan paraya *keşf-i eser* denilir.

Asyad'ın istekleri hastanın parasal durumuna göre değişir. Yoksuldan iki tavuk ve bir ucuz gümüş takı; durumu biraz daha iyi olandan kümes hayvanı, birkaç ucuz altın süs eşyası; varlıklı olandan bir deve, başka kurbanlık hayvanlar, kümes hayvanları ve altın takılar, bir de her aşama için giysiler ister. Hastanın da rüyaya katılması istenir. Kûdye hastanın ağzına bir parça şeker koyar, gülsuyu içirir, yatağının başucuna bir ekmek, biraz tuz ve şeker koyar. Bununla rüyada *Asyad*'m, sultan ya da yaşlı kadın *sittin kebîre* olarak görünmesi sağlanır. Bunları Kûdye çeşitli buyruklar olarak yorumlar. Hastanın rüyası da Kûdye'ye onun günahlarını ortaya koymuş olur.

Zâr töreni için dört kümes hayvanı önkoşuldur: Bir alacalı tavuk, bir kırmızı horoz, bir beyaz bir de kara tavuk. Bunlara ek olarak Kûdye bir koyun, bir kara oğlak ve bir de dişi koyun isteyebilir. Bunlar belirli biçimde kurban edilecektir. Törenden önce gece yarısı saat ikide kurban olarak dişi koyun kesilir. Bunun üzerine Kûdye *Asyad*'ın isteklerini sıralar. Hasta, Kûdye, kurbanı kesecek olan kasap üzerlerine geçirilmiş bir beyaz çarşafın altında dururlar. Dişi koyun kesilir. Bunun arkasından Kûdye, *Asyad*'ın isteklerini yorumlar, hasta tören için hazırlanır. Kûdye hastaya haftalık *zâr* töreninde bulunarak istekleri daha iyi tanınmasını öğütler. Bu aşamada hasta kendisinden istenilenleri hazırlar, kendisi için yapılacak özel *zâr* töreni için hazır olur. Kürsi kurulur. Bu merkezdeki bir sunak gibidir. Yuvarlak bir masadır, üzerinde kırmızı örtülü bir tepsi bulunur. Tepside çeşitli ve çok bol yiyecek vardır: Kuru yemişler, fındık, taneliler, kurutulmuş hurmalar, çorba, diğer yemişler, kekler, lokum ve tatlılar, peynirler, kurutulmuş etler. Bir şişe ispirto, süt, küçük mumlar. Bir de mumları yanan büyük bir şamdan. Kürsi günbatımında Kûdye'nin duaları eşliğinde kurulur. Tütsü yakılır, davul çalınır ve özel şarkılar söylenir. Bunlar ertesi günkü büyük tören (*Yevm el Kebîr*) için hazırlıklardır. Hasta (*Arûse*=gelin) yeni giysisi içinde hazır bulunur. Arkadaşları yeni giysileri içinde onunla beraberdirler. Bu arada yukarıda anlatılan kürsi kurulur. Bu sırada gelin beyaz bir peçe takar. Kürsi çevresinde dolaşır. Gelinin o gece Kürsi'nin yanında yatması gerekir. Kûdye de aynı odada geceler, gece yarısı saat 2'de dişi koyun kesilir. Hastanın bedenine ve giysilerine kurbanın kanı sürülür, ayrıca bu kandan bir bardak içmesi söylenir. Kurban kesme işlemi saatlerce sürer. Önce deveden başlanır, kara oğlak Sudanlı için, bir dişi koyun yaşlı kadın için, kara tavuk Etiyopyalı hizmetçi için, kırmızı horoz *bevvâb* (kapıcı) için, alacalı tavuk hastaya sahip olmuş bütün ruhlar içindir. Ayrıca başka kümes hayvanları da –hindî, kaz, ördek, güvercin, taşvan vb.– hepsi yıkanır, tütsülenir, Kürsi'ye getirilir. Kurbanların kanı takılarla donatılmış Gelin'e sürülür. Hasta ile Kûdye hafif bir kahvaltı yaparlar, konuklar gelmeden önce. Kasabın payı küçüktür, yarısını alır, öteki yarısı piştikten sonra Kûdye bunları evinde belli bir yere gömer, *Asyad* da buradan alacak-

tır. Tüm konuklar geldikten sonra hasta, peçeli, beyazlar giyinmiş olarak gelir, Kûdye tütsü yakar ve açılış şarkısını söyler, yardımcısı *münşide* ise öteki şarkıları söyler. Hasta arınmak için tütsülenir, ateş üzerinden yedi kez atlar. Ona yaklaşan herkes tütsülenir, karşılığında bir para verilir.

Kûdye her biri ayrı bir tartımla dönüşler yapar, bunların her biri ayrı bir ruh içindir: Örneğin Kırmızı Cin, Yaver Bey, Sitt Sefine, Mâmâ Ümmü'l-gulâm gibi. Her dönüşte söz konusu ruhlardan birinin uğramış olduğu kadın gelir, aynı tartımlara uyarak çılgınca dansederler. Kûdye her bir kadına yaklaşarak Efendi (seyyid) sanki o kadının ağzından çıkıyor-muş gibi sesini değiştirir. Bu istekler yerine getirilmelidir, yoksa hasta için kötü olur. Her dönüşün ayrı bir donatımı vardır. Bu durumda sanki *transe* halindedir (*telebbos*). Dansçının dansı gittikçe çoşkunlaşınca bir konuk, bir şarkıya tepki gösterirse Kûdye ve yardımcısı onun üzerine gider, vurma çalgısı ve şarkıyla onu tam katılması için yüreklendirirler. Bu katılım-la *zâr* töreninin başarıya ulaşmasını sağlarlar. Böylece ruhların sahiplendiği kadınların dudaklarından dökülen sözler değişik seslerle çıkar. Kûdye de bunları, onların içindeki ruhların ne istediklerini yorumlar. Dans edenlerin çoşkunluğu arttıkça Kûdye ve yardımcıları davul sesi ve şarkılarla onların duygularını kışkırtır.

Dansın sonunda Kûdye kadınları avundurmak için onlara gülsuyu serper, Kürsi çevresinde tütsü ile dolaşır, Tanrı'ya dua ederek hastanın yeniden tek parça, bütün olması için *Aşyad*'dan onları bağışlamasını, sürekli Fâtiha okuyarak, Hz. Peygamber'e, ulu kişilere yakarak ister.

Hastanın başından, ellerinden ve ayaklarından buhurdan geçirilir, giysisinin içine sokularak bedeninin tümüyle tütsülenmesi sağlanır, aynı işlem ötekilere de uygulanır. Kurban etinden hazırlanan yemek orada bulunanlara verilir. Hasta ile Kûdye, hayvanın başım ve işkembesini aralarında paylaşırlar. Kürsi üzerindeki yiyecekler ve para, törende bulunanlara dağıtılır, aslan payını Kûdye alır.

Gelin yıkanmadan, giysilerini, takılarını, Kûdye'nin onun için hazırladığı muska ve nazarlıkları çıkarmadan yedi gün böyle kalır.

Zâr ister kadın, erkek, çocuk; ister Müslüman ya da Hıristiyan olsun, cinlerin sahip olduğu kişilere uygulanır. Bir *zâr* töreni eğer hasta varlıklı ise günlerce sürer. Bu durumda dördüncü gecede *Leyl-i Kebîre* (Büyük Gece) tören görkemlidir. Konuklar bütün gece kalırlar, ertesi sabah kurbanlar kesilir, bu aşama, törenin doruğudur. Ancak genelinde bir ya da iki gündür, akşam başlayıp sabaha kadar sürer.

Kûdye'nin evinde de genel *zâr* töreni düzenlenir. Burada Kürsi kurulmaz, kurban yoktur. Hasta için harcanacak özel tören giderleri çok yüksek olduğu için belirli günlerde yapılır. Cuma günü yapılmaz, daha çok pazar ve

salı günleri düzenlenir. Hastanın her üç haftada bir hazır bulunması gerekir. *Zâr* ile düğün arasında bir benzerlik bulunur. Düğünde daha çok damad önemlidir, *zâr*'da kadınlar odak noktasıdır. Kimi incelemeci, Şeyha ile Kûdye arasında fark bulur. Şeyha rahip ya da rahibe gibidir, Kûdye ise töreni düzenleyendir. Bir kadının yaşamında en önemli olay düğünüdür. Bir de *zâr* önemlidir, *zâr* töreninde hasta, gelin anlamına *arûs*'tur. Düğünde olduğu gibi hastanın ellerine ve ayaklarına kına yakılır. *Zâr* hasta ile ruhlar arasında sözleşmedir. Kûdye bir mendilin içine ekmek, tuz ve tütsü koyar, mendilli hastanın koluna sarar; sözleşme gereği bununla gelin ve hasta borçlarını ödeyecek, ruh da ona kötülük etmeyecektir. Törenin hasta üzerinde çılgınca danstan sonra etkisi bitkinliğe varırsa Kûdye ya da yardımcısı elleriyle onun başını elleri arasında sıkıştırır ve ruhlara seslenerek tüm isteklerini yerine getireceğini söyler.

Zâr uygulamasının sakıncalı, insan sağlığına zararlı, ahlâk dışı olduğuna inanan bir kesim buna karşı bir savaş açmıştır. Bir *zâr* törenine tanık olmuş İngiliz Binbaşı Mc Pherson bu aleyhte olanlardan biridir. Mc Pherson uzun süre Mısır'da kalmış, hem asker hem sivil güvenlikten sorumlu bir subaydır. 1941'de yayımlanan *The Moulide of Egypt* adlı kitabında anlattığına göre bir evde şüpheli birtakım kişilerin çılgınca, ahlâk dışı toplantılar yaptıklarının haberi alınmış, gerekirse kendisinden hepsinin tutuklanması istenmiş. Bu törende cin rahibesi bâkire yardımcılarıyla ecinnilenmiş bir kadının içinden cini çıkarmak için sunakta kanlı bir kurban töreni yaptığını anlatıyor. Törenin sonuna kadar kalıp çok etkilenmiş, hiçbir şey yapamamış.

Zâr töreninin ahlâk dışı olduğunu ileri sürenler daha da eskiye uzanır. 1894'te Mısır'ın tanınmış iki hekimi, Abdül'Lehman İsmail ile Muhammed Gahin daha çok tıbbî kaygılarla *zâr*'a karşı bir savaş açmışlar. Bunun zararlı bir şarlatanlık, boş inanç, zorbalık ve ahlâk bozukluğu olduğunu ileri sürmüşlerdir. 1893'te Mısırlı bir aydın kadın, Zeyneb Fovaz gazetesine yazdığı bir yazıda *zâr*'ın yaygınlaşmasının kaynağının kadınların cahilliği olduğunu ileri sürmüştür.

Yukarıda incelemecilerin, *zâr* sözcüğünün büyük bir olasılıkla Etiyopya'daki dillerden, Amharca'dan türetildiğini ileri sürdükleri yazılmıştı. Etiyopya'da *zâr*'ın uygulandığı saptanmıştır. Buradaki inanca göre Âdem ve Havva otuz çocuğundan onbeşini Tanrı'dan gizlemişlerdir. Aldatılmış olduğuna öfkelenen Tanrı, bu 15 çocuğun sonsuza dek saklı kalmalarını ve bunların *zâr*'ın 15 ruhu olmalarını, sağaltma gücüne sahip medyumlar olarak kö-tücül cinlere karşı büyü yapabileceklerini kararlaştırmıştır. Gerçi az da olsa erkekler de *zâr* hekimliği yaparlar, ancak kural olarak *zâr* hekimliğini kadınlar yapar. Onlar çocukluklarından başlayarak bu işe hazırlanırlar.

Zâr hekimi önce hastalığa yol açan ruhu bulmalıdır. Çeşitli hastalıkların

her biri ayrı bir cin türünün işidir. Bunun için her birinin sağaltımı da değişik yöntemler gerektirir.

Cinle pazarlık *zâr* büyüünde ilk aşamadır. Cinin ilk istekleri zordur. Çoğunlukla pis şeylerdir, eşek ya da sırtlan pisliği gibi... Bunların yerine getirilmesine karşın cin kurbanın tepesindedir. *Zâr* hekimi *güiri* denilen bir büyü dansı yapar. Çalgıların eşliğinde önce oturarak, omuzlarını ileri geri hareket ettirir, başını da saat yönünde ve saatin ters yönünde döndürür. Sonra ayağa kalkar, yirmi dakika topaç gibi hızla döner. Bilincini yitirerek yere yığılır. Bu türlü dönüşleri birçok kez yineler. Bu dans cin hastanın bedeninden ayrılıncaya kadar sürer. Cin bedenden ayrılmak üzereyken hastadan yapımı zor bir eylem ister. Sözelimi büyük bir kayayı havaya kaldırmak gibi... Bundan sonra cin bedenden ayrılır. Bütün sonuç *zâr* hekiminin dönüşlü dansıyla sağlanır. *Zâr* hekiminin *transé*'a girmesi, değişik bir bilinç durumunda kendi ruhlarını cinin kötücüllüğünden korumak işidir.

Güney İran'da da *zâr* uygulamasını buluyoruz. Bu, Basra Körfezi'nin kıyılarında, Umman Denizi'nin kuzeyinde özellikle Pakistan sınırında Belucistan'da görülmüştür. Burada görülen *güât* ya da *güâti* denilen bir sağaltma töreni özellikle dikkat çekicidir. Afrika'da Zanzibar'dan zenci kölelerin getirdiği *zâr* töreni bu bölgede inanca göre doğüstü kötücül bir rüzgârdır. Daha çok yoksul zenci köleleri etkiler, bir binek gibi onların üstüne çöker. Bu rüzgârların çeşitli adları vardır: *zâr*, *nobân*, *Jeşâvol*, *Livâ*, *Bâd-i Sorkh* (kızıl rüzgâr), *Bâd-ı Cin* (cin rüzgârı), *Peri*, *Gâl* vb. Bunlardan biri, kurban seçtiğinin tepesine çökünce, kurbanın kalbi sıkışır, başı, gözleri, böbrekleri ağrır, cansızlık, ölgünlük, uyuşukluk gibi belirtkeleri olur.

Hasta iyileşmek için *baba zâr*'a (erkekler için), *mama zâr*'a (kadınlar için) başvurur. Bu meslek kalıtımsaldır. Törene *Duhterân-ı Hevâ* denilen medyum kızlar da katılır. Hastalığın ağırlığına göre tören birkaç saatten oniki güne kadar uzayabilir. Hastalıktan kurtulan kişi topluluğa bir çeşit üye olur, bunlara *ehl-i hevâ* ya da *duhterân-ı hevâ* denilir, bunlar törende bir çeşit medyum gibidir, beyazlar giyinirler, koku sürünürler, ancak şarap içmezler. Törendeki çabalar boşa gider, hasta sağaltılmazsa, toplum dışı sayılırlar, kaderlerine bırakılırlar.

Tören kalabalıkça bir meydanda, daha az kişi katılmışsa ev içinde geniş bir odada düzenlenir. Müzik için vurmaları ve telli çalgılar hazır edilir. Hasta yatırılır, ayak parmakları keçi kılıyla bağlanır. Baba veya Mama elindeki davulu çalarken yardımcısıyla Arapça ve Svahili dilinde şarkılar söylerler. Müzik tekdüze yinelenir, saatlerce sürebilir. Yönetici elinde gümüş halkalar takılı bambu bir sopayla cinlere hastanın bedeninden çıkmalarını söyler. Çıkmazlarsa sopayla hastaya vurur. Hastanın önce omuzları, sonra tüm bedeni titrer. Hastanın başı öne düşer, ona kurban edilen bir keçinin kanı içirilir.

Orada bulunanlar başlarını ve bedenlerini hareket ettirirler, sonra yerlerde yuvarlanırlar.

İran'da *zâr* oturarak, *şobâsm* ve *livâ* ayakta dans gibi yapılır. Günlerce süren törende yorulanlar gündüz uyurlar, gece devam ederler. Cin yenik düştünce Baba ya da Mama onu sorguya çeker, cin hastanın ağzından bunları belirsiz sözlerle yanıtlar. Bu belirsiz sözler yorumlanır, buradan sunulacak armağanlar belirlenir: Yiyecek, mücevher, giysi, kumaş gibi. Eğer hasta çok yoksulsa, bunları kredi ile alabilmesi için cinle pazarlık yapılır. Cin tamamen hastanın bedeninden çıkacağı zaman hasta kibleye doğru yönlendirilir. Yönetici hastanın göğsüne kuvvetlice vurur.

Başvurulan Kaynaklar

- Shafii Bey, "An article on experimental medicine", *Mémoires aux Travaux Présentés et Lus à l'Institut Egyptien*, Kahire [?], 1862.
- Hani Fakhouri, "The Zar Culture in an Egyptian Village", *Anthropological Quarterly*, 41 (1968).
- Sophie Ferchio, "Survivances mystiques et culte de possession dans le maraboutisme tunisien", *l'Homme* 12/3 (1972), 47-69.
- Franke, E., "The Zar in Egypt", *Muslim World*, 3 (1913), 275-289.
- Farrokh Gaffary, "Démons et extases en Iran", *Transe, Chamanisme, Possession*, Nice (1986), 93-97.
- John G. Kennedy, "Nubian zar ceremonies as Psychotherapy", *Human Organisation*, 26-4, 191-194.
- Dr. Fatma El Masri, *The Zar, a Psychological Anthropological Study*, Kahire (1975).
- Simon D. Messing, "Group Therapy and social status in the Zar cult of Ethiopia", *American Anthropologist*, 60 (1958)B, 1120-1126.
- Tâhi Modaresi, "The Zar cult in South Iran", *Transe and Possession States* (y.hz. Raymond H.Prince), Montreal (1968), 149-155.
- Cyntia Nelson, "Self, Spirit Possession and World View: An Illustration from Egypt", *The International Journal of Social Psychiatry*, XVII/3 (1971), 67-68, 196-207.
- Viviana Paques, "Contenu cosmogonique des Danses de Possession chez les Gwana du Sud Marocaine", *Transe, Chamanisme, Possession*, Nice (1986), 213-219.
- J. W. Mc Pherson, *The Moulids of Egypt*, Cairo 1941.
- Gilbert Rouget, *La Musique et la transe. Esquisse d'une théorie générale des relations de la musique et de la possessio*, Paris (1980).
- Brenda Seligman, "On the Origin of the Egyptian ZAR", *Folklore*, XXV (1914), 300-323.
- Abdel Moneim Shimeis, "The Zar - Undeveloped Musical Theatre" *Folk Arts Journal*, Haziran (1971), 72-76.
- Noureddine Toualbi, *Le Sacré ambigu*, Alger, 1984.
- Marie Virolles-Souibes, "Femmes, Possession et Chamanisme, Exemples Algériens", *Transe, Chamanisme, Possession*, Nice (1986), 99-107.
- Samuel M. Zwemer, *The Influence of Animism on Islam*, New York, 1920.
- Samuel M. Zwemer, *Across the World of Islam*, New York, 1929.

VI. Bektaşî ve Alevîlerde Törenler-Samahlar ve Orta Asya Etkisi

Kırk Budak'ta Şem'a yanar

Dolu'sun içenler kanar

Âşıkları sema döner

Hünkâr Hacı Bektaş Veli

(Pir Sultan Abdal)

Oyun ve Bügü'nün ilk basımında Orta Asya Türklerinin ve Şamanlığın inanç ve uygulamalarının, özellikle Bektaşîlerde ve Alevîlerdeki izleri ele alınmıştı. Burada bazı ek bilgilerle, törenler ve uygulamalarla bu izler daha da aydınlığa çıkarılacaktır. Orta Asya şamanlığının kalıntılarını Ahmet Yesevî'nin kurduğu Yesevîye tarikatında buluyoruz. Ahmet Yesevî, Türkistan'da Yesi kasabasında doğdu, XII. yüzyılda yaşadı. Ahmet Yesevî'nin kurduğu tarikat yüzyıllar boyunca Türk kabileleri arasında süreklilik göstermiştir. Zikir oturumlarına kadınlar da katılmıştır. "Ekler" in bundan önceki bölümünde zikir türlerinden *zıkr-i cehrî* (sesli zikir) de anılmıştı. Yesevîyye tarikatına özgü olan *zıkr-i erre*, bunun değişik bir uygulamasıdır. *Erre*, Farsça bıçkı, destere anlamındadır, böylece "destere zikri" anlamına gelir. Bu zikirde, Asya'nın esriklik danslarının izlerini buluruz. Kırgız şamanlarındaki simgesel hareketlerin izleri de görülür.

Şamanlık, İslâm perdesine bürünerek yüzyıllarca yaşayabilmiştir. Anadolu İslâmiyeti, birçok inanç ve uygulamaları kendisiyle bağdaştırmıştır; bu, özellikle mezhep dışı kesimde görülür. Bektaşîlik ve Alevîlik bunun bir güzel örneğidir. Bu ikisi birbirinin benzeridir. Öyle ki Alevîliğin kırsal Bektaşîlik olduğu bir gerçektir. Aralarında bazı farklar olduğunu da belirtmek gerekir. En önemlisi bazı koşulları yerine getirerek Bektaşî olunabilmesine karşın, Alevîlikte, Alevî baba ve anadan doğmuş olmak zorunludur. Bektaşîliğe giriş için erıştırme töreninin yerine zaten Alevî olanlar için Musahiplik (ahret kardeşliği) erıştırme töreni vardır. Aşağıda bu töreni özetle verdik.

Anadolu İslâmiyeti, çeşitli kültürlerin ve uygulamaların birbiriyle bağdaşarak bir mozaik gibi bütünleşmesiyle oluşmuştur. Aşağıda üç Alevî bayra-

mının her birinin başka bir kültürden kaynaklandığını göreceğiz. Bunun içinde Hıristiyanlık da vardır. Anadolu'daki bu etkiyi en iyi ortaya koyan, İngiliz F. W. Hasluck'un iki ciltlik incelemesidir. Hasluck, Alevîlik ve Bektaşîlikte Hıristiyanlıkla olan inanç benzeşmesi üzerine sayısız örnek vermiştir. Ona göre Kızılbaş Kürtler, Hz. Alî ile Hz. İsa'yı; Oniki Havarî ile Oniki İmâm'ı; Aziz Petrus ve Aziz Paulus ile Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i eş tutmaktadırlar. Ancak en önemli etki Orta Asya'dan gelen etkidir. Bu kültür Çin'i bile etkilemiştir. Bunun danslardaki örneğini *Oyun ve Bügü*'de vermiştim.

Bektaşîlik üzerine çok önemli bir kitap yazmış olan John Kingsley Birge de Asya'daki inanç ve uygulamaların Anadolu'daki izlerini yedi noktada topluyor. Aşağıda bazı eklemelerle bu yedi noktayı gösterdim:

- 1) Ritüellere örtünmemiş kadınlar, erkeklerle birlikte katılır.
- 2) Şamanların büyüsel sözlerinin benzerlerini Bektaşî ve Alevî nefeslerinde buluruz.
- 3) Semâ' ve samah da şamanın dansına benzer. Tören ve şölenlerde şarkı ve dans vardır. Alkollü içki içilir, kimi de haşhaş gibi uyuşturucular kullanabilir. Bu türlü esriklik dansları Kırgız şamanlarında vardır. Yakutlarda *Isı ah* denilen elele tutuşarak dansetmeyi ve toplantılarında kımız içilmesini buluruz. Kimi durumlarda dansı yalnız şaman yapar.
- 4) Asya'daki Türkler'de olduğu gibi tören ve şölenlerde koyun ya da koç kurban edilir.
- 5) Ermiş, ulu kişilerin keramet ve mucizeleri, özellikle insanın kuşa dönüşmesi: Örneğin Ahmet Yesevî ve tarikatındaki dervişler kuşa dönüşüp uçabiliyorlardı. Bu inanç ve efsaneler Alevî ve Bektaşîlerde de vardır.
- 6) Tibet ve Çin Türkistan'ından Budizm etkileriyle gelen başkaca mucizeler Bektaşîlerde de vardır.
- 7) Kutsal yerler, kutsal ağaçlar, kutsal dağlar Asya Türklerinde olduğu gibi Anadolu'da da vardır. Güney'deki Tahtacılar, Toros Dağları'nın ruhuna kurban sunarlar. Alevîler Kaz Dağı'na giderek Sarı Kız'ı ulularlar.

Birge'ün bu saydıklarına açıklık getirmek amacıyla, Anadolu'da özellikle Bektaşî ve Alevîler'de şamanlık ağırlıklı olmak üzere Asya Türkleri'nin izlerini madde başlarıyla göstermeye çalışacağız:

- En önemlisi semâ' ve samahlardaki simgesel hareketlerdir. Kitabın ilk basımında da gösterildiği gibi semâ' bir elin göğe, öteki elin yere doğru yönelmesini, samahlarda ise karşılıklı müziğin tartımına uygun olarak göğe ve yere yönelişin yer değiştirmesini buluruz. Örneğin sağ kol yukarı bakarken, sol kol yere yönelir, sonra yer değiştirirler. *Oyun ve Bügü*'nün kapağında iki

şamanı gösteren resimde bu simgesel hareket ve bir de renklerin simgeselliği vurgulanmıştır. Çin dili ve kültürü uzmanı L. C. Hopkings, Çin şamanı Wu'yu (kadın ve erkek olabilir) eski Çin yazı sistemleriyle göstermiştir. Bunlar resimsel ideogramlardı. Kişiler çöp adam figürleriyle gösterilir. Burada kadın ya da erkek, danseden, yenlerini kullanan şamanın beş ideogramını aşağıya aldık:

Bu tür danslarda kol hareketlerinden başka simgesel hareketler de vardır. Bunların en önemlileri dönenmek ve zıplamaktır. Bunlar da gene evrene değgin anlamlar taşırlar. Gezegenerin hareketi ya da dikey olarak göğe ulaşmak gibi... Bu hareketlerin bizim bakımımızdan en önemlisi dönenmektir. Bizim semâ ve samahlarda dönenmek hareketi önemlidir. Bu tür danslardaki simgesel anlam Asya'da çok yaygındır. 1976'da Türk dansları üstüne İngilizce olarak yayımladığım kitapta bu konulara değinmiştim ve asıl ilginç bol kaynaklarla desteklenen bu dansların Türkistan'dan Çin'e gittiğidir. Mikinosuka Ishida adlı incelemeçi bunların MÖ. 200'de Orta Asya'dan Çin'e gittiğini, ayrıca içinde Wu sözcüğü bulunan *Hou-sinan-wou* adlı dansın 8. yüzyılda Orta Asya'nın Çin üzerindeki etkisi üzerine bir kanıt olduğunu göstermişti. J. M. de Groot, Çin'de Dinsel Sistemler üzerine kaleme aldığı çok önemli 6 ciltlik eserinin son cildinde yukarıda değindiğimiz kadın şaman Wu'nun dönerek dansettiğini belirtmektedir. Böylece Çin'den Anadolu'ya uzanan bir kuşakta bu ortak kültürü buluyoruz.

• Şaman (Kam, eren, bakış vb.) ile Bektaşî ve Alevîlerde Baba ve Dede arasında önemli benzerlikler vardır: Giyim, kuşam ve donatım bakımından; her ikisinin yükselişi ve erişirme töreni; görevleri bakımından, onlara gösterilen saygı; tören ve şölenlerinde kurban, dem ya da dolu denilen alkollü içki. Bunların her biri başlı başına uzun uzadıya incelenmesi gereken konulardır. Başlık, giyim kuşam ve donatıma bakarsak börk, tâc, hırka, kuşak, tennure, haydariye, kamberiye gibi... Bu arada Bektaşîlik üzerinde önemli etkisi olduğu kabul edilen Türkmen Barak Baba (asıl adı bilinmiyor), 14. yüzyılda yaşamış bir Kalenderî şeyh'dir, hakkında çok az bilgi bulunduğundan bir bakıma söylence kişiliği vardır. Ama özellikle Bektaşîler arasında büyük saygı ile anılır. Barak Baba ve müritleri çok değişik bir görünüşte idiler. Saç ve sakallarını kazıtırlar, buna karşın bıyıklarını uzun bırakırlar, başlarına iki boynuzlu bir keçe külâh giyer, boyunlarına küçük çingıraklar, üzerlerine kınayla boyanmış aşık kemikleri takarlardı. Barak Baba'nın ya da dervişlerinin çaldığı davul eşliğinde dansederler, görünüş ve davranışlarıyla tam bir şamana benzerlerdi.

Oyun ve Bügü'nün ilk basımında bir resim vardır. Bu resmi bu baskıya da aldık. Resim altını okumayan biri, hemen bunun bir şaman ya da Barak Baba'nın müritlerinden biri olduğunu sanabilir. Başına iki boynuzlu bir öküz kafası geçirmiş, sağ kolu yukarıya kalkmış, özellikle boynuzlarında çok küçük çingiraklar, giysisinin üzerinde kemikler asılı danseden biri. Oysa bu, Anadolu'daki bir Ermeni düğününde gelin almaktan dönen kalabalığın önünde danseden birini göstermektedir.

Bektaşîlerde giysi ve başlıklardan başka bir de simgesel nitelikte donatım eşyaları vardır: "Tiğ-bend" denilen ip biçiminde bir bez (ya da yün kuşak), "habbe", "rida", "nefir", "teslim taşı", "palheng", "teber", "post", "mengüc", "destegül". Bunlardan bazıları Bektaşî babalarının tarikat giyimlerinde vazgeçilmez öğelerdir. Ayrıca aşağıda göreceğimiz ikrar töreninde kefen gibi kullanılan beyaz bir bez, süpürge, şamanlarıki gibi kayın ağacından yapılmış bir âsa da bulunur. Aşağıdaki törenlerden birinde bu âsanın yeşil bir kılıftan çıkarılıp Dede tarafından iki eliyle yatay olarak tutuluşunu da göreceğiz. Buna "alaca değnek", "tarik", "erkân değneği" de denilir. Kutsaldır, değişik, önemli işlevleri vardır. Cem de bununla yönetilir.

- Kızılbaşlarda görülen keçe üstünde oturarak havaya kaldırma töreni de şamanlıkla ortak noktalardan biridir. Tahtacılar da Dede seçiminde yapılan törende her bakımdan yüksek nitelikleri olan kişi 'mürebbi' seçilir, keçe üzerine oturan bu kişi üç kez havaya kaldırılıp indirilir.

- Can Kaynağı Kemikler: Yukarıda Barak Baba'nın görünümünü anlatırken şaman gibi üzerine kemikler asılı olduğunu belirtmiştim. Aşağıda kurban kesimiyle ilgili töreleri anlatırken, kemiklerin kırılmamasına özen gösterildiğini de belirttim. Bunlar toprağa gömüldükten sonra hayvanın bu kemiklerden yeniden canlanacağına inanılır. Bu, Orta Asya Türklerinde görülen bir inançtır. Şamanlarda, avcı kültüründe insan ve hayvanların kemiklerinin kırılmaması gerekir. Kırılmayan kemikler eklem yerlerinden bir düzenleme ile eksiksiz olarak gömülür. Ruh bu kemiklerde. Şaman giysisinin üzerinde kemikler vardır, kimi kültürde bunlar kuş iskeletidir, böylece Şaman kuş gibi uçabilir. Kimi kez de insan kemikleri taşır ya da hem kuş hem de insan kemikleri bir arada olur. Mitolojik kuş Simurg yanıp kül-lerinden yeniden doğar. Bu da yanmayan kemikleriyle gerçekleşir. Hastanın ruhunu ararken öteki dünyaya kayıkla yapılan simgesel yolculukta kürekler koç, koyun gibi hayvanların kürek kemiklerinden yapılır.

Eşik-Kapı-Geçit:

Gene aşağıda göreceğimiz gibi Cem evine girerken eşige basılmaz, eşik kutsal olduğu için, mutluluk getirdiğinden saygı gösterilir, niyâz edilir. Hz. Alî'nin simgesi sayılır. Eşik ve kapı, bir durumdan ötekine, bir dünyadan bir ötekine geçişi simgeler. Ölüm, evlenme, sünnet, doğum, bir mesleğe giriş-

te ya da bir derneğe bir topluluğa girişte, bir esnaf birliğine girişte yapılan erişirme töreninde, kişi bir durak olarak eşiktedir. Geleneksel düğünlerin aşamaları da eşik gibidir. Sözelimi aday bu durumda ne bekârdır ne evlidir. Cem evine giren yeni bir dünyaya girecektir. Birçok kültürde eşğin koruyucu bir görevi vardır. Örneğin ceninin başının çevresindeki zar uğurlu sayılır, bu eşğin altına gömülür. Eve kötülük getirecek cadılara karşı evi korumak için eşğe çiçekler, çimler, dikenler ya da bıçaklar konulur. Kimi kültürlerde ölüme engel olmak için eşğe tırnaklar sokulur. Kimi kültürlerde de ölmüş çocuk eşğin altına gömülür. Dramatik köylü oyunlarında en sık rastlanan ölüp dirilme konuluğu da bir eşik işlevi görür. Halk inancında ölmüş birçok ulu kişinin yaşadığına inanılır. Örneğin Hallâc-ı Mansûr, Pir Sultan Abdal, Hz. Alî, Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin, Onikinci İmâm Mehdî gibi. Aşağıda göreceğimiz gibi bir erişirme töreni olan *ikrar âyini*'nde adaya kefen giydirilir, adaylığı sona erip Bektaşî olunca tek bir kandille aydınlanan loş salon birdenbire aydınlatılır, bütün salon pırl pırl ışıkla dolar. Kısaca, bu uygulamaların Asya kültürü ile ortaklığına başka örnekler verelim:

- Kurbanın kanı çevreye saçılmasın diye özel bir çukur açılır ve akan kan bu çukura gömülür.
- Gögün yedi kat olduğuna inanılır.
- Toprak kutsaldır ve "cevher" de denilen bu gücü kazanmak için yenilir. Kerbelâ gibi kutsal yerlerden alınan toprak, hastalığı sağaltacağı, güç vereceği için yenilir. Suya, içkiye katılıp içilir.
- Güneş ve Ay ululanır.
- Dağlar, sular, ağaçlar, taşlar, kutsal ağaçlar için önemli inançlar vardır.
- Bazı hayvanlar uğursuz (tavşan gibi), bazıları da uğurlu, kutsaldır (geyik gibi).
- Şaman at ve kuşun ruhlarıyla gök katlarını aşar. Barak Baba dev bir yaban kuşuna biner, bazı Bektaşî büyükleri aslana biner, yılandan kamçısı olur.
- Evliya türbeleri önemlidir, adak adanır, kurban kesilir.

Törenler-Şölenler-Bayramlar-Samahlar:

Törenler içinde en önemlisi Âyin-i Cem'dir. Bu geneldir. Ötekiler ise belli amaçlara yöneliktir. Tören, âyin ya da erkân sözcükleriyle karşılanır.

Âyin-i Cem: Bu sözcük için çeşitli yorumlar yapılmıştır. Bunlardan biri, efsanevî İran şahlarından Tahmurs'un oğlu, yediyüz yıl şahlık yaptığına inanılan Cemşid'in (kısaca Cem de denilir) adından geldiğidir. Cemşid, toplum için birçok önemli işler yapmıştır. Bu *Şehnâme* kahramanı sayesinde, yeryüzü musiki ve içki içenlerin sesleriyle dolmuştu. Cemşid tahtı üzerinde otururken elinde padişahlara yaraşan bir şarap kadehi tutardı. Nevruz da denilen mutlu

gün ondan bir anıdır. Çünkü o günde ülkenin ileri gelenleri bu günü kutlamak için şarap getirttiler, çalgıcılar toplandı. Alevîlerde Cem Âyini'nin çoğunlukla Nevruz'da yapılması bir raslantı olmasa gerek. İkinci yorum ise sözcüğün *Ayn*'dan çıkmış olduğudur. *Ayn* gerçek birleşme, birliğin özü anlamıdır. Alevî ve Bektaşî nefeslerinde de "cem", yardımcı fillerle birlikte toplanmak anlamında kullanılır.

Âyin-i Cem'de dedenin bulunması önkoşuldur. Dede, toplantının dışarıdaki hizmetlerini de yürütür, ayrıca güvenliği de sağlar. Pervane, Dede'nin iznini aldıktan sonra köy halkına haber verir. Genellikle Cem'in Cuma gününde yapılmasına özen gösterilir. Dede'nin yeri baş köşedir. Sayısı 12 olan hizmetlilerin her biri Dede'den başlamak için izin isterler. Dedenin önünde dâra dururlar. Çerâğ'ı (mumu) ilk Dede uyandırır (yakar), ondan sonra çerâğcı ya da delilci denilen aydınlatmadan sorumlular... Bundan sonra kurbanı kurbanlık hayvanla gelir, Dede'den izin alır, kurbanlık dışarı çıkarılır. Cem'in yapıldığı yere yakın bir yerde Kurbanı, yardımcısı ile birlikte kurban kesimini yapar. Hayvanın kanı rast gele bir yere dökülmesin diye bir çukur kazılır ve buraya akması sağlanır. Derisi yüzüldükten ve içi temizlendikten sonra bıçak kullanmadan hayvanın bütünü büyük bir kazana konup kaynatılır, hayvanın kemikleri kırılmadan, mafsallarından ayrılır, bu kemikler bir çukura konulur. Ete bulgur katılır. Buna *tercüman lokması* denilir. Hizmetlilerin sayısı olan oniki, simgesel bir sayıdır. İmamlar da onikidir. Bu sayının dışında da hizmetliler vardır. Sayı değişebilir. Şimdi bunları kısaca görelim:

Baba: Dede de denilir. Törenlerin başkanı, yöneticisidir.

Pervane: Başka adları da vardır. Cem evinin güvenliğini sağlar.

Gözcü: Pervane ile benzer görevi vardır. O da düzenden ve dışarıdan gelecek rahatsızlıkları önlemeden sorumludur.

Güvende: Buna *âşık*, *sazandar* da denilir, nefesleri, samahları söyleyip çalarlar. Yörelere göre çeşitli çalgılar vardır: Kemeçe, çöğür, keman, tambur, bağlama gibi. Buna Dede'nin de katıldığı olur.

Sâkî: Dolucu da denilir. Kurbanlar pişerken Dede'nin önüne gelen bir Sâkî'nin bir elinde dolu denilen rakı şişesi ya da kâsesi, öteki elinde ise kadeh vardır. Dede'nin önünde Sâkîler dâra dururlar, iznini aldıktan sonra rakı dağıtımına başlarlar. Buna *sâkî suyu* da denilir.

Meydancı: Cem yerini elindeki süpürge ile temizler. Buna *süpürgeci*, *carcı*, *ferrâş* denilir.

Carı: Süpürgeci, *ferrâş* da denilir. Meydancının görevine benzer.

Kurbanı: Duasını ederek yardımcısı ile kurban kesiminin tüm kurallarına özen göstererek eti aşçıya verir.

Aşçı: Kurbanıdan aldığı etleri pişirir.

Ayakçı: Aşçıya yardım eder. Soğan, yağ, tuz gibi malzemeyi koyar, bulgularını yıklar.

Sofracı: Sofra için yaygıları, örtüleri serer, yemek sonunda her şeyi toplayıp kaldırır, siler, süpürür.

Çerâğci: *Delil* de denilir. Gene simgesel mumları yakan, Cem odasını aydınlatmakla görevlidir.

Selman: Yemekten önce ve sonra bir elinde ibrik ötekinde leğen önce Dede'nin önünde diz çöküp, parmağına üç damla su döker, sonra bu damlaları içer.

Aslında bunlar yörelere göre değişir, farklı adlar alır. Örneğin Kapıcı yukarıda adı geçen görevlerden birini yapar. Cem evinin kapısında bekler, gireni çıkkanı denetler. Kurban eti yenirken de kimsenin dışarı çıkmasına izin vermez.

Âyin-i Cem'de üç önemli öge vardır: Önce kurban kesimi ve etinin yenilmesi; sonra samah ve müzik ve nefesler vb.; üçüncü olarak da alkollü içki içilmesi. Her şeyde en ufak ayrıntısına kadar belli protokol kuralları gözetilir. Düzen bağı titizlikle uygulanır. Kapıdan girenler bir çeşit saygı ile eşige ve aşçı, kurbançı ve ayakçı gibi görevlilere niyâz ederler. İçerde ayrıca gözcüye, dedeye, meydancıya güvende postuna ve sâkî postuna niyâz edilir. Yukarıda sayılan cem'in üç ana ögesi bundan önceki bölümde ele alınan *Zâr'a* benzer: Müzik ve dans, kurban ve içki.

Hizmetlilerin her birinin pîri vardır. Âyin-i Cem'in ilk örneğinin Kırklar Cemi olduğuna dair Alevîler arasında yerleşmiş bir inanç bulunmaktadır. Kırklar'ı oluşturan kişiler Hz. Muhammed'e ilk inananlardır. İşte hizmetlilerin pîrleri de hep bu kırklar'dan biridir. Örneğin Gözcü'nün pîri Karaca Ahmet, Selman'ın pîri Selman-ı Pâk, Sâkî'nin pîri Hz. Hüseyin'dir. Garcı'nın pîri Seydi Ferrâş'tır. Böylece her bir hizmetli ilk Cem'i kuran kişileri canlandırır.

İkrar Âyini: Bektaşîliğe girmek için düzenlenen ilk önemli törendir, bir erıştırme törenidir. İkrar vermemiş kimse Bektaşî olamaz. Bektaşî olmak isteyen önce bir rehber bulur, ondan yapması gerekenleri öğrenir. Rehber durumu Baba'ya bildirir. Başvuran, bir süre denenir. Onun üzerine araştırma yapılır. Gene aday rehber, sâhip, musahip gibi adlarla anılan bir görevliye verilir. Bu kişi, adayı yetiştirir ve giriş törenine hazırlar. Buna *nasib almak* denir. Gerekli aptesti alıp namaz da kıldıktan sonra aday ölmüş gibi görünmesi için bir kefene sarılır. Adaya telkinde bulunulur. Boynuna *Tiğ-bend* bağlanır. Tören meydanına kurbanlık koyun gibi getirilir. Buraya oniki post serilmiştir, Oniki İmâm'ı simgelemek üzere her birine bir Baba oturmuştur. Şeriat-Tarikat-Marifet-Hakikat diye adlandırılan dört kapıya adlarını anarak selâm verir. Onlardan selâmın karşılığını aldıktan sonra sağ ayağının başparmağını sol ayağının başparmağı üzerine koyarak durur (mühürleme). Her selâmda bir adım ilerler, böylece dört kapıdan geçmiş sayılır. Bunlar bitince aday, mürşidin önüne getirilir, mürşid ona *Kur'ân*'dan ilgili âyeti okur. Adayın iki omuzu arasına koyduğu elin *Pençe-i Âl-i Abâ* olduğunu söyler, boynundaki

tığ-bend'i çözer, kulağına Bektaşîliğin temel ilkelerini söyler, kefen çıkarılır. Aday yeniden yaşama döner. Tören sırasında tek bir kandille aydınlandığı için loş olan meydan, bütün kandillerin yakılmasıyla aydınlanır, aday mürşidden başlayarak bütün postlara birer birer niyâz eder. Önce her birinin önünde eğilip postu, sonra postta oturan Baba'nın elini alarak avcunun içini öper. Bu sırada adayın tekkeye adadığı koç kurban edilir, Âyin-i Cem'de olduğu gibi sofralar kurulur, içki içilir, gülbenkler çekilir, nefesler okunur, samahlar oynanır. Bu tören yabancılarla; tarikattan olmayanlara kapalıdır.

Musahip Tutma Erkânı: Bu bir bakıma Alevîlerin ikrar âyini sayılabilir. Ancak önemli bir farkı vardır. Bazı koşulları yerine getirerek Bektaşî olunabilir. Alevî baba ve anneden doğmayan Alevî olamaz. Belli bir yaşa ve olgunluğa erişen iki genç birbirleriyle musahip olmak istediklerini belirtirler. Evli iseler eşleriyle törene katılırlar, dörtlü bir tören olur. Eğer erkeklerden biri evli öteki bekâr ise, bekâr olan ileride evleneceği kadının yerine kız kardeşi ya da annesiyle katılır. Onlara, ikrar vermiş, musahip tutmuş biri rehberlik eder; ne yapacaklarını, nasıl davranmaları gerektiğini öğretir. Dede bunu kabul ederse adayların hazır ettiği kurban kesilir.

Görgü Âyini: Bu, Bektaşîlerdeki yukarıda görülen *İkrar âyini*'ne benzer. Yılda bir kez, en çok da dört kez yapılır. Aralarında anlaşmazlık olanların bunu çözmelerine, bir helâlleşme ve rıza almaya yöneliktir. Bir başka amacı ise musahip olmuş, sorgusu yapılmış olanların erkândan geçmesidir, bir başka deyişle kurallarda, protokol kurallarında deneyim sahibi olmalarıdır. Bu âyinde kısaca kadınların, erkeklerin çoraplarını çıkarması, herkesin başına mendil ve beline tığ-bend bağlaması, önüne leğen konulan ibrikten küçük parmaklara su dökülmesi de dikkati çeker. Musahip olmuş kişiler Dede'nin önünde yarım daire yaparlar. Dede eline yeşil bir kılıf içinde bulunan *erkân değneği*, *tarik* de denilen kayın ağacından bir sopa alır ve bu sopayı yatay olarak tutar. Birbirlerinin musahibi olan iki kişi yüzyüze dururlar, kucaklaşırlar, her ikisinin eşleri öteki musahibin önünde diz çöker. Kadınlar başlarındaki yemeninin ucu ile kurular gibi erkeklerin ayaklarına dokunur. Böylece iki musahip ölmüş, rehber tarafından yıkanmıştır. Bu ve bunlara benzer simgesel birtakım kurallar uygulanır.

Sorgu Âyini: Bu âyin kural olarak çarşambayı perşembeye bağlayan gece yapılır. Birbirinin musahibi olmuş kişiler dâra dururlar. Birinin suçu varsa ya da bir şikâyetleri olursa bunu belirtirler. Dede gerekirse ceza verir, aralarında anlaşmazlık olanları barıştırır. Eskiden *ikrar-ı bend* olmuş biri ise *dâr-ı mansûr* denilen yere başı açık ve yalın ayak gelip dikilir. Sağ aya-

ğının başparmağını sol ayağının başparmağı üzerine basar, buna mühürleme denilir. Sağ elini kalbinin üzerine koyar, bununla ilgili tercümanı okur. Eğer bu kişiden incinmiş ya da Őik yeti olan varsa, kardeşlerine zararlı olup olmadığı, erenler yolunda gidip gitmediği gibi konuların sorulması üzerine bunları bir davacı gibi ileri süren, yere niy z edip kalkar ve d ra dikilir. Davasını anlatıp hakkını ister. Mürşid (dede) yargıç gibi iki tarafı dinleyip kesin kararını verir, gerekirse iki tarafı barıştırır. Bu kişiden davacı olan çıkmazsa Cem'de bulunan herkes o kişiden hoşnut olduklarını söylerler, eğilip niy z ederler, mürşid tebriklerle sırtını sıvazlar. Mürşid'in bir g lbengiyle toplantı sona erer.

Sorgu  yini, Anadolu'da esnaf arasında *y ren*, *sohbet* gibi adlar alan esnaf toplantılarındaki yargılama bölümüne benzer. Özellikle  ankırı'da bu toplantılar * yin-i cem*'e benzerlik gösterir. Yalnız erkekler arasında düzenlenir. Bunlar yemekli, m ziklidir, toplantı süresince çeşitli oyunlar oynanır. * yin-i cem*'de olduğu gibi *baba* ya da *dede* yerine bir *başağa* vardır. Gene oradaki gibi tam bir düzen bağı söz konusudur, törelere büyük bir saygı ile uyulur. Bu toplantının ikinci bölümü yargılamadır. Burada biri, ötekinin uygunsuz davranışları için Őik yette bulunabilir. Örneğin yaşlı bir müşterisine kaba davranmış ya da kötü mal satmış olması gibi... Taraflar dinlenir, suçlu bulunursa buna uygun bir cezaya karar verilir.

Koldan Kopan-Abdal Musa Erk nı: Bu daha çok ekin biçme, ürün kaldırmadan sonra yorgunluk atmak, eğlenmek için yapılır. Bu nedenle de kurban kesmek gibi katı kuralları yoktur, daha esnektir. Gündüz ve açık havada da yapılabilir. Yiyecek, içecek paylaşılır. Esnek olmakla birlikte gene de *dede* başkanlık eder. Dinsel uygulamalar yoktur, söyleşiler yapılır, yenilir, içilir, müzik vardır, samah vardır, nefesler söylenir. Bir işlevi de öteki törenlere giremeyen ge erkek ve kızlar buraya alınırlar, böylece samahları, nefesleri; toplantıdaki davranışları ve düzen bağını öğrenirler. Ge erleri tanıyıp denemek olanağı bulunur. Tam bir * yin-i cem* olmasa da ona yakın bir törenin havasına girerler.

Bu törenin eğlenmek, rahatlamak amacıyla düzenlendiğini söylemiştik. Bu arada Alevilere özgü bayramların da kısaca sözünü etmek gerekir. Bu konuların seçkin araştırmacısı Ir ne M likoff, Alev  bayramları üzerine iki inceleme yayımlamıştır. Bu bayramların sayısı   ttir. Bunlar Ocak ayı başından 12 Mart'a kadar sıralanır. En önemlisi ikincisi olan *Hızır* bayramıdır. Bunu Mayıs ayında kutlanan Hıdrellez'le karıştırmamak gerekir. Bu, farklı uygulamalar olsa bile, Nevruz'dan önce gelir. Rum  takvime göre 31 Ocak 2 Şubat, bugünkü takvime göre 13-15 Şubat günlerinde  g gün oruç tutulur. Bundan sonra herkes yıkanır, temiz giyinir, yere beyaz yaygı serilir, üzerine un serpelenir, ertesini sabah unun üzerinde at nalına benzer bir iz görürlerse bu, Hızır Neb 'nin işaretidir. Buradan Hızır'ın evlerine girdiğine inanırlar. Bu unla küme (kömbe) denilen bir ekmek pişirilir, ayrıca koyun ya da keçi

kurban edilerek bunun da eti dağıtılır. Bu günlerde doğanlara Hızır adı konulur. Bu, bir bolluk bayramıdır, tarihi bakımından eski “Türk Yeni Yılı”na rastlar, ayrıca *Köse Oyunu*’nu ele aldığımız üzerine ek bölümde incelenen tarihe de uyar. Bunun bir nitelemesi de ‘karlar eriyince’dir. Öteki iki bayrama gelince, biri takvimdeki sırasına göre *Hızır*’dan önce gelir, 10 Ocak’ta başlayıp 13 Ocak’a kadar sürer. *Kagant* (Ermenice yılbaşı, yeni yıl) denilen bu bayram daha çok Sivas, Maraş ve Elbistan’da gözetilir. Üçüncü bayrama gelince büyük bir olasılıkla İran kökenlidir, 7 Mart ile 17 Mart arasında süren bu bayramın adı *Haftamal*’dır, ölülerin anısına kutlanır. Peygamberler için mevlid okunur. Yemekler hazırlanır, ölülerin onuruna yenir. Bu, Muharrem’den farklıdır, çünkü Muharrem yası günlerdir. *Haftamal*’da yeme içme evlerin damlarında olur, ruhlar oraya gelerek yemek ve içkiyi paylaşırlar. Üç bayram da Anadolu’nun kültürleri bağdaştırmasında güzel bir örnektir. Biri eski Türk, biri Ermeni ve Rum, biri de İran kökenlidir.

Dârdan İndirme Erkânı: Ölen birinin eş, arkadaşı ve akrabaları ile veda etmeden ölmüş olduğu varsayılarak sonradan onun yakınları tarafından *dârdan indirme erkânı* açtırılır. Ölenin yerine yakınları dâra dikiilir, tercümanını okur, ölenen alacaklı ya da şikâyetçi varsa yakını bunu ödemeyi kabul eder, böyle bir suç, borcu yoksa topluluk onu suçlarından dolayı bağışladıklarını söyler, ruhunu şâd ederler, eğilip yeri öperler, niyâz ederler. Nefesler ve Oniki İmâm için, onların adlarını anan *düvazlar*, *düvazimâm*’lar okurlar.

Törenlerde sık sık *Gülbenk* ve *Tercüman* okunur ve *Niyâz*’da bulunulur. Kısaca bunları görelim.

Gülbenk’ler Türkçe dualardır. Alevî ve Bektaşîlerde Hz. Alî’ye “şah” denildiği için *gülbenk*’ler ‘bismillah’ yerine ‘bismişşah’ ile, bir başka deyişle Hz. Alî’nin adını anarak başlar. Çeşitli *gülbenk*’ler vardır. Örneğin Sabah Gülbengi, Eşik Gülbengi, Cem Dağılış Gülbengi, Sâkî Gülbengi, Hak Hayırlısı Gülbengi, Cerâğ Gülbengi, Lokma Gülbengi gibi. Bir de belli bir iş, bir eylem için okunan düzenlenmiş Türkçe dualar vardır. Bunlara *tercüman* ya da *terceman* denir. Örneğin ‘Telkin Tercümanı, Kurban Tercümanı, Çerâğ Tercümanı, İkrar Tercümanı, Teslim Tercümanı’ gibi.

Niyâz, Cem’de ve başka tören ve şölenlerde post’a, Dede ve görevlilerin makamları yerine kullanılan post’a saygıdır. Söz konusu Dede olunca dizleri, göğsü ve yer öpülür ya da niyâz’da bulunan sağ ayak başparmağın sol ayak başparmağı üstüne yerleştirerek, ellerini sağ el üstte ve parmaklar düz ve açık olarak omuzların düzeyinde olmak üzere çapraz göğse koyup başını öne eğer. Burada dolu ile ilgili niyâz’ı örnek verdik. İçkiye dem ya da dolu denilir. Alevîlerde dolu rakıdır. Burada dolunun içilmesiyle ilgili bir inançtan söz edelim: Üç dolu hak dolusudur, dördüncü ise kötülük getirdiği için “hara-

batlı” diye adlandırılır. Bu dördünün niyâz’ında hayırlı’lar verilir, gülbenkler okunur. Birincisine “Hak dolusu”, denilir, kendine özgü niyâzı ve okunan bir duası vardır. İkinci “Kırklar dolusu”, üçüncü ise “Üçler dolusu”dur. Üçler dolusunda dua Kırklar dolusu gibidir. Dördüncü dolu ise “Harabatlı dolusu”dur.

Samahlar:

Oyun ve Bîgü, de samahlar üzerinde uzunca durulmuştu. Bununla birlikte yukarıda törenlerle ilgili bölümler için verilen bilgileri yeniden gözden geçirmek yararlı olabilir. Müzik dinlemek anlamına Arapça, semâ’ sözcüğü çeşitli yörelerde halk ağzında değişik biçimlere girmiştir: *samah*, *semah*, *zema*, *zimâ*, *samâ*, *semâ*, *zimah* gibi. Asya Türkleri’nde yukarıda da belirtildiği gibi samaha benzeyen danslar olmakla birlikte sözcük olarak rastlanmaz.

Kapalı yerlerde, Âyin-i Cem’lerde oynandığı gibi bayramlarda açık havada oynanabilir. Ama nerede olursa olsun törensel özelliklerini korur. Yörelere göre çeşitli farklar olmakla birlikte törensel özellikleri değişmez. Törensel dansa kalkma, bir dansçının değişeceği zaman onun yerini alacak dansçının çağırılması, dans sırasında yapılanlar önceden bellidir. Samahın bitiminde yerine otururken hep belli kurallara uyulur, her şeyden önce birbirine saygı başta gelir. Halka dönerken Dede’nin önüne gelen dansçının Dede’yle yüz yüze gelmesi, arkasını dönmemesi gerekir. Post’ların önünden geçerken de böyle yapılır. Bütün bunlar samahın törensel niteliğine kanıttır.

Tören başlayıp çerâğ uyandırılıp âşıklar bir-iki deyiş okuduktan sonra Dede’nin izniyle ilk samah başlar. İlk samahı yaşça olgun iki çift yapar. İlk samahta toplantıya katılanlar ya ayağa kalkarlar ya da diz çökerler, öyle izlerler. Yörelere göre ilk samahı varsa iki Dede ve Ana denen eşleri yaparlar. Buna *Baba Samahı* ya da *Miraçlama* denir.

Bir seçenek de ilk samahı iki Gözcü ve eşlerinin yapmasıdır, buna da Gözcü Samahı denir. İlk samahı bazı yerlerde toplantıda bulunan gençler yaparlar, bu samaha *Gençler Samahı* denir. Gençler ortaya gelince önce Dede’ye, sonra da birbirlerine niyâz ederler. Bitiminde de gene önce Dede’ye, sonra birbirlerine niyâz etmeleri gerekir.

Yorulanlar olursa yerine gelecek kişi kadın ya da erkekse bu kişinin dizleri öpülür. Dönenek hem halka biçiminde çevrede, hem de kişilerin kendi ekseninde olur. Onaltı kişilik samahlarda dörder kişiden karşılıklı dört sıra olunur, bu, hızlı bir samahtır. Dansçılar birbiri arasından taraklama geçerler. Daha kalabalık samahlar ender olarak yapılır. Buna *Çoban Baba* ya da *Koyun Baba* denir.

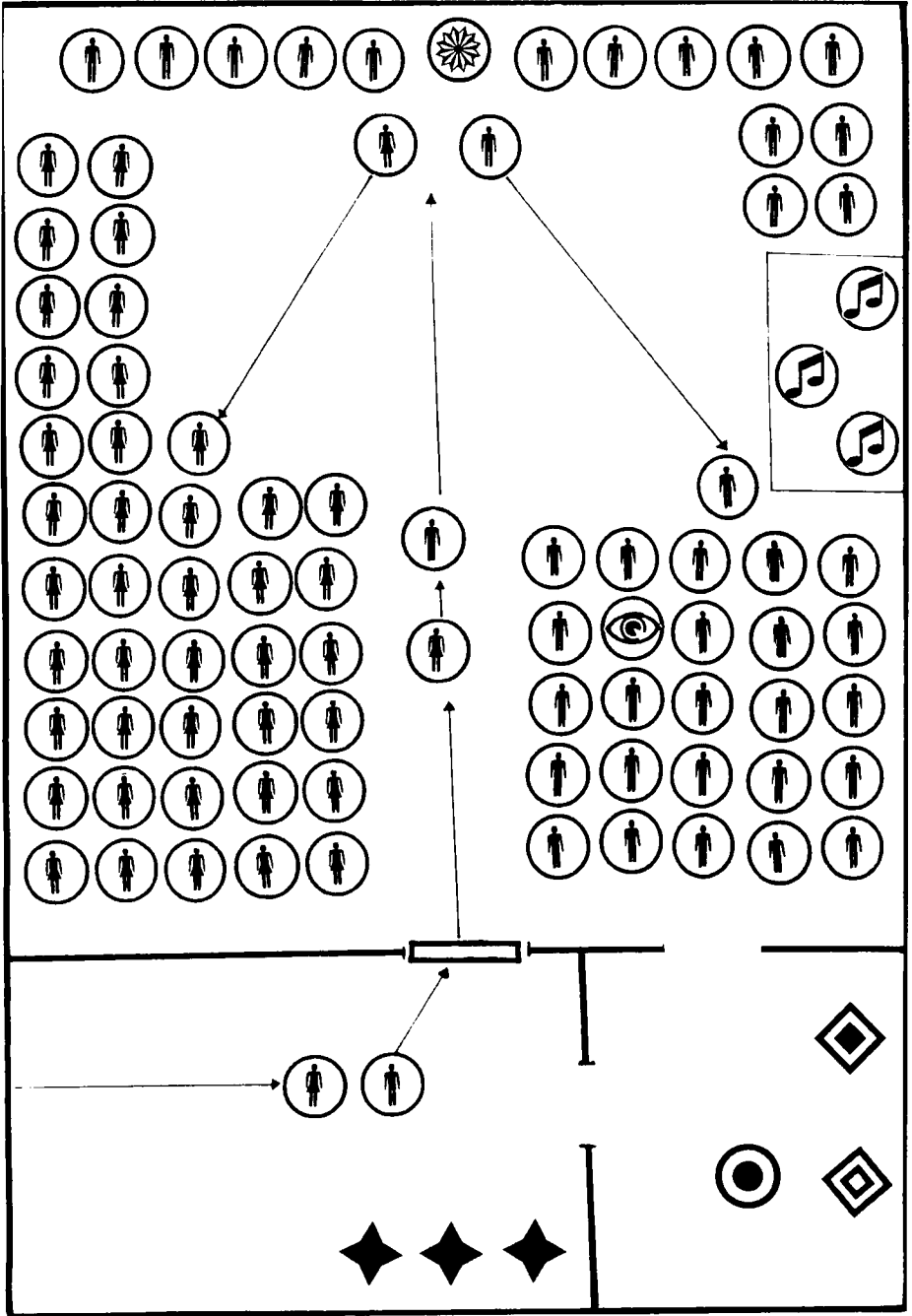
Bir de *Sarma Samahı* vardır. Bunu dört kişi halka biçiminde yaparlar. Samah hızlanınca iki kişi olurlar, hem kendi çevrelerinde hem de halka çevresinde dönülür. Kadın dönerken erkek sarma hareketi yapar.

Başvurulan Kaynaklar

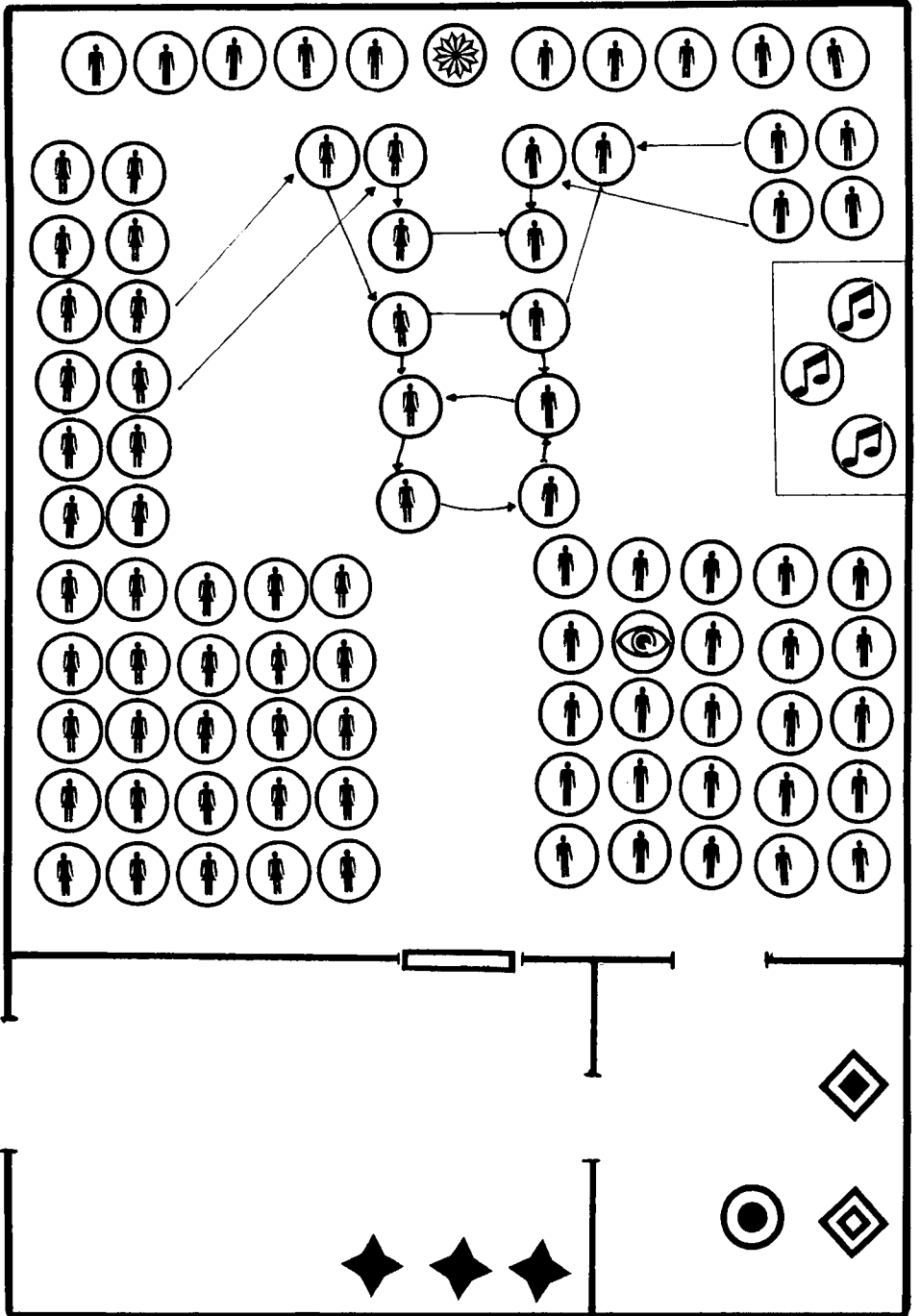
- And, Metin; *A Pictorial History of Turkish Dancing*, Ankara, 1976 (Bkz.: 6-15)
- ; “Les Rituels et les danses extatiques mystiques de la Confrérie des Bektachis et des Alevis d’Anatolie”, *Trance, Chamanisme, Possession*, Nice, 1986, 321-334.
- ; *Ritüelden Drama. Kerbelâ-Muharrem-Ta’ziye*, İstanbul, 2002.
- Atasoy, Nurhan; *Derwiş Çeyizi. Türkiye’de Tarikat, Giyim ve Kuşam Tarihi*, İstanbul, 2000.
- Birdoğan, Nejat; *Anadolu’nun Gizli Kültürü. Alevîlik*, Hamburg, 1990.
- Birge, John Kinsley; *The Bektashi Order of Derwishes*, London, 1935.
- Eröz, Mehmet; *Türkiye’de Alevîlik, Bektaşîlik*, İstanbul, 1977.
- Esin Emel; “Eren. Les Dervichs hétérodoxes turcs d’Asie Centrale et le Peintre surnommé Siyah Kalem”, *Turcia*, XVII (1985).
- ; “Thèmes et Symboles Communs et entre le Bouddhisme Tantriques et les traditions des Bektachis Ottomans” *Bektachiyya. Etudes sur l’ordre mystique des Bektachis et les groupes relevant de Hadji Bektach*, İstanbul, 1995.
- Eyüboğlu, İsmet Zeki; *Alevîlik, Sünnîlik*, İstanbul, 1979.
- ; *Bütün Yönleriyle Bektaşîlik (Alevîlik)*, İstanbul, 1980.
- Gölpınarlı, Abdülbaki; *Alevî-Bektaşî Nefesleri*, İstanbul, 1963.
- Groot, J. M. de.; *The Religious Systems of China*, VI Leiden, 1892-1910, 1209.
- Hasluck, L. C.; “The Shaman or Chinese Wu: His Inspired Dancing and Versatile Character”, *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, I-II (1945), 3-16.
- İnan, Abdülkadir, *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara, 1968.
- Köprülüzâde, Mehmed Fuad; “Anadolu’da İslâmîyet”, *Darülfünûn F. edebiyat Fakültesi Mecmuası*, II/4-5-6 (1338).
- ; “Bektaşîliğin Menşeleri”, *Türk Yurdu* II/8 (1341).
- ; *Influence du Chamanisme Turco-Mongol sur les Ordres Mystiques Musulman*, İstanbul, 1929.
- ; *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1976.
- Krohn, “Vorislamisches in einigen vorderasiatischen Sekten und Derwishorden”, *Etnologische Studien*, I/4 (1929): 311-13.
- Mélikoff, Irène; “Au sujet de quelques fêtes des Alevis d’Anatolie”, *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, C. IV, Ankara, 1976.
- “Notes sur les coutumes des Alevis: A propos de quelques fêtes d’Anatolie Centrale”, *Quand le crible était dans la paille*, Paris, 1978.
- Ocak, A. Yaşar; *Osmanlı İmparatorluğu’nda Marjinal Sufilik: Kalenderîler (XIV-XVII)*, Ankara, 1990.
- Oğuz, Burhan; *Türkiye Halkının Kültür Kökenleri*, II/1, İstanbul, 1982.
- ; “Anadolu Alevîliğinin Kökenleri”, *Folklor ve Etnoğrafya Araştırmaları 1984*, İstanbul, 1984.

Çizgilerle Âyin-i Cem

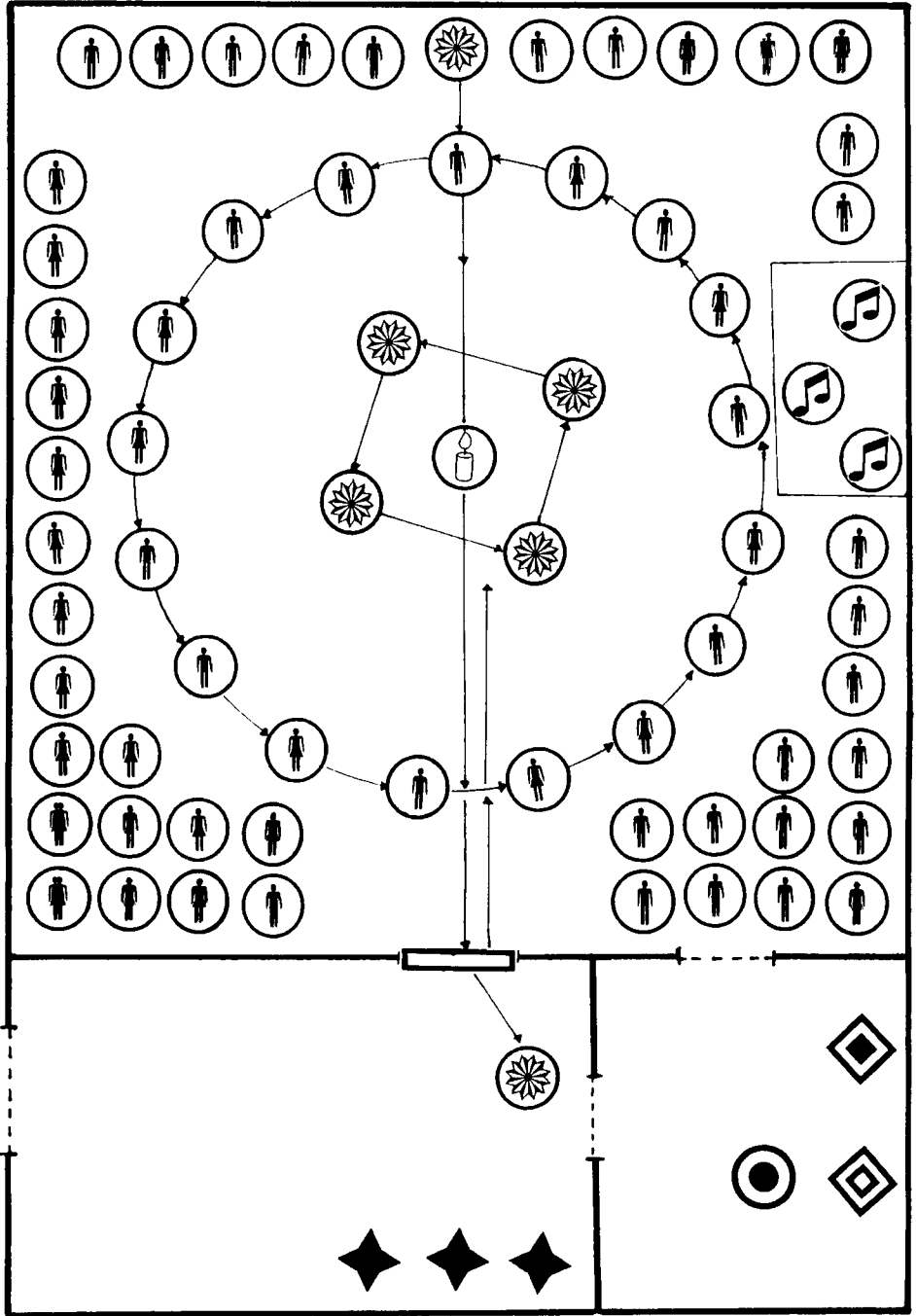
	Dede		Kadın
	Aşıklar güvendeler		Erkek
	Gözcü		Eşik
	Ayakçı		Çerâğcı
	Aşçı		Sofra
	Kurbancı		Sâkîler
	Pervane		Sofracılar

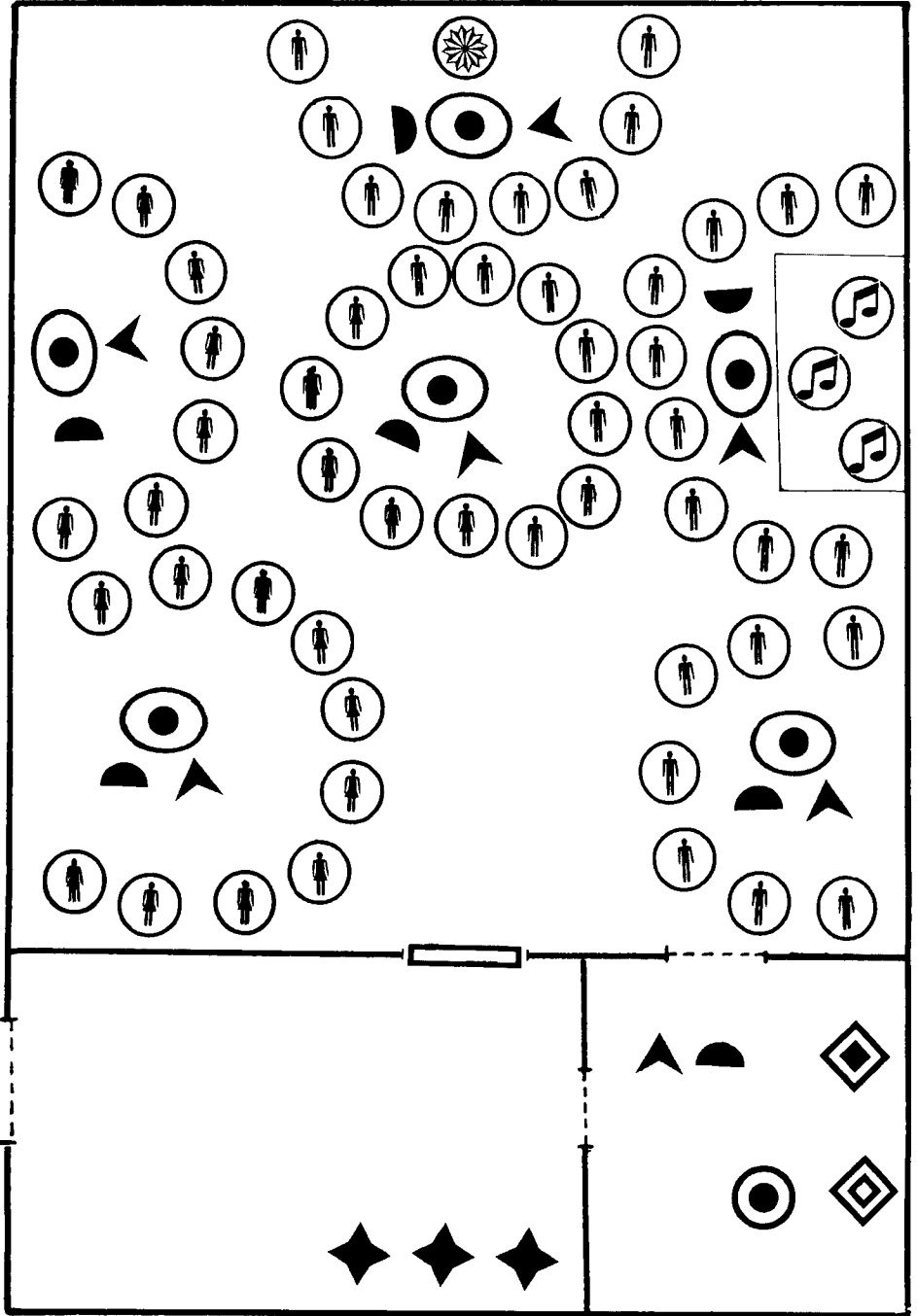
Cem evine giriş, önce eşik niyâzı, sonra Dede'ye niyâz ve yerlerine oturuş

Dört kişilik bir samahın düzeni: Önce Dede'ye niyâz sonra samah.

Kırklar Samahı: Önce Dede'nin dışarıya çıkışı, sonra tekrar içeri girerek samahın bitişine katılması.

Āyin-i Cem'de sofaya oturuş düzeni: Sâkî, sofracı, ayakçı ve aşçı hizmet verirler.

VII. Şamanlık Tiyatronun Kökeni Olabilir mi?

Tiyatronun kökenine inmek, onu yakalamak oldukça karmaşık bir süreçtir. Bu konuda birçok kuramlar ileri sürülmüştür. Bu kuramları Prof. Sevda Şener “Tiyatronun Kaynağına İlişkin Kuramlar” başlıklı yazısında büyük bir ustalıklı gözden geçirmiştir. Bu kuramlar kendi aralarında da çatışma ve çelişkili durumdadır. Bu kuramlar genellikle Antik Yunan dramının, özellikle tragedyanın doğuşuna ilişkindir. Ancak birinin ileri sürdüğü görüşü bir başkası yadsımaktadır. Bunların içinde en ilginç Sir William Ridgeway’in ileri sürdüğü görüşlerdir. Ridgeway, Antik Yunan dramının kökenini araştırırken önce çeşitli kuramları inceleyip tartışmıştır. Sonra da Batı Asya’da Ta’ziye geleneğine, Eski Mısır’a, Hindistan’a, Cava’ya, Burma’ya, Malezya’ya, Kamboçya’ya, Japonya’ya, Avustralya’ya, Afrika’ya, Pasifik Okyanusu’na, Eskimolar’a ve Şamanlara kadar hepsini incelemiştir. Kitap yayın tarihinin eskiliğine karşın çok kapsamlı ve bugün için de yararlı bir kaynaktır.

Köken araştırmalarının, özellikle tiyatro kökeninin araştırılmasının karmaşık bir alan olduğunu belirtmiştik. Bu karmaşık yapıyı tek bir kaynağa indirgemek bir bakıma bir çözüm getirmiyor. Tiyatronun temelinde taklit ve kendisinden bir başka kişiyi, varlığı yansılamak olduğu bilinir. Bu, insanoğlunda olduğu kadar başka canlılarda da içtepiden kaynaklanır. Sözelimi bir kedi yavrusunun hareket eden bir makara ya da topla oynamasında kendisinin bir yetişkin kedi, makaranın da fare yerine geçmesi bir örnektir. İnsanoğlunun ilk taklidi av ile ilgilidir. Ya bir hayvanın avcılık yeteneklerinin kendisine geçmesi için o hayvanın kılığına girer. Örneğin Çeroki Kızılderilileri’nin yabanî hindi avlarken yabankedisini simgeleyen bir maske takması gibi. Ya da bir hayvan sürüsünün yanına onları ürkütmeden yaklaşabilmek için kendini o hayvanlara benzetir. Konya’nın güneyinde Çatalhöyük’te sekiz, dokuz bin yıllık neolitik kentte bulunan renkli duvar resimlerinde ge-yik avlayan dansçıların sırtlarında pars derisi, ellerinde yay ve oklarıyla dans ederken, kimi de davul çalar.

Avcılıktan tarıma geçişte bu törenler çok ayrıntılı, gösterişli oldu. Mevsimlerin dönmünde, doğa olguları karşısında insanoğlu simgesel yoldan bir

eşit doğa ve evrenle hesaplaşmaya girişti. Simgesel büyülere başvuruldu. Bunlar zaten bu kitapta ayrıntılı olarak ele alındı. Burada insanoğlunu bunları yapmaya yönelten itepleri şöyle açıklayabiliriz:

- 1. Taklit İtepi:** Gerek ocukta gerek ilkel insanda güçlü bir taklit içgüdüsü bulunur. Bu, hayvanlarda da görülür. Uçmasını  ğrenen kuş yavrusunda, avını yakalamayı, temizlenmesini öğrenen kedi yavrusunda hep taklit itepi vardır.
- 2. Dinsel İtepler:** Dramın ve tiyatronun kökeninde hep dinsel inançlar önemli bir yer tutar. Yunan tragedyası, Ortaçağ tiyatrosu, ilkel dinlerin biyolojik olgularla çok yakın ilişkisi vardır. Doğum ve ölüm, düşler, ateş, r zg r vb. doğa g leri, güneş, ay ve öteki gökcisimleri, hayvansal yaşam gibi. Kuşaklar boyunca insanoğlu zayıflığını, güçsüzlüğünü anlamış, anlayamadığı olgular karşısında korkuya kapılmış, acıdan ve gerçeğin sınırlarından kurtulmak için hayal gücüne ve toplum içinde kendinden daha akıllı, güçlü kişilere, yaratıklara sığınmıştır.
- 3. İletişim İtepleri:** Dilin, söz kadar bedensel hareket ve tavırları da kullandığını biliyoruz. İlkelerde dil sözcük bakımından yoksuldu. Eksikliği geniş ölçüde beden dili tamamlıyordu. Nitekim birçok ilkel toplumlarda, sözgelimi Arapaho Kızılderilileri'yle Afrika'nın Pigme kabilelerinde karanlıkta iletişim olanaksızdır. Antropologların incelemelerine göre iletişim geniş ölçüde taklide dayanıyordu. Bir kişi konuşma diliyle anlatamadığı bir avı arkadaşlarına avcı ve avın taklidini yaparak anlatıyordu. Sözlü dilin gelişmesinde bu taklitle iletişimde yapılan bağırışların, taklit seslerinin büyük katkısı olmuştur.
- 4. Eğitimsel İtepi:** Eğitimsel itepiyle iletişim itepi birbirine çok yakındır. Her ikisi de ilkel oyunculukla ilgilidir. İlkelerde çocukları, gençleri dine, gelenek ve törelere alıştırmak için kabilenin ileri gelenleri genç adayı bir eriştirme töreni için kutsal ve gizli bir yere götürürler. Aday burada kabilenin Tanrıları, totemleri, ulu kişileri gibi maskeler ve giyim kuşam ile bezenmiş rahiplerle karşılaşır. Bu rahipler  ğreteceklerinin genç adayda unutulmayacak izlenimler bırakması için onda yıldı, korku yaratacak biçimde bir gösterim çıkarırlardı. Aday gerçekten Tanrılarla karşılaştığını sanır, bu, onda kalıcı bir izlenim yaratırdı.
- 5. Yıldırma İtepi:** Garip maskeler, garip görünüşlerle yıldı, korku yaratma yöntemine, eğitim için eriştirme törenlerinde olduğu gibi düşman askerlerini, düşmanın Tanrılarını, kötücül ruhları korkutmak, yıldırma için de başvurulur. Yalnız maskelerin korkunl ğu

değil, ayrıca bu yoldaki büyüden de ürkütücülük amaçlanır. Gök gü-rültüsü, açlık, sel, deprem gibi görülmeyen düşmanlara karşı Tanrı-ların kişiliğine bürünerek büyü ve yıldırma yoluyla bu gizil güçleri altetmek fikri vardır. Yakın bir tarihte “Resimlerle Osmanlıda Ar” başlıklı bir yazım yayımlandı (*Antik & Dekor*, 69, Şubat-Mart 2002, 84-92). Gerek minyatürlerle gerek Avrupa resimleriyle atın çeşitli iş-levlerini, Osmanlı toplumundaki yerini göstermeyi amaçladım. Bu yazıda iki 17. yüzyıl minyatürü vardı. I. Ahmet çağında hazırlanmış, içinde 164 minyatür bulunan bu yazma, at üzerinedir ve Topkapı Sarayı Müzesi’nde bulunmaktadır. Her iki minyatürde de binicinin de, binek atının da yüzünde maskeler vardır. Bu iki minyatürden bi-rinde binicinin boynuzlu ve korkutucu bir maskesi, atın yüzünde ise hortumuyla bir fil maskesi vardır. Bu beklenmedik maskelerle düş-manın askerlerini ve atlarını ürkütmek amaçlanıyordu.

6. **Öz Kışkırtma İçtepesi:** Kendi kendini kışkırtma, kendini zorlama törenleri önemlidir. Törenlerde yapılan savaş dansları taklide dayanır. Savaşçılar savaş eylemlerini, öldürmeyi, düşmanlarına acı çektirmeyi canlı bir biçimde taklit ederler. Burada amaç yıldırma yerine kendi kendilerini savaşa hazırlamak, yüreklendirmek, kendilerini kışkırt-maktır. Bunlar daha çok esriklik danslarıdır, kendinden geçerek bir çeşit gözüpeklik kazandırır. Bunlar özellikle Avrupa ve Osmanlı şenliklerindeki dramatik savaş gösterimlerine benzer. Burada karada dekor olarak yapılan kalelerde savaş sahneleri canlandırılır. Ayrıca deniz savaşlarının taklitleri de gemilerde denizde ya da karada yapılır.
7. **Oynama İçtepesi:** Taklit, bir bakıma eski insanda eğlenmek ama-cına da hizmet ederdi. Ancak ilkelde eğlenme içtepesi öteki içte-pilere göre önemsizdir. Oyun içtepesi iki gereksinimden doğar: Boş zamanları değerlendirme ve dinlenme, bir de korkuların, zorunluluk-ların baskısından kurtulup özgür kalma. Bu da insanların yaşamın-da mutluluk verici bir olaydır. Bunu hayvanlarda da buluyoruz. Çoğu kez ciddi bir amaç için yapılan taklide dayanan ritüellerin hoşlarına gittiğini anlayınca bunu oyalanmak, eğlenmek için yapmışlardır. Ni-tekim Anadolu’daki ritüel nitelikte dramatik köylü oyunlarının çoğu günümüzde takvimde yerlerinden koparılmış, olaylar dizisinde de-ğişikliklerle daha çok eğlenceye dönüşmüştür. Bu kitabın *Album*’üne aldığımız bir resimde Avrupa dramatik köy oyunlarının birinde ge-neksel kişilerin yanısıra bir de “Şarlo” vardır.

Bu bilinenleri burada tekrarlamaktan amacım köken sorununun, hele ti-yatro gibi karmaşık bir olguda yalıtılmış tek çizgide çözümlenemeyeceğini

belirtmektedir. Sir William Ridgeway, Friedrich Nietzsche ve başka kuramcılar bir yana bırakırsak en yaygın, en çok benimsenen Sir James Frazer ile başlayan ve çeşitli antropolog ve tiyatro adamlarınca geliştirilmiş olan kuramdı. Bu satırların yazarı da yüzde yüz olmamakla birlikte bu kurama bağlı kalmıştır.

Sir James Frazer'in 12 ciltten oluşan (daha sonra 13. cilt de yayımlandı) *The Golden Bough* adlı anıtsal eseri 1890'da yayımlandığında, burada uzun uzun üzerinde durulan, ilkelerin bitkisel büyülerinin, dramın kökeni olabileceği görüşü yeterince sağlam kanıtlar olarak benimsendi: Kutsal evlenme, kutsal kralın bolluk sağlamak için öldürülüp yeniden diriltilmesi gibi yaygın inanç uygulamaları vb... Frazer ile başlayan bu yoruma daha sonra pek çok kuramcı katıldı. Ayrıca köylünün bugüne dek sürdürdüğü ve eski ritüellerin kalıntısı olduğu kesinlikle anlaşılan dramatik oyunlar da yüzlerce örnekle bu görüşü destekledi. Kış ile yazın savaşının yalnız ilkel dinin gelişiminde değil, ama tiyatronun da çıkışında büyük katkısı olduğu kesinlik ve yaygınlık kazandı. "Cambridge Okulu" diye bilinen kuramcılar, özellikle Eski Yunan'da tragedya ve komedyanın çıkışını mevsimlerin savaşı ve özellikle yıllık kral ve Tanrı'nın öldürülüşü ve bunun simgesel olarak mevsimler arasında kutsal bir savaş olduğu görüşü ile yorumladılar. Bu arada ilk görüşlerini değiştirenlerin yanısıra bu yoruma yepyeni görüş açıları ve çeşitlemeler de getiren kuramcılar bulunmakla birlikte bu kuram genel çizgileriyle değişmedi. Tersine Mısır, Mezopotamya ve Anadolu'da gerek arkeolojik buluntular tanındıkça ve gerek eski yazmalar okundukça bu kuram daha sağlam bir biçimde yerleşti. Bitki Tanrısı'nın ister Textatlipoca, ister Osiris ve Attis olsun öldürülmesi ve buna bağlı inançların Hz. İsa ile benzerliği de şaşırtıcı oldu. Bu, özellikle Hıristiyanlık öncesi öldürülüp diriltelen bolluk ruhunun eksenindeki bitkisel büyüden çıkan ritüel örneğinin tıpkı bir Hz. İsa simgesi ile ortaklaşa benzerliğiydi. Ayrıca toplu yemek bakımından da bu koşutluk görülmektedir. Bu ritüel örneği, bir tiyatro biçiminde eylemin yükselişi ve düşüşü, çatışma ve çözülme gibi dramın yapısal özelliklerine de tıpatıp uymaktadır. Bu bolluk ritüellerinde ayrıca doğadaki karşıt güçlerin kişileştirilmesi ve simgeleştirilmesi de tiyatronun asal niteliklerine uymaktadır. Gerçi bu yaygın kurama karşı çıkan yorumlar da yapıldı, ama bugüne dek yaygın olarak benimsenen görüş tiyatro ve dramın kökeninin bu mevsimlik bolluk törenleri olduğuna dayanan kuram oldu.

Nitekim ben de *Dionisos ve Anadolu Köylüsü* (İstanbul, 1962) adlı kitabımda bu kuramı Anadolu'da bugün de görülen dramatik köylü oyunlarına uyguladım ve bunların Avrupa'daki dramatik köylü oyunlarından daha büyük bir başarı ile bu kuramı doğruladığı bilim dünyasında kabul edildi. Hiç kuşkusuz bu ritüellerin gerçek sahipleri Anadolu'daki eski uygarlıklardır. Türkler yeni yurtlarında bunları sürdürmüşler, bugüne dek getirebilmişler-

di. Ancak Türklerin eski yurdu Orta Asya'dan getirdiklerinin de bu gelişmede katkısı yok muydu? İşte bu düşünceden yola çıkarak yeni bulguların ışığında *Oyun ve Bügü – Türk Kültüründe Oyun Kavramı* (İstanbul, 1974) adlı kitabı yazdım. İlkinden oniki yıl sonra temelde özellikle dramatik köylü oyunları bakımından mevsimlik bolluk törenleri kuramına bağlı kalmakla birlikte, Orta Asya kültürüne ve özellikle şamanlığın payına da geniş yer verdim. Bu önem daha kitabın başlığındaki *oyun ve bügü* sözcüklerinde kendini gösteriyordu. *Oyun* sözcüğünün bugünkü çeşitli anlamlarının eskilerde ortaklaşa tek bir noktada birleştiği –özellikle tiyatro ve dans bakımından– ve aynı sözcüğün şamana ve şamanın bütün bu öğeleri çıkardığı tören için kullanıldığı, tıpkı bunun gibi *bügü*'nün de anlambilim bakımından buna büyük bir yakınlık ve koşutluk gösterdiğini kanıtladığım gibi ayrıca Kars'tan bir dramatik köylü oyununda dört öğenin nasıl şamanlık izlerini taşıdığını açıkladım. Nitekim aynı örneği iki yıl sonra yayımlanan *A Pictorial History of Turkish Dancing* (Ankara, 1976) adlı kitaba aldığım gibi Türk danslarında şamanlığın izlerini gerek dil ve eldeki örnekler, gerekse resimlerle göstermeye çalıştım.

Oyun ve Bügü yayımlandığında henüz Amerikalı tiyatro profesörü E. T. Kirby'nin yazılarını okumamıştım, kaldı ki bu yazıların önemli bir kesimi 1974'ten sonra yayımlandı. Bu yazılar elime geçip de okuduğumda tiyatro ve dramın kökenini çok değişik bir biçimde ve şamanlıkla açıklayan bir kuram karşısında olduğumu anladım. Ayrıca tiyatronun ve dramın çıkışını kesinlikle şamanlıkla açıklayan bir kuramın özellikle bizim bakımımızdan önemi daha da büyüktü. Kirby'nin kuramının çok ilginç ve gerçeği yansıtan yanları olmakla birlikte, en büyük sakıncası “Cambridge Okulu”nun kuramcılarını tümünden yadsıması, onu tümünden çürütmek ve yıkmak istemesiydi. Oysa yepyeni bir kuramın varlığı için buna karşıt bir kuramın çelişkili yönlerini göstermek ne denli doğalsa, onu tümünden yok saymak, ona yaşama hakkı tanımamak da öylesine yanlış oluyor; özellikle Anadolu'daki dramatik köylü oyunları bakımından.

Bu görüşümü bir mektupla Kirby'ye belirtmeye karar verdim. Kirby'nin adresini bilmiyordum, yalnız günümüzün ileri tiyatro dergisi olan New York Üniversitesi'nin yayımladığı *The Drama Review* adlı derginin yazı kurulunda E. T. Kirby'nin de adı görülüyordu. Nitekim sonra öğrendiğim gibi E. T. Kirby, derginin yayıncısı Michael Kirby'nin ikiz kardeşiydi. Bir susuştan sonra Kirby'den 10 Aralık 1975 günlemleri uzun bir mektup aldım. Kirby mektubunda benim yıllarca önce yayımlanan *A History of Theatre and Popular Entertainment in Turkey* (Ankara, 1963-64) kitabımı bir rastlantı sonucu elde ettiğini, buradaki resimleri diapositif yaptırıp derslerinde gösterdiğini, bu kitaptaki ölüp dirilme oyunlarından *Geyik Oyunu*'nda, geyiğin diriltilmesi için kurşun dökülmesinin de gene şamanlıkla açıklanabileceğini söy-

luyor, Sibirya'dan, Afrika'dan ve Romanya'dan örnekler veriyordu. Ayrıca mektubun yazıldığı yıl yayımlanmış olan benim *Karagöz-Turkish Shadow Theater* (Ankara, 1975) kitabımdaki konuşan ağaç, kanlı kavak, yaşam ağacı ve vak vak ağacında da şamanlık izleri bulmuştum. Bunlarla Hindistan'da *jar-jara* ve Endonezya'daki *kayon* arasında ilişki kuruyordu. *Dünyada ve Bizde Gölge Oyunu* (Ankara, 1977) kitabımda yalnız bu göstermelik ağaç bakımından değil, ama özellikle Asya gölge oyununda geniş ölçüde görülen şamanlık konularına da zaten bol bol yer vermiştim. Fakat bu uzun mektuptaki asıl önemli haber Kirby'nin birkaç ay önce şamanlık kuramını geniş ölçüde açıkladığı *UR-DRAMA-The Origins of Theatre* adlı kitabının yayımlanmış oluşuydu. Bu kitap elime ancak 1976 yılının ilkbaharında geçti. Tümünü özenle okudum. Okumamın iki yararı oldu. Önce Kirby'nin düşüncelerini daha geniş kapsamlı anlamama yaradı. Bir de kitap elime geçtikten kısa bir süre sonra Kirby'nin çalıştığı üniversiteden gizli bir yazı aldım. Kirby'nin kadrolu profesör olmak için bu kitapla başvurduğunu, bu kitabı iyi tanıdığım için yalnız benim bir rapor yazmam isteniyordu. Gerçi kitapta katılmadığım yerler vardı, ama ben kitabı çok cesurca ve yepyeni bir görüşle özgün bir çalışma olarak değerlendirdiğim çok olumlu bir rapor yazdım. Kirby'den profesör olduktan sonra uzun bir mektup aldım, çok teşekkür ediyordu. Ondan sonra dost olduk, birkaç kongre ve sempozyumda bir araya geldik, aramızda sert tartışmalar geçmekle birlikte dost kaldık.

UR-DRAMA altı bölümden oluşuyor: Birinci bölümde genel olarak şamanlıkta tiyatro öğeleri inceleniyor; ikinci bölümde Hindistan'da dramın şamanlıktan çıkışı ele alınıyor; üçüncü bölümde aynı açıdan Çin dramı üzerinde duruluyor; dördüncü bölümde Japon dramı özellikle *Noh* açısından inceleniyor; beşinci bölümde Yunan dramının çıkışında, sonuncu bölümde ise Avrupa'nın dramatik köylü oyunlarında şamanlığın izleri aranıyor. Burada Kirby'nin kitabının her bölümünü ayrı ayrı incelemeye olanak yok. Zaten Asya ülkelerinin dram ve tiyatrosunda bunu göstermek hiç de zor değil; asıl ilginç olan Eski Yunan dramının ve tiyatrosunun şamanlıktan çıkışını açıklayan bölüm. Bunu görmeden önce kısaca şamanlık işlev ve törenindeki öğelerin tiyatro ile ilintisini anımsayalım. Şaman ruhların efendisidir, daha çok hastaları sağaltmak için esriklik durumuna geçerek ritüel yöntemlerini kullanır. Şamanın işlevleri arasında avcılık ve tarım için büyü yapmak, falcılıkta bulunmak, bilinmezden haber vermek, ölümler dünyasıyla gerçek dünya arasında aracılık etmek vardır. Şamanlık hem çok eskilere uzanır (MÖ 6000 yılları) hem de yeryüzüne dağılışı çok yaygındır. O, bir büyücüdür, bir hekimdir ve ruhlar arasında aracı ya da iletkenidir; ruhlarla kolayca yolculuk yapabilir. Öteki ritüellerdeki gibi şamanın töreni geniş ölçüde seyircinin varlığını gerektirir. Bir başka deyişle eğer bir şaman bir hastayı sağaltacaksa

bu yalnız hasta ile şaman arasında değil, fakat seyirci önünde olur. Ve bu tören karmaşık yapısında tiyatronun pek çok ögesini içermektedir. Dramatik çatışma, şamanın kişiliğinde ruhlarla şaman arasında olur. Ses, söz, söyleşme (dialogue), ses taklitleri, dans, el yüz ve bedensel tavırlar ve pantomime geniş ölçüde yer verir. Dekor, ışık, giysi, makyaj, tiyatro donatımı ve ses etmenleri gibi tiyatronun yardımcı öğeleri şamanın töreninde de bulunur. Gösterimde şaman yardımcı da kullanır, hasta ile seyirci de gösterimin asal öğeleridir. Ayrıca yanılısma ve gözbağcılık sanatına da başvurur. Bütün bu nitelikleri ile seyirci hem eğlenir, hem aydınlanır, hem yatıştır ve inancı tazelenir, zaman zaman da kuşku gibi tepkiler de gösterir. Ayrıca müziğe de geniş ölçüde yer verilir. Özellikle şaman davulu ile kendi dansına eşlik eder. Zaten yukarıda da belirttiğim gibi *oyun* ve *bügü* sözcükleri nasıl hem dans, hem şaman anlamına geliyorsa, bu ortak sözcükleri başka dillerde de buluruz. Sözelimi Çince'de *Wu* sözcüğü hem şaman hem dansçı anlamındadır. Söyleşme, çeşitli sesleri çıkarma ya da vantrilogluk, büyü, müzik, dans, şarkı, şiir ve oyunculuk vb. bunların hepsinin karışımını tek oyuncu şamanın kişiliğinde tümel bir tiyatro olarak buluyoruz. Zaten tiyatronun temelinde tek oyuncu vardır. Yunan dramı da başlangıçta uzun süre tek oyunculu iken, ikinci ve üçüncü oyuncunun buna katılması çok sonra gerçekleşmiştir. Gölge oyunu, meddah da tek kişili ya da tek oyunculu değil midir? Yanılısma ve gözbağcılık da hem şamanlığın hem tiyatronun ortak noktalarıdır. Seyirciyi yalnız doğüstü bir düzeye getirmek için değil, ama aynı zamanda yaptıklarına inandırmakta da yanılısma ve gözbağcılık sanatına başvurulur. Çeşitli yönlerden ruhların sesleri işitilir, nesnelere havada uçar, çadır sallanır, taşlar, tahta parçaları düşer, hayvan ve kuş sesleri gelir. Sanki hastayı ameliyat etmiş gibi onun bedeninden şaman, kemik, taş, doku parçaları çıkarır. El çabukluğu ile hiç yoktan yılan çıkarır, uzun bir sopayı yutar, seyircinin üstünden metrelerce bez çıkarır. Şaman sıkıca bağlandığı halde bu bağlardan kurtulur. Kimi şaman başını kılıçla keser, kesik baş, şamanın sesiyle konuşur. Üzerlerine kendi derisi gibi boyanmış bir deri koyarak sözde karnını deşerek organlarını ve kanını dışarıya çıkartma oyunu ya da gözden birden yok olma, bir sepetin içine girip sepete kılıçlar saptamak, ateş üzerinde yürümek, ateş yutmak ve ayrıca akrobasi gösterileri yapmak yeryüzüne yayılmış çeşitli şamanlarda görülmektedir. 1977'de Kanada'da yayımlanmış *Magic in Istanbul* adlı kitabımda bu saydığım oyunları eski Osmanlı sanatçılarının da yaptığını eski resimler ve belgelerin yardımıyla göstermeye çalışmıştım. Ayrıca kukla oynamak da şamanın işlerindendi (*Oyun ve Bügü*'de Altay şamanının *tös* ve *ongon*'larına, bunların bugün Anadolu köylerindeki kalıntılarını yazı ve resimle yer verilmiştir). Ayrıca kimi şamanlar maske de takarlar. Maske ile tiyatro iliş-

kisinin önemine ayrıca değinmeyi gereksiz buluyorum. Kimi şamanlar soytarı-
lık da yaparlar; hem tavırları ile hem de maske ve bedenlerini çarpıtmalarıyla.

Yukarıda da belirttiğim gibi Asya tiyatrosunun kökeninin şamanlık ol-
duğunun kanıtlanması daha kolay olmakla birlikte Avrupa tiyatrosunun te-
meli olan Antik Yunan tiyatrosunun çıkışını şamanlıkla açıklamak daha il-
ginç görüldüğünden Kirby'nin bu konudaki kanıtlarına kısaca değinmekle
yetinmeyi daha uygun buluyoruz. Burada Kirby, kendisinden önceki kuram-
cılarının yaptığı gibi *satir*, *dithirambos*, *tragoidia* ve *tragos*, *komos* (ya da *komus*)
gibi karanlıkta kalmış birtakım kavramlarla oynayarak bunları kendi kura-
mı yöneltisinde kullanmaktadır. Eski Yunan'da tragedya ve satir denilen
komedy türünün görünüşü Dionisos onuruna düzenlenen Atina Şenliği'n-
de MÖ 534'te olmuştur. Aristophanes ile özdeşleşen ve eski komedy de-
nilen komedy türü ise bundan elli yıl sonra MÖ 486'da görülmüştür. İşte
her üç türün de çıkışı ve kökeni, bilim dünyasında bitip tükenmeyen tar-
tışma ve yorumlara konu olmuştur. Temelde her üç tür de halka biçiminde
koronun şarkı ve dansla söyledikleri *dithirambos*'tan çıkmıştı. Aristoteles'e
göre tragedya *dithirambos*'un önderi ile başlamıştı. Thespis buna bir öndeyiş
ve kalıplaşmış sözler katmış, ancak Aiskhylos'un MÖ 472'de buna ikinci bir
oyuncuyu katışma kadar tragedya yalnız koro ve tek oyuncu ile oynanmıştı.
Bundan önce nasıldı, burası karanlıkta kalmıştır; ancak koro ve tek oyuncu-
ya dayanan tragedya, kişiler arasında etkileşme yoluyla gelişen bir dram de-
ğildi. Gene Aristoteles'e göre tragedya komedyadan türemişti. Ancak *dithi-
rambos* kendinden geçmeye dayanan bir esriklik dansıydı. Bunun satir biçi-
minde komedy yoluyla yeniden tragedyaya dönüşünü benimsemek güçtür.
Kaldı ki satir oyunu, gelişiminde değişiklik göstermedi, ne idiye o kaldı.
Aristoteles'in bu konuda açıklamaları daha çok biçimsel ve yapısaldı. Uzun
süre bilimadamları satir konusu ile tragedya arasındaki ilişkiyi keçi anlamına
gelen *tragos*'tan *tragoidia* ile açıklamak istediler. Oysa satirler keçi adamlar
değil at adamlardı. Sonra da gösterildiği gibi "keçilerin şarkısı" ya da "keçi
postunda şarkıcılar" deyimlerinden de "keçi kurbanında şarkıcı" ya da "keçi
ödülü için şarkıcı" anlamlarından da vazgeçilmiştir. Bu sözün, "keçi" deni-
len bir çeşit buğday türünden bir taneli ile ilgili olduğu da ileri sürülmüş,
fakat keçiden vazgeçilmiştir. Komedyanın çıktığı *komos* ya da *komus* sözcük-
lerinin köy anlamına gelen sözcikle benzerliğinden komedyanın köyden
çıktığı ileri sürülmüşse de aslında *komus*'un da *dithirambos* gibi yabancı bir
sözcük olduğu anlaşılmıştır.

Burada asıl önemli olan kendinden geçme, esriklik dansçıları olan *Kure-
tes* ve *Koribantes*'lerdir. Onların danslarında hava, tragedyanın kaynağı olan
dithirambos'a daha çok uymaktadır. Euripides'in *Bakkhalar*'ındaki koroda,
davulun bir kendinden geçmiş dansçı öbeğinden ötekine el değiştirdiği be-

lirilmektedir. Bunlar dans ederken fırlanıyorlardı. *Koribantes*'ler Trakya-Frigya kökenindendi ve adlarının anlamı "fırlananlar"dı. Fırlanarak yapılan esriklik dansı ister istemez Mevlvî dervişlerinin semâ'larını ve kimi Asya danslarını da düşündürmektedir. Mitologyada *koribantes*'ler, Tanrıça Kibele'nin hizmetlileriydi. Kibele'ye bağlı Attis ritüellerinin de şamanlığa nasıl bağlanabileceğini Kirby ayrıca göstermektedir. Cambridge Okulu'nun Girit'te bulunan *Kuretes*'lerin şarkısında, *Kuretes*'lerin sıçramalarını tarımsal büyüme için yapılan büyü sıçraması olarak yorumlamışlardı. Kirby bu sıçramayı da şamanlık yoluyla açıklamaktadır. Esriklik dansının bir işlevi de bulaşıcı hastalığı yatıştırılmaktı; bu nedenle MÖ 361'de Roma'da böyle bir dans topluluğu bulaşıcı hastalığı durdurmak için çağrılmıştı. Kirby'ye göre "Dionisos bitki ya da bolluk Tanrısı değildi, bunu gösterecek hiçbir iz yoktu." Homeros onu "çılgın Dionisos" diye adlandırmaktadır. Hera onu çıldırtmış, o da Pentheus gibi başkalarını... Ona eşlik eden kadınların adı *Maenad*'lardı, bu da "çılgın kadınlar" anlamıydı. Gerek Dionisos, gerek *Maenad*'lar dinsel esriklik elde etmek için şarap içiyorlar, bir çeşit sarmaşığı çiğniyorlardı. Dionisos, Kirby'ye göre, çılgınlık ve katharsis Tanrısıydı. Kirby özellikle mitologyadaki sarmaşıkla ilgili şamanlık görüşü için pek çok kanıt buluyor.

Dionisos'un bitki Tanrısı olduğu görüşünden vazgeçmemekle birlikte iki türlü Dionisos tapınımı bulunduğunu söyleyenler vardır. Bunlardan birincisi Trakya'daki Dionisos tapınımı olup kışa özgü olduğundan bitkisel olamayacağı kabul edilir. Öteki ise Anadolu'da gelişen ve bitki ruhunun kışın ölüp, ilkbaharda canlanmasına dayanan inançtır. Bunun bitkisel bir ritüel olduğunu benimseyenler *Ksantos* (Ak adam) ve *Melanthos* (Kara adam) arasındaki çatışmayı göstererek, bunun kış ile yaz ya da ilkbahar arasındaki dövüşe dayanan yaygın ritüel olduğunu ileri sürmektedirler. Kirby bunların hiçbirinin mevsimler arasındaki savaşı simgelemeyeceği görüşündedir. Kaldı ki eski yılı simgeleyen Kara adam'ın yani *Melanthos*'un yenik düşecek yerde hasmını yenmesi de çelişkilidir. Nitekim Anadolu'da bugün de yaşayan dramatik köylü oyunlarının çoğunda görülen ak-kara çatışmasında yenik düşen hep kara olmamaktadır.

Gene mitologyadaki kadın kılığına girme, ağaç parçalama gibi motiflerin de yorumunu Kirby şamanlık yoluyla açıklamaktadır. Aynı yorumu Attis ve Kibele söylencesindeki öğeler için de yapmakta, özellikle ağaç simgesi ve ağaç tapınımı üzerinde dururken konuyu şamanlığa iyice yaklaştırmaktadır.

Dionisos'un boğa ve başka hayvanlarla özdeşleşmesi de şamanın boğa ve at ile özdeşleşmesi yoluyla açıklanmaktadır. Kirby'nin bulduğu en önemli kanıt ise at ya da at adamlardır. Gerçekten de şaman, öteki dünyalara yolculuklarını hep yapma bir atla yapmaktadır. Yunan mitologyasında ve buna bağlı resimlerdeki atların çokluğu Kirby'ye bu konu üzerinde uzun durabil-

mek olanağını sağlamaktadır. Ayrıca phallus ve çiftleşen yılan motifleri ve başkaca öğelerle Kirby, Yunan dramının şamanlıktan çıktığını kanıtlamaktan çok, karşıt kuramlar üzerinde kuşku yaratıyor. Ancak hep karanlıkta kalmış olan Yunan tiyatro ve dramının kökeni için zaten bu çok güç bir iş de sayılmamalı.

Özellikle, Kirby, Avrupa'daki dramatik köy oyunlarına şamanlık kuramını uygularken, Avrupa'da yüzyıllar boyunca büyük değişime uğrayan, üstelik endüstrileşme ve kentleşme süreci içinde köyün kalktığı bu Batı ülkelerinde bunların işlevinin bolluğa yönelik mevsimlik ritüeller olmadığını kolayca gösterebilmekte, ayrıca zaten karmaşık olan şamanlığın içerdiği çeşitli öğelerin yardımıyla bunları kendi kuramına uygulayabilmektedir. Oysa Anadolu'da Türk köylüsünün bugün de oynadığı dramatik köylü oyunları, özelliklerini ve işlevlerini bir ölçüde koruyabilmiştir. Özellikle "ölüp-dirilme" konuluğu yanında Avrupa'da pek görülmeyen "kız kaçırma" konuluğu ve bu ikisinin bileşiminden oluşan konuluk hem pek çok bölgede takvimin belirli dönüm günlerine rastlamakta, hem de köylülerle yapılan soruşturmalarda bunların tarımsal bolluğa yönelik işlevlerinde bilinçlilik kesin olarak ortaya çıkmaktadır.

Günümüz tiyatro adamları tiyatroya eski gücünü kazandırmak için yaptıkları deney ve atılımlarda tiyatroya eski ritüel niteliğini geri getirmeye çalışıyorlar. Antonin Artaud'nun öncülüğünde başlayan bu yenilikçi çağırıda tiyatronun, koca, aşk, âşık üçgeni, toplumsal sorunlar, siyasal ideolojiler yerine doğa-insan, evren-insan hesaplaşması ön plana çıkıyor. Buna, klasik eserleri sahnelerken bu doğrultuda ritüel bir anlayış getiriyorlar. Yıllarca önce Ankara Devlet Tiyatrosu'nda Molière'in *Le Misanthrope*'nu sahneye koyan Fransız yönetmen Jean Pierre Miquel'in Fransa'daki en büyük başarılarından biri Corneille'in *Surena* adlı oyununu ritüel havasında oynatması olmuştur. Günümüz tiyatro adamları antropolog, antropologlar da tiyatrocular olmuşturlar. Beni Tokyo Üniversitesi'nde bir kitap yazmam için çağırın Prof. Masao Yamaguçi dünyaca tanınmış bir antropolog ve göstergebilimci iken başlıca uğraşı tiyatro olmuştur. Bir de anı: 1991 yılında Paris'e gittim. Paris-VIII Üniversitesi'nde iki video kamerasıyla çektiğim *Leyla ile Mecnun* Karagöz oyununu iki ekran ve iki video ile gösterdim. Bu arada o sırada Paris'te Fransa'nın devlet desteği ile çok başarılı gösterimler veren Ayşe Emel Meşçi bana bir sürpriz yaptı. Topluluğundaki oyuncularını toplayıp gene aynı üniversitede Fransızca oynadıkları Güngör Dilmen'in *Kurban* adlı oyununu benim için gösterdiler. Video kameram yanımdaydı, oyunu baştan sona kadar çektim. Oyunun başında bir Orta Asya şamanı vardı, bunu bir Fransız oynuyordu. Giyimi, davulu, dansı, çıkardığı seslerle tam bir şamandı.

Ek Kaynakça

[Bu “Ek Kaynakça”da ilk baskıdaki kaynakların çok azı gösterildiği gibi yeni baskının, “Ekler”indeki kaynaklar da sınırlı ölçüde yer almıştır.]

- Abbott, G. F.; *Macedonian Folklore*, Cambridge, 1903.
- Acıpayamlı, Orhan; “Acıpayam Folklorunda Çocuk Oyunları”, *Antropoloji*, 10 (1977-79), 45-53.
- Adrados, Francisco R.; *Festival, Comedy and Tragedy*, Leiden, 1975.
- Ahundov, Ehliman; *Azerbaycan Folkloru Antologiyası*, I-II, Bakü, 1968.
- Akbaş, S. Burhanettin; “Bünyan Saya Geleneği”, *Erciyes*, 177 (1992): 27-32.
- Alford, Violet - Gallor Rodney; *The Traditional Drama*, London, 1935.
- Alford, Violet; *The Singing of the Travels*, London, 1956.
- ; *Sword Dance and Drama*, London, 1962.
- ; *The Hobby Horse and Other Animal Masks*, London, 1978.
- Allahverdiyev; Mahmud; *Azerbaycan Halk Teatırı Tarihi*, Bakü, 1978.
- Alpay, A. Levent; “Araphacı Köyünden Üç Seyirlik Oyun”, *Folklor Doğru*, 36 (1974).
- And, Metin; “Kutsal Kuşlar ve Turna Dansı”, *Forum*, 101 (1958).
- ; “Kaşık Dansları”, *Forum*, 104 (1958).
- ; “Ölüm ve Yas Dansları”, *Forum*, 105 (1958).
- ; “Gökbilimsel Danslar”, *Forum*, 106 (1958).
- ; “Düğünlerde Kutsal Danslar”, *Forum*, 107 (1958).
- ; “Orta Asya Dansları. Özellikle Şaman Dansları”, *Forum*, 110 (1958).
- ; “Turkish Dances other than Whirling Dervishes and Dance du Ventre”, *Dance Magazine*, 8 (1958): 54-57; 62.
- ; *Dances of Anatolian Turkey*, New York, 1959.
- ; “İslam’da Raks Üzerine Yorumlar”, *Forum*, 143 (1960).
- ; “Seyirlik Köylü Oyunları”, *Forum*, 145 (1960).
- ; “Oyun ve Büyü”, *Forum*, 160 (1960).
- ; “Seyirlik Köylü Oyunları”, II, *Forum*, 176 (1961).
- ; *Dionisos ve Anadolu Köylüsü*, İstanbul, 1962.
- ; “Türk Oyunları Üzerine Eski Latince Bir Kitap”, *Türk Folklor Araştırmaları*, 166 (1963).
- ; *Türk Köylü Oyunları*, İstanbul, 1964.
- ; “Köylerde Kukla ve Kuklacılık”, *Türk Folklor Araştırmaları*, 191 (1965).

- _____ ; “Dramatik Köylü Gösterimlerinin Ritüel Niteliği”, *Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı*, I (1975), 1-17.
- _____ ; *A Pictorial History of Turkish Dancing*, Ankara, 1976.
- _____ ; “Komşu Ülkelerde Dramatik Köylü Oyunları”, *Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı*, II (1976), 1-25.
- _____ ; “Some Notes on Aspects and Functions of Turkish Folk Games”, *Journal of American Folklore*, 363 (1979), 44-64.
- _____ ; “Toward some classification of Anatolian Folk Drama and Mummifying Plays”, *V. th International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences*, II, Delhi, 1978.
- _____ ; “The Dramatic Fertility Rituals of Anatolian Turkey”, *Studies in Turkish Folklore*, (y.hz. İlhan Başgöz-Mark Glazer), Bloomington, (1978), 1-24.
- _____ ; “Un Essai de Classification des Jeux Dramatiques du Pays d’Anatolie”, *Quand le Crible était dans la Paille* (y.hz. Remy Dor - Michèle Nicolas), Paris, (1978), 69-118.
- _____ ; “Çocuk Oyunlarının Kültürümüzdeki Yeri ve Önemi”, *Ulusal Kültür*, 4 (1979), 42-66.
- _____ ; “Yapma Atın Dünya ve Türk Folklorunda Yeri, Dramatik Önemi ve İşlevi”, *Halk Bilim Araştırmaları Yıllığı*, Ankara, (1979); 23-58.
- _____ ; “The Turkish Folk Theatre”, *Folklore Studies*, Nagoya, 2 (1979); 155-176.
- _____ ; “On the Dramatic Fertility Rituals of Anatolian Turkey”, *Asian Folklore Studies*, Nagoya, 8 (1980); 85-104.
- _____ ; “Permanence des Civilisations Anatoliennes”, *Objets et Mondes*, 1 (1981), 5-11.
- _____ ; “La Traditions des masques zoomorphiques et anthropomorphiques en Anatolie”, *Le Long Voyages des Masques*, Rennes (1982), 24-33.
- _____ ; *Geleneksel Türk Tiyatrosu. Köylü ve Halk Tiyatrosu Gelenekleri*, İstanbul, 1985.
- _____ ; “Les rituels et les dances extatiques mystiques de la Confrérie des Bektas-his et des Alevi d’Anatolie”, *Transe, Shamanisme, Possession*, Nice (1986); 321-334.
- _____ ; *Culture, Performance and Communication in Turkey*, Tokyo, 1987.
- _____ ; “Feste und Bräuche in der Türkei”, *Türkisches Leben Mozaik*, Berlin II (1987), 92-113.
- _____ ; “Türkiye’de ve Komşu Kültürlerde ‘Köse’ Diye Bilinen Oyunların Anlamı ve İşlevi”, *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, III, Ankara (1987), 11-28.
- _____ ; *Drama at the Crossroads Turkish Performing Arts Link Past and Present, East and West*, İstanbul, 1991.
- _____ ; “La Marotte Turque et le Théâtre de Marionnettes”, *Le Métis Culturel*, (y.hz. Chérif Khaznadar-Jean Duvignaud), Paris (1994), 134-57.
- _____ ; “Kültürler Kavşağında Oyun ve Oyun Nesneleri”, *Toplumsal Tarihte Çocuk*, (y.hz. Bekir Onur), İstanbul (1994), 144-161.
- _____ ; “Geleneksel Kültürlerde Çocuğun Yeri ve Önemi”, *I. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi* (y. hz. Bekir Onur), Ankara (1997), 397-405.
- _____ ; *Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası*, İstanbul, 1998.
- _____ ; *Ritüelden Drama. Kerbelâ-Muharrem-Ta’ziye*, İstanbul, 2002.
- _____ ; “Resimlerle Osmanlıda At”, *Antik & Dekor*, 69 (2002), 84-92.
- Arıkan, Çınar; “Anamur’da Çocuk Oyunları”, *İçel Kültürü*, I/23 (Eylül, 1992), 13-14; II/25 (1993), 18-20.

- Artun, Erman; "Tekirdağ'da Kadınların Kendi Aralarında, Nişanlarda ve Yöresel Toplantılarda Oynadıkları Oyunlar ve Âdetleri", *Türk Folkloru Araştırmaları* (1982), Ankara, 1983, 47-74.
- ; "Tekirdağ Seyirlik Oyunları", *Türk Folkloru*, 52 (1983), 24-26.
- ; "Tekirdağ Seyirlik Köy Oyunları (Leylek Oyunu, Hoca Oyunu)", *Türk Folkloru*, 53, 1983, 22-24.
- ; "Tekirdağ Seyirlik Köy Oyunları (Elmacı Kadın)", *Türk Folkloru*, 54, 1984, 15-16.
- ; "Tekirdağ Seyirlik Köy Oyunları (Behşet'le Behiye)", *Türk Folkloru*, 56, 1984, 19-20.
- ; "Tekirdağ Seyirlik Köy Oyunları (Köpek Satma ve Arap Oyunu)", *Türk Folkloru*, 63, 1984, 10-12
- ; "Tekirdağ Seyirlik Köy Oyunları (Gelin Verme Oyunu-Kimde Kabahat Oyunu)", *Türk Folkloru*, 64, 1984, 8-14
- ; "Tekirdağ Köy Seyirlik Oyunları", *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, III, Ankara, 1987, 29-39.
- ; "Tekirdağ Ritüelleri ve Balkanlardaki Varyantları", *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri*, III, 1992, 7-19 .
- ; *Cemal Ritüeli ve Balkanlardaki Varyantları*, Ankara, 1993.
- ; "Tekirdağ Âdetlerinden Çocuk Gecesi ve Sedenka", *Türk Kültürü Araştırmaları. Prof. Dr. Şükrü Elçin Armağanı*, 29/1-2, 1993, 34-52
- ; "Ritüel Kökenli Trakya ve Balkan Köy Seyirlik Oyunlarında Ölme, Dirilme, Kız Kaçırma Motifleri", *Millî Folklor*, 22, 1994.
- ; "Adana Yağmur Yağdırma Törenleri ve Çomçalı Gelin", *Prof. Dr. Tuncer Gülensoy Armağanı*, Kayseri, 1995, 154-163
- ; "Adana Köy Seyirlik Oyunlarından Örnekler", *Prof. Dr. Umay Günay Armağanı*, Ankara, 1996, 92-107
- ; "Ritüel Kökenli Köy Seyirlik Oyunlarında "Canlandırma, Hayvan Benzetmeleri ve Sembolleri", *2. Uluslararası Karacaoğlan-Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, Adana, 1993, s.191-197.
- ; *Tekirdağ Halk Kültürü Araştırmaları*, Tekirdağ, 1998.
- ; *Adana Halk Kültürü Araştırmaları I*, Adana, 2000.
- Ataman, Sadi Yaver; [y.hz.] *100 Türk Halk Oyunu*, İstanbul, 1975.
- Atasoy, Nurhan; *Deriş Çeyizi. Türkiye'de Tarikat Giyim Kuşam Tarihi*, İstanbul, 2002.
- Austin, R. C.; "Greek Board Games", *Antiquity*, Glouster, 14 (1940), 257-271.
- Baran, Musa; "Folklorda Çocuk Oyunları", *I. Uluslararası Türk Folklor Semineri*, Ankara (1974), 340-346.
- ; "Oyunda Amaç Ütmektir" *Halkbilimi*, 3 (1976), 3-4.
- ; "Çocukların İlk Oyunları", *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, III, (1977), 129-191.
- ; *Çocuk Oyunları*, Ankara, 1993.
- Başaran, Hanifi; *50 Yıl Öncesinin Elazığ Çocuk Oyunları*, Ankara 1993.
- Bell, R. C; *Board and Table Games from Many Civilizations*, London, 1960.
- Bett, H; *The Games of Children: Their Origin and History*, London, 1929.

- Birdoğan, Nejat; *Anadolu'nun Gizli Kùltürü Alevilik*, Hamburg, 1940.
- Birge, John Kingsley; *The Bektashi Order of Derwishes*, London, 1935.
- Boilès, Charles Lafayette; *Man, Magic and musical Occasions*, Columbus/Ohio, 1978.
- Bombaci, Alessio; "On Ancient Turkish Dramatic Performances", *Aspects of Altaic Civilization*, (y.hz. Denis Sinor), Uralo Altaic Series XXIII (1963), 87-117.
- Bombaci, Alessio; "Rappresentazioni Drammatiche di Anatolia", *Oriens*, XVI (1963): 171-193.
- Boratav, Pertev Naili, "Jeux de force et d'adresse des provinces de France", *Catalogue de l'Exposition des jeux de forces et d'adresse des Provinces de France*, Paris (1959), 1-29.
- ; "Classification générale des Jeux", *Actes ou VI. Congrès International des Sciences Anthropologiques et Ethnologiques*, Paris, II (1960), 141-148.
- ; *Le "Tekelerleme". Contribution à l'étude typologique et stylistique du conte populaire Turc*, Paris, 1963.
- ; *Tekerleme. Türk Masalının Tipolojik ve Stilistik İncelemesine Katkı*, Çev.: İsmail Yerguz, Eklerle y. hz.: M. Sabri Koz, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000.
- ; "Une première ébauche de catalogue des jeux françaises. Analyse d'un ensemble de documents sur le folklore enfantin", *Arts et Traditions populaires*, Paris, 1-2 (1979), 195-271.
- ; "Saya, une fête pastorale des Turcs d'Anatolie et d'Azerbaïdjan", *Turcica*, III (1971), 22-30.
- Borrel, E; "Sur la musique secrète des tribus turques" *Revue des études Islamiques*, 8, (1934), 241-250.
- Brewster, P. G; "A sampling of Games from Turkey", *East and West*, II/1 (1960), 15-20.
- Brunelle, Joseph Leif-Lucien, *Le Jeu pour le Jeu*, Paris, 1976.
- Caillois, Roger; *L'Homme et le Sacré*, Paris, 1950.
- ; *Les Jeux et les Hommes*, Paris, 1958.
- ; "Oyunun Tanımı" (Çeviren : Turhan Ilgaz), *Sanat Dünyamız*, 55 (1994), 35-41.
- Cawte, E. C.; *Ritual Animal Disguise*, Cambridge, 1978.
- Ceylan, M. Muzaffer; *Mustafakemalpaşa'da Çocuk Halkbilimi*, OTDÜ Türk Halk Bilimi Topluluğu Yayınları, Ankara, 1979, 59-64.
- Collins, G. N.; "Kboo. A Liberian Mancala Game", *National Geographic Magazine*, 21 (1910): 944-948.
- Culin, Stewart; "Mancala, the National Game of Africa", *Annual Report of the U.S. National Museum*, Washington D.C. (1984): 597-606.
- Demirel, Nuray; "Çeltikdüzü (Artvin-Yusufeli) Köylü Seyirlik Oyunları", *Milli Folklor*, 16 (1992): 48-49.
- Demirsipahi, Cemil; *Türk Halk Oyunları*, Ankara, 1975.
- Deveci, Esmâ; *Yörük Kızı*, Silifke, 2003.
- Dor, Rémy; *Comptes de Turquie. Türkiye Sayışmacaları. d'après les archives de Pertev Naili Boratav. Pertev Naili Boratav Arşivlerinden*, İsis Yay., İstanbul, 1998.
- Dulles, F. R; *History of Recreation*, New York, 1965.
- Duman, Mustafa; "Trabzon Yöresinde Kuçkuçura (Güneş Duası) Geleneği", *Kıyı*, 37 (1989) 5-6.
- ; "Trabzon Yöresinde Kalandar (Yılbaşı) Eğlenceleri", *Kıyı*, 41 (1989) 5-6.
- Duymaz, Ali; *Tekerlemeler*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2002.
- Düşmez, Hanifi; *Şanlıurfa Mahalli Çocuk Oyunları*, Şanlıurfa, 1994.
- Düzgün, Dilâver; *Erzurum Köy Seyirlik Oyunları*, Ankara, 1999.

- Elçin, Şükrü; "Türkler'de Aşık Oyunu ve Bu Oyunla İlgili Âdet ve An'aneler", *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, III, Ankara, (1989), 95-103.
- Eliade, Mircea; *Shamanism, Archaic, Techniques of Ecstasy*, London, 1994.
- Eren, A. Naci; "Çocuk Oyunları", *Halk Kültürü*, 1984/1, İstanbul, 1984, 17-29.
- Eröz, Mehmet; *Türkiye'de Alevîlik, Bektaşîlik*, İstanbul, 1997.
- Esin, Emel; "The Turkish Baksı and the Painter Muhammad Siyah Kalem", *Acta Orientalia*, 31 (1979), 81-114.
- ; "Les Derviches heterodoxes tures d'Asie Centrale et le peintre surnommé Siyah Kalem", *Turcica*, XVII (1985).
- ; "Thèmes et Symboles Communs entre le Bouddhisme Tantrique et les traditions des Bektashis ottomans", *Études sur l'ordre mystique et les groupes relevant de Hadji Bektaş*, İstanbul 1995.
- Eyüboğlu, İsmet Zeki; *Alevîlik, Sünnîlik*, İstanbul, 1979.
- ; *Bütün Yönleriyle Bektaşîlik (Alevîlik)*, İstanbul, 1980.
- Falkener, Edward; *Games Ancient and Oriental*, London, 1892.
- Ferzeliyev, Tehmasib; *Azerbaycan Folklorunda Halk Dram ve Oyun Temaşaları*, Bakü, 1978.
- Franke, E; "The Zar in Egypt", *Muslim World*, 3 (1913), 275-289.
- Gaster, Theodor, R; *Thespis*, New York, 1951.
- Gazimihal, Mahmut Ragıp; *Türk Halk Oyunları Kataloğu I*, y. hz. Nail Tan, Ankara, 1991.
- ; *Türk Halk Oyunları Kataloğu II*, y. hz. Nail Tan – Ahmet Çakır, Ankara, 1997.
- ; *Türk Halk Oyunları Kataloğu III*, y. hz. Nail Tan – Ahmet Çakır, Ankara, 1999.
- Gini, C; "Rural Ritual Games in Lybia", *Rula Sociology*, 4 (1939), 283-299.
- Gökalp, Altan; "Hızır, İlyas, Hidrellez: Les maîtres du temps, le temps des hommes", *Quand le Crible était dans la Paille*, (y.hz. Remy Dor - Michèle Nicolas), Paris, (1978), 211-230.
- Gölpınarlı, Abdülbaki; *Alevî-Bektaşî Nefesleri*, İstanbul, 1963.
- Gönüllü, Ali Rıza; "Alanya'dan Derlenen Yelli Yelemeç Oyunu", *Erciyes*, 178 (1992).
- Halman, Talât – Metin And; *Mevlâna Celâleddin Rumî and the Whirling Dervishes*, İstanbul, 1988.
- Hambly, W. D; *Tribal Dancing and Social Development*, Witherby, 1926.
- Hasluck, F. W., *Christianity and Islam under the Sultans*, I-II, New York, 1971.
- Havemeyer, Loomis; *The Drama of Savage Peoples*, New Haven, 1916.
- Hopkins, L. C; "The Shaman or Chinese Wu: His Inspired Dancing and Varsatile Character", *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, I-II (1945); 3-16.
- Huizinga, Johan; *Homo Ludens: A Study of the Play Element in Culture*, Boston, 1955.
- ; *Homo Ludens: Oyunun Toplumsal İşlevi Üzerine Bir Deneme*, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul, 1995.
- Hunninger, Ben; *The Origin of the Theatre*, New York, 1961.
- İnan, Abdülkadir; *Makaleler ve İncelemeler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1968.
- ; *Makaleler ve İncelemeler II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.
- İvgin, Hayrettin; "Veziroköprü'de Aletli Çocuk Oyunları ve Oyuncakları", *IV. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı ve Yunus Emre Semineri*, Eskişehir (1991), 201-205.

- Jaffé, Nigel Allenby; *Folk Dances of Europe*, Yorkshire, 1990.
- James, E. O.; *Seasonal Feasts and Festivals*, London, 1961.
- Karadağ, Nurhan; *Köy Seyirlik Oyunları*, Ankara, 1978.
- Karpuz, Haşim; “Akçabat Dağ Köyleri Çocuk Oyunları”, *Türk Folklor Araştırmaları*, (1979), 201-205.
- Kaya, Uğur; *Sivas Halay Ezgileri*, Sivas, 2000.
- Kerl, H; “Ancient Games and Popular Games”, *American Image*, 15 (1958), 41-89.
- Kılıçbay, Mehmet Ali; “Oyun İnsana Özgürlük Veriyor. Metin And İle Söyleşi”, *Sanat Dünyamız*, 55 (1994), 53-67.
- Kirby, E. T; *UR-Drama: The Origin of the Theatre*, New York, 1975.
- Koz, M. Sabri; “Ekinözü Çocuk Oyunları”, *Türk Folklor Araştırmaları*, 354 (1979), 8542-8543.
- Köprülüzâde, Mehmed Fuad; “Anadolu’da İslâmiyet. Türk İstilâsından Sonra Anadolu Tarih-i Dinisine Bir Nazar ve Bu Tarihin Menbaları”, *Darülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, II/4-5-6 (1338 [1922]), 457-486.
- ; “Les Origines du Bektachisme. Essai sur le développement historique de l’hétérodoxie musulmane en Asie Mineur”, *Congrès International d’Histoire des Religions*, II (Paris, 1926), 391-411.
- ; “Bektaşiliğin Menşeleri. Küçük Asya’da İslâm Bâtınlılığının Tekâmül-i Tarihîsi Hakkında Bir Tecrübe”, *Türk Yurdu*, II/8 (1341[1925]), 121-140.
- ; “Influence du Chamanisme turco-mongol sur les ordres mystiques musulmans”, *V Congrès International d’Histoire des Religions*, 5 (1929), 279-282 [Yazının tamamı İstanbul’da ayrıca kitap gibi basılmıştır.]
- Köprülü, M. Fuad., *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, 1976.
- Krohn, Elsa; “Vorislamisches in einigen vorderasiatischen Sekten und Derwiskorden”, *Etnologische Studien*, Leipzig, I/4 (1929), 311-13.
- Kumbaracılar, Sedat; “Türkiye’de Eski Oyunlar”, *Hayat Tarih Mecmuası* 1 (1972), 44-50.
- Lissner, Ivar; *Man, God and Magic*, (çeviri: J. Maxwell Brown John), London, 1961.
- Megas, George; *Greek Calender Customs*, Atina, 1958.
- Mélikoff, Irène; “Au sujet de quelques fêtes des Alevis d’Anatolie”, *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, IV, Ankara (1976), 177-179.
- ; “Notes sur les Coutumes des Alevis. A propos de quelques fêtes d’Anatolie Centrale” *Quand le Crible était dans la paille* (y. hz. Rémy Dor - Michèle Nicolas), Paris (1978), 273-278.
- Menil, F. De; *Histoire de la Danse à Travers les Âges*, Genève, 1980.
- Ocak, Ahmet Yaşar; *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik: Kalenderiler (XIV-XVII)*, Ankara, 1990.
- Oesterley, W.O. E; *The Sacred Dances*, New York, 1923.
- Oğuz Burhan; *Türkiye Halkının Kültür Kökenleri*, II/1, İstanbul, 1982.
- ; “Anadolu Aleviliğinin Kökenleri”, *Folklor ve Etnografya Araştırmaları 1984*, İstanbul, 1984.
- Oğuz, Öcal; “Çocukların ‘Sayışmaca’ Dünyası”, *Millî Folklor*, 16 (1992); 24/29.
- Opie, Iona – Peter Opie; *Children’s Games in Street and Playground*, London 1969.
- Ögel, Bahaeddin; *Türk Mitolojisi*, I, Ankara, 1971.

- Özen, Kutlu; "Sivas ve Çevresinde Çocuk Oyunları," *Sivas Folkloru*, 40, 42, 44, 45, 46, (1976), 49, 50 (1977).
- Özhan, Mevlüt; "Seyirlik Oyunlar Ak-Kara Çatışması", *Türk Folkloru Araştırmaları*, (1985), 71-80.
- ; "Kırşehir İli Kızılca Köyünde Oynanan Dramatik Köy Oyunlarından Örnekler", *Türk Folklorundan Derlemeler*, 1 (1986), 239-246.
- ; "Kırşehir'de Oynanan Kız Kaçırma Konulu Dramatik Köy Seyirlik Oyunlarından Örnekler", *Türk Folklorundan Derlemeler*, (1988), 121-128.
- ; *Çocuk Oyunlarımız*, Ankara, 1990.
- ; "Kadınlar Arasında Oynanan Dramatik Seyirlik Oyunlarda İşlenen Konular", *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri*, III, Ankara (1992), 187-197.
- ; *Türkiye'de Çocuk Oyunları Kültürü*, Ankara, 1997.
- ; Malik Muradoğlu; *Türk Cumhuriyetlerinde Çocuk Oyunları*, Ankara, 1997.
- Petrides, Ted; *Greek Dances*, Atina, 1975.
- Ridgeway, Williams; *The Drama and Dramatic Dances of Non, European Races*, Cambridge, 1915.
- Rodd, James Rennell; *The Customs and Lore of Modern Greece*, London, 1892.
- Romais, C. A; *Cultes populaires de la Thrace*, Atina, 1949.
- Rosenthal, Franz; *Gambling in Islam*, Leiden, 1975.
- Roux, Jean-Paul; "Masques et Nudité chez les peuples Altaïques", *Studies in Turkish Folklore* (y. hz. İlhan Başgöz - Mark Glazer), Bloomington, (1978), 184-199.
- Sağlam, Tülin; "Türk Çocuk Oyunlarında Ritüel Öğeler", *Çocuk Kültürü. I. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri* (y.hz. Bekir Onur), Ankara, (1997), 416-440.
- Samuilidis, Hristos; *Geleneksel Pontos Halk Tiyatrosu*, Çev.: Sema Sandalcı, İstanbul, 1999.
- Scheff, T. J.; *Catharsis in Healing Ritual and Drama*, University of California Press, 1979.
- Schafer, Edward H; *The Golden peaches of Samarkand. A Study of T'ang Exotics*, Los Angeles, 1963.
- Snesarevs, G. P.; "Remnants of Pre-Islamic Beliefs and Rituals among the Khorezm Uzbeks", *Soviet Anthropology and Archeology*, (1971); 3-36.
- ; "Remnants of Pre-Islamic Beliefs and Rituals among the Khorezm Uzbeks", *Soviet Anthropology and Archeology*, (1974^a), 3-31.
- ; "Remnants of Pre-Islamic Beliefs and Rituals among the Khorezm Uzbeks", *Soviet Anthropology and Archeology*, (1974^b), 4-32.
- Spence, Lewis; *Myth and Ritual in Dance, Game and Rhym*, London, 1947.
- Şahin, Hüseyin; "Morhomam Çocuk Oyunlarından Ebe Seçimi (Sayışmacalar)", *Türk Folklorundan Derlemeler*, Ankara (1989), 233-240.
- ; "Malatya'da Oynanan Çocuk Oyunlarından Derlemeler", *Türk Halk Kültüründen Derlemeler*, Ankara (1996), 167-198.
- Şener, Sevda; "Tiyatronun Kaynağına İlişkin Kuramlar", *Tiyatro Araştırmaları Dergisi [Dramatik Köylü Oyunları Özel Sayısı]* 6 (1975), 23-48.
- Taner, Nuri; "Silivri Bölgesinde Oynanan Seyirlik Oyunlarından Adam Kesme Oyunu", *Türk Folkloru*, 9 (1981), 17-18.
- ; "Siverek Bölgesinde Oynanan Seyirlik Köylü Oyunları", *Türk Folkloru*, 4 (1983), 24-26.

- 'Tansuğ, Sabiha; "Türk Köylerinde Maskeli Halk Oyunları", *Türk Folklor Araştırmaları*, 5 (1975), 7305-7308.
- Taylan, Ertuğrul; "Çokallı'da Eğlençe ve Oyunlar", *Türk Folklor Araştırmaları*, 342 (1978), 8202.
- Tiddy, R. J. E., *The Mummers Play*, London, 1928.
- Turner, Victor; *From ritual to Theatre*, New York, 1982.
- Türk Folklor ve Etnoğrafya Bibliyoğrafyası*, Ankara, I (1971); II (1973); III (1975); IV (1999).
- Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, I-XII, Ankara, 1963-1982.
- Türkiye'de İlk Halk Oyunları Semineri*, y.hz. şerif Baykurt, İstanbul, 1996.
- Uludemir, Muammer; "Eskişehir Samahları", *Anadolu Folkloru*, 14 (1992), 547-551.
- Üçer, Müjęân; "Eskişehir Folklorunda Çocuk Oyunları", *Halk Kültürü*, 1985/2, İstanbul, 1985, 119-125.
- Ülkütaşır, M. şakir; "Bektaşı ve Alevi Âyinleri", *Sivas Folkloru*, 9 (1976), 5-7.
- Ünlü, İlknur; "Aşık Oyunu", *Halay*, 4 (1981), 22-23.
- Ünsal, İrfan; "Suşehri'nde Derlenen Çocuk Tekerlemeleri", *Türk Folklorundan Derlemeler*; Ankara (1987), 203-208.
- Westermarck, Edward Alexander; *Pagan survivals in Mohammedean Civilization*, London, 1933.
- Wosien, Maria-Gabrille; *Sacred Dance*, New York, 1974.
- Yalçın, Bahaeddin; "Çepni köyünde Baharı Karşılama: Hatıpay", *Sivas Folkloru*, 63 (1978).
- Yorgancıoğlu, M. Oğuz; *Kıbrıs Türk Çocuk Oyunları*, Lefkoşa, 1997.
- Yönetken, Halil Bedi; *Derleme Notları II*, Orkestra Yayınları, İstanbul, 1991.
- Yüzbaşıoğlu, M. Eflatun; "Silifke Yöresinde Çocuk Oyunları", *İçel Folkloru*, 38 (1995).

Dizin*

- A**
- A.B.D. / Amerika (Amerika Birleşik Devletleri): 16, 57, 177, 344, 346, 383
- A History of Theatre and Popular Entertainment in Turkey* (Metin And): 383
- A Pictorial History of Turkish Dancing* (Metin And): 383
- Aba Alması* (top oyunu: Konya): 255
- Aba Atma* (top oyunu: Konya – Hadım): 255
- Aba Atmaca* (top oyunu: Konya – Hadım): 255
- Aba Dolambaç* (top oyunu: Gaziantep): 255
- Abbuaya* (Ermeni köylü oyunu): 111
- Abdal Havası* (Fethiye): 164
- Abdal Musa Erkânı / Koldan Kopan: 370
- Abdili köyü (Boğazlıyan – Yozgat): 134, 262
- Abdurrahman Halayı* (Sivas – Suşehri – Abdurrahman köyü): 146, 148, 155, 166
- Abdurrahman köyü (Sivas – Suşehri): 146
- Abdü'l-Tehman İsmail: 359
- Abe* [Aba] *Güreşi* (oyun: Gaziantep): 240
- Abe Dolamaç* (oyun: Gaziantep): 240
- Acaabat* (Rize): 160
- Acabat*: 145
- Acem / Gelin Havası* (Adana): 164
- Acem Halayı / Oymak Halayı* (Çukurova Türkmenleri): 149, 164
- Acem Kızı* (Bolvadin - Afyonkarahisar): 163
- Acem-Arap kültürü: 46
- * Dizin hazırlanırken metnin yanı sıra Önsözler, Sondeyiş ve *Albüm* de taranmış; bölge, yerleşim birimleri, kişi, yapıt ve oyun adlarıyla konuyla ilgili Türkçe ve yabancı dilde bulunan belli başlı kavramlarda Dizin'e alınmıştır.
- Acıman, Eli: 10
- Aç Kapıcı* (oyun: Tokat köyleri): 288
- Aç Kapıyı Bezirgân Baş* (şarkılı çocuk oyunu: Isparta; Kayseri; Sivas): 288, 554
- Aç Kilit / Aş Kilit* (el oyunu: Kayseri, Sivas): 289
- Açık* (Bingöl): 168
- Açıl Kıldım Açıl* (çocuk oyunu: Urfa): 289
- Açıl Susam Açıl* (el oyunu: Erzincan): 289
- Açılısın Demir Kapı* (Rize): 160
- Açkapı Oyunu* (Safranbolu [Karabük]): 160
- Aç-Tok* (aşık oyunu: Balıkesir): 247
- Ad bulmaca* (çocuk oyunu): 70
- Ad Komaca* (mendilli niyet oyunu: Muğla – Ula): 284
- adak aş: 287
- adak kurbanı: 184, 366, 369
- Adam Asmaca* (Ermeni köylü oyunu): 111
- Adana Üç Ayağı* (Adana): 164
- Adana: 159, 164, 165, 206, 237, 243, 256, 258, 267, 268, 278, 285, 286, 315, 350
- Adapazarı: 162, 163
- Adıyaman: 148, 171, 226, 516, 517, 522
- Adi Çellik* (çelik çomak oyunu: Muğla – Ula): 258
- Adi Met Oyunu* (çelik çomak oyunu: Konya – Ilgın): 258
- Adio* (oyun): 31
- Adirma* (oyun): 31
- Adonis: 104, 106, 108, 187, 310
- Afganistan: 66
- Afrika: 17, 44, 47, 57, 342, 343, 345, 360, 379, 380, 384

- Afrika kabileleri: 31
Afrika şamanlığı: 384
Afrika yerlileri: 299
Afrodit: 310
Afşar Halayı (Ankara – Şereflikoçhisar – Afşar köyü): 146, 149, 150, 166
Afşar köyü (Ankara – Şereflikoçhisar): 146
Afşarlar / Avşarlar: 126, 127, 150, 237, 270, 278
Afyon / Afyonkarahisar: 72, 119, 149, 150, 163, 164, 173, 214, 238, 260, 270
agon (çatışma, yarışmalı oyun): 31, 69, 106, 110, 187, 261, 292, 385
agon-ludus: 69
agora: 31
Ağa Söyler (Ermeni köylü oyunu): 110
Ağacının Fatme (Samsun): 160
ağaç: 92
ağaç tapınımları: 387
Ağaoğlu (Trakya): 148, 162
Ağca-Fevkler (Kars – Arpaçay – Ağcalar köyü): 146, 168
Ağcalar köyü (Kars – Arpaçay): 146
Ağda (aşık oyunu: Konya): 246
Ağın (Karaman): 214
Ağır (Malatya): 168
Ağır Ayak (Kars): 148
Ağır Aydın Zeybeği (Burdur): 164
Ağır Bar (Kars): 49, 148, 168
Ağır Govent (Muş): 168
Ağır Güvenk / Govent (Bitlis, Muş, Van): 148, 168
Ağır Halay (Ankara): 166
Ağır Halay Havası (Çanakkale – Ayvalık): 148, 162
Ağır Hava (Tunceli, Urfa): 168, 171
Ağır Hava Oyunu (Maraş, Pazarcık): 148, 164
Ağır Kayda (Kars): 148, 150, 168
Ağır Malatya (Adıyaman): 148
Ağır Oyun (Akşehir, Muş): 166, 168
Ağır Oyun Dörtlük (Urfa): 148, 171
Ağır Tavas Zeybeği (Denizli): 163
Ağır Terekeme (Kars): 168
Ağır Tikveş (Trakya): 148, 162
Ağır Zeybek (Antalya): 148, 164
Ağır Zeybek (Isparta): 163
ağrlama (samah bölümü): 181, 183, 184, 185
Ağrlama (Yozgat – Akdağmadeni, Kırşehir, Sivas, Tokat): 148, 160, 166
ağıt / ağıt okuma: 206
Ağrı Sallaması (Ağrı): 168
Ağrı: 154, 168, 170, 171, 176
Ahçı/Aşçı (Âyin-i cem görevlisi): 500
Ahçı (çocuk oyunu: Muğla – Ula): 288, 289
Ahçik (Erzurum – Tortum – Ahçirik köyü): 146, 168
Ahçirik köyü (Erzurum – Tortum): 146
Ahırtopu (top oyunu: Elazığ): 253
Ahışa Barı (Kars): 168
Ahîler: 237
Ahlat (Bitlis): 75, 260, 275
Ahmet Bey (Trakya – Lüleburgaz, Ahmet Bey köyü): 146, 148, 162
Ahmet Bey köyü (Lüleburgaz): 146
Ahmet Yavaş (Konya): 166
Ahmet Yesevi: 362, 363
Ahmet-i Mirze-i Hâşimî Celaleddin Beğ (*Köroğlu Oyunu*'nda Kürt'ün adı): 228
Ahmezer köyü (Kayseri – Tomarza): 213, 220, 227
Ahrız Oyunu (oyun: Gaziantep): 240
Ahutepe (İran – Hemedan): 323
Aiskhylos: 386
Ajax: 42, 43
Ak Dara Oyunu (su dökmeli şaka oyunu: Balıkesir – Dursunbey): 282
ak kam: 19, 50
ak-kara çatışması: 387
Ak Karakuşun Yavrusu (şaşırtmalı taklit oyun: Muğla – Ula): 281
Ak Koyunlu oymakları: 97
Ak Köse-Kara Köse (İran – Hurremdere): 321
ak kam / şaman (Buryatlarda iyi şaman= saganı bö): 19, 50
Akadca: 316
Akbank: 9
Akçaabat (Trabzon): 147, 196
Akçadağ (Malatya): 147
Akçamezar köyü (Gaziantep – Oğuzeli): 202
Akdağmadeni (Yozgat): 147, 166
Akdeniz Bölgesi: 164

- Akısta* (Kars): 168
Akîtu (Akadca yeni yıl şenliği): 316
 ak-kara çatışması: 292
Akkarena Siru (Celebes Adaları'nda dans): 46
Akleyli (Yozgat): 166
 Akmezar köyü (Kayseri – Tomarza – Toklar): 237
Akpınar (Balıkesir): 163
 Aksaray: 128, 188, 189, 202, 204, 206, 207, 208, 209, 211, 212, 213, 215, 222, 226, 230, 232, 261, 267, 276, 283, 326
Aksinli (Konya): 166
 Akşehir (Konya): 146, 166, 270
Aktaracak (şaka oyunu: Tokat köyleri): 282
Al Beni Arkana (çocuk oyunu: Sivas) 272
Al Elma (Elazığ): 168
Al Yazma Zeybeği (Antalya): 164
Al Yazmanın Oyusu (Burdur): 164
Al yemeni (oyun): 120
Alabey (Trakya): 148
Alaca (Ağrı): 168
Alaca Bar: 154
 alaca değnek (Alevîlikte âsa, erkân değneği, tarik): 365, 369
Alaçam (samah, Tokat): 153, 180
Alan Havası (Çanakkale - Bozcaada): 162
Alana Oyunu (Bursa): 162
Alay (Çanakkale, Diyarbakır, Kütahya): 162, 163, 171
Alay Bey (Trakya): 162
Alay Çekmek (Sivas): 166
Alay Havası (Amasya): 166
Alay Oyunu (aşık oyunu: Niğde): 245
Alay Oyunu (Seyhan [Adana]): 164
Alay Rakısı (Çanakkale): 162
Alay Turası (güç kullanma oyunu: Konya): 272
Alaya (Urfa): 171
Alaydan Alaydan (Bartın): 160
Alayla Balayla (tekerlemeli çocuk oyunu: Muğla – Ula): 288
Alaylar Alaylar (çocuk oyunu: İstanbul): 288
Alaylar Oyunu (Çankırı, Denizli, İstanbul, İzmir, Safranbolu – [Karabük]), Sinop, Tekirdağ): 154, 160, 163, 166
Alaylayan (Tekirdağ): 162
Alaylım Oyunu (ebeli güç kullanma: Ankara): 271
Albayrak Çağırış (Safranbolu [Karabük]): 128
Alçak Hava (Bursa - Uludağ): 147, 162
Alçu (dik duran aşkın çukur yüzü: Kars)
Alçularım [Tünzile] (aşık oyunu: Erzurum): 247
Alçılı (aşık oyunu: Ankara – Polatlı): 247
Aldım Paran (Erzurum): 168
 alea (kader, talih, rastlantı oyunu: 69
 alea-paidia: 69
 Alevî bayramları: 370
 Alevî samahları: 17, 62, 115, 125, 1801, 182, 183, 363, 364, 372, 496
 Alevîler: 17, 29, 52, 113, 176, 183, 199, 353, 362, 363, 364, 367, 368, 369, 370, 371, 496
 Alevîlik: 29, 362, 363, 369
Aleyler Buleyler (Muğla): 163
Algara Guşun Yavrusu (çocuk oyunu: Çorum): 289
Ali da Verin (Muğla): 163
Alırık Alırık Al Ata Bindiririk (oyun: Gaziantep): 240
Ali Fattik Oyunu (Erzurum – Aşkale – Pınarapan köyü): 53, 54, 199
Ali Paşa (Trakya – Silivri – Ali Paşa köyü): 146, 148, 162
 Ali Paşa köyü (Silivri): 146
Ali ve Fatoş Oyunu (Tunceli): 191
Aliko (Bazar): 160
Alkış Oyunu (Elazığ): 168
Alkuç Balkuç (avuç içinde yüzük saklama oyunu: Urfa) 278
 Allah / Tanrı: 177, 178, 179, 180, 182, 184, 185
Allı Dikli Oyunu: 44
Allı Turna (Ankara, Yozgat): 166
Allı Yeşilli Kızlar (Kars): 168
Allı Yeşilli Mendil (Kars): 168
Alıllar (Ankara): 166
Almalar (Kars): 168
Almalı (aşık oyunu: Gaziantep): 246
Almalı Dağlar (Kars): 168
 Alman (Romanya seyirlik köylü oyunlarında tip): 341

- Almanca: 35, 36, 318
Almanya: 45, 47, 293, 294, 295
Alo ile Toso (Tunceli köyleri): 206
Altay: 92
Altay inançları: 92
Altay mitosu: 92
Altay Şamanı: 92, 385
Altay Türkleri: 97
Altaylı tözleri: 234
Altaylılar: 89, 90, 96, 97, 234
Altı Ev oyunu (*Mangala* türü taş oyunu: Erzurum, Safranbolu [Karabük]): 44, 68, 264, 349
Altın beşik (oyun, İstanbul): 71
Altıncı (VI.) Uluslararası Etnoloji Kongresi: 69
Altıya Gitmek (Tokat): 184
Alyemeni (Gerede – Bolu): 160
Aman Madam Hoş Geldin (Konya): 166
Amani Oyunu (Safranbolu [Karabük]): 160
Amasra - [Bartın]: 257
Amasya: 134, 160, 162, 166, 211, 245, 246, 260, 262, 266, 279
Amecik (evcilik türünden oyun: Kırşehir – Amanos): 283
Amel-Marduk (Nabukadnezar'ın oğlu): 55
Amélie-les-Bains (Fransa): 541
Amerika Kızılderilileri: 47, 79
Amerika (A.B.D.): 16, 70, 344
Amharca (Etiyopya [Habeşistan] dillerinden): 355, 359
Amik Düzü (Gaziantep): 171
Amik Kabası (Gaziantep): 171
Ana Ben Evlenecem (Tunceli – Tozkoparan köyü): 206
Ana ile Kız (Tunceli – Pertek köyleri): 206
Ana Kuru (Tokat): 160
Ana Tanrıça: 105
Anadolu: 11, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 29, 41, 43, 44, 46, 47, 48, 56, 66, 73, 76, 78, 91, 96, 97, 99, 100, 103, 104, 107, 108, 109, 113, 114, 115, 117, 118, 120, 127, 138, 141, 150, 151, 155, 158, 172, 175, 176, 187, 191, 192, 194, 200, 207, 221, 223, 227, 231, 234, 235, 236, 241, 247, 252, 255, 262, 264, 265, 291, 292, 294, 297, 298, 309, 314, 316, 317, 320, 321, 325, 326, 327, 332, 333, 335, 338, 340, 342, 344, 362, 363, 364, 365, 370, 371, 381, 382, 383, 385, 387, 388, 490, 491, 494, 532
Anadolu Ateşi: 16
Anadolu dramatik / seyirlik oyunları: 13, 14, 17, 29, 31, 45, 50, 52, 53, 54, 60, 89, 100, 103, 104, 105, 106, 107, 115, 116, 117, 118, 143, 173, 187, 191, 192, 194, 200, 207, 221, 231, 239, 282, 283, 291, 292, 293, 297, 307, 309, 325, 326, 327, 328, 335, 339, 340, 345, 381, 382, 383, 387, 388
Anadolu düğünleri: 62, 64, 229, 286
Anadolu Ermenileri: 333, 334, 338, 491, 493
Anadolu İslâmiyeti: 362
Anadolu kaşık oyunları: 46, 156, 158, 159
Anadolu köylü takvimi: 104, 287, 388
Anadolu köylüsü: 100, 102, 103, 116, 117, 125, 291, 295, 298, 309, 310, 311, 335, 340
Anadolu kültürü: 17, 19, 89, 101, 102, 103
Anadolu oyunları / dansları: 52, 62, 64, 71, 73, 76, 80, 89, 103, 104, 105, 106, 107, 116, 117, 118, 125, 126, 145, 149, 151, 158, 172, 221, 239, 241, 288, 292, 293, 297, 504, 505
Anadolu Türkleri: 89, 96, 97, 100
Anadolu uygarlıkları: 292
anagrosis: 106
Anam Anam Eğinli misin? (Eğin): 168
Anam Boyu (top oyunu: Çanakale – Gelibolu): 253
Anamur (Mersin): 164, 165
Anamur Yolları (Anamur): 164
Anastenaria (Yunanistan): 353
Anbelguk (oyun: Gaziantep): 240
Anadaşı, Kenar / Sımr Taşı (Karaman – Mesudiye köyü): 202
Ani (Kars): 175
Animisme (canlandırıcılık): 56
Ankara: 45, 48, 71, 73, 78, 102, 129, 130, 131, 136, 140, 147, 148, 149, 150, 152, 155, 156, 166, 167, 176, 207, 211, 212, 223, 228, 232, 233, 242, 243, 244, 247, 251, 252, 255, 259, 260, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 277, 283, 284, 285, 288, 289, 383, 384, 512

- Ankara Benem* (oyun: Gaziantep): 240
 Ankara Devlet Konservatuarı: 56
 Ankara Devlet Tiyatrosu: 388
 Ankara Maarif Kitaplığı: 177
 Ankara Üniversitesi DTCF Tiyatro Bölümü: 11, 13, 14
 Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi: 14
Ankara Zeybeği (Ankara): 145, 166
Anne Ana (Ermeni köylü oyunu): 110
Anne ve Çocuğu (Ermeni köylü oyunu): 110
 Ansariye (Suriye): 116
Anşa (Kırşehir): 166
Anşam (Niğde): 166
 Antakya: 145, 256
 Antalya: 18, 131, 147, 148, 150, 157, 164, 165, 182, 184, 257, 258, 271, 285
 Antalya Türkmenleri: 271
Antalya'nın Mor Üzüümü (Antalya): 164
Antep Adımı (oyun: Gaziantep): 240
 Antikçağ: 110
 Antik Yunan dramı: 308, 379
 Antik Yunan şenlikleri: 31
 Antik Yunan Tanrıları: 294
 Antik Yunan: 294, 299, 308
 Antiller: 343
 Antropoloji: 297, 307, 382
 Anvers: 339
Apodidraskında (saklambaç): 293
Aptal Oyunu (Muğla - Milas): 163
Ara (aşık oyunu: Kars): 246
Ara Keskes (top oyunu: Ankara - Beypazarı): 253
Ara Kesme (esir almaca oyunu: Gaziantep, Konya - Hadım, Urfa): 271, 272
Ara Kesmece (gece oynanan köşe kapmaca oyunu: İstanbul - Çatalca): 270
Ara Kesmesi (esir almaca oyunu: Ankara - Beypazarı): 271
Araba / Araba Oyunu (Afyonkarahisar, Kültahya, Uşak): 163, 173, 214
Araba Kuklası (Çankırı köyleri): 237
 araba kuklası: 236, 237
Araba oyunu (Ermeni köylü oyunu): 111
Arabi (Gaziantep - Barak): 149, 171
Arabistan (çocuk oyunu: Kayseri): 289
 Arafat: 185
 Arak (İran): 321, 322, 323
Aralık Oyunu Türküüsü (Bursa - Uludağ): arama oyunları: 239
 Arap (Anadolu köylü oyunlarında tip): 189, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 200, 213, 216, 218, 220, 223, 233, 314, 315, 335, 336, 338
 Arap (İran seyirlik oyunlarında tip): 333
 Arap (Balkan seyirlik oyunlarında tip): 339, 340
Arap (Ankara, Eskişehir, Konya): 166
 Arap dünyası: 47
 Arap köylü oyunları: 109
 Arap köyü (Ankara - Keskin): 146
 Arap kültürü: 65
Arap Oğlu (Gaziantep): 171
Arap Oyunu (gülme ve konuşma yasaklı oyun: Burdur): 280
Arap Oyunu (Ankara - Keskin - Arap köyü, Bolu; Bursa - Karacabey - Yenice Köyü; Gaziantep - Yavuzeli - Kaleobası ve Saraymağara köyleri ve Oğuzeli - Uruç, Tilbaşar ve Yenice köyleri; Gölpazarı; Hatay; Karaman - Taşkale [eski adı Kızıllar], Kozan köyleri, Mersin - Silifke, Muğla, Muğla - Fethiye, Ordu, Sivas - Çepni): 146 160, 189, 191, 192, 193, 194, 196, 197, 231, 233, 520
Arap ve Kız Kaçırma (Aksaray - Cimeli Yeniköy): 213
 Arapaho Kızılderilileri: 380
 Arapça: 32, 33, 342, 355, 360, 372
Arapı (Bulgar köylü oyunu): 109
 Arapkir (Malatya): 146
Arapkir Halayı (Elazığ, Sivas): 46, 166, 168
Arapkir Tamzarası (İzmir): 146, 163
 Araplar: 67, 355
 Araplı köyü (Maraş): 229
 Arapoğlu (yeni adı Akdoğan: Tokat-Zile köyü): 97
Arası Kesti (takımlı koşmaca oyunu: Adana köyleri): 267
Ardahan Barı (Kars): 146, 168
 Ares: 294

- Arguvan Samahı* (Tokat): 160, 180
Arı Oyunu (Sinop): 149, 160
arınma: 104
Ârifane / erfene dem (erkek derneği): 121
Ârifiye (İzmit): 152
Aristoteles: 43, 386
Aristophanes: 43, 386
Arka Oyunu (Samsun): 160
arkeoloji buluntuları: 110, 295, 382
Arkoğlu köyü (Tokat): 209, 220, 224, 232
Arkuşt (Bitlis): 168
Arnavut Halayı (Sivas): 149, 153, 155, 156, 166
Arnavutluk: 339
Arpaçay (Kars): 146, 151, 168
Arpaçay (Kars): 146
Arpaçay köyü (Muş – Genç): 146
Arpaz köyü (Nazilli – Aydın): 146
Arpazlı Zeybeği (Nazilli – Aydın, Bergama – İzmir): 146, 163
Arrianus: 43
Ars Amatoria (Ovidius): 43
Arslan Mustafa (Konya): 148
Arslanbeyli köyü (Eskişehir – Seyitgazi): 182
Artaud, Antonin: 388
Artova (Tokat): 147
Arttırma (atlama – sıçrama oyunu: Azerbaycan, Bursa): 273
Arttırma Horonu (Trabzon): 160
Artun, Erman: 11
Artvin / Çoruh: 146, 147, 148, 149, 150, 153, 154, 160, 161, 162, 174, 349
Artvin Barı (Artvin): 146, 160
Artvin horonları: 158
Artvin Timurağası (Artvin): 146, 160
Aruoba, Gül Oya: 16
Aruru Mah (Tanrıça): 106
Arus Güley (bir Köse oyunu türü: İran – Gilan bölgesi): 322
Arzu ile Kamber (Ankara, Trakya): 148, 162, 166
Arzu ile Kanber (*bebek* adlı kukla oyununda kahramanlar, Kayseri – Tomarza – Doklar – Akmezar köyü): 237
Arzuman köyü (Sivas – Hafik): 146
Arzumani (Kars): 168
âsa (Alevilikte erkân değneği, tarik, alaca değnek): 365, 369
Asal Sorma (bilmececi oyun: Burdur): 72, 133, 279
Asbaş Zeybeği (Afyonkarahisar): 163
Ash Wendsday [Kül Çarşambası]: 311
Ası Kesi (düğünlerde oynanan para toplama oyunu: Kırşehir – Avanos): 166, 286
Asi Zeybek (Isparta): 163, 164
Asker Kaçakçılığı (taklitli oyun: Burdur): 283
Asker Zıkkası (atlama – sıçrama oyunu: Kırşehir): 273
Askerani (Kars): 168
Askerlik Oyunu (savaş oyunlarından: Muş – Varto): 284
Astarte (Tanrıça: Fenike): 106, 310
Asur: 47, 310
Asya: 16, 46, 47, 96, 114, 363, 364, 372, 387
Asya dansları: 387
Asya gölge oyunu: 384
Asya Türkleri: 38, 362, 363, 365, 372
Asya ülkelerinin dram ve tiyatrosu: 384, 386
Asyad (*Zâr* töreninde bir cin): 355, 356, 357, 358
Aş Pencik (el oyunu: Gaziantep): 289
Aşağı İmaret (Kastamonu): 160, 173
Aşağı Kale köyü (Sivas – Koyulhisar): 198
Aşçı/AHçı (Âyin-i cem'de kurban etini pişiren görevli): 367, 368, 501
Aşığım Ne Adam? (*Baht*) (aşık falı / oyunu: Kırşehir): 245
aşık: 74, 79, 85, 99, 348, 364
Âşık / Güvende / Sazandar (Âyin-i cem görevlisi): 367, 368, 372
Aşık (aşık falı: Gemerek – Sivas): 245
Aşık Çakmaca (aşık oyunu: Niğde - Bor): 247
aşık falı: 99, 245
Aşık Filân Ne Kişi? (aşık oyunu / falı: Gaziantep): 245
aşık oyunları: 44, 56, 68, 70, 71, 73, 74, 75, 77, 78, 83, 85, 118, 136, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 284
Aşık Oyunu (Burdur, Kars köyleri, Maraş): 118, 245, 247
Âşık Paşa: 177
Aşık-Gülle (aşık oyunu: Gaziantep): 246

- Aşıkla Para [Tura]Vurmak* (aşık oyunu: Atlama (Rize): 147
Niğde): 245, 247
- Aşımey* (Gaziantep): 171
- Aşırma* (Bingöl, Bitlis, Hınıs – Erzurum, Malatya, Muş): 168
- Aşırma Barı* (Erzurum): 168
- Aşırma Tek Ayak Barı* (Kars): 168
- Aşil*: 42, 43
- Aşiret Halayı* (Sivas): 149, 174
- aşk oyunları: 35
- Aşkale (Erzurum): 53, 149, 199
- Aşkına* (Bolvadin): 163
- Aşkına (Eşkına) Oyunu* (savaş oyunu: Safranbolu [Karabük]): 284
- Aşma* (Tokat): 160
- Aşşagdan Gelirem* (Erzurum): 168
- Aştoret (Tanrıca: Fenike): 310
- aşüre (Muharrem törenlerinde pişirilen özel yemek): 310
- Aşüre töreni: 66 , 104, 113, 310, 332
- at: 90, 91, 92, 97, 381
- At adamlar: 386, 387
- at heykelleri: 97
- At Meydanı (İstanbul): 115
- At Oynatma* (Ermeni köylü oyunu: Anadolu): 110, 336
- At Oyunu* (Balıkesir – İvrindi; Tunceli): 149, 168, 522
- At ve Deve* Yapmak (Ermeni köylü oyunu): 111
- Ata Barı* (Çoruh): 148, 160
- Atalar inancı: 97
- Atasözleri: 57
- Atatürk: 100
- Ateş Böcekleri* (Ermeni köylü oyunu): 111
- ateş üzerinden atlamak: 53, 284, 285
- Ateşliyim* (takımlı koşmaca oyunu: Tekirdağ): 269
- Athena: 294
- Athneaeus: 43
- atıcı oyuncular: 140
- Atın Üstünde Fığer* (Erzurum): 168
- Atina: 295
- Atina Şenliği: 386
- Atlama* (atlama – sıçrama oyunu: Ankara, Burdur): 130, 273
- Atlama Bacak* (ebeli ve ipli atlama – sıçrama oyunu: Konya): 273
- Atlama Horanı / Horonu* (Trabzon, Maçka ve Of): 147, 160
- atlama oyunları: 239
- atlama-sıçrama-sekme oyunları: 273, 274, 275, 276
- Atlanbaç oyunu*: 44
- Atları Idare* (takımlı, göz bağlamalı bulma oyunu: İstanbul): 278
- atlıkarınca (oyun aracı): 140, 141, 565
- Attis: 104, 106, 108, 187, 310, 382, 387
- Attis ritüelleri: 387
- Aubler, Albert: 354
- av ritüelleri: 94
- Avanos (Kırşehir): 242, 243, 259, 261, 283, 286
- avcılık: 291, 340
- avla ilgili oyunlar: 13
- Avedis* (Ermeni köylü oyunu): 111
- Avravi* (Urfa): 171
- Avreş* (Elazığ): 168
- Avrupa: 16, 45, 47, 66, 68, 106, 112, 115, 116, 155, 293, 294, 298, 310, 312, 317, 318, 327, 332, 339, 346, 381, 382, 386, 388, 541
- Avrupa dansları: 116, 155, 176
- Avrupa dramatik köylü oyunları / ritüelleri: 109, 112, 155, 292, 310, 311, 334, 381, 382, 384, 388
- Avrupa şenlikleri: 381
- Avrupa dramı: 299, 386
- Avrupa tiyatrosu: 310, 386
- Avşar Ağırması* (Kayseri): 157, 166
- Avşar Halayı* (Kırşehir): 166
- Avşarlar / Afşarlar: 126, 127, 150, 237, 258, 270
- Avuk* (saklambaç oyunu: Çanakkale – Ezine): 277
- Avustralasya: 296
- Avustralya: 379
- Avusturya: 293
- Ay: 366
- Ay Dolanıydı* (Erzurum): 168, 173
- Ay Gördüm* (saklambaç türü oyun: Aksaray – Boztacatepe köyü): 277

- Ay Oğlan* (Konya): 166
ay yılı: 104
Ayağım Nallı (takımlı koşmaca oyunu: Aksaray – Bozcatepe köyü): 267
Ayak Hoplamaca (ebeli ve ipli atlama – sıçrama oyunu: Niğde – Bor): 273
Ayak üstünden atlama: 553
Ayakçı (Âyin-i cem'de aşçıya yardım eden görevli): 367, 368, 501
Ayakta sayışmaca: 553
Ayaş (Ankara): 131, 149, 253, 259, 285
Aydede (çocuk oyunu: Konya, Muğla – Ula): 131, 288
Aydın: 146, 147, 163, 164, 270
Aydın Zeybeği (Aydın): 146, 163
Aydıntepe (Zembek) köyü (Ordu – Ünye): 210, 211, 212, 222
Aydünür (Ankara): 166
Aygün, Belgin: 17, 18
Ayı Düzme Oyunu (Karaman – Taşkale [eski adı Kızıllar] – İbrala [Yeşildere] köyü): 225
Ayı ile Bakıcısı (ötlüp dirilme oyunu: Tunus): 332
Ayı Oyunu (Ankara, Ankara – Ayaş, Beypazarı – Zaviye köyü; Bitlis; Balıkesir – Dursunbey; Erzurum – Aşkale – Pınarkapan köyü; Gaziantep – Oğuzeli – Uruş, Tilbaşar ve Yenice köyleri; İçel; İzmir – Seferihisar; Karaman – Yeşildere [İbrala]; Muğla – Fethiye; Muş; Sinop; Van; Zonguldak – Devrek – Yazıcıoğlu köyü): 149, 174, 199, 225, 226, 227, 519
Ayışığı (Kars): 168
Âyin-i cem / Cem âyini / Cem: 29, 52, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 372, 496, 497, 498, 499, 500, 501
Âyine-i Devran (çizgili, kaydırak taşı çocuk oyunu: İstanbul): 276
Aykale, Duygu: 16
Aykırı Oyun (Isparta): 164
Aynu Fuyunu (atlama – sıçrama oyunu: Konya – Hadım): 273
Ayol (Burdur): 164
Aysoki (Muş): 168
Ayşe Bengi Oyunu (Kütahya): 163
Ayşe kadın fasulyesi satanlar (Sinop): 160
Ayvacık köyü (Kayseri – Pınarbaşı): 220
Ayvalık (Çanakkale): 148
Azerbaycan (Kars): 168
Azerbaycan: 96, 116, 133, 261, 264, 265, 269, 272, 273, 277, 279, 280, 281, 282, 320, 321, 327, 328, 331, 337
Azerbaycan (İran'da bölge): 529
Azerbaycan Türkleri: 328
Azerî ağzı / Türkçesi: 264, 328
Aziz Paulus: 363
Aziz Petrus: 363
Azort Barı (Tortum): 168
Azrail: 206
B
Baal / Bel (Babil Tanrılarında): 316
Baal'in Şiiri: 316
Baba Can Baba (Ermeni köylü oyunu): 111
baba (Bektaşî şeyhi): 181, 364, 365, 368, 370
Baba Samahı / Miraçlama: 372, 497, 498
Baba Zâr (Zanzibar'da zâr töreni yöneticisi): 360, 361
Bâbüâli: 10
Babic Çarpması (ebeli ve ipli atlama – sıçrama oyunu: Ankara): 273
Babil: 295, 316
Babililer: 104
Babilonya: 187, 310
Babuk Oyunu (kemikle oynanan ebeli değnek oyunu: Burdur): 260
Baca pilavı (açık hava eğlencesi): 121
Bacak Altı (aşık oyunu: Niğde – Bor): 245
Bacak Arası (kızlara özgü ip atlama: Erzincan): 274
Baced (Trakya): 162
Bacı Bacı (taklitli oyun: İzmir – Seferihisar): 283
bacı: 181
Bademler köyü (İzmir): 12
Bafra (Samsun): 12, 161
Bağ Belleme Oyunu (Afyonkarahisar, Ankara köyleri): 150, 163, 173, 207
Bağ Bozumu Şenliği (Çankırı köyleri): 224

- Bağ Oyunu* (Karaman – Davgandos köyü): 215
- Bağlama: 367
- Baha Matbaası: 20
- Bahar cigör* (açık hava eğlentisi): 121
- Bahar Çeşni* (ilkbahar şenliği: İran): 319
- bahar karşılaması (törensel oyunlar): 54, 108
- bahar şenliği / törenleri: 108, 128
- Bahçe (Adana [günümüzde Osmaniye'ye bağlı]): 278
- Bahçe köyü (Sivas - Koyulhisar): 197
- Bahçeye İndim ki* (Eğin): 168
- Bahçeye Kurdum Salıncak* (Şarköy – Tekirdağ): 162
- Bahçevanlık* (Ermeni köylü oyunu): 111
- bahşi: 19
- Bahteniz [=Maydanox] Bacı Oyunu* (Gaziantep – Oğuzeli – Akçamezar köyü): 202
- Bahteverdi* (Kars): 168
- Bahtıbar* (niyet çekme, Bucak): 128
- Bahtiyar çömleği* (niyet çekme, Isparta): 128
- Bahtiyar oyunu* (niyet çekme, Bolayır): 128
- Bakkhalar* (Euripides): 386
- bakşı / bakşılar: 96, 234, 364, 485
- Balaban Keşkeği* (güç gösterme oyunu: Bilecik): 272
- Balalı Tavuk* (Kars): 168
- Balı Dökmeli* (aşık oyunu: Kayseri): 246
- Balık Ağı* (koşmaca oyunu: İstanbul): 267
- Balık Battı* (tura [mendil] saklama oyunu: Bilecik Avsarları, Konya): 278
- Balık Gaşdı / Balık Battı* (esir almaca oyunu: Kayseri): 272, 278
- balık heykelleri: 97
- Balık Kaçtı* (tura [mendil] saklama oyunu: Kırşehir): 278
- balıkçılık: 291
- Balıkesir: 125, 146, 158, 162, 163, 243, 245, 247, 288, 494, 508, 522, 526
- Balıkesir Zeybeği* (Balıkesir): 146, 162
- Bali: 44, 343, 353
- Balkan Gaydası* (Edirne): 162
- Balkan ülkeleri / Balkanlar: 11, 327, 339, 340, 539
- Balkondan Atla* (çocuk oyunu: Niğde): 548
- Ballı Callı* (aşık oyunu: Çorum): 246
- Balon dansı*: 80
- Balthasar (*İncil*'deki üç müneccimden biri): 318
- Bandırma: 190, 206
- Bangladeş: 343
- Bapuri* (Van): 168
- Bar (Erzurum – Tortum): 147
- Bar Bölgesi: 158
- Barak (Gaziantep): 149, 171, 172
- Barak Baba (Kalenderî şeyhi): 364, 365, 366
- Baraklar (Gaziantep): 41, 149
- Baran, Musa: 12, 70
- Barana / Kanlı pilâv* (kış sohbeti, Balıkesir - Dursunbey): 125
- Barazi* (Gaziantep): 149, 171
- Bardız Barı* (Kars – Sarıkamış – Bardız köyü): 146, 168
- Bardız köyü (Kars – Sarıkamış): 146
- barlar: 135, 144, 153, 154, 158, 199
- Barong* (Bali Adası): 353
- Bartın: 160, 257
- Basbas* (Antalya): 164
- Baso* (Van): 168
- Basra Körfezi: 360
- Basso* (Ağrı): 168
- Başağa: 17, 121, 370
- Baş Halay* (Sivas - Yıldızeli): 166
- Baş yemeği (düğün şöleni): 122
- Başekrek köyü (Elazığ – Çemişkezek): 146
- Başekrek Oyunu* (Tunceli): 146, 168
- Başgöz, İlhan: 20, 57, 61
- Başkurtlar: 96
- Batı (Avrupa kültürü / ülkeleri): 265, 298, 388
- Batı / Batı Anadolu: 119, 151, 158, 159
- Batı Afrika: 295, 347
- Batı Arabistan: 116
- Batı Asya: 108, 379
- Batı Bulgaristan: 340
- Batı İran: 47
- Batı Karadeniz: 159
- Batı Kilisesi: 108, 310
- Batı Sibiryaya: 95
- Batı tiyatrosu: 36

- Batı uygarlığı: 27
Batılılaşma: 89, 298
Batur, Baha: 20
Batur, Enis: 9
Battı Balık (saklama – bulma oyunu: Bolu): 278
Bau (Afrika'da *Mangala* türünden oyun): 44, 343
Bayburd'un İnce Yolu (Kars): 168
Bayburt: 12, 72, 128, 147, 148, 149, 150, 152, 154, 160, 162, 277
Bayburt Barı: 160
Bayburt Dağları (Sivas): 166
Bayburt Oyunu (Sivas): 153, 166
Baycan (Kars): 168
Bayındır (İzmir): 285
Baykal Gölü: 96
Baykurt, Şerif: 16
Baylan Zeybeği (Manisa): 163
Bayrak Kapmaca (koşma kovalamacı oyunu: İzmir – Seferihisar): 269
bayrak yarışı: 59
Bayrak yemeği (düğün şöleni): 122
bayram yeri: 564
Bayramiç (Çanakale): 137, 258, 260
Baytaş, Kemal: 16
Bazlanbaç / Bazlambaç (atlama – sıçrama oyunu: Gaziantep): 133, 240, 273
bebek (oyuncak): 140
Bebek (yağmur yağdırma kuklası): 234
Bebek köyü (Adıyaman): 226
bebek oyunları: 291
Bebek (kukla) *Oyunu*: (Ankara; Burdur; Çankırı – Eldiven Köyü; Kastamonu – Cide; Kars; Kayseri – Tömarza – Toklar – Akmezar köyü; Tokat; Tunceli – Pınarlar – Tozkoparan köyü; Yozgat): 140, 141, 166, 168, 236, 237, 238, 490, 527
Bebekçilik (evcilik türünden oyun: Tekirdağ): 283
bebekle oynama: 56, 140
beceri oyunları: 68, 69
Beceriksiz Şaşkın Adam (Tunceli köyleri): 221
Beçiz (oyun): 43, 561
Bedad baba (Ermeni köylü oyunu): 110
bedeni eğiten oyunlar: 13
Bedevî düğün dasları: 63, 64
Bedevî topu (zikir): 114
Bedevî: 113
Bedirik Oyunu (Yozgat): 150, 166
Bedrik (Çorum): 166
Befane (geçici kral kuklası: İtalya): 319
Beğim, Beğim (Ermeni köylü oyunu): 110
Bejini (Ağrı): 154
Bekir Bengi (Kars): 168
Beklemeli Mucu (taş oyunu: Niğde): 262
Bektaşiler: 353, 362, 363, 364, 366, 367, 369, 371
Bektaşilik: 363, 366, 369
Bektaşoğlu köyü (Kilis): 215
Belçika: 294, 310
Belen Cepki (Hınıs): 168
Beleti (Hakkâri): 168
Belili / Belit (Tanrıça): 316
Belit / Belili (Tanrıça): 316
Belita (Siirt): 171
Bell, R. C.: 68
Belucistan: 360
Ben Halayın Başyım (Gaziantep): 171
Ben Sana, Nedir O? (oyun: Gaziantep): 240
Ben Tefimi (Kastamonu): 160
Beng Oyunu (Kütahya): 163
Bengal: 295
Benge (İzmir - Bergama): 163
Bengi (Eskişehir): 156, 166
Bengi / Çember (Balıkesir): 158, 162
Bengi Alay (Çanakale): 162
Benim Bir Topum Var (top oyunu: Tekirdağ): 253
Benk (Afyonkarahisar, Kütahya, Manisa): 163
Benöşe (esir almaca oyunu: Azerbaycan): 272
Berat Kandili: 128, 140
Berber Oyunu (Aksaray köyleri; Karaman – Taşkale; Kayseri – Felâhiye – Dereci-pınar köyü; Van): 208, 531
berberient (Bulgar köylü oyunlarında berber): 109
Berde (Tunceli): 168
Berete (Bitlis): 147, 158, 168

- Bergama (İzmir): 151, 152, 163, 164, 268, 279
Bergama Zeybeği (Burdur): 146, 164-165
 Bergman, İbrahim: 20
Beri Bası (Mardin): 171
Beri Basu (Hakkâri): 168
 Bering Boğazı: 46
 Beritan Aşireti (Tunceli): 288
Berite (Muş): 168
 Berlin: 18
 Bermende köyü (Akşehir – Konya): 146
Bermende Zeybeği (Konya – Akşehir – Bermende köyü): 146, 166
 Berrak: 172
Berzini (Diyarbakır, Kars): 168, 171
 beslenme dansları: 62
Beş Açılan (Kars): 151, 168
Beş Ayak (Malatya): 147, 168, 171
Beş Geçili (söz şaşırtması oyunu: Konya): 72, 282
Beş Keçi Sahibi (Ermeni köylü oyunu): 110
Beş parmağı Yüz veya Bin Yapmak (cl oyunu: Urfa): 83, 289
Beş Parmak (Elazığ): 168
Beş Taş (Ermeni köylü oyunu): 110
Beş Taş (oyun: Konya – Ilgın, Niğde): 42, 83, 263, 264, 550
Beş Yıldız (çocuk oyunu: Kütahya): 288
Beşiği Çamdan (Silifke): 165
Beşinci Sülâle (Eski Mısır): 42
Beşkaza Zeybeği (Fethiye – Marmaris - Muğla): 146, 163
Bete Oyunu (aşık oyunu: Amasya): 247
 Beyazıd I (Yıldırım Beyazıd): 317
 Beydamı köyü (Tunceli – Pertek köyü): 226
Beyler Bahçesi (Kastamonu): 160, 173
Beyler Zeybeği (Eskişehir): 166
Beylerbeyi (Kırklareli): 162
Beylerin Kını (Kayseri – Erkiilet – Hirke köyü): 200
 Beypazarı (Ankara): 147, 156, 195, 201, 225, 228, 253, 271, 326
 Beyrut: 64, 111
 Beyschir (Konya): 134, 242, 243, 244, 254, 257, 262
 Beytlehem: 311, 318
 Beyyumî (zikir): 114
Bezdik Oyunu (Erzincan): 152, 168
Bezini (Ağrı – Doğu Beyazıt): 168
Bezirgân Oyunu (Sinop): 149, 160
Bıçak (Eğir [Kemaliye] – Erzincan): 168
Bıçak Havası (Bozcaada – Çanakkale): 150, 162
Bıçak Horonu / Oyunu (Bilecik, Elazığ, Kemaş – Erzincan, Muğla, Rize): 150, 160, 162, 163, 175
Bih Taşı (taş oyunu: Muğla – Düğrek köyü): 261
Bızdık oyunu: 44
Biccik Oyunu (taş oyunu: Muğla – Ula): 264
Bico (Sivas): 166
Biççili (taş oyunu: Muğla – Yerkesik): 264
 biçin ayı (ay adı): 104
Bidduğdu (gece oyununun saklambaç oyunu: Azerbaycan): 277
Bidenem (Isparta): 165
 Biga (Çanakkale): 215
 Bilâl (Bilâl-i I Habeşî): 354
Bilâl Ağa (Samsun): 160
 Bilâlîler (Cezayir): 354
Bilâlim Zeybeği (Muğla): 163
Bilardo: 259
 Bilecik: 136, 148, 162, 163, 254, 262, 270, 272, 278
 bilmece: 57, 60, 133, 335
 bilmececi oyunlar: 13, 70, 72, 133
Bilmeli Matal (bilmece oyunu: Kayseri): 133, 279
 bilye oyunları: 77, 83, 239, 266
Bin Gidelim Emmim Oğlu (Burdur): 165
 Binche: 339
Bindiğim Eşek (takımlı top oyunu: Çorum): 253
Binekli Dıvar (top oyunu: Ankara): 73, 252
 Bingöl: 148, 149, 150, 153, 154, 168, 169, 170, 171, 174
Bingöl Halayı (Bingöl): 168
Binmece Eşek (takımlı top oyunu: Muğla – Ula): 253
 Bint-i buhûr / Kûdye (*Zâr* töreninde görevli kadın): 356, 357, 358, 359

- Bir Ayak* (aşık oyunu: Konya): 246
- Bir Ayak* (Eğin [Kemaliye – Erzincan], Tunceli): 147, 168
- Bir Balık Kaçtı Gördün mü?* (oyun: Gaziantep): 240
- Bir Evde İki Gelin* (Malatya, Maraş): 154, 165
- Bir Fiske* (gözü kapalı oynanan sorulu takım oyunu: Afyon – Şuhut): 72, 279
- Bir Gelin Lâzım* (Sivas – Ortakent – Küplüce köyü): 200
- Bir Gül Ektim* (Kars): 168
- Bir Karılı Mehmet Ağa* (oyun: Gaziantep): 240
- Bir Kör İki Kör* (körebe oyunu: Kayseri): 269
- Bir Sanat İşlemek* (Ermeni köylü oyunu): 111
- Bir Tiyatro Eylemi Olarak Şamanizm, Bir Oyuncu Olarak Şaman ve Günümüz Tiyatrosuna Etkisi* (Erhan Tuna) : 14
- Bir Top Kendir* (atlama – sıçrama oyunu: Maraş): 273
- Bir Turp-İki Turp* (söz şaşırtması oyunu: Uşak - Elmacık köyü): 282
- Bir, İki, Üç* (oyun: Gelibolu – Çanakkale): 78
- Bir, İki, Üç Oyunu* (gizlenen bir eylemi bulma oyunu: Çanakkale – Gelibolu): 279, 293
- Birçok Emenli Hodak* (kemiklerle oynanan çukurlu değnek oyunu: Çorum): 260
- Birdir Bir* (atlama – sıçrama oyunu: Burdur, Bursa, Tekirdağ): 85, 273, 549
- Birecik (Urfa): 135
- Birecik ve Halfeti Kabası* (Gaziantep): 171
- Birge, John Kingsley: 363
- Biricik [Cübertme, Kondurma]* (aşık oyunu: Kırşehir): 247
- Bir-İki-Üç Ayak* (Eğin [Kemaliye] – Erzincan): 168
- Birinci Halk Oyunları Bayramı: 15
- Birinci Halk Oyunları Semineri: 101
- Birinci Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi: 14
- Birinci Uluslararası Türk Folklor Semineri: 70
- Biryant cemaat* (erkek derneği): 121
- Bişero* (Mardin): 171
- Bitirim* (Yozgat): 166
- Bitlis Barı*: 146, 168
- Bitlis Koçarı*: 146, 168
- Bitlis Zeybeği*: 191
- Bitlis: 144, 147, 149, 150, 152, 153, 154, 158, 168, 169, 170, 171, 174, 191, 260
- Bitli [Çay]* (değnek oyunu: Antakya): 256
- Bizang* (Bitlis): 168
- Bizans*: 92, 101, 298
- Bizans Tiyatrosu* (Metin And): 101
- Bizim Bağda* (Kars): 168
- Bizim Eller* (Van): 168
- Blackfoor dili: 33
- Blind bock* (“kör keçi” İsveç’te, Güney Almanya’da *körebe* türünden oyun): 45, 294
- Blinde Kuh* (Almanya’da oyun): 45
- Blinde-buk* (Danimarka’da oyun): 45
- Bock, Bock* [Keçi, Keçi] (*Uzun Eşek* türünden oyun: Almanya): 295
- Bodda* (kozalak ve değnekle oynanan çukurlu oyun: Muğla – Ula): 260
- Bodi Bodi / Bodi Bostan* (yağmur yağdırma oyunu / kuklası): 104, 122, 235, 287
- Bodi Bostan / Bodi Bodi* (yağmur yağdırma oyunu): 104, 122
- Bodleyn Kitaplığı (Oxford Üniversitesi): 43
- Bodrum (Muğla): 122, 152
- Bodrum Zeybeği*: 146
- Boğaç Han (Dede Korkut’ta hikâye kahramanı): 241
- Boğazlıyan (Yozgat): 134, 262
- Boğça* (kumaştan top oyunu: Isparta): 255
- Boğça / Tura Saklanması* (kapıp kaçmalı tura ya da kumaştan top oyunu: Konya): 270
- Bohça Atma* (kumaştan top oyunu: Konya – Hadım): 255
- boka* (=cüz zamalı =ebc, Madagascar’da): 51
- Bokrijk: 339
- Bolayır: 128
- bolluk / bereket ritüelleri / törenleri / oyunları: 20, 45, 53, 101, 107, 113, 191, 292, 310, 314, 382
- Bolu: 72, 84, 91, 128, 196, 139, 140, 149, 152, 159, 160, 162, 196, 227, 260, 278, 280, 282, 349, 491
- Bolu Beyi (destan kahramanı): 227
- Bolu Yiğması* (*Mangala* türünden bir oyun: Muğla – Fethiye): 349

Bolvadin (Afyonkarahisar): 195, 219, 230
 Bombacı, Alessio: 101
 Bonaparte, Napoléon: 355
Boncuk Nişan Oyunu (Burdur): 266
 boncuk oyunları: 73, 266
Boncuk Oyunu (çukurlu boncuk oyunu): 266
 Bor (Niğde): 73, 134, 137, 228, 242, 243, 245, 246, 247, 252, 253, 254, 257, 266, 268, 270, 273, 275, 283
 Boratav, Pertev Naili: 61, 69, 70
 Borchers, Philipp: 43
 Boş Zamanları Değerlendirme Genel Müdürlüğü: 297
Boşan da Dağlar (Ege): 163
 Boşnaklar: 353
Botani (Mardin, Siirt): 171
Boyağının Gelini (Kars): 168
 Boyalıca köyü (Çankırı): 253
 Bozcaada (Çanakkale): 162, 163
 Bozcatepe köyü (Aksaray): 261, 267, 276, 283
 Bozkır (Konya): 150, 219
 Bozlar köyü (Çanakkale – Biga): 215
Bozova (Antalya): 165
 Bozöyük (Bilecik): 162, 163
Bök (aşığın şişkin yüzü: Kars)
 Breughel, Pieter (ressam): 42
Brezaia / Turca / Capra (Keçi oyunu: Romanya): 312, 340
 Brezilya: 344
 Britanya: 47
 British Museum: 42, 321
 Bucak: 128
 Buddha: 38, 39
 Budist ermişler: 38
 Budist-Uygur metinleri: 38
 Budizm: 363
 Buhara (Özbekistan): 486
Buhur (Afyon): 163
Buhurcular Zeybeği (Muğla): 163
Bulanık (Bingöl): 168
Bulanık Zeybeği (Denizli): 163
 Buldan (Denizli): 205
 Bulgar köylü oyunları: 109
 Bulgaristan: 312, 339, 340, 540
Bulgur Oyunu (Ankara): 152, 166

Bum Oyunu (söz şaşırtması oyunları: İstanbul): 282
Bunun Adı Ne? (tekerlemeli çocuk oyunu: Muğla – Ula): 288
Burçak Tarlası (Yozgat): 152, 153
Burdur Zeybeği (Burdur): 146, 165
 Burdur: 53, 122, 133, 146, 147, 151, 164, 165, 166, 196, 247, 251, 254, 258, 260, 262, 266, 267, 268, 270, 271, 272, 273, 275, 278, 279, 280, 282, 283, 284, 530
 burhan göstermek: 353
 Burma: 379
Bursa Ağrılması: 162
 Bursa: 56, 121, 128, 148, 149, 150, 158, 162, 163, 273, 284, 530
 Burundi: 344
 Buryat dili: 38
 Buryatlar: 19, 91, 92
 büğü: 19, 180, 291, 385
 Bünyan (Kayseri): 203, 211, 220
Bütün Çıtırdak (Kastamonu): 160
 Büyük Baş Ağa (Yärenlerin başkanı): 121
Büyük Cevizin Dibi (Eğin [Kemaliye] - Erzincan): 168
 Büyük Paskalya: 53, 108, 311
 Büyük Perhiz: 338, 340
 büyük ritüeller: 327
 Büyük Tiyatro (Ankara): 16
 Büyükbayır köyü (yeni adı Havuzluçam) (Gaziantep – Oğuzeli): 200, 203, 225
 büyüklük ve törensel oyunlar / gelenekler: 280, 283, 284, 286, 384, 385, 387

C

Caillois, Roger: 48, 68, 69, 291, 292
Calusarii (seyirlik köylü oyunu: Romanya): 340
 Cambridge Okulu: 382, 383, 387
Can (aşık oyunu: Konya): 246
Can Maral / Göğercin Vurdum (Kars): 168
Can Temer Ağa (Bayburt): 148, 160
 canlılığa ara verme: 104
Capa yoga (Hindistan): 353
Capra / Turca / Brezaia (Keçi oyunu: Romanya): 312, 340

- Carı / Farrâş / Meydancı / Süpürgeci (Âyin-i cemde meydanı süpüren görevli): 367, 368
- Carnaval / Karnaval: 109, 311, 328, 332, 333, 334, 336, 337, 338
- Caspar (*İnci'*deki üç müneccimden biri): 318
- Cava: 379
- Ceffrî, Seyyid Hüseyin Ali: 344
- Celebes Adaları: 46
- Celverî: 113
- Cem / Cemşid (Efsanevî İran şahı): 366
- Cem âyini / Âyin-i cem*: 18, 29, 52, 365, 366, 367
- cem evi: 365, 366, 368
- Cem muhabbet (erkek derneği): 121
- Cemal Oyunu* (Seyirlik oyun: Balkanlar, Trakya, Yozgat – Şefaatlı – Bozlar köyü): 11, 215, 340
- Cemal Ritüeli ve Balkanlardaki Varyantları* (Erman Artun): 11
- Cemalçik Oyunu* (Seyirlik oyun: Trakya, Çanakkale – Biga – Bozlar köyü): 215, 340
- Cemale / Kuker* (Bulgar seyirlik köylü oyunu): 109, 340
- Cembekli* (Ankara): 166
- Cemile* (Manisa): 163
- Cemşid / Cem (Efsanevî İran şahı): 366
- Cenaze töreni: 92,
- Cengi Harbi* (Maraş): 165
- Cengin köyü (Kilis): 192, 201, 204, 205, 215, 232
- Cennet Cehennem* (oyun: Gaziantep): 240
- Cennet Cehennem* (çukurlu top oyunu: Gaziantep, Bor - Niğde, Konya): 73, 254
- Cepken* (Antalya): 165
- Ceran [Ceylan] Oyunu* (Tökat – Arkoğlı ve Serpin [Yenisu] köyleri): 224
- Cermen kabileleri: 311
- Cevher (Alevî ve Bektaşîlerde kutsal top- rak): 366
- ceviz oyunları: 135, 266
- Ceylân / Ceylânî* (Kars): 149, 151, 168, 174
- Cezayir: 116, 332, 354, 355
- Cezayir / Cezayir Oyunu* (Barak – Gaziantep, Bursa, Elazığ, Maraş, Tunceli): 149, 162, 168, 171
- Chester Beatty Kitaplığı (Dublin): 351
- Cıddı Cıddı* (saklambaç oyunu: Bayburt): 72, 277
- Cıltm* ([çirit]değnek oyunu) 255
- Cıncık Oyunu* (oyun: Gaziantep): 240
- Cıngılı Şih* (Karaman Köyleri): 211
- Cırık Curuk / Sayma* (atlama – sıçrama oyunu: Isparta – Keçiborlu): 273
- Cıyyık Bıyyık Kaş* (oyun: Gaziantep): 240
- Cız [Çizgi]* (aşık oyunu: Kars): 246
- Cızlılı [Çızılı] Aşık* (aşık oyunu: Çorum): 72, 246
- Cızız...* (sorulu-şakalı oyun: Tekirdağ): 279
- Cici Aşşe* (Ermeni köylü oyunu): 111
- Cici Mama* (Ermenilerde kuklalı yağmur yağdırma töreni): 337, 493
- Cicoz* (taş oyunu: Sinop): 265
- Cicoz* (Balıkesir – Dursunbey, Çanakkale – Gelibolu): 251, 252
- Cicoz* (bilye oyunu: Denizli): 266
- Cide (Kastamonu): 237, 280
- Cigöz* (Samsun): 160
- Çiğeri Kediler Yedi* (Burdur): 165
- Cihan göçtü (yemekli komşu eğlencesi): 121
- Cihangir usulü (zikir): 114
- Cimbiz Oyunu* (çukurlu değnek oyunu: Kayseri): 261
- Cimdallı* (Samsun): 160
- Cimeli Yeniköy* (Aksaray): 213
- cin çıkarma: 62
- Cincin* (çukurlu top oyunu: Amasya): 253
- Cincintek* (çukurlu top oyunu: İstanbul – Çatalca): 254
- Cinemen* (çukurlu top oyunu: Çorum): 253
- cinsellik: 79
- cirid (oyun: Niğde): 255
- cirit (değnek oyunu): 255, 285
- Cirit* (oyun: Gaziantep): 240
- Cirit oyunu* (Şabanözü, Çankırı): 118
- Cirmetür* (çelik çomak oyunu: Malatya – Gündüzbey): 257
- Citti Bitti* (saklambaç oyunu: Erzincan): 277
- Cizreye Gittim* (Mardin): 171

- Codex Cumanicus*: 39
- Col* (top ve değnekle oynanan takım oyunu: Bitlis – Ahlat): 260
- Com Düzü* (Gaziantep): 171
- Com Şirvanısı Üç Ayak* (Gaziantep): 171
- Combert Havası* (Kütahya – Gediz – Combert köyü): 146, 163
- Combert köyü (Kütahya – Gediz): 146
- Comolu* (Maraş): 152, 165
- Congazlı* (aşık oyunu: Ankara – Polatlı): 247
- Congolosların kovuluşu: 287
- Congoloz Oyunu* (Sungurlu ve çevresi): 215
- Cornaille: 388
- Coşkun Çoruh* (Artvin): 148, 160
- Cota / Çota* (çukurlu değnek oyunu: Kırşehir – Avanos): 261
- Coucous* (seyirlik köylü oyunu: Romanya): 340
- Cranford / Middlesex: 51
- Cucii* (seyirlik köylü oyunu: Romanya): 340
- Cula Oyunu* (Karaman – Ağın): 214
- Culin, Stewart: 343
- Cumalık (düğün şöleni): 122
- cura (küçük bağlama): 185
- Cuv* (oyun: Gaziantep): 240
- Cübertme [Biricik, Kondurma]* (aşık oyunu: Kırşehir): 247
- Cüce* (korkutmalı şaka oyunu: İzmir – Scferihisar): 282
- Cümbüş (erkek derneği): 121
- Ç
- Çabukay* (Bingöl): 154, 168
- Çaçan* (Bingöl, Diyarbakır): 168, 171
- Çaçani* (Siirt): 171
- çadır hayal (ipli kukla): 487
- çağcıl oyunlar: 57
- Çağrı bayramı (açık hava eğlentisi): 121
- Çağlayan, Oğuz: 350
- Çakaçı Oyunu* (Burdur, İzmir): 163, 165
- Çakma* (aşık oyunu: Konya): 246
- Çal Oyunu* (hedefli değnek oyunu: Muş – Varto): 259
- Çalakup ve Tüoccar* (Tunceli – Pertek – Ulupınar köyü): 211
- çalgılı oyunlar: 144, 145
- Çalık oyunu*: 44
- Çalışanlar [Kalanas] köyü (Trabzon – Of): 269, 275
- Çam Çardak Oyunu*: (Kayseri): 153
- Çamaşır Yıkama Oyunu* (Burdur): 165
- Çamaşır Yıkar mısınız?* (Samsun): 160
- Çamdan Sakız Akıyor* (Maraş): 165
- Çamlıbel: 227
- Çamlıca köyü (Tokat): 197, 209, 223
- Çamur* (toprak ve su oyunu: Ula – Muğla): 72, 289
- çan / zil / çingirak: 67, 91, 92, 200, 215, 216, 219, 221, 222, 225, 250, 269, 312, 313, 317, 321, 322, 323, 324, 336, 337, 364, 365
- Çan Sallama* (çoban oyunlarından: Tunceli köyleri): 54, 216, 221
- Çanakkale: 72, 78, 137, 148, 149, 150, 152, 162, 163, 215, 253, 258, 260, 273, 277, 279
- Çandırılı Tüfek Oyunu* (Giresun): 152, 160, 175
- Çanka* (Seylan'da *Mangala türünden* oyun): 44, 343
- Çankaya: 129
- Çankır Oyunu* (Bergama – İzmir): 163
- Çankırı: 17, 118, 123, 127, 133, 136, 138, 149, 153, 155, 156, 166, 167, 193, 195, 206, 224, 234, 237, 242, 243, 244, 251, 253, 257, 258, 260, 271, 272, 277, 278, 279, 281, 282, 284, 288, 370, 490, 521, 527, 558
- Çankırı Zeybeği* (Çankırı): 166
- Çantı Oyunu* (hedefli, ebeli değnek oyunu: Kayseri): 259
- Çapakay* (Muş): 154, 168
- Çapıkay* (Bingöl): 168
- Çapıt Yüzük* (yüzük oyunu: Ankara): 251
- Çapık* (Diyarbakır): 171
- Çapraz Çizgi Oyunu* (kaydırak türü taş oyunu: Tekirdağ): 267
- Çaput Adamı* (yağmur yağdırma kuklası): 234

- Çarışu* (Malatya, Mardin): 168, 171
Çarışka (Kars): 168
Çark Samalı / Pervez Samalı (Maraş – Elbistan): 180
Çarşamba (Samsun): 129
Çarşamba Çiftetellisi (Samsun): 160
Çarşamba Oyunu (Ankara): 166
çarşı resmi: 351
Çarşubaşı (Bitlis): 168
Çarşıda Atlas (Bitlis): 168
Çarşıda Uzunkara (Erzurum): 168
Çatal Adam (Maldan / Yund Dağları): 521
Çatal Matal / Çatal Matal Kaç Çatal / Çatalmatal (sorulu, şakalı çocuk oyunu: Isparta, Konya, Tekirdağ): 70, 279, 547
Çatalhöyük (Konya): 379
Çatalca (İstanbul): 254, 258, 260, 262, 269, 270
Çatalca'nın Zeybeği (Kütahya): 163
Çatalhöyük: 102
Çatıcat Çangı (sorulu, şakalı çocuk oyunu: Çankırı – Ilgaz): 279
Çatka (İstanbul – Çatalca): 256
Çatkayır / Kayır Çeliği (çelik çomak türünden oyun: Çankırı): 257
Çatlım Eşek (yapılanı yapmaya dayanan erkek oyunu: Kayseri): 281
Çattı Patı Kaç Attı? (Uzun eşek türünden oyun): 295
Çay Zeybeği (Mersin – Mut): 165
Çaya Vardım (Mersin – Silifke): 165
Çayda Çıra (Elazığ): 64, 65, 120, 168
Çayırın Ten Yüzünde (Erzincan): 151, 168
Çaylak Kuşumu Kapamaz (ebeli takım oyunu: Eskişehir): 271
Çaylı köyü (Tokat): 197, 207, 209, 223, 224
Çeçen (Malatya, Bingöl): 168
Çeçen Kızı (oyun, oyun havası, Kars): 49
Çeçen Oyunu (Ankara, Güney Anadolu): 152, 176
Çeçer (Tokat): 160
Çekici kadın (Uluborlu): 125
çekirdek oyunları: 266
Çekirdek Oyunu (Niğde – Bor): 266
Çekirge (Tokat): 160, 174
Çekirgem Halayı (Sivas): 166
Çekme mi Sürme mi? (sorulu – cevaplı oyun: Tekirdağ): 279
Çelemlı Top (kaleli top oyunu: Burdur): 254
Çelik / Çelik Çomak (oyun: Burdur, Konya, Kütahya – Tavşanlı, Tekirdağ): 134, 256, 257, 258
Çelik Çubuk (çelik çomak oyunu: Kayseri – Ağırnas): 257
Çelik Çulluk (çelik çomak oyunu: Maraş): 257
Çelik Değnek (değnek oyunu: Gaziantep): 240
Çeliktendir (Kastamonu): 160
Çelle Çeldim (çelik çomak oyunu: Antalya): 257
Çellenbiş Oyunu (değnek oyunu: Niğde): 259
Çellik Oyunu (çelik çomak oyunu: Denizli, Konya – Beyşehir, Muğla): 257
Çelmeci [Varan Gelen] (kaleli top oyunu: Kütahya): 254
Çelmeli Top (kaleli top oyunu: Çorum, Isparta, Konya – Ilgın): 254, 255
Çember (Kars): 168
Çember Çevirme (oyun: Gaziantep): 240
Çembere Bastım (Erzurum): 168
Çemberlitaş: 564
Çemişkezek (Elazığ): 146, 168
Çemişkezek (Tunceli):
Çenbeli Ağa (Mardin): 171
Çenber (Afyon, Kütahya): 163
Çepeku (Mardin): 171
Çepik (Bingöl, Kars): 168
Çepikli (Gaziantep): 171
Çepni (Sivas): 191
Çepükey (Mardin): 154
Çerağ: 367, 372
Çerağcı / Delilci (Âyin-i cem'de mumları yakmakla görevli kimse): 367, 368
Çerkeş (Çankırı): 271
Çerkez Halayı (Merzifon – Amasya): 149
Çerkez Oyunu (İzmir – Ödemiş): 149, 152, 163
Çeroki Kızılderilileri: 379
Çeş (Adıyaman): 171
Çeşn-i Nakali der Arak (Arak – İran): 321, 323
Çetnevir düzmek (erkek derneği): 121

- Çevgân / Çevgen oyunu* (değnekli top oyunu): 74, 254
- Çevik* (Kırklareli): 162
- çevirge (oyun aracı, Bolu): 84
- Çevirme Kayalı* (Yozgat): 166
- Çeyiz yemeği (düğün şöleni): 122
- Çığsak (yüzük oyununda tekerleme, Çorum): 60, 131, 250
- Çıkrık* (Aksaray köyleri): 202
- Çıkrık / Çıkrık Halayı* (Yozgat): 166
- Çıkrım Tepe* (Muğla): 163
- Çulbez* (oğlak ve kuzu aşığı: Kayseri)
- Çıldır Barı* (Kars): 168
- Çıldır Yallısı* (Kars): 168
- Çılgın Kadınlar (Macnadlar): 387
- Çillik* (ebeli koşmaca oyunu: Denizli): 268
- Çınarbaşı* (Niğde): 166
- Çındır* (Urfa): 150, 171
- Çingil Çingil Ben Geldim* (çocuk oyunu: Isparta): 289
- çingirak: 67, 91, 92, 200, 215, 216, 219, 221, 222, 225, 250, 269, 312, 313, 317, 321, 322, 323, 324, 336, 337, 364, 365, 481, 491
- Çıntık Mıntık Gümüş İbrik* (gözü kapalı oynanan sorulu takım oyunu: İzmir – Bergama – Demircidere köyü): 279
- Çır* (esir almaca oyunu: Elazığ): 272
- Çırak Çıkarmalı* (aşık oyunu: Kayseri): 246
- Çırakman köyü (Çarşamba – Samsun): 129
- Çırakman* (makara ve sopa ile oynanan oyun: İçel – Mut, İstanbul – Çatalca): 260
- Çırçırhane* (Yozgat): 166
- Çırpı Toplama* (erotik öğeler içeren oyun: Tunceli – Pertek – Tozkoparan köyü): 207, 292
- Çırtı Çırtı* (yapılanı yapmaya dayanan oyun: Azerbaycan): 281
- Çıt Pıt* (çelik çomak oyunu: Konya): 258
- Çıtırdağ* (Safranbolu): 160
- Çızılı [Çızılı] aşık* (oyun, Çorum, Kırşehir): 72, 246, 247
- Çibikli* (Gaziantep): 154
- Çiçek* (çocuk oyunu: Tunceli – Beritan Aşireti): 288
- çiçek ayı (ay adı): 104
- çiçek falları: 284
- Çiçek Toplama* (Ermeni köylü oyunu): 111
- Çiçekçi ve Şekerci* (çocuk oyunu: Kayseri): 288
- Çiçekdağı (Kırşehir): 326
- Çiçekdağ* (Kayseri, Tokat, Kastamonu, Yozgat): 160, 166
- Çift Ayak* (Çankırı): 166
- Çift Ayak* (Rize): 160
- Çift Basma Ayak* (Çoruh): 147, 160
- Çift Beyaz Güvercin* (Erzurum): 168
- Çift Çıkarma / Çift Ekmeği* (tarımla ilgili ritüel: Kars – Sarıkamış – Yenigazi köyü): 314
- Çift Kuseyri* (Gaziantep): 171
- Çift Sürme Oyunu* (Balıkesir – Mumcu Köyü, Bandırma ve Karacabey arasında Yenice köyü): 206, 213, 526
- Çift Tamzara* (Kars): 168
- Çiftçi Oyunu* (Giresun – Şebinkarahisar, Tunceli – Pertek – Yolkonak köyü): 149, 214
- Çifte Ellik / Çivtelik Oyunu* (bilye oyunu: Muğla): 266
- Çifte Kamış / İki Kamış* (Gaziantep): 150, 171
- çifte nara: 487
- Çifte Oyun* (Afyonkarahisar): 148, 163
- Çifte Zeybek* (Çanakkale): 148
- Çiftelik / Çifte ellik* (oyun: Muğla) 72
- Çiftetelli* (Bilecik, Bolu, Bursa): 160, 162
- Çiğdem Bayramı* (Aksaray köyleri): 215
- Çiğdem donatması* (Niğde): 128
- Çiğdem oyunu* (Çorum): 128
- Çiğdem pilâvı* (açık hava eğlentisi): 121
- Çiğdeme gitme (açık hava eğlentisi): 121
- Çik* (aşığın çukur yüzü: Kayseri)
- Çikçiko* (Elazığ): 168
- Çil Horoz* (Kars): 168
- Çil Keklik* (Erzincan, Niğde): 149, 151, 166, 168
- çile / çille: 196
- Çile çıkarma (Kars): 128
- çileler (ay adı): 104
- Çilingir Oyunu* (taş oyunu: Safranbolu [Karabük]): 262
- Çimen Çimen* (Ağrı): 168
- Çimene Gel Gül Oğlan* (Erzurum): 168

- Çimenli köyü (Gaziantep – Oğuzeli): 225
Çin: 19, 32, 47, 343, 363, 364
Çin dramı: 384
Çin gölge oyunu: 56
Çin Türkistanı / Doğu Türkistan: 45, 96, 363
Çince: 33, 364, 385
Çindilli (takke ile top gibi oynanan oyun: Konya): 254
Çingene Oyunu (Kütahya): 163
Çingenecce: 48, 150
Çingeneler (Erzurum): 149, 153, 168
Çinliler: 32, 67, 92
Çir (takım oyunu: Muş – Varto, Doğu Anadolu): 268
Çitme [Çıtma] (değnek oyunu: Edirne – Keşan): 256
Çiztelik / Çifte Ellik Oyunu (bilye oyunu: Muğla): 266
Çizgi (sekmeli, taşlı, çizgili oyun: Konya – Hadım): 275
Çizgiden Çıkma (aşık oyunu: Konya): 246
Çizgili (aşık oyunu: Kayseri, Niğde): 245, 246, 247, 554
Çiziktaş (çizgili, sekmeli, kaydırak taşlı oyun: Trabzon – Of – Kalanas [Çalışanlar] köyü): 275
Çoban (Maraş, Tunceli Pertek - Yeniköy): 165
Çoban Baba / Koyun Baba (samah): 372
Çoban Çoban (Ermeni köylü oyunu): 111
Çoban Eli (Ağrı): 168, 176
Çoban Kavalı (Erzurum): 168
Çoban Kaydıracağı (taş oyunu: Edirne – Keşan): 262
çoban oyunları: 61, 212, 216, 292
Çobanbey Kabası (Gaziantep): 171
Çobanbeyli Havası (Barak): 171
Çobanla İkin Kızın Oyunu (Burdur): 165
Çobantepe köyü (Maraş – Türkoğlu): 202
çocuk çalgıları: 139
Çocuk Düğünü (Ermeni köylü oyunu): 111
Çocuk Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi: 14
çocuk oyuncakları: 293
çocuk oyunları: 12, 13, 30, 31, 33, 48, 53, 54, 69, 116, 118, 127, 221, 239, 293
Çocuk Oyunları (Pieter Breughel): 42
Çocuk Oyunları (Musa Baran): 12
Çok Taş (taş oyunu: Konya – Ilgın): 264
Çolak / Kolsuz (Çankırı): 194
Çom (değnek oyunu: Afyon): 260
Çomça / Çömçe Gelin (yağmur yağdırma, kukla): 96, 122, 215, 235, 287, 337
Çomçom Oyunu (Çankırı – Boyalıca): 253
Çongkak (Hindistan'da Mangala benzeri oyun): 44, 343
Çorlu (Tekirdağ): 138
Çoruh / Artvin: 146, 147, 148, 149, 150, 153, 154, 158, 160, 161, 162, 174, 349
Çorum: 72, 83, 129, 131, 133, 134, 135, 136, 137, 144, 145, 149, 150, 152, 153, 154, 156, 157, 160, 161, 166, 167, 173, 175, 206, 211, 215, 246, 250, 252, 253, 260, 262, 269, 277, 279, 281, 282, 289, 506, 512
Çorum Halayı (Çorum): 144, 146, 154, 157, 160, 166
Çöğür: 367
Çök [Sultat] (aşık oyunu: Kırşehir): 247
Çökük Oyunu (Isparta): 165
Çökəri Kuççarı (Van): 168
Çökertme Oyunu (Muğla): 163
Çömçe / Çomça Gelin (yağmur yağdırma, kukla): 96, 122, 215, 235, 287, 337
Çömçebaşı Bezeme (kukla ve çingiraklı körebe oyunu: Azerbaycan): 269
Çömçeli Gelin (yağmur yağdırmaya yönelik kuklalı oyun: Karaman, Kilis – Karnebi, Cengin, Bektaşoğlu köyleri): 215, 287
Çömlek Kapma (ebeli yer kapma oyunu: Afyon): 270
Çömlek Oyunu (ebeli, tekerlemeli yer kapma oyunu: Ankara, Eskişehir – Mihaliççık, İzmir – Ödemiş, Kütahya, Sinop, Sivas – Divriç [Divriği]): 76, 147, 160, 163, 270
Çömlekteki Kedi (Aksaray – Emirgazi köyü): 230
çömlekten niyet çekme: 284
Çöppen (avuç içine saklanan çöpü bulma oyunu: Samsun): 130, 278
Çöte Oyunu (değnekli oyun: Hatay – Dört-yol): 258

- Çöte Tüzlü Oyunu* (değnekli oyun: Yozgat): 258
- Çu Tulum Fışek* (atlama – sıçrama oyunu: Konya): 273
- Çuba* (San Domingo'da *Mangala* türünden oyun): 44, 343
- Çubuk* (Niğde): 166
- Çuğuş'un Harmanları* (Samsun): 160
- Çukçi şamanı: 482
- Çukçiler (Sibirya'da topluluk): 67
- Çukur* (çukurlu top oyunu: Muğla – Ula): 254
- Çukur Atma* (çekirdekli çukur oyunu): 266
- Çukur Beştaş* (*Mangala* türünden bir oyun: Muğla – Ula): 349
- Çukurkuyu köyü (Niğde – Bor): 228
- Çukurlu* (bilye oyunu: Tekirdağ): 266
- Çukurova: 149, 164, 165
- Çullu Kadın* (yağmur yağdırma kuklası): 235, 287
- Çumra (Konya): 205
- Çunkajon* (Filipinler'de *Mangala* benzeri oyun): 44, 343
- Çüşbindi* (atlama – sıçrama oyunu: Sivas): 273
- D**
- Daban Halayı* (Yozgat): 166
- dadaş (Erzurum): 143
- Dağda Hayladım Kurdu* (Kars): 168
- Dağda Kestim Değnek* (Kars): 168
- Dağlar* (Sivas): 166
- Dağlar Raksı* (İzmir): 163
- Dağlı* (İzmir - Bergama): 163
- Dağlı Harvası* (İzmir): 163
- Dah Daha? Lenk* (Erzurum): 151, 168
- Dahomey: 344
- Daire Oyunu* (bilye oyunu: Tekirdağ): 266
- Dakkatül Meymoki* (Ikkârî): 168
- Dakkatülfeyki* (Siirt): 171
- Dakon* (Malay'da [Malezya] *Mangala* benzeri oyun): 44, 343
- Dal Töresi* (çoban oyunlarından): 216
- Dalak'ta Katma* (aşık oyunu: Konya): 246
- Dalaman* (Fethiye - Muğla): 146
- Dalaman köyü (Köyceğiz – Muğla): 146
- Daldala* (Erzurum, Kars): 168
- Dalgınlık* (Tunceli köyleri): 205
- Dalliko* (Amasya): 160
- Dama*: 84, 116, 346
- Dana Küçü* (kemikle oynanan değnek oyunu: Ankara): 260
- Danaburan köyü (Tunceli – Mazgirt): 225, 226
- Danışık yemeği (düğün şöleni): 122
- Danimarka: 45, 47
- Dans Risalesi* (XV. yüzyıl): 115, 177, 178, 179, 180
- Dansın Sultanları: 16
- dâr / dâra durmak / dâra dikilmek (Ale-vî âyin-i cemlerinde): 181, 183, 185, 367, 369, 370, 498, 499
- Dârdan indirme erkânı: 371
- dâr-ı mansûr: 369
- Darabil* (takımlı kovalamaca oyunu: Gaziantep): 74, 268
- Darı Ekimi* (tarımsal oyun: Urfa – Diphisar köyü): 314
- Darı Ekimi* (Tunceli – Pınarlar): 214
- Darwin, Ch.: 27:
- Das Lange Ross* (*Uzun eşek* türünden oyun: Almanya): 294
- Dasniçor* (Erzurum): 168
- Daş Döğüşü* (takımlı taş oyunu: Kayseri): 261
- Daşı* (Rize): 160
- Daşoğlan* (Kars, Muğla): 163, 168
- Davar Kurt Oyunu* (ebeli takım oyunu: Artalya Türkmenleri): 271
- Davar Nöbeti* (Tunceli köyleri): 221
- Davar Özü* (çoban oyunlarından): 54, 216
- Davaz Zeybeği* (Burdur; Kütahya): 151, 163
- Davgandos köyü (Karaman): 212, 215
- davul: 90, 91, 96, 102, 114, 126, 152, 184, 190, 224, 237, 364, 385, 386, 388
- davul dansı: 96, 388
- Davul Dansı* (Bolu; Kastamonu): 491
- Davul Zurna Horonu* (Rize): 160
- Davulga (Afyonkarahisar – Emirdağ): 238
- Davullar Çalar Kırk Haydut Oynar* (Kırklareli): 162

- Dayı (Hatay'da gençlik toplantıları başkanı): 121
- Dazdaz (yemekli komşu eğlentisi): 121
- Dazmana köyü (Tokat): 220, 226, 232
- De Ludis Orientalibus* (Thomas Hyde): 43, 293
- Debreli / Debreli Hasan* (Samsun): 160
- Deccal: 319, 320
- dede / müşşid (Alevilerde din adamı): 364, 365, 367, 368, 369, 370, 372
- Dede* (Ermeni köylü oyunu): 111
- Dede Korkut Kitabı*: 296
- Dede Oyunu* (Karaman – Aşırın): 97, 98, 99, 263, 528
- Dede Oyunu / Arap Oyunu* (Tokat): 191
- Dedem Korkud'un Kitabı* (Orhan Şaik Gök-
yay): 43, 241
- Değirme (Topaç)* (oyun: Gaziantep): 240
- Değirmen / Değirmenci Oyunu* (Bitlis, Burdur,
Gaziantep – Oğuzeli – Uruş ve Yenice
köyleri, Malatya, Muğla – Ula, Ordu –
Ünye – Aydıntepe (Zembek) köyü, Tun-
celi – Pertek – Tozkoparan köyü, Yozgat):
149, 153, 165, 166, 168, 174, 210, 283
- Değirmen Değirmen* (Ermeni köylü oyunu):
111
- Değirmenci Dayı* (Aksaray köyleri): 209
- Değleri* (Adıyaman): 171
- değnek: 74, 85, 134, 239, 255, 256, 257, 258,
259, 260, 261
- değnek oyunları: 254, 255
- Değnek Oyunu* ([cirit]değnek oyunu) 255
- Değnek Oyunu* (oyun, Isparta): 71, 133
- değnekçi / gözcü: 125, 184, 368, 372
- değnekli oyunlar: 70, 74, 85, 255, 256, 257,
258, 259, 260, 261
- değnekli top oyunları: 254
- Deki* (Hatay): 165
- Deli Horan* (Çoruh): 160
- Deli Dumrul* (*Dede Korkut Kitabı*'nda bir hi-
kâye ve bunun kahramanı): 296
- Deli Kızın Kocaya Gitmesi* (Ankara köyleri):
207
- Deli Paşa* (Kelkit, Trakya): 160, 162
- Deliliyas (Sivas – Şarkışla): 249
- Deliko* (Hınıs): 168
- Delil / Çerağ (Âyin-i cem'de yakılan mum):
367, 368
- Delilci / Çerağcı (Âyin-i cem'de mumlari
yakmakla görevli kimse): 367, 368
- Deliler (Rumeli'de oluşturulan fedailer bir-
liğı): 353
- Delilo* (Elazığ, Hınıs, Tunceli): 154, 168
- Delilo / Üç Ayak* (Diyarbakır): 171
- Deliloy* (Kars): 168
- Dello* (Kars, Erzurum): 168
- Dello Can* (Siirt): 171
- Dem Geldi* (samah): 182
- Demdeme zikri: 114
- Demeter: 104, 191
- Demeter gemisi: 311
- Demirci* (Gaziantep): 171
- Demirci* (taklitli oyun: Muğla – Ula): 283
- Demircidere köyü (İzmir – Bergama): 279
- Demirciler* (Muğla): 163
- Demircinin Körüğü* (Ankara – Kızılcaha-
mam): 210
- Demirderesi köyü (İzmir – Bergama): 268
- Demirşeyh köyü (Çorum – Sungurlu): 206
- Deniz Kızı Zeybeğı* (Afyon): 163
- Deniz Ortasında* (Tokat): 160
- Denizabat köyü (Muğla): 262
- Denizin Dalgasına* (Burdur): 165
- Denizli: 140, 146, 148, 150, 155, 156, 163,
164, 205, 257, 266, 268, 270
- Denizli* (Maraş): 165
- Denizli Zeybeğı* (İzmir – Bergama): 163
- Depçe* (Urfa): 150, 171
- Depiş Depiş* (tekerlemeli çocuk oyunu: Kon-
ya, Urfa): 130, 288
- Depki* (Hatay): 147, 165
- depki oyunları: 158
- Depmetura* (körebe türünden oyun: Konya –
Ilgın): 270
- Depşororo* (Hınıs): 168
- Derbendi* (Kars): 168
- Derder Kınası* (kadın eğlentisi): 120
- Derder Oyunu* (adak ve dilek amaçlı türkölü
kadın eğlentisi: Adana köyleri): 286
- Dere Bekleyen* (Kastamonu): 160

- Dereciınar köyü (Kayseri – Felâhiye): 208
Derdeba (Kuzey Afrika'da sağaltma töreni): 354
Derelerde Biter Kamış (Eğin [Kemaliye] – Erzincan): 168
Dergâh Samahr: 180
Derik (Urfa): 171
Deriko (Gaziantep): 148, 171
Derilo (Bingöl): 168
Derleme Sözlüğü: 41
 dernek dansları / oyunları: 119, 176
Derrebu Derinebu (takımlı kovalamaca oyunu: Urfa): 130, 268
 dervişler: 484, 485, 486
Descripto Moldavice (D. Kantemir): 312
Despotluğu Bırakmak (Ermeni köylü oyunu): 110
 destan: 227
 destegül: 365
Deve – Kıptî Oyunu (Çankırı): 193
Deve (Ermeni köylü oyunu: Anadolu): 111, 336, 533
Deve Botlatması (seyirlik oyun; Mersin [İçel] – Mut): 524
Deve Dengi (güç gösterme oyunu: Çankırı – Ilgaz): 272
Deve Düzme (Karaman – İbrala [Yeşildere]): 222
Deve Oyunu (Adıyaman; Ankara; Çankırı; Elazığ; Erzurum – Aşkale – Pınarkapan köyü; Karaman – Taşkale; Karacabey – Yenice köyü; İzmir; Aksaray köyleri; Ordu – Ünye – Aydıntepe köyü; Sinop; Tokat – Çamlıca ve Çaylı köyleri; Tunceli – Pınarlar köyü): 149, 163, 195, 197, 199, 222, 223, 522
Deveci Fımmi (Sivas): 166
Deveci Oyunu (Bergama; Giresun - Şebinkarahisar; Sivas – Koyulhisar – Gökdere köyü; Tokat – Çamlıca ve Çaylı köyleri; Yozgat köyleri): 149, 163, 222, 223
Develi (Burdur, Çanakkale, Çoruh, Konya, Niğde): 160, 162, 163, 165, 166
 Develi (Kayseri): 200
Develi Zeybeği (Afyon):
- Deven Nerede?* (çocuk oyunu: Tokat köyleri): 190
 Deveran-Haleka zikri: 114
 Devlet Halk Dansları Topluluğu: 16
 Devlet Tiyatrosu: 17
 Devrek (Zonguldak): 226
Devr-i Âli: 115
 Devrik (Kaşıkay Türklerinde müzikli ölüm töreni): 66
Devsiye (Rıfâîlerde sağaltma töreni): 354
Devzer (Van – Kâzımpaşa, Muradiye – Devzer köyü): 146, 168
 Devzer köyü (Muradiye – Van): 146
Deyimman (yapılanı yapmaya dayanan erkek oyunu: Azerbaycan): 281
 deyiş: 372
Dhetos (Sakız Rumlarında sıra dansı): 339
Dıbdan (Burdur): 165
Dimudımı (Antalya): 165
Dıntıngo (Tunceli): 168
Dırılı (Aksaray köyleri): 202
 Dış Türkler: 158
 Dicle: 47
Dielkustında (Halat Çekme): 293
Dik Bar (Erzurum): 147, 168
Dik Diki (Ankara): 166
Dik Gördüm / Eş Gördüm (saklambaç oyunu: Kayseri): 277
Dik Halay (Elazığ, Ergani): 147, 168
Dik Horon (Ordu, Samsun): 147, 160
Dik Kayda (Şebinkarahisar): 160
Dik Oyun (Sivas): 147, 166
Dikici (Ankara – Kızılcahamam): 210
Dikili Taş (taş oyunu: Konya): 262
Dikişli (aşık oyunu: Ankara – Polatlı): 247
 Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi (DTCF): 102, 350
Dilan (Gaziantep, Malatya): 154, 171
 Dilbeyan köyü (Karaman): 208
Diley (Tokat): 160
Dilican (Kars): 168
Dilipiti (Elazığ): 168
Dillala (Çorum): 166, 175, 506
Dillan (Malatya): 168
 Dilmen, Güngör: 388

- Dilo* (Yozgat): 166
Dilo Dilo (Siirt): 156
dilsiz / samut / samıt / lâl oyunları: 53, 60, 61, 70, 72, 81, 120, 123, 173, 231, 234, 136, 231, 280
Dilsiz Oyunu (gülme ve konuşma yasaklı oyun: Burdur, Isparta, İzmir – Seferihisar, Kastamonu – Cide): 53, 280
dilsiz-şaşırtma-şaka oyunları: 13, 280, 281, 282
Dim Oyunu (daireli bilye oyunu: Edirne – Keşan): 266
Dimyat (Mısır): 19
Dinka (Sudan'da oymak): 67
dinler tarihi: 307
Dione: 105
Dionisos: 106, 112, 187, 224, 310, 386, 387
Dionisos Şenlikleri: 224, 386
Dionisos tapınıımı: 387
Dionisos ve Anadolu Köylüsü (Metin And): 53, 100, 101, 102, 103, 109, 187, 286-287, 292, 312, 317, 320, 328, 382
Dipçik (Seyhan [Adana]): 165
Diphisar köyü (Urfa): 314
Dirdikere (Mançurya'da davul dansı): 96
Diredöyme (güç gösterme oyunu: Azerbaycan): 272
Diringi (Kars): 151, 168
diş buğdayı / diş hedigi: 122, 308
dithirambos: 386
Dittimiç Oyunu (çelik çomak türtü oyun: Çanakkale – Bayramiç): 258
Divaneler: 114
Dîvânü Lügâti't-Türk (Kâşgarlı Mahmud): 32, 38, 39, 41, 74
Divitivar (Afyon): 163
Divriği / Divrik (Sivas): 76, 147, 153, 215, 270
divyati: 33
Diyarbakır: 148, 171, 172, 271
Diş Çökme ve Sekme (Kütahya): 147, 163
Diş Kıрма (Bingöl, Kars, Kayseri): 147, 166, 168
Dodu / Dodu Çan (yağmur yağdırma geleneği): 104, 287
doğa taklidi oyunlar: 173
Doğan, Arif (kuklacı: Afyonkarahisar – Emirdağ – Gelincik köyü): 238
Doğançayır köyü (Eskişehir – Seyitgazi): 182
doğmaca oyunlar: 60
Doğru Oyun (Isparta): 152, 165
Doğu (Doğu ülkeleri): 298
Doğu / Doğu Anadolu Bölgesi: 147, 148, 153, 157, 158, 159, 168, 174, 244, 268, 528
Doğu Akdeniz kültürü / ülkeleri: 107, 327
Doğu Anadolu dansları / oyunları: 111, 144, 153, 157, 158
Doğu Arabistan: 116
Doğu Beyazıt (Ağrı): 168
Doğu Karadeniz Bölgesi: 12, 149, 158, 159
Doğu Mançurya: 95
Doğu oyunları: 43, 157, 342
Doğu Türkistan / Çin Türkistanı: 45, 96, 363
Doğu Yeni Gine: 296
doğumla ilgili danslar: 62
Doktor (Aksaray): 207
Dokudum Hacı Dokudum (oyun: Gaziantep): 240
Dokurcun / Tokurcun / Taşlı Dokuz Taş (taş oyunu: Tekirdağ): 99, 265
Dokuz Ayak (Bitlis): 147, 152, 168
dokuz taş oyunu: 42, 43, 44, 59, 68, 72, 99, 265
Dokuz Taş Oyunu (taş oyunu: Niğde): 265
Dokuzlu (Gaziantep): 171
Dolama (Çanakkale): 162
Dolaman (Fethiye): 165
Dolanlar: 95
Dolaşık (Afyon): 163
Dolayı Horan (Trabzon): 160
Domnesiki Yaşlı Kadın Maskesi (Romanya): 539
Domino: 68, 116
Domuz Ayrı (Tunceli – Pertek [bir köy]): 214
domuz başı gezdirme (Ermenilerde): 493
Domuz Oyunu / Donya Domuz Oyunu (Manisa – Gördes – Maldan Köyü; Sinop): 160, 525
donatım oyunları: 13, 70

- Donkey (Eşek oyunu: İngiltere – Morpeth):* 293
- Donya Domuz Oyunu (Sinop):* 160
- Dorman, Yeşim Müderrisoğlu:* 17
- Dök Dök Oyunu (şaka oyunu: Tokat köyleri):* 282
- döl dökümü (ay adı):* 104
- döl töresi (çoban oyunlarından):* 54
- Dön Kuyruğum (ebeli güç kullanma oyunu: Kayseri):* 271
- Döne (Kars, Urfa):* 168, 171
- Döne Döne Halay (Yozgat):* 166
- Döneley (Antalya):* 147, 165
- döner çark:* 566, 567, 569
- dönme (dans, raks bölümü):* 183
- dönme dolap (oyun aracı):* 140, 565, 566, 567
- Dönme Hamamı (Kütahya):* 121, 147, 163
- Dönme Oyunu (Tekirdağ):* 156, 162
- dönüslü danslar:* 156
- Dört Ayak (Samsun):* 147, 160
- Dört Güllü (Bozcaada):* 162
- Dört Kapı (Şeriat-Tarikat-Marifet-Hakikat):* 368
- Dörtlü Oyun (Urfa):* 148, 157, 171
- Dörtlü Zeybek (Balıkesir):* 162
- Dörtüyl (Hatay):* 258
- dövüş ve savaş oyunları:* 284
- dram / drama:* 52, 103, 112, 380, 383, 386
- Drama Karşılması (Trakya):* 162
- dramatik köylü oyunları:* 11, 13, 17, 19, 49, 60, 61, 119, 123, 134, 135, 206, 280, 282, 283, 284, 296, 307, 309 327, 328, 338, 381, 382, 383, 387
- dramatik törenler / gösterimler / oyunlar:* 60, 68, 119, 123, 134, 135, 280, 282, 283, 284, 309, 381, 382, 383
- Dreikönigstag (Üç Kral Şenliği: Almanya):* 318
- Dringi (Bayburt):* 152, 160
- dromenon:* 30
- D'TCF (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi) :* 102, 350
- D'TCF Tiyatro Bölümü:* 11, 102, 350
- Dublin (İrlanda Cumhuriyeti):* 351
- Duhterân-ı Hevâ (Zanzibar'da Zâr törenine katılan medyum kız):* 360
- Dumuzi (Sümerce'de Temmuz'un karşılığı):* 106
- Dur Tut Oyunu:* 44
- Dur Yerde / Şure Gel Barı (Kars):* 169
- Durgun Çoruh (Artvin):* 148
- Durik / İki Ayaklı Halay (Diyarbakır):* 171
- Durkheim, Emile:* 307
- Durna Barı (Kars):* 168
- Durnalar (Afyon, Kelkit, Sivas):* 149, 160, 163, 166
- Durnalar Halayı (Yozgat):* 149, 166
- Dursunbey (Balıkesir):* 123, 125, 225, 226, 227, 251, 252, 282
- Dut Ağacı (Eğir [Kemaliye] - Erzincan):* 168, 169
- duvar resimleri:* 42, 102
- Duvara Vurmali (aşık oyunu: Kayseri):* 246
- Duvarcı, Veli:* 53, 54
- düğme oyunları:* 266
- Düğrek köyü (Muğla):* 136, 261, 268
- Düğün Barı (Erzurum - Hınıs):* 169
- düğün dansları:* 63
- düğün kâhyası:* 198
- Düğün Oyunu (taklitli oyun: Kilis):* 283
- düğün:* 229, 365, 366
- Düğüne Toplama (Tunceli):* 169
- Dükkân (Ermeni köylü oyunu):* 111
- Dükkân oynamak (Ermeni köylü oyunu):* 111
- Düllük Oyunu (çelik çomak türünden oyun: Isparta - Eğridir):* 257
- Dümbüllü (Gaziantep):* 171
- Düngülüş (çelik çomak türünden oyun: Amasra [Bartın], Zonguldak):* 257
- Dünür Dünür (çocuk oyunu: Kütahya):* 163, 288, 293
- Dünürcü (taklitli oyun: Sivas – Şarkışla):* 283
- Dünya:* 354
- Dünyada ve Bizde Gölge Oyunu (Metin And):* 384
- Düşmeli (aşık oyunu: Niğde):* 247
- Düvaz / düvazimâm (Oniki İmâm için söylenmiş nefes):* 371
- Düz (Adıyaman):* 171
- Düz Ayak (Afyon, Erzincan):* 147, 163, 169
- Düz Bar (Kars, Erzincan, Erzurum):* 148, 169
- Düz Halay (Sivas, Urfa, Yozgat):* 148, 153, 166, 171

- Düz Hava* (Ordu): 148, 160
Düz Horon (Çoruh / Artvin): 148, 153, 160
Düz Kayda / ayak (Şebinarahisar): 160
Düz Oyun (Ankara, Bilecik, Bursa, Konya-Akşehir, Kütahya, Safranbolu [Karabük]): 121, 148, 156, 160, 162, 166
düz oyunlar: 144, 156
Düz Yallı (Kars): 169
Düzey Oyunu (Urfa): 148, 171
Düzgün, Dilaver: 12
dyutam (zarla oynama): 32
Dzamalari / Dzmaldziji (Yugoslavya ve Makedonya'da *Cemal* oyunu): 340
- E**
- ebe / ebelik: 13, 53, 74, 75, 130, 136, 137, 273, 277
Ebe Beni Kurda Kuşa Kaptırma (ebeli güç kurtarma oyunu: Sivas): 271
Ebe Beni Kurda Verme (ebeli güç kullanma oyunu: Gaziantep, Isparta): 240, 271
Ebe Bit Bit (ebeli ve halkalı kovalamaca oyunu: Kayseri): 268
Ebe Cücük (ebeli takım oyunu: Tokat köyleri): 271
Ebe Çıldır Oyunu (koşma – kovalamaca oyunu: İstanbul): 267
Ebe Gırlagaç (değnek oyunu: Ankara – Ayaş, Konya): 259, 260
Ebe Harar (takımlı saklambaç oyunu: Aksaray – Bozcatepe köyü): 277
Ebe Kışkış (körebe oyunu: Safranbolu [Karabük]): 269
Ebe Saklama (saklambaç oyunu: Urfa): 277
ebe seçimi: 59, 130, 136
Ebeler (Kütahya): 154, 163
Ebeli Saklambaç (Erzincan): 277
Ebelik (saklambaç oyunu: Trabzon – Of – Kalanas [Çalışanlar] köyü): 277
Ebem Geçti (atlama-sıçrama oyunu: Gaziantep): 273
Ebem Gırlagaç (oyun, Ankara – Ayaş): 131
Ebem Kızdı (kumaştan top oyunu: İstanbul): 255
Eberhard, W.: 61
Ebher (İran): 322, 323
Ebu Reyhan Birûnî: 324
Ebü'l-Ferec: 343
Ebü'l-Gazi Han: 96
Edilbecan (Kars): 169
Edirne: 162, 163, 206, 256, 262, 285
Edremit (Van): 149
Edremit Zeybeği (İzmir – Bergama): 146, 151, 163
efe: 143
Efe Havası (Muğla): 151, 163
Efe Oyunu (Adıyaman – Mahsenli Köyü; Afyon; Burdur; Eskişehir): 163, 166, 196, 517
Efeler Oyunu (Giresun): 149, 160
efsane ve masallardan oyunlar: 61, 227
Ege / Ege Bölgesi: 105, 143, 144, 158, 163
Ege adaları: 338
Eğin [Kemaliye] (Erzincan): 146, 147, 149, 157, 168, 169, 170, 171, 173, 250, 271
Eğin Kınası (Eğin [Kemaliye] – Erzincan): 169, 173
Eğine (Afyonkarahisar): 151
Eğir (değnekli top oyunu: Safranbolu [Karabük]): 252, 254
Eğirmek (Ermeni köylü oyunu): 111
Eğri Oyun (Isparta): 165
Eğridir (Isparta): 257
Ein, zawei, drei-sauer Hering (gizlenen bir cylemi bulma oyunu: Almanya): 293
Einsiedeln (İsviçre): 541
Ekin sonu (Sivas – Divrik): 215
ekstasis: 106
El Çırpma (Siirt): 147
El El Fpenek / Elelepenek / El El Epelek (tekerlemeli el oyunu: Ankara; İzmir – Seferihisar; Niğde; Sivas): 130, 288, 552
El El Üstünde / El El Üstünde Kimin Eli Var? / El El Üstünde (sorulu şaka oyunu: Gaziantep, Konya): 133, 240, 279, 550, 555
el kuklası: 488
El Oyunu (Bolu): 44, 147, 160
el sanatları: 60
El Tarakta (güç gösterme oyunu: Kayseri): 272
El Üste (kovalamaca oyunu: Konya): 267
el vuruşturma dansları (Güneydoğu Anadolu): 505

- El-Adli: 55
 El-Buleyde (Cezayir): 332
Elamsama (top oyunu: Çorum): 253
 Elaziğ: 64, 78, 143, 146, 147, 148, 149, 150, 154, 155, 156, 168, 169, 170, 171, 174, 175, 175, 191, 253, 272, 273
Elaziğ Tamzarası (Elaziğ): 169
 Elbaşı köyü (Kayseri – Bünyan): 220
 Elbistan (Maraş): 180, 371
 Elçin, Şükrü: 135, 237, 239
 Eldiven (Çankırı): 527
Elekçi (Ankara): 212
Elele (Kütahya): 163
 Eleusis törenleri: 105, 191
Elim Elim Epelek [Kelebek] (tekerlemeli oyun: Erzincan, Kayseri, Muğla – Ula): 129, 130, 288
Elim Elim Öpelek (tekerlemeli oyun: Kayseri): 288
Elim sende (oyun): 84
Elim Üstünde (oyun): 59, 71
Elim Yağlı (takımlı koşma kovalamaca oyunu: Kayseri): 267
Elin Kıldandı (takımlı top oyunu: Elaziğ): 253
Ellem Bellem (tekerlemeli el oyunu: Isparta): 288
Ellem Hüllem (tekerlemeli el oyunu: Muğla – Ula): 288
50 Yıllık Türk Tiyatrosu (Metin And): 9
Ellik (samah): 180
Ellik Halayı (Muş, Tokat, Yozgat): 147, 155, 160, 166
 Elmacık köyü (Uşak): 78, 272, 282, 283
 Elmalı (Antalya): 18, 251, 252
Elmas (Kars): 169
 emeget: 97
Emen Çeligi (değnek oyunu: Tokat köyleri): 256
Emenli Top (çukurlu top oyunu: Çorum): 253
Emet Zeybeği (Kütahya): 146, 163
Emi Eşşeyinin Zanaatı Nedir? (bilmecceli oyun: Niğde): 279
Eminem (Kayseri): 153, 166
Eminem Oyunu (Erzincan): 169, 173
Emir ün-Novruz (Mısır): 320
 Emirdağ (Afyonkarahisar): 238
 Emirgazi köyü (Aksaray): 230
Emmiler (Konya): 166
 Endonezya: 47, 89, 343, 384
Eneke (iri aşık: Kars)
Enek-Kozak (taş oyunu: Kayseri): 262
Engeli (Kars): 169
 engelli koşu oyunları: 268
Engine (Afyon): 163
Enik (taş oyunu: Isparta): 262
Enişte Havası (Trabzon): 161
Enşeli (Kars): 169
 enthousiasmos: 106
Enzeli (Kars): 152, 169
Epelek (şakalı, sorulu oyun: Kırşehir): 279
Epiphania: 318
 Epir bölgesi (Yunanistan): 107
Epostrakismos (*Suda taş kaydırma*): 293
 Equinox (tün-gün eşitliği): 104, 310
 Ereğli (Zonguldak): 161
 eren: 97, 364
Erencik (Kastamonu): 161, 173
 Erfene / arifane dem (erkek derneği): 121
 Ergani (Diyarbakır): 148
 Erginer, Gürbüz: 18
 eriştirme töreni / oyunları / dansları: 62, 345, 362, 366, 380
 Erivan: 111
 erkân (Alevî cemlerinde): 183, 184, 185, 365, 366, 369, 370, 371
 erkân değneği (Alevîlikte âsa, tarik, alaca değnek): 365, 369
Erkân Semâ'ı / Erken Samahı (Antalya – Kumluca – Hızırkâhya köyü): 184, 185
 erkek oyunları: 172
 erkeklik organı / phallus simgesi: 50, 292, 313, 323, 338, 339, 388
 Erkilet (Kayseri): 119, 200, 209
 Ermenek (Koraman): 129
 Ermeni / Ermeniler: 109, 110, 111, 321, 326, 333, 334, 337, 338, 365, 371, 498, 493
Ermeni Barı (Çoruh): 161
 Ermeni köylü oyunları / dansları: 12, 109, 110, 336, 533, 534, 535

- Ermeni Tiyatrosunun İki Bin Yılı* (George Goyan): 110
- Ermenice: 20, 337, 371
- erotik oyunlar: 206, 207, 292
- Erzincan: 54, 128, 139, 146, 148, 149, 151, 152, 168, 169, 170, 171, 173, 243, 264, 273, 277, 279, 288, 289, 334
- Erzurum: 12, 138, 139, 143, 144, 146, 147, 148, 149, 150, 152, 153, 157, 158, 168, 169, 170, 171, 173, 174, 175, 199, 243, 243, 244, 245, 247, 262, 348, 504, 512
- Erzurum Barı*: 504
- Erzurum K \ddot{y} Seyirlik Oyunları* (Dilaver D \ddot{u} zg \ddot{u} n): 12
- Erzurum oyunları: 157, 158
- Esenyel Oyunu* (Samsun): 146, 161
- Esi* (Tunceli): 169
- esir alma: 59
- Esir Almaca* (İstanbul, Konya, Mersin, Muğla - Ula): 150, 165, 271, 272
- esir almaca oyunları: 150, 165, 271, 272
- Eski Anadolu dilleri: 102
- Eski Anadolu rit \ddot{u} elleri: 100, 187, 310
- Eski Anadolu uygarlıkları / k \ddot{u} lt \ddot{u} rleri: 97, 100, 102, 103, 382
- Eski Babil: 316
- eski b \ddot{u} y \ddot{u} ve afsunlar: 48
- Eski Çin: 32
- Eski Hindistan: 33, 42
- Eski İran: 319
- Eski Hora* (Eğin [Kemaliye] - Erzincan): 169
- Eski Kasap* (Kırklareli): 162
- Eski Mengi* (Mersin - Silifke): 157, 165
- Eski Mısır: 42, 47, 67, 103, 104, 295, 309, 310, 311, 317, 355, 379
- eski mitologya izleri: 48
- eski olimpiik oyunlar: 43
- eski rit \ddot{u} el izleri / kalıntıları: 48, 187, 216, 294, 308, 340, 388
- Eski Roma: 63, 67, 294
- Eski Tavas Zeybeği* (Denizli, Muğla): 156, 163
- eski T \ddot{u} r \ddot{u} k alfabeleri: 39
- Eski T \ddot{u} r \ddot{u} kler: 41
- Eski Yunan: 296, 308, 309, 310, 384, 386
- Eski Yunan \mathring{c} emlek resimleri: 42
- Eski Yunan dini: 308, 310
- Eski Yunan dramı: 308, 384, 385, 386
- Eski Yunan komedyası: 382, 386
- Eski Yunan k \ddot{u} lt \ddot{u} r \ddot{u} : 309
- Eski Yunan tragedyası: 380, 382, 386
- eski zanaat ustalarının argosu: 48
- Eskimolar: 68, 379
- Eskişehir: 122, 148, 154, 166, 167, 182, 191, 230, 262, 500
- Eskişehir Kadın Samahı*: 500
- Eskişehir Kaşık Oyunu* (Eskişehir): 166
- Eskişehir Zeybeği* (Eskişehir): 166
- Esmer* (Diyarbakır): 171
- Esnaf* (bilmeceli oyun: Isparta): 279
- esnaf loncaları: 155, 309
- Esnaf Oyunu* (Kastamonu): 48, 79, 127, 149, 175, 283
- esnaf toplantıları / yâren / sohb \ddot{e} t: 370
- Esnafa Ne Lâzım?* (oyun, Karaman): 118
- esnaflık benzekleri (oyun k \ddot{u} mesi): 61, 118, 207
- esriklik dansı: 386, 387
- Estepeta* (yapılanı yapmaya dayanan taklitli oyun: İstanbul): 71, 77, 281
- Estonya: 20
- Eş Bulma* (Adana): 165
- Eş Görd \ddot{u} m / Dik Görd \ddot{u} m* (saklambaç oyunu: Kayseri): 277
- eşcinsellik: 79, 207
- Eşeğe Binme* (Ermeni köyl \ddot{u} oyunu): 111
- Eşeğim K \ddot{u} r \ddot{u} e* (sorulu-şakah oyun: Amasya, Çorum): 279
- Eşeğimin Kuyruğunu* (top oyunu: Konya): 252
- Eşek Arısından Değirmen Kurmak* (oyun: Gaziantep): 240
- Eşek Efendi* (Ermeni köyl \ddot{u} oyunu): 110
- Eşek \dd{U} st \dd{u} nden B \dd{u} rek Kapması* (atlama - sıçrama oyunu: Konya): 273
- Eşek Yemleme* (Tunceli - Pertek - Tozkoparan köy \dd{u}): 234
- Eşekli Kuduz* (Ermeni köyl \dd{u} oyunu): 111
- Eşek Şenliği*: 319
- eşik: 309, 365, 366, 368, 371, 375
- Eşim Eşim* (saklambaç oyunu: Muğla - Ula): 277

- Eşim Eşim / Testi Tutması* (söz şaşırtması oyunu: Isparta): 282
- Eşim Seni Dürttü* (oyun: Gaziantep): 240
- Eşkili Top* (takımlı top oyunu: Niğde): 253
- Eşkiya* (Kırklareli): 162
- Eşkiya Horonu* (Giresun): 149, 161
- Eşrefî usulü haleka zikri: 114
- Et Kesme Oyunu* (Kayseri – Erkilet – Kemer köyü): 209
- Et Satma* (Yozgat – Sarıkaya): 209
- Etiyopya (Habeşistan): 44, 343, 355, 357, 359
- Etnografya: 307
- Etnografya Müzesi (Berlin): 18
- Euboea (Yunanistan): 109, 310
- Euripides: 386
- Ev ev ya da Hala-Teyze* (Ermeni köylü oyunu): 111
- Ev Göçtü* (*Mangala* benzeri bir oyun: Kadirli - Osmaniye): 350, 351
- Evcik Oyunu* (*Mangala* türünden taş oyunu: Muğla – Ula): 265, 349
- evcik: 68
- Evcilik* (Ermeni köylü oyunu): 111
- evcilik: 283
- Evim, nim nay* (Erzurum): 169
- Evirlik (düğün şoleni): 122
- evlenme dansları: 62
- Evlenme Oyunu* (Gaziantep – Oğuzeli – Büyükbaykır [Havuzluçam] köyü): 203
- Ezlerinin Önü* (Sivas): 166
- Ezlidâh* (oyun: Muğla – Ula): 131
- Evliya Çelebi: 43
- Eyirmek* (Ermeni köylü oyunu): 110
- Eyuboğlu, Sabahattin: 101
- Eyüp Zeybek* (Muğla): 163
- Ezine (Çanakkale): 273, 277
- Ezingân-deresi* (Kars): 169
- F**
- Fadige-Demune* (Gaziantep): 171
- Fadik* (Afyon): 163
- Fadimem Halayı* (Yozgat): 166
- Fafifillo* (Safranbolu [Karabük]): 161
- Fal Oyunu* (Muğla – Ula): 284
- Fal / falcılık: 12, 37, 69, 99, 241, 245, 284, 384
- Falaka Oyunu*: 44
- falımı oyunları: 13
- farandole (dans): 116
- Fare Oyunu* (Tokat – Dazmana köyü): 226
- Farrâş / Carcı / Meydancı / Süpürgeci (Âyin-i cemde meydanı süpüren görevli): 367, 368
- Fars Bölgesi (İran): 324
- Farsça: 36
- Fas: 64, 65, 104, 116, 332, 354, 355
- Fatih Kitaplığı: 177
- Fâtîha: 358
- Fatma* (Tunceli köyleri): 205
- Fatmalı* (Elazığ): 169
- Feast of Asseslasinarie festa* (Eşek Şenliği: İngiltere): 319
- Feke (Adana): (Çorum – Sungurlu – Demirşeyh köyü): 206
- Felâhiye (Kayseri): 208, 224
- Felek Barı / Tavuk Barr*: (Kars): 169
- Felfane* (Niğde): 128
- Fellâh düğün dansları: 63
- Fener köyü (İstanbul – Silivri): 285
- Fenike: 310
- Ferahî* (Isparta): 165
- Ferai Zeybeği* (Muğla): 163
- Fes Değiştirme* (yapılanı yapmaya dayanan erkek oyunu: Çankırı): 137, 281
- Fes Kapma / Külâh Kapma* (oyun: Gaziantep): 240
- Festivals of Fools* (*Soytarılar Şenliği*: İngiltere): 318
- Fêt des Ânes (*Eşek Şenliği*: Fransa): 319
- Fêt de Fous* (*Soytarılar Şenliği*: Fransa): 318
- Fêtes de Rois* (*Üç Kral Şenliği*: Fransa): 318
- Fethiye (Muğla): 147, 148, 163, 164, 165, 193, 205, 270, 519, 520
- fetva: 44
- Fever* (=ateşli hastalık, sıtma, Cranford / Middlesex'de): 51
- Fındık Kıрма*: 150
- fındık oyunları: 266
- Fırat: 47
- Fırın* (çamur oyunu: Ankara): 289
- Fırıttım* (kadın eğlentisi): 120
- Fırlak oyunu*: 44

- Fırlanmak* (Şebinkarahisar-Giresun): 147
Fısılı [mallı, malız] (aşık oyunu: Gaziantep): 245, 246
Fıskiye (Ermeni köylü oyunu): 111
Fış Fış Yapmak (Ermeni köylü oyunu): 111
Fidayda (Çorum): 145, 156, 166
Filcan Oyunu [Yüzük Oyunu] (Çorum): 250
Fildişi Sahili: 344
Filipinler: 44, 343
Filistin: 64, 103
Fincan (yüzük oyunlarında): 247, 249, 250, 252
Fincan Oyunu (Balıkesir - Dursunbey): 252
Fingil (Giresun): 161
Fino-Ugor: 89
Firdevsî: 55
Fitiş (aşık oyunu: Niğde - Bor): 247
Fizan (Libya): 354
Flavius: 43
Flora: 294
folklor: 56, 57, 58, 59, 61, 129, 297, 327
Forum (dergi): 9
Forough, Mehdi: 113
Fransa: 47, 68, 293, 294, 318, 319, 388, 541, 542
Fransızca: 34, 35, 36, 291, 318, 339, 388
Frazer, Sir James: 20, 105, 294, 295, 296, 382
Freer Galery (Washington D. C.): 321
Freud, Sigmund: 27, 58, 296
Freya (Töton Tanrıçası): 310
Friedrich II: 317
Frigya: 102, 106, 108, 310, 387
Frigya kültürü: 102, 387
Futbol Oyunu (Tunceli – Pertek – Tozkoparan köyü): 207
Fülük (çukurlu top oyunu: Niğde): 254
- G**
- Gabardış* (Antalya): 165
Gabatta (Habeşistan'da *Mangala benzeri* oyun): 44, 343
Gabon: 344
Çağke Barı (Kars): 169
- Gaggir Oyunu* (ebeli koşmaca oyunu: İzmir – Seferihisar): 268
Gakgak (oyun: Gaziantep): 240
Gal: 47
Gala [Kale] (aşık oyunu: Kars): 246
Galata (Gaziantep): 171
Galatian (ölüp dirilme oyunu: İngiltere): 292
Galkıma (Akşehir): 166
Gallalar: 355
Gannım Gaç Aylık? (Gaziantep): 204
Gar / Jar (Kuşiler'de [Etiyopya] eski bir Tanrı): 355
Gari Gıza Tepsî Geldi (Gaziantep): 205
Garibin Halayı / Garip (Gaziantep): 148, 171
Garipler köyü (Yozgat – Sorgun): 146
Garipler Samahı (Sivas): 146, 152, 166, 182
Garkın (Tokat): 161
Garkın Halayı (Sivas): 166
Garzani (Bitlis, Kars, Malatya, Siirt): 169, 171
Ğaşmık (Bitlis, Kars, Van): 169
Ğâvur Köpürü (Afyonkarahisar – Bolvadin): 230
Ğavuşturma (Ankara): 166
Ğazan Gup / Kazankup (çukurlu top oyunu: Kayseri): 81, 82, 254
Gaziantep: 41, 74, 121, 125, 135, 136, 137, 138, 140, 141, 144, 145, 147, 148, 149, 150, 152, 154, 155, 171, 172, 174, 175, 189, 192, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 209, 225, 240, 243, 244, 245, 246, 250, 255, 261, 262, 266, 267, 268, 272, 273, 277, 278, 279, 283, 289, 342
Gazimihal, Mahmut Ragıp: 15
gece oyunları: 85
Geceğü (Eğin [Kemaliye] – Erzincan): 146, 169
Geçi Boğazlama (oyun: Gaziantep): 240
Geçiş ve eriştirme ritüelleri / törenleri: 308, 309, 327, 365
Gedik (Diyarbakır): 171
Gediz (Kütahya): 146
Gel de Geç (atlama – sıçrama oyunu: Elazığ): 273
Gelecek Elli Yılda Türkiye'nin Gelişme Eğilimleri Milletlerarası Konferansı: 298

- Geleneksel Pontos Halk Tiyatrosu* (Hristos Samuilidis): 12
- Gelibolu (Çanakkale): 72, 78, 149, 152, 163, 251, 253, 277, 279
- Gelibolu Zeybeği* (Tekirdağ): 146, 162
- Gelibolulu Mustafa Âfî: 43
- Gelin – Kaynana Oyunu* (Gaziantep, Isparta): 165, 201, 205
- Gelin* (evcilik türünden oyun: Muğla – Ula): 283
- Gelin Ağlatma* (Tunceli): 169
- Gelin Alma Dönüşü* (Ermeni köylü oyunu): 111
- Gelin Almaca* (çocuk oyunu: Isparta): 288
- Gelin Bindirme* (Yozgat): 166
- Gelin Gök* (yağmur yağdırma; Gaziantep – Oğuzeli – Uruş, Tilbaşar, Yenice köyleri, Kilis – Kazıklı köyü): 215, 235
- Gelin Götürme Oyunu* (Diyarbakır, Siirt): 171
- Gelin Güvey* (evcilik türü oyun: Aksaray – Bozcatepe köyü): 283- 284
- Gelin Halayı* (Yozgat): 166
- Gelin ile Arap* (Tunceli – Pertek – Tozkoparan köyü): 233
- Gelin Mehmet* (Kars): 169
- Gelin Yapma* (evcilik türünden oyun: Tekirdağ): 283
- Gelin Yürütme Havası* (Yozgat): 166
- Gelincik köyü (Afyonkarahisar – Emirdağ – Davulga): 238
- Gelini almak için karşılıklı savaş* (Ermeni köylü oyunu): 111
- gelişigüzel oyunlar: 13, 70
- Gemerek (Sivas): 245
- Gemi Battı Horoz Örtü* (yiyecek ve para toplamaya dayalı oyun: Antalya – Kumluca – Hızırkâhya köyü): 286
- Gemi Oyunu* (Manisa, Tunceli – Pertek - Yeniköy): 153, 163, 234, 528
- Gemilerde Talim Var* (Burdur): 165
- Genceli / Gencer* (bayram eğlencesi): 120
- Gencer / Genceli* (bayram eğlencesi): 120
- Genç (Muş): 146
- Genç Osman* (Kastamonu, Konya, Safranbolu [Karabük]): 148, 161, 166
- genç oyunları: 239
- Gençler Semâ'ı / Semahı* (Antalya – Kumluca – Hızırkâhya köyü): 185, 372
- Gençlik ve Spor Bakanlığı: 297
- Gençlik Yılı: 17
- Ger Ali* (Içel): 146, 165
- Ger Ali köyü (Denizli – Sarayköy): 146
- Gerdan bazı*: 44
- Gerede (Bolu): 160, 161, 162, 260
- Gerede* (şakalı-sorulu oyun: Erzincan): 279
- Gerede Havası* (Bolu): 146, 161
- Gerede Zeybeği* (Bolu): 161
- Germen dilleri: 34, 35
- Germania* (Tacitus): 43
- Gestenkerelik* (koşmaca oyunu: Muğla – Ula): 267
- Gevrak Oyun* (Fethiye): 165
- geyik: 68, 93, 94, 97, 100, 223, 224, 312, 340, 341, 366, 379, 383, 479
- Geyik Oyunu* (Tokat – Turhal – Kelit [Ulutepe] köyü): 223, 383, 523
- Geyve Zeybeği* (Adapazarı, İzmit): 146, 162
- Gezek (açık hava eğlencesi): 121
- Gezek (erkek derneği): 121, 281
- Gezek âlemi (açık hava eğlencesi): 121
- Gezelek (açık hava eğlencesi): 121
- Gezelge (açık hava eğlencesi): 121
- Gezenek (açık hava eğlencesi): 121
- geziçi oyuncular: 48
- Gezinti* (Malatya): 169
- Gezmedaş* (beş taş türü oyun: Azerbaycan): 264
- Ghana: 344
- Gıtır Gıtır* (Burdur, Konya): 166
- Gınık Oyunu* (Muğla – Fethiye): 165
- Gırat* (Tokat): 161
- Gızgıncık* (saklanan nesneyi bulmaya dayanan takım oyunu: Adana – Bahçe): 278
- Gilan (İran): 322
- Gine: 344
- Gilyak şamanı: 481, 482
- Giorno e notte* (Gündüz ve Gece, oyun: İtalya): 293
- Girani* (Bingöl): 146, 169
- Girani Gecigi köyü (Malatya – Arapkir): 146
- Giresun: 12, 148, 149, 155, 160, 161, 162, 175, 270

- Giresun Karşılaşması* (Trabzon): 155, 161
Girit: 105, 387
Gizlembaç (saklambaç oyunu: Trabzon – Of – Kalanas [Çalışanlar] köyü): 72, 277
gizli cinsellik: 79
gizli dernek dasları: 62
gizlilik: 29
Gobineau, Comte: 116
Go de Go Boncuk (güç göstermeye dayalı çocuk oyunu: Kayseri): 272
Gode Gode (oyun, Safranbolu [Karabük]): 287
Gode Gode Boncuk (oyun: Kayseri): 71, 130
Godu Godu (yağmur yağdırma kuklası): 287
Gogo-Mırdö (Ermeni köylü oyunu): 111
Gokyar Han (Ermeni köylü oyunu): 110
Golanga / Kolanga (bayram eğlencesi): 120
Gold kadın şamanı: 476, 481
Goldlar: 50
Golf (top ve değnekle oynanan oyun): 81, 259, 298
Gom, Lady Alice B.: 48
Gomba Bök (aşık oyunu: Kars): 246
Goncut (Diyarbakır): 171
Gonder (Etiyopya [Habeşistan]): 355
Gorani (Bitlis, Van): 169
Gorişhi-Lezinka (Kars): 169
Govenk (Bitlis): 153, 169
Gövent (Mardin, Siirt): 154, 171
Goyan, Georg: 109
Göbek Oyunu (Çankırı): 521
Göbek (ya da *Kazar*) Oyunu (İran): 538
Göbekleşme (Zonguldak): 147, 161, 173
Göç (*Mangala* benzeri bir oyun: Bilecik, Eskişehir): 349
Göçebe Oyunu (maraş – Varyanlı köyü): 230
Göçün (*Mangala* benzeri bir oyun: Türkiye): 349
Gök: 354
Gök Tanrı: 105
Gökdere köyü (Sivas, Koyulhisar): 119, 197, 205, 210, 223
Gökğarga (Anamur): 165
Gökte Ne Var? (güç göstermeye dayalı çocuk oyunu: Muğla – Ula): 272
Gökte Yıldız 160 (Antalya): 165
Gökteki Yıldızlar (Samsun): 161
Gökyay, Orhan Şaik: 241
Göle Git Güneşe Gel (oyun: Gaziantep): 240
Göle'nin Düzü (Kars): 169
gölge oyunu: 385
Göhlhisar köyü (Aydın): 147
Göhlhisar Zeybeği (Antalya, Burdur): 146, 165
Gölpazarı: 233
Gömme Çelik Oyunu (çelik çomak oyunu: Çorum köyleri, Konya – Ilgın, Niğde): 258
Gömmece (değnek oyunu: Tokat köyleri): 257
Gönlü hoş eden oyunlar: 12-13
Gönüller Zamaı (Tokat): 161, 184
Gördes (Manisa): 339
Görgü Âyini: 369
Görücü Oyunu (niyet çekme: Kütahya): 128, 163, 284
göstermelik (gölge oyununda): 384
Göven (Bingöl, Urfa): 169, 171
Gövend (Bingöl): 169
Gövende (Bilecik): 162
Gövendi (Bingöl): 169
Gövenk (Malatya): 169
gözbaçıcılık: 385
Gözbağlayıcı (körebe oyunu: Azerbaycan): 269
gözcü / değnekçi (Âyin-i cem görevlisi): 125, 184, 368, 372
Grenard, Fernand: 114
Groot, J. M. de: 364
Grasme (Adıyaman): 171
Grotowski: 354
Guatemala: 46
Guernsey-Castel: 51
Guggulıku (Ermeni köylü oyunu): 111
Gülü Gülü Gubbe (kovalamaca oyunu: Konya): 130, 267
Guyana: 343, 345
Guyana yerlileri: 345
Güât / Güâti (Belucistan'da sağaltma töreni): 360
güç kullanma oyunları: 271, 272
Güççe / Küççe Düğünü (kuklalı oyun: Konya): 122, 235, 309
güçlendirme: 104

- Güdü* (değnekli top oyunu: Safranbolu – [Karabük]): 252, 254-255
- Güdü* (Ankara): 129, 277
- Gül Ebeye Yatan* (sorulu-şakalı oyun: Kayseri): 78, 279
- Gülabi* (Kars): 169
- Gülal*, Suat: 20
- gülbenk*: 176, 182, 183, 369, 370, 371, 372
- Güle* (Mardin): 171
- Güler*, Ara: 15, 20
- Güler*, Hasan Hulki: 20
- Güler*, Mustafa Nuri: 20
- Gülle* (oyun: Gaziantep, Maraş): 240, 266
- Gülle* oyunları: 266
- Güllü* (Van): 169
- Güllü Güllü* (takımlı top oyunu: Niğde – Bor): 253
- gülme ve konuşma yasağı* (oyunlarda): 280
- Gülнар* (Mersin): 129
- Gülşeni* (Hakkâri): 169
- Gülşenî zikri*: 114
- Gülüm Oğlan* (Kars): 169
- Gümрrü Barı* (Kars): 146, 169
- Gümрrü Yallısı* (Kars): 169
- Gümüş İbrik* (gözü kapalı oynanan sorulu takım oyunu: Burdur): 279
- Gümüşhane*: 12, 72, 128, 138, 147, 149, 161, 162, 277
- Gün*, Aydın: 17
- Gündoğdu* (İzmir - Bergama): 163
- Gündönümü* oyunları / şenlikleri: 54
- Gündüzbey* (Malatya): 257
- Güneş*: 366
- Güneş çıkarma töreni* (Karadeniz kıyıları): 122
- Güney Afrika*: 344, 355
- Güney Almanya*: 45, 294, 311
- Güney Amerika*: 46
- Güney Anadolu*: 158, 159, 363
- Güney Azerbaycan (İran)*: 529
- Güney İnan*: 360
- Güney İtalya*: 41
- Güney Pasifik Adaları*: 47
- Güney Rusya*: 47
- Güney Türkmenleri (Anadolu)*: 235
- Güney Yugoslavya*: 340
- Güneybatı Anadolu*: 158, 321
- Güneybatı Bulgaristan*: 340
- Güneydoğu Anadolu Bölgesi / Oyunları*: 145, 153, 154, 157, 158, 171, 175
- Güneydoğu Asya*: 46
- Güneydoğu Bulgaristan*: 313
- Güneydoğu Trakya*: 312
- günlük yaşam sahneleri / taklitleri (oyun kümesi)*: 61, 173, 174, 200
- Gürci Oyunu* (Siirt): 171
- güreş*: 42, 43, 228, 237, 240, 291, 322
- Gürr / Hörr Oyunu* (taş oyunu: Gaziantep): 262
- Gürzî* (Siirt): 169
- Güveleme* (düğün şöleni): 122
- Güven* (Van): 169
- Güvende / Âşık / Sazandar (Âyin-i cem görüşlisi)*: 367, 368, 372
- Güvende* postu: 368
- Güvende* (Balıkesir, Bitlis, Bursa, Muş, Van): 150, 158, 162, 169
- Güvenk* (Van): 169
- Güvent* (Diyarbakır, Silvan): 172
- Güvercin* (Eğir [Kemaliye] - Erzincan, Elazığ): 169
- Güzel Botin Boyarlar* (Sinop): 161
- Güzeller* (Sivas, Tunceli): 166, 169
- Güzeller Barı / Nari* (Bayburt): 161
- Güzellerden Güzel* (niyet oyunu: İzmir – Seferihisar): 284
- Güzellik Oyunu* (ebeli güç kullanma oyunu: İstanbul): 271
- Gvana* (Fas'ta bir tarikat): 354

H

- habbe*: 365
- haberci*: 106
- Habeş rakısı*: 115
- Habeşiler / Habeşliler*: 354, 355, 356
- Habeşistan* (Etiyopya): 44, 343, 355, 357, 359
- Hâbil*: 55
- Hacca Gıtme* (Aksaray köyleri): 204
- Hace Saâde*: 356
- Hacer Oyunu* (Çankırı): 166

- Hacettepe Üniversitesi: 298
Hacı Baba Oyunu (Sivas köyleri): 196, 198
 Hacıbektaş (Nevşehir): 17
Hacı Bektaş Samahı: 180
 Hacı Bektaş Velî: 362
Hacı Oyunu (Gaziantep – Oğuzeli – Uruç, Tilbaşar[Gündoğan], Yenice, Meze-re köyleri; Tunceli – Mazgirt – Sülüntaş köyü): 204
 Hacılar (Kayseri): 200, 227, 231
Hacıya mı Hocaya mı? (mendilli niyet oyunu: Muğla – Ula): 284
Haçşam Zeybeği (Afyonkarahisar): 163
Haçın Suyu Atılması Yortusu: 318
Haçko havası (Trabzon – Akçaabat – Haçko köyü): 147, 161
 Haçko köyü (Trabzon – Akçaabat): 147
 Haçlı Seferleri: 47
Haddino (Mardin): 172
 Hades (Yunan Tanrısı): 191
 Hadım (Konya): 255, 273, 275
Hadidiye - Oğuzlu (Gaziantep): 172
Hadile (Van): 169
 Hafik (Sivas): 146, 216
Haftamal (İran kökenli Alevî bayramı): 371
Haftano (Mardin): 172
 HAGEM (Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü): 13
 Haiti: 343
Hakan-Paşa / Han-Paşa oyunları (Anadolu Ermenilerinde seyirlik oyun türü): 333, 334, 334, 335, 338
Hakanın adına alay oyunları (Ermeni köylü oyunu): 110
Hakek (oyun: Gaziantep): 240
Hakimlik Oyunu (Karaman – Dilbeyan köyü): 208
 Hakkâri: 168
Hakkâri Barı (Bayburt, Erzurum): 146
Hakkâri Havası (Urfa): 172
Hala Kadın Oyunu (evcilik türünden oyun: Ankara): 79, 283
Halabacı (Kars): 169
Halam Bulam (toprak ve su oyunu: Niğde): 289
Halasu (korkutmalı şaka oyunu: Safranbolu [Karabük]): 283
Halay (Afyonkarahisar, Diyarbakır, Urfa) 163, 172
Halay (:): 172
 Halay Bölgesi: 158
Halay Oyunu (Tunceli, Elazığ): 169
Halayı Sekmesi (Konya): 166
 halaylar: 62, 135, 144, 152, 156, 158, 184, 192
Halep (Maras): 165
Halep Adımı (oyun: Gaziantep): 240
 Halfane (yemekli komşu eğlencesi): 121
Halıcı (oyun, Taşkale, Karaman): 123
 Halikarnas Balıkcısı (Cevat Şakir Kabaağaç- lı): 101
Halil ve Komşu Bacı Oyunu (Sivas köyleri): 191
Halime Halayı (Yozgat): 148-149, 166
 halk masalı: 309
 halk oyunları / dansları: 16, 117, 135, 155
 Halk Oyunları Semineri: 15
 halk takvimi: 104, 287, 388
 halk tiyatrosu: 298, 299
 halk türkülerinin siyasal işlevi: 59
 halk türküsü: 59, 60
Halka (çocuk oyunu: Konya): 289
 halka dansı (Yakutlarda): 95
Halka Oyunu (Eskişehir, Kemah – Erzincan, Kütahya): 148, 153, 161, 163, 166
Halkalı Halay (Yozgat): 153, 166
Halkuşta (Bitlis): 154
 Hallâc-ı Mansûr: 366
Hallume (Gaziantep): 172
 Halvet (Bursa'da kaplıca eğlencesi): 121
 Halvefî: 113
 Halvefî deveranı: 114
Hama Kabası (Gaziantep): 172
Hamam Evi (çamur oyunu: Muğla – Ula): 131, 289
Hamama (Afyon): 163
Hamamalanı (saklanan nesneyi bulmaya da- yanan takım oyunu: İzmir – Seferihisar): 278
Hamame (Hakkâri): 169

- Hamamın Kapısı* (Eğin [Kemaliye] - Erzincan): 169
- Hammay* (Hınıs): 169
- Hamzalı köyü (Adana – Feke): (Çorum – Sungurlu – Demirşeyh köyü): 206
- Han* (Ermeni köylü oyunu): 110
- Han-Paşa Hakan-Paşa oyunları* (Anadolu Ermenilerinde seyirlik oyun türü): 333, 334, 334, 335, 338
- Han Taşı / Sınır Taşı* (taklitli oyun: Uşak - Elmacık köyü): 283
- Hanı Bağlama Günü* (Ermeni köy seyirlik oyunu: Anadolu): 334
- Hanasar* (Siirt): 172
- Hançer Barı* (Çoruh, Erzurum): 150, 161, 169, 175, 504
- Hançer-Pıçak* (Muş): 150, 169
- Handadır Handa* (çocuk oyunu: Isparta): 288
- Hanım Ayşe* (Trakya): 162
- Hanım Barı* (Bayburt): 161
- Hanım Esme* (Sivas): 166
- Hanım Kızlar* (Tokat): 161
- Hani Benimki* (tura [mendil] saklama oyunu: İzmir – Seferihisar): 278
- Hanime* (Mardin): 172
- Hankervan* (tekerlemeli çocuk oyunu: Balıkesir): 288
- Hapanzo'dan Yükleddiler* (Tunceli): 169
- harabatlı: 372
- Harar* (saklambaç oyunu: Niğde): 277
- Hareli* (Yozgat): 166
- Harem ve Mısır'daki Müslümanlar* (Ni Solima): 116
- Harizm: 324
- Harkošte / Harkuşta / Harkuşte* (Bitlis, Malatya, Muş-Şirvan): 169
- harman ayı (ay adı): 104
- Harman Yapmak* (Ermeni köylü oyunu): 111
- Harmanbiş* (toprak ve su oyunu: Konya): 72, 289
- Harmandalı* (Aydın – Nazilli, Bergama – İzmir, Kütahya, Manisa): 163, 164
- Harmandalı* (Çanakkale): 162
- Harput (Elazığ): 75, 152, 250
- Harput Karşılması*: 152
- Harrison, Jane: 308
- Hasan Paşa* (Samsun): 161
- Hasanbey Zeybeği* (Antalya): 165
- Hasandağ Sekmesi* (Kırşehir): 166
- Hasandağ* (Ağrı, Gaziantep, Maraş): 165, 169, 172
- Hasavor* (Van): 169
- Hasır küfrü* (Burdur): 53
- Hasluck, F. W.: 363
- hastalık korkutmak: 286
- Hatabacı* (Kars): 169
- Hatay: 64, 121, 165, 258, 506, 519, 520
- Hatım yemeği (düğün şöleni): 122
- Hava Oyunu* (Bursa): 147
- Hava Tanrısı: 105
- Havarişka - Çibikli* (Gaziantep): 154, 172
- Havsa (Edirne): 285
- Havza (Samsun): 12
- Havuş* (Gaziantep): 172
- Havva: 359
- Hay Lalo* (Kars): 169
- Hay Mendil* (Kars): 169
- Haydindik Oyunu* (Edirne): 206
- Haylili* (Sivas): 166
- hayme-i şebbâzî (İran ipli kuklası): 489
- Hayriye* (Eğin [Kemaliye] – Erzincan): 169
- Hayşere* (Hakkâri): 169
- hayvan güreşleri / dövüşleri / oyunları: 70, 119, 120, 225
- hayvan taklitleri / benzetmeleri (oyun kümesi): 61, 92, 109, 173, 174, 194, 199, 221, 225, 283, 292, 313, 336, 522
- He-hu* (oyun, Gökdere köyü, Koyulhisar, Sivas): 119
- Hekari* (Kars): 169
- Heleşe (yemekli komşu eğlentisi): 121
- Heleşem (yemekli komşu eğlentisi): 121
- Heleşenk (yemekli komşu eğlentisi): 121
- Helisa Oyunu* (Çankırı): 127, 153, 156, 166
- Helkustinda* (halat çekme oyunu): 31
- Hellapu* (taş oyunu: Amasya): 262
- Hellence: 35
- Hellican* (Adıyaman): 172
- Helosa* (Safranbolu): 161
- Helvacı* (taklitli oyun: İzmir – Yakapınar [Uladi] köyü): 283

- Hemecük* (kuklalı oyun: Tokat köyleri): 236
hemeçik, hemecük (kukla, yapma bebek; Anadolu, Erzurum – Tercen, Kars, Tokat köyleri): 236
Hemedan (İran): 323, 529
Hemşin (Rize): 161
Hemşin Horonu: 146, 161
Hendek (Kastamonu): 161
henek (Kars'ta şaka oyunlarına verilen ad): 231
Henhemni (Bitlis): 169
Her Alaley (Hakkâri):
Hera: 105, 387
Herakles: 294
Herküşte (Malazgirt): 154
Herodotos: 43
Herrani / Esmerim (Diyarbakır): 172
Herrani / Harani (Bingöl): 169
Hey Alaylar Alaylar (çocuk oyunu: Isparta): 288
Hey Bön Ayı Bön Ayı (oyun: Gaziantep): 240
Hey Mafi / Atlama / Uzun Eşek (atlama – sıçrama: Burdur): 273
Hey Narı (Kars): 169
Heyamola / "Çardak" dansı (İnebolu - Kastamonu): 153, 161, 508
Heybeli Torbalı (güç gösterme oyunu: Uşak - Elmacık köyü): 78, 272
Heynare (Erzurum): 169
Hıçp (aşık oyunu: Gaziantep): 240, 246
Hıdiv İsmail Paşa: 355
Hıdivler (Mısır): 116, 355
Hıdrellez / Hıdırellez: 104, 121, 128, 141, 284, 285, 286, 370
Hılbılı (aşık oyunu: Çorum): 246
Hımbımı (Bitlis): 153, 169
Hımbime (Malatya): 169
Hınıs (Erzurum): 168, 169, 170, 171
Hırhır (Van): 169
Hıristiyanlık kültürü: 55, 108
Hıristiyan şamancılar: 89
Hıristiyan takvimi: 311
Hıristiyan yortuları: 108, 318
Hıristiyanlar: 107, 108
Hıristiyanlık: 97, 100, 108, 109, 112, 187, 355, 358, 363, 382
Hıristiyanlık dramı (acı çekme oyunu): 112, 113
Hıristiyanlık öncesi: 382
Hırkaköy (Kayseri – Erkilet): 200
Hırnani (Hakkâri): 169
Hırpani (Mardin, Siirt): 172
Hırsız ve Paşa (Ermeni köylü oyunu): 110
hırsız-polis (oyun): 283
Hırvatlar: 353
Hızır (Rûz-ı Hızır): 104
Hızır / Hızır Nebî: 104, 370, 371
Hızır bayramı: 370, 371
Hızırkâhya köyü (Antalya – Kumluca): 184, 285-286
Hıkarı Barı / Tavuk Barı (Erzurum): 169, 174
Hilaria (Roma'da şenlik): 108
Hileyli (Van): 169
Hilli Vay (Erzurum): 169
Hind-Avrupa: 34
Hindistan: 19, 47, 64, 116, 343, 353, 379, 384
Hindu kültürü: 20, 55
Hindular: 20
Hinne (Mardin): 172
Hint mitosu: 32
Hisarımızın Çeşmesi (Sinop): 150, 153, 161
Hitit kültürü: 102
Hititler: 47, 102, 103
Ho (atlama – sıçrama oyunu: Tekirdağ): 273
Hobbişli Aşık (aşık oyunu: Çorum): 246
Hoca Saat Kaç? (sorulu-şakalı oyun: Tekirdağ): 279
Hockey (top ve değnekle oynanan oyun [hockey]): 259, 298
Hol Getir (çukurlu top oyunu: Isparta): 254
Holland: 20, 27
Hollandaca: 35
Hollu Halayı (Çukurova): 165
Homeros: 43, 66, 387
Homo Faber: 27
Homo Ludens [Oyuncu İnsan] (Johan Huizinga): 20, 27, 36, 291, 295
Homo Ludens: 27, 289
Homo Sapiens: 27
Honamlı Boğazları (Burdur): 165
Honamlı Oymağı: 271

- Hop Barlam* (Ankara): 166
Hop Cıvelı (Niğde): 166
Hop Dünderlı (Niğde): 166
Hop Nari (Erzurum): 169
Hopa (Artvin): 14
Hopbara (Yozgat): 166
Hopkins, L. C.: 364
Hoplama (Bilecik, Burdur, Malatya): 148, 162, 165, 169
Hoppala (Burdur): 165
Hor (Mardin, Van): 169, 173
Hora (Ankara, Bozcaada, Çankırı, Eğin [Kemaliye – Erzincan], Eskişehir, Giresun, Manisa, Niğde, Samsun, Tokat, Tunceli): 147, 161, 162, 164, 166, 169
Hora Depme (Konya): 166
Hora köyü (Muş - Malazgirt): 147
Hora Tepme (Şirvan): 169
hora tepme: 144
horan (eğlenti yeri): 120
Horan (Yozgat)
Horhon Bicosu (Sivas): 166
Horo (Muş, Trakya): 147, 162, 169
Horo köyü (Bitlis): 147
Horom (Of): 161
Horon Bölgesi: 158
Horon / Horonlar: 15, 135, 144, 147, 151, 154, 156, 158, 174
Horoz Oyunu (sekmeli, taklitli oyun: Ahlat - Bitlis): 75, 275
Horoz Oyunu (Yozgat): 166
Horpiç Oyunu (hedefli, ebeli değnek oyunu: Kırşehir – Avanos): 259
Hortlak Bezeme (Kars – Susuz – İncesu köyü): 191
Hortlak Oyunu (Ankara): 232
Horum (Bilecik): 162
Horum / Güvercin Oyunu (Elazığ): 149, 169
Horumi (Mardin): 147
Horun (Ordu, Tunceli): 161, 169
Horuz Oyunu (Kars): 151, 169
Hostanın Bademleri (Eğin [Kemaliye] - Erzincan): 169
Hostaya Keçi Geldi (Eğin [Kemaliye] - Erzincan): 169
Hoş Bilezik (Erzurum, Şebinkarahisar, Kars, Sivas, Giresun, Tokat, Van): 161, 166, 169
Hoştut Oyunu (Safranbolu [Karabük]): 161
Hot Oyunu (hedefli değnek oyunu: Ankara – Kızılcahamam, Çankırı): 259, 260
Hotak / Kaydırak / Maya / Kaykı Oyunu (taş oyunu: Konya – Beyşehir, Konya – Ilgın): 262
Hotak Oyunu (değnekle oynanan çukurlu oyun: Isparta): 261
Hotlama (Eğin [Kemaliye] – Erzincan): 169
Hou-sinan-wou (Orta Asya kökenli Çin dansı): 364
Hozau Dağı Barı (Erzurum): 169
Hömbek (atlama – sıçrama oyunu: Kayseri): 133, 273
Hörr / Gürr Oyunu (taş oyunu: Gaziantep): 262
Hötöt (aşık oyunu: Gaziantep): 246
Huizinga, Johan: 20, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 36, 46, 69, 291, 295
Humma (aşık oyunu: Amasya): 246
Hurişidin Halayı / Hurşit Bey (Gaziantep): 149, 172
Hurremdere (İran): 321
Hül Oyunu (ucu kıvrık sopa ve tahta topla oynanan takım oyunu: Gaziantep): 261
Hüllü Oyunu (çengelli sopalar ve yuvarlak nesnelere oynanan oyun: Bolu – Gerede): 260
Hürülü (Tokat): 161
Hürünü (Çorum, Erzincan): 152, 161, 166, 169, 175
Hyde, Thomas: 43, 264, 293, 342, 351
Hz. Âdem: 55, 359
Hz. Alî: 115, 184, 363, 365, 366
Hz. Hasan (İmâm): 353, 363
Hz. Hüseyin (İmâm): 353, 363, 368
Hz. İsa: 108, 187, 310, 311, 317, 318, 319, 320, 363, 382
Hz. İsa'nın ölüp dirilmesi: 310
Hz. Muhammed / Hz. Peygamber: 179, 184, 317, 354, 358, 368
Hz. Mûsa: 323
Hz. Şuayb: 323

- I**
- İğdir: 325
- İğdir Barı* (Bayburt, Kars): 146, 154, 155, 169
- İğdir Yallısı* (Kars): 169
- Il Cavallo lungo* (*Uzun Eşek* türünden oyun: İtalya): 294
- İlgaz (Çankırı): 272
- İlgın (Konya): 134, 255, 258, 262, 264, 270
- Inanna / İştâr (ana Tanrıça: Fenike): 106, 187, 310, 316
- Iorga, N.: 340
- Irak: 96
- Irak Bitig*: 37
- İsbaha* (Denizli – Buldan – Kadıköy): 205
- Ishida, Mikinosuka: 364
- Isı ah* (Yakutlarda el ele tutuşarak yapılan dans): 363
- Isis (Tanrıça: Eski Mısır): 106, 310
- Isis gemisi: 311
- İslamaç* (oyun): 70
- İsmarış* (Kayseri – Pınarbaşı – Kalaycı köyü): 204
- Isparta: 53, 71, 75, 78, 119, 129, 133, 134, 136, 138, 139, 140, 143, 147, 148, 149, 150, 152, 154, 164, 165, 166, 173, 205, 243, 244, 247, 253, 254, 255, 257, 258, 261, 262, 266, 273, 279, 281, 282, 288, 289, 499, 547
- Isparta Erkek Samahı*: 499
- İstafalka* (Edirne): 162
- İşdır Barı (Bayburt): 161
- İ**
- İberia yarımadası: 47
- İbiski Halayı* (Tokat): 161
- İbiski köyü (Tokat- Niksar – İbiski köyü): 147
- İbn Battûta: 19, 92
- İbrahim Paşa: 569
- İbrahim'in Kurbanı* (ta'ziye konusu): 113
- İbrala [Yeşildere] (Karaman): 214, 218, 222, 225, 231
- İbrama* (Kırşehir): 166
- İç Anadolu Bölgesi: 158, 166
- İçel: 147, 149, 165, 227, 260, 271, 524
- İçi Umman* (takımlı top oyunu: Ankara): 253
- İçli Dışlı* (bilye oyunu: Tekirdağ): 266
- İdam Oyunu* (Karaman – Taşkale): 232
- ideogram: 364
- İgne dansı*: 80
- İğdeli Gelin* (Çorum): , 153, 166, 173, 512
- İgne Miğne Kirazı?* (tekerlemeli çocuk oyunu: Urfa): 130, 288
- İğnen Yitti, İpliğin Yitti* (taklitli oyun: Kayseri): 283
- İki Ayak* (Samsun, Tunceli, Urfa): 161, 169, 172
- İki Ayak Yürüme* (Pazar): 148, 161
- İki Kamış / Çifte Kamış* (Gaziantep): 150, 171
- İki Öküz* (Kırklareli): 525
- İki Parmak Zeybeği* (Aydın, Bergama, İzmir): 164
- İkili Güvende* (Balıkesir): 148
- İkili Samah (İzmir – Bademler Köyü): 502
- İkili Zeybek* (Balıkesir): 162
- İkinci Bar* (Erzurum): 169
- İkinci Dünya Savaşı: 27
- İkrar âyini (Bektaşlıkte tarikata girme töreni): 366, 368, 369
- İkrar-ı bend: 369
- İldi Aldı* (aşık oyunu: Konya): 246
- İlimon* (Burdur): 165
- ilinx (çoşkulu oyunlar): 69
- ilkbahar şenliği: 108
- ilkel dinler: 380
- ilkeller / ilkel budunlar: 57, 63, 68, 380
- İlyada*: 66
- İlyam* (Elazığ): 169
- İmâm Hüseyin (Hz. Hüseyin): 51
- İmam Kunduz* (değnekli oyun: Muğla - Ula): 258-259
- İmmahan* (Yozgat): 166
- İnan, Abdulkadir: 96, 241
- inanç benzeşmesi: 363
- İnce Çayır* (Konya): 166
- İnce Hava* (Bilecik): 162
- İnce Kıрма* (Konya): 166
- İnce Mehmet Zeybeği* (İzmir): 149, 164
- İnce Minare* (top oyunu: Konya): 253
- İnce Oyun* (Bilecik, Çanakkale - Eceabat, Eskişehir, Yalova): 162, 166
- İncesu köyü (Kars – Susuz): 191, 210
- İncik*: 318

- incizleme (ebe tekerlemesi): 129
İndim Derede Durdum (Kars): 169
 İndus Vadisi: 47
 İnebolu (Kastamonu): 153, 161
 İngilizce: 16, 34, 35, 36, 291, 318, 364
 İngiltere: 47, 292, 293, 294, 318, 542
İnnabi (Kars): 169
İp (kız oyunu: Burdur): 274
İp Atlama (kız oyunu: İstanbul, Tekirdağ): 274
İp (Oyun ve eğlence aracı): 74, 274
 ip atlama oyunları: 274, 549
İpip İlmeden (oyun: Gaziantep): 240
 ipli kukla (çadır hayal): 487, 488
 İran: 65, 113, 116, 319, 320, 321, 324, 325, 328, 332, 333, 355, 361, 366, 371, 488, 489, 529, 538
İreşvan (Sivas): 166
İrize (Hemşin - Rize): 161
 İrlanda: 47
 İrlandalılar: 67
İsa Bah (Gaziantep): 172
 İsa'nın doğumu: 112
 İsa'nın ölüp dirilişi: 108, 109, 112
İsasar Sallaması (Çoruh): 161
 iskambil kâğıtları / oyunları: 56, 68, 116
 İskandinavya: 47
 İskoçya: 318
 İslâm: 46, 65, 95, 100, 114, 180, 310, 319, 324, 327, 355, 362
 İslâm dünyası: 43, 343
 İslâm inançları: 116, 310
 İslâm kültürü: 55, 62, 89, 112
 İslâm öncesi inançlar: 116, 176
 İslâm öncesi Orta Asya: 50
 İslâm öncesi törenler: 104
 İslâm öncesi Türk dansları: 115, 176
 İslâm öncesi Türkler: 38, 104, 115
 İslâm takvimi : 104
 İslâm ülkeleri: 116, 310, 332, 352, 354
 İslâmî yasaklar: 50, 51, 97, 115, 180
İsmağan Oyunu (Burdur): 196
 İsmail Paşa: 427
 İsmail Paşa (Mısır Hıdivi): 355
İspahi Oyunu (Burdur): 196
 İspanya: 67, 294
 İspanya Yahudileri: 67
 İspanyol: 333
 İspanyolca: 34: 35
 İsrail: 66
 İstanbul: 10, 14, 15, 71, 92, 115, 116, 117, 129, 138, 205, 207, 254, 255, 256, 258, 260, 262, 266, 267, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 278, 279, 281, 282, 283, 288, 289, 293, 382, 383
İstanbul Çeliği (çelik çomak türü oyun: Muğla – Ula): 258
 İstanbul çocuk oyunları: 116, 138
 İstanbul Limanı: 14
 İstanbul Sanat Festivali: 17
 İstanbul Şehir Tiyatrosu: 17
İstanbul'a Gitme (Sivas – Koyulhisar – Gök-dere köyü): 205
İstiklâl Savaşı (Eskişehir köyleri): 230
 İsveç: 45, 295
 İsviçre: 541
 İş Bankası Kültür Yayınları: 9, 10, 20
İşçi Oyunu (yapılanı yapmaya dayanan oyun: Niğde): 281
 İştâr / İnanna (Tanrıça): 106
 İştâr / İnanna (ana Tanrıça: Fenike): 106, 187, 310, 316
 İtalya Carnavali: 311
 İtalya: 41, 47, 293, 294, 319
 İtalyanca: 34, 35, 311
 İtalyanlar: 41
İto Oyunu (koşmaca oyunu: Muğla – Düğrek köyü): 268
 İvrik (Balıkesir): 494
 İvrindi (Balıkesir): 522
 İzmir: 148, 149, 151, 152, 163, 164, 181, 226, 227, 268, 269, 279, 285, 288
İzmir Zeybeği (Burdur): 165
 İzmit: 152, 162, 163
İzzet Hoca (Kırklareli): 162

J

- Japon dramı: 384
 Japonca: 20, 33
 Japonya: 294, 353, 379

- Jar / Gar (Kuşiler'de [Etiyopya] eski bir 'Tanrı): 355
jarjara (Hindistan): 384
Julian takvimi: 310
Jupiter: 294
Journal of American Folklore: 344
- K**
- Kaba* (Seyhan [Adana]): 165
Kaba Ardıç / Kabardıç (Burdur): 165
Kaba Çöğüz (Samsun): 161
Kaba Güvende (Bozcaada - Çanakkale): 162
Kaba Oyun (Gaziantep): 172
Kabağaçlı, Cevat Şakir (Halikarnas Balıkcısı): 101
Kabaceğiz (Pamukova - Sakarya): 162
Kabadayı (Samsun, Trakya): 161, 162
Kabağı da Boynuma Takarım (Sivas): 166-167
Kabak Halayı (Yozgat): 166
Kabak Havası (Artvin): 161
Kabak Oyunu (kukla; Adana köyleri): 237
Kâbil / Kâbilli: 333
Kaç Çatal? (sorulu şakalı oyun: Muğla-Ula): 279
Kaç Kurtul (esir almaca oyunu: Kayseri): 271
Kaçak Kızlar (Kayseri-Bünyan-Karakaya köyü): 203
kaçıp kovalama oyunları: 253
Kadal ([cirit] değnek oyunu) 255
Kadanay[z] (Eskişehir): 166
Kadı Çavuş (mendilli niyet oyunu: Muğla - Ula)
Kadı Kus Kus (çelik çomak türü oyun: Kon-
ya): 258
Kadı Oyunu (Yenice köyü; Burdur; Taşkale
- Karaman; Tokat köyleri): 195, 196, 233,
520
Kadı ve Fasulye Dişli Adam (Manisa -
Göğdes - Maldan Köyü): 534
Kadıköy (Denizli - Buldan): 205
Kadın Düz Hava (Bilecik): 162
kadın erkek karışık oyunlar: 172
Kadın Halayı (Yozgat): 166
Kadın Horonu (Karadeniz): 510
kadın oyunları: 172
Kadın Zeybeği (Yozgat): 166
Kadın-erkek ilişkisi taklitleri (oyun kümesi):
173, 175
Kadioğlu / Kadioğlu Zeybeği (Muğla - Fethi-
ye): 164, 165
Kadifeci Güzeli (tekerlemeli çocuk oyunu:
Çankırı, Kayseri, İstanbul): 288
Kadifeden Kesesi (Burdur): 165
Kâdirî Devri: 153
Kâdiriyye: 113, 356
Kadirli (Osmaniye): 350
Kafa Kıрма (bilye oyunu: Tekirdağ): 266
Kafakarış (gülle oyunu: İstanbul): 266
Kafe Çeçen (Yıldızeli): 166
Kâfirler (Afganistan'da bir topluluk): 66, 95,
114
Kafkas Oyunu (Samsun): 161
Kafkas Raksı (Bozöyük): 162
Kafkasya Ermenileri: 333
Kaflan: 55
Kagant ([Ermenice yılbaşı, yeni yıl] Alevî
bayramlarından biri: Elbistan, Maraş, Si-
vas): 371
Kağızman (Kars): 147, 169
Kağızman Barı (Kars):
Kahire: 116
kahve falı: 546
kahvehane / kahve: 351, 546
Kakkudaş (taş oyunu: Erzincan): 264
Kala Oyunu (esir almaca oyunu: Diyarba-
kır): 271
Kalaha (*Mangala* türü biri oyun): 351, 544
Kalanas [Çalışanlar] köyü (Trabzon - Of):
269, 275, 277
Kalangalar (Rodecya): 346
Kalantor (Ermeni köylü oyunu): 111
Kalari (Kars): 169
Kalaycı (Ankara - Kızılcahamam, Tunceli -
Pertek - Ulupınar köyü): 210, 227, 296
Kalaycı köyü (Kayseri - Pınarbaşı): 204, 227
Kalaycı Oyunu / Kale Çeliği (takımlı değnek
oyunu: Tokat köyleri; Hatay): 257, 519
Kalde: 42
Kaldırıcı: 125

- Kal'e* (güç kullanma oyunu: Burdur): 272
Kale (Afrika'da *Mangala* türünden oyun): 44, 343
Kale Çeliği / Kalaycı Oyunu (takımlı değnek oyunu: Tokat köyleri): 257
Kale Kapmaca (esir alma oyunu: Elazığ): 78, 272
Kale oyunu (Ermeni köylü oyunu): 110
 Kaleli top oyunları: 254
Kalem Oyunu (değnekli oyun: Isparta): 258
Kalender (Kars): 169
 Kalender dervişler: 19, 114
 Kalenderçiler: 364
 Kalebası köyü (Gaziantep – Yavuzeli): 189, 192, 193
 kaleyi alma: 59
Kalik (Erzincan'da Saya'ya verilen ad): 54
Kalk Oyuna Kızan, Kalk Oyuna (Kütahya): 164
Kalkağan Oyunu (Doğu illeri): 191
Kalkan Kılıç (Urfa): 169, 172
Kalkan Oyunu (Burdur, Bursa, Muğla, Kütahya): 150, 164, 175, 284
Kallak Oyunu (çukurlu değnek oyunu: Muğla): 261
Kaloş (Kars): 169
Kalpazan (büyükbaş hayvan aşığı: Kayseri): kam (şaman): 19, 50, 364
Kamalı Halay (Yozgat): 150, 166
 Kamboçya: 317, 379
 kamçı (şaman): 50
 Kamerun: 344
Kâmil Bey (Muğla): 164
Kamo Oyunu (Sivas): 167
 Kanada: 385
 kandil: 369
Kandilli (Tokat): 161
 Kangal (Sivas): 71, 129, 288
Kanlı Kale (taş oyunu: İzmir – Seferihisar): 262
Kanlı pilâv / Barana (kış sohbeti, Balıkesir - Dursunbey): 125
 Kantemir, D.: 312
 Kanunî Süleyman (Osmanlı padişahı): 58
Kap Kaç Oyunu (takımlı, kovalamalı mendil oyunu: İstanbul): 269
Kapı Ardına (Afyon): 164
 Kapıcı (Alevî cemlerinde cem evinin kapısında bekleyen görevli): 368
 Kaplıca eğlentisi (Bursa): 121
Kaptı Kaçtı (taş oyunu: Niğde): 263
Kar mı Yağdı Kütahya'nın Dağına? (Kütahya): 164
Kara Bacak Oyunu (Aksaray köyleri): 232
 kara dervişler: 19
 kara kam / şaman (Burgatlarda kötü şaman=kara in bö): 19, 50, 474
Kara Kedi (ebeli takım oyunu: Uşak): 83, 271
Kara Kız (Gaziantep): 172
 Kara Koyunlu oymakları: 97
Kara Tavuk Oyunu (atlama – sıçrama oyunu: Niğde): 273
Kara Toprak (Şarköy – Tekirdağ): 162
Karabağ (Artvin / Çoruh, Kars – Kağızman): 151, 161, 169
 Karabağ köyü (Kars – Kağızman): 147
Karabiber (Konya, Eskişehir): 167
 Karaca Ahmet: 368
 Karacabey: 189, 190, 206, 213, 223, 526, 630
Karaçar / Karaçor / Karaçör (Çukurova; Eğin [Kemaliye] – Erzincan; Tunceli): 154, 165, 169, 235
Karaçayır (Çanakkale): 162
Karaçör / Karaçar / Karaçor (Çukurova; Eğin [Kemaliye] – Erzincan; Tunceli): 154, 165, 169, 235
 Karadeniz: 15
 Karadeniz (Bölge): 143, 147, 159, 160, 174, 175
Karadeniz (Çoruh): 161
 Karadeniz dansları / oyunları: 155, 160
Karadeniz Horanı (Samsun): 161
 Karadeniz kıyıları: 122
Karadentli (Fethiye - Muğla): 147
 Karadin köyü (Antalya – Korkuteli): 147
Karadüzen (Erzurum'da kadın eğlentileri): 120
 Karagas şamanı: 480
 Karagiosis (Yunan Karagözü): 103

Karagöz oyunu: 56, 103, 129, 234, 338, 340, 388
Karagöz. Turkish Shadow Theater (Metin And): 384
Karagözcülük: 236
Karahisar (Malatya): 169
Karahisar (Sivas): 167
karain bö (Burgatlarda kara/kötü şaman): 19, 50
Karakaya köyü (Kayseri – Bünyan): 203, 211
Karakıştani (Siirt): 154, 169, 172
Karakuş (Eskişehir): 167
Karakuştani (Hakkâri):
Karakuşun Kanadı (Yozgat): 167
Karakuyu (Gaziantep): 147, 172
Karakuzu Havası (Kastamonu – Karakuzu köyü): 147, 173
Karakuzu köyü (Gaziantep – Nizip): 147
Karakuzu köyü (Kastamonu): 147
Karalar (Adana): 285
Karam (Niğde): 167
Karaman: 97, 118, 119, 123, 129, 167, 188, 192, 197, 202, 203, 208, 211, 212, 214, 215, 216, 218, 221, 222, 225, 231, 232, 263, 272, 278, 281, 287
Karamanlı (Burdur): 165
Karamuk (Sivas): 167
Karanfil (Konya): 167
Karanfil Oyunu (Kastamonu / Yozgat): 161, 167
Karanlık Dere (Çanakkale): 162
Karaoğlan (Maraş – Araplı köyü): 229
Karapınar'ın İrimi (Muğla): 164
Karapürçek (Kars): 169
Karaşar köyü (Ankara – Beypazarı): 147
Karaşar Zeybeği (Ankara – Beypazarı – Karaşar köyü): 147, 167
Karayılan (Kastamonulu davulcu): 491
Karayusuf (Trakya [Edirne – Karayusuf köyü]): 147, 149, 162
Karayusuf köyü (Edirne): 147
Kardaonlu (Kars): 169
Kargı Oyunu (değnekli oyun: Mersin – Silifke Türkmenleri, Sinop): 161, 258
Kargılama (Tunceli): 169

Karı Koca (bir eylemi yapanı bulma oyunu: Karaman): 278-279
Karinom (Burdur): 165
Karkın Halayı (Sivas): 167
Karnabet köyü (Kilis): 192
Karnaval / Carnaval: 109, 311, 328, 332, 333, 334, 336, 337, 338, 537
Karnaval oyunları: 110, 333, 334, 336, 337, 537
Karnaval ve Despot (Ermeni köylü oyunu): 110
Karnebi köyü (Kilis): 203, 204, 215
Kars: 12, 49, 118, 128, 137, 143, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 154, 155, 156, 157, 168, 169, 170, 171, 174, 175, 176, 191, 200, 210, 222, 231, 237, 244, 246, 250, 285, 292, 314, 325, 326, 337, 383
Kars Barı: 146,
Kars oyunları: 156, 157
Kars Yallısı (Kars): 169
Kars Zeybeği (Kars): 169, 175
Kars'ın Kalesi (Eğin [Kemaliye] – Erzincan): 169
Kars'ın Önü (Kars): 146, 169
Karsani (Siirt): 172
Karşıdaki Güzel (Kütahya): 154, 164
Karşıdan Karşıya (Erzurum): 169
Karşılama (Balıkesir, Bergama, Bingöl, Bolu, Bozcaada, Bursa, Erzincan, Giresun, Muş, Ordu, Şarköy, Tekirdağ, Trakya, Van): 148, 152, 155, 158, 161, 162, 164, 169, 173, 176
Karşılatma (Giresun): 161
Karşılıklı Kol Oyunu (Urfa): 148, 172
Karşılıklı Oyun (Bilecik): 163
Kartal / Kartal Halayı / Kartal Oyunu (Siirt, Sivas, Tokat, Yozgat – Akdağmadeni–Kartal köyü): 161, 167, 169, 172, 174, 514
Kartal Oyunu / Karakuş (Adıyaman – Bebek köyü, Bingöl): 169, 174, 226
Kartal Samahı: 180
Karzani (Muş): 169
Kasap (Eğin [Kemaliye] – Erzincan, Samsun, Siirt): 169, 172
Kasap Havası (Çanakkale – Gelibolu): 149, 163, 190

- Kasap Horosu* (Kırklareli): 163
Kasap Oyunu (Balıkesir – Bandırma ve Karacabey arasında Yenice köyü, Tokat – Çamlıca ve Çaylı köyleri): 190, 209
 Kasım (Rûz-ı Kasım): 104
Kasnak (Bergama): 164
Kasnak Oyunu (Yozgat): 238
Kasnakçı Oyunu (Sinop): 149
 Kastamonu: 91, 127, 148, 149, 152, 153, 158, 160, 161, 162, 173, 175, 283, 491
Kaşengi / Kaşengi Oyunu (Malatya, Kars): 154, 169
 Kâşgar: 484, 485
 Kâşgarlı Mahmud: 32
 Kaşgay Aşiretleri (İran): 324
Kaşık Havası: 150
 kaşık oyunları (Anadolu): 46, 145, 156, 158, 159
Kaşık Oyunu (Antalya; Bursa; Konya – Bozok; Eskişehir; Mersin – Silifke): 150, 158, 159, 165, 167, 507, 509
Kaşıklatma: 150
Kaşıklı Efe Oyunu (Afyonkarahisar): 150, 164
Kaşıklı Kırık Oyunu (Balıkesir): 125
Kaşıklı Kol Oyunu: 150
Kaşıklı Oyun (Ankara, Safranbolu [Karabük]): 150, 167
Kaşıklı Sallama (Isparta): 150, 165
 Kaşıklar (Türk boyu): 66
 katharsis (çılgınlık): 387
Katır Oyunu (İçel): 227
 katışık aşık oyunları: 246
 katışıklı oyunlar: 69
 Kâtip Çelebi: 114
Katmalı (aşık oyunu: Kayseri): 245, 246
 Katsondonisler: 107
Kavak (Erzurum): 169, 174
Kavak Kesme (Tunceli köyleri): 207
 Kavaktepe köyü (Tunceli – Mazgirt): 233
Kayalar (Konya, Nevşehir): 167
Kayasu Oyunu (taş oyunu: İstanbul – Çatalca): 262
Kaydalama (Afyon): 164
Kaydırak / Maya / Kaykı / Hotak Oyunu (taş oyunu: Konya – Beyşehir, Konya – Ilgın): 262
Kaydırma (Kelkit): 161
 Kaygılı köyü (Yozgat – Şefaatlı): 215
Kayır Çeligi / Çatkayır (çelik çomak oyunu: Çankırı): 257
Kayış Top (oyun: Gaziantep): 240
Kaykı / Maya / Kaydırak / Hotak Oyunu (taş oyunu: Konya – Beyşehir, Konya – Ilgın): 262
Kaykuz Kaykuz (çukurlu boncuk oyunu: Isparta): 266
Kaymakam (Gaziantep – Yavuzeli – Kaleobası ve Saraymağara köyleri): 189
 kayon (Endonezya): 384
Kaynanan Cadı Diyorlar (Konya – Çumra – Fethiye köyü): 205
 Kayseri: 71, 76, 78, 81, 119, 126, 129, 130, 131, 133, 135, 136, 137, 140, 153, 154, 156, 157, 166, 167, 200, 203, 204, 208, 209, 211, 213, 220, 224, 227, 231, 237, 243, 244, 245, 246, 250, 251, 254, 261, 262, 267, 268, 269, 271, 272, 273, 275, 277, 278, 279, 281, 283, 288, 289, 293, 513, 532
 kaz: 90, 91
Kayseri Halayı: 513
Kaz Ayağı (Kars): 169
 Kaz Dağı: 363
Kazak Barı (Erzurum): 149, 169
Kazaki (Kars): 169
 Kazakistan: 344
 Kazak-Kırgız bakışları: 41
Kazankup / Gazan Gup (çukurlu top oyunu: Kayseri): 81, 82, 254
 Kazanlık (Bulgaristan): 540
Kazık Atmaca (değnekli oyun: Muğla – Ula): 256
Kazık Oyunu (değnekli oyun: Isparta): 256
Kazıklı (çelik çomak türünden oyun: Niğde): 257
 Kazıklı köyü (Kilis): 215
Kazıklı Tura (güç kullanma oyunu: Isparta, Muğla - Ula): 74, 78, 272
Kâzım Zeybeği (Afyon, Burdur): 164, 165
 Kâzımpaşa (Van): 146
Kazibe (Edirne): 163
 Keban (Elazığ): 171
Keban Çiftetellisi (Elazığ): 169

- Keçeli* (Ankara, Kırşehir): 167
Keçeli Oyun (Barak – Gaziantep): 172
Keçi Adam (Ermeni köylü oyunu: Anadolu): 111, 337, 533
keçi adamlar: 386
Keçi Oyunu (Ermeni köylü oyunu): 111, 493
Keçi Oyunu (seyirlik oyun): 320
Keçibaş (Yağmur yağdıran) (Ermeni köylü oyunu): 111, 493
Keçiborlu (Isparta): 273
Keçiğe Caney (Hakkâri): 169
Keçikani (Mardin, Diyarbakır): 172
Keçike (Elazığ): 155, 169
Keçiki / Nadem Hırçiki (Hınıs): 169
Kedi Oyunu (Aksaray köyleri, Tunceli – Perçek - Yeniköy): 206, 226
Kefali (*kelhalil*) (aşığın atılırken tutulan çukur ve girintili yüzü: Kayseri)
Keklik (Konya, Mersin - Silifke): 149, 165, 167, 173, 226
Keklik Halayı (Yozgat): 167
Keklik Mengisi (Silifke): 154, 155, 165
Kel Geldi (Ermeni köylü oyunu): 111
Kelit ([Ulutepe köyü]) (Tokat – Turhal): 223, 224
Kelkit (Gümüşhane): 138, 160, 161
Kelkit Türküsü: 161
Kelo (Maraş): 165
Keloğlan (masal ve oyun kahramanı, kişisi): 227, 228
Keloğlan Oyunu (Ankara): 228
Kemah (Erzincan): 148, 150, 153, 161, 173
Kemal Çavuş (Tunceli): 149, 169
Kemaliye [Eğîn] (Erzincan): 139, 146, 149, 157, 168, 170, 171, 250, 271
Kemaliye Tamzarası (Malatya): 146, 169
Keme Çekti (korkutmalı şaka oyunu: Muğla – Ula): 282
kemençe: 15, 144, 367
Kemer köyü (Kayseri – Erkilet): 209
Kemeraltı (Bergama - İzmir): 164
Kemik (saklanan nesneyi bulmaya dayanan takım oyunu: Konya, Muğla): 278
kemiklerle oynanan oyunlar: 241, 278
Kenan (Yozgat): 167
Kenek (Kars): 169
kenosis (boşalma): 103
Kentvari (Kars): 151, 169
Kenya: 343, 344
Kenya Üniversitesi: 344
Kepece Başı (yağmur yağdırma kuklası): 235
Kepece Kadın (yağmur yağdırma kuklası): 235, 287
Kepeçcik (Balıkesir-İvrık): 494
Kepecik (yağmur yağdırma kuklası): 235, 287
Kephallorvrisso: 107
Keraboza (Maraş): 165
Kerbelâ / Kerbelâ olayı: 113, 310, 353, 366
Kereboz / Adana Üç Ayağı (Gaziantep): 172
Kerem / Keremin Halayı (Gaziantep): 149, 172
Keriboz (Urfa): 172
Keriboz Halayı (Yozgat): 167
Kerimoğlu (Muğla): 164
Kerkçeşme (Yozgat): 167
kernay: 487
Kersi (Van): 169
Kervan Oyunu (bir *Köse Oyunu* çeşitlemesi; Kars): 231
Kesik (*Let*) (törpü ile düzeltilmiş aşık: Kars)
Kesik Çayır (Konya): 167
kesik oyunlar: 144
Kesik Zeybek (Isparta): 165
Kesirtayn (Mardin): 172
Keskelle (atlama-sıçrama oyunu: Çanakkale – Ezine): 273
Keskin (Ankara): 146
Kesme (Kars): 169
Kesme Doğrama (Trabzon): 161
Kestirme (Burdur): 165
Keşan (Edirne): 256, 262
Keşiş Oyunu (Kilis – Karnabet ve Cengin köyleri): 192
Kete oyunu (Boyabat): 120
Kevaş (Bitlis): 169
Kevenk (Bitlis): 169
Khezal Oy (Kars): 169
Kıbık (*Mangala* benzeri bir oyun: Amasya): 349
Kıbrıs Zeybeği (Silifke): 146, 165
Kıtır Kıtır (Isparta): 165

- Kıfı henk (erkek derneği): 121
Kılıç Kalkan Oyunu (Siirt, Urfa): 172, 175
Kılıç Oyunu (Rize; Urfa): 150, 161, 510, 511
Kılıççı (Muş - Malazgirt): 169
Kılıç-Kalkan (Bitlis, Hakkâri, Malatya, Muş): 150, 169
 Kılıçlı / kalkanlı düğün dansları: 63, 64
Killeyt (aşık oyunu: Gaziantep): 246
Kimil (Urfa): 174
 kırmız töreni: 95
Kırmızlı (aşık oyunu: Kayseri): 246
 kına gecesi: 120, 122, 201, 203, 236, 332
Kına Havası (Trabzon): 161
Kına vurmaç (oyun): 70
 Kına yemeği (düğün şöleni): 122
Kınalı Keklik (Kastamonu): 149, 161
Kınalı Parmak - Allı Yemenim (Gaziantep): 172
 Kindım (erkek derneği): 121
 Kınık köyü (Muğla - Fethiye): 147
Kınık Oyunu (Muğla - Fethiye - Kınık köyü): 147, 165
Kıpçak / Kıpçık (Denizli): 150, 155, 164
Kıpırdım (Bilecik): 163
Kır At (Kars): 169-170
Kırat Zamahı (Tokat): 161, 180, 184
Kırdırma (Bilecik): 163
 Kırgız / Tatar Müslüman şamanları: 89
 Kırgız Kazaklar: 99
 Kırgız şamanları: 362, 363
 Kırgızistan: 344
 Kırgızlar: 50, 362
Kırık Hava (Bursa): 163
 kırık havalar: 144
Kırık Oyun (Balıkesir, İçel, Konya, Kütahya): 163, 164, 165, 167
Kırık Tavas Zeybeği (Denizli): 164
Kırıkcan (Gaziantep): 172
Kırıkhan (Adana): 165
Kırın (Tekirdağ): 163
 Kırıntı (düğün şöleni): 122, 143
 Kırk Budak: 362
Kırıtma (Kütahya): 148, 164
Kırka Zeybeği (Eskişehir): 167
 Kırklar: 368, 372
 Kırklar Cemi: 368
 Kırklar dolusu: 372
Kırklar Semâ'i (Narlıdere köyü - İzmir, Antalya - Kumluca - Hızırkâhya köyü): 182, 184, 185
Kırklar zamahı (Tokat): 161, 180, 184
 Kırklareli: 128, 130, 162, 163, 269, 284, 525
Kırma (Giresun): 161
Kırmaz Kim Kırar (oyun: Gaziantep): 240
Kırmızı-Beyaz (takımlı kovalamaca oyunu: İstanbul - Kayseri): 76, 293
 Kırşehir: 147, 149, 166, 167, 200, 243, 245, 247, 257, 259, 261, 273, 278, 279, 283, 286, 326, 548, 552
 Kırtil köyü (Mersin - Silifke): 15, 502
Kıskaç (Kars): 176
Kış Oyunu (Isparta): 165
Kış sohbeti (Balıkesir - Dursunbey): 125, 226
 kış yarısı (törensel oyunlar): 54
Kışyarısı (Malatya köyleri): 187
Kıvrak Beşkaza (Fethiye): 165
Kıvrak Çoruh (Artvin): 148
Kıvrak Halay (Kırşehir): 167
Kıvrak Oyun / Oyunu (Fethiye, Muğla): 148, 164, 165
 kıvrak oyunlar: 144
 Kıyâmî (zikir): 113
Kıyık Halayı (Yozgat): 167
Kıyılı (Çorum, Kayseri): 157, 167
Kız Bostanda Lâhana (Eğir [Kemaliye] - Erzincan): 170
Kız Evlendirme Oyunu (Gaziantep - Oğuzeli - Büyükbaykır köyü): 200
Kız Halayı (Tokat): 161
Kız Havası (Uludağ - Bursa): 148
Kız Horonu (Trabzon): 161
 kız kaçırma oyunları (Anadolu): 61, 104, 109, 187, 191, 192, 195, 196, 199, 227, 272, 292, 335
Kız Kaçırma (güç gösterme oyunu: Afyonkarahisar - Bolvadin, Ankara - Beypazarı - Karaman, Gaziantep - Yavuzeli - Kaleobası ve Saraymağara köyleri, İzmir - Seferihisar, Sivas köyleri, Tunceli - Pertek - Tozkoparan köyü): 192, 193, 195, 196, 199, 226, 272

- Kız Oyunu* (Denizli, Van): 148, 164, 170
Kız Sana D \ddot{u} g \ddot{u} r Geldiler (Kilis – Karnebi ve Cengin k \ddot{u} yleri): 204
Kız Satma Oyunu (Ankara k \ddot{u} yleri, Maraş – T \ddot{u} rkoğlu – \ddot{C} obantepe k \ddot{u} y \ddot{u}): 202, 207
Kız Vermek (Ermeni k \ddot{u} yl \ddot{u} oyunu): 111
Kızartma (el oyunu: İstanbul): 289
Kızdı Kızdı (g \ddot{u} ç kullanma oyunu: Burdur): 272
Kızgın Taş (saklanan nesneyi bulma oyunu: Muğla – Ula): 278
Kızık Halayı (Sivas – Zara – Kızık k \ddot{u} y \ddot{u}): 147, 153, 167
Kızık k \ddot{u} y \ddot{u} (Sivas – Zara): 147
Kızıl Elma (Erzurum): 170
Kızılbaş K \ddot{u} rtler: 363
Kızılbaşlar: 114, 363, 365
Kızılca k \ddot{u} y \ddot{u} / Kızılca k \ddot{u} y \ddot{u} (Kırşehir): 326, 517
Kızılcahamam (Ankara): 210, 259
Kızıl \ddot{u} ren k \ddot{u} y \ddot{u} : 130
Kızır (aşı k oyunu: Kars): 246
Kızıştı (oyun: Ula – Muğla): 73, 253
Kızlar (Siirt): 172
Kıbele (Frig Tanrıçası): 310, 387
Kibidik (taş oyunu: Eskişehir): 262
Kilimli (Zonguldak): 161
Kilis: 192, 203, 204, 205, 215, 232, 283
Kilitleme (Tunceli): 170
Kim Değdi? (g \ddot{u} z \ddot{u} kapalı oynanan sorulu oyun: İzmir – Seferihisar): 279
Kim Kime (Ermeni k \ddot{u} yl \ddot{u} oyunu): 111
Kim Vurdu? (sorulu şaşırtmalı oyun: Konya, Muğla – Ula): 279
Kinal, Fahri: 20
Kin Davar / Ken \ddot{u} v \ddot{u} ri (Kars): 170
Kindek (bilye oyunu: Amasya): 266
Kintler (Diyarbakır): 172
Kip (Bing \ddot{u} l): 150, 170
Kiraz bayramı (a \ddot{c} ık hava eğlentisi): 121
Kirby, E. T.: 383, 384, 386, 387, 388
Kirby, Michael: 383
Kiriboz Halayı (Yozgat): 175
Kirmen / Terşi (Gaziantep): 174
Kirpi / Kipri Oyunu (Aksaray k \ddot{u} yleri): 226
Kisolo ya mungu [Tanrı oyunu] (Afrika'da *Mangala* t \ddot{u} r \ddot{u} nden oyun): 345
Kişi yemeği (d \ddot{u} đ \ddot{u} n ş \ddot{u} leni): 122
Kitab \ddot{u} 'l-Figani (Eb \ddot{u} 'l-Ferec): 343
Kivi (İran): 324
Klasik Latince: 34
Kobak / Kobak Horonu (Artvin): 161
Koca (Kırşehir – Mucur): 200
Koca Arap (İzmir – Bergama – Muğla – Fet-hiye): 164, 165
koca – aş k – âşık \ddot{u} çgeni: 388
Kocaeli: 242
Kocaların Y \ddot{u} z \ddot{u} n \ddot{u} Ağartmak (Yozgat – Sarı-kaya): 205
Kocaman (Trabzon – Akçaabat): 196
koç / koyun heykelleri: 97
Koç Barı (Kars): 170,
Koç Halayı (Bitlis, Sivas – Şarkışla, Tunceli): 149, 154, 170, 173-174,
Koç Katımı (Ankara – Beypazarı – Zaviye k \ddot{u} y \ddot{u} , Malatya, Tokat k \ddot{u} yleri), 128, 216, 219, 225
koçak (Kars): 143
Koçaklama (Ağrı): 170
Koççari (Kars, Kelkit - G \ddot{u} m \ddot{u} şhane, Erzu-rum): 161, 170
Koçeri (Bing \ddot{u} l, Muş, Erzincan, Erzurum): 170
Kodu Gelin (yağmur yağdırma kuklası): 235, 287
Kofçaz (Kırklareli): 128
Koffi (Ağrı): 170
kokla (kukla): 96, 103
Kol Kırmastı (Buhur): 148
Kol Korçak (Kuğurcak) 487
kol oyunları: 144, 158
Kol Oyunu (Gaziantep, Giresun, Muş, Ordu, Sivas, Tunceli, Yozgat): 79, 161, 167, 170, 172
Kol Salma (Erzurum, Malatya): 170
Kol Takma (Bing \ddot{u} l): 148, 170
Kolanga / Golanga (bayram eğlencesi): 120
Koları (Kars): 170
Kolbastı Havası: 150
Koldan kopan / Abdal Musa Erk \ddot{a} ni: 370
Kollabismos (*Çatal-matal* t \ddot{u} r \ddot{u} nden oyun): 293
Kolsuz / Çolak (Çankırı): 194
komos / komus / gamos: 106, 386

- Komşu Komşu* (tekerlemeli çocuk oyunu: İzmir): 288
- Komşuculuk* (evcilik türünden oyun: Tekirdağ): 283
- Komşu-Komşu* (evcilik türünden oyun: Muğla – Ula): 283
- Komşuluk* (oyun): 283
- Komşunun Oğlu* (Kilis – Karnebi köyü): 203
- Kondurayı Mor Boyarlar* (Kars): 170
- Kondurma [Biricik, Cübertme]* (aşık oyunu: Kırşehir): 247
- konuşma dili: 380
- Konya: 51, 72, 73, 102, 129, 130, 131, 134, 141, 143, 146, 148, 149, 150, 158, 159, 166, 167, 173, 205, 219, 235, 242, 243, 244, , 245, 246, 250, 252, 253, 254, 255, 257, 258, 260, 261, 262, 265, 267, 269, 270, 272, 273, 275, 277, 278, 279, 282, 283, 288, 289, 379, 507
- Konyalı* (Burdur, Konya): 165, 167
- Korçak* (kukla, bebek, heykel; Anadolu, Bayburt ve Gümüşhane): 96, 236
- Kordelâci Hanım* (oyun: Kayseri): 288
- Kordon Zeybeği* (İzmir): 164
- Kore / Persephone (EskiYunan): 104, 105, 191, 294
- Kore: 17, 47
- Koribantesler: 386, 387
- Korkuteli (Antalya): 131, 147
- Korkutmaca* (korkutmalı şaka oyunu: İzmir – Seferihisar): 282
- koro: 386
- Korudere Zeybeği* (Sakarya): 163
- Kos-kosa* (Köse oyunu: Azerbaycan): 328, 329, 330, 331, 332
- Kosa Gelin* (Ermeni seyirlik köylü oyunu: Anadolu): 337
- Kossa Gelin* (Köse türünden oyun: İran – Ebher): 323
- koşay, Hamit Zübeyir: 97
- koşma / koşmaca / kovalamaca – zor kullanma oyunları: 133, 239, 267, 268, 269, 270
- Koşma / Koşmaca Oyunu* (Erzurum): 58, 59, 71, 170
- Kotan Barı* (Kars – Ani): 170, 175
- kovalama / kovalamaca oyunları: 130, 253, 267, 270, 294
- Kovalamaca Oyunu* (Konya): 130
- Kovandan Arı Çalma* (Adana – Feke – Hamzalı köyü): (Çorum – Sungurlu – Demireşeyh köyü): 206
- kovboy: 79
- Koyrak Oyunu* (taş oyunu: Burdur): 262
- Koyseri – Kuseyri* (Gaziantep): 172
- Koyulhisar (Sivas): 119, 197, 205, 210, 223
- koyun / koç heykelleri: 97
- Koyun Baba / Çoban Baba* (samah): 372
- Koyun Yatırma* (açık hava eğlentisi): 121
- Koyun Yüzü* (Tokat köyleri): 220
- Koz (Ceviz) oyunu*: 44
- Koz, M. Sabri: 9, 18
- Kozak köyü (İzmir – Bergama): 147
- Kozak Zeybeği* (İzmir – Bergama – Kozak köyü): 164
- Kozan: 191, 225, 226
- Kozangel* (Trabzon): 161
- Kozanoğlu* (Konya): 167
- Kozik / Kuka Oyunu* (taş oyunu: Erzurum): 262
- Kozyol* (Keçi) (*Uzun Fişek* türünden oyun: Rusya): 295
- Köççeri* (Kars): 170
- köçek / köçeklik: 143, 155, 351, 546
- Köçek Oyunu* (Bursa, Çankırı, Eskişehir, Kütahya, Samsun, Tokat): 155, 161, 167
- Köçeri* (Mardin, Muş): 170, 172
- Kök* (çelik çomak türü oyun: Muğla – Ula): 258
- Kökböri* (oyun): 43
- Köksal, H. Ünal: 20
- Köktürk yazıtları: 38
- Kölete köyü (Kayseri – Bünyan): 220
- Kömes Köstü (Kümes Çöktü)* (taklitli oyun: Uşak – Elmacık köyü): 283
- Kömürçü* (Pazar – Rize): 149, 161
- Köpek Oyunu* (Aksaray köyleri): 226
- Köprülü, M. Fuat: 49, 114
- Kör At Kazığı* (güç kullanma oyunu: Kayseri): 272
- Kör Çapar* (körebe oyunu: Kırklareli, Muğla – Ula): 130, 269

- Kör Çebiş* / *Kör Çepiş* (Ankara, Muğla – Ula): 45, 130, 269, 294
- Körebe* [Gözbağlama] / *Kör Ebe Oyunu* (Çorum köyleri; İstanbul; İzmir – Seferihisar; Kırşehir; Konya; Maraş; Tekirdağ; Trabzon – Of – Kalanas [Çalışanlar] köyü): 269, 552
- körebe oyunu: 45, 73, 78, 130, 269, 294
- Körlebbek* (körebe oyunu: İzmir – Tire): 269
- Koroğlu* (Adana, Bolu, Bursa, Çoruh, İçel, Isparta, Kars): 149, 165, 170, 175
- Koroğlu (destan kahramanı): 227
- Koroğlu Barı* (Kars, Erzurum): 149, 152, 155, 170
- Koroğlu Oyun Türküsü* (Bursa): 163
- Koroğlu Oyunu* (Samsun, Bolu, Çoruh, İzmir – Bayındır – Yakapınar [Uladi] köyü, Kayseri – Pınarbaşı – Kalaylı köyü, Tomarza – Ahmezer köyü, Hacılar): 161, 227, 228
- Koroğlu Zeybeği*: 149
- Körüğü Gapa* (Kars – Susuz – İncesu köyü): 210
- Köse (Türk masal kahramanı; Anadolu ve Azerbaycan seyirlik oyunlarında tip): 51, 135, 189, 201, 202, 213, 316, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 328, 329, 330, 331, 332
- Köse* / *Köse Gelin* (seyirlik oyun: Azerbaycan): 320
- Köse* / *Köse Gelin* (Ermeni köylü oyunu: Anadolu): 111, 326
- Köse Bernişin* / *Rükûb el Köse* / *Kösenişin* (ilkbahar şenliği: İran): 319
- Köse Gelin* / *Köse ile Gelin* / *Köse–Gelin Oyunu* (Doğu Beyazıt – Ağrı; Iğdır): 191, 325, 529
- Köse Gezdirme* (Kırşehir – Çiçekdağı – Kösefakılı köyü): 326
- Köse Oyunu* (Tille Köyü – Adıyaman; Aksaray; Ankara – Beypazarı – Yoğunpelit köyü; Kars; Kırşehir – Kızılca köyü; Van): 49, 50, 51, 188, 196, 200, 201, 207, 231, 292, 316, 320, 325, 326, 328, 371, 516, 529
- Köse Oyunu* (İran): 529
- Köse töreni* (İran – Hemedan – Ahutepe): 323
- Kösefakılı köyü (Kırşehir – Çiçekdağı): 326
- Kösem Var* (seyirlik oyun: Kırşehir – Kızılca köyü): 517
- Kösenişin* / *Rükûb el Köse* / *Köse Bernişin* (ilkbahar şenliği: İran): 319
- Köskür* (değnekli oyun: Adana): 256
- Köse Kapmaca* (koşma, yer kapma oyunu: İstanbul, Kayseri): 270
- Köşkerdeli* (Denizli): 164
- Köşker* (Besni): 146
- Köşker köyü (Urfa): 146
- Kötele Oyunu* (değnekli oyun: Adana): 258
- köy temsilcileri: 117
- Köy* / *Künü* (aşık oyunu, Konya): 131, 246
- Köy Ağırlaması* / *Düz Halay* (Sivas): 167
- Köy Göçtü* (oyun: Sivas - Koyulhisar – Gökdere köyü): 119
- Köy Göçtü* (takımlı top oyunu: Niğde – Bor): 253
- Köy Halayı* (Sivas): 156, 167, 174, 514
- Köy İşleri Bakanlığı: 297
- köy ortaoyunları: 117
- Köy Temsilleri* (Ahmet Kutsi Tecer): 11, 327
- köy tiyatrosu: 117
- köylü dansları: 133, 143, 144, 145, 146, 152, 292, 293
- Köylü Kızı* (çocuk oyunu: Niğde): 547
- köylü müziği: 143
- köylü oyunları: 11, 12, 13, 49, 61, 104, 116, 120, 133, 143, 145, 146, 151, 152, 292, 293
- Köylü Şehirde* (Tunceli – Tozkoparan köyü): 205
- Kral* (Ermeni köylü oyunu): 110
- Kral yapma oyunu* (Ermeni köylü oyunu): 110
- Kralın eşiği* (Ermeni köylü oyunu): 110
- Kralıyım Kralıyım* (Ermeni köylü oyunu): 110
- Kraliçe Hatasu: 42
- Kralların Kaçışı Şenliği* / *Regifugium* (Roma): 317
- kridati: 33
- Krişna (Hindu Tanrısı): 20
- Krohn, Elsa: 114
- Ksantos (Ak adam): 387

- Ksenefon: 43
 Ksoçipilli (Meksika Tanrısı): 294
Kubbe Çötürüm (güç gösterme oyunu: Gaziantep): 240, 272
Kubuguza (Afrika'da *Mangala* türünden oyun): 44, 343
Kuç Kuçura / Kuçkuçura (güneş çıkarma töreni: Karadeniz): 104, 122, 147
 Kuçera köyü (Trabzon – Sürmene): 147
 Kûdye / Bint-i buhûr (*Zâr* töreninde görevli kadın): 356, 357, 358
 kuğurcak (kukla): 96, 487
Kuka / Kozik Oyunu (taş oyunu: Erzurum): 262
Kukalı Saklambaç (Erzincan): 277
Kuker / Kukeri Oyunu (Bulgar köylü oyunu: Güneybatı Bulgaristan, Sredna-Gora Bölgesi): 109, 312-313, 340, 540
 kukla: 46, 56, 60, 68, 96, 103, 113, 215, 234, 235, 236, 237, 238, 269, 385, 481, 482, 487, 490
 Kukla Müzesi (Moskova): 113
 kukla oyunları / geleneği: 46, 56, 60, 68, 96, 237, 385, 487
Kuku (saklambaç oyunu: Rize): 277
Kule Ney Var (Kars): 170
Kuleyi Gider Yaban (Kars): 170
Kulik Oyunu (Çocuk oyunu: Niğde): 551
Kulle (taş oyunu: Safranbolu [Karabük]): 262
Kum Oyunu (güç oyunu: Niğde – Bor): 268
Kuma Oyunu (Gaziantep – Cengin ve Zalha köyleri): 201
 kumalak (Özbeklerde taş falı): 99
 kumar: 29, 31, 33, 34, 42, 44, 69, 73, 84, 135, 137, 241, 245, 284
Kumar oyunu: 44
 kumaştan top oyunları: 255
Kumbe [Yalak] (çukurlu top oyunu: Çanak-kali – Bayramiç): 254
 Kumluca (Antalya): 184, 285
Kuppe Demir Zubbe (oyun: Gaziantep): 240
Kurak Oyunu (ebeli, kaleli değnek [çomak] oyunu: Safranbolu – [Karabük]): 260
Kur'an: 369
 kurban: 92, 190, 184, 357, 358, 360, 363, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371
Kurban (Güngör Dilmen): 388
 Kurbançı (Âyin-i cem'de kurban kesmekle görevli kimse): 367, 368
 kuretes: 386, 387
 Kurna tapınağı: 42
Kuroğlan (Muğla): 164
 Kurşunlu (Çankırı): 258
Kurt / Zincirkırma (ebeli güç kullanma oyunu: Burdur): 271
Kurt Dolandırma (çoban oyunlarından): 54, 216
Kurt Kuzu Oyunu (ebeli güç kullanma oyunu: İçel – Mara Yayılası – Honamlı Oymağı, İstanbul): 271
Kurt Oyunu (Burdur, Muş): 149, 151
 Kuruhöyük köyü (Kayseri – Felâhiye): 224
Kusarma (Erzurum): 170
Kuse Gelin (Köse oyunu: İran – Fars Bölgesi, İran – Kaşgay aşiretleri): 324
Kuse vo Nakkali (Köse oyunu: İran – Arak bölgesi): 322, 323
Kusturmalı (aşık oyunu: Kyseri): 246
 kuşak bağlama (*Baba* samahında): 497
Kuş tutmaca (oyun): 70
 Kuşiler (Etiyopya'da topluluk): 355
 Kuşsaray köyü (Çorum): 211
Kuşumun Başı (tura [mendil] saklama oyunu: Kayseri): 278
Kutkut Barı (Bayburt): 150, 161
 kutsal sayılar: 92
Kutu Kutu Pense: 556
Kutto (Hınıs): 170
 Kuudî (zikir): 113
Kuvent (Van): 153, 170
Kuvvet Taşı (taş oyunu: Konya): 261
Kuy Taş (*Mangala* benzeri bir oyun: Artvin): 349
Kuyu (*Mangala* benzeri bir oyun: Aydın – Yumalak Çankırı): 349
 Kuzey Afrika: 47, 332, 354
 Kuzey Amerika Kızılderilileri: 33, 299
 Kuzey Amerika: 46, 47, 89, 295
 Kuzey Anadolu: 158, 159
 Kuzey Arizona: 46

- Kuzey Hindistan: 47
 Kuzey Irak: 105
 Kuzey İran: 355
 Kuzey Sumatra: 65
 Kuzeydoğu Bulgaristan: 312
 Kuzu bahçeleri (açık hava eğlencesi): 121
 Kuzu günü (açık hava eğlencesi): 121
Küccari (Bitlis): 170
Küççe / Güççe Dügünü (kuklalı oyun: Konya): 122, 235
Küçeler (Kars): 170
 Küçük Baş Ağa (Yärenlerin başkan yardımcısı): 121
Küçük Tamzara (Eğin [Kemaliye] - Erzincan): 170
Küçük Karza (Elazığ): 170
Kültorbası (düğünlerde konukların üzerine küll dökme geleneği: İzmir - Bayındır - Yukarıpınar [Uladi] köyü): 285
 Kültür Bakanlığı: 11, 13, 16, 297, 346
Kümes Çöktü (*Kömes Köstü*) (taklitli oyun: Uşak - Elmacık köyü): 283
Künt (köşe kapmaca türünden gece oyunu: Malatya): 270
Künü / Köy (aşık oyunu, Konya): 131, 246
 Küplüce köyü (Sivas - Ortakent): 200
Kürdün Kızı (Ayaş, Bayburt, Çankırı, Gümüşhane, Kütahya): 127, 149, 161, 164, 167
Kürdün Yazmanı Barı (Erzurum): 149, 170
 Kürt (Anadolu köylü oyunlarında tip): 189, 227, 228
Kürt Barı (Erzurum): 149, 170
Kürt Çeligi (değnek oyunu: Tokat köyleri): 257
Kürt Halayı (Çukurova, Merzifon - Amasya, Sivas): 149, 165, 174
Kürt Horonu (Samsun): 149, 161
Kürtçe Hora (Yozgat):
Kürtçe Hora (Yozgat): 149
Küstüm (Konya): 167
Küşdahlı (Yozgat) 167
Küşdahlı (Yozgat):
 Kütahya efesi: 125
Kütahya Zeybeği (Kütahya): 146, 164
 Kütahya: 121, 125, 128, 138, 146, 147, 148, 150, 151, 154, 156, 159, 164, 173, 175, 176, 243, 244, 247, 254, 257, 284, 288, 293
Küvent (Bingöl): 170
Küydüme (çelik çomak türünden oyun: Malatya): 257
 Kybele (Ana Tanrıça): 106, 108
- L**
- La Galline* (kız kaçıрма oyunu: İtalya): 293
Lağcibana: 157
Lağcın (Hınıs): 170
Lağci (Ağrı): 170
Lağın Barı (Kars): 170, 173
Lâdik Horanı (Samsun): 161
Lâfla Sahreye Gitmek (oyun: Gaziantep): 240
 lâl / samut/ samut/ dilsiz oyunları: 53, 60, 61, 70, 72, 81, 120, 123, 173, 231, 234, 280
Laldinmez Oyunu ((gülme ve konuşma yasaklı oyun: Azerbaycan): 280
Lâle (Kars): 170
Lâlellim (Tokat): 155, 161
Laley Oyunu (Kars): 170
 Lane, Edward William: 44, 356
 Latin alfabesi: 39
 Latince dualar: 48
 Latince: 34, 35, 264, 311, 342
 Lattuka (Sudan'da oymak): 67
Lavık Barı (Erzurum): 170
Lâz Barı (Erzurum, Kars): 49, 149, 170
Lâz Halayı (Merzifon - Amasya, Yozgat): 149, 167
Lâz Horonu (Ordu, Trabzon [Doğu Karadeniz]): 149, 161
Lâz Oyunu (Ereğli, Kilimli, Muğla): 149, 161, 164
Le Misanthrope (Molière): 388
Le jour et la nuit (Gündüz ve Gece, oyun: Fransa): 293
Lebleb Oyunu (şaşırtmalı, yanıltmaçlı söz oyunu: Karaman): 281
Lebli Çoban (çocuk oyunu: Kayseri): 289
 Leiden Üniversitesi: 20
Leli Aşa Oyunu (Elazığ): 170, 174
 Lengeran (Azerbaycan): 331
 Leningrad Genel Kitaplığı: 321

Leopoldstadt (Viyana): 569
Les Jeux et Les Hommes [Oyunlar ve İnsanlar] (Roger Caillois): 291
Let (Kesik) (törpü ile düzeltilmiş aşık: Kars)
 Levend, Ağâh Sırrı: 177, 180
Levent Zeybeği (Muğla): 164
Levzer Oyunu Havası (Tunceli): 170
Leyla ile Mecnun (Karagöz oyunu): 388
Leylana Halayı (Elazığ): 170
Leylek Oyunu (İzmir – Bayındır - Yakapınar [Uladi] köyü): 226
Leylim (Gaziantep): 145, 152, 172
 Lezge köyü (Urfa – Harran): 147
 Lezgi köyü (Ankara): 147
Lezgi Oyunu (Bitlis, Van): 170
Lezgi-Hengi (Kars): 152, 170
Lezli Oyunu (Erzurum-Hınıs, Kars): 170
 Lhasa (Tibet): 317
 Liberya: 343
 Libya: 332
 Liçge: 339
Lili Oyunu (Burdur): 165
Limo (Konya): 167
Livâ (İran'da ayakta yapılan *Zâr* benzeri dans): 361
 Living Theater: 354
Lofçalı (Edirne): 163
Loğa (çukurlu top oyunu: Bilecik): 254
 Lokma (Âyin-i cem'de yenilen yemek): 501
Lokma toplama: 128
Lolo (Diyarbakır): 172
 loncalar: 155
Lorge (Tunceli): 170
Lorke (Adana, Bitlis, Malatya, Mardin, Kars, Urfa): 165, 170, 172
Lorkey (Gaziantep): 172
Lorki (Hınıs): 170
Lu'b-ı akîf (Suriye'de *Mangala* benzeri oyun): 44, 343
Lu'b-ı Mecnun (Suriye'de *Mangala* benzeri oyun): 44, 343
 ludus: 69
 Lupani Şeytan Maskesi (Romanya): 539
 Lüleburgaz: 146
 Lycosa tarantula: 41

M

Macar şamanı: 50
 Macaristan: 68, 339
Macig in Istanbul (Metin And): 385
 Maçka (Trabzon): 161
Maçka Düz Horonu (Trabzon): 146, 161
 Madagaskar: 51, 344
 Maden, Sait: 20
Madımak (Sivas, Yozgat): 156, 167, 175
Madji (Habeşistan'da Mangala benzeri oyun): 44, 343
 Maenadlar (Çılgın Kadınlar): 387
 Magnane, Georges: 292
Mahi (Çankırı): 167
Mahkeme (Ermeni köylü oyunu): 110
Mahkeme (korkutmalı şaka oyunu: Burdur): 282
Mahmudiye (Kars): 170
 Mahsenli Köyü (Adıyaman): 517
Makara (Ermeni köylü oyunu): 111
 Makaraka (Sudan'da oymak): 67
Makaronas (Makarna Adam: Rumlarda tahta kukla): 339
 Makedonya: 340
Maktel-i Hüseyin: 113
 Malatya: 128, 147, 148, 152, 154, 168, 169, 170, 171, 187, 254, 257, 270
 Malavi: 344
 Malay (Malezya): 44, 343, 379
 Malaya adası: 47, 65, 116
 Malaya-Polinezya: 46
Malayya (Mardin): 172
 Malazgirt (Muş): 154, 524
 Maldan köyü (Manisa – Gördes): 339, 521, 525, 532
 Maldiv Adaları: 343
Maleş Kızları (Kırklareli): 163
 Malezya: 44, 343, 379
 Mali: 343
 Malinowski, Bronislaw: 295, 296
Mam (aşık oyunu: Niğde - Bor): 247
 Mama Zâr (Zanzibar'da *Zâr* törenini yöneten kadın): 360, 361
Mamış (taş oyunu: Muğla – Ula): 262

- Mamışık Oyunu* (taş oyunu: Muğla – Denizabat köyü): 262
- Mamma caduta dal monte* (kız kaçırma oyunu: Sicilya): 293
- Mamsuz / Tiko / Tikit Oyunu* (taş oyunu: Sinop): 262
- Manastır köyü (Denizli): 270
- Mangal* (Afrika'da *Mangala* türünden oyun): 44, 343
- Mangala / Mankala oyunu*: (Daha çok Asya ve Afrika ülkelerinde yayılmış bir oyun: Suriye, Ürdün, Suudi Arabistan, Hindistan, Maldiv Adaları, Bangladeş, Seylan, Zaire, Malezya, Tayland, Vietnam, Moğolistan, Çin, Endonezya, Filipinler, Habeşistan, Somali, Kenya, Mısır, Moritanya, Senegal, Zambia, Sierra Leone, Liberya, Mali, Guyana, Antiller, Haiti, Zengibar, Tanzanya, Uganda, Ruanda, Burundi, Malavi, Rodezya, Güney Afrika, Brezilya, Nijerya, Nijer, Togo, Fildişi Sahili, Yukarı Volta, Kamerun, Gabon, Madagaskar, Gine, Ghana, Dahomey): 44, 68, 240, 264, 342, 343-344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 544, 545, 596
- Mangala* (oyun: Gaziantep): 240, 264, 342, 344, 349
- Mâni* (Gaziantep): 155, 172
- mânî / mânîler: 126, 127, 128, 135, 137, 284
- Mani alfabeti: 39
- Mani metinleri: 37
- Manisa: 143, 153, 157, 163, 164, 339, 531
- Mantıfar* (açık hava eğlencesi): 121
- Mantuvar Eğlencesi* (Hidrellez'de niyet çekme: Bursa): 129, 284
- Mara Yaylası (İçel): 271
- Maraş Ağzı* (Maraş): 146, 165
- Maraş: 136, 148, 152, 164, 165, 166, 180, 202, 229, 230, 243, 245, 254, 257, 266, 269, 273, 275, 371
- Mardin: 154, 172, 173
- Marduk (Babil Tanrılarından): 316
- Marmara / Mermere* (Gaziantep): 172
- Marmara Bölgesi: 162
- Marmaris (Muğla): 163
- Maro* (Tokat): 161
- masallar: 58, 129, 227, 335
- Maskari* (Bulgar köylü oyunu): 109
- maske: 31, 54, 117, 128, 134, 173, 286, 313, 323, 324, 331, 335, 337, 339, 340, 380, 381, 385, 386, 478, 479, 491, 532, 539
- Maske Oyunu* (Ermeni köylü oyunu): 111
- mason ritüelleri: 48, 60
- Mat* (aşık oyunu: Kars): 246
- Mater Dolorosa: 55
- Matrak* (oyun): 569
- Marur Oğlum* (Tokat – Çaylı köyü): 207
- Mavi Yelekli Yarım* (Eğin [Kemaliye] - Erzincan): 170
- Mavili* (Afyon): 164
- Maya / Kaydırak / Kayık / Hotak Oyunu* (taş oyunu: Konya – Beyşehir, Konya – Iğın): 262
- Mayla* (esir almaca oyunu: Çankırı – Çerkeş, Kemaliye – [Erzincan]): 271
- Mazgirt (Tunceli): 204, 225, 226, 233
- Mazoter Kızılderilileri: 352
- Mc Pherson: 359
- Me Sana?* (çocuk oyunu): 70
- Mecûsiler: 311
- Medjıwa* (Bali'de *Mangala* benzeri oyun): 44, 343
- meddah / meddahlık: 129, 385
- Mehdî (Onikinci İmâm): 366
- Mehmed I (Çelebi Mehmed): 317
- Mehmet Ali Paşa (Mısır Valisi): 355
- Mehmet Bağır / Mehmet Bakır* (Kars): 170
- Mehmet Turhan Barı* (Bayburt): 149, 161
- mehter: 569
- Meksika: 42, 294, 352
- Mektebin Bacaları* (Bayburt, Sivas): 161, 167
- Mektepli Tamzarası* (Çoruh): 161
- Melampus (Yunan hekimi): 58
- Melanthos (Kara Adam)
- Melchior (*İncil*'deki üç müneccimden biri): 318
- Melicertes: 294
- Melik Oyunu* (Ermeni köylü oyunu: Anadolu): 110, 335
- Mélikkof, Irène: 370

- Mellaart, James: 102
Memetina (Pazar): 161
Memili (Diyarbakır): 172
Memylene (Malatya): 170
Menari Hineî (Malaya'da dans): 65
Menberi (Niğde): 167
Mendan (Kastamonu): 161
mendil: 19, 49, 52, 125, 126, 131, 134, 150, 151, 152, 154, 157, 190, 225, 226, 239, 245, 247, 252, 278, 284, 323
Mendil Kapmaca (kovalamalı mendil oyunu: Trabzon – Of - Kalanas [Çalışanlar köyü): 269
Mendil Oyunu (Giresun – Şebinkarahisar, Ordu): 150, 161, 284
Mendil Oyunu (niyet oyunu: Ankara): 284
Mendil saklama (Çocuk oyunu): 556
Mendil Zeybeği (Kütahya): 150
Mendilim Köşe Köşe (oyun: Erzincan): 288
Mendilli (Gaziantep): 150, 172
Mendilli Oyunu (Kırklareli): 163
Menekşeli Menevşeli (Burdur): 165
Menekşesi Biçim Biçim (Afyon): 164
Meneli [Çukurlu] (top oyunu: Konya – Iğın): 255
Meneli Taş Oyunu (*Mangala* türünden oyun: Konya – Iğın): 264, 349
Menevşeli / Menekşeli (Burdur): 165
Menge (Manisa): 164
Mengi / Mengi Oyunu (Antalya, İzmir, Mersin - Silifke - Kırtıl köyü, Tecirli Avşarları): 15, 125, 152, 154, 157, 158, 164, 165
mengüç: 365
Mentivar (oyun: Gaziantep): 240
Meral (Bitlis, Sivas): 167, 170
Mercan'la Milcan Oyunu (Maraş – Araplı köyü): 229
Mercure: 294
Merdiven Altında Tavuk Gıdıklaması (Isparta): 165, 173
Mereköçdü (*Mangala* türünden taş oyunu: Azerbaycan): 264
Meri (aşık oyunu: Isparta): 247
Mersin: 129, 165
mersiye: 310
Meryem (Gaziantep): 172
Meryem / Meryem Ana: 310, 319
Meryem Harkuştası (Bitlis): 157, 170
Meryem Türkü Oyunu (Bitlis): 170
Meryemo (Bingöl): 170
Merzifon (Amasya): 97, 135, 149, 162, 176
Merzifon Amerikan Koleji: 97, 176
Meşçi, Ayşe Emel: 388
Mesih: 319, 320
Mesudiye köyü (Karaman): 202
Meşeli Oyunu (Afyon, Ankara, Bolu): 144, 146, 152, 157, 161, 164, 167
Met (çelik çomak türünden oyun: Ankara, Isparta, Safranbolu [Karabük], Kırşehir, Niğde): 257, 258, 260
Met Değnek (çelik çomak türünden oyun: Niğde): 257
Met Oyunu (değnek oyunu, Isparta, Sivas): 71, 260
metektik: 30
Metelik (Trabzon): 161
Metelik döndürme (oyun): 69
Meti Güllüye Tıkmak (çukurlu değnek oyunu: Niğde): 260-261
Mevâ'idü'n-Nefâ'is fî Kavâidi'l-Mecâlis (Gelibolulu Mustafa Âlî): 43
Mevjiwa (Bali'de oyun): 44
Mevlevî dervişleri: 115, 353, 387
Mevlevî semâ'ları: 19, 113, 115, 353, 364, 387
Mevlevîler: 353, 387
mevlid: 371
mevsimlik törenler / oyunlar: 30, 103, 382, 383
Meydancı / Carcı / Farrâş / Süptürgeci (Âyin-i cemde meydanı süptüren görevli): 367, 368
Meyremi (Hınıs): 170
Meyremo (Mardin): 170
Meyriko (Ağrı): 170
Meyruhi (Malatya): 170
Meyruki (Bitlis): 170
Mezere köyü (Gaziantep – Oğuzeli): 204
Mezopotamya: 47, 103, 105, 309, 317, 382
Mık Oyunu (taş oyunu: Muğla – Ulla): 262
Mısır: 47, 64, 67, 104, 108, 116, 295, 311, 320, 332, 342, 343, 347, 355, 356, 382, 492
Mısır Hıdivleri: 116

- Mısır Hıristiyanları: 108, 310
Mısır Yahudileri: 64
Mısri Oyunu (Elazığ): 170
Mısro Oyunu (Barak): 172
Mıstafa Barı (Kars):
mızıkçılık: 137, 138
Mico Halayı (Yozgat): 167
Miço (Çorum): 167
Miquel, Jean Pierre: 388
Milas (Muğla): 163
Militta (Asur ve Babilonya'da Tanrıça): 310
Millet (Rize: Trabzon): 161
Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi: 97
Millî Eğitim Bakanlığı: 297, 346
Millî Horan (Sürmene: Ordu): 161
Mim Havası (Urfa): 152
mimetik: 30
Mimey (Gaziantep): 172
Mimi Teşi Havası (Urfa): 172
mimicry (yansılama, taklit oyunları): 69
mimik oyunları: 60
mimus oyuncular: 112
mimus: 112, 200
Mina gecesı (Harizm): 324
Minarede Ezan Var (İzmir - Ödemiş): 164, 173
Minchead (İngiltere): 542
Minyatür Cirit (Çankırı): 558
minyatür sanatı: 112, 115
Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası: 9
Miraçlama / Baba Samahı: 372
Mirani (Siirt): 172
Mire (aşık oyunu: Amasya, Kayseri): 246, 247
Mirzani (Kars): 170
Mirzavi (Kars): 170
Misket (Ankara): 167, 513
mithos: 52, 92, 103, 227, 296, 308, 309
mitologya: 387
Mıyançı (körebe oyunu: Azerbaycan): 269
Moder o Moder wo ist Kindken bliewen? (kız kaçırma oyunu: Almanya): 293
Moğol Buryatlar: 91
Moğolca: 96
Moğolistan: 343, 347
Moğollar: 97
Molière: 388
Moritanya: 343
Morpeth (İngiltere): 293
Moskova: 113
Mostra (Sakız Rumlarında taklide ve dansa dayalı oyunlar): 339
Moz-Mozu (değnek oyunu: Azerbaycan): 261
Mubadil oyunları: 158
Mucur (Kırşehir): 200
Mudurnu (Bolu): 162
Muğla: 71, 72, 73, 75, 130, 131, 133, 134, 136, 137, 140, 141, 147, 148, 150, 163, 164, 175, 196, 251, 253, 254, 257, 258, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 275, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 288, 289, 519
Muğla Oyunu Havası: 146
Muhacir ağzı: 158
Muhammed Bahşi Uygur (Siyah Kalem): 19
Muhammed Gahin: 359
Muharrem orucu: 113, 310
Muharrem törenleri: 104, 113, 310, 332, 344, 353, 371
Muinda (Körebe): 293
Mukri (İran): 320
Mum Dibi Oyunu (yapılanı yapmaya dayanan oyun: Çorum): 281
mum maske: 67
Mum toplama (Bolu): 128
Mumcıyan, Ş.: 20
Mumcu Köyü (Balıkesir): 526
Mungala (Afrika'da *Mangala* türünden oyun): 44, 343
Muradiye (Van): 146
Murray, Gilbert: 106
Musahip / Rehber / Sâhip (Bektaşılıkta tarikata girecek kimseyi yetiştiren görevli): 368, 369
Musahip tutma erkânı: 369
Musahiplik (Alevîlikte ahret kardeşliği): 362, 369
Musevi Tüccar (Ermeni köylü oyunu): 111
Musevîlik: 310
Mustafa Kemal Paşa (Kars): 170
Mustafam Zeybeği (Kütahya): 164

- Muş: 146, 147, 148, 149, 150, 152, 154, 168, 169, 170, 171, 175, 259, 268, 284, 509
Muş-Madı (aşık oyunu: Isparta): 247
 Mut (Mersin [İçel]): 165, 260, 524
Mutki Harkuştası (Bitlis): 157, 170
 mühürleme (Alevî-Bektaşî cemlerinde): 185, 368, 370
 Münih: 18
 Münşidc (Zâr töreninde görevli şarkıcı kadın): 356, 358
 mürebbi: 181, 184, 185
 mürşit: 181, 184, 185, 369, 370
 Müslüman Çin: 116
 Müslümanlık: 112, 358
 Mzab bölgesi (Büyük Sahra'nın kuzeyinde): 333
- N**
- Nabove: 316
 Nabukadnezar: 55
Nadem Hırçiki (Erzurum-Hınıs): 170
Nafa (Mardin): 172
 nahıl: 128
Nahora (Mardin): 172
Nahseni (Gaziantep): 172
Nahsey (Gaziantep) 149
Nainay (Malatya): 170
Nal Bir (değnekli oyun: Konya): 258
Nal Mih (oyun: Gaziantep): 240
Naldır Naç (değnekli oyun: Konya): 258
Naldırnaç (taş oyunu: Aksaray – Bozcatepe köyü): 261
Nalkalım Oyunu (Beypazarı): 156
 Namık Kemal: 36
 Nana: 108
Nanay (Kars): 145, 170
 nanaylar (Doğu Anadolu): 144, 153
Naneci (taklitli oyun: İzmir – Bayındır - Yakapınar [Uladi] köyü): 283
Nanet (Siirt): 172
 Napoli / Massa: 51
Nar Ağacı (Ermeni köylü oyunu): 111
Naran / Narani (Seylan'da Mangala benzeri oyun): 44, 343
Nare (Bitlis, Kars): 170
Narey Barı (Erzurum): 170
Nargülüm (Hınıs): 170
Narı (Kars): 170
Nari (Bingöl, Bitlis, Hınıs-Erzurum, Malatya): 153, 170
Narinei (Mardin): 172
Narini (Kırşehir): 167
Narlı (kozalakla oynanan değnek oyunu: Çanak kale – Bayramiç): 260
 Narlıdere köyü (İzmir): 181
Nasib almak (Bektaşilikte tarikata girmek): 368
Natır Oyunu (Ankara): 212
 nazar boncuğu: 102
Nazari günü (Mânîli niyet çekme, Kırklareli – Kofçaz – Yukarı Kanara köyü): 128
Nazeyleme (Kars): 154, 155
 Nazilli (Aydın): 146, 164
Nazirri (Kars): 170
Ne Dinem, Ne Dürüstüm (Hakkâri): 170
Necip Halayı (Tokat, Necip köyü): 147, 161
 Necip köyü (Tokat): 147
 nefes (Alevî ve Bektaşilerde) : 52, 184, 185, 363, 367, 368, 369, 370, 371
 nefir: 365
Nembut (Japonya): 353
 Nenet (Samayed) şamanı: 479, 480
Neni (Diyarbakır): 172
 Nepal: 47
Nerra (Kelkit): 161
Neüzübillâh (oyun: Gaziantep): 240
 Nevruz: 18, 128, 285, 321, 323, 328, 332, 367, 370
Nevruzî (Kars): 170
Nevşehir Halayı (Nevşehir): 167
 Nevşehir: 167
 New York: 176
 New York Üniversitesi: 299, 383
Neynam (Samsun): 161
Nezberi / Naz Barı (Kars): 170
 Ni Solima (Rüşti Paşa'nın karısı): 116
 Nice (Fransa): 474
 Nietzsche, Friedrich: 382
 Niger: 344
 Niğde: 73, 128, 131, 133, 134, 135, 136, 137, 152, 166, 188, 202, 204, 206, 207, 208,

- 209, 211, 212, 213, 215, 222, 226, 228,
230, 232, 242, 243, 244, 245, 247, 252,
253, 254, 255, 257, 258, 259, 260, 261,
262, 263, 265, 266, 267, 268, 270, 273,
275, 276, 277, 279, 281, 283, 289, 326, 547,
548, 551
- Nijerya: 317, 344
Nikâh yemeği (düğün şöleni): 122
Nikisarvari Titreme (Samsun-Bafra): 148, 161
Niksar (Tokat): 12, 147
Nil Nehri: 47, 317
Ninarano (Hınıs): 170
Ninhursaha (Tanrıça): 106
Ninmah (Tanrıça): 106
Ninnannay (Sinop): 161
Nintu (Tanrıça): 106
niyâz: 52, 184, 185, 365, 368, 371, 372, 496,
497, 499
niyâz etme / niyâzda bulunma / niyâzlaşma:
181, 182, 184, 185, 186, 368, 370, 371, 372,
496, 497, 499
niyet çekme: 128, 284, 285
niyet oyunları: 284
Nizip (Gaziantep): 147
Nobet (Siirt): 172
nobiles (Eski Roma'da ölü alayı) 67
Noel: 310, 311
Noel Ağacı (Ermeni köylü oyunu): 111
Noh (Japonya): 384
Noksanı Havası (Berrak): 172
Nokta nokta hat (çocuk oyunu): 70
Nöbet (Balıkesir): 163
Nöbey (Malatya): 152, 170
Növe (Siirt): 172
Nuri (Burdur): 165
- O
- O Olmasın Bu Olsun* (Erzurum): 152, 170
O Süsem O Sühül (Van): 170
Ocak verme (bir sonraki eğlentinin yerini
belirleme): 121
Oda (erkek derneği): 121
Odalar (Kars): 170
Oduncular (Erzurum): 149, 170
- Oedipus kompleksi: 55
Of (Trabzon): 160, 16, 162, 269, 275, 277
Of horonu: 161, 162
Oğlak bahçeleri (açık hava eğlenti): 121
Oğlan (Afyon): 164
Oğlan Adın Hüseyin (Silifke): 165
Oğlanın Adı İsmail (Bilecik): 163
Oğuzcan, Ümit Yaşar: 10, 20
Oğuzeli (Gaziantep): 192, 200, 202, 203,
204, 209, 215, 225
Oğuzkent köyü (Erzurum – Oltu): 348
Oğuzlu - Hadidiye (Gaziantep): 172
Okyanusya: 47, 89
Oltu (Erzurum): 348
Omaha kızıldirilileri: 35
Omuz Halayı (Tokat): 148, 153, 161
Onamastikon (Pollux [Polydeukes]): 293
Onbaşı Oyunu (Sivas): 167
Onbinler Oyunu (takımlı kovalamaca oyunu):
İzmir – Bergama – Demirderesi köyü):
268
Ondalık / Öşür (Ermeni köylü oyunu: Şebin-
karahisar): 111, 337
Öndört (Çoruh, Kars): 152, 161, 170
Öndört (Mangala benzeri bir oyun): 343
ongon: 96, 97, 385
Oniki Günler: 317, 318, 319
Oniki Havarî: 363
Oniki İmâm: 363, 368, 371
Oniki Post: 368
Onuncu Uluslararası Antropoloji Kongresi
(Yeni Delhi): 344
Onur, Bekir: 14
orağ ayı (ay adı): 104
oranlamalı aşık oyunları: 246
oranlamalı top oyunları: 255
Ordu: 139, 140, 148, 150 160, 161, 162, 209,
211, 212, 222
Orhan (Sultan): 56
Orman (değnekli koşmaca oyunu: Tahtacı
oymağı - Silifke - Mersin): 78, 269
Orohan kadın şamanı: 476
Orospu Bohçası (kumaştan top oyunu: İstan-
bul): 255
Orta Afrika: 47, 355

- Orta Anadolu: 143, 244, 532
Orta Asya: 38, 43, 50, 94, 95, 96, 97, 99, 103, 234, 292, 352, 363, 364, 365, 383, 487
Orta Asya kukla geleneği: 487
Orta Asya Kültürü: 89, 97, 99, 101, 103, 234, 292, 362, 363, 364, 366, 383
Orta Asya şaman dansları: 116, 363, 364
Orta Asya şamanı / şamanlığı: 19, 37, 50, 116, 352, 362, 363, 364, 383, 388
Orta Asya Türkleri: 38, 362, 363, 365
Orta Batum (Kars): 146
Orta Batum: 162
Orta Cala (Kars): 170
Orta Hindistan: 317
Orta Krallık dönemi (Eski Mısır): 42
Orta Oyun (Malatya): 170
orta oyunları: 13, 70
Orta Oyunu (Samsun): 161
Ortaca saç yemeği (düğün şöleni): 122
Ortaçağ: 48, 64, 110, 112, 298
Ortaçağ tiyatrosu: 380
Ortadoğu: 47
Ortakent (Sivas): 200
Ortaoyunu: 58, 117, 120, 129
Ortodoks Kilisesi: 311, 318
Osiris: 104, 106, 108, 187, 310, 316, 382
Osman Ağa (Van - Edremit): 149, 170
Osmanlı (Bilecik): 148, 262, 270
Osmanım (su dökmeli şaka oyunu: İzmir – Seferihisar): 282
Osmanlı (Safranbolu – Zonguldak [bugün Karabük'e bağlı]): 119, 147, 149, 152, 161
Osmanlı büyük oyuncakları: 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569
Osmanlı İmparatorluğu: 89, 109, 327, 338
Osmanlı köyü (Safranbolu [Karabük]): 147
Osmanlı masa oyunları: 559, 560, 561, 562
Osmanlı minyatürleri: 320, 351, 381
Osmanlı oyunları: 342, 351, 385
Osmanlı şenlikleri: 106, 381, 385
Osmanlıca: 33
Osmanlılar: 57, 236, 355
Ostiyak şamanı: 482
Ostiyaklar: 94, 95
Ostrakinda (gece-gündüz ya da siyah-beyaz oyunu): 293
ot biçimi (ay adı): 104
Ot göçü (açık hava eğlencesi): 121
Otlama (Yozgat): 167
Oturak (erkek derneği): 121
Oturak (Kütahya): 164
Oturak havası (Kastamonu): 161
Oturma önk (çalgılı) (erkek derneği): 121
Oturmacı Parpır (ebeli kovalamaca oyunu: Bilecik – Osmaneli): 270
Oturmalı danslar / oyunlar: 156
Otyam, Fikret: 20
Ova Yellemesi (Yozgat): 167
Ovidius: 43
Oxford Üniversitesi: 43
Oyalanma oyunları: 118
Oymak Halayı (Çukurova): 149
Oynar (Bingöl): 170
oyun çıkarma: 117
oyun kâhyası (Sivas köyleri): 196
oyun kavramı: 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 36, 60, 61, 125, 291
oyun kuralları: 29
oyun kültürü: 14
Oyun Sende, Benim Gibi Ol (şaşırtmalı, cezalı oyun: Tokat köyleri): 280, 281
oyun tahtası: 42
oyun tekerlemeleri: 13, 41, 47, 48, 272
Oyun ve Bügü. Türk Kültüründe Oyun Kavramı (Metin And): 9, 10, 11, 19, 342, 347, 352, 362, 363, 365, 383, 385
“Oyun ve Büyü” (Metin And): 9
oyun yasağı: 115
oyuncak: 138, 139
Oyuni / Baban Öldü (Tunceli – Pertek – Yeniköy): 207
oyunla eğitim: 58
oyunlara bağlı efsaneler: 55
oyun-şenlik-ritüel üçüzü: 31
Oyun-Tapmaca (bilmece oyunu: Azerbaycan): 133, 279
Ö
Öbülük Oyunu (çelik çomak türünden oyun: Niğde – Bor): 257
öçeş (yarışma): 32

- Öcümen Oyunu* (ebeli koşma-kovalamaca oyunu: Burdur): 267
- Ödemiş* (İzmir): 146, 164, 173, 270
- Ödemiş Zeybeği* (İzmir - Ödemiş): 146, 164
- Öfe Yakma* (ateş yakma oyunu: Tokat köyleri): 284- 285
- Öküz Gezdirmek* (Ermeni köylü oyunu): 111
- Öldürün Gelsin* (sekmeli, taklitli oyun: Kayseri): 275
- Ölen* (Gaziantep): 172
- ölmeden önce ölme: 369
- ölmek (oyunda): 52
- Ölü Oyunu* (Kayseri – Hacılar, Develi, Erkiilet, Pınarbaşı, Sarız, Tomarza; Manisa): 200, 231, 531, 532
- Ölüm / yas dansları*: 62, 66, 67, 68
- ölüm törenleri*: 68, 365
- ölüp dirilme oyunları / törenleri*: 61, 101, 103, 105, 108, 109, 119, 187, 190, 191, 196, 199, 227, 233, 292, 332, 335, 366, 382, 383, 388
- ölüp dirilme + kız kaçırmaya oyunları*: 61, 105, 109, 187, 197, 227, 292, 335, 388
- Ömer Ağa* (Ağrı): 170
- Ön Asya*: 105
- öpüşmeli oyunlar*: 59
- Ördek* (Elazığ, Muş): 149, 170
- Ördek Biber Ekme* (çocuk oyunu: Çorum): 289
- Örfene* (yemekli komşu eğlencesi): 121
- Örnek*, Sedat Veyis: 17
- Öşür / Ondalık* (Ermeni köylü oyunu: Şebinkarahisar): 111, 337
- Öte Yakaya Geçelim, Atlara Yonca Biçelim* (Kütahya): 164
- Öte Yüz* (Kayseri): 167
- ötgün (taklit): 32
- özanlatım: 59
- özanlatım gereksinmesi: 59
- Özbekçe*: 41
- Özbekler*: 99
- Özhan*, Mevlüt: 13, 18, 349
- Özyön*, Salim: 20
- P**
- Pabuç Almaca* (güç kullanma oyunu: Muğla – Ula): 272
- Pabuç Çarpmaç* (oyun: Gaziantep): 240
- Pabuç Kıran* (Rize): 161
- Pabuç Sekme* (sekmeli, taklitli oyun: Burdur): 275
- paidia (çocuksu, güdültülü, gelişigüzel oyun): 31, 68
- Pakistan: 360
- Palazım* (Afyon): 164
- Palemi* (top oyunu: Tekirdağ): 253
- palheng: 365
- Palu (Elazığ): 147
- Pamuç Çitmesi* (ebeli ve ipli atlama – sıçrama oyunu: Niğde – Bor): 273
- Pamuk Basması* (atlama – sıçrama oyunu: Kayseri): 273
- Pamukçu Bengisi* (Balıkesir – Pamukçu köyü): 146, 153, 508
- Pamukçu köyü (Balıkesir): 146
- Pamukova (Sakarya): 162
- Pamukova Zeybeği* (Sakarya): 163
- Pancar Havası* (Kırklareli): 163
- Pancar* (Kilis – Cengin köyü): 232
- Panti* (değnek oyunu: İstanbul – Çatalca): 258
- pantomim: 385
- Papak Altı* (yüzük oyunu: Kars): 251
- papatya falı: 284
- Papbure* (Ağrı): 170
- Papilat* (Pazar): 147
- Papinus: 43
- Papiri* (Yozgat): 167
- Papore* (Siirt): 172
- Papori* (Bitlis, Van, Malatya): 170
- Papuç Çitir* (Sivas): 167
- Papulat* (Karadeniz, Rize): 147, 161
- Papuri* (Bayburt, Bitlis): 154, 161
- Papuri / Pağpuru* (Kars): 170
- Parga (Epir – Yunanistan): 107
- Paris: 69, 292, 388
- Paris-VIII Üniversitesi: 388
- parmaklar ve ellerle oynanan oyunlar: 289
- Parsaklı Aşireti* (Kilis – Cengin köyü): 205
- Pasifik Okyanusu: 379

- Paskalya: 108, 109, 310, 311, 338
 Passion (acı çekme): 112, 113
Paşa Dudu (Samsun): 161
Paşa Oyunu / Paşa Yapmak (Ermeni köylü oyunu): 110, 335
Paşagözlü (Kars): 170
 pathos-threnos: 106
 Pausanias: 43
Pay – Söbe (saklambaç oyunu: Aksaray – Bozcatepe köyü): 276
 Pazar (Rize): 161, 162
 Pazarcık (Maraş): 148, 164
 Pazarören (Pınarbaşı – Kayseri): 127
Peçiy (oyun): 43, 562
Pekmez Oyunu (Maraş): 151, 165
Pencereden Bakıver (Burdur): 165
Penceresi Kanat Kanat (Afyon): 164
Peñçe-i Âl-i Abâ: 369
Penk (Urfa): 172
 Pentheus: 387
 Persephone / Kore (Eski Yunan): 104, 105, 191, 316
 Pertek (Tunceli): 196, 206, 207, 210, 211, 214, 221, 225, 226, 234
 Peru: 295
 Peru Amazonu: 352
 Pervane (Âyin-i cemde habercilik yapan görevli): 367
Pervaz (Tokat): 184
Peste (=Veba, Napoli / Massa'da oyun): 51
 peşineli: 181
Peşrah (Bolu): 161
Peşrav / Peşrev Oyunu (Afyon, Antalya): 164, 165
 Petrie, Flidrens: 342
 Peygamber (Hz. Muhammed): 179, 184, 317, 358, 368
Pezo (Erzurum): 170
 phallus simgesi / erkeklik organı: 50, 292, 313, 323, 338, 339
 phallus tapınıcı: 50
 Philostratus: 43
 phratria: 29: 32
Pıç (*Mangala benzeri oyun*: Erzurum – Oltu – Oğuzkent köyü): 348
Pıçak oyunu (Ordu, Trabzon): 150
 Pınarbaşı (Kayseri): 127, 200, 204, 220, 227
Pınarbaşı Dolanayım (Erzurum): 170
 Pınarkapan köyü (Erzurum - Aşkale): 53, 199
 Pınarlar (Kayseri): 120, 208
 Pınarlar (Tunceli): 212, 214, 223, 237
 Pırsak [Küçükova] köyü (Kars): 285
Pıtık oyunu (Samsun - Bafra): 161
Pıçık (Kars): 170
Pıçügürük (Erzurum – Hınıs): 170
 Pigmeler: 380
 Pir Sultan Abdal: 362, 366
Pisi ile Karga (Maraş – Araplı köyü): 229
Pişik (Kars): 151, 170, 174
 Platon: 30, 31, 43
 plerosis (doldurma): 103
 Pliny: 43
 Plough Monday [Saban Pazartesis]: 311
Plus fort cheval (*Uzun Eşek* türünden oyun: Belçika): 294
 Plutarch: 43
Poisonous Fungî (=zehirli mantar, Guernsey-Castel'de oyun): 51
 poker: 78, 84
Pola (Elazığ): 154
 Polatlı (Ankara): 242, 243, 244, 247
 Polinezya: 19
 Pollux (Polydeukes): 293
Polo (değnek ve top oyunu): 298
Pomak Gaydası (Edirne): 163
 Pontos: 12
Porsuk (Ermeni köylü oyunu [Karnaval'da]: Anadolu): 110, 335
Portakalın Tekerlendi (Silifke): 165
 Portekiz Yahudileri: 67
 Portekiz: 67
 Portekizce: 34
 Portekizliler: 46
Poshov Barı (Kars): 170
 Posof (Kars): 120
 post: 365, 369, 371, 372
Post Çarhi: 180
Prensım Prens (Ermeni köylü oyunu): 110
 Proteus: 58
 Publius: 43

Püskürtme (Burdur): 165

Püskürüm / Püskürüm Sekme (çocuk oyunu:
Konya): 73, 167, 289

R

Radlov, W.: 90, 91, 92

Rakaçu (Tunceli): 170

Rakı içtim (Kastamonu): 161

Rakosi (Doğu Türkistan'da dans): 46
raks: 180

Raksa (Araplarda ölü dansı): 67

Ramazan: 104, 128, 131

Regifugium / Kralların Kaçışı Şenliği (Roma):
317

rehber: 184, 185, 368, 369

resimli oyunlar: 13, 70

Reşi Halayı (Gaziantep): 172

Reşit ile Hurşit (Tunceli – Mazgirt – Kavak-
tepe köyü): 233

Reşki O Massi (Köse benzeri oyun: İran –
Arak): 323

Rıfâi [Rüfâi]: 113, 153, 353, 354, 492, 495

Rışvan (Eğir [Kemaliye – Erzincan]): 147,
170

Rışvan köyü (Kırşehir): 147

rida: 365

Ridgeway, Sir William: 379, 382

Rigveda: 20

Rîsurilede priveghi (seyirlik köylü oyunu:
Romanya): 340

ritüel / ritüeller: 11, 20, 28, 29, 30, 31, 36, 60,
79, 187, 200, 263, 280, 293, 294, 296, 298,
299, 307, 308, 309, 310, 314, 340, 341,
345, 363, 381, 382, 384, 387

*Ritüel Çocuk Oyunları ve Bunların Yaratıcı
Dramada Kullanımı* (Tülin Sağlam): 14

ritüeloyun: 30

Rîze horonu (Rize, Trabzon): 146, 161

Rize: 147, 148, 150, 160, 162, 277

Rodezya: 344, 346

Rodop (Bulgaristan): 340

Roma / Romalılar: 34, 44, 47, 108, 294, 310,
317

Roma: 108, 294, 387

Roma Tanrıları: 294

Romanya: 312, 339, 340, 384

ronde (dans): 116

Rosalia / Rusalia (Yunanistan'da gül bayra-
mı): 107

Roşkani (Siirt): 172

Roulette (rulet): 84

Ruanda: 344

ruh-oyunsal boşalım yöntemi: 48

Rum (Romanya köylü seyirlik oyunlarında
tip): 341

Rum / Rumlar: 12, 371

Rum dramatik köylü oyunları: 338

Rum horanı (Ordu): 161

Rum Kızı (Trakya): 149, 163

Rum Sallaması (Maçka): 161

Rumca: 12

Rumelihisarı: 17

Rumence: 34

Rumî takvim: 370

Rumlar: 320, 338, 339

Rumtiki (Elâzığ): 170

Runcinman, Steven: 101, 102

Rusalia / Rosalia: (Yunanistan'da gül bayra-
mı): 107

Ruşça: 110

Rusya: 113, 295

Rûz-ı Hızır: 104

Rûz-ı Kasım: 104

Rûkûb el Köse / Köse Bernişîn / Kösenişîn (ilk-
bahar şenliği: İran): 319

S

Saatini Satsana (Kütahya): 164

Sabah Namazı Oyunu (Bergama, Muğla - Mi-
las): 151, 164

Sabahtan Bizim Pınara (Sivas): 155

Sade Bico (Sivas): 167

Sâdî: 113

Safayi (Kayseri): 167

Safranbolu (Karabük): 44, 118, 119, 128, 131,
138, 139, 140, 147, 150, 152, 160, 161, 250,
252, 254, 257, 260, 262, 264, 269, 283, 284

Sağa Zambak (Karaman): 119, 167

- Sağa Zebbah* (Konya): 167
sağaltma (=diriltme, oyunda): 52, 56, 352
sağaltma (şamanlıkta): 384, 385
sağaltma ritüelleri / dansları: 20, 62, 352
Sağba (sağ bacadan çıkan aşık: Kayseri)
Sağlam, Tülin: 14
Sağlık Bakanlığı: 297
Sahaniye (erkek derneği): 121
Sâhib / Musahib / Rehber (Bektaşilikte ta-
rikata girecek kimseyi yetiştiren görevli):
368
Sahre etmek (Gaziantep'te açık hava eğlen-
tisi): 121
Sahtekâr Tüccar (Kayseri – Bünyan – Kara-
kaya köyü): 211
Sakarya: 158, 163
Sakız Adası: 338, 339
Sakız Adası Rumları: 338, 339
Sâkî (Âyin-i cemlerde içki ya da şerbet su-
nan görevli): 367, 368
Sâkî postu: 368
sâkî suyu (Âyin-i cemlerde sunulan içki ya
da şerbet): 367
saklama–saklanma–oranlama oyunları: 276,
277, 278, 279
saklamalı aşık oyunları: 246
saklambaç (oyun aracı): 140
saklambaç / saklanbaç oyunları: 72, 73, 78,
85, 135, 137, 272, 276, 277
Saklanbaç / Saklambaç (Ankara – Gündül –
Sorgun köyü, Çorum köyleri, Gaziantep,
İzmir – Seferihisar, Kayseri, Konya): 72,
137, 240, 277
Salcı, Vahit Lûtfi: 176
Salın Selvi (Çanakkale): 163
salıncak (oyun aracı): 19, 20, 141, 564, 565,
566, 568, 569
Salıncak (İzmir): 164
Salıncak Sekmesi (oyun, Konya): 141
Sallama (Afyonkarahisar; Akşehir; Antalya;
Artvin; Isparta; Kars; Konya; Mersin-
Mut; Ordu; Rize – Pazar; Mersin – Silif-
ke; Trabzon): 154, 161, 164, 165, 170
Sallama (Konya): 167
Sallama Horonu (Artvin, Trabzon – Of):
148, 161
Sallama Zeybeği (Balıkesir): 148
Sallangel (Sivas): 167
Salma Oyunları (Trakya): 163
Salyabasa (Artvin): 161
samah (düğün eğlentisi): 147
Samah (Sivas – Divrik [Divriği]): 153, 176
Samah / Zamah: 125, 183, 184
Samah köyü (Malatya – Akçadağ): 147
Samah (semah, zemak, zima, samâ, semâ,
zimah) / samahlar: 15, 17, 29, 52, 62, 92,
176, 177, 180, 181, 183, 185, 353, 362, 363,
364, 368, 369, 370, 372, 496, 497, 498,
499, 500, 501, 502
samıt / samut / lâl / dilsiz oyunları: 53, 60,
61, 70, 72, 81, 120, 123, 136, 173, 231, 234,
280
Samoyed (Nenet) şamanı: 479, 480
Samsun: 12, 129, 130, 148, 149, 152, 160, 161,
162, 278
Samuilidis, Hristos: 12
samut / samıt / lâl / dilsiz oyunları: 53, 60,
61, 70, 72, 81, 120, 123, 136, 173, 231, 234,
280
Samut / Samut Oyunu / Dilsiz (gülme ve ko-
nuşma yasaklı oyun: Bolu, Çankırı, Çan-
kırı – Yapraklı, Muğla - Ula): 123, 234, 280
San Domingo: 44, 343
Sanat (Ermeni köylü oyunu): 111
Sanat Dünyamız: 14
Sarıçmak (niyet çekme, Bayburt): 128
Sanskrit dili: 32, 33, 35,
Sapa Sappa (oyun: Batı Anadolu): 119
Sapağ (oyun: Batı Anadolu): 119
sapan: 75, 140
Sar (Somali'de eski bir ritüel dansı): 355
Sara (Of): 161
Saray (Bayburt): 161
Sarayköy (Denizli): 146
Saraymağara köyü (Gaziantep – Yavuzeli):
189, 192
Sardunya: 68
Sarhoş Barı / Sarhoş Barı (Erzurum, Kars,
Sivas): 167, 170
Sarhoş Havası (Barak): 172
Sarhoş Zeybek (Kütahya): 164
Sarı Bülbül (Ağrı): 170

- Sarı Çiçek* (Çoruh): 161
Sarı Gelin (Kars): 151, 170
Sarı Gül (Kars): 170
Sarı Kanarya (Balıkesir): 163
Sarı Kız (Kaz Dağı'nda): 363
Sarı Kız (Bayburt, Gümüşhane – Kelkit, Ordu): 161
Sarı Kızın Saçları (Anamur): 165
Sarı Zeybek (Bitlis, Elâzığ, Burdur, Isparta, Manisa, Sivas): 152, 164, 165, 167, 170, 175
Sarıkamış (Kars): 146, 147, 314
Sarıkaya (Yozgat): 205, 209, 212
Sarımsak Satma (taklitli oyun: Aksaray köyleri, İzmir - Seferihisar): 211, 283
Sarımsakçı Dayı (Ankara): 211
Sarısözen, Muzaffer: 15
Sarışka (Hemşin): 161
Sarız (Kayseri): 200
Sarkaç (Ermeni köylü oyunu): 111
Sarma (Ağrı): 170
Sarma Samahr: 372
sarmaşık (esrimek için Maenadlarca [Çılgın Kadınlar]çiğnenir): 387
Sarımsak Döveyim (Ermeni köylü oyunu): 111
Sarsı köyü (Tokat – Artova): 147
Sarsıl (samah, Tokat – Artova): 147, 161-162, 180
Sasa (Çoruh): 154, 162
Sasa Horonu (Kars): 170
Satı Zeybeği (Muğla): 164
Satır (Tunceli köyleri): 207
satir: 386
Satranc-ı Urefâ (oyun): 43
satranç: 44, 55, 56, 59, 68, 69, 72, 346
satranç efsaneleri: 55, 56
satranç tahtası: 55, 56, 81
Satranc-ı Urefâ: 560
Sattı (aşık oyunu: Kars): 246
Saturnalia: 311
Saturnus: 311
savaş dansları / oyunları: 57, 62, 70, 175
Savay (saklambaç oyunu: Çanakale - Gelibolu): 72, 277
Say Çakmak (aşık oyunu: Gaziantep): 245
Say Çıkmalı (aşık oyunu: Gaziantep): 246
Saya / Saya Gezme / Gezmesi (çoban oyunlarından) (Afyonkarahisar – Bolvadin; Ak-saray köyleri; Ermenek; Erzincan; Ilgın; Karaman - Beydili, Taşkale köyü [eski adı Kızıllar]; Sivas – Koyulhisar – Yeşilyurt, Gökdere, Aşağı Kale, Bahçe köyleri; Sivas – Hafik – Yalıncağ köyü; Tunceli köyleri): 54, 128, 188, 189, 197, 198, 216, 218, 219, 220, 221, 231, 530
saya mânileri: 216
Sayısmaca (Çocuk oyunu): 557
sayışmacalar / sayışmaçlar / saymacalar: 48, 129, 136
Saylı Top (kaleli top oyunu: Beyşehir – Konya): 254
Sayma / Cırık Curuk (atlama – sıçrama oyunu: Isparta – Keçiborlu): 273
saz: 185
sazandar / sazıcı / âşık / Güvende (Alevî cemlerinde saz çalan): 184, 185, 186, 367, 368, 372
Schwarz-Weiss (Siyah ve Beyaz, oyun: Avusturya): 293
Sedir Kenarı (Erzincan): 170
Sefer Oyunu (Kütahya): 164
Seferihisar (İzmir): 196, 251, 262, 268, 269, 271, 272, 277, 278, 279, 281, 282, 283, 284, 288
Seğmen (Sâmen, Selmen, Seyman / Seymen) / alayı / Oyunu (Bolu, Kütahya – Simav, Manisa): 122, 149, 157, 162, 164
Seğmen Sekme (Denizli, İzmir - Ödemiş): 149, 164
Seke Seke Ben Geldim (sekmeli, taklitli oyun: Kayseri): 275
Sekelim Kızlar (Konya): 167
Sekkeleme (kaydırak taşıyla sekme oyunu: Niğde – Bor): 275
Sekleme (sekmeli oyun: Konya): 275
Sekme (Bingöl, Bursa Erzurum, Eskişehir, Isparta): 148, 163, 165, 167, 170
Sekme (sekmeli oyun: İstanbul): 275
Sekme Barı (Erzurum): 148
Sekme - Terekeme (Kars): 170
Sekmece Çubuk (sekmeli çocuk oyunu: Muğla – Ula): 275

- Sekmen Halayı* (Kırşehir): 167
Seksek / Sek-Sek (sekmeli oyun: Erzincan, İstanbul): 275
Seksen Örük (Erzurum): 170
Sekteleme (Ankara): 167
Sektirme (Antalya, Isparta, Konya): 148, 165
Sektirme (Konya): 167
Selâmlık (Bolu): 162,
Selânik (Edirne): 163
Selen, Ayşe: 18
Selim Sırrı Zeybeği: 149
Selman (Âyin-i cem'de Dede'nin eline su döken görevli): 367, 368
Selman-ı Pâk: 368
Semâ': 19, 92, 112, 113, 114, 115, 176, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 363, 364, 372, 387, 495
Semah (Sivas): 167
Semele (toprak ana): 105, 106
Semerkand: 319
Semet geleneği (Kastamonu - Taşköprü): 120
Semra (Mardin): 172
Sen de Al [ya da Gel] (Kütahya): 154, 164
Sen Sevin Sen Sevin (oyun: Gaziantep): 240
Senegal: 343
Senam Oyunu (Barak): 172
Sende (yapılanı yapmaya dayanan erkek oyunu: Isparta): 75, 136, 281
Seneca: 43
Senem / Sanam (Kars): 170
Senirkent (Isparta): 123, 137, 250
Sepetçioğlu (Bolu, Burdur, Çankırı, Çorum, Isparta, İzmir-Bergama, Kastamonu, Kırşehir, Sinop): 149, 152, 156, 158, 162, 164, 165, 167
Sepi (Bitlis): 170
Sera atlama (Trabzon): 162
Serçe (Kayseri): 156, 157, 167, 174
Serçe Oyunu (Gaziantep): 149, 172
Seren köyü (Tokat): 224
Serenler Serenler (Burdur): 165
Serenler Zeybeği (Afyon, Burdur, Isparta): 154, 164, 165
Serhoş Barı / Sarhoş Barı (Erzurum, Kars, Sivas): 167, 170
Serpın [Yenisu] köyü (Tokat): 224
Serik Kıvrak Zeybek (Antalya): 165
Ses benzerliği: 40
Sese (Urfa): 172
Seydi Ferrâs: 368
seyirlik oyunlar: 30, 143, 173
Seyitgazi (Eskişehir): 182
Seylan Adası: 44, 47, 342, 343
Seymen (Manisa): 164
seymen (Orta Anadolu): 143
Seyran (açık hava eğlencesi): 121
Seysene günü: 122
Sıçan-Pişik (güç gösterme oyunu: Azerbaycan): 272
Sıçdı (aşık oyunu: Konya): 246
Sıçrama (Urfa): 148, 172
Sıçratma (Maraş): 148, 165
Sıçratma / Tikbar (Kars): 170
Sığa (aşığın ön yüzü: Kayseri)
Sığır Gütmeye ve Ekin Kurtarma (Aksaray, Tokat - Dazmana köyü): 212, 220
Sığırın Keloğlan (Ankara - Beypazarı - Yoğunpelit köyü): 228
Sığsara (Trabzon): 162
Sıkkani (Hakkâri): 170
Sıklama (Eğir [Kemaliye] - Erzincan): 170
Sıkma Barı (Erzurum): 170
Sıksara / Sığsara / Sıksaray (Rize, Samsun, Trabzon): 152, 162
Sınır Taşı / Andaşı, Kenar (Karaman - Mesudiye köyü): 202
Sınır Taşı / Han Taşı (taklitli oyun: Uşak - Elmacık köyü): 283
Sıra gezme (erkek derneği): 121
Sıra Zeybeği (Isparta, Kütahya, Manisa): 148, 164, 165
Sırplar: 353
Siam adası: 47
Sibirya: 50, 67, 89, 94, 96, 97, 384
Sibirya şamanlığı: 89, 384
Sicilya: 47, 293
sicim oyunları: 84
Sierra Leone: 343
Siirt: 150, 154, 156, 157, 169, 171, 172, 175
Sıldım Süpürdüm Geldim (oyun: Gaziantep): 240

- Sıldırsip Cezası* (yüzük oyununda ceza-
oyun: Sivas – Şarkışla – Delilyas köyü):
249
- Silifke (Mersin): 15, 78, 136, 152, 154, 155,
157, 165, 166, 196, 258, 269, 502, 509
- Silifke Türkmenleri: 136
- Silifke Zeybeği* (Silifke): 165
- Silifkenin Yoğurdu* (Silifke): 165
- Silivri (İstanbul): 146, 285
- Sille* (Konya): 167
- Silvan (Diyarbakır): 172
- Silvani* (Muş): 152, 170
- Sim Simi* (Adıyaman): 172
- Simav (Kütahya): 146, 147, 164
- Simav Zeybeği* (Kütahya - Simav): 146, 147,
164
- Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin: 366
- Simsim* (Tokat): 119, 150, 162, 175
- Simurg: 365
- Sin Gitti* (Körebe oyunu: İstanbul - Çatalca):
151, 269
- Sinanlı* (Eğin [Kemaliye] - Erzincan): 149,
170
- Sincani / Zengâni* (Kars): 170
- Sinkurdu* (İçel): 151, 227
- Sinlenmecik* (saklambaç oyunu: Muğla –
Ula): 277
- Sinop: 138, 140, 149, 150, 153, 154, 160, 161,
162, 245, 262, 265
- Sinsin* (Amasya, Çankırı köyleri, Çorum, Er-
kilet, Kayseri, Kırşehir, Malatya, Maraş,
Samsun, Seyhan [Adana], Sinop, Yozgat):
119, 150, 151, 162, 165, 167, 170, 175, 180,
224, 272
- Sipahi Oyunu* (taklitli oyun: Burdur): 283
- Siramana oyunu*: 44
- Sirkasvari* (Batı Bulgaristan'da seyirlik yeni
yıl oyunu): 340
- Sirkeci* (Ordu – Ünye – Aydın-tepe Köpü):
212
- Sirto* (Bozcaada, Kırklareli, Samsun): 162,
163
- Sirto ve Hora Bölgesi: 158
- Sirveni* (Maraş): 165
- Sivas: 12, 71, 76, 119, 129, 144, 146, 147, 148,
149, 152, 153, 155, 156, 157, 166, 167, 174,
175, 191, 196, 197, 200, 210, 215, 216, 223,
233, 243, 244, 249, 260, 270, 272, 273,
283, 288, 289, 371, 511, 514, 530
- Sivas Halayı* (Sivas): 144, 167, 511
- Sivas halayları: 157
- Sivas Samahı*: 180
- Sivas Türkmenleri: 64
- Sivaslı kolu (Halvetî) deveranı (zikir): 114
- Sivik* (Kırşehir): 167
- Siyah Kalem (Muhammed Bahşi Uygur): 19,
20
- Sobe* (saklambaç oyunu: İzmir - Seferihisar):
277
- Sociologie du sport* (Georges Magnane): 292
- Sofracı (Âyin-i cem'de sofranın kuran görevli):
368
- Softa - Yeniçeri* (Kütahya): 154, 164
- Soğan Kalktı Havuca* (oyun: Gaziantep): 240
- Soğan Köklemce* (güç kullanma oyunu: İz-
mir – Seferihisar): 271
- Soğanacı* (Çorum – Kuşsaray köyü): 211
- Soğuk Kuyu* (Muğla): 164
- Soğuk Su* (Burdur, İzmir - Bergama): 164,
165
- Sohbet (*yâren* de denilen erkek derneği): 17,
121, 123, 370
- Sohbet baranası (erkek derneği): 121
- Sohbet yeme (erkek derneği): 121
- Sokrates: 43
- Sol* (sol bacadan çıkan aşık: Kars)
- Solba* (sol bacadan çıkan aşık: Kayseri):
- Solitaire (oyun): 84
- Solstice (gün durumu): 104, 310
- Somalı* (İzmir): 164
- Somali: 343, 355
- Sonalar* (Kars): 170
- Sorgu âyini: 369, 370
- Sorgun (Yozgat): 146
- Sorgun köyü (Ankara – Gündül): 277
- Soyot şamanı: 476, 477, 480
- Soytarılar Şenliği: 318
- soytarılık: 386
- soyut danslar / oyunlar: 173
- Sölek* (çizgili, kaydırak taşlı sekme oyunu:
Maraş): 275
- Söndür söndür ya da bayıl* (Ermeni köylü
oyunu): 110

- Sören Sümbül / Süsen Sümbül* (Kars): 151, 170
 söylence: 126
Söz Derleme Dergisi: 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141
 söz şaşırtmaları: 281
 söz-eylem ilişkisi: 126
Sphairinda (topla oynama): 31
 Spor Toto: 297
 sportif oyunlar: 13, 70
 St. George: 106
St. George oyunu: 106, 107
 St. Jonh günü: 20
Sta sta (Of): 162
 Stamboliler (Tunus): 354
Startzi (Rodop ve Güneybatı Bulgaristan'da yeni yıl oyunu): 340
 Statius: 43
Stoff Verkaufen (kız kaçırma oyunu: Avusturya): 293
 stratejik oyunlar: 265
Strobos (topaç çevirme): 293
 Su, Ruhi: 15
Su Değirmeni (Ermeni köylü oyunu): 111
Su Geçme (kızlara özgü ip atlama: Erzincan): 274
Su Gelini (yağmur yağdırma kuklası): 235
Su İnce Gelir Hartkan (Eğin [Kemaliye] - Erzincan): 170
Su Keşiği (Çankırı – Yapraklı): 206
Su Oyunu (Ermeni köylü oyunu): 111
Suda Balık (Afyon): 164
 Sudan: 67, 116, 343, 355, 356, 357
Sudan Geçirme Oyunu (Kütahya): 152, 176
 Sudan tartımı: 356
 Sûfiler: 114, 115
 Sultan Dağları: 270
Sultan oyunu: 44
Sultat [Çök] (aşık oyunu: Kırşehir): 247
 Sungurlu (Çorum): 206, 215
Sura Zeybeği (Kütahya): 164
Surena (Corneille): 388
 Suriye: 44, 64, 96, 102, 103, 108, 116, 343
Surnâme: 115
 Susuz (Kars): 191, 210
 Suşehri (Sivas):
 Suudi Arabistan: 343
Sülaka (Çocuk oyunu: Kırşehir): 548
Sülenke Oyunu (taş oyunu: Yozgat – Boğazlıyan – Abdili köyü): 262
 Süleymanâbâd köyü (İran – Hemedan): 323
Süleymanî (Van): 170
 Süleymaniye (külliye): 58
Süleymaniye (Siirt): 172
Süllür Sümük (saklanan nesneyi bulmaya dayanan takım oyunu: Adana - Bahçe): 278
Sülüman Ağa (Adapazarı): 163
Sülüman Ağa (Samsun): 162
Sülümpe (oyun, Kızılören köyü): 130
 Sülüntaş köyü (Tunceli – Mazgirt): 204
Sümer Oyunu (bilgisayar oyunu): 57
 Sümer: 42, 47
 Sümer, Faruk: 241
 Sümerce: 106, 316
Sündürme (değnek oyunu: Tokat köyleri): 257
 sünnet düğünü / töreni: 229, 309, 346, 365
 Sünniler: 332
Sünsün (Elazığ): 170
Süpürge Başlı Eşek Kral / Süpürge Başlı Kral / Süpürge Kralı (Ermeni köylü oyunu: Anadolu): 110, 334, 533
 Süpürgeci / Carcı / Farrâş / Meydancı (Âyin-i cemde meydanı süpüren görevli): 367, 368
Süpürgesi Yoncadan (Burdur, Eğin [Kemaliye] – Erzincan, Konya): 165, 167, 170
Sürdüm Oyunu (Ankara): 167, 176
Sürek Halayı (Çukurova): 165
 sürekli danslar: 156
Sürmeli (Maraş – Araplı köyü): 229
 Sürmene (Trabzon): 147, 161
Sürmene Sallaması: 162
Sürtme (Eskişehir): 167
Sürtme (Gerede - Bolu): 162
Sürtme barı (Bayburt): 162
Sürümele (Ordu): 162
Sürütme (Sivas): 167
Süsen Sünbül (Kars): 151
Sütle Yaşasın Oğlum (Ermeni köylü oyunu): 111
Süvik (Siirt): 172
Süzme Oyunu (Bitlis): 154, 170

Svahili dili: 360

Swansea: 51

Ş

Şabanözü (Çankırı): 118, 237, 242, 243, 244, 490

Şafiî Bey: 356

Şah (Ermeni köylü oyunu): 110, 534, 535, 536

Şahin, Rıza: 20

şaka oyunları: 282

şaka ve dilsiz oyunları: 61, 231, 280

Şakı Bilbil Şakı (oyun: Gaziantep): 240

Şakı Bilbilim Şakı (bilmeceli koşmaca oyunu: Gaziantep): 133, 267

Şakıldım (Tunceli): 170

Şalvar Sürütme / Üç Ayak (Eğin [Kemaliye] - Erzincan): 170, 173

şaman / şamanlar / şamanlık: 19, 37, 38, 39, 90, 91, 96, 114, 363, 364, 365, 379, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 490, 492

şaman adayı: 93

şaman dansı /oyunu / töreni: 90, 92, 95, 114, 116, 474

şaman davulu: 90, 91, 95, 385, 388, 479

Şamanî Türkler: 96

Şamanizm / şamanlık: 49, 56, 96, 99, 180, 241, 352, 362, 365

Şamil (Pazar - Rize): 162

Şamil Oyunu (Muş): 149

Şanalım (Kars): 170

Şapane Zeybeği (Kütahya): 146, 164

Şapka oyunu (Ermeni köylü oyunu): 111

şarap: 387

şarap ayı (ay adı): 104

Şarkışla (Sivas): 149, 249, 283

Şarköy (Tekirdağ): 162, 163

Şarlo (Chalie Chaplin, "Charlot"): 381

Şaro (Siirt): 172

şaşırmacı / şaşırtmalı söz ve eylem oyunları: 13, 70, 280, 281, 282

Şaşırtmaca (söz şaşırtması oyunu: Bolu): 72, 282

şaşırtmaca / şaşırtmaç (yanıltmaç): 56, 131

Şau-Wöng (Cin gölge oyununun mucidi): 56

Şebek Oyunu (Ankara): 149, 167

Şebinkarahisar (Giresun): 12, 147, 148, 149, 160, 161, 162, 270, 334

Şebinkarahisarlı Ermeniler: 334

Şefaathı (Yozgat): 215

Şehir Kal'asında (Van): 170-171

Şehnâme (Erdevsi): 366

Şehriban (Afyon): 164

Şehriban Oyunu (Van): 170

Şekeroğlan (Kars): 171, 176

Şen Ola (Adana): 165

Şenat köyü (İran - Ebher): 322

Şener, Sevdâ: 17, 379

Şengela (söz şaşırtması oyunu: Azerbaycan): 282

Şenköy (Hatay): 165

şenlik: 104

Şerbeti Kaldı Tasta (Kars): 171

Şereflikoçhisar (Ankara): 146

Şeve Kırmak (Elazığ): 150, 156, 171

Şeyh Bedreddin (Simavna Kadısıoğlu): 366

Şeyh Küşteri: 56

Şeyh Şamil Oyunu (Kars, Muş): 171

Şeyha (Zâr töreninde görevli kadın): 356, 359

Şeyhane (Sivas): 156, 167

Şeyhani (Siirt): 172

Şeyhhanlı (Urfa): 172

Şeynae (Siirt): 171

Şeytan (Eninsiedeln - İsviçre): 541

Şeytan Oyunu (Eskişehir köyleri, Tokat - Dazmana ve Akoğlu köyleri): 191, 232

Şibloz Ağa (Ermeni köylü oyunu): 110

Şih Oyunu (Karaman - Yeşildere - Taşkale): 231, 232

Şihli (Şeyhli) köyü (Adana): 268

Şıkıldım (Elazığ): 143

Şıkırdım (Ankara, Çankırı, Eskişehir): 167

Şingıldım (Yozgat): 167

Şii inancı: 113, 332

Şiiler: 332

Şilük / Şülük Oyunu (çelik çomak türünden oyun: Niğde): 257

Şimşidim Oyunu (oranlamalı top oyunu: Ankara): 255

Şingali (Mardin): 172

Şiran köyü (Gümüşhane): 147
Şirinnar (Gaziantep): 172
Şiron (Siirt): 157
 Şirvan (Siirt): 169
Şirvan / Şirvani (Aşkale, Bingöl, Çoruh, Diyarbakır, Erzincan, Erzurum, Gaziantep, Urfa, Van): 149, 172
Şirvan Düzü (Gaziantep): 172
Şobâsm (İran'da ayakta yapılan *Zâr* benzeri dans): 361
Şoenofilinda (tura oyunu): 293
Şorul (Kars): 171
 Şuhut: 72
Şurup Satma (oyun: Gaziantep): 240
Şülük / Şilük Oyunu (çelik çomak türünden oyun: Niğde): 257
Şüregel Yallısı (Kars): 171

T

Tabanca oyunu: 44
 Tacikler: 45
 Tacitus: 43
Tag und Nacht (Gündüz ve Gece, oyun: Almanya): 293
Tahan Girdi (aşık oyunu: Kars): 246
Tahin-Pekmez Oyunu (yapılanı yapmaya dayanan şaşırtma oyunu: İstanbul): 281
 Tahmurs (Efsanevi İran şahı): 366
 Tahran: 323
Tahta At Oyunu (İran): 538
Tahta Ayaklı / Topal (Sivas köyleri): 198, 233
 tahta kılıç: 324
Tahta kıran (Çoruh): 162
 Tahtacı oymağı (Silifke): 78, 136
 Tahtacılar: 125, 181, 184, 269, 363, 365
Tahtacılarda Gelenekler (Abdurrahman Yılmaz): 181
Tahtahı (oyun: Gaziantep): 240
 tahterevallı (oyun aracı): 140, 141, 569
Takara Tukara (saklama-bulma oyunu: İzmir – Seferihisar): 278
Takla Oyunu (atlama – sıçrama oyunu: Tekirdağ): 44, 273
 taklit oyunları: 13, 173, 283, 381
Taklitli (oyun: İstanbul): 283
Talak (aşık oyunu: Niğde): 247

Talebe Okutma (Yozgat – Sarıkaya): 212
 talih ve rastlantı oyunları: 69, 284
Talimi (Sakız Rumlarında savaş oyunu): 339
 Taltos (Macar şamanı): 50
Tamara (Artvin): 147, 162
 Tamara köyü (Gümüşhane – Şiran köyü): 147
Tamaşa (Artvin, Muğla, Bodrum): 162, 164
Tamzara (Bingöl, Çoruh Elazığ, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Muş, Sivas, Şebinkarahisar – Giresun, Tokat, Tunceli, Van): 154, 162, 167, 171
 Tanbur: 367
 tangara: 97
 Tansuğ, Sabiha: 339
 Tanyol, Cahit: 15
 Tanzanya: 343
 Tanzimat (dönemi): 36
 tapınım dansları: 62
Taşın Havası (Trakya): 163
Taraklı / Bilecik Karşılama (Sakarya): 163
Tarantella: 41
 Tarascon (Fransa): 542
Tarascon Yaratığı (Tarascon – Fransa): 542
 Tarcan, Bülent: 15
 Tarengi, Emil: 351, 544, 545
Tarhanama Tavuk Girdi (ebeli koşmaca oyunu: Ankara): 268
 tarımsal oyunlar / ritüeller / büyüler: 50, 61, 212, 292, 311, 314, 387
Tari Piring (Tabak Dansı: Kuzey Sumatra'da): 65
 tarik (Alevilikte âsa, erkân değneği, alaca değnek): 365, 369
 tarikçi (Alevilerde cem görevlisi): 185
Tarla Çobanı (Ermeni köylü oyunu): 110
Tarla Kazma (Giresun): 162
Tarla Sınırı (Çorum – Sungurlu – Demirşeyh köyü): 206
Tarla Sürme (Kayseri – Tomarza – Ahmezer köyü): 213
Tarlaya Su Götürme (Çorum – Sungurlu – Demirşeyh köyü): 206
 Tarsus (Mersin): 286
Tartı (Ermeni köylü oyunu): 111

- tartımlı oyunlar: 60
Tartmaca (Ermeni köylü oyunu): 111
 Tas asası (düğün şöleni): 122
 tasvir yasağı (İslâm'da): 97
Taş Atması (taş oyunu: Isparta): 261
 taş ve gülle oyunları: 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267
Taşçılık (Ermeni köylü oyunu): 111
Taşkale [eski adı Kızıllar] (Karaman): 123, 197, 208, 214, 219, 221, 225, 231, 232
Taşkale, Hasan: 20
Taşköprü (Kastamonu): 120
Taş Dokuz Taş (taş oyunu: Tekirdağ): 265
Taştan Uşağı (Kars): 151, 171
Tatyan (Trabzon): 162
Tava Tava (Ermeni köylü oyunu): 111
Tava Yapmak (Ermeni köylü oyunu): 111
 tavaf: 114
Tavas Zeybeği (Aydın, Burdur, Denizli): 146, 164, 165
 tavla oyunu: 44, 57, 68, 346, 351, 546
Tavşan ve Avcı Oyunu (Tunceli – Pertek – Beydamı köyü): 226
Tavşanlı (Kütahya): 257
Tavuk Barı / Hikari (Erzurum, Kars): 149, 171, 174
Tavukpazarı (Çemberlitaş – İstanbul): 564
 Tayland: 343
 Taylor, E. B.: 46
Tayyare Oyunu (kaydırak türü taş oyunu: Tekirdağ): 267
Ta'ziye: 112, 113, 114, 115, 310, 332, 379
Ta'ziye yazmaları: 113
 Teatry Kukol: 113
 teber: 365
 Tecer, Ahmet Kutsi: 11, 15, 101, 177, 327
 tef: 114, 126, 157, 201, 212, 220, 225, 235, 323, 326, 335, 489,
 Tefenni (Burdur): 262
Tefenni Zeybeği (Burdur): 164
 Tejima, N.: 20
Tek Adım (oyun: Gaziantep): 240
Tek Ayak (Bingöl, Kars, Malatya, Sivas, Urfa, Yozgat): 148, 167, 171, 172
Tek Ayak (ipli kız oyunu): 274
Tek Donbalak (oyun: Gaziantep): 240
Tek Emenli Hodak (kemiklerle oynanan çukurlu değnek oyunu: Çorum): 260
Tek mi Çift mi Oyunu: 44
Tek Oyun (Muş): 148, 151, 171
 tek oyuncu: 386
Tek Parmak (Denizli): 164
Tek Tamzara (Kars): 171
Tek Zeybek (Mersin – Mut): 165
 Tekap köyü (İran – Arak): 324
 Teke (Aydın, Burdur, İçel köyleri): 147
 Teke oyunları: 158
Teke Oyunu / Teke Zortlatması (Isparta ve Burdur dolayları): 147
Teke Zortlatması / Teke Oyunu (Isparta ve Burdur dolayları): 147, 149, 157
Teke Zortros Mengisi: 165
Tekekik – Koç Katımı (çoban oyunu): 221
Tekekik (çoban oyunu) (Konya – Bozkır): 219
Tekeleme (Tokat): 184
Teker (Urfa): 172
Tekerleme Oyunu (Çankırı, Ergani-Maden, Sivas – Kangal): 71, 131, 133, 171, 282, 288
 Tekin, Şinasi: 20
 tekerlemeler: 47, 48, 56, 58, 59, 60, 70, 129, 130, 131, 132, 133, 136, 139, 215, 249, 250, 253, 260, 262, 267, 268, 270, 272, 282, 287, 288, 335, 336
 tekerlemeli oyunlar: 13, 70, 71, 72, 131, 133, 249, 253, 260, 268, 270, 272, 282, 288
 Tekirdağ: 129, 138, 139, 140, 143, 156, 162, 163, 246, 252, 253, 254, 255, 258, 265, 266, 267, 269, 273, 279, 283, 284, 289
 Tekke köyü (Antalya - Elmalı): 18
Telden Teleme (oyun, Muğla – Ula): 131
 Telengit şamanı: 478
Telgrafın telleri (Samsun): 162
 telli çalgılar: 91
Tellice (Kars): 151, 171
Tello (Kars, Muş): 171
Temel devran (Kına gecesi öncesi eğlencisi, Bodrum): 122
Temer Ağa (Siirt): 172
Temirağa (Bitlis, Siirt): 153, 171
 Temmuz (Tanrı): 104, 106, 108, 187

- Temurağa / Timurağa / Temurağa Ağırlaması* (Bayburt, Bingöl, Çoruh, Erzurum, Kars, Sivas, Van): 149, 156, 162, 167, 171
- Tenis*: 84
- Tenzere* (Bingöl): 153, 171
- Tepsev* (Konya): 167
- Terakul* (Merzifon - Amasya): 162
- Terazi* (Gaziantep): 172
- Terazim Kırıldı* (Erzurum): 171
- Tercan* (Erzurum): 139
- tercüman / terceman: 370, 371
- tercüman lokması: 367
- Terekeme* (Kars): 150, 152, 171, 175
- Terekeme-Yallısı* (Kars): 171
- Ter-Laçın Barı* (Kars): 171
- Terlikoyun* (Amasya, Rize, Trabzon): 162
- Ternek* (erkek derneği): 121
- Ters Ayak* (Trabzon): 148
- Ters Bar* (Kars): 171
- Ters Bico* (Tokat): 153, 162
- Terşi / Kirmen* (Gaziantep): 154, 172, 174
- Terzi* (Tokat - Arkoğlu köyü): 209
- teslim taşı: 365
- Testi Tutması / Eşim Eşim* (söz şaşırtması oyunu: Isparta): 282
- Teşi* (Artvin, Bitlis, Orta Batum): 150, 162, 171, 174
- tevhit: 114
- Textatlipoca*: 382
- Teyze-Teyze* (evcilik türünden oyun: Niğde - Bor): 283
- Tezleme* (Malatya): 167
- The Drama Review*: 299, 383
- The Golden Bough* (Sir James Frazer): 20, 294, 295, 382
- The Moulide of Egypt* (Mc Pherson): 359
- The Plauë* (=Vebs, Swansea'de oyun): 51
- Thespis: 386
- Threnos: 106
- Thueydides: 43
- Tiğ-bend: 368, 369
- Tikit / Tiko / Mamsuz Oyunu* (taş oyunu: Sino): 262
- Tingırlı* (aşık oyunu: Ankara - Polatlı): 247
- Tintingo* (Tunceli): 171
- Tırgay* (Adıyaman): 172
- Tırnana* (Eğin [Kemaliye] - Erzincan): 171
- Tibet: 47, 67, 114, 363
- Tibet dansları: 114
- Ticaret* (söz şaşırtması oyunu: Bolu): 282
- Tietze, A.: 61
- Tik Halay* (Diyarbakır): 172
- Tik horon* (Trabzon - Of): 162
- Tiko / Tikit / Mamsuz Oyunu* (taş oyunu: Sino): 262
- Tikveş* (Çanakkale - Gelibolu): 152, 163
- Tilbaşar (Gündoğan) köyü (Gaziantep - Oğuzeli): 192, 204, 215, 225
- Tiliko* (Bayburt): 162
- Tilki* (Ermeni köylü oyunu: Anadolu, Kars köyleri): 111, 337
- Tilki Oyunu* (Antalya - Elmalı köyleri; Karaman - Taşkale [eski adı Kızıllar] - İbrala köyü [Yeşildere]; Kayseri - Felâhiye - Kuruhöyük köyü; Kozan; Tokat - Çaylı köyü; Tunceli - Pertek - Tozkoparan köyü; Tunceli - Mazgirt - Danaburan köyü; Yozgat): 149, 167, 224, 225, 226, 251, 272
- Tille Köyü (Adıyaman): 516
- Timurağa* (Sivas, Trabzon): 162, 167
- Tipinos* (çizgili, kaydırak taşlı ve sekmeli oyun: Burdur): 275
- Tire (İzmir): 269
- Tiringi* (Kars): 171
- Tiringo* (Bitlis): 154
- Titiz* (Giresun): 162
- Titreme Horonu* (Rize): 148, 162
- Tiyatro Araştırmaları Enstitüsü (AÜDTCF): 13, 126
- Tiyatro Araştırmaları Dergisi*: 13, 14
- illaçtlı* (Meksika yerlilerinde top oyunu): 294
- Toee* (Afrika'da *Mangala* türünden oyun): 44, 343
- Togo: 344
- Togollar: 96
- Tohan* (dik duran aştığın kabarık yüzü: Kars)
- Tohum Ekimi* (Karaman - İbrala [Yeşildere] ve Taşkale [eski adı Kızıllar] köyleri): 214

- Toka* (taş oyunu: Bilecik – Osmaneli): 262
Tokat: 17, 147, 153, 155 160, 161, 162, 174, 182, 183, 190, 191, 197, 204, 207, 209, 219, 220, 222, 223, 224, 226, 232, 233, 236, 237, 256, 257, 271, 280, 282, 284, 288, 523
Tok-Çik Atışmak (aşık oyunu: Niğde): 245
Toklar (Kayseri-Tomarza): 237
Tokturma (değnek oyunu: Tokat köyleri): 257
Tokurcun / Dokurcun / Taşlı Dokuz Taş (taş oyunu: Tekirdağ): 265
Tokyo Üniversitesi: 388
Tolaka Oyunu (ebeli, turalı kovalamaca oyunu: Aydın, Urfa): 270
Tomarza (Kayseri): 200, 213, 220, 227, 237
Tombala: 84
Tombala (Çocuk oyunu: Niğde): 551
Tombili (Niğde): 167
Tombul Makina (Tokat): 162
Tomovza (Kayseri): 167
Tonton (Yozgat): 167
Tonya (Rize): 162
top: 74, 79, 85, 134, 239, 252, 253
Top (takımlı top oyunu: Isparta): 253
Top oyunları: 44, 85, 134, 252, 253, 254, 255
Top Top Kadife (oyun: Gaziantep): 240
topaç çevirme: 42
topaç oyunu (*fırça / kozak oyunu*, Konya): 51
topaç: 139
Topal (Ankara): 233
Topal / Tahta Ayaklı (Sivas köyleri): 198, 233
Topal Çoban (çoban oyunu: Tunceli – Pertek – Tozkoparan köyü): 221
Topal Koşma (Ankara, Kastamonu): 155, 162
Topal Tavuk (sekmeli, taklitli oyun: kayseri): 275
Topkapı Sarayı / Müzesi: 115 381
Topla Kama Tıkma (top oyunu: Tekirdağ): 253
Toplu Dokuz Taş (top oyunu: Tekirdağ): 255
Toplu Oyun (Muğla): 152, 164
Toplumsal Tarihte Çocuk Sempozyumu: 14
Toprak Bastı (düğünlerde karşılıklı oynanan soru-cevaplı ve maskeli oyun: Adana köyleri): 286
toprak ve su ile yapılan oyunlar: 289
Toros Dağları / Toroslar: 270, 363
Tortum (Erzurum): 146, 168
Tortum Barı (Erzurum): 171
Toskana: 68
Tostik (aşıkla oynanan değnek oyunu: Amasya): 260
Tot (yuvarlak taş ve değnek oyunu: Çorum, Kastamonu): 260
Totem ve Tabu (Sigmund Freud): 296
Totem: 32
Totemizm geleneği: 96
Townshend, Philip: 344, 345
Toy (Konya): 167
Töycular (Van): 171
Tozağan Halayı (Sivas): 167
Tozkoparan köyü (Tunceli – Pertek): 196, 205, 206, 207, 210, 221, 225, 233, 234, 237
Tör, Vedat Nedim: 15
törenselleşen oyunlar: 280
Tötonlar: 310
Töverek Koran (Eskişehir): 154, 167
töz / tös: 96, 97, 385
Trablus: 116
Trabzon: 12, 129, 147, 148, 160, 161, 162
Trabzon Sıksarası (Trabzon): 155, 162
tragedya: 52, 106, 379, 386
tragoedia / targos: 386
Trakya: 11, 106, 146, 147, 148, 149, 154, 158, 162, 163, 340, 387
Trakya horaları: 158
Tren (taklitli çocuk oyunu: Konya): 283
Tringo (Malatya, Bitlis): 171
Trobriand Adaları (Doğu Yeni Gine): 296
Troparium derlemeleri: 112
Troya savaşları: 43
TRT: 11, 291
Tu portes la pus (=pire taşıyorsun, Valencia'da oyun): 51
Tubalar: 97
Tuğlacı (Tunceli – Pınarlar): 212
Tukili (oyun): 70
Tula (Meksika'da): 42
Tuna, Erhan: 14
Tunceli: 147, 148, 149, 154, 158, 168, 169, 170, 171, 191, 196, 204, 205, 206, 207, 208,

- 210, 211, 212, 214, 220, 221, 223, 225, 226, 233, 234, 237, 288, 292
- 'Tunguslar / 'Tunguzlar: 94, 95, 97
- 'Tunguz şamanı: 474, 477, 478, 479
- 'Tunus: 116, 332
- 'Tür: 179
- tura: 74, 118, 135, 208, 256, 270, 278
- Tura* (para saklama oyunu: Çankırı): 278
- Tura / Boğça Saklanması* (kapıp kaçmalı tura ya da kumaştan top oyunu: Konya): 270
- tura oyunları: 44, 74, 77, 118, 135, 270, 272, 278
- Tura Oyunu* (Afyon, Ankara, Bilecik Avşarları, Giresun – Şebinkarahisar, Niğde – Bor): 150, 164, 270, 272, 278
- Turanç* (aşık oyunu: Kırşehir): 247
- Turca / Capra / Brezaña* (Keçi oyunu: Romanya): 312, 340
- 'Turfanda, Oytun: 16
- 'Turhal (Tokat): 204, 223
- 'Turizm Bakanlığı: 16
- Turna* (Afyonkarahisar): 149, 164
- Turna Barı* (Erzurum): 149, 152, 171, 174
- 'Turna Köyü (Kazanlık – Bulgaristan): 540
- Turna Oyunu* (Avşar Oymakları, Konya – Akşehir, Kütahya, Sultan Dağları, Toroslar): 164, 270
- Turnalar* (Erzurum, Gümüşhane, Kayseri, Kelkit, Konya, Sivas): 149, 154, 160, 162, 167, 171
- Turnalar Samahı*: 180, 182
- Turnam* (türkülü halay, Kayseri Avşarları [Pazarören-Pınarbaşı]): 126, 127
- Turnavurdu* (güç gösterme oyunu: Azerbaycan): 272
- Turşucular* (Kütahya): 149, 164
- Tutmalı Çelik*: 557
- Tuttum Direk* (koşma, yer kapma oyunu: Muğla – Ula): 270
- Tuz Şekirdim* (Ankara): 152, 167
- Tüccar* (Amasya – Uygur köyü): 211
- Tüccar Hacı Oyunu* (Tokat – Ulutepe köyü): 204
- Tük* (aşığın arka yüzü: Kayseri)
- Tülü Kabak* (Balıkesir): 526
- Tüneg* (Manisa): 143, 164
- Tünzile [Alçıların]* (aşık oyunu: Erzurum): 247
- Türk / Türkler: 12, 38, 89, 90, 92, 102, 107, 111, 113, 115, 180, 234, 235, 312, 327, 344, 371, 382, 383
- Türk (Arap ve Balkan ülkeleri seyirlik oyunlarında tip): 333, 339, 340, 341
- Türk bilmeceleeri: 57
- Türk budunları: 92
- Türk dansları: 383
- Türk Dil Kurumu: 11
- Türk dünyası: 43
- Türk Folklor ve Etnografya Bibliyografyası* (I-IV): 11
- Türk Halkbilimi* (Sedat Veyis Örnek): 17
- Türk halk oyunları: 143, 155
- Türk Halk Oyunlarını Yaşatma ve Yayma Tesisi: 15
- Türk Kızı* (Tunceli): 149, 154, 171
- Türk köylü dansları / oyunları: 109, 158, 172, 173, 337
- Türk kültürü: 33, 112, 291, 338
- Türk dansları / oyunları: 43, 58, 344, 364
- Türk zeybeği: 103
- Türkânî* (Siirt): 172
- Türkçe: 16, 32, 34, 36, 89, 109, 113, 291, 312, 320, 333, 335, 336, 337, 342
- Türkistan: 19, 37, 362, 364, 478
- Türkiye: 9, 10, 11, 16, 36, 89, 115, 116, 143, 241, 264, 297, 327, 348
- Türkiye Çingenecesi: 35
- Türkiye Türkleri: 89
- Türkiye'de Çocuk Oyunları Kültürü* (Mevlüt Özhan): 13, 349
- Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* (TDK): 16
- Türkiye'de İlk Halk Oyunları Semineri* (yhz.: Şerif Baykurt): 15
- Türkmen Halayı / Çelebi Halayı*: 165
- Türkmen Kızı* (Çorum, Eğin [Kemaliye], Silifke): 149, 165, 167, 171, 174
- Türkmen / Türkmenler: 136, 364
- Türkoğlu (Maraş): 202
- türküler: 47, 48, 126, 128, 141, 335
- türkülü danslar: 60, 172, 173

- türküli oyunlar: 13, 60, 70, 144, 144, 172, 173
Tütiye (Kars): 171
Tütsü: 357, 358
Tylor, E. B.: 293
- U**
- Ubiqanieto* (oyun: Bulgaristan): 312
Uçtan (değnekli oyun: Antalya): 258
Uçtu Leylâm Oyunu (niyet oyunu: Ankara – Ayaş): 285
Uçtu Uçtu (oyun: Gaziantep): 240
Uçuk Havası (Tokat): 162
Uçurdum (Gaziantep): 172
Uçurtma: 19, 51, 121, 138
Uçurtma (erkek derneği): 121
Uçurtma bayramı (açık hava eğlentisi): 121
Uçurtma Oyunu (Konya): 51
Ufacık, Karacık (Niğde): 167
Uganda: 317, 343, 346
Ula (Muğla): 72, 73, 75, 130, 131, 133, 134, 136, 137, 140, 141, 251, 253, 254, 256, 258, 260, 262, 264, 265, 266, 267, 269, 270, 271, 272, 273, 275, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 288, 289
Ulama (Nokta) (aşık oyunu, Muğla): 71
Ulubey (Ordu): 139, 140
Uluborlu (Isparta): 125
Uludağ (Bursa): 148, 162
Ulupınar köyü (Tunceli – Pertek): 209, 211
ulusal bayramlar: 155
Ulutepe [Kelit] köyü (Tokat-Turhal): 204
Uma-Nori (Uzun Eşek türünden oyun: Japonya): 294
Umma (aşık oyunu: Ankara - Polatlı): 247
Umman Denizi: 360
Ummama Gelen Domala Kalsın (takımlı top oyunu: Ankara): 253
Uno, duo, tre, stella (gizlenen bir eylemi bulma oyunu: İtalya): 293
Ur: 42
UR-DRAMA. The Origins of Theatre (E. T. Kirby): 384
Ural-Altaylılar: 89, 95
Uranhay Türkleri: 97
Urfa: 83, 129, 130, 131, 135, 147, 148, 150, 151, 152, 171, 172, 174, 175, 266, 270, 272, 277, 288, 289, 314, 511
Urfalı (Urfa): 172
Uruş köyü (Gaziantep – Oğuzeli): 192, 204, 209, 215, 225
Ustan Kim idi? (Konya): 167
usu geliştiren oyunlar: 13
uşak (Karadeniz): 143
Uşak: 78, 83, 214, 271, 272, 282, 283
utanmasız sözler: 281, 282
Uva Yanlaması (Yozgat): 167
uygarlık tarihi: 291
Uygur köyü (Amasya): 211
Uygurca: 20, 38, 40
Uygurca metinler (Uygur metinleri): 38, 39
Uygurlar: 92
Uzak Doğu: 38
uzay adamı: 79
Uzun banam (açık hava eğlentisi): 121
Uzun Çötürüm (oyun: Gaziantep): 240
Uzun Eşek (atlama-sıçrama oyunlarından: Konya): 44, 273, 293
Uzun Halay (Sivas): 167
uzun havalar: 144
Uzun Hovannes (Ermeni köylü oyunu): 111
Uzun Urgan (takımlı güç kullanma oyunu: Ankara, Çorum, Isparta, İzmir, Kayseri, Kütahya, Tekirdağ): 71, 83, 155, 163, 164, 271
Uzunburun (kukla oyunu: Çankırı köyleri): 237
Uzundere (Çoruh, Kars): 162, 171, 174
Uzunlambaç (Zonguldak): 162
- Ü**
- Üç Aşık* (aşık oyunu: Kars): 246
Üç Ayak (Ankara; Bingöl; Diyarbakır – Er-gani; Elazığ; Gaziantep; Kars; Kırklareli; Kırşehir; Maraş; Şebinkarahisar; Tokat; Tunceli; Yozgat): 162, 163, 165, 167, 171, 172, 173
Üç Ayak (aşık oyunu: Niğde – Bor): 246
Üç ayak yürümeli (Pazar): 148, 162
Üç Ayaklı Halay (Çukurova, Hatay, Sivas): 148, 165, 167

- üç boyutlu tasvir yasağı (İslâm'da): 97
Üç Çeşmeden Sular İçtim Kanamadım (Kütahya): 164
Üç Dede Oyunu (taş oyunu: Muğla - Ula): 70, 262
Üç Geri (Tunceli): 148, 171
Üç İleri (Sivas)
Üç Kral / Üç Kral Şenliği: 318
 üç taş oyunu: 59, 68, 70, 72, 135, 265
Üç Taş Oyunu (taş oyunu: Niğde): 265
Üç Tök Dört Çik (aşık oyunu: Kırşehir): 247
Üç Yahudi Oyunu (Fas): 537
Üçleme (taş oyunu: Konya): 265
 Üçler: 372
 Üçler dolusu: 372
 Ünye (Ordu): 210, 211, 212, 222
 Ürdün: 343
 Üregül köyü (Ankara – Çankaya): 129
Üste Binmece (takımlı top oyunu: Ankara – Ayaş): 253
Üstten Atlamaca (atlama – sıçrama oyunu: Muğla): 75, 273
Üşüdüm (Ankara, Sivas): 167, 288
Üşüdüm / Üşüdüm Kızlar (Kütahya): 154, 164
Üşüdüm Üşüdüm (tekerlemeli çocuk oyunu: Kayseri, Niğde): 131, 288, 289
 Ütümlü oyunlar: 13
- V**
- Valencia: 51
 Van: 75, 146, 148, 149, 154, 155, 168, 169, 170, 171, 196, 325, 531
 van Gennep, Arnold: 308
Van Koççarı (Erzurum, Van): 146, 171, 275
Van Naresi (Van): 171
 Vantanz bayramı (Ermeni köylü oyunu): 110
 vantrilogluk: 385
Var Anam Gel Anam Oyunu (Manisa): 164
Varagele (Bilecik): 163
Varan Bir Top Geri (kaleli top oyunu: İstanbul): 254
Vardır Yeldir (Bilecik): 163
Vargel (Adapazarı, Bozöyük - Bilecik): 163
Varıp Gelme (Zonguldak): 162
 Varto (Muş): 259, 268, 284
 Vartuvaria / Vartavar (Ermenilerde gül bayramı): 107
 Varyanlı köyü (Maraş): 230
 Vatikan Kitaplığı: 113
Veliç (Malatya): 171
 Venedik: 311
 Venüs (Tanrıça: Roma): 310
 Veracruz Kızılderilileri: 352
 Vertevor (erkek derneği): 121
Veylişhane (Urfa): 151, 172
Veysel Barı (Bayburt): 149, 162
 Veyselendi köyü (Bayburt): 147
Vezi (Adana): 159, 165
Vız (şakalı sorulu oyun: İstanbul): 279
 Vietnam: 343
Vik (Yıldızeli): 167
Vilik / Vilk (Tunceli): 147, 171
 Vilik köyü (Elazığ – Palu): 147
 Viyana: 569
 Vize (Kırklareli): 207
Vurdu Kızdı (aşık oyunu: Konya): 245, 246
Vurun Gelin Kınasını / Karşılama (Kırklareli): 163
Vurup Döndürmeç (aşık oyunu: Gaziantep): 246
 Vuruşmalı oyunlar / danslar: 13, 158, 173
- W**
- Wang (Çin İmparatoriçesi): 56
Wari (Afrika'da *Mangala türünden* oyun): 44, 343
 Washington D. C.: 321
 Wazara (Fas'ta düğün dansçısı): 65
 White, G. E.: 97, 176
 Wisconsin Üniversitesi: 298
 Woodo kabileleri (Orta Afrika): 355
 Wu (Çin İmparatoru): 56
 Wu (Çin şamanı / dansçı): 364, 385
- Y**
- Ya Şunda Ya Bunda Oyunu* (avuçtaki nesneyi bulma oyunu: Gaziantep): 278
Yağ Satarım (turalı, koşmacalı, ebeli çocuk oyunu: Muğla – Ula): 70, 270

Yağ Satarım Bal Satarım (mendilli, koşmacalı, ebeli çocuk oyunu: Tekirdağ): 289
Yağ Satarım Duz Satarım (tekerlemeli çocuk oyunu: İzmir – Seferihisar): 288
Yağcı (Karaman – Davgandos köyü): 212
Yağlı Kenar (Seyhan [Adana]): 152, 165
 yağmur ayı (ay adı): 104
Yağmur Duası (Çorum): 215
Yağmur Yağar, Dereleri Sel Alır (Kütahya): 164
Yağmur Yağdıran Çocuk (Ermeni köylü oyunu): 111
 yağmur yağdırma oyunları / ritüelleri / dansları: 20, 54, 56, 62, 104, 107, 122, 128, 131, 215, 234, 337, 493, 494
Yağmurecik (Karaman): 494
Yahşi (Sivas): 167
 Yahudiler: 64, 66, 67, 104
 Yakapınar [Uladi] köyü (İzmir – Bayındır): 226, 227, 283, 285
 Yakınoğu: 47, 63, 105, 292
Yakışır Allar Sana (Sivas): 167
 Yakut düğünü: 95
 Yakut şamanı: 475, 477, 479
 Yakutlar: 37, 94, 95, 97, 363
Yalabık (Bergama): 164
Yalabık Zeybeği (Bergama): 164
Yalak (çukurlu top oyunu: Konya): 254
Yalak Çıkartmaç (zor kullanma oyunu: Adana köyleri): 271
Yalakkaya (*Mangala* benzeri bir oyun: Amasya): 349
Yalandan Emir Şenliği (İran): 320
 Yalınca köyü (Sivas – Hafik): 216
Yalkuşta (Muş): 171
Yallı (Kars, Ağrı): 153, 171
 Yallılar (Doğu Anadolu): 144, 153
 Yalova: 139
Yalpalı Düz Halay (Sivas, Yozgat): 148, 154, 167
 Yamaguçı, Masao: 388
 Yamak (erkek eğlencilerinde kahve getiren kişi): 121
Yaman Anşam (Niğde): 167
Yanama (Sivas): 167

Yandır (Bergama):
Yangın (kızlara özgü ip atlama: Erzincan): 274
Yanılmaç Oyunu (söz şaşırtması oyunu: Çorum): 133, 282
 yanılmaçlar / şaşırtmaçlar: 47, 56, 57, 58, 60, 131, 132, 133, 281, 282
 yanılmaçlı oyunlar: 72, 132, 133, 281, 282
 yanılısma: 385
Yanlama (Bilecik Tokat, Yozgat): 148, 162, 163, 167
Yannık (Gaziantep): 150, 172, 175
 Yapı ve Kredi Bankası: 15
Yapma At (Minehead-İngiltere): 542
 Yapı Kredi Yayınları: 9, 14, 16
 Yapraklı köyü (Çankırı): 206, 234
Yar Güzel (Van, Ağrı): 171
Yar Oyunu (Keban): 171
 Yaralı Şamo (Ermeni köylü oyunu): 111
Yareli (Sivas): 167
 Yâren (esnaf ağırlıklı erkek eğlencileri ve buralara katılanlar): 121, 370
 Yâren / Sohbet geleneği: 17
Yâren - Sohbet (gösteri): 17
 Yârenbaşı (Çankırı): 123, 135
 Yargıç (Ermeni köylü oyunu): 110
 Yargıç, Kral (Ermeni köylü oyunu): 110
Yarım Çıtırdağ / çardak (Kastamonu): 148, 162
Yari (Hinis): 171
Yarkışta (Siirt): 172
Yarkıştan (Van): 171
Yarkuşta (Hinis, Muş, Van): 154, 171
 yas dönemi / töreni: 66, 346
Yasalar (Platon): 30
Yastık (savaş oyunu: Çankırı): 284
Yaş Oyunu (Kars): 191
 yaşam ağacı ("hayat ağacı" vakvak ağacı):
Yattı Kalk (çocuk oyunu): 70
Yattı Kalktı (oyun: Muğla – Ula): 133, 288
Yattı Pırasa Kalktı Pırasa Oyunu (yapılanı yapmaya dayanan erkek oyunu: İzmir – Seferihisar): 281
 Yavi, Ersal: 523
Yavuz (Keban): 171
Yavuz Bağlaması (İzmit - Ârifiye): 152, 163
 Yavuzeli (Gaziantep): 189, 192, 193

- Yayık* (Kars): 175
Yayık Halayı (Yozgat): 167, 175
Yayla Barı (Kars): 171
Yayla Türküüsü (Bingöl): 153, 154, 171
Yayla Yolları (Antalya, Mersin - Mut, Muğla - Fethiye, Mersin - Silifke): 165
Yayvan Barı (Erzurum): 171
Yazıbağı köyü (Tokat): 17
Yazıbağı'nda Şenlik Var (gösteri): 18
Yazıcıoğlu köyü (Zonguldak - Devrek): 226
Yedesta (Siirt): 172
Yedi Ayak (aşık oyunu: Niğde - Bor): 246
Yedi Deve (Gaziantep): 149, 172, 174
Yeldirme (İzmir - Bergama): 152
yeldirme (samah bölümü): 181, 186
Yelleme (Tokat): 153, 184
Yemek Oyunu (Karaman - Yeşildere [İbrala]): 203
Yemen: 66, 355
Yemen Yahudileri: 66
Yeni Bengi / Yeni Mengi (Silifke): 152, 166
Yeni Delhi: 344
Yeni Gine: 19
Yeni Meksika: 46
Yeni Ters Bar (Kars): 171
yeni yıl / yılbaşı şenlikleri: 316, 371
Yeni Zelanda: 46
Yenice köyü (Gaziantep - Oğuzeli): 192, 194, 195, 204, 209, 225
Yenice köyü (Karacabey - Bursa): 189, 206, 213, 215, 223, 292, 526, 530
Yenigazi köyü (Kars - Sarıkamış): 314
Yeniköy (Tunceli - Pertek): 207, 221, 226, 234
Yenisey Şamanı: 477, 478
yer kapma oyunları: 270
yer kuklası: 236, 490
Yer Topu (top oyunu: Niğde - Bor): 252
Yeralma (değnekli takım oyunu: Çankırı - Kurşunlu Avsarları): 258
Yerdim Yer (Mangala benzeri bir oyun: Amasya): 349
Yerim Kurtlandı (kovalamaca oyunu, Konya): 130, 267
Yerli Halk Oyunu (Bilecik): 163
Yerli Oyun (Konya): 149, 167
yerli oyunları: 149, 155, 158
Yerli Zeybek (Bilecik, Çorum, Mudurnu - Bolu): 149, 150, 152, 158, 162, 163, 167, 175
Yeseviyye [Yesevilik]: 362, 363
Yesi (Türkistan): 362
Yeşildere ([İbrala] Karaman): 203, 225 231
Yeşilleme (Yozgat): 167
Yeşilyurt köyü (Sivas - Koyulhisar): 197
yetişkin oyunları: 239
Yezid: 51
Yığma Kayrak (taş oyunu: Burdur - Tefenni): 262
Yıhlı Banya (aşık oyunu: Niğde): 247
Yıkılan (Sivas): 167
yıl döngüsüne ve takvime bağlı törenler: 328
yılbaşı (yeni yıl) oyunları / şenlikleri: 53, 54, 316, 371
Yılbaşı Oyunu (Elazığ): 191
Yılbaşını Çağırarak (Ermeni köylü oyunu): 111
Yıldız (çelik çomak türü oyun: Konya - Ilgın, Niğde): 167, 258
Yıldızeli (Sivas): 166, 167
Yıldızlı (fenerli) uçurtma (Konya) 51
Yıldızlı Çelik (çelik çomak oyunu: Niğde): 257
yıllık kurban (Tahtacılar): 184
Yılmaz, Abdurrahman: 181
Yisa (Pazar): 162
Yisera havası (Trabzon): 162
Yoğunpelit köyü (Ankara - Beypazarı): 201, 228, 326
Yol Göstermesi (şaka oyunu: Muğla - Ula): 283
Yol Havası (Trabzon, Tunceli, Yozgat): 162, 167, 171
Yol paklama (düğün geleneği: Eskişehir): 122
Yoldaş Seni Kim Apardı? (gözü kapalı oynanan sorulu takım oyunu: Azerbaycan): 279
Yolkonak köyü (Tunceli - Pertek): 214
Yoncalar Oyunu (Van): 155
Yortu oyunları: 110, 334
Yozgat: 146, 147, 149, 150, 152, 153, 166, 167, 174, 175, 205, 209, 212, 215, 222, 238, 287
YÖK (Yüksek Öğretim Kurulu): 14, 16, 18
Yönetken, Halil Bedi: 15, 113, 176
Yörük Ağırması (Sivas): 174
Yörük Ali (İzmir-Bergama): 164
Yörük Halayı (Sivas): 174
Yugoslavya: 236, 339, 340

- Yukaghırlar: 94
Yukarı Havası: 162
Yukarı Kanara köyü (Kırklareli-Kofçaz): 128
Yukarı Volta: 344
Yukatanlı Mayalar: 46
Yum Yum Yumurta (oyun: Gaziantep): 240
Yuma (aşık oyununda enek: Isparta): yumruk oyunu: 59
Yumruk Yumruk Üstüne (sorulu şaka oyunu: İzmir – Seferihisar): 279
yumucu (saklambaç oyunu): 277
Yumuş (saklambaç türü oyun: Gaziantep): 277
Yumurta Oyunu: 44
Yumurta Saklama (şaka oyunu: İzmir – Seferihisar): 282
Yumurta şenliği (açık hava eğlencesi): 121
Yumurtalı Tavuk (çukurlu top oyunu: Tekirdağ): 254
Yumurtalı Tavuk (takımlı, göz bağlamalı saklama-bulma oyunu: Tekirdağ): 278
Yumuşak (korkutmalı şaka oyunu: İzmir – Seferihisar): 282
Yunan dramı: 103, 384, 385, 388
Yunan köylü oyunları: 109
Yunan kültürü: 101
Yunan mithosu: 105
Yunanca: 31, 33, 311, 318, 320
Yunanistan: 12, 47, 101, 104, 109, 312, 338, 339, 353, 540
Yunanlılar: 102, 138, 311
Yund [Yunt] Dağı (İzmir - Bergama): 151, 164, 339, 521, 525, 532
yurt: 90
Yusuf Zeliha (Gümüşhane): 162
Yutturdum (söz şaşırtması oyunu: İzmir – Seferihisar): 282
Yutturma (söz şaşırtması oyunu: Konya): 72, 282
Yutturmam (söz şaşırtması oyunu: İstanbul): 282
Yüvarlak (Denizli): 164
Yüvarlamaca (oyun, Ula, Muğla): 73
Yücel, Hasan Âli: 10
Yüksek (Rize, Trabzon): 162
Yüksek Oyun (Bursa): 148
Yümsek Hava (Bursa): 163
Yürük Ağrlaması (Sivas): 150, 167
Yürük Halayı (Sivas): 150
Yürük Kızı Oyunu (Isparta - Uluborlu): 150, 166
Yürüme (Isparta): 166
Yürütme (Afyon): 164
yürütme (dans, raks bölümü): 181, 183
Yütük (saklambaç oyunu: Çankırı): 277
Yüz Boyama (tarımsal oyun: Adana köyleri): 315
Yüz Kömbesi (Kayseri – Tomarza – Ahmezer köyü, Kayseri – Pınarbaşı – Ayvacık köyü, Kayseri – Bünyan – Kölete ve Elbaşı köyleri, Tunceli köyleri): 220, 221
100 Türk Halk Oyunu: 15
Yüzbir (Kars): 151, 171, 176
yüzme: 59
Yüzük (Ermeni köylü oyunu): 110
Yüzük (oyun: Gaziantep): 240
Yüzük Bulmaca (İzmir – Seferihisar): 251
Yüzük Kimde? (yüzük oyunu: Kars): 250
yüzük oyunları: 73, 75, 118, 130, 131, 135, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 278, 284, 558
Yüzük Oyunu (Balıkesir – Dursunbey, Burdur, Çankırı, Çorum, Elazığ – Harput, Erzincan – Eğin [Kemaliye], Gaziantep, Isparta, Isparta - Senirkent, İstanbul, İzmir – Seferihisar, Kars, Kayseri, Konya, Muğla – Ula, Safranbolu – [Karabük], Sivas – Şarkışla – Deliilyas köyü, Van – Ahlat): 75, 118, 130, 131, 137, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 558
Yüzük Saklama Oyunu (Isparta – Karaağaç – Karlıköy): 247-249

Z

- Zabbak / Zabbak Oyunu (Afyon, Isparta): 119, 164, 166
Zagmuk (Sümerce yılbaşı): 316
Zahma (Sivas): 167
Zaire: 343
Zalha köyü (Kilis): 201, 215
Zambia: 343
Zamah (Ankara, Çorum, Kayseri, Konya, Ordu, Tokat): 162, 167, 175, 176, 183, 184

- zamah (oyun, eğlenti): 119, 121
Zamak (Çorum, Kırşehir): 150, 167
Zambak (Konya): 167
Zambak / Zıbbak (ebeli koşmaca oyunu: Burdur, Denizli – Manastır köyü, Konya, Muğla – Fethiye): 270
Zanzibar / Zengibar: 343, 360
Zapbak (Muğla): 164
 zar / zar oyunları: 68, 78, 241
Zâr dansı / töreni: 62, 116, 352, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 368, 492
 Zara (Sivas): 147
 Zara (İran): 355
 zarp tevhidî (zikir): 114
 Zaviye köyü (Ankara – Beypazarı): 225
Zayak (Maraş): 78, 166
Zaza Halayı (Bingöl, Maden): 171
Zebek (Eskişehir): 167
 zekâ oyunları: 69
Zekir Oyunu (Balıkesir – Dursunbey, Antalya – Elmalı köyleri): 251, 252
Zeliyi (Hınıs): 171
 Zemarkh: 92
Zembek (Aydıntepe) köyü (Ordu – Ünye): 210, 211, 212
Zembilli, Zümbüllü (tekerlemeli oyun: Muğla – Ula): 288
Zencir Kırmaç (oyun: Gaziantep): 240
Zencirli Köroğlu (Kars): 149, 171
Zengibar / Zanzibar: 343, 360
 Zeus: 105
Zeybek (Ankara, Bilecik, Bitlis, Bolu Bozcaada, Bursa Elâzığ, Kars, Konya, Maraş, Muş, Van): 151, 157, 162, 163, 166, 167, 171
Zeybek Bölgesi: 158
Zeybek Gezennemesi (Burdur): 166
Zeybek Hora (Bursa): 163
Zeybek köyü (Kars – Sarıkamış): 147
Zeybek Osman (Kırşehir): 149, 167
 zeybek: 103, 158
 zeybekikos (Yunan zeybeği): 103
Zeyneb Fovaz: 359
Zeyno (Ağrı): 171
Zeytin Halayı (Maraş): 166
Zhito za seme (seyirlik oyun: Bulgaristan): 313
Zıbbağ / Zıbbak / Zambak / (ebeli koşmaca oyunu: Burdur, Denizli – Manastır köyü, Konya, Muğla – Fethiye): 164, 270
Zıbbak / Zıbbağ / Zambak / (ebeli koşmaca oyunu: Burdur, Denizli – Manastır köyü, Konya, Muğla – Fethiye): 164, 270
Zıp Bir Gel Geç (atlama – sıçrama oyunu: Konya): 273
Zıpçık (Kayseri - Pınarlar): 120
Zıpızıp (bilce oyunu: İstanbul): 266
Zıvara (Hınıs): 171
Zibek (Konya): 167
Zigoş (Trakya): 154, 157, 163
Zikir / Mendilli (Gaziantep): 172
 zikir / zikr: 52, 353, 362, 492
 zikir-semâ' ikiliği: 52
Zikr-i alenî: 353
Zikr-i bedenî: 353
Zikr-i cehrî: 353, 362
Zikr-i devvâr / Zikr-i devrân: 353
Zikr-i erre: 362
Zikr-i hafî: 353
Zikr-i halaka: 353
Zikr- kalbî: 353
Zikr-i kıyâm: 353
Zikr-i kuud: 353
Zil (aşık oyunu: Niğde): 247
 zil / çan: 91, 216, 221, 222, 223, 324
Zille Köçek Oyunu (Kütahya): 150, 164
Zilli Oyun: 150
Zimi Oyunu (ebeli, sekmeli kovalamaca oyunu: Burdur): 268
Zincirkırma / Kurt (ebeli güç kullanma oyunu: Burdur): 271
 Ziya Gökalp: 307
 Zonaro, Fausto: 354
 Zonguldak: 147, 149, 152, 161, 162, 173, 226, 257
 zor kullanma oyunları: 267, 270
Zöbek (Elâzığ): 171
Zubo (Kırşehir): 167
Zurna horonu (Rize, Artvin): 162
 zurna: 49, 126, 127, 184, 224, 237, 487
Zümbül Bahçesinin Karanfili (Bergama): 164

ALBÜM

Resimlerin Kaynakları

AG	Ara Güler
AS	A. Samayloviç
BA	Belgin Aygün
BN	Bibliothèque National (Paris)
CBL	Chester Beatty Library (Dublin)
FO	Fikret Otyam
FT	Franz Taeschner
HAGEM	Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Arşivi
IAAE	İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü
MA	Metin And Arşivi
MÖ	Mevlüt Özhan Arşivi
NYPL	New York Public Library
SS	Salomon Schweigger
ST	Sabiha Tansuğ
TSM	Topkapı Sarayı Müzesi
VB	Bdoyana
VDK	Viyana Devlet Kitaplığı

*Orta ve Kuzey Asya'da
Şaman ve Şamanlık*

ŞAMANLAR

1- Danseden iki kara şaman [TSM II. 2152]

2- Tunguz şamanı (1986'da Nice'de gerçekleştirilen Kongrede okunan bildirilerin toplandığı kitabın kapağı)

3- Tören giysileri içinde şaman [MA]

Yakut Şamanları

4- Yakut şamanı [MA]

5- Yakut şamanı [MA]

6 a-b Yakut şamanı (Önden ve arkadan) [MA]

Kadın Şamanlar

7- Orohan kadın şamanı [MA]

8- Soyot şamanı [MA]

9 a-b Gold kadın şamanı [MA]

Şamanlar

10- Yenisey şamanı [MA]

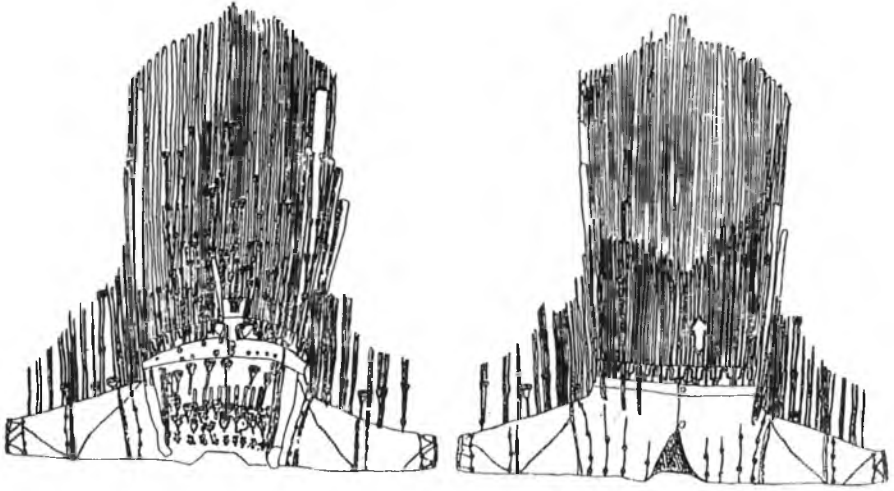

11- Soyot şamanı [MA]

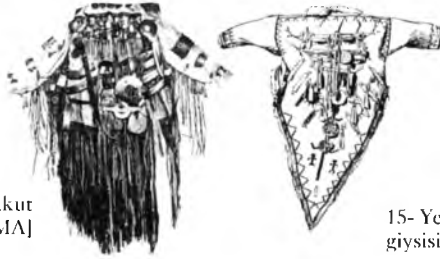

12- Tunguz şamanı [MA]

Şaman Giysileri ve Takıları

13 a-b Tselngit şamanının giysileri [MA]

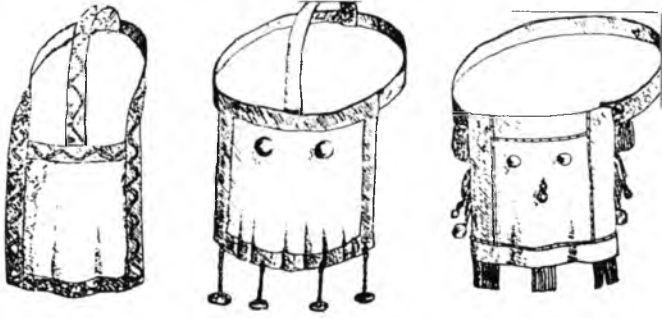
14- Yakut şamanının giysisi [MA]

15- Yenisey şamanının giysisinin üstü [MA]

16 a-b Tunguz şamanının takıları: Bakırdan küçük boy insan maskeleri [MA]

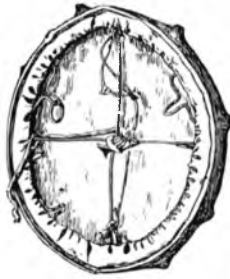
Şaman Maskeleri ve Davulları

17- Nenet (Samoyed) şamanının maskeleri [MA]

18- Şaman asası
[MA]

19- Nenet (Samoyed)
şamanının davulu [MA]

20- Nenet (Samoyed)
şamanının davul tokmağı [MA]

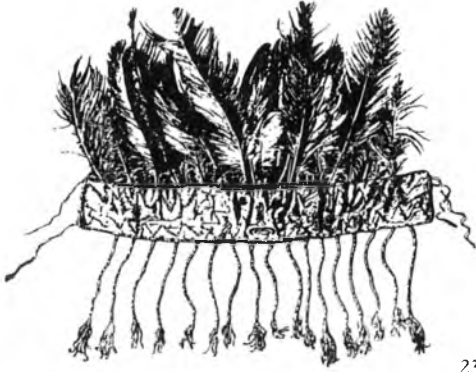

21- Tunguz şamanının davulu
(Davul üzerinde bir dizi geyik
resmi görülmüyor) [MA]

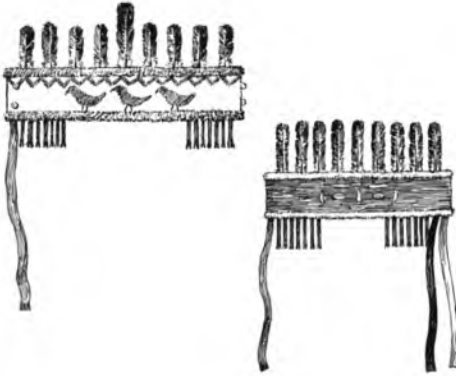

22- Yakut şamanının
davulu (içi ve dışı) [MA]

Şaman Maskeleri ve Başlıkları

23 Soyot şamanının başlığı [MA]

24- Karagas şamanının iki başlığı.
Soldakinde üç kuş, sağdakinde
ise insan yüzü vardır. [MA]

26 Karagas şamanının iki
boynuzlu ve çingiraklar
asılı başlığı [MA]

27- Karagas şamanının üzerinde
insan yüzü resmi olan başlığı [MA]

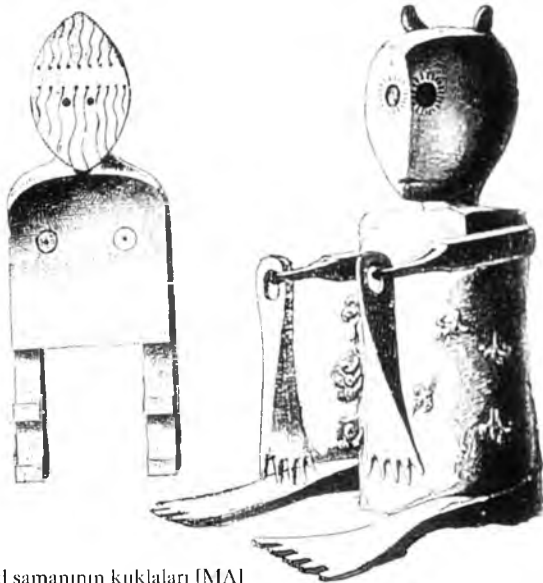

25- Nenet (Samoyed)
şamanının başlığı [MA]

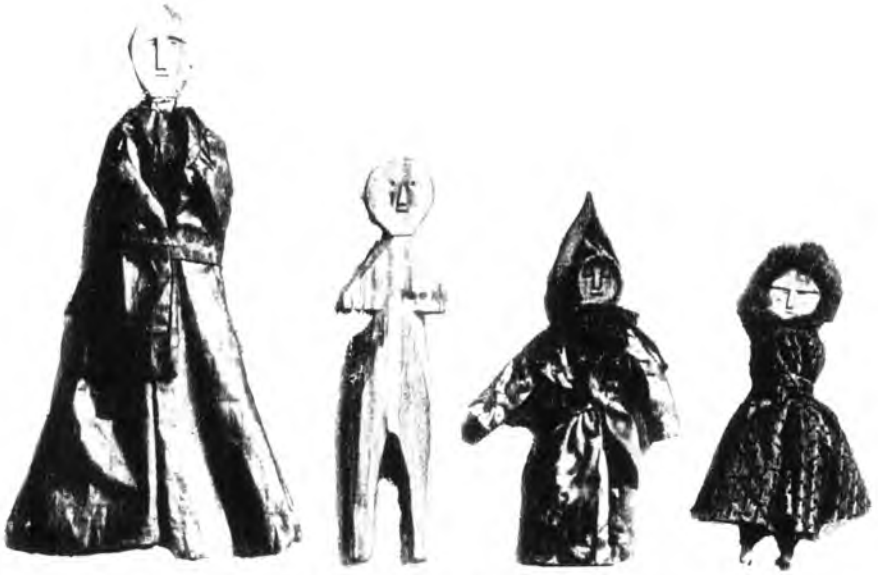
TÖS-ONGON GELENEĞİ
Ruhların Simgesi Kuklalar

28- Gold ve Gilyak şamanının kuklaları [MA]

29- Gold şamanının kuklaları [MA]

30- Ostiyak şamanının kuklaları [MA]

32- Gilyak şamanının kuklası [MA]

31- Çukçi şamanının kuklaları [MA]

Şamanlığın İzleri

ŞAMANLIĞIN İZLERİ
Kâşgar'da

33

Kâşgar'da dervişlerin zikri ve esriklik dansı [MA]

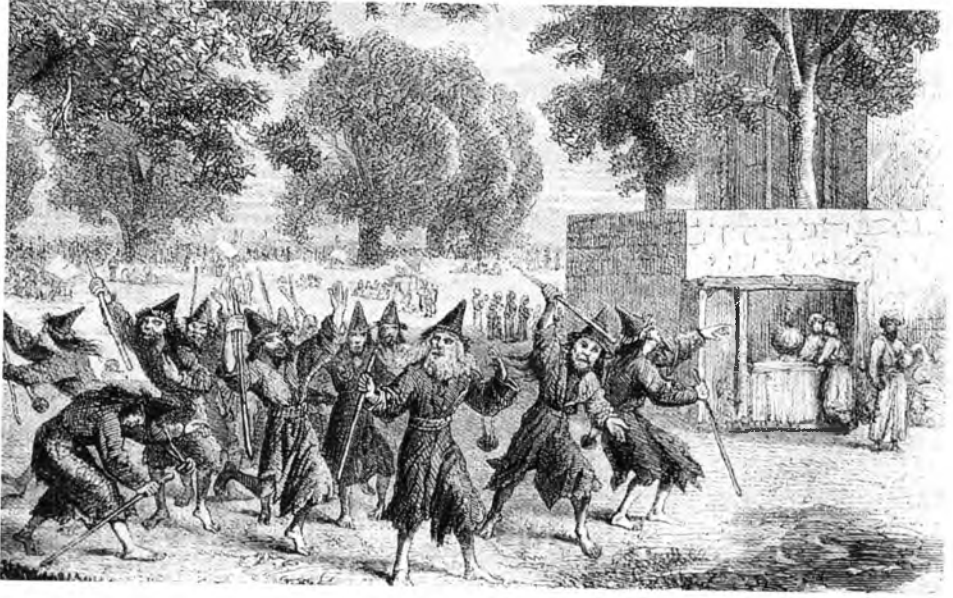
34

35- Kâşgar'da dervişlerin zikri ve esriklik dansı [MA]

36- Kâşgar'da hikâye anlatan bir bakış [MA]

37

Buhara'da dervşilerin zikri ve esriklik dansı [MA]

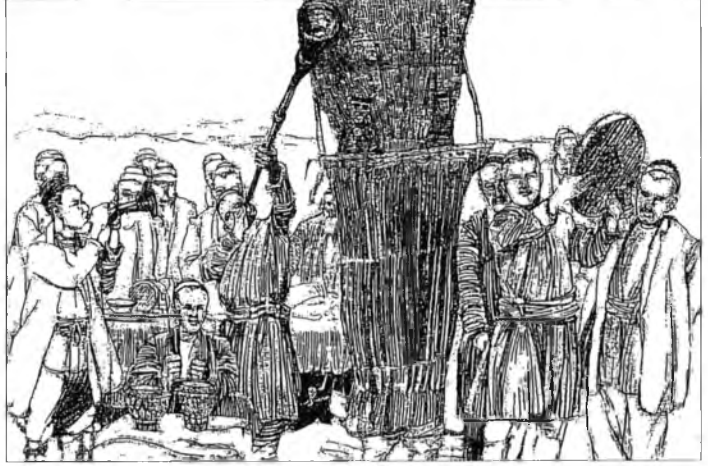

38

Orta Asya Kukla Geleneği-Türkistan

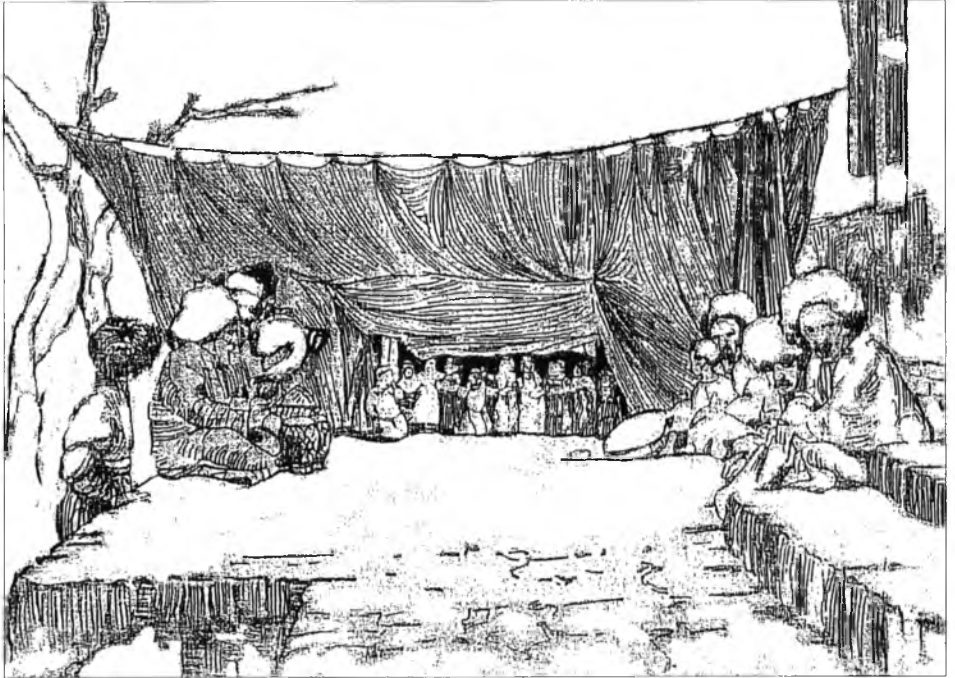

39 [MA]

40 [AS]

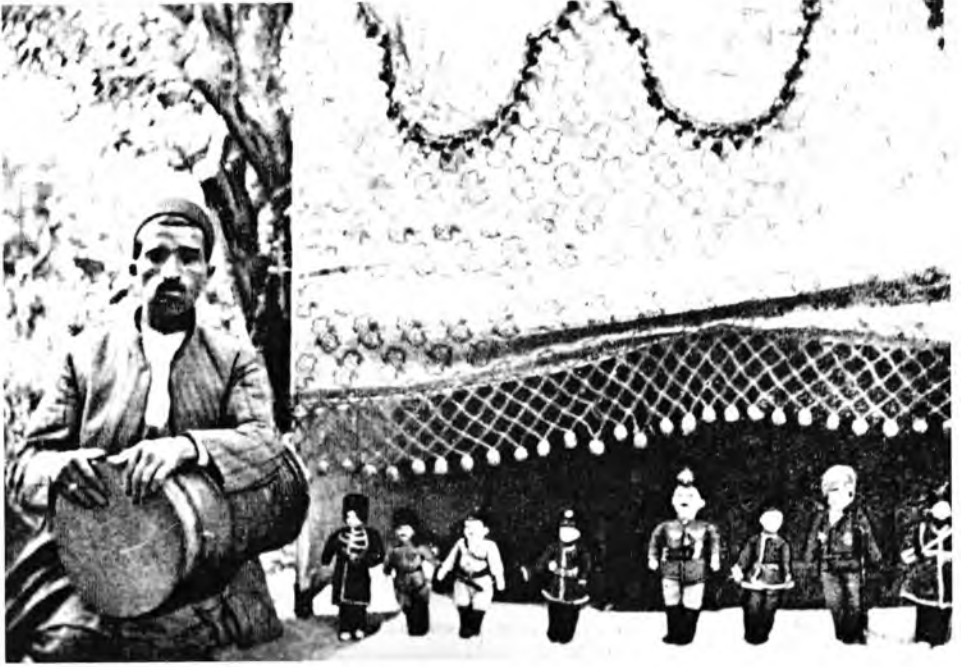
Kol Korçak (Kuğureak) Burada kuklacı bir torba içine gizlenir, bir kangurunun cebi gibi önündeki bir yuvadan kuklaları oynatır. Bunu gezerekten de yapabilir. Burada eşlik müziği kernay, çifte nara, zurna ve tef

41 Çadır Hayal (İpli Kukla) eşlik müziği çifte nara, zurna, tef [AS]

42- El Kuklastı (Keçel Pehlivan) Yukarda soldan sağa: Servinaz Hanım ve çocuğu; Ermeni Karabet; Dev Şeytan. Aşağıda soldan sağa: Hırsız; zenci uşak Mübarek; Yahudi; Keçel pehlivan. [MA]

43

Hayme-i Şebbazî (İran'da ipli kukla) [MA]

44

Anadolu Kukla Geleneği

45- Üç kuklalı yer kuklası (Haremagağı ve iki cariye (Şabanözü-Çankırın) [MA]

46 *Bebek* oyununda Delikanlı ve Kız [MA]

Anadolu'da Şamanlığın İzleri

47- Bolu Davul Dansı [AG]

48- Ermenilerde şaman gibi giyinmiş bir Ermeni. Üzerine kemikler asılmış, başında bir öküz başı maske, boynuzlarda küçük çingraklar. Ashında bu, düğünde gelin almaya gidenlerin başında dans eden kişidir [VB]

49 Kastamonu Davul Dansı (Karayılan) [MA]

Mısır'da Şamanlığın İzleri

50- Mısır'da tekyede zikir ve esriklik dansı (büyük bir olasılıkla Rıfâî'ler) [MA]

51- Mısır'da bir köyde Zâr [MA]

Ermenilerde Yağmur Yağdırma Geleneği

52- Cici Mama [VB]

53- Eşeğe ters binme [VB]

54- Keçi başı gezdirme [VB]

55- Domuz başı gezdirme [VB]

Anadolu'da Yağmur Yağdırma Geleneği

56- Kepecek
(Ivrık-Bahkesir) [HAGEM]

57- Yağmürçuk (Karaman) [HAGEM]

'Tekye'de Semâ'

58- 'Tekye'de Semâ' 18. yüzyıl (Büyük olasılıkla Rıfai Tekyesi) [MA]

Alevîlerde Âyin-i Cem ve Samahlar

59- Âyin-i Cem (gençl görünüm) [BA]

60- Âyin-i Cem'de niyâz (Açık havada) [BA]

61- Baba Samah'nda kadın erkeğe kuşak bağlıyor [BA]

62- Samah'ta önce Baba'ya niyâz [BA]

63- Baba Samah: Ağrlama [BA]

64- Hizmetleri sona erenler dâra duruyorlar [BA]

65- Niyâzdan sonra dâr [BA]

66- Isparta Erkek Samalı [BA]

67- Eskişehir Kadın Samanı [BA]

68- Kurbançılar [BA]

69- Ahçı-Ayakçı [BA]

70- Lokma-Bâde [BA]

71- *Samah* (Kirtıl Köyü-Silifke) [AG]

72- *İkili Samah* (Bademler Köyü) [ST]

Anadolu Dansları

73- Hançer Barı (Erzurum) [MA]

74- Erzurum eşlik müziği [MA]

75- Erzurum Barı [MA]

76- Güneydoğu Anadolu eşlik müziği [MA]

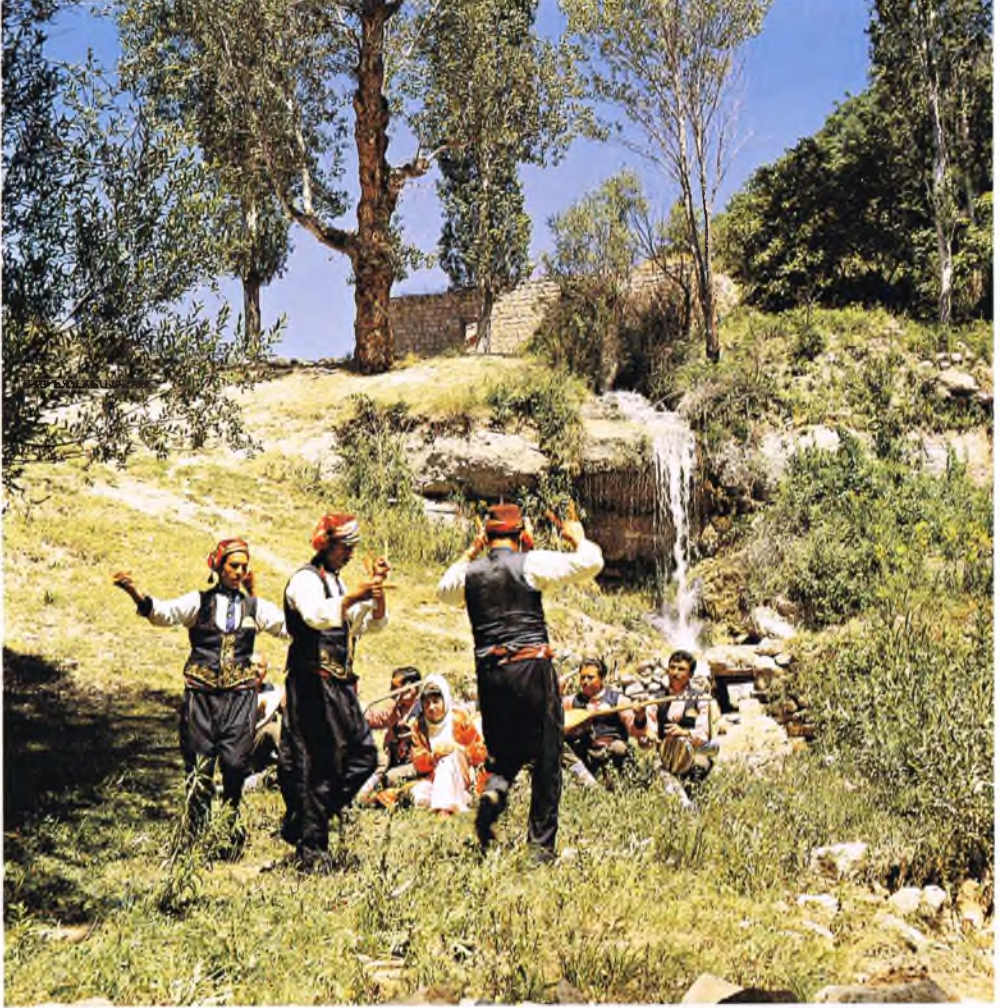
77- Güneydoğu Anadolu el vuruşurma dansları [MA]

78- Depki (Hatay) [MA]

79- Dillala (Çorum) [MA]

80- Kaşık Oyunu (Konya) [MA]

81-82 Heyamola-Çardak dansı [MA]

83- Pamukçu Bengisi (Balıkesir) [MA]

84- Kaşık Oyunu (Silifke) [MA]

85- Sıra dansı (Muş) [MA]

86- Karadeniz Kadın Horonu [MA]

87- Karşılıklı iki sırada Kılıç Oyunu [MA]

88- Urfa Kılıç Oyunu [MA]

89- Sivas Halayı [MA]

90- İğdeli Gelin (Çorum) [MA]

91- Erzurum kadın sıra dansı [MA]

92- Ankara Misketi [MA]

93- Kayseri Halayı [MA]

94- Kartal Halayı [FO]

95- Köy Halayı (Sivas) [MA]

Dramatik Köylü Oyunları

Köse Oyunu Tille Köyü (Adıyaman)

96- Köse'nin ölümü [MA]

97- Köse'nin dirilişi [MA]

98- Efe oyununun kişiler (Mahsenli Köyü / Adıyaman) [HAGEM]

99- "Kösem Var" oyunu (Kızılcaaköy / Kırşehir) [HAGEM]

100- Çift Sürme (Kırklareli) [HAGEM]

101- Yılbaşı oyunu (Adıyaman) [HAGEM]

102- Ayı Oyunu (Fethiye / Muğla) [HAGEM]

103- Kalaycı oyunu kişiler (Hatay) [HAGEM]

104- Kadı oyunu (Taşkale / Karaman) [HAGEM]

105- Arap oyunu (Fethiye / Muğla)[HAGEM]

106- Arap oyunu kişileri (Hatay) [HAGEM]

107- Göbek oyunu (Çankır) [HAGEM]

108- Çatal Adam (Maldan / Yund Dağları) [ST]

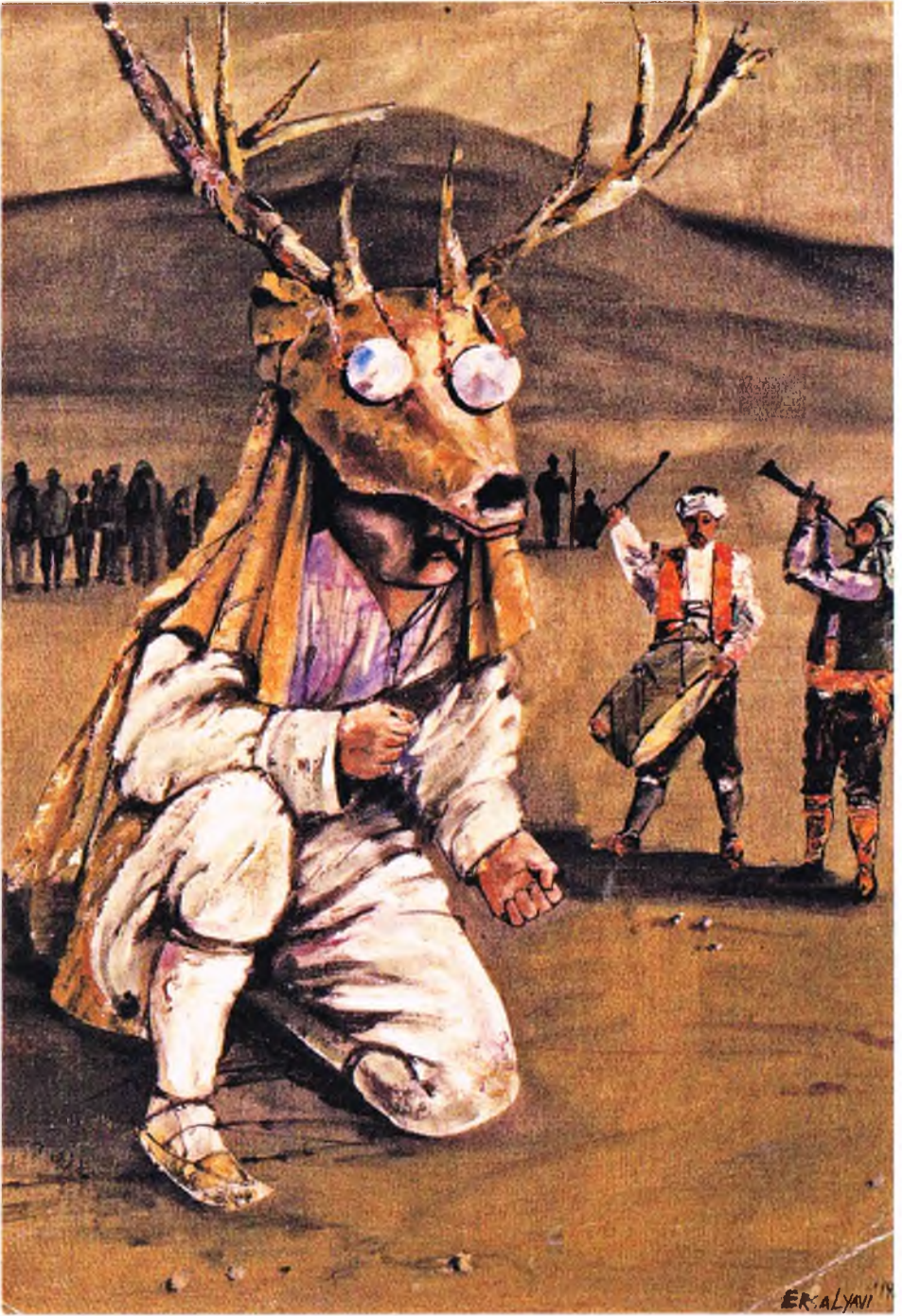
Hayvan Benzetmeceleri

109- Deve Oyunu (Adıyaman) [HAGEM]

110- At Oyunu (İvrindi / Balıkesir) [HAGEM]

111- Tokat'tan Geyik Oyunu (Ersal Yavi'nin yağlı boya tablosundan)

112- Deve Botlatması (Mut / İçel) [MA]

113- Malazgirt/Muş'tan dramatik bir oyun. Oyun kişileri: Maymun, Deve ve sakallı [MA]

114- İki Öküz (Kirklareli) [AG]

115- Domuz (Maldan / Yund Dağları) [ST]

116- Türlü Kabak (Balıkesir) [MA]

117- Çift Sürme (Yeniçe Köy/Karacabey) [MA]

118- Çift Sürme (Mumcu /Balıkesir) [HAGEM]

Kukla Oyunu

119- Bebek oyunu [HAGEM]

120- Bebek Oynatma (Eldiven / Çankır) [HAGEM]

121- Dede Oyunu (Karaman) [MA]

122- Gemi Oyunu (Tunceli) [MA]

123- Köse ile Gelin (Doğu Anadolu) [FO]

124- İran'da Köse oyunu (Solda Hemedan Bölgesinden Köse; sağda Azerbaycan Bölgesinden Köse ile Gelin [MA])

125- Sıya Gezme Oyunu: İki gelin, beyaz sakallı şışman, Arap (Sivas) [MA]

126- Arap Oyunu/Kız Kaçırma – Kişiler: Efe, Arap Zenneler (Yenice Köyü / Karacabey) [MA]

127- Ölü Oyunu (Manisa) [HAGEM]

128- Berber Oyunu (Van) [HAGEM]

Anadolu'da Maske Geleneği

129- Bir eğlence maskesi (Orta Anadolu) [MA]

130- Ölü Oyunu (Kayseri) [MA]

131- Maldan'dan İki Maske: Kadı ve Fasulye Diğli Adam (Maldan / Yund Dağları) [S1]

Ermeni Dramatik Oyunları

132- Deve Oyunu [VB]

133- Keçi Adam Oyunu [VB]

134- Süpürge Kralı Oyunu [VB]

Şah-Han-Paşa-Melik-Porsug Oyunları

135

136

Ermenci Han-Şah-Paşa-Han Melik-Porsug Oyunları [VB]

137

138

Ermeni Dramatik Oyunları

139

140

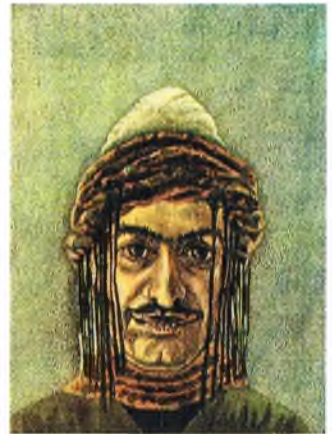
Şah-Paşa-Han-Melik-Porsug vb. oyunlardaki maskeler ve tipler [VB]

141

142

143

144

145

Şah-Paşa-Han-Melik-Porsug vb. oyunlardaki maskeler ve tipler [VB]

146

147

148

Fas Dramatik Oyunları

149- Fas'ta bir Karnaval Oyunu [MA]

150- Fas'ta "Üç Yahudi" oyunu [MA]

İran Dramatik Oyunları

151- Göbek ya da Kazar oyunu [MA]

152- Tahta At Oyunu [MA]

Balkanlar'da Dramatik Oyunlar

153- Romanya'da
Lupani Şeytan Maskesi [MA]

154- Romanya'da
Domnesiki Yaşlı Kadın Maskesi [MA]

155- Bulgaristan'da (Kazanlık'a bağlı Turna Köyü) Kuker oyuncularını [MA]

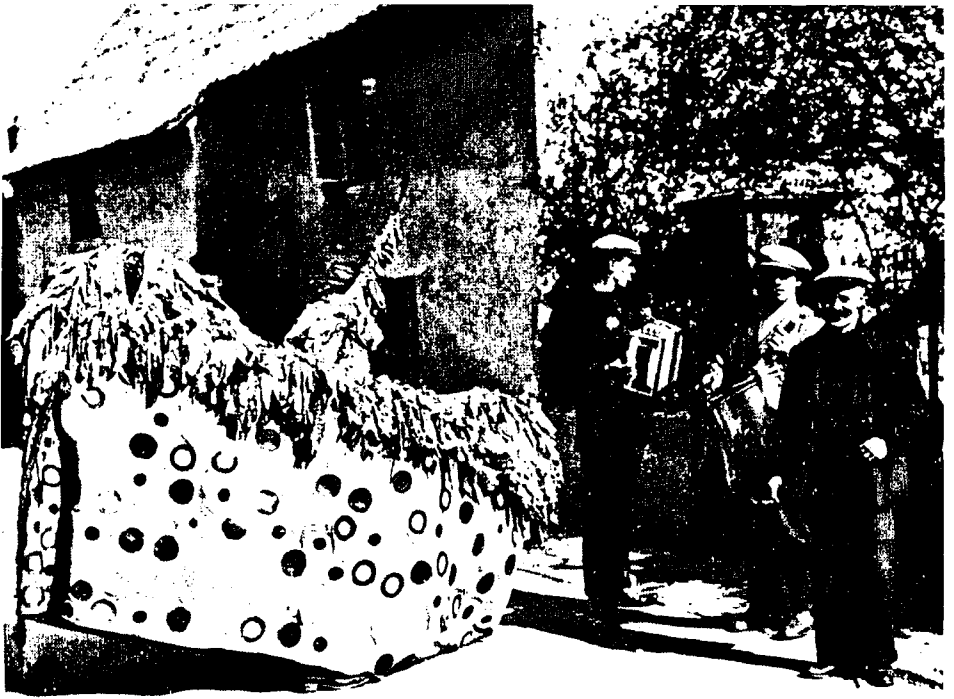
156- Yunanistan'da dramatik gösterim [MA]

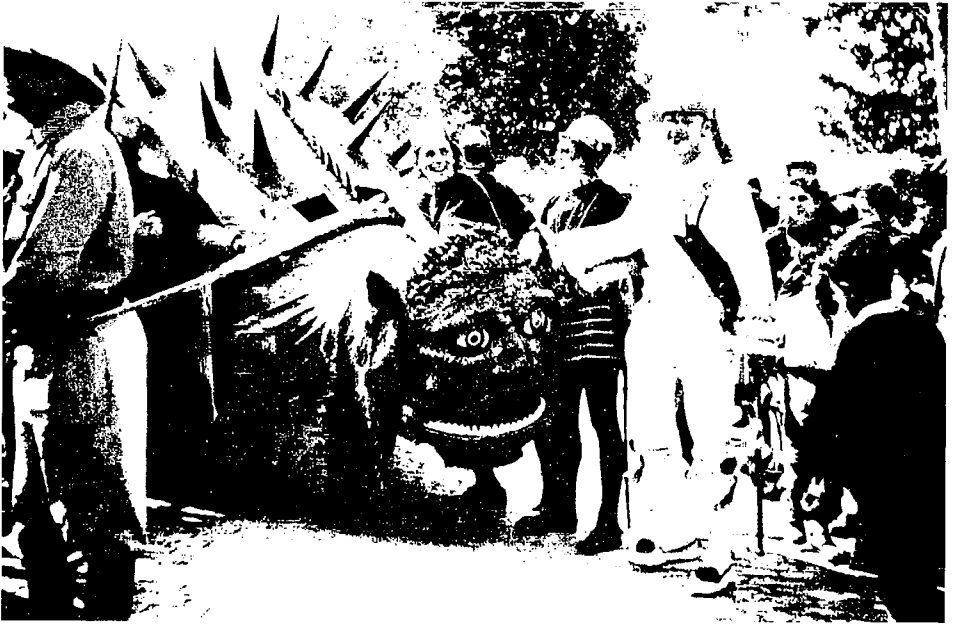
157- Amélie-les-Bains'de (Fransa) sokakta bir oyuncu grubu.
Geleneksel Kişiler arasında bir de Şarlo görülüyor [MA]

158- Einsiedeln'de (İsviçre)
Şeytan (MA)

159- Minchhead'de (İngiltere) yapma at [MA]

160- Tarascon'da (Fransa) "Tarascon Yaratığı" [MA]

*Çocukların, Gençlerin,
Yetişkinlerin Oyunları*

Mangala Oyunu

161- İki Osmanlı Kadını Mangala oynuyor (18. yüzyıl) [HAAE]

162- Bir çeşit mangala olan Kalaba oynayan iki Arap (Res. Emile Tarenghi) [Özel Koleksiyon]

163- Mangala oynayan iki Arap (Res. Emile Tarengi) [Özel Koleksiyon]

164- Türk Kahvehanesinde Mangala (16. yüzyılın sonundan kalma bu eser, Türk kahvesini gösteren tek minyatürdür. Burası bir kültür evi gibidir. Sohbet edenler, kahve falına bakanlar, kitap okuyanlar, yazı yazanlar ve müzik eşliğinde danseden köçek görülüyor. En altta solda iki kişi tavla, sağda iki kişi ise mangala oynamaktadır. [CBL.]

Çocuk Oyunları

165- Köylü Kızı (Niğde) [MÖ]

166- Çatal Matal (İsparta) [MÖ]

167- Balkondan Atla (Niğde) [MÖ]

168- Süllaka (Kırşehir) [MÖ]

169- İp Atlama [MÖ]

170- Birdirbir [MÖ]

171- El el üstünde [MÖ]

172- Beş taş [MÖ]

173-Kulik Oyunu (Niğde) [MÖ]

174- Tombala (Niğde) [MÖ]

175- El el epelek (Niğde) [MÖ]

176- Körebe (Kırşehir) [MÖ]

177- Ayak üstünden atlama [MÖ]

178- Ayakta sayışmacı [MÖ]

179- Aç Kaptıyı Bezirgân Başı [MÖ]

180- Çizgili Aşık [MÖ]

181- Çekirdek Oyunu [MÖ]

182- Elim elin üstünde kimin eli var [MÖ]

183- Kutu Kutu Pense [MÖ]

184- Mendil saklama [MÖ]

185- Sayışmaca [MA]

186- Tutmalı Çelik [MÖ]

187- Minyatür Cirit (Çankır) [AG]

188- Yüzük Oyunu [MA]

Osmanlı Masa Oyunları

از بود مال را ز سر و دهر و دل و کلاه
و بر عتبات ابرو

شطرنج حرف و سنا

189- Satranc-ı Urefâ: Zarla oynanan bu oyun aşağıdaki hanelerden başlar. Zar kaç gelirse taş o kadar ilerler. Yılanlardan birinin kuyruğuna gelirse başının olduğu hancye gelinir. Yılanın başına gelirse kuyruğunun olduğu hancye inilir. Okun arkasındaki hancye gelirse başındaki hancye çıkarılır. Yukardaki visâl hanesine ilk ulaşan oyunu kazanır [Sedat Kumbaracılar]

Osmanlı Büyük Oyuncakları

192- 16. yüzyılda Çemberlitaş'ta (Favukpazarı) bir bayram yeri. Müzik eşliğinde büyük salıncakta sallanıyor [VDK]

193- 16. yüzyılda dönme dolap [Kassel]

194- 16. yüzyılda salıncak [Kassel]

195- Atlkarınca [TSM]

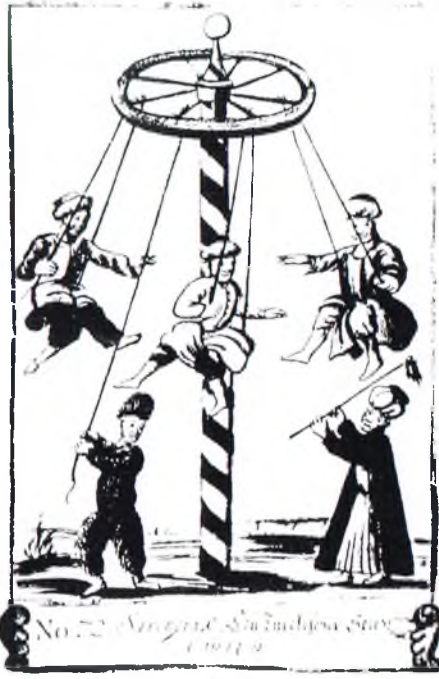
196- 18. yüzyılda sal üzerinde dönme dolap [TSM]

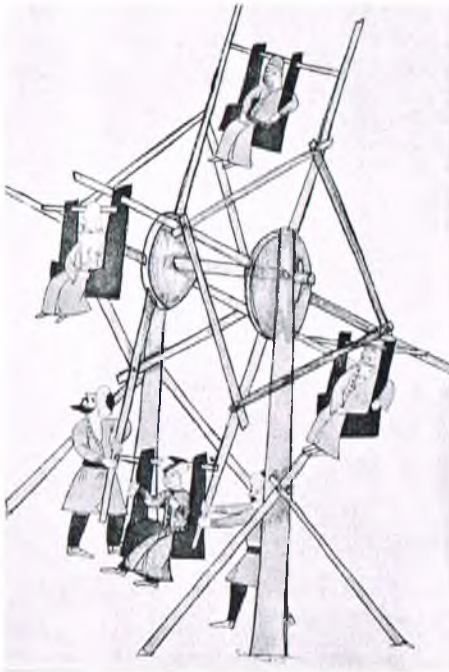
197- 17. yüzyılda döner çark [BN]

198- 17. yüzyılda salıncak [BN]

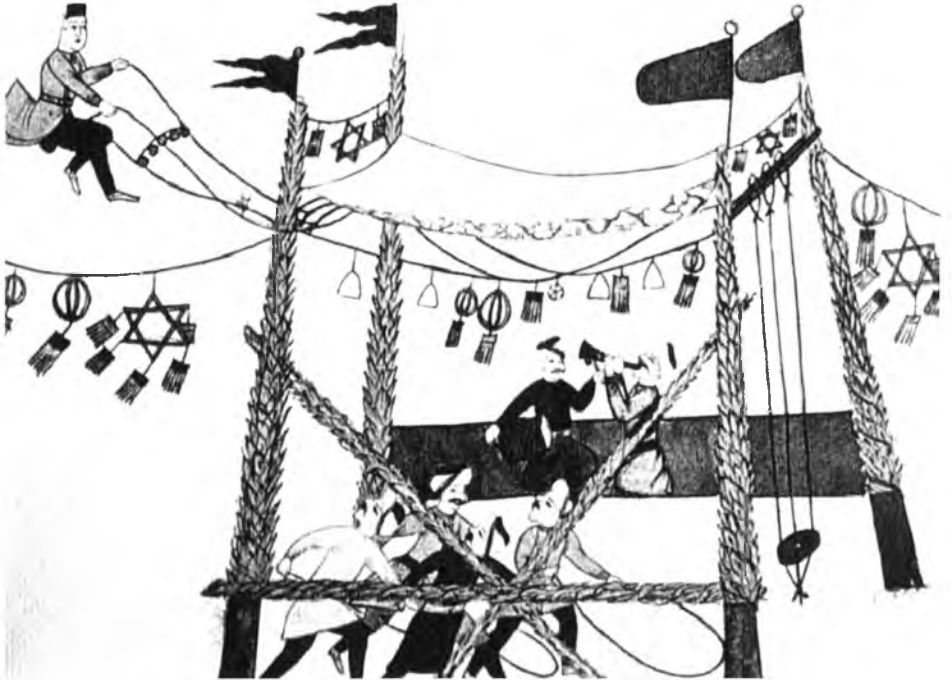
199- 15. yüzyılda
döner çark [NYPL.]

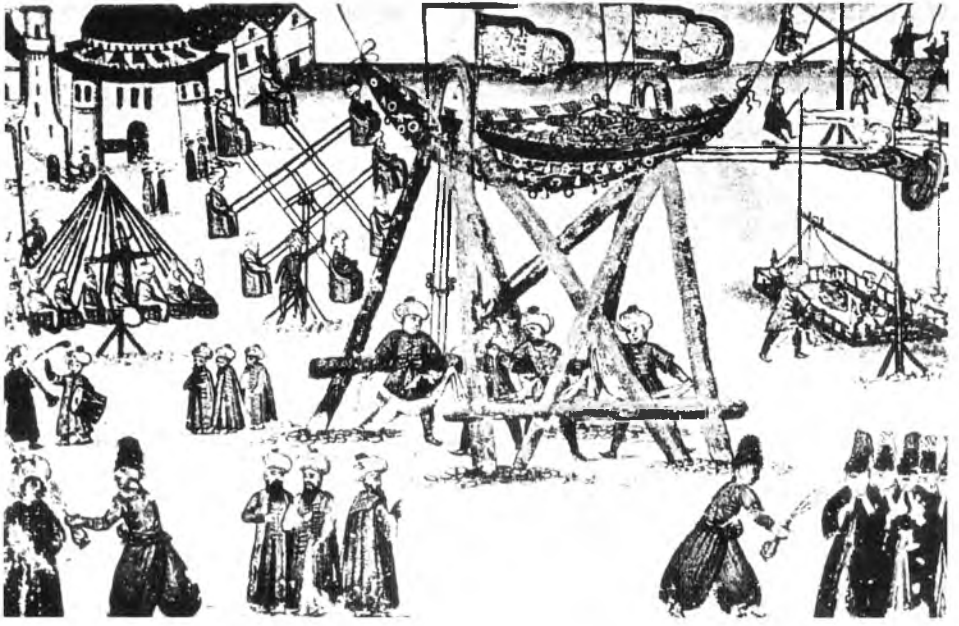
200- 17. yüzyılda
dönme dolap [NYPL.]

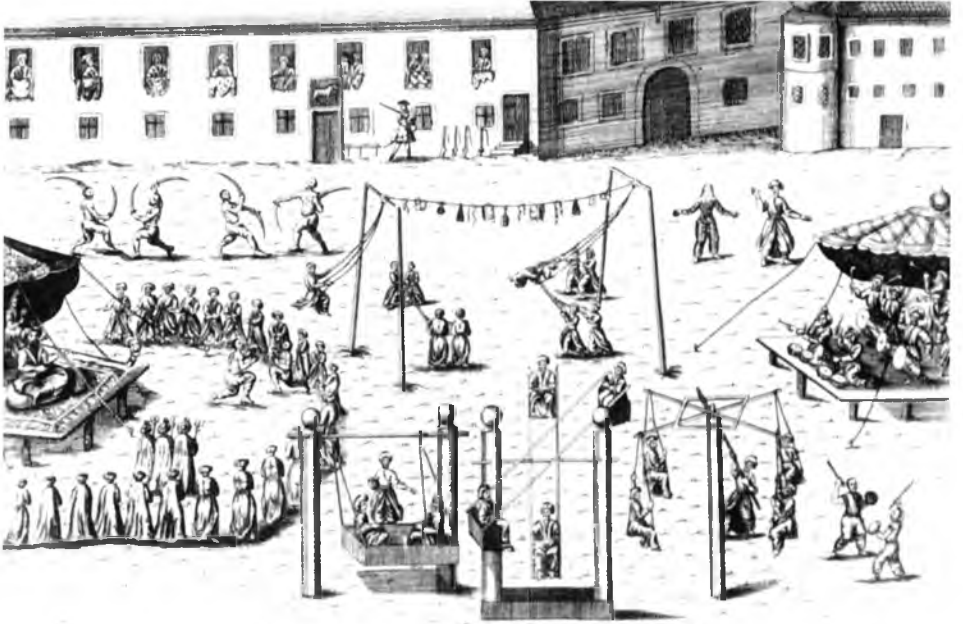
201- 16. yüzyılda salıncak [SS]

202- 17. yüzyılda salıncak [F1]

203- 16. yüzyılda eğlence parkı [NYPL.]

204- Viyana'nın doğusunda Leopoldstadt kentinde Türk Elçisi İbrahim Paşa, her gün Viyana halkına müzik dans, matrak oyunu, çift kılıçlı eskrim ve büyük oyuncakları (salıncak, döner çark, taherevalli...) gibi eğlenceler sunuyordu. Sağdaki çadırda mehter, solda ise İbrahim Paşanın çadırı bulunuyor.

Oyun ve Būgū, konusunda Türkçe kaleme alınmış ilk monografi. Frazer, Huizinga, Caillois ve Malinowski gibi araştırmacıların açtığı yoldan giden Metin And, otuz yıl önce basılıp büyük ilgi gören ve genç kuşaktan araştırmacıları etkileyen kitabında, Türklerin Anadolu'da yarattığı "oyun" diye nitelenebilecek etkinlikleri geniş bir açılımla ele alarak halkbilimsel deneyler yapıyor, ritüel ile tiyatronun bulunduğu yerlerde ilginç sentezlere ulaşıyor.

And'ın, Anadolu halk danslarına, dramatik köylü oyunlarına ve çocuk, genç ve yetişkin oyunlarına getirdiği bakışlar, Orta Asya, Anadolu ve İslâm kültürlerinin kaynaştığı bir dünyada eski kültürlerden çağımızın gündelik hayatına geçişler de içeren bir düzlemde sergileniyor.

Oyun ve Būgū, yaşamını Türk tiyatrosunu her evresi ve boyutu ile araştırmaya adanmış bir bilim adamının "eskilik", "yaygınlık", "kutsallık", "ritüel bağlantısı", "din", "büyü" ve "gösterim sanatları" gibi kavramların kapsayıcı gölgesi altında vardığı, pratikte de yararlı olabilecek sonuçları içeriyor.

Metin And, *Oyun ve Būgū*'nün genişletilmiş baskısı ile Anadolu labirentinin gizli çıkmaz ve geçitlerinde kılavuzluk etmeyi sürdürüyor.

Kapak Resmi: Siyah Kalem'den kara şaman [TSM H. 2152]

